

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YURTTAŞLAR

Çeviri: Ahmet Fethi

FRANSIZ DEVRİMİNİN İÇERDEN TARİHİ

SIMON SCHAMA

YURTTAŞLAR

Fransız Devriminin İçerden Tarihi

SIMON SCHAMA

New York, Columbia Üniversitesinde Sanat Tarihi ve Tarih Kürsüsünde Üniversite Profesörüdür. Kitaplarıyla sayısız ödül kazanmıştır: *Dead Certainties (Unwarranted Speculations)*, *Landscape and Memory*, *Rembrandt's Eyes*, *A History of Britain* (3 volumes). BBC için tarih ve sanat tarihi belgeselleri hazırlayıp sunmuştur. Günümüz siyasetine dair aykırı görüşleri sürmekten çekinmemesiyle bilinmektedir. Eşi ve çocuklarıyla New York dışında yaşamaktadır

AHMET FETHİ

1959 yılında doğdu. 1990'dan bu yana çeviri yapmaktadır. Yayımlanmış elliyi aşkın çevirilerinden bazıları: George Duby ve Michael Perrot (ed.), *Kadınların Tarihi*, 5 cilt (İş Kültür Yayınları, 2005); G. N. Smith, *Dünya Sinema Tarihi* (Kabalıcı, 2003); John Freely, *Büyük Türk* (Doğan Kitap, 2011); William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (Alfa, 2013); Peter Hart, *Gelibolu 1915* (Alfa, 2014); Richard Hawkins, *Ataların Hikâyesi* (Hil, 2014); Tom Standage, *Altı Bardakta Dünya Tarihi* (Kırmızı Kedi, 2012); Julia M.H. Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa* (Alfa, 2015).

Yurttaşlar: Bir Fransız Devrimi Günlüğü

© 2013, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Citizens: A Chronicle of the French Revolution

© 1989, Simon Schama

Kitabın Türkçe yayın hakları Anatoliaİt Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Kitap Editörü Hasan Aksakal

Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-605-171-082-2

1. Basım: Mayıs 2015

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftelavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Fatih-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 10905

YURTTAŞLAR

Çeviri: Ahmet Fethi

FRANSIZ DEVRİMİNİN İÇERDEN TARİHİ

SIMON SCHAMA

ALFA TARİH

Jack Plumb'a

İÇİNDEKİLER

Önsöz, 9

Giriş: Hatırlamanın Gücü-Kırk Yıl Sonra, 17

Bölüm Bir: TADİLAT

1	Yeni İnsanlar	33
2	Mavi Ufuklar, Kırmızı Mürekkep	57
3	Saldırıya Uğrayan Mutlakiyet	102
4	Bir Yurttaşın Kültürel Yapılanması	130
5	Modernliğin Maliyetleri	182

Bölüm İki: BEKLENTİLER

6	Beden Siyaseti	201
7	İntiharlar 1787-1788	239
8	Şikâyetler 1787 Sonbaharı-1788 İlkbaharı	278
9	Bir Ulus Uydurmak	325
10	Bastille Temmuz 1789	359

Bölüm Üç: TERCİHLER

11	Akıl ve Akılsızlık Temmuz-Kasım 1789	411
12	İnanç Hareketleri Ekim 1789-Temmuz 1790	470
13	Ayrılıklar Ağustos 1790-Temmuz 1791	510
14	"Marseillaise" Eylül 1791-Ağustos 1792	561
15	Pis Kan Ağustos 1792-Ocak 1793	605

Bölüm Dört: ERDEM VE ÖLÜM

16	Halkın Düşmanları Kış-İlkbahar 1793	657
17	"Gün Terör Günüdür" Haziran 1793-Frimaire Yıl II (Aralık 1793)	708
18	Alçaklık Siyaseti	764
19	Binyılcılık Nisan-Temmuz 1794	791

Sonsöz, 813

Kaynaklar ve Kaynakça, 841

Dizin, 879

Herkesin çok sevdiği bir cumhuriyet hayal ediyordum.
İnsanların böylesine zalim ve adaletsiz olduğuna
inanamadım.

–CAMILLE DESMOLINS
Hapishaneden karısına
4 Nisan 1794

... Doğrusu evrensel bir mayalanma saatiydi bu;
En sakın adamlar bile celalleniyordu;
Ve kargaşalar, tutku ve düşüncelerin kapışması
Huzurlu evlerin duvarlarını öfkeli seslerle
Dolduruyordu. Sıradan hayatın toprağı,
O sıra, ayak değmeyecek kadar sıcaktı.
O zamanlar sık sık, diyordum ki ben,
Sadece o zamanlar değil hatta, "Nasıl bir
Alay ediş bu tarihle, geçmişle ya da gelecekle!
Şimdi hissediyorum tüm insanlığın nasıl
Kandırıldığını, okudukça ulusları, onların işlerini,
İmanla, kibir ve boşluğa adanmış bir iman;
Ah! Gülerim gelecek zamanlara bu günün
Yüzünü yansıtacak olan sayfaya!"

–WILLIAM WORDSWORTH
Prelüd (Çev. Nazmi Ağıl, YKY, 2010)

Tarih, mirasından mahrum bıraktığı zaferleri kendisine
katıp yineler; ölülerine yeni bir yaşam verip onları diriltir.
Tarihin adaleti yaşamayanlar içindir aynı zamanda da; bir
anlığına, kaybolmak için belirenlere borcunu öder. Şimdi
onlar bizimle birlikte yaşıyorlar; onlar ailelerimiz ve
arkadaşlarımız. Yaşayanlar ve ölümler arasındaki ortak bir
kent, bir aile kurar.

–JULES MICHELET
XIX. Yüzyıl Tarihi
Cilt II'ye Önsöz

*J'avais rêvé une république que tout le monde eût adorée.
Je n'ai pu croire que les hommes fussent si féroces et si
injustes.*

–CAMILLE DESMOLINS

Hapishaneden karısına

4 Nisan 1794

... 'Twas in truth an hour
Of universal ferment; mildest men
Were agitated; and commotions, strife
Of passion and opinion fill'd the walls
Of peaceful houses with unquiet sound.
The soil of common life was at that time
Too hot to tread upon; oft said I then,
And not then only, "what a mockery this
Of history; the past and that to come!
Now do I feel how I have been deceived,
Reading of Nations and their works, in faith,
Faith given to vanity and emptiness;
Oh! laughter for the Page that would reflect
To future times the face to of what now is!"

–WILLIAM WORDSWORTH

The Prelude (1805)

*L'histoire accueille et renouvelle ces gloires déshéritées; elle
donne nouvelle vie à ces morts, les ressuscite. Sa justice
associe ainsi ceux qui n'ont pas vécu en même temps, fait
réparation à plusieurs qui n'avaient paru qu'un moment
pour disparaître. Ils vivent maintenant avec nous qui
nous sentons leurs parents, leurs amis. Ainsi se fait une
famille, une cité commune entre les vivants et les morts.*

–JULES MICHELET

Histoire du XIXe Siècle,

Cilt II'ye Önsöz

ÖNSÖZ

Fransız Devriminin anlamı hakkında ne düşündüğü sorulan Çin Başbakanı Zhou En-Lai'in "söylemek için henüz çok erken" yanıtını verdiği söylenir. İki yüz yıl söylemek için hâlâ çok erken (ya da belki çok geç) olabilir.

Tarihçiler uzaklığın kazandırdığı bilgelikten haddinden fazla emin olmuşlardır; uzaklığın bir bakıma nesnellik, fazlaca güvendikleri o ulaşılmaz değerlerden birini kattığına inanmışlardır. Yakınlık lehine söylenecek bir şeyler belki vardır. 1870'lerde Cambridge'de Fransız Devrimi üzerine ünlü derslerinden ilkini veren Lord Acton, "Waterloo haberini duyunca Londra sokaklarında anlaşılmaz sesler çıkaran Dumouriez"ın anısını ilk ağızdan, Orléans hanedanının bir mensubundan hâlâ duyabiliyordu.

Kör partizanlığın on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısının büyük Romantik anlatılarına ölümcül zarar verdiği kuşkusuz, yüzyılın ikinci yarısında bilimsel tepkiye egemen oldu. Tarihçiler akademik bir meslek içinde kurumsallaşınca, arşivlerde özenli araştırmanın tarafsızlık –neden ve sonucun gizemli hakikatlerini ortaya çıkarmanın önkoşulu– bahsedebileceğine inanmaya başladılar. Arzulanan sonuç şiirsel değil, daha çok bilimsel; coşkulu değil, daha çok gayrı şahsi olacaktı. Tarihsel anlatılar bir süre Avrupalı ulus-devletlerin yaşam döngüsüyle –savaşlar, antlaşmalar ve tahttan indirmeler– uğraşadururken, sosyal bilimin manyetik çekimi öyleydi ki, hem toplumsal hem siyasal "yapılar" araştırmanın temel nesnesi haline gelmiş gibi göründü.

Fransız Devrimi örneğinde bu durum, 1830'ların ve 1840'ların destansı günlüklerine egemen olan olaylardan ve kişiliklerden dikatin uzaklaşması demektir. De Tocqueville'in kendi arşiv araştırmalarının ürünü olan aydınlatıcı hikâyesi *Eski Rejim ve Devrim*, yakıcı partizanlık kavgaları olmadan önceki sakin aklı veremekteydi. İçgörülerinin muhteşem niteliği (liberal bir bakış açısıyla da olsa) Marksist-bilimsel iddiayı güçlendirdi: Devrimin anlamı toplumsal güç dengesindeki büyük bir değişimde aranmalıydı. Her iki

tarafından belirlenen bir süreç söz konusuydu. Koşulların hazırlayıcısı olarak mekânın yeniden canlanmasıyla birlikte insanlar ortaya çıkmıştır. Çünkü “yapı”nın kaçınılmazlıkları zayıflayınca, bireysel aracılığın ve özellikle devrimci sözün kaçınılmazlıkları daha önemli hale gelmiştir.

Yurttaşlar bu yeniden değerlendirmeleri sentezleme ve tartışmayı bir kademe daha ilerletme girişimidir. Tocqueville’in argümanında özsel öğelerden birini –Devrimden önce modernleşmenin istikrarsızlaştırıcı etkileriyle ilgili anlayışını– anlatımının izin verdiğiinden daha fazla vurguladım. Eskimişliğin ağır anlam-sal yükünü taşıyan “eski rejim” devrimci uydurmasından kurtulunca, XVI. Louis döneminde Fransız kültürünü ve toplumunu, değişime direnişinden çok, değişime müptela oluşundan ötürü sorunlu görmek olanaklı olabilir. Öte yandan, bana öyle geliyor ki, devrimci şiddeti ateşleyen öfkenin çoğu, modernleşmenin ilerleme hızına tahammülsüzlükten değil, daha çok modernleşmeye düşmanlıktan kaynaklandı.

O nedenle ilerleyen sayfalardaki anlatım, sahiden arkaik ve engelleyici olana gözünü kapatmadan, devrim öncesi Fransa’nın dinamik yanlarını, olasılıkla aşırı bir biçimde vurgular. Yedi Yıl Savaşlarından sonraki on yıllarda bir yurtsever yurttaşlık kültürünün yaratıldığı ve bu kültürün, Fransız Devriminin bir ürünü değil, daha çok bir nedeni olduğu iddiası, bu kitabın savı bakımından önemlidir.

Bu tartışmanın seyri içinde üç tema geliştirilir. Birincisi yurtseverlik ile özgürlük arasında, Devrimde devlet iktidarı ile siyasetin coşkusu arasında acımasız bir rekabete dönüşen sorunlu ilişkiyle ilgilidir. İkinci tema, yurttaşlığın kısmen idealleştirilmiş bir ailenin kamusal ifadesi olduğuna ilişkin on sekizinci yüzyıl inancını tartışmaya açar. Cinsler, ebeveynler ile çocuklar ve kardeşler arasındaki ahlaki ilişkilerin kalıba sokulmasının, olasılıkla beklenmedik bir biçimde, devrimci davranış için anlamlı bir ipucu olduğu anlaşılıyor. Son olarak kitap, doğrudan devrimci şiddet sorunuyla yüzleşmeye kalkışır. Sansasyona yol açmaktan ya da karşı-devrimci savcılarla karıştırılmaktan endişelenen tarihçiler bu konuyu ele alırken aşırı titiz davrandı. Konuyu öykünün merkezine iade ettim, çünkü bana öyle geliyor ki, yalnızca siyasetin talihsiz bir yan ürünü ya da daha erdemli amaçları gerçekleştirmenin veya kötü amaçları

boşa çıkarmanın can sıkıcı bir aracı değildi. İç karartıcı derecede kaçınılmaz bir anlamda, şiddet Devrimin ta kendisiydi.

Bu argümanları bir anlatı biçiminde sunmayı tercih ettim. Aslında, Devrim daha çok rastgele ve kaotik bir olay, yapısal koşullandırmadan çok insan aracılığının ürünüyse, karışık dönüşlerini ve bükülmelerini anlaşılır kılmada kronoloji vazgeçilmez görünür. Bu yüzden *Yurttaşlar*, on dokuzuncu yüzyıl vakayinamelerinin biçimine geri döner; farklı konuların ve ilgilerin, yıldan yıla, aydan aya ortaya çıktıkça öykünün akışını şekillendirmesine izin verir. Siyasal tasvire kalkışmadan önce eski rejim toplumunun çeşitli yanlarını soruşturan geleneksel "araştırma" formatından bilerek uzak durdum. Bana öyle geliyor ki, "ekonomi," "köylülük," "soyluluk" ve benzeri konularla ilgili heybetli bölümleri kitabın ön tarafına yerleştirmek bunların açıklayıcılık gücüne ayrıcalık verir. Umarım bu toplumsal gruplardan hiçbirini ihmal etmemişimdir, onları olayların seyrini etkiledikleri noktalarda anlatıya sokmaya çalıştım. Bu da "aşağıdan yukarıya" yaklaşımı yerine, rağbet görmeyen "yukarıdan aşağıya" yaklaşımını gerekli kıldı.

Diğerleriyle birlikte Hayden White anlatıları şöyle tanımladı: Tarihçinin ölümlerle ilgili rastgele gelen bilgi kırıntılarına güven verici bir düzen dayatmak için kullandığı bir kurgusal düzenek türü. Bu uyarıcı içgöründe belli bir doğruluk vardır, ama benim hareket noktamı, *History and Theory*'de (1986) anlatının geçerliliğini çok farklı ve becerikli bir biçimde savunan David Carr'ın zihin açıcı bir makalesi oluşturdu. Yazılı anlatılar yapay olabildikleri kadar tarihsel aktörlerin olayları kurma şekliyle de çoğu kez örtüşürler. Yani çoğu değilse bile birçok kamusal kişi kendi gidişatını kahramanca bir geçmişten gelen rol modelleri ile sonraki kuşağın beklentileri arasında bir yerde görür kısmen. Eğer bu doğruysa Fransa'daki devrimci kuşak için hayda hayda doğruydum. Mirabeau, Vergniaud ve Robespierre'in omuzlarında Cato, Cicero ve Junius Brutus duruyordu, ama onlar çoğu zaman kendi hayranlarına gelecek kuşakların yargılayacağı gidişatı işaret ettiler.

Son olarak anlatı, anlaşılacağı üzere, sayfalarında görünen yurttaşların özel ve kamusal yaşamları arasında mekik dokur. Bunun nedeni yalnızca motivasyonlarını kamuya yönelik sözlerinin izin verdiğinden daha derinlemesine anlama çabası değildir; birçoğunun kendi yaşamını dikişsiz bir bütün olarak, büyük

olaylar almanağına yazılmış doğum, aşk, tutku ve ölüm kütüğü olarak görmesidir de. Kişisel tarih ile kamusal tarih arasındaki bu zorunlu iç bağlantı birçok on dokuzuncu yüzyıl anlatısında barızdı ve o örnekleri izleyebildiğim ölçüde, sunacaklarım da çaktırmadan eski tarz bir öykü anlatma eseri gibi görülme riskini taşır. Yargıç değil daha çok tanık olarak sunulmasıyla, Tocqueville-öncesi anlatılardan farklıdır. Ama o eski anlatımlar gibi, yaşamlarını tasvir ettiği yurttaşların sesini, en ahenksiz olduğunda bile dikkatle dinlemeye çalışır. Bu anlamda da kaotik sahiciliği tarihsel geleneğin buyurgan düzgünlüğüne tercih eder.

Devrim tarihine “Biyografik Yaklaşım”ı yirmi yıl önce ilk kez Richard Cobb önerdi; ama kafasında devrimden sorumlu olanlar değil, devrimci hengâmenin sessiz kurbanları vardı. Bu yaklaşıma bağlılığımı ilan etmemi umarım yanlış anlamaz. 1960’ların sonunda Balliol College’deki unutulmaz seminerinde, Devrimi bir soyutlamalar ve ideolojiler yürüyüşü olarak değil, karışık ve sonuçları çoğu kez trajik insani bir olay olarak görmeye çalışmayı öğrendim. O seminerin diğer katılımcıları –Colin Lucas, şimdi Harvard Üniversitesinde meslektaşım olan Olwen Hufton ve Marianne Elliott– yıllar içinde muazzam bir aydınlanma ve bilimsel dostluk kaynağı oldu; bu kitap buna duyulan minnetin oldukça acemice bir ifadesidir.

En fazla borçlu olduğum kişilerden biri de, taslakları okuyup beni yanlışlardan ve karışıklıklardan (bunlardan korkmamama rağmen) kurtarma kibarlığını gösteren meslektaşım Patrice Higonnet’dir. Söyleyeceklerimin çoğu, özellikle “yurttaş-soyluluk” dediğim grupla ilgili söylediklerim, kalkış noktasını onun önemli ve özgün eseri *Class, Ideology and the Rights of Nobles During the French Revolution*’a (Oxford 1981) borçludur. Diğer arkadaşlar da –John Brewer, John Clive ve David Harris Sacks– çalışmanın bazı bölümlerini okudu ve her zamanki gibi cömert yorumlarda ve yararlı eleştirilerde bulundu.

Devrimin hitabetini yeniden incelemekle ve siyasal seçkinlerin bilinciyle meşguliyetim 1979’da Güney Carolina’da Charleston’da Devrimci Avrupa Kuruluna sunulan bir tebliğle başlar. Elisabeth Eisenstein ve George V. Taylor’ın da yer aldığı unutulmaz bir panelle katılmaya beni davet ettiği için Owen Connolly’e minnettarım. Charleston’da Lynn Hunt’la uzun sohbetler, devrimci dilin gücüne

ilgimin uyanmasına yardımcı oldu; o günden beri ilgilerini esirge-medikleri ve beni cesaretlendirdikleri için ona ve Tom Laqueur'e minnettarım. Mesmerizm ve geç Aydınlanma üzerine ilk kitabıyla, devrimci acımasızlığın kaynaklarını yıllar önce düşünmemi sağlayan Robert Darnton beni defalarca dinlemek zorunda kaldı. Hep yararlı öğütlerde bulundu, nazik düzeltmeler yaptı ve sürekli bir esin kaynağı oldu.

Harvard'ın en olağanüstü bilginlerinden birinin ölüm sonrası yardımı olmasaydı bu kitap yazılmayabilirdi: 1920'lerde Üniversite Kütüphanecisi Archibald Cary Coolidge. Sorbonne'da ilk Devrim tarihi profesörü Alphonse Aulard'ın bütün kütüphanesini satın alan Coolidge, bu alanda çalışan bilim insanları için paha biçilmez bir kaynak yarattı: Son derece ender ve sıradan yerel tarih çalışmaları kadar gazete ve broşürleriyle de zengin bir derleme. Her zaman ki gibi, Houghtan Library'nin muhteşem personeline minnettarım; onların sabrı ve yetkinliği olmasaydı, sıkışık profesörler yoğun bir öğretim yılında araştırma yapmayı olanaksız bulurdu. Susan Reinstein Rogers ve Harvard İşletme Okulunun Kress Kütüphanesindeki meslektaşları her zamanki gibi yardımcı olup *Description des Arts et Métiers*'in görkemli basımlarından süper fotoğraflar temin ettiler.

Vizille'de Musée de la Révolution Française'de görevli Philippe Bordes'e, Kiremit Günüyle bağlantılı malzemenin izini sürmede gösterdiği yardımdan ötürü minnettarım. Perry Rathbone, Desmoulins'in Hubert Robert çiziminin görselini almama izin verecek kadar kibar. Emma Whitelaw Mme de La Tour du Pin'in anılarının önemini bana hatırlattı.

Çok sayıda meslektaş ve öğrenci, özellikle Judith Coffin, Roy Mottahedeh ve Margaret Talbot zaman, sabır ve arkadaşlık katkısında bulunarak bu kitabı olanaksız görüldüğü bir sırada olanaklı kıldı. Benjamin Franklin'in ikonografisi üzerine yazdığı dik-kate değer lisans tezini okumama izin verdiği için Philip Katz'a da minnettarım. Avrupa Araştırmaları Merkezindeki arkadaşlar, özellikle Abby Collins, Guido Goldman, Stanley Hoffmann ve Charles Maier, onları yana iterek devam etmekle tehdit ettiğim anlarda kurallara uymamı sağladılar ve bütün bu girişimde kuş-kularını mesleğe en uygun biçimde sınırladılar.

Alfred A. Knopf'ta, beni kitabı bitirmek için sürekli dürttüğü ve biteceğine inancını koruduğu için editörüm Carol Janeway'e

büyük bir borcum var. Robin Swados olası her biçimde kuvvetli bir dayanak oldu; kitabı son haline kadar destekledikleri için Nancy Clements ve Iris Weinstein'a da minnettarım. New York'ta Peter Matson ve Londra'da Michael Sissons, her zamanki gibi, hep destek oldular, ikisi de yayıncı temsilcilerinin de iyi arkadaşlıklar kurduklarını gösterdi.

Fiona Grigg, yazmak dışında, bu kitap için her şeyi yaptı. Resim araştırması, düzelti, müze diplomasisi ve yıpranmış sinirleri zekâ ve iyi niyet servisiyle sakinleştirme yardımıyla bütün çalışmayı olanaklı kıldı. İşbirliğine ne kadar teşekkür etsem azdır.

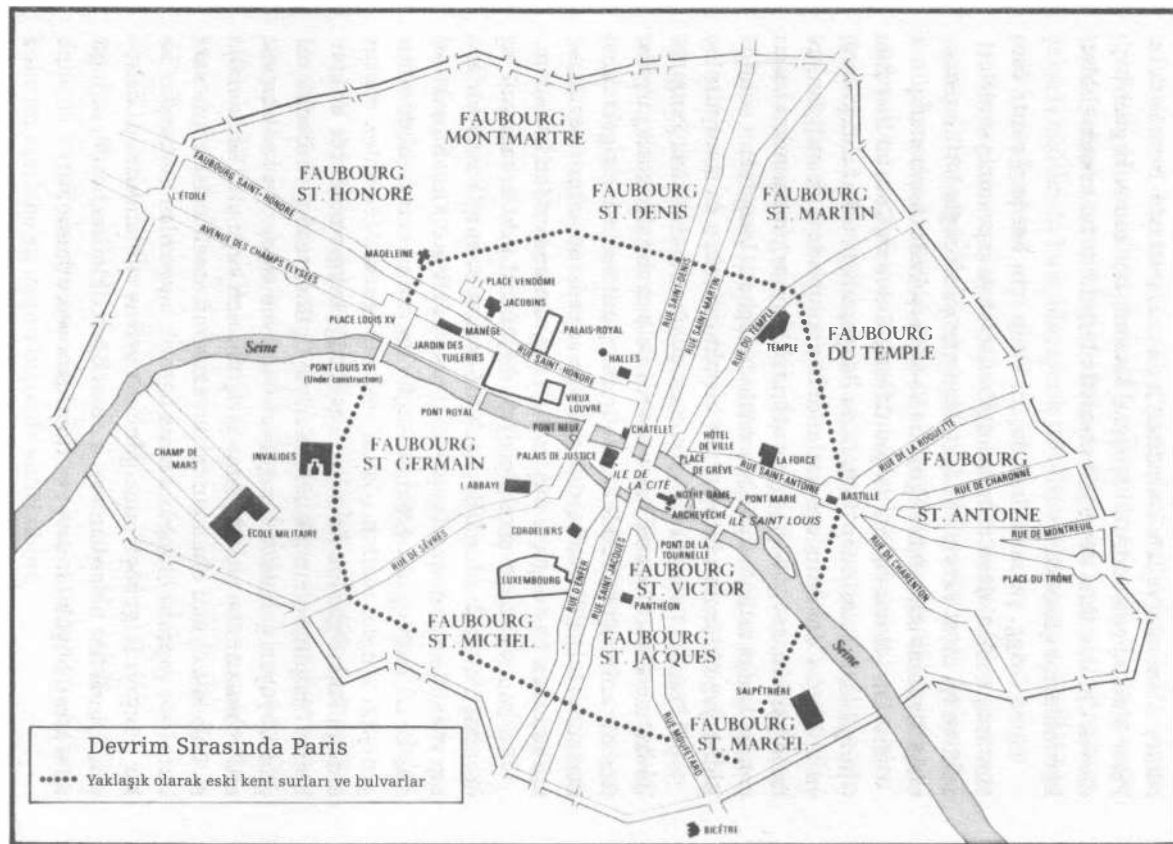
Kitabın yazımı sırasında çocuklarım Chloe ve Gabriel ile eşim Ginny, beklediklerinden daha fazla dengesizliğe, tuhaf zamanlara ve imkânsız davranışlara katlandı. Karşılığında hak ettiğimden fazla yardım, sevgi ve hoşgörü aldım. Ginny, argümanından tasarrımına kadar kitapla ilgili her sorunda isabetli yargılarını sundu. Bütün yazdıklarımın hitap ettiği bir okur varsa, o da Ginny'dir.

Bir Fransız Devrimi tarihi yazma düşüncesini ilk kez Penguin Books'tan Peter Carson bana önerdi ve ben dış merkezli çizgide tam bir anlatı düşüncesini öne sürerek yanıt verince hiç çekinmeden kabul etti. Yıllarca verdiği desteğe ve cesarete minnettarım, ama sonucun başlangıçta düşündüğü şey olmamasından korkarım.

Bu konuyla başa çıkabileceğim düşüncesi eski arkadaşım ve öğretmenim Jack Plumb'dan geldi. Sanırım sonunda kısa bir kitap yazabileceğim umuduyla beni buna teşvik etti. Onu bu şekilde düş kırıklığına uğrattığım için üzgünüm; ama umarım bu kitabın genişliği içinde, tarihin çözümleme olduğu kadar sentez, metin olduğu kadar günlük de olması gerektiği kaygısından bir miktar bulur. Disiplinimizin alt bölümleriyle ilgili entelektüel dikenli tel gibi büyüyen geleneksel engelleri önemsememeye de beni teşvik etti ve umarım bu çitleri yıkma girişiminden keyif alır. En önemlisi, imgelem oyunu olmadan tarih yazmanın entelektüel bir mezarlıkta kazı yapmak olduğunu bana öğretti; bu yüzden *Yurttaşlar*'da bir dünyayı bilgi söylemine gömmek yerine canlandırmaya çalıştım. İçinde her ne erdem varsa onun öğrettiklerine borçlu olduğu için, kitap büyük bir sevgi ve dostlukla ona adanmıştır.

Lexington, Massachusetts

1988

GİRİŞ

Hatırlamanın Gücü- Kırk Yıl Sonra

1814 ile 1846 arasında, Bastille'in bulunduğu yerde alçıdan bir fil dururdu. Bu sürenin büyük bölümünde hüzünlü bir görüntü sundu. Devrimci esin arayan hacılar, meydanın güneydoğu ucunda bulunan kocaman ve hüzünlü görüntüsü karşısında birdenbire dururdu. 1830'da devrim Paris'i tekrar ziyaret ettiğinde fil epeyce bozulmuş durumdaydı. Dişlerden biri düşmüş, diğeri ufalanıp küçülmüştü. Gövdesi yağmurdan ve kurumda kararmıştı ve gözleri, büyük, aşınmış kafasının kıvrımlarına ve çopurlarına gömülmüştü.

Napoléon'un niyet ettiği bu değildi. Devrimci belleği silmekle ilgilenen Napoléon, ilk önce hisarın yıkılmasıyla boş kalan alana büyük bir zafer takı kondurmayı düşünmüştü. Ama Doğu Paris rağbette değildi ve zafer takının kentin batısına taşınmasına karar verildi. İlkçağ fantezilerini arayıp tarayan Napoléon, kaotik ayaklanma karşısında imparatorluk fethinin üstünlüğünü kesin bir biçimde göstereceğine inandığı başka bir düşünceyle ortaya çıktı. Fillerin Pön Savaşlarında yenilen tarafa ait olmasının hiçbir önemi yoktu. Akı karışık İmparator için Hannibal kadar İskender'i, Mısır'ın ganimetlerini, Akka'dan Lizbon'a kadar dalgalanan üç renkli bayrağı da çağrıştırmaktaydı. Fil İspanya'da düşman topraklarından alınan bronzdan dökülecekti ve o kadar büyük olacaktı ki, ziyaretçiler filin sırtındaki kuleye bir iç merdivenle çıkabilecekti. Dişlerinden su fışkıracaktı. Destansı ve zarif olacaktı ve bakan herkes 1789'u unutacak, Bastille'i unutacak ve onun yerine imparatorluğun böbürlenmesine kapılacaktı.

Ama 1789, Fransız Devriminin başlangıcı, Bonaparte'ın devrimin sona erdiğini ilan ettiği 1799'dan her zaman daha unutulmaz olarak kaldı. Bastille ve fatihleri anıldı, fil ise unutuldu. Aslında ta başından itibaren kibrin acısını çekmeye mahkûmdu. Tatsız ko-

misyonda görevli olanların görüşleri farklıydı ve bir mutabakata varıldığı sırada da imparatorluğun talihi değişmişti. İspanya'daki zaferler pahalya patladı ve onları o kadar büyük katliamlar izledi ki, yenilgiden farkları kalmadı. Fil heykelinin dikileceği 1813'te top ayrılamadığı gibi, nakit para da ayrılamadı. Bu yüzden tek parça bronz bir heykel yerine, muhteşem yeniden düzenleme planlarını bekleyen de la Bastille'in yerinde alçıdan bir model yükseldi.

Başlangıçta göz ardı etmek zor olmuş olmalı. Üç katlı bir ev yüksekliğinde olan Devrimi Unutturma Fili, öfkeli kalabalıkların, yıkıma uğrayan halkın, aşağılanan kralların baştan çıkarıcı anıları üzerinde nöbet tuttu. Bu yüzden Waterloo'dan sonra İmparatorluk temelli çökünce, Restorasyon döneminin Bourbon hükümetleri, devrimci anılardan duydukları korkuyla, filin sağladığı çeldiriciliği iyi değerlendirdi. Ama şimdi savaşı hatırlatan bronz yerine barışı ifade eden mermerden yapılmalı ve etrafı daha geleneksel alegorik anıtlarla –Paris'in, mevsimlerin, cerrahlık, tarih ve dans gibi yararlı sanat ve bilimlerin temsilleriyle– çevrilmeliydi. Kuzey Afrika'da yeni imparatorluklar düşleyen bakanlar fil aracılığıyla Kartaca'ya yapılan imaları yerinde bulmuş bile olabilir. Geç İmparatorluk züğürttü, ama Restorasyon da (özellikle XVIII. Louis) pintiydi. Yapabildikleri tek şey, Bonapartist olarak suçlanmaya katlanan ve yaratığın dökülen bir bacağına sıçanlarla birlikte yaşayan Levasseur adlı bir bekçiye sekiz yüz frank ödemektir.

Filin *kapıcısı* vandallara karşı ya da 1789'un anısını el altından kutlayanlara karşı durmuş olabilir. Ama zamanın intikamını savuşturamadı. Bastille'in yeri kentsel bir çöldü: Kışın bir çamur deryası, yazın bir toz çanağıydı. Canal d'Ourcp için yapılan kazılar ve sürekli tekrarlanan mekânı düzleme çabaları, sanki yaşla ve bitkinlikle birlikte eriyormuş gibi, bataklık bir çukura sürekli gömülen bir fil bırakmıştı. Sonra doğa da kendi hakaretlerini ekledi. Alçıdan duba ufalanınca kaidelerini karahindibalar ve devedikenleri bürüdü. Gövdede kemirgenleri, sokak kedilerini ve berduşları çağıran büyük oyuklar açıldı. Sıçan sorunu o kadar ciddileşti ki, civarda oturanlar kendi evlerinin filden gönderilen akıncı müfrezeler tarafından kolonileştirildiğini gördüler. 1820'lerin sonundan itibaren, yıkılması için düzenli ama başarısız başvurularda

bulundular. Restorasyon döneminin yetkilileri iki arada bir de-rede kaldı. Belki yeniden boyanıp Invalides, hatta Tuileries gibi daha zararsız bir yere konulabilirdi. Ama ürkeklik ağır bastı. Fil ya da ondan ne kaldıysa olduğu yerde kaldı.

Ancak 1832’de, Bourbonların yerine “Yurttaş Kral” Louis-Philippe’i geçiren ayaklanmada devrimci bellek sokaklara taşındıktan sonra, fil meydanın diğer ucunda, 1789’u değil, 1830 Temmuz Devriminin düşen ölümlerini takdirle anan uzun bir sütunla (hâlâ orada) birleşti. Sonunda 1846’da öldürücü son darbe, dağılan dubanın acısına son verdi.

Kasıtlı Unutkanlık Fili, Devrimci Bellek Israrının dengi değildi. Ama tazelenmiş hatıra en az tarihsel amnezi kadar belalıdır. Fransız Devrimi her şeyden önce büyük bir yıkımdı ve sürekli tekrarlanan anıtsallaştırma girişimleri kendi kendisiyle çelişmeye mahkûm oldu. Yine de girişimler 1793’te dikilen Jakoben “Yenilenme Çeşmesi”yle birlikte devam etti: Memelerinden Özgürlük sütü fışkıran (törenler sırasında) Tanrıça İsis’in alçı versiyonu. Monarşinin düşüşünün kutlandığı “Birlik Bayramı”nda Konvansiyon Başkanı Héroult de Séchelles, toplanan kalabalığı selamlamak için kaldırdığı özel tasarım bir kadehten bu cumhuriyetçi içkiyi içti. Sekiz yıl sonra çeşme yıkılıp bir moloz yığınınna döndü ve arabalara yüklenip götürüldü. Başka projeler –yeni bir belediye binası, bir halk tiyatrosu, bir yasama meclisi– öne sürüldü ve hepsi bir tarafa bırakıldı. Onun yerine, asilzade Paris ile sanatkâr Paris arasındaki kesin sınırdan açık bir alan kaldı: Tarihsel belleğin tarafsız bölgesi.

En az anıtsal olan anma töreni en kolayı oldu. Her yıl 14 Temmuzda havai fişek ve dans, gösterişle mimari projelerden daha iyi iş gördü. Ama düzyazılarında şenlik ateşi yakarak Devrimi kutlamak birinci kuşak Romantik tarihçilerin marifetiydi. Fil yavaş yavaş toz ve moloza dönüşmekteyken bile Jules Michelet’in zafer anlatısı Devrimden, aynı anda yazı, drama ve yakarma olan bir tür görkemli performans çıkardı. Peşinden başka günlükler geldi –Lamartine’in, Victor Hugo’nun; hiçbirisi Michelet’in destanının kudretli sesini bastıramadı. Varılan son nokta, mimesis olarak tarih oldu: Üçüncü bir devrimde, 1848 Devriminde kalabalıklara seslenen Lamartine.

Romantik tarihin ilahlaşması aynı zamanda ölüm isteğiydi. 1850'de İkinci Cumhuriyetin kendi belagat buharı, paranın, iktidarın ve devlet şiddetinin sert, acımasız gerçeklikleri önünde yok olunca, büyük bir tarihsel soğuma gerçekleşti. 1848'de bütün Avrupa'da, ama Paris'te özellikle kanlı devrimci belagat, karşı devrimci hesap barikatında yenilmişti; soğukkanlılık tutkununu, topçu sanatkârın üstesinden gelmişti. Beklenildiği gibi, yazılı tarih lirik uğraştan bilimsel çözümlemeye, arsız öznellikten soğukkanlı nesnellığe döndü. Eskiden devrimin başarısı kendiliğinden kucaklaşmaya bağlı gibi görünmüştü, şimdi açıkça anlamaya bağlı gibi görünüyordu. Alexis de Tocqueville ve Karl Marx'la (farklı yollarda da olsa) başlamak üzere, tarihçiler anlatımlarına bilimsel kesinlik vermeye çabaladı. İlk kez olayların büyüleyici dramından –tarihsel kaydın parlak yüzeyi– uzaklaşıp, arşivleri ya da toplumsal davranışın genel yasalarını daha derin araştırmaya yöneldiler. Fransız Devriminin nedenleri gayrişahsileştirildi, Büyük İnsanların konuşmalarından ve tutumlarından koparılıp önceki toplumun yapısının içine yerleştirildi. Söylenen sözden çok sınıf, inançtan çok ekmek bağılıkların belirleyeni kabul edildi. Bilimsel –ya da en azından sosyolojik– tarih gelmişti ve onunla birlikte vakayiname önemsiz fıkra düzeyine indi. Çoktan beri kesin nesnellik hırkası giyen tarihçiler yapıyla, neden ve sonuçla, rastlantısallıklar ve olasılıklarla, dilimli ve çubuklu grafiklerle, göstergebilim ve antropolojilerle, *département*ların, ilçelerin, kantonların, köylerin, mezraların mikro-tarihleriyle uğraşmaktadır.

Sonrası (söylememe pek gerek yok) bilim değil. Tarafsızlık iddiaları yoktur. Hiçbir anlamda yapıntı olmamasına (çünkü kasıtlı bir uydurma yoktur) rağmen, okura tarihten çok hikâye gibi gelebilir. Canlandırılmış bir tasvir alıştırmasıdır, iki yüz yıllık bir bellekle herhangi bir kesin kapanış iddiası olmadan müzakeredir. Hem anlatılma biçimi hem seçilen konusu analitik tarihten bile rek uzaklaşıp, çoktandır unutulmuş ya da tarihin büyük dalgaları üzerindeki köpük olarak önemsenmeyen Olaylara ve Kişilere yönelmeyi temsil eder. Başka seçenek olmadığından değil, özellikle seçilen bir anlatıdır: Başkahramanlarının aşırı gelişkin geçmiş, şimdi ve gelecek anlayışlarını kavramaya çalışan bir başlangıç, orta ve son. Çünkü modern siyasi dünyanın yaratılmasının mo-

dern romanın doğumuyla tam olarak çakışması kesinlikle tesadüf değildir.

Pek çok devrim tarihi doğrusal görünür: Zaman içinde eskilikten yeniliğe bir geçiş. Ama dairesellikten de pek sakınamazlar. İlk kullanıldığında *devrim*, astronomiden alınan ve kürelerin periyodik dönüşünü ifade eden bir metafordu. Öngörülemezliği değil, öngörülebilirliği ima ederdi. Amerikan Devriminin popüler marşının dediği şekliyle, “Dünya Altüst Oldu,” paradoksal bir biçimde dünyayı doğrultmak için düzeltmeyi ima etmekteydi. Buna bağlı olarak, 1776’nın insanları (ve dahası Anayasayı hazırlayanlar) değişimi sürdürmekten çok düzeni korumakla ilgilendiler. Fransa’da 1789 insanların sözcüğü kullanma tarzında da aynı tedirginlikten bir miktar vardı. Ama onlarda dönüştürücü belagat sonradan akla gelen her kavrayışı bastırdı. Tuhaf bir içimde, 1789’da *sınırlı* değişimi umut edenler, tersine çevrilemezlik abartısına en fazla meraklı olanlardı. O andan itibaren *devrim* bir tekerrür değil, yeniden başlama sözcüğü olacaktı.

“Fransız Devrimi” 1830’da aktarılabilir bir mahiyet kazandı. Artık tikel bir tarihsel limana (sözgelişi 1789-1794) demirlemiş sonlu bir olaylar dizisi değildi. Aslında bellek (öncelikle yazılı bellek, ama şarkılı, sözlü, oymalı olan da) siyasal gerçekliği inşa etti. Başından beri, yurtsever bellekte ölümsüzlüğünü ilan ederek Fransız Devriminin çoğunun silinmesiyle başa çıkan bir Romantik hatırlama damarı hep vardı. Devrimin en coşkulu mezar kazıcısı olan Napoléon, 1815’te zaten işgal altında olan bir ülkeyi ateşlemeye kalkışarak Devrimi mezarından uyandırmaya çalıştı. Devrimci sloganlara ve amblemlere sarınarak 1792’nin korkusunu ve yoldaşlığını akla getirmeye çalıştı: *La patrie en danger*. Ama Valmy Savaşının başlattığını Waterloo bitirecekti.

Yabancı istilasıyla tekrar tahta çıkan Burbonlar, meşruiyet umutlarının basiretli bir unutmama hareketine bağlı olduğunu takdir etti. İlk kralları XVIII. Louis, üstün burjuva para ve yemek iştahıyla, siyasal unutkanlıkta iyiydi. Devrime ve İmparatorluğa hizmet etmiş bakanları atamada pek tereddüt etmedi ve resmi bir taç giymeden tamamen uzak durdu. Ama kardeşi X. Charles çok daha huzursuz bir belleğin esiriydi. Devrimci geçmişe ha-

karet etme –Reims Katedralinde geleneksel ritüelle taç giyerek– zahmetine katlandığı gibi, devrimci hayaletleri de bellek mezarlarından uyandırdı. Kendisine de bu anılar musallat olmasına rağmen, davranışı kaybolmalarını garanti ediyordu. Son, en ak-si bakını, 1780’lerin olasılıkla en fazla nefret edilen klanından bir Polignac’tı. 1830’da keyfi kararnameler 1788’dekileri hatırlattı ve bunlara karşı koymak üzere, tarihsel bir paket gibi kuşaklara devredilen duygulu şiarlar, giysiler, bayraklar ve şarkılar demeti barikatlarda kendini yeniden yapılandırdı.

1830’da halkın öfkelerini kışkırtacak çok şey vardı. Bir ekonomik depresyon ve bunun otomatik sonucu yüksek ekmek fiyatları ve işsizlik, öfkeli sanatkâr gruplarının varoş Saint-Antoine’da toplanıp, hükümeti yeren gazetecileri ve hatipleri dinlemesine neden oldu. Ama duygularını tetikleyen ve kararlılıklarını ateşleyen şey, devrim yadigârlarının kutsal emanet gibi gösterilmesi idi: Tekrar Notre Dame’a asılan üç renkli bayrak; ayaklanmanın bir azmettiricisi olarak kanlı kefenleriyle sokaklardan geçen kraliyet askerlerinin süngülediği vücutlar. Varoş Saint-Antoine’dan gelen doğramacılar, şapkacılar ve eldivenciler Hotel de Ville’i bir kez daha kuşattı; bu kez alçıdan bir filin kabuk bağlamış kıcından başka, batıya doğru yürüyüşlerini engelleyen bir şey yoktu. Yine “Marseillaise” okundu, kırmızı özgürlük şapkaları (1830’da 1789’da olduğundan daha fazla anakronistik değildi) peruksuz başlara geçirildi ve parke taşlarının üzerinde tekrar on librelilik paslı toplar çekildi. Bir kez daha bir Orleans Dükü bir Bourbon kralın ölümünden yararlanma planları yaptı (bu kez başarılı oldu). Paris’in savunmasından sorumlu Maréchal Marmont bile bu tarihsel hayale hapsolmuş gibi göründü. Ordunun bağlılığının çözüldüğünü görünce, 15 Temmuz 1789’da Rochefoucauld-Liancourt Dükünün XVI. Louis’ye söylediği sözleri harfi harfine tekrarlamaktan başka kralına söyleyecek daha iyi bir şey bulamadı: “Efendim, bu bir ayaklanma değil, bir devrimdir.” Louis dönüşmüş bir siyasal söz dağarcığının anlamını hiç kavrayamamıştı, oysa Charles bu sözlerin ne anlama geldiğini kesinlikle biliyordu. Senaryoyu okumuştı. Tarihleri okumuştı. Kaderi bile 1789’da Louis’nin değil, kendi tutumunu tekrarlamasını nasip etti; o zaman gitmekte gecikmemişti, şimdi daha da hızlı davrandı.

Çizgiler aynı olsa da, başoyuncular fena yaşlanmıştı. 1830 Temmuz Devriminin birçok baş aktörünün ilerlemiş yaşı bir sıkıntıydı. "O şafakta sağ olmak bahtiyarlıktı, ama yaşlı olmak akı başında olmaktı," işe yaramayacaktı. Umut vaat eden gençlere verilmesi gereken başrolleri gaziler oynuyordu. Devrimler gençlerin imparatorluğudur. Terörden dört yıl sonra doğan Michelet, düşkün öğrencilerle tıka basa dolu sınıflara gençleştirmeyi anlatıyordu. Ateşli anlatısında 1789'un gençleri 12 Temmuzda Palais-Royal'ın bahçesindeki yeşil dalları yeni Fransa baharının işareti kabul etmişti. Bastille'in yaşlılarına kötü adam ya da kurban rolleri verildi: Kuleleri dolduran Invalides muhafızları; işe yarar şekilde keskin beyaz sakalı, çökmüş endamı ve kırışıklıklarıyla, sırf görünüş itibarıyla, despotizmin uzun ömürlülüğünü itham eder gibi görünen Kont de Solages (kendi ailesi tarafından gözaltına alındı). Devrimin akıl hocası Rousseau'nun gözünde genç olmak masum ve lekesiz olmaktı; öyle ki, devrimin gerçek hedefi, tabiatı olgunluk kabuğu içinde kapana kısılmış olan çocuğu özgürleştirmek olmalıydı. Rousseau'nun en ateşli genç tilmizleri kendilerini Erdemle tüketmiş ve uzun hatıraların düş kırıklığını yaşamadan birbirlerini öldürmüşlerdi. Terör ölü ama ölümsüz gençleri bile kutsadı. On üç yaşında ölümsüz Bara, "haydut" dediği asilere atları teslim etmektense vurulmayı tercih etti; Genç Darruder savaş meydanında düşen babasını gördü, onun davulunu aldı ve hücumun başına geçti. Camille Desmoilins, yirmi altı yaşında giyotine giden Saint-Just'ün elinde öldüğünde, yirmi sekiz yaşında emektar bir devrimciydi.

Eski devrimcileri ciddiye almak zordu. Hiçbir devrimin hakkıyla atlatamadığı alay konusu olma riskini göze aldılar. 1830'u olanaklı kılanlar -Polytechnique'ten örgenciler, matbaacı kalfaları ve ulusal muhafızlar- kesinlikle yeni bir kuşaktı. Şiddetli bir rejim değişikliğine azmetmiş gazeteciler ve liberal siyasetçiler gençliklerinin baharında değildi, ama sarsak ihtiyar da değillerdi. Ama temmuz günlerinin baş aktörleri (ve daha büyük ölçüde, anayasal monarşinin yeni seçkinlerini oluşturan "İleri Gelenler" -bankerler, bürokratlar ve avukatlar) bariz bir biçimde çok yaşlıydı. Daumier'nin kel kafalı ve avurtları çökük, koca göbekli ve pörsümüş kıçlı karikatürleri, Delacroix'nın barikatlardaki atletik

Özgürlük'ünden tehlikeli ölçüde daha fazla gerçekliğe yakındı. 1830 boyunca ve sonraki on yılda gençler yaşlıları korkuttu; içgüdü beyni ürküttü. Devrim ve azlettiği Restorasyon tarihsel tuhaf- lıktı, geçmişten gelmişti, yeniden kılık değiştirmişti ama karnaval giysisi içinde takırdayan eski kemiklerle. Gösterişli dindar Kral X. Charles kendi eski karakterinin, Versailles soyunun en cüretkârı olan Kont d'Artois'nın çelimsiz bir reenkarnasyonuydu: Avda, balo salonunda ve yatakta adı çıkmış bir hovarda. 89 devriminin yüzüne tükürmüş, şapka armalarını ayaklarının altında ezmiş ve "O Richard mon roi"yı karşı-devrimin marşı yapmıştı. Yeni Prens, kral katili babası "Philippe Egalité"nin sönük bir kopyası olan Lo- uise-Philippe, kendisini 1792'de Jemappes'ta devrimci orduların genç yurttaş-askeri olarak sunma çabasıyla anılarını dolaşıma soktu, ama fazla faydası olmadı. Versailles'da, Horace Vernet'nin onu Fransız ordusunun erkekliliğiyle özdeşleştirmek için tasarla- dığı tablolarıyla Savaş Galerisini yarattı. Philpon ve Daumier'nin karikatürlerine kıkır kıkır gülen halk için ise Fransa'nın koruyucu kılıcı -la Joyeuse- gülünç bir biçimde Louis-Philippe'in her yerde hazır ve nâzır şemsiyesine dönüştürüldü. Daha kötüsü, majeste figürü dağılıp ölümüne saçma bir armut şekline dönüşmüştü.

1830'da yaşlı olmak bir talihsizlikti, ama tavrı tek başına yaş belirlemedi. İki yetmişlik yürüyen tarih için devrimci belleğin çağrısı çok farklı şeyler ifade etmekteydi. İki Dünyanın Kahrama- nı, çocuksu ve dinç yetmiş üçlük Gilbert de Lafayette için gençlik yanılısalarını, yeniden tutuşan tutkuyu ve nabız atışını ifade etmekteydi. Fizyonomistlere şöyle görünmüş olmalı: Siması ateş- leme için tasarlanmış bir mizacı göstermekteydi. Lafayette de sürekli kırmızı eldivenini fırça gibi kızıl bir perukla tamamladı; ikisi birden, içinde devrimci eylem ateşinin hâlâ yanmakta oldu- ğunu ilan ediyordu.

Lafayette'in devrimci neşesinin tersine, Bénévent Prensi Mau- rice de Talleyrand temkinli bir ağırkanlılığın dış yüzünü dünyaya sundu. Lafayette'ten iki yaş büyüktü, yetmiş beş yaşındaydı ve en az onun kadar devrimci anıları vardı. Bu en son kriz biktırıcı bir déjà vu gibi görünüyordu, ama yine de adımlarını dikkatli atıp fevri davranışlardan kaçınmak için bir vesileydi. Yaşlılardan biri, Fransa'nın yeniden doğuşuna sevinip öten bir horoz duyarken, di-

ğeri “Marseillaise”i sakın alacakaranlığını bozan bir kakofoni olarak duydu. Lafayette için o an şöhret şarkısı çalıyordu, Talleyrand içinse yatıştırıcı bir şarkı mırıldanıyordu. Lafayette sevgi dolu kalabalığın huzurunda görünmek için Paris’e koşarken, Talleyrand tanınmamak için evinin önündeki bronz isim levhasını kaldırdı.

Lafayette anısını ciddiye aldı, bunu bir silah olarak nasıl kullanacağını biliyordu. Zaferleri kadar çok olan mahcubiyetleri dışlayacak şekilde düzenlenen devrimci hatırası gelecek kuşakların son çağrısıydı. 1830’da kalabalıklara söz veriyordu: “Emin olun, 73 yaşındaki davranışım 32 yaşındakiyle aynı olacaktır.” Bir Ulusal Muhafızlar lejyonuna şöyle dedi: “Restorasyon ‘Birleş ve Unut’u şiar edindi, benim şiarım ise ‘Birleş ve Hatırla’ olacak.” Hatırladı da. Grenoble’da, bütün Fransa’da muzaffer ilerleyişinin işareti olan ziyafetlerin birinde, 1787’de kraliyet askerlerinin karşısına dikildikleri “Kiremit Günü”nün yurttaşlarını hatırlatarak kadeh kaldırdı. Muhalefetin tedirgin liderlerinin onun görevi yeniden üstlenmesinin akıllıca bir hareket olacağını düşünmelerinin nedeni, 1789’da Ulusal Muhafızların komutanı olmasıydı. Lafayette usule uygun olarak eski üniformasını giydi ve içten olmayan bir tevazusuyla ilan etti: “Şimdiki ağır krizde bir emektar faydalı olabilir.” Ulusal Muhafızların komutanı olarak gürültücü bir kalabalığın ortasında Hôtel de Ville’e gelince, iyi niyetli bir subay ona yolu göstermeye kalkıştı. Ağır bir vurguyla “Yolu biliyorum, daha önce de buraya geldim,” yanıtını verdi.

Her şeyden çok devrimci esin perisinin nasıl selamlanacağını hatırlıyordu: Kardeşçe bir kucaklaşmayla. Bu yüzden Lafayette üç renkli bayrağı öptü; Ulusal Muhafız subaylarını öptü; hayırduasını ederken Due d’Orléans’ı öptü. Yeni çağı o kadar ateşli öptü ki, öpüşü dillere düştü ve insanlar ondan iflah olmaz “Père Biseur” olarak yakınmaya başladı. Ama kaç kişi bir ömür süresinde üç kez ilahlaşır? Merkez sahnede olmaya alışık olan Lafayette siyasi tiyatronun çağrısını içgüdüsel olarak anlıyordu: Hassas anlarda sahneye konan sözlü ve fiziksel retoriği, vücut dilini, jestleri. Amerika’da beş yıl önceki son zafer yürüyüşünde popülist siyasetin ilk yaratığı olmuştu; Maine’den Virginia’ya kadar üzerine yağın gül yapraklarından ve alkışlardan zevk alan; elleri yaralanana kadar yorulmadan tokalaşan, el sıkışan; kendinden geçmiş

kalabalıkların önünde saydam bir içtenlikle sürekli “Zo appy, zo appy” diye tekrarlayan “Marcus D. Lafayette”e dönüşmüştü. Hôtel de Ville’de, yaşlı Mareşalde cumhuriyet şansı gören kalabalığın önünde, anayasalcılığının harmanisiymiş gibi üç renkli bayrağı Louis-Philippe’e sardı ve onu kaba bir biçimde balkona itti. O tek vodvil hareketiyle Lafayette rol çaldı ve cumhuriyetçiliğin dışını çekti. Bastille düştükten sonra şapkasına yalnızca bir arma takan XVI. Louis’nin ümitsizliğini kuşkusuz hatırlıyordu. Varlığını sürdürecektir bir kral için, büyük bir üç renkli kefenden aşağısı kurtarmazdı.

Lafayette Büyük Hatırlatıcıydı. 1815’te, Waterloo felâketinden sonra bile Napoléon İmparatorluğunu koruma girişimi olunca, Büyük Adamın Mısır’da, Rusya’da ve Almanya’da ölü bıraktığı milyonlarca askerin hayaletini tanıklığa çağıran yıkıcı bir konuşma yaptı. Amerika’da kardeşçe özgürlükleri sürekli hatırlatarak, 1783’ten bu yana aşınmış olan bir dostluğu güçlendirmeye çalıştı. Bastille’in bir anahtarını George Washington’a sunmasını nedeni buydu. Lafayette’e göre, bellek eylemin kamçısıydı ve devrim sürekli yenilenme sürecinin bir parçasıydı, Fransa’nın *élan vitalini* geri alabilmesinin bir yoluordu.

Talleyrand siyasal baharların kuş cıvıltılarıyla ilgilenmedi. Siyasal kışa ısınmıştı. Anıları onu bahtiyar değil, bitkin bırakmıştı ve Romantik koşu hiçbir zaman söz konusu olmamıştı. Topal ayakları bebekliğinden beri engeldi ve ikinci sınıfları kızdıran bir tür yapmacık şevksizlik geliştirmeyi çoktan öğrenmişti. Yaşamı boyunca Rousseau’nun havarilerinin nefret ettiği biri olmuştu; çünkü açık sözlülükten çok gizliliğe, dürtüden çok tefekküre, saldırganlıktan çok diplomasiye, halk mitinglerinde nutuk atmaktan çok kapalı kapılar arkasında pazarlığa güveniyordu. Siyasal bir fosil, *ancien régimein* arkaik bir bakiyesi olarak defterden silindiği için, bütün bu sanatların siyasal geçmiş kadar siyasal geleceği de gerektirdiğini pek çok kişiden daha iyi biliyordu.

1830’da hem kendisi hem Fransa için sakın bir yaşamdan başka bir şey istemiyordu. Şaşırtıcı ölçüde güzel Rönesans şatosu Valençay’da, belediye başkanı olarak oraya yerleştirilmiş, yeni hindiba ve havuç çeşitleri deneyen ve sarıçam yetiştiren taşra ağası rolü oynadı. Daha genç olan arkadaşı Dorothée de Dino’nun

evi Rochecotte'ta, "Peynir Kralı" Brie (kara çalanlardan birinin dediğine göre "sadık olduğu tek kral") ile birlikte yediği kendi mahsulü şeftalileri tadarak daha sade hazlar yaşadı. Paris'te Saint-Florentin Caddesinde, kalın yastıklara dayanarak oturup (yataкта bile yastık kullanırdı, çünkü gece düşüp kafasını çarpmaktan korkuyordu) bisküvisini kemirdiği, Madeira'sını yudumlayıp büyük ve görkemli özel kütüphanesinden kitapları gözlüksüz okuduğu büyük *hôtelden* nadiren çıkardı. Çünkü Talleyrand hâlâ titizdi; sık saçları pudralanır ve didiklenip beyaz lülelere dönüştürülür, sakalları yüksek bir yakanın içine tıklır, her gün yemekten sonra (hâlâ ölümcül bir silah gibi kaldırabildiği) o ünlü hokka burnunu özel bir yöntemle temizlerdi.

1828'de resmini yapan Ary Scheffer'e, anlaşılan, siyah ipek içinde ölü gibi görünmüş. Ama Talleyrand, çok yaşlı ve sağlam bir kaplumbağa gibi, yaşamının büyük bölümünü tedbirli ve ihtiyatlı davranarak geçirebildi. X. Charles'ın dar görüşlü aptallığının onu bu kadar öfkeliendirmesinin nedeni budur. X. Charles en gerici bağnazlar dışında herkesi karşısına alma kararlılığıyla Fransa'yı bir "anarşi, devrimci bir savaş ve Fransa'nın 1815'te zor bela kurtulduğu diğer kötülükler" dönemine mahkûm etmişti. Devrim Lafayette'e bir duygu atağı, bir gençlik iksiri gibi geldi; Talleyrand'ın zihninde ise tehlike çanları çaldı. Lafayette için 1830 yalnızca Fransa için değil, bütün dünya için (özellikle de Polonya için) Özgürlüğün ve Demokrasinin habercisi olmalıydı. Talleyrand için bir rejim değişikliğinin tek önemli noktası hasar kontrolüydü.

Lafayette'in üç renkli bayrakla tarihsel alışverişi ve kalabalıkların önünde kutsaması –*voilà la meilleure des républiques* (bakın cumhuriyetlerin en iyisi)– fiilen Louis-Philippe'in popüler taç giyme töreni olduysa, Talleyrand da (XVI. Louis'nin, Napoléon'un ve X. Charles'ın taç giyme töreninde hazır bulunan) aday tedarik etti. Öyle ki, Lafayette sahnenin ortasındayken, perde arkasında eylemi her anlamda kontrol eden Talleyrand'dı. İkisi her zaman bu tuhaf simbiyotik ilişkiyi, oyuncu ve yapımcı, icracı ve kuklacı ilişkisini iş edinmişti ve devrimci iktidar gerçekliğinin nerede yattığı konusunda hep farklı düşünmüşlerdi. Lafayette'e göre, sözler, biçimler, kostümler, simgeler ve misyonerce bir Haklı Dava inancı, hatırlamaya değer tek tarihsel destanı oluşturmaktaydı.

Talleyrand'a göre, bu aynı simgesel inşalar tarihin maskaralıklıydı, safdillerin iksiri, kutsal emanetlerin ve mucizelerin yerini alan laik saçmalıklardı. Bu tür performanslar aynı anda hem vazgeçilmez hem düzmece olan antika sirklerdi. Daha önce Lafayette'i beyaz bir atın üstünde görmüştü: Ulusal Muhafızların komutanı olarak 14 Temmuz 1790'da Champ de Mars'ta Ulusa yemin ederken 400.000 devrimci hayranın odak noktası olduğu zaman. Ama bu törene kutsiyetini kazandıran Ayini yazan kişi Autun Yurttaş-Piskoposu Talleyrand'dı, hesap yapmaya devam eden Talleyrand. Çünkü Lafayette devrimci şöhretin ışıyla yıkanırken, Talleyrand oyun masasındaki bütün paraları topladı.

Bir kez daha Lafayette tribüne oynarken, Talleyrand borsaya oynadı (Paris'teki sokak çatışmalarından üç gün önce arkadaşlarına *"Jouez à la baisse"* tavsiye etti). Aynı şekilde, temizleme operasyonları çarpıcı ama birbiriyle ilintili bir karışıklık içindeydi. Lafayette 1830'da cumhuriyet davasından vazgeçişini, devrimci enternasyonalizmi ve Polonya'nın eli kulağında kurtuluşunu ilan ederek telafi etti. Talleyrand son resmi görevini 1830'da Fransa'nın Londra büyükelçisi olarak üstlendi; orada Lafayette'in keyfince tutuşturduğu yangını söndürmekle ve Viyanalı ikizi Wellington Dükünü Louis-Philippe'in en tehlikeli silahının sıkıca sarılmış bir şemsiye olduğuna inandırmakla uğraştı. *Tout va bien.*

Lafayette ve Talleyrand Fransız Devriminin bölünmüş kişiliğini kendi şahıslarında cisimleştirdiler. Çünkü Devrimin yeni bir siyasal dünya türü doğurduğunu kabul etmek malûmun ilanidir; ama bu dünyanın iki uzlaşmaz çıkarın –güçlü bir devlet yaratmak ve bir özgür vatandaşlar topluluğu yaratmak– ürünü olduğu çoğu kez yeterince anlaşılmaz. Devrimin kurmacası, herkesin başkasına zarar vermeden hakkını alabileceğini hayal etmekte, tarihi de bu olanaksızlığın gerçekleşmesi anlamına gelir.

Ama bu hedeflerin daha idealist olanlarına karşı başlangıçta haksız yere alaycı bir tavır takınmak olası en kötü hata olurdu. Tam da bunu yapmayı âdet edinen Talleyrand, yüce bir ironiyle, devrimci yüceltmenin en kalıcı imgesinin, Eugène Delacroix'nın *Halka Yol Gösteren Özgürlük*'ünün dolaylı olarak dedesiydi. Yıkılan bir barikatın üzerinde duran, *sans-culotteların* kırmızı şapkasını giyen Halktan çıplak memeli Marianne, işçileri ve öğrencileri

devrimci cennetin bilinmeyen durağına götürür. Notre Dame de la Liberté'nin arka planında, Özgürlük için çoktan fethedilmiş, kulelerinde üç renkli bayrak dalgalanan Notre Dame de Paris görünür.

Ve Talleyrand? Bu yağlı boya yıldırım duygusal olarak o kadar kışkırtıcıydı ki, Louis-Philippe ürküp Delacroix'nın tablosunu bir kuşak boyunca halkın gözünden uzak tutmak için satın aldı. Peki, Talleyrand'ın bununla ne ilgisi vardı? Bu ölümsüz devrimci belayı dünyaya Talleyrand getirmemişti, ama öyle görünüyor ki, Eugène Delacroix'yı o yaratmıştı. VI. devrim yılında (1798), birinci devrim Paris'teki ahlaksız vâsileri tarafından uykuya yatırıldığı ve sahadaki başkomutanları tarafından öldüresiye tekmelendiği için, Talleyrand her zamankinden daha fazla haylaz olmuştu. Cumhuriyetin Dışişleri Bakanının yerini Charles Delacroix (Lahey'deki Fransız Büyükelçiliğinin kıskanmaya değmez belirsizliğine sürgün edilmişti) aldı, Talleyrand da Madam Delacroix'nın yatağında onun yerini aldı. Madam herhalde yaklaşmasına açık kapı bırakmıştı, çünkü kocası bir süredir göbeğinden kasiğine kadar uzanan korkunç bir guatrla sakatlanmıştı. Paris'teki en iyi cerrahlar tarafından başarıyla kesilip alınması tıbbi bir *cause célèbre* idi, Mösyö Delacroix'nın sakatlığı ise herkesçe bilinen tarihsel bir olay. Talleyrand'ın sakatlığı ise, özel tasarım bir ayakkabıyla yerde sürüklediği kırık ayağı, bir âşık olarak başarısına hiçbir zaman engel olmadı. Ona göre, güç ve zekâ flörtün parfümüydü ve bunları öldürücü bir cazibeyle kullandı. Madam Delacroix da beklediği gibi boyun eğdi. Evlatları harika çocuk Eugène'di, eski çağın en amansız kuşkucusunun dölü, yeni çağın en büyük Romantiği idi.

Bu şekilde devrimci tutkunun kanı devrimci zekânın etinden çıktı. Bu iki mizaç –retoriksel ve rasyonel, iç organsal ve beyinsel, duygusal ve acımasız– bu tarihte birbirinden ayrılmaz. Aslında onların kusurlu birlikteliğinden yeni bir siyaset doğdu.

BÖLÜM BİR

TADİLAT

XVI. LOUIS'NİN FRANSA'SI

Yeni İnsanlar

I. BABALAR VE OĞULLAR

1778'in ilkbaharında Talleyrand, Voltaire'e saygılarını sunmaya gitti. Ruhban sınıfın dünyeviliğinin dillere düştüğü bir toplumda bile bu biraz uygunsuzdu. Reims'de bir arpalığı bulunan ve Ruhban Meclisinin bir delegeşi olan genç papaz Kilisenin en büyük baş belasına saygısını sunmaya koşmadan önce, Sorbonne'dan aldığı ilahiyat diplomasının mürekkebi daha kurumamıştı. Ziyaretin evlat saygısızlığı yanı da vardı, çünkü Talleyrand kendi doğal ebeveynlerinden daha doyurucu bir baba figürü arayışı içindeydi. Doğal ebeveynleri onu bir bakıcının eline vermiş, bakıcı da beşikten düşüp ayağında bir kemiğin kırılmasına izin vermişti. Bir sakat olarak gözden düşen genç Talleyrand aslında mirastan da mahrum kaldı. Çünkü ne kılıç kullanabilen ne de dans edebilen bir çocuğun ne sarayda ne orduda başarılı olma umudu olamazdı. Tek yol vardı: Kilisede bir kariyer. Kilisede hem zengin hem ünlü olabilirdi, ama başından beri Kiliseden de nefret ediyordu. Yedi yaşında gönderildiği Collège d'Harcourt'ta ona itaat etmek ve iman etmek emredildi, oysa bütün içgüdüleri ve zekâsı onu itaat etmemeye ve sorgulamaya teşvik ediyordu. Saint-Sulpice ruhban okulunda da otoriteye saygı göstermesi istendi. Onun yerine, ağırlıklı olarak rahiplerin ve rahibelerin libidolarını konu alan pornografinin yanı sıra, en kuşkucu Aydınlanma filozoflarının eserlerini de içeren bir kütüphane oluşturmaya başladı. Talihsizliklerinin ve entelektüel eğilimlerinin bir dışlanmış olmaya mahkûm ettiği Talleyrand diğer dışlanmışlarla yakınlaştı. 1771'de yağmurlu bir gece, Ayinden sonra, Comédie-Française sahnesinde Luzy olarak tanınan Yahudi kökenli genç aktris Dorothée Dorinville'e şemsiyesini sundu. Uzun aşk serüveninde bu ilkti ve olasılıkla en narin olanıydı: Siyah cüppesi için-

de, onun Férou Caddesindeki “sığınağı” dediği yere topallayarak giden sapkın ruhban okulu öğrencisi.

Talleyrand için Voltaire’le buluşma bir tür baba kutsamasıydı: Uzun, parfümlü sarı saçların üzerine pürüzlü ellerin konulması. Anti-vaftiz babasını papaz yardımcısından altmış yıl ayırmak-taydı; biri yirmi üç, diğeri seksen dört yaşındaydı. Dünya zevkine düşkün genç rahip onun kanılarından cesaret arıyordu; yaşlı fi-lozof ise onun kanılarının üzerine bir örtü çekiyordu. Yirmi yedi yıl Fransa’dan sürgün edilen Voltaire, Şubat 1778’de döndüğünde gürültücü bir kamusal ilah olmuştu. Yaşlı ve hastaydı; Ferney’den İsviçre sınırı üzerinden yapılan uzun yolculuk sağlığına iyi gelme-miştir. Marki de Villette’in kasaba evinde kanlı öksürük nöbetleri ge-çirecekti. Kısmen ünlü hastalarına (Rousseau da bunlardan biriydi) bakmak için Fransa’ya taşınan İsviçreli ünlü hekim Dr. Tronchin çağrılacaktı. Basında kaygılar ifade edilecekti. Ama Voltaire kendi-sini görmeye gelen genç çömezlerin hayranlığını, rahatlamak ve af dilemek için kendisine gelen daha yaşlı, iyi gün dostlarının verdiği can sıkıntısını yaşamaya yetecek kadar uzun dayanmaya kararlı-ydı. Karışık duyguları ne olursa olsun, huzuruna çıkmak için sıraya dizilen hayranlarına yalnızca en müşfik yanını gösterdi. “Boğulabi-liğim, ama boğulmam bir gül sağanağı altında olacak,” dedi.

Hava durumu ve sağlığı dışarı çıkmasına yetecek kadar iyi-leşince; trajedisi *Irène*’nin provalarını yönetmek için Théâtre-Française’in önünde görüldü. 16 Marttaki açılışta, Kralın kendi-si hariç bütün kraliyet ailesi yazarı selamlamak için huzurdaydı. Altıncı gösterinin sonunda, 30 Martta, Caffiery’nin yaptığı özel si-pariş bir portre heykel sahneye konuldu ve oyuncular tarafından defne dallarıyla taçlandırıldı. Bütün izleyiciler ayakta alkışlarken, yaşlı adam alkışın tadını çıkardı. Bu ilk ölümsüzleşmenin keyfi-ni gizlemedi. Mayısın sonunda ölüm döşegi bile yarı kamusal bir olaya dönüştü; bütün Paris, Voltaire’in ustaca uydurduğu belirsiz ifade –“Katolik doğdum, Katolik ölüyorum”– yerine, son ana kadar ortodoks bir günah çıkarma ayini yapmaya kalkışan papazın ayart-malarına boyun eğip eğmeyeceğini görmek için bekliyordu. Şeytanı inkâr etmeyi reddeden ünlü son sözleri bile (“Şimdi düşman kazan-manın zamanı mı?”) tamamen uydurmaydı; inatçı papaza veda aza-rı da neredeyse o kadar iyiydi: “Bırak huzur içinde öleyim.”

Bu yüzden Talleyrand'ın ziyaretinin hafif bir tapınma yanı vardı. Hatta bazı anlatımlar ona Voltaire'in önünde günahkârca diz çöktürür. Kuşkusuz, dünyevi arzuları olan genç papaz, savaş narası "*Ecrasez l'infâme*" (Rezili –yani Kiliseyi– ez) olan günahkâr yaşlı deisti putlaştırdı. Okul arkadaşı Chevalier de Chamfort tarafından Beaune Caddesindeki Hôtel de la Villette'e getirildi. Talleyrand, Voltaire'in çatlak, muzip simasına tek bir ışık demeti düşecek şekilde açık bırakılmış bir panjur hariç, neredeyse tamamen karanlıkta bırakılmış küçük bir odaya alındı: Işıklı Aydınlanma. Dökümlü bir sabahlıktan dışarı fırlayan kemikli ayaklar ile cılız bacakların görüntüsü genç adamın titizliğini bozdu, hatta ortadan kaldırdı. Voltaire'in yeğeni, eskiden neydi bilinmez ama artık *belle et bonne* olmayan Madam Denis çikolatayla ve odayı kaplayan tatlı buhar demetleriyle meşgulken, filozof kibarca ve hayranlık duyarak Périgord'daki aileyi soruyordu. Bu banal başlangıçtan sonra Voltaire'in sohbeti ivme kazandı; öyle ki, aşırı duyarlı genç hayrana ünlü *esprit* kanatlanmış gibi göründü. Sözcükler ağzından "o kadar hızlı, o kadar düzgün, o kadar belirgin ve berrak uçtu... Onun dışında hiç kimsede görmediğim yüz hareketleriyle hızlı ve sinirli konuşuyordu... Gözleri ateş saçıyordu, neredeyse baş döndürücüydü." Her şey beklendiği gibiydi: Işıltılar içinde canlanan kafatası, sessiz ve sadık çömeziyle konuştukça konuştu. Talleyrand'ın yaşamının belirleyici anlarından biriydi. "Dikkate değer o teveccühün her satırı belleğime kazınmıştır," diye hatırlıyordu ileri yaşında. "Gözlerimin önünden gitmiyor –bir bukalemenun gözleri gibi dar yuvalarından bakan küçük ateşli gözler." Görüşmeden sonra Palais-Royal'e vardığı sırada Talleyrand, Voltaire'in kendisine tam olarak *ne* söylediğini unutmuş olmasına rağmen, hitap tarzını ve kendine özgü vedalaşma kibarlığını hiç unutmadı. Dediğine göre bir babalık vedasıydı.

Talleyrand için Devrim, Beaune Caddesindeki bu inançsızlık kutlamasıyla başlamış olabilir. Lafayette için bir inanç hareketiyle başladı. Fransa için Devrim kuşkusuz Amerika'da başladı.

Talleyrand entelektüel velinimetinin ayakları dibinde diz çökerken, Lafayette Pennsylvania'daki Valley Forge'da titriyordu. Orada, Kıta Ordusunun acınacak durumda olan kalıntılarını barındıran "zindan hücrelerinden daha keyifli olmayan küçük bara-

kalar" arasında yirmi yaşındaki Marki, George Washington'ın heybetli endamında kendi vekil babasını bulmuştu. Geçen temmuz Philadelphia'da Washington'la buluşmasından sonra, karısı Adrienne'e yazdığı ilk General anlatımında, onu "yüzünün ve endamının ihtişamıyla" kolayca ayırt edilmesine rağmen, "babam olacak yaşta oldukça ketum bir beyefendi" olarak tasvir etti. Lafayette'in 14 Ekim 1777'nin "büyük sohbeti" dediği görüşme sırasında –olasılıkla çok istediği tümeni Markiye verememesini telafi etmek için– Washington, "bir arkadaş ve bir baba olarak" güvenine sahip olmaktan memnun olacağını belirtti. Virginialının ağzından çıkan bu kibar iltifat ne kadar lafın gelişi olursa olsun Lafayette'in idrak anıydı. Bundan böyle yeni babasının davasına, duygusal bir düğümle birbirine sıkı sıkıya bağlı *patrie* ve *patere* neredeyse dalkavukluk düzeyinde sadık bir evlatlıktı.

Talleyrand kendini sanal bir yetim, "güzide doğan ve sayısız aileye mensup... ömründe baba çatısı altında yaşamının keyfini bir hafta bile yaşamamış tek adam" saymıştı; Lafayette ise kendi kaybını daha derin bir acıyla hissetti. Lafayette iki yaşındayken, Grenadiers de la France'ta albay olan babası Minden Savaşında öldürülmüştü. Aynı şekilde, Polonya Veraset Savaşı sırasında 1733 Milano kuşatmasında amcası ölmüştü. Chavaniaclı Auvergne malikânesinde büyüdü; kafasında askeri şöret düşleri yüzüyordu. Şatonun yakınında köylülerin "champs de bataille" dediği tarlalar vardı ve orada Lafayette, kavga için silahlanan Vercingetorix'in gölgeleriyle konuşurdu. Ama kafası tarihsel romansla doluyken, kalbi de hanedan onayının peşindeydi. Çok sonra, babasının alayını imha eden bataryanın komutanı Binbaşı Philips'in kimliğini keşfedecek ve bulmaya çalışacaktı. Ama bir delikanlı olarak, kusursuz bir intikam fırsatı olarak Amerikan davasına karşılık vermek ona yetti: Hem Yedi Yıl Savaşında Fransa'nın yaşadığı aşağılanmanın hem de bu kayıplarda ailesinin özel payının intikamını. Ekim 1777'de, Amerikan yanlısı bir siyaseti büyük bir ihtiyatla sürdüren Dışişleri Bakanı Vergennes'e şunu yazdı:

İngiltere'ye zarar vermenin ülkeme hizmet etmek (hatta intikam almak) olduğuna kesinlikle ikna olmuş olarak, Fransız olma onuruna sahip herkesin bütün kaynaklarını işe koşması düşüncesine inanıyorum.

Pater ve patrie, yetim Markinin (annesi 1770'te, kendisi on üç yaşındayken ölmüştü) içli bağırını yakan tek tutkunun içine çökmüştü. Aynı savaşçı huzursuzluk birçok çağdaşını da etkiledi. Lafayette'in gönüllü arkadaşı Kont de Ségur "on yıldır devam eden uzun barıştan bıktık ve her birimiz son savaşların hakaretlerini telafi etme, İngiltere'yle savaşıma ve Amerikan davasına yardıma gitme arzusuyla yanıp tutuştuk" diyordu. Lafayette'in serveti ve bağlantıları (on dört yaşında evlenip, büyük Noailles klanına katılması da dahil) nedeniyle görünmek zorunda olduğu Versailles'da Kral XV. Louis'nin sarayında yaşadıkları bile bu duygusal hoşnutsuzlukları ortadan kaldırmadı. Lafayette, Talleyrand gibi sakat olmadığı halde, dans pistinde o kadar sakardı ki, pekâlâ o da sakatlanabilirdi. Taşralılığının farkında olan Lafayette, hamılığının engel olduğu kadar zenginlik de olduğunu hissetmekteydi, çünkü hamılığı doğal erkeklik niteliklerini korumaktaydı. Daha sonra anılarında şöyle yazıyordu: "Tarzımın biçimsizliği büyük olaylar sırasında yersiz olmadığı halde, Sarayın lütuflarına tenezzül etmeme olanak vermedi."

Aynı şekilde, askeri yaşamın özündün çok debdebesiyle yaşamaması onu bir tür *action d'éclat*ya teşvik etti. 1775'te gözde mekânları Epée de Bois'daki zengin, aristokrat arkadaş çevresinde cesaret sayılan eşek şakalarından usanmıştı. Bu "Tahta Kılıç Topluluğu" arasında, Amerikalı "asiler"in davasını benimsemekle kalmayıp, 1789'un en fazla göze çarpan yurttaş-soyluları arasında da yer alacak çok sayıda genç vardı: La Rochefoucauld, Noailles, Ségur. Ve Lafayette ileri düşünceli başka bir askeri soyluyla, Broglie Dükü ile birlikte askerlik yaparken, muazzam servetini (anne tarafından büyük babasından miras kalan yıllık 120.000 lira) kullanıp, biçimlenmemiş kıpırtıları somut eyleme dönüştürmeye karar verdi. İşin tuhafı, de Broglie, Lafayette'in babasının yoldaşı olarak, yerinde duramayan genç adama göz kulak olmayı ve ailenin erkek soyundan kalanı tehlikeye atabilecek delidolu bir şey yapmaktan vazgeçirmeyi üstlenmişti. Ama III. George'un öz kardeşi Gloucester Dükü Amerikan davasını belagatle savunduktan sonra Lafayette'in kararlılığı o düzeye vardı ki, de Broglie onu ikna etme girişiminden sonra bir tür Amerika macerasını kabul etmeye (ya da en azından engel olmamaya) razı oldu. Aslında la

Broglie, Lafayette'i alıkoymak bir yana, Ségur ve Noailles ile birlikte onun izinden gitmeye karar verdi.

Kişisel, ailesel ve yurtseverlikle ilgili nedenler pre-Romantik bir şöhrat susuzluğuyla birleşip, Lafayette'in 1777 sonbaharında *Victoire* adlı gemiyi donatıp Amerika'ya yelken açmasında belirleyici oldu. Ama kararında bir o kadar yaşamsal olan başka bir öğe daha vardı, bu da "Özgürlük" davasına derinden hissettiği bağlılıktı. Kendi anlatımına göre, bu duygu erken ve doğal olarak geldi. Gerçekten de, genç Markiyi özgür ve ehlileştirilmemiş olanla empati kuran bir doğa çocuğu olarak tasvir eden otobiyografisinin Romantik damarı, daha sonraki siyasal sevdalarının en iyi ipucunu verir. Büyüdüğü Auvergne'nin yalçın kayalık, ormanlık yaylaları, Paris sosyetesinin kentsel inceliklerinden hayal edilemeyecek kadar uzaktı ve bu ortamda Lafayette'in Romantik imgelemi coşturmuştu. 1765'te, sekiz yaşındayken, uyarı levhalarında "bir boğa büyüklüğünde" olarak tarif edilen ve "Gévaudan sırtlanı" olarak bilinen bir canavar yalnızca çiftlik hayvanlarını boğazlamakla kalmıyor, aynı zamanda "kadınlara ve çocuklara saldırıp kanlarını içiyordu." Köylü grupları bu "canavar"ın peşine düştü, ama çocuk Lafayette bu kaçak etoburla özdeşleşti ve bir arkadaşıyla birlikte, onunla karşılaşma umuduyla ormanda dolaşıp durdu. Yazdığına göre, "sekiz yaşında bile kalbim, sırtlana sempatiyle çarpar." Yıllar sonra, Paris'te eski Jesuit Collège du Plessis'e devam ederken, kusursuz atı tasvir eden bir deneme yazması istendi. Lafayette, kamçıyı –kendisine de vurulun münasebetsiz bir eşya– duyumsar duyumsamaz sıçrayan, şaha kalkan ve binicisini düşüren bir hayvanı övdü.

Lafayette'in Collège'deki yaratıcı itaatsizliği bir fıkradan daha önemliydi. IV. Henri döneminde, büyük binicilik eğitmeni Pluvinel'in zamanından beri binicilikte ustalık, kamusal güç kullanmanın hem metaforu hem gerçek hazırlığı olmuştu. Richelieu'den itibaren birbiri izleyen egemenler, binicilik ile devlet adamlığı arasındaki didaktik paralellikten, kendine hâkim olmanın, cesaret kırmanın ve otorite göstermenin önemini öğrenmişti. Ama 1760'larda, büyüyen Duyarlılık (*Sensibilité*) kültü, öğrenilmiş olandan çok doğal olana, disiplinden çok özgürlüğe yaptığı dramatik vurguyla, toplumsal, hatta siyasal davranış için alternatif bir model sunmuştu. Söz dinlemez hay-

vanlara çocukça sempati hareketleriyle başlayan şey çok geçmeden genel olarak özgürlüğü otoriteye, kendiliğindenliği hesapçılığa, açık yürekliliği kurnazlığa, dostluğu hiyerarşiye, yüreği kafaya ve doğayı kültüre tercih etmek şeklinde çiçeklenecekti. Lafayette *Victoire*'a binmek üzereyken, Adrienne'e şunları yazdı:

Kabul edersin ki, canım, bağlı olduğum iş ve yaşam, bu beyhude İtalya yolculuğunda [büyük bir kültürel gezi] mukadder olan iş ve yaşamdan çok farklıdır. Taptığım o özgürlüğün savunucusuyum, kendi şahsımda son derece özgürüm ve bir dost olarak en ilginç Cumhuriyete hizmetlerimi sunmaya gidiyorum, herhangi bir hırs ya da art niyet olmadan, yalnızca içtenliği ve iyi niyetimi götürüyorum. Kendi şanıma için çalışmak onların mutluluğu için çalışmak olacak.

Fransız soyluları arasında Lafayette'in birçok çağdaşı için Amerika, onların ideal toplum, Eski Dünyanın kinizminden ve köhneliğinden ayrılan bir toplum görüşüne tam denk düşmekteydi. Abbé Delaporte'un sevgiyle tasvir ettiği manzarası, hatta Paris sahnesinde Billardon de Sauvigny'nin *Hirza au les Illinois*'sı gibi oyunlarda umutsuzca idealleştirilen vahşileri ve yerleşimcileri, hepsi şu ya da bu ölçüde masumiyeti, kaba doğrudanlığı ve özgürlüğü temsil etmekteydi. Lafayette yerli sakinlerdeki o bozulmamış kardeşliği 1777 yazında Charleston'a varınca zaten gördüğünü iddia etti. (Güçlü bir Huguennot varlığı belki bu izlenimi güçlendirmiş olabilir.) "Kafamda coşkuyla canlandırdığım kadar arkadaş canlısıdır," diyordu Adrienne'e. "Burada davranışların yalınlığı, memnun etme isteği, ülke ve özgürlük sevgisi, kolay bir eşitlik hüküm sürer. En zengin ile en yoksul aynı seviyededir ve muazzam zenginliklere rağmen birbirlerine yönelik tavırlarında en ufak bir fark görenin alnını karışlarım."

Bütün bu nitelikler George Washington'da bariz bir biçimde vardı ve Lafayette'e göre, ilkçağ kahramanlarının erdemleri de bunlara eklenmişti: Metanet, zorluklara göğüs germe, kişisel cesurluk ve fedakârlık; dürüstlük; kişisel hırstan yoksunluk; hızipçiliği ve entrikayı küçümseme; ruh yüceliği; Eski Dünya davranışlarının içten olmayan gevezeliğini paylayan suskun ihtiyat. Çok istediği tümeni alamamasının hayal kırıklığına rağmen, Fransız arkadaşlarından birçoğu ülkeye dönmeye hazırlanırken

Lafayette'in Amerika'da kalma kararı, büyük ölçüde, baba figürünün gözünde kendini kanıtlama kararlılığından kaynaklandı. Brandywine Creek'teki muharebede kana bulanmış Lafayette, Valley Forge'un meşakkatini paylaştı ve kışın karların ortasında Kanada'nın kuzeyine açıkça beyhude bir seferin başına geçmeyi kabul etti. Washington'a son derece bağlı kaldı; Kıta Ordusundan rakiplerin ve eleştirmenlerin asılsız saldırılarına karşı Genera'i savunma işini üstlendi. General Gates'i Washington'la karşılaştırmaya yeltenen herkese öfkelenildi ve savunmasının naif bir tarafı varsa, o da kırık İngilizcesinden gelmekteydi.

Geçen kış bin altı yüz köylünün başında güçlü bir orduyu çıplak ve geniş bir araziden geçiren o kahramanla –ülkesini kurtarmak ve evrenin hayranlığını kazanmak için doğan o büyük kahramanla– karşılaştırmak için o ne yapmış, hangi yürüyüşleri, hangi hareketleri gerçekleştirmiş? Evet, Efendim, bizzat geçen kışın o harekâtı Caesar'ın, Condé'nin, Turenne'in ve hiçbir askerin coşkulu bir hayranlık duymadan adını anmadığı kişilerin yaşamının en iyi bölümlerinden biri olurdu.

Evlatlık oğlun sevgi dolu bakışlarına yansıyan Washington bütün erdemlerin –askeri, kişisel, siyasal– kusursuz örneği haline geldi. Çarpıcı ölçüde, kusursuz bir baba gibi görüldüğü için kusursuz lidere benzemekteydi: Aynı anda güçlü ve sevecen; adil ve tedirgin; adamlarına ve dolayısıyla yeni ulusa babacan bakan Yurттаş-General. Washington, Lafayette'in köpek yavrusunu andıran sadakatinden başlangıçta rahatsız olmasına rağmen vekil baba rolüne alıştı ve keyif de aldı. Lafayette yaralandığında kendi kişisel hekimine görünmesini sağladı. Lafayette'in karısıyla ve ailesiyle doğrudan ve aktif bir şekilde ilgilendi, Paris'te ölen kızının acısını içtenlikle paylaştı. Bunun karşılığında Adrienne Lafayette, Generale bir Mason önlüğü işledi (iki adamın paylaştığı bir bağ da buydu; Marki 1775'te Saint-Jean de la Candeur locasına girmişti). Washington, Capitol'ün temelini atarken bu önlüğü giydi. Beklendiği gibi, Lafayette ilk oğluna (1780 doğumlu) "aziz dostuma sevgi ve saygının bir işareti olarak" George Washington adını koydu. (Bir kızına da Virginia adını verdi.) Daha sonra, Lafayette'in babalık sorumlulukları bir Avusturya Hapishanesiyle engellenince, Küçük George Mount Vernon'a adaşının yanına gönderilecekti.

Bazen babalık hatları gerçekten karıştı. Muhtemelen uydurma olmayan bir anekdotta, Amerikalı genç bir subayın Fransa'dan ülkesine dönerken, kocasına bir mesajı olup olmadığını sormak üzere Madam Lafayette'e uğradığı iddia edilir. Küçük oğullarının *"Faites mon amour à mon papa Fayette et à mon papa Washington"* yanıtını verdiği söylenir.

II. ZAMANIN KAHRAMANLARI

Washington'ın babalık otoritesi havası yalnızca Lafayette'i etkilemiş olsaydı, önemi yine de biyografiyle sınırlı olmazdı; çünkü zengin ve duyarlı çocuğa, Fransız tarihinin can alıcı anlarında, özellikle 1789 ve 1830'da kamusal kişiliğini etkileyecek bir kahraman rol-modeli verdi. Ama Amerikalı generalin, yeni bir yurttaş-asker türünün cisimleşmesi olarak çok daha geniş ve güçlü bir şöhreti vardı: Romalı cumhuriyet kahramanlarının yeniden canlanması. Fransa'daki (ve Avrupa'nın diğer yerlerindeki) olağanüstü çekiciliğinde önemli bir öge daha vardı. Kısmen İngiltere'den ithal edilen laik Duyarlılık dini, duygusal hakikat, içtenlik ve doğallığa vurgusuyla, son şeklini Rousseau'nun 1760'ların başındaki duygusal yazılarında aldı. Ahlaki beğenideki bu devrimin birçok sonucundan biri de benlikçilikten arınmaydı. Romantizmin yükselişiyle birlikte duygusal kişilik kültürleri olanaklı oldu. Paradoksal bir biçimde, özne görünürde ne kadar çok kendini geri planda tutar ve mütevazı olursa, şöhreti o kadar güçlü oluyordu. Bu reçetede yurtseverlik ile babalık ayrılmaz bir biçimde birbirine karışmıştı.

Asgill olayı tipik bir örnektir. Yüzbaşı Asgill Britanyalı bir askerdi; Yorktown'da esir alındı ve Amerikalı yüzbaşı Joshua Huddy'nin Kralcılar tarafından asılmasına misilleme olarak idama mahkum edildi. Washington verilen cezadan memnun değildi ve idamı önlemek için harekete geçti, ama komutan olarak cezayı kaldırma gücünü başlangıçta kendinde görmedi. Ancak Asgill'in annesi Vergennes'e gidip müdahale etmesi için yalvardıktan sonra ve Fransız Bakan da kederli annenin mektubunu Kral ve Kraliçeye gösterince Washington harekete geçip cezayı hafifletti. Söylemeye gerek yok, Asgill hikâyesi Fransa'da küçük bir fenomen halini aldı; duygusal bir romana, şiirlere ve Billardon de Sauvigny (daha

sonra Devrim sırasında *Vashington*'ın yazarı tarafından tuhaf bir oyuna dönüştürüldü; bu oyunda sahne değişip hayali bir Tata-ristan oldu ve Washington hafif "Wazirkan" kılığında ortaya çıktı. Bu kılık ne kadar uyduruk olursa olsun, "Wazirkan'ın" repliği "*Je commande aux soldats et j'obéis aux lois*" (Ben askerlere komuta ediyorum ve kanuna uyarım [uymalıyım]), çağdaş kahramanın en büyük ikilemini ilan etmekteydi: Kamusal ve özel değerleri düzenleme, adalet ile duyguyu uzlaştırma ikilemi.

Bu 1760'larda ve 1770'lerde Paris'te sahnelenen birçok "Ah-lak Hikâyesi"nin standart konusuydu ve Racine ile Corneille'in klasik trajik repertuarının yenilenen yapımlarına verilen yöndü. Greuze'ün *Cezalandırılan Kötü Oğul* gibi en fazla konuşan kimi tablolarına anlatı gücü de kattı. Jacques-Louis David'in 1779'da sergilenen *Belisarius*'unun, Diderot'ya genç sanatçı "ruhu" olduğunu gösterdi dedirten tablonun kalbinde, iyi ve kötü vekil babalar arasındaki çekişme vardı. Tablonun konusu, İmparator Justinianus'un nankörlüğü ve zalimliği yüzünden kör bir dilenci durumuna düşen general Belisarius'un genç bir asker tarafından tanınmasıydı. Aile duygusu ile yurtseverlik görevi arasındaki çatışma, aynı sanatçının şaheseri *Horatius Kardeşlerin Yemini*'nde tekrar su yüzüne çıktı; bu tablo, Billardon de Sauvigny'nin Asgill oyununun Théâtre-Français'de sahnelendiği sırada Paris'te, Salon olarak bilinen iki yılda bir düzenlenen resim sergisinde sergilendi. Üstadın yurtseverce intiharına öğrencilerinin kederlendiği *Sokrates'in Ölümü* ve dürüstlükten asla taviz vermeyen bir babanın kendi çocuklarını Res Publica'ya feda ettiği *Oğullarının Cesetlerini Baltacıardan Alan Brutus*, bu temayı en amansız bir biçimde tekrarlardı. Ama devrimci Jakobenlerin benimsediği resmi çizgi kamusal ve yurtsever görev aşkını kişisel ve ailevi duygulardan daha önemli sayarken, Washington'ın cazibesinin gücü onun (ve daha beklenmedik bir biçimde Vergennes'in) dertli bir annenin gözyaşlarına dayanamamış olmasıydı. Bayan Asgill'den Marie-Antoinette'e, anneden anneye; Louis'den "Vashington"a, babadan babaya –duygusal etki karşı konulmazdı.

Babadan baba yurduna çok kısa bir adım vardı. Washington'ın Fransa'da her ikisini cisimleştirmesi, çekiciliğini, yeni bir yurtsever kahramanlar kuşağına duyulan daha derin ve daha genel

bir arzuya borçluydu. Bazı genç aristokratlar, sarayın ve monarşinin şahsında (özellikle XV. Louis'nin son yıllarında) yurtsever ciddiyete uygun erdemler göremedikleri için siyasetlaştı. Aslında arada bir sarayı, aşağılık kişisel çıkar ve kendini temize çıkarma nedeniyle yurtseverlerin saygınlığını zedelemekle suçladılar. Örneğin genç Lally-Tollendal, Fransa'nın Hindistan'daki askeri başarısızlığının günah keçisi olarak yargılanıp idam edilen babasını temize çıkarma mücadelesinin seyri içinde devrimci bir aristokrat oldu. Babasına yaşatılan utanç o kadar korkunçtu ki, çocuk babasını bilmeden büyüdü. Onu lekeden kurtarmak için soyadı bile değiştirilip Trophime yapıldı. Ama on beş yaşındayken babasının eski yaşlı bir yoldaşından gerçeği öğrendi ve daha sonra kendisinin yazdığına göre,

ona [babama] ilk saygımı sunmak ve ebediyen veda etmek; cellatların alaylı sözleri arasında ona oğlunun sesini duyurmak ve öldüğü darağacında onu kucaklamak için adli kayıtlara koştum.

Adaletsizliği ortadan kaldırmak için yürütülen on yıllık inatçı bir çabadan sonra, yeni hükümdar işi önemsedi. 1778'de, otuz iki oturum süren tartışmalardan sonra XVI. Louis'nin kraliyet konseyi, Büyük Lally'e karşı adli muameleleri iptal etti, ama kararın resmîyet kazanması için Rouen Parlementine [Yüksek Mahkeme] sunulmalıydı. Konseyin kararı duyurulunca, Lally davaya dahil olan Voltaire'i görmeye gitti ve ölüm döşğinde olan yaşlı savaşçı, son bir babalık hayırduası olarak elini genç soylunun başına koydu.

İmparatorluk adaletsizliğinin kurbanlarıyla sürekli karşılaş-tırılan Romalılar için yeterince iyi bir öyküydü. (Lally'nin kaderi ile Justinianus'un Belisarius'u tanımaması arasında benzerlik kuruldu.) Lafayette ve Lally kuşağının gençleri okulda Plutarkhos'un, Livius'un ve Tacitus'un tarihlerinde gösterilen Roma Cumhuriyeti erdemleriyle doyurulmuştu. Onların *exemplum virtutis* kavramı yalnızca ilkçağda sunulan modellerle sınırlı değildi. Hukukçu Rossel, 1769'da yayımlanan kitabı *Histoire du Patriotisme Français*'de, yurtseverlik duygularının "Fransız yurttaş-larda pek çok yurtsever Romalıda olduğundan daha canlı ve daha

bol" olduğunu iddia etti. Yedi Yıl Savaşının yenilgilerinden sonra, Fransız tarihi yıllıkları arasında yeni bir arayışın, daha mutlu anları temsil eden kahraman arayışının bariz işaretleri vardı. Saint-Louis kalıcı gözdeydi, ama Versailles'daki genç saraylılar arasında IV. Henri kültüne yakın bir şey gelişti. XII. Louis, 1506 Genel Meclisinde "Halkın Babası" ilan edilmesiyle ünlüydü. Lépicié'nin büyük tarih tablosunda –yaklaşık sekiz metre uzunluğunda, 1769 Salonunun en büyük tablosu– idealleştirilen Fatih William'a yenilenen ilgi de eşit ölçüde teselli ediciydi.

Tarihsel bir antolojinin, *Portraits des Grands Hommes Illustres de la France*'ın yayımlanması, özellikle anayurttan olan figürleri daha uzak Roma ilkçağından örneklerle tercih edip çoğunlukla ortaçağ tarihinden kahramanlar seçtiği için, yeni ve özel olarak Fransız bir kahraman panteonunun yaratılmasında önemli bir olaydı. IV. Henri hariç Bourbonlar atlanmıştı, öyle ki, Turenne ve Condé vardı, ama XIV. Louis yoktu. *Hommes Illustres*, on sekizinci yüzyılın başında "Fransa'yı açlıktan kurtardığı" için anılan Chancellor d'Aguesseau ve "dünyaların çoğulluğuna kafa yoran" filozof Fontenele gibi sivil yaşamdan şahsiyetleri ve olayları da kapsayacak şekilde ölçütleri genişletti. Daha modern kahramanlar, Avusturya Veraset Savaşında Prag'dan çekilmenin kahramanı François de Chevert gibi, mütevazı kökenleri, sıradan askerlere takdire değer yakınlıkları ve "dalkavukluktan ya da entrikadan çok meziyete dayanan" kariyerlerinden ötürü övüldü. De Chevert'in Paris'in Saint-Eustache Kilisesindeki mezar taşı yazısı şöyle başlıyordu: "Soylu ataları olmayan, serveti olmayan, güçlü desteği olmayan, bebekliğinden beri yetim, on bir yaşında hizmete girdi..." Jeanne d'Arc olayında olduğu gibi, özellikle İngilizlere yönelik olduğunda, örnek yurtseverliklerinden ötürü kadınlar da dahil edildi. Dahası, en abartılı övgüler, can düşmanına karşı savaşta ölenlere ayrıldı; en asilce öleni de Quebec'te Abraham tepesinde can veren Marki de Montcalm'dı. Eserin genel tonu zaferci değilse bile iyimserdi; kahramanların, saray yaşamının beyhudeliklerinin aksine yalnlıkları, ağırbaşlılıkları ve metanetleriyle öne çıktığı yeni bir yurtseverlik çağını müjdelemekteydi. Franklin, "Waginston" (George) ile birlikte Amerikan bağımsızlığının velinimetini ve Amerika'nın kişileşmesi diye övülen, özgürlük şapkasını havaya kaldırırken ve

aslandan çok leopar olan bir İngiliz imparatorluk canavarını tepe-
lerken gösterilen XVI. Louis, herhangi bir ironik münasebetsizlik
iması olmadan galerinin başköşesinde duruyordu.

Modern bir yurtseverlik kanonu yaratma kampanyasında, kla-
sik örneklerin yerine tarihsel Fransız örnekleri geçirmek için hiç
kimse oyun yazarı Pierre de Belloy kadar çok çalışmadı. De Belloy,
Calais Kuşatması oyununun (biraz olanakdışı bir şekilde "*Père de
la Patrie*" kılığında XV. Louis'ye ithaf edilen) önsözünde, tarihsel
trajedinin konusunu Fransız tarihini de kapsayacak şekilde dü-
zeltme projesini özellikle belirtti. Bunu acil bir eğitim görevi ola-
rak görüyordu.

Caesar, Titus ve Scipio'nun yaptığı her şeyi eksiksiz biliyoruz,
ama Charlemagne, IV. Henri ve Grand Condé'nin en ünlü iş-
lerinden habersiziz. Okuldan çıkan bir çocuğa Marathon'da
galip gelen generalin kim olduğunu sorun... size doğru yanıtı
verir; Bouvines savaşını, Ivry savaşını hangi kralın ya da han-
gi Fransız generalin kazandığını sorun... sessiz kalır...

Fransa'nın kendi yetiştirdiği büyük insanlara saygısı can-
landırılarak Ulusa özsaygı ve itibar telkin edilebilir, ancak bu
yolla Fransa eski durumuna dönebilir. Hayranlık, ruhu erdem-
lere öykünmeye götürür... Artık hiç kimse tiyatrodan çıkarken
"Biraz önce temsil edilirken gördüğüm büyük insanlar Roma-
lıydı ve ben o ülkede doğmadığım için onlara benzeyemem,"
dememeli. Aksine, en azından bazen, "Biraz önce Fransız bir
Kahraman gördüm, onun gibi bir Kahraman olabilirim," de-
meli.

De Belloy başka bir pasajda daha da ileri gidip İngiliz hayran-
lığına saldırdı:

Arabalarını, kâğıt oyunlarını, gezinti yerlerini, tiyatrolarını,
hatta sözde bağımsızlıklarını taklit ederek İngilizlerin takdi-
rini kazanacağımız sanılabilir mi? Hayır, onların yaptığı gibi,
kendi *Patriemizi* sevelim ve ona hizmet edelim...

De Belloy kendi oyunlarıyla programını geliştirmek için e-
linden geleni yaptı; yayımlanınca etkileyici (o an için) tarihsel
notlarla desteklediği bir dizi tarihsel melodram yazdı. *Journal
Littéraire et Politique*'in gaddar editörü La Harpe gibi acımasız
eleştirmenlerin işaret ettiği üzere, özellikle iş karakter geliştirme-

ye gelince, bir oyun yazarı olarak aşılmaz bir sıradanlıkla maluldü. Gaston de Foix (Nemours Dükü) ile Şövalye Bayard'ın (Fransız Rönesans şövalyeliğinin çiçeği) fırtınalı dostluğunu temel alan *Gaston et Bayard*'ta, La Parpe'nin haklı olarak yakındığı gibi, de Belloy, genç Gaston'a sert orta yaşın bütün özelliklerini, daha yaşlı Bayard'a sabırsız gençliğin özelliklerini vermişti. Ama oyunların bariz bir biçimde ikinci sınıf niteliği, popüler başarı elde etmelerine engel olmadı.

Özellikle kendi memleketinin tarihinden alınan bir oyun olduğu için, yurtseverlik öğretiminde bir alıştırma olarak de Belloy'a en anlamlı gelen eser kuşkusuz *Calais Kuşatması*'ydı. Oyun yayımlandığında, kendi adının altına (ve Académie Française'e üyeliğini belirten ifadenin üstüne) *CALAİSLİ YURTTAŞ* olduğunu yazmaktan özellikle gurur duydu. Oyun –tarihe biraz saygısızlık edip, Kraliçe Philippa'nın kasabalıların hayatını kurtarmak için III. Edward'a ricada bulunmasını görmezden gelir– ilkçağ Roma'dan ortaçağ Fransa'ya aktarılan yurtsever yurttaşlık üzerine bir broşürdür. Kuşkusuz, piyesin kötü adamının acımasız Plantagenet III. Edward, kahramanların ise basit belediye başkanı Eustache de Saint-Pierre ve İngiliz kralın gazabını geri kalan kasabalılardan uzaklaştırmak için kendilerini feda etmeyi teklif eden beş kasabalı-yurttaş olması önemsiz değildi. Yine oyunun merkezinde baba-oğul ilişkisi vardı; çünkü Philippa sahnesinin yerini, Saint-Pierre'in (olanakdışı bir şekilde Aurelius/Aurèle denilen) kendi oğlunun, kazığa önce kendisinin ve yaşlı babası görmeden gönderilmesi için acımasız Krala yalvardığı yürek paralayan bir pasaj alıyordu. İşte o anda yurtsever şehitlerin özgeciliği ve cesareti karşısında dehşete düşen Edward pes eder.

De Belloy'un oyunu çarpıcı bir başarı elde etti. 1765'te, Comédie-Française'de, zanaatçılar ve dükkâncılar da dahil Paris sosyetesinin her kesiminden izleyici çeken bedava bir gösterimi yapıldı. İlk gösteriminde on dokuz bin kişi izledi; oyuncular arasında ciddi bir kavgayla –on sekizinci yüzyıl tiyatrosunun alışılmış sorunlarından biri– kesintiye uğramasaydı kesinlikle rekor kıracaktı. Aynı yıl *Calais Kuşatması* Fransız Amerika'da yayımlanan ilk Fransız oyun oldu; Saint-Domingue (şimdiki Haiti) Valisi Kont d'Estaing, ahaliye ve yerel garnizona bedava dağıtılacak özel

bir baskı siparişi verdi. 7 Temmuzda Fransız Batı Hint Adalarındaki ilk gösterimi, açıkça hitap ettiği bir milis toplantısıyla aynı zamana denk geldi. Anlaşılmamıştır diye, o akşamki açıklamalar da oyundan uygun satırlar özellikle kullanıldı.

1775'teki ölümünden sonra de Belloy'un kaside yazarı, "Fransızlar, Devlete duydukları sevginin sırrını açıkladı ve yurtseverliğin yalnızca Cumhuriyetlere ait olmadığını öğretti," diyordu. Bu büyük bir görevdi ve niteliksiz oyun yazarının epey iş başarmış olması çok alışılmadık görünüyor; ama en azından meşguliyetleri ve *patrie* (yurt), *patriotique* (yurtsever), *la Nation* (ulus) ve *citoyen* (yurttaş) gibi terimleri üstünkörü kullanması, doğrudan gözünü devrimci propagandanın standart söz dağarcığına dikmişti. De Belloy'un hantal sayacında "Özgürlük" ile "Yurtseverlik" in muğlak bir biçimde eşitlendiği görülebilir; liberal genç soylularda Amerikan davasına bağlılığı teşvik eden de buydu.

Savaşın seyri içinde tarihsel melodram dünyasında çağdaş kahramanlıklara geçmek için fırsat vardı. Yeni yurtseverlik mitolojisinin en görkemli (ama hiçbir şekilde tek değil) örneği, donanma kahramanı Chevalier du Couedic olayıydı. Bretonca adının tüm ihtişamını vermek gerekirse, Sieur du Couedic de Kergoaler, on altı yaşından beri güvertede çalışan bir subaydı. Yedi Yıl Savaşı sırasında İngilizlere esir düşmüştü –kişisel ve yurtseverlik açısından aklanmak için her zaman keskin bir mahmuz. Daha sonra, Avustralya'ya yapılan bir deniz yolculuğunda Breton Krerguéulen hemşerilerine katılmıştı; dünyanın etrafı dolaşarak yapılan bu yolculuk, imparatorluk coğrafyacılığına öncülük etmek konusunda her bakımdan İngilizlerin dengi oldukları duygusunu Fransızlara geri getirdi. 5 Kasım 1779 sabahı du Couedic şalupası *La Surveillante*'yle Brest'ten yelken açtı ve kıyıda keşif yapan İngiliz firkateyni *Quebec*'le karşı karşıya kaldı. İki gemi hızla geri çekilmek ya da avantaj elde etmek için rüzgârda amaçsızca manevra yapmak yerine, altı buçuk saat süren acımasız bir top atışına tutuştular. Öğleden sonra saat dört buçuk sularında *Quebec* infilak etti, *Surveillante* ise Pirus zaferi kazandı. Direkleri kırılan, kalasları neredeyse parçalara ayrılan *Surveillante*, başka bir gemiye yedeklenip, boğulmaktan kurtarılan kırk üç İngiliz bahriyeyle birlikte Brest'e getirildi. Tokalı ayakkabıları ve ipek çorapları hâlâ

ayağında olan geminin kaptanı o kadar ağır yaralanmıştı ki, kıyıya sedyeyle taşındı. Limanda bekleyen kalabalığın kahramanları alkışlaması bekleniyordu, ama acımasız çarpışmanın korkunç bir hurda haline getirdiği gemiyi ve mürettebatı görünce dehşete kapıldılar.

Du Couedic aldığı yaralardan ötürü üç ay sonra öldü, ama ölmeden önce, Fransa'nın yeniden doğan yurtseverlik metanetinin simgesi olmuştu. Daha önce de önemli ve çok ses getiren deniz zaferleri olmuştu, bunların en ünlüsü de 1778'de *Belle-Poule*'nin *Arethusa*'yı uzak tutmayı başarmasıydı –“Belle-Poule” saç stilini başlatan çatışma: Saçlarını, pudralı bukle dalgaları üzerinde inip kalkan minyatür gemiler şeklinde yaptırtan sosyetik kadınlar. Ama *Surveillante*'in öyküsünün korkunçluğu ona trajik bir otorite kazandırdı. Vaat edilen Britanya istilasının sekteye uğradığı bir zamanda, bu destan Fransızlara kahramanca metanetin kusursuz bir örneğini sundu: Eski ve modern, cesur ve sevecen bir şövalye. Britanya Meclisinde yapılan cenaze töreninde *sensibilité* düşkünlerinin en fazla hayran olduğu nitelikler vurgulandı. Du Couedic “iyiliksever yurttaş” (*citoyen bienfaisant*); “cesur arkadaş;” “kendisine tapan hizmetkârlarına iyi bir efendi; Quimperlé'deyken sabahlarını kendisine tapan çocuklarıyla oyun oynayarak geçiren en müşfik baba” olarak tasvir edildi. Kendi payına Fransız hükümeti de aynı şekilde aile hüsnüniyetiyle karşılık verip, dul Couedic'in iki bin lira ve babalarının *patrie*ye eşsiz katkısından ötürü her bir çocuğun beş yüz lira emekli aylığı alacağını duyurdu. Donanma konularına büyük ilgi gösteren Kralın emriyle, Brest'te Saint-Louis Kilisesinde büyük bir mozole yapılacak, yerel askeri okul öğrencilerinin eğitimi için düşünülen özel bir kitabe yazılacaktı: “Bahriyeli gençler, cesur Couedic'i örnek alın.” Donanma Bakanı Sartine Amerikan savaşının zaferlerini kutlayan bir resim programı önerdiğinde, du Couedic'in savaşı en önemli parça olarak düşünüldü.

Du Couedic'in bir tür ahir zaman gezgin deniz şövalyesi olarak çekiciliği önemlidir. Çünkü Devrimin kültürel kökleri Fransız toplumunun hayali bir ortasında değil, tepesinde aranmalıdır. Bariz bir biçimde memnuniyetsiz bir burjuvazi arayışı sonuç veremeyecektir; oysa memnuniyetsiz ya da en azından hayal kırıklığına uğramış genç “yurtsever” bir aristokrasinin varlığı, Fransızların

Amerikan Devrimine bulaşma tarihinden açıkça görülür. Bazen varsayıldığı gibi, Fransız yurtseverliğini o devrim yaratmadı, aksine bu yurtseverliğin kendisini “özgürlük” bakımından tanımlama, kendini görkemli askeri başarıyla kanıtlama fırsatı verdi. Tutkular 1770’lerde en fazla Noailles ve Ségurs ailelerinde –hatta bizzat sarayın kalbinde– alevlendi. Lafayette’in 1779’da Amerika’dan dönüşünde coşkuyla karşılanması bunun belirtisidir. Atılğan taşralı bir gençten, *les Grands*’ın gözünde, çağdaş Fransız şövalyeliğinin ideal örneğine dönüşmüştü. Kralın onayı olmamasına rağmen Amerika’ya gitme küstahlığını gösterdiği için Paris’te karısının ailesinin şehir evinde bir hafta “ev hapsinde” tutulması, yeni moda yurtseverliği küflü gelenekten ayırt etmeye yaradı. Hazır Fransa resmi olarak Kongreyle bir antlaşma yapmışken olabilecek en iyi gerekçeye sahipti ve Krala mütevazı ama kararlı bir ibraname yazdı: “Ülkeme duyduğum sevgi, düşmanlarımızın aşağılanması-na tanık olma arzum, son antlaşmanın haklılığını gösterdiği siyasal bir içgüdü... [bunlar] Efendim, Amerikan davasında aldığım rolü belirleyen nedenlerdir.”

Louis, Lafayette’i av partisine katılmaya davet ederek lütfunu gösterdi ve yakın zamanda Lafayette’i burnu havada bir hödük diye önemsemeyen Marie-Antoinette, şimdi onun statüsünü yükseltecek bir şey yapamazdı. Onun müdahalesiyle, dramatik bir biçimde terfi edip Kralın Ağır Süvarilerinin başkomutanı oldu (yirmi bir yaşında). Lafayette’in ünü sarayın ötesine geçip, kutsayacak genç kahramanlar arayan Paris kamuoyuna ulaştı. Kraliçenin nedimesi Madam Campan, de Belloy’un *Gaston et Bayard*’ında bazı dizelerin, tiyatro ahali tarafından gezici şövalyelerine bir methiye olarak anlaşıldığını yazdı.

*J’admire sa prudence et j’aime son courage
Avec ces deux vertus un guerrier n’a point d’âge.*

“Bu dizeler,” diyordu Madam Campan, “Théâtre-Français’de alkışlandı ve tekrarlanması istendi... Fransız hükümetinin Amerikan bağımsızlığına yaptığı yardım hiçbir yerde bu kadar coşkuyla alkışlanmadı.”

Lafayette’in şöhreti yeni bir yurtseverliğin icat edilmesinde önemli bir uğraktır, çünkü daha önce klasik ideallerle sınırlan-

dırılan bir türü yerlileştirip modernleştirdi. Hafif tonda da olsa bu yurtseverliğe ideolojik bir renk de verdi. Kralın bakanları Vergennes ve Maurepas “Özgürlük”le ya da herhangi bir süslü modern kavramla hiçbir ilgisi olmayan nedenlerle o yönde karar vermeseydi, tek başına popülerliğin Fransa’yı Amerikan savaşına daha saldırgan bir müdahale yoluna sokabileceğini düşünmek saflık olurdu. Ama daha sonra göreceğimiz gibi, XVI. Louis Fransa’sında, bakanlık makamının güvenliği ve bakanlarla bağlantılı politikalar, bir ölçüde Versailles’ın çok ötesine uzanan bir lütufla düzenlenirdi. En azından, Lafayette’in dönüşünü selamlayan uyumlu tezahürat kampanyası ve Amerika’daki yiğitliklerinin sansasyonel özelliği, hükümet içinde dış politikayı İngiliz İmparatorluğuyla tam bir savaşa doğru itmeye kararlı olanlara hiçbir zarar vermedi.

Elbette orkestrasyonu yapan Lafayette’in kendisi değildi. Çünkü onun ve uzaktaki “tanrı-benzeri Kahraman” Washington’ın ünü, Benjamin Franklin’in ürettiği elektrikle daha parlak bir biçimde aydınlatıldı. Örneğin Kongrenin Lafayette’i hizmetlerinden ötürü bir tören kılıcıyla ödüllendirme talimatını büyük bir tanıtım fırsatına dönüştüren Franklin’di. Kabzasında Lafayette’in uygun vecizesi “*Cur Non*” (Neden Olmasın?) yazılı kılıcı Paris’in en iyi zanaatçılarına yaptırdı. Ama doğan ay görüntüsü ile “*Crescam ut Prosim*” (İnsanlığa yardımım dokunsun) vecizesini de ekledi: Amerika’nın davasını insanlığın mutluluğuyla bütünleştiren – Franklin’in diplomatik propagandasında öne çıkan bir tema– bir düzenek. Kının üzerinde, Markinin askeri çarpışmalarından sahnelerle birlikte, İngiliz aslanı ezen Fransa’yı ve Lafayette’e şeref ödülü veren Amerika’yı temsil eden madalyonlar vardı. Kılıç Lafayette’e, Le Havre’da İngiltere’yi istila edecek dış sefer kuvveti olması niyet edilen ordugâhta, Kongre adına Franklin’in torunu tarafından takdim edildi. Lafayette üzerine düşeni yapıp kılıcı “İngiltere’nin kalbine” saplama umudunu ifade etti –Fransız filosunun beceriksizliği ve Manş Denizindeki hava koşullarının öngörülme-yen şiddeti yüzünden gerçekleşmeyen bir umut. Bu kadar ağır simgesel belagatle yüklü olay doğal olarak Fransız basınında geniş yer buldu, hem kılıç hem tasarımına temel olan oyma yazılar popüler tüketim için yeniden üretildi.

Franklin'in kendi popülerliği o kadar yaygındı ki, bir cinnet hali demek abartı sayılmaz. Gittiği her yerde, özellikle Passy'deki evinin dışına adımını atar atmaz etrafında izdiham oluşuyordu; şahsen Kraldan daha fazla tanınıyordu ve desenli camların, resimli porselenlerin, baskılı giysilerin, sandıkların, mürekkep okkalarının ve Paris'te Saint-Jacques Caddesinden çıkan popüler baskı ürünlerinin üzerinde onun resimleri vardı. Haziran 1779'da kızına şunları yazdı: Bütün bu resimler "babanızın yüzünü ayıncinden daha fazla tanınır hale getirdi... yapılan *oyuncakların* sayısından ötürü bu ülkede putlaştığını söylemek yanlış olmaz." Bir keresinde, Kral nükteli bir harekette bulunmak mecburiyetinde kaldı; Diane de Polignac'ı Büyük Adama her gün methiye düzmekten caydırmak için Sevres'teki bir lazımlığın iç tarafına Franklin'in resmini yaptırdı.

Kuşkusuz Franklin Atlantik'in her iki yakasında kendi özel şöretinin ve dolayısıyla Yurtsever davanın tasarımcısıydı. Fransızların Amerika'yı doğal masumiyetin, içtenliğin ve özgürlüğün yeri olarak idealleştirdiklerinin farkında olan Franklin bu klişeden sonuna kadar yararlandı. En tipik Quaker olmadığı halde, kendisini kibar kamuoyuna daha fazla sevdirmek için o grubun yarım anlaşılan dürüstlük ve sadelik ününden de yararlandı. Franklin bu dürüst, erdemli ahbap imgesinin, tam da saray üslubunun –gerçekte yeni Kral ve Kraliçenin tümüyle daha ağırbaşlı tarzı altında çoktan çıkmış olan– rokoko yanlarını ortaya koyduğu için çokça kabul gördüğünü biliyordu. Arada bir (tanıtım için basılan birçok portresinde kullanılan ve Jean-Jacques Rousseau'nun ilk resimlerinden türetilen) kunduz kürkü şapka kullanmasının nedeni budur. Franklin'in taranmamış beyaz saç perçemleri ve saray görüşmelerinde bilinçli olarak giyilen havalı bir biçimde havalı olmayan kahverengi palto-su açıkça kamuoyu hissiyatı düşünülerek tercih edildi ve başarılı da oldu. Safdil Madam Campan onu sarayda "Amerikalı bir çiftçinin kılığıyla" hazır bulunduğunu belirtti, ama bunun "Versailles'da saraylıların pudralı ve parfümlü saçlarıyla, dantelli ve işlemeli ceketleri"yle ne kadar karşıtlık oluşturduğunu da vurguladı. Niteliksiz kaside yazarı ve vakanüvis Hilliard d'Auberteuil daha da ileri gidip, onu Rousseau'nun bir hayal ürününe ya da bir Greuze melodramının "iyi yaşlılar"ından birine dönüştürdü: "Ondaki her

şey ilkel ahlakın masumiyetini ve yalınlığını ilan etmekteydi... En basit giysiler içinde dik ve dinç bir gövde üzerinde Guido'nun [Reni] fırçasına değer bir kafayı şaşkın kalabalığa göstermekteydi... az konuşmaktaydı. Kaba olmadan kırıncı olmayı biliyordu ve gururu doğal gibi görünüyordu. Böyle bir kişi Paris'in merakını uyandırır-
dı. O geçerken insanlar toplanıp 'Böylesine asil bir havası olan bu yaşlı çiftçi kim?' diyordu."

"Elektrikli Büyükelçi" unvanlı Franklin, Fransız seçkinleri pençesine alan bilim öğrenme düşkünlüğünün de farkındaydı ve bundan yararlanmayı da bildi. John Adams hiçbir burukluk hissetmeden şunu yazdı: "Elektrikli değneğiyle bu devrimi başardığına Fransa'da herkes inanır." Franklin'in bilimi, kafa eseri kadar yürek eseri gibi de görüldüğü için, çekiciliğinin yaşamsal bir özelliği haline geldi: Ahlaklaşmış bilgelikti. Bu yüzden onun *Poor Richard's Almanack*'ı (Zavallı Richard'ın Yıllığı) *La Science du Bonhomme Richard* (Saf Richard'ın Bilimi) olarak çevrildi ve bu haliyle 1778'de en çok satan kitap oldu. O sırada Paris sosyete-
si bilim öğrenmeye susamıştı ve en akıl almaz dolandırıcılardan en katı deneycilere kadar, bulgularını popülerleştirmeye istekli amatör ve profesyonel bilim insanından geçilmiyordu. Günlük *Journal de Paris*'in her sayısı, başkentin yanı sıra taşradan da gelen deney haberleriyle, Fourcroy ve Pilatre de Rozier gibi, en ünlü aydınların verdiği halka açık konferansların reklamlarıyla doluydu. Bu yüzden, göksel elektrik ateşi için göğe tıpa takabilen Franklin imgesi, diğer "Amerikan" erdemlerinin, özellikle de özgürlük erdeminin kutsanmasıyla iç içe geçti. Turgot, ünlü *Eripuit Coelo Fulmen, Sceptrumque Tyrannis* (Gökten ateşi, zorbalarından asalarını aldı) vecizesini zararsız bir sözcük oyunu olarak ortaya atmış olabilir, ama çok hızlı bir biçimde Franklin'in özgürlüğün habercisi rolü için bir özdeyiş haline geldi. Önce üzerinde sureti bulunan bir madalyonun üzerinde, sonra bir sürü gravürde popülerleşen bu tema, standart şimşek işaretleri ve perişan İngiliz aslanlar ikonografisiyle birlikte, renkli porselenlerin ve baskılı kumaşların standart konusu haline geldi; Versailles'dakilerin bile. Kazara saygınlaşan, zorbaların düşüşü ile göksel ateş arasındaki bağın, mutlakiyetçi Fransa'da hayra alamet olmayan içerimleri vardı. Çünkü kaçınılmaz olarak özgürlüğün doğal ve

dolayısıyla karşı konulmaz bir güç olduğunu öne sürmekte ve bir yanda doğal olan şeyler ("İnsanlık," "Özgürlük," "Yurtseverlik") ile diğer yanda yapay olan şeyler ("Ayrıcalık," "Despotizm," saray) arasında artan bir kutuplaşmaya katkıda bulunmaktaydı. Beklendiği gibi, özgürlük ile şimşegin bu eşitlenmesi Devrimde de onaylandı; öyle ki, örneğin Jacques-Louis David'in Tennis Kortu Yemini hikâyesinde, âni bir rüzgâr kalabalıkların doldurduğu pencere aralıklarından içeriye taze hava üflerken, Versailles'ın üzerinde özgürlük şimşekleri çakar.

Moda toplumunun Amerikan davasına hayranlığı bir ölçüde basit bir meseleydi: İngiliz romanlarından ve İtalyan operasından sonra gelen en son yenilik. 1784'te Jean-Baptiste Huet'nin Joüy'de ürettiği, alegorik işaretlerle "Amerikan Özgürlüğü" ve "Amerikan Bağımsızlığı"nı, Franklin'in ve Washington'ın portrelerini kutsayan güzel kumaş desenlerinin, devrimin ciddiye alınmasının mı yoksa bir tüketici çılgınlığının mı kanıtı olduğuna karar vermek zordur. Madam Campan, Franklin'in muhterem başını bir defne tacıyla süslemek için seçilen üç yüz saray hanımefendisinin en büyüleyicisini tasvir ettiği sırada, "Asiler" çılgınlığı bir güzellik yarışması düzeyine inmiş gibi görünüyor. Yine de Amerikan davasına daha ciddi bir ilginin, saray dünyasının ve sosyetenin epey ötesine geçen bir ilginin işaretleri de vardır. Örneğin Mart 1783'te *Journal de Paris*, yalnızca bir lira karşılığında Amerikan bağımsızlık savaşının muharebelerini konu alan, içinde yazılı yorumlar da bulunan bir gravür takımının tanıtımını yaptı: Bir lira bir zanaatçı için yüksek, ama küçük iş sahipleri ve esnaftan oluşan geniş okur kitlesi için makul bir fiyattı. Marsilya'da, asi kolonilerin sayısını fetişleştirerek onlarla dayanışmalarını ifade eden bir grup yurttaş, 13 sayısıyla yapmadık işler bırakmadı. On üç kişilik bu grupta, her biri bir koloninin amblemini taşıyor, ayın on üçünde pikniğe gidiyor ve Amerikalıların şerefine on üç kadeh kaldırıyorlardı. 13 Aralık 1778'de başka bir neşeli gösteride Pidanzat de Mairobert on üç kıtalık bir kahramanlık şiirini oturup dinledi; şiirin on üçüncü kıtası Lafayette'in övgüsüne ayrılmıştı.

Bağımsızlık savaşına Fransız müdahalesinin sonuçları aslında yıkıcı ve geri çevrilemezdi. Amerikalı tarihçi Forrest Macdonald, 1789'da kırsal şiddet patlaması ile Fransız savaş gazilerinin geri

dönüşü arasında yüksek bir örtüşme düzeyi göstermeye kalkıştı. Daha yakın zamanda, daha dikkatli araştırmalar bu konunun kuşkuolu olduğunu gösterdi. Ama geri dönüp Devrim günlüğünde boy gösteren askerlere ilişkin çarpıcı vakalar var; 14 Temmuzda Bastille “fatihleri” arasında yer alan Teğmen Elie ve Louis La Reynie bunların en ünlüleriydi. Ama Fransız Devriminin “Amerikan” nedeni konusunu bu tür coğrafi uygunluğa dayandırmamak gerekir. Daha nitel bir yaklaşım, aristokrasinin zengin, güçlü ve nüfuzlu bir kesimi için silahlı özgürlükle flörtün olağanüstü önemini tescil edebilir. Aristokrasinin bu kesimi taca karşı kendi başına bağımsız bir “devrimci” muhalefet oluşturmazdı. Ama monarşinin para krizi siyasal bir tartışmaya dönüşünce, “özgürlüğün” söz dağarcığı kendi başına bir yaşam bulmaya başladı –ve yüksek çıkar siyaseti yapmaya hazır olanlar için kullanılabilir hale geldi. İleride tam da böyle bir katılımcı olacak Ségur 1782’de, Fransız ordusuyla birlikte gemiye binmeden önce karısına şunları yazdı: “Keyfi iktidar çok ağırıma gidiyor. Uğruna savaşmaya gittiğim özgürlük bende en canlı coşkuyu uyandırıyor ve kendi ülkemin monarşimizle, konumumuzla ve örfümüzle bağdaşabilir böyle bir özgürlüğe sahip olmasını isterdim.” Soyluluğun en yüksek basamağında bulunan Ségur’un böyle bir dönüşümün monarşiyle bağdaşabileceğini gönül rahatlığıyla varsayabilmesi, uzağı göremeyen bir saflığa işaret edebilir pekâlâ; ama akranlarından birçok kişinin Amerika örneğini, doğrudan bir Erdem Diktatörlüğüne yol açacağını düşünmeden nasıl ciddiye alabildiğini de açıklar.

1783’te büyük bir askeri zaferi ve parlak bir barışı selamlama sarhoşluğu içinde çok az yorumcu coşkuya soğuk su dökmeyi alışkanlık edindi. Daha yaygın olarak, Abbé Gentil gibi yazarlar Amerikan örneğini Fransa’nın, hatta daha genel olarak bütün dünyanın “yenilenmesine” sıcak ve yumuşak bir biçimde katkıda bulunan örnek olarak gördü. “Yeni doğan bu cumhuriyetin kalbinde,” diyordu, “dünyayı zenginleştirecek gerçek hazineler yatacak.” 1784’te, Toulouse’da bir edebiyat ve tartışma akademisi, ödüllü deneme yarışmasının konusu olarak Amerikan Devriminin önemini seçti. Yarışmayı Breton alayından bir yüzbaşı kazandı; Amerikan Devrimini erdem ve mutluluğun meşalesi, Fransa’da imrenilecek bir model olarak gören ateşli bir Rousseau öğrencisiydi. Savaş ha-

berlerinin çoğu, özellikle de görgü tanığı olmayan yorumcuların haberleri, Amerikalıları bir tür altın çağın, neredeyse çocuksu bir sevgi ve uyum çağının habercisi olarak sunan boyutları vurgulamaktaydı. Örneğin Amerikan coğrafyası ve sakinleriyle ilgili çok yazı yazan Abbé Robin (önde gelen bir Farmason) Amerikalıların kamp kurunca müzik çaldıklarına dikkat çekti.

Sonra subaylar, askerler, Amerikalı erkek ve kadınlar, hepsi toplanıp dans ederler. Eşitlik Bayramıdır... Bu insanlar doğum ve rütbe ayrımlarının önemsenmediği mutlu zamanı yaşıyorlar ve sıradan asker ile subaya aynı gözle bakabiliyorlar.

Bununla birlikte, sayıca yoksun olduklarını zekice öngörülerle telafi eden bazı kötümserler de vardı. Kraliçenin bir monarşinin aşağılanması karşısında seçkinlerin ve sıradanların birlikte duyduğu coşku konusunda karışık duygulara sahip olduğu söylendi. Daha önemlisi, XVI. Louis'nin en zeki bakanı Turgot, Amerika'ya aktif müdahaleye şiddetle karşı çıkmış, bunun maliyetinin çok ağır olacağını, gerekli reform girişimini belki de ebediyen erteleyeceğini öngörmüştü. Hatta monarşinin kaderinin bu karara bağlı olabileceğini öne sürecek kadar ileri gitti. Ama çok güçlü Dışişleri Bakanı Vergennes karşısında tartışmayı kaybetti; Vergennes'e göre, İngiliz tacının Amerika'da sıkıntıya düşmesi, heba edilemeyecek altın bir fırsattı. Vergennes savaş çıkırtkanı değildi. Aslında ömrünü profesyonel diplomat olarak geçiren biri olarak, on sekizinci yüzyılın standart "güç dengesi" kavramına sadıktı. Ama feci tek taraflı Yedi Yıl Savaşından sonra, hiç de akıldışı olmayan şu sonuca vardı: Britanya doyumsuzca saldırgan bir imparatorluktu ve İngilizleri 1763 Paris Antlaşmasında saptanan çizgide tutmak için okkalı bir dayığa ihtiyaç vardı. İspanyol Bourbonların "aile tacı"yla ve Felemenk Cumhuriyetiyle ittifak kuran Vergennes, Britanya'yı saldırgan ve Koalisyonu yalnızca Amerikalıların haklı bağımsızlık taleplerini korumak için müdahale eden güç olarak sunan bir dış politika oluşturdu. Vergennes'in Fransa'yı Atlantik'in/Rubicon'un ötesine götürmesine yol açan nedenler tamamen pragmatikti ve onun da varsaydığı gibi, ideolojik olarak risksizdi. Kafasında, muğlak tanımlanmış bir "özgürlük" mesajından başka bir şey yoktu. 1782'de, demokrat zihniyetli yurttaşların

ve zanaatçıların egemen seçkinleri devirdiği, stratejik bakımdan önemli, Cenevre Cumhuriyetinin içişlerine gerici tarafın lehine askeri müdahalede bulundu. Kendisinin de açıkladığı gibi, hem Cenevre hem Amerika olayında muhakemesi pragmatik olarak aynıydı:

Cenevre'den sürdüğüm asiler İngiltere'nin ajanlarıdır, Amerikalı asiler ise gelecek yılların dostlarıdır. İkisiyle de siyasal sistemlerinden ötürü değil, Fransa'ya karşı tutumlarından ötürü ilgilendim. Bunlar devletin varlık nedenleridir.

Gerçekten de, 1778'de antlaşma için Amerika'yla temasa geçme kararı alındığında, hatta 1783'te Fontainbleau Antlaşması imzalandığında, Vergennes'in parlak savaş görüşü aklanmış gibi göründü. Devletin muhasebe defterlerinde kırmızı yazıyla gösterilen bütün zararlara rağmen, Amerika politikasının mali ya da siyasal nedenlerle korkunç bir hata olduğunu hiç kimse ciddi bir biçimde öne sürmeyi göze alamazdı. Fransa büyük bir güçtü, dünyadaki üstünlüğünü sürdürmek ve rakibi def etmek için büyük güçlerin yaptığını oldukça parlak bir biçimde yapmıştı. Muhtemelen İngiliz hazinesi Fransa'nınki kadar ağır hasar görmüştü ve siyaseti daha büyük bir kargaşa içinde bile olabilirdi. Fransız Batı Hint Adaları şeker ekonomisinden anavatana para akıtıyordu ve Suffren'in filosunun Güney Hindistan'daki başarıları, orada bile ekonomik iyileşme ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermekteydi. Vikontes de Fars-Fausselandry'nin ifade ettiği gibi, "Amerikan davası bizim dava gibi göründü; onların zaferlerinden gurur duyduk, yenilgilerine ağladık, evlerimizde haber bültenlerini parçaladık ve okuduk. Hiçbirimiz Yeni Dünyanın eski dünya için oluşturabileceği tehlikeye kafa yormadık." Ya da başka bir Fransız "asinin," Kont de Ségur'un dediği gibi, Amerikan Devriminin hazin sonunda "bir çiçek halısının üzerinde tasasızca yürüdük, altında ki uçurumu fazla düşünmedik."

Mavi Ufuklar, Kırmızı Mürekkep

I. LES BEAUX JOURS

Kendi kuşağındaki herkes gibi, XVI. Louis de mutluluğu dert edecek şekilde yetiştirdi. Dedesi XV. Louis mutluluk arayışıyla Versailles'ı yeniden tasarlamıştı ve mutluluk düşkünlüğüne doğal bir yatkınlığı vardı. Ama genç ardılı için mutluluk zor bir işti ve Fransa kralı olmak mutluluğu fiilen erişilir olmaktan çıkarmıştı. Daha sonra, kral olmanın kendisini gerçekten mutlu ettiği yalnızca iki olay hatırlayacaktı. İlki Haziran 1775'te taç giymesiydi, ikincisi Haziran 1786'da Cherbourg'u ziyaret etmesiydi. İlk olayda sır dolu kraliyet kaftanına sarındı; ikincisinde kendisini modern bir kişi olarak gösterdi: Bilim insanı, denizci ve mühendis. Her iki olayda da izleyiciler için kraliyet kişiliğinin paradoksları yorum, hatta olasılıkla kaygı nedeniydi. Ama hiçbir zaman bir sorun algılamamış olması Louis'nin masumiyetinin bir parçasıydı. Otoritesi her şeyi geçmişe borçluydu, ama aşırı gelişkin görev duygusu da ona geleceği gösterdi. Devrim onun Janus-benzeri niteliğini kararsızlık olarak değil, ikiyüzlülük olarak gösterecekti. Devrimin geçmiş-geleceği ihanet-yurtseverlikle eşitlemesi, Kralı hükümdarlığına ve yaşamına son verecek ikilemin içine soktu. 1774'te bütün Fransa'da yankı bulan çok yüksek beklentilerle başladı: Gelecek Altın Çağın yenilenmesiyle kutsanacaktı.

Bu umutların simgesi güneşti. Reims'de taç giyme töreninde, Louis yirmi yaşındayken güneş ışınları, XIV. Louis yönetiminde monarşinin doruğunu en açık biçimde hatırlatan ışınlar, tören için dikilen zafer takını ve her sütunu süslemekteydi. Yenilenme teması ise güzel günlerin [*les beau jours*] şafağını ilan eden bir kitabeyle, Adaleti temsil eden bir heykelin kaidesine yansdı. Ne var ki, taç giyme töreni katıksız bir kopuş değildi. Çünkü geçmiş ile gelecek arasındaki gerilim şimdiyle ilgili kaygıları çalmaktaydı,

hele ki törenlerin planlandığı sırada Fransa yıllardır görülen en ciddi tahıl isyanlarıyla boğuşurken. Bu koşullarda Maliye Genel Müfettişi Turgot, Louis'yi örnek bir tevazuya davet etti: Törenlerin basitleştirilmesi ve Reims yerine Paris'te yapılması. Görüşünü şahsen açıkladı: "Bütün yararsız masrafların en yararsız ve en gülünç olanı kutsama töreniydi." Ona göre, eğer bir taç giyme töreni olmak zorundaysa, Parislilerin huzurunda yapılması daha iyi olurdu; monarşist duyguları biraz gelişebilirdi. Yabancılar etkilenir, kalabalıklar oyalanırdı. Fatura da Reims için hesaplanan yedi milyon levrenin çok altında gelirdi.

Ama Louis dikbaşıydı. Belki saray papazı Abbé de Beauvais'nin gayretkeşliğinden ve törenlerin Notre Dame'da değil Reims'de yapılmasını isteyen Paris Başpiskoposundan etkilenen Kral, geleneksel biçimlerde, hatta 1770'lerin hoşgörülü duyarlılıklarını gereksiz yere incitecek gibi görünen "sapkınların kökünü kazıma" yemininde bile ısrar etti. Louis'nin bu yemini yaptıktan sonra Protestanların kurtuluşuna destek vermesi ve 1787'de şahsen şahitlik etmesi, bölünmüş kişiliğinin belirtisiydi.

Gericici dindarlığın ya da hanedan vurdumduymazlığının Louis'yi, ortaçağa ait tam teçhizatlı taç giyme törenini bu kadar şevkle kucaklamaya ittiğini varsaymak yanlış olur. Lorraine'li genç bir avukat ve hicivcinin, Martin de Morizot'nun oldukça ileri görüşünü en azından sezgisel olarak paylaşmış olması çok daha fazla olasıydı; de Morizot kutsama törenini (*sacre*) "ulusal seçim" in bir biçimi, Hükümdar ile halkı arasında hısımlığın bir işareti olarak destekliyordu. Bu görüşe göre tören, her yıl *Dogeun* yönettiği ve bir ayından ya da abartılı bir tepkiden çok kamusal iyiliği simgeleyen Venedik ile denizin evliliğine daha fazla yaklaşmayı amaçlamaktaydı. Bu iyi niyetlere tanıklık edebilen ritüel hareketler de vardı -kralın merhametiyle mahkûmların serbest bırakılması; kral elinin sağaltıcı gücünü hatırlatmak için sıracılara dokunma töreni. Yine de gelecekte birçok olayda olduğu gibi, Louis kamuoyuna kendisinden daha az kulak asan kişilerin müdahalesine izin verdi; bu da ününü zedeledi. Bu olayda, tören düzeninden sorumlu olan din adamları, hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin simgesi olarak algılanabilecek öğeyi değiştirdi. Bourbonlardan önce, ilk yeminden sonra halkın *Evet* diyerek rıza-

sını belirtmeye davet edildiği bir an vardı. IV. Henri zamanından itibaren bunun yerini daha baştan savma bir “zımnî rıza” almıştı; ama XVI. Louis’nin taç giyme töreninde halka bu biçimsel başvuru tamamen kaldırıldı. Bu düşüncesiz hareket gözden kaçmadı; özellikle de, gerçek yurtseverler arasında büyük “infiale” neden olduğunu iddia eden yeraltı basınının gözünden.

Bu yüzden, un ve tahıl isyanları için teselli olarak düşünülen büyük bir olay, sonunda çok az kişiyi teskin etti. Yerel zanaatçıların keyfi kaçtı, çünkü zafer takının ve katedral girişine kadar giden uzun sütunlu yolun yapımı için Parisli marangozlar ve dekoratörler getirilmişti. Kraliçenin özel kullanımı için yapılan ve içinde İngiliz klozetler bulunan daireyle ilgili homurdanmalar oldu. Bölgenin köylü aileleri, tarlalarda çalışmalarına en fazla ihtiyaç duyulduğu bir sırada erkeklerin, Soissons’ta tören arabasının geçebilmesi için yeniden yapılan kent kapısında çalıştırılmaya götürülmesine.özellikle öfkeliydi. Esnaf serbestçe alışveriş yapacak ve etkilenecek çok az yabancı geldiği için mutsuzdu. Gerçekten de Reims civarındaki hanlarda yataklar bomboştu, çünkü Kuzey ve Doğu Fransa’dan kalabalık gelmesi beklenen soylular bile yerel hancıların istediği fahiş fiyatlar yüzünden gelmekten vazgeçmişti.

Turgot gibi reformculara göre, etkinlik, ilahi olarak gönderilen bir güvercinin Kral Clovis’ye verdiği iddia edilen kutsal kandel gibi, gülünç anakronizmlere düşen pahalı ve kötü yönetilen bir eğlenceydi. Croy Dükü gibi gelenekçilere göre, olayın tamamı biraz pespayeydi. Ona göre, Kral ve Kraliçeye tutulan alkış, yeni ve nahoş bir alışkanlığın, onları halka açık tiyatro gösterilerinde selamlama alışkanlığının sonucuydu. Bütün etkinlik bir operaya dönüştürülmüştü. Ama opera olarak, orada bulunan izleyicileri etkileme gücünden yoksun değildi. Büyük siyah tüylü şapkasıyla kendine çeki düzen veren babasını izleyen genç Talleyrand, beyhudelik ile tutkunun nasıl yan yana gelip akıldışı bir heyecan ürettiğini gözlemledi. Ahali toplu halde katedrale alınınca ve Te Deums söylenince, çocuk kralın yanaklarından sevinç gözyaşları akarken genç kraliçenin çıkışa yöneldiğini gördü.

Louis hükümdarlığına büyük bir arkaik tören tantanasıyla başladıysa da karşıt yönde, ağırbaşlı dürüstlük yönünde devam ettirecekti. Hiçbir şey ona mekanik kadar zevk vermiyordu ve ola-

bildiğince sözcükler dünyasından çok sayılar dünyasında yaşamayı, konuşmaktan çok dinlemeyi tercih etti. Değer verdiği her şey, içten gelen bir dürtüyle numaralandırıldı: 1756 ile 1769 arasında yaptığı 852 gezi; bindiği 128 at. (Listenin gösterdiğinden daha az göçebe bir yaşamı vardı, çünkü bu “gezilerin” büyük çoğunluğu, pek çok şatonun ve av köşkünün bulunduğu Ile-de-France’ta dar bir alanda gerçekleşen gidip gelişlerden ibaretti. Ama Louis Versailles’dan Marly’e [altı kez], Versailles’dan Fontainebleau’yle [altı] ve benzeri sıkıcı her geziyi sadakatle kayda geçirdi.) Büyük bir coşkuyla balıklama daldığı eğlence –avlanma– bile günlük av çantası listelerine çevrildi. Bu yüzden Temmuz 1789’da –monarşisinin çöktüğü ay– Paris’teki siyasal olaylarla ilgili düşüncelerinden çok günlük öldürdüğü hayvan sayısını biliyoruz.

Yine de François Bluche’un dediği gibi, XVI. Louis’nin av müptelaliği önemsiz değildi. Av, tartışmasız üstün ve binici kral rolüne uygun olduğu bir alandı: *Chevalier et imperator*, ormandaki savaşı. At sırtında cesurdu, hatta zarifti: On sekizinci yüzyılın çok önem verdiği ve çağdaşların, diğer durumlarda kralda eksik bulduğu bir nitelik. Fiziksel olarak hantal bu adamın kendini gösterdiği bir dünya daha vardı. Bu dünya, matematik araçlarıyla, elle boyanmış kara ve deniz haritalarıyla, teleskoplarla, sekstantlarla ve Kralın kendisinin tasarlayıp yaptığı kilitlerle dolu özel çalışma odasıydı. Kusursuz kilit yapma çabası, işleri sürekli istediği gibi yapamayan hükümdar için üstün yeteneğin bir simgesiydi. Özel dairelerinde [*appartements privés*] düz redingotu içinde, parlak mercekler, bilezik küreler, perdahlı pirinç ve güneş sistemi modelleri arasında, bir mecusunin özgürlüğü ve gücüyle, sessiz bir biçimde dolaşırdı.

Bütün bu yetenekler denizcilik dünyasında bir araya gelebilirdi. Babası ve dedesi gibi Louis de Versailles’da “*la petit Venise*” [küçük Venedik] olarak bilinen havuzda oyuncak kalyonlarla ve mavnalarla oynamıştı. Özel hocası Nicolas-Marie Ozanne, Brest’te harp okulu öğrencilerine denizcilik çizimlerini öğretmiş ve gayretli öğrencisine hem deniz bilgisini hem deniz sevgisini vermişti. Böylece Louis donanmayla ilgili her konuda –gemi tasarımı, deniz topçuluğuna, deniz hastalıklarına ve tedavilerine, armaya ve gelgit hareketlerine, safra ve yük hesaplarına, askeri manev-

ralara ve bayrakla işaret diline kadar her konuda- tutkulu ve bilgili bir uzman oldu. Âyan subaylar ile âvam subaylar arasındaki eski ayrımı ortadan kaldıracak yeni üniformalarda ısrar etti ve tasarımına yardımcı oldu. La Pérouse'nin dünyanın öbür tarafına yolculuğu, kâşifle birlikte Kral tarafından şahsen planlandı ve özel haritalar üzerinde seyrini çizdi; ta ki Avustralya Pasifik'inde bir yerde başarısızlığa uğradığı anlaşılan kadar. Dedesinin Yedi Yıl Savaşında kaybettiği sömürge gücüne tekrar kavuşma yolunun köklü bir donanma inşaatı programına başlamak olduğunu kim-seden öğrenmesine gerek yoktu. Bu yüzden Bahriyenin yönetimini yalnızca en yetenekli ve becerikli kişilere emanet etmeye özen gösterdi: Önce Turgot; sonra, donanmayı dönüştürüp İngiliz filosuna denk hale getiren zeki Sartine; onun düşüşünden sonra, en az selefi kadar ileri görüşlü de Castries. Bakanları için olduğu kadar Kral için de emperyal Fransa'nın geleceği donanmaydı: Büyük bir Atlantik, hatta belki Doğu İmparatorluğunun gökmavi ufku.

Bu yüzden şunu öğrenmek şaşırtıcı gelmemelidir: Taç giyme töreninden sonra, Louis'nin en çok memnuniyetle hatırladığı olay, Cotentin yarımadasında yeni askeri limanın bulunduğu Cherbourg'u ziyaretiydi. Cehrbourg'da doğrudan İngiltere'nin güney kıyısına bakan yeni liman ve tahkimat, pratik stratejinin yanı sıra yurtsever Fransız haysiyeti bakımından da büyük öneme sahip olacaktı. 1759'da liman, Yüzbaşı William Bligh'ın yönettiği bir İngiliz deniz baskınına ve işgaline maruz kalmıştı; bu olay, Fransızların Dunkirk'de deniz faaliyetlerinde bulunmasını yasaklayan gizli bir antlaşma maddesiyle birlikte, acı bir aşağılanma olarak hissedildi. Amerika'da İngilizlere meydan okuma politikası izleyen Vergennes, Dunkirk'deki İngiliz varlığına son vermişti -"büyük ulusal sevinç" yarattı denilen olay. Ama Manş Denizi limanlarının kırılganlığı, 1779'da sürekli kötü hava koşullarının engellediği (öncesinde ve sonrasında sıkça olduğu gibi) Fransız işgal planlarını etkilemekteydi. Yeni ve güçlü korunan bir liman, etrafı sarılan Fransız filosuna, ihtiyaç duyduğu korumayı seferden tamamen vazgeçmeye gerek kalmadan sağlayacaktı. Cherbourg'un dönüşümüne ilişkin haberlerin Westminster'da epeyce endişe ve öfkeyle karşılanması boşuna değildi. Elverişli rüzgârla, Portsmouth'un yalnızca üç dört saat uzağındaydı.

Louis 1774'te hükümdarlığa başladığında Cherbourg, Kraliyet Donanmasının yıktığı taş yapı molozları etrafında altı bin kişinin yaşadığı küçük bir balıkçı köyüydü. Devrim sırasında nüfusu yaklaşık iki katına çıkmıştı; ama daha önemlisi, sermayenin, emeğin ve uygulamalı mühendisliğin yoğunlaştığı bir yer haline gelmişti. En azından Kral ve başmühendisi M. de Cessart için yeni Cherbourg, uygulamalı bilimin ve deniz gücünün ışığında yeniden doğan Fransa'nın simgesiydi. Bir liman yaratma projesi düşünce ve uygulama bakımından anıtsaldı. İlkçağın devasa tablolarının ve gravürlerinin moda olduğu bir zamanda, görkem bakımından ilköğretilerine ait, imgelem bakımından fütürist bir proje gibi görünmüş olmalı. İki mühendisten en mütevazı olanı, de Bretonnière, arkasında liman yaratılabilecek büyük bir deniz suru ya da set inşa etmeyi önerdi. Ama Cherbourg'un yeni atanmış komutanı, Korsika fethinden yeni dönen Charles-François Dumouriez, de Cessart'ın daha görkemli ve imkânsız planını çekici buldu. Başboş hayaller kuran Kral ile donanma bakanı de Castries'i de oldukça etkiledi.

De Cessart'ın planı, liman ağzında bir tür engel zinciri oluşturmak için, her biri kesik koni biçiminde ve kırma taşla sağlamlaştırılmış büyük, içi boş meşe kasalar oluşturmaktı. Bu şekilde çevrilen alan limanı oluşturacaktı. Her koninin taban çapı 43 metreydi ve su hattından tepesine kadar yüksekliği 18 metreydi. Yapılması için altı bin metre küp ağaç gerekiyordu ve doldurulduğunda ağırlığı 48.000 tonu buluyordu. Bu ucubeleri kullanmak ince işti. Kıyıda konulacakları yere götürülmeleri ve yalnızca devrilmelerini önleyecek kadar kırık taşla doldurulmaları gerekiyordu. Konulacakları yere getirilince, geri kalan taşlar koninin kenarında açılan otuz delikten içeri doldurulacaktı. Uygun biçimde batacak kadar ağırlaşınca, tepeleri bir tür platform oluşturacak şekilde çimentoyla kapatılacaktı. De Cessart'ın özgün planı bu olağanüstü nesnelerden en az doksan bir tane gerektiriyordu. Daha azgın bilim iddialarıyla sersemlemiş bir kültüre çekici gelecek kadar çılgın bir plandı. Franklin'in elektriğinden –yurtsever şimşek– sonra her şey mümkündü. İnsanlar gaz dolu balonlarla Versailles'ın üzerinde göğe çıkmıştı; bazıları canlı manyetizmasının sağaltıcı gücünü yaşamak için bakır leğenlere oturmuştu. Bu bilimsel hezeyan ikliminde, de Cessart'ın su altı sıradağı mütevazı görünmüş olmalı.

İlk meşe koni Haziran 1784'te Donanma Bakanı de Castries'in huzurunda başarıyla yerine oturtuldu. Projenin ilerlemesinden cesaret alan Kral, Mayıs 1786'da en küçük kardeşi Artois'yı sekizinci koninin oturtulmasını izlemeye gönderdi ve onun heyecanlı raporuyla Kral, çalışmaları birinci elden denetlemek için Cherbourg'a gitmeye karar verdi. Bu olağanüstü bir gidişti. Çünkü XIV. Louis'nin hükümdarlığından itibaren Bourbonlar Fransa'da her türlü "resmi gezi"den vazgeçmiş, monarşiyi kocaman Versailles saray-kışlasından ayrılmaz hale getirmişti. Fransa ya da Fransa'nın "önemli" olan kısmı Krala gelirdi, tersi olmazdı. Bu yüzden, daha sonra Napoléon'un soğuk bir şekilde ifade ettiği gibi, Louis'nin Normandiya'ya gitme niyetini ilan etmesi "büyük bir olaydı."

Haziranın yirmi birinde, Kral ve Kraliçe elli altı kişilik mütevazı bir maiyetle Versailles'dan Batı Normandiya kıyısına doğru yola çıktı. Louis özel olarak bu olay için hazırlanan altın zambak işlemeli ateş kırmızı bir kaban giymişti, ama kendisini krallara yakışır tarzda değil, tanıdık biri olarak halka sunma derdindeydi: XII. Louis'ye denildiği gibi, *bon père du peuple* [halkın iyi babası] olarak. Normandiya valisiyle birlikte geceyi geçirdiği Château d'Harcourt'ta, Caen'deki mahkeme tarafından ölüme mahkûm edilen altı asker kaçağını affetti. Caen'de belediye başkanı çiçeklerle donatılmış zafer takının altında kentin anahtarlarını takdim ederken sokaklar tezahürat yapan kalabalıklarla dolup taştı. Louis ayın yirmi üçünde Cherbourg'a ulaştı. Liman çalışmalarını görmek için sabırsızlanan Kral sabah saat üçte toplanın dedi; kırmızı ve beyaz giysili yirmi kürekçinin çektiği bir mavnayla dokuzuncu meşe koninin yerine götürüldü. Aynı zamanda söz konusu koni de yerine çekildi ve iki saat sonra başarıyla oturtuldu. Yerine gelince bölmeler açıldı ve Kral batmasını emredene kadar taş dolduruldu. Bu tamı tamına yirmi sekiz dakika aldı (elbette Louis'nin günlüğüne kaydedildi). Batma ânında, koniyi sağlamlaştıran varillerden birinden boşalan gergin bir halat üç kişiyi suyun içine fırlattı; biri ânında boğuldu. Batmanın şerefine yapılan tezahüratın ve donanma selamının arasında adamların çılgılığı işitilmedi. Ama bir sonraki koninin platformundan bir dürbünle olayı izleyen Louis her şeyi açıkça gördü. Kazaya camı sıkıldı ve daha sonra dul eşine bir emekli maaşı sundu.

Olayın coşkısına gölge düşürmek için kaza sonucu bir ölümden fazlası gerekliydi. Devam eden alkışlar arasında, saray tayfası bir koninin tepesine kurulan bir çadırın altında hazırlanan sofraya oturdu. Muhteşemlik ile saçmalık hiçbir zaman bu kadar yakın olmamıştı.

Ziyaretin geri kalan kısmı filoyu gözden geçirmekle, ancak onun hükümdarlığı döneminde standart bir donanma uygulaması haline gelen manevraları izlemekle ve adı anlamlı *Patriote*'un güvertesinde yemek yemekle geçti. Louis subaylarla ve askerlerle konuştuğunda, yirminci yüzyıl İngiliz kraliyet ailesi tarzında, onlara tanıdık biri, teknolojik ayrıntılarda uzman biri gibi hitap etti. Bu Kral için bir görev olduğu kadar bir zevkti de; normalde küfürbazlık düzeyinde eleştirel olan *Mémoires Secrètes*'in bildirdiğine göre bu gezide,

Kral donanmayla ilgili her konuda kusursuzca eğitilmiştir ve gemilerin manevralarının yanı sıra, inşasına ve donanımına da aşinadır. Bu barbarca dilin terminolojisine bile yabancı değildir ve bir denizci gibi konuşur.

Kralın sarayı ve Paris dünyasını dehşete düşüren kaba mizah anlayışı (masum bebek arabalarını ıslatmak için Versailles'daki çeşmeleri açmaktan özellikle zevk alırdı) Charbourg esprilerine çok uygundu. Dalgalar *Patriote*'u sallarken maiyeti güverteye kusunca sevimsizce kahkaha atıyordu. Geri dönüş yolculuğunda Seine'in ağzında Honfleur'den Le Havre'a geçerken, feribotun kaptanı bir manevrayı zamansız yapınca yüksek sesle küfür etti, sonra kendine gelip Kraldan özür diledi. "Özür dileyecek bir şey yok," dedi Louis. "Senin mesleğinin dili bu, ben olsam daha bile fazlasını söylerdim."

Ziyaret, belki deniz tutan saraylılar hariç, ilgili herkes için parlak bir başarıydı. Popüler gazeteler ve gravürler ile her zamanki gibi kendinden geçmiş şiir tufanı zafer ilan etti. Ama kırk yılın başında Kralı görme fırsatını bulan kalabalıklar gerçekten sevgi dolu gibi görünüyordu ve Louis buna doğal nezaketle karşılık verdi -1789'un hassas günlerinde kendisini tamamen terk eden bir nitelik. Cherbourg'un sokaklarında "*Yaşasın kral*" diye bağırarlara, kimse telkinde bulunmadan o "*Yaşasın halkım*" diye-

rek karşılık verdi. 1786'da, gerçekte olduğu gibi, sevecen ve içten göründü. 1789'da, gerçekte olduğu gibi, zorlanmış ve savunmada görünecekti.

Dahası, Cotentin'deki güzel günlerin önemli bir dipnotu da vardır. Monarşi olası en iyi ışıktaki gösterildi –tanıdık, şefkatli, enerjik, yurtsever: Tebanın değil yurttaşların hükümdarı– ama bu harika izlenimin bir bedeli vardı. Çünkü büyük Cherbourg limanı projesi aslında pahalı bir fanteziydi, hatta yıkıcı bir fiyaskoydu. Meşe konilerin masrafı tedirgin edici ölçüde arttı; yapılmasına ve batırılmasına sonsuza dek zaman ve para harcanamayacağı anlaşıldı. Projede doksan olarak öngörülen toplam koni sayısı altmış dörde düşürüldü. Dolayısıyla koniler arasındaki mesafe genişledi ve bunun sonucunda da zincir sık sık bozuldu; koniler birbirine girdi ve deniz meşe kasaları parçaladı. Ayakta kalan kasalara aç deniz kurtları saldırdı; konileri o kadar delik deşik ettiler ki, deliklerinden taş düşen büyük ağaç kevgirlere benzediler. Dahası, konilerin yalnızca yılın iki üç ayında başarıyla yerleştirilebileceği anlaşıncaya, işin tamamlanmasının sekiz yıl alacağı hesaplandı.

O yüzden 1788'de daha fazla koni yerleştirme çabası vazgeçildi, bir yıl sonra proje askıya alındı ve daha mütevazı deniz seti inşa etme planlarına dönüldü. İlk koninin batırıldığı 1784 ile projenin iptal edildiği Aralık 1789 arasında en az yirmi sekiz milyon lira para harcandı: Görülmemiş bir meblağ. Her bakımdan kendi zamanının “yüksek profilli stratejik savunma inisiyatifi”ydi; pahalı ve gülünç bir başarısızlık oldu. 1800'de, hâlâ bir gözü elverişsiz Manş'ta olan Birinci Konsülün mühendisleri Cherbourg limanını gözden geçirmeye gelince, dalgaların arasında yalnızca bir koninin sallandığını gördüler. Dokuzuncu koniydi, kral konisi. Yanı başında şerefine bir kadeh kırmızı şarap kaldıran denizci Kraldan yedi yıl fazla yaşamıştı.

II. BORÇ DENİZİ

1783'te ılık bir sabah, Atlantik kıyısındaki Brest limanında René de Chateaubriand düş kuruyordu. Kendi anlatımına göre, genç bir Romantikti; yine de XVI. Louis'nin limana dönen donanmasını görünce hissedeceği heyecana hazır değildi.

Bir gün deniz tarafında limanın diğer ucuna doğru yürüdüm. Sıcaktı ve kıyıya uzanıp uyudum. Aniden muhteşem bir sesle uyandım; Sextus Pompey'in zaferinden sonra Sicilya açıklarında üç sıra kürekli kadırgaları gören Augustus gibi, gözlerim açıldı. Sürekli top atışları duyuluyordu; liman gemilerle doldu: Büyük Fransız filosu, antlaşmayı [Versailles] imzaladıktan sonra dönmüştü. Tekneler pupa yelken manevra yapıyordu; ateş ve ışık içinde parıldıyorlardı; bayraklarla süslenmişlerdi; pruva, pupa ve borda gösteriyorlardı; durup demir atıyorlardı ya da dalgalara binmeye devam ediyorlardı. Hiçbir şey bana insan ruhuyla ilgili daha yüce bir fikir vermemiştii.

Chateaubriand'ın birçok çağdaşı için Fransız ordularının hem Atlantik hem Hint Okyanusundaki başarısı (Suffren en büyük kahramandı) gerçekten ürperticiydi. Örneğin 1785'te Bretonya Meclisi (Bourbonlarla ilişkileri çok iyi olmayan), donanmanın eski gücüne kavuşmasındaki rolü şerefine XVI. Louis'nin bir heykeli-nin dikilmesini kararlaştırdı. Rodos Heykeli gibi, büyük limana giren bütün gemiler görebilsin diye, heykelin Château de Brest tepesinin yanına konulmasına karar verildi.

Ama İngiliz imparatorluğundaki karışıklığa tanık olma keyfinin ve Yedi Yıl Savaşı yenilgilerinin gecikmiş telafisinin pahalı bir fiyat etiketi vardı. Tek bir yıl içinde -1781, Yorktown yılı- Amerikan harekâtına 227 milyon lira harcandı, bunun 147 milyonu yalnızca donanmaya gitti. Bu, barış zamanında donanmaya ayrılan miktarın yaklaşık *beş katıydı*. Bu kuvvetin eşit derecede zor dört iş yapması isteniyordu. İlk işi Amerika'ya asker taşımak ve ikmal yapmaktı. İkincisi gerekirse saldırganca takiplerle İngiliz takviye girişimlerini engellemek zorundaydı. Üçüncüsü, ülkedeki önemli donanma tesislerini korumalıydı (önceki küresel savaşta alınan bir ders); son olarak, Vergennes ve donanma bakanları, 1779'da ya Britanya'yı denizden istila etmekle tehdit ederek ya da fiilen istila ederek savaşı bir an önce bitirmeyi umuyorlardı. Fransız filusunun bu görevleri yerine getirmede istenen başarıyı göstermemesi savaşın süresini ve dolayısıyla maliyetini arttırdı. Feci Saints Savaşından sonra, filoyu yeniden donatmak için hızla "yurtseverlik bağışı"na başvuruldu ve 1762'de olduğu gibi, çeşitli kamusal ve özel yapılar gediği doldurdu. Diğerlerinin yanı sıra, Marsilya Ticaret Odası yetmiş dört toplu sağlam bir savaş gemisinin yapımına

bir milyon liradan fazla bağışta bulundu; şükran belirtisi olarak gemiye *Le Commerce de Marseille* adı verildi. Midi limanı burjuvazisinin ve âyanının yurtseverlik ateşi o kadar hararetti ki, ölen denizcilerin ailelerine destek için 312.414 lira daha eklediler. Burgonya ve Bretanya Meclisleri gibi diğer kurumlar onları izledi; hatta çokça hakaret edilen özel vergi şirketi Farmers-General bile kervana katıldı ve gemilerine utanmadan *La Ferme* adı verildi. Ama 1780'lerde yurtsever bağışlarla savaşı sürdürmek artık olanaklı değildi. XVI. Louis'nin Maliye Genel Müfettişleri savaş yükümlülüklerini desteklemek için daha az fedakâr borç piyasasına gitmek zorunda kaldı. Çünkü önceki deniz savaşı kısmen borçla, ama kısmen de nüfusun bütün sınıflarına konulan geçici dolaysız vergilerle finanse edildiği halde, Amerikan savaşı için ihtiyaç duyulan paranın yüzde 91'i borç kaynaklıydı.

Gizli ve açık Amerikan ittifakının maliyetiyle ilgili en iyi tahminler 1,3 milyar livreye ulaşır; hükümetin aldığı yeni borçların faiz ödemeleri hariç. Abartmadan denilebilir ki, Vergennes'in küresel strateji politikasının maliyeti Fransız monarşisinin son krizine neden oldu. Çünkü Atlantik ve Hint okyanuslarında "ileri" politika izlemek, Fransa'nın geleneksel rolü olan hanedanlık Avrupa'sında güç dengesini sürdürme pahasına olmamalıydı. O "eski" diplomasiyi desteklemek en az 150.000 kişilik bir orduyu gerektirmekteydi. Başka hiçbir Avrupalı güç aynı anda hem büyük bir kara ordusunu hem kıtalararası bir donanmayı ayakta tutmaya kalkışmadı. Ayrıcalığa dayanan bir toplumdaki haksızlıktan ya da 1780'lerde Fransa'yı sıkça ziyaret eden şiddetli kıtlık dönemlerinden çok, devletin bu kararları Devrime vesile oldu.

Fransız Devriminin nedenleri karmaşıksa da, monarşinin çöküş nedenleri değildir. İki görüngü özdeş değildir, çünkü Fransa'da mutlakliyetin sonu, Fransa'da filen gerçekleşen gibi dönüştürücü güce sahip bir devrimi gerektirmezdi. Ama eski rejimin sonu yeni bir rejimin zorunlu koşuluymuştu ve buna en başta bir nakit akışı krizi neden oldu. Para krizinin siyasallaşması Genel Meclis çağrısını zorunlu kıldı.

Hakkını vermek gerekirse, XVI. Louis'nin bakanları acı içinde bir ikileme karşı karşıya kaldılar. Fransa'nın Atlantik'teki konumunu iyileştirmek istemeleri çok makuldü, çünkü en büyük ser-

vetin Karayip Denizinin şeker adalarında ve İngilizce konuşan kolonilerin pazarlarında kazanıldığını görüyorlardı. Bu anlamda, basiretli ekonomik strateji Amerikalıların safında müdahale politikasını gerektirmekteydi. Hem savaş sırasında hem 1783 barışından sonra resmi açıklamalar, müdahalenin imparatorluk mülklerini ilhak etmek için değil, ticaret özgürlüğünü güvenceye almak için tasarlandığını savundu. XVI. Louis pek çok kutlama gravürünün üzerinde bu kılıkla –serbest deniz trafiğinin koruyucusu– görünür. Kısa vadede bu hedeflere ulaşıldığından kuşku duyulamaz, çünkü Nantes ve Bordeaux’dan Fransız Batı Hint Adalarına Atlantik ticareti, Devrimden önceki on yılda eşi görülmemiş bir düzeye ulaşmıştı. Bu anlamda, imparatorluğun yağmalanmasına askeri yatırım iyi getiri getirmişti.

Bununla birlikte, aynı politikanın mali sonuçları bunu bir Pirus zaferi haline getirdi. Çünkü şişen bütçe açığı devletin *sinirlerini* o kadar zayıflattı ki, 1787’ye gelindiğinde dış politikası gerçek hareket özgürlüğünden yoksun kalmıştı. O yıl şiddetli mali zorunluluk Fransa’nın Felemenk Cumhuriyetindeki iç savaşa müdahale edip “Yurtseverler” diye anılan kendi taraftarlarını desteklemesine engel oldu. Paradoksal bir biçimde, Fransa’nın imparatorluk gücünü geri getirmeyi amaçlayan savaş, sonuçta bu gücü o kadar tehlikeye attı ki, kral ile *patrie* iki farklı ve çok geçmeden bağdaşmaz varlık gibi göründü. Kısa sürede bu süreç o kadar ileri gitti ki, bizzat saray “gerçek” Ulusun sırtından geçinen yabancı bir asalak gibi göründü.

Politikaların –askeri politikanın yanı sıra mali ve siyasal politikaların da– monarşiye diz çöktürdüğünü vurgulamaya gerek yok. *Eski rejim* (1790’a kadar kullanılmayan ve ondan sonra da Mirabeau’nun Krala mektubunda “arkaik” değil “önceki” anlamında kullanılan terim) terminolojisinin ima ettiği eskimişlikten aşırı etkilenen tarihçiler, Fransa’nın mali açmazının kaynağını hükümetlerin aldığı belirli kararlara değil, kurumların yapısına bağlamaya alıştılar. Siyaset pahasına kurumsal ve toplumsal tarihe aşırı vurgu, eninde sonunda bir gün kendi çelişkilerinin ağırlığı altında çökmesi kaçınılmaz bir sistemin içinde kapana kısılmış yönetimlere ilişkin izlenimi güçlendirdi.

Göreceğimiz gibi, böyle bir şey doğru değildi. Devrimin görüş açısından bakıldığında kaskatı görünen şey aslında Fransa’nın

mali sorunlarıyla başa çıkma konusunda birçok yaklaşıma açıktı. Sorun daha çok, bu politika kararlarını semeresini alabilecekleri noktaya kadar sürdürmenin siyasal güçlüklerinde ve Kralın geçici olarak en az ağırlı siyasal seçenек olduğuna karar verdiği şeye sürekli geri dönmesinde yatmaktaydı. De Tocqueville'in işaret ettiği gibi, tutarlı mali yönetimi olanaksız olmasa bile zorlaştıran, reform tiksintisi değil reform takıntısıydı. De Tocqueville'in yanıldığı nokta, Fransız kurumların asli olarak mali sorunları çözme yeteneğine sahip olmadıklarını varsaymasıydı. Bu görüşe göre, kısa vadeli sorunlar yoktu, değıştirilemez –Devrimle bile– derin yapısal sorunlar vardı; çünkü Fransız tarihi boyunca aynı merkezileşme ve ağır bürokratik despotizm hastalığını gördüğünü düşünüyordu.

Amerikan savaşından sonra Fransa'nın mali açmazı ne kadar ciddi idi? Doğrusu, muazzam bir borç birikmişti; ama ülkenin büyük bir güç olarak konumunu sürdürmesi için eşit derecede önemli sayılan diğer savaşları yürütürken girilen benzer borçlardan daha kötü değildi. XVI. Louis'nin bakanlarını umarsız savurganlıklarından ötürü mahkûm etmekte acele edenler bir an durup, imparatorluk iddiaları bulunan hiçbir devletin kaçınılmaz gördüğü askeri çıkarları dengeli bir bütçe için dikkate alınacak hususlara bağılı kıldığını düşünebilirler. Yirminci yüzyılda Amerika'da ve Sovyetler Birliğı'nde güçlü askeri kuvveti savunanlar gibi, on sekizinci yüzyılda Fransa'da benzer "vazgeçilmez" kaynak savunucuları da ülkenin büyük demografik ve ekonomik rezervlerine ve yükü kaldıracak gelişen bir ekonomiye işaret ettiler. Onlara göre, bu ekonominin gelişmesi böyle bir askeri harcamaya bağılıydı: Hem Brest ve Toulon gibi donanma üslerine yapılan doğrudan harcamaya, hem ekonominin en hızlı gelişen sektörüne sağladığı korumaya yapılan dolaylı harcamaya.

Dahası, on sekizinci yüzyıl savaşlarından sonra her seferinde, ülke maliyesini tekrar idare edilebilir duruma getirmek için acılı ama zorunlu bir uyum dönemi olmuştu. Örneğin XIV. Louis'nin savaşlarının sonucunda, eşzamanlı olarak iflas hayaleti, savaş alanında Fransız ordusunun fiilen dağılması, vergi ayaklanmaları ve kitlesel kıtlık görüldü. 1714'te borç 2,6 milyar lira civarında ya da yirmi üç milyonluk bir nüfusta Güneş Kralın her kulu için

113 lira –usta bir marangozun ya da terzinin yıllık gelirinin üçte ikisi– olarak hesaplandı. Sonrasında, “muzaffer” İngiliz-Hollanda tarafından ders alınıp, Fransız kamu maliyesine onların bankacılık ilkeleri ithal edilmeye çalışıldı. Girişimci bir İskoçyalıya, John Law’a, yeni bir Fransa Bankası için özel lisans karşılığında Fransız borçlarını yönetme ve sonunda tasfiye etme fırsatı verildi. Ne yazık ki Law banka sermayesini, hayali Amerikan arazi şirketlerinde spekülasyon yapmak için kullandı ve şişirilmiş balon patlayınca, bir bankanın yönettiği ulusal bütçe açığı da patladı. Aslında Law’ın spekülasyonları Britanya’da South Sea Company’nin oynadığı kumardan daha korkunç ya da daha ayıp değildi. Ama orada kamu bankası ilkesi sıkıntıyı daha kolay atlattı, çünkü bu tür mali kurumlar daha katı bir biçimde parlamento denetimine tâbiydi. Fransa’da güvenilir bir bekçi gibi hareket edebilen ve dolayısıyla devletin gelecekteki alacaklılarına ve mudilerine güven veren benzer bir kurum yoktu. Michel Morineau iki borç arasındaki farkı çok iyi ifade etti: Fransız bütçe açığı halk tarafından “kral” borcu olarak algılanırken, İngiliz borcu “ulusal” sayılırdı.

Banka-yönetimli bir borçlanma sistemi dışında, Fransız hükümetlerinin borçlarını yönetilebilir düzeyde tutmak için kullanabilecekleri başka mali stratejiler vardı. XIV. Louis’nin ölümünden sonraki Naiplik döneminin Maliye Genel Müfettişleri köklü bir borç ölçeğini azaltma işine giriştiler ve itfa çizelgelerine köklü bir biçimde müdahale ettiler. Kuşkusuz bu bir tür taksitli iflastı, ama şaşırtıcı bir biçimde, Fransız tahtının gelecekteki kredi itibarına ciddi bir zarar vermedi. Ülke içinde ve dışında, diğer yurtiçi yatırım türlerinden daha yüksek getiri arayan sermaye bulunduğu sürece, Fransa borç veren sıkıntısı çekmedi. 1726’ya geldiğinde Fransa bütçesi az çok dengeliydi ve borcun reel değerini düşüren enflasyonun yardımıyla, ülke maliyesi 1730’larda aşırı yeni yük altına girmeden Polonya Veraset Savaşını atlattı.

Ama onu izleyen iki büyük savaşta durum tam tersi oldu: 1740’tan 1748’e kadar Avusturya Veraset Savaşı ve 1756’dan 1763’e kadar Yedi Yıl Savaşı. Esas olarak karada yürütülen ilk çatışma yaklaşık 1 milyar liraya, hem karada hem denizde yürütülen ikincisi 1,8 milyar liraya mâl oldu. 1753’te bütçe açığının anaparası 1,2 milyar liraya, yıllık faizi 85 milyon liraya, yani cari geli-

rin yüzde 20'sine yükselmişti. Yine de savaş sonrası Maliye Genel Müfettişi Machault d'Arnouville, başka savaş olmayacağını varsayarak açığın beş altı yılda kapatılabileceğini öngördü. Elbette bu Fransa'nın ya da daha ciddi olarak Britanya'nın olmayacağını varsaymaya benziyordu. Bir sonraki savaştan sonra, 1764'te açığın anaparası 2 milyar 324 milyon liraya yükseldi; tek başına borç servisi bütçenin yüzde 60'ını, 1750'lerdeki oranın iki katını alıyordu. On üç yılda borç 1 milyar livre artmıştı.

Bu muhasebecilerin canını sıkar (alışık da olsalar), ama Fransa'yı bir devrim yörüngesine sokmadı. On sekizinci yüzyıl ortası, savaşların ölçeğinde ve karmaşıklığında, bütün savaşan güçlere büyük bedeller ödeten, hem nicel hem nitel büyük bir genişlemeye tanık olmuştu. Bürokratik militarizmin başarı öyküsü olarak düşünmeye alışık olduğumuz Hohenzollern Prusya, İngiliz yardımlarıyla ayakta kalmasına rağmen, Yedi Yıl Savaşının sonunda perişan durumdaydı. Hastalığının tedavisi aslında Fransız *vergi* yönetimi sistemini ithal etmekte: Belli bir mali sağlamlığı geri getiren *régie*. Tarafsızlar bile kurtulamadı, çünkü önüne gelen her müşteriyi finansman sağlamakla meşgul Felemenk Cumhuriyeti bile 1763-1764'te ciddi bir depresyona girdi. Başka bir mali yetkinlik örneği kabul edilen Britanya, baş düşmanı ile aynı ölçekte ve büyüklükte borca girdi (Amerikan savaşında olacağı gibi). İngilizlerin kişi başına vergi yükünün Fransa'dakinden *üç kat* daha ağır olduğunu bildiğimiz gibi, 1782'de Britanya'nın borç ödemelerine giden kamu geliri yüzdesinin –yüzde 70 düzeyinde– Fransızlarınkinden epeyce büyük olduğunu da biliyoruz.

Bu yüzden, mutlak verilere göre, Amerikan savaşının neden olduğu muazzam mali tahribattan sonra bile Fransız bütçe açığı ölçeğini *zorunlu olarak* felâkete götüren bir açık olarak görmek için çok az gerekçe vardır. Ama mali sorunların gerçekliği değil, ülke içindeki algılanma şekli, birbirini izleyen Fransız hükümetlerini kaygıdan tedirginliğe, oradan da paniğe sürükledi. O yüzden, Fransız devletinin para krizinde belirleyici öğelerin tümü kurumsal ya da mali değil, siyasal ve psikolojikti. Her vesilede –örneğin yüzyıl ortasındaki pahalı savaşlardan sonra– borç yönetimiyle ve farklı borçlanma olanaklarına karşı yeni vergilerin görece istenirliğiyle ilgili ciddi tartışmalar oldu. Bu tartışmalar, James Riley'in

öne sürdüğü gibi, mali stratejide orantısız ölçüde zararlı küçük teknik değişikliklere yol açtı. Amortisman programına artan ilgi böyle bir değişiklikti. En uçucu ham hayali –anaparayı ödeme– yakalama isteği Fransız hükümetlerini, borç tekliflerini “daimi gelir”den (bir ömür süresini geçebilen) hamille birlikte sona eren “ömür boyu gelir”e geçmeye ikna etti. Ödeme-kafalı idareciler için bu güzel bir düşünce gibi görünmüş olabilir, ama pratikte, tahtın daimi borçlar üzerinden yüzde 5 yerine alacaklılarına yüzde 10 ödemesi anlamına geliyordu. Bu da gelecekte reel borç ödeme yükünü muazzam ölçüde arttırdı.

İkincisi Avusturya ve Yedi Yıl Savaşlarından sonra, savaş zamanının geçici dolaysız vergilerini kalıcılaştırmaya kalkışan Baş Müffettişler güçlü ve açık siyasal direnişle karşılaştı. Fransız “özgürlükler” adına bütün bu öfkenin nedeni, bu vergilerin toplumsal rütbeden bağımsız olarak nüfusun bütün kesimlerine konulmuş olmasıydı. Fransız “kamunun” (zira “kamuoyu” denilen bir şey vardı) bu muhalefete, ayrıcalıklı vergi istisnalarını koruma bencilliğinin neden olduğunu görmemiş olması bize tuhaf gelebilir. “Bakanlık despotizmine” bu saldırıların başladığı 1750’lerde ve 1760’larda o siyasal “kamu” büyük ölçüde ya zaten ayrıcalık sisteminin içinde olanlardan ya da sisteme girme şansı yüksek olanlardan oluşmaktaydı. Bu koşullarda “ayrıcalık” “özgürlükler”le eşanlamli hale geldi. Tahtın ayrıcalıklı grupları aşarak kamuoyu desteğine başvurabileceği “modern” bir tutum henüz düşünülebilir değildi. 1789’da bile son derece gönülsüzce bu yola başvuruldu. Yirmi yıl önce söz konusu bile olamazdı. Örneğin 1759’da Maliye Genel Müfettişi Silhouette, bekârlığın yanı sıra, altın ve gümüş tabak, mücevher, araba gibi lüks eşyalara bir vergi koymayı önermişti ve cüretinden ötürü bir nefret korosu eşliğinde görevinden azledildi. Son ve alışılmadık ölçüde kararlı yıllarında XV. Louis, *lit de justice* buyruğuyla sevimsiz mali önlemler aldirtmaya hazırdı. Ama torunu popülerlik konusuna daha duyarlı olduğu için, XVI. Louis’nin bakanları keyfi yönetim gösteren her şeyden uzak durmaya çalıştı. “İflas yok, vergi yok, borç yok.” Turgot’nun 1775’te ilan ettiği politikasının iyimser formülüydü. Cenevreli Maliye Genel Müfettişi Jacques Necker Amerikan savaşını vergilerle değil, daha çok borçlarla finanse etmeye karar verdi. O savaştan sonra Fransızlar ve İngilizlerin sıkın-

tıları arasındaki gerçek fark, William Pitt'in büyük bir siyasal kriz tehlikesi yaratmadan yeni vergilerle gelir elde edebilmesi, Fransız mevkidaşlarının ise böyle bir seçeneğinin olmamasıydı.

Şimdiye kadar uzun bir süre tarihçiler Fransız tahtı bakanları'nın borçla ilgili yaptıklarının ya da yapmadıklarının fazla önemli olmadığını öne sürdüler. Çünkü gerçek sorun eski rejim monarşisinin doğasıydı. Ayrıcalıkla sakatlandığı için, görevlerini satın alan ya da miras alan kişilerden oluşan bir hükümet, bir nebze bürokratik verimliliği nasıl bekleyebilir? Dünyadaki en iyi niyetle ve yetenekli devlet memurlarıyla bile (ikisine de güvenilemez) Fransız hükümeti kaos yöneten bir boşluktu. Buna ucube bütçe açığını da ekleyin, kötü bitmesi değil, bu kadar uzun yaşaması mucizedir.

Peki, bu savunma geçerli mi? Bir kere, on sekizinci yüzyıl devletin yeterince çalışmak için "kamu hizmeti" yönetiminin erken bir versiyonuna yaklaşması gerektiğini varsayar. Bu yönetim, bürokrasi için eğitilmiş, liyakate göre işe alınan, görev yaptıkları yerde hiçbir özel çıkarla bağlantısı olmayan ve bir tür tarafsız yönetim organına karşı sorumlu, maaşlı memurların kamusal işlevleri tekeline aldığı bir siyasal yapı olarak tanımlanabilir. Doğrudur; böyle bir bürokratik mekanizmanın ana hatları, on sekizinci yüzyılın "kamaralı yönetim" "bilim"inde açıklanmıştır ve ilk kez bu tür *Kameral-und-polizeiwissenschaft* –biz hükümet ve maliye derdik– profesörleri, özellikle Almanca konuşan dünyada üniversitelerde özel olarak yaratılmış kürsüleri işgal ediyorlardı. Ama bu ilkelere hiç uyulmadığını görmek için bütün Avrupa'da on sekizinci yüzyıl yönetimlerinin gerçekliğine göz atmak yeterlidir. Örneğin ünlü Prusya bürokrasisinde yolsuzluk diz boyuydu, devlet dairelerine sürü gibi çöreklenen soylu hanedanlıkların yarattığıydı. O devlette, yerel devlet memurları yerel toprak sahipleri cemiyetinden ayrı oldukları için değil, onlara bağlı oldukları için atanırdı. Onların yanında Fransız *intendant*lar dürüstlük ve nesnellik modelleriydi. Britanya'da bile Hanover hükümeti, siyasal sadakat zinciri üretmek için yaratılan arpalıklarla ünlüydü. Böyle bir sistemde bürokratik yeterliliğin olanaklı olmadığını öne sürmek niyetinde değilim, ama aynı şey diğerleri için olduğu kadar Fransız hükümeti için de doğrudur.

Fransa'da çok gür yetişen ayrıcalık ormanı içinde hükümetin çok ciddi biçimde yolunu kaybettiği söylenir. Ayrıcalık her şeyden önce vergi muafiyetiyle tanımlanırdı. Soyluların ve din adamlarının dolaysız vergi muafiyeti, kraliyet hazinesini çok ihtiyaç duyduğu gelirden çok açık bir biçimde yoksun bırakmaktaydı. Ama ayrıcalıklı sınıfları toplu halde devletin gelir tabanının tamamen dışında görmek yanıltıcıdır. Soylular kelle vergisi *capitationa* ve mülklerinin yüzde 5'ini bulan "*vingtième*" gibi birçok dolaysız emlak vergisine tâbiydi. Bazı durumlarda, eski rejimin başlıca dolaysız vergisi *taille*ye bile tâbiydiler. Çünkü bazı bölgelerde *taille* kişilere düşerken, bazılarında mülkiyete düşerdi. O yüzden, örneğin genç bir soylu, aslen burjuva olan bir aileden gelen çeyizin bir parçası olarak bir mülkün sahibi olursa, o ve vârisleri mülk üzerinden *taille* ödemek zorundaydı. Fransa'da farklı toplumsal gruplar arasında çok akışkan bir miras ve mülk alışverişi örüntüsü giderek daha fazla yaygınlaştığı için, *taille* ödemesi gereken soyluların sayısı da artıyordu.

Ayrıcalığın bir özelliği olarak mali muafiyet sürekli bozuluyordu; öyle ki, Devrimden epey önce önde gelen aristokrat yazarlar tamamen kaldırılmasını neşeyle önerebildi. Ama aynı nedenle, ayrıcalıklılar vergi mükellefi sınıflara çok daha önce dahil edilseydi, elde edilen ek gelirin bütçe açığı sorunlarında büyük bir farklılık yaratması çok olası değildi. En fazla, toplumun tepesindeki muafiyet ilkesinin dibe vergi kaçırma zorunluluğu olarak indiği söylenebilir. Bu yüzden Fransa'da birçok kişi –Devrimden önceki şikâyet başvurularının açıkça gösterdiği gibi– devletle ilişkisini sıfır toplamalı mali oyun olarak algılamaktaydı. Yoksullaşan köylü için bu, vergiden kaçmak için birkaç parça eşyasını –bir yatak, birkaç tava ve yarı aç bir keçi– kendi kilise bölgesinin dışında bir köye taşımak demekti. Çünkü *taille* birimi kilise bölgesiydi. Çaresizlikten başvuru bu tür taktikler, zamanın ekonomi teorisyenlerinin hayal ettiği gibi, "çiftçinin kırsal sermayesinin" birikmesine pek uygun değildi. Kentli burjuvazi düzeyinde amaç, vergi muafiyeti sağlayacak binlerce belediye memuriyetinden birini satın alacak kadar para biriktirmekti. Bu yüzden her büyük kasabada ve özellikle Paris'te, küçük payeleriyle övünen ve muafiyetlerin keyfini çıkaran istiridyeciler loncasının bekçileri, peynir ve kaymak ayaracıları, işkembe denetçileri vardı.

Ayrıcalıkla bağlantılı olan ama onunla eşanlamlı olmayan rüşvet daha büyük bir belaydı ve tahtın kan kaybetmesini önlemenin önünde kesinlikle daha büyük bir engeldi. Çünkü memuriyet alım ve satımı Fransa'ya diğer büyük Avrupa güçlerinden daha derin ve daha geniş kök salmıştı. Bir ortaçağ pratiği olarak başlamıştı, ama 1604'te IV. Henri tahta gelir getirmenin bir yolu olarak memuriyet satışını kurumsallaştırmıştı. Satın alan kişi devlete bir miktar sermaye (satın alma fiyatı) verirdi, bunun karşılığında getiri olarak o memuriyetten belli paralar ve yan gelirler (*gage*) alırdı. Statü de kazanırdı (vergi muafiyeti de dahil) ve Fransızların bunun kaldırılmasına bu kadar kararlı direnmelerine neden olan şey, satın alınabilir memuriyetin paralı olmayan yanlarıydı.

XVI. Louis yönetiminde birçok bakan, tahtın bu tür gelirlere bağımlılığını azaltmak için çok çaba harcadı, ama Necker'in düşüşünden sonra, mali kriz zamanında karşı konulmaz çare gibi görüldü. Monarşinin eski memuriyetlere ya da yeni memuriyetlerin yaratılmasına ödediği efektif faiz oranı yüzde 1 ile yüzde 3 arasındaydı –diğer borç türlerinin çok altında. David D. Bien'e göre, Amerikan Devriminden Fransız Devrimine kadar memuriyet satışından 45 milyon lira gibi bir miktar toplandı –bu kadar yıla yayılınca çok büyük bir rakam değil, ama en azından radikal reformun önündeki engelleri gösterir. Öyle ki, devletin uzun erimli amacı maliye ve işlevler üzerindeki denetimi *genişletmeye* çalışmak olduğu halde, kısa erimli ihtiyaçlar bunu kolaylaştırmaktan çok zorlaştırıyordu.

Sorun bir tutum meselesiydi de. Ayrıcalıklar geniş kesimlerce elde edilebilir olduğu ve artık doğumlu ya da sınıfla eşanlamlı olmadığı için, paranın yanı sıra, statü de kaybetme olasılığı olanlar sürekli genişleyen bir koalisyon oluşturdular. Başka her türlü su-iistimale ve anakronizme öfkelenen reformcu yazarlar arasında bile satın alınır olmayan, bürokratik bir devlet türü için fazla coşku yoktu. Örneğin Voltaire ve d'Alembert daha büyük işlere ilk adım olarak *secrétaire du roi* gibi bir makam elde etmeye herkes kadar hevesliydi. XVI. Louis'nin reformcu bakanları sorunun çok iyi farkındaydı, ama toplu bir saldırıdan endişe ediyorlardı. En ufak kusurlara kapalı olmasıyla ünlü Necker, memuriyetleri ellerinde tutanlarla boy ölçüşmeye hazırlıklıydı. O zaman bile

budanacak en göze batan yararsız memuriyetleri sarayda –her zaman popüler bir hedef– buldu. Ama memuriyetler bir özel mülkiyet türü olarak ele alındığı sürece, yeterli tazminat ödenmeden kamulaştırılmasını hiç kimse düşünemezdi. Devrimin arifesinde Fransa’da bu tür satın alınabilir yaklaşık elli bir bin memuriyet olduğu hesaplandı; bu rakam 600 ila 700 milyon lira arasında bir sermayeyi temsil ediyordu. Bir seferde bedelini ödeyerek hepsini geri almanın maliyeti devletin bir yıllık gelirine eşdeğer olurdu. Bu, deyim uygunsa, yük kamu sektörüne geçene kadar Fransa’yı bir yıl kapatmak demektir.

Bir özel mülkiyet biçimi olarak devlet memuriyeti fikri modern duyarlılıklara, tanımı gereği kamusal çıkarla bağdaşmaz gibi gelir. Aslında eski rejimin en müzmin “eski” özelliği, maliye gibi yaşımsal konularda kamusal dünya ile özel dünyayı yeterince ayırt edememesiymiş gibi görünüyor. Ama burada bile Fransız monarşisinin başarısızlıklarını modern yönetim teorisinin standartlarına göre değil, daha çok kendi standartlarına göre yargılamak için bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu dönemde –ve daha sonra uzun bir süre– Avrupa’nın bütün savaşçı devletleri gelirlerini üç kaynaktan elde ederdi: Genellikle devlet memurları tarafından toplanan dolaysız vergiler (Fransa’da olduğu gibi); özel çıkarlarını devletin çıkarlarıyla birleştiren grup, kurum ve bireylerden alınan borçlar; bazı yerlerde bürokratlar tarafından yönetilen, bazı yerlerde vergi toplama hakkı karşılığında belli bir parayı devlete peşin veren bireylere kiralanmış dolaylı vergiler. Bu bireylerin verdikleri ile topladıkları arasındaki fark hem kârlarını hem işletim maliyetlerini karşılamaktaydı. Bazen dört başı mamur bürokratik devlet kabul edilen Napoléon devleti her üç kaynağı da tıpkı eski rejim gibi kullandı ve o durumda bile en zalim askeri zorbalık biçimleriyle, Fransız ordusu tarafından “kurtarılan” ülkelerden zorla alınan büyük paralarla maliyesini düzende tutabildi.

Peki, on sekizinci yüzyıl monarşisinin kendi maliyesinin yönetiminde ticaret ile bürokrasiyi birleştirmesinin sonuçları ne kadar ciddiydi? Bu düzenlemelerin karışıklığının, örneğin Necker 1781’de kendi basılı bütçesini çıkarmaya çalışana kadar sistematik bir bütçenin ortaya çıkışını geciktirdiği uzun bir süre söylendi. Ama Michel Morineau’nun bu konularla ilgili eşsiz incelemesinde

gösterdiği gibi, devlet kayıtları olmadığı halde, Maliye Genel Müfettişlerinin hem masrafları devlet daireleri arasında bölüştürmelerini hem bu dairelere fiilen ne kadar para dağıtıldığını oldukça güvenilir bir doğrulukla görmelerini olanaklı kılan *düzenlemeler* kesinlikle vardı. Tarihçiler de şu konudan emindir: Monarşinin dolaylı vergileri yönetme ve toplama işini doğrudan üstlenme cesareti olsaydı, onun adına vergi koyan “aracılara” giden muazzam kârları tasarruf ederdi. Diğer yanda, temel ürünlerden vergi almanın ayıbı bir yana, kazançları pekâlâ götürebilen ekstra yönetim maliyetlerinin altında da kalabilirdi. Fransız gelir tahsilâtının “genel maliyeti”nin toplam gelirin yüzde 13’üne vardıdığı hesaplandı; buna karşılık, merkezi bir bürokrasinin gümrükleri ve vergileri yönettiğı Britanya’da bu oran yüzde 10’du. Söz konusu olan gerçekten bundan ibaretse, Maliye Genel Müfettişlerinin kamu işletmeciliğı üzerinde bir tür teorik hükümler için alışılmış rejimlerini altüst etmek istememelerine şaşmamak gerek.

Eski rejimi iflasın ve siyasal felâketin eşiğine getiren işletim yapısı değil, daha çok politikalarıydı. Büyük dış politika kararlarından çıkan sonuçlarla karşılaştırıldığında, ayrıcalık, memuriyetlerin satın alınabilirliği ve dolaylı gelir yönetimi çok daha az önemliydi. Sorunlarının temelinde, yeni vergilere siyasal direnişle ve hükümetlerin hem yerli hem de gitgide daha fazla yabancı kredi verenlerden yüksek faizli borç alma yönünde artan eğilimiyse birleşen silahlanma maliyetiydi. Kuşkusuz, 1780’lerde Fransız hükümetlerin dikkatsizliği bu kadar çok sorun biriktirdi. Ama 1980’lerde bir Amerikalının geriye dönüp baktığında onların korkunç derecede aptal olduklarına karar vermesi için kendini çok üstün nitelikli sayması gerekir.

III. PARA ÇİFTLİKLERİ VE TUZ SAVAŞLARI

Eski rejim gelir elde etmede, hatta geliri yönetmede genellikle kabul edilenden daha etkili olmuş olabilir. Ama bölgenin vergi tahsildarından kaçan köylü için bunun pek önemi yoktu. Aslında, monarşinin geleneksel resminde yakın zaman araştırmalarının emin bir biçimde düzeltmediğı bir boyut varsa, o da toplumun neredeyse bütün kesimlerinde, devletin vergi toplama aygıtına ve aynı şekil-

de senyöre duyulan nefrettir. Genel Meclis seçimlerine eşlik eden şikâyet dilekçelerinin (*cahiers de doléances*) kanıtladığı gibi, Kral adına vergi alanlar halk düşmanlarıydı. Toplumun en alt düzeyinde bu nefret, bölgenin *taillesini* toplama işini üzerine alan talihsiz bireyin başına patlardı. Maliyenin onun takdirine bıraktığı oranı toplayamazsa kendi mülkünü, hatta özgürlüğünü kaybedebilirdi. Ama işinde çok başarılı olursa da, kendi köylülerinin gecenin karanlığında hazırladığı daha kötü bir kaderle karşılaşabilirdi.

Toplumun en tepesinde benzer bir düşmanlık, plutokrat para tüccarlarını, *gens de finance* hedef alırdı. Darigrand'ın 1763'te yayımlanan polemiği *L'Anti-Financier*'de, resimli kapak sayfası, tek bir emlak vergisine geçtiği ve böylece maliye müteahhitlerinin varlık nedenini ortadan kaldırdığı için (biraz erken) teşekkür edilen XVI. Louis'nin önünde diz çöken Fransa'yı gösteriyordu. Kılıcı havada adalet, *financieri* [maliyeci] haksız elde ettiği kazançları yoksul çiftçinin ayakları dibine boşaltmaya mecbur eder. Aynı kitapta *financierler* halkın servetiyle semiren "kan emiciler" [*sang-sues*] olarak nitelendi. Yergici Lasage'ın bir oyunu grotesk Turcaret karakterini yarattı: Alt tabakadan; kaba, açgözlü ve kinci; komik kabalıkları da olmasa rezilliği hiç çekilmeyecek olan o para dünyasının küçük baronu. Romantik denilebilecek yurtseverliğin birçok teması *financierlere* düşmanlık şeklinde kristalleşirdi: Masum kırsal kesimin varlığını kemiren kasaba; yoksulluğu kalıcılaştırarak varlığını sürdüren lüks; kırsal yalınlığa karşı yolsuzluk ve acımasızlık. Darigrand gibi polemikçiler, her şeyden önce yurtsever yurttaş kılığında, bencilliklerinden ötürü *gens de financea* saldırdılar; devrimci Jakobenler kapitalistleri *riches égoïstes* [bencil zenginler] olarak karaladıklarında kast ettikleri şeyi söylediler.

Tahtın dikkat çeken alacaklılarından biri böyle bir muameleye maruz kılırken, en ağır hakaretlerin çoğu Genel Mültezime ayrılırdı. Ne de olsa sistemin merkezinde onların gücü vardı ve Fransa'da bütün gelirlerin olasılıkla üçte birinden sorumluydular. Taht her altı yılda bir, bu adamların oluşturduğu bir sendikayla bir *bail* ya da kira sözleşmesi yapıyordu; sözleşmeye göre, bazı dolaylı vergileri "işleme" hakkı karşılığında belirli miktarda parayı hazineye peşin vermeyi kabul ediyorlardı. Bu dolaylı vergiler, toplu olarak *aides* diye anılan deri, demir eşya ve sabun gibi mallara konulan

küçük bir sürü verginin yanı sıra, esas olarak tuz ve tütün (*gabelle, tabac*) vergileriydi. (Diğer dolaylı vergiler, bir gümrük bölgesinden diğerine taşındığı ya da kentlere girip çıktığı için en fazla şaraba konulan gümrük vergisi –*octrois*– biçiminde alınırdı.)

Mültezimler devletin mali makinesinde en gerici öge oldukları için değil, en acımasızca iş bilir oldukları için nefretin çok büyük bir bölümünü üzerlerine çektiler. Söylendiğine göre, halkın ödediği ile hazinenin aldığı arasındaki uçurum iltizamda çok barizdi. Kârlarının –ya da topladıkları ile hazineye ödedikleri arasındaki farkın– ticari bir sır olarak kalması, açgözlü, kraliyetin yetki verdiği haydutlar çetesi etiketini yumuşatmaya yetmedi. Eski rejimin halkın temel ihtiyaçlarına aldırmaazlığının bir simgesi vardiysa, bunu kolektif ve bireysel kişiliklerinde Genel Mültezimler cisimleştirmektedir.

Beklendiği gibi, Devrimin dikkatinden kaçmayacaklardı. 1782’de popüler yazar ve gazeteci Louis-Sébastien Mercier, “her yurттаşın gırtlığına yapışıp kanını emen bu büyük cehennem makinesini tersine çevirme” arzusıyla yanıp tutuşmadan Grenelle-Saint-Honoré Caddesindeki Hôtel des Fermes’in önünden yürüyerek geçemediğini yazdı. Temmuz 1789’da Paris’teki büyük ayaklanmanın en erken ve en görkemli eylemlerinden biri, kaçakçıları savuşturmak için Mültezimlerin diktiği gümrük duvarlarını parçalamak olacaktı. Şahsen mallarından çok daha kötü bir bedel ödeyeceklerdi. Ekonomik vampir ünleri peşlerini bırakmadığı için, üç dört yüz milyon liralık ganimeti sakladıkları söyleniyordu. Marat “mutsuz zavallı biçarelerin kanını emenler titreyin” diyordu ve Kasım 1793’te Léonard Bourdon “bu kan emiciler”in (artık Mültezimlerle eşanlamlıydı) hırsızlıklarının hesabını verip, çaldıklarını Ulusa iade etmelerini, yoksa “adaletin kılıcına gönderilmelerini” istedi. Mayıs 1794’te, daha görkemli kitlesel idamların birinde, büyük kimyacı Lavoisier’nin de aralarında bulunduğu bir grup Mültezim giyotini boyladı.

Ne var ki, Genel Mültezimler yalnızca vurguncu ve dolandırıcı değildi. Devlet içinde devletler. En az otuz bine varan personeliyle yarı hükümet, yarı ticaret ve finans şirketiydiler; Kralın ordusu ve donanmasından sonra Fransa’daki en büyük işverendiler. Bu sayının yirmi bir bini, yalnızca silahla değil, kuşku bulduk-

ları her eve ya da mülke girme, arama yapma ve el koyma hakkıyla da donatılan üniformalı paramiliter bir kuvvet oluşturmaktaydı. Mali amaçlarla onlara ait Fransa haritası vardı; Fransa'yı vergisini aldıkları her meta bakımından çok sayıda farklı bölgeye ayırmışlardı (*la grade gabelle, pays de quart bouillon*, vb). Yalnızca vergi tahsildarı ve icra memuru değildiler. İlgilendikleri önemli metallerde –özellikle tuz ve tütünde– üretici, imalatçı, arıtıcı, ambarcı, toptancı, narhçı ve tekel perakendeciydiler de.

Genel Mültezim işinin her Fransız evinin gündelik yaşamına nasıl sızdığını anlamak için, bir torba tuzun Bretanya bataklıklarından mutfığa geliş yolculuğunu izlemek yeter. Her evrede bakılır, kontrol edilir, kaydedilir, korunur, yeniden kontrol edilir, yeniden kaydedilir ve her şeyden önce tüketicinin eline geçmeden önce vergilendirilirdi. Bu yolculuğun başından sonuna kadar meta, Mültezimin demir yumruk düzeni uygulama hakkının esiriydi. Her şey onların fiyatlandırma üzerindeki denetimlerine bağlıydı. Örneğin 1760'ta Nantes'ın batısındaki bataklıklarda tuz üretenlerden, ürünlerini Mültezimlere tek taraflı belirlenen fiyattan satmaları istendi. Tuz oradan gemiyle ırmak ağızlarındaki depolara nakledilir, kayıtlı ve mühürlü torbalara doldurulurdu. Kıyıda bu depoların her birine, daha iç kesimdeki depolara mavnayla tuz nakli görevi verilmişti. Bu ikinci gruptaki depolar ırmak taşımacılığının son bulunduğu noktadaydı; oradan diğer depolara arabayla taşınır, yolculuğun her evresinde denetlenirdi. Sonunda büyük *greniers à sele* –Mültezimin kiraladığı merkez depolara– gelirdi. Bu merkez depolar çok sayıda kâtip ve muhafızın çalıştığı büyük binalardı; başlarında, usulüne uygun vergilendirilmiş tuzun tüketiciye satılmasından sorumlu bir şef vardı. Her satış çift nüsha faturalı ve maktuzlu olmalıydı. *Grenier*den satın alamayacak kadar uzakta olanlar için, Mültezimin resmi tarifesinden biraz yüksek bir fiyatla yerel ahaliye tuz satma yetkisi verilmiş küçük köy bayilikleri vardı.

Mültezimin tuz fiyatını belirleme hakkı olmasaydı bile resmi dağıtımın bürokratik ağırlığı fiyatları müthiş yükseltirdi. Çok az aile bu temel ürün olmadan yaşamayı aklından geçirebilirdi, ama ailelere tuzdan vazgeçme olanağı bile verilmezdi, çünkü yasal olarak (kişi başına düşen) yıllık asgari bir miktarı satın almak zorundaydılar. Bu çarpıcı denetim ve vergi sisteminin esiri

olan sıkışık tüketicinin tek çıkış yolu vardı: Kaçakçılık. Bu konuda Mültezimlerin mali haritasının karışıklığı kendi güvenliğinin aleyhine işledi. Tuz *pays de grande gabelle* sınırında Mültezimin fiyatından neredeyse on kat daha düşük alınabildiği için, gümrük sınırları boyunca kaçakçılık doğal olarak gelişti. Batıda İspanya sınırına ve doğuda Savoy'a yakın tütün rejimlerinde kaçakçılık daha da güçlüydü. Ama tuz kaçakçılığı, Genel Mültezim ordusu ile özellikle batıda yoğunlaşan kaçakçı çeteler arasında tam bir savaş mertebesine ulaştı. Kaçakçıları caydırma çabasıyla devlet aşırı sert cezalar koymuştu: Kamçılama, dağlama, kürek cezası ya da (muhafızlara saldırı durumunda) çarkta ölüm. Yine de yüzlerce, hatta belki binlerce kişi –kadın, erkek, çocuk, hatta eğitilmiş köpek– bütün Batı Fransa'da bu tehlikeli ama kârlı ticarete işbirliği yaptı. Her şeye yuvarlak sayı vermeyi alışkanlık haline getiren Necker tuz kaçakçılığına 60.000 kişinin karıştığını hesapladı. Bu kuşkusuz bir abartıydı, ama 1780 ile 1783 arasında, Bretanya sınırı boyunca Angers'in bir bölgesinde 2.342 erkek, 896 kadın ve 201 çocuk hüküm giydi. Her mahkûmiyete karşılık, yeterli kanıt olmadığı için serbest kalan beş tutuklama olmuş olabilir.

Mültezimler kendi mensuplarına karşı çok daha kibar. Kâtipler ve muhafızlar düşük ücret aldığı halde, onların işi oldukça sağladı ve inanılmaz yan ödemelerle desteklenmekteydi. 1768'de İltizam, ücretten yapılan kesintiyle ve şirketin de eşit katkısıyla oluşturulan ilk katkılı emeklilik planını icat etmiş görünüyor. (1774'te bu emeklilik fonunun değeri 260.000 lira civarındaydı.) Bir muhafız yirmi yıl çalıştıktan sonra, rütbesine ve kıdemine göre belirlenen bir maaşla emekli olabilirdi.

İltizam eski rejim yönetiminin daraltılmış bir versiyonuydu, erdemleri de kötülükleri de çoktu. Yerel düzeyde, şirket babacanlığı ile dizginsiz ticaretin, düzen ile girişimciliğin, etkin yönetim ile hantal bürokrasinin, ayrıntılı prosedür ile rastgele askeri zorbalığın olağanüstü bir karışımıydı. Paris'teki merkezinde tamamen farklı bir yüz gösteriyordu: Kibar, kentli, teknokrat ve her şeyden önce müthiş zengin. Sahnede ve broşürlerde uluorta tacize ne kadar çok maruz kalırlarsa kalsınlar, Mültezimler herkesin gözünde birer kutup yıldızı olduklarını biliyorlardı. Evleri en güzel evlerdi, salonları nefes kesici sanat eserleriyle doluydu. Gıpta edilen

kızları, eski soyluluğun kaymak tabakasına, özellikle müstakbel gelinlerin çeyizlerinin büyüklüğünü hesaplarken bile iltizamı kö-tüleyen hukuk aristokrasisine gelin giderdi.

Mültezimler, sahne karikatürü Turcaret'nin gösterdiği gibi sonradan görme, yontulmamış, parmak şaklatan biri olmaktan çok uzaktı. *Philosophe* Helvétius'un cüretli bir entelektüel spekülasyonu akıllı bir mali spekülasyonla birleştirmesi alışılmamış bir şey değildi. 1771'de öldüğünde, Paris'teki en parlak salonu yöneten, her biri farklı bir adla çağrılan ve ipek kurdele takılı büyük bir Ankara kedisi ordusuyla çevrili olan dul karısı Kontes de Ligniville d'Autricourt'a büyük bir servet bıraktı. Aslen Bordeauxlu olan Batı Hint Adaları şeker tüccarı Laborde ailesi de eşit ölçüde dikkate değerdi. Sülalenin üçüncü Genel Mültezimi Jean-Benjamin, ailenin ticaret ve maliye yeteneğini sürdürme dışında, verimli bir besteci, bilim insanı ve tıp, jeoloji ve arkeoloji konularında yazardı. Ama en olağanüstü olanı, Fransa'nın en büyük kimyacısı olarak övülen Antoine Lavoisier'ydı.

Lavoisier bir fenomendi, ama bilimsel yaratıcılığını, Mültezimlerin Paris'in etrafına inşa ettikleri büyük gümrük engelleri kadar arkaik ve baskıcı bir şeye uygulayabilmesi, XVI. Louis Fransa'sının çelişkileri hakkında çok şey anlatır. O zamanın kültürü içinde birçok kişi gibi, Lavoisier de aynı anda hem öncü hem sır dolu, hem entelektüel olarak özgür hem kurumsal açıdan esir, hem kamu yararını düşünen hem en çıkarıcı özel şirketin çalışmanıydı. Yine de kuşku yok ki, Lavoisier kendi biliminin mesleğiyle bağdaştığına (aslında mesleği için can alıcı olduğuna) ve iltizamı elinden geldiğince iyi yönetmekle, gerçek yurtsever yurttaşlık ruhuyla Fransa'ya hizmet ettiğine inanıyordu.

Kuşkusuz, onun iş rutini, zevk için çalışan ve etrafı şakşakçı hizmetkârlarla çevrili uyusuk eski rejim aristokratının rutini değildi. Şafak vakti kalkıp saat altıdan dokuzaya kadar ya iltizam evrakları üzerinde ya özel laboratuvarında çalışırdı. Öğleden sonra geç vakte kadar, Hôtel des Fermes'deki bürosunda, görevli olduğu beş komiteden (kralliyetin güherçile ve barut işlerinin yönetimi de dahil) birinin ya da daha fazlasının toplantısına katılırdı. Oldukça sade akşam yemeğinden sonra yine laboratuvarına döner ve akşam saat yediden ona kadar orada çalışırdı. Haftada iki kez bilimsel

makaleler okumak ve güncel projeleri gayriresmi tartışmak için bilim ve felsefe alanından meslektaşları ve arkadaşları toplardı. Aile yaşamı da bir o kadar üretken ve dışa dönüktü. Karısı kendi çapında iyi bir sanatçıydı ve Jacques-Louis David'in ikisini resmeden parlak ve canlı portresi, karı kocayı evlilik arkadaşı kadar mesleki ortak olarak da gösterir.

İltizamın diğer üst düzey memurları gibi Lavoisier de işini uzaktan denetlemekle yetinmezdi. Periyodik olarak taşra bürolarına ve depolarına denetim *tournées*ine çıkardı. On sekiz kişilik bir maiyet (üniformalı ve silahlı muhafızlar dahil), bir kâtip ve muhasebeci takımıyla seyahat etmesine rağmen bu yolculuklar uzun ve zahmetliydi, bazen birkaç ay sürerdi. 1745-1746'da benzer bir *tournéede* M. Caze adlı bir Mültezimin en az otuz iki tuz deposunu, otuz beş gümrük dairesini, yirmi iki tütün ambarını ziyaret ettiğini; yerel İltizam memurları arasındaki anlaşmazlıkları hallettiğini; elinden geldiği kadar askeri muhafız karakolu gördüğünü biliyoruz. Lavoisier ondan geri kalmış olamaz.

Lavoisier'nin virtüözlüğünün niteliği ve genişliği onu bir bakıma dahi olarak öne çıkarmasına rağmen, XVI. Louis Fransa'sında bir kişinin eşzamanlı olarak entelektüel, yönetici ve işadamı olması pek de alışılmadık değildi. Bu tür kişiler her üç rolde de bazı riskleri göze alırdı. Bir bilim insanı olarak Lavoisier, 1780'lerde Fransa'da kültürel yaşamın en önemli özelliği olan bilimsel modanın iniş ve çıkışlarıyla birlikte yükselip düşebilirdi. Mali güvenliği devlet politikasındaki öngörülemez değişikliklerden muaf değildi. *Financier*ler riskten muaf spekülâtör olarak tasvir edilmelerine rağmen, 1720'lerde ve 1770'de bütçe açığını kontrol etmek için kullanılan türden âni ve öngörülme-yen kısmi borç silmeler karşısında, tahvil sahipleri olarak savunmasızdılar. En az milyonların sayısı kadar iflas etmiş *financier* vardı.

Lavoisier Mültezimler çoğunluğunun tipik örneğiydi: Kuruma yerleşmek için gerekli çok büyük depozitoyu kendi kaynaklarından karşılamamış, borç ve (ilave bir binici için bulundurul-an atın çıplak sağrısı anlamına gelen *croupe* sözcüğünden türetilip *croupier* denilen) sessiz ortaklar almıştı. Bu ortaklar işletme sermayesinin bir kısmını tedarik etti, o da maaşının ve işletme kazancının bir kısmıyla geri ödedi. Yani kâr haddinin sınırında ticaret yap-

maktaydı ve öngörülemeyen olumsuz koşullarda kendi kaderinin efendisi değildi. Devlet bir sözleşmenin koşullarını değiştirmeye ya da kaldırmaya karar verdiğinde, hemen *billets de fermeye* – Mültezimlerin kendi kişisel menkul kıymetleri üzerinden çıkar-malarına izin verilen ciro edilebilir senetler– bir hücum başladılar. 1783'te Maliye Genel Müfettişi d'Ormesson "Salzard İcar"ını (her icar baş yüklenicisinin adını taşırdı) iptal edince bu durum fiilen gerçekleşti. Ama Mültezimler devletin icara müdahale etmekle sorumluluk altına girdiğini öne sürerek kendi senetlerinin karşılığını ödemek istemediler. Halkın öfkesiyle karşılaşan hükümet geri adım atıp eski icar sözleşmesini tekrar yürürlüğe soktu.

Bu kriz, monarşi ile Genel Mültezimleri birbirine bağlayan karşılıklı çıkarın bozulduğunun belirtisiydi. Bir yanda tahtın, Mültezimlerin yardıma hazır şekilde sağladığı ön gelire her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardı ve dolaylı vergileri toplama işini kendi üzerine alma niyeti de fazla yoktu. Diğer yanda, yönetimdeki daha cesur ruhlar, sürekli tekrarlanan kısa vadeli fon aktarımının bedelinin, Mültezimlerin –ve diğer borç verenlerin, bazıları Felemenk ve Cenevreliler– istediği teklif fiyatına artan bağımlılık olduğunu fark ediyorlardı. Mültezimler için bu fiyat sorgusuz sualsiz yüksek kâr düzeyiydi, borç verenler içinse yüksek faiz oranlarıydı –o kadar yüksek ki, 1788 borç ödemeleri tüm cari gelirlerin neredeyse yüzde 50'sini tüketiyordu. Göreceğimiz gibi, bu aşamada hükümetin mali ince ayardan vazgeçip sorunlarının köklü siyasal çözümüne dönmek dışında bir seçeneği yoktu. Bu çözümlerin devrimci olduğu anlaşıldı.

IV. SON UMUTLAR: ARABACI

Devlet iflasları bir ruh halidir. Bir hükümetin en temel işlevini, hükümranlığını koruma işlevini yerine getiremeyecek kadar kaynaklarını tamamen tükettiğine karar verdiği nokta oldukça keyfidir. Çünkü büyük güçler hiçbir zaman tasfiye yoluna gitmez. Mali durumları ne kadar korkunç olursa olsun, onları –bir bedel karşılığında– ayağa kaldırmaya hazır pusuda bekleyen paralırlar her zaman vardır. Daha yakında bu bedel, hükümranlıktan bir tür kısmi feragat olmuştur –örneğin Uluslararası Para Fonu'nun kararla-

rına ya da Victoria emperyalizmi çağında İngilizlerin ve ortaklarının Mısırlıların ve Çinlilerin mali açıdan çürümüş cesetlerine dayattığı uluslararası borç komisyonlarına teslim olmak. 1780'lerin sonunda Fransız monarşisi için, yeni borç almak için gelecek gelir "beklentileri" bitince kader anı gelmiş gibiydi. Yeni borçlara geçmiş borçları ödemek için ihtiyaç vardı. Bu noktada, teknik yeniden borçlanma aygıtı bozulmuş gibiydi. Borcu yüklenip geri ödeme koşullarını dayatmak için hazır bekleyen uluslararası bir mali kuruluş yoktu, ama uluslararası para piyasasıyla bağlantılı Jacques Necker'in geri dönüşü böyle bir kuruma en yakın şeydi. Ama ancak daha popüler bir iç siyasal otorite biçimi, hükümetin itibarını kurtarmak için gerekli kamusal güveni kazanırdı. O nedenle mali kurtuluş siyasal değişime bağlıydı.

Bu durum XVI. Louis'nin tahtın gelir elde etme yolunu ıslah etme ihtiyacıyla hareket eden bakanları için alenileşmişti. Aslında XV. Louis zamanında bile bu, Maliye Genel Müfettişlerinin en acil önceliği olmuştu; ama 1750'lerde ve daha da fazla olmak üzere, 1760'larda vergi reformunu gerçekleştirmek için esnettikleri siyasal kol, mutlakliyetin kolu olmuştu. 1760'larda art arda XV. Louis bir *lit de justice* isteyip kraliyet söz dağarcığındaki en vurgulu buyruğu dillendirmişti: "*Le roi le veult*" (Kral öyle istiyor). Bu buyruğa karşı başvurulacak bir yer yoktu.

Ne var ki, XVI. Louis, tutarsızca cana yakın karakterine uygun olarak, sevilme isteğiyle tahta çıktı. Bu acınası tutku, hükümdarlığının ilk yıllarını berbat eden iç karartıcı un savaşlarından sonra bile devam etti; asiler Versailles'daki kraliyet sarayının kapısından geri döndü (akıl edilip saray boşaltılmıştı). Bu nedenle dedesinin kaslı mutlakliyetçiliğiyle özdeşleşen bakanları başından defetti ve yerlerine, hem siyasal olarak liberal hem mali olarak verimli olabilecek değişimleri bir şekilde akıl edecek reformcuları getirdi. Sorun, hangi değişim stratejilerinin izlenmesi gerektiği konusunda iki bakanın aynı fikirde olmamasıydı. Politikaları birbirini tutmadığı gibi, her biri kendi yönetimini hem insan hem önlem bakımından bir öncekinin tam tersi olarak tanımladı. Söylemeye gerek yok, bu durum olumlu sonuç doğurmadı.

Maliye Genel Müfettişlerinin Fransız maliyesinin artan yüküyle başa çıkmalarının üç klasik yolu vardı: Gizli iflas, yerli ve yaban-

cı sendikalardan borç ve yeni vergiler. XV. Louis'nin son müfettişi Abbé Terray her üçünü de kullanmıştı. XVI. Louis'nin ilk müfettişi Turgot her üçünü de bir tarafa bıraktı. Yerine, liberal ekonomik teorinin, özellikle bizzat adıyla "Doğa Yasası" ve dolayısıyla çürütülemez olduğunu ilan eden Fizyokrasinin derslerini önerdi.

Fizyokratlar "tarikatı," korporatizmin, tanzim ve korumanın –devletin ağır elinin– Fransa'da üretkenliği ve girişimciliği boğduğunu öne sürdü. İç gümrük duvarları; tahıl ve diğer temel ürünlerin hareketine konulan kısıtlamalar; ayrıntılı geçiş vergisi ve gider vergisi tarifeleri: Bunların hepsi gitmeli ki ekonomi piyasanın temiz ve sağlıklı havasını soluyabilsin. Fransa'nın bazı bölgelerinde uygulanan bazılarında uygulanmayan yamalı bohça gibi dolaylı vergiler ile emlak vergileri toptan kaldırılmalı, yerine tek bir emlak vergisi konulmalıydı: *Impôt unique*. Bu, çiftçilerin –tek gerçek servet üreticileri– kendi maliyetlerini ve piyasaya arz hedeflerini kesin bir biçimde hesaplamalarını olanaklı kılar; piyasada işlerin doğal seyri içinde daha yüksek fiyatlar kırsal gelirleri arttıracak ve toprakta sermaye birikimi yaratacaktı. Bu birikimler ve kârlar tekrar teknik iyileştirmelere yatırılacak ve böylece üretkenlik daha da artacak ve yaratılan harcanabilir gelir kentlerde üretilen mamul mallara harcanacaktı. Bu şekilde kırsal ve kentsel sektörler büyümlü bir mütakabiliyet içinde bir arada yaşayacak ve Fransa piyasanın derin ritmine uygun ekim yapan, üreten, biriktiren ve harcayan memnun, rasyonel taşralılarla dolup taşacaktı.

Teori buydu. En ünlü yazarları, saray hekimi Quesnay ve huy bakımından onun tam zıttı, her an patlamaya hazır Marki de Mirabeau'ydu (devrimci hatibin babası). İşin tuhafı, Mirabeau, senyöral feodalizmin paternalist erdemleri olduğunu keyifle hayal ettiği şeyde, kapitalizmin ve emperyalizmin açtığı gedikleri yererek isim yapmıştı. Mirabeau'nun daha sonra "Calut'un kafasının kırılması" olarak tarif ettiği uzun bir kişisel görüşmeyle *laissez-fairee* döndü. XV. Louis'nin 1760'larda satış yeri ve fiyat düzenlemelerinin yanı sıra iç ve dış tahıl nakliyatıyla ilgili bütün kısıtlamaları da kaldırma yoluna giden birçok Maliye Genel Müfettişi iyi ya da kötü aynısını yaptı. Sonuç kıtlık oldu, isyan değil. Tahıl ambarları yağmalandı, mavnaların yola çıkması engellendi, tüccarlar kalabalığın "adil" saydığı fiyattan satış yapmak zorunda

kaldı. 1770'te Terray kısıtlamaların çoğunu geri getirdi, tüccarları tekrar resmi ruhsat almaya ve ürünlerini yalnızca belirlenen pazarlarda satmaya mecbur etti. Tekrar sükûnet sağlandı.

Ne var ki, Terray'ın bazıları akıllıca olan önlemleri, kendisinin ve meslektaşları Maupeou'nun uygulamak için seçtiği yolla riske atıldı: Mutlak kraliyet fermanıyla uygulama yolu. Turgot kısa bir süre donanma bakanlığı yaptıktan sonra 1774'te Maliye Genel Müfettişi görevine geldiğinde, yalnızca ekonomik bakımdan değil, siyasal bakımdan da liberaldi. Ancak asil Parlementlerin desteğini alabilirse, iflaslar, borçlar ve vergiler konusunda önceki hükümdarlık döneminin en keyfi aşırılıklarından uzak duran politikalar ortaya koyabilirdi. Bu yüzden, Kralın sıcak onayıyla, Şansölye Maupeou'nun Parlementleri içine soktuğu araftan kurtardı. Minnet ve rasyonelliğin birleşmesiyle Parlementlerin reformlarını destekleyeceğini sandı ama yanlış oldu. XVI. Louis Fransa'sında hiçbir şey bu kadar basit değildi.

Turgot'nun fizyokrat düşüncelere sempatisinden, liberalleşen Fransız ekonomisinin devletin mali sorunlarını çözecek türden zenginlik üreteceği sonucu çıktı. Bu iki şekilde olacaktı. Simyayla en ilgili ekonomik nicelik olan kamu güveni canlanacak, hakıyla ödendiğinde eski borçlar yeterli olacağı için yeni ek borç ihtiyacını ortadan kaldıracaktı. Ticaret ve imalat o kadar gelişecekti ki, artan iş hacmiyle birlikte hasarı onarmaya yetecek kadar gelir getirecekti. Elbette bu, arz-yönlü kamu maliyesinin dolaysız atasıydı ve başarı şansı, iki yüz yıl sonra farklı, ama mali bakımdan benzer bir biçimde aşırı gerilmiş bir imparatorlukta versiyonu kadardı.

Bu anlatımın gereğinden fazla alaycı görünmemesi için, Turgot'nun bakan olmuş bir Pangloss olmadığını hemen belirtmek gerekir. Oldukça ağırbaşlı, başlıca eğlencesi işi olan ve kendi kendini sorgulayan Turgot'nun insan doğasına ilişkin aşırı karamsar, ama insan doğasını iyileştirme olanakları konusunda aşırı neşeli bir görüşü vardı. Kısaca, Aydınlanmanın son yıllarının tipik örneği idi. Uzun süre devlet hizmetinde sivrilmiş bir ailede doğan baba Turgot, Paris'te *prévôt des marchands* olmuş ve Seine Irmağının sağ yakası için büyük bir atık su kanalı tasarlayıp inşa ederek, meslek yaşamını bir kent planlama uzmanı olarak da

taçlandırmıştı. Oğlu Anne-Robert, Güney Fransa'nın yoksul Limousin ilinde parlak ve olağanüstü çalışkan bir *intendant* olarak birkaç yıl geçirdikten sonra Müfettişliğe geldi. Limousin'de yol yaparak köylüleri patates ekmeye ve tüketmeye ikna ederek iyi işler yapmıştı. Patates daha önce hayvanlara bile uygun olmayan ve Limousin'in standart yiyeceği arpa lapası ve haşlanmış kestane-neden çok daha az besleyici bir ürün sayılmaktaydı.

Ne yazık ki, Limousin bölgesi en aziz düşüncelerini, özellikle de sermaye birikimi üzerine yayımladığı düşüncelerini uygulamaya uygun değildi, çünkü haşlanmış kestane ya da patatesle geçinirken sermaye biriktirmek zordu. Ancak Turgot Maliye Genel Müfettişi olunca bu düşünceleri ulusal ölçekte uygulama fırsatı doğdu. Kişisel ve ulusal hayatta kalma dışında kafalarında hiçbir şey olmadan göreve gelen önceki pragmatik Genel Müfettişlerden çok farklı olarak Turgot, Carlyle'ın ifade ettiği gibi, "kafasında barışçı bir devrimle Kralın Konseyine girdi." 1775'te Krala gönderilen bir tezkere, ekonomik ve siyasal özgürlüğün dönüştürdüğü Fransa görüşünün ne kadar kapsamlı olduğunu açığa vurmaktaydı. İddiasına göre, "on yıl içinde ulus... aydınlanma, ahlak, size ve ülkeye hizmet aşkı bakımından tanınmaz hale gelecekti, Fransa var olan ve var olmuş bütün halkları geride bırakacaktı."

Turgot'un temel yöntemi, serbest ticaret, serbest emek ve serbest piyasa fiyatı önündeki bütün engelleri kaldırırken, geleceğin girişimleri olacağına inandığı girişimlere aktif teşvik vermektir. Teşvik eğitim ve doğrudan sübvansiyon biçimini aldı. Üç köşeli şapka giyen ciddi kişiler İngiliz kömür sanayini incelemeye gönderilirken, büyük bir Ticaret Odası tarzında, Lyon'da mekanik ipek tezgâhlarına, Rouen'de kurşun haddeleme makinelerine ve tahmin edildiği gibi Limoges'da porselen imalatına teşvikler verildi. Bilgili dostları Condorcet ve d'Alembert'i ırmak ulaşımını ve kirlenmesini inceleme komitesinde görevlendirdi ve babasının Büyük Tasarım ruhuyla, Marne ve Seine ırmaklarının ağzındaki buz kütlelerini kırması düşünülen "*machine Turgot*"'yu inşa etmeye başladı. Makine buz kırmak yerine, epeyce masrafa neden olduktan sonra kendini kırdı. Daha iyisi, yeni bir posta ve yolcu taşımacılığı sisteminin kurulması, "*Turgot-ine*" olarak bilinen hafif yaylı arabalara dayanan *messageries royales*, Fransız kentler

arasındaki yolculuk süresini yarı yarıya azalttı ve ulusal bir pazar hayalini daha az saçma hale getirdi.

Ama Turgot'un ana saldırı hattı, serbest ekonominin önünde duran engellere karşıydı. İlk önce tahıldaki yerel müruriyeler kaldırılmalıydı (Paris ve Marsilya hariç) ve onlarla birlikte muncuların, tüccarların ve hamalların tekeli de kalktı. Bu, Terray'ın düzenlenmiş arz sisteminin parçalanmasını temsil ettiği halde, Turgot akıllı davranıp yurtdışına ihracat yasağını sürdürdü. Yine de reform için olası en kötü zamanı seçti. 1774 yılı kötü hasadın geri dönüşüne ve onunla birlikte kıtlığın, yüksek fiyatların ve yüksek fiyatlardan kâr elde etmek için stokçuluk yapmakla suçlanan vurgunculara yönelik öfkenin geri dönüşüne tanık oldu. Bunun doğal sonucu, 1760'ların ortasındaki ayaklanma örüntülerinin 1775 baharında yeniden başlaması oldu: Irmak istasyonlarında durdurulan mavnalar, tahıl ambarlarına ve değirmenlere saldırılar, kalabalıkların istediği fiyattan zorunlu satışlar. Paris'te *gar-des françaises* milisleri sancaklarını Notre-Dame'da kutsatmakla meşgul oldukları için bir kalabalığın Abbaye Saint-Victor'u yağmalamasını önleyemediler.

Serbest ticaretin bu terbiyesizce kesintiye uğratılmasına Turgot'un tepkisi, yirmi beş bin asker çağırmak ve yargısız infazlar yapıp, ibretlik idamlar gerçekleştirmek oldu. Versailles'da kraliyet muhafızları komutanı, Versailles'da saraya saldırma noktasında bulunan beş bin kişilik bir kalabalığa yarım kilosu iki kuruştan un sözü veren Prens de Poix, küstahlığından ötürü azarlandı. Serbest tahıl ticaretinin son deminde yaptıkları gibi, yerel polis ve hâkimler Turgot'un kamu huzurunu derhal sağlama buyruklarını büyük ölçüde görmezden geldiler ve 1775 yazında bir ölçüde sükûneti geri getiren, sıkıyönetimden çok daha iyi bir hasatla birlikte bu ihmal oldu. Politikalarını şiddetle eleştiren broşürlere canı sıkılan Turgot, "un savaşı"nın bir komplo olduğuna ve insanların bakanlığın canını sıkmaq için aç numarası yaptığına inandı (bugüne kadar ona sempatiyle bakan tarihçilerin yaptığı gibi).

Turgot et ticaretindeki denetimi kaldırmaya da eşit ölçüde kararlıydı. Bu konuda Paris'in kapılarında da durmadı; celeplerin kasaplara hangi fiyattan besi hayvanı satacaklarını belirleme hakkını elinde tutan Bourse de Sceaux et Poissy'nin çok sayıda

memur ve yöneticisini işsiz bıraktı. Eski yönetmeliklere göre, kasapların hayvan kesildikten sonra içyağı ve kuyruk yağı (mum yapımı için önemli) toplamaları yasaktı; satış tekeline elinde tutan özel loncalar tarafından alınmalıydı. Onlar da Turgot'nun baltasını yedi. Bu, başarıya en az elverişli bir zamanda oldu, çünkü 1775, ülkenin sürülerini yok eden sığır vebasının ziyaretine tanık oldu; köylülerin hastalıklı hayvanları imha edip gömecekleri bir *cordon sanitaire* [güvenli kuşak] kurmaya çalışan Turgot'nun iyi niyetli *intendant*ları yerel direnişle karşılaştı. Özellikle güneybatıda çayırılar ve ormanlar, güvenli kuşak sınırından sığır kaçırmaya çalışan esrarengiz köylülerle doldu.

Six Edicts'le [Altı Buyruk] Turgot'nun politikaları en ciddi başarısızlığa uğradı. Bu reform demetinin temel öğeleri, mal işçiliğini, üretimini ve satışını, kendi içinde eğitim, mal ve hizmet tekeline sahip lisanslı korporasyonlarla sınırlayan loncaların kaldırılmasıyla ilgiliydi. Lonca sistemi, Turgot'nun bu ekonomik öğelerin az ve talebini, ücretleri belirleyen piyasa görüşüne aykırıydı. Reformları, özel tazminat gerektiren berberler, perukçular ve hamamcılar hariç pek çok loncayı kaldıracaktı. Sanatlarının bir tür ruhsata bağlı kalması kamu yararına olacağı gerekçeyle, sarraflar, eczacılar ve matbaacılar da muaf tutuldu. Daha vahimi, buyruklar ustaların ya da kalfaların ücret müzakereleri ya da başka bir amaçla toplanmasını yasaklamaktaydı: Devrimin 1791'de uygun bulduğu bir ilke.

Diğer büyük öneri, âvamanın devlete borçlu olduğu ve çoğunluğu yol yapım programında kullanılan angaryanın –*corvée*– kaldırılmasıydı. Ekim ya da hasat zamanı gibi tam da en fazla ihtiyaç duyulan bir zamanda, değerli (aslında) bir insan gücü kaynağını küçük bir aile çiftliğinden alıp götürdüğü için Fransa kırsalında *corvéeden* nefret edildiğini varsayma konusunda Turgot çok haklıydı. *Corvée* bir miktar paraya çevrilebilirdi, ama bu da köylünün böyle bir ödemenin gerçekleşebilir olduğu bir para ekonomisine mensup olmasını gerektirmekteydi ve Fransız köylüsünün büyük çoğunluğu için böyle bir şey söz konusu değildi. Bununla birlikte, reformdaki en cesur ve tartışmalı öğe, *corvéenin* yerine *nüfusun bütün kesimlerinin* ödeyebildiği bir emlak vergisi geçirme önerisiydi. Devlet bu şekilde toplanan gelirle, yerel işlerin maliyeti

ile onları finanse etmek için alınan gelir arasındaki ilişkiyi göstermek için yayımlanan sözleşme koşullarıyla müteahhitlere yol yaptırtacaktı. Bu önlem, yol ve kanal finansmanı yükünü bu şekilde bütün nüfusa dağıtacak ve böylece muaf sınıflardan bir ayrıcalık daha fiilen alınmış olacaktı.

Tahmin edilebileceği üzere, angaryanın kaldırılması Parlamentlerdeki toplu görüşmelerde soylular tarafından yoğun ve sesli bir karşıtlıkla karşılandı. Ayrıcalığı sulandırmanın dışında, angaryanın kaldırılması soyluların kendi yurtluklarında kendi köylülerinden benzer hizmetler isteme haklarını da tehdit edmekteydi; muhtemelen bu sonuç Turgot'un kafasında da vardı. Reformlarını savunurken, ayrıcalığın meşruiyeti konusunda Mühürdar (doğrusu Adalet Bakanı) Miromesnil'le olağanüstü ama çarpıcı bir görüş alışverişine girdi. Miromesnil'e göre, ayrıcalıkların temeli, tahta sundukları kan hizmetinin karşılığı olarak savaşı kasta tanınan istisnalara dayanmaktaydı. "Soyluluktan imtiyazlarını alırsanız ulusal karakteri yok edersiniz ve savaşkan olmayı bırakan ulus kısa sürede komşu ulusların avı olur." Bu iddianın ahmaklığı Turgot'un hasmına şu gerçeği hatırlatmasına yol açtı: "Halkın geri kalan kısmı gibi soyluların da vergi ödediği uluslar bizden daha az savaşçı değildir... âvam ile âyanın aynı muameleyi gördüğü *taille réelle* illerinde... soylular daha az cesur ya da tahta daha az bağlı değildir." Bu bakımdan, soyluları vergiden muaf tutma düşüncesinin "soylular arasında bile bütün zeki insanların terk ettiği çağdışı bir özentiden başka bir şey sayılmadığı" bir toplum gösteremezdi.

Eşit ölçüde bencil diğer çıkar grupları loncaların kaldırılmasına karşıydı. Turgot, yüksek perdeden felsefi retorikle, ekonomik doğal haklar retorisiyle önlemleri savundu. "Tanrı insanlara bazı ihtiyaçlar vermek ve onları emek kaynağına bağımlı kılmakla, emek hakkını bütün insanların mülkiyeti yapmıştır ve bu mülkiyet en temel, en kutsal ve daimi mülkiyettir." Ama muhaliflere göre, önlemler mülkiyeti korumaktan çok yok etmekteydi, çünkü bu tür loncaların birçok ustası, deri önlükler içinde eziyetli işler yapan, elleri nasırlı çocuklar değildi. Aslında belediye arpalıklarını ve payelerini satın alan aristokratlardı; genel iyyinin teorik olarak belirlenmiş bir versiyonu adına bunların yok

oluşunu görmek umurlarında değildi. Bu bakımdan, kendilerine hem kalifiye emeği hem kârlı fiyatı garanti eden bir sisteme, çıkarlık yılları şöyle dursun, üstüne bir de değerli sermaye yatıran daha sahici zanaatçılar da umurlarında değildi. Bu garantilerle karşılaştırıldığında Turgot'nun cesur yeni ekonomik özgürlük dünyası çok belirsiz bir gelecekti.

Yine de Turgot'nun reformlarının esası değil, daha çok reformları uygulama tarzı muhalefetin ekmeğine yağ sürdü. Bir kere, geri getirdiği Parlementlerin aslında kraliyet reformunun uysal yaratıkları olmayacakları anlaşılınca, Turgot, Maupeou ve Terray'da iğrenç bulduğu mutlakiyetçi yasal yaptırımlara geri döndü. İtiraz mahkemelerini kaldıracak kadar ileri gitmedi, ama mutlakiyetçi rolü oynamaya son derece isteksiz olan XVI. Louis'yi gerekirse bir *lit de justiceden* geri durmamaya teşvik etti. Bu klasik zorbaca ilerleme tarzı özellikle kötü görünüyordu, çünkü Turgot yetkinin taşra meclislerine devrini teşvik etmiş ve 1774'te Berri ve Haute-Guienne illerinde bu tür iki organ kurmuştu. Kendisini en liberal Genel Müfettiş gören Turgot aslında *lettres de cachet*de izin verilen keyfi tutuklamaları en rahat şekilde kullanan biriydi ve politikalarına karşı çıkan çok kişi Bastille'i boyladı.

Bu da Bakanın yıkımı oldu, çünkü saraydaki kişisel düşmanlarına ek olarak, Turgot'nun bakanlık içinde daha önce müttefiki olan kişilere de artık güvenemeyeceğini garanti etti. 1776 başlarında, konseyde ortaya çıkan açık hizipleri Krala şikâyet etti ve Louis'den bütün ağırlığını reformlardan yana kullanmasını istedi. Bunu ifade tarzı incelikli değildi.

İnsanlar hakkında karar veremeyecek kadar gençsiniz ve tecrübesiz olduğunuzu ve bir rehber ihtiyacı duyduğunuzu siz kendiniz söylediniz, Efendim. O rehber kim olmalı?.. Bazıları sizin zayıf olduğunuzu sanıyor, Efendim ve açıkçası karakterinizde bu kusurun olmasından bazen ben de korktum. Öte yandan daha zor durumlarda gerçek cesareti gösterdiğinizizi de gördüm.

Bu öğretmenvari yaklaşım işe yaramadı. On üç gün sonra azledildi. Onunla birlikte birçok adamı ve aldığı önlemlerin çoğu da gitti. Loncalar sinmiş biçimde de olsa geri döndü, yerel bölgelere *corvée* ya da bir vergiye razı olma seçeneği sunuldu.

Bu Turgot'nun gerçekleştirmeyi umduğu barışçıl devrimden çok uzaktı. Fransa'nın hem ekonomik hem mali sorunlarını çözmeyi amaçlayan makroekonomik yaklaşımının başarılı olması için, neredeyse tanımı gereği, zamana ihtiyacı vardı. En tasasız ve pişkin meslektaş, yetmiş yaşındayken bakanlıkların mevsimlerle birlikte gelip geçici olduğunu görmüş Maurepas, reformlarını aceleyle getirmeyip yıllara yaymasını tavsiye etti. Ama Turgot çılgın bir telaş içindeydi. Ölüm yaklaşıyordu. Maurepas'a "Bizim aile elisinde ölür" dedi. Rejimin ölümünün daha yakın olduğunu hissetti. Krala yeni bir yılın "ilk top atışı devleti iflasa götürecektir" dedi.

V. SON UMUTLAR: BANKER

Turgot da dahil olmak üzere, fizyokratlar amaçlar konusunda hep güçlü, araçlar konusunda hep zayıf oldu. Güçlü entelektüel gayretlerine rağmen, mükemmel liberalizmi mutlakiyetçilik araçlarıyla var etmedeki çelişkiyi göremediler. Mutlakiyetçi bir politikaya, vaat edilen serbest emek, serbest ticaret ve serbest piyasa ülkesini meydana getirmek için gerekli "hukuksal despotizm" demekten gurur bile duydular. Bir on sekizinci yüzyıl devletinde gündelik gerçeklik olan kısa erimli bozulmaları da –ayaklanmalar ve savaşlar gibi– hesaba katmadılar. Böyle bir savaş gerçekten Atlantik'in ötesine işaret çakınca, monarşinin tamamen farklı bir yanıtla dönmesi anlaşılabilir –özellikle de Turgot'nun bir savaşla daha oyalanılırsa doğacak felâketlerle ilgili uyarıları göz önüne alındığında.

Jacques Necker'in her zamanki gibi kısa bir süre Genel Müfettiş Clugny yönetiminde çalıştıktan sonra terfi etmesinin, teoriden pragmatizme dönüşü temsil ettiği pekâlâ varsayılabilir. Yönetim reformuyla birlikte (Turgot'nun o kadar kaçındığı) borç finansına dönmeye istekli olması anlamında gerçekten de öyleydi. Ama Necker'in Genel Direktör olarak makamına (Protestan olduğu için müfettişlik makamı ona yasaktı) getirdiği gerçek otorite sihirliydi. Bir tür mistiğin –entelektüel mistik– yerine başka biri geçti: Protestan Banka. Dışarıdan biri olarak iki kat tılsımlıydı. Katolik Fransa'ya musallat olan kötülüklerden sorumlu olmayan Necker'in, kabaca Protestan kapitalizmle bütünleştirilen karşıt erdemler kümesini cisimleştirdiği düşünülür: Dürüstlük, tutum-

luluk ve taş gibi sağlam itibar. Aynı zamanda dışarıdan biri olarak, giderek *gens de finance*ın soyulmasına alternatif olarak görülen uluslararası borç piyasasıyla değerli bağları da vardı.

Kamuoyu Necker'i bir bankacılık sihirbazı olarak gördü: Şap-kadan tavşan, hiç yoktan para çıkarabilen biri. Franklin elektriğiyle, Dr. Mesmer'in manyetik kanallarıyla ya da Montgolfier'nin balonlarıyla bütünleştirilen mucizevi güçlerle donatıldı. Bunaltıcı kişisel sıradanlığı, daha da ileri gidip onu zevk ve sefa düşkünü *financier*lerin ya da gösterişçi fizyokratların karşısına koymak isteyenlerin dalkavukluğuna neden oldu. Jean-Jacques Rousseau'nun icat etmiş olabileceği kadar çok neşeyle dolup taşan mutlu bir evlilik hayatı süren kusursuz bir yurttaş olduğu anlaşıldı. Karısı Suzanne Paris'in en nüfuzlu salonunu yönetti; yoksullar ve hastalarla ilgili hayır işleri yaparak dünyaya biraz Protestan ciddiyeti yaydı. Suzanne bir *philosophe*un daha içten ateizm değerlendirmeleri sırasında gözyaşlarına boğulunca, yalnızca Grimm gösteride daha bile leziz bir masumiyet buldu. "Burjuva dramları"yla Paris tiyatrosunu ıslatmakta olan Diderot da aynı şeyi yayıp Madam Necker'e itirafta bulundu: "Sizi daha önce tanımamış olmam gerçekten çok kötü. Kesinlikle bana bir saflık ve nezaket zevki aşıladınız ve bunlar kitaplarıma geçirdi."

Madam Necker'in canlılığı ve gayreti, kızı Germaine'de -geleceğin Madame de Staël'i- biraz yankı buldu. Ailenin dışı tarafının parlaklığı azimli, sağlam Jacques'ın gerçek erdemlerini daha da belirginleştirdi. 1773'te *Elogy of Colbert*'in yayımlanmasını izleyen dalkavukluk başını döndürmemiş olsaydı bir aziz olurdu. Ama değildi. Hatta *Elogy*'de olağanüstü bir cümlenin gösterdiği gibi biraz kibirliydi: "Eğer insanlar Tanrı'nın suretinde yaratıldıysa, o zaman kraldan sonra gelen maliye bakanı o surete en fazla yaklaşan kişi olmalı."

Eli kulağında bir savaşın endişeli ikliminde Necker'in kendine yılmaz inancı, özellikle bir önceki Genel Müfettiş Clugny'nin bulabildiği en iyi fikir bir piyango olduğu için, güven vericiydi. Turgot devlet hizmeti ve felsefi tefekkür dünyasından gelmişti, oysa Necker iş dünyasından geliyordu. On sekiz yaşında Cenevre'den Paris'e gelip aile bankası Thélusson et Cie'ye girmiş ve büyük ortağı ölünce firmanın yönetimine geçmişti. Şirketin eline Fransız

Hindistan Kumpanyasının zehirli kadehi verilmiş, ama Fransız emperyalizminin Hindistan'daki çöküşünü bir şekilde atlatmıştı ve 1760'ların zor döneminde de tahıl tedarik ederek hükümete yardım etmişti. Bu deneyim Turgot'nun kuralsızlaştırmayı tekrarlaması sırasında tahıl ticareti üzerine yazısını yayımlamasına yol açtı; Bakanın canını sıkı bir zamanlamaydı ve Necker'e söylemediğini bırakmadı. Turgot'nun öfkeli tonuna gerçekten şaşırın Necker, serbest tahıl ticareti ilkesinin arkasında olduğunu tekrarladı. Ama çekinceleri –kıtlık krizi dönemlerinde devlet fiyatlandırma ve tedarik sorumluluğunu üstlenmelidir– Paris'in etrafındaki kırsal kesim isyanla yandığı bir zamanda okuyan kamuoyunu etkiledi.

Dışişleri Bakanı Vergennes'in egemen olduğu bir bakanlık için en önemlisi, Necker, Turgot'nun öngördüğü uğursuz sonuçların gerçekleşmesine izin vermeden Amerika politikasını finanse etmeye söz verdi. O zamandan beri Necker adının etrafında dönen soru, bu vaatlere uygun davranıp davranmadığıdır. Oldukça yakın zamana kadar bu konudaki konsensüs ezici ölçüde olumsuz yöndeydi. Necker'in yayımladığı ünlü *Compte Rendu* –geniş çapta yayımlanmasına izin verilen ilk bütçe– ikiyüzlü ve kendine hizmet eden bir propaganda eseri olarak ele alındı. Tastamam Fransız monarşisini güllerle döşenmiş yoldan cehenneme götüren türden sahte bir neşe olarak nitelendi.

Necker'in gözden düşmesi onun yetenekleriyle ilgili ortalıkta dolaşan gerçekdışı beklentilerin kaçınılmaz ürünüydü. Bununla birlikte, son zamanlarda daha dikkatli araştırmalardan, özellikle İsviçre'de Château de Coppet'teki Necker yazılarından onun yönetimine ilişkin daha dengeli, sempatiyle bakan ve sonuçta bütünüyle inandırıcı bir görüş ortaya çıktı. Bu kaynaklardan dolandırıcı hokkabaz Necker değil, daha çok ihtiyatlı ama kararlı reformcu Necker çıkar. Tahtın temel refahının serbest gelişen bir ekonomiye bağlı olduğunu Turgot kadar görmesine rağmen, acil önceliği olan kraliyetin kredi itibarını kurtarma meselesini uzun erimli ekonomik planlamaya kurban etmeye hazır değildi. Necker için önemli olan, rasyonelleşmiş yönetimde dolaysız, ölçülebilir tasarruf ve gelirin azamileşmesiydi.

Satın alınabilir makamları tek vuruşla ortadan kaldırmanın söz konusu olmadığını bildiği için, israfın en belirgin olduğu ve

satın alınabilir makamların tahtı gelirden en bariz biçimde mahrum bıraktığı yerlere yoğunlaştı. Bu şekilde, Genel Tahsildarlığın, her biri kendi dolaysız vergi toplama birimine sahip 48 dairesini kaldırıp, yerine doğrudan kendi bakanlığına karşı sorumlu 12 daire geçirdi. Aynı şekilde Bakanlığın bürokrasisini gereksiz yere iki katına çıkaran 6 maliye *intendantı*; "Su ve Orman Bakanlığı"ndan 304 gelir tahsildarı; askeri bakanlıkların 27 Genel Hazinesarı ile Genel Müfettişi sepetlendi. Necker'in güçlü düşmanlarının ilk fa- lanji böyle yaratıldı.

Necker bu ölü memuriyetler mezarlığına, ekonomi için özel olanaklar gördüğü hanedan ailesinden de birçok kişi ekledi. Kadrosu kabarık *bouche du roida* –Kral mutfağı– en az 406 memuriyet ortadan kaldırıldı. Bundan ötürü Versailles'de kimse aç kalmadı, kimsenin yemeği de gecikmedi; çünkü 406 memuriyetin tümü, saraylıların özel günlere hazırlanmasına ve saray ritüeli yerine geçen bir hiyerarşi düzeninde özel yerlerinin gösterilmesine olanak veren törensel atamalardı. Büyük Kiler'de 13 şef ile 5 yardımcı; 20 kraliyet sakisi (4 kraliyet şarabı sakisiyle karıştırılmamalı), 16 et "kızartmacı," çeşnici müfrezeleri, mum söndürücü taburları, tuzcu tugayları ve (en üzücüsü) *fruits de Provence* için 10 *aides spéciaux* ortadan kalktı. Toplam 506 satın alınabilir memuriyet kaldırıldı ve yıllık 2,5 milyon liralık bir tasarruf sağlandı. Necker'i eleştirenler bu çabaya bu meblağın değmediğinden yakındı; özellikle de Direktör, memuriyetleri ellerinde bulunduranlara beş yılda 8 milyon lira tazminat ödemeyi taahhüt etmişken. Yani reform dört yıl sonra masrafını çıkaracak ve ondan sonra net bir tasarruf olacaktı. Belki de daha önemlisi, saraylıların kişisel oyuncağı haline gelmiş olan koca bir hamilik imparatorluğunun hükümetçe sıkı denetimine geri dönüşü temsil etmekteydi. XVI. Louis memnun görünüyordu. O saraylılardan birine, Coigny Düküne "Evimin her tarafına düzen ve tasarruf getirmek istiyorum, buna karşı söz söyleyenleri bu bardak gibi kırarım," dedi. O noktada Kral dramatik bir vurgu için bir kadehi yere çaldı ve Dük şu doyurucu tepkiyi verdi: "Belki ısırılmak kırmaktan daha iyidir."

Necker Genel Müfettişlerle bile dövüşmeye hazırdı, onları batıklıkta büyüyen bir tür zararlı ota benzetti. Öyle görünüyor ki, sözleşme sistemini tamamen ortadan kaldırmak ve dolaylı vergileri

toplama sorumluluğunu devlete geri vermek istemişti. Anlaşılır biçimde (ve özellikle savaş zamanında), gelir karşılığı avansın hemen ortadan kaybolması bir yana, aniden ortaya çıkacak yönetim maliyetlerinden çekindi. Ama iltizam kârlarının büyük bir bölümünü devlete almaya kararlıydı ve “David Kirası”nın süresi 1780’de sona erdikten sonra birçok vergiyi, özellikle şarap ve alkol harçlarını da ha dolaysız bir *régie* yöntemine aktardı. Bu sistemde vergiyi yine üçüncü bir taraf topluyordu, ama tahsildarlar hasılanın tümünü götürmek yerine, sadece önceden saptanmış bir meblağın altında ve üstünde kalan bir gelir yüzdesi hakkına sahipti. Tuz vergisi için kalan iltizamda bile Necker, gelirlerin peşin ödenen kira bedelini belli bir miktar geçmesi durumunda, kârın bir kısmına tahtın ortak olacağını açıkça belirtti. Bu parlak bir vuruştur, çünkü Fransız maliyesindeki sorunun özüne iniyordu: iltizam sisteminin kendisi tahtı gelirden yoksun bırakmıyordu, ama hızla yükselen bir gayrisafi milli hasılanın meyvelerini devlet değil, daha çok Mültezimler topluyordu. Çünkü o sırada gerçek gelir artış alanının dolaysız vergiler değil, dolaylı vergiler olduğu aşikârdı.

Düşük yönetim maliyetiyle bütçe kârını paylaşma ilkesi, diğer kazançlı alanları da kapsayacak şekilde genişletildi. Turgot’un sözleşmeyle iltizama verdiği *messageries royales* posta ve ulaştırma sistemi bir *régie*’ye dönüştürüldü ve 1780’lerde görkemli bir biçimde gelişmeye başladı. Kraliyet arazileri ve ormanlarının yönetimine de bir *régie* uygulandı; XVI. Louis döneminde ilerleyen kentsel inşaat için gerekli kereste ihtiyacı ormanları kârlı bir varlık haline getirmişti.

Bütün bu tasarruflar Necker tarafından yalnızca bir amaçla tasarlandı: Tahtın *olağan* gelir ve giderlerini dengelemek. Ve bu denge *Compte Rendu*’ya yansdı. 1781’de yayımlanması başlı başına bir olaydı. Kraliyet matbaacıları ve Paris’in en büyük editör-yayıncısı Panckoucke, zamanın standartlarına göre eşi görülmemiş miktarda, on iki bin adet basmaya (birkaç matbaada) karar verdi; nüshalar birkaç haftada tükendi. Hızla Felemenkçe, Almanca, Danca, İtalyanca ve İngilizce dillerine çevrildi; Richmond Dükü tek başına altı bin kopya satın aldı. Protestan pastor Rabaut Saint-Etienne, “karanlığın ortasında âni bir ışık etkisi” yarattığını söyledi. Napoléon’un mareşallerinden biri olacak Marmont bile

okumayı *Compte*'den öğrendiğini iddia etti. Ama müthiş birçok satan olmasına rağmen, Necker'in düşüşünden sonra popülerliği devam etmedi. 1781'den sonra yeni baskıları yapılmadı ve sonraki Genel Müfettişlerin, özellikle de kitabı her şeyi aslında çok kötüyken çok iyiymiş gibi gösteren bir hile, saçma bir sahtekârlık olarak niteleyen Calonne'un bir tür günah keçisi oldu.

Suçlamaların merkezinde, Necker'in yeni borç ödeme yükü bakımından hiçbir gerçekliği olmayan uyduruk ve yapay bir dengeyi kasten inşa ettiği iddiası vardı. Ama Necker hiçbir zaman savaş borçlarının maliyetinin üzerini örtme numarası yapmadı. *Compte Rendu*'nun niyeti çok farklıydı. Amacı, barış zamanında tahtın sabit yükümlülükleri cari gelirden karşılanabildiği sürece, savaş gibi "olağanüstü" amaçlar için alınan borçların, yüzyılın ikinci yarısında genellikle olduğundan daha avantajlı koşullarla finanse edilebileceğini göstermekti. Sağlam İsviçreli kafasına göre her şey kamu güvenine ve itibarına bağlıydı. Ele avuca sığmaz bu nicelik varsa, hem hükümet hem kamuoyu tarafından elzem sayılan askeri ve dış politika amaçları için fon aramaya gerek yoktu. Amerikan savaşına verilen coşkulu destek iklimi göz önüne alındığında, bunun tartışılacak bir yanı pek yoktu.

Calonné'un 1786'da XVI. Louis'ye acil diye anlattığı ve Fransız Devrimini hızlandıran mali tükenmişlik, doğrudan Necker'in savaş zamanında 530 milyon liralık bir kaynak yaratmasına değil, kendisinden sonrakilerin *barış zamanında* aldıkları borçlara ve onun ekonomik önlemlerinden toptan vazgeçmelerine bağlanabilir. Personel sayısını düşürmesi, memuriyetlerden mahrum kalanlar arasında bir sürü düşman yaratmıştı. Hükümet içinde, Vergennes de dahil, Necker'in politikalarının hem tarzından hem özünden giderek daha fazla uzaklaşan bakanlar vardı. Mayıs 1781'de Kraldan Protestanlığına ve Genel Direktör unvanına bakmadan kendisini kraliyet konseyine almasını isteyerek meydan okumalara saldırgan bir biçimde karşılık verdi. Hem Maurepas hem Vergennes bunun gerçekleşmesi durumunda istifa edeceğini söyledi. 19 Mayıs'ta Necker istifa etti.

Yerine gelen Joly de Fleury, Necker'in kaldırdığı tahsildarlık ve defterdarlıkların büyük bölümünü hemen geri getirdi; Calonne, Rambouillet ve Saint-Cloud'u satın alarak ve Toulon'da tersane ve

Cherbourg'da büyük liman projesi gibi ihtiraslı askeri çalışmaları teşvik ederek, monarşi adına bilinçli ve çılgınca bir harcamaya girişti. Calonne yönetim bakımından da bir mirasyediydi; orduda, donanmada ve kraliyet ailesinde çokça acıya neden olan dikkatli muhasebe koşulunu ortadan kaldırdı. R.D. Harris'in haklı olarak işaret ettiği gibi, bir savaş zamanı önlemi olarak konulan son *vingtième* vergisinin süresi 1786'da dolunca, ancak o zaman Calonne olağan gelir ile harcama arasındaki ilişkinin Necker'in belgesinde işaret edildiği gibi bir bütçe fazlası değil, 112 milyon liralık bir açık ilişkisi olduğunu aniden anladı. Bu gerçekten de olağanüstü bir durumdu, ama bunu Necker değil, ondan sonra gelenler, en başta da Calonne yaratmıştı.

Daha sonra Necker kaçırılan fırsatlara yanacaktı:

Ah ah! Başka koşullarda neler başarılıydı neler. Aklıma geldikçe yüreğim yanıyor. Şiddetli fırtınada gemiyi suyun üstünde tutmaya çalıştım...

Ama Turgot'da olduğu gibi, maliye üzerinde giderek daha fazla özel denetim sağlama kararlılığı sarayda dost kaybetmesine neden olmuştu. Özel olarak ve belki de haklı olarak, anakronik Genel Direktör makamının ima ettiği dışarıdan biri rolünü üstlenmek yerine, kraliyet konseyine tam üyelik konusunda ısrarlı olmuştu. Bu yalnızca bir onur meselesi değildi. Hükümet içinde üstünlüğü de Castries ve Ségur'un yayılmacı politikalarına kaptırmış, Amerikan savaşı monarşiyi bitirmeden önce savaşa bir son vermek için arabuluculuğa soyunmuştu. Bu ona Vergennes'in desteğini kaybettirdi. Bakanlığa ve Genel Mültezimlere saldırısı güçlü düşmanlar kazanmasına yol açmıştı, ama Necker özel bir konuda konseye alınmasında ısrarlı oldu.

Ciddi bir reform programının başarısı için geniş siyasal desteğin vazgeçilmez olduğunu her zaman savunmuştu. Dışarıdan biri olarak Necker, sarayın ve Parlementlerin sınırları belirlenmiş siyasal dünyasının ötesine geçmeye, kendisinden önce görev yapan Turgot'dan ve diğerlerinden daha fazla hazırды. Berri'de ve Haute-Guienne'de seçilmiş taşra meclisleri kurmuştu; daha önce *intendant*lara emanet edilen görevler bu meclislere devredilmişti. Bunlar (köy meclislerinden ulusal bir temsil heyetine kadar

uzanan bir seçilmiş organlar zinciri öneren) Turgot'nun savunduğu şekilde kurumları tepeden tırnağa elden geçirmekten çok uzak şeyler değildi; Necker'in kurduğu meclislerin üyeleri geleneksel üç tabaka düzeninde toplanırken, Üçüncü Tabakanın –âvam– temsilcileri, ruhban ve soylu tabakaların temsilcileriyle eşit olmak için "iki kat fazla" hazır bulundu. Moulins'de üçüncü bir meclis kurmayı önerirken Bourbonnais *intendant*ının yalnızca direnişiyle değil, toptan itirazıyla da karşılaşınca, Necker Kraldan talepte bulundu. Aslında öyle bir durumdaydı ki, bir düşmanından, Miromesnil'den öneriyi Krala götürmesini istemek zorunda kaldı; tabii ki Bakan isteneni yapmadı.

Necker, eski rejim geleneklerinin sadık destekçilerini aşağılarken, *Compte Rendu*'sunun temel ilkesi en kaba hakareti oluşturmaktaydı: Kamu denetimi. Eleştirmenlerden birinin iddiasına göre, kraliyet yönetiminin özü gizlilikti: "Tahtın itibarında açılan bu yarıyı Majestelerinin iyileştirmesi uzun bir zaman alacak." Ama Necker'e göre, Fransız yönetimine bir tür mali denetim getirmek meselenin temeliydi. Sadık yardımcısı Bertrand Dufresne gibi dürüst ve yetkin kişilerce sağlanan böyle bir aleniyet bir engel değil, mali başarının çalışma koşuluysa. İtibarın özüyü. *Compte Rendu* her şeyden önce bir kamu eğitimi alıştırmasıydı. Bilinçli olarak tercih edilen basit dili ve mali bir hesabı sıradan insanın okuyabileceği duruma getirme çabası, bağlı bir yurttaş kitlesi oluşturma girişimine tanıklık eder.

Bu yüzden sorun, bir bütçe yönetim üslubu meselesinden ibaret değildi. Geç on sekizinci yüzyıl Fransız kültüründe derin ve tutkulu bir temadan, kişisel ahlakı aşp kamusal ahlaka dönüşen ve bu ikisini Devrimin söylem ve tutumunda birbirinden ayırmaz hale getiren bir temadan kaynaklandı. Bu saydamlık ve bulanıklık karşıtlığıydı, ikiyüzlülüğe karşı içtenlik, özel çıkarıcılığa karşı kamu yararı, maskeye karşı açıklık karşıtlığıydı. Devrim, kibar samimiyetsizlikleri vurgulayan eski rejimin adabını vatana ihanetin bir biçimi haline getirecekti. Ama bu adap, saray entrikası biçiminde, Kralı en başarılı reformcusunun arkasında durmaktan vazgeçirmeye yetti.

Necker'e göre, gizliliğin korunması despotizmin kurtuluşuydu. Yalnızca ahlaksızlık değil, akılsızlıktı da. İngiliz itibarı ile Fransız

itibarı arasındaki gerçek fark, ilkinin yönetenler ile yönetilenler arasında güven ve rıza ilişkisini simgeleyen Parlamento (ne kadar kusurlu olursa olsun) gibi temsili kurumlar kullanma yeteneğiydi. “Yurttaşlar ile devlet arasında güçlü bağ, ulusun hükümet üzerindeki nüfuzu,” diyordu, “bireye sivil özgürlük garantileri, kriz zamanında halkın her zaman hükümete verdiği yurtsever destek, bütün bunlar İngiliz yurttaşları dünyada benzersiz yapmaya katkıda bulunur.”

İngiliz anayasa tarihinin bir taklidini Fransa’da gerçekleştirmeye çalışmak aptalca olurdu ama hiç olmazsa o yönde uyumlu bir girişim de olmalıydı. Necker’e göre, görevden alınmasının en kötü sonucu, mali kemer sıkma ile siyasal liberalleşme arasındaki bu birliğin başlamaya zaman bulamadan bozulması oldu. Necker ve reformun çözüm, gerçekten de tek çözüm gibi görüldüğü başka bir durum daha olsaydı, bu olasılıkla travmatik altüstü oluş koşullarında olurdu. Diğerleri açıkça en kötüsünden korktu. Grimm’in bildirdiğine göre, Necker’in görevden alınma haberi yayılınca

Sanırdın ki, bir kamusal felâket olmuş... gelip geçen insanlar sessiz bir keder içinde birbirlerine bakıp üzgün bir biçimde el sıkıştı.

Saldırıya Uğrayan Mutlakiyet

I. M. GUILLAUME'UN MACERALARI

Ağustos 1776'da bir sabah, Rotterdam'da tersanenin yanında oldukça hırpani giyimli, iri yarı bir beyefendi duruyordu. Ağzında piposu, güngörmüş bir peruğun üzerine özensizce geçirilmiş üç köşeli şapkasıyla, kanaldan Dordrecht yönüne doğru kereste taşıyan mavnaların ağır ilerleyişini dikkatle izliyordu. Bu sıradan sahne ona çok şaşırtıcı geldi. Günlüğünde "ömrümde gördüğüm en sıradışı görüntülerden biri: Üzerine güzel bir ahşap ev oturtulmuş yüzen bir kasaba" olarak tasvir etti. Mavna durunca, meraktan, yüzen kabini ziyaret etmek istedi; daha da tuhafı, bütün filonun sahibi olduğu anlaşılan bir kadın kendisini güvertede karşıladı. Yazdığına göre onu "sırf gezgin sıfatıyla en dürüst biçimde" kabul etti.

Birçok gezisinde "M. Guillaume" olarak bilinen bu gezgin olasılıkla Fransa'da en çok sevilen kişiydi. Üç ay önce Turgot'nun iş arkadaşı ve saraydan sorumlu bakan olan Chrétien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes'ti. Malesherbes'e göre, dişli bir kadınının yönettiği bu yüzen bereket rüyası, eski rejim Fransa'sına çok uzaktı. Felemenk Cumhuriyetinin tamamı gibi zenginliği, mal ve kişi özgürlüğünü, geldiği Versailles'daki sarayla lanet bir karışıklık oluşturan gösterişsiz vakarı ilan etmekteydi. Hollanda "M. Guillaume"a çok uygundu. Diderot, Montesquieu ve d'Argenson da aralarında olmak üzere bütün bir saygın Fransız ziyaretçiler kervanı gibi M. Guillaume'a göre de, gücünün doruğundayken bile Hollanda adap yalınlığını mucizevi bir biçimde korumuştur. Üstelik pipo içen bir milletti; Fransa'da sosyete de yalnızca mineli kутularıyla, dantelli mendilleriyle, baş ve işaret parmağıyla yapılan titiz işlemlerle enfiyeye izin verilirdi. Anlaşılan orada görünüşe de fazla önem verilmiyordu; Malesherbes de sarayda bile kahverengi

ceketi ve siyah çorabıyla dolaşmasıyla, Kralın bir bakanından çok bir küçük kasaba eczacısına benzemesiyle ünlüydü.

Tutkulu bir gezgindi ve düzenli olarak azledilmesi (bağımsız düşünmesinin cezası) ona gerçek işiyle –botanik– uğraşması için zaman sağlamıştı. Turgot’ın “gözden düşüşünden” sonra XVI. Louis’ye istifa mektubunu sunar sunmaz, Bordeaux’nun güneybatısında Landes çam ormanlarına ve bağlara bakmak için güneybatı Fransa’ya bir yürüyüş gezisine çıktı. İddiasına göre hayattaki gerçek misyonu, aptal ve hergele dediği Buffon’un natüralist teorilerini çürütmeyi başarmak ve kendi entelektüel ustası Linnaeus’un çalışmalarının itibarını iade etmektir. Kırk ciltlik *Herbier*’i ve Fransa’daki en büyük bilimsel bahçe, bu büyük girişimi hayata geçirecekti. Malesherbes için şatosu, bin kitaplık bir botanik kütüphanesi bulunan bir tür nitelikli bahçıvan kulübesiydi. Büyük koleksiyonunda Virginia kızılçıkları, Pennsylvania ardıçları, Kanada alaçamları, tropikal sıtma ağaçları ve Brezilya fındık ağaçları vardı. Hatta özel sipariş üzerine Dover’dan gemiyle getirilip dikilen bütün bir İngiliz karaağacı standı vardı. Onun için dünyadaki en acı verici görüntü –Paris hapishanelerinin durumundan sonra– yanmış bir ormandı; 1767’de Provence’da dolaşırken böyle bir orman görmüştü. Hollanda’da ansiklopedik kafası hızlı çalıştı. Doğal afetin doğal beceriyle telafi edildiği bir kültürden büyülenmiş olarak her şeyi gözlemledi. Tavşan kolonileri kumulları tehdit etti; ama Hollandalılar kumu tutan sığ köklü bir ağaç türü keşfederek buna karşılık verdi. Bentleri sağlamlaştırmak için deniz yosunları bile kullanılıyordu. Kuzey Hollanda yarımadasının ucunda sıcak bir ağustos sabahı temiz bir yatağa uzanıp pencereden okyanusa bakan Malesherbes, saray siyasetinin pisliğinden nihayet kurtulduğunu hissetti.

Görevdeyken aslında hiç mutlu olmamıştı. İki yıl sonra İsviçre’de Protestan bir pastor meçhul, bilgili tartışmacıya boş bulunan papaz yardımcılığını teklif etmeye çalışmıştı. Malesherbes kurtulmaya çalışınca, atama yapma hakkının sorgulandığını sanıp güven verici bir biçimde “*Mais moi, ministre*” diye ekledi. Geçici bir süre kimliğini gizlemeyi bir tarafa bırakarak “*Et moi, ex-ministre*” yanıtını verdi. Aslında resmi otoriteyi tanımamaktan zevk almaktaydı. 1774’te kendisini görevi kabul etmeye ikna et-

meye çalışan dostu Turgot'yu birinci seferinde geri çevirmişti. Bakanlıktan ayrıldıktan kısa süre sonra gittiği bir handa, iyi adam M. de Malesherbes'in görevden uzaklaştırılmasına ağıt yakan iki kişi gördü. "M. Guillaume," eski bakanın göreve uygunluğuna itiraz edip, Malesherbes'in o iş için biçilmiş kaftan olmadığını ısrarla belirtti.

Kuşkusuz bütün bunlarda, tersinden kendini övme ögesi vardı. Rousseau'nun bir hayranı, aslında mektup arkadaşı olan Malesherbes, *honnête homme* tavrını bilinçli olarak gösteriyordu. Saray işlerinden sorumlu bakan olarak topuğuna kadar inen giysiler giymeye devam etmesi, bir sünepelik meselesi değil, bakanların sarayda giyecekleri giysileri tarif eden Versailles adabına bilinçli bir meydan okumaydı. Ekonomi günün konusu olacaksa onunla başlasın. Gençken kendisine ders vermesi için tutulan ünlü dans ustası Marcel ondan umudunu kesmiş ve baba Malesherbes'i oğlunun böylesine sefil bir tavırla kamusal ya da siyasal bir meslekte başarılı olamayacağı konusunda uyarılmıştı. Olasılıkla doğru olan bu öyküden de puan topladı. Diğer mükemmel *honnête homme* Benjamin Franklin'den farklı olarak, Malesherbes'in samimi-yetsizlik ya da toplumsal hesapçılık konusunda neredeyse hiç istidadı yoktu. Üzüntünün asaletin bir alameti olduğuna inanan bir kuşak için onu aziz kılmaya yetecek kadar kişisel felâketi ve mutsuzluğu vardı. 1771'de Malesherbes, Genel Mültezim Grimond de La Reynière'in kızı olan karısı Marie-Françoise'in cesedini evinin yakınındaki ormanda bulmuştu. Yivli bir tüfeği ustalıklı bir ağaca tutturmuş, mavi ipek bir kurdeleyi tetiğe bağlamış, nam-luyu göğsüne doğrultup kurdeleyi çekmişti. Rousseau teselli için bildiği en iyi övgüyü yazmıştı: "Ne yalan bilirdi ne aldatma. Bütün duyarlı kalplerin hissettiği acının tek tesellisi bu olmalı."

Malesherbes eski rejim soyluluğunun bütün siyasal çelişkilerini içinde barındırmaktaydı. Mizaç olarak saraya uygun olmadığından, Turgot onu kraliyet ailesinden sorumlu yaptı. Orada, tavus kuşlarının arasına gelen bu baykuşa kıs kıs gülen *grands appartements* yaratıklarını görmezden geldi. Kuşku götürmez ününü kullanıp, Necker'in saraya toptan saldırısının yolunu hazırladı. Görünüşüne ve davranışına rağmen, Malesherbes'in soy kütüğünde özür dilenecek bir şey yoktu. Ailesi Fransa'da en say-

gın soylu ailelerden biriydi. Fazla açgözlü değildi, en zengin ailelerden birinin kızıyla evlenmişti. Kardinal Mazarin yönetiminde aile büyük bir *robe* –yargı soyluluğu– klanı olarak üne kavuştuğu halde, diğer birçok klan gibi hem kraliyet dairesinde hem mutlakiyetin gayriresmi muhalefeti haline gelen hükümrân mahkemelerinde hizmet vermişti. Malesherbes’in babası şansölye olmuştu ve kuzeni Lamoignon XVI. Louis’nin en kararlı Mühürdarı [Adalet Bakanı] olacaktı.

XV. Louis döneminde Malesherbes, mutlakiyet otoritesini uygulamaktan çok kısıtlayacak şekilde görev üstlenmişti. Meslek yaşamına yirmi yaşında Parlementte başlamıştı. 1750 ile 1775 arasında, Malesherbes’in birçok seçkinle birlikte temel özgürlükler olarak gördüğü şeyleri savunmak bakımından can alıcı iki konumu işgal etmişti. Bunların ilki okuma özgürlüğüydü. 1750’den 1763’e kadar *directeur de la librairie* koltuğunu işgal etti: bir kitabın yayımlanıp yayımlanmayacağına karar veren memur. Yaratıcı bir hoşgörü tutumu benimsediğini söylemeye gerek yok. Onun rejiminde apaçık ateizm, kral öldürmeyi vaaz eden yazılar ve pornografi hariç, her şey yayımlandı. En önemlisi, hem Rousseau hem *Ancyclopédie*’nin editörleri Diderot ve d’Alembert, büyük eserlerini üretmek için ihtiyaç duydukları korumayı aldı. 1752’de ikinci ciltte Cizvitlere saldıran makalelere sinirlenen kraliyet konseyi kitabın yasaklanmasını istedi, basan ya da dağıtanlara ağır para cezaları koydu. Daha kötüsü, Malesherbes’e ilgili bütün elyazmalarına, kalıplara, ciltlenmemiş ve ciltlenmiş bütün kopyalara el koyması emredildi. Polis gelmeden Diderot’ya haber uçurmakla kalmadı, suç oluşturan kopyayı kendi evinde saklamaya onu ikna etti; suç unsuru aranacak son yer onun evi olurdu.

Diğer görevinde, Cour des Aides [Vergi Mahkemesi] başkanı olarak Malesherbes, yüksek konumunu mutlakiyetin ajanlarına karşı yurttaş (sözcük yaygın kullanılırdı) korumak için kullanmaya istekli olduğunu kanıtladı. Cour des Aides’in işi büyük ölçüde, vergi ve maliye yetkililerinin –gümrük memurları, tüketim vergisi tahsildarları ve Genel Mültezimlerin temsilcileri– verdiği kararlara karşı yapılan başvuruları incelemektir. Bu nedenle eski rejimin en popüler kurumlarından biriydi ve kurumun pek çok avukat ve sulh hâkiminin Parlementlerin kodamanlarından değil, soylulu-

ğün daha aşağı toplumsal tabakasından gelmiş olması, olumlu ününü güçlendirmektedir.

Başkan bir haksızlık yapıldığına kani olduğunda azametiyle bir teriyer olabilir. Örneğin Limousin'den Monnerat adlı bir seyyar satıcı kaçakçılık şüphesiyle tutuklanmıştı ve hâkim karşısına çıkarılmadan yirmi aydır Bicêtre Hapishanesinin yeraltı hücrelerinde yatmaktaydı. Serbest kalınca Cour des Aides aracılığıyla Genel Mültezimlerden zarar ziyan tazminatı almaya kalkıştı. Bu girişimi yeniden tutuklanmasıyla sonuçlandı; o noktada Malesherbes İltizam subayını tutuklayarak karşılık verdi. Bunun üzerine Cour des Aides ile Maliye Genel Müfettişi Terray arasında yaşanan kafa kafaya çarpışma, ancak Terray'ın Cour'u ortadan kaldırmasıyla son buldu. Ama taht geçici olarak üstünlük sağladıysa da, bu olay sayesinde XVI. Louis döneminde Cour yeniden kurulunca, yönetimin keyfi adaletine karşı tebanın bir koruyucusu olarak konumu sağlamlaştı.

Cour des Aides'in bir o kadar önemli ikinci bir işlevi vardı. Parlementin on üç yüksek mahkemesi gibi, her fermanı "tescil" etme hakkını korudu. Taht bir *lit de justice* toplayıp fermanı yürürlüğe sokarak sürekli tescil reddinin üstesinden gelebilirdi, ama yine de ferman ancak bu onayla yasa haline gelebilirdi. Parlementlerle birlikte Mahkemelerin "itiraz" yetkisi vardı. On yedinci yüzyılda kraliyet yükselişinin doruğundayken bu yetki hükümsüz kalmıştı; ama 1715'te XIV. Louis'nin ölümünden sonra Kral Naibi bu yetkiyi geri getirmiş ve bu şekilde tek vuruşla mahkemelerin siyasal otoritesini canlandırmıştı. İtirazlar, aslında, krallığın "temel yasalarının" ihlali sayılan politikalara karşı eleştirel uyarılar ya da protestolardı –uzun söylevler biçiminde. Bu temel yasa külliyatının tam olarak ne olduğu, göreceğimiz gibi, ciddi bir anlaşmazlık konusuydu. Ama XV. Louis'nin mali politikaları her büyük savaşından sonra daha da saldırganlaşınca, onlara karşı itirazlar da daha sık ve hırçın oldu.

Parlementten çıkan itirazların çoğu, Parlement "özgürlüklere" yapılan saldırılara tepki verdiğini iddia etse de, *vingtième* gibi vergilerin ima ettiği ayrıcalık ihlalleriyle ilgiliydi. Ama 1759'dan itibaren Cour des Aides'ten gelen itirazların niteliği çok daha radikaldi. Çünkü Malesherbes başkanlığını kullanıp bütün vergi-

lendirme sistemine, özellikle de vergi matrahı ve tahsilâtındaki eşitsizliklere saldırdı. İlk olarak, Montesquieu'nün izinden gidip, ortaçağ Fransız monarşisinde Genel Mecliste toplanan halkın rızası alınmadan vergi konulmadığını savundu. İkincisi, toplam vergi miktarını devletin kanıtlanmış ihtiyaçlarını aşmaması gerektiği ortadaydı. Gelir ile zorunlu harcamalar arasındaki doğru ilişkiyi tekrar kurmak için kamusal hesap denetimine bir biçimde geçilmeliydi. Üçüncüsü, farklı yurttaş sınıfları arasında ve ülkenin farklı bölgeleri arasında vergi eşitsizlikleri halledilmeliydi.

1771'de daha da ileri gidecekti. Parlement engelinden bezen Şansölye Maupeou, XV. Louis'yi sert önlemler almaya ikna etmişti. Hükümrân mahkemelerin defteri dürüldü; yerine, tahtın buyruklarını yerine getirecek atanmış sulh hâkimlerinden oluşan organlar geldi. Şubat 1771'de Malesherbes, mahkeme adına, hemen ardından feshini garanti eden bir itirazname çıkardı. Yoksa daha önce, Parlement üyelerini görevlerinden yoksun bırakarak temel mülkiyet haklarını ihlal ettiği için tahta saldırmamıştı. Bu kabul edilebilir Parlement çizgisine uymaktan ibaretti. Ama itiraznamenin kuyruğunda bir iğnesi vardı. Kapatmayla "Ulus," "temel yasalarını" savunabilecek "aracı organlar"dan yoksun bırakıldığı için, diyordu Malesherbes, despotizmin tek seçeneği bir ulus meclisini, büyük olasılıkla Genel Meclisi toplantıya çağırmaktı. "Temsilcilerin dürüst tanıklığı hiç olmazsa, bakanlarınızın durmadan iddia ettiği gibi, sulh hâkimlerinin hukuku ihlal edip etmediklerini ya da bugün savunduğumuz davanın, *adına ve yararına hükümdarlık ettiğiniz* Halkın davası olup olmadığını size gösterecektir."

Bu hükümdarlığın koşullu, hatta sözleşmeye dayanan temeli, XV. Louis'nin *lit de justicede* ilan ettiği mutlakîyetçilikten çok uzaktı: "Tacımızı yalnızca Tanrı'dan sakınırsınız." Martta Kral, dik kafalı Parlamenti Versailles'a, Mahkemenin itirazını şahsen hükümsüz bırakacağı onur kırıcı törene tanık olmaya çağırdı. Ama bu ritüelleştirilmiş aşağılanmaya gidilirken olağanüstü bir olay gerçekleşti. Malesherbes kraliyet dairelerinin kapısına gelince, siyah giysili sulh hâkimlerinin önünde eğilmeye büyük özen gösteren gösteriş düşkünlerinin oluşturduğu duvar ortadan ikiye ayrılıp kirli şişman adamın engelsiz Krala ulaşmasına izin verdi. Malesherbes'in bir meslektaş bu beklenmedik saygıyı daha sonra

“şaşırtıcı” olarak hatırladı ve “kaftanlılar... bazen Kral gelmelerini istediğinde bile [dairelere] girmekte zorluk çektikleri için... [bu] saygı ve hürmeti daha da çarpıcı” olarak niteledi.

Malesherbes’in umudu, XVI. Louis’nin kendi sarayından kurtarılmasıydı. Bu nedenle, Turgot’nun bakanlığına *les petits maitres* (saraylılara verdiği küçümseyici ad) dünyasına sokulmaması koşuluyla çok gönülsüz bir biçimde katıldı. Yanlış anlaşılacak için, f,öreve gelmeden önce Fransız hükümetinin hem ruhunu hem lafzını suçlayan son bir itirazname yayınladı. Uzun ve muhakemesi güçlü yazının ana gövdesi, Genel Mültezimlerin ve onların subaylarının suiistimallerine bir saldırı, *taille*nin eşitsizlikleri ve yönetimin el üstünde tutulan “gizliliğinin” yerine kamusal denetimi ve hesap sorulabilirliği geçirme ihtiyacı oluşturmaktaydı. Ama Malesherbes, bunun kaçınılmaz olarak *intendant*ların bürokratik iktidarını yıkmak ve yerine seçilmiş yerel ve il meclislerinin otoritesini geçirmek anlamına geldiğini tekrarlamayı da üstlendi. Taht sadık bir ulusal temsile dayandığı zaman, ancak o zaman hükümet yönettiği kişiler tarafından despotik bir dayatma değil, güvene dayalı bir ortaklık olarak ele alınırdı.

XVI. Louis’nin meseleyi anlamadığını söylemeye gerek yok. İtiraznameyi yönetimin doğasını temelden değiştirme başvurusu olarak görmek yerine, özellikle karşı olmadığı bölük pörçük önlemlerle ilgili lafı uzatan bir savunma olarak gördü. Benzer şekilde, aynı yıl Turgot’nun köy meclislerinden başlayıp ulusal bir temsil organına kadar uzanan daha köklü bir adem-i merkezîyet öneren *Memoir on Municipalities*’i [Belediyeler Üzerine Rapor] de Kralı fazla etkilemedi. Kralın halka içtenliğini ve yurtseverliğini göstermesini ısrarla isteyen Malesherbes’in sözlerine kulak asılmadı ya da Maurepas’ın öne sürdüğü geleneksel nezaket iddialarına yenildi. Bu yüzden Louis, Malesherbes’in Bicêtre Hapishanesini ve Bastille’i bizzat ziyaret etmesine (buralardan en kötü hücrelerdeki koşullar karşısında dehşete kapılmış olarak çıktı) razı olduğu halde, Bakanın kendisine eşlik etme ricalarını geri çevirdi. Malesherbes’in kuvvetle önerdiği gibi, *lettres de cachet*yi (mahkûmların mahkemeye çıkarılmadan kral emriyle tutuklanıp hapsedilmesi) de kaldırmadı. Bakanın Protestanlığı hoş görme önerileri lafta kaldı.

Tahta çıktığı sırada XVI. Louis'ye bağlanan büyük umutlar bu şekilde hızla söndü. Ama Fransa'nın en güçlü iki adamından gelen itirazname ve Turgot'un *mémoire*i, Fransa'da alternatif bir monarşinin planıydı: Merkezi olmaktan çok yerel, bürokratik olmaktan çok seçilmiş, gizli olmaktan çok kamuya açık, keyfi olmaktan çok yasal bir monarşi.

Çok geçmeden Malesherbes, adı çıkmış bir gözdesine elçilik vermeyi reddedince Kraliçeyle arası açıldı. Ama arkadaşı Turgot iktidardan düşünce vicdanı rahat ayrılabilirdi: Bağımsızlığını makam boyasıyla lekelememişti. Şatosuna dönüp gri bir gecelik ve beyaz bir takkeyle gece geç vakitlere kadar fideleri ve yazmalarıyla ilgilenirdi. Monarşiden de umudunu tamamen kesmemişti. 1775'te Académie Française'e kabul edildi ve Fransa'nın geleceğiyle ilgili iyimserlik saçan bir konuşma yaptı. Aslında onun ve kralının kaderi, düşündüğünden daha fazla birleşmişti. Bir kez daha avukat rolünü oynayacak ve mutsuz müvekkili de XVI. Louis olacaktı.

II. YENİDEN TANIMLANAN HÜKÜMRANLIK: PARLEMENTLERİN MEYDAN OKUMASI

Zamanla anlaşılacağı gibi, Malesherbes devrimci değildi. "Despotizm" ve "bakanlık zorbalığına" yaptığı saldırıların keskin tonu, Parlementlerin polemiklerinde uzun süre kullanılarak onaylanmış olsaydı düşünülemezdi. 1750'lerden itibaren kraliyet politikasına Parlement direnişinin tonu sert ve öfkeli olmuştu. Taht ayrıcalıklı olanlara ve olmayanlara konulan vergilerle mali sıkıntısına çare aradıkça, Parlementler de o ölçüde öfkelenirdi. Kavgacılıkları kolektif bir hırçınlık nöbetinden ibaret değildi. XVI. Louis'nin sınırsız mutlakiyetçiliğinin yerine daha "anayasal" bir monarşi geçirmeye yönelik uyumlu bir çabayı temsil etmekteydi. Yeni rejimde Parlementler meşru iktidarın hakemleri, hükümet otoritesinin her aşırılığını gözleyen "Ulus"un fiili temsilcileri olacaktı.

Mutlak monarşiden "karma" monarşiye bu dönüşüm sürecinde, hükümetin kendini tanımlamasında bir vurgu değişikliği Parlementlere yardımcı oldu. Tahtın memurları, on sekizinci yüzyılın bir yönetim teorisi icadına (yalnızca değil ama esas olarak Almanya'da) uygun davranarak, Kralın şahsına değil, gayri şahsi

Devlet kuruluşuna sadakat ifade etmeye alışmıştı. Merkezi hükümetin *commissaire départileri* denilen *intendantlar* kendilerini hanedan iktidarının sızıntıları değil, daha çok kraliyet konseyinin yönetim organları olarak görüyorlardı. Bu değişikliği Turgot'nun arkadaşı Abbé Veri fark etti. "Krala hizmet" gibi "gençliğimin beylik lafları artık Fransızların ağzından çıkmıyor... 'Krala hizmet için' yerine 'Devlete hizmet'i, XIV. Louis zamanından beri küfür olan bir sözü geçirdiğimiz söylenebilir mi?"

Bu basit ama önemli ayırımın suçu XV. Louis'nin kararsızlığına yüklenemez. Hükümdarlığının sonunda dinsel konular ve vergi politikaları konusunda Parlementlerle yaşanan tartışmalar sertleşince, aynı şekilde Kral da daha mutlakiyetçi oldu. 1765'te Dauphin'in erken ölümü, Louis'nin torunu olgunlaşırken başka bir siyasal belirsizlik dönemi olasılığı yarattı. Bu koşullarda monarşinin dayandığı ilkeleri tartışmasız bir biçimde pekiştirmek özellikle önemli görünmüş olabilir. Taç giyerken *ulusa* yemin ettiğine ilişkin Rouen Parlementinin iddiasını çürütürken, Louis itiraznamenin okunmasını yarıda kesip, biraz da öfkeyle yalnızca Tanrı'ya yemin ettiğini söyledi. Gilbert de Voisins'in 1766 yılının başında onun için yazdığı ve 3 Martta Paris Parlementine karşı aşağılama aracı olarak kullanılan belgede, geleneksel mutlakiyetçilik görüşünü hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek açıklıkla ifade etti. "Hükümdarlık yetkisi yalnızca benim şahsıma aittir," diye ısrar etti,

ve mahkemeler [Parlementler] varlıklarını ve yetkilerini yalnızca benden alırlar. O... yetki yalnızca benim adıma kullanılabilir ve hiçbir zaman bana karşı kullanılamaz. Çünkü yasama yetkisi kayıtsız şartsız yalnızca bana aittir. Bütün kamu düzeni benden sorulur, çünkü yüce muhafızı benim. Halkım ve şahsım tek bütündür; bazılarının hükümdardan ayrı bir organ yapmaya kalktığı ulusun çıkarları ve hakları zorunlu olarak benim çıkarlarım ve haklarımla birleşmiştir ve yalnızca benim elimde olabilir.

XV. Louis'nin sözleri, Parleментар ideolojinin özentilerinden duyulan soğuk öfkeyi saçmaktaydı. Ama yasama yetkisinin bölünmezliğiyle ilgili karşı iddialarının savunmacılığı, bu aksiyo-
mun aslında tehdit altında olduğunun örtük bir kabulüydü. En az on beş yıldır, âdeta mutlakiyetçiliğin yerine çok daha fazla

kısıtlanmış ve bölünmüş bir monarşi versiyonu geçiren anayasal yönetim teorisine benzer bir şeyi geliştirmede Parlementler inisiyatif almıştı.

Bu dönüşümden hangi kurumlar sorumluydu? Parlementler, adlarının ima ettiği gibi, İngiliz parlamenterlerinin Fransız emsalleri değildi. Paris'te ve il merkezlerinde oturan on üç bağımsız hukuk mahkemesiydi; her biri, farklı Parlementlerde sayıları 50 ila 130 arasında değişen soylu yargıçlardan oluşan bir organdı. Yetki alanları büyük farklılık göstermekteydi; bazıları güneybatıda Béarn ve doğu sınırında Metz gibi uzak alanları kapsamaktaydı. Diğer yanda Paris Parlementi, Kuzey Burgonya'dan Ile-de-France ve Orléannais'e ve oradan da Manş Denizi kıyısında Picardy'ye kadar uzanan muazzam geniş bir alandan sorumluydu. Görev kapsamı da eşit ölçüde genişti; hem *lèse-majesté*, baştan çıkarma ve yol kesme suçlarından kraliyet mührünü yasadışı kullanmaya, paranın ayarını bozma ve diğer dolandırıcılık türlerine ve evrakta tahrifata (bürokratik yazıların çok önemli olduğu bir toplumda idamlık bir suç) kadar uzanan çeşitli birinci derece davalara –*cas royaux*– hem de temyiz davalarına bakıyorlardı. Ayrıca ayrıcalıklı tabakalarla ilgili pek çok ceza ve hukuk davasında yetkiliydiler; tiyatro ve edebiyat sansürcülüğü, toplumsal ve ahlaki görgü muhafızlığı da yapıyorlardı. Ama kentlerin ihtiyaçlarını karşılama, kuraklık zamanlarında fiyatları belirleme, pazarları ve fuarları denetleme sorumluluğunu Kralın bürokratlarıyla –*intendantlar* ve valiler– paylaşmaları yetkilerini kırpmayı özellikle güçleştirmektedir.

O yüzden Parlementler hem bir kurumdu hem bir etostu. Fransa'nın daha dinamik ticari merkezlerinde –Bordeaux gibi– ham serveti yasal statüye ve siyasal asalete çevirme araçlarını temsil ediyorlardı. Dijon, Grenoble ve Besançon gibi daha uyuşuk taşra kasabalarında, bölgenin bütün ekonomisi ve toplumu onların varlığı etrafında dönerdi –bir alay kâtip, arzuhalci, avukat ve dava vekilinin yanı sıra, aristokrat yaşam tarzlarını destekleyen yan zanaatlar: Arabacılar, terziler, perukçular, *traiteurler*, doğramacılar, dans hocaları ve üniformalı ev hizmetçileri. *Robinler* –“cüppeli” yargı soyluları– ile yurttaşlar arasındaki bu toplumsal dayanışma duygusu, her kasım ayında, kır tatilinden dönüşlerini selamlayan gösterilerle sahnelenirdi. Bu “kırmızı Ayın” için her zamanki siyah

cüppeleri yerine kırmızı cüppeler giyer; milisler ve müzik eşliğinde kent sokaklarından törenle geçer; yeni yıl için din adamlarının hayırdusını alırlardı; karşılıklı üsluplu ayak sürüyerek yapılan (çoğu kez “Başkanların Dansı” olarak bilinen) daha ciddi bir maskeli eğlenceden sonra, sonunda yerlerine oturlardı.

Parlementin ikamet ettiği birçok yerde mahkemenin bulunduğu bina *palais de justice* [adalet sarayı] olarak bilinirdi. Ama Paris’teki ikametgâh unvanı, Capitole de la France, senatörce iddialarını en iyi biçimde simgelemektedir. Notre Dame ve Tuileries’le dip dibe olan bu muazzam küme, çağdaşların kendi içinde minyatür bir kent olarak tarif ettikleri şeyi barındırmaktaydı. Avlusu, çığırkanların ve işportacıların sesiyle cınlayan, her türden esnaf-la –kitap satıcılarının yanı sıra, kurdele satıcıları ve seyyar limonatacılar– kaynayan bir çarşıydı. Birçok pazarcı, bu adalet mahbedinde polisten korunan ucuz kitap ve yergiler (çoğu hükümete karşı) konusunda uzmandı. Zengin ve çamurlu dedikodu, söylenti ve skandal akıntıları burada birleşip, Palais’den çıkarak Seine kıyısında haber bekleyen gazeteci ve iftira bezirgânı adalarına doğru akan büyük bir fikir ırmağı oluşturmaktaydı.

Palais’nin odalarında mahkeme başkanları ve üyeleri, statülerini her türlü simgesel dışavurumla hissettiriyorlardı. Büyük “yaldızlı oda”nın sırf görüntüsü insanı ürkütmeye yeterdi; taraklı tavan kabbartmaları vardı, silahlarla donatılmıştı ve duvarları yargı hazretlerini temsil eden tarih tablolarıyla ve kral portreleriyle süslüydü. *Robin*ler mahkeme salonuna giren düklerden ve “kılıç” soyluluğu (askeri soyluluk) ile “kan” soyluluğunun (hanedan) diğer mensuplarından esirgenen zambaklı banklarda otururdu. Başkan Potier de Novion’un kraliyet kanından düklerin huzurunda şapkasını çıkarmama arsızlığını ve soğukkanlılığını gösterdiği 1681’den beri bu hakkı korumuşlardı; bu mesele bize önemsiz gibi görünebilir, ama on sekizinci yüzyılda, onların değil, kılıç soyluluğunun onlara saygı göstermesi gerektiğini yüksek sesle ilan etmekteydi. Serpuşlarının özelliği bile altın püsküllü siyah kep Yakışıklı Philippe’in hükümran mahkemelerine özel olarak verdiği *coiffe royale*in işareti sayıldığından beri, tahtla doğrudan, aracısız bir ilişkinin göstergesiydi.

Beklendiği gibi, *robin*ler kolektif asaletlerinin bilincindeydiler ve yerel otoritelerine herhangi bir tecavüz girişimini çekemiyorlar-

dı. Kaçınılmaz olarak Parlemlentler, fermanlar yürürlüğe girmeden önce Parlemlentlerde tescil edilmeleri gerektiğinde itiraznameler aracılığıyla ifade edilen siyasal açıklamalar için bir forum haline geldi. Parlemlentlerin ideologları bu tescil koşulunda, monarşiyi mutlak değil koşullu yaptığını iddia ettikleri rıza ilkesini gördüler. Bu savın temeli tarihseldi. Aslında Parlemlentlerin geçmişi on üçüncü yüzyıla dayanmasına rağmen, çok daha eski bir köken önerdiler. Daha 1740'ta *History of the Peerage*'da Abbé Laboureur "Parlemlent, en eski haliyle Fransız ulusunu temsil eder," iddiasında bulunmuştu ve bütün bir antikacı tayfası, doğrudan erken ortaçağın Frank meclislerine dayandığını kanıtlamak için antika beratları ve kanunları taradı. Parlemlentlerin atası, Frank monarşisiyle çağdaş değil, olasılıkla ondan önceydi. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda anayasalcı teorisyenlerin icat ettiği diğer kullanışlı geçmişlerde olduğu gibi, Fransız antika meraklıları da özgürlüğün doğuşunu, Frenklerin ilkel topluluklar halinde at ve mızrakla toplandıkları Töton ormanına yerleştirdi. "İlk Irkın Kralları" –Merovenjler– haline gelen şeflere iktidarı veren bu kabile meclisleriydi.

Bütün bunların anlamı şuydu: Onlara göre, Parlemlentler hiçbir zaman (XV. Louis'nin iddia ettiği gibi) monarşinin bağımlı bir yaratığı olmamıştı. Ortaçağ boyunca ve kuruluşunun bir koşulu olarak taht, iktidarının yasal hesap verebilirlikle sınırlandığını kabul etmişti. Parlemlentler bu hesap verebilirliğin bekçi köpekleriydi ve ürpertici despotizmin meşru kraliyet otoritesini ne zaman aşma tehlikesi gösterdiğine ya da gösterip göstermediğine karar veren hakemlerdi. Bu, antikacı sızlanmalarıyla sınırlı batını bir görüş değildi. Montesquieu'nün ilk kez 1748'de yayımlanan eseri *Esprit des Lois* [Kanunların Ruhu] daha önceki tarihsel çalışmalardan yararlanarak bu görüşe muazzam bir siyasal saygınlık ve geçerlilik kazandırdı. Montesquieu'nün kendisi de Bordeaux Parlemlentinin başkanıydı ve Parlemlentlerin "Fransızların özgürlüklerini" tahtın vergi politikasına karşı koruma iddiasında bulunduğu bir sırada bu kitap bir günde çok satan oldu; altı ay içinde on iki baskı yaptı. Nisan 1750'de Chevalier de Solar eserin yirmi ikinci baskısından ötürü Montesquieu'yü tebrik etti. Bir Baillon *bel espritsi* "Güneş yaratıldığından beri, dünyayı en fazla bu eser aydınlatacak," diye yazdı.

1762'de Alexandre Deleyre gözden geçirilmiş özetlerden tartışma amaçlı hazırlanan bir elkitabı –*Génie de Monsetquieu*– çıkarcınca esere nihai ödülü verildi. Bundan epey önce, bu tür tarihsel argümanlar yalnızca teori haline gelmekle kalmamış, siyasal çarpaz ateşte mühimmat haline de gelmişti. İtiraznameleri hükümsüz kalınca ve monarşi bir fermanı emirli uygulamaya çalışınca, sulh hâkimleri adli bir darbeyle karşılık verdi. Bunun karşılığında, tahtın buyruğunu reddetmeleri durumunda sürgünle tehdit edildiler. Aix ve Dijon Parlementlerinin bu şekilde zorlanan başkanları Montesquieu'nün iddiasına başvurdu: Sulh hâkimliği Kral ile halkı arasında aracı bir organdı ve bizzat Fransa'nın bünyesi yaralanmadan kaldırılamazdı. 1760'ta Toulouse Parlementinin itiraznamesi daha da dramatik bir uyarıda bulundu:

Yakılmış yasalar üzerine kurulu iktidarın vay haline... Hükümdar kendi devletini fethedilmiş bir ülkeyi yönetir gibi yönetmek zorunda kalacaktır.

Bu görüşün partizanları *robin*lerle de sınırlı değildi. Kılıç soyluları arasında en sadık müttefiklerinden biri, Kralın kuzeni, güçlü ve konuşkan bir sözcü olan Prens de Conti'ydi. Onun arşivcisi Le Paige en becerikli ve en uzlaşmaz Parlenemt propagandisti idi. Aristokrat moda yelpazesinin diğer ucunda, kırsal Poitou'nun durgun sularında emekli süvari subayı Baron de Lezardiére (başlangıçta bazı kaygılardan sonra) on yedi yaşındaki kızı Pauline'i bir ortaçağ tarihçisi ve siyasal teorisyen olmaya teşvik etti. Tozlu beratlarla ve yıllıklarla uzun saatler geçirdikten sonra, Frank monarşisinin kuruluşu ve erken ortaçağ meclisleriyle ilişkisi konusunda ciltlerce tutan bir anlatı oluşturdu. Bu bir vakayinameden ibaret değildi. Tamamlanmış versiyonuyla, Fransız siyasal kurumlarının meşruiyetiyle ilgili geliştirilmiş bir teori olarak tanıtıldı. Ama Matmazel Lezardiére eserinin son rötuşlarını yaptığı sırada, otoritesi Devrimin altında ezilmiş ve ailesi çeşitli dinlenme yerlerine dağılmıştı: Britanya'da sürgünde, kralcı bir orduda ve Paris Hapishanesi katliamlarının kanlı kadvraları arasında dinlenmeye.

Monarşinin doğasıyla ilgili bu yoğun çatışmayı kışkırtan konular, olacaklarla karşılaştırıldığında esrarengiz, hatta son derece paradoksal gibi görünür. Hükümet ilk kez 1750'lerde, kusursuz

inanç sağlamlığı gösteremeyenlerden vaftiz, evlilik ve son ayın kutsamalarını esirgeyen Papalık Buyruğu *Unigenitus*'u uygulamaya çalışınca "despotik" olarak damgalandı. Bu buyruk, kabul edilebilir normdan çok daha sert bir kurtuluş görüşü savunan ve özellikle Paris'te olmak üzere, Parlementlerin üst düzeylerinde taraftarları bulunan Jansentliğin kökünü kazımak için tasarlanan bir önlemdi. Ama açıkça örnek bir yaşam süren kişileri kutsamayı fiilen reddeden papazlar meselesine gelince, Parlementler hem "halk" hem "ulus" adına saldırıya geçebildi. Onlara göre Cizvitler uluslararası Roma Katolik Kilisesi planları için ulusal "Gallikan" kiliseyi ele geçirmeye ve bunu yaparken de monarşiyi yabancı bir despotizme dönüştürmeye kararlıydı. Hükümeti, 1762'de Cizvit tarikatının Fransa'da tasfiye edilmesiyle sonuçlanan tam tersi bir tutuma mecbur edecek kadar başarılı oldular. Aynı şekilde, örneğin vergiler ayrıcalıklı sınıfları etkileme tehlikesi gösterince, Parlementler ulusun "özgürlüklerinin" koruyucusu pozuna büründü –onları ikiyüzlü bulan Voltaire'in gözünden kaçmayan bir ironi.

Bu sert anlaşmazlık XV. Louis döneminin son yıllarında köpürüp taşı. 1770'te Şansölye Maupeou, sulh hâkimlerine yetki veren dairelerin defterini dürerek Parlement direnişini aşmaya karar verdi ve aynı zamanda doğrudan tahta karşı sorumlu yeni mahkemeler yarattı. Direnen Parlementler sürgün edildi. Bu sürgün bir tür eski rejim Sibiryası değildi. Pek çok durumda sulh hâkimleri, yaşamın güzelliklerinden mahrum kalmadıkları dayalı döşeli kırsal dinlenme yerlerine sepetlenirdi. Ama bazı durumlarda liderleri *lettres de cachet*yle hapishaneyi boylardı. *Crise Maupeou*'dan önce bile en belagatli Parlement sözcüsü Breton La Chalotais, gerekli süreçlerden geçmeden dokuz yıl hapis yatmıştı.

Maupeou darbesine ilk tepki, bu politikaları "Doğu despotizmini" Fransa'ya sokmak olarak niteleyen bir polemik fırtınası oldu. 1771'de Şansölyeye ve Bakanlığa şiddetle saldıran en az 207 broşür yayımlandı ve *philosophe* Denis Diderot Rusya'daki bir arkadaşına şöyle yazdı: Kriz "anayasayı uçurumun kenarına getirmişti... Bu kez itiraznamelerle bitmeyecek... bu yangın krallığı bitirene kadar derece derece yayılacak."

Yamıldı. Bütün aleni öfke birlikteliğine rağmen, yargı soyluluğu davranış bakımından derin bir bölünme içindeydi. Kaybedecek

çok şeyleri vardı: Makamları, statüleri, unvanları ve bunlara eşlik eden hatırı sayılır ödenekler. Nitekim karşı polemiklerin şiddeti 1772 ve 1773'te azalınca, birçoğu zararsız yeni "Maupeou" mahkemelerine sessizce yazıldı ve eski meslektaşlarını kovmayı göze aldı. Ancak Kralın 1774'te âni ölümü engelsiz bürokratik yönetim denemesine son verdi.

Ne var ki, hadım edilme ihtimali Parlemlentleri anayasal konumlarını daha radikal savunmaya zorlamıştı. Özellikle, en amansız propagandacıları Le Paige'ın eserinde tarihsel bir birliği yansıttığını iddia ettikleri bir dayanışma üretti. Le Paige'a göre, on üç Parlemlent, monarşiye yasal sınırlamalar koyan tek organın keyfi olarak bölünmüş torunlarıydı. İtiraz etme hakları giderek temsil hakkına benzer bir şeye dönüştü. 1771'de Bretanya'da Rennes Parlemlenti, bakanlık despotizminin hırslarına olası tek dizgin olarak Genel Meclisi açıkça toplanmaya çağıran ilk Parlemlentti –Malesherbes'in tekrarladığı bir yol.

Bu hararetili siyasal iklimde bile muhalefet retoriğinin kendi basiret sınırının ötesine geçmesi mümkündü. 1775'te, XVI. Louis Parlemlentleri geri getirdikten sonra, Paris mahkemesinin gözüne girmeye çalışan genç bir avukat, Martin de Marivaux, *L'Ami des Lois* başlıklı broşürünün kopyalarını sulh hâkimlerine sundu. Krizin anıları hâla tazeyken, bakanlık despotizmiyle ilgili beylik laflarıyla himaye edilmeyi beklemiş olabilir. Ama keyfi iktidarı eleştirirken dayandığı gerekçeler tehlikeli ölçüde yeniydi: Tarihsel emsal ya da anayasanın "temel yasaları" gerekçesiyle değil, doğal eşitlik gerekçesiyle.

İnsan özgür doğar. Hiç kimse akramı üzerinde doğal otoriteye sahip değildir; tek başına cebir böyle bir hak vermez; yasama yetkisi halka aittir ve yalnızca halka ait olabilir...

Parlemlent Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nin hafif örtülü bir versiyonu olan bu şeyi hemen tanıdı, mantıksal sonuçlar çıkardı ve genç gayretkeşi kutlamak yerine kitabının cellât tarafından yakılmasını emretti.

Tahtla boy ölçüşmenin başka riskleri de vardı –resmi misilleme riski değil, tehlikeli bir halk patlaması başlatma riski. Maupeou krizinin doruk noktasında, bir tür genel ayaklanma tehli-

kesini gösteren popüler pankartlar ortaya çıktı. Kötülüğüyle en ünlü pankart şuydu: “*Paris à louer; Chancelier à rouer; Parlement à rappeler ou Paris à brûler*” (Paris’e izin; Şansölyeye dayak; ya Parlement çağrılacak ya da Paris yanacak). Ama öfkeyi açıklıkla, siyaseti geçmişle ilişkilendiren daha uğursuz kimseler vardı:

Ekmek 2 kuruş; Parlement [geri getirin]; ya Şansölyeye ölüm ya isyan.

Sonra, Parlementlerin tahta karşı genel bir ayaklanmanın öncüsü gibi hareket etme yeteneğinin ciddi sınırları vardı. Muhalefet hatibi oldukları kadar, asan (yakan ve işkence yapan) yargıçtırlar da: Huzurun destekçisi ve fitnenin kırbağı. Özgürlük havarileri gibi davrandıkları sanılmasın diye, kutsal şeylere saygısızlıktan suçlu bulunan genç bir soyluya verilen kazıkta yakılma cezasının bir Parlementten çıktığını ve daha az bilinen benzer adli gadarlıkların işlendiğini hatırlatmak gerekir. Voltaire’in itirazı tam olarak buydu. “‘temel yasaları,’ satın alınabilir makamın temel yasalarını... vilayeti harap etmelerine, dul ve yetimlerin malını avukatlara devretmelerine olanak veren temel yasayı” savunan itiraznamelerinin iğneleyici bir parodisini yazdı.

Parlementler 1775’te geri dönünce, kraliyet yasalarına direnme yeteneklerine Turgot’un getirdiği mütevazı sınırlamalara itiraz etmek zorundaydılar. Ama tahtla tam bir çatışmadan, 1771’de kendilerini ayaklanma ile yok olma arasında bir tercih yapmak zorunda bırakmış olan bir çatışmadan uzak durdular. Geri dönüşlerinin işareti olan törenler, hayali uyum gösterileriydi –taht ile sulh hâkimleri ve sulh hâkimleri ile halk arasında uyum. Bu törenler bazen akıl almaz ölçüde kapsayıcıydı. Örneğin Metz’de Yahudi cemaati (yerel soylulardan çok çeken) özel bir *fête* verdi; başlıca aydınlanma ışığı, İşaya kitabından İbrani bir buluştu: “Önceden olduğu gibi, senin Hâkimlerini ve başlangıçta olduğu gibi, senin Öğütçülerini geri getirecek; ondan sonra sana Doğruluk Şehri, Sadık Şehir denilecek.” Bordeaux’da geri dönen cüppeli soylular, kentin balıkçı kadınları da dahil, esnafın minnet heyetlerini kabul etti; Başkan küçümseyici bir lütufkârlıkla aralarında dolaştı.

Pirene Dağlarındaki Pau kentinde (*robinlerin* sadakatleri bakımından en keskin bölündüğü yer) en olağanüstü gösteri oldu.

Geleneksel konuşmalara, methiyelere ve iltifatlara ek olarak, sokaklardan geçen bir tören alayında, bu kentte doğmuş olan Kral IV. Henri'nin beşiği eller üzerinde taşındı. Yerel vali, Parlementle birlikte, geçit törenini olabildiğince tehlikesiz hale getirmek için elinden geleni yaptı, ama hızla kendiliğinden popüler dindarlığın bir vesilesine dönüştü. Beşiği taşıyan tören alayı geçerken insanlar diz çöküp saygı gösterisinde bulundu; beşik, kentin giriş kapısında bir revakın altına özel olarak yapılan bir platforma götürüldü. Orada IV. Henri'nin anısına saygı sunulurken tahtın temsilcileri dinledi; en çok sevilen Bourbon'un anısını en son Bourbon'la ilişkilendirmek için yiğitçe çabalar gösterildi.

Parlementler 1780'lerin ortasının hassas yıllarına karma bir mirasla girdi. Bir yanda, keyfi kraliyet iktidarı üzerinde vazgeçilmez bir anayasal baskı olarak konumları meydan okunamaz duruma gelmişti. Maupeou krizi yıllarında radikalleşen propagandacıları ve tarihçileri, okuyan siyasal kamuoyunu davalarının temelden haklılığına ikna etmeyi nereden bakılırsa bakılışın başarmıştı. Eğer XVI. Louis'ye ve bakanlarına dedesine davranışlarından daha kibar davrandıysa, bunun nedeni hoşnutsuzluklarından sakınmak için büyük itina göstermeleriydi. Bu durum aşılinca, Turgot'nun düşüşünde oynadıkları rolün açıkça gösterdiği gibi, tehlikeli olduklarını gösterebildiler. Mutlakiyetin güvenilirliğine telafisi imkânsız bir hasar verdiler, ama kendi yükselişleri de sağlam veya risksiz değildi. Çalakalem yazarların aşırı gayretkeşliği, şimdi benimsedikleri polemik dilinin şiddeti ve arada bir davalarına yönelik popüler coşkunun içgüdüsel biçimlerde dışavurumu, daralan bir manevra alanını göstermekteydi. Kendilerini yarı-temsili bir organ olarak gösterme gayretleri bazı şoruları tehlikeli biçimde havada asılı bırakmaktaydı. Bir tür ulusal temsil olacaksa bu nasıl oluşmalıydı? Ayrıcalık ile özgürlüğün birbirinin yerine geçebilir olduğunu daha ne kadar savunabileceklerdi? Taht politikasına soylu muhalefetin birliği 1788'de ve 1789'da bu dehşetli konularda, özellikle Genel Meclisin oluşumu ve işleyişi konusunda bozuldu; böylece "despotizme" karşı mücadelede omuz omuza duran meslektaşlar aniden eşi görülmemiş ölçüde ıstıraplı bir tercihle bölündü: Ya gelenekçi ya da devrimci olacaklardı. Paris Parlementinin siyah cüppeli hatipleri arasında

bu tercih, d'Aligre ve Joly de Fleury gibi başkanlarını erken bir göçe, Adrien Duport gibi en açık sözlü meşalelerini devrimciliğe ve d'Éprémessinil gibi meşrutiyetçileri giyotine gönderdi.

III. SOYLULUK SORUMLULUK YÜKLER Mİ?

Sabahleyin Başkan Hénault bir sulh hâkimiydi. Akşam bir aristokratı. Sabahleyin siyah cüppe giyinecek ve bakanlık zorbalığının kötülüklerini kınayacaktı. Despotizmle karşılaşınca ne o ne meslektaşları, Ulusun “temel yasalarını” koruma görevinden kaçmayacaktı. Güneş batmadan epey önce on iki arabasından birini bekleyecek ve Saint-Honoré Caddesinde ilgi odağı olduğu harikulade *hôtele* dönecekti. Paris’in en iyi mutfağı kabul edilen yemeklerle beslenecek ve yemeklerini yeşil mermer bir masa üzerinde Sèvres porseleni tabaklarda yiyecekti. Yemek odası yirmi sekiz sandalye ve on *fauteuil* ile döşeli olduğu için, arkadaş kabul edecek durumdaydı ve sık sık da etti. Bohemya malı büyük bir kristal avizenin ve göz kamaştırıcı bir sanat koleksiyonunun bakışları altında yemek yenirdi; İtalyan tarih tabloları duvarları Watteau ve ter Borch’la paylaşırdı.

Devrimci duyarlılık için siyasal söz ile toplumsal habitat arasındaki tutarsızlık bir tür ahlaki suç olacaktı. Les Grands’ın ve daha genel olarak soyluluğun devrimin arifesine kadar siyasal muhalefetin doğal liderleri olarak rakipsiz kalmış olmaları modern okura en azından tutarsız gibi görünebilir. Yargı soyluluğunun kolektif muhalefetiyle iradesi sürekli engellenen bir monarşinin, onların toplumsal kırılğanlıklarından daha kesin bir biçimde yararlanmamış olması tuhaf görünebilir.

Aslında en uzak görüşlü bakanlar bunu önerdi. Daha 1739’da, XV. Louis’nin en ileri görüşlü ve güçlü memuru René-Louis de Voyer, Marki d’Argenson, “kraliyet demokrasisi” dediği şeyin ana hatlarını çizen bir broşür yazdı. Saray çevresinde (Malesherbes gibi, o da bu çevreden hoşlanmazdı) “Hayvan” olarak bilinen d’Argenson, ortalama bir devlet bakanı değildi. İngiliz romanlarının âşığı olarak, Fielding’in *Tom Jones*’unun hayranlık ifade eden eleştirmeniydi; on yedinci yüzyıl İngiliz kral katili Algon Sidney’in coşkulu bir okuru ve sıcak hava balonlarıyla gö-

ğe çıkan bir Fransız hava kuvvetinin savunucusu Voltaire'in de arkadaşıydı. *Fransa Hükümeti Üzerine Mülâhazalar*'daki reform önerileri o kadar radikal ki, yazıldıktan otuz yıl sonra 1764'te Amsterdam'da yayımlanabildi. Birçok kişi gerçek yazarın Jean-Jacques Rousseau olduğunu sandı.

Ama yazar, XIV. Louis'nin Mühürdarının oğlu, Fransa'daki en eski Parleментар ailelerden birinin torunu olan, kalıtsal soyluluğu Fransız yönetimindeki ve toplumundaki bütün kötülüklerin kaynağı ilan eden d'Argenson'du. Vilayetlerin kokuşup çürümelerine soyluların sorumsuzluğu izin verdi; devlet dairelerini kazara edilmiş özel mülkiyet gibi gören ve vicdanlı *intendant*ların en iyi niyetlerini bile engelleyen onlardı. D'Argenson'a göre, bu engelin üstesinden gelmenin tek yolu, monarşinin demokrasiyi benimsemesiydi, çünkü "aristokrasi monarşiye ne kadar düşmansa, demokrasi o kadar dosttur." Parleментарler "halkı" temsil ettiklerini iddia ederse, diyordu, seçilmiş il meclisleri kurarak blöfleri görülmelidir. İki yılda bir dolaylı bir biçimde seçilmiş ve seçmenlerine hesap verebilir bir ulusal temsil organı bile olabilir. Bu temel üzerinde, Versailles'dan değil, Tuileries'den yöneterek sarayın yolsuzluklarından kurtulacak olan Kral, boyun eğdirilmiş bir teba yerine gerçek bir yurttaş cumhuriyetini yönetecekti. "Ne kadar güzel bir düşünce," diyordu d'Argenson, "... bir kralın koruduğu cumhuriyet."

Bu ülkede ayrı tabakalar kalacaktı ama kalıtsallık kaldırılacaktı. Soyluluk kesinlikle hizmete ve liyakate göre verilecek ve yalnızca onursal bir statüsü olacaktı. Eşitlerden oluşan bir toplulukta, herkesin aynı hak ve yükümlülükleri olacaktı. Satın almayla değil, atamayla göreve gelen dürüst devlet memurları tarafından yönetilen yurttaşlar yalnızca korunmaları için gerekli vergileri ödeyecekti ve bunu seve seve yapacaklardı, çünkü aslında özel mülkiyetlerinin bir kısmını, eşit ölçüde kendilerinin olan kamusal bir havuza teslim ediyorlardı. Askerlik görevi bile bir yükten çok, bir onur gibi görünecekti; çünkü bu dönüşümden kaçınılmaz olarak yenilenmiş bir *patrie* anlayışı çıkacaktı.

D'Argenson'un yeni Fransa'sı, özellikle yurttaşlar ile kral arasında kucaklaşmaya ve onların arasına girebilecek ara yetki alanlarının kaldırılmasına yaptığı vurguyla, 1789 ve 1791'in devrimci reçetelerini haber vermekteydi. Bu, d'Argenson'un ütopyasının bir

şışedeki fasulyeler gibi birbirine çarpıp seken atomlaşmış bireyler kümesi olduğunu öne sürmek değildir. Onun anlayışına göre, "kraliyet demokrasisi," parçalarının toplamından fazla olacaktı; yurttaşların bireysel çıkarlarının yeni bir kolektif topluluk türü içinde uyumlulaşacağı arınmış bir *patrie*.

Geç on sekizinci yüzyılda böyle bir fantezinin gerçekleşmesi imkânsız değildi. Marie-Antoinette'in kardeşi Habsburg İmparatoru II. Joseph tam da böyle bir aydınlanmış despot ve *pater patriae* olduğunu düşündü. Yerel ya da ulusal temsil düşünce-sinden vazgeçmesine rağmen, hükümdar ile yurttaşlar arasında kopmaz bir ilişki adına, kendi kalıtsal aristokrasisine şiddetli ve ödün vermez bir saldırı başlattı. Tükenmez kaleminden peş peşe fermanlar dökülürken, ahali ile aristokratların aynı okulları, aynı mezarlıkları, aynı vergileri paylaşmaları sağlandı. Statülerini haklı gösterecek devlet memurluğu kurumu önünde ayak direten soylular, Viyana sokaklarını süpürmek gibi yararlı işler yapmaya gönderilecekti.

Cüretin ücreti suskunluğun ücretinden çok daha doyurucu değildi, çünkü Joseph'in hükümdarlığı, XVI. Louis'inki gibi, 1790'da toplu bir ayaklanmayla son buldu. Çöküşün başlıca nedeni, monarşinin, iradesini yerel soyluluğa dayatmak için alana sürebileceği bürokratik kaynakların kronik yetersizliği idi. Bourbonlar da Scheldt'ten Tuna'ya kesintisiz uzanan bir imparatorluğu yönetme zorunluluğuyla karşı karşıya olmadıkları halde, etkin taşra yönetimi için yerel seçkinlere bağımlılıkları bir o kadar ciddiydi. Colbert'ten ve XIV. Louis'den miras alınan merkezi yönetim modeli (Tocqueville'in ünlü anlatımında büyük ölçüde vurguladığı), kraliyet konseyinden gelen talimatları, gerekirse yerel sulh hâkimlerinin ve loncaların engeline rağmen sadakatle uygulayan *commissaire départiler* –*intendantlar*– yönetimi idi. XV. Louis dönemi, *intendantlar* ile bir yanda taşranın askeri valileri, diğer yanda dikbaşlı Parlemlentler arasında doğrudan çatışmalardan ötürü rahat yüzü görmedi. Ama hikâye genellikle bir yerel işbirliği öyküsü oldu. Her şeyden önce *intendantın*, eğilimi ne olursa olsun, fazla tercihi yoktu. Askeri birliklerin hareketinden salgınların önlenmesine kadar, anayollardan, köprülerden ve kanallardan sosyal yardımlara ve eşkiyalığın bastırılmasına kadar

her şeyden sorumlu olan bürosunun personeli çok azdı. Örneğin 1787'de Bretanya Intendantı Bertrand de Moleville'in, merkezi bürosuna çağırabileceği yalnızca on kâtibi vardı. Doğrudur, altmış üç yerel yardımcısı –*subdélégués*– vardı ama ya çok çok az ücret alıyorlardı ya hiç almıyorlardı ve her zaman güvenilir değillerdi. Dauphiné'de Bove de La Caze altmış beş *subdélégué*den yalnızca yirmisinin görevini yerine getirebildiğini iddia etti.

Bu koşullarda *intendant*ın yerel eşrafın, kentlerde sulh hâkimlerinin ve meclis üyelerinin ve kırsal kesimde yerel mahkemelerin işbirliğine elinden geldiğince yaslanmak dışında bir seçeneği yoktu. Birçok durumda bunu yapmak doğaldı, çünkü kraliyet yönetiminin memurları ile Parlementlerin memurları, ideolojilerinin çoğu kez gösterdiği kadar birbirlerine yabancı değillerdi. Hepsi aynı hizmet soyluluğundan gelmekteydi, eğitimle ve hatta kan ve evlilik bağıyla birbirine bağlıydı. Örneğin ünlü Lamoignon ve Joly de Fleury klanları hem kraliyet yönetiminde hem Parlementlerde yüksek mevkilere eleman temin etmekteydi. Parlementlerin en kararlı belası olan Şansölye tedarik etmekle hatırlanan Maupeou ailesi, uzun bir süre hükümrân mahkemelere de üye göndermişti. Aynı durum Séguierler ve benzer diğer hanedanlar için de geçerlidir. Dahası, XVI. Louis hükümeti, *intendant*ları kişisel ya da aile bağları olan vilayetlere gönderme politikasından uzaklaşarak yerel seçkinlerin çıkarları ile hükümetin çıkarlarını olabildiğinde uyumlulaştırma ihtiyacını kabul etti.

Bourbonların d'Argenson'un iktidarlarını kalıtsal soyluluğun mezarı üzerine kurma önerisine uymamalarının bir nedeni daha vardı. Hem XV. Louis hem torunu "Fransa'nın ilk beyefendisi" olmakla övündü. Bu bilindik unvanda, kraliyetin meşruiyetiyle ilgili bütün bir varsayımlar kümesi, devrimci monarşi oksimoronunu tamamen imkânsızlaştıran varsayımlar yatmaktaydı. İfade özellikle şunu demek istiyordu: Taht, her biri bir nevi "küçük bir hükümrânlığa" benzeyen ve hep birlikte krallığı oluşturan gösterişli bir tüzel varlıklar demetini korumak için vardı. Mart 1776'da Turgot fermanlarına yanıt veren Paris Parlementinin Genel Avukatı Séguier, bu sistemi farklı halkaları birbirine bağlayan büyük bir zincirle karşılaştırdı –üç tabaka ya da tabaka; loncalar ve ortaklıklar; üniversiteler ve akademiler; ticari ve mali birlikler; mahkemeler ve yargıçlar

kurulu. Merkezde, zinciri bir arada tutan taht vardı ve bu konuda tahtın hüsnüniyetinin garantisi olmadan bütün bu hassas müteka-biliyetler ve onunla birlikte toplumsal barış bozulurdu.

Elbett XVI. Louis, bir ayrıcalık başkanlığı olarak bu kısıtlayıcı hükümdarlık kavramını değiştirme olasılığıyla farklı zamanlar-da oynadı. Turgot'un reformlarına ve daha sonra Necker'in sa-tın alınabilir makamları kaldırmasına desteği bu yöndeydi. Ama her ikisinde de bu denemeyi alçakça bir vazgeçme ve iptal edi-leni geri getirme izledi. Aslında tahtın ayrıcalıkla ilgili tutumu çok muğlaktı. Bir yanda, toplumun söz dinlemez alanları üzerinde babalık otoritesini genişletmek, sırf mali nedenlerle de olsa, tah-tın çıkarlarına uygun kaldı. Gördüğümüz gibi, Necker'in tutkusu, mali bürokraside satın alınabilir aracı kurumların yerine doğru-dan hesap sorulabilir bürokratları geçirmekti. Ama diğer yanda taht, maliyenin tıpa tıp aynı alanlarında bile ayrıcalığı yalnızca hoş görmekle değil, *genişletmekle* de meşguldü. Bu durum, kıs-men, sıkışık bütçeye yılda dört milyon lira gibi bir gelir getiren bir memuriyet satış sisteminden vazgeçmeme isteğinden kaynak-lanmaktaydı. Ama bir nedeni de, yaratılan her memuriyette, hü-kümdarın siyasal elini zayıflatmaktan çok güçlendirecek yeni bir müşteri ve sadakat ilişkisi yaratılabileceği umuduuydu.

Yüzeysel olarak bakıldığında bu dargörüşlülük gibi görü-nebilir. Taht, otoritesini harekete geçirmeyi gerçekten isteseydi, modern bakışa göre elbette tüzel ayrıcalık ve birlik dünyasını ge-nişletmekten çok bastırmakla meşgul olması gerekirdi. Ama bu modern görüş Devrimin normatif söz dağarcığının o kadar göl-gesinde kalmıştır ki, on sekizinci yüzyıl Fransa'sında ayrıcalığın gerçek doğasını yanlış anlaması kaçınılmazdır. Ayrıcalık başarılı bir işlev görebildi, çünkü sonraki devrimci polemğin gösterdiği şey –tanımı gereği nitelikli adayların erişimini engelleyen ve her türlü ekonomik ve toplumsal ilerlemeyi olanaksızlaştıran taşlaş-mış, arkaik bir dışlama sistemi– değildi.

Birincisi ayrıcalık soyluluğun tekelinde değildi. On binlerce âvam, ya belediye kurumlarında ve loncalarda aldıkları memuri-yetler sayesinde ya da ayrıcalıklı ailelerle evlenerek ayrıcalıklılar safına katılmıştı. Öte yandan, gördüğümüz gibi, ayrıcalık ve özel-likle soyluluk vergiden muafiyet hakkını hiçbir zaman getirmedi.

Ama en önemlisi, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ayrıcalıklı tabakalara erişim gittikçe kolaylaştı. Soyluluğa dışlayıcılık gerekçesiyle karşı çıkmak açık bir kapıya çarpmaktı. Tarihçilerin, yukarı doğru toplumsal devinimi engellenen ve ayrıcalıklı tabakaları yok etmeye kararlı farazi bir devrimci sınıfı –biz ona burjuvazi diyelim– boşu boşuna aramalarının nedeni budur. 1789’da gerçekten böyle bir grup olacaktı, ama grubun en önemli ve güçlü üyeleri soyluluğun ve ruhban sınıfın dışından değil içinden gelecekti. Ve “aristokrat bir tepkinin” değil, tam tersine aristokrat bir modernleşmenin ürünüydüler.

Soyluluğa giden yollar hiçbir zaman XVI. Louis döneminde olduğundan daha geniş ve daha rahat olmamıştı. Bu soyluluğun parlak bir toplum ve kültür tarihini yazan Guy Chaussinand-Nogaret’e göre, bu toplumsal asimilasyon süreci o kadar zahmetsizdi ki, “bir soylu başarılı bir burjuvadan başka bir şey değildi.” Parlementleri –aristokrat değerlerin kaleleri– örnek alırsak, Metz ve Perpignan Parlementlerinde sulh hâkimlerinin üçte ikisi yeni soylulaşmış âvamdı. Bordeaux, Pau ve Douai’de yarısı, Rouen ve Dijon’da üçte biri öyleydi. Paris büyük istisnaydı, çünkü oradaki sulh hâkimleri, katı mesleki kıdem kurallarına uygun terfi ediyorlardı. O organın içinde statü merdiveni güven verici bir öngörülebilirlikle yükseldi. Bütün Fransız soyluluğunun –yaklaşık altı bin aile– dörtte biri on sekizinci yüzyılda, üçte ikisi on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda soylulaştı. Bu, Chaussinand-Nogaret’in ısrarla söylediği gibi, genç bir toplumsal sınıftı. Lawrence Stone haklıysa ve İngiliz aristokrasisi açık değil, görece kapalı bir seçkinler topluluğuyorsa, Fransa’nın ve İngiltere’nin kalıpları birbirinin tam tersi olmalı. Britanya’da toprak sahibi aristokrasi yeni gelenlere direnip siyasetin ve toplumun tepesinde bir tür kırılmaz kabuk oluşturdu, oysa Fransa’da seçkinler topluluğu akışkan ve heterojendi, sürekli insan ve ekonomik ikmal kaynağı arayışındaydı.

Fransa’da soylulaşmanın birçok farklı yolu vardı. Özel bir hizmet işareti olarak “imtiyaz mektubu” yoluyla doğrudan Kraldan almak mümkündü. Askerler, mühendisler, *intendant*lar ve giderek artan ölçüde sanatçılar, mimarlar ve edebiyatçılar bu şekilde kabul edildi. Paran varsa, *secrétaire du roi* gibi, unvan kazandıran bir memuriyet satın olmak mümkündü. En az bin beş yüz soylu,

Paris Odası aracılığıyla bu şekilde soylu tabakasına girdi. Yine yerel eşraf –belediye başkanları, meclis üyeleri, *prévôts des marcs-hands* (pazarları ve esnafı kontrol etmekle görevli subaylar), yargıçlar, hatta kasaba kâtipleri– çoğu kez iki yılı geçmeyen belli bir dönem kesintisiz görev yapınca soyluluğa hak kazanırdı. Kral ya da kraliyet ailesinin mensupları için görkemli kabul töreni düzenleyen bütün bir ekâbir takımı, onları ikinci tabakaya yükseltecek resmi bir *reconnaissance* (tanınma) işareti alabilirdi.

Chaussinand-Nogaret, yüzyılın ikinci yarısında soylulaşmanın belirtilen ölçütlerinde önemli bir değişikliği de vurgular. Soydan söz etmek yerine, neredeyse değişmez bir biçimde hizmet, yetenek ve liyakat terfiin nedenleri haline geldi. Öyle ki, önceki yüzyılda soylulaşan burjuvanın geçmişinden tamamen kopup yeni ve yabancı bir onur kültürünü tamamen benimsemesi gerekirken, on sekizinci yüzyılın sonlarında toplumsal bütünleşme süreci karışık yönde işliyordu. Modern tarihçilerin “burjuva” sandığı değerler – para, kamu hizmeti ve yetenek– soyluluğu sömürgeleştirmişti. Bu değişiklik Fransız tarihinin sürekliliğinde temel bir durağı temsil etti. Çünkü en azından I. Dünya Savaşına kadar Fransız toplumu-na ve yönetimine egemen olan “Eşraf” sınıfın doğum tarihini on sekizinci yüzyıla götürür. Bu seçkinler topluluğunun Devrimin ve İmparatorluğun değil, Bourbon monarşisinin son on yıllarının ürünü olduğunu, Fransız Devriminin bir sonucu olarak değil, ona rağmen on dokuzuncu yüzyıla girdiğini şimdi görebiliyoruz. Bu durumda *eski rejim* tanımlaması her zamankinden daha fazla bir yanlış adlandırma gibi görünür.

Fransız soyluluğu yeni kana açık olduğuna göre, yeni düşüncelere ve mesleklere de açıktı. Eski rejim tarihinin geçerli klişelerinden biri şudur: Ayrıcalık ticari girişimciliğe düşmandı. On sekizinci yüzyıl Fransız ekonomisinin (beylik lafların izin verdiğinden daha dinamik ve gür) üstünkörü incelenmesi bile soyluluğun –İngiliz taydaşları kadar– mali, ticari ve sınaî işlere bulaştığını açığa çıkarır. Paralı soyluların gelir kaynakları çok genişti; arazilerden ve arsalardan alınan kiralari, devlet tahvillerinden ve borç senetlerinden elde edilen kârları kapsamaktaydı. Bu portföyü herkes bilir. Ama bankacılık, deniz ticareti, özellikle gelişen Atlantik ekonomisi ve en yenilikçi sınaî girişimlerde ne kadar önemli bir

katılımcı oldukları fazla bilinmez. Fransız seçkinler topluluğunun kalbinde, ulusal ekonominin geleceği bakımından son derece önemli bir kapitalist soyluluk vardı.

Bu durum Abbé Coyer'i şaşırtmazdı. 1757'de *Bir Ticaret Soyluluğu Sisteminin Geliştirilmesi ve Savunulması*'nı yayımladı; kitabın amacı, soyluluğun ticaretin onursuzluğuyla ilgili beslediği önyargıların üstesinden gelmekti –aynı zamanda kahramanı Chevalier d'Arcq'ın duygusal yeni-feodalizmi saydığı şeye direnmek. Chevalier'in misyonu aristokrasiyi paranın ahlaken zehirli dünyasından uzaklaştırıp yurtsever, tercihen askeri hizmetin basit erdemlerine geri götürmekti. Her iki öğreti de devrimci kuşağı etkileyecekti; Haçlı Chevalier'in öğretisi işadamı Abbé'ninkinden belki daha fazla. Ama hali vakti yerinde olanların sermayeleri için en kârlı yatırımları arama isteksizliğinin kaybolduğundan fazla kuşku duyulamaz. 1765'te bir kraliyet fermanı, soyluluğun (sulh hâkimliği dışında) ticarete ve sanayiye doğrudan katılımının önündeki son biçimsel engelleri de resmi olarak kaldırdı.

Katıldılar. Sermayelerini birleştiren soylular, at ithal etme işinden, bozulmuş şarabı sirkeye çevirmek için kurulan bir şirkete kadar uzanan geniş bir ticari faaliyet alanı buldu. Başka bir birlik, lamba yağı imal etti ve Paris ile taşra kentlerin sokaklarını aydınlatma tekeli ald. Soylular, özellikle dış politikayla bağlantılı fırsatlardan yararlanma konusunda iyi durumdaydılar; bu yüzden, özellikle Bretanya'da gemi yapımı ve cephanede büyük aileleri görmek şaşırtıcı değildir. Ama onları bal çanağına üşüşen sinekler gibi kendine çeken şey, yüksek riskli ve yüksek getirili sömürge ticaretiydi; Batı Hint Adalarında önemli servetler kazanıldı ve kaybedildi.

Bu işlere yatırım yapanların çoğu (kraliyet borçlarını yöneten mali şirketlere ve bankalara yatırım yapanlar gibi) sessiz ortaktı. Ama Fransa'da biçimleyici sınai girişimlerle aktif bir biçimde uğraşan çok sayıda soylu vardı. Örneğin Kralın küçük kardeşi Kont d'Artois, popüler gazetecilerin hicvettiği akıllı havada bir avcı ve kâğıt oyunları bağımlısı bir beceriksiz olabilir. Ama aynı zamanda porselen ve demir eşya üreten fabrikaların da sahibiydi. Demir konusunda, fırınların ve ağır donanımın ayrıntılarını belirleyen sözleşmelerin hazırlanmasına şahsen dikkat ederdi. Önde

gelen kömür madeni sahipleri arasında Périgordlu Rastignac'lar, Normandiyalı Praslin dükleri, Boulonnais'te Aumont Dükü ve Roussillon'da Lévis dükleri vardı. Burgonya'da Dijon Parlamenti'nin Genel Avukatı Guyton de Morveau, Chalon-sur-Saône'de kok kömürü denemesi yapan ilk girişimciydi; kendi cam fabrikasına oradan yakıt temin etti. Orléans Dükünün Cotteret'de cam fabrikası, Montargis ve Orléans'ta tekstil fabrikaları vardı; Vikont de Lauget'in kâğıt fabrikaları, Rochefoucauld-Liancourt Dükünün bir bez imalathanesi vardı –örnekler sonsuza kadar çoğaltılabilir. En ileri sanayiye –metalürji– tamamen soylular egemendi. Le Creusot'da büyük fabrikalar kuran de Wendel hanedanı, anlaşılmaz nedenlerle burjuva sanılır; oysa 1720'den beri –en azından önde gelen Parlamenterlerin birçoğu kadar– soyluydu ve iki aristokrat Genel Hazinedarla –Saint-James ve Sérilly– birlikte ortaklık büyüyüp Batı Avrupa'da en fazla işçi ve sermaye yoğunlaşan kuruluş oldu. Buhar motorları yapmaya, kömür madenlerini mekanik işletmeye ve Britanya'dan pamuklu dokuma makinelerini ülkenin kuzeyindeki ve doğusundaki fabrikalara sokmaya başlamak için gerekli girişim sermayesini –hem insan hem para– tedarik edenler aristokrat kapitalistlerdi.

O yüzden Fransız soylular büyük paralar kazanırken burunlarını tutmadılar. Plütokraziye bulandılar. Yüzyılın seyri içinde ağır ipotekli genç soylular ile paralı burjuva kadın vârisler arasında çoğalan evlilikler, Chaussinand-Nogaret'in vurguladığı gibi, *mésalliance* değil, altın fırsat sayılıyordu. Çünkü varlıklı burjuva ile göz alıcı soylunun eğitimi ve yaşam tarzı, nereden bakılırsa bakılsın birbirinden ayıramazdı. Az ya da çok bir ihtişam derecesi, zenginliğin bir işleviydi, yasal statünün değil.

Bütün soylular bu şanslı konumda değildi. Pudralı perukları ve ipek dizlikleriyle kok fırınlarını ya da iğ makinelerini denetleyen her soylu girişimciye karşılık, kibar pejmürdelik koşullarında kırsal arazisinde ot gibi yaşayan on soylu vardı. Soyluluğun en az yüzde 60'ı –yaklaşık on altı bin aile– ortalama bakımsızlıktan düpedüz sefalete kadar uzanan koşullarda yaşamaktaydı. En dipte, soyluluğun asgari teçhizatına –bir kılıç, bir köpek ve bir at– sahip olamayacak kadar yoksul olanlar vardı (belki beş bin aile). Şanslılarsa, ismen sahibi oldukları bir akarsuyun alabalıklarını ya da

bir ormanın otunu satıyorlardı. Birçoğu, etraflarını çeviren köylülerle aynı koşullarda yaşıyordu. Örneğin Angoulême civarındaki kırsal kesimde Antoine de Romainville, tıpkı komşusunun yaptığı gibi, taşlı tarlaları kendi öküzüyle sürüyordu. Öldüğünde oğluna birkaç hasır sandalye ile borçlarından başka bir şey bırakmadı. Daha borçlu olanlar hapishaneyi boyladı ya da kiliseden sadaka dilenecek duruma düştü.

Biraz daha üst düzeyde çiftlikleriyle ve biraz kirayla geçinen yoksullaşmış taşra soyluları vardı. Bu sınıf için –herhalde toplamın yüzde 40’ı– herhangi bir kentsel yaşam türü söz konusu olamazdı. Küçük mülklerini ellerinde tutmaları çocuklarını kilise ya da orduya yerleştirmeye bağlıydı. Bunlar Arthur Young’ın Bordelais’de gördüğü *hobereaux*du –pantolonları yamanırken, yataкта kalmak zorunda kalacak kadar cılız gardıropları olan köy ağaları.

Abbé Coyer’in sıkıntısındaki bu soylular için yazdığı reçeteye –toprağı bırakıp canlı bir halkın üretken üyeleri olarak piyasaya girmeleri gerekir– kulak asılmaması kaçınılmazdı. Okudukları kadarıyla (okumaları pek olası değildi), Chevalier d’Arcq’ın yurtseverlik görevinin yenilenmesi çağrısına yanıt vermeleri çok daha fazla olasıydı. Aynı nedenle, soylular arasında ayrıcalıklarına dört elle sarılanlar en yoksul olanlardı. Birçok durumda ayrıcalık sahip oldukları tek şeydi ve bazı durumlarda bakımsızlık ile aşırı yoksulluk arasındaki fark senyörlük harçlarıydı. Bu ıstırapları bilindiği için 1781’de, soylarını en az dört kuşak geri götürebilen soylu ailelere orduda görev veren *loi Ségur* kabul edildi. Çoğu kez yanlış yere “aristokrat tepki”nin kanıtı sayılan *loi Ségur* aslında kamusal alanın en azından bir kısmını paranın istilasından, her yere sirayet eden toplumsal ayrım *yumuşamasından* korumaya duyulan yakıcı ihtiyaca tanıklık etmekteydi.

Merdivenin diğer ucunda *les Grands* birçok ayrıcalığından tamamen vazgeçebilirdi. Ayrıcalıkları savunduklarında da, maddi değerinden ötürü değil, daha çok tüzel kurumların yerindeliğine olan inançtan ötürü savunuyorlardı. 1788 ve 1789’da geleneksel yasal ayrımları korumak mı yoksa bırak mı gerektiği konusunda, toplumsal statüye ya da ekonomik konuma göre değil, kuşak ve inanç farkına göre bölüneceklerdi. Yoksul soylular arasında, ayrıcalıklarının kaldırılmasına muhalefet konusunda daha fazla görüş birliği

varmış gibi görünüyor. İşin tuhafı, soylularda kudretli ile cüceler arasındaki muazzam mesafeyi seçim süreci ortadan kaldırdı; yoksul ve çok olanlar, soylu tabakanın kolektif konumunun ne olması gerektiğini bilgili ve az olanlara fiilen dayatabildi. Birinci Tabaka –ruhban sınıfı– içinde de benzer bir kutuplaşma, göreceğimiz gibi, karşıt bir sonuç üretti; yoksul papazlar zengin ve dikbaşlı bir piskoposa demokrasiyi dayattı. Ama her iki durumda da eski düzenin dağılması, dışarıda olanlar ayrıcalıktan dışlanmalarına öfkelenerek, onu zorla yok edince gerçekleşmedi. D’Argenson’un yurttaşlaşan-aristokratlar görüşünden etkilenen, kendi tapınaklarının duvarlarını yıkan ve yıkıntıları üzerinde demokratik bir monarşinin gelişini duyuran içeridekilerden kaynaklandı.

1788’de soylu anayasalcılığının kusursuz örneği Montesquieu’ye soylu radikaller saldırıyordu. Genç Parlemonter hukukçu Mounier onu kurulu bulduğu her şeyi savunmakla suçladı. Başka bir yorumcu, Grouvelle, daha da açık azarladı:

Ey Montesquieu, siz bir Sulh Hâkimiydiniz, bir Beyefendiydiniz, zengin bir adamdınız; bunu uygun buldunuz... avantajlı bir yerinde bulunduğunuz bir yönetimin avantajlarını göstermek için.

Kont d’Antraigues kendi kendini tasfiye etmede daha da ileri gitti. Tarihsel teamülden ve kadim yasalardan daha radikal doğal haklar söylemine geçerek, meşruiyetin yalnızca Üçüncü Tabakada olduğunu iddia etti; çünkü Üçüncü Tabaka

halktır ve Halk, Devletin temelidir, aslında Devletin kendisidir; diğer toplumsal tabakalar yalnızca siyasal bölünmelerdir, oysa halk doğanın değişmez yasalarına göre kanunen her şeydir... tüm ulusal iktidar halka aittir ve her devlet halk için vardır ve yalnızca halk için.

Ama bu şekilde hitap edilen Halk, aristokrat radikalizmin buyurduğu şekilde davranmayacaktı, Kont d’Antraigues devrimci olarak başlasaydı sonunda karşı devrimci olurdu.

Bir Yurttaşın Kültürel Yapılanması

I. BİR KİTLE TOPLAMA

19 Eylül 1783'te öğleden sonra saat bir civarında davul seslerinin eşliğinde muazzam bir tafta küre Versailles'daki kraliyet sarayının üzerinde yalpalayarak gökyüzüne yükseldi. Yüksekliği on sekiz metre olan küre, gök mavisine boyanmış ve altın sarısı zambaklarla süslenmişti. Boynundan asılı bir kafes-sepette Montauciel (Göğe-tırman) adlı bir koyun, bir ördek ve bir horoz vardı. Şiddetli bir âni rüzgâr balonun tepesine yakın bir yırtık oluşturunca, çiftlik avlusundan gelen balon pilotlarının güvenliğinden endişe duyuldu. Ama hepsi sekiz dakikalık uçuşu sağ salim atlattı. Şatonun birkaç kilometre ötesinde Vaucresson ormanına indikten sonra koyun ağırbaşlı bir biçimde otlarken bulundu, ördek ve horoz da bir köşeye sinmişti. Ama öykü, spekülasyonu önleyemeyecek kadar bir La Fontaine masalına benziyordu. Bazı haberler, inerken horozun boynunun kırıldığında ısrar etti, bazıları koyunun attığı bir tekmeyle sağ kanadının koptuğunu söyledi. Sonra varılan fikir birliği iyiydi. "Zarar görmedikleri sonucuna varıldı, ama en hafifini söylemek gerekirse çok şaşırmışlardı," diyordu bir gazete haberi.

Şaşkınlık yolcularla sınırlı değildi. Bir anlatımın dediğine göre, 130.000 kadar izleyici olaya tanık oldu ve pek çok gazete haberi sayıyı 100.000 olarak verdi. Bu tahminler sayısal olarak anlamsızdır, ama bu olay için özel bir platformun inşa edildiği saray avlusunda ve önünde büyük bir kalabalığın toplandığı kesindir. Kalabalığın çoğu Paris'ten gelmişti ve Etienne Montgolfier Paris'te zaten bir şöhatti. Geçen ağustosta yanıcı gazla (deneylerine başladığı sıcak havayla değil) çalışan küçük bir balonu gökyüzüne göndermişti. Altı bin kişi sağanak yağmura göğüs gerip gelmiş ve

Champ de Mars'ta özel seyir koltukları satın almıştı; daha büyük bir kalabalık ise ayakta izlemişti. Resmi kraliyet onayını alacak daha görkemli bir uçuş beklentileri yüksekti.

Bu yüzden daha sabah saat onda Versailles'a çıkan bütün bulvarlar ve caddeler arabalarla kilitlenmişti. Piyade ve sedyeli ordular yaya olarak *cour des ministres*e doğru ilerlemeye çalışıyordu. Bir mucize söylentisine kapılan hacılar gibi, çığır açıcı bir olay olacağı konusunda herkesin hemfikir olduğu şeyi kaçırmamaya kararlıydılar. Altın Çağ peygamberini akla getiren bir anlatımın okuduğu ilahiye göre, "Ovidius'la birlikte denilebilir ki, şimdiye kadar kesinlikle imkânsız sayılan birçok şey artık yapılacaktır." "Sonunda," diyordu Rivarol, "yüzyıllardır hasreti çekilen sırrı keşfettik: İnsan artık uçacak ve hayvan krallığının tüm gücüne sahip olacak; yeryüzünün, denizlerin ve havanın efendisi." Balon çılgınlığıyla ilgili daha alaycı başka açıklamalar da vardı. *Correspondance Secrète*'in yazarı (olasılıkla Louis Petit de Bachaumont) duygusuz bir biçimde şu yorumda bulundu: "M. de Montgolfier'in icadı Fransızları öyle bir sarstı ki, yaşlılara güç, köylülere hayal gücü ve kadınlarımıza sadakat geldi."

Globes airostatiques başka bakımlardan da çığır açıcıydı, çünkü Fransa'da kamusal temaşayı yeniden düzenlemeye yardım etmekteydi. Bunu yaparken, eski rejimin adap anlayışının içine sığması zor bir izleyici kitlesi yarattı.

Versailles'daki havaya yükselişin kendisi saray protokolünün büyük bir ihlaliydi. Saray temaşanın törensel kontrolü etrafında inşa edilmişti; mutlakliyetin gizemi bu şekilde korunur ve idare edilirdi. Merkezinde hem simgesel hem mimari olarak kapalı hükümdar vardı. Şahsına ulaşmak saray teşrifatına göre en ince ayrıntısına kadar tarif edilmişti; ona yakınlık ya da uzaklık, huzura kabul edilme ya da edilmeme, ona ulaşmasına izin verilen soy-luların kıdem sırasını belirlerdi. Sarayın kente bakan dış yüzü, yaklaşan ziyaretçinin karşısına birbirini izleyen ve giderek daralan avlular çıkararak bu hesaplı zaman ve mekân ölçüsünü ifade etmekteydi. Ziyarete gelen büyükelçi, ahırlardan ve mutfakların bulunduğu Grand Commun'dan, merkezinde Kralın yatak odası bulunan "mermer avlu"ya kadar bir dizi engelden ya da kafesten geçerci, her birinde hedefe biraz daha yaklaşırdı.

Bütün bu kademeli teşrifat XVI. Louis'nin hükümdarlığının ilk yılında, sabit un ve ekmek fiyatlarının geri getirilmesi talebiyle saraya yürüyen asi kalabalıklar tarafından terbiyesizce hiçe sayılmıştı. Ekim 1789'da saray, yine Paris'ten devrimci bir yürüyüşün açlığı ve öfkesiyle kuşatılacaktı. Ama altı yıl önce, Montgolfier'in balonunun görünürde masum gösterisi saray prosedürünün koruyuculuğunu neredeyse o kadar nezaketsizce bertaraf etti. Her şeyden önce olay, sarayın arkasında İsviçreli muhafızlardan oluşan kraliyet koruma alayı tarafından dikkatle korunan parkta değil, bakanlar avlusunun açık alanında sahnelendi. Balonu ve Montgolfier'i korumak için askerlerden bir kordon oluşturulduğu halde, gelenlerin sayısını sınırlamak ya da eski rejim yönetmeliğinin gerektirdiği gibi, belirlenmiş yerlere düzgün yerleştirmek için ciddi bir girişimde bulunulmadı. Kraliyet ailesine özel yer ayırmanın, curcuna kalabalık içinde sarayın kıdem hiyerarşisini korumanın ötesinde, herhangi bir müdahale mümkün de değildi. Balon -Versailles'a özel- ayrıcalıklı bir seyir nesnesi olmak yerine, zorunlu olarak kalabalığın içindeki herkesin görsel mülkiyetiydi. Yerdeyken bir ölçüde hâlâ aristokrat bir temaşaydı, ama havada demokratikleşti.

Kraliyet Akademisinin resmi ve kapalı bilimi, herkese açık teatral deney bilimine yol açtı. Balonlar bir biçimde kraliyet püskülü taşımalarına rağmen, resmi saygı, Kralın artık bütün gözlemlerin dikkat merkezi olmadığı gerçeğini gizleyemezdi. Daha güçlü bir sihirbaz onu yerinden etmişti: Mucit. Montgolfier kardeşler Güney Fransa'da, Vivarais'de kâğıt imalatçısıydı. Ama okuryazar on binlerce Fransız gibi, onlar da amatör bilim insanıydı. Kalabalığın çılgınca alkışladığı, Kral ve Kraliçenin tebrik ettiği, Akademinin aslanlaştırdığı, sürekli Kristof Kolomb'la karşılaştırılan kardeşler, yeni bir yurttaş-kahraman tipine daha çok yaklaştı: Stratosferin Franklinleri. O zamanın tipik bir Etienne Montgolfier tasviri onu ağırbaşlı erdemlerin -aynı anda hem klasik-Roma hem Fransız-modern- ideal örneği olarak resmetti: Giyimde ve davranışta, züppe, süslü saraylının anti-tezi.

Siyah giyinmişti ve deney boyunca emirlerini son derece *söğukkanlı* verdi. Çehresinin sertliği ve dinginliği, bu yetenekli fizikçinin deneyini kesinlikle başarıyla tamamlayacağını ilan eder gibiydi. M. Montgolfier'den daha mütevazı kimse yoktur.

Bu Erdem ve Yararlılık ünüyle birlikte belli bir bağımsızlık, hatta başkaldırma belirtileri de geldi. Montgolfier'in baş bilimsel iş arkadaşı, daha önceki uçuşlarda kullandığı yanıcı, ıslak saman ve odun yerine sülfatla üretilen gaz kullanmayı ilk kez öneren fizik profesörü M. Charles'tı. Charles'ın kendisi de balona binmeye hevesliydi, ama uçuşların seyrini başından beri dikkatle izleyen Kraldan kararlı bir veto yemişti. İlk uçuşun tehlikelerinden endişe eden Kral, sepete iki suçlunun konulmasını önermiş, Charles ve meslektaşları da bu öneriye öfkelenmişti. Dolaylı yanıt, "Kral benim yaşamımın hükümrân efendisi olabilir, ama onurumun bekçisi değil," oldu. Çok geçmeden, insanlı uçuşun statükonun korunması bakımından ciddi sonuçlar doğurduğu, hem eleştirenler hem coşku duyanlar tarafından takdir edildi. Kaçakçılık ilk akla gelen kaygıydı; balonla taşınan kaçak mal gümrük ve vergi duvarlarını gereksizleştirecekti. Gökyüzünde savaş bile olabilirdi. Rivarol, Bakire Meryem'in Göğre Kabulü gelecek kuşaklara artık mucize gibi görünmeyeceği için dinin de gücünü yitireceğini iddia ettiğinde, bu korkuların daha histerik olanıyla dalga geçiyordu. Dahası:

Her şey alt üst olmuş gibiydi –sivil, siyasal ve ahlaki dünya. Havada birbirini boğazlayan ordular ve yeryüzüne yağan kan görüyorlardı. Aşıklar ve hırsızlar bacadan inip hazinelerimizi ve kızlarımızı alıp uzaklara götürebilirdi.

En bilinçli bağımsız havacı, genelde olduğu üzere, aynı zamanda en genç olanıydı: Yirmi altı yaşındaki fizikçi Pilâtre de Rozier. Orduda subay olan Marki d'Arlandes'la birlikte 21 Kasım 1783'te ilk insanlı uçuşu gerçekleştirmeyi başardı. Havacılığın ve uzay araştırmalarının standart formatı olacak bilim insanı ve asker – teknik bilgi ile fiziksel korkusuzluk– kombinasyonu daha şimdiden yerleşmişti. Ama diğer bilim insanlarından daha fazla Pilâtre de Rozier'in bir gözü hep ahalide olmuştu. Lorraine'de Metzli olan Pilâtre de Rozier, Paris'te yeniliğe aç bir ahaliye bilimsel konularda öğleden sonra seminerleri verenler içinde en çarpıcı olanlardan biri olmuştu. 1781'de Sainte-Avoie Caddesinde, Kraliyet Akademisinin dışladığı müşterileri ağırlamak için özel olarak tasarlanan bir Bilim Müzesi açmıştı. Müzede bir alet, kitap ve deney teçhizatı koleksiyonu vardı ve amatörler eğitimlilerle yan yana,

özel ve herkese açık tartışmalara girebiliyordu. Kadınlar da kabul edilebilirdi –ama ancak Müzenin üç üyesinin önerisiyle. Her düzeyden ve konumdan yedi yüzden fazla üye imza attı ve Pilâtre’ın iki metre su dolu bir küvetten kuru çıkan su geçirmez giysi gösterisinin yanı sıra yüzme sanatı üzerine bir konferansını dinledi. Müzede sergilenen diğer icatlar arasında, gece kurtarmaları için kafa lambalı bir şapka da vardı ve Pilâtre *Elektrik ve Manyetizma* adlı kitabının okunmasını da önermekteydi.

Pilâtre de Rozier yirmi sekiz yaşında bir “bilim şehidi” olup, yurttaş-baloncu olarak sicilini tamamladı. Haziran 1785’tе Boulogne’dan Manş Denizini geçmeye çalışırken balonu patladı, “mor bir alev topuna dönüştü.” Kıyıda muazzam bir kalabalığın izlediği Pilâtre ve arkadaşı, dört yüz elli metreden limanın hemen dışında, Croy’un karşısındaki kayalıkların üzerine düştü. Korkunç haberler ayrıntılıydı. Pilâtre’ın gövdesi parçalandı, bir ayağı koptu, genç kahraman “kendi kanında yüzdü.” Ülke ona ölü bir savaşçı gibi davrandı. Bir kaside yazarı “herhalde şan ve şerefi çok sevdiği söylenir,” diyordu. “Ah ah! Fransız olup da onu sevmemek mümkün mü?” İngiltere’den Jean-Paul Marat yastaydı: “Bütün kalpler kederle dolu.” Boulogne’da ve memleketi Metz’de görkemli cenaze törenleri yapıldı. Kral bir madalya takılmasını buyurdu, büstler sipariş edildi ve ailesine özel bir emeklilik maaşı bağlandı. Rousseau ya da duygusal sahne dramaturglarından biri tarafından yazılması muhtemel bir senaryoyu tamamlamak üzere, tam sekiz gün sonra Pilâtre’ın nişanlısı öldü, muhtemelen kendi eliyle.

Balonculuğun Yüceliğın bir boyutu ve baloncuların da Romantik yarı-tanrı olduğu hissi bulaşıcıydı. Yorulmak bilmeyen balon pilotlarından biri, Pilâtre’ın kazasından dört ay önce, İngiliz meslektaşısı Dr. Jeffries’le birlikte Dover’dan Manş’ı ilk kez geçen François Blanchard’tı. Rouen’den üçüncü yolculuğunda bir tarlaya indi; şaşkına dönen köylüler onu dünya dışından gelmiş bir varlık gibi karşıladı. Ancak üstündekileri çıkardıktan ve vücudunun belli yerlerine dokunmalarına izin verdikten sonra tatmin oldular. Yerel seçkinler de kendilerince köylüler kadar meraklıydı. Blanchard, balonu şişirilirken o gece kimin onu ağırlama onuruna sahip olacağıyla ilgili bir heyecan ve rekabetin içine indi. Kadınlar özellikle heyecanlıydı ve bilimsel meraklarının peşinden gitme

konusunda erkeklerden daha cesurdu. Örneğin o uçuş sırasında Markiz de Brossard, Kontes de Bouban ve Mme Déjean ısrarla bir test uçuşu yapmak istedi. Blanchard –hızlarını ve yüksekliklerini ölçmek için balona hafif ipler bağlayarak– onları yirmi dört metre yükseğe gönderdi. “En yüksekteyken bile” diyordu basına verdiği demeçte, “en ufak bir kaygı işareti göstermediler.”

Lyon’dan Picardy’ye, Basançon’dan Paris’teki Luxembourg Gardens’a kadar bütün ülkede benzer gösteriler düzenlendi. Palais-Royal, Caveau ve National’de rakip kafelerin patronları, gözde yarış atları gibi balon ekipleri benimsedi. Balon takımlarının yiğitliklerini öven balatlar ve minyatür portreler Paris’te satışa sunuldu. Herkesin kendi balonunu ya da minyatür bir benzerini nasıl yapacağı konusunda ayrıntılı öğütler veren kitaplar yayımlandı. Bu kitapların en pahalısı altı liraya kadar çıkabiliyor, en ucuzu kırk kuruşa (dört büyük somun ekmek fiyatı) kadar inebiliyordu. Yetmiş beş santimetrelik bir model için, en iyi balık tutkalıyla yapıştırılmış öküz idrar torbası öneriliyordu. Amatörler metan kullanmanın tehlikeleri konusunda uyarılıyordu; ustalar meyve şeklinde ve renginde balonlar yapmaya özendiriliyordu ki, bir gece eğlencesinin garip anlarında kırmızı şarap sürahisinin üzerinde havada asılı kalabilsinler.

Ama balonculuk moda bir eğlenceden ibaret değildi. Kamuyu büyük, coşkulu ve teklifsizdi; kibar sosyetenin aksanıyla değil, Rousseau’nun yüceliğinin coşkulu söz dağarcığıyla konuşuyordu. Bu şiirsel tarzda korku ile neşe değişmez bir biçimde birbirine bağlıydı ve duygular çoğu kez vücut diliyle ifade edilmekteydi. Temmuz 1784’te MM. Charles ve Robert’in balonu Saint-Cloud üzerinde yükseldiğinde, “erkekler ve kadınlar,” diyordu bir izleyici, “büyük küçük, diz çöküp şimdiye kadar görülen en olağanüstü tabloyu tamamladı.” Daha dramatik olanı, Lyon’a yakın Rhone’un yanı başındaki Broteaoux ovasında büyük ve aniden dehşete kapılan bir kalabalık, yakında ölecek Pilâtre de Rozier, Montgolfier ve Ligne Prensini oğlunun da aralarında olduğu altı yolcunun, dikey olarak duman ve alevlerin arasına indiğini gördü. Toplu tepkileri, “istemsiz bir hareketle, düşen balonu tutacakmış gibi, kollarını ve ellerini havaya kaldırmak” oldu. Doksan metrelik de-vasa balon kazasından kurtuldukları görülünce taşıyıcı kayışları

çözöldü ve omuzlara alındı. “İs ve terle kaplı, yolda onları yakından görüp kucaklamak isteyenler tarafından sürekli durduruldu.” Aynı gece Opera’da Gluck’un *Iphigénie en Aulide*’sinin bir gösteriminde daha çılgınca alkışlandılar. Agamemnon’u oynayan şarkıcı defne yapraklarından bir taç yaptı; Montgolfier kendi tacını karısının başına takarken, Pilâtre (tevazu yarışına girerek) kendi tacını Montgolfier’in başına taktı.

Başka bir deyişle, Montgolfier, Pilâtre de Rozier ve Blanchard halk kitleleriyle doğrudan ve aracısız bir yoldaşlık ilişkisi kurmayı başardı. Onları izlerken sınırsız coşkunun her çeşidini yaşayan izleyici kalabalığı, eski rejimde beklenmeyen kalabalıklar gibi davranmaktaydı. Eskiden, örneğin diğer taşra kentlerde –özellikle de Parlemlentleri olanlarda– olduğu gibi, Lyon’da da dinsel ve sivil tören alaylarıyla kalabalık etkinlikler düzenlenirdi. Bu etkinliklerin uyumunu ve yapısını katılımcıların düzeyi, giydikleri giysiler ya da taşıdıkları nitelikler belirledi. Rahiplerin ya da ileri gelenlerin önde yer aldığı bu törenler, içinde büyüdükleri tüzel ve hiyerarşik dünyayı ifade ederdi.

Karizmatik fizik bütün bunları değıştirdi. Bir temaşa olarak öngörülemezdi; kalabalıkları uyumsuzdu, kendiliğindendi ve duygusal olarak ayağa kalkardı. Yine de ne bir güruhtular (*un att-roupement*) ne de rastgele bir yığın. Özgürleştirici bir olaya –gelecekte serbest dolaşmanın bir alametine– tanık oldukları duygusu, açık havada, Paris’in yaz yağmuru ya da Lyon’da ocak ayının kar taneleri altında onlara bir tür geçici arkadaşlık duygusu vermektedir. Rousseau’nun önerdiği (ve daha sonra Jakobenlerin buyurduğu) yeni-Spartalı jimnastikten daha az kasvetli beden eğitimiyle ilgili olmasına rağmen, filozofun bir özgürlük bayramı hayalini örneklemekteydi: İzleyicinin değil, deneyimin soylu olduğu canlandırıcı anlık Yücelik görüntüleri.

Ortak coşkunun biçimsel rütbe ayrımlarını yuttuğu kalabalıkları kendine çeken tek temaşa balonlar değildi. Eski rejimin son onyılları, popüler beğeniler ile seçkin beğenilerin buluştuğu kültürel görüngülerin sayısıyla dikkat çekti. Bulvar tiyatrosunu, popüler şarkıları, hatta iki yılda bir yapılan Salon sergilerini izleyen kitle o kadar büyük ve çeşitliydi ki, monarşinin ruhsat verdiği resmi

sanat biçimlerinin koruduğu toplumsal ve hukuksal düzenin geleneksel ayrımlarını yuttu. 1770'lerin sonunda popüler gazeteci Pidanzat de Mairobert'in Salon izleyicisiyle ilgili canlı tasviri, sınırlı bir mekân içinde toplumsal tiplerin bu teklifsiz karışımını vurgular. Vücutlar, sesler ve kokular o kadar sıkışık ve bitişikti ki, Salon Carré'nin görkemli ortamında, hep birlikte kaynayan bir insan çorbası oluşturunuyordu. Her zaman insanlarla tıka basa dolu bir merdivenden yukarı çıkmaya çalışan ziyaretçi, "sıcak bir boğazın, bir toz ve ses girdabının" içine düşerdi. Orada "sağlıksız kişilerin nefesiyle dolmuş, zehirli bir atmosfer içinde... denizde çarpan dalgaları andıran şamatayla sağır olan" kişi yine de "Devletin bütün kademelerinden, toplumun bütün rütbelerinden, her yaştan ve cinsiyetten bir karışımı" görürdü...

mağrur züppe ya da [*vaporeuse*] kadın; ufak tefek işler yapan Savoylu işçi, "*cordon bleu*" [asilzade] ile yan yanadır; pazarıcı kadın kaliteli kadınla koku alışverişi yapar, kalitelisi güçlü brendi kokusundan kaçmak için burnunu sıkar; yalnızca içgüdüleriyle hareket eden kaba zanaatçı, komik aksanından ötürü, ahmak *bel espritü*yü neşeye boğan makul bir yorum yaparken, kalabalığın içinde gizlenen Sanatçı, ondaki anlamı çekip alıp kendi hanesine yazar. Orada da okul çocukları öğretmenlerine ders verir... çünkü her zaman en çarpıcı yargıları sunanlar bu büyük toplantıların arasına dağılan o genç öğrencilerdir.

Başlangıcında Salon akademik ve kurumsal hiyerarşinin ta-pınağıydı. Gözetiminde gösteri düzenlenen Akademinin kendisi, katı bir biçimde yapılandırılmış üç sınıfa bölünmüştü. Sergi duvarlarında resmi tür hiyerarşisi –en üstte tarihsel tablolar, en altta natürmort– özenle korunurdu. Ama bu formaliteler kamusal heyecanın kaotik iniş ve çıkışları içinde gereksizleşti. 1760'larda ve 1770'lerde kalabalıkları kendine çeken ve basında ilgi uyandıran tablolar, Brenet ve Lagrenée gibi resmi sanatçıların gösterişli tarih tabloları değil, Greuze'ün duygusal tür dramlarıydı.

Benzer bir sınır bozma süreci de tiyatrodaki gerçekleşiyordu. Görünürde Paris tiyatrosu iki karşıt dünyaya bölündüğü için, bu da ha da ilginçtir. Yüksek beğeni ve resmi saygınlık dramı Comédie-Française ve Opéra gibi lisanslı kumpanyalarda barınırdı. Girişleri sütunlu büyük tiyatrolar klasik trajedilerden ve Molière'in

kabul edilebilir edebi komedilerinden oluşan bir besidüzeni sunuyordu. Oyuncular Aleksandrin dizelerini eskiden kalma hitabet ve ritim geleneklerine uygun seslendiriyorlardı. Küfür ve düzensiz mizahla dolu müstehcen farsların ucube gösteriler, cambazlıklar ve baladlarla ilgi çekmeye çalıştığı bulvar tiyatrolarının kaba ve gürültülü dünyasında öte bir şey olamazdı.

Tarihçiler on sekizinci yüzyılı, resmi ahlaki beğeni muhafızlarının popüler kültüre sonunda boyun eğdirdiği dönem olarak tasvir etti. Onlara göre, halkın yaşamında merkezi bir yer işgal etmekten uzaklaşıp marjinalleşti; İyileştirme ve Terbiye Etme kampanyalarına boyun eğdi. Devrimci Jakobenler buna benzer bir işe gerçekten kalkışacaktı. Ama Michele Root-Bernstein ve Robert Isherwood'un araştırmaları sayesinde, eski rejimin son on yıllarında tam tersi bir sürecin işlemekte olduğunu artık biliyoruz. Resmi tiyatro, yaşamsallığını ve bir ölçüde izleyicisini kaybediyordu. Popüler tiyatro esas eğlence haline geliyordu. O zaman büyük ölçüde fark edilen bir görüngü, iki dünyanın uzaklaşmaktan çok yakınlaşmaları daha da çarpıcıydı. Eğlenceye aç ve kraliyet ailesinden ve saray erkânından zanaatçılara, dükkâncılara, tacirlere ve askerlere kadar uzanan bir tek izleyici kitlesi oluşma sürecindeydi. Comédie-Française'de *Figaro'nun Düğünü*'nü görmeye koşuyorlardı; orada sahnenin önündeki parterde durabilirlerdi. Ya da yirmi ya da yirmi beş kuruşa, Temple bulvarında akrobasinin, parodinin, pantomimin, mim sanatının, şarkı ve duygusal dramın çekici bir karışımını sunan Nicolet'nin Grands Danseurs'üne destek olabilirlerdi. (Bir süre starı, büyük "ciddi" oyuncu Molé'yi taklit eden Turcot adlı bir eşekti.)

Bu kültürel kaynaşmanın sayısız örneği vardır. *Journal de Paris* Opéra, Comédie-Française ve Comédie Italienne "yüksek" tiyatrosuyla ilgili günlük bilgi veriyordu, ama Variétés ve Ambigu Comique'te gösterimde olan atraksiyonları da sıralamaktaydı. Bir dünyadan diğerine geçenler çoktu. Ambigu Comique'in kurucusu Audinot daha önce Opéra Comique'te bir şarkıcıydı (ve bir şarkıcının oğluydu) ve bulvarda kendi tiyatrosunu kurmadan önce Versailles'da temaşalar sahnelemişti. 1770'lerin büyük hiti, Dorvigny'nin *Les Battus*'u (Ezik), bir lazımlık üzerine boşaltıldıktan sonra yasal tazminat talebinde bulunmaya çalışan, ama ken-

dini hapiste bulan bahtsız hizmetkâr Janot'yu canlandırıyor. 1780'e geldiğinde, *Les Battus* bir kez sahnelenmiş, başoyuncusu Volange'ı bir Paris şöhreti haline getirmiş ve Versailles'da Kral ve Kraliçe için özel olarak sahnelenmişti.

Aslında kraliyet ailesi herkes kadar bu sahne kültürünün içindeydi. Örneğin Artois'nin, balad işportacılarının Pont Neuf'de sattığı aşırı yergici ve çoğu kez müstehcen şarkılara söz yazdığı bilinir. Paris tiyatrosuna sık sık uğramasına Kralın adaba uygun değil diye kaş çatmasına rağmen, Marie-Antoinette gitmeye devam etti ve izleyicinin onun varlığına gösterdiği tepkiyle bir popülerlik barometresi yarattı. Alkışlar devam ettiği sürece bu durum keyifliydi, ama 1780'lerin ortasında mesafeli sessizlik ya da daha kötüsü, onun halkın teveccühünden uzaklaşma duygusunu güçlendirdi. Yine de Kraliçe, Montansier topluluğunun üyelerini saray oyuncularına (Artois da dahil) yalın küfür dersi vermeleri için Trianon'a getirecek kadar piyasanın kaba ağzına –*poissard* ("satıcı ağzı")– ilgisini sürdürdü. Bu topluluğun arasında, drama dünyasının kapsayıcılığını şahsen gösteren Grammont ailesi de vardı. Nicolet'nin ip cambazı ve palyaço topluluğuyla işe başladıkları bulvarlarda rahat eden ama Versailles'daki performanslara da alışan Grammontlar, devrimci yasaları uygulamak ve vatan hainlerini giyotine göndermekle görevlendirilen Paris şok birliğinde (*armées révolutionnaires*) subay olacaktı.

Ama bu kültürel potayı kurumsallaştırmak için en çok çalışan kişi Chartres Düküydü; Palais-Royal'i Avrupa'da zevkin ve siyasetin en görkemli yaşam alanına dönüştürdü. Eskiden Cardinal Richelieu'nün bahçesi ve Louvre ile Tuilleries'e sınır olan bu gözde yeri, babası Orleans Dükü ona vermişti. Savurgan yaşam tarzı, girişimciliğiyle birleşip bahçeyi kafelerin, tiyatroların, dükkânların ve daha kuşkulu eğlence yerlerinin bulunduğu revaklı bir dinlenme yerine dönüştürmek için abartılı bir plan kurmasına yol açtı. Bordeaux'daki muhteşem tiyatroyu yaratan mimar Victor Louis, iç mekânı yaratmak için tutuldu; ama söylemeye gerek yok, hırs parayı geçti ve 1784'e kadar plandakine benzer bir şeye başlanmadı bile. Bu arada, Palais boyunca uzanan ahşap bir galeri dikilmişti; *camp des tartares* olarak bilinen galeri, kısa sürede fahişelerin ve cepçilerin uğrak yeri olarak ünlendi. İçeride birkaç

kuruşa yüz seksen kiloluk Alman Paul Butterbrodt'un kemerine hayret edilebilir ya da (birkaç kuruş daha fazlasına) iddiaya göre, iki yüz yıldır ölü ve çok iyi durumda olan çıplak (balmumu) bir "belle Zulima"ya neymiş acaba diye bakılabilirdi.

1785'te yaşlı Orleans Dükü ölüp oğluna işi tamamlayacak parayı bıraktığı sırada, Palais-Royal ham ve Rabelaisci popüler kültürü aristokrat Paris'in kalbine getirmeyi başarmıştı. On yıl önce Paris merkezini resmi sanatın özel alanı görmek mümkündü; daha "aşağı" biçimler, Saint-Germain ve Saint-Laurent'in fuarlarına ve bulvarlarına havale edilmişti. Bu büyük zevk çayırlarının içindeki bu gayriresmi biçimlerin oluşturduğu çit, polise haylazlığın en azından öngörülebilir alanlarla sınırlı olduğu duygusu verdi; riski göze alan saygın yurttaşlar aralara gidebilirdi. Seçkin tiyatrolar rakiplerinin artan popülerliğine ve imrenilecek zenginliklerine kuşkuyla bakabilirdi; ama hiç olmazsa moda semtlerin epey dışında sıkışık arka odalarda barındıklarını görmekten memnundular.

Palais-Royal'ın bir gündelik arzu karnavalı olarak ortaya çıkması bütün bunları kökten değiştirdi. Orleansların özel mülkü olarak polis denetiminin fiilen dışındaydı ve bu özgürlükten sonuna kadar yararlandı. "Bu büyülü yer," diyordu Mercier, "büyük bir kent içinde etrafı çevrili küçük bir parıltılı kenttir." Chartres/Orleans'ın şevkle ağırladığı Théâtre Beaujolais (Chartres'ın kardeşinin adı) bir metre boyunda kuklalarla açılış yaptı ve çocuk oyuncularla devam etti; Variétés Amusantes'te bulvarların farsları ve melodramları yanaştı. Daha ağırbaşlı Foy'dan uygunsuz Grote Flamande'ye kadar her türlü kafe boy gösterdi. Bir kişi perukçuları ve dantelcileri ziyaret edebilir, tezgâhlardan limonata içebilir, Café de Chartres'ta (şimdi Grand Vefour) satranç ya da dama oynayabilir, müstehcen şarkılarda uzman bir rahibin (olasılıkla meslekten atılmış) gitarını dinleyebilir, Dük için çalışan bir yazar ekibinin yazdığı ve dağıttığı siyasal yergileri (çoğu kötü) inceleyebilir, büyülü fener ve gölge oyunu gösterilerine bakabilir, öğlen vakti güneş ışınları vurunca ateş alan minyatür bir topun etrafında toplanabilir ya da bilardo oynayabilirdi.

Bulvar tiyatrosunun sınırlı mekânları içinde herhangi bir resmi rütbe ayrımını sürdürmek imkânsız değilse de zordu. Nicolet'nin tiyatrosu on iki metreye on metrelik bir alana dört yüz kişi tıkıştırı-

yordu. Mumlar toplumsal gösteriş yapmaya yetecek kadar ışık saçmıyordu; Nicolet'nin çok ucuz fiyatları nedeniyle, çok farklı dünyalardan insanlar balık istifi gibi üst üste yığılıyordu. Gezinmenin (hem de müşteri aramak), dikizlemenin ve incelemenin önemli bir meşgale olduğu Palais-Royal'ın yollarında ve revaklarında bile mevkiler ve sınıflar fark edilmeyecek şekilde birbirine karışmaktaydı. İtiş kakış içinde, göz alıcı giyinip, taklit pırlantalarla gösteriş yapan bir metresi gerçek şeylerle süslü bir kontesle karıştırmak kolaydı. Genç askerler, rütbe işaretleri çıkarılmış ya da belirsiz üniformalarla (orduda görece yeni bir yenilik) kızları etkilemeye çalışırdı. Siyah cüppeleri içinde Parleментten soylu sulh hâkimleri, dava vekilleri ve kâtiplerle aynı şekilde giyinirdi. Çağdaşların bu toplumsal potpuriden hoşlandığı bellidir. "Dürüst yurttaşlar" arasında aptalca aşırılığı teşvik ettiği için bulvarlara sövüp sayan Louis-Sébastien Mercier "tabakaların keşmekeşine, kaynaşmaya, kalabalığa" tanık olduğu Palais-Royal'e hayrandı. Mayeur de Saint-Paul daha da şiirsel yazıyordu: "Unvan sahibi hanımefendiden hovardaya, parmakla gösterilen askerden Mültezimliklerdeki en alt memura kadar, bütün yurttaş katmanları bir aradadır."

Elbette, Comédie-Française ya da Opéra'nın ağırbaşlı salonlarında toplumsal düzen çok daha belirgindi. Ama dikkat çekmenin koşulu (eski rejim boyunca olduğu gibi) doğum ya da mülk değil paraydı. Dahası, "ciddi" tiyatrolarda bile orta sınıf, hatta alt-orta sınıf izleyicinin –marangozluk ve saatçilik gibi "dürüst" sanatlardan dükkâncılar ve zanaat ustaları– artan girişine ilişkin kanıtlar vardır. 1781'de Dauphin'in doğum günü gibi özel durumlarda, bedava gösterimler olacak ve tiyatro, daha mütevazı izleyiciyle dolacaktı. Ama normal sezonda bile *parterrenin* görece mütevazı fiyatı, öğrenci ve mahkeme kâtipleri gibi müdavimler için ulaşılabilirdi. İstekli tiyatro-sever, oyuncularını ve oyunlarını alkışlamak ya da yuhalamak için, parasını ödeyip örgütlü *claquelardan* birine girerek yerini alabilirdi. *Parterrede* beklenen ruhsattan ötürü, oyunun başarılı mı yoksa başarısız mı olacağı ilk gece buranın tonuyla anlaşılabilirdi. *Parterreden* hiç hoşlanmayan oyun yazarı Marmontel, *Belisarius*'unun başarısından ötürü alkışlanınca, "kültürsüz insanların arasında kuşkusuz çok aydın kişiler de vardır," demek zorunda kaldı.

Peki, *les enfants du paradis, les enfants de la patrie* ile yarıktan ilişkili miydi? Tiyatro izleyicisinde ve zevk bahçelerindeki avareler arasında aleni toplumsal kaynaşmanın eski rejim Fransa'sında rüthenin çöküşünün doğru bir göstergesi olarak kabul edilip edilemeyeceğini bilmek zordur. Her şeyden önce, burada en gevşek haliyle metropol Paris'le ilgileniyoruz. Büyük bir yurttaş keşmekeşinin bereketi içinde, büyük ile küçük, ayrıcalıklı ile yurttaş arasındaki münferit düşmanlık olaylarını örnek bir toplumsal ve siyasal dram tipine dönüştürdü. Bu anlamda, Paris izleyicilerinde, Genel Meclis büyük tiyatrosu için provalar vardı.

Bizzat Paris Parlementinin mahkemesine ulaşan ünlü tiyatro koltuğu savaşı bu konuda örnekti. Anlaşmazlık, yerinde icra edilen dramlardan birinin –aristokrat kibrin sataştığı erdemli yurttaşlık dramı– salona aktarılmasını simgeler duruma geldi. 9 Nisan 1782'de Comédie-Française'in balkonunda bir tartışma çıktı. Tartışanlar Parlement avukatı olan bir Pernot-Duplessis ile Kont de Provence'ın –Kralın küçük kardeşi– muhafız yüzbaşısı Kont de Moreton-Chabillant'tı. Açılan davanın duruşmasında davacının, “tarzının yumuşaklığıyla ve nezaketiyle bilinen, her bakımdan dürüst bir adam” olduğu; o akşam siyah giyindiği ve peruk takmadığı vurgulandı. Diğer yanda, geç gelen subay kırmızı bir ceket giymiş, kılıç kuşanmış ve tüylü şapka takmıştı –başka bir deyişle asker bir saraylının özü. Mahkeme kayıtlarına göre olay şöyle gelişti:

CHABRILLANT: Burada ne yapıyorsunuz?

DUPLESSIS: Yerimdeyim.

CHABRILLANT: Çekil diyorum.

DUPLESSIS: Paramla burada olma hakkım var... Yerimin parasını ödedim ve çekilmeyeceğim. Kalacağım.

CHABRILLANT: Bir f... *robin* bana hakaret etmeye cüret ediyor [bu noktada davacıyı dürttü]. Ben M. Chabillant kontuyum, Monsieur Kralın kardeşinin muhafız yüzbaşısıyım. Burada komuta hakkım var. Kralın emriyle. Hapishaneye, hapishaneye...

DUPLESSIS: Kim olursanız olun, sizin gibi bir adam benim gibi bir adama hiçbir neden olmadan geceyi hapishanede geçirtemez.

Balkon muharebesini ağzı bozuk aristokrat, ama savaşı haklı avukat kazandı. Chabillant gerçekten de muhafızları çağırması; muhafızlar Duplessis'i saçlarından tutup zorla merdivenlerden

aşağıya indirmiş ve dört buçuk saat –gösteri bittikten epey sonra- ya kadar– kilitli tutmuştu. Ama savunmanın iddia ettiği gibi, Kont bu kadar “kaba” birinin sulh hâkimi olabileceğine inanmasa bile bağımsız mahkemenin bir üyesini aşağılamak en hafif ifadeyle düşüncesizlikti. Duplessis’in avukatı Blondel, temel yasal hakları önemsemeyen ve keyfi güç kullanmaktan çekinmeyen kibirli subay-saraylı ile oldukça kararlı, mütevazı giyimli hukuk adamı arasındaki karşıtlığı abartıp pireyi deve yaptı. Mahkemede “*tek başına paranın sıradan insanlarla soyluları eşitleştirdiği bir yerde, sade yurttaş olarak her türlü hakareti savuşturan bireyi savunmanın kamunun yararına*” olduğunu söyledi (vurgular bana ait). Söylemeye gerek yok, mahkeme Duplessis’i haklı buldu ve Konta altı bin lira tazminat ödemenin yanı sıra, hakaret ettiği adamın “şerefli ve namuslu bir adam” olduğunu mahkemede beyan etmesini emretti.

Tiyatronun bir hak savaşına dönüştüğü benzer başka davalar vardı. Örneğin 1784’te Bordeaux’da belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, askeri valinin emriyle tiyatroya alınmadı ve girmekte ısrar edince hapsedildi. Sonra vali belediye başkanını askeri mahkemede yargılatmaya çalıştı. Bunu yaparken, belediye başkanının hemşerileri adına tiyatrodaki yetki kullanma taleplerine karşı kendi askeri gücünü öne sürdü.

Siyaset tiyatroyu etkileyebilirdi, ama eşit ölçüde tiyatro da siyasal dram yatarabiliyordu. Bunların en görkemli olanı elbette Beaumarchais ve *Figaro’nun Düğünü*’ydü. Bu oyunun sahnelendiği zor koşulların, eski rejimin çöküşüne giden yolda bir ara durağı temsil ettiği kabul edilir. Beaumarchais ifade özgürlüğünün savaşçısı olarak, Kral korkmuş ve hırçın bir amir olarak gösterilir. Ama *Figaro’nun* yazıldığı ve sahnelendiği sırada Beaumarchais’in ezilen Figaro değil, hatırı sayılır bir servete ve güçlü bir nüfuza sahip asilleştirilmiş bir sulh hâkimi olması gerçeği, bu basit senaryoyu epeyce karışık hale getirir. 5. Perdede yerleşik düzene karşı Figaro’ya söylenen ağır eleştirinin önemi, aşağı sınıftan bir edebiyatçıdan değil, yerleşik düzenin kayırılan bir evladından gelmiş olmasıydı.

Bu çekincelerle birlikte, Beaumarchais’yi radikal şıklık oyunu oynayan bir aristokrat sanmak da eşit ölçüde yanıltıcı olur. Dik-kate değer yaşamı, geç on sekizinci yüzyıl Fransa’sının toplum-

sal belirsizlikleriyle boyalıydı. Sulh hâkimi ve mahkûm, saraylı ve asi, diplomat ve casus, işadamı ve müflis, yayıncı ve reklamcı, yerli ve yabancı olmuştu. Mesleki yaşamının yörüngesi de mütevazı sanatkârdan fiyakalı bir soyluya doğru kesintisiz bir ilerleme olmamıştı. Bazı evrelerde ünü ve serveti görkemli bir şekilde artmış, bazı evrelerde eşit ölçüde görkemli terslenmelerle ve hayal kırıklıklarıyla ezilmişti. Harı harıl paradoks geliştirdiyse de bu ona doğal gelmekteydi. İftira suçlamasıyla sanık olarak çıktığı mahkemelerin birinde “dürüst adam” kıyafetleri –siyah ceket ve pantolon– giyindi (ve özellikle solgun görünecek bir yüz ifadesi takındı), ama aynı zamanda Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresa’nın kendisine verdiği kocaman elmas yüzükle gösteriş yapmaktan da geri durmadı. 1787’de zamanın rağbet gören mimarı Lemoyne’yi tutarak, iki yüz pencere ve yaklaşık bir milyon lira maliyetli görkemli bir konak inşa ettirecekti. Ama hiç de rağbet görmeyen bir varoş olan Saint-Antoine’da –zanaatçı Paris’in kalbi ve devrimde *sans-culotte* radikalizminin yuvası– yaptırtacaktı.

Figaro’nun Düşünü’nün eşi görülmemiş çekiciliğini ve eski rejimin daha inatçı öğelerinin başına vurmak için bir sopa olarak kullanılmasının nedenini anlamak için, yazarının yaralı *honnête homme* ve yurttaş kalıbına nasıl girdiğini görmek gerekir. Rousseau gibi Beaumarchais de Protestan bir saatçinin oğluydu, ama filozoftan farklı olarak, saatçilik bilgisini parlak ve üretken bir mucit olacak kadar geliştirdi. Çift taraflı maşa icadına ustası sahip çıkınca, Beaumarchais gaspçının maskesini düşürdü ve çok kısa sürede ünlü ve zengin oldu. Yirmi iki yaşında XV. Louis’ye takdim edildi ve saray saatçiliğine atandı. Zengin *financier* Paris-Duverney’le birliktelik soyluluğun yolunu açtı ve 1761’de parayla elde etti. Yirmi dokuz yaşında Pierre-Augustin Caron olmayı bıraktı ve malikânesinin adını, Beaumarchais adını kullanmaya hak kazandı. Soyluluk, yeni üslup, hizmet gerektirdiği için, av yasalarına karşı işlenen suçlarla ilgilenen mahkemede bir duruşma hâkimi oldu –sürüklenerek önüne getirilen profesyonel ve amatör kaçak avcılarının gözünün yaşına bakmadı.

Elbette oyun yazarı olarak ün yapmasını *Sevil Berberi* sağladı, ama bunu, yüce duyarlılığın doğru dışavurumlarını –dostluk, karşılıksız aşk, onurlu zürriyet ve benzeri– konu alan oldukça zayıf

dramlarla sürdürdü. Şöhretli bir şahsiyet oldukça, kıskanç kocaların ve fırsatçı yazar bozuntularının hedefi oldu. Her türlü zevki arzulası daha fazla saldırı çekti. Ama kötü şöhretine rağmen Şövalye Beaumarchais Yurttaş Beaumarchais ile bir arada yaşadı. Çapkın ve kabadayı, Amerikalılar için saldırgan ve girişimci propagandacıydı; asiler için özel bir donanmayı silahla donattı ve Fransız yardımının yükselen maliyeti ile gizli kraliyet masrafları arasındaki farkı kendi cebinden kapattı. Neredeyse eş önemde başka bir proje ona daha da büyük bir yıkım getirdi. Çünkü Paris'in büyük yayıncısı ve kitapçısı Panckoucke işten ümidini kesince, Voltaire'in tüm eserlerini ve yazmalarını yayımlanma işini üstlenmeye karar verdi. Beaumarchais devasa eseri yayıma hazırladı, yazışmalarını açık etmeye aldırma-yan incinmiş taraflarla (Prusyalı Büyük Frederick de dahil) kavga-ya tutuştu, Lorraine'de kendi matbaasını kurdu, İngiltere'de hurufat satın aldı ve otuz bin ön abone bularak başa baş getirmeye çalıştı. Beklediği gibi, eline geçen iki bin oldu. Para alamayan matbaacılar makinelerine zarar verdi ve bir kasadar hasılatın bir kısmını alıp kaçtı. Dört yapraklı forma halinde yetmiş iki cilde ulaşan iş devasa boyutta ticari bir fiyasko oldu. Ama aynı zamanda kültürel bir başarıydı, Beaumarchais'nin yaptığı belki de en güzel işti.

Beaumarchais'nin Sıradan Adam'ı oynamaktaki tartışmasız yeteneği *Figaro'nun Düğünü*'ne evrensel sesini kazandırdı. Sü-rüden ayrıldı ve türleri karıştırdı. Popüler tiyatronun iğneleyici yergisini Comédie-Française'in heybetli salonuna getirdi. Rolle-rini doğallıkla ve canlı oynayabilen Louise Contat (Suzanne) ve d'Azincourt (Figaro) gibi becerikli oyunculara ânında ün kazandır-dı. Senyörel güç özentilerine saldıran bol miktarda bulvar kome-disi olduğu halde, hiçbiri bunu bu kadar iğneleyici bir şamatayla yapmamıştı. Mercier'nin 1773'te istediği türden "halkın dramı"na ülkede şimdiye kadar görülenlerden daha yakındı. Mozart'ın ve da Ponte'nin opera versiyonunu bilenler, ham haylazlığı büyük ölçü-de çıkarılmış bir *Figaro* tanır. *Correspondence Secrète* yazarının yorumladığı gibi, Beaumarchais'den öncekilerin,

küçükler pahasına büyükleri güldürme niyeti vardı; burada boynu bükükler, büyüklere gülebiliyordu ve bu sıradan insan-ların sayısı o kadar kayda değerken, Figaro'nun her kesimden topladığı büyük izleyici kitlesine şaşmamak gerek.

Kuşkusuz, Beaumarchais oyunun resmi müdahaleler olmadan sahnelenmesini isterdi. Ama acemice sunulunca da bu müdahaleleri ezici despotizmi ile yurttaşların özgürlükleri arasında savaş olarak tanıtmaya fırsatını kaçırmadı. Bu kılıkla poz verebildi, çünkü oyunu görmeye can atan yurttaşlar arasında Marie-Antoinette ve sarayın büyük bölümü de vardı. Beaumarchais taslağı Chamfort'a (Talleyrand'ın arkadaşı) vermiş, o da Kraliçenin gözdesi Vaudreuil'in eline tutuşturmuştu. Özel bir okuma ayarlanmıştı ve yerleşik düzene eleştiriler acımasızlaştıkça Kraliçe daha çok sevdi. Kral daha az eğlendi. 5. Perdede Figaro'nun ünlü monologunun ortasında koltuğundan kalktı ve ender rastlanan bir belagat ve öngörüyle "iğrenç" olduğunu ilan etti: "Asla oynanmayacak; oyunun sahnelenmesi tehlikeli sonuçlar doğurmayacaksa Bastille'i yıkmak gerekir."

Proje resmi olarak yasaklanmasına rağmen, Beaumarchais yasatmak için her yola başvurdu. Akıllıca davranıp, "Marlborouck S'en Va-t-en Guerre" adlı popüler bir şarkıyı oyunun içine sokmuştu. "Va-t-en guerre" ironik bir küçümsemeydi; tantanayla (eylemle değil) savaş kast edilmekteydi ve XIV. Louis'in seferleri sırasında, can düşmanı Dük de Marlborough'un savaşta öldürüldüğüne dair asılsız bir söylenti yayılınca şarkı bestelenmişti. 1780'lerde yeniden canlanan şarkı, Amiral Suffren'in Kraliyet Donanmasını taciz ettiği Hint Okyanusunda ve Amerika'da İngilizlerin aşağılanmasıyla dalga geçmek için söylendi. Beaumarchais şarkıyı, kendi savaşı askeri bir seferin dramatik eşdeğeriymiş, şarkının şaka kısmını kendi düşmanı yakında yere serilecekmiş gibi benimsedi. *Double-entendre*nin fiilen resmi dil olduğu bir sokak ve salon kültüründe kinaye gözden kaçmadı.

Gerçi her zamanki gibi, sarayın otoritesini zayıflatan şey, soyululuğun bir kesiminin sarayı rezil etme isteği idi. Oyunun el yazmaları çoğaltıldı ve liberal (ve çok liberal olmayan) büyük soyluların evlerine özel olarak dağıtıldı. Bunlardan bazılarının polisin giremediği kendi özel tiyatroları vardı. Bu özel gösterimlerin devam etme tehlikesi ve daha da kötüsü, St. Petersburg'da Grandük Paul'ün sponsorluğunda bir ilk gösterim tehlikesi, gayri resmi bir anlaşmaya neden oldu; buna göre oyun Paris'te Kraliçenin özel mülkü olan ve Opéra'nın provalar için kullandığı Salle des Menus

Plaisirs'de sahnelenebilirdi. 13 Haziran 1783'te tiyatronun dışındaki sokakları binlerce kişi doldurdu ve küstahça "Marlbrouck" şarkısını söyledi. Perde açılmadan yarım saat önce Kral, *lettres de cachetyle* silahlanan mabeyincisini gönderip, açıkça hapisshanede bir süre geçirmek anlamına gelen "Majestelerinin öfkesine binaen" oyundan vazgeçilmesini emretti. Beaumarchais'nin yanıtı Figarovari bir tehdit savurmak oldu. "*Eh bien Messieurs*, burada gösterim olmayabilir, pekâlâ, size yemin ederim ki sahnelenecek, belki de Notre-Dame'ın korosunda."

Yurttaş ile hükümdar arasındaki bu hesaplaşma o an için bir sonuca varmadı. Beaumarchais bazı düzetmeler –tamamı bütünüyle önemsiz olduğu anlaşılan– yapmaya razı oldu ve Kral da merhamet gösterdi, oyunun büyük bir fiyasko olmasını beklediğini de gizlemedi. Büyük bir hayal kırıklığına uğradı. 21 Nisan 1784'te yeni neo-klasik Théâtre-Français'de (şimdi Odéon) perdelerini açtı. Akıllı aristokrat Barones-d'Oberkirch, kalan birkaç koltuğu kapmak için tiyatronun önünde toplanan devasa kalabalıkta patlak veren yumruklaşmalara tanık oldu. Gösteri, radikal olmayan Barones'in aklını başından aldı; gösterinin en kaba biçimde tribünlere oynayarak başarılı olduğunu düşünen eleştirmenleri azarladı. 1789'da anılarında şöyle yazdı: Aksine,

Figaro'nun Düşünü, belki M. Voltaire'in eserleri hariç, şimdiye kadar yazılmış en zekice iştir. Göz kamaştırıcıdır, gerçek bir havai fişektir. Sanatın kuralları baştan sona tersine çevrilir ve dört saatlik gösteride sıkıcı bir tek ânın olmamasının nedeni budur.

Ama Figaro gazabını Kont Almaviva'ya yöneltince kahkaha atan izleyiciler arasında aristokratların ahmaklığını fark etme feraseti de vardı:

Bir büyük-senyör olduğunuz için kendinizi büyük dahi sanıyorsunuz... soyluluk, zenginlik, rütbe, memuriyet! Bütün bunlar sizi yüce ve kudretli yapar! Bu kadar çok şeye sahip olmak için ne yaptınız? Birazcık doğma zahmetine katlandınız, hepsi o kadar: Ötesine gelince, kahretsin, anonim kalabalığın içinde kaybolan ben hayatta kalmak için bütün bilgimi ve yeteneğimi kullanmak zorunda kalırken, siz sıradan bir kişisiniz.

Barones-d'Oberkirch'in gözlemine göre, izleyicilerin arasında konuşmayı selamlayan alkış tufanına katılan *büyük senyörler* kendi kendilerini tokatladı [*ils se sont donnés un soufflet sur leur propre joue*]; kendilerine güldüler, daha kötüsü başkalarını da güldürdüler... tuhaf körlük!"

Bununla birlikte, monarşiyi ya da bakanları değil kendilerini hedefleyen bir polemğin önemini kavramaya başlayınca soy-luların ağzından "bravo" ve "bis" sesi çıkmadığına dair işaretler de var. *Figaro*'nun Théâtre-Français'deki gösterimi Ocak 1785'te bittikten sonra bir karşı saldırı kampanyasına başladılar. Önce Paris Başpiskoposu, gaddarlığı vaaz kürsüsünden kınadı; sonra rahip pozu takınan yazar Suard, iğneleyici ve alaycı bir eleştiriyle onu izledi. *Journal de Paris*'de yanıt veren Beaumarchais kuru kü-çümseme yoluna başvurdu. "Aslanların ve kaplanların" saldırısını savuşturduktan sonra, diyordu, küçük asalaklara yanıt vermeye devam ederek küçük düşmeyecekti; çünkü bu onu "her sabah şilte-yi silkeleyip pis tahtakurularını dökmek zorunda kalan Felemenk hizmetçilerin" durumuna düşürdü.

6 Martta makale Kralın dikkatine sunuldu ve isteğinin yeri-ne getirilmemesinin acısını hâlâ hissettiği için, vahşi yaratıklara (zararlı böceklerden çok) göndermeyi kişisel bir saldırı olarak an-ladı. Bu Beaumarchais'yi hapse atmaya yetti. Fazlasıyla gücenen Louis, ironi yapan birine verebileceği en ezici cezanın komik aşı-ğılama olmasına karar verdi. O gece oyun masasındayken, maça yedilisinin arkasına, Beaumarchais'nin Bastille'e (söz dinlemez yazarların her zaman konulduğu yer) değil, suç işleyen çocukla-rın konulduğu ıslahevi Saint-Lazare'a atılması emrini yazdı. Bu alaycı aşağılama kısa süreliğine Beaumarchais'nin gururunu kır-dı. Alay konusu olduğunu bildiğinden hapisten çıkmak istemedi, birçok talihsizliği atlatmasını sağlayan özgüvenini bir daha tam olarak kazanamadı. Eski rejimin son yıllarında hem radikallerin hem gericilerin şamar oğlanı haline geldi.

Saint-Lazare'da kalışı Beaumarchais'yi kalıcı olarak saldırı-dan savunmaya dönüştürmüş olabilir, ama *Figaro* için aynı şeyi yapmadı. Oyun "meşru" Paris tiyatrosunun en popüler ve dayanıklı başarısı olmaya devam etti. Beaumarchais'nin, ettiğini bulma-sına sevinen ve kendi kendini özgürlük şampiyonu ilan etmesinin

ikiyüzlüce olduğuna inanan düşmanları vardı. Kendisini sinip ki-birli aristokrasinin ayaklarına kapanmak zorunda kalan, yeteneği ve zekâsıyla keyfi rütbe engellerini rahatsız eden “dürüst adam” olarak tarif eden Figaro’yu dikkatle dinleyen “anonim kalabalık” içinde dostları da vardı. Devrimci kulüpler ve kalabalıklar arasında kendi Almayavalarından intikam almaya sabırsızlanan Figaroların lejyonları bulunduğu bir mitse de, eski oyun yazarları, hicivciler, oyuncular ve tiyatro yöneticilerinin en coşkulu giyotin düşünleri arasında oldukları da bir gerçekliktir.

II. ROL DAĞITMAK: DOĞANIN ÇOCUKLARI

Saint-Lazare ıslahevine düşmeden bir yıl önce Beaumarchais’nin çok yaratıcı bir tanıtım düşüncesi vardı. *Figaro’nun Düşünü*’nün gelirini değerli bir davaya bağışlamayı önerdi: Annelerin bebek emzirmesini teşvik. Paris’te, çalışabilmek için bebeklerini köylerde sütannelere göndermek zorunda kalan annelere yardım edecek bir Anne Sağlığı Enstitüsü kurulacaktı.

Paris’te polis şefi Lenoir’ın tahminine göre, her yıl doğan yirmi bin bebeğin yalnızca otuzda birinin annesi kendi bebeğini emziriyordu. Ve bunların neredeyse tamamı, aile içinde emzirmeyi tutkuyla savunan Rousseau’nun yolundan giden hali vakti yerinde ailelerin kadınlarıydı. Gücü yetenler sütanneleri kendi evlerine getiriyor ya da bebeklerini kenar mahallelere gönderiyordu. Ama mütevazı ve yoksul evlerin büyük çoğunluğu, başkentin etrafındaki köylerde sütanneler bulmak için resmi bir büroyu ve onun gezici temsilcilerini –*meneur*ler– kullanıyordu. En yoksullar, Yetiştirme Yurduna götürülsün diye çocuklarını kilise merdivenlerine bırakıyordu, onlar da kırsal alandaki sütannelere havale ediliyordu. Bu şekilde gönderilen her iki bebekten biri için köyde emzirilmek bir ölüm fermanıydı: Kentsel yoksulluğun imdadına yetişen kırsal mahrumiyet. Emzirme karşılığı aldıkları üç kuruşa muhtaç çaresiz kadınlar bazen emzirme yetenekleri konusunda *meneurü* aldatıyor, bebeği hayvan sütüyle ya da su ve haşlanmış ekmekten oluşan bir bulamaç-mamayla besliyordu. Bazen ağızlarına paçavra tıktırılırdı. İnsan ve hayvan pisliği içinde oturan bebekler çengele asılı bir kundakta ya da eski bir beşikte tutu-

lurdu. Dizanteri on binlercesinin sefaletine son verirdi ve çocuğun durumu konusunda ebeveynlere (ve Yetiştirme Yurduna) bilgi vermekten sorumlu *meneur*, ölümleri gizleyip parayı cebe atardı.

Bu ölüm sanayiyle ilgili haberlerden etkilenen Beaumarchais, Figaro'yu harekete geçirip, emziren annelerin imdadına yetişti. Planı öven bir gravür, Figaro'yu cömertçe desteklenen ve memnuniyetle emziren annelere yardım dağıtırken gösterir; arkasında duranlar ise onları bir "dadı hapishanesinden" kurtaran kahramanı selamlar. Ayakta bir Filozof bu mutlu sahneyi "Refah"a gösterirken, onların üstünde "İnsanlık," üzerinde "Emziren Annelere Yardım" yazılı bir tablet tutar.

Beaumarchais'nin tiyatrodaki başarısı Paris'teki düşmanları için zaten yeterince inciticiydi. Bu halenin yardımseverlikle daha da parlatılmasına kesinlikle hazır değildiler. Ama Lyon Başpiskoposu düşünceden haberdar oldu ve 85.000 liralık bir bağış alıp Lyon'da bir "Enstitü" kurdu. Eldeki bütün verilere göre, bu bir başarıydı; bebek ölüm oranlarında belirgin bir düşüş olduğu söyleniyordu. Çapkınlık suçlamalarına karşı sürekli savunmada olan Beaumarchais'nin böylesine yüce bir hayırseverlikle bütünleşmesi zekiceydi. Oyununu nüktelerle dolu, ama içerikten yoksun komik bir zırva olarak önemsemeyen eleştirmenlere karşı, bu plan oyunun temelinde yatan ahlaki temaları öne çıkardı: Aristokrat şehvete ve zora karşı evliliğin masumiyetini savunmak. Figaro'nun kendisi bir kimsesizdi; Almaviva'nın stratejilerini boşa çıkarmanın araçlarından biri de annesini bulmasıydı. 1750'lerin "burjuva" Duyarlılık "dramlarında" olduğu gibi, kötülük karşısında erdemin (ve rütbe karşısında zekânın) zaferi, *Figaro'nun Düşünü*'nün kafalarda yer eden çözümüdür.

Dahası, emzirme yalnızca bir halk sağlığı konusu değildi. Doğrudur; emzirmeyi savunanlar, bebek ölümlerini azaltmasının Fransa'yı nüfus azalması tehlikesinden (resmi kafaları her zaman meşgul eden) nasıl kurtardığını vurguladı. Ama yaşam ile ölüm, doğal pratik ile toplumsal pratik arasındaki bu belagat karşıtlığı, ikna ediciliğini ahlaki göğüs siyasetinden aldı. Emzirmeye direnişin, duyuşal zevk-ü sefanın aile görevinden üstün tutulmasından kaynaklandığı öne sürülmüştü. Emzirme ile cinsel faaliyetin, sütü lekeleyeceği ya da erkeklerin iğrenmesine neden olacağı korku-

suyla birbirini dışladığı varsayılmaktaydı. Bu yüzden Rousseau ve hekim dostu Dr. Tronchin de aralarında olmak üzere, erkek yazarlar, emziren annelerin sayısındaki azalmayı kadın düşüncesizliğine ya da kocaları incitme kaygısına bağladı. Ne var ki, 1767’de *Çocuklarını Emzirmek İsteyen Kadınlara Öğüt* kitabını yayımlayan Marie-Angélique Le Rebours, daha akla yakın bir biçimde, cinsel alışkanlıklarının kesintiye uğramasına gücenen erkekleri suçladı ve aşırı kıskanç ya da bebekler ağlayınca çileden çıkan erkekleri eleştirdi. Aslında, moda bir dekolteyle yarı sergilenen kösnül bir cazibe olarak göğüs ile anneden çocuğa bolca sunulan doğal bir armağan olarak göğüs görüşlerinin çekişmesi söz konusuydu. Emzirmenin erdemlerini tanıtmak için yazılan bir oyunda, *Gerçek Anne* (yedi aylık) kendisine cinsel doyum nesnesi gibi davranan kocasını zekice azarlar: “Duyuların doğanın saygın hazineleri olan bu memelere, kadınların göğsünü süslemek için verilmiş bir ziynet eşyası gözüyle bakacak kadar yontulmamış mı?”

Erotizm ile annelik arada bir bağlantılı olabildi; en azından evde emzirme kampanyasında herkesten çok etkili olan Rousseau’nun deneyiminde. *İtiraf*lar’da dekolte giyside şişkin bir meme görünce (başka şeylerin yanı sıra) uyarıldığını kabul etti. Aynı şekilde Venedikli bir fahişenin sarkık meme ucunu görmesi, kızı son derece güzel bir yaratıktan itici ve kaygan bir canavara dönüştürmüştü. Bütün yaşamını şekillendiren ilişki, sevgili olduktan epey sonra da “Anne” diye hitap etmeye devam ettiği hamisi Mme de Warens’le (kendisinden on iki yaş büyük) ilişkisiydi. İdilleri ve aile yaşamı dramlarını diğer sanatçılardan daha çok bir kamusal ilgi konusu haline getiren ve ahlaki konularından ötürü Denis Diderot tarafından defalarca tebrik edilen ressam Jean-Baptiste Greuze de, 1780 civarına ait *Beyaz Şapka*’sının yeterince gösterdiği gibi, şehvet düşkünlüğü ile masumiyeti ikiyüzlüce kullanabildi.

Rousseau’yu okuyan, Comédie-Française’de Diderot’nun “burjuva dramlarını” dinleyen ve Greuze’ün aile saadeti ve Salon’daki hüznü tablolarını gören kişilerin büyük çoğunluğu için mesele çok daha basitti. İlan edilmekte olan şey, savurganca süslenme merakıyla, nükte ve tavır, nezaket ve üslup konusunda ısrarıyla rokoko saray kültürünün antiteziydi. Bu ahlakdışı biçimsel efekt-

ler yerine erdem dünyasına saygı gösterilecekti. Bu yeni dünyada kulp kafaya, duygu akla, doğa kültüre, kendiliğindenlik hesapçılığa, sadelik şatafata, masumiyet deneyime, ruh zekâyâ, evcil olan moda olana, Shakespeare ve Richardson Molière ve Corneille'e, İngiliz peyzaj mimarlığı Fransız-İtalyan biçimsel parklara tercih edilecekti. Yalnızca rokoko nüktenin hafif hazır cevaplığını değil, klasisizmin içi boş titreşimlerini de bastıran duygusal çağrışımlarla yüklü yeni bir edebi söz dağarcığı üretti. *Tendresse* (sevecenlik) ve *âme* (ruh) gibi sözcüklerin bolca kullanılması Duyarlılık cemaatine dolaysız üyeliği sağladı; *amitié* (dostluk) gibi daha gelişigüzel kullanılagelen sözcüklere yoğun yakınlık duyguları bahşedildi. *S'enivrer* (sarhoş olmak) gibi fiiller *plaisir* (haz) ya da *passion* (tutku) ile bileşince, ahlaksız bir karakterden çok asil bir karakterin nitelikleri haline geldi. Anahtar sözcük *duyarlılıktı*: Sezgilerdeki yoğun hissetme yeteneği. *Un coeur sensible* (duygulu bir kalp) sahip olmak ahlakın önkoşuluydu.

İçsel duyguların dışsal ifadeleri bu dönemde kabul edilebilir olmaya başladı. Sevgiliye benzerlik taşıyan küçük takılar, içinde eşlerin ya da çocukların saç perçemleri bulunan madalyonlar duygulu kalbin yaygın nişanı haline geldi. Perçemler bu dünyadan ayrılmış sevdiklerinize aitse önemi daha da yakıcı olurdu ve 1780'lere gelindiğinde, engelsiz keder ifadeleri, bir çocuğun ölümüne beklenen tepki olarak metin kaderciliğin yerini almıştı. Aşk mektupları Rousseau'nun *Yeni Heloise*'ından esrik abartıyı ödünç aldı ve tutku açıklamalarını bunun üzerine yığdı. 180 aşk mektubunun tipik bir örneğinde, *Yeni Heloise*'ın kadın kahramanı Julie de Lespinasse'ın nefesi kesildi: "*Mon ami*, seni sevilmesi gerektiği gibi, ölçüsüzce, delice, kendinden geçercesine ve çaresizce seviyorum."

Yeniden biçimlendirilen bu söz ve ifade dünyasında, gözyaşları zayıflığın değil, yüceliğin kanıtı olarak özellikle takdir edildi. Tam da durdurulamaz olduğu (öyle sanılmaktaydı) için değer verilmekteydi: Ruh çehreyi doğrudan suluyordu. Gözyaşları kozmetiğin düşmanı ve sahte kibarlığın sabotajcısıydı. En önemlisi, iyi bir ağlama nöbeti erkeğin ya da kadının içindeki çocuğun mucizevi bir şekilde korunduğunu göstermekteydi. Bu yüzden Rousseau'nun erkek ve kadın kahramanları, kendisiyle başlamak üzere, en hafif kıskırtmada hıçkırır, ağlar ve hüngürder; ama Gluck

dinleyen opera hakemleri ve Greuze'e bakan Salon eleştirmenleri de aynısını yapardı. 1765 Salonu'nda Greuze'ün *Ölü Kanaryasına Ağlayan Kız*'ının ikinci versiyonunu gören Charles Mathon de La Cour, kızın yaşını (on bir civarı) "doğa[nın] kalbi en tatlı izlenimle-ri alacak şekilde yumuşatmaya başladığı" aşama olarak saptadı; bu nedenle gözyaşları hem çocukçadır hem yetişkinlik öncesidir. Sonra bu ıslak hüznün ressamca ele alınmasını ayrıntılı bir biçimde incelemeye geçti:

Uzun süredir ağlamakta olduğu ve sonunda derin bir kederin bitkinliğine teslim olduğu görülüyor. Kirpikleri ıslaktır, göz kapakları kızarmış, ağzı hâlâ büzülmüş durumdadır; göğsüne bakılınca hıçkırıklarının sarsıntısı hissedilebilir.

"Uzmanlar, kadınlar, züppeler, ukalalar, nüktedanlar, cahiller ve ahmaklar," diyordu, "bu tablo konusunda hepsi hemfikir,di," çünkü onda "insan doğayı görür, kızın kederini paylaşır ve her şeyden önce onu teselli etmek ister. Birçok kez saatlerce derin düşüncelere daldım, öyle ki, tatlı ve yumuşak bir hüznle sarhoş oldum."

Greuze'ün evcil operalarının ikna gücünün nedeni, sergilenen duygu dünyasına izleyiciyi doğrudan bağlama yeteneğiydi (aynı zamanda, Michael Fried'in öne sürdüğü gibi, bu duyguların farkında olunmadığı varsayımını bakan kişiye sunması). Diderot "Beni duygulandır, beni şaşırt, sinirimi boz, beni titret, ağlat, sars ve kudurt" diye istekte bulundu ve en tutkulu tablolarında –örneğin 1761 tarihli *Köy Gelini*– Greuze çok sayıda izleyiciye bunu yaptı. Birçok çağdaş, eserlerin etrafına üşüşen kalabalığın aklını başından alan duygu selini anlatır; kalabalık o kadar yoğun-ğundu ki, Diderot'nun bize anlattığına göre, ancak itiş kakışla ilerlenebiliyordu. Ailesini terk edip orduya katılan ve geç gelince babasının öldüğünü gören genç bir adamı temsil eden *Kötü Oğul* ve *Cezalandırılan Kötü Oğul* çiftinin çizimleriyle ilgili olarak Mathon de La Cour, Greuze'e bunları tablo olarak tamamlamasını önerip önermeme konusunda emin olmadığı yorumunu yaptı, çünkü "onlara bakmaya yürek dayanmaz. Ruhu o kadar korkunç ve derin bir duyguyla zehirler ki, insan gözünü başka yöne çevirmek zorunda kalır."

Bu ilk Romantik duyarlılık patlamasının temsil ettiği köklü kültürel değişimin önemi edebiyatla sınırlı değildir. Devrimin, hem kurbanları hem en acımasız savcılarını tarafından paylaşılan standart sesi haline gelecek sözlü ve yazılı bir tarzın yaratılması anlamına geliyordu. Mirabeau ve Robespierre'in konuşmalarının yanı sıra, Desmoulins ve Mme Roland'ın mektupları ve örgütlü Cumhuriyet bayramları ruha, insanlığa, Hakikate, Erdeme, Doğaya ve aile yaşamının sadeliğine başvurur. Greuze'ün tablolarında ilan edilen erdemler, Devrimin Erdem olarak anlayacağı şeyin ahlaki temelini oluşturdu. 1787'de Mercier "İçgüdü'nün uyarısıyla birlikte erdem genel iyiliğe uygun olanı hisseder," diyordu. "Sinsi diliyle akıl en belirsiz girişimi en çekici renklerle boyayabilir, ama erdemli kalp en mütevazı yurttaşın çıkarlarını asla unutmaz. Erdemli devlet adamını zeki siyasetçinin önüne koyalım." Robespierre'in görüşü tam da buydu; sıkça söylediği gibi, ona göre siyaset kamu ahlakından başka bir şey değildi. Annelik; geçici şehvetin insafli emzirmeye bastırıldığı mutlu bir evlilik; yaşlılara saygı; gençlere anlayış: Bütün bu değerlerin bir yurttaşlık okulu olduğu savunuldu. Bu değerler şemasında özel alan ile kamusal alan arasında bir ayırım olamazdı. Aslında toptan evcimenlik resmen yurtseverliğin zorunlu bir özneliği sayılıyordu. Resimde ilahlaşması, Genel Mültezim ve verimli yazar Laborde'un kendisini ve ailesini örnek bir aile saadeti içinde göstermek için sipariş ettiği *Sevgili Anne* olabilir. Salonda sergilenen tablo Diderot tarafından "iki nedenden ötürü, bir sanat eseri olarak ve iyi bir yaşam örneği olarak mükemmel" diye övüldü. "Aile saadetine hesapsız mutluluğunu ve değerini ahaliye vaaz eder ve yüce bir duyguyla betimler."

Devrimci kuşak aşırı heyecanlı bu ifade tarzına alışık büyüdü. Greuze 1769'da kendi baba-oğul çatışmasını, Roma İmparatorunun oğlunu komplo kurmakla suçladığı *Severus ve Caracalla* ile tarihsel tablo türüne çevirmeye çalışınca kötü tökezledi. Greuze'ün Akademinin üst hiyerarşisine terfi etmek yerine "tür ressamı" olarak kabul edilip aşağılanmasına neden oldu. 1770'lerde Roma tarihi tabloculuğunun yeni ve daha sert bir tarzından önce Greuze'ün yıldızı biraz sönmüş olmasına rağmen, 1750'lerin ve 1760'ların aile dramları halkın imgelemi üzerindeki hâkimiyetini

sürdürüyordu, hatta Jean-Georges Wille ve diğerlerinin gravür versiyonlarıyla menzilini genişletmekteydi.

Diderot'nun oyunları ve Rousseau'nun romanı gibi, Greuze'un tabloları da bazen "burjuva" olarak sınıflandırılmasına rağmen, onlara düşkün olanların Fransız toplumunun en tepesinde başladığını takdir etmek önemlidir. Eğer eski rejimi Duyarlılık kültürü devirdiyse, hasarın çoğunu (diğer birçok konuda olduğu gibi) kendi kendine verdi. Rahibin yerine geçen bir noterle Protestan bir töreni temsil eden ve Versailles'daki ihtişamlı hanedan evliliklerinin tam antitezi olan *Evlilik Sözleşmesi*'ni XV. Louis'nin Sanat Bakanı Marki de Marigny satın aldı. Kız kardeşi Kralın metresi Madam de Pompadour'du ve Rousseau'nun operası *Köy Münecimi*'nin 1752'de Fontainebleau'da ilk gösterimini örgütleyen oydu. Bestecisi "üstünkörü taranmış bir sakal ve rüküş bir perukla" duruma uygun giyinmeye çok dikkat etti. Kırsal dekorunun, öyküsünün ve müziğinin sadeliğiyle opera, çocuksu Doğanın, kent ve saray kültürünün ürünleri karşısındaki zaferini örneklemekteydi. *Mercure de France*, operayı "müzikte ifadenin doğruluğu ve ender naifliği"nden ötürü övdü.

XVI. Louis'nin tahta çıkmasıyla birlikte bu sevda yok olmadı. Denildiğine göre, Kralın babası, Dauphin, Rousseau'nun basit zanaatkarlığı övmesinden o kadar etkilendi ki oğluna çilingirlik eğitimi verdi. Terzisi Rose Bertin'in yol gösterdiği Marie-Antoinette, kültürün gerektirdiği gibi, canlı çiçekli ve kırsal edalı, görece sade kostümler tercih ettiğini gizlemedi. Arkadaşı Elisabeth Vigée-Lebrun, portresini bu çarpıcı gayrı resmi tarzda yapıp, hasır sepetlerle ve şapkalarla tamamlayarak lütufta bulundu. Peyzaj mimarı Mique'in Petit Trianon'da Kraliçe için yarattığı "Rustik Köy" (*Hameau Rustique*), kurdeleli inekleri, Alp koyunları ve değirmeniyle, saray protokolünün azameti içinde kırsal yaşamın masumiyetini geliştirmeye yönelik içten bir girişimdi, ama feci biçimde yanlış anlaşılan bir girişim. 1789'da bu, hırpani köylüler Ile-de-France yollarında dilenirken, çobancılık oynayan ve kahvaltı için taze yumurta haşlayan bir Marie-Antoinette parodisi gibi görünecekti.

Daha da şaşırtıcı olanı, 1782'de Marie-Antoinette'in Paris'in kırk kilometre dışında, Ermenonville'de Rousseau'nun mezarını

ziyaret etmesiydi. Çünkü Duyarlılık, tomurcuklanan yurttaşların gayrı resmi diniydiyse, en kutsal mabetleri de Ermenonville'di. Zengin bir süvari subayı ve Genel Mültezim olan Marki de Girardin orada, Rousseau'nun çalışabileceği, kendisine ve başkalarına önerdiği gibi tek başına yürüyüş yapabildiği son bir "inziva yeri" sağlamıştı. Sonuna kadar çocuk kalan Rousseau, Girardin ve karısını yeni ve son "Anne ve Baba"sı kabul etmekte ısrar etmişti. 1778 Temmuzunun başında öldü ve karısı Thérèse'ye veda sözleri üzerine spekülasyon yapan başkentte öyküler dolaşıma girdiğinde cesedi daha soğumamıştı: Beş çocuklarını bebekken Yetiştirme Yurduna bıraktıkları için pişmanlık ifadeleri ve eşi görülmemiş ölçüde içten oldukları söylenen, bazı ünlü kişilerin –Diderot ve Madam d'Epinay– gizli tutulmuş görmek istediği "anılar" ya da "itiraflar"ın geçtiği yerler. Çok geçmeden, Rousseau'yu çok iyi tanıyan ve geride kalan ebedi fragmanları ele geçirmek için sabırsızlanan *Journal de Paris* editörleriyle başlayarak, meraklı ziyaretçiler Girardin malikânesine gelmeye başladı. 1779'un ortasına gelindiğinde, sağken uzak durulan Rousseau bir ölümsüzlük halesi kazanmaktaydı. Cenevre'de bir heykeli dikilmişti, Paris'te Houdon'un modelini çıkardığı bir büst; ünlü Fransızların yarı resmi bir *Nécrologie*'si Voltaire, Turenne ve Kral IV. Henri'ninkilerle birlikte onun bir portresini ve övgüsünü de içermekteydi; *Köy Müneccimi* Paris'te geniş izleyici topluluklarına sahneleniyordu. 1781'de Rousseau'nun *Les Consolations des misères de ma vie* (Hayatımın Kederlerine Teselliler) denilen bir ezgi derlemesi yayımlandı ve geliri dul karısı adına Yetiştirme Yurduna bağışlandı. Katılımcılar arasında Kraliçe ve Benjamin Franklin de vardı.

1780'nin başında, *Mémoires Secrètes* yazarının iddia ettiğine göre, "Fransa'nın yarısı, ona adanan küçük adayı ziyaret etmek için Ermenonville'e taşınmıştı; orada onun ahlak ilkelerine ve öğretilerine dost olanlar her yıl küçük felsefi yolculuklarını yenilerdi." Luc-Vincent Thiéry, Paris civarı için hazırladığı gezi rehberine Ermenonville'i de dahil etti. Ama akıl edip, hacılara eksiksiz bir yürüyüş yolu sağlayan kişi mülk sahibi Girardin Markisiydi. *Promenade*'i, Rousseau'nun duyarlılığının topografik manzarası kadar zihinsel manzarasında da bir gezidir. Girardin, parkının senyörel bir mülk olarak değil, tüm hayranlara bir tür bedava hediye olarak görülmesi gerektiğini açıkça

ortaya koydu. “Bu parka girmek için sahibinden izin almaya gerek yoktur,” diyordu, ama “şöhretli yabancılara ya da sanatçılara” kişisel rehberlik yapmaktan memnuniyet duyacaktı.

Girardin uygun bir içtenlik ifadesiyle “Kendimi siz Rousseau dostlarına adıyorum,” diyordu ve rehberi sanki dost bir el erdem manzarasında çömeze yol gösteriyormuş gibi yazılmıştır. Yalnızca Rousseau’nun eserlerine ve yaşamına ilişkin derin bilgiyi değil (“İşte kulübesini görüyorsunuz;” Saint-Preux’nün engellenmiş tutkusunu kara kara düşündüğü yer vardır), ortak bir doğa beğenisini de varsayıyordu. Üç dört saatlik yürüyüş, Thiéry’ye göre, “sadık sevgililerle meskûn gibi görünen” küçük bir mezrayla başlayıp, “muazzam bir sessizliğin ve yalnızlığın içine düşen insanın dehşet içinde ağaçlığın derinliklerine ilerlediği bir orman” a kadar gidiyordu. Doğaya adanmış küçük bir tapınağın aniden belirmesiyle şaşırان kişi, bir Felsefe anıtının bulunduğu bir düzlüğe çıkar, oradan da çam, sedir ve ardıç ağaçlarının, dik kayalıkların ve çağlayanların bulunduğu bir “bakir alan” a gider. Oradan da bir göle yürünebilirdi; gölün yanındaki bir taş a, *Yeni Heloise*’dan Julie’nin ve Petrarch’ın dizeleri yazılmıştır. Ond an sonra insan varlığına dair bir işaret gelebilir, o da en zanaatkâr erdemiyle: Su değirmeni ve üzüm cenderesi. Yıkılmak üzere olan Gotik bir kule, tombul balıklarla dolu dereler ve besili sığırla dolu bir “Hollanda” çayırı, özel günlerde Girardin’in masum uğraşlarla ve müzikli oyunlarla oyalanan, neşeli görünecek şekilde eğitilmiş köylülerle doldurduğu bir alana bakar.

Haccın Kutsal Kâsesi elbette gölün ortasında bir kavak adacığında bulunan Rousseau’nun mezarıydı. Orada, diğer çocuklar keyifle oynarken, bebeklerini emzirmeleri için annelere sağlanan bir bankta, Girardin’in diktiği mütevazı anıtı seyredalabilirlerdi. Kitabesinde şunlar yazılıydı:

*Bu kavakların arasında, huzurlu gölgesinde
Jean-Jecques Rousseau dinleniyor
Anneler, yaşlılar, çocuklar, gerçek kalpler ve hisseden canlar,
Bu mezarda dostunuz yatıyor.*

Bu noktada ağlamak mecburiydi. “Bırakın gözyaşlarınız aksın,” diye yazıyordu Girardin. “Asla bu kadar lezzetli ya da bu kadar hak edilmiş gözyaşı akıtmamış olacaksınız.”

En ateşli çömezlerden bazıları yalnız dahi hayaleti arayışında daha da ileri gitti. Louis-Sébastien Mercier Cenevreli dostu Etienne Clavière ile birlikte İsviçre'yi dolaştı, Rousseau'nun yaşamında önemli yer tutan yerleri ve kişileri ziyaret etti. Kızken Julie ile tutkuyla özdeşleşen Manon Philipon, kocasını, müstakbel Jiron-den Bakan Roland'ı benzer bir geziye götürdü ve Rousseau'nun Thérèse'yle evliliğine tanıklık eden belediye başkanının izini bulmayı başardı. Kendi özel takıntısıyla yetinmeyip, kocasını da, Julie'nin kendisine abayı yakan genç hoca Saint-Preux'ye tercih edip görev duygusuyla evlendiği yaşlı, oldukça sert ama sadık bir figür olan Wolmar rolüne soktu. Roland'a yazarken özdeşleşmesini oldukça belli etti: "*Julie*'yi sanki dördüncü ya da beşinci kez değilmiş gibi bir çırpıda yuttum... Bana öyle geliyor ki, bütün o şahsiyetlerle çok iyi geçinirdik ve bizim onları beğenimize uygun gördüğümüz kadar onlar da bizi öyle görürdü."

1782'de *İtiraf*lar'ın yayımlanması, "doğaya çok sadık bir portre sergileme" sözü veren girişiyle, Rousseau'nun sayısız çömezinin hissettiği yoğun kişisel bağı yalnızca güçlendirdi. Robert Darnton'ın gösterdiği gibi, hayattayken Amsterdam'daki yayıncısı Marc-Michel Rey'e yazıp, sanki yakın bir arkadaşlarıymış gibi sağlığını ve durumunu soruyorlardı. *İtiraf*lar'daki hiçbir şey –çocuklarını terk ettiğini, mastürbasyona ve mazoşizme düşkünlüğünü, Mme de Warens ve aktarıyla *ménage à trois*daki payını kabul etmesi– hiçbir şey özsel ahlaki saflığına inançlarını sarsmadı. Erdemin yanı sıra, kötülüğü de nefes kesici bir içtenlikle kabul etmesi, yüzyılın en büyük *honnête homme* olduğuna ilişkin görüşlerini güçlendirdi. Rousseau'nun Voltaire ve Melchior Grimm'in yanı sıra, eski dostu Diderot gibi kıskanç *philosophes*ların kendisine eziyet ettiğine ilişkin paranoit inancı, Paris'teki yerleşik edebiyat kurumu tarafından takdir edilmediklerine inanan birçok yazarın hissettiği yabancılaşmayı besledi. Onlar da kabul edilmemeyi sıradanların bir komplosuna bağladı. Onlar da Rousseau'nun aristokrat hamilere zorunlu bağımlılıkla ilgili ikircikliliğini, yoz modayı ve Aklın dumura uğramış egemenliğini küçümsemesini paylaştı.

Böylece Rousseau edebi alt sınıfın İlahı haline geldi. Reddedilen, hırpalanan ve göçebe Rousseau onların ayna anda hem tesel-

lisi hem peygamberiydi. Onun Doğaya, Erdeme ve Hakikate taahhütlerini kendi kutsal kitapları kabul ettiler.

Tarihçiler, devrimci kuşağın siyasal teorinin biçimsel eserlerine, özellikle *Toplum Sözleşmesi*'ne aşinalığını ya da aşinasızlığını tartarak Rousseau'nun kuşak üzerindeki etkisini kararlaştırmakla uzun süredir meşguldür. Bu eserin Devrimden önce okunduğuna ve anlaşıldığına ilişkin kanıtlar artmakla birlikte, eğitsel "biyografi"si *Emile* ile *Yeni Heloise*'ın ulaştığı okur kitlesine ulaşmadığı kuşku götürmez bir gerçektir. Ama bu eserlerin siyasal bağlılık üzerinde fazla etkili olmadıklarını varsaymak *siyasal* sözcüğünün çok dar bir tanımını kabul etmektir. Rousseau'nun egemenlik ve insan haklarını ele alan yazıları kadar, kişisel erdem ve toplumsal ilişkiler ahlakını ele alan eserleri de statükodan tiksinmeyi keskinleştirdi ve yeni bir bağlanmayı tanımladı. Aslında bir genç inananlar topluluğu yarattı. Çocukluk masumiyetinin yetişkinlikte de korunabildiği ve erdem ile özgürlüğün birbirini besleyeceği kolektif bir ahlaki ve siyasal yeniden doğuş olasılığına inanıyorlardı.

Bunun nasıl başarılacağı, Rousseau'nun bütün yazılarında belirsizdi. Sağken herhangi bir başkaldırı önerisine düpedüz düşman değilse bile mesafeli olduğunu göstermişti. İcat ettiği şey bir devrimin yol haritası değil, memnuniyetsizliğin dillendirileceği ve amaçların açıklanacağı bir deyişti. En önemlisi, ego azabını –geç on sekizinci yüzyılda popüler bir boş zaman eğlencesi– bir dost cemiyetine üyelikle dindirilebilmenin bir yolunu sağladı. Özgürlüğüne dokundurtmayan birey ile bu özgürlüğü azaltmaya istekli bir yönetim arasındaki uzlaşmaz karşıtlık yerine Rousseau, özgürlüğün devredilmediği, deyim yerindeyse, emanete verildiği bir egemenliği geçirdi. Bireysel hakların Genel İradeye teslimi, o varlığın bu hakları koruma koşuluna bağlıydı; bu şekilde yurttaş ilk kez kendi kendini yönettiğini iddia edebilirdi (teori böyle diyordu).

Bu pazarlığın olanaksız ölçüde paradoksal doğası Devrim sırasında acımasızca ortaya çıkacaktı. Ama Rousseau'nun 1780'lerdeki yardımcılara göre, bu görüşler, buyurgan "Ben"i arkadaşça "Biz"le bütünleştirebilen olası toplumların kapısını açtı. En azından, Rousseau'nun ölümsüzler arasına kabul edilmesini temsil eden *Cennet Topraklarında Toplantı* adlı iki perdelik bir piyesin

sunduğu rahatlatıcı görüş buydu. Maiyetinde, doğal olarak, elinde bir demet gül tutan meftun sevgilisi Saint-Preux ile birlikte Julie; ormanın derinliklerinde bir Fanatizm Canavarının saldırısına uğrayan ve Hakikat tarafından kurtarılan Emile; emziren bir anne, meme emen bir çocuk ve bir sütannenin anne memesinin erdemlerini yücelttiği bir sahne vardı. Yine de piyesin bir özelliği aykırı kalıyordu. Dava boyunca Rousseau'nun kendisi bariz bir biçimde sessiz, kendi yaratımlarından kopuk kaldı. Ancak duyguları kamusal belagatin gücüyle yayılınca devrimin konuşması haline geldi.

III. SESİ YANSITMAK: İLKÇAĞIN YANKISI

1785'te bir ağustos günü öğleden sonra *Journal de Paris*'in bir muhabiri, Châtelet'nin önünde bir platformun üzerinde kalabalığa konuşan yirmili yaşlarında genç bir adam gördü. Hérault de Séchelles, Parlemenin yeni atanmış genel avukatı olarak, bu şekilde konuşma hakkını ilk kez kullanıyordu ve konusuna hâkimdi. *Les coeurs sensibles*in yüreklerini sızlatacağı düşünülen bir konuydu. Anlaşılan, yoksul bir aileden gelen ve kendi kendini yetiştiren bir adam, Saint-Sulpice mahallesinin yoksullarına bir bağışta bulunarak iyi bahtına minnettarlığını ifade etmek istemişti. Farkında olmadan, bu tür bağışların yapılabilmesi için gerekli resmi formları doldurmamış ve bunun sonucunda Châtelet mahkemesi bağışı geçersiz ilan etmişti. Hérault bağışçının taleplerini duyurma görevini üstlenmişti ve iptalin saçmalığı konusunda kalabalığa nutuk atıyordu. Ama konuşmanın biçimi konusundan daha önemliydi. Çünkü hem kalabalık hem gazeteci için bunun genç konuşmacının kendiliğinden toplanan bir dinleyici kitlesini etkileme gücünü sınavdığı açık bir hitabet gösterisi olduğu belliydi.

Gazetede yayınlanan bu anlatıma göre, Hérault'nun bir sözcü olarak yaptığı çıkış bir zaferdi, sahnenin ışıltılı aşırılıklarından uzak olduğu için (gerçi geleceğin bu Jakobeni aslında aktris Matmazel Clairon'dan ders alıyordu) özellikle etkileyiciydi:

Genç Sulh Hâkiminin konuşmasının belagat özentileri yoktu; üslubu, hukukun üslubu gibi, sakın ve dingindi: Zekânın hakikati bulması için gerekli bir şeye, tutkuları kontrol etme

yeteneğine sahipti. Sözlerinden zarif bir biçimde, derece derece inanç ve aydınlanma çıkıyordu... akılla alâkası olmayan o kıyaslardan hiçbir [yoktu]... bu genç Sulh Hâkiminin konuşmasını dinleyen herkes, konuşmasının tonuyla davasının mahiyetini geliştirmede gösterdiği bilgeliği takdir edebilirdi.

Hérault'nun tercih ettiği tarz ağırbaşlı hukuk adamlarının tarzı olsa bile, bütün performans teatral olarak hesaplanmıştı. Konuşmasını bitirince kalabalıkta bir alkış tufanı koptu; buna tevazu gösterip kendisinden önceki kıdemli sulh hâkimlerine tezahürat yaparak karşılık verdi. Bu çok yüksek düzeyde bir sahne sanatıydı ve Hérault Konvansiyonda, hatta yoldaşı Danton'la birlikte başı vurulmadan önce darağacında bu yeteneğiyle ünlenecekti. 1785'te, *Journal*'in pişkin muhabirine bile içtenlik yayıyormuş gibi görünmüştü. "Kendi şöhretini başka[larının] yeteneğine çevirmek için dikkatleri üzerine çektiğinde gösterdiği yeteneğin inceliği eşsizdi." İnsanın aklına Lyon tiyatrosunda, kendi başındaki defne tacını çıkarıp Montgolfier'in başına takan Pilâtre geliyor: Yeni, Roma kahramanlıkları.

Sertlikten ve tevazudan sonra Duyarlılık geldi. Kürsüden inen Hérault, kıdemli cüppeli meslektaşlarınca kucaklandı; kucaklayanlar arasında, mesleki "Babam" dediği ünlü hatip Gerbier de vardı. Ruhu, diyordu yazar, "hiçbir zaman bu sahneden etkilendiği kadar etkilenmemişti."

Zekice davranıp hukuksal hitabet sanatında acemi çırak havası takınmasına rağmen Hérault yirmi altı yaşında bir ustaydı. Bu dönemin en belagatli ve hırslı birçok radikaliyle birlikte aristokrat bir geçmiş vardı. Lafayette gibi, Minden Savaşının bir yetimiydi; o savaşta süvari albay olan babası, Fransız askeri aristokrasisinin çiçeğini dalından kopararak beyhude bir hareketle İngiliz hatlarına hücum etmiş ve aldığı yaralardan ötürü Cassel'de, Hérault'nun doğduğu yıl ölmüştü. Dedesi Voltaire'in okul arkadaşıydı ve Paris'te bir polis teğmeniydi; boğa-köpek dövüşlerini engellemeye ve kentin pis sokaklarından dışkı toplanıp atılmasını örgütlemeye çalıştı. Bu yurtseverlik ve kamu hizmeti geleneğinden gelen genç Hérault de Séchelles, erken gelişmiş yeteneğiyle, bilinçli olarak "kılıç yerine togayı kucaklamaya" karar verdi. Oratoryenler tarafından eğitilen ve akrabalarınca desteklenen

Hérault, şaşırtıcı bir biçimde on dokuz yaşında Parlementte *avocat de roi* olarak atandı. Olasılıkla hukuksal hitabet üzerine yeni standart bir eserden –örneğin Pierre-Louis Gin'in *De L'Eloquence du Barreau*'su (1768)– öğrendiği bilgiyle, "baskı mağdurları" denilebilecek kişileri savunma konusunda uzmanlaşarak ün kazandı. Örneğin kocasından ayrılan, kocanın isteği üzerine Rennes Parlementinin manastırda yaşamamaya mahkûm ettiği bir kadını ve annesinden miras kalan mülkü ele geçirmek isteyen bir babanın gayrı meşru kızını savundu.

1779'da Hérault, Akademinin bir yarışması için, on ikinci yüzyılda yaşamış Saint-Denisli büyük yaratıcı Abbé Suger'e bir methiye yazarak belagatinin menzilini genişletti. Daha yirmili yaşların başındayken, entelektüel coşkusuyla Rousseau'dan (tahmin edildiği gibi) ve daha az tahmin edildiği gibi, doğa tarihçisi Buffon'dan yankı buldu. 1783'te aristokrat arkadaşı Michel Lepeletier'le (büyük Parlementer klanlardan birine mensup) birlikte büyük adamı görmek için Zürih'e bir saygı yolculuğuna çıktı. Buffon'a yakın kaynaklar, safra taşlarından ötürü şiddetli ağrı çeken bilim insanının Hérault ve Lepeletier'le görüşemediğinde ısrar eder. Ama bu durum Hérault'nun buluşmanın ayrıntılı bir anlatımını yaymasına, hatta yayımlamasına engel olmadı. Bu kitapta Buffon, ateşli genç papaz yardımcısına hayırduasını bahşeden muhterem bilge olarak gösterilir; onda doğanın sadeliği korunmuştur. Beyaz şeritli ve mavi çiçekli sarı bir cüppe giymişti.

Haşmetle beni selamlamaya geldi, iki kolunu açıp... "beni görmeyi arzuladığınız için sizi eski bir dost gibi görüyorum," dedi. Güzel, asil ve sakın bir simaya baktım. Yetmiş sekiz yaşında olmasına rağmen, en fazla altmışında görünüyordu ve daha da tuhafı, uyumadan ve hâlâ devam eden şiddetli ağrı içinde geçirdiği on altı geceden sonra hâlâ bir çocuk gibi taze ve sağlıklı yerindeymiş gibi dingin olmasıydı.

Kendi kendini tanıtmada becerikli olan Hérault genç, güçlü (ve carpıcı ölçüde yakışıklı) bir hatipti ve ünü Kraliçeye kadar ulaştı. Ne de olsa, resmi olarak Parlementteki "Kralın adamları"ndan (hükümet tarafından atanmış) biriydi. Kraliçe onu sarayda kabul etti ve özgüvenine o kadar hayran kaldı ki, özel işlemeli bir atkı hediye etti. Hérault bu hediyeyle gösteriş yapmaktan hoşlanırdı ve

giyotinde başını kaybettiği güne kadar militan bir Jakoben olarak geçirdiği yıllar boyunca taktığı söylendi. 1786'da, Châtelet'deki performanstan bir yıl sonra, Paris Parlementinin yeni dönem "açılış konuşması"nı yapmakla onulandırıldı. Bu büyük bir kamusal olaydı ve *Gazette des Tribunaux*'da hukukçu bir arkadaş şöyle dedi: "Konuşması çok kişi tarafından sabırsızlıkla beklenmekteydi. Eski Cumhuriyetin hatiplerini ayırt eden güzelliklerle ve kalıplarla doluydu... konuşması şiddetli alkışlarla sıkça kesildi ve özellikle avukatların erkeklerde rastlanabilen bir coşkuya kapılması dikkate değerdi; bu coşkuyla kendi kuvvetlerini ve güçlerinin sırrını keşfettiler."

Hérault'nun görkemli kariyerine başlangıçta doğumu, eğitimi ve bağlantıları yardım etmiş olabilir. Ama *Hitabet Üzerine Düşünceler*'in kabul ettiği gibi, büyük ölçüde belagatin sistematik kullanılmasıyla oluşturuldu. Hitabet becerilerini kullanarak eski rejimin kariyer merdiveninde tırmanıp, aynı zamanda dürüstlük ve bağımsızlık ününe sahip kamusal bir şahsiyet olarak yol alabildi. Bununla birlikte, baroyu bir tür genelleşmiş kamusal kürsü olarak kullanma düşüncesinin sınırları vardı; bu sınırların fazla zorlanması radikalleri içine çekmek yerine dışarı atabilirdi. Çoğu şey hatibin benimsediği çizgiye bağlıydı. Hérault ve daha sonra bir devrimci ve 1791 anayasasının yazarlarından biri olacak meslektaş Target'nin, tahtla yaşanan pek çok anlaşmazlıkta Parlementlerin tarafını tutacaklarına güvenilebilirdi. Genel Meclisin biçimi ve bileşimi konusunda 1788'in sonuna kadar tahtla yollarını ayırmadılar. Ama 1760'larda doğrudan halka seslenmek üzere tasarlanmış bir baro kavramını icat etmek ve uygulamak için herkesten çok çalışan adam –Simon Linguet– Parlementlere karşı bir kampanyanın parçası olarak bunu yapmıştı.

Linguet eski rejimin kamusal yaşamında tam bir fenomendi. Eski rejimin fiilen bütün yönetici kurumlarının baş belası olan Linguet, kırıncı suçlama ve tutkulu öfkeye dayanan devrimci tarzı öngören bir konuşma ve yazma tarzı geliştirdi. Yakın zamana kadar Linguet, eski rejim siyasetinin yönünü ciddi bir biçimde etkileyemeyecek kadar acayip, eksantrik bir tip diye önemsenmedi. Darline Gay Levy'nin yazdığı muhteşem biyografi onu bu belirsizlikten kurtardı ve hızla anlaşılıyor ki, o dönemde Fransa'nın

siyasal dünyasında onun yeteneğinin ve ününün değmediği bir yer yoktu. 1760'larda erken gelişmiş bir dava avukatı olarak bir dizi görkemli *causes célèbres* almakla iyi ve kötü ün kazandı; savunduğu davalar arasında, bir haçı parçalamakla suçlanan ve dilini kesme, başını gövdesinden ayırma ve başını ayrı bir kazıkta yakma cezasına çarptırılan Chevalier de La Barre'nin davası da vardı. Mahkemelere ve sulh hâkimlerine karşı savaşında baroyu sistematik olarak kullandığı için barodan uzaklaştırılan Linguet gazeteciliğe yöneldi; bu alanda da iğneleyici ve güçlü saldırı yeteneği, konuşması kadar etkileyiciydi. Bununla birlikte, yazarlarının iki boyutu devrimci söylemi, başka her şeyden daha dolaysızca öngörmekteydi: "Özgürlük" belagatini açlık, yoksulluk ve geçim sorunlarıyla karşılaştırmaya gösterdiği ilgi ve bir *lettre de cachet*'den kaynaklanan iki yıllık bir mahkûmiyetten sonra 1783'te yazılan öfkeli *Bastille Anıları*. Çok talep gören Linguet'nin *Memoirs*'ı 1780'lerin sonunda biriken bütün öfkeyi, kini ve çaresizliği kendi içinde toplayan mitik bir eski rejim despotizmi simgesinin yaratılmasına her şeyden çok katkıda bulundu.

Linguet aslında kamu avukatı olarak hukukçunun mucidiydi ve bu yüzden, sonraki kuşağın mahkeme konuşmalarından siyasal tartışmalara kolayca geçmesini olanaklı kılan oydu. 1762'de yayımladığı *İskender Yüzyılının... Tarihi*, "insan yüreğinin pınarları"nı halka açıklayabilen ideal hukukçu-hatibi eski Yunanistan'da aramıştı. Modern devletler adli işlemlerde halk kürsüsüne önemli bir rol vermemişti; bu işlemleri ya gizliliğe hapsetmiş ya hukuksal usul gelenekleri kapanına kısıtırmıştı. Doğrudan halkın eleştirisine açarak bu gizemleştirmelerin örtüsünü açmak yetenekli hatibe düşmekteydi.

Linguet mahkemedeki davalarında tam da bunu yaptı; bunun için Parlemenin Büyük Salonunda bir tiyatro izler gibi konuşmasını dinlemeye gelen izleyici kalabalığını kullandı, onları alkışlamaya, tezahürat yapmaya, ıslık çalmaya, çığlık atmaya ve tepinmeye teşvik etti. Duyarlılık sorunlarına doğrudan bağlanacak davalar (çok azını kazandı) almaya bakardı. La Barre davasında var gücüyle çalışıp Greuze'e layık bir işitsel tablo yarattı. La Barre'nin genç bir arkadaşının itirafını acımasız bir korkutmanın ürünü olarak eleştirirken, "... yargıcın ayaklarına kapanan bu talihsiz çocuk"un sözlü

bir portresini çizdi. La Barre davası dışında, Vikont de Bombelles'in Protestan karısını da savundu; kocası Katolik bir kadın için onu terk etmiş ve çocukları da alınıp Katolik gözetimine verilmişti. Linguet davayı kaybetti, ama halkın onayını kazandı. Tribüne oynama taktikleri mahkeme heyetini derinden sarsıyordu. Bir kraliyet yargı-cı genç avukatlara "... ister her şeyi istihzayla kaplama tehlikeli sanatı olsun... ister... doğrudan halka seslenen bağımsız ifadeler formüle etme dizginsiz küstahlığı ve bu ifadeleri yargıçları karar vermeye zorlamak için bir kaldıraç olarak kullanma girişimi olsun... onu [Linguet] örnek almayın," talimatı verdi.

Linguet siyasal oyarak uyumlu olsaydı, bu yıkıcı halk üslubu bile kabul edilebilirdi. Ama *Yurttaşlık Yasaları Teorisi*'nde tahtla çatışmalarında mahkemelerle dayanışma ifade etmek yerine en iyi sistem olarak "Doğu Despotizmi"ni savundu, çünkü halkı mad-di yoksunluktan kurtarmayı garanti edebilen tek sistem buydu. Fiilen radikal olacak kadar aşırı gerici bir tutum alıp, yükümlülük ve geçim karşılıklılığını garanti etmesi daha fazla (bir emek pa-zarının "özgürlüklerinden" daha fazla) olası bir toplumsal sistem olarak köleliği savundu. Dahası Linguet önemli davalarda karar verecek yargıçların (birçoğunun hukuk eğitimi çok yetersizdi, görevlerini satın almışlardı) kişisel yeterliliklerine ve güvenilirliklerine de saldırdı. Kraliyet adaleti ve yoksulları koruma adına, bütün hukuksal soyluluk sistemine doğrudan bir saldırı başlattı. Aynı zamanda, kendi kendini ebedileştiren başka bir seçkin grup olarak *philosophelara* da eşit ölçüde şiddetli bir saldırı başlattığı için sağlam bir düşman koalisyonunu bir araya getirmeyi becerdi. 1775'te bir baro davasında kendi avukatı oldu ve davayı kaybetti, ama koridordan beş yüz destekçisi ellerinde sopa ve bıçaklarla Büyük Salona hücum ettikten sonra. Tiz bir sesle, yenilmiş ama boyun eğmemiş, "Sokrates gibi pes edebilirim" dedi, "ama Anitus-larımın cezasız kalmasını istemem. Beni yargılamakta olduğunuzu iddia ediyorsunuz. Bütün bunlara razı olurum, ama sizinle kendi arama en mutlak mahkemelerin bağımlı olduğu Yüce Yargı-cı, kamuoyunu, yerleştireceğim."

Bilinçli olarak mahkemelerin Rousseau'su -kalbinin diline emrettiği hakikatleri bastıramayan, kovuşturmayaya uğramış, yalnızlaştırılmış ve sürülmüş- rolünü üstlenen Linguet, Yunan-Ro-

ma Tribünü rolünü üstlenmeye hevesli bütün bir genç yazarlar ve avukatlar kuşağı için inanılmaz bir kahraman haline geldi. Taşradan Paris'e gelince Jacques-Pierre Brissot'nun aradığı ilk kişi Linguet'ydi. Brissot, yazılı argümanı iştiselleştirmek için hukuksal bir meslekten yararlanmaya da kalkışacaktı. Ve rol-modeli gibi, onun da avukatlar katına sızabilmek için karışık süreçlere tahammülü yoktu. Çıraklıktan sıkılıp, Roma cumhuriyet barosu olduğunu düşündüğü şeyin yeniden doğmuş bir versiyonu için kampanya yürüttü. Bu yeni düzende avukatlar, toplanan halkın önünde doğrudan bir halk mahkemesine hitap edebilecek, her türlü hiyerarşik lonca kısıtlamalarından kurtulmuş, sansürle engellenmemiş olacaktı; yargıçlar devlet tarafından kusursuz dürüstlük ve belagat temelinde atanacaktı. Brissot'nun erdemli avukatlığa ilişkin hayali görüşü, Linguet'nin "...tek bir kişinin yirmi bin kişiye seslenebildiği inanılmaz millet meclisleri"nin bulunduğu bir ilkçağ nostaljisinden kaynaklanmaktaydı.

Linguet ve hayranları basılı söz karşısında konuşulan söze ayrıcalık tanıdı; çünkü bir şekilde daha az yabancılaştırdığına inanıyorlardı. Bu anlamda sesin insandan "ayrılmaz" olduğu, oysa broşür ya da kitabın otorite tarafından kolayca sansürlenebildiği, bastırılabilirdiği ya da değiştirilebildiği savunuluyordu. İddiaya göre, dışavurumu daha kendiliğinden olan hitabet sesi bireyin tikel niteliklerini aslına daha sadık duyuruyordu ve bu yüzden, basılı sayfada yapılabilen yanıltmacalara, gizlemelere ve sahteliklere daha az açıktı. Linguet 1770'lerde İngiltere'ye gidince, Parlamento'daki konuşmaların ne kadar sıkıcı, biçimsel ve ilhamsız olduğunu görüp şaşırdı ve o konuşmaları, kamusal erdemlin öğüt veren sesi olacak yeni-Roma hitabetinden keskin bir biçimde ayırt etti.

İşte devrimcilerin yüksek değer verdiği üstün erdem buydu. Gerçekten, farklı forumlarda –devrimci kulüp, konvansiyon, hatta askeri kamp– kamusal konuşma, stratejik bir önem kazanacaktı. Hassas anlarda geniş ya da dar bir dinleyici kitlesini etkileme yeteneği ölüm ile kalım, zafer ile felâket arasındaki farkı yaratırdı. Devrimci hatiplerin ağzından dökülen büyük belagat çağlayanları, teatral ihtişamına hayran kalan on dokuzuncu yüzyıl tarihçilerine o kadar çekici geldi ki, bu konuşmaları kendi anlatılarının doğal sahne dekoru olarak tekrarlamaya çalıştılar. Bu durum, mo-

dern anlatımların oldukça yakın zamana kadar sözlü belagatin bağlılıklar üzerindeki etkisini küçümsemelerine yol açtı. Oysa Genel Meclise kraliyet müdahalesine Mirabeau'nun sert yanıtları; 12 Temmuz 1789'da Palais-Royal'de Desmoulins'in bir masanın üzerine çıkarak yaptığı ateşli konuşma; Saint-Just'un Sambre-et-Meuse Ordusu önündeki heyecan verici belagati, bunların hepsi, tam olgunlaşmamış bir korku ve öfke dalgasının yerini kardeşçe bir dayanışma duygusunun almasında yaşamsal bir rol oynadı. Bu anlamda şunu söylemek abartılı görünmüyor: "Halk"ı yaratan hitabetti, tersi değil. Öte yandan, sesini duyuramamak bir ölüm cezası olabilirdi. Robespierre, Danton'u büyük bir dinleyici kitle-sinden yalıtarak, gürleyen bariton sesiyle duruşmasını sabote etmemesini güvenceye aldı. Ama Robespierre'in Konvansiyon önündeki belagatinin çöküşü de konuşmasını bastırdı ve Termidor'un dokuzuncu günü devrilmesini sağladı.

O nedenle kamuya konuşma kamusal güçtü. Hitabet sanatını geliştirmek için baronun dışında başka konuşma eğitimi kaynakları vardı. Örneğin Hérault fiil zamanlarını ve çekimlerini iyileştirmek için tiyatroya gitti. Mlle Clairon'dan özel ders aldı; klasik tiyatronun özel bir üslubunu taklit etmeye çalıştı: Ataerkil kahramanları ağırbaşlı tasvir etmeleriyle ünlü oyuncular Molé ve de Larive'in üslubunu. Çarpıcı sayıda devrimcinin tiyatroyla doğrudan ve mesleki ilişkisi vardı –Collot d'Herbois, Camille Desmoulins, Chénier kardeşler, sans-culotte militan Ronsin ve daha birçoğu. Küçük Pirene kasabası Limoux'dan Philippe Fabre, Toulouse Akademisi tarafından belagat ödülü olarak altın yabangülüyle (eglantine) ödüllendirildikten sonra, adı daha heybetli "Fabre d'Eglantine"e dönüştü. Onu bir oyun yazarı, şair, şarkı sözü yazarı, gitarıcı ve gezgin oyuncu olarak göçebe meslek yaşamına başlatan buydu; sonunda Devrimin arifesinde bir dizi görülmeye değer fiyaskoyla Paris'e geldi.

Vaaz da önemli bir prova biçimiydi. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Kilise, hem Paris'te hem taşrada evanjelik vazaz misyonları başlatarak laikleşmenin ilerlemesini durdurmaya kalkıştı. Epeyce bir başarı elde ettiler ve Devrimin en güçlü hatiplerinden birçoğu bu dinsel geçmişten gelmekteydi. Notre Dame'daki "Toplumsal Çevre" toplantılarında toplumsal eşitlik

müjdesini vaaz eden Caen Piskoposu Claude Fauchet böyle bir şahsiyetti; biri de Yahudilere eşit hak ve hoşgörü ilkelerini savunan Abbé Grégoire'dı.

Dindışı dünyada, siyaset alanı dışında kamusal hitabet için çok sayıda olanak vardı. Akademilerin, övmek istedikleri, hem yakın zamanda vefat etmiş aydınlara hem çoktan ölmüş şahsiyetlere ilişkin methiyelere ihtiyacı vardı. Saflara yeni kabul edilmiş üyeleri karışılama konuşmaları da aynı işlevi gördü. Paris seçkinleri arasında bazı kodamanlar belagatleriyle ünlendi. Örneğin Talleyrand'ın arkadaşşı Chamfort, 1769'da Akademiden bir belagat ödülü kazanmıştı ve 1781'de büyük ölçüde belagat gücünden ötürü üyeliğe lâıyk görüldü. Klasik dram, bu performanslarda yeğlenen ağırbaşlı hitabet için bir modeldi; ama kamusal hitabete heveslenen herkesin iyice öğrendiği Latince dersi daha olası bir kaynaktı.

Hérault'nun 1786 konuşmasıyla ilgili haberin gösterdiği gibi, hatipleri taklit etmeye çalıştıkları ilkçağ şahsiyetleriyle karşılaşmaktan daha büyük bir övgü yoktu. Fransız Devrimi, özellikle Roma Cumhuriyeti modelini takıntı haline getirdi ve esin için Sallustius, Livius ve Plutarkhos'un tarihlerinde bildirilen hatiplerin yanı sıra, Cicero'nun konuşmalarına da bakılıyordu. Örneğin Camille Desmoulins devrimci meclislerde geçirdiği görece kısa dönemlerde en az kırk üç kez Cicero'dan alıntı yaptı ve Brissot onu Plutarkhos üzerinden on kez alıntıladi. 1789'da ruhban bakanı olacak olan ve on yıl önce hitabet üzerine bir eser yayımlayan Abbé Boisgelin, "Cicero Senatoda konuştuğunda ülkesinin babasıydı [*père de la patrie*]" iddiasında bulunarak bu erdem örneğinin ününü özetledi. Devamında Boisgelin, kendi zamanında o ölçüde ciddi belagatin yokluğundan yakındı, çünkü "artık ele alınacak büyük konular yoktur." Çok geçmeden bu düzelecekti. Zaten antik siyasal hitabet geleneğini bilinçli olarak canlandırmaya çalışanlar bunu özgürlüğün kullanılmasıyla bütünleştirmekteydi. Bu yüzden "baro," "halkın barosu" ya da halkın temsilcilerini ikna etmeye çalışanların sesinin adil yargılanabildiği devrimci meclislerde denildiği şekliyle "tribün" haline geldi.

Devrimci kuşağın hitabetin gücüyle canlandırmaya çalıştığı ilkçağın bazı dönemlerinde aktif yurttaşlığın var olduğuna inanılıyordu. Büyük olasılıkla bununla ilk kez okulda karşılaş-

tılar; birçok kolejde müfredatın temel gıda maddesiydi. Örneğin Robespierre'in öğrencilerinden biri olduğu Collège Louis-le-Grand böyleydi –bazı öğrencilerin geçmişi daha mütevazı olup tüccar, perakendeci ve zanaatçı ailelerden gelmekteydi. Camille Desmoulins, aynı okulda Abbé Royau gibi öğretmenlerin, öğrencilerine Roma Cumhuriyeti kahramanlarının sadeliğine, tutumlu-luğuna, ciddiyetine, cesaretine ve yurtseverliğine hayran olmayı anlattığını hatırlıyordu. Kolejde öğrencilerden konuşmalarında Cicero'yu model alıp peş peşe giriş, öyküleme, doğrulama, çürütme ve sonuç bölümlerini kullanmaları istenirdi. Bu okullarda belagat süslemeleriyle de tanışıldılar: Mecaz, kinaye, ünlem ve soru –devrimci konuşmalarda bunların hepsi sergilenirdi.

Kuşkusuz, devrimci kuşak cumhuriyetçi ilkçağın kahramanlarında renkli rol-modeller buldu –ve aynı zamanda bu hayranlık, içinde yaşadıkları çağın basmakalıp yargılarının, Roma tarihlerinde ayıplanan yaldızlı yozlaşmanın en berbat aşırılıkları-na denk olduğuna ilişkin görüşlerini de keskinleştirdi. Örneğin Sallustius'un *Catilina Suikastı*'nda Kartaca'nın yenilgisinden sonra "... zenginliğin, lüksün ve açgözlülüğün sonucu olarak... erdem'in ışıltısını kaybetmeye başladığını" okudular. Oysa Cumhuriyetin altın çağında

evde ve tarlada iyi ahlak geliştirdi... yasalardan çok doğa sayesinde adalet ve dürüstlük hâkimdi. Kavgâ, kargaşa ve uyumsuzluk düşmanlara mahsustu; yurttaşlar yalnızca fazilet yarışına girerdi. Tanrılara adak sunmada savurgan, evde tutumlu ve dostlarına sadıktılar...

Özel ahlak ile kamusal erdemler arasında örnek bir ilişkiyle ilgili bu görüşün Rousseau'nun sesine benzemesi, onun bir model olarak alınmasına mani olmadı. Aynı şekilde, Cicero'nun *homines novi*yi –yeni insanları– iyi yurttaş olmaları ve belagatleri sayesinde yükselen insanlar olarak tanımlaması da 1780'ler kuşağının kolektif meziyet nişanı oldu.

Sonuç, eski ve modern cumhuriyetler arasında güçlü bir özdeşlik bağı yaratmak oldu. Manon Philipon dokuz yaşındayken, Plutarkhos'un bir kopyasını yanına alıp kiliseye götürdü. "Beni bir cumhuriyetçi yapacak olan izlenimler ve düşünceler o anda

başladı,” diyordu. Tarihi okumak “bana gerçek bir kamusal erdem ve özgürlük coşkusu aşıladı.” Gerçekten de bazıları o kadar heyecanlandı ki, şimdiye uyum sağlamak onlar için imkânsız değilse bile epey zor oldu. Yirmili yaşlarında kolejde ders veren Mercier de eskilere tapan biriydi. Cumhuriyetin ihtişamına bulandıktan sonra gördü ki, “Roma’dan ayrılmak ve kendini Noyer Caddesinde halktan biri olarak bulmak acı verici”ydi.

“Roma” yurtseverliği (zira çok nadir görülür Atinalılığı) Duyarlılık kültürünün bazı erdemlerini paylaşmaktaydı, ama başka bakımlardan vurgusu farklıydı. Bir kere, gözyaşıyla terbiye etme eğiliminde değildi; duygusal taşkınlık yerine metanetle kendine hâkim olmayı yüceltiyordu. Oldukça bilinçli olarak “erkek” ya da eril bir kültürdü: Yumuşak, duyarlı ve şefkatli değil, daha çok sert, kash ve katı. Bir mimarlık ve iç dekorasyon üslubu olarak neo-klassisizm, yalın ve sert formlarla çalıştı: Detaylı Korent ya da zarif İyon düzeni değil, sade Dor düzeni sütun başlıkları. Pompeii ve Herculaneum’dan Roma duvar resimlerinin (başkalarının yanı sıra, geleceğin ultra-Jakobenî Sylvain Maréchal tarafından) yayımlanması rölyef benzeri bir formalizmi popülerleştirdi.

Bazı ilkçağ tutkunları, ilkçağ hayaletleriyle doğrudan iletişim kurmak için en ünlü alanlarına gitmeyi başardı. Bazıları Peloponessos’a kadar, birkaçı Sicilya’ya, Napoli’ye ve Campania’ya gitti. Fransız ziyaretçilerin sayısı genellikle İngiliz taydaşlarından azdı. Kraliyet Resim Akademisi ve aynı kentte bulunan resim okulunun koyduğu Prix de Rome ödülü, hevesli Fransız ressamların klasik kültürün membasından su içmesini olanaklı kıldı. XVI. Louis’nin yeni sanat direktörü (resmi olarak Surintendant des Bâtiments) d’Angiviller, eldeki bursları, kendisinden önceki Marigny dönemindekinden daha katı liyakatçi bir biçimde kullanmaya özellikle dikkat etti. 1770’lerin sonunda cumhuriyetçi Roma’yla bütünleşen kamusal erdemleri –yurtseverlik, metanet, dürüstlük ve tutumluluk– aşlamak için tasarlanan yeni bir tarihsel resim geleneğini teşvik programı da başlattı.

Bu yüzden bu erdemleri cisimleştiren kahramanlar Salonlarda büyük formatlar halinde sergilendi: Kralcı bir komploya karışmaktan suçlu bulunan oğullarını idam eden Junius Brutus; yurtseverliğinin sağlamlığını göstermek için elini ateşe sokan Mucius

Scaevola; Etrüsklere karşı köprüyü tek başına savunan Horatio Cocles; tarihlerde yolsuzluklara karşı direnişleriyle övülen Gaius Fabricius ve Scipio. Bunlara, dürüstlüğünden taviz vermez filozofların –Sokrates, Seneca ve Cato– diktatörlere boyun eğmektense kendi eliyle ölümü yeğlediği örnek ölüm döşeği sahneleri eklendi.

Bu değerli şahsiyetlerin çoğu zaten diğer cumhuriyetçi kültürlerin bilinen reklam kahramanlarıydı. Örneğin on yedinci yüzyılın ortasında Amsterdam Belediye Sarayının heykel ve resim dekorasyonlarında Brutus, Gaius ve Scipio yer almaktaydı. Ama 1770'lerin sonunda ve 1780'lerde Salonlarda yer alırken –özellikle Jacques-Louis David'in tablolarında– hitabeti rahatsız edici yeni bir mesaj veriyorlardı: Linguet'nin belagatinin resimli eşdeğeri.

Bu tür resimli manifestoların en görkemlisi, 1785 Salonunda yer alan David'in *Horatius Kardeşlerin Yemini*'ydi. Bu olağanüstü tabloyla ilgili çok şey yazıldı ve siyasal imaları ya da siyasal imalardan yoksun oluşuyla ilgili tartışma henüz bitmiş değildir. Alışılmışın dışında olduğu ve akademik geleneklerden bilinçli olarak koptuğu tartışma götürmez. Bilinçli bir biçimde arındırılmış ve kasvetli bir renk dili kullandığı ve aniden birbiriyle bağlantısız üç düzenlemeye ayrılan figür gruplarıyla, sığ bir çerçeve içinde rölyef benzeri bir düzenleme için zorunlu olan "piramit" kompozisyonunu önemsemediği de bellidir. Tartışma konusu olarak kalan şey, bu dramatik form değişikliklerinin kendi başına radikal bir söz dağarcığı oluşturup oluşturmadığı ve çağdaşlar tarafından öyle kabul edilip edilmediğidir. David, konusunu her şeyden önce, d'Angiviller'in desteklediği bir kraliyet siparişi olarak resmetti; bütün meslek yaşamında, yetenek merdiveninden çıkıp 1780'lerde ün ve servet sahibi olmuştu. Métra'nın *Correspondance Secrète*'si gibi gayriresmi değerlendirmeler kadar *Mercure de France* gibi resmi organlar da eserin dehası konusunda hemfikir. Ama Beaumarchais, hatta Rousseau örneğinde gördüğümüz gibi, geriye dönülüp bakıldığında en yıkıcı mesaj gibi görünen şeylere, *Büyüklerin* en büyüğünün yanı sıra sarayın da onay vermiş olması olasıdır.

Horatius Kardeşlerin Yemini'nin bizzat Salonda ve Paris'te eleştirel çevrelerde eşi görülmemiş bir gürültü kopardığı kesindir. *Mercure*, "kompozisyon yeni bir dehanın eseridir; parlak ve cesur bir imgelemi duyurur..." diyerek hayranlığını belirtti. Ünü-

nün en azından bir kısmını, öyküde anlatılanlara duyulan yoğun ilgiye borçluydu. Curiatiusların saldırısına uğrayan Horace'ın üç oğlu, kendi ahalilerini genel savaşın yıkımından kurtarmak için düşman kampındaki üç taydaşına meydan okumuştı. Ama Horatiuslardan birinin Curiatiusların kız kardeşiyle evli ve kendi kız kardeşleri Camilla'nın da düşmanlarından biriyle nişanlı olması öyküyü karmaşıklaştırır. Çarpışma o kadar ölümcül oldu ki, Romalı kardeşlerden yalnızca biri hayatta kalır ve geri döndüğünde, kız kardeşinin nişanlısının yasını tuttuğunu görünce yurtsever bir öfkeyle onu öldürür.

Horatiusların öyküsü, 1760'ların ve 1770'lerin Duyarlılık tablolarında sergilenen aile değerleriyle ilgili ahlaki temaları, bir sonraki kuşağın askeri ve yurtseverlik destanlarıyla evlendirdi. David, en bilineni –Corneille'in *Les Horaces* trajedisi– de dahil olmak üzere, tahmin edilebilir hiçbir kaynakta öngörülme- yen bir sahne düşünmüştü. Çünkü babanın oğullarına yurtsever fedakârlık yemini ettirdiği an, duygusal kılıcın her iki tarafının da keskin olduğu andı. Tablonun solunda ve ortasında yurtseverliğin sert eril kararlılığının karşısına, sağ tarafta yakında gerçekleşecek trajedinin zaten gölgelediği çocuklara masumca bakan kederli kadınların oluşturduğu yumuşak cins grubu vardır. Tabloyu yalnızca neo-klasik retorik bağlamına değil, Rousseau'nun duygusal içtenlik bağlamına da yerleştirmekten çekinmeyen birçok hayranını bu kadar duygulandıran şey, kahramanca olan ile trajik olan arasındaki bu şaşırtıcı eklemlenmeydi. *Journal de Paris*'deki haber tipikti:

Bu kadar hayranlığı nasıl hak ettiğini anlamak için [bu tabloyu] kesinlikle görmek gerekir... doğru bir tasarım... zorlanmaksızın [*clinquant*] asil bir üslup, gerçek ve uyumlu renk... keskin ve berrak bir efekt ve kadın grubuna hâkim olan bitkinlikle karşıtlık oluşturan güçlü ve korkunç bir ifadeyi [yani orta grubun yüzündeki] destekleyen, enerjiyle dolu bir kompozisyon gördüm. Sonuçta kendimin ve başkalarının duygularından yola çıkarak karar vermem gerekirse, bu tabloya bakarken ruhu yücelten ve J.J. Rousseau'nun bir ifadesini kullanmak gerekirse, insanı kendine çeken dokunaklı bir duygu hissedilir; bütün nitelikler o kadar iyi gözlemlenir ki insan Roma Cumhuriyetinin ilk günlerine gittiğine inanır.

Tabloda David'in daha sonraki Jakobenliğinin açık bir kehanetini görmek (bazı eleştirmenler görmüş olsa bile) erken olurdu. Akademinin duayenleri (özellikle ilk resmi kral ressamı Pierre) resmin sıradışılığından huylansa bile David'in kendisine daha fazla sipariş veren sarayın ve d'Angiviller'in gözünden düştüğüne dair hiçbir kanıt yoktur. Horatiusların uzatılmış kolunun, devrimci bir yemin etmenin standart tarzı haline gelmesi (David'in 1789 tarihli bitirilmemiş Tenis Kortu Yemini tablosunda kaydedildiği gibi) için, Devrimin bu hareketi sahiplenmiş olması gerekirdi. Ama devrimci belagat için gerekli bütün bileşenlerin –yurtseverlik, kardeşlik ve şehitlik– bu tabloda görkemli bir biçimde ilan edildiğini fark etmemek de eşit ölçüde miyopluk olurdu. Daha önceki bir Salon müdavimi kuşak için kamusal erdem sevecen ailenin bağrında doğmuş ve emzirilmişti; şimdi ise sütten kesilip acımasız bir meydan okuma tutumuna dönüşmüştü.

IV. SÖZÜ YAYMAK

Diyelim ki, bir saraylının yasak yayın –Londra'dan Pidanzant de Mairobert'in çıkardığı dedikodu gazetesi *English Spy*; Rousseau'nun *İtiraf lar*'ı; Linguet'nin *Bastille Anıları*; Abbé Raynal'ın Avrupa sömürgeciliğine kışkırtıcı saldırısı *İki Hindistan'ın... Tarihi*– özlemi tuttu. Bulmak için nereye giderdi? Uzağa değil, çünkü Versailles'da sarayın hemen dibinde M. Lefèvre'e ait bir kitap tezgâhı vardı; burada doğru zamanda ve doğru parayla, bu eserlerin seçkin bir derlemesini edinebilirdi. En çok yasak kitap basanlardan birinin, Rouenli Robert Machuel'in akrabası ve kitapçılık hanedanı Mérigotlardan birinin karısı olan Lefèvre, kraliyet iktidarının burnunun dibinde hoşgörülen bir işportacı olarak konumundan emin görünüyordu. Ama 1777'de Kraliçeyi karalayan pornografik broşürler –olasılıkla, Kraliçeyi lezbiyen aşk üçgeni içinde tasvir eden ünlü *Anandria*– satınca çizgiyi aştı. Hemen tutuklandı ve Bastille'den çıkınca bir oyuncakçı dükkânı açarak daha güvenli bir mesleğe yöneldi.

Şaşırtıcı görünebilir ama otoritelerine en fazla zarar veren eserlerin başlıca müşterisi saray ve yüksek soyluluktuktu. Versailles kasabasında, en profesyonel işportacıların (*colporteur*) yüklerini boşalttığı çok sayıda dükkân vardı. Örneğin kitapların giriş

kapısı olarak Dunkirk'ü kullanan Delorme'nin Versailles'da kendi dükkânı vardı ve bu konuda yalnız değildi. Sarayın cüretkâr edebiyat –hem siyasal ham erotik– iştahı, sarayın mevsimlik olarak taşındığı kasabalarda, özellikle Compiègne, Fontainebleau ve Saint-Cloud'ta benzer dükkânların bulunması gerçeğinden anlaşılabilir. Biraz daha dolaylı bir biçimde, büyük aristokrat aileler aranmadığı ve mallarına el konulamadığı için, *colporteur*ler kitap kaçakçılığında onlardan utanmazca yararlandı. Dük de Praslim'in arabacısı fiilen bağımsız bir *colporteur*dü ve 1767'de Maréchal de Noailles'in silahlarını taşıyan bir arabada altı balya kaçak kitap bulundu. Kralın en küçük kardeşi Artois'nın bile (X. Charles olarak, kışkırtıcı yayınlar konusunda sansürcü bir çizgi benimseyecekti) iftira işportacılarını koruduğu söyleniyordu.

Bu öyküler de Tocqueville'in görüşünü haklı çıkarıyor gibi; ona göre eski rejim, yarım yamalak anladığı ama oyalayıcı bulduğu düşüncelerle sorumsuz bir biçimde flört ederek kendi sonunu getirdi: Figaro sendromunun edebi eşdeğeri. Geri dönüp 1789 felâketine bakan karşı-devrimci yazarlara, kışkırtıcı ve iftiracı malzeme bolluğu daha da meşum; Voltaire ve Rousseau'nun imansız takipçileri, Farmasonlar ve Orleans Dükü tarafından hazırlanan bir komplonun kanıtı gibi görünüyordu. Her şeyden önce Palais-Royal, polisin bile edebi çöp işportacılarına dokunamadığı ünlü bir suç yatağı değil miydi?

Modern tarihçiler, Fransız Devriminin edebi komplosu teorisine taraf gibi algılanabilecek her şeyden uzak durdular. Zamanın kütüphanelerinde Devrimin resmi olarak azizleştirdiği eseri –Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*– bulamayınca, tehlikeli okuma alışkanlıklarının bir ürünü olarak ayaklanma kavramını büyük ölçüde bir tarafa bıraktılar. Robert Darnton'ın zengin bir edebi gübre damarı –gelişigüzel bir pornografik iftira, iğneleyici yergi, radikal siyasal teori yığını– keşfetmesi, tehlikeli yayınların aşındırıcı önemini geri getirdi. Bu malzemenin çoğunu üretenlerin, en yakıcı ateşlerini yerleşik edebi ve siyasal yapının ileri gelenlerine yönelttikleri doğrudur, ama onları tamamen “dışarıdakiler” olarak görmek yanıltıcı olur. Aksine, müstahkem aristokrat radikalizm kampının içinden –Palais-Royal ya da Palais de Justice'nin avlusu– yayılım ateşi yapıldı. Eski rejimin itibarına bu kadar ciddi za-

rar veren, paralı patronaj dünyası ile şiddetli polemik arasındaki kopukluk değil, aksine bağlantıydı.

İlk coşku döneminde Devrim yayınlar üzerinde her türlü sansür ve denetim biçimini terk etti. Bunun sonucunda gerçekleşen basılı bilgi patlaması o kadar olağanüstüydü ki, yanında eski rejim zavallı gibi görünür. Aslında monarşinin son on yılı her türden gelip geçici literatürün –gazeteler, edebiyat dergileri, broşürler, kitaplar, basılı balatlar ve şiirler– çoğalmasına tanık oldu. Basının bu dönüşümü, devrimci gazetecilerin desteğini almaya ve tutmaya çalıştığı, habere aç ve siyasal olarak duyarlı bir kamuoyunun yaratılmasına katkıda bulunmuş olmalı.

1770'lerin ortasından önce siyasal haberler yalnızca dışarıdan alınabilirdi. Fransa'nın içinde yalnızca iki dergi resmi iziniyordu: *Gazette de France* ve 1630'larda kurulan edebiyat dergisinin soyundan gelen *Mercure de France*. *Gazette*, bozulmamış törenlerle ve itirazsız yönetimle devam eden büyük ölçüde hayali bir monarşi görüşü üretti; *Mercure*, akademilerin ve edebiyatın kibar dünyasından zararsız denemelerle doluydu. Güvenilir yabancı haberlerin esas kaynağı Hollanda gazeteleriydi; bunların da en önemlisi on beş günlük *Gazette de Leyde*'ydi (Leiden Gazetesi). Amsterdam ve Utrecht gibi diğer Hollanda kentlerinde, papalık bölgesi Avignon'da ve sınırın hemen ötesinde Cenevre'de ya da Köln'de benzer gazeteler yayımlanmaktaydı. Avrupa'da ve Kuzey Amerika'daki askeri ve siyasal olayların haberleriyle dolu olan bu gazeteler kendilerini rastgele toplanmış anekdotlardan ya da söylentilerden uzak duran, güvenilir ve güncel gazete olarak sundular. Daha önemlisi, Jeremy Popkin'in işaret ettiği gibi, Fransa'daki "muhalefet siyaseti"nin büyük manifestolarını eksiksiz yayımladılar: Parlementlerin ve Cour des Aides'in itiraznamelerini. *Gazette de Leyde*'yi yayımlayan Luzac ailesi (diğer birçok yayıncı gibi, Huguenot serpintisinin bir kolu) bu konulara öncelik verirken, mutlakiyet karşıtı bir Fransız anayasası görüşünü desteklediğini saklamıyordu. Buna rağmen, Fransa'da örtük bir biçimde hoş görülmenin yanı sıra, gazetelere bütün Fransa'daki satış yerlerini tanıtmalarına, abonelik duyuruları yapmalarına ve gazete dağıtımı için kraliyet postasını kullanmalarına da izin verildi. *Gazette de Leyde*'nin tahmini satış miktarı dört bir ci-

varındaydı; on sekizinci yüzyıl standartlarına göre kayda değer bir rakam.

Gazete işini edebiyatın önemsiz bir kolu olmaktan modern bir ticari girişime dönüştürmek için en çok çabalayan kişi, dişli yayıncı Charles-Joseph Panckoucke'tu. Bağımsız bir kitapçı ve yazar olan babası tarafından Lille'de büyütülen Panckoucke, 1760'ta Paris'e taşınmadan önce yazmaya ve çeviriye yöneldi. Paris'te iki önemli kitapevi ve yayınevini satın aldı; edebiyat dünyasının uzun ömürlü önemsiz şahsiyetlerinden birinin, Suard'ın kız kardeşiyle evlenerek edebiyat dünyasına da girdi. Panckoucke hiçbir zaman Paris kitap ticaretinin büyük kodamanı olmadı. Yazarlarına büyük özen gösteren, Ferney'de Voltaire'i ve Montbard'ta Buffon'u görmeye giden Panckoucke onların bir dediklerini iki etmedi; dolandırıcılığı ve korsanlığıyla ünlü bir zamanda onlara makul bir gelir sağlamaya gayret etti, hatta bazen avans bile verdi.

Panckoucke bir gazete işletmecisi olarak da eşit ölçüde cesurdu. Güçlü ve önemli iki gazete, *Journal de Genève* ve *Journal de Bruxelles*'i çıkardı ve 1774'te *Journal de Bruxelles*'in editörlüğüne Linguet'yi getirdi. Beklendiği gibi, Linguet'nin zamanın bütün entelektüel ve siyasal aydınlarının yüzüne asit atma alışkanlığından ötürü, gazetenin tirajı yükselip altı bine ulaştı. Ama her zaman ticari basiret ile saygınlık özlemi arasında bocalayan Panckoucke, Linguet'nin bazı gözde yazarlara öldürücü saldırılarını aşırı buldu ve onu görevden alıp yerine, Linguet'nin gözde hedeflerinden birini, La Harpe'yi getirdi. Bunun üzerine Linguet kendi gazetesini, alaycı küfürde yeni standartlar oluşturan, ama sanat ve bilim üzerine kısa eğlenceli yazılarla da dolu *Annales Politiques et Littératures*'ü Londra'dan çıkarmaya başladı. 1777 ile Linguet'nin 1780'de Bastille'e konulması arasında, açıkça saygınlık kazandırmadığı halde kovuşturmadan kurtaran *permission tacite*le donatılan *Anneles*'in en az yetmiş bir sayısı yayımlandı. Hepsi, Paris'te zengin bir kumaş tüccarı olan Lequesne tarafından dağıtıldı. Linguet'nin biyograficisi tirajın yirmi bine kadar çıkmış olabileceğini düşünüyor.

Köprübaşıyla yetinmeyen Panckoucke ilk günlük gazeteyi, kısa eleştiriler ve gönderilerle birlikte günlük olayları sıralayan *Journal de Paris*'i yarattı, kayınbiraderi Suard'ı editör ve ortak yaptı.

Sonra 1778'de *Mercure de France* geldi ve basının kökten değişen yüzü en fazla bu gazetede aleniydi. *Mercure* sıkıcı ve soğuk bir gazete olmaktan çıkıp, çeşitli konuları ele alan kırk sekiz sayfalık bir gazete oldu: Avrupa ve Amerika başkentlerinden standart haber ve gazete özetleriyle birlikte, popüler şarkılar (basılı nota ve şarkı sözleri), bulmacalar, bilmece, müzik, tiyatro ve edebiyat eleştirileri. 8 Mayıs 1784 sayısında *Figaro'nun Düğünü*'ne on altı sayfa ayrıldı. Bu kazandıran bir formüldü ve *Mercure*'ün tirajı Devrimin arifesinde yirmi bine kadar çıktı. Bir çağdaşın tirajın okura oranıyla ilgili tahmini doğruysa, XVI. Louis hükümetinin son çırpınısını ayrıntısıyla anlattığında Panckoucke'un gazetesinin okur sayısının yüz yirmi bini aşmış olması olası görünüyor. Bir çağdaşın yorumuna göre, "bu inceleme her yere, âyanın yanı sıra âvama, en mütevazı burjuva ailenin yanı sıra aristokrasinin salonlarına ulaşp hem sarayı hem Kenti hoşnut etti." Yalnızca Paris'e özgü bir görüngü de değildi, çünkü *Mercure*'ün yarısından fazlası taşrada satılmaktaydı.

Fransızların edebi ihtiyacını karşılayan başka tanıtım biçimleri de vardı. *Correspondance Secrète* (Métra'ya atfedilen) ve *Mémoires Secrètes* gibi rezalet bildiren dergiler el yazması biçiminde dağıtılır ve sarayın cinsel siyasetini ya da parayla ve mümkünse din adamlarıyla ilgili rezaletleri konu ederdi. Tirajlarını kestirmek olanaksızdır, ama Londra'dan ihraç edilen matbu *English Spy* (ya da *The Correspondence of Milord All-Ear with Milord All-Eye*) aynı konuları tekrarlayıp durdu ve 1780'lerin sansasyonel ikliminde çok rağbet gördü.

XVI. Louis döneminde "aşağı" edebiyat dünyasının bir karınca imparatorluğuna benzediği izleniminden kaçınmak zordur: Değerli nesnelerini varacakları yere taşıyan enerjik ve kararlı kurye kolları. Kuşkusuz Fransa, sağlam güzergâhlar ve ağlarda dolaşırken paket yapan, rüşvet veren ve acele eden bu dedikodu ve ideoloji tacirleriyle doluydu. Nakliyat kanalları ve ırmaklar çok önemliydi. Bazıları, Akdeniz kıyısındaki Agde ve Breton kıyısındaki Saint-Malo gibi, daha sapa limanlarda depo kullanmaya, sonra ırmağın ters yönünde dikkatlice ilerlemeye başladı. Fransız toprağıyla çevrili Avignon'dan kaçak mal geçirmek daha belalıydı; ama kitap ve gazete balyalarını Tarascon ve Arles'e götürmek için Rho-

ne'daki balıkçı tekneleri kullanılıyordu. Bir yol da Toulouse'daki kraliyet kanalıyla bağlantılıydı; oradan batıya doğru Bordeaux'ya nakliyat yapılabilirdi. Bazıları Strasbourg'dan Dunkirk'e kadar doğu sınırında çalışıp Sainte-Menehould'da, Champagne'nin girişinde, Picardy'ye açılan kapı Péronne'deki büyük gümrüklerden kaçmaya çalıştı.

Ne olursa olsun, *colporteur*lerin işlerini yeterince iyi yaptıkları varsayılabilir, çünkü Lyon, Rouen, Marsilya, Bordeaux ve pek çok büyük kent görünürde "yasak" eserlerle doluydu. Paris'te yalnızca Palais-Royal'de değil, Pont Neuf ve rıhtımlardaki tezgâhlardan da –modern *bouquinist*elerin ataları– alınabilirdi. Açıkça yasak olmalarına rağmen, satıcılar tiyatroların lobilerinde ve Opéra'da işporta kitap satıyor, koltuklarının altında paketlerle kafeleri ve fuarları dolaşıyorlardı. Bazıları olası en basit sergi biçimine başvururdu –sokakta herkesin gözü önünde bir bezin üzerine mallarını sererdi. Kolman, Prudent de Roncours ve Pardeloup gibi bazı satıcılar ünlendi, hatta güç kazandı; en azimlilerinden bazıları kadındı, özellikle des Augustine rıhtımında bir tezgâhtan satış yapan *la Grande Javotte* ve yetmişlik ortağı Dul Allaneau.

Bütün bu alışverişte yetkililerin suç ortaklığı olağanüstü derecedeydi. Örneğin Kraliçeye karşı şiddetli iftiralar konusunda uzman satıcı Girardin, Tuileries'in göbeğinde Orangerie çıkmaz sokağında çekinmeden çalışıyordu. Hôtel de Soubise'in (şimdi Ulusal Arşiv) avlusu da yıkıcı yayınlarla dolu yarı-kamusal bir alandı; Jakobens ve Cordeliers devrimci kulüp olmadan önce birer manastırdı, tek farkla ki, her yerde hazır ve nâzır *colporteur*leri de ağırlıyorlardı. Linguet'nin saraylılara, akademisyenlere, Panckoucke'a ve Genel Mültezimlere dizginsiz saldıran *Annales*'i yalnızca bir denetçiye tâbiydi: Paris'te polis şefi Lenoir.

Neden? Lenoir, inançlı reformcuların ve monarşiyi eleştirenlerin (kendisini hâlâ huysuz ama sadık bir kralcı olarak sunan) Linguet'den fırça yemesinden keyif almış olabilir. Uç fikirler diyarında olup bitenleri yer altına itmek yerine bilmeyi yararlı görmüş olmasına inanmak için de neden var. Başka bir deyişle, resmi otoritenin diğer düzeyleriyle birlikte kamuoyu *gerçeğini* kabul etmiş ve onun çaresiz hedefi olmak yerine elinden geldiğince manipülâtörü olmayı tercih etmişti. Orleans Dükü ve onun oğlu

Chartres Dükü gibi bazıları, fikri, dedikoduyu ve iftirayı hasımlarını taciz etmede yararlı bir silah olarak görmek konusunda daha cesur davranmış olabilir. Bu yüzden kısa erimli taktik avantaj, bu değişken kanaat dünyasının gelişmesiyle ortaya çıkan uzun erimli tehlikeleri tamamen kararttı. Kinaye ve skandal patronları kendi konumlarının sağlam bir zemine oturduğunu sanıyorlardı, oysa aslında bataklığa kayıyorlardı. Saraya, bakanlığa, Kiliseye, akademilere ve hukuka kişisel saldırılarla her gün sabote edilirken, sorgusuz itaat genel ilkesini sürdürmek imkânsızdı.

Pandora'nın kutusuyla oynayanlar, polemik ve propaganda müşterilerinin ne kadar genişlediğinin de farkında değildi. Yasak kitap paketlerinin pembe kurdelesini çözen bir *grand seigneur*ün oturma odasından, fikir trafiği güvenli bir biçimde sınırlı gibi görünmüş olmalı: Bugün gelip yarın geçen bir Paris modası. Ama kibar fikrin istinat duvarları hızla zayıflıyordu. "Paris, bir yüzyıl öncesinin on katı kadar okuyor," diyordu Mercier ve değişim, okur sayısı kadar konu hacminin ve çeşitliliğinin de bir fonksiyonuydu. Vasiyetnamelerdeki imzaları inceleyen Daniel Roche, eski rejimin sonunda başkentte şaşırtıcı sayıda yetişkin okuryazar keşfetti. Örneğin vasiyette bulunanların yüzde 40'ının zanaatçı ya da ücretli olduğu Montmartre'ta erkeklerin yüzde 74'ü ve kadınların yüzde 64'ü adını yazabiliyordu. Saint-Honoré Caddesinde (sakinlerinin üçte birinin âvama mensup olduğu sosyetik bir cadde) okuryazar oranı yüzde 93'tü. Zanaatçı Caddesi Saint-Denis'te erkeklerin yüzde 86'sı ve kadınların yüzde 73'ü kendi evlilik sözleşmesini hazırlayıp imzalamıştı.

Başka bir deyişle, geç on sekizinci yüzyıl Fransa'sındaki okuryazar oranı, geç yirminci yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri'ndekinden yüksekti. Cehalet yalnızca vasıfsız, gündelikçi emek havuzunda –çoğu taşradan gelen göçmen işçilerden oluşan hamallar, inşaat işçileri, yükleme-boşaltma yapan liman işçileri, baca temizleyicileri ve arabacılar– ağırlıktaydı. Yine kırsal kesimden gelen ev hizmetçilerinin tamamı okuryazardı, kendi iş sözleşmelerini okuyabiliyorlardı. On yedinci ve on sekizinci yüzyılda Katolik misyonların desteklediği "küçük okullar" belli ki, işlerini iyi yapmıştı. Roche'a göre, 1780 civarında halk sınıfından kimselerin hazırladığı bütün vasiyetlerin yüzde 35'inde,

işletmeci ve küçük esnaftan kimselerin vasiyetlerinin de yüzde 40'ında kitap vardı.

Bu ahalinin okudukları, onları kamuoyunun hızlı gelgitleriyle ilişkilendirmesi zorunlu değildi. Kuşkusuz dinsel kitaplar en yaygın literatür olarak kaldı; onları, Pont Neuf tezgâhlarında, Saint-Laurent ve Saint-Germain fuarlarında ucuza temin edilebilen, "Mavi Kütüphane" denilen fanteziler ve peri masalları izliyordu. Doğrudan Rousseau çeşmesinden su içmiyorlardı; ama aynı mesajı –yozlaşan masumiyet, kentte kazanılan paranın kötülüğü ve iktidarın acımasızlığı– veren çok sayıda popüler edebiyat örneği vardı. Örneğin kent batağına saplanan taşra kızları ve erkeklerinin öykülerini ayrıntılı cinsel serüvenlerle süsleyen Restif de Bretonne, basit okurlar arasında olduğu kadar kültürlü okurlar arasında da büyük bir başarıya ulaştı.

Ciltsiz literatür –almanaklar, bildiriler ve afişler– Fransız kasabalarının sıradan halkını kamusal olaylar dünyasıyla giderek daha fazla ilişkilendirecekti. Paris'te her sabah kırk afiş, kaybedilen ya da kazanılan savaşların haberleriyle; Kral ve hükümet fermanlarıyla; hayırlı bir olaya işaret eden kamusal kutlamalarla; gübre nakliyatına ve mezarların taşınmasına ilişkin zaman bildirimleriyle sıvardı kenti. Kriz anlarında bu afişler yırtılır ya da üzerlerine hükümet emirleriyle dalga geçen ve bakanları rezil eden bildiriler yapıştırılırdı. Görsel yayın sistemlerinin yarattığı coşku, deyim yerindeyse, bütünsel bir şarkı evrenine akortlu Parislilerin sözel dünyasının ihtişamına denkti. "Marseillaise" ya da "Carmagnole"un devrimci marş olarak sonraları kazandığı önem, XVI. Louis'nin Fransa'sında şarkılara duyulan genel tutku bilinirse anlaşılabilir. Şarkılar bulvarlarda, köprülerde ve rıhtımlarda seyyar satıcılar tarafından satılırdı ve kafelerde söylenirdi; temaları kur yapma, baştan çıkarma ve reddetme şarkılarının bilindik ezgilerinden tutun da, Amerika'da Özgürlüğün oğullarını, sarayın ahlaksızlığını, Kralın güçsüzlüğünü ve Kraliçenin yaramazlığını anlatan şarkılara kadar bütün bir evreni kapsıyordu.

Eski rejimin sonunda –konuşulan, okunan, haykırılan ya da terennüm edilen– sözlerin imparatorluğu en uzak köşelere kadar uzandı. En fazla Paris'te coşkundu, ama asla yalnızca metropole özgü bir görüngü değildi. Taşrada Palais-Royal'e benzer bir şey

olmamış olabilir; ama gezgin işportacılar, maceracı kitap satıcıları ve istekli müşteriler hep birlikte gazeteciliğin ve yasak kitap pazarının başkent kadar Bordeaux, Lyon, Rennes ve Marsilya'da da canlı olmasını sağladı. Buralarda başka tartışma toplulukları da bulunabilirdi: Mason locaları, edebiyat ve bilim akademileri, yerel seçkinlerin gurur duyduğu *sociétés de pensée* ve *musées*. Resmi toplumsal ayrımlara karşılık gelen düzey farklılıklarını korumaya dikkat edenler neredeyse istisnasız bir biçimde denk üyelere açıldılar; bu entelektüel kardeşlik örgütlerine alınma ya da alınmama duygusu kamusal vicdanlarını keskinleştirmekteydi.

Sözlerin ötesindeki dünyalarda –açık hava temaşalarında, Rousseau'nun 1780'lerde hâlâ sahnelenen küçük operasında, Greuze'ün gözyaşlarıyla ıslanmış tuvallerinde– yurttaş falanjlari sıraya diziliyordu. Aslında bireysel ve kolektif kişilikleri 1780'lerin ortasında zaten yapılanmıştı. Doğa düşkünüydüler, yumuşak kalpliydiler; modayı önemsemiyor, güç gösterisini küçümsüyorlardı; yurtseverlikte tutkuluydular, despotizmin suiistimallerine öfkeliydiler. Her şeyden önce, Fransa'yı bir kardeşler cumhuriyeti olarak yeniden doğmanın eşiğinde gören kamusal erdem havariydiler. Kol kola giren bu genç yurttaşlar ordusu, harıl harıl mektup yazan kalemleriyle, konuşan ve şarkı söyleyen yürekleriyle kendi yönetimlerinin dağılışını izlediler.

Modernliğin Maliyetleri

I. ESKİ REJİM NE KADAR YENİYDİ?

Mm de Genlis sevimli anılarında, görümcesiyle birlikte köylü kızlar gibi giyindiğini hatırlar. Köylü kız kılığına bürünerek, mülk-lerindeki çiftliklerden alabildikleri kadar sütü topluyor, eşeklere yükleyip eve taşıyorlardı. Sonra sütü banyolarına –dört kişiyi rahat alabilen, yerel olarak ünlü bir tekne– boşaltıyorlardı; kızlar, gül yaprakları serpilmiş bu süt havuzunda iki saat debelenirdi.

Talleyrand eski rejimin yitip giden *douceur de vivre*nin yasını tutarken aklında herhalde böyle bir şey vardı. Fragonard'ın pastel boyayla resmettiği, Diana Vreeland'ın giysi haline getirdiği, alacakaranlık bir parıltıyla ışıldayan ve yaz çiçekleriyle kokulandırılan bu toplumsal hoppalıklar, hoş bir tarihsel mit olarak hâlâ varlığını sürdürür. Çilingircilik oynayan Kral ve koyunlara bakan Kraliçe gibi, bu konuda da temelsiz ve kendi kendini aldatıcı bir şey kaçınılmaz olarak vardır. Bu rüyamsı, oyuncaklar ülkesi Fransa'nın ötesinde, tarihçiler bize çıplak Gerçekliği hatırlatmakta gecikmez: Yollarda bir deri bir kemik kalmış ve ölmekte olan dilenciler ordusu; hayvan gübresi ve sakatat öbekleriyle dolu Paris sokakları; kestane çorbasıyla zar zor hayatta kalan köylülerden son kuruşu almaya çalışan acımasız *feudisteler*; biraz şeker çaldığı ya da bir sandık tuz kaçırdığı için gemi enkazlarında çürüyen mahkûmlar; lordun *droit de chasses*i adına ekinleri yerle bir eden at ve av köpeği; her sabah Paris kiliselerinin merdivenlerine bırakılan yeni doğmuş bebekler; Hôtel-Dieu'de bir yatakta kalan dört dizanteri hastası.

Devrimci olanların birçoğuna göre bu zıtlıklar yalnızca bir arada var olmakla kalmıyor, birbirlerini olanaklı kılıyorlardı. Büyük refah ve ahmaklık, büyük sefalet ve çaresizlikle besleniyordu. Louis-Sébastien Mercier, fütürist fantezisi *Yıl 2440'ta*, mucizevi

bir biçimde despotizmden ve yoksulluktan kurtulmuş, sevimli bir Yurttaş-Kral tarafından yönetilen bir Fransa hayal etti. Alegorik tablolarla dolu bir galeride, on sekizinci yüzyılı temsil eden tablo, yanakları ve ağzı boyalı, elinde demir zincirleri gizleyen iki gül-renkli kurdele tutan, rüküş giyimli bir fahişe biçimini aldı. Yer düzeyinde

elbisesi lime lime ve kir içindeydi. Çıplak ayakları bir tür bo-ka batmıştı ve başı ne kadar parıltılıysa, ayak ve bacakları o kadar iğrençti... Arkasında, bir parça kara ekmek kemirirken annelerine ağlayan bir sürü sıska çocuk [vardı].

Bu görüntülerin iletmediği izlenim sürekli çaresizlik, eğer kökten değiştirmek gerekirse havaya uçurulması gereken bir dünya izlenimidir. Aslında "eski rejim" terimi uydurulduğu anda, semantik olarak hem gelenekçilik hem yaşlılık çağrışımlarıyla yüklüydü. Öyle çağdı, kabuk bağlamış bir toplum akla getiriyordu ki, ancak çok şiddetli büyük bir şok, kabuğun içindeki canlı organizmayı kurtarabilirdi. Kurumsal olarak uyuşuk, ekonomik olarak hareketsiz, kültürel olarak dumura uğramış ve toplumsal olarak tabakalaşmış bu "eski rejim" kendi kendini modernleştiremezdi. Devrim, on dokuzuncu yüzyıla giden ana yolda Büyük Hızlandırıcı gibi hareket etmeden önce, eski rejimi paramparça etmeliydi. Öncesinde her şey atıldı; sonrasında her şey enerjeydi; öncesinde korporatizm ve *Gemeinschaft* vardı; sonrasında bireycilik ve *Gesellschaft* vardı. Kısaca Devrim modernliğin uygun koşuluyla.

Ancak Fransız Devriminin, modernliğin katalizörü olduğu kadar kesintiye uğraması da olduğu öne sürülebilir. Her bakımdan değil, çünkü en militan evresinde Devrim gerçekten yeni bir siyaset türü, Rousseau'nun Genel İrade egemenliğinin kurumsal devrini icat etti; bu kurumsal egemenlik devri özel zamanı ve mekânı ortadan kaldırıp, Avrupa'da o zamana kadar görülmemiş ölçüde her şeyi kucaklayan bir yurtsever militarizm biçimi yarattı. Bir yıl süreyle temsili demokrasiyi icat etti ve uyguladı; iki yıl zorla eşitçiliği (bu bile bir basitleştirmeydi) dayattı. Ama yirmi yıllık kalıcı ürünü, yeni bir askerileşmiş devlet türü oldu.

Ama Devrimin "eski rejim"e zıt bir modernlik başlattığını yazan pek çok tarihçinin kast ettiği bu değildir. Kafalarında, top-

lumsal değerlerin hakemi olarak göreneğin yerini sermayenin aldığı, hukuk ve yönetim kurumlarını amatörlerin değil profesyonellerin yönettiği, toprağın değil daha çok ticaretin ve sanayinin ekonomik büyümeye yol açtığı bir dünya vardır. Ama bu konularda, büyük değişim dönemi Devrim değil, geç on sekizinci yüzyıldır. Aslında Devrimin, gücünü modernleşme sürecini hızlandırmaktan değil, daha çok *durdurma* girişiminden aldığı bile öne sürülebilir. Birçok bakımdan başarılı da oldu. 1795'te Fransa'nın ticaretinin toplam değeri 1789'dakinin yarısından azdı; 1815'te yüzde 60'ı civarındaydı. Fransa'da ekonomik ve toplumsal değişimin ivmesi, Devrim ve yarattığı askeri devlet ortadan kalktıktan sonra toparlandı.

Elbette ayrıcalığın ortadan kaldırılması, haklı olarak modern öncesi sayılan yasal ayrımların silinmesi demektir. Ama unvanların elde edilmesi doğuştan değil, bir para ve liyakat meselesi olduğu için, on sekizinci yüzyıl ayrıcalıklarının on dokuzuncu ve birçok durumda yirminci yüzyıldaki modern toplumların onursal nişanları ve biçimleriyle ortak birçok yanı var gibi görünüyor. Modern bir ekonominin ya da modern bir devletin yaratılmasıyla bağdaşmaz kesinlikle değildi. Aynı şekilde, Devrim senyör yurtluklarında eski toplumsal hak biçimlerini ortadan kaldırırsa da, bu hakların birçoğu zaten paraya çevrilmişti ve "yeni rejim"de yalnızca kiraya dönüştürüldü.

O nedenle "eski rejim" mezara doğru sürünen bir toplum değildi. Can çekişiyor gibi görünmek bir yana, tarihçinin baktığı her yerde dinamizm ve enerji işaretleri bulunabilir. Kraldan başlamak üzere, aşağıya doğru seçkinlerin gelenekten çok yenilik takıntıları vardı; feodalizmden çok, bilimle meşguldüler. Louvre'da yalnızca Académie Française ve resim akademileri ile kitabeler ve madalyalar değil, bilim akademileri ve en son kraliyet vakfı Tıp Akademisi de barınıyordu. Dahası 1785'te bir kraliyet girişimiyle Bilim Akademisinin bölümleri mineraloji, doğa tarihi ve tarımı da kapsayacak şekilde genişletildi. Sanatta Jacques-Louis David gibi yetenekli dahiler Louvre'da bir dairede barındırılabilirdiği gibi, Lagrange gibi yeni matematiğin kusursuz örnekleri de Berlin'den Fransa'ya getirilebildi. Tescilli dahiler erkenden terfi ettirildi, statü ve onur nişanlarıyla donatıldı. Çağın en yaratıcı kimyacısı Fo-

urcroy yirmi dokuz yaşında Jardin du Roi'da bir profesör ve Akademinin aydınlarından biriydi; bir seyyar satıcının oğlu ve tasarı geometrinin kurucusu olan Gaspard Monge yirmi beş yaşında kürsü sahibiydi. Astronom Lalande, mineralog Haüy ve özellikle Ecole Militaire'de özel bir kürsü verilen matematikçi Laplace gibiler, onurlu ve saygın konumlara yerleştirildi.

Bu resmi bilim coşkusu saf bir kurgusal teori meselesi de değildi. Taht ve hükümet, mümkün olduğu alanlarda yeni verileri pratik amaçlarla kullanmaya çalıştı. Askeri teknoloji, büyük reformcu Guibert'in başlattığı taktik değişikliklerle birlikte, sonra ki yirmi beş yılda Fransız ordusunun yükselişini yaratan Gribeauval topunu ve musketi üretti. Paris'in dış mahallelerinde, Vanves, Charenton ve Javel'de, sanayiye yararlı kimyasal işlemler –ağartmak için vitroyaller, boyaların kurşun beyazı, yanıcı gazlar– geliştiren çok sayıda atölye vardı.

Hükümet ile akademilerin ortaklığı, geç Aydınlanma görüşüne –özellikle Marki de Condorcet'nin önem verdiği– bağlıydı: Ampirik veri toplamak, yoksulluktan, cehaletten ve ıstıraptan kendini kurtarabilen bir topluma doğru ilk adımdı. Sonra hangi adımın atılabileceği konusunda bilgi ortaya çıkarmayı amaçlayan bir rapor yağmuru Paris'ten taşraya indi. Örneğin Tıp Akademisi kurulur kurulmaz 150 hekime, yerel hastalıkların ekolojisi –mevsimlik vakalar; kirli suyun, pis sokakların, yetersiz beslenmenin ve benzeri faktörlerin katkısı– üzerine bir genelge gönderdi. Louvre'dan, fıçı bozulmasından nasıl sakınmak gerektiği konusunda Normandiya elma sirkesi yapımcılarına; ergotizme (kangrene ve ayak çürümesine kadar giden) yakalanmalarına neden olan yanık çavdar yememeleri konusunda Sologneli köylülere talimatlar gönderildi. Farklı oranlarda büzüşebilen mekanik dölyatağıyla birlikte Dame de Coudray için gezici seminerler düzenlenip, taşra ebelerine temel doğum dersleri verildi. M. Parmentier'in Fransa'yı açlıktan kurtaracak mucize ürün olarak patates propagandası resmi destek gördü; öyle ki, Kraliçe, yersiz bir hamiyet hareketi olarak, her zamanki çiçek buketini patates çiçekleriyle değiştirdi.

Hükümet ilgilenemediği her yerde kamu yararıyla meşgul oldu. Mezbaaha atıkları konusundaki devasa sorunla ilgili on beş genelgeden sonra, bazı kasapları Saint-Jacques semtinin dışına çıkar-

maya kalkıştı. Montfaucon'da büyük lağım çukurları açarak rast-gele dışkı boşaltımını sınırlandırmaya çalıştı; hatta kamu sağlığı adına, Paris kiliselerindeki mezarlardan ölüleri çıkarıp, yeni oluşturulan Père Lachaise Mezarlığına yeniden gömerek ölülerin dinlenme yerlerini bile bozdu (cesetlerden çıkan zararlı buharın atmosferi zehirlediği düşünülüyordu). Diriler (zar zor ayakta duran) dünyasında işkence 1787'de kaldırıldı; Turgot'un Protestanları kurtarma projesi aynı yıl gerçekleşti ve şaşırtıcı ölçüde çok olan iç gümrük vergilerinin yerini tek vergi aldı.

Liste kesinlikle bundan ibaret değildir. Olağanüstü resmi aktivizm patlaması, bürokratik müdahalenin köreltici etkisinin kanıtı olarak okunabilir –de Tocqueville tarzında. Ama yapılanların çoğu, vicdanlı hükümetin dokunduğu yaşamlar için ölçülebilir ve çoğu kez olumlu bir fark yarattı. Çok karalanan *intendant*lar bile kendi bölgelerinde koşulları olumlu yönde değiştirebildi. Raymond de Saint-Sauveur, Roussillon'un güneybatı genelini ve özellikle merkez kenti Perpignan'ı bölgeye geldiğinde perişan durumda buldu. Kentin bir aylık yiyecek stoku vardı ve daha fazla erzak ithal edilebilecek Katalonya yolu çökmüştü. Şiddetli yağmur vilayetin zaten az olan kullanılabilir köprülerinin çoğunu alıp götürmüştü. Birkaç hafta içinde amele ekipleri (bazıları Barcelona'dan getirildi) kullanarak dağ geçitlerini yeniden açmıştı. Yıl bitmeden köprüleri onarmış ve alçak yerlerde sel baskınlarına karşı kaba ama etkili bir savunma olarak çakıldan bentler yaptırmıştı. Sonraki üç yıl içinde yeni kuyular açıp Perpignan'a, halka açık yedi çeşmeden kullanılabilen ya da (belli bir ücret karşılığı) hali vakti yerinde olanların evlerine boruyla verilen temiz su sağladı. Ücretli ve daimi on iki erkekten oluşan bir itfaiye ekibi oluşturuldu ve yaz aylarında bir sokak temizleme sistemi kuruldu. Hamamlar, sokakların aydınlatılması, bir gece bekçisi ve yoksul çocukları "yararlı sanatlarda" (yün tarama, eğirme ve dokuma) eğitmek için bir *atelier de charité*. Dokuz çocuk babası olan Saint-Sauveur, dağlık iç kesimde at sırtında yaptığı iki denetleme gezisi sırasında kadın-doğum konusunda gördüğü bilgisizliğe şaşırdı ve Perpignan'da bir ebelik okulu açtı; vilayette her köy bu okula masrafsız bir kadın gönderilebilirdi. Tepede hem zengin hem yoksul hastaların yararlanabildiği kaplıca kuruldu.

Intendant'ın Roussillon'u, Languedoc'tan Katalonya'ya kadar uzanan, devlet ya da dil sınırlarıyla kesilmemiş sağlam bir bölgesel ekonomi merkezine dönüştürme hayali vardı. Kraliyet desteğiyle tarım dernekleri kuruldu ve model çiftliklerde yeni koyun cinsleri yetiştirildi. Aynı zamanda tuz kaçakçılarına karşı yürütülen savaşın şiddetini azalttı; açıkça yüksek vergileri suçladı ve acımasız zabitanın, kaçakçı çetelerin karşı-acımasızlığıyla karşılaşacağını anladı. Saint-Sauveur'ün tutkulu planlarının çoğu gerçekleşmedi, ama kendi bayındırlık programını, yerel ahaliye ek vergiler dayatmadan ve doğrudan hükümet sübvansiyonuyla finanse etmeyi becerdi. Bunların hiçbirisi sevilmesini sağlamadı. Diğer birçok etkili ve dürüst *intendant* gibi, o da 1790'da görev yerinden kaçmak zorunda kaldı; devrimci bir kalabalık tarafından kovalandı. Ama yaptıkları yine de önemliydi ve eski rejimin sonunda hükümetin ayırıcı özelliği olan enerjiyi ve pratikliği anlatır.

Bütün bu kamusal çabaların simgesel merkezinde XVI. Louis vardı. Av düşkünlüğüne, konseydeki suskunluğuna, karısının ve kardeşlerinin aşırılıklarını giderek daha fazla hoş görmesine rağmen, bu kamusal işlerin çoğuyla uğraştığını ve ilgilendiğini gösteren bolca kanıt vardır. Örneğin 1786 Noelinin ertesi günü, onu Cherbourg'a gitmekten daha fazla memnun eden bir etkinliğe katıldı. Büyüm mineralogun küçük kardeşi Valentin Haüy'ün yönettiği, kör çocuklar için özel bir okulda –dünyada kendi türünde ilk– Kral, Aydınlanmanın, iyilikseverliğin ve becerinin mucizelerine tanık oldu. Doğuştan ya da bebeklikten itibaren kör olan yirmi çocuk, Kralın onuruna, özel olarak kabartma harflerle basılmış kitapları sesli bir biçimde okudu, haritalarda yerleri ve coğrafi şekilleri gösterdi, şarkı söyledi ve çeşitli müzik aletleri çaldı. En büyük çocuk dizgi yapabildi, iplik eğirebildi ve çorap örebildi. Haüy'ün ilk öğrencisi, kendisi ve yedi kardeşi için dilenirken keşfedilen, şimdi sınıfın dâhisi, neredeyse kendi başına bir öğretmen olan on bir yaşındaki Le Sueur özellikle etkileyiciydi. Birkaç ay önce Müzik Akademisi, bu "Hayır Okulu" yararına verdiği konserlerin ilkini gerçekleştirdi ve Kral o kadar duygulandı ve etkilendi ki, okula özel fonlar ve burslar bahsetti. Abbé L'Épée'nin yönettiği benzer bir kurum sağır ve dilsizlere bakıyordu ve ilk dudak okuma sistemini icat etmişti.

Terör bu kurumları, mutlakiyetçi yardımseverliğin ve dinsel hurafenin rezil kalıntıları diye imha edecek ve çocukları genel olarak yurttaşların iyi niyetine (başka bir deyişle dilencilığe ve eziyete) iade edecekti. Ama 1780'lerde geleneksel olarak lanetli parya muamelesi gören kör ve sağırın mutlu, çalışan erkek ve kadınlar olarak ortaya çıkabileceğine ilişkin kamusal bilgi, daha iyi bir zamanın yakın olduğunun yeterli bir işaretiydi.

1780'lerin sonundaki feci hasada ve sınai çöküşe kadar, Fransız ekonomisinin geleceğiyle ilgili iyimser olmak için nedenler vardı. Burada da, geri tarımsal üretime rağmen örüntü, büyüme ve modernleşme örüntüsüydü ve Devrim tarafından kesintiye uğratıldı. En iyi tahminlere göre, yıllık büyüme yüzde 1,9 civarındaydı. Ancak İmparatorluk sırasında, askeri güç aynı anda hem Fransa'yı İngiliz rekabetinden yalıtıp hem "Büyük Fransa"da maddi arzı ve tutsak piyasayı genişletince, sanayi eski rejimdeki ne denk bir oranda ilerleyebildi.

1780'de yirmi yıl öncekinden dramatik ölçüde farklı bir oranda, hacimde ve sıklıkta mal, posta ve yolcu Fransa'da hareket halindeydi. Hızlı ve güvenilir (sarsıntılı da olsa) *diligence* ile, 1760'larda on beş günde gidilen Toulouse'a sekiz günde, on dört günde gidilen Bordeaux'ya beş günde, bir haftada gidilen Nancy'ye üç günde, iki günde gidilen Amiens'e yalnızca bir günde gidilmekteydi. Her gün öğlen vakti Rouen arabası Paris'ten kalkıp ertesi sabah saat dokuzda son durağında olurdu. İşletme özel bir şirkete kiralanmış olmasına rağmen, yolcu ve mal taşıma ücretlerini devlet belirliyordu. Örneğin Lyon arabasında içeride bir koltuğun fiyatı, yemek ve iâşe dahil 114 franktı. Diğer uçta *impériale*in üstünde bir yer, yiyecek hariç yalnızca 50 franktı. Her yolcu, dört buçuk kilogramı geçmemek koşuluyla bir torbayı bedava yanına alabilirdi.

Daha iyi ulaşım –yolların yanı sıra bir kanal ağıyla da– pazarın genişlemesi demektir. Fransa, Britanya'da fiilen var olan türden ulusal ölçekte birleşik bir pazarın hâlâ çok uzağındaydı, ama aşırı dar çerçevesinden çıkıyordu. XVI. Louis döneminin sonunda toplam tarımsal ürünlerin (bir piyasa ekonomisine en yavaş ulaşan metalar) yüzde 30'u, üretildiği yerin dışında satılıyor ve tüketiliyordu. Bu, arabalar dolusu yumurta, süt ve sebzenin bir çiftlikten ya da köyden küçük bir kasabaya taşınmasından başka bir şey

değildi, ama kırsal ekonomide ve geçimlik köylünün nakitçi bir çiftçiye dönüşmesinde çok önemli bir değişimi temsil ediyordu. İç gümrük engellerinin giderek –sonra çok âni bir biçimde– kaldırılması, Lauraine'den Akdeniz'e giden bir kereste yükünün yirmi bir durakta otuz dört ayrı vergiyle karşılaşmak zorunda kaldığı göz önüne alındığında, uzun mesafe ticaretinde önemli bir fark yaratmış olmalı.

Devrimin arifesinde Fransız dış ticareti de tüm zamanların en yüksek düzeyindeydi; tahmini değeri 1 milyar liraydı ve çoğu Atlantik ekonomisinin gelişmekte olan limanlarında yoğunlaşıyordu. Fransız Karayipler'iyle sömürge ticareti sayesinde büyüyen Bordeaux'nun 1760'ta 60.000 olan nüfusu 1788'de 110.000'e çıktı. Burada karaya indirilen muazzam miktarda ve değerde maldan, şekerin yüzde 87'si, kahvenin yüzde 95 ve çivitinin yüzde 76'sı ânında büyük bir kârla yeniden ihraç edilirdi. Britanya'daki Nantes gibi, diğer limanlar da artan ticaretten –tüketim malları ve köle ticaretinden– pay aldı ve daha bir yığın liman, yan sanayi ve hizmetlerden –gemi direği ve yelkeni yapımı, gemi onarımı, deniz topu depoları ve benzeri– yararlandı. Akdeniz kıyısında Marsilya, eşit ölçüde gıpta edilecek bir konumdaydı; ağırlıklı olarak Doğu Akdeniz'le ticaret yapıyordu, ama Languedoc'un gelişmekte olan sanayinin imal ettiği yün ürünleri de ihraç ediyordu.

Britanya'da gerçekleşmekte olan görkemli genişlemenin her zaman gölgesinde kalan Fransız sanayisi bile eski rejimin sonunda büyüyordu. Fransa kıtanın tartışmasız en önemli sınai gücüydü ve mutlak rakamlarla üretimi İngiltere'nin gerisinde olmasına rağmen, bazı sektörlerde büyüme hızı gerçekten üstündü. Örneğin hem mamul pamukta hem kömür madenciliğinde üretim *yılda* yüzde 3,8 artıyordu. Yalnızca Anzin madenlerinde yüzyılın ikinci yarısında üretim yüzde 700 arttı ve Vosges'da pamuklu imalatçıların sayısı yüzde 1.800 arttı. Metal sanayinde de 1720 ile 1790 arasında Fransa'da büyüme yüzde 500 düzeyindeydi; Britanya'da ise yüzde 100'dü. Diğer veriler de karşılaştırmayı yerli yerine oturur. Tarihçilerin hesabına göre, 1790'da sanayi, İngiliz gayri safi milli hasılasının yüzde 25'ini oluşturuyordu; Fransa'nın ise yüzde 20'ydi (bunun neredeyse yarısı tekstil kaynaklıydı). Fransa'nın Britanya'yla aynı türden patlayıcı bir sanayileşme sürecinden

geçtiğini iddia etmek yersiz olur, ama Devrimin arifesinde yörün-
genin keskin bir şekilde yukarıyı gösterdiği de tartışma götürmez.

Bu yalnızca bir üretim verileri meselesi değildi. Çoğu kez Fransa'nın kaçırdığı sanılan girişim ruhu ve teknik gelişmişlik as-
lında bulunacaktı. Örneğin 1760'larda başlamak üzere Académie
des Sciences, Sanat ve Zanaat Sözlüğünü oluşturan bir dizi gör-
kemli kitap hizmete soktu. Teknik açıdan hassas ve güzel gravür-
leri bolca kullanan bu kitaplar, yalnızca geleneksel sınai teknikler
konusunda değil, en yeni makineler konusunda birinci derecede
kaynaklı. Lüks zanaatlarla –porselen, cam ve mobilya– ilgili ki-
taplarla başlanmasına rağmen, hızla demir, kömür, tekstil boy-
ma, mekanik ipekli üretimi ve şeker rafine etme alanında sınai
işlemleri de kapsayacak şekilde genişletildi. Örneğin mekanik pa-
muklu üretimiyle ilgili kitaplar, kuzeydoğuda Picardy vilayetinin
imalatçılar başmüfettişi Roland de La Platière tarafından yazıldı.

Makineleşmeyi gerektiren yeni girişimler 1780'lerde anlaşılan
neredeyse her ay türüyor, sermayeyi teknolojiye bağlıyordu. Bazı
durumlarda, sermaye yetersizliğinden ötürü topallayan eski ku-
ruluşlara yeni yatırımlar yaptılar. 1783'te açılan Kraliyet Maden-
cilik Okulunun teşvikiyle, Fransız Pireneler'indeki Bigorre bakır
madenlerini yeniden açmak için 1786'da büyük sermayeli yeni
bir şirket kuruldu. Şirket sözleşmesini imzalayan ortaklar, finans
dünyasının aristokratlarından (Saint-James ve Pache de Montgu-
yon), ticaret heveslisi parlamenterlerden (François-Jean Rumel)
ve Thélusson et Cie gibi bankerlerden oluşan tipik bir karışımdı.
Chaillot'da, Paris'e ilk kez temiz su temin etmek için tasarlanan
büyük bir mekanik tulumba makinesini işletmek için Péreire kar-
deşler etrafında oluşan sendika da görkemli bir başarıydı.

O zamanın daha iyimser tarihçileri bile aslında iki Fransa
olduğunu sıkça söyler. Biri, parlayan Atlantik ve Akdeniz ticare-
tiyle; kuzeydoğuda ama özellikle Champagne ve doğu bölgele-
rindeki tekstil sanayiyle; Pas-de-Calais'de kömür madenleriyle;
Lorraine'de maden eritme ocakları ve dökümhaneleriyle çeperin
ve Paris havzasının modernleşen, genişleyen Fransa'sıydı. Bu, yo-
ğun sermaye ve emeğin, yeni teknolojinin (bir kısmı başlangıçta
Britanya'dan alınmasına rağmen), atılcı yatırımın, iyi ileti-
şimin Fransa'sıydı; piyasanın yönlendirdiği bir Fransa'ydı. Ama

başka bir Fransa'yla, iç kesimin Fransa'sıyla bir aradaydı: Uyuşuk ve halsiz, eski ve yerel arz-talep geleneklerine kilitlenmiş, güçlü demografik darbelerle bozulmamış, hukukun, ruhban sınıfın ve hükümetin egemen olduğu kasabaların çok büyük ölçüde geçimlik tarım yapan köylülerden oluşan kırsal bir hinterlandı yönettiği Fransa. Öyle ki, her Mulhouse, Hayange ya da Bordeaux'ya karşılık, Tours gibi çok sayıda yer vardı; 1783'te *intendant*, Tours sakinlerinin "içinde büyüdükleri tembelliği, büyük girişimlerin ve cesur yatırımların gerektirdiği sıkı çalışmaya ve ilgiye tercih etmelerinden" yakınıyordu.

Bu karşıtlıkta epeyce doğruluk payı var; ama uyuşuk Fransa'yı dürtüp uyandırma eğiliminde olan, sınai ve ticari girişimin yaygınlaşmasını daha pürüzsüzleştiren diğer önemli süreçleri de gizler. Bu süreçlerin en önemlisi, eski merkezlerin civarında kırsal küçük ev sanayilerinin çoğalmasındı. Lonca kısıtlamalarından kurtulan girişimciler giderek daha fazla köy eğiricilerine ve dokumacılarına hammadde veriyor (bazen temel donanımı da sağlayarak) ve önceden anlaşılan fiyattan bitmiş ürün alıyorlardı. Öyle ki, orta boy ve küçük kasabaların görünürde durgun ekonomisinin arkasında, kırsal kesimin toptan ticarileşmesi yatıyordu. Bir süre bunun, sanayileşme sürecinde geciktirici bir faktör olduğu düşünülürdü; ama gerçekleştiği her yerde (örneğin Fransa'nın yanı sıra, Rhineland'ın çoğunda) imalatın modernleşmesine aykırı olmaksızın çok, onun tamamlayıcısı olduğu açıkça görülebilir. Bazı işlemler –dokumacılık gibi– küçük ev sanayi olarak kalırken, eğirme işi hızla fabrikalara yoğunlaştı. Örneğin Fransız Flandre'de durum buydu; Lille'in kayıpları Roubaix-Tourcoing'in kazancıydı.

Bazı bölgelerde bu yarı-imalat, yarı-ev sanayi ortaklığı yerel ekonomiyi sarstı. Parlement kenti Grenoble'da kent surlarının içinde ve dışında altı binden fazla erkek ve kadın altmış kadar usta eldivenciye çalışıp, deri kesiyor, düzeltiyor ve kokulandırıyor, sonra dikeyiyor ve bitmiş ürünleri süslüyordu. Daha büyük kimi atölyeler yirmi kadar işçi barındırıyordu, ama ev mekânını paylaşan dört ya da beş sanatkâr modeli çok daha yaygındı.

Normandiya'da Rouen gibi, geleneksel ticaretin –tekstil– yüzünün ilk yarısında bozulduğunu gören diğer orta boy kasabaların karışık bir evrimi oldu. Birkaç kapitalist İngiliz, fabrika donanımı

ithal edip modern eğirme fabrikaları yaratarak üretimi canlandırdı, ama bazıları hâlâ kırsal emeği kullanıyordu. Kentin kendisi ticaretini çeşitlendirdi, Paris bölgesine ve Normandiya'nın diğer yerlerine daha fazla ihracat yaptı, fuar zamanlarında satın alma gücü bulan kırsal yerel sanatkârlara mal üretti ve ticari amaçla üretilmiş ve işlenmiş ürünler için bir pazar yarattı. Rouen Kuzey Fransa'da en iğrenç kokan ve sağlıksız kent olarak kiskanılacak bir üne sahip olmamış olabilir, ama ekonomik olarak kesinlikle en dinç kentlerden biriydi. Eski rejimin sonuna gelindiğinde, yün çorap, şapka, porselen, kâğıt, rafine şeker, cam, sabun, yeni Berthollet klorür işlemiyle ağartılan bez, bakır ürünleri ve sülfürik asit ürettiyordu (mamul pamuklu ürünlere ek olarak).

Marki de Condorcet gibi iyimserlerin yüreğine su serpen şey, ticari faaliyetlerle vızıldayan bu küçük kentsel arı kovanlarının görüntüsüydü. Bilim ve akıl imparatorluğunun kendi yükselişi önündeki son kurumsal engelleri ortadan kaldırdığını görmek için sabırsızlanmasına rağmen, XVI. Louis monarşisi kadar aydınlanmış reformcu bir monarşide bunun gerçekleşmemesi için hiçbir neden olmadığına inanıyordu.

II. GELECEK VİZYONLARI

Müşfik kapitalizmin eski rejim versiyonu, evrimci neşesini olağanüstü *M. Fortuné Ricard'ın Vasiyeti*'nde olduğu kadar ayrıksı bir biçimde ifade etmemiştir. Franklin'in *Poor Richard's Almanack*'ının çok popüler Fransızca baskısına bir ek olarak yayımlanan *Vasiyet*, Lyonlu edebiyat adamı ve sanat eleştirmeni Charles Mathon de la Cour tarafından yazıldı. Metinde hayali karakter M. Ricard, delikanlıyken kendisine okumayı, aritmetiği ve bileşik faiz ilkelelerini öğreten dedesini hatırlar. Cebinden 24 lira çıkarıp şöyle demiş: "Evladım, unutma ki, ekonomi ve hesap bilen bir adam için hiçbir şey imkânsız değildir. Yatırım yap ve dokunmadan bırak, öldüğünde hem kendi ruhunun hem benim ruhumun huzuru için yeterince iyi bir iş yapmış olacaksın."

Ricard yetmiş bir yaşında, bu ilk paradan 500 lira biriktirmişti. Büyük bir servet değildi, ama büyük planları vardı. Meblağı 100'er liralık beş parçaya bölerek ilk 100 liraya yüz yıl, ikincisine

iki yüz yıl, üçüncüsüne üç yüz yıl, dördüncüsüne dört yüz ve beşincisine beş yüz yıl dokunmamayı düşündü. Her biri, hırslı bir programı finanse edebilecek meblağı oluşturacaktı. İlk meblağ bir yüzyıl sonra 13.100 lira gelir getirecekti ve bu parayla, din ile ticaretin bağdaştığını kanıtlayan en iyi teolojik denemeye bir ödül verilecekti. Ondandır yüz yıl sonra ikinci meblağla (1,7 milyon) bu ödül programı genişletilip her yıl matematik, edebiyat, tarım ("en iyi hasatla kanıtlanan") alanında ve özel bir "erdemli işler" kategorisinde en iyi eserlere sekiz ödül verilecekti. Üçüncü meblağ (üç yüz yıl sonra) 226 milyon lirayı aşacaktı ve bu miktar, bütün Fransa'da sanayi ve tarım alanında "en dürüst ve çalışkan yurttaşlar"ın yönettiği yatırımlar ve yoksullara yardım için beş yüz "yurtsever fon" kurmaya yetecekti. Geri kalan para Paris'te ve Fransa'nın büyük kentlerinde on iki müzeye bağışlanacaktı; müzelerin her biri bütün alanlarda kırk üstün entelektüele ev sahipliği yapacaktı. Rahat ama bolluk içinde olmayan bu müzelerin bir konser salonu, tiyatrosu, fizik ve kimya laboratuvarları, doğal tarih atölyeleri, kütüphaneleri, deneysel parkları ve hayvanat bahçeleri olacaktı. Kütüphaneler ve sanat koleksiyonları her gün halka bedava açık olacak ve müze üyeleri kendi alanlarında halka seminerler verecekti. Üyeler "soylu olduklarını değil, ahlaklı olduklarını kanıtladıktan sonra" kabul edilecek ve "erdemli, hakikati ve adaleti her şeyden üstün tutacaklarına" yemin edeceklerdi.

Bu çarpıcı bir şey, ama Ricard'ın vasiyetinin dördüncü ve beşinci yüzyıllarında olacakların yanında hiçbir şeydir. Dördüncü meblağ (30 milyar lira) "Fransa'da bulunabilecek en güzel alanlarda," her biri kırk bin nüfuslu, ideal güzellik, sıhhatlilik ve topluluk ölçülerine göre planlanmış yüz tane kasaba inşa etmeye yetecekti. Son meblağla (3,9 trilyon lira) dünyanın sorunlarından çoğunu çözmek olanaklı olacaktı. Altı milyar lira Fransa'nın ulusal borcunu kapatmaya yetecekti (Bourbonların harcama oranına rağmen); 12 milyar lirayla, bir âlicenaplık ve *entente cordiale* başlatma hareketi olarak İngilizlerin borcu kapatılacaktı. Geri kalan para, *hiçbir zaman birbirleriyle savaşa girmemeleri koşuluyla*, dünyanın bütün güçleri arasında paylaştırılacaktı. Savaş çıkması durumunda, saldırgandan kazancı alınıp saldırının kurbanına verilecekti. Fransa için ayrılan özel bir meblağla, kafa karıştırıcı

bütün sorunlar halledilecekti: Parayla satılan makamların hepsi bir anda satın alınacaktı; devlet bir ücretli ebe ve papaz sistemi kuracaktı; yarım milyon işlenmeyen arazi parçası temizlenip ihtiyaç sahibi köylülere verilecekti. Okullar, yedi yaşındaki kızlar için düşünülen “Melek Evleri”yle birlikte bütün ülkeyi kaplayacaktı. Melek Evlerinde kızlar hayata hazırlanacak, yararlı ev işleri öğretilecek ve on sekiz yaşında mezun olduklarında kendilerine bir çeyiz verilecekti. Son olarak, kasabalarda parklar, meydanlar ve çeşmeler olacak, bulaşıcı hastalık kaynakları ortadan kaldırılacaktı –bataklıklar kurutulacak, lağım çukurları kapatılacak, mezarlıklar uzak ve hoş vadilere taşınacaktı.

Bu kapsamlı ütopya –Rousseau’nun ve Condorcet’nin kusursuz cumhuriyet vizyonlarının bir karışımı– devrimle ya da şiddetle değil, basit ve tedrici bileşik faiz operasyonu ile gerçekleşecekti. Bu, kolektif bilgeliği ve idareli sermaye tarafından bütün dünyanın hayırseverine dönüştürülen, ağrısız modernleşmiş bir Fransa fantezisiydi. Mathon de La Cour’un gelecek vizyonu, endişesiz bir modernliği kucaklamaktaydı. Aslında bulutların üzerindeki şatosu, aydınlanmış yönetimin ortaya çıkan, potansiyel olarak sınırsız başarıları olarak gördüğü şeyin üzerine kuruluydu. Seçkin entelektüellerin “soyluluklarını değil, ahlaklarını” kanıtlama koşulu, zamana karşı değil, ona uygun bir aygıttı.

Ne var ki, başkalarına göre modernliğin bir nimet değil, bir lanet olduğu hükmüne varılıyordu. Condorcet gibi “modernistleri” heyecanlandıran sermaye ve teknoloji, kentsel insan gücü ve kırsal ticaret yoğunlaşması bazı yorumculara sıkıntı ve kötü bir his veriyordu. Her şeyden önemlisi, modernlik birçoğunu onları devrimciye dönüştüren haklı bir öfkeyle doldurdu.

Bu kötümserlerin çoğu, fikrini değiştiren iyimserlerdi. Simon Linguet –devrim öncesi yabancılaşmanın sesi olarak her yerde karşılaştığımız– ekonomik sorunlarla ilgili ilk yazısını 1764’te yayımlamıştı. O zaman, Somme Irmağının dibini taramayı ve Picardy’de yeni bir kanal açıp, Amiens kentini denize bağlamayı önermişti. Bunun, ırmak ağzının birkaç kilometre ötesinde bulunan Abbeville kasabasının ayrıcalıklı tekstil ustalarının muhalefetiyle karşılaşacağını biliyordu. Ama vizyonu, iki kentin çıkarını birleştirebilen ve karşılıklı kuşku yerine ortak bir ekonomik enerji

yaratabilen bir yatırım yönündeydi. Modeli Hollanda'ydı; orada devletin bu tür projelere destek verdiğini ve anıtsal yapılar ile asilzade kent sarayları gibi değersiz beyhudeliklerden uzak durduğuna sanıyordu (çok yanlış bir biçimde). Proje, belagatle savunulmasına rağmen, anlaşma olasılığıyla ilgili gerçekçi kötümserlikle maluldü. (Aslında 1780'lerde proje daha büyük ölçekte yeniden canlandırıldı ve Devrim olmasaydı, muhtemelen inşa edilirdi.)

Ne kadar hüsrana uğrarsa uğrarsın, 1760'ların Linguet'si en azında ticari modernlik kültürünü benimsiyordu. On yıl sonra fikrini değiştirmiş ve Turgot'un bakanlığı sırasında serbest tahl ticareti politikasına öyle yıkıcı bir saldırı yöneltmişti ki, emirle bastırıldı. Fizyokratların uzun erimli yarar takıntısına ve şimdiki talepleri önemsememelerine karşı çıkarken Linguet, sanayi toplumunun dehşetleriyle ilgili kasvetli bir görüş resmetti. El emeklerini zalimce yöneten ve iktisadi dalgalanmalar emredince onu alan ya da başından atan ustalarıyla Abbeville'e dönerek, fizyokratların/Condorcet'nin sermaye ve teknoloji ile refah ve mutluluk eşitliğini tepetaklak etti. Herhangi iki kentte "pek çok insanın açlıktan ölme noktasında olduğu kentin aynı zamanda pek çok kişinin dokumacılıkta çalıştığı kent olduğundan emin olabilirsiniz. Fransa'da hiçbir kentin Lyon'dan fazla dokuma tezgâhı yoktur ve Lyon Fransa'da ekme bulamayan yoksul sayısının en fazla olduğu kenttir." Böylesine kalpsiz bir yerde yeni tarz bir hastane olabilirdi, ama "elli yıl ipekte çalışıp... saman şilteler üzerinde ölünceye kadar inlemeye gelen herkes"i barındıracak kadar büyük olamazdı. Ona göre, sanayi kapitalizmi cennet vaat edip cehennem veriyordu. Yeni bir girişimci efendi yaratıyor ve insandan aşağı düzeyde ilkelleri onun kentli piyonları yapıyordu. Bunlar "meskenler"de yaşamaya mahkûmdu:

kunduzların yaptığına benzer düzenli oyuklarda; çalışan hayvan sürülerinin gizlendiği, kokuşmuş hava soluduğu, o kalabalık içinde kaçınılmaz olarak hastalıkları birbirine bulaştırdığı, berbat yaşamlarını sürdürecekt kadar para kazanmak için dinlenmeden çalışırken her an ölüm tohumlarını içlerine çektiği karanlık deliklerde.

Linguet'nin belagati vahiy niteliğindeydi, çözümleri (oldukları haliyle) acayıptı, ama anlamsız da değildi. Örneğin kadim ek-

mek krizine getirdiği çözüm, Fransızları tahıl takıntısından vazgeçirip, patates, balık, mısır, sebze ve pirinç yemeye yöneltmekti. İyi hazırlanan kestanenin (açılıktan daha beter kabul edilirdi) hem yenilebilir hem besleyici olduğuna insanları ikna etmeye bile çalıştı.

Tüccarlığa ve modern kente itirazları yüzünden devrimci ateşleri tutuşan başkaları da vardı. Eski rejime duydukları nefret, paradoksal bir biçimde, eski rejimin koruduklarına değil, yok ettiklerine yönelikti. Hayali ve örnek insan tiplerini idealleştirdiler: Makinelerin mahvettiği, seyyar bıçak bileyicisi ya da baca temizleyicisine dönüştürdüğü, kent cengeline işportacı durumuna düşmeye terk edilmiş bağımsız zanaatçı (*bakınız* çoğunlukla çocukları oldukları saatçiler); köylünün ineklerini ve keçilerini otlattığı ortak tarlaları mutlak mülkiyet hakları adına ilhak eden ya da yakacak topladığı ormana gitmesini yasaklayan açgözlü senyörlerin harap ettiği çiftçi. Polemikler uygulamalı Rousseau'ydu; ama 1789'da, gerçekten tam da tarif edildiği şekilde ezilen çok sayıda insana bariz biçimde çekici gelecekti. Modernleşen bir monarşinin saldırısı bu insanların koşullarını hafifletmemiş, ağırlaştırmıştı. İstedikleri şey toplumsal aydınlanma ya da bayındırlık işleri değil, asli adaletti.

Lüks ve aşırı yoksulluk şeklinde bölünmüş bir dünyaya karşı bu öfke duygusunu, Mercier'nin on iki ciltlik *Tableau du Paris*'inden daha iyi ifade eden bir eser yoktu. Linguet gibi, o da ıslah olmuş bir iyimserdi; ama onun iyimserliği her zaman kuşkuculuğundan daha zayıf bir güç olmuştu. *Yıl 2440*'ta Fransa, Versailles'ın harabeleri ve Bastille'in yıkıntıları üzerinde yükselen, mütevazı ve vicdanlı bir kral tarafından yönetilen bir Rousseaucu erdem cennetine dönüşmüştü. Meziyetli yurttaşlar, üzerinde adları yazılı şapkalar giyiyordu, ama kalıtsal soyluluk yok olmuştu. Bütün bunlar siyasal büyüyle gerçekleşmiş gibiydi. Geleceğin ziyaretçisine "Kalabalığı uykudan uyandırmak için yalnızca güçlü bir sese ihtiyaç vardı... Özgürlük ve mutluluk onları ele geçirmeye cüret edenlere aittir," deniliyordu. Yine de Mercier'nin çok geçmeden kaçınılmaz gördüğü kıyamet habercisi şiddet sarsıntısından eser yoktu.

İlkel tarihteki büyük altüst oluşların düzenliliğini gösteren jeolojiden ve bunun ilk uygarlıklardaki emsalini ima eden arkeoloji-

den büyülenen Mercier, felâket erbabı gibi bir şey oldu. İsviçre'deki sürgün penceresinden bakıp, bilimin ve ticaretin hazırladığı yoldan felâketine doğru koşan bir Fransa ve özellikle bir Paris gördü. Bunu bir arınma olarak olumlu, korkunç ama metropolü hem zenginlerin hem yoksulluğun aşırılıklarından temizlemek için zorunlu buldu. "Savaş, veba, kıtlık, bir deprem ya da su baskını, bir yangın ya da siyasal bir devrim bu süper kenti ortadan kaldırır mı? Belki de bu nedenlerin bir araya gelmesiyle devasa bir yıkım gerçekleşir."

Mercier'ye göre, Paris aynı anda çürüyen, sızan bir pislik, kan, kozmetik ve ölüm yeri; bastırılamaz, her şeyi yiyen bir tür organizmaydı. Hayvani hazla bolcana terliyor, sefalet ve çaresizlik kefeniyle gömülüyordu. Mercier'nin sevdiği Palais-Royal fuarı aynı zamanda Clamart'da kocaman açık ceset çukurunun dehşeti. Bulvarların geçit törenleri ve farslarıydı, aynı zamanda Bicêtre'de demir çubuklarla tekerleğe çakılmış mahkûmların görüntüsüydü; yaldızlı arabalardaki fahişelerdi; lezzet tatmaktan damakları yorulan pisboğazlardı; açık kanalizasyonlardan yayılan iğrenç kokulardı; Seine köprülerinden kendilerini atıp intihar edenlerdi.

Mont Blanc'tan gördüğü şekliyle kent cehennemini yazan Rousseau'nun havarisi Louis-Sébastien Mercier, bu büyük metropolün para ve ölüm imparatorluğuna savaş açtı. Yüce ve korkunç bir bakış açısıyla çalışan Romantik imgelemi, büyük, kozmik bir sarsılma hayal etti. Böyle bir ikinci Lizbon depreminde yer titreyip yarılacak ve "iki dakika içinde yüzyılların eseri tepetaklak olacaktı. Saraylar ve evler yıkılacak, kiliseler devrilecek, tonozları birbirinden ayrılacaktı..." Adaletin maddiyatçılıkla hesaplaşması olacaktı ve ancak böyle bir kıyamet gününden gerçek bir yurttaşlar cumhuriyeti doğabilirdi.

BÖLÜM İKİ

BEKLENTİLER

Beden Siyaseti

I. RAHİM GAZAPLARI VE HANEDAN ARIZALARI

1780'lerde kısa bir süre moda olan ve *rivière* [ırmak] olarak bilinen aşırı büyük bir gerdanlık tipi vardı. Adının da ima ettiği gibi, boynun etrafında dolanıp korsenin üzerinden bele kadar iniyordu. Modanın daha sadeleştiği bir zamanda *rivière*, Palais-Royal'de yüzleri kızarmadan velinimetlerinin cömertliğini sergileyebilen aktrislerle bütünleştirilen parıltılı bir nesneydi. Tiyatroda bir akşam iki genç arkadaş, metres olduğu bariz bir kadının dekoltesinden aşağı akan böyle bir *rivière* gördü. "Şuna bak," dedi biri, "ta aşağıya kadar inen bir *rivière*." Arkadaşı da "Çıktığı yere döndüğü içindir," yanıtını verdi.

Seks ve mücevherle ilgili şakalar yeni değildi. Ama 1787'de bu iğneleyici sözün yayımlandığı dedikoducu *Moving Tableau of Paris*'in okurları, müstehcen bir çift anlamlı sözden fazlasını fark ederdi. İki yıldır Kraliçenin adı bir skandalla anılmaktaydı; rezaletin merkezinde, 647 pırlantalı ve 2.800 karatlık elmas bir gerdanlık vardı. Saray sarrafları Böhmer ve Bassenge tarafından Mme Du Barry düşünülerek yapılmıştı; ama gerdanlığı teslim etmeden XV. Louis ölmüştü. 1,6 milyon liralık gerdanlığın satılmaması yıkım olurdu ve başlangıçta Marie-Antoinette olası bir müşteri gibi göründü. Aynı firmadan bir çift "avize" küpe, bir püskürteç ve bir bilezik zaten satın almıştı. Para azaldıkça, isteklerini genellikle geri çevirmeyen Krala gidiyordu. Genç bir kadın olarak elmaslara karşı bir zaafı vardı; bundan hoşlanmayan bir Avusturya elçisi durumu bildirdi ve imparatoriçe annesinden iyi bir azar işitti. Maria Theresa, "Bir kraliçe zor zamanlarda bu türden düşüncesiz bir savurganlıkla ancak kendini alçaltabilir," diye yazdı.

1780'lerde Marie-Antoinette bu dersi iyice ezberlemiş gibi görünüyordu, çünkü göze batan lükslerden uzak durma konusun-

da daha bilinçli olmuştu. Gerdanlığı alma teklifini defalarca geri çevirdi. Çileden çıkan (ve belki de Marie-Antoinette'in sulu göz *dramen bourgeois* zaafını bilen) sarraf Böhmer sarayda çingar çıkardı; iki gözü iki çeşme ağladı, bağırdı, çağırdı, bayıldı ve Kraliçe gerdanlığı elinden almazsa canına kıyacağı tehdidinde bulundu. Bu muazzam performans boşunaydı. Resmi tasarruf ricalarına aldurmama eğiliminde olsa bile ucubelik Kraliçenin beğenisine uygun değildi. Haddinden fazlaydı –Du Barry çevresiyle özdeşleştirdiği türden pasaklı görgüsüzlüktü. Dizleri üstünde inleyen sarrafı ayağa kaldıran Kraliçe, gerdanlığı parçalamasını ve ayrı taşlar için ne yapabiliyorsa yapmasını nasihat etti.

Bu rokoko mücevher dinozoru gerçekten de parçalanacaktı, ama yaratıcısı tarafından değil. Aslında kamusal tarihi yeni başlamıştı. Çünkü nefes kesici küstahlıkta bir sahtekârlığın ödülü oldu. Elmas Gerdanlık Olayı –sermayeleştiği şekliyle– Fransız monarşisinin sonunu haber veren boş kasalar, aç köylüler ve hırlayan zanaatçılardan mürekkep “gerçek” dramın rezalet bir yan gösterisi olarak ele alınır. Tuhaf kumpas 1785 yazında ortaya çıkınca, okuyan Fransız kamuoyunun önünden törenle geçen kahramanlar, yolsuzluğun çürüttüğü bir rejimin kusursuz simgeleri gibi görünüyordı: Sefih, avanak, aristokrat bir kardinal; Fransa'nın Valois krallarının soyundan geldiğini iddia eden entrikacı bir maceracı kadın; Arabistan'da doğduğunu ve gizemli şifa sanatlarını bildiğini söyleyen Napolili bir şarlatan; Kraliçeyi canlandırması için Palais-Royal'de alınan sarışın bir *grisette*; ellerini ovuşturan ve parmak çıtlatan bahtsız alaçaklılar; ardıc kuşu yumurtası büyüklüğünde elmaslarla dolu siyah kadife torbaların dükkân tezgâhlarına düştüğü Bond Sokağından, Paris *quais*den ve Piccadilly'den sarraflar. Ama hepsinin merkezinde kaçınılmaz olarak Marie-Antoinette vardı. Onun kamuoyu nezdinde masum kurbandan intikamcı bir gaddara, Fransa'nın Kraliçesinden “Avusturyalı orospu”ya (*putain autrichienne*) dönüşümü, monarşinin meşruiyetine inanılmaz ölçüde zarar verdi.

Bunda kaçınılmaz bir şey yoktu. Olay açığa çıkana kadar Kraliçe entrikadan bihaberdi. Daha kumpas kurulmadan önce onunla ilgili biriken fobik histeriler, onun gizli iş çevirmesinden, doymak bilmez *luxure* –servet ile libidoyu yararlı bir biçimde birleştiren

bir terim- iştahının hizmetinde başkalarını felâkete sürüklemesinden kuşkulanicacağı anlamına geliyordu.

Marie-Antoinette farkında olmasa da her şekilde kendi düşünsünü hazırladı. Yapmacıksız genç kız duygusallığının ünlenmesi, Kardinal Louis de Rohan'ı onun Krala yaklaşıarak değil, yaptığı iyiliklerle saraydaki konumunu kazanabildiğine inandırdı. Kendi iyiliklerine olamayacak kadar çok zengin olan, uzun bir komplo geçmişi bulunan ve Marais'deki en görkemli *hôtelle* övünen Rohanlar Bourbonlar'dan yakınlık görmüyorlardı. De Rohan'ın Viyana büyükelçiliği yaptığı dönem eşit ölçüde felâket olmuş, Marie-Antoinette'in annesi İmparatoriçe Maria Theresa'yı uzaklaştırmıştı.

De Rohan'ın herkesçe bilinen Versailles'a kabul edilme isteği, Jeanne de La Motte'un aradığı devlet kuşuydu. Berbat ve sili bir kırsal yoksulluk içinde doğan La Motte, son Valois kralı II. Henri'nin soyundan geldiğini iddia etmekteydi ve bu yırtık pırtık soyla, mağdur soyluluğunun hikâyesini anlatma şansı bulana kadar, Kralın kız kardeşi Mme Elisabeth'in yoluna baş koydu. Görünürdeki içtenliğine vurulan Mme Elisabeth onu alçakgönüllülükle Versailles'a yerleştirdi; ondan sonra Kraliçenin sırdaşı olduğuna de Rohan'ı ikna etti. Rohan onun dediğini iki de bir yapsaydı, Marie-Antoinette'in gülüşünün ışığında bir gün yıkanma fırsatı olurdu. De Rohan, Jeanne'e pervane oldu, ona periyodik olarak para takviyesinde bulundu; paralar güya hayır işlerine gidecekti ama aslında genellikle terzilerine gitti.

Bu ikna komedisindeki perçinli perde doğrudan *Figaro'nun Düğünü*'nden alındı. 10 Ağustos 1784'te Jean de La Motte, sarışın bir tuhafiyeci (daha sonra, tamamen doğru olmasa da, genelev kadını denildi) olan Nicole Le Guay'a Kraliçenin beyaz muslinden gözde elbisesini giydirdi ve gece saat on birde Versailles'ın bahçesindeki Venüs Koruluğuna gönderdi. Orada kaygıyla bekleyen ve avucuna bir gül sıkıştıran Kardinali buldu. Geldiği karanlığa hızla geri dönmeden önce tek satır laf etti (de Rohan daha sonra iki satır demesine rağmen) – "Bunun anlamını biliyorsun." Uzun süredir beklenen bu ihsan işaretinin keyfiyle kendinden geçen de Rohan, Jeanne de La Motte'un oyuncağı haline geldi. Birinden diğerine giderek daha fazla para aktı.

Gösteri inanırlılık satın aldı ve kasımda, de Rohan yokken, La Motte sarraflara gerdanlığı getirtti. De Rohan dönünce, Kraliçenin gerdanlığı almak ve parasını dört taksitte ödemek istediğine onu ikna etti. Kardinali kendi adına hareket etmekle görevlendiren sahte bir mektup bunu açıkça doğrulamaktaydı. Bir büyükelçi olarak de Rohan bu mektubun altındaki "Marie-Antoinette de France" imzasının yanlış olduğunu fark etmeliydi, ama dikkat hiçbir zaman onun güçlü yanı olmamıştı. 29 Ocak 1785'te gerdanlık Palais du Cardinal'e getirildi ve ânında Kraliçenin sözde kuryesine (Jeanne'in sevgilisi de Réteaux) verildi. O da gerdanlığı parçalayıp Paris'in çeşitli yerlerinde gizlice satma işine başladı. Kuşku artınca, suç ortağı kocası gerdanlığı Londra'ya götürüp taşları kısmen nakit karşılığı, kısmen yakut broşlardan, mineli enfiye kutuları ve bir gümüş maşadan oluşan eşyalar karşılığında sattı.

Şaşırtıcı bir biçimde, başarı Jeanne'in başını döndürdü. Basi-retsizleşti. Sonunda malvarlığını iddialarına uygun hale getirebilir duruma gelen Jeanne, "Barones de La Motte de Valois" unvanını aldı ve Bar-sur-l'Aube'de önemli bir mülk satın aldı; 1785 baharında oraya kırk iki araba yükü ganimet taşıdı –Adam üslubu mobilya, sanat eserleri, d'Aubusson goblenleri. Bu arada Kardinal, Kraliçenin yeni mücevheriyle gösteriş yapmasını ve ona bir lütf işaretini vermesini bekliyordu. Hüsrana uğradı. Hazreti Meryem Yortusu (Kraliçe mektubunda o gün gerdanlığı takmak istediğini söylemişti) gelip geçti. Haftalar ve aylar geçti. Daha önemlisi, de Rohan'ın 1 Ağustosta ödemesi gereken 400.000 liralık ilk taksitten haber yoktu. Oyuncu sarraf Böhmer bu güçlüklerin hâlâ farkında değildi. 12 Temmuzda, "kraliçelerin en yücenesini ve en iyisini süsleyen dünyanın en güzel elmasları"na işaret eden bir notu Kraliçenin eline sıkıştırdı. Marie-Antoinette yine aklını kaçırdığını sandı ve notu yaktı.

İlk taksitin ödeneceği günün arifesinde Jeanne, ekime kadar para bulunamayacağını de Rohan'a bildirdi. Alacaklıların sıkıştırdığı sarrafları sakinleştirmeye çalıştı. Tuhaf bir biçimde kumpasın açığa çıkmasına teslim olan Jeanne de La Motte, sarraflara sahte bir mektupla aldatıldıklarını bildirdi. Onlar da bunun üzerine 5 Ağustosta Kraliçenin nedimesi Mme Campan'ı görme-ye gitti. Dudak uçuklatan gerçeğin ortaya çıkması fazla zaman

almadı ve ayın on beşinde de Rohan, Kralın huzuruna çağrıldı. Kraliçenin adına hareket ettiğini iddia eden bir kadın tarafından kandırıldığını kabul etti ve ailesinin hatırına rezaleti gizlemesi için Krala yalvardı. Ama Kralın tepesi attı ve Kardinali tutuklatıp Bastille'e gönderdi.

Avukatı Target'nin Bastille'de "prangalar" içinde süründüğünü anlattığı de Rohan, hapishane kulelerinin dışında, dokuz ay boyunca ardı arkası kesilmeyen saygın ziyaretçileri ağırladığı, özel olarak döşenmiş bir daireye taşındı. Konuklar için aperatif olarak masalara istiridye ve şampanya konuluyordu ve Kardinalin kütüphanesinde seçkin eserleri ve hapishane hayatının zorluklarının üstesinden gelmede kendisine yardım eden bir maiyeti vardı.

Yine de bizzat *Bastille* sözcüğü (özellikle Linguet'nin işkenceleri anlatan *Anılar*'ının inanılmaz başarısından sonra) de Rohan'a halk nezdinde şehitliği garanti etmeye yetti. Büyük bir broşür ve sözlü saldırı tufanı onu mutlakiyetçi baskının acinası kurbanı olarak sundu. Paris Parlementindeki duruşmasında Target, Kardinalin "aşırı içtenliğinin" ("*crédule par excès de franchise*"), doğal sadeliğinin, hoş mizaca güveninin, Kraliçeye şövalyece hizmet etme arzusunun kurbanı olduğunu iddia ederek, geç Aydınlanmanın başka bir sempatik motifine oynadı. Bunlardan en azından bir kısmının doğru olması gerçeği, savunmaya daha da yardımcı oldu. Aslında, özel ahlak sicili kötü, acemi bir ahmaktı. Ama bu, kraliyet kovuşturmasını hak etmeye yeterli değildi ve sonunda (kıl payı da olsa) aklandı. Halk arasında şükredenler korosu o kadar gürültülü ve isyankardı ki, de Rohan doğrudan Bastille'in yolunu tuttu ve olaylar sakinleşip güvenle çıkana kadar gece boyunca orada kaldı.

Sanık savunmaları, sözde *mémoires*ları büyük diziler halinde yayımlandı ve müdafilerin gravürleriyle birlikte geniş bir kesime ulaşması sağlandı; öyle ki, duruşmalar, akıl almaz dramının büyük bir izleyici kitlesinin önünde sahnelendiği bir tür halka açık tiyatro haline geldi. Çok geçmeden, de Rohan'ın değil, eski rejimle birlikte de La Motte ve suç ortaklarının yargılandığı anlaşıldı. Bazı sanıkların aklanma şansı en hafif deyimle zayıf olmasına rağmen, Parlementin en güçlü ve belagatli avukatlarından bazıları, şöhretin gurur okşayan ısıltısı nedeniyle, davayı üstlenmek için koşturdular. Savunmaları okuyan tarihçi, avukatların parlak bir

iş yaptığını, savunmayı müşterinin özel niteliklerine göre ayarladıklarını, ama her davada 1780'lerin temel sabit fikirlerinden birine başvurduklarını kolayca görebilir.

Nicole Le Guay, Jeanne de La Motte'un soylulaştırdığı şekliyle "Barones d'Olive" nasıl savunuldu? İddia makamı ona fahişe dedi; ama savunma onu erken yaşta yetim kalan, Saint-Eustache'a (çok güvenli Palais-Royal'e değil) yakın du Jour Caddesinde küçük bir odada yaşayan, iki yakasını bir araya getirmek için tuhafiyecilik yapan, de La Motte'un on beş bin lira vaadine kanarak Kraliçe kılığına giren, sevgilisine sadık, savunmasız bir kız olarak sundu. Başka bir deyişle, doğanın savunmasız bir çocuğuydu, Greuze'ün üçboyutlu bir tablosuydu. Bastille'de gayrimeşru bir bebek doğurduğuna ilişkin haberler bu acıma etkisini daha da güçlendirmeye yaradı. Mahkemede hıçkırıkları arasında sorulara yanıt verememesi de bu etkiye katkıda bulundu. Avukatı Blondel'in iddia ettiği gibi, kızda *de l'âme* (içtenlik) olduğu açıktı. Aklandı. Ünlü şarlatan Cagliostro, Nil'in ve Fırat'ın ilahlarıyla konuştuğunu iddia ederek Kardinalin kişisel kâhini olmuştu. Nüfuzunu kullanıp, de Rohan'ı Kraliçenin gözünde olduğuna inandırmıştı. Birkaç bin yaşında olduğunu söylemekle ve başka saçmalıklarla suçlanan Cagliostro, beklenmedik Aydınlanma kuşkucusu rolünü benimsedi ve hemen otuz yedi yaşında olduğunu duyurdu –ama Mekke ve Medine'de doğup büyüdüğünü ve Doğu Akdeniz'de dolaşarak "sanatını" öğrendiğini iddia etmeye devam ederek Oryantalizm zevkinden yararlandı. O ve karısı da Bastille'e kapatılmıştı ve Cagliostro böyle örnek bir çiftin ayrılmasını görme kederine başvuran yürek paralayıcı bir savunmayla mahkemeyi duygulandırdı. "Kadınların en cana yakını ve erdemlisi sürüklenip aynı cehenneme atıldı; onu benden ayıran kalın duvarlar ve sürgüler... o inliyor ve ben duymıyorum" ve bu koloratür damardan daha fazlası.

Jeanne de La Motte bile elverişli bir taktik bulmuştu. Tarihe, soyundan geldiğini söylediği Valoisların hatırasına başvurdu ve ilişkiyi kanıtlamak için ayrıntılı şecereler ortaya koydu. Aslında bu tamamen uydurma olmayabilirdi. 1780'lerde, büyüyen bir sıkıntılı şövalyelik kültürü; Yeni olandan, paranın ve yolsuzluğun egemen olduğu bir dünyadan Romantik nefretle kendini bağlantılandıran bir kült vardır. Jeanne de La Motte tam da bu dünyanın doğal bir

öğesiydi. Kendisini eski Fransa'nın bir yetimi, köylü kahraman, Restif de Bretonne'un romanlarının günahkâr kızları gibi kötü yola düşmüş bir masum olarak göstermeyi başardı. Şaşırtıcı gelebilir ama Marie-Antoinette'in gerdanlığı gerçekten istediğini, bunu söyleyen çok sayıda mektup yazdığını ve hepsinin sahte değil, gerçek olduğunu iddia ederek, kendi uydurma ününü Kraliçeninkiyle yarıştırdı. (De Rohan, Kraliçeyi utançtan kurtarmak için gereksiz bir gayretle, gördüğü bütün mektupları yakmıştı; bu nedenle iddiaları çürütecek karşı kanıt yoktu.)

Bunun kısa vadede ona bir yararı dokunmadı. Kocasını, gıyabında ömür boyu kürek cezasına çarptırıldı. O da mahkâm edildi ve süresiz La Salpêtrière'e gönderildi; ama aynı zamanda açık alanda kırbaçlanma, boynuna bir ip geçirilme ve (*voleuse* [hırsız] sözcüğü yerine) *V* harfiyle dağlanma cezasına da çarptırıldı. Bu korkunç a-şağılama ânında ve büyük bir kalabalığın huzurunda, celladın eli *V* harfinin dağlanacağı omuzdan kaydı ve memesinin alt tarafını yakıp büyük bir iz bıraktı. Görenler bu sahneyi unutmayacaktı. İki yıl sonra Jeanne hapishaneden Londra'ya kaçıp, Kraliçeye zehir kismaya başlayınca, hazır bir dinleyici kitle buldu.

Bütün olayın gerçek mağduru, baş kurbanı olan Marie-Antoinette'ti (Kralın davayı sonuna kadar götürmedeki bayağılığı, bahtsız Kardinalin yersiz onur duygusuyla karışıklık oluşturmalarına rağmen). Gizemli bir biçimde, bu olaydan, iştahını doyurmak için engel tanımayan intikamcı şıfırtı ve müsrif olarak çıkan Kraliçe oldu. Denilene göre, ahlaksız tekliflerine yanıt vermediği için de Rohan'ı bilerek yok etmeye kalkışmış (ilginç bir senaryo) ve onu dize getirmek için de La Motte'u haince kullanmıştı. O sırada dolaşıma sokulan *libelle*lerin en yaratıcısı, Kraliçeyi, diğer cinsel gözdeleler daha iştah açıcı görününce pabucunu dama attığı Jeanne ile lezbiyen ilişkiye sokmuştu. Bu sahne şöyle itiraf ettirilmişti: "Ne coşkuydu, Olympos'un açıldığını ve içine girdiğimi sandım, zira esrimelerim ölümlü değildi."

Yararlanılacak zengin ve çirkin bir saray pornografisi hazır bulunmasaydı, bunların hiçbiri olanaklı olmazdı. Tür çok eski olmasına rağmen (Suetonius'a ve daha sonra Aretino'ya bir şeyler borçlu), XV. Louis'nin son yıllarında, Versailles'daki özel randevuevi Parc aux Cerfs (Teke Parkı) "hikâyelerinin" moda olduğu,

Pidanzat de Mairobert'in yazdığı prototip Mme Du Barry'nin hikâyelerinden daha fazla sattığı yıllarda özellikle olgun bir evreye ulaştı. Terray, Maupeou ve d'Aiguillon rezil "üçlüsü"ne verdiği destek, Maupeou karşıtı yergicilerin seks ile zorbalığı ilişkilendirmesini olanaklı kıldı. Böylece oğlancılık, zina, ensest ve uçkuru gevşeklik, hastalıklı bir bünyenin bir tür metaforu haline geldi. XV. Louis aniden çiçekten ölünce, Mm Du Barry'nin tedarik ettiği bir kızıdan hastalık kaplığı söylendi.

Fransa'nın siyasal bünyesi ile hükümdarın siyasal bünyesi popüler imgelem için bir ve aynı şeydi. Kralın bedeni her zaman kamusal bir alan olmuştur; şu ya da bu bölgesi otoritenin özel yeri olarak ayrıcalıklıydı. Uzun saçlı Merovenj Frenk kralların saç lülelerinde, kutsal gizemleri yatardı. Karolenj "saray reisleri" onları iktidardan yoksun bıraktığında bile Merovenjler bellerine kadar inen saç bukleleriyle kutsal totem olarak korundu ve öküz arabaları içinde ardıklarını meşrulaştırmaya götürüldü. Versailles'daki saray ritüeli kraliyet bedenini fetişleştirdi; öyle ki, hiyerarşiler Krala terliklerini verebilen ya da Kraliçeye gömleğini uzatabilen kişiye göre kuruldu. XIV. Louis'nin vücudu –gerçekten de olağanüstü etkileyici bir endam– tebasına insanüstü güç bahşedilmiş varlık olarak yansıtıldı. Kralın dillere destan iştahının, normalin birkaç büyüklüğündeki karın boşluğunun sonucu olduğu söylendi (XVI. Louis'den farklı olarak hiçbir zaman şişmanlamadı) ve öldükten sonra tanrısal boyutları halka açıklandı.

Bir hanedanlık rejimi için Kralın vücudunun en önemli bölgesi belden aşağısıydı. Başka birçok yerdeki emsallerinin aksine, Bourbonların dikkate değer bir üreme başarıları vardı. Veliahtlar arasındaki feci ölüm oranları, ölmeden önce erkek vâris üretme yetenekleriyle dengelenmekteydi. XV. Louis, XIV. Louis'nin büyük torunuydu ve XVI. Louis kendi selefinin torunuydu. Yaşlı Kralın tartışmalı ölüm koşulları göz önüne alındığında, XVI. Louis'nin aşılama kararı fazlasıyla önemsendi. Kraliyet gövdesinde sivilceler çıkınca, tatmin edici ilerlemeleri dış dünyaya bültenlerle duyuruldu. Marie-Antoinette durumu (işlemi yürekten destekleyen) annesi İmparatoriçeye bildirdi; özellikle kraliyet burnunda çıkan etkileyici sivilceleri anlattı. Ama bu, tebası için hayranlık verici bir örnek olduğu halde, en acil beklentileri başka yere odaklıydı.

Genel konsensüs düzeyinde *Patrienin*-Babası-olarak-Kralın üç temel görevi vardı: Halkın ekmek sahibi olmasını sağlamak, ülkeyi savaşlarda muzaffer kılmak ve vâris temin etmek. Tahta çıkışını izleyen yıllarda ilk iki görev konusunda kuşklar zaten vardı, ama en fazla yoruma neden olan son konuydu.

İlk kızları 1778'de doğmasına rağmen, ancak üç yıl sonra bir veliaht üretilince hanedandan beklentiler karşılandı. Hôtel de Ville'de büyük bir balo verildi; Paris sokaklarında havai fişekler atıldı ve kutlamalar yapıldı; pazar kadınlarından bir heyet Kraliçeyi kutlamaya geldi. (On sekiz yıl sonra dostça olmayan bir ruh haliyle geri döneceklerdi.) Kraliçenin çocuk doğurma yeteneği yıllardır onur kırıcı dedikodulara konu olduğu için şenlik geneldi. Ne var ki, gerçek sorun partnerindeydi. Louis ile Marie-Antoinette arasındaki cinsel ilişkiler, Kralın fimosizi yüzünden fiilen engellenmemişse de, birkaç yıldır (tam olarak kaç yıl olduğu bilinmiyor) zorlaştı. Fimozis, sünnat derisinin esneklikten yoksun olduğu, ereksiyonu ağırlı hale getirdiği bir durumdur. Bu nedenle cinsel ilişki hem karıkoca hem hanedanlık bakımından baştan savma ve yetersizdi. Kraliçe şaşkın ve mutsuzdu; Kral, yatakta bulamadığı ateşle, ayı ve geyik peşinde koşuyordu. Anlaşılan, II. Joseph 1777'de kız kardeşini ziyaret edince, ikisi ona sırlarını açmış; çünkü Joseph, kardeşi Leopold'a sorunla ilgili klinik bir rapor yazmış.

[Louis] çok iyi ereksiyon oluyor, organa giriyor, iki dakika kadar hareket etmeden orada duruyor, boşalmadan geri çekiliyor, ama hâlâ ereksiyon halindeyken iyi geceler diyor; bu anlaşılabilir bir durumdur, çünkü bazen uykuda boşalıyor, ama gerektiği yerde olmuyor, asla –görev duygusuyla yaptığını açıkça söylüyor.

Bu hassas konuya kardeş müdahalesi, anormalliği düzeltmek için gerekli küçük ameliyatla sonuçlanmış gibi görünüyor. Ağustosta –Joseph'in mektubundan iki ay sonra– Marie-Antoinette, evliliğinin artık "kusursuzca tamamen erdiğini" annesine coşkuyla yazdı.

Ne var ki, evliliğin ilk yedi yılında gebeliğin gerçekleşmemiş olması, dedikoduların başlamasına ve Marie-Antoinette'in Fransa'ya geldiğinde sahip olduğu lütuf dönemine son vermeye yetti. Ama konumuna en ciddi zararı kendi tutumu verdi. Gele-

neksel tören ve protokol aşırılıklarının bir tarafa bırakılıp daha basit, daha ilgili bir yönetim tarzının yeğlendiği bir Habsburg sarayında büyümüştü. Annesi, İmparatorluk tarihinin felâket bir ânında –Silezya’nın Büyük Frederick’e kaptırılması– tahta çıkmıştı ve aydınlanmış mutlakiyetçiliği zor yoldan öğrenmişti. Kardeşi Joseph, sarayın kibar ritüelleri konusunda ünlü bir put kırıcıydı. Ama ikisi de, hükümdarların “devletin hizmetkârı” olmaları istenen bir çağda, kendini tebasına adayan bir fedakâr görüntüsü vermenin önemli olduğunu biliyordu.

Ama Marie-Antoinette Versailles’a varınca bu oldukça ciddi davranış tarzını umursamadı. On beş yaşında gelin ve on dokuz yaşında kraliçe olan Marie-Antoinette, kendi kuşağının bütün genç kızları gibi, duygusal edebiyat kuyusuna daldı. Kütüphanesi Richardson, Rousseau, Mercier, hatta Restif de Bretonne doluydu. Çiçek tutkusu, oldukça güleç bir içtenlik ve duygusuz resmiyetten hoşnutsuzluk, her şeyden önce moda olan erdemlerdi. Ama bunları kraliyet maskesinin arkasına gizlemek gerekiyordu.

Kraliçe neredeyse başından itibaren kamusal rolüne ödün vermedi. Nedimelerin kıdem savaşlarına kıkır kıkır güldü; Versailles’daki dairesinde, nedimler iç gömlek değiştirirken ya da kurdele seçerken soğukta çıtır çıtır kalmasına neden olan ve bitmek bilmeyen törenlerde göstere göstere esnedi ya da iç çekti. En kötüsü, korse giymeye isyan etmeye başladı. Kralın kız kardeşleri sinir bozucuydu, kardeşlerinin karıları kavgacı ve sevimsizdi; daha kötüsü, gebeydiler. Bourbon kraliçelerin ve prenseslerin oynadığı geleneksel role Marie-Antoinette’in boyun eğmeye hazır olmadığını yavaş yavaş anlamaya başladılar: Vâris üretmek ufukta görünmüyordu, Kralın istediği gibi eğlenmesine izin veriyordu. Bilakis, roller tersine döndü; karısı daha teklifsizce girişkenleştikçe, Louis hantal, inzivada ve çekinik kaldı. Marie-Antoinette’in kardeşi bu uygunsuz gelenek karşıtlığı karşısında şaşkına döndü. Kardeşi Leopold’a şunları yazdı: “Görgüsüz, konumunu gösteren herhangi bir işaret olmadan tek başına ya da birkaç kişiyle birlikte çıkıp dolaşıyor. İşini yapmaması, özel bir kişi için uygun olsa da, biraz uygunsuz görünüyor...”

Joseph, kız kardeşinin monarşinin ayrıcalıklarının ve olanaklarını isterken aslında özel bir kişiymiş gibi davrandığını açıkça gördü. Bunun sevilmemesine neden olacağını, hatta meşruiyetini

zayıflatacağını öngörüyordu. Ama Marie-Antoinette kendi kimliğini tasarlamaya kararlıydı. Resmi olarak atanan danışmanı Prens de Noailles'i tanımadı, kendi arkadaşlarını kendi seçti. Bu tabakada yer alan ilk kişi, kocası frengiden ölen ve on dokuz yaşında dul kalan Prens de Lamballe'ydi. Onu Prens de Guéménée ve son olarak, büyüleyici ama alık Yolande de Polignac (en fecisi) tamamladı. Kraliçe otoritesini kullanıp seçtiği gözdelelerine hediye, makam ve para yağdırmayıydı, bunların hiçbirini fazla önemli olmazdı. Tutumlu Malesherbes'yi dehşete düşüren Kraliçe, gereksiz bir makamı, yıllık maaşı 150.000 lira olan Kraliçenin Evinin Nezaretçisi makamını özel olarak Prens de Lamballe için yeniden canlandırdı. Her gözdeyle birlikte, kaya midyesi kararlılığıyla devlet gemisine yapışan büyük bir dost ve akraba klanı geldi. Züğürt teyzeler, hovarda kardeşler, hayırsız dedeler, Antiller'de ipotekli çiftlikler ve bitik baronluklar, hepsi memnun edilecek ve kurtarılacaktı. Öyle ki, Kraliçeye yeterince masum görünen şey – arkadaşlarına iyilik etmek– daha az taraflı bir muhakemeye devasa bir arpalık ve rüşvet ağı gibi, Provence'daki kayının dediği gibi, "Madam Zazar" imparatorluğu gibi görünüyordu.

Kraliçe bağımsızlık peşinde koştukça daha çok yakışsız göründü. Louis'nin kaba şakalarından ve kardeşi Provence'ın sofraya keyfine sadakatinden yılan Kraliçeye, Kralın küçük kardeşi Artois kusursuz bir zarafet, cazibe ve zekâ örneği gibi görünmüş olmalı. Ama Artois ona *kendisini* zeki, zarif ve hatta –büyük gözleri, öne çıkan alt dudağı ve Habsburglara özgü çene gölgesiyle– güzel hissettirdi. Tiyatroda, oyun masasında ve Paris'in müzikal gece eğlenceleri olan *concert spirituelles*de birlikte epey vakit geçirdiler. İkisi de Piccini'ye karşı besteci Gluck'un fanatik taraftarıydı; ikisi de şaşırtıcı ama Beaumarchais'nin sadık destekçisiydi. Birlikte Trianon'da amatör saray tiyatrosu yaratıp Rousseau'nun *Le devin de village*'ını ve *Sevil Berberi*'ni sahnelediler.

Kraliçeyi pohpohlayan ve eğlendiren başka *hizmetkâr şövalyeler* de vardı: Arthur Dillon, Dük de Lauzun, Axel von Fersen, Baron de Besenval, Prens de Ligne ve özellikle Kont de Vaudreuil. Lauzun –Plaine des Sabblons'daki hipodroma giderken Kraliçeye o kadar saldırganca asıldı ki kovuldu– dışındakilerin hiçbirinin geleneksel soylu bir geçmişi yoktu. Acımasız dedikodulara göre, hepsinin

atasının ya da nesebinin yabancı olduğu aşikârdı: Dillons İrlandalı-Jakobitti; Fersen İsviçreli bir asker-saraylıydı; Prens de Ligne Habsburg Hollanda'sından gelmişti. Kraliçenin yerleşik saray hiyerarşisinden çok bu yabancıların ve türedilerin yanında kendini rahat hissettiği açık görünüyordu; ama adam kayırması, yabancılaşmasına neden oldu. Peşini bırakmayan fısıltı kampanyaları bizzat sarayın içinde başladı. Vaudreuil özel bir hedefti. Batı Hint Adalarında çiftçi bir aileden geliyordu ve şekerden kazandığı serveti elinden geldiğince özgür harcayarak Paris sosyetesinde ilgi çekmişti. Metresi, Kraliçenin gözdesi Yolande de Polignac'tı ve bu durum ona yalnızca Kraliçenin huzuruna çıkma yolunu değil, çok kârlı ve yüksek statülü makamların yolunu da açtı. Yalnızca 1780'de Paris'in büyük doğancı başı, Lille valisi ve *maréchal de camp* yapıldı. Vaudreuil de kendine düşeni yaptı. 1784'te Kont'un bir portresini yapan Elisabeth Vigée-Lebrun'un saraydaki en önemli sanatçı olmasını, onun kardeşinin *secrétaires de roi* topluluğuna katılıp soylulaşmasını ve tüccar kocasının asil ve paralı müşteriler bulmasını sağladı. Kendisi de eski rejimin elbise askısı ve en iyi amatör oyuncusu (genel kanıya göre ilhamlı bir Almavi-va) olmanın keyfini çıkardı. Çok borçlanan, borçları ödemek için makam arayan ve hiçbir zaman tam başaramayan Vaudreuil, devrimciler sarayı şımarık ve açgözlü çocukların oyun parkı olarak nitelediklerinde kafalarında geçen her şeydi.

Öyle görünüyor ki, olasılıkla bunlardan hiçbirisi (belki Fersen hariç) Kraliçe için hoşsohbet dalkavuktan başka bir şey değildi. Ama geliştirdiği gayriresmi tarzın ve Paris'in üç büyük tiyatrosunda –Comédie-Française, Opéra ve Comédie Italienne (Kralın açık arzusunun hilafına)– sergilediği görünürlüğün dedikoducuların ve pornocuların ekmeğine yağ sürmesi kaçınılmazdı. Marie-Antoinette, kraliyet kimliğini yeniden tasarlamakla üzerine çektiği eleştiriye hazırlıklı değildi. *Doğa* 1780'lerde moda sözcüktü ve "doğal" davranmakla masum sayılacağını (ki büyük ölçüde öyleydi) sandı. Ama ona spontan gelen şeyler, tebasından birçok kişiye açık seçik ahlaksızlık gibi görünüyordu. Ve öfkelerinde psikoseksüel bir kaygı ögesinden çok içgüdüsel bir tepki vardı. Marie-Antoinette yerleşik toplumsal cinsiyet ilişkileri sistemine bir tehdit olarak sunuldu –hayalini bile kurmamış olmasına rağmen.

Madem Kral ataerkil bir düzenin simgesel reisiydi, aynı nedenle karısı da özel bir itaat, mahcubiyet ve boyun eğme görüntüsü vermeliydi. Elbette Fransa tarihinde durum her zaman böyle olmamıştı, ama şimdikine benzer başka dikbaşlı (yani inatçı ve bağımsız) kraliçelere –özellikle Avusturyalı Anne (XIII. Louis’nin dul karısı) ve daha da ünlüsü Catherine de Medici– ilişkin “tarihlerin” 1780’lerde aniden ortaya çıkması şaşırtıcı değildir.

En önemlisi, Kraliçenin kadınlığını açıkça göstermesiydi. Hükümdarın bir *metresinde* caiz olan, hatta beklenen şey, bir kraliçede hoş karşılanmazdı. Bu kadınlığın başka kadınlar tarafından az çok özel olarak içtenlikle sunulması ve tasarlanması işleri daha da kötüleştirdi. Kraliçenin terzisi Rose Bertin Fransa’da en nüfuzlu kadınlardan biri oldu ve Marie-Antoinette’i resmi saray giyiminin katılığını (hem maddi hem figüratif) terk edip, beyaz patiskadan, pamuktan ve muslinden bol, basit elbiseler tercih etmeye o teşvik etti. Kasnaklı *panier* giysilerle ve tepeleme saçlarla tamamlanan resmi görüntüler “Pazar teşrifatlarıyla” sınırlandı ve o zaman bile Mme de La Tour de Pin’in hatırladığına göre, rutinin kasvetliliğinden yakınmak moda olmuştu. Kuşkusuz, Kraliçenin diğer en önemli arkadaşı Elisabeth Vigée-Lebrun’un tablolarında sergilenen mo-narşinin daha gelenekdışı yüzü, daha fazla yoruma neden oldu.

Birçok eseri açıkça göz alıcı bir nitelik taşımasına rağmen, Vigée-Lebrun yakın zamana kadar eski rejimin hafif eğlendirici-si –paetli ve fırçalı bir nedime– diye önemsenmedi. Kibirli neo-klasisizmden çektiği kadar duygusal eski rejim nostalgisinden de çekti. Ama kendi zamanında haklı olarak bir fenomen kabul edildi; bienal salonlarında en az kırk tablosu sergilendi. 1783’te, Kraliyet Akademisine kabul edilen iki kadından biri (diğeri rakibi Adelaide Labille-Guiard) olduğu yıl, *Mémoires Secrètes* onun etkisine ve ününe tanıklık etmekteydi:

Birisi Salondan geldiğini söylediğinde, sorulan ilk şey şudur: Mme Le Brun’ü gördünüz mü? Mme Le Brun hakkında ne düşünüyorsunuz? Ânında verilen yanıt: Mme Le Brun –şaşırtıcı değil mi?... modern Minerva’nın eserleri önce izleyenin gözlerini kendine çeker, onu sürekli geri çağırır, etkisi altına alır, ele geçirir, haz ve hayranlık çılgınları atmasına neden olur... söz konusu tablolar Paris’te en çok övülen, en çok konuşulan konudur.

Elisabeth Vigée-Lebrun'un çekiciliğinin bir kısmı, sanatıyla olduğu kadar kişiliğiyle de ilgilidir. Önemsiz bir portre ressamı ile köylü kökenli kuaför bir annenin kızı olan Vigée-Lebrun, on iki yaşındayken babası öldükten sonra büyük ölçüde kendi kendini yetiştirdi. Kendi ailesinden modeller kullanan, ama onları pozların ve kompozisyonun ihtişamına denk bir renk parlaklığıyla cesur, dışavurumcu bir tarzda sunan resimleriyle bir dahi olarak ünlendi. On dokuz yaşında Saint-Luc ressamlar akademisine alındı. Annesinin ev sahibi tüccar Lebrun'le evliliği onu Paris sosyetesine soktu; galerilerde ve evlerinde düzenledikleri suarelerde yeteneğini gösterme fırsatı buldu. Akıllıydı, konuşkandı ve çarpıcı ölçüde güzeldi: 1780'lerin Paris'inde kazandıran bir bileşim. Sanatında olduğu kadar sosyal yaşamında da içtenlik kültürünü öne çıkararak kendisini donuk akademisyenler ya da sözde Boucherler kitlesinden farklılaştırmayı başardı. Suarelerinde balık, tavuk ve salatadan başka bir şey ikram edilmezdi. Ünlü *souper au grecte* Korinthos üzümlü ve ballı kek ile Kıbrıs şarabı ikram edilirken, "pudrasını temizleyerek, yan buklelerini çözerek ve başına bir defne çelengi koyarak" Lebrun'ü gösterişten yoksun bıraktı.

Ressam bu fiyakalı sadelik havasını saraya da taşıdı. Anılarında (kuşkusuz idealleştirilmiş) Elizabeth, Kraliçeyle doğaçlama yaptıkları Grétry düetlerini hatırlıyordu. Başka bir olayda, altı yaşındaki prensesini onun yanında köylü bir kızla birlikte yemek yemeye (aslında ona hizmet etmeye) zorlayan Marie-Antoinette'i hayranlıkla izlemişti. Saç pudrası, ayrıntılı yapılmış saç stilleri, korseler ve çemberli iç etekler resmi törenler dışında yasaklandı. Onun yerine saçların doğal buklelerle omuzlara dökülmesi teşvik edildi; hasır bonelerde ve geniş kenarlıklı rustik şapkalarda süs olarak çiçek ve ot kullanıldı. Göğüsün altında toplanıp bir kurdeleyle hafif bağlanan beyaz ya da fildişi rengi patiskadan yarı şeffaf, iç gömlek benzeri bir elbisenin altında vücudun doğal hatları gösterildi. Her standarda göre çarpıcı ölçüde çekici olan Düşes de Polignac, dalından yeni koparılmış, çok lezzetli bir meyve gibi görüldüğü bir yeni üniforma içinde resmedildi. Modeller tamamen gayri resmi olmak istemediğinde bile Vigée-Lebrun, tutumlarını daha az anıtsal yapmanın yollarını buldu.

O zaman kadınların giydiği giysileri beğenmediğim ve her bakımdan daha pitoresk yapmaya çalıştığım için, kumaşla istediğim gibi sarmama izin veren modellerimin güvenini kazanınca keyifleniyordum. Şal henüz moda değildi, ama vücutta ve kolların üzerinde gevşek dokunmuş büyük eşarplar kullandım; bununla Raphael'in ve Domenichino'nun güzel üslubunu taklit etmeye çalıştım.

Bütün bunlar doğal masumiyet giysisi olarak sunuldu, ama Greuze kızlarının bazı pozları gibi, tartışmasız erotik bir gücü de vardı. Vigée-Lebrun'ün Elmas Gerdanlık skandalının patladığı yıl yapılan *Bacchante*'sinde bu açıkça görülüyordu; ama cinsellik yüklü bu tasarımın bazı öğeleri portrelere de taşındı: Daha sonra Talleyrand'ın karısı olan "korunan" aktris Catherine Grand'ın resminde yukarı bakan gözbebekleri ya da açıkça gülümsemenin belirgin dişleri. Lakin Grand tablosu, kadını bir tür cinsel mülkiyet olarak sunma bakımından bir istisnadır. 1780'lerde Vigée-Lebrun'ün yaptığı kadın portreleri dizisi, çok büyük ölçüde, rokoko dikizciliğinden çok uzaktır. Burada tasvir edilen kadınlar başlarını izleyenden ve gösterilen vücutlardan çevirmek yerine, meydan okuyucu bağımsızlığın dışavurumlarıyla doğrudan arkaya bakar. Çoğu kez sevgi ve kucaklaşma pozları içinde çocuklarıyla birlikte ya da arkadaş grupları şeklinde görülürler. Çağdaşların aynı anda hem heyecan verici hem ürkütücü bulduğu şey, sevdirmenin bu şekilde reddedilmesiydi.

Elbette iş Kraliçeyi temsil etmeye gelince, Vigée-Lebrun'ün "doğal" tarzı ile sipariş arasına özel kaygılar girdi. İlk kez 1778'de, daha yirmi üç yaşındayken saraya çağrılan Vigée-Lebrun tamamen geleneksel bir imaj ortaya çıkardı: Dörtte üç oranında yandan görülen, tüylerle süslenmiş ve sarnıcı andıran kocaman bir *robe à panier* giyinmiş bir yüz. 1783'te bir dönüşüm gerçekleşti ve Kraliçenin Salon'da sergilenen portresi, onu sade bir muslin elbise içinde ve elinde bir gülle gösterdi. Aynı çizgide başkaları bunu izledi; bunların birçoğunun Fransız elçilikler ve özel müşteriler için kopyaları yapıldı.

Hiçbiri Kraliçenin ününün aşınmasını durdurmaya yaramadı. Aslında, adab-ı muâşerete aldırma imajını doğrulayan bir görüntü vererek, aşınmayı hızlandırmış olabilir. Her neyse, 1785 Salonuna gelindiğinde, Marie-Antoinette'in kamunun önünde na-

sıl temsil edilmesi gerektiğine ilişkin bir kaygı vardı. O yıl sergilenen tablo İsviçreli saray ressamı Wertmuller'e aitti ve Kraliçeyi Versailles'da çocuklarıyla parkta gezerken gösteriyordu. Herhalde duygusal aile grupları modasına çekici gelmesi beklendi. Ama evcimenlik propagandasının özel safahatı gizlediği görüşünü güçlendirecek kadar sakarca tasvir edilmişti. Resim kaldırıldı ve yerine Vigée-Lebrun'e yaptırılan tablo konuldu; burada bir çocuk kaybettiği için Kraliçeye duyulan sempatiden yararlanan Vigée-Lebrun, onu hayatta kalan çocuklarıyla birlikte boş bir beşiğin önünde oturtur. Eser görkemli olmasına rağmen, tablonun evcimenlik yavanlığına zorla uyan ideolojik bir savunmayla maluldü. Marie-Antoinette'i anne olarak gösterme çabası vardı, ama çocuk odasını Versailles'da Aynalı Salonun hemen önüne yerleştirmenin ve onu resmi bir pelüş giysiye sarmanın, aynı zamanda Kraliçe kaldığını işaret etmesi kaçınılmazdı. 1787 Salonunda sergilenen tablo karma bir tepkiyle karşılaştı.

Bu büyük tablo görücüye çıktığı sırada, Kraliçenin saray dışında görülebildiği tek yer Salondur. Şiddetli pornografi yayılım ateşiyle yaralanan Kraliçe, gözlerden irak durdu. Arada bir tiyatroya gitmeyi göze aldığı anda, buz gibi bir sessizlikle, hatta ıslıkla selamlandı. Paris kafelerinde ve Pont Neuf'te duyulabilen onur kırıcı neşeli şarkılar bu sessizlikle karşıtlık içindeydi:

*Notre lubrique reine
D'Artois le débauché
Tous deux sans moindre peine
Font ce joli péché
Eh! mais oui-da
Comment peut-on trouver du mal
à ça?*

Şehvet düşkünü Kraliçemiz
Zampara Artois'yla birlikte
Kolayca işler
Tatlı günahlar
Ama ne çıkar
Bunda ne kötülük var?

*Cette belle alliance
Nous a bien convaincu
Que le grand Roi de France
Est un parfait cocu*

Bu güzel çift
Kesinlikle inandırdı bizi
Fransa Kralının
Kusursuz bir boynuzlu
olduğuna
Ama ne çıkar
Bunda ne kötülük var?

*Eh! mais oui-da
Comment peut-on trouver du mal
à ça?*

Bazıları Kralın takımının büyüklüğü ve/veya cinsel gücü konusunda, Kraliçenin her iki cinsten âşıklarının sayısı ve lütuflarının kronolojisi konusunda yorum yaptı. Strasbourg'da Kralı başında bir çift boynuzla yandan gösteren bir para basıldı. Düzeysiz literatür daha da arsızdı. Bir tanesi, *Les Amours de Charlot [Artois] et Toinette*, Marie-Antoinette'in mastürbasyon yapmasıyla başlayıp, alışılmış seks partisiyle son buluyordu.

Bu yayınlardan birçoğunun prototipi *Essai Historique sur la Vie de Marie-Antoinette*'ti; ilk kez 1781'de yayımlandı, 1783'te bir daha yayımlandı ve ondan sonra, Marie-Antoinette 1793'te idam edilinceye kadar, olaylara uygun olarak her yıl gözden geçirilip yeniden yayımlandı. 1783'te Bastille'de beş yüz otuz dört kopyası cellat tarafından yakıldı; yine de gizli kitap kaçakçılarının gözde kalemiydi ve Paris'te yaygın bir biçimde dağıtılıyordu. Kitap otobiyografik itiraf biçimindeydi; bazen en yakıcı devrimci iddiaların habercisi gibi görünüyordu:

Catherine de Medici, Kleopatra, Agrippina, Messalina, benim yaptıklarım sizinkileri geçti ve sizin utanmazlıklarınızın anısı hâlâ bir ürperti yaratıyorsa, korkunç ayrıntıları saçları diken diken ediyor ve gözlerden yaş akıtıyorsa, Marie-Antoinette'in acımasız ve şehvet düşkünü yaşamı öğrenilince ne hissedilir... barbar Kraliçe, zina yapan karı, ahlaksız kadın, suçla ve zamparalıkla kirlenmiş, bunlar beni süsleyen unvanlardır.

Bundan çıkan "yaşam," kendisinin de itiraf ettiği gibi, "ahlaksız bir fahişe"nin yaşamıdır: 1775'te taç giyme töreninden önceki geceyi Reims'de Porte Neuve'de geçirdi, Bakkha rahibesi gibi giyindi; seçilmiş bir "Herkül"le üç saat boyunca çiftleşti; Trianon'da Artois'dan yeni pozisyonlar öğrendi; evin hanımefendileriyle, özellikle Polignac'la canı istediği şekilde denemeler yaptı. Bu literatürün en fazla konu ettiği üç kötülük mastürbasyon, lezbiyenlik ve doyumсуз nemfomaniydi. Bu tesadüf değildi, çünkü bunların her biri 1780'lerin hem bilimsel türde hem daha öngörülebilir kaba tarzda yazılan tıp literatüründe de öne çıkıyordu. Marie-Antoinette'in libellelerdeki cinsel iştah itirafları, Bienville'in çok popüler *Nemfomani ya da Rahim Kızışması Üzerine Bilimsel Bir İnceleme*'sini okuyanlara hastalıklı nemfomaniakları tanımaları için anlatılan belirtilerin aynısını canlandırmaktaydı. "Yakışıklı

bir erkek ya da güzel bir kadın görür görmez vücudum huzursuzlaşır, yüzüme hoş bir sahip olma ifadesi yayılırdı; arzularımın şiddetini zor gizleyebiliyordum.”

*Libelle*lerin Marie-Antoinette’i, ahlaksız bir kardinale yatmaktan hastalık kapalı cinsel bir ucube ve siyasal bünyede yabancı bir varlıktı –çünkü lezbiyenlik “Alman kötülüğü” olarak biliniyordu. Cinsel sapıklıkları çoğu kez siyasal tuzak olarak ele alındı.

1785’te kardeşi Avusturya imparatoru II. Joseph, Avusturya Hollanda’sının Ostende ve Antwerp limanlarından navigasyon özgürlüğünü genişletebilmek için Scheldt Irmağının ağzını açmaya kalkışınca bir kriz patlak verdi. Bu girişim, Fransa’nın zarar görün taraf Felemenk Cumhuriyetiyle yaptığı antlaşma hükümlerine aykırıydı ve iki güç Amerikan bağımsızlık savaşında müttefik oldukları için, mantıksal hamle, gerekirse savaş tehdidiyle Avusturya’nın manevrasına karşı koymak olurdu. Bu olasılığa canı sıkılan Kraliçe, aktif bir şekilde müdahale edip Kralı Fransız tutumunu yumuşatmaya ikna etti. Kriz çözülmesine rağmen, Kraliçeye düşman olanlar müdahaleyi, sarayı yabancı bir gücün çıkarına kolonileştirmenin başka bir örneği olarak gördü. Her zamankinden daha fazla *Avusturyalı* Marie-Antoinette oldu.

Bütün bu cinsel şeytanlaştırmalar –casus-orospu, Kralın sadomazoşist baskın kadını, bünyeye hastalık bulaştıran– köpürtülüp zehirli bir polemige dönüştürüldü ve 1780’lerin sonunda kraliyet otoritesinin inanılmaz hızlı aşınmasına kesinlikle katkıda bulundu. Devrimin ilk zamanlarında, Kraliçenin siyasette daha saldırgan bir rol oynadığı ve Ulusal Meclise karşı askeri bir komplo hazırlamasından kuşkulanıldığı sırada, onu eleştirenler zaten itici olan imaja aşılacak bir ucubelik kaynağı daha buldu. 1780’lerin ortasında, Peru’da Santa Fe’de keşfedildiği söylenen bir “harpia” –vahşi arzuları ve acımasız pençeleri olan kanatlı bir yaratık– ile ilgili öyküler ortalıkta dolaşıyordu. Sürekli yenilik arayan popöler gravürçüler bundan çokça yararlandı ve öngörülebileceği gibi, 1791’de Kraliçe, “İnsan Hakları”nı pençesine almış efsanevi deşet kılığında ortaya çıktı.

İmajının yapı-bozumu hazin bir işti. Doğa ve İnsanlık çıkarına kraliyet maskesini çıkarıp atmıştı, ama sonunda doğa-dışı ve insan-dışı olarak temsil edildi. Sonunda “Dul Capet” devrim mah-

kemesinin huzuruna çıkınca cinsel suç ile siyasal suç açıkça birleştirildi. *Libelle*lerin diliyle “her bakımdan ahlaksız, yeni bir Agrippina” diye hakaret edildi; İmparatorla ittifak içinde olmakla ve (Devrimden önce) ona gizlice iki yüz milyon lira göndermekle suçlandı; sonunda da *Le Père Duchesne* gazetesinin editörü ve devrimci Paris Komününün Başkanı Jacques-René Hébert tarafından, o sırada on bir yaşında olan oğlunu cinsel olarak istismar etmekle suçlandı. Eltisi Mme Elisabeth ile birlikte çocuğu aralarına alıp uyuttukları, “bu şekilde en iğrenç zevklere alıştırdıkları” söylen-di (çocuğun itiraflarına dayanılarak). Ona mastürbasyon yapmayı öğretmişlerdi; Hébert’e göre, bunu yalnızca kendi zevkleri için değil, daha sinsi siyasal amaçlarla yapmışlardı. Mastürbasyonun sonuçlarıyla ilgili Dr. Tissot’nun *Onania*’sında belirtilen tahminlerden yararlanılarak su suçlama yöneltildi: “Zihnini ele geçirmek için çocuğun bünyesini zayıflatma”yı amaçladılar.

Bu suçlamalara bir karşılık vermeye zorlanan Marie-Antoinette, “doğa bu tür suçlardan nefret ettiği için bu konuda sessiz kalıyorum” yanıtını verdi. Ama son yanıtı, Vigée-Lebrun’un anne kraliçe tablosu tarzında oldu: “Burada hazır bulunan annelere sesleniyorum, böyle bir suç mümkün müdür?”

II. CALONNE’UN PORTRESİ

14 Şubat 1787’de Maliye Genel Müfettişi Calonne, Talleyrand’ı Versailles’a çağırdı. Kendi anlatımına göre, Talleyrand karışık duygularla gitti. Bin yanda ilgiden memnundu. Calonne, Fransız kamu maliyesini iflastan kurtarmak için gerekli önlemleri görüşecek bir İleri Gelenler Meclisini toplamaya Kralı ikna etmişti. Meclisin kesinlikle danışma amaçlı olması niyet edilmesine rağmen, açılışı (iki kez ertelenen, ama artık 22 Şubata toplanması kararlaştırılan) Fransız tarihinde yeni bir çağın başlangıcı olarak selamlandı. Talleyrand’a yazdığı mektupta Calonne, İleri Gelenlerin önüne tartışmalarına temel olacak bir tezkere hazırlamaya yardım etmesini istedi. Ününe ün katmak için bunun özel bir fırsat olabileceğini bilen Talleyrand, böylesine önemli bir görevi geri çeviremezdi.

Diğer yanda Paris’in rahatlığını bırakıp, özellikle de kışın karanlık yağmurlarında Versailles’ın sıkıcılığına gitmeye pek heves-

li değildi. Arkadaşlarının alaycı bir biçimde “l’Abbé de Périgord” dedikleri adama hayat gülmüştü. Otuz üç yaşında, çocukken asla bilmediği türden bir yuva bile yaratmıştı –karakteristik bir biçimde sıradışı bir versiyonda olmasına rağmen. Metresi Kontes de Flahaut (kendisi de bir Genel Mültezimin gayrimeşru kızıydı) on sekiz yaşındayken elli dört yaşında bir subayla evlenmişti. Kayınbiraderi Kont d’Angiviller, Kralın inşaat müfettişiydi (yani resmi kültürün vekilharcı) ve lütufkârlık gösterip, genç Kontes’e Louvre’da özel bir daire temin etti. Orada bir uslu sanatçılar ve entelektüeller salonu açtı ve 1785’te bir oğlan babası olan Talleyrand’la da mutlu bir *ménage* kurdu. Mesafeli duruşuyla ünlü olmasına rağmen, bu aile çevresine kabul edilen az sayıda seçkin, Abbé’nin kamusal kişiliğine oldukça ters bir hoşgörülü yakınlık atmosferi tarif eder. Adelaide de Flahaut’a ciddi bir biçimde âşık olan Amerikan ticaret temsilcisi Vali Morris, görünürde sarsılmaz gönül rahatlıklarını görünce çok üzüldü.

Talleyrand akşam yemeğini çoğunlukla metresi ve oğluyla birlikte yerd, ama kahvaltıyı Bellechasse Caddesindeki evinde arkadaşlarıyla yapardı. Alışılmış keskin zekâsıyla, Paris sosyetesinin, her biri kendi yörüngesinde dönen, bazen diğerleriyle yolu kesişen bazen çarpışan çok sayıda unvan takımyıldızından oluşan bir galaksi olduğunu öğrenmişti. Esas olan, bu tür takımyıldızlardan birini merkezinde kabul edilmekte ve otuz yaşındayken bunu başarmıştı. Onun etrafında dönen uyduların hepsi bariz bir biçimde ışık saçıyordu: Yunanistan’a yaptığı geziyle uzman unvanı ve Akademi’de bir kürsü kazanan Choiseul-Gouffier; konuşkan, ahlaka aldırmayan ve bağlantıları iyi Kont de Narbonne (XV. Louis’nin piçlerinin en zekisi); genç fizyokrat yazar Du Pont de Nemours; Kraliçenin huzurundan kovulduğu için ünü lekelenmek şöyle dursun, daha da güçlenen Amerika kahramanı-savaşçısı Dük de Lauzun; zorunlu hekim-bilim insanı Montpellierli Dr. Barthès ve eşit ölçüde zorunlu İsviçreli banker, Jacques Necker’in yılmaz düşmanı Panchaud.

Talleyrand bu topluluğu âdeta zengin ama dengeli bir yemek gibi kurmuştu: Panchaud ile Du Pont de Nemours’un entelektüel sertliğini Lauzun ile Narbonne’un zengin şekerlemesi dengeliyordu. Ciddi konuları tartışıyorlardı, ama bunu yaparken gereksiz ciddiyet göstermiyorlardı. Belki de zor işlerin kolayca üstesinden

gelme tarzı, Calonne'ü Talleyrand'a yöneltti, çünkü onun da çalışma tarzı aynıydı. Yakın komşuydular ve birbirlerinin etkinliklerine katılıyorlardı. Ama Calonne, Talleyrand'da çok daha önemli başka bir şey –verilerin gücünü anlama yeteneği– görmemiş olsaydı, zarif üslup yeterli olmazdı. 1779'da papazlığa atandıktan sonra, Reims'de rahat bir yaşam sürmesine yetecek bir arpalık kendisine verilmişti, ama Talleyrand'ın gözü çok daha yukarılardaydı. Ruhani dünyanın desteklenebilir biricik alanına –işletme yönetimi– yöneldi. Bu alanda, bir gözü piskoposlukların muazzam mülkünde olan genel temsilci olarak, kendisine en uygun ortamı buldu. Uygulamalı tamah doğal bir yetenektir ve bu yeteneği hem kendi hem tarikatı adına özenle kullandı.

Diğer büyük yeteneği bürokratik yetenektir; genel temsilci olarak, köy papazlarının maaşından bütün ülkede Kilisenin bakımını yaptığı hastanelere ve yoksul evlerine kadar Kilisenin bütün ekonomik işlerinin denetimini üstlendi. Bir denetleme gezisindeyken, geleneksel görev kapsamına girmeyen, ama kamuyu gözetken gözüyle ilgilenmek gerektiğini düşündüğü işlere bile el attı. Örneğin Bretanya'da, kocaları denizden dönmeyen ama resmi olarak ölü ilan edilmeyen kadınların sayısından o kadar çok etkilendi ki, birkaç yıl geçtikten sonra tekrar evlenmelerine izin çıkartmaya çalıştı. 1785'te Ruhban Genel Meclisinde öneri uygunsuz görüldü ve reddedildi, ama Talleyrand'ın Kiliseyle ilgili muazzam bir rakam ve bilgi portföyüne sahip olması birçok kişiyi etkiledi. Bordeaux Başpiskopusu'nun dediğine göre, kocaman raporu "bir yetenek ve gayret anıtı"ydı ve Meclis, hizmetlerini yirmi dört bin liralık özel bir ödülle ödüllendirdi.

Ticaret ve siyasetteki soğukkanlı iş bitiriciliğiyle ün yapan Talleyrand, Calonne tarafından gayriresmi bir temsilci ve yardımcı olarak istihdam edildi. En dikkat çeken ve zor personel, isyankâr hareketlerinden ötürü kendisini defalarca hapseden zorba bir babanın tez canlı oğlu Honoré-Gabriel Mirabeau'ydu. Talleyrand'dan altı yaş büyük olmasına rağmen, Mirabeau ona övgüler yağdırarak işe başladı. Berlin'de Büyük Frederick sarayında bir iş bulundu, ama işin gayriresmi statüsü Mirabeau'nun canını sıktı ve çok geçmeden akıl hocasına saldırdı. "Ruhunu para için seve seve satar," diye yakındı Talleyrand'dan, "altın karşılığında vereceği bok

olacağı için bu alışverişten kârlı da çıkar.” Ama 1787’nin başında ikisi de, yakında toplanacak İleri Gelenler Meclisinin önemi konusunda hemfikir di. Mirabeau, “monarşiye yeniden can verebilecek yeni bir olaylar dizisi” gördüğünü Talleyrand’a yazdı. “Bu meclisin en küçük sekreteri olmakla binlerce kez onurlandım, [ve eklemeyi ihmal etmedi] bunu ilk akıl etmiş olmak benim bahtiyarlığımıdı...” Bu önemli yeniden doğuşa katılabilmek için Talleyrand’dan kendisini Prusya sürgününden kurtarmasını istedi.

Talleyrand, kulağında çınlayan bu tür fanfarlarla Calonne’un davetine karşılık verdi. Yeni bir çağa, sağlığına kavuşmuş maliyeye, kardelenlerle birlikte yeşeren kamu güvenine ilişkin şişirilmiş beklentiler onu huzursuz etti. Ama sahiden hayranlık duyduğu Calonne’un konuya kesinlikle hâkim olacağını umuyordu. Çok çabuk hayal kırıklığına uğrayacaktı.

Talleyrand, Calonne’un özel çalışma odasına girince, tuhaf karışıklı bir grup gördü. Paris Parlementinde kıdemli bir sulh hâkimi, ünlü bir hatip ve Maupeou mahkemesinde görev aldığı için bağışlanan birkaç *robinden* biri olan Pierre Gerbier de gruptaydı. Herhalde bu geçmişinden ötürü Calonne onu yararlı bir pragmatist olarak görüp gruba aldı. Naiplik döneminde *intendant* olarak uzun meslek yaşamına başlayan, üç kralın hükümdarlık dönemini gören yaşlı fosil Marki de La Galaizièr de oradaydı. Calonne’un İleri Gelenlere sunulacak projeler üzerinde çalışan diğer iki yardımcıyla birlikte Talleyrand’ın takımından Du Pont de Nemours da oradaydı. Herkes oturunca, her birine kurdeleyle bağlanmış büyük bir tomar belge verildi; Calonne bu belgelerin, Meclisin itibar edeceği –ya da en azından engel çıkarmamaya ikna olacağı– bir reform programı oluşturmak için yararlanacakları hammadde olduğunu duyurdu. Serbest tahıl ticaretini geri getirme projesi verilen Talleyrand şaşırıp kaldı. Herkes gibi, o da Calonne’un ciddi hasta olduğunu (dostlarına göre kanlı öksürük nöbetleri geçiriyordu; düşmanlarına göre, hovardalığın cezasını çekiyordu) ve bu durumun hem reform projelerinin hazırlanmasını hem Meclisin (başlangıçta 29 Ocak olarak duyurulan) açılışını geciktirmiş olduğunu biliyordu. Ama elindeki ham bilgiyi, herkesin İleri Gelenlerden beklediği kuşkuyu giderecek kadar ikna edici bir şekilde sokması için yalnızca bir haftası olduğunu ummamıştı.

Zeki bir kamusal işletme yargıcı olarak yıllardır hayranlık duyduğu Maliye Genel Müfettişinin devasa bir siyasal halt yediğini hemen anladı. Çünkü bu girişimin açık uçlu sonuçlarını hiç anlamamıştı. Hazırlıkların gelişigüzelliğini ancak bu açıklayabildi. Calonne'un Meclisi, önereceği toprak vergisi için itaatkâr bir lastik mühür olarak gördüğü Talleyrand için aşikârdı.

Calonne'un düşüncesiz bir kumarbaz olduğunun aniden ortaya çıkması Talleyrand için daha da korkutucuydu, çünkü Maliye Genel Müfettişinin önceden görülmeyen muhtemel zararların usta yöneticisi olduğuna ilişkin genel görüşü, o da paylaşmıştı. Calonne, 1783'te selefi d'Ormesson'un mali reform girişimlerinin neden olduğu bir paniğin ardından göreve atanmıştı. D'Ormesson'un yaptığı şey, Necker'in Genel İltizamın bir kısmını devletin yönettiği bir *régie*ye verme planlarını canlandırmaktan ibaretti. Bastığı kâğıt paraların dolaşımını şart koşarak Caisse d'Escompte'a –Bank of England'ın eksik sermayeli bir taklidi olarak 1776'da kuruldu– etkinlik kazandırmaya çalışmıştı. Fazla bir şey değildi, ama Paris para piyasasının içinde bulunduğu âsâbi durumda, ticari ödemelerde kullanılan İltizamın kambiyo senetlerine bir hücumu başlatmaya yetti. Calonne, Genel İltizamın vergi sözleşmesinin bütün koşullarını geri getirerek ve varolan mali teamülere aykırı değil uygun çalışacağını açıkça beyan ederek ortalığı sakinleştirdi. Caisse'in kâğıt paralarının üzerinden buldozerle geçmek yerine, vergi ödemelerinde Banka parasının kullanılmasına izin vererek ve ayrıcalıklarını genişleterek Bankaya güveni arttırmayı tercih etti. En önemlisi, hayatta kalmasının, gösterilen ticari başarıya bağlı olacağına inandı; bu yüzden 1785'ten itibaren temettüler, önceki vadelerin gerçek kârlarına bağlı olacaktı (kısa vadeli spekülasyonlara değil).

Çıkar gruplarına bu miskin teslimiyetten ötürü Calonne çok azarlanmaktadır (ve o sırada da azarlandı, özellikle Necker tarafından). Eleştirmenlerin dediğine göre, kısa vadeli sükûnet verip uzun vadeli felâket satın almıştı. Sonraki üç yılda, hükümeti ayakta tutmak için beş yüz milyon lira daha borçlandığına göre, kâhyahlığıyla ilgili bir olumsuz yargıya karşı çıkmak zordur.

Ama Calonne boş bir keseyi yöneten boş bir kafa değildi. Rejimi, sonunda feci ölçüde çürük olduğu anlaşılrsa da, bir tür ilkeli

politika izledi. Ne olursa olsun, bu politikaya Calonne'un en ısrarlı eleştirmeni Necker'in hesaba katamadığı önemli bir değerlendirmeye egemendi: Barışın maliyeti neredeyse savaşın maliyeti kadar ağırdı. Necker'in hesapları, Amerikan savaşı sona erdikten sonra Fransız hükümetinin önemli ölçüde daha mütevazı bir askeri harcama düzeyine sadık kalabileceği varsayımına dayanmaktaydı. Ama Şubat 1787'de ölene kadar hükümette egemen şahsiyet olarak kalan Vergennes tersini biliyordu. Ona göre, 1783 barışının açtığı fırsatlardan yararlanmak için, Fransız donanması ve ordusunun donanımının ve hazırlığının yüksek düzeyde kalması çok önemliydi. Donanma bakanı de Castries ile ordu bakanı Saint-Germain –ikisi de reformcu, modern askeri yönetici– de aynı görüşteydi. Suffren'in Hint Okyanusundaki zaferlerinden sonra, alt-kıtanın Karnataka bölgesinde Fransız nüfuzunu yeniden kurmak için Mysore Sultanı'nın artan gücüyle ittifak kurma fırsatı bile doğdu. Vergennes'e göre, bu konuları ihmal etmek Yedi Yıl Savaşları düzenine bir darbeye daha davetiye çıkarmaktı. Calonne'un talihsiz borçlanma örüntüsüne yol açan şey, sarayın savurgan harcamaları değil, bu gereklilikti. Maliye Genel Müfettişinin taht için Ramboillet ve Saint-Cloud saraylarını satın alması belki basiretsizlikti, ama saraya –Kralın savurgan kardeşlerinin aileleri de dahil– yapılan harcamaların toplamı hiçbir zaman kırk milyon liranın üzerine çıkmadı, altı yüz milyon liralık genel bütçenin yüzde 6 ila 7'sini geçmedi. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, İngiliz bütçesinin monarşiye harcanan oranı bunun yaklaşık iki katıydı.

Bu talep göz önüne alındığında, Calonne karşılamak için ne yapabilirdi? İhtimallere göre yalpalayan tamamen doğaçlama çareler peşinde koşmadı. Aksine, Turgot'dan beri hükümetin uyumlu bir ekonomi politikasına yakın bir şeyi olduysa, o da onun Contrôle'ü altında oldu. Ekonomi ve maliye konusunda fazla bir geçmişi olmadığı için, tavsiye için üç kaynağa dayandı. İlki Cenevreli Isaac Panchaud'ydu; kamu kredisi üzerine çalışması 1781'de çıkmış ve Necker'in ben-bilirimciliğinden sıkılanlar arasında sağlam bir ün kazanmıştı. (Paris, başka şeylerin yanı sıra, İsviçreli banker tercihi de sunuyordu.) Panchaud'nun Calonne'a verdiği temel öğüt, yürürlükteki mali mekanizmaya yapısal zarar vermekten sakınmak ve daha iyi koşullarda yeni kredi kanalları yarata-

rak mekanizmanın işleyişini daha az sakatlayıcı yapmaktı. Bunun anlamı, Genel Mültezime doğrudan saldırılardan sakınmak, ama yıllık getirinin yüzde 5'te seyredebildiği Amsterdam bankalarının rekabetine de izin vermektir. 1780'lerde İsviçre'nin yanı sıra, Hollanda kredisini de önemli hale getirip, geri ödeme şartları ve vadelerinde yönetime daha fazla esneklik kazandırdı.

Bu yeni kredinin sağladığı soluklanma oturmak için değil, Fransa'nın ekonomik altyapısını ve performansını iyileştirmeye yönelik uyumlu çabalar için kullanıldı. Calonne'un diğer iki danışman takımı işte burada devreye girdi: İkinci fizyokratlar kuşağı ve ekonomik girişimlere nezaret etmek için yetiştirilen en yetenekli kraliyet memurları. Calonne'un genç bürokratlar kadrosunda Mollien, Gaudin, Abbé Louis, Maret vardı –bunların hepsi Napoléon yönetiminin merkezinde olacak ve bazıları (Louis gibi) erken on dokuzuncu yüzyıl Fransız mali yönetiminin demirbaşı olacaktı. Böyle bir "eski rejim" in yeryüzünden silinmeye mahkûm olduğunu sanan biri, bu yürüyen veri-işlemcilerin geçmişten çok geleceğin bir parçası olduklarını görünce şaşıracaktı. Du Pont de Nemours gibi fizyokratlarla birlikte bir ekonomik politika şekillendirdiler; bu politika serbest girişim ile devlet pederşahlığı arasında uygun bir uzlaşmaydı. Alınan önlemlerin çoğu çarpıcı ölçüde radikaldi ve özenli hazırlıklar gerektiriyordu. İleri Gelenlere vergi paketinin bir parçası olarak sunulmaları, kendi başlarına taşıdıkları önemi gölgelememelidir.

Örneğin "Tek Gümrük Projesi"nde binlerce iç gümrük engeli kaldırılacak, onun yerine bir tek tarife uygulanacaktı. Bu, katışıksız bir laissez-faire inancından çok (yeni Napoléon dönemi politikasını haber veren) bir ekonomik milliyetçilik hareketiydi, çünkü Fransa içinde ticaret özgürlüğü, sınırlarda daha yüksek engellerle tamamlanacaktı. Aynı dikkatli ayırım, tahıl ticaretine serbest dolaşımın geri getirilmesinde de gözlendi. Bir süre iç ticaret serbestleştirildi, ülke dışına ihracat (geçmişte şiddetli bir yakınma kaynağı) cari fiyat endeksine bağlandı. Belli bir düzeyin üstüne çıkınca ihracat yasakları tekrar başlayacaktı. Her şeyden önce, Britanya'yla ekonomik ilişki, devlet oportünizmi denilebilecek bir şeye göre yönetildi. İş makinelerini ve Crompton'un mekanik katırını kurmak için Kuzey Fransa'ya mühendisler getiril-

mişti ve 1786'nın sonunda ünlü Matthew Boulton ve James Watt'ı Midlands'tan yürütme umudu doğdu. Gerçekten de Paris'i ziyaret ettiler, ama Marly'de yeni pompalama makinesinde kullanılacak buharlı motorlar konusunda danışmanlık için.

Bu dönemde anonim şirketler büyürken, yeni fabrikalarla yenilik getirmek için atılım sermayesine ihtiyaç duyan girişimlere fon sağlamada devlet kaynaklı finansman yeniden önem kazandı. Yine de Calonne yönetimi bir elle verdiğini diğer elle geri alıyor gibiydi, çünkü yeni politikaların kapak taşı, Britanya'yla 1786'da imzalanan ve her iki tarafın mallarına pazarları açan bir ticaret anlaşmasıydı. Söylemeye pek gerek yok: Bu anlaşmayla Fransız şarabı ve ipeği gelişirken, diğer tekstil ürünleri ve demir eşyalar çok daha ileri İngiliz imalathanelerin rekabeti altında ezildi. Ama anlaşılan Calonne ve danışmanları bunun, Fransız üreticileri İngiliz taydaşlarına öykünmeye teşvik edecek sağlıklı bir rekabet olduğunu düşündü.

Büyük bölümü saygıdeğer olmasına rağmen, bu cesur ekonomik inisiyatifler listesi asıl noktayı gözden geçirir. Calonne'un yönetimi (ondan önceki Turgot'nun yönetimi gibi), planlarının Fransa'ya önerilmeyip, daha çok dayatılacağını sandı. Hamilik yaptığı bu kadar çok kişinin Napoléon döneminin iyi bürokrati olmasının nedeni belki de budur. "Üç Piskoposluk" bölgesinde önce memleketi Flandre'nin, daha sonra Metz'in *intendantı* olarak tahtın hizmetinde, mutlakiyetçi gelenek içinde yetişmişti. Her iki yer de özellikle tekstil alanında çok önemli ekonomik girişim bölgesiydi ve bu girişimlerin teşvik edilmesinde Calonne'un dürüst bir sicili vardı. Ama de Tocqueville'in merkeziyetçi memurunun – oraya buraya ödenek ayıran, zeki öğrencileri ödüllendiren bir okul müdürü gibi, mekanik yün tarama makineleri konusunda ilham verici denemelere ödül veren– tipik örneğiydi.

Maliye Genel Müfettişi olarak, halkla ilişkiler konusunda da iyi değildi. Calonne, Mirabeau ve Brissot gibi yazarlara biraz ilgi gösterdi; ama yalnızca yeraltı edebiyatının ajanları olarak ya da resmi çizginin hizmetinde propaganda malzemesi pompalamaları için tutulan işe yarar yazar bozuntuları olarak. (Mirabeau'nun sonuna kadar böyle bir sadakat gösteremediği anlaşıldı.) Bununla birlikte, Vergennes'in muhalif basının küfürlerini susturma,

kaçak giriş yollarını kapatma ve düşmanca kanaat kaynaklarını kurutma kararlılığını destekledi. Ilımlı fikirlere (görece yatıştırıcı *Mercur de France*'ta) razı olmaya hazır Panckoucke gibi yayıncılar saflara katılarak evcilleştirilebilirdi.

Bu muhalefeti boğma politikası, özellikle Calonne yönetiminin ilk yıllarında biraz başarılı oldu. Gücünün doruğundayken, 1784'te, biten portreye göre, kendinden memnun bir ifadeyle Mme Vigée-Lebrun'e poz verdi. Ama ressam, konusuna, gözlerinde ve masasının üzerine saçılmış büro eşyalarıyla uyanık bir zekâ havası vermeye dikkat etti. Calonne'un portresi, bileğinin hakkıyla kazanılmış yüksek statüyü ilan eder. Ancak daha sonra, temsilin niyet edilmeyen ironileri ortaya çıkacaktı. Elinde, tek efendisi Krala hitaben bir mektup tutar, masasındaki en belirgin belge *Ca-isse d'Amortissement* –ulusal borcun anaparasını azaltmaya ayrılabilecek kaynakları kullanması düşünülen “Amortisman Fonu”–beratıdır. Ama 1787'ye gelindiğinde Calonne'un değeri düşecekti, borcun değil.

Calonne'un savurganlık ve bolluk ününü sarsmak olanaksızlaşınca, portresi kaliteli bir terzinin anlatımı gibi okunacaktı. Paris'in en açık göz ve en pahalı kumaşçıları Vanzut ve Dosogné'den alınan *à la valencienne* dantel manşetler ve Floransa taftasından ceket vardır. Kraliçenin de Conti rıhtımındaki sarrafı Granchéz'den alınan göz alıcı mürekkep hokkaları vardır; Calonne'un oradan satın aldığı altın topuzlu bir kamış Palais-Royal'de herkesin dilindeydi. Tablo âdeta çok sevdiği bilinen lavanta kokar. Maliye Genel Müfettişi pahalı lüks eşya zevkini gizlemeye kalkışmadı. Birçok hizmetçisine üniforma giydirdi ve arabalarının yalnızca iç tarafı için değil, kışın arabacılarını sıcak tutmak için de kürk-kaplı oturaklar yaptırdı. Baştan aşağıya yeniden dekore ettiği *Contrôle*'ün dışında, iki şatosundan birinde ya da Saint-Dominique Caddesinde, görkemli resim koleksiyonunu –Watteau, Rembrandt, Titian, Giorgione, Boucher, Fragonard ve Teniers– barındırdığı evde kalmayı tercih edebiliyordu.

Mutfağı da, kişinin düzenli konuk listesinde olup olmamasına bağlı olarak değişen, eşit ölçüde iyi ve kötü bir üne sahipti. Baş aşçı Olivier, sosçulardan, pastacılarından ve diğer sofr uzmanlarından oluşan büyük bir ekibi bir baron gibi yönetiyordu. Yalnız-

ca kızartma etlere bakan üç hizmetçi vardı; bunların her birinin emrine de, Tintin denilen aşçı yamakları verilmişti. Calonne'un Périgord'dan sepetlerle gönderdiği yermantarlarına, taze ıstakoz, keklige ve daha şaşırtıcısı Parmesan ya da Gruyère ile yenilen "Napoli makarnasına" –dantelli manşetlerle bağdaşmayan bir yemek– zaafı vardı. Calonne'un gayriresmi sarayından Versailles'daki resmi sarayına giderken ihtişamını krallara uygun ölçüde yeniden ürettiği kesindi. Onun rejiminde, geçmişe hayranlık duyan gelecek kuşaklar için, ebediyen minüet hızında hareket eden eski monarşi görüntüsü yaratacak zarif bir coşkuyla Versailles'ın son baloları verilirken, mermer çeşmeler oyma kâselere parfümlü su akıtiyordu.

Alınacak bor bulunduğı ve ekonomik iklim uygun kaldığı sürece her şey çok iyiydi. Ama bütün bu konularda görünüm 1785'ten itibaren önemli ölçüde karardı. Amsterdam'da, devrim olma tehlikesi gösteren siyasal bir kriz, düşük faizli borçlanma ihtimalini zora sokmuştu. O yaz berbat bir kuraklık bir süre en kötü hasada yol açmıştı. Bunun da Fransız tüketicilerin satın alma gücünü azaltması ve ticaret antlaşmasından sonra İngiliz imalatçıların akınıyla zaten ciddi ölçüde hasara uğrayan bir pazarı daha da kötüleştirmesi olası görünüyordu.

Bütün bu kötü haberler Elmas Gerdanlık Olayıyla birleşince, Calonne'un ülke meselelerindeki kâhyalığına cezalandırıcı bir eleştirel cila sürülebildi. Polisin tüm engelleme çabalarına rağmen, küfürlü broşür ve karalamalara duyulan talep ve arz, muhalefetin ağzını tıkayacak kadar büyüktü. Onların gözünde Calonne'un mali savurganlığı bir şekilde sarayın aşırılıklarıyla, komployla, yalancılıkla ve rahatına düşkünlükle bütünleşti. Her biri üç yüz liralık bir banknota sarılı bir kutu pastili Mme Vigée-Lebrun'e verdiği-ne ilişkin öykü bu sırada dolaşıma girdi. Aslında Vigée-Lebrun'ün sevgilisi olduğu söylendi; daha sonra Vigée-Lebrun bu öyküyü Calonne'un gerçek metresi Kontes de Cerès'e atfetti. Dediğine göre, tiyatroya gitmek için arabasını ödünç almış ve dedikodu çıksın diye gece boyunca kasten Calonne'un evinin önünde bırakmıştı.

Calonne'un en çarpıcı girişimlerinin çoğunu, kamu çıkarına aykırı komplo gibi göstermek kolaydı. 1785'te Modinier adında bir simsarın tavsiyesiyle parayı yeniden basıp, altın-gümüş oranını

piyasa rayicine uydurmaya karar verdi. Karışıklık çıkabileceğini düşünen Maliye Genel Müfettişi, yeni paranın, eski paranın yerini kesin olarak alması için bir yıllık süre tanıdı. Ama yastık altında paraları bulunan esnaf ve kır değirmencilerine göre bu plan, “iyi” parayı “kötü” parayla değiştirecek örtülü bir gasp hareketiydi. Aynı şekilde, yeni gümrük duvarı Genel Mültezimlerde de derin kuşku yarattı (çünkü Paris, ülkenin geri kalan kısmında izin verilen iç gümrük vergilerinden muaf olmayacaktı). Lavoisier’nin görevlendirdiği öngörülü neo-klasik mimar Ledoux, birkaç gümrük kapısını süslemek için antik figür ve motiflerle bezeli müthiş kapılar tasarlamıştı, ama kuşkucuların kuşkusunu gidermeye yetmedi (aslında planın tuhaflığı onları güçlendirmiş bile olabilir). Genel kaniya göre, yeni duvar Parislileri, bulaşıcı ve salgın hastalıkların kaynağı olan kentin boğuculuğunu havalandırmak için gerekli olan kır havasından yoksun bırakarak bir ahmak hapishanesine kapatacaktı. Bazıları, yeni duvarın sonucunda tam olarak kaç metre küp hava kaybedileceğini bile hesapladı. Boşuna dememişler: *“Le mur murant Paris rend Paris murmurant.”*

Benzer başka bencillik suçlamaları da vardı. Devlet adamı kisvesine bürünen Calonne, deniliyordu, kendini beğenmiş bir spekülatörden başka bir şey değildi. Kendisine ait yeni Doğu Hint Adaları Kumpanyası (Güney Hindistan’da yeni açılan fırsatlardan yararlanmak için kuruldu), görülebilir bir getiri ihtimali olmadan ahmaklardan sermaye koparmak için tasarlanmış sahte bir girişimdi. Paris’e temiz su sağlayacak buharı pompalamak için kurulan sendika gibi, seçkin taahhütler ve şirketler iç yatırımcılara uygun ön koşullar sağlayacak şekilde donatıldı. Bu şekilde, Mme Vigée-Lebrun’ünkünden çok daha az pohpohlayıcı bir Calonne portresi parça parça oluşuyordu. Basının ağzını kapatacak, akciğerleri nefessiz bırakacak, cepleri soyacak, paranın değerini düşürecek, ulusal serveti çarçur edecek ve sarayın bir dediğini iki etmeyecek bir adamdı.

Calonne böyle bir ünle, bütün otoritesi kamusal incelemeye açılacak İleri Gelenler Meclisi gibi, tehlikeli ve radikal bir adımı neden attı? Geleneksel yanıtı göre; başka seçeneği yoktu ve aslında, konuyu ilk kez açtığı Ağustos 1786’da da Krala başka seçenek olmadığı görüşünü sundu. Yıllık cari açığı 80 milyon lira olarak

tahmin etti (daha sonra 112 milyon lira olduğu anlaşıldı). Bu şekliyle cari gelirin yaklaşık yüzde 20'sini tüketiyordu. Ama bundan daha büyük oranı da borç faizi ödemelerine ayırmak gerekiyordu. Daha da kötüsü, Amerikan savaşı sırasında Necker'in kabul ettiği görece hızlı itfa çizelgesi, ertesi yıl önemli ödemeler anlamına gelmekteydi. Yine de daha fazla borçlanma akıldışı değildi; ama Calonne'un Aralık 1785'te en son tahvilleri piyasaya çıkarınca keşfettiği gibi, cari ya da gelecek gelirlere mahsuben borçlanmak artık olanaklı değildi. Yani her zaman sakınmak istediği şeyi yapmak zorundaydı: Yeni vergiler koymak.

Yeni vergileri meşrulaştıracak bir İleri Gelenler Meclisi toplama planı kendisine anlatılınca Kralın tepkisi, "Nasıl olur, bana önerdiğiniz su katılmamış Necker," diye çıkışmak oldu. Gerçekten de Calonne'u bu dramatik öneride bulunmaya iten şey, ensesinde hissettiği Necker'in nefesiydi. Eski Genel Müfettiş, *Fransa Maliyesinin Yönetimi Üzerine Görüşler*'ini 1784'te yayımlamıştı ve Calonne'un kâhyalığına, özellikle de barış zamanında yeni borç alma alışkanlığına saldırmıştı. Ertesi yıl, Elmas Gerdanlık skandalı doruktayken İsviçre sürgününden döndü ve Paris'te coşkuyla karşılandı. Calonne'un bütçe açığı gerçeğini açıklama ve iflasa yakın durumdaymış gibi sunma kararı kısmen, 1781'de "olağan" gelir ile harcama arasındaki fazlalıklar görüşünü savunan *Compte Rendu*'nun iyimserliğini çürütmek içindi. Necker'in fazlalılığı yerine, o yıl için yaklaşık 40 milyon liralık bir açık görüldüğünü söyledi.

Artan kamuoyu düşmanlığına rağmen Calonne, Necker'in halk desteğine başvurma oyununu oynamaya karar verdi. Talleyrand'ın kuşkulandığı gibi bu sinik bir hamleden ibaret değildi. Du Pont de Nemours gibi, Turgot rejiminden kalanların kıskırttığı Genel Müfettiş, halkın yardımıyla yeni bir hareket özgürlüğüne kavuşmak için yerleşik çıkar grupları ve Parlement engelinin üstünden atlayacak, d'Argenson'un 1740'larda ana hatlarını çizdiği popüler bir monarşi siyasetine dönüyordu.

Bu nedenle İleri Gelenler Meclisi, popüler mutlakiyetçilik denilebilecek bir şeyin alıştırması olarak tasarlandı. Ama Talleyrand'ın gördüğü gibi, daha ilk oturumu toplanmadan bile bu kaçınılmaz olarak ulusal temsilde bir çiraklık olacaktı.

III ÖNEMLİ İSTİSNALAR

İleri Gelenler Meclisi nihayet 22 Şubat 1787'de Versailles'da Salle des Menus Plaisirs'de yola koyuldu. Geçen yılın son günü Kralın resmi duyurusu ile fiili toplanma zamanı arasında ertelemelerle geçen zaman, Calonne'un birçok düşmanına bir muhalefet kampanyası başlatma fırsatı vermişti. En hassas anda hükümetin hem fiziksel hem siyasal olarak parçalanmakta olması da işlerini kolaylaştırdı. Vergennes ağır hastaydı ve 13 Şubatta ölüp Genel Müfettişi en güçlü desteğinden yoksun bıraktı. Mühürdar Mironmesnil ilk tartışmalardan dışlanmış olmasına öfkeliydi ve açıkça eleştirel bir tutum aldı. Calonne'un neşeli iyimserden felâket tel-lalına beklenmedik dönüşümünün şaşkınlığını atlattıktan sonra, XVI. Louis tam destek sözü vermişti. Meclisi yetkilendiren karar-nameyi imzaladıktan sonra Calonne'a şunları yazdı: "Dün gece uyuyamadım, ama zevkten." Ama uykusuzluğu giderek kaygıya dönüştü. Meclisin açılışı yaklaştıkça, denemeden giderek daha fazla huylandı. Sürekli baba öğüdü almaya baktığı Vergennes'in kaybı onu derinden sarstı. Kont de Ségur'un Meclisle ilgili ilanı duyunca yaptığı yorumun kuşkusuz farkındaydı: "Kral istifa etmiş."

Calonne'un girişimine kamuoyu tepkisi de eşit ölçüde ihtiyatlı olmuştu –başlangıçtaki coşkudan sonra. Genel Müfettişin üç yıl boyunca âlem yaptığına ve faturayı halka ödetmek istediğine dair yaygın kuşkular vardı. Broşürlerde denildiğine göre, ulusal krizle ilgili tumturaklı retorik, izini kaybettirmenin süslü bir yoluydu. En kötüsü, yergi silahlarını olaya yöneltiyordu. En ünlü popüler gravürde, kümes hayvanlarına seslenen bir eşek vardı: "Aziz yaratıklarım, hangi sosla pişirilip sofraya konulacağınızı tartışmak için sizi buraya topladım." Daha önemlisi, çok kısa bir zaman diliminde aynı temanın birçok varyasyonu varmış gibi görünüyor. Başka bir hayvan grubuna, temyiz hakkı olmadan kesilecekleri, ama nasıl pişirileceklerine karar verme lüksüne sahip olacakları söylenmekteydi. Müfettişliğin kapısında, "ayın 29'unda Versailles'da sahne alacak yeni bir komedyen topluluğu"nın tanıtımını yapan parodi bir afiş bulundu; topluluk açılışı *Les Fausses Confidences* ve *Les Consetements Forcés*'yle yapacaktı.

Calonne bu muhalefeti beklemişti. Kraliyet vergi reformlarının kaderinden –Parlement direnişinden– sakınmak için, en son

1626'da kullanılan danışma organı biçiminde bir İleri Gelenler Meclisine karar vermişti. Seçilmiş taşra meclisleriyle ilgili bir öneriyi plana dahil etmenin, giderek büyüyen Genel Meclis talebini yatıştıracağını ummuştu. Böyle bir meclis, temsil iddiasında bulunamayacak, kesin denetimli bir üyelik avantajı da sunmaktaydı. 144 üyesinin toplumsal bileşimi Calonne'un ihtiyatını doğrular gibi görünüyordu. Hanedan soyundan yedi prens –Kralın iki kardeşi ile Bourbon, Orléans, Condé, Penthievre ve Conti dükleri– yedi ayrı tartışma kurulunu yönetecekti. Onların hemen altında önde gelen yedi başpiskopos vardı; liberal ve keskin Neckercı Bordeaux Başpiskoposu Champion de Cicé ile Calonne'un düşmanı Toulouse Başpiskopusu Loménie de Brienne de bunların arasındaydı. Bunları yedi vâris dük, sekiz Fransa mareşali, altı marki, dokuz kont, bir tek baron, Parlementlerin başkanları ile *prévôt de Paris* ve *prévôt des marchands* da aralarında olmak üzere üst düzey memurlar izlemekteydi. En şaşırtıcı olanı, tomurcuklanan radikalizmiyle Kral ve Kraliçeyi rahatsız eden, ama akrabası Noailles'in isteğiyle meclise dahil edilen Lafayette'ti.

Görünürde bir devrimciler kulübüne benzemiyordu. Ama oturumlar başlar başlamaz, Meclisin yoğun aristokrat niteliğinin radikalizmi önlemediği anlaşıldı. Üyelerin Calonne'un programının itaatkâr aleti olma niyeti de yoktu. İtaatsizlik tepede başladı, çünkü soylu prenslerden yalnızca Artois hükümete tam destek vermeye hazırdı. Büyük kardeşi, "Monsieur," prosedür konusunda özellikle kırılcıydı; Orléans ve Conti gibi, saraydan hoşlanmadıkları bilinen diğerleri de sert eleştirilerde bulundu.

Yine de Genel Müfettiş kişisel yenilgiyi asla kabullenmedi. Kralın yalnızca gelir ihtiyacına değil, vergi yükünün daha eşit dağılımı ilkesine de işaret eden açılış konuşmasından sonra, Calonne söz alıp, entelektüel gücü ve belagati yüksek uzun bir konuşma yaptı. Yöneticilik kariyerinde kullandığı türden uygulamalı klasisizmle birleşen eklemli bir dil her zaman onun ayırt edici niteliği olmuştu. Geçen ağustosta Calonne tezkeresini sunduğunda Kral bu belagatin bir örneğine tanık olmuştu; tezkere üç başlığa ayrılmıştı:

1. Şimdiki durum
2. Ne yapmalı?
3. Nasıl yapmalı?

Bu şekilde numaralanmış berraklık çilingir hükümdar için kusursuzdu, ama müşkülpesent İleri Gelenler için daha karmaşık bir şeye ihtiyaç vardı ve Du Pont de Nemours'dan yardım alan Calonne bu şeyi onlara verdi. Konuşmasına saldırgan bir Necker eleştirisiyle ve kendi yönetiminin aynı ölçüde kendine yontan bir değerlendirmesiyle sert bir giriş yaptı. Dediğine göre, 1776'dan bu yana, çoğu "ulusal savaş"ı sürdürmek ve güçlü bir donanma yaratmak için en az 1,250 milyon lira borç alınmıştı. Bu gidişat sonunda kendi kendini engeller duruma gelmiş, "suiistimaller" çamuruna batmıştı; bununla kamu maliyesi ile özel maliyenin aşırı derece birbirine karışmasını ve ayrıcalık adına haksız istisnaları kast ediyordu. Bu üzücü durumun çaresi üç katlıydı. Birinci sırada vergi adaleti geliyordu. Karışık bir yığın dolaysız vergi yerine yeni toprak vergisi bütün tebaya uygulanacak ve çiftçinin koşullarını, hatta mevsimden mevsime değişen servetini hesaba katacaktı. İkincisi siyasal istişareydi: Seçimle oluşan yerel meclisler –belde, ilçe ve il– vergi takdirine, bölüşümüne ve yönetimine katılacaktı. Üçüncüsü ekonomik özgürlüktü. En çok ihtiyaç duyulduğu sırada köylüyü emekten yoksun bırakan *corvéen* (angarya) yerine paralı vergi getirilecekti. Daha önemlisi, tek verginin benimsenmesi korkunç kaçakçılık savaşlarına son verecek ve ülkede yeni bir ticari piyasalar dönemi yaratacaktı. *Ex tenebris lux*, ülke felâketin eşiğinden dönecek ve kaderini eline alacaktı. Ve konuşmasını güzel bir sonla bitirdi:

Monarşimizin şiarını başkaları hatırlayabilir; "*si veut le roi; si veut la loi*" [Kral ne isterse kanun odur]. Majestelerinin [şimdiki] şiarı şudur; "*si veut le bonheur du peuple; si veut le roi*" [halkın mutluluğu neyi emrederse Kral onu ister].

Calonne'un programının çoğu, geri kazanılmış Turgot'ydu. Aslında, Du Pont de Nemours'un hazırladığı yerel meclisler önerisi, on yıldan fazla bir süre önce Turgot için yazdığı tezkereye dayanmaktaydı. (Mirabeau'nun korsan bir versiyon hazırlayıp bunu kendi adıyla dolaşıma soktuğunu öğrenince memnun olmadı.) Ama reformların daha eski tarihli olması sahici radikalizmini zayıflatmıyordu. Parlement çatışmalarını bilen Calonne, toprak vergisinde soylulara ve ruhban sınıfa muafiyet tanınmaması ne-

deniyle bir direniş beklemiş olmalı. Hayal kırıklığına da uğramadı, çünkü bazı kurullarda, önerilerin ayrıcalığa saldırdığına dair homurdanmalar ve yerel meclislerin anayasallığıyla ilgili kuşku-lar vardı.

Yine de Meclis tartışmalarında gerçekten şaşırtıcı olan şey, birkaç yıl önce akla hayale gelmeyecek vergi eşitliği gibi ilkelerin açık bir şekilde *kabul edilmesi*ydi. Vivian Gruder, İleri Gelenlerin toplumsal kişiliğinin –toprak sahipleri ve tarımsal işadamları o-larak– onlara ayrıcalığın lüzumsuzluğuna ilişkin güçlü bir duygu verdiğini gösterdi. Başka birçok bakımdan olduğu gibi bu anlam-da da, “eski bir rejimin” değil, daha çok “yeni bir rejimin” parçasıy-dılar ve bariz bir biçimde yeni çıkarlarını kurumsallaştırmak için fırsat bekliyorlardı. Örneğin çiftliklerden pazarlara ürün nakliya-tında ödenen geçiş vergilerinden muafiyetin kaldırılmasına hiçbir itiraz olmadı. Bazı kurullar bütün *taille* muafiyetlerinin kaldırıl-masını; bazıları soyluluğun özünde bir statü meselesi olmasını ve hiçbir vèrgi muafiyeti hakkı vermemesini önerdi.

Başka bir deyişle, Calonne’un radikalizmiyle adım adım eşleş-tiler, hatta bazı durumlarda ötesine bile geçtiler. Angarya hizmeti *corvée* yerine ödenecek yeni vergiyi yalnızca daha önce angarya mükellefi olanların ödeyeceğini sanmıştı. Ama üç kurul bunun herkesin ödediği bir bayındırlık vergisi olmasında ısrar etti. Bazı-ları yeni mülkiyet vergisinin toprakla sınırlı olmamasını, kentler-deki gayrimenkuller gibi, diğer mülkiyet türlerine de uygulanması gerektiğini savundu. Bazıları verginin, adil bir vergilendirme için periyodik olarak gözden geçirilip düzeltilecek kapsamlı bir tapu siciline dayanmasını istedi. Ödeyemeyecek kadar yoksul olanlar ve özellikle gündelikçiler için vergilerin düşürülmesine odakla-nan öneriler oldu.

Anlaşmazlık olduğunda da, Calonne yeni bir mali ve siyasal dünya ilan ederek İleri Gelenleri şoka uğrattığı için olmadı; ya yeterince ileri gitmediği için ya da programda belirtilen operas-yon yöntemlerini beğenmedikleri için oldu. Toprak vergisiyle ilgili tartışmalar, ayrıcalıklarının boğazlanması tehlikesine karşı tep-i-nen bir grup zengin toprak sahibini göstermez. Tarımsal üretimde vergi hakkaniyetinin alternatif versiyonlarının sonuçlarını tar-tışmak için toplanan bir taşra akademisinin uzun oturumlarını

andırır. Du Pont de Nemours tartışmalarda sergilenen para teorisine aşinalık karşısında şaşırıldığını söylüyordu. Calonne verginin, verili bir yılda gayrı safi hasılanın belli bir yüzdesine (toprağın kalitesine bağlı olarak biraz değişen oran) dayanmasını önerince, İleri Gelenler tohum, emek ve donanım maliyetleri düşüldükten sonra *net* hasıla üzerinden bir vergiyi savundu. Ayrıca her yıl tekel üretim düzeyleriyle birlikte yükselen bir meblağ yerine, belde düzeyinden itibaren bölüştürülecek sabit bir meblağı tercih ettiler. Yeni iktisadın gerçek sesiyle, birinci seçeneğin verimliliği cezalandıracağını iddia ettiler. Dahası, Calonne verginin aynı olmasını düşünürken, onlar vergi miktarını belirleme güçlükleri nedeniyle nakit olması gerektiğine inandılar.

Tarihçiler İleri Gelenler Meclisini, Devrim öncesine denk gelen iktidar yarışında önemsiz bir olay olarak silme eğiliminde oldukları halde, tartışmalara şöyle bir göz atılınca, son derece ciddi bir şeyin eli kulağında olduğu görülür. (İleri Gelenler Meclisinin değiştirdiği şekliyle toprak vergisi Devrim tarafından da kabul edilecekti ve ufak bir değişikliklerle I. Dünya Savaşına kadar Fransa'da varlığını sürdürecekti.) Vergilendirme diğer ekonomik faaliyetler ilişkisi ışığında tartışıldı ve kabul edilmesinin bir temsil biçimine sıkı sıkıya bağlı olması konusunda ilk kez hiçbir anlaşmazlık çıkmadı. İşin doğrusu, niyet edilen taşra meclislerinin yetki sınırlarından duyulan memnuniyetsizlik en yüksek sesle ifade edildi. Lafayette, beklenebileceği gibi, *intendantın* bütün yetkilerinin – yalnız toprak vergisiyle değil, bütün vergi biçimleriyle ilgili– bu yerel otoritelere fiilen devredilmesini istedi. Çok daha fazla sayıda İleri Gelen, Parlamenter çizgiye, her yeni vergi biçimini tartışma organının Genel Meclis olması gerektiği görüşüne bağlı kaldı. Calonne belde meclislerinde oy kullanmak için altı yüz liralık gelir koşulunu getirerek riskten kaçınırken, kurulların çoğunluğu bu eşiği düşürmeyi fiilen destekledi. Bu, demokrasinin hâlâ çok uzağındaydı, ama seçilmiş organların ülkedeki “çıkartıları” geniş bir şekilde temsil etmesi gerektiğine dair samimi bir inanç vardı.

Fransa seçkinlerinin kamu yararı için birbirleriyle yarıştığı bu senaryoyu Calonne beklememişti. Âdeta inatçı bir katırla çok ağır bir arabayı sürmek için yola çıkmış, ama katırın bir yarış atı olduğunu fark etmişti. Vivian Gruder, grubun toprak sahipleri olarak

toplumsal kimliğinin, onları kastlarının uzun süredir ilişkilendirildiği anakronizmler ve ayrıcalıklardan vazgeçme konusunda görünüşte bu kadar lütfkâr yaptığını oldukça makul bir biçimde vurgular. Ama grubun ekonomik modernleşmesi reformlara yaklaşımlarındaki gerçekçilikte kuşku götürmez bir rol oynarken, tarihsel âna ilişkin ortak duyumları da yurtsever fedakârlık göstermelerine neden oldu. Sessiz bir koro rolü verilen bu kişiler bireysel ve kolektif olarak güçlü bir sese sahip olduklarını –ve Fransa’nın bu sese kulak verdiğini– aniden anladılar. Siyasetin bu âni kendi kendini keşfi sarhoş ediciydi ve genellikle eski rejimin kuyruk ucu diye önemsenmeseler de İleri Gelenler siyasal bilinç bakımından ilk devrimcilerdi.

Reform sürecini tamamlamak için Genel Müfettişe ihtiyaç duymak şöyle dursun, reformların başarılı olması için azledilmesi gerektiğini çok hızlı bir biçimde belli ettiler. Meclisin güvenilirliğini sürdüremeyecek kadar skandal ve çift taraflı oynama çamuruna batmıştı. Martta gayrimenkul işlemlerinin ayrıntıları ortaya çıktı; Calonne, Kralı daha az değerli Sancerre kontluğu karşılığında dağınık bazı mülklerini terk etmeye ikna etmişti. Calonne ve arkadaşlarının mülklerin ilk ve en avantajlı alıcıları arasında olduğu ortaya çıkmıştı. Borsada Doğu Hint Adaları Kumpanyasıyla ve Paris’e su sağlama sözleşmesi yapan sendikanın dalgalanmasıyla ilgili sorular soruldu. En azından soğuk bir destek vermesi beklenen Mirabeau, bu spekülasyonlarla ilgili bir *dénonciation* yayımlayarak dramatik bir biçimde saf değiştirdi. Yedi kurulun en sadığı olan Artois kurulunun bir üyesi olarak Lafayette, “ucube spekülasyona” saldıran açık bir bildiriyle safları terk etti. Halkın “teri, gözyaşı, hatta kanı” pahasına kendini zengin etmeye çalışanları ortaya çıkarmak için eksiksiz bir cezai soruşturma açılması gerektiğini ısrarla belirtti.

Her taraftan sıkıştırılan Genel Müfettiş, kendisine yöneltilen polemik tekniklerinin aynısını kullanarak son kez karşı saldırıya geçti. Kamuoyuna *avertissement*ının (uyarı) merkezinde, ayrıcalıklı sınıfların kendi planını yanlış göstererek halka karşı komplo kurdukları suçlamasının bulunması, tartışma dilinin ne kadar değiştiğinin bir işaretiydi. 1789’da devrimci bir hatip gibi, hatta “zengin egoistleri” kınayan bir Jakoben gibi konuşan Calonne,

herkesin kafasındaki soruya yanıt verdi: “Daha fazla mı ödenecek? Kesinlikle. Peki, kim ödeyecek? Yalnızca yeterince ödemeyenler. Ayrıcalıklılar fedakârlık yapacak, evet –adalet gerektirdiğinde ve ihtiyaç hasıl olduğu zaman. Ayrıcalıksızları, Halkı, bir kez daha vergilendirmek daha mı iyi olurdu?”

Kamuoyuna bu kadar doğrudan ve içten bir şekilde başvurmak Calonne’u kurtarmadı. Aslında konumunu daha da kötüleştirmiş bile olabilir. O kadar gözden düşmüştü ki, bu son hamle, özel ve kamusal yolsuzluklarda kendi kusurunu gizlemek için sahici olmayan bir hile olarak karşılandı. Daha vahimi, sarayda hızla itibar kaybediyordu. Gerçek bütçe açığı miktarını –Calonne’un hesabından 32 milyon lira fazla– öğrenmek Kralın canını sıkırmıştı, hatta öfkelenmişti. Kesin rakamın o sırada fazla bir önemi yoktu, ama Kralın Bakana güveni kayboldu. Siyasal cesaretinden pişmanlık duymaya başlamadı ve en az acısız çıkışı bulmaya çalışmadı. Kraliçe de bir çıkış yolu sunar gibi görünmedi. Calonne’un yıldızı sönerken, Kraliçe de onun yerine getirmediği arzularını (genellikle para ve gözdeleri için memuriyet) listelemeye başladı. Breteuil, reform programının varlığını sürdürmesi için Calonne’un gitmesinin kaçınılmaz olduğunu önerince dikkatle dinledi. Calonne yüzünden düştüğü duruma canı sıkılan Louis, onun *avertissement*ına yanıtların yayımlanmasına izin vererek Bakana niyetini belli etti.

Calonne giderek zorlaşan bir durumdan elinden geldiğince itibar çıkarmaya çalıştı. Programa onay verilmesi koşuluyla istifa etmeyi önerdi, ama pazarlık yapacak durumda değildi. Kendisinden önceki Turgot ve Necker gibi, en güçlü hasımlarının kovulmasını isteyerek, yerine getirilmesi olanaksız bir ültimatoma mecbur edildi. Başlangıçta, Miromensil’i başından savan Kral açık kapı bırakacak gibi oldu, ama Süleyman otoritesinin peşrevi olduğu anlaşıldı. Calonne 8 Nisanda azledildi.

Basit bir istifadan fazlası söz konusuydu. Görevden ayrılması için tanınan süre, Turgot’nunki gibi, *utanç vericiydi*. Bu sefer Kral, Calonne’un otoritesini kirleterek kendi otoritesini aklamaya dikkat etti. Saraydaki bir gözlemci “Herkes mutlu,” diyordu. Kraliçe çürük bir elmadan kurtulduğu ve kendi seçtiği birini bakan yapma şansı bulduğu için memnundu. Hanedan soyundan bütün prensler, kendini beğenmiş *intendant*ın karanlığa gömüldüğünü

görmekten memnundu. Kamuoyu baş spekülatörün gitmesinden ötürü duyduğu sevinci haykırdı ve Pont Neuf'te Calonne'un kuklasını yaktı. XVI. Louis de intikamını almaktan duyduğu hazzı ifade etme fırsatını kaçırmadı. Bakanın herkese göstermekten keyif aldığı Saint-Esprit Nişanı geri alındı ve Hannonville'deki mülkünü, soruşturmalar için bir tür teminat olarak bırakmak zorunda kaldı. Sürgüne giderken Calonne'un arabası öfkeli ya da alaycı kalabalıklar tarafından sık sık sarıldı, şahsına fiili şiddete kadar varan olaylar yaşandı.

Calonne, kendi maceracılığının kurbanı olacak Fransız politikacılar silsilesinde ilk kişiydi. Ama onu kısa erimli avantaj için mali krizi düşüncesizce kullanan hafif siklet biri saymak aptalca bir yanılğı olur. Aslında siyasal sonuçlarını anlayan ilk kabine üyesiydi; İleri Gelenler Meclisi için çizdiği ve Fransa tarihinde büyük bir uğrağı anlatan resim, bütün samimiyetsizliğine rağmen kesinlikle doğruydu. Başka bir deyişle, konuştuğu dil ve gelecekle ilgili vizyonu, hangi nedenlerle resmi çizdiği konusundan daha önemliydi. Calonne'dan sonra her şey olanaklıydı.

Tipik olarak, bütün yumurtaları aynı sepete koymamaya devam etti. Sürgününün uzun sürmeyeceğı yanlış varsayımıyla (aslında bu sürgün Fransa'dan da sürgün edilmesinin peşreviydi), Calonne Paris sosyetesine dönmek için bazı hazırlıklar yaptı. Gözden düştüğü gün, evine yakın Saint-Dominique Caddesinde bulunan bir manastırdan, bin şişe şarap koyacağı bir yer kiralamak istedi. Zenginliğinin tadına asla varamayacaktı.

İntiharlar 1787-1788

I KAPI KOMŞUDA DEVRİM

1787 yazında Paris'ten iki gün kuzeydoğuya yolculuk yapıp bir devrimin ortasına düşmek olanaklıydı. Bu hengamenin ortamı aldatıcıydı: Uzun süredir siyasal istikrarın bir simgesi olan Flemenk Cumhuriyetinin kalkan duvarlı meydanları ve durgun kanalları. Fransız Devriminin ayırt edici işareti olacak kendiliğinden ve daha sonra yönetimli şiddet ögesi, Hollanda'da büyük ölçüde yoktu. Amsterdam'da arabalar dolusu mahkûm edilmiş aristokrat, sepetler dolusu kesilmiş baş olmayacaktı. Ama 1780'lerde Hollanda siyasetindeki karışıklık, bundan ötürü daha az devrimci değildi. Utrecht, Leiden ve Haarlem'de silahlı yurttaşların milis alayları –Özgür Kolordu– devriye geziyordu. Üzerinde “Ya Özgürlük Ya Ölüm” yazan bayrakların altında yürüyen ve talim yapan milisler, gündüzleri yemin törenlerine, akşamları yurtsever şenlik ateşlerine katılıyorlardı. 1785'te Leiden'de büyük bir mecliste bu Yurtsever milislerden binlercesi toplanıp, onları ortak savunmada birleştiren bir “federasyon yasası” yemini etti.

Neye bağlıydılar? Utrecht'in ana meydanında, hanedanlığın ve aristokrasinin yenilgisini, temsiliyetin zaferini ilan eden bir “Özgürlük Tapınağı” dikilmişti. Ve aynı şehirde Özgür Kolordu kaslarını kullanıp, Belediye Sarayının daimi asilzade rejimine karşı kalabalıkları harekete geçirmişti. Onların yerine, milis subayları gibi doğrudan seçilmiş “halkın temsilcileri” yerleştirildi. 1785'te Leiden'de radikal bir manifesto yayımlandı ve hem Amerikan Bağımsızlık Bildirgesini hem Bordeauxlu hukukçu Saige'nin *Yurttaş İlmihali*'ni hatırlatırcasına aynı konuyu daha da güçlü bir biçimde vurguladı. “Özgürlük,” diyordu, “ülkenin bütün yurttaşlarının vazgeçilmez hakkıdır. Gerçekten halktan alınan bir güç dışında

hiçbir güç... bu kadar istendiği takdirde bu özgürlüğe meydan okuyamaz ya da engel çıkaramaz." Aynı şekilde, "Hükümdar, halkın oyundan başkası değildir."

Beş yıl içinde Hollanda'da siyaset patlamış, kibarca sınırlandırılmış bir seçkinler dünyasından çıkıp kaotik ve fevri bir faaliyete dönüşmüştü. Esnaf ve serbest meslek sahipleri arasında bir okur kitlesine yönelik sansürsüz, radikal bir basın vardı. En popüler iki haftalık dergi, *Post van Neder Rijn* ve *Politieke Kruijer*, her sayısında en az beş bin okura ulaşmaktaydı. Sayfaları, Orange Prensi V. William'ı şapşal bir ayyaş, Prusyalı karısını kibirli bir cadaloz olarak yeriordu. Çok geçmeden hedeflenen düşmanlar genişleyip, yerel yönetimde kayırmacılığı ve oligarşiyi korumaya çalışan dikbaşlı "aristokratlar"ı da kapsadı (kentlerin geleneksel "naip" sınıfları). Yurtsever basının açığosözlülüğünü boğma çabaları, editörlerin ve yayıncıların bir gecede halk kahramanı olmalarıyla sonuçlandı. Amsterdam'da *Kruijer*'in editörü Hespe, kartvizitine amblem olarak kırılmış pranga bastırıp siyasal mahkûm olarak şöhetini sürdürdü. Hakaret, matbu sayfadan görüntü dünyasına aktı: Oranjistleri ve "aristokratları" rezil eden karikatürler ve Yurtseverlerin aleyhine karşı-karikatürler kahvehanelerde ve tavernalarda dolaşıma sokuldu. Hasım kuruluşlar binalarını ve tabelalarını uygun amblemlerle süsledi: Stadtholder destekçileri için Portakal ağacı ve kurdeleler, hasımları için siyah kokart ve Yurtsever *keeshbond*. Bu polemiklerin tonu son derece kaba olabiliyordu. Yurtsever bir gazete *keeshbond*u bacağıını Portakal ağacına dayamış gösteriyordu. Ev yaşamı bile slogan saldırisının önünde geri çekildi. Enfiye kutuları, desenli kadehler, bira bardakları, porselen tabaklar partizanca sloganlarla kaphıydı. Ekmek pişirme kalıpları ve muhallebi kapları öyle oyulurdu ki, somun ekmekler ve muhallebiler ailenin çizgisine uygun düzenekler taşıyacak şekilde çıkabiliyordu.

Siyasal çekişmenin gündelik yaşamı bu şekilde içine alması, Fransız Devriminin ikliminin doğrudan habercisiydi. Başka benzerlikler de vardı: Yurtseverlik duygusunun Prensten Yurttaşlara aktarılması, Prensın eşine sinsi yabancı motiflerin atfedilmesi, hakları konusunda halkı "eğitmek" için kulüplerin kurulması ve "silahlı özgürlüğü" canlandıran törenlere ve resmi geçitlere vurgu. Çatışma, Stadtholder hükümetinin yerel atamaları kontrol et-

me yetkisine karşı bir protesto olarak başlamış olmasına rağmen, bu talepleri bastırmak için kullanılan radikal araçlar yeni amaçlar üretmişti. Gazeteciler ve Özgür Kolordu liderleri Oranje Hanedanına saldırmaktan, Hollanda'daki geleneksel memuriyet sisteminin tamamına karşı çıkmaya yöneldiler; bu geleneksel sistemde "naip-ler" ömür boyu görevlendirilir ve yerlerine aynı klišin üyeleri geç-çerdi. Polemik literatüründe "Gotik ucubelik" ve "zorbalık" olarak nitelenen bu "aristokrasiye" karşı, demokratik bir doğrudan ve sık seçim sisteminin Hollanda siyasetini temizlemesi ve Cumhuriyeti başlangıcındaki hayali dinçliğiyle yeniden yaratması bekleniyordu.

Felemenk Yurtsever retoriği, büyük ölçüde geç on sekizinci yüzyılın standart evrensel haklar ağzıyla ifade edilmesine rağmen, bu minyatür devrimde, Fransız ziyaretçiye şaşırtıcı ölçüde dar görünecek çok şey vardı. Amiral de Ruyter ve Johan de Witt gibi ölü kahramanların hatırasına yapılan başvurularda, gele-ceğin alametlerinden çok geçmişin yankılarını görürdü. Mesele "aristokrasi" ile "demokrasi" arasında bir savaştan çok, hiziplerin bir kavgası gibi görünürdü. Yine de Yurtsever patırtılar, Fransız hükümetleri tarafından Amerika'ya gösterilen ciddiyetle ele alın-mamasına rağmen, iki ülkeden her birinin kaderi diğerinin kade-rine dolanmıştı.

Amerikan savaşından beri Felemenk Cumhuriyeti, Vergennes'in birleştirdiği İngiliz-karşıtı koalisyonun bir müttefiki ve oldukça bahtsız da olsa önemli bir ögesi olmuştu. Ayrıca Amsterdam para piyasası kısa vadeli borçların ve yıllık tahsisatların yaşamsal bir kaynağı olmuştu; kaynağın çoğunu temin eden sendikalar, Oran-jist değil, daha çok Yurtsever eğilimliydi. Para ve "Amerikan" Yurt-sever siyaseti birlikte uygun adım yürüyor gibiydi. Oranje Hane-danı geleneksel olarak İngiliz yanlısı olduğu için, ne kadar çok sıkıntıya düşerse, onun yerine Fransa yanlısı Yurtsever bir rejimin kurulma şansı o kadar artardı. Ama bu altın fırsat asla risksiz değildi. Felemenk Cumhuriyetindeki çatışma hızla bir iç savaşa dönüşüyordu. Sokak taktikleri sertleştikçe, Versailles'daki alarm düzeyi de ona uygun yükseldi. Hollanda'dan bir Fransız elçi şunu bildirdi: "Buradaki kaynama korkunç ilerleme kaydetti ve durdu-rulmazsa, hesap edilemez sonuçlar doğuracak bir patlamaya ne-den olmasından korkuluyor."

Ne var ki, çatışmanın askerileşmesi 1787 ilkbaharında yoğunlaştı. Mayısta küçük ölçekte de olsa ilk meydan muharebesi Utrecht yakınlarında gerçekleşti; Yurtseverler üstün geldi. Haziranın sonunda Prenses Wilhelmina Oranjistlerin Kalesi Gelderland'dan destekçi toplamak için Lahey'e gitmeye çalışırken Yurtsever muhafızlar tarafından yakalandı. Hollanda eyaletinin doğu sınırları içinde onursuzca tutuklandı. Kardeşi Prusya Kralı Friedrich Wilhelm bu hakarete içerlendi ve İngiliz Büyükelçinin kışkırtmasıyla bir istilaya hazırlandı.

Fransa bu krizle ilgili ne yaptı? XVI. Louis, Felemenk Yurtseverlerin davranışından duyduğu hoşnutsuzluğu saklamamıştı ve onların lehine müdahale etmekten çekindi. Vergennes, şubatta ölmeden önce, İngiliz nüfuzunun yok olmasından duyulacak memnuniyetin ayaklanmaya onay olarak anlaşılmaması gerektiğini açıkça belirtmişti. Ama bu çekincelere rağmen, Fransa'nın bir İngiliz-Prusya müdahalesi tehdidini dengelemek ve caydırmak için kendi askeri gücünü kullanacağı izlenimi Hollanda'ya verilmişti. Bizzat Fransa'da da özgürlük davasının bölünemez –Boston'da ve Philadelphia'da olduğu kadar Amsterdam'da ve Utrecht'te de aşıkâr– olduğunu ilan eden sesler vardı ve bunların bir kısmı ünlü ve belagatliydi. Mirabeau (yeni patronu Dük d'Orléans'ın lütfuyla) Stadtholder rezilliğini yeren bir çağrı –*Batavialılara*– yayımlamıştı. Lafayette Yurtsever birliklerin komutanı olma umuduyla atına atlayıp Felemenk sınırına gitti, ama görevin yeteneksiz bir paralı askere, Sımlı Rhinegrave'ye verildiğini öğrendi.

Fransız politikasının ikilimi keskindi. Bir Prusya istilasını önlemek için bir şey yapılmazsa, Fransız gücünün ve otoritesinin inanırlığı, Fransa'nın kapı komşusunda feci bir aşağılanmaya uğrayacaktı. Seferberlik söylentileriyle birlikte, göstermelik bir askeri varlık caydırıcı bir etki yaratmaya yetebilirdi, ama blöf görülürse, savaş ile teslimiyet arasında yapılacak bir tercih daha gurur kırıcı olurdu. Ama Kralın benimsemediği bir dava uğruna savaş da eşit ölçüde çılgınca görünürdü. Olursa belirleyici faktör paraydı. Ordu ve donanma bakanları, Ségur ve Castries, Fransa'nın şan ve şerefine fiyat biçmenin yakışıksız olacağını düşünse de, yeni başbakan Loménie de Brienne tarafından kararları iptal edildi. Turgot'nun Amerikan savaşının maliyetleriyle ilgili

tahminlerini gündeme getiren ve geçmişin kasvetli derslerinden güç alan Brienne, herhangi bir askeri hareketin devleti derhal iflasa sürükleyeceği uyarısında bulundu. Versailles'dan Lahey'deki Fransız Büyükelçiye şu mesaj iletili: "*Pas en sou.*"

İngilizlerin ve Prusyalıların, Cumhuriyetin güney sınırında otuz bin Fransız askerin kamp kurduğu söylentilerinin bir hile olduğunu anlaması uzun sürmedi. Yurttaş milislerin duruşuna rağmen, silahlı Yurtsever direnişi Prusya birliklerinin önünde eridi ve bir ay içinde Brunswick Dükünün Prusyalı bombacıları Amsterdam ve Lahey'e ulaştı. Binlerce küskün Yurtsever Fransa'ya kaçtı; burada onurlu mülteci olarak maaş talep ederek (ve alarak) Fransa'nın borç yükünü daha da arttırdılar. Lafayette Fransa'nın Amerika'da yükselen ve Hollanda'da alçalan onurunun zedelenmesine alenen içerledi.

Felemenk krizinin yaptığı şey, Fransız gücünün inanırlık kaybını en çıplak biçimde ortaya çıkarmak oldu. Anlaşılan işler öyle bir noktaya varmıştı ki, güçlü bir adım atılmadıkça, Fransa büyük bir güce yakışır bir dış politika izleyemezdi. Brienne'in askeri seçeneği dışlaması, monarşinin bütçe açığının esiri olduğunun ağır başlı bir biçimde kabul edilmesiydi. Ayrıca monarşinin geçici çarelerle eylem özgürlüğüne tekrar kavuşamayacağı anlamına geliyordu. Biraz daha zorlanırsa, bu acılı andan itibaren mutlakiyetin öldüğü barizdi. Yalnızca iki seçenek kalmıştı ve ikisinin de, Fransa tahtını XIV. Louis'nin sahip olduğu güç bolluğuna tekrar kavuşturması olanaklı değildi. Birinci seçenek yukarıdan, halk desteğini harekete geçirmeye yetecek kadar dramatik reformdu; bununla taht, en azından anayasayı yeniden şekillendirme inisiyatifini koruyabilirdi. Daha uğursuz ikinci seçenek, bir tür kendi kendine iktidardan feragatti; bu durumda devlet otoritesi tek başına tahttan bir tür yarı parlamenter rejime, Genel Meclise aktarılacaktı. Bazı gözlemciler 1787'de bunun zaten gerçekleştiğine inandı. İleri Gelenlerin özellikle tenkitçi bir toplantısını anlatan Du Pont de Nemours şu yorumu yaptı:

1 Mayıs'ta Fransa hâlâ bir monarşiydi ve Avrupa'da birinciydi. 9 Mayıs'ta... Fransa bir Cumhuriyet oldu; yalnızca kraliyet unvanı ve onuruyla süslenmiş ama halkını toplayıp ihtiyaçlarını karşılamalarını istemeye mecbur olan bir sulh hâkimi kaldı geriye. Fransa Kralı bir İngiltere kralı oldu.

Ama herkes, eski rejimin yetersiz beslenmeden ötürü öldüğünü kabul etmeye hazır değildi. Dikkate değer son hükümetinin, Loménie de Brienne hükümetinin bütün tarihi, aydınlanmış mutlakliyetin olanaklarını inatla savunmaktan ibaret oldu. Nihai yenilgisi, temsiliyetin reform koşulu olduğunun –tersi değil– kabul edilmesi idi.

II ESKİ REJİMİN SON HÜKÜMETİ

Fransız monarşisinin hayatta kalmak için hem kararlı reforma hem ustalıklı siyasete ihtiyacı vardı. Loménie de Brienne hükümetinden ilkinin aldı, ama ikincisini kesinlikle alamadı. Bu durum çok şaşırtıcıydı, çünkü Brienne, İleri Gelenler Meclisinde eleştirdiği reformları meşrulaştırmak için muhalefetten devşirilen bir şahsiyetti. Ama dışarıdan gelen Brienne içeriden biri haline gelince, o da hükümet ile siyasetin bağdaşmaz olduğuna ilişkin geleneksel varsayımın kurbanı oldu. Hükümet bakış açısından siyaset muhalefet demekti, muhalefet de engellemekle eşanlamıydı. O yüzden reform işbirliği yoluyla uygulanamazdı, daha çok bu engele rağmen ilerlemek zorundaydı.

Brienne, temsili yönetime, hatta Genel Meclise düşman değildi. 1788 sonbaharında Genel Meclisi toplamayı vaat edip, en geç 1792’de yerini alacağına söz verdi. Ama Fransa maliyesinin açıkça feci durumu nedeniyle, kurtuluş için Genel Meclisi beklemek istemiyordu. Ulusal bir aciliyet olarak gördüğü (mantıksız da sayılmazdı) şeyle başa çıkmak için önceliği, önce para sonra seçimdi. (1789’dan sonra Devrim hükümetleri de aynı sonuca varacaktı.)

Güçlüklerin çoğu, boşa çıkmış kamusal beklentilerden kaynaklanıyordu. Brienne, Calonne’un itibar kaybetmesinden yararlanarak iktidara gelmişti. Yaşlı Bouvard de Fourqueux’nün Genel Müfettiş atandığı kısa bir ara dönem olmuştu, ama Calonne’un dalkavuşu olarak görüldüğü için, İleri Gelenlere uygun gelmedi. Brienne ise aksine herkes için kabul edilebilir görünüyordu. Kraliçe (biraz beklenmedik bir biçimde Bakanın arpalıklara ve saray harcamalarına saldırısını göz önüne alarak) onun iddialarını kocasına coşkuyla yetiştirdi. Calonne’un mali muafiyetlerine saldırma planlarına son derece bozulan ruhban sınıf, yüksek bir mevkide Toulouselu bir başpiskopos görmekten memnundu. Ka-

muoyu onun bundan böyle keyfi işlerden uzak duracağını, reformları istişarelerle ve temsilcilerle uygulayacağını sanıyordu. Kral 23 Nisanda İleri Gelenlere seslenirken aslında Brienne'in önemli birçok konuyla ilgili görüşlerini tekrarlardı. Aix Başpiskoposunun hükmü şuydu: "Bir İngiltere Kralı daha yaygın bilinen hakikatleri ya da daha ulusal bir dili asla konuşmazdı."

Bu varsayımların tümü şaşkınlık ürünü değildi. Maliye Genel Müfettişi Brienne, Calonne'un toprak vergisini, bir İleri Gelen olarak önerdiği şekilde değiştirdi. Üretimle birlikte artan, aynı olarak toplanan nispi bir vergi yerine, Brienne vergiyi, her yıl ihtiyaç duyulan gelire göre belirlenecek belli bir para miktarı olarak yeniden tanımladı. Bu miktar kotalara bölünerek, mükelleflere her yıl yükümlü oldukları vergi miktarı konusunda açık bir fikir verilecekti. Bu, vergilendirmenin uğursuz, sonsuza kadar genişleyen niteliği olarak tanıtılan şeyi hemen ortadan kaldırdı. İleri Gelenlerin, devlet angaryası *corvéen*in yerini alacak vergiyi nüfusun bütün kesimlerine (yalnızca daha önce angarya mükellefi olanlara değil) yayma isteğini de kabul etti. Serbest tahıl ticareti ve gümrük birliğinin kurulması gibi, Calonne'un gündemindeki diğer maddeler de tartışılmadı ve yeni hükümetin programına geçirildi.

İleri Gelenler hükümet kayıtlarını inceleme olanağı bulunca, Calonne'un tanıttığı kasvetli durum artık kendi kendinin bir reklamı olarak görülmedi. Gerçekten de durum parlak değildi -140 milyon liralık bir cari açık (daha sonra düzeltilip 161 milyon liraya çıkarıldı). Bu krizin büyüklüğü, Brienne'i selefinden farklı olarak, acı mali ilacı yutmak için bir tür yurtsever konsensüse başvurabileceğine ilişkin güven verdi. Dahası, gelir ve tasarruf vaatlerini yerine getirmek için etrafına topladığı yöneticilerin kalitesi hem entelektüel donanım hem yöneticilik vasfı bakımından yüksekti. Doğrusu, yönetim çarpıcı ölçüde yakın bir arkadaş, hatta akraba grubuydu. Brienne, Malesherbes'in kuzeni Lamoignon'u kamu yararı için bitki bilimini bırakıp Mühürdar [Adalet Bakanı] olmaya ikna etti. Malesherbes'in yeğeni La Luzerne, Felemenk kriziyle birlikte Castries istifa ettikten sonra Donanma Bakanı oldu ve Brienne'in kardeşi de ordu bakanlığını üstlendi.

Yine de başlangıçta hükümet bir aile komplosu olmakla suçlanmadı. Bunun nedeni, kısmen, hükümetteki bireylerin zekâları

ve dürüstlükleriyle ünlü olmalarıydı. Chrétien-François de La-moignon, Paris Parlementinin en çok hayranlık ve saygı duyulan kişisi olmuştu ve bu nedenle, dikbaşlılığı dillere destan sulh hâkimliğiyle yararlı bir bağlantı sayıldı. Malesherbes popüler bir kahraman olarak kaldı ve 1788 yazında hükümete katılır katılmaz, Turgot döneminde başladığı kraliyet ailesinde tasarruf işini sürdürdü. Fazla şatolar ve köşkler satıldı, beş milyon lira tasarruf edildi. Malesherbes sarayın en kutsal alanına, av alanına bile tecavüz etmeye kalkışıp şahinci, kurtçu ve ayıcı sürülerinin sonunu getirdi. Büyük kraliyet ahırlarını küçükleriyle birleştirerek iki ila dört milyon lira tasarruf sağladı; ama bunu yaparken, gözdesi Dük de Coigny'nin açıkta kaldığını gören Kraliçeyi kızdırdı. Polignac klanına arpalık olarak yaratılan posta hizmetlerindeki memuriyetler tamamen kaldırıldı ve yetmiş beş yaşın altındaki-lere verilen emekli aylıkları (dillere düşen bir suiistimal kaynağı) önemli ölçüde azaltıldı.

Bütün bunlar hükümetin genel çıkara uygun yöneteceği iddiasının akla uygunluğuna yardımcı oldu. Brienne'in kendisi de bir İleri Gelen olarak açsözlü eleştirileriyle bağımsızlığını kanıtlamıştı. Dünyevi çekiciliği ve ince zevki hatırı sayılır bir entelektüel katılıkla birleştiren şaşırtıcı derecede aydın piskoposlar çevresinden geliyordu (Norbonnelu Dillon ve Aixli Boisgelin gibi). Sık sık yüzünün soyulmasına ve kabuk bağlamasına neden olan çirkinleştirici bir deri hastalığına yakalanmasına rağmen, Loménie de Brienne yakışıklı ve cana yakın bir erkek sayılırdı: Calonne kadar zeki, ama onun beyhudeliğine ya da çapraşıklığına sahip değil. Ama ulusal eğitim planı hazırlama komisyonunda görev alan oyun yazarı Marbontel, "sevincinin çok rahatsız edici ve çehresinin güvenilmeyecek kadar hesapçı" olduğunu düşünüyordu.

Brienne yalnızca bir mali kurtuluş mühendisi olarak görülmek istemedi –öyle olmasına rağmen. Hükümetinin meşruiyetinin, Fransız yaşamının birçok farklı alanına uzanacak reformcu bir yönetim olarak görülmesine bağlı olduğunu düşünüyordu. Malesherbes'in (pastor arkadaşı Rabaut Saint-Etienne tarafından sıkıştırılıyordu) teşvikiyle Protestanların sivil kurtuluşu üstlenildi; Gallikan Kiliseden bir başpiskoposun yabana atılmayacak yönetim başarısı. Rabaut tam kurtuluş, yani Protestanların şapellerde, açık ibadet

de dahil olmak üzere, inançlarının gereklerini yerine getirme hakkına kavuşacaklarını umut etmişti. Devlet memurluklarının bundan böyle Protestanlara açık olmasını da istedi. Bu XVI. Louis'yi (taç giyme töreninde "sapkınlığın kökünü kurutma" yemini etmişti) gidebileceğinden daha ileriye itmekti. Seyyar, açılıp kapanır vaiz kürsüleri bir süre daha kaçak pastörlerin standart donanımı olarak kalacaktı. Ama kabul edilen önlem, "sapkınlığı" suç olmaktan çıkardı ve evliliklerin, doğum ve ölümlerin resmi olarak onaylanmasını, Reform Kilisesi mensuplarının mesleklerini icra etmelerini olanaklı kıldı. Nantes Fermanı iptal edildikten bir yüzyıl sonra Huguenotlar sonunda tekrar sivil kişiler olmuştu.

Aynı adli liberalizm ruhuyla, suç ortaklarıyla ilgili bilgi almak için işkenceye başvurma yöntemine de son verildi. Böylece ayak ve parmak ezme aletleri ile su hortumları, eski monarşinin en son yılında neşeyle parlayan ve anakronizmlerin yakıldığı genel şenlik ateşine atıldı. Parlement üyesi (gelecekte devrimci) Target'nin başkanlığını yaptığı bir komite, bütün ölüm cezalarının infazının ertelenmesini, kralın inceleyip cezayı hafifletme olasılığına izin verilmesini de önerdi –ama öneri, Target'nin kendi Parlamenti tarafından kabul edilmedi. Hapishanelerin yönetimi –barınma ve giyim– de reform arayışına konu yapıldı.

Brienne'in en zorlu meslektaşları bir bakan değil, siyasal güç ile entelektüel otoriteyi korkutucu ölçüde kendinde toplayan bir şahsiyetti. Bu Jacques, Kont de Guibert'ti: Drama eleştirmeni, Fransız Akademisi ödülü sahibi ve Clausewitz'e kadar Avrupa'da en etkili askeri yazar. Kırk üç yaşındayken, Fransız entelektüel yaşamının büyük dâhilerinden biriydi. Bazen sert Romantik melankoli nöbetleri geçiren Guibert güneş gibi parlıyordu; ansiklopedik bilim, felsefe ve edebiyat bilgisiyle kalabalıkları şaşkına çeviriyordu. Necker'in kızı Germaine de Staël (kolay etkilenmeyen biriydi) şöyle yazdı: "Konuşması, şimdiye kadar dinlediğim en kapsamlı, canlı ve verimli konuşmaydı."

Guibert on altı yıl önce *Taktik Üzerine Deneme* ile ün yapmıştı. Bu ürktücü ve kâhince belge, savaşın hükümdarların asil sporu olmaktan çıkacağı ya da Büyük Frededick'in rasyonel tarzında piyade birliklerinin düzgün saflar halinde dizildiği orduların söz konusu olmadığı bir zamanı ürpertici bir doğrulukla ön-

ceden görmüştü. Zorunlu askerlerden oluşan ve ulusal ideolojiyle savaşımlara giren kitlesel orduların kullanılacağını öngörmüştü; bu noktada siviller ile askerler arasındaki ayrımlar bulanıklaşmakta ve çatışma alanı genişleyip yalnızca belirli muharebe alanlarını değil, bölgelerin ve ülkelerin tamamını doldurmak-taydı. Dolayısıyla lojistiğe, sahra topçuluğuna ve istihkâmcılığa yeni bir biçim verip seyyarlığı, gayri nizamiliği, uyarlanabilirliği –eski yönetmeliklerdeki büyük günahları– öne çıkardı. Mart 1788’de süvari ve piyade alaylarını, birlikte savaşa hazırlandıkları tugaylarda birleştirdi. Dolayısıyla ileriki yıllarda Fransa’nın askeri yükselişinin gerçek mimarı, “eski rejimin” hamurundan bir şahsiyet olan Guibert’i (Napoléon’un rahat bir şekilde kabul ettiği gibi). O sırada ve o zamandan beri sıkça aktarılan bir pasajda şunları yazdı:

Avrupa’da sade erdemlere, bir yurttaş ordusuna ve sabit bir saldırı planına kavuşan, bu plana bağlı kalan –savaşı ekonomik olarak yürütmeyi ve düşmanın zararına yaşamayı bilen– bir halkın ortaya çıkışını düşünün... Böyle bir halk komşularına boyun eğdirir ve bir fırtınanın kamışları yere sermesi gibi zayıf bünyemizi devirirdi.

Guibert, resmi olarak, Felemenk krizi üzerine istifa edince Ségur’un yerine geçen Ordu Bakanı Kont de Brienne’e (Loménie’nin küçük kardeşi) bağlıydı. Ama Guibert, muvazzaf subaylarla yönetici ve stratejicileri birleştiren dokuz kişilik yeni bir savaş konseyi –cenin halinde bir kurmay heyeti– kurumuyla kontrolü hemen ele geçirdi. Orduyu daha etkili hale getirirken fiilen para tasarrufunda bulunacağına inanan Guibert, uzun süredir ciddi bir eğitim yeri olmaktan çok aristokrat bir görgü okulu olduğundan kuşku-landığı Paris’teki Ecole Militaire’i kapattı. Yerine, ülke beylerinin oğullarına yardım etmek için cömert burslarla donatılan on iki taşra okulu geçirdi. Bonaparte bu tür okullardan birinin öğrencisiydi. Başka bir süs kurumu olan Kralın kendi askeri ailesi de kırıldı ve kraliyet ailesine ayrılan onursal generallikler, görevi yürütenler öldükçe kaldırıldı. Guibert subay sayısını da önemli ölçüde azalttı; fazla sayının rütbenin anlamını değersizleştirdiği-ne ve komuta zincirini aşındırdığına inanıyordu. En önemlisi, yol-

suzluğu dillere destan seferberlik işi, özel yüklenicilerden alınıp doğduran devlet yönetimine verildi –Devrim sırasında sürdürülen bir yenilik de buydu.

Bu ve diğer reformlarla Guibert otuz milyon lira tutarında bir tasarruf sağladı. Bu tasarruflarla erlerin maaşlarını arttırıp onları içine düştükleri sefillikten çıkardı. Ama Guibert'i Ordudaki Aydınlanma olarak göstermek yanıltıcı olurdu. Aynı zamanda karanlık tarafı da ortadaydı. Ordu yasasının disiplin hükümlerini daha az keyfileştirdi, ama daha fazla vahşileştirdi de. Hiçbir şekilde toplumsal eşitlikçi de değildi. Aksine, topçu ve istihkam birliklerinde orta sınıflardan ve serbest mesleklerden parlak gençler görmeye hazır olduğu halde, subayların büyük bölümünün soylulardan olması gerektiğine inanıyordu. Paradoksal olarak bu, yeniden doğmuş bir yurttaşlar ordusu görüşüyle bağdaşmayan bir durumdu. Para ruhunu ordudan kovmak ve onun yerine yeni-Romalı bir yurtsever fedakârlık ve fiziksel cesaret ideali yerleştirmek istedi. Bunlar, dönüşmüş bir soylulukla –ayrıcılık ve servetle değil, daha çok devlet hizmetine bağlılığın şartsız şurtsuz kabulüyle tanımlanan bir soyluluk– bütünleştiği değerlerdi.

Bu programın büyük bölümünün, ister subay olsun ister er, profesyonel askerlerin gözünde Guibert'i sevimlileştirmeyeceği tahmin ediliyordu. Subaylar alaylarının bağımsızlığıyla oynamasından ve terfiyle ilgili püriten tutumundan hoşlanmadı. Erler için iyileşmiş maaş sevinci, yeni kılavuzlarda belirtilen sert cezalarla dengelenmekteydi. Eski okulun stratejicileri de Guibert'in çekinmesiz savaşla ve dermansız bir düşmanı şeytani yıkıma uğratmayla ilgili müthiş fikirlerine iyi gözle bakmadı. Reformlarının genel etkisi kısa vadede sarsıcı, hatta belki de moral bozucu oldu. Guibert, kraliyet hükümetinin vücuduna hapsolmuş sahiden devrimci bir meşrepti.

Brienne hükümetinin reformları ne kadar çok ileri görüşlü olduysa, kamuoyu onları o kadar az sevdi. Protestanların kurtuluşu hiç rağbet görmedi, Fransa'nın batıdaki ve güneydoğudaki daha dindar bölgelerinde sokak gösterilerine neden oldu. (Devrim sırasında büyük bölünmelerden biri olmaya devam edecek-ti.) Brienne'in Calonne'un önerilerinden koruduğu, 1787-1788'de

hayata geçirilen taşra meclisleri bir yetki devri alıştırması olarak tasarlanmıştı. Ama Fransa'nın (tümünde olmasa bile) birçok yerinde hükümetin oyuncağı, vergi politikalarının aleti olarak damgalandılar.

Ne 1787 baharındaki mali krizin ciddiyeti ne de hükümetin reformlarının kabul edilen mükemmelliği, geleneksel yönetim şekline aşılmaz itirazları yatıştırmaya yetecek gibiydi. Calonne'un muhalefeti önlemek için tasarladığı İleri Gelenler Meclisi, kendisini ciddiye alarak geleneksel öncelikleri tepe taklak etti. Temsil ve rıza artık hükümetin yardımcısı olarak değil, hükümet etme koşulu olarak gerekli görülmekteydi. Calonne davasını kamuoyuna-filen ruhban sınıfın vaiz kürsülerine- götürerek siyaseti bir ulusal ilgi konusu haline getirmişti. Pandora'nın Kutusu bu şekilde açıldıktan sonra, bir daha kapatmanın olanaksız olduğu anlaşıldı ve Brienne'in yönetimi, önceki yönetimin dağılmasına neden olan aynı çekişmelere takıldı. İleri Gelenler, devleti iflastan kurtarmak için borçlanmaya onay vermeye ve ekonomik reformlara razı olmaya hazır olduğu halde, toprak vergisi ve bunu tamamlayan damga vergisi konusunda hoşgörüsüzdü. Yalnızca Genel Meclisin bu tür önlemleri yasallaştırma yetkisi vardı. Bu itaatsizlikle karşılaşan Brienne 25 Mayıs'ta organı feshetti.

Seçenekleri artık çok barizdi. Doğrudan Genel Meclisi toplayarak ve bunun hükümeti sürdürmek için ihtiyaç duyulan kamuoyu güvenini -ve dolayısıyla kamu fonlarını- yaratacağını varsayarak, monarşiyi temsili bir rejime dönüştürebilirdi. Ya da makul bir teşvik ve tehdit karışımıyla, Parlementlerin yeni vergi politikasına beklenen muhalefetini yenmeye çalışabilirdi. Her iki politikanın da tehlikeleri ortadaydı ve 1787 yazında hangi eylem çizgisinin yaşamsal kredi sorununu ağırlaştırmaktan çok hafifleteceği belli değildi. Bizzat liderlik yapmasının beklendiği bir zamanda, Kral avlanma ve yeme, öldürme ve tıkınma dünyasına batmıştı. Bir keresinde Vergennes'in kaybına ağlayıp sızlandığı fark edildi. Ama bu nevroitik çaresizlikle Louis'nin rızayla reform çıkarabilecek türden bir anayasal rejimi kabul etmeye hazır olmadığı Brienne'in malûmuydu.

Geriye yalnızca çatışma yolu kaldı.

III PARLEMENTLERİN SON GÖSTERİSİ

İleri Gelenler Meclisi, uyum için tek tek seçilmiş grubun uyum yerine muhalefet heyecanını keşfetmesinin dikkate değer bir örneği idi. Ne kadar çok yüksek sesle yakındılarsa, broşürlerde ve afişlerde o kadar çok alkışlandılar. Hükümetin kucak köpekleri halkın av köpeklerine dönüşmüştü. Vergi reformu davasında en azından tarafsız kalmak için Versailles'a gelen birçok taşra yargıcı, belediye meclisi üyesi ve piskopos, düpedüz engel çıkararak o zamana kadar hayal ettiğinden daha fazla güç kullanabileceğini gördü. Bu nedenle siyasal yaşama girişleri, atama olarak değil muhalefet olarak tanımlandı. İleri Gelenler azledildikten sonra bile, bu yaratıcı zalimlik yaklaşımı devam etti.

Hükümet programının dolaysız ayak bağı Paris Parlementiydi. Brienne'in yönetimi Mayıs ve Haziran 1787'de önerilerini bu mahkemeye sunduğunda, Parlement, Soylular Mahkemesi olarak genişletilmiş biçimiyle toplandı. Bu genişleme çok sayıda dindışı asili kapsamaktaydı, bunların çoğu İleri Gelenler idi – önde gelen sulh hâkimlerinin kendileri de keza öyleydi. Parlamenter muhalefetin yoğunluğu mukadder değildi, çünkü mahkeme (tamamlayıcı soyluluk gibi) muhalefetin siyasal mahiyetleri konusunda kendi içinde bölünmeye başlıyordu. Yaşlı ve mesleki olarak kıdemli sulh hâkimlerini temsil eden Başkan d'Aligre, İleri Gelenler Meclisi'nin gündeminde kalan önemli maddeler, özellikle gümrük birliği ve serbest tahıl ticaretine yeniden izin verme konuları ile borçlanmanın tescili konusunda mahkemeden bir ölçüde işbirliği bekleyebileceğini Brienne'e belirtmişti. Başlangıçta gerçekten de öyle oldu. Gerçekten özgür tartışma organlarından çok hükümete bağımlı olmalarından kuşkulanan taşra meclisleri bile taşra Parlement'leri arasında birleşik bir muhalefet çıkaramadı. Ama d'Aligre ve Séguier gibi hükümet yanlısı meslektaşları, mahkeme içinde siyasal inisiyatifi ele geçirmek ve hükümetle işbirliğini Parlamenter geleneğe ihanet olarak damgalamak için keskin retorik güç kullanan diğer iki grupla karşı karşıya geldi.

Bu iki gruptan daha zorlu olanın en yüksek hâkimlik makamlarından gelmiş olması, işleri daha kötüleştiriyordu. Grubun başını bodur Jean-Jacques d'Eprémensil çekiyordu. D'Eprémensil'in tutumu muhafazakâr, hatta gericiydi. Ama bu durum popülerli-

ğine engel olmadı. Aksine güçlendirmiş bile olabilir, çünkü devrimci duygu, gücünü yüce ilerililikten değil, yaralı tepkiden aldı. D'Eprémensil'in retoriği, Şansölye Maupeou'ya ve XV. Louis'nin Maliye Genel Müfettişlerine karşı direnişi hatırlatıyordu. Onların standart görüşünü, "halkın özgürlükleriyle" ilgili bakanlık dalaverelerine karşı Parlemlentlerin Fransa'nın "temel yasaları" koruma sorumluluğu olduğunu tekrarlamaktaydı. Ama özetle "Fransa'yı Bourbonsuzlaştırma" olarak ifade edilen daha hırslı anayasal yeniden inşa planları vardı. Tartışmayı yasadışı fermanlara direniş sınırının ötesine götürmek ve yasa yapmada pozitif bir pay istemek niyetindeydi: Egemenliğin yeniden tanımlanmasını istemek. 1777'de Parlemlentlerin rolünün bu olmadığını açıkça belirtmişti. Parlemlentlerin muhalefeti, Genel Meclisin ebesi gibi hareket etmeliydi; yeni hukuk yaratma sorumluluğu aslında Genel Meclisindi. On yıl sonraki tutumu buydu. Brienne, mali krizin ağırlığının d'Eprémensil gibi hatipleri, en azından olağanüstü durum geçene kadar bu öğretiyi askıya almaya ikna edeceğini sanmış olmalı. Ama Parlemlentin aslanları siyasal merhamete eğilimli değildi. Aksine, hükümetin zor durumda olmasını, mutlakiyeti sona erdirmek için büyük bir fırsat olarak gördüler. Bu gerçekten de bir devrim olurdu, ama kanla değil, hukukla yapılan bir devrim: Şanlı 1688 Devriminin Fransız kopyası.

Bu prognozun sorunu, o sırada d'Eprémensil'in muhalefeti destekleyen herkesin bu inancı paylaşmamasıydı. Parlemlente daha genç ve daha saldırganca radikal bir hukukçu grubu (Hérault de Séchelles ve onun arkadaşı Lepeletier de Saint-Fargeau da dahil) Genel Meclisi bir son değil, yeni bir Fransa'nın başlangıcı olarak görüyordu. Yirmi sekiz yaşındaki Adrien Duport de Prelaville'in başını çektiği bu grup, Büyük Meclisin [Grand' Chambre] kademli sulh hâkimleri içinde bir azınlıktı; ama alt mahkemelerin (*maîtres d'enquêtes*) duruşma avukatları ve dava vekilleri arasında daha büyük ve daha gürültücü bir taraftar grubuna hâkimdi. Duport'un kendisi on dokuz yaşında Büyük Mecliste müsteşar olmuştu, Lafayette'in arkadaşıydı ve Grand Chantier Caddesindeki evini, Fransa'nın geleceğiyle ilgili siyasal tartışmaların merkezi haline getirdi. Duport'un (1788'de Üçüncü Tabakayla özdeşleşmek için aristokrat "de Prelaville" unvanını bıraktı) evinde geleneksel

ayrıcalıklar ve eski Tabakalar değil, daha çok yurttaşlarda olan bir egemenlik konuşuluyordu. Bu radikal savların çoğu, 1788'de yeni baskısı yapılan ve çok okunan bir eserde, Saige'nin *Yurttaş İlmihali*'nde öne sürülmüştü. Duport grubuna göre, bu yeni egemenlik bir *ulusal* temsil organında cisimleşmeliydi ve "ulusal" sözcüğüyle ayrıcalığın, farklılaşmanın ve toplumsal katmanların ayrılığının tersini kast ediyorlardı.

Bizzat Parlement direnişin odağı ve dolayısıyla devlet gücünün hedefi gibi görüldüğü sürece, iki grup bir dayanışma gösterisiyle bir araya gelecekti. Her iki grubun da, anayasal yetki devri bedelini ödemededen programını hayata geçirme olanağının hükümete verilmemesinde çıkarı vardı. Ama bu bedel kabul edilir edilmez ve temsil konusu öne çıkar çıkmaz, farklılıklar aniden ve berrak bir biçimde ortaya çıkacaktı. Bu durum sonunda yurttaşları soylulardan, devrimcileri muhafazakârlardan ayırt edecekti. Paris'teki İngiliz Büyükelçi mevcut kampanyanın, ama öyle ama böyle, son kertede kendi kendini yenmek olacağını gördü. Ya Parlement üyeleri hükümeti büyük baskılara kışkırtacaktı ya da Parlementler daha sahici temsil kurumlarına razı olacaktı. Ne olursa olsun, "Hükümran Mahkemeler son nefesini veriyordu." Ve bütün hâkimler olaklardan habersiz değildi. 1788'de aşırı duyarlı genç bir avukat olan, ama sonunda Napoléon İmparatorluğunun bir şansölyesi olacak Etienne Pasquier anılarında şunları yazdı:

Büyük Meclisin ağırbaşlıları gelecekte kaygılıydı. O yaşlı hâkimlerden birinin arkamdaki sıraya geçerken ve ne kadar coşkulu olduğumu görünce söylediklerini hiç unutmam. "Genç adam, benzer bir düşünce dedenizin zamanında da öne sürüldü." Sonra devam etti: "Baylar, bu çocuk oyuncağı değil; Fransa, Genel Meclisi ilk gördüğü zaman korkunç bir devrimi de görecektir."

Bu tür çekinceler, d'Eprémensil'in retoriğinin ilham verici gücü tarafından bastırıldı. Brienne'in toprak vergisi gelirlerini bir damga vergisiyle tamamlama planı d'Eprémensil'in ekmeğine yağ sürdü. Bu plan, Amerika'da "kutsal özgürlük davası"nın tetiğini çeken vergiyi hatırlattığı gibi, Parlement üyesi hatip de bunu, güçlüyü ve acizi aynı şekilde vuracak, esnafı, sanatkârları, kitapçıları ve lonca mensuplarını kâğıt tomarlarına boğacak ve devletin ağır

elinin savunmasız yurttaşların omzuna binmesi için bir bahane daha sunacak bir dayatma olarak sunabildi. Kâğıtlarını damgalatmayanlara verilecek cezalar konusunda d'Eprémensil bir hitabet melodramı üretti:

Herkesten uzak yapayalnız yaşayan yurttaşı, ulusal ticareti büyötmeye çalışan huzurlu tüccarı... kendini ailesinin huzuruna adanmış serbest meslek sahibini –hepsini ortak bir zincirle birbirlerine bağlandıkları ve kendilerini savunmasız hissettikleri anda... suçluyla birlikte suçsuzu da yutacak ağırlıkta para cezalarına maruz kaldıkları dehşet verici bir geleceğin beklediğini düşünmek zalimliklidir...

Zayıf ve güçsüzün savunucusu rolünün tadını çıkaran Parlement damga vergisini 2 Temmuzda reddetti. İki hafta sonra, değıştirilmiş toprak vergisi aynı kaderle karşılaştı. Parlement çoğunluğunun, devletin hareket özgürlüğünü geri getirecek *her* önlemi engellemeye kararlı olduğı artık hükümetin malûmuymdu. Bu yüzden bir çarpışma kaçınılmazlaştı. 6 Ağustosta Kral, Parlementte bir *lit de justice* topladı. Büyük Meclis, yazın kavurucu sıcağında kafftanları içinde ter döken yüzlerce sulh hâkimi ve soyluyla doldu. Olayın ciddiyetine rağmen XVI. Louis, tören “yatağını” gerçek zannedip oturumun başında uykuya daldı; Lamoignon, kralın güçlü horlama sesini bastırmak için sesini yükseltmek zorunda kaldı. İleri Gelenler Meclisinin saptadığı ilkeleri Parlementin kabul etmesinden Kralın memnuniyet duyduğunu söyledi (tahıl ticareti, *corvée* vergisi ve gümrük birliğiyle ilgili fermanları gerçekten tescil etmişti). O yüzden vergi yasaları geleneksel biçimde, *le roi le veult*den ötürü tescil edilmeliydi.

Bir gün sonra, d'Eprémensil fermanların uygulanmasının yasadışı ve dolayısıyla yok hükmünde olduğunu ilan etti –büyük bir itiraznameyle resmileşen bir görüş. İtirazname düpedüz “Fransız monarşisinin anayasal ilkesine göre, vergilere, onu ödeyecek olanlar onay vermelidir,” diyordu. 10 Ağustosta Parlement Calonne’a (o sırada İngiltere’de güvendeydi) karşı cezai kovuşturma başlatarak, karşı saldırıyı daha da ileri götürdü. Duport fırsatı değerlendirip, gözden düşmüş Bakana şiddetli bir saldırı başlattı. Rezilliğin ve yolsuzluğun –parasal, siyasal ve cinsel– kaynağı ilan edildi. Söylendiğine göre, o kadar iğrençti ki; yalnızca yasaktan imtina etmek bir tür

zımni onay oluşturmaktaydı. O sırada gazeteci Bergasse ve Carra tarafından yazılan ve elden ele dolaşan şiddetli polemiklerden yararlanan Duport'un ağır yergileri, devrimci retorikğin tarihinde önemli bir andı. İlk kez belirli bir politikacıyla ilgili kovuşturma, oturum yönetimiyle ilgili genel bir iddianameye dönüştürüldü; politikacının davranışında o yönetimin hiçbir rolü olmamasına rağmen. Bu şekilde çağrışımla suçlama, kamuoyunun her türlü felâketin suçlusu sayılacak kötülere duyduğu ihtiyaçtan yararlanan muhalefet gruplarının standart aleti olacaktı. Devrim sırasında bu kampanyalar yalnızca reziller değil, vatan hainleri de üretecekti ve bunlar yalnızca itibarsızlaştırılmayacak, giyotine de gönderilecekti.

Parlement köpüklü hitabet dalgaları üzerinde başarıdan başarıya koşarken, güçlü ve gürültülü kamuoyu desteğini aldı. Büyük Meclisin ötesinde hukuk *basochesi* –kâtipler, avukatlar, tahterevali taşıyıcıları, matbaacılar ve *colporteur*ler: Bütün Palais de Justice topluluğu– kahramanlarını alkışlayan, kötü adamları (Kont d'Artois gibi) yuhalayan ve sulh hâkimlerini daha fazla muhalefete zorlayan sürekli ve gürültücü bir alkışçı topluluk oluşturmaktaydı. Sırası gelince bu tiyatroyu Pont Neuf'e, Palais-Royal'e ve kafelere taşıdılar; bir broşüre göre, her gün giderek büyüyen basın, hükümet eleştirilerinde "despotizmden" çekinmedi. Hükümet afişleri asılır asılmaz yırtıldı; sokaklarda Lamoignon'un kuklaları yakıldı. Direniş daha cüretkârlaştıkça, Brienne ve Lamoignon da karşı-devrimci gibi hareket ederek kendilerine hazırlanan kalıplara döndü. Onlarda, on dokuzuncu yüzyılın sistematik karşı-devrimci taktiklerini haber veren cerrahi bir kasıt vardı. Önce "tiyatroyu" kapatıp oyuncularını sınırışı etmeye yeltendiler –Parlement 15 Ağustosta Troyes'ya sürgün edildi. Ayın on yedisinde Palais de Justice, zorunlu fermanların fiziksel olarak aksamasını önlemek için salonların giriş ve çıkışlarını tutan İsviçreli muhafızlar tarafından sarıldı. Bunu, muhalefeti susturmak için bir temizlik kampanyası izledi. Matbaalar basıldı, gazeteler kapatıldı ve en çarpıcısı, muhalefeti teşvik ettiğinden kuşkulanan her kulüp ya da dernek kapatıldı. Adı dillere düşmüş bozguncu yuvaları, satranç kulüpleri de bunlara dahildi.

Ani ve ağır güç kullanımıyla birlikte Troyes'ya sürgün, sokaklardaki kükremeleri susturmaya yetmedi. Ama kuşkusuz sulh

hâkimlerinin akıllarını başlarına getirdi. Aralarında daha az cesur olanlarını, d'Aligre ve Séguier gibi yaşlı hâkimlerin basiretli nasihatlerini dinlemeye ikna etti. Aynı zamanda, ağustos-ta ilginç bir dönüşüm gerçekleşiyordu. Taşra meclisleri, Kralın hizmetkârından Halka bir iktidar devri olduğunu ilan eden *intendant*lar tarafından büyük bir yurtseverlik gösterisiyle açılıyordu. Meclisler sadık soyluların yanı sıra alt düzey avukatlardan, memurlardan ve hekimlerden –başka bir deyişle okuyan sınıflardan– oluştuğu için, Parlementlerin özellikle vergi konularında Ulusu temsil etme iddialarını kırmak amacıyla bilinçli olarak tasarlandı. *Intendant*ların resmi vedası bu barışçı devrimi vurguladı. 11 Ağustosta Ile-de-France meclisini açan Bertier de Sauvigny şunu ilan etti: “Ulus sizi çağırdı... kendi çıkarlarınızla aydınlanan ve yurtseverlik ruhuyla heyecanlanan sizler adil bir vergi oranının belirlenmesinde en az benim kadar titizlik göstereceksiniz... vergi mükelleflerinin muazzam yükü sizi gözyaşlarına boğacak.”

Alsace'ta 12 Ağustosta dikkate değer bir konuşma yapan de La Galaizière, anın anlamı konusunda çok daha fazla bilinçliydi. Bu, diyordu meclise,

Ülkemizin ve ulusumuzun tarihinde unutulmaz bir çağ[ıdı]... Zaman, bilginin gelişmesi, değişen tarzlar ve fikirler siyasal yönetim sisteminde devrimleri [birebir onun sözü] doğurdu ve zorunlu kıldı. Otuz yıldır yurtsever düşüncelerin herkesin kafasında görünür bir hal aldığını görmekteyiz. Bugün her yurttaş kamu yararını desteklemeye çağrılmayı ister. Bu eğilim aşırı teşvik edilemez. Kral her şeyden önce tebasının mutluluğunu ister.

Her yerde *intendant*lar kamu yararı için gayret ifade etmekte birbiriyle yarışmaktaydı. Örneğin Caen'de Cordier de Launay, XVI. Louis'yi Solon ve Lycurgus'la karşılaştırdı ve kalbinin “yeni yurtseverlikle yanıp tutuştuğunu” iddia etti.

Böyle bir dilin resmen teşvik edilmesi hükümetin Parlementler ile halkın arasına girme girişimini temsil etmekteydi. Vergi matrahı işinin toplumsal hakkaniyetini vurgulamakla ve aksi takdirde Parlement kampına mensup olması beklenen kişileri yanına almakla, hükümet, reformların bürokratik değil, popüler olduğunu göstermeye çalışıyordu. Çabası da asla boşa gitmedi. Sonbaharda

bütün kanıtlar taşra meclislerinin samimi olarak işe başladığını ve Parlement protestolarının düzensizleşip etkisizleştiğini gösterir. Bu gelişme Paris'te Soylular Mahkemesinde daha uzlaşmacı bir tutumu teşvik etmiş olabilir.

Aynı zamanda hükümette daha ılımlı sesler, siyasal çatışma olmadan gelirin toplanmasını olanaklı kılacak bir uzlaşma yaratmaya çalışıyordu. Ağustosta Malesherbes'in katılması özellikle önemliydi, çünkü itiraznameleri ciddiye almayı ondan daha iyi bilen yoktu. Meslektaşlarına, hoşlarına gitsin ya da gitmesin, şunu hatırlattı: "Paris Parlamenti şu anda Paris halkının yansımasıdır... Paris halkı ise bütün Ulusun yansımasıdır... Bu yüzden bütün Ulusla ilgileniyoruz ve Kral, Parlamente yanıt verdiğinde U-lusa yanıt verecektir." Malesherbes Genel Meclis olasılığından da korkmuyordu. Aslında Genel Meclisi monarşinin otoritesini ortadan kaldırmanın değil güçlendirmenin bir yolu olarak görüyordu.

Bu yüzden her iki tarafta da pazarlığa yer vardı. Ama eylülde ortaya çıkan uzlaşmada, yolun yarısından öteye gitmiş gibi görünen Brienne'di. Bu süre boyunca reform programının merkezinde bulunan ve kamu maliyesini büyük ölçüde yeniden yapılandırmanın dayanağı olan yeni toprak vergisi iptal edildi. Damga vergisi de onunla birlikte güme gitti. Onların yerine Brienne, kendisinin ve Calonne'un sakinmayı umduğu türden palyatif önlemler istedi: İkinci bir geleneksel *vingtième* vergisi (geçmişteki *vingtièmeler* gibi nüfusun bütün kesimlerine dayatılan). Bu vergi beş yıl süreyle toplanacaktı; bu sürenin sonunda Genel Meclis toplantıya çağrılacaktı. Parlementleri askıya alma fermanı da geri alındı. Hükümet çatışmadan vazgeçmekle beş yıllık siyasal barış satın almayı umdu; bu sürede devletin maliyesi onarılabilirdi. Tünelin sonunda yalnızca bir ışık değil, kraliyet güneşinin ışıltısı da görülecekti. 19 Kasımda Lamoignon, Cour des Pairs'e 1792'nin parıltısını sunuyordu:

Tabaka Meclislerinin ortasında, sadık tebasıyla etrafı çevrilmiş, özgürlüğün, sağlam bir donanmanın, daha ekonomik ve askeri bir yapıyla canlandırılan ordunun, ortadan kaldırılan suiistimallerin, Fransız bayrağının şanını göstermek için Manş Denizi kıyısında inşa edilen yeni bir limanın, ıslah edilmiş yasaların, kusursuz bir halk eğitiminin... himayesi al-

tında birbirini karşılıklı olarak teşvik eden tarım ve ticaret, düzen getirilmiş maliyenin rahatlatıcı bir resmini tebasına güvenle sunan Majesteleri...

Hâkimler arasında daha radikal kafalı olanlar, hükümetin önerdiği bir şeyi kabul etmeye gönülsüz olmalarına rağmen, mahkemenin hükümetin yoluna koyacağı engelin derecesi konusunda görüş ayrılığı oluştu. Sonuç olarak, 19 Kasım oturumlarının sonucu belirsizdi. Hükümet hâlâ düşüncesizdi. İlmî hâkimlerin yılgınlığından endişe eden hükümet Palais de Justice'i yine muhafızlarla kuşatmıştı. Askerlerin varlığıyla sınırlar gerildi. D'Eprémesnil ile Kont d'Artois avluda arabalarını park etme konusunda yumruk yumruğa geldi. Ama meclisin aldığı biçim güven verici olmak içindi: Her türlü düşüncenin ifade edilmesine izin verilen ve Kralın, *lit de justice* mecburiyetinin işareti olan meşum saçağın altında değil, bir kürsüde oturduğu bir *séance royale*.

Gün boyu gürültülü konuşmalardan sonra, Parlemenin yeni fermanları gerçekten tescil etmesi olası görünüyordu. Ama olayların hiç hesapta olmayan bir dönüşü, homurtulu konsensüsü parçaladı. Herhalde 1792'den önce Genel Meclisi toplantıya çağırma isteklerinin sürekli tekrarlanmasına sinirlenen Kral, bir oylama yapılmamasına karar verdi ve fermanların tescil edilmesini buyurdu. Fevri davranıp daha gayrı resmi olan *séance royale*i zoraki bir *lit de justice*e dönüştürdü. Bu haşın harekete yanıt şaşkın bir sessizlik oldu; sonunda sessizlik hiç beklenmeyen bir yerden bozuldu. Kralın kuzeni Philippe, Dük d'Orléans ayağa kalktı. Bu en hafif deyimle beklenmedikti. Bütün kraliyet ailesi –Bourbon, Condé, Orléans– (Conti hariç), törene göre belirlenmemiş bir şeyi açıkta ifade etmemesiyle ünlüydü. Baş başayken etkileyici bir şekilde gürleyebilen Artois, Cour des Pairs'de birkaç kez kraliyet iradesini savunmaya çalıştı, ama her seferinde ya tutarsız kekemellemeyle ya asık suratlı sessizlikle karşılaştı. Palais-Royal'ın büyük sahibi-hamisi Orléans, etrafına nüktedanları ve akıllıları toplamaktan hoşlanırdı. Onun adına polemik üreten edebi asalaklar (Mirabeau ve Choderlos de Laclos da dahil) Orléans'a haksız bir siyasal açsözlülük ünü kazandırdı. Ama 19 Kasımdaki müdahalesi yine de hem hakir görenler hem hayranlık duyanlar için büyük bir şok oldu. Doğrudan Krala dönerek, "Sire, Majesteleri, bu tescili yasadışı saydığımı

ayaklarınızın dibine ve bu mahkemenin ortasına koymama izin vermenizi dilerim," dedi.

Bu o teatral anlardan biriydi; zaman içinde donacak ve oğlunun anılarında süslenip ilk devrimci *tableau* olarak sunulacaktı. Kralın yanıtı olası en kötü şekilde işleri berbat etti –alınganlıktan sonra patavatsızlık. "Tescil yasaldır, çünkü herkesin fikrini dinledim." Sonra Orléans'a doğru nezaketsiz, şaka yollu bir hareketle bu yersizliği sürdürdü: "Tamam, aldırıyorum, elbette efendi sizsiniz." Bu özel performansın etkisi daha hasar verici olamazdı: Doğru bildiği gibi hareket edemeyen despotizm.

Bu noktada Louis ve kardeşleri Parleменти terk etti; Orléans kalıp, işlemlerin yasadışılığını doğrulamak için hazırlanan bir metni okudu. Kendisini popüler bir kahramana dönüştürme stratejisi, tutuklanıp Villers-Cotterets'teki yurtluğuna sürgün edilmesiyle daha da şereflendi; sürüldüğü yerde, özgürlük davası uğruna şehit olma ününün keyfini çıkardı. Şatosu alternatif bir saray niteliği kazanmaya bile başladı. Küstahça konuştukları düşünülen diğer iki Parleмент üyesi de tutuklandı.

Orléans'ın müdahalesinin, hükümet ile Parleментler arasında işbirliğine dayalı bir reformun kundaklanmasında başka bir dönüm noktası olduğu anlaşıldı. Daha sistematik bir güç gösterisine teslim olan Brienne, vergi konusunu eylülde Parleментlerle yaptığı anlaşmanın gösterdiğinden daha ileriye zorlamakla fazla bir şey kaybetmeyeceğine karar verdi. *Vingtième* açık uçlu bir vergi değil, hükümetin belli bir gelir rakamını karşılaması gereken bir vergi sayıldı. Eksik tutar, *abonnement*larla –aslında taşra meclislerinin topladığı ek vergiler– tamamlanacaktı. Bu açıkça, vazgeçilen toprak vergisinin el altından yürürlüğe konulmasına benziyordu.

Bu manevranın sonucunda, halkın refahının kaleleri olarak taşra meclislerinin inandırıcılığı büyük ölçüde zarar gördü. Üyeleri ya *intendant*lara direnmeye başladı ya da hükümetle işbirliğinden vazgeçip Parleментlere desteklerini ifade ettiler. Ocak 1788'de Lafayette, Riom'da ek vergi toplama girişimlerini engellemeyi başardığı Auvergne meclisinden aldığı zevki Washington'a bildirdi: "Halkı memnun etme şansım ve hükümeti son derece gücendirme talihsizliğim oldu." Dahası, on üç Parleмент'in aslında

Fransız özgürlüklerini korumakla görevli tek bir birleşik organ olduğunu söyleyen öğreti öyle bir mesafe almıştı ki, Paris Parlamenti 1788 baharını bir dizi bildiri yayımlamakla, Krala bunu ilan etmekle geçirdi. 11 Nisanda Paris Parlamenti Krala “kanun [yapmak] için tek başına Kralın iradesi yeterli değildir,” dedi; 29 Nisanda daha fazla vergi toplanmasına onay vermeyi resmi olarak reddetti ve 3 Mayıs’ta daha fazla vergilendirmenin önkoşulunun Genel Meclis olduğunu, *lettres de cachet* ve diğer keyfi tutuklamaların yasal olmadığını ısrarla belirtti.

Kendi payına hükümet sessiz oturma niyetinde değildi. 17 Nisanda Kral için yazılan bir konuşmada Lamoignon kraliyet otoritesini bölgesel çıkarlara karşı bir kalkan olarak sunmuştu. Mahkemeler kraliyet iradesine baskı yapabilseydi, “monarşi, hükümdarın hak ve çıkarlarına olduğu kadar ulusun hak ve çıkarlarına da aykırı olan bir hâkimler aristokrasisinden başka bir şey olmazdı.” Ama bu “halkçı mutlakiyet” taktiği, karşı savları çürütmekle sınırlı değildi. En güçlü silahı, kapsamı ve cesareti nefes kesici bir dizi adli reformdu. Açıkçası, Parlamentlerin muhalefet gücünü kesin olarak imha etmek niyetindeydiler. Yoksun bırakma egzersizi, halkın desteğini alabilecek tamamen yeni bir adalet sisteminin bir önkoşulu olarak amaçlandı. Hükümet yine uyanık davranıp, hukuk hiyerarşisinin alt kademelerinde yer alan (ve yüksek hâkimler tarafından önleri kesilen) hukukçuları yanına çekmeyi hedefledi. Küçük taşra mahkemeleri aniden *grands bailliages* statüsüne yükseltildi; bundan böyle ceza ve hukuk davalarının çoğunluğuna bu mahkemeler bakacaktı. Parlamentler soylulukla ilgili ve yirmi bin liranın üzerindeki hukuk davalarıyla sınırlanacaktı. Aslına bakılırsa seçkinler arasında bir hakem bürosuna döneceklerdi. Fermanları yürürlüğe girmeden önce tescil etme siyasal yetkileri de ellerinden alınacaktı. İş yükünün bu kadar azalmasıyla birlikte Parlamenti birçok bürosu boşa kaldı ve ortadan kaldırılacaklardı. Soyluların kendilerine bağlı köylülere kişisel adalet uyguladığı “senyör mahkemeleri” kaldırılarak reformların anti-aristokrat eğilimleri daha da vurgulandı.

Lamoignon’un devrimci programı, hapishanelerle ve ölüm cezalarıyla ilgili yeni hükümleriyle birlikte, “aydınlanmış adalet” yaratma niyetindeydi: Hızlı, tarafsız, Fransızların çoğunluğu için

ulaşılabilir ve rüşvetçi aristokrasinin pençesinden kurtulmuş bir adalet. Bu, dönemin diğer birçok reformuyla uyumlu olarak, tüzel kurumlara doğrudan bir *saldırıydı* ve kendi hükümeti tarafından boğazlanan *eski rejimin* en dramatik örneğiydi. Bu nedenle, Marki de Condorcet gibi birçok liberal entelektüel seçkin, reformların değerini inkâr etmekte zorlandı. Benzer bir ruhla Lally-Tollendal, “genel mahkemenin” Fransa için bir “Magna Carta” üretme olasılığının Parlementten fazla olduğuna inanıyordu.

Ne var ki, uygulamaya konma şekline karşı duyulan öfkenin uğultusu, reformların rasyonel bir biçimde değerlendirilmesini önledi. Reformların rızadan çok muhalefeti kışkırtan jeopolitik içerimleri de vardı. Eski Parlement merkezlerinin kaldırılması, vilayetin komşu kasabalarına adalet dağıtma üzerindeki tekellerini kaybetmeleri demekti ve yerel kıskançlıkların arı kovanına çomak soktu. Örneğin Bretanya’da Rennes, ayrıcalıklarının Nantes ve Quimper gibi rakip merkezlere devredildiğini görecekti. Fransa’nın her tarafında, yeni yönetim ve hukuk merkezleri olmak için rekabet eden –yetki aktarımından kazançlı çıkacak serbest meslek sahibi sınıflarca örgütlenen– sayısız kasaba vardı. Taşra kâtiplerinin bu savaşları Devrim boyunca büyük bir şiddetle –bazen fiilen– devam etti.

Lamoignon’a karşı broşür kampanyasında, Parlemlentlere son saldırının mimarı olan Şansölye Maupeou’nun ruhu tarafından ele geçirildiği söylendi. Bu polemiklerin daha aşırı olanları, Brienne ve Lamoignon’u Fransa’nın özgürlüklerini yok etmek için daha korkunç bir karanlık güçle –Şeytan– ittifak halinde göstermekteydi. *Başpiskopos ile Mühürdar Arasında Konuşma*’da Brienne, *grand bailliagelerin* amacının halkı kandırıp adaletin kalacağına inandırmak olduğunu itiraf eder. Ama Parlemlentler gittikten sonra, yeni mahkemeleri “nefessiz bırakacak”tı.

LA MOIGNON: Ama adalet çok kötü dağıtılacak.

BRIENNE: Ne önemi var! Birileri çılgık atarsa, bireylerin çılgınlıkları beni hiç ilgilendirmez. Yalnızca Parlemlentlerin İtiraznamelerinden korkmamız lazım... ama yakında (hoş bir gelecek) Hükümran Mahkemeler ne yazabilecek ne konuşabilecek. Benim deham, uğursuz hayırcılar bana ayak bağı olmadan yürüyebilecek.

Hükümet karşıtı polemiklerin miktarı ve küstahlığı şunu garanti etmekteydi: Lamoignon'un reformlarında "kamu yararına" verilen hangi ödünler cisimleşirse cisimleşsin, siyasal serpintileri yüzünden boşa çıkacaktı. Hükümet de kabul edilecekleri konusunda pek emin olamadı, çünkü programı hızlı ve bunalıcı bir zorla uygulamaya kararlıydı. 6 Mayıs'ta, Paris'teki direnişin iki lideri, d'Éprémesnil ve Goislard tutuklandı. İki gün sonra Lamoignon, Parlementin sevimsiz ama amansız düşmanlığına göğüs gererek fermanları bir *lit de justicede* zorla kabul ettirdi. Bütün Fransa'da, diğer on iki hükümler mahkeme merkezinde bu askeri kararlılık senaryosu tekrarlandı; sulh hâkimlerini barışçıl bir biçimde zorunlu "izne" çıkmaya ikna etmek için buralara askerler gönderildi.

Bunların hiçbirisi işe yaramadı. Ne reformların hayırlı sonuçlarıyla ilgili resmi tanıtım ne de reformları uygulamak için yapılan askeri planlama halkın taşan gazabını yatıştırabilirdi. Öfke seli tahterevalli taşıyıcısı hukuk proletaryasından, perukçulardan, kâtiplerden ve pazarcılardan çalışan avukat ve dava vekilleri sınıfına, oradan da yüksek soylulara ve ruhban sınıfa kadar yayıldı. Şamatanın sesi Paris'in bir ucundan diğer ucuna kadar işitiliyordu. Hükümet için özellikle hayırlı olmayan şey, kararnamelere taşradaki direnişin Paris'tekinden daha yoğun görünmesiydi. Pireneler'deki Pau'da, 19 Haziranda şiddetli bir gösteri Palais de Justice'in kapılarını kırıp, Parlementin yeniden kurulmasını istedi. Bu kadar uzak bir vilayete gerekli hızda asker çağırılmayan kraliyet valisinin, sulh hâkimlerinin kalıp durumu sakinleştirmesine izin vermekten başka seçeneği yoktu –Versailles hükümetinin emirlerini açıkça hiçe sayarak. Breton kenti Rennes'de *intendant* Bertrand de Moleville, taşlanmaktan son anda kurtuldu. Haziranın başında, Parlement üyelerinden *lettres de cachet*yle ayrılmaları istendiğinde, ortalıktan toz olan sulh hâkimleri değil *intendant* idi. Temmuzda sekiz bin kadar asker kente gönderildikten sonra durum sakinleşti. Besançon, Metz, Dijon, Toulouse ve Rouen'de, hükümetin söz dinlemeyen sulh hâkimlerini sürgüne göndermesine yetecek kadar örgütlü protesto vardı. Bordeaux, Aix ve Douai'de –yanı sıra tuhaf bir biçimde boyun eğdirilen Paris Parlementinde– mahkemeler varlığını sürdürdü, ama fermanları da dizginsiz despotizmin eseri ilan etti.

Parlementler âdeta her zaman tasladıkları şey –halk mahkemeleri– haline gerçekten gelmiş gibiydi. Ama tam da zafer ânında bunun keyfini çıkarmaktan çekindiler. Davet ettikleri halk desteğinin gürültücülüğü ve kavgacı fizikselliği birçok sulh hâkimini gafil avladı. Sürpriz her zaman kabul edilebilir değildi. Palais de Justice’in ya da yerel belediye binasının doğaçlama işgali ve sokaklardaki kalabalıkların askerlerle çatışma isteği kamu düzeni sorunlarına neden oldu; bu da iç barışın alışılmış muhafızları olarak sulh hâkimlerini endişelendirdi. En şiddetli gösterilere tanık olan Pau Parlamenti Mayıs fermanlarını açıkça protesto etti, ama devamında protestosunu, aralıksız kargaşaya ve artık anlaşıldığı üzere “düzenli polisin başa çıkamadığı” mülkiyet yıkımına yol açtıkları gerekçesine dayandırdı.

Bu gibi şeylere duyarlı olanlar için, krizin seçkinler arasında bir iç savaş olmaktan hızla çıktığına ilişkin daha da endişe verici işaretler vardı. Rennes’de İngiliz Büyükelçisine sıradan halk arasında monarşinin devrilme alametlerinin dolaştığı söylendi. Denildiğine göre, XVI. Louis’nin at üstündeki heykelinde elinde tuttuğu asa bükülmeye başlamıştı –olasılıkla birkaç ay içinde on beş santimetre kadar. Temmuzun başında haberler daha da kötüydü. Bir tanık, sıcak bir yaz gecesinde Kralın üzerinde oturduğu taş attan yağlı, yapışkan kan damlaları aktığını kendi gözleriyle açıkça gördüğünü anlatıyordu.

IV KİREMİT GÜNÜ

Grenoble’da kan görüntüsü hayali değildi. 7 Haziran, bir ayaklanma günü, beş yaşındaki Henri Beyle (daha sonra Stendhal olarak tanınacak), oturduğu dairenin penceresinden, yaralı bir şapkacı kalfasının, kolları iki arkadaşının omzunda, güvenli bir yere taşınmasını izledi. Stendhal kandan oldum olası büyülendiğini iddia eder. İlk anısı, bir papatya tarlasında dişlek bir bebekten kendisini öpmesini isteyen Mme Pison de Gallon’un yanağını ısırma sahnesiydi. İki yıl sonra, bir kraliyet askerinden süngü darbesi yiyen şapkacının sırtındaki delikten akan kanı görmek için yüzünü pencereye dayadı. Adamın gömleği ve pantolonu giderek daha fazla kırmızıya boyandıkça izlemeye devam etti. Acılar içinde kıv-

ranan şapkacı yavaşça bir komşunun, Pérrier adlı zengin ve liberal bir tüccarın evine götürüldü. Oğullarının ne izlediğini aniden fark eden anne baba onu pencereden uzaklaştırdı ve sanki birilerini gizlice dinliyormuş gibi azarladı. Yılmayan Henri bir süre sonra gözetleme yerine dönmeyi becerdi ve adamın altı kat merdiven çıkarıldığını gördü. Altıncı sahanlıkta, beklendiği gibi adam öldü. Stendhal otobiyografik fragmanı *Henri Brulard'ın Yaşamı*'nda bunun "Devrim için akıtılan ilk kan" olduğunu yazdı. O akşam babası Cherubin Beyle, ailesine Pyrrhus'un ölüm öyküsünü anlattı.

Görünüşte Grenoble, daha sonra kendisine yakıştırmayı sevdiği gibi, "Devrimin beşiği" olması olası bir yer değildi. Babasına duyduğu yoğun nefreti doğduğu kentten nefretle karıştıran Stendhal orayı sıcak duygularla hatırlamıyordu. Daha sonra şöyle yazıyordu: "Benim için Grenoble, tehlikeli değil, ama müthiş mide bulandırıcı korkunç bir hazımsızlık hatırasına benzer." Bu hazımsızlığa, kentin boğucu taşra dar kafalılığı olarak nitelediği şey neden oldu. Ama Grenoble, dolup taşan dokları ve hızla gelen ve daha da hızlı harcanan parasıyla bir Bordeaux değildi; Stendhal'ın anılarının durgun havuzu da değildi. Kent Aydınlanma *philosophelarından* payına düşenin fazlasını çıkarmıştı: Abbé Mably ve Condillac gibi. Ayrıca Savoyard Alplerinin eteğinde Isère Irmağının kenarındaki görkemli konumuyla, Rousseau'ya giden hacıların yolu üzerindeydi. Jean-Jacques'ın kendisi de 1768'de dağlarda bitki incelerken burada kalmıştı. Bir yıl sonra Grenoble, ilk kez 1765'te Paris'te çıkan aynı adlı başarılı edebiyat dergisini model alan kendi *Almanach des Muses*'iyle övünebiliyordu. Kısa bir süre sonra, "önemli konularla ilgili gözlemlere katılmak isteyen yurttaşlar"ı yayımlanmak üzere makale sunmaya davet eden ve üç kuruşa satılan haftalık gazete *Les Affiches de Grenoble* çıktı. Bu aynı küçük ama canlı çevrede Stendhal'ın anne tarafından dedesi Dr. Gagnon hem dört başı mamur bir halk kütüphanesi hem gelecek vaat eden öğrenciler için yeni bir Merkezi Okul kurmuştu. Gagnon'un yayımlanmış ilgi alanları, idrar tutulmasıyla ilgili incelemelerden Auvergne'deki volkanların tarihine kadar uzanmaktaydı; bunlar kentin ansiklopedik kafalı ve siyasal bakımdan uyanık seçkinlerinin tipik ilgi alanlarıydı. Antoine Barnave, Lamoignon reformlarına karşı susturucu polemizi

L'Esprit des Edits'i yayımladığı sırada, uyanık ve öfkeli bir okur kitlesi bulacağından emin olabiliirdi.

Birçok bakımdan, Grenoble'u Devrimin ilk büyük kent ayaklanmasına uygun hale getiren onun sıradanlığıydı. Dauphiné Parleментinin merkezi olarak okuryazar, düşük ücretli ve kolay heyecanlanır avukatların, risalecilerin, öğretmenlerin ve yazar bozuntularının yoğunlaştığı yerdı. Hükümrân mahkemeye herhangi bir tehdit, onların hem geçim kaynaklarına hem itibar duygularına doğrudan bir meydan okumaydı. Ama Grenoble, ülkenin her tarafına ve Philadelphia ve Moskova gibi uzak yerlere ihraç edilen ince eldivenler üreten dört bin beş yüz kalifiye sanatkârın bulunduğu bir bölgesel sanayi merkeziydi de. İşgücünün diğer önemli grubunu oluşturan kendir tarakçılarıyla birlikte sanatkârlar, tedrici bir biçimde eski kent merkezinden Isère Irmağının karşı kıyısındaki Saint-Laurent Caddesine ve güneydoğudaki Très Cloître banliyösüne itildi. Refah yılları istihdam olanaklarını arttırırken, 1788'de yukarı doğru ticari döngünün aniden kesilmesi, ekmek fiyatlarının aniden yükselmesiyle birlikte, bu işçileri hem aç hem öfkeli yapmıştı. Civardaki Gévaudan ve Savoy bölgelerinden gelip hamal, hizmetçi ve arabacı olarak buraya yerleşen hatırı sayılır büyüklükte bir bölgesel göçmen topluluğuyla ek işler için rekabet ediyorlardı.

Bu gerilimler ortadayken, hükümetin pazar kurulan gün –7 Haziran cumartesi– hamle yapması akılsızlıktı. Parleментin sulh hâkimleri Birinci Başkanları Albert de Bérulle'nin evinde toplantıya gitmişti ve 20 Mayısta, Paris'teki ve diğer vilayetlerdeki meslektaşlarının yolundan giderek, Mayıs fermanlarının uygulanmasını yasadışı ilan etmişti. On gün sonra Brienne, Dauphiné'nin tümgeneralı Dük de Clermont-Tonnerre'ye sulh hâkimlerini Grenoble'dan sürme talimatı verdi ve yedinci gün *lettres de cachet* usulüne uygun çıkarıldı. Parleмент üyelerini sessiz sedasız gitmeye ikna etmek için elde hazır iki alay asker –Marine-la-Royale ve Austrasie alayları– vardı. Kalabalığın müdahalesi olmasaydı sessizce çıkıp gidebilirlerdi. Tipik olarak, pazarlarda halka nutuk çekerek, Brienne ve Lamoignon'a şiddetle saldıran broşürler ve afişler dağıtarak günün eylemini başlatanlar mahkeme *basocheleri*ydi. Protesto konuşmalardan, yüksek sesli hakaretlerden ve şarkılardan bir greve dönüştü. Sabah saat on civarında bütün dükkânlar ve tezgâhlar

kapandı; eldivenciler ve kendir tarakçıları işyerlerinden çıkıp kent merkezine aktı ve Palais de Justice ile de Bérulle'nin Voltaire Caddesindeki evine yöneldi. Amaçları, gerekirse zor kullanarak, hâkimlerin gitmesini önlemektir ve Başkan için ayarlanan arabanın atlarını çözüp avludan çıkaracak kadar ileri gittiler. İkinci bir grup, takviye gelmesine önlemek için kent kapılarını kapattı ve üçüncü bir grup ise örgütlenip valinin evini kuşattı.

Bu noktada garnizon komutanı Clermont-Tonnerre tatsız bir kararlar karşısında karşıya çıktı. Bu, Fransız Devrimi boyunca –ve sonradan gelen sayısız devrimde– benzer konumda olan her subayın karşı karşıya kalacağı bir karardı. Kalabalığın önünü kesmek, caydırmak ya da boyun eğdirmek için askerlerini sokağa sürmeli miydi? Sürerse tam silahlı mı olmalıydı? Silahlı olursa hangi koşullarda ateş edebilirlerdi? Hepsi değilse bile bu senaryolardan hangisinin durumu iyileştirmek yerine daha da kötüleştirme riski vardı? Bu ikilem içinde kalan birçok subay gibi yarım yamalak bir yanıt verdi ve olayların kendiliğinden acımasızlaşmasıyla kararın elinden çıktığını gördü.

Ayaklanmanın olduğu yerlere görece küçük müfrezeler halinde, silahlı ama ateş açmama emri verilmiş askerler gönderildi. Askerlerin varlığı kalabalıkları öfkeliendirmeye yetti, ama sindirecek kadar yoğun değildi. Çok sayıda Grenoble'lı evlerinin çatısına çıktı ve korumasız askerlere kiremit atmaya başladı. Askerler ciddi darbeler almaya başlayınca iki alay farklı tepki verdi. Austrasie askerleri, yüzüne bir kiremit çarptığında bile ateş etmeyi yasaklayan Yarbay Boissieux'nün emrine uydu. Marine-la-Royale alayı o kadar tahammüllü değildi. Stendhal'ın evinin hemen önünde, Grenette denilen yerde, bu alaydan tahammülün ötesinde kışkırtılan küçük bir müfreze ateş açtı ve on iki yaşında bir oğlan vuruldu; çocuk daha sonra kan kaybından öldü. Şapkacı da burada vuruldu. Kurbanların kana bulanmış giysileri sokaklarda dolaştırıldı ve katedrallerden tehlike çanları çalındı; pazar için Grenoble'a giden arkadaşlarının ve ailelerinin askeri saldırı altında olduğunu duyan çok sayıda köylü kente indi.

İkinci vakti Clermont-Tonnerre ve *intendant* Caze de La Bove çaresiz bir biçimde ya kanlı bir şekilde bastırma ya da teslim olma dışında bir çözüm arıyordu. Sulh hâkimlerinin hemen gitmesi

karşılığında askeri birliklerin sokaklardan çekileceğini Parlement üyelerine bildirdiler. O sırada sulh hâkimleri olasılıkla uzlaşmaya istekliydi, ama kalabalıkların öfkesi karar almaya fırsat vermedi. Bir katliamı göze almayan Clermont-Tonnerre *hôteli*ni boşalttı ve coşkulu kalabalıklar kenti ele geçirdi. Valinin evi yağmalandı; önce şarap mahzenlerinden başlayan yağma, doğal tarih vitriniyle sonuçlandı ve vitrinden, zaferin işareti olarak doldurulmuş bir kartal alındı. Mobilyalar sokağa atılıp yakıldı, aynalar ayaklar altında ezildi. Albert de Bérulle ve mahkeme başkanı meslektaşları omuzlara alındı ve başlarına haziran çiçeklerinden çelenkler takıldı. Otuz iki yaşında, yakışıklı ve oldukça kibirli olan de Bérulle bu şöhreti çok istemişti; ama şimdi kavuşunca, sevip sevmediğinden emin değildi. Kakım kürk işlenmiş kırmızı cüppeler giydirilen, pencereleri aydınlatılan ve kalabalığın özel bir oturum yapılmasını talep ettiği Palais de Justice'e zafer havasıyla yürüyen sulh hâkimleri, kimin yönettiği ve kimin yönetildiği konusunda emin olmamış olmalılar. Sonraki yıllarda defalarca tekrarlanacak tatsız bir hakikat ânydı.

Sonunda, şarap sonuna kadar içildi; Saint-André denilen yerdeki son şenlik ateşi sönmüş ve Şeytan'ın ikizleri Brienne ve Lamoignon'a karşı bağırışlar son bulmuştu. Zaferleriyle yücelmekten çok endişeye kapılan kıdemli Parlement üyeleri, yeni bir kargaşa olmadan kentten ayrılmak için acele etti. Ama dalarında daha genç ve daha sert ruhlu olanlar –*juge royal* Jean-Joseph Mounier ve Antoine Barnave gibi– düzensizliği ve kraliyet otoritesinin çıplak çaresizliğini, durumu kendi lehlerine çevirmek için bir fırsat olarak gördü.

O yüzden Kiremit Günü üçlü bir devrimdi. Kraliyet otoritesinin çöküşüne ve kentte aralıksız kargaşa karşısında askeri kuvvetin çaresizliğine işaret etti. Bu kargaşadan yararlanan seçkinleri, ayaklanmayı teşvik etmelerinin öngörülemez bir bedelinin olduğu ve ayaklanmanın kolayca onlara karşı dönebileceği konusunda uyardı. En önemlisi ise, daha ileri siyasal eylem inisiyatifini, Halk adına konuşmakta sakınca görmeyen daha genç, daha radikal bir grubun eline verdi.

Bir hafta sonra, Mounier görüşünü daha sistematik bir biçimde düzenlemeye başladı. Dağınık ayaklanmayı büyük bir siyasal inisiyatife dönüştüren örgütleyici merkezi el onunkiydi. Bir ma-

nifaturacının oğlu olan ve daha otuzuna basmayan Mounier, 1789 kuşağından birçok kişi gibi, eski rejimle burjuva arasındaki gerilimin değil, çabasız toplumsal yükselme merdiveninin ürünüydü. Yerel kolejde hukuk okudu; oradaki sınıf arkadaşları, ağırbaşlı, kendini beğenmiş genç adama Cato lakabını taktı. 1782'de dava vekili olarak kabul edilen Mounier, iyi konumda olan bir *procureur du roin*ın kızıyla evlendi. Ertesi yıl, yirmi beş yaşında Mounier yirmi üç bin liraya *juge royal* makamını satın alarak bir soylu oldu. Başka bir deyişle, toplumsal profilinde, temsilciliklerini onurlandıracak bir krala sadık bir yurttaşlar ulusu olarak Fransa'nın gençleştirilmesine ateşli inancı dışında, onu devrime yönlendirecek hiçbir şey yoktu kesinlikle. Onu bu yola sokan da Stendhal'ın dedesi Dr. Gagnon olmuş olabilir. Çünkü kütüphanesindeki siyaset ve felsefe eserlerini genç Mounier'e ödünç veren küçük-kent akademisyeni, onun entelektüel oluşumunu başlatan kişiydi. Yirmi yıl sonra, Weimar'da sürgündeyken, Immanuel Kant'ın önemini reddetmede Goethe'nin sabrını taşıracaktı.

1788 yazındaki amaçları geleneksel muhafazakâr hedefin, Parlementleri geri getirme hedefinin çok ötesine geçti. 14 Haziranda, Clermont-Tonnerre'nin bir yasağına meydan okuyarak, üç katmanın –ruhban, soyluluk ve Üçüncü Tabaka– yüzden fazla temsilcisiyle Hôtel de Ville'de bir toplantı örgütledi. Üçüncü Tabaka en kalabalık gruptu ve Grenoble'un belediye meclisi üyeleri dışında, Dr. Gagnon, Mounier'in babası ve çok sayıda avukat, noter ve hekim (ayrıca birkaç tüccar) kapsamaktaydı: Siyasal Üçüncü Tabakanın tipik personeli. Toplantı Parlementi geri getirmesi ve yeni reformları geri çekmesi için doğrudan Krala bir başvuruyu ele aldı. Ayrıca yerel Dauphine Tabakalar Meclisinin toplanmasını da istedi ve bu organ için "serbest seçimler" yapılması gerektiğini belirtti. Tabaka Meclisinde Üçüncü Tabakanın sayısı diğer ikisinin toplamına eşit olacaktı –Genel Meclis için can alıcı olacak ilkenin ilk resmi ifadesi. Bu ilkeyle ilgili bir tereddüt bulunduğu halde, Mounier'in belagati toplantıyı etkiledi ve sonunda bir "kardeşçe uyum" patlamasıyla kabul edildi. Barnave daha sonra bu aksiyonu "demokratik bir devrimin" temeli olarak tanımladı.

Grenoble toplantısında başka önemli öngörüler de vardı ve bunlar standart devrimci temalar haline gelecekti. Birincisi karşı

güçlerin vatan haini olarak tanımlanmasıydı. Lamoignon mahkemelerinde yer kabul etmeye cüret edenlerin “vatan haini” sayılacakları ve buna uygun muamele görecekları ilan edildi. İkincisi, yeni bir siyasal düzenin bu düzene güç veren halkın maddi sınıntılarına ilgi göstermesi gerektiğı konusuydu. Burada korkunç radikal bir şey önerilmiyordu: İşsiz ya da dardaki zanaatçılara yardım için bir katkı fonu. Ama tribünlerin toplumsal konularla siyasal konuları birbirine karıştırıyor olması kaçınılmaz bir gelişmeydi. Son olarak meclis bütün Dauphiné bölgesinin köy ve kasabalarına, yeni temsil organına hazırlık olarak Grenoble’da toplanmaları için bir çağrı çıkardı.

Bu toplantı ile Grenoble’da değil tüccar Claude Périer’e ait Château de Vizille’de toplanan ikinci meclis arasında, Grenoble büyük bir yurtsever duygu seline kapılmıştı. Hôtel de Ville’de meclis üyeleri her gün çok sayıda temsilci ve dilekçe kabul ediyordu; bunların bazıları, ilk kez aktif olarak politikleşen kesimlerdi. Örneğin Collège-Royal-Dauphin de Grenoble’dan öğrenciler, “henüz yaşımız küçük ama bir gün yurttaş olacağız” deyip, büyükleriyle dayanışma erdemini göstermeleri gerektiğini belirttiler. Çok daha olağanüstü bir açıklama, Krala hitaben yazılan ve “çok naçiz ama korkusuz tebası; Dauphiné vilayetinizin bütün kadınları” tarafından imzalanan bir bildiri, çağlar boyunca kadınların “ulusal duyguyu” her zaman etkilediklerini ona hatırlatıyor ve “... aramızda en büyük fedakârlıklara ve en büyük çabalara hazır, yurtseverlik ateşiyle yanmayan kimse yoktur,” diyordu.

İktidar alametlerinizle, askerlerin süngüleriyle ve zoruyla, topla, tüfekle bizleri korkutmaya çalışmaktasınız; ama bir adım geri atmayacağız. Yalnızca en ince giysilerle ve tülbentten kasklarla silahlı cesaretimizle bu güçlere karşı çıkacağız. Sonuna kadar iradelerimiz ve kalplerimiz hâkimlerimizin, ayrıcalıklarımızın geri gelmesini ve tek başına doğru kanun yapabilen koşulların yeniden tesisini talep edecektir...

Devrimin başladığı sanılan zamandan tam bir yıl önce, açıklan bu tür ifadeler Rousseau’nun erdem retoriğıyle doluydu. Yalnızca erkek yurttaşlar değil, kadın yurttaşlar da vardı.

Clermont-Tonnerre’nin zorluğu, kısmen, kendisini o yurttaşlardan biri sanması ve Krala karşı görevi ile vicdanı arasın-

da kalmasıydı. Yerine daha sert bir şahsiyet, seksenlik emektar Maréchal de Vaux getirildi. Temmuzun yirmi birinde, her katmandan ve Dauphiné civarındaki kasabalardan “vekillerin” (hâlâ Grenoblelıların ağırlıkta olduğu) Périer’in Vizille’deki şatosuna yürüyüşü, de Vaux’nun haşın bakışları altında başladı. Askerler yola dizildi; ama bugün, Kiremit Gününden farklı olarak, bazı katılımcılara düşmanca değil, daha çok dost gibi görünüyorlardı. O kadar tehditkâr görünen Maréchal de Vaux’nun, öncellerinden daha sağlam olmadığı anlaşıldı ve toplanmanın kaçınılmazlığıyla karşılaşınca “*Eh bien*, gözlerimi kapatacağım,” yanıtını verdi. Vizille’deki 491 temsilcinin 50’si ruhban sınıfına mensuptu, en az 165’i soylulardan –çok önemli bir sayı– ve 276’sı Üçüncü Tabakadandı (bunların da 187’si Grenoblelıydı). Kont de Morgues başkan, Mounier çok önemli sekreterlik görevine seçildi.

Daha önce Hôtel de Ville’deki toplantıda olduğu gibi, Mounier tartışma gündemini hazırlamak için bazı çarelere başvurmuştu. Yalnızca bir yıl sonra, Ulusal Meclisin kraliyet iktidarını gasp etmesi olarak düşündüğü şeyi şiddetle protesto edecek olmasına rağmen, Temmuz 1788’de Mounier bir siyasal yeniden teşkilatlanma egzersizini bizzat kendisi üstlendi. Bunu yaparken, “halkın ve yasaların” bir tür buyruğu ilan ettiği şey, her duruma uygulanabilecek kadar esnek bir formül dışında, hiçbir yasal yetkiyle kesinlikle donanmış değildi. Vizille’deki meclisi Ulusal Meclisin bir provası olarak tasarlamamış olabilir, ama birlikte uyumlu çalışmanın ve yurtsever retorik kaftanına bürünmenin üç tabaka arasında yarattığı coşku gerçekten de bir yıl sonra Versailles’daki sahnenin doğrudan bir habercisiydi.

Vizille’de Mounier, Montesquieu’den alıntılarla ve tarihsel olarak korunmuş haklara vurguyla, geleneksel Parlemitter retorikten uzaklaştığını bir daha vurguladı. Kısa bir süre sonra, Fransa için hükümetin ihlal ettiği söylenen “ezeli” ya da “temel” bir anayasa kavramını reddetme günahını da işleyecekti. Ama Vizille’de bile buna itirazlarını, doğal haklara ve hükümetlerin bireysel özgürlükleri korumak için kurulduğu aksiyomuna –Fransa’da tamamen yeni ve açıkça “Amerikan” bir kavram– dayandırdı. “İnsan hakları,” diyordu, “yalnızca doğuştan gelir ve [tarihsel] geleneklerden bağımsızdır.” Ona göre, açıkça herhangi bir anayasa olmadığı için,

Genel Meclis yeniden bir anayasa yaratmalıydı. Mecliste Mounier tehlike çanını çaldı. “*Patrienin* refahı, tehlikeye girdiğinde herkesin sorunudur... bir meclisin Devletin güvenliği dışında bir amacı yoksa yasadışı sayılamaz.” Brienne’den görev kabul eden herkesi yine “vatan haini” olarak damgaladı ve bakanlığın zulmüne uğrayan herkesi ortak savunmayı üç tabakanın görevi olarak tanımladı. Dahası, yalnızca halkın gerçek temsilcileri –Üçüncü Tabakanın diğer iki tabakanın toplamına eşit olmasıyla– herhangi bir vergiye onay verebilirdi.

Bütün bu ilkelere mecliste resmi bir ağırlık kazandırıldı. Olayların en akli başında gözlemcilerinden biri olan Barnave, toplantının öneminin, muhalefet retoriğini Parlement muhafazakârlığının pençesinden kurtarmak olduğunu anladı. Yargı soyluluğu hükümet reformlarını savuşturmaya yetecek kadar kriz yaratmıştı, ama siyasetin kontrolünü kaybetmişti. Dauphiné’de temsil sorunları, daha Genel Meclis ilan edilmeden önce öne sürülmüştü. *Patricie* retoriği, hem Üçüncü Tabakanın ikiye katlanmasını hem ortak tartışmaları ve oylamaları –siyasal ulusu aniden bölecek büyük konular– desteklemekle ayrıcalıklıları temizlemişti.

Meclis tamamen yetkisiz olmasına rağmen, XVI. Louis ağustosun ikisinde Dauphiné Meclisini Romans’ta toplamaya razı oldu. Kendi hükümetinin üzerinde ısrar ettiği sağlam duruştan giderek uzaklaşıyordu. Kendiliğinden oluşan ve çoğunlukla soyluluğun egemen olduğu başka toplantılar Versialles’ya temsilciler gönderip, ya vilayet ya da ulus Meclisinin toplanmasını istemişti. Böyle bir heyet 12 Temmuzda Bretanya’dan geldi. Kral heyeti kabul etmedi ve bunun sonucunda Paris’teki bütün büyük Breton soylular Hôtel d’Espagne’de bir toplantı yaptı. Buna yanıt olarak, toplantının on iki lideri Bastille’e gönderildi ve Lafayette (beklenmedik bir şekilde, anne tarafından da olsa kendisini bir Breton olarak tanımlıyordu) de dahil diğerleri saray nimetlerinden yoksun bırakıldı. Rennes’den gelen ikinci bir heyet de aynı şekilde hapishaneye gönderildi. Ama Louis bunun sonunu getirmeye hazır değildi. XV. Louis’nin Parlemlentlere karşı savaşı Kralın ölümüyle son bulmuştu, ama torunu, monarşiyi intihara sürükledi. Daha haziranda, fazlasıyla duyarlı kız kardeşi Mme Elisabeth şunu fark etmişti:

Kral geri duruyor... Her zaman yanlış yapmaktan korkuyor. İlk dürtü geçtikten sonra, haksızlık yapmış olma korkusunun azabını çeker... Bana öyle geliyor ki, eğitimde olduğu gibi yönetimde de, insan haklı olduğundan emin oluncaya kadar "Yapacağım" dememelidir. Ama bir kez dedikten sonra da asla gevşeklik gösterilmemelidir.

Louis, hükümdarlığının son gününe kadar devam eden bu kararsız ruh haliyle kararını geri alıp başka bir Breton heyetini kabul etti; onlara Meclislerini toplama sözü verdi. Bir hafta sonra, 8 Ağustosta, bütün ülkenin beklediği duyuruyu yapınca, bu siyasal yön değişikliği tersine çevrilemez bir hal aldı: Genel Meclis 1 Mayıs 1789'da Versailles'da toplanacaktı. Meclis toplanana kadar Lamoignon'un yeni yasaların tesciliyle görevli genel mahkemesi askıda kalacaktı. Grenoble'da, Fransa'nın her yerinde olduğu gibi, duyuru coşkuyla selamlandı: Daha fazla havai fişek, aydınlatılmış pencereler, şarkılar ve bakanlarına değil ama Krala bağlılık ifade eden fener alayları.

Politikalarının uygulanamaz olduğu sağlam kanıtlarla belli olunca, Brienne ve Lamoignon iktidarda kalmaya çalıştı. Temmuzda bile tamamen savunulamaz durumda değillerdi. Parlement merkezleri dışında yeni *grands bailliages* bölge mahkemeleri kuruluyordu –özellikle Lyon ve Valence'de. Üçüncü Tabaka içinde kendilerini aristokrat egemenliğinden ayırmaya başlayan bazı unsurlara çekici bile gelmiş olabilirler. Brienne, Genel Meclisi toplamanın kendi hükümetinin sonu oluşunu da kabul etmiyordu. Her zaman Meclislerden yana olduğunu ve kendisini eleştirenlerle yalnızca zamanlama konusunda (önemsiz olmayan) ayrıldığını öne sürerken çok haklıydı. Ulusu Genel Meclisin biçimi konusunda "görüşlerini" açıklamaya davet ederek, monarşiyi "popülerleştirme" sürecini daha da ileri götürdü. Bu hamle, temsilin şekli ve dolayısıyla can çekişen mutlak monarşinin yerini ne tür bir siyasal ulusun alacağı konusunda soylular ile "Yurtseverler" arasında alenileşmekte olan bölünmelerden zekice yararlanma girişimiydi.

Ama monarşinin –muhaliflerini dövmek için sopa olarak kullandığı– halka başvurusu, en iyi durumda çaresizlik ve en kötü durumda kurnazlık olarak görüldü –geçmişte Calonne'un kamuoyuna gecikmiş başvurusu ve gelecekte Devrim boyunca monar-

şinin benzer başvuruları gibi. Bu Brienne’i kurtarmadı. Aslında, Fransa’da otoritenin hızla dağıldığı belli olunca, Brienne yönetiminin uzaklaştırılması etkili bir yönetimin önkoşulu gibi görünmeye başladı. Eldeki birlikler Rennes ve Aix gibi uzak taşra merkezlerine gönderilip, merkezde tehlikeli bir boşluk oluşunca, kısa süreli bir düzen krizi oldu. Ama gerçekten Brienne’in işini bitiren şey, Mayıs fermanlarını uygulayamaması değil, daha çok kamusal itibarın âni ölümüydü.

Mayısta, hükümetin önemli bir *don gratuit* –bütçeye katkı olarak geleneksel toplu oy verme– için bağımlı olduğu Ruhban Meclisi gülünç bir öneriyle geldi. Dikbaşlılığı açıkçası Parlemlentlerle siyasal dayanışma hareketiydi. Daha kötüsü ağustosta gelecekti. Ayın başında Cōntrole şefi Gojard, Hazineye yalnızca 400.000 lira –hükümetin yarım gün çalışmasına yetecek kadar para– kaldığını Brienne’e söyledi. İlk şoktan sonra ilk tepkisi, Gojard’ın bu önemli haberi iletme için neden son ana kadar beklediğini merak etmek oldu. Emekliliğinde büyük olasılıkla doğru olan sonuca ulaştı: Brienne’in gidişini görmeye can atan ve sayıları giderek artan kişilerle işbirliği yapan Gojard, işler içinden çıkılmaz bir hal alana kadar *kasten* bekledi.

Taktik işe yaradı. Askerlerin maaşını ödemek istiyorsa –bunu yapmasa, iç düzenden geriye ne kaldıysa, o da derhal çökerdi– Brienne’in aşırı önlemlerden başka çaresi yoktu. Kriz yeterince açıktı. Devlet tahvillerinin aşırı düşmesi, Genel Mültezimlerin ve devletin orta vadeli yükümlülüklerini yerine getirmesi için bağımlı olduğu diğer mali sendikaların para piyasasında tahvil karşılığı sermaye bulmasını fiilen olanaksızlaştırmıştı. Aslında, bu paraya karşılık gösterilebilecek teminat, artık güvenli bir yatırımı temsil etmeyecek noktaya kadar değersizleşmişti. Dahası, cari açıktan ötürü, gelecek gelir “beklentileri” bu ihtiyatlı hesaplamayı değiştiremeyecek kadar ileriye ipotek edilmişti.

Bahis mali olduğu kadar siyasaldı da. Açıkça çaresiz bir durumda bile monarşinin kurumlarının asli yapısında, muhtemel borç verenleri bir kalemde silmeye götüren bir şey yoktu. Maupeou’nun zamanında baskının temerrütlerle el ele gittiğini (ne kadar ustaca gizlenirse gizlensin) hatırlıyorlardı. Tersinden, Genel Meclis tahttan daha iyi bir yatırım garantörü olabilirdi.

Ağustos 1788'de Fransız devletinin içinde bulunduğu kötü durumu iflas olarak tarif etmek tamamen doğru değildir. Halefi Necker'in hızlı bir biçimde her türlü borç bulmasının doğruladığı gibi, müflis olan Fransa değil, Brienne hükümetiydi. (Necker'in Borsadaki arkadaşlarından ve Paris Şirketlerinden fon toplama yeteneği, Genel Meclis Valhalla'sı sonunda gerçekleşene kadar yaşamaya devam etmesine yetecek parayı hükümete kazandırdı.) Ama dramatik bir rejim değişikliğinin lehtarıydı. Son haftalarında Brienne'in bir nebze mali rahatlama için zorunlu borçlanmaya başvuracağı açıldı. 16 Ağustosta çıkarılan borçlanma senetleri, yüzde 5 faizli, ama sabit bir vadesi olmayan Hazine bonoları biçimini aldı. Bin iki yüz lirayı aşan ödemelerin beşte üçü nakit, beşte ikisi bu bonolarla yapılacaktı; daha düşük meblağlar biraz daha yüksek oranda nakit alacaktı vs.

Bu, tahvil sahiplerine kâğıt para kakalama girişiydi, ama Felemenk krizinin mali eşdeğeri olarak görüldü. Eylül 1787'de Fransa, gücü bir dış politikaya yetene kadar dış politikadan vazgeçmişti. Ağustos 1788'de ise bir mali politikada karar kılınca kadar mali politikadan vazgeçiyordu.

V SON HAMLELER

Kredinin Ölümü popüler kültürde eski bir motifti. Bu ölümcül sonu selamlayan yayınlar, değersiz banknotlar ve içi boş cüzdanlar taşıyan sırtkan iskelet resimleri taşıyordu. 16 Ağustos 1788'de Kredi Paris'te öldü ve ölümü devlet tahvili piyasasını paniğe düşürdü. Franklin Roosevelt'in 1933'teki benzer ifadesinden farklı olarak, "korkunun... neden olduğu dışında tehlikede olan bir şey yok," diyen kraliyet fermanı kimseyi inandırmadı. Caisse d'Escompte, itfa talebinde bulunan tahvil sahipleri tarafından kuşatıldı ve korkudan kapanmak zorunda kaldı. Telaş üç gün üç gece sürdükten sonra, kâğıtlara garanti veren iki hükümet duyurusu geçici bir sükûnet yarattı. Ama ancak yeni bir sayfa açmak, hükümetin dağılmasını önlemek için gerekli güveni geri getirebilirdi. Brienne'in konseyinde olmayacak bir şeye –bakanlığa Necker'i getirmek– kalkışmaktan söz edilmişti, ama Fransa temsili yönetimle canlanacaksa, bunu mutlakliyetin en güçlü sa-

vunucusuyla yapmak pek olanaklı olmazdı. Her neyse, dönüşünü haber veren alkış sesini duyan Necker, şanını itibardan düşmüş Başpiskoposla paylaşma niyetinde değildi. 25 Ağustosta Brienne istifa etti. Aynı gece on bin kişi Palais-Royal'i doldurup, sevinçten sesleri kısılana kadar bağırdı ve haberi maytaplarla kutladı.

İzleyen haftada Paris, ekmek fiyatında keskin bir artışın ateşlediği muazzam bir nefret dalgasına teslim oldu. Her gece Brienne ve Lamoignon'un kuklaları yakıldı ve Pont Neuf'te popüler totemin, IV. Henri'nin heykeli önünde eğilmeyen herkes tartaklandı. İngiliz bir görgü tanığı

akşam dışarı çıktı ve Dauphine denilen yerin yakılan Başpiskoposun ateşiyle ve pencerelerin ışığıyla tamamen aydınlandığını gördü; kocaman bir kafa denizi bütün yeri kaplamıştı ve binlerce, on binlerce kişi şaşkınlık, gürültü ve şiddetle sarılıydı.

Aydın yirmi dokuzunda, Brienne'in başpiskoposluk kıyafeti giydirilen bir manken, Lamoignon'un *grands baillages* mahkemelelerinin bir parodisiyle yargılandı ve yakılmadan önce IV. Henri'nin heykelinin önünde "şerefiyle özür dileme"ye mahkûm edildi. Bu şenlik ateşlerinden o kadar çok vardı ki, yakıt bulmak bir sorun haline geldi. Pont Neuf'ün portakal satan kadınlarına ait tezgâhlara el konuldu ve bunlar da yakılınca köprüdeki nöbetçi kulübeleri alındı.

Bu, *gardes françaises* milislerini ya da ayaklanmayı kontrol etmek için giderek hareketlenen askerleri memnun etmedi. Brienne'in istifa ettiği gece, Dauphine'i temizlemek için muvazzaf askerler kullanılmıştı; sonraki günlerde taşlı, sopalı ve bastonlu sivillere atlı askerler saldırdı. Aydın yirmi dokuzunda, işler o kadar çığırından çıktı ki, komutan subay havaya ateş emri verdikten sonra kalabalık geri çekildi. Zaten o sırada başkentte yetkililerin düzeni koruma yeteneği ciddi bir biçimde test ediliyordu.

Grenoble'da mutlakliyetin cenaze törenleri acayip bir yalınlıkla sahnelendi. 12 Eylülde, Grenoble'a gelip, "Palais de Justice'i kilitleyecek on bin kol demirine" sahip olmakla övünen eski Maréchal de Vaux'nun kendisi mezarı boyladı. Cesedi, katedralin *chapelle ardente*inde etrafı yüzlerce mumla çevrili siyah bir mezara ko-

nuldu. Küçük Henri Beyle keskin kokulu dumanı soludu, sandukanın başında ağzı açık kaldı. Yaşlı mareşalde cisimleşen askeri itaat düzeni, cesedinin yanında ömrünü dolduruyordu. Kortejde cenaze marşı çalmakla görevlendirilen davulcular davulun üzerine atılan siyah kılıf kumaşının haksız yeri kısılmış olmasından yakınıyorlardı. İşin doğrusu, diyorlardı, bir pantolon yapmaya yetecek kadar kumaşa hakları vardı ve mareşalin zengin bir pinti olan kızının cimriliği yüzünden haklarını alamamışlardı.

Sonra, çok daha rahatsız edici bir ölüm daha geldi. 8 Ekim'de Grenobla Piskoposu Hay de Bonteville, büyük bir din adamına yakışır şekilde katedrale yatırıldı; ama yüzü kimsenin kaldırmasına izin verilmeyen bir bezle örtülüydü. Nedeni çabucak anlaşıldı. Geçen akşam Château d'Herbeys'deki çalışma odasına çekilmiş, bütün kâğıtlarını yakmış, bir tabancaya üç kurşun yerleştirmiş, tabancayı ağzına sokmuş ve tetiği çekip ateş etmişti. Grenoble Yurtseverlerine desteğini ifade ederken bile anlaşılan Brienne ve Lamoignon'la gizlice mektuplaşıp destek sunuyormuş. Mounier'in siyasal bünyeden kesip atmak istediği *infâmelardan* biriydi. Dauphiné Meclisinin Romans'taki ön toplantısında, anlaşılan hükümetteki patronlarından yoksun kalan Piskopos, akılsızlık edip ağzından bir şeyler kaçırmıştı. Mounier'e yazdığı bir dizi mektupta, bu sözleri tutanaklardan çıkarması için Mounier'e (Meclis sekreteri olarak) yalvarmıştı. Ama Mounier'in doğruluk anlayışı katıydı. Hay de Bonteville'in derin ruhsal huzursuzluğunu anlayamadı (ama başkaları görmüştü). Piskopos, "Beni çaresizliğe itiyorsunuz," diye yazdı ve birkaç gün sonra da gerekeni yaptı. Bu, Devrimci Erdemin insan hatası karşısındaki ilk zaferiydi.

Piskoposun ölümünün ceza boyutu Grenoble'da geçirtilmedi. Yerel Yurtsever kamuoyunun dediğine göre, bu ölüm vatan haini bir alçak için uygun bir sondu. Aslında, eski rejim kendi sonunu getirme sürecindeyken, intihar görüngüsüne ilgi de arttı. 1789 baharında kuzeni Lamoignon yurtluğunda vurulmuş bulundu. Olasılıkla bu bir av kazasıydı; üzüntülü ve kaygılı Malesherbes, resmi kararı kabul etme eğilimindeydi. Ne var ki, Lamoignon'un hiçbir dostunun bulunmadığı siyasal Ulusta, onun intihar ettiği ve yaptığı tek düzgün işin de bu olduğu söylendi.

Brienne'in sonu da daha iyi olmadı. İstifa ederek, Calonne'un başına gelen utancın ağırlığından sakınabildi, ama sevilen bir şahsiyet de değildi. Bakanlığı sırasında Toulouse piskoposluğundan Paris'in güneydoğusundaki Sens piskoposluğuna terfi etmişti. Oraya dönüp fırtınayı atlatmaya çalıştı. İngiltere'de Calonne aktif bir karşı-devrimci olurken, Brienne yurtsever Ortodoksluğa sadık kalmak için elinden geleni yaptı. 1791'de devrimci sivil anayasanın emrettiği "yurttaş yemini"ni eden birkaç eski rejim piskoposundan biriydi. Hatta yurtsever iyi niyetin bir işareti olarak kardinal şapkasını Roma'ya iade etti. Ama kaçınılmaz olarak Terör onun da yakasına yapıştı ve Şubat 1794'te evinde tutuklandı. Ev hapsinde tutuldu; orada deri hastalığının ıstırabını hafifletmek için kullandığı tatula (şeytan elması) ve afyondan öldürücü dozda yutma fırsatı buldu.

Ne de olsa, eski rejimin intihar edişini izlemişti.

.

Şikâyetler

1787 Sonbaharı-1788 İlkbaharı

I 1688 DEĞİL, 1788

Mali kurtuluşunun bedeli kârla ya da memuriyetlerle değil de siyasal ödünlerle ölçülünce monarşi çöktü. Ağustos 1788'de alacaklıların ve müstakbel borç verenlerin güvenini kaybetti. Alışılmış gelir "beklentilerine" karşılık yeni fon sağlamak istememeleri, bürokratik bir yönetiminden temsili bir yönetime inanç transferinin işaretiydi. Brienne yönetiminin reformları, temel öncüllerini değiştirmeden hükümlanlığa payanda olacak kadar değişiklik yapmak için girişilen son üstün gayretti. Sürekli askeri güç kullanmadan direnişin üstesinden gelememesi ölümcül oldu. Ondan sonra alternatif bir inanç yükselişe geçti: Yurtsever özgürlük, reformcu mutlakiyetin bulamadığı paraya bulacaktı.

Bu bağlantıda zorunlu, hatta mantıklı bir şey yoktu. Bonapartist imparatorluk gibi, diğer Fransız devletler de dahil olmak üzere, başka zamanlarda başka devletler tam tersi bir sonuç çıkaracak ve 1780'lerin bürokratik modernizmine ve personeline dönecekti. On dokuzuncu yüzyılın büyük güçlerinin finansörleri, özellikle Rothschildler, verdikleri borçların garantisi olarak otoriterliği liberalizme tercih ettiler. Ama 1788'de önemli bir yıldönümü vardı: Voltaire ve Montesquieu'den beri liberal Fransız tarihyazımının pusulası Şanlı Devrimin yüzüncü yıl dönümü. İktidarın mutlakiyetçi bir monarşiden meşruti bir monarşiye bu düzenli devrinde, Fransız yorumcular yalnızca siyasal erdemın doruk noktasını değil, İngilizlerin mali başarısının kaynağını da gördü. Yürütölen muhakemeye göre, kamusal güvenin (ve dolayısıyla kamusal paranın) mahzeni olarak İngiliz Parlamentosu, tahtın bakanlarından daha sağlam bir siper olmuştu. Bu görüşün doğru olup olmaması pek önemli değildi. Önemli olan, özgürlük ile ödeme gücünün do-

ğal partner olduklarına inanmaktı. (Özgürleşen Amerika'nın mali kariyerine bir bakış, bu iyimserlere kuşkulanan için bazı nedenler verebilirdi, ama hiç kimse, özellikle de Lafayette, 1788'de bu tür konularla ilgilenmedi.) Brienne'in yerine Necker'in atandığı gün, devlet tahvilleri otuz puan yükseldi. Necker kamusal hesap verebilirliğin mali yaşayabilirliğin anahtarı olduğu konusunda öteden beri ısrar etmişti. Bu yüzden, onu öneren bakan tarafından açılan Genel Meclis ihtimali, Fransa hükümetini çalışır durumda tutmak ve askerlerin maaşını ödemek için gerekli borçları verecek kişiler bulmaya yeterdi.

Mali yönetimin devri ilk başta salt siyasal bir inanç hareketiydi. Devlet borçlanmalarına yatırım yapanlar –ister Paris'te, ister Cenevre, Londra ya da Amsterdam'da olsun– yeni bir rejimin borçlarını ödemesinin eski rejimden daha olası olduğunu hesapladı. Monarşinin, yeniden hareket özgürlüğü kazanmak için gerekli reformları yapmasına izin verilmeyeceği anlaşılnca, bu hesap özellikle doğruduydu. Ama varoş Saint-Germain salonlarında böyle bir karar alanlar, toplumsal hayvan olarak, Parlement üyeleriyle aynı sınıfa mensuptular. Geleneksel olarak, 1770'lerin Maupeou krizi gibi aşırı durumlarda bile çıkarlarını, yargı soyluluğuyla otomatik dayanışmada değil, tahta hizmette buldular. Bu hizmetten, Genel Mültezim olarak ya da diğer borç taahhütçüleri olarak, düzenli bir kâr, soylulaştırıcı memuriyet statüsü ve ödenekleri beklenebilirdi. XVI. Louis dönemi boyunca, önce Turgot ve Necker, ardından Brienne yönetiminde reformlar, bu sürekli sadakat gerekçesini ciddi bir biçimde germiştir. Başka bir deyişle, monarşinin gelire daha doğrudan ulaşma ve bu dönemde Fransa'nın ekonomik büyümesini daha etkin bir şekilde kullanma girişimleri, eğer başarılı olacaksa, *eksiksiz* başarılı olmalıydı. Kısmi başarı tam başarısızlıkla aynı şeydi, çünkü bu, monarşiyi sürdürmede çıkarları artık tartışmalı olan *finansörlere* tekrar koşmak demektir.

Bu bakış açısına göre, Genel Meclisin kurduğu bir hükümet daha güvenilir bir borçlu olacaktı. Daha geniş konsensüs yeni gelir kaynaklarının önündeki engelleri kaldıracak ve daha fazla borçlanma için daha sağlam bir güvence olacaktı. Bu şekilde liberalizmin yararları kendi kendini takviye edecekti. Ama bu mutlu sonuç 1688'in Fransız versiyonunu (Montesquieu'nün açıldığını)

varsaymaktaydı; burada fiili hükümlerlik mutlakiyetçi saraydan *les Grandsin* –mali ve adli soylular– egemen olduğu bir meclise pürüzsüz geçecekti. Bu büyük değişikliğin doğal sonucu, mutlakiyeti keyfi yargısal yetkilerinden –*lettres de cachet* ve benzerleri gibi– yoksun bırakan, kişi ve mülkiyet güvenliğini garanti eden bir tür Fransız Haklar Bildirgesi olacaktı. Yayın ve barışçı toplanma özgürlüğü de garanti edilecekti. Kendi çıkarları için devletin parasını çalanlar (Calonne takıntısı hâlâ güçlüydü) Ulusun temsilcilerine hesap verebilecekti. Bu böyle olacaktı. Tahtın bakan atama, yasa önerme ve belki veto etme hakkı kesinlikle olacaktı. Ama hükümetinin yasallığı bundan böyle kamusal denetime tâbi olacaktı.

Bu Fransa'nın büyüklerinin başrol oynayacağı anayasal reformasyon görüşüydü. D'Eprémesnil ve diğer Parlement aslanları Brienne'in reformlarına sistematik engel çıkarırken kafalarında bu vardı. Ama ellerine bir devrim geçti. Monarşinin yıkım mühendisleri onun haleleri değil, ilk ve en görkemli kurbanları oldu.

Bu nasıl oldu? Uzun süredir kutsanan açıklamaya göre, son anda yeni bir siyasal sınıfın –burjuvazi– aniden ortaya çıkışı aristokrat veraset beklentilerini bozdu. Toplumsal devingenlikte yukarıya tırmanma ve memuriyet sahibi olma çabaları boşa çıkarılan bu Üçüncü Tabaka, siyasal önderliği ele geçirip, yalnızca monarşiyi değil, eski “feodal” rejimin tamamını yıktı ve on dokuzyüzyılın efendileri olarak eski rejimin yerine oturdu.

Bu açıklamanın tamamen hayali doğasını burada tekrarlama ya pek gerek yok. Aristokrat muhafazakârlığa siyasal bir alternatif yaratılması, seçkinlerin dışında değil içinde gerçekleşti ve Mounier gibi, görece yakın zamanda soylulaşmış şahsiyetlerin bile icadı değildi. Gerçek siyasal Ulusu Üçüncü Tabakayla özdeşleştiren ilk kişi, baş-aristokrat Kont d'Antraigues'ti. Bu tür politikacılar Genel Meclisin, temsil özelliği *ele alınmadan* monarşiyi sopa gibi sallanmamasını sağladılar. Âdeta Kral III. William'ın destekçileri, parlamenter reform davasına sadık güçlü ve eklemli bir hizip de katılmış gibidir.

Temsille ilgili bu erken tartışmanın farazi “halef seçkinler topluluğunun” iç uyumu üzerindeki etkisi belirleyici oldu; yani doğal önderleri etrafında toplanan yeni bir siyasal sınıf (1688'de İngiltere'da ya da büyük ölçüde 1776'da Amerika'da olduğu gibi)

yerine derin çatlaklar açıldı. Bu bölünmenin radikal tarafında olanlar, ideolojilerini güçlendirmek için kutuplaştırıcı yurtseverlik ve ihanet dilini ve halk gücünü kullanmaya yalnızca hazır değil istekliydi de.

Bu ideoloji neydi? İlk önce, radikalizmi olmadığı şeyle ölçülebilir. Tarihselliği ve geçmişin kutsanmasını reddetmekteydi. Bu, XV. Louis döneminden beri mutlakiyete muhalefetin kutsal dilinden şok edici bir uzaklaşmaydı. Bir anayasanın körleşmekten kurtarılmasını değil, *yeniden* yapılmasını vurguluyordu. Bu yeni anayasanın ölçütleri rasyonel ve yurtsever olacaktı. Bunlar tehlikeli ölçüde gevşek terimlerdi ve çok geçmeden devrimciler arasındaki farklılıklar bu öncelikleri, birbirini tamamlayıcı olmaktan çok karşıt hale getirecekti. Barnave, Talleyrand, Marki de Condorcet ve astronom Sylvain Bailly gibi “rasyonalistler” –modernliği, popüler bir monarşiyi, liberal bir ekonomik ve hukuksal düzeni savunanlar– geç Aydınlanmanın ürünleriydi. Özgürlüğe, ilerlemeye, bilime, aktif mülkiyete ve adil yönetime inananlar, XVI. Louis döneminin reformcu ruhunun vârisleriydi –Devrim doğal seyrini izledikten sonra ortaya çıkacak “yeni soyluluğun” otantik habercileriydi. Dilleri makuldü ve soğukkanlıydılar. Kafalarında, temsilcileri vasıtasıyla modernliğin önündeki engelleri kaldırma yetkisi verilen bir Ulus vardı. Böyle bir devlet (büyük olasılıkla bir monarşi) 1780’ler Fransa’sına savaş açmayacak, vaadini yerine getirecekti.

Bununla birlikte, 1788 ve 1789’da rasyonelliğin söz tekeli yoktu. Popüler öfkeyi bir iktidar kaldırıcı olarak kullanılabilecek noktaya kadar seferber etmek için gerekli belagat türü soğuk değil sıcaktı. Devrimci ateşin körükçüleri de hararetin ılımlı anayasal değişim yararına soğumasına izin vermeye hazır değildi. Kılavuzları ne rasyonellikti ne de modernlik, tutku ve erdemdi. Onlara göre Aydınlanma, modern Fransa’nın çoğu gibi, olsa olsa karma bir ihsandı. Şöyle yazıyordu avukat Target:

Aydınlanmayı edindik; ama yüce bir halkın çıkarlarını aramak ve savunmak için yurtseverliğe, tarafsızlığa ve erdeme ihtiyaç vardır. Herkes kendini unutmali ve mensubu olduğu bütünün bir parçası olarak görmelidir, bireysel varoluşundan kopmalı, *esprit de corps*’dan vazgeçmeli, yalnızca büyük topluma ait ve vatanın bir çocuğu [*un enfant de la patrie*] olmalıdır.

Ölçülebilene, bilgilendirilebilen, yönetilebilen, sermayeleştirilebilen ve bireyselleştirilebilen bir toplum, yalınlaştırılacak, ahlaklaştırılacak ve daha masumlaştırılacak bir toplum kadar önemli değildi. Yönetiminin temel taşı rasyonellik değil adalet olmalıdır; kültür kemeri yerine doğa meskenini öneriyorlardı. Bu *patrie* bir yurttaşlar topluluğu olacak, çocuklarına karşı sevecen ve düşmanlarına karşı acımasız olacaktı. Bir arkadaş toplumu olarak, ahlaki yaratıcısı Rousseau gibi, düşmanlarla –en kötülerini dost kılığına bürünmüş– çevrili olacaktı. Bir yurttaşın en soylu görevlerinden biri, bu tehlikeli samimiyetsizlerin maskesini düşürmek olacaktı. O yüzden devrimci retorik başından itibaren sıkı bir coşku ve öfke perdesine ayarlıydı. TONU beyinden değil, daha çok damardandı; gerçekçi değil, daha çok idealistti; en güçlü olduğu zaman, Fransızları Yurtseverler ve hainler olarak böldüğü andı; en canlandırıcı olduğu zaman en cezalandırıcı olduğu andı.

Sıradan Fransızları ilk kez siyasetin içine çeken şey, memnuniyet –on sekizinci yüzyıldaki tazmin anlamında– beklentisiydi. Ve onların katılımı siyasal bir krizi eksiksiz bir devrime dönüştürdü. Yoksulları koruyup hainleri cezalandırmak, geleneksel olarak monarşinin yerine getirmesi beklenen görevlerdi. Modernliğin hizmetkârı olan hükümet bu koruyucu rolü bırakmış gibi görünüyordu. Örneğin adil bir fiyatla tahıl temin etmek yerine, kendini modern serbest ticaret ilkesine adanmıştı –en son 1787’de. Birçok kişi için, cezalandırılmayan vurgunculuk ve felâket yüksek fiyatlar bunun sonucu gibi görünüyordu. Bir tür anlaşılabilir ilke adına, tam da peşine düşmesi gereken düşmanları rahatlatan vicdansız işler yapılmıştı. Kurtarılan Protestanlar şimdi güneyde ve güneydoğuda namuslu, yoksul Katolikler üzerinde hâkimiyet kurabiliyorlardı. İngiliz tekstil ürünleri Fransa’ya sokulmuş, Norman ve Flaman dokumacıları ve eğiricileri işsiz bırakmıştı. Bütün bunlar halka karşı bir tür komplonun ürünü olmalıydı.

1789’un radikal politikacıları bu yakınmaları, hatırı sayılır bir belagat becerisiyle besleyip büyük bir öfke ateşine dönüştürdü. Diğer uçta da bir suçlama dili, dost ve düşmanları, hainleri ve Yurtseverleri, aristokratları ve Ulusu sınıflandırmanın aracı olan bir dil ortaya çıktı. Şaşırtıcı bir biçimde, bu aynı politikacıların genel halkı bu kadar gücendiren reformların çoğunu –örneğin iç

ticaret özgürlüğü ve dinsel kurtuluş- *onaylaması* fazla önemli değildi. Bir Ulus meclisinin bu yakınmaların giderildiği ve sorumluların yargılandığı bir mahkeme olacağı inancı, bu çelişkileri maskeleydi (şimdilik). Bu yüzden, böyle bir meclisin karşısında olduğunu ilan eden herkes tanım gereği yurtsever değildi; savunan herkes ise Halkın dostları olarak tanımlandı. Kralın, halkından Genel Meclis temsilcilerini seçince, aynı zamanda şikâyetlerini de sunmalarını istemesi, bu ilk inançları güçlendirmekten başka bir işe yaramadı. Çünkü bu, gerçek Yurtseverleri sahtelerinden ayırt etmede ona yardım için bir davet gibi göründü.

Toplumsal ayrımların -eski rejimin tabakaları- korunması yurtseverce olmamakla damgalanınca (Britanya'da tam tersi doğrudur), anayasal reform fırsatı kaçırıldı. Daha kötüsü, bu ayrımlar halkın ıstırabının nedenleriyle özdeşleştirildi. *Aristokratın ulusal-karşısı* ile eşanlamlı olması, yeni düzenin siyasal organlarında rütbe ayrımlarını korumak isteyen bir kimsenin yurttaş olamaması demektir. Bu kişiler fiilen Ulusun dışında, göç etmeden önce bile yabancı olurdu.

Bağılıkları bu şekilde yeniden düzenleme olanağı, o hassas konjonktürde Fransa'yı evrimden uzaklaştırıp devrime doğru iten dört sorunu azdırdı.

Birincisi aristokrat ve ruhban seçkinler *içinde* kendi statülerini terk edip, yurttaş-lider rolünü tercih etmeye kararlı ve saldırganca muhalif bir grup olmak zorundaydı. Kendi aralarında fedakârı bencilden, yurtseveri hainden daha iyi ne ayırt edebilir-di? Aynı grup aynı nedenle yurttaş olmayanların kovuşturulması ve cezalandırılması için popüler şiddeti kışkırtmaya, harekete geçirmeye ve yönlendirmeye hazır olmalıydı.

İkincisi ayrı tabakalara dayalı bir siyasal yapıyı savunanlar, kendi konumlarını korumak için eşdeğer bir güçten yoksundu. Kraliyet mutlakiyetçiliğini yerinden oynatmak için kalabalıklar sokaklara getirilmişti. Ama sokağa çıkınca, özellikle hatipler ve broşürler onları daha ileri eyleme teşvik edince, pasif itaatkârlığa dönmeyecekleri anlaşıldı. 1788'in ikinci yarısı ve 1789'un baharı boyunca Parlemler bir kez daha kamu düzeninin destekçileri olarak hareket etmeye ve polis kuvveti olarak kraliyet askerlerine yaslanmaya kalkıştı -yakin geçmişleri göz önüne alındığında can sıkıcı bir durum.

Üçüncüsü, Genel Meclisin bileşimi konusunu açık bırakan hükümet konumunu daha da rahatsız hale getirdi. Brienne, temmuzda meclisin alması gereken biçim konusunda “öğüt” talebinde bulunduğunda bunu niyet etmişti. Hâkimler arasında fark ettiği bölünmelerden yararlanmak niyetiyle, sahiden “ulusal” bir temsili savunanların Kralın gerçek arzusunu muhafazakârlardan daha çok yansıttıklarını iddia etmelerini olanaklı kıldı.

Son olarak, Kralın halkını, temsilcilerini seçerken aynı zamanda şikâyetlerini de kaydetmelerini istemesi, toplumsal sıkıntıyı siyasal değişimle ilişkilendirdi. Bu durum ne 1688’de Britanya’da ne de 1776’da Amerika’da oldu ve can alıcı farklılığın bu olduğu anlaşılacaktı. En azından bu anlamda, toplumsal *yapı* Fransız Devrimine neden olmadı, Devrime toplumsal *meseleler* neden oldu.

Rousseau’dan beri yurtsever retoriğin doğası üzerine düşünülünce, bunun gerçekleşmesinin kaçınılmaz olduğu görülebilir. Çünkü duygusal merhemleri her türlü toplumsal mutsuzluğun çözümüne uygundu: Faizci alacaklıların tuzağına düşen köylülerin; makamlarını satın almış sert subayların düşük maaş ödediği askerlerin; anlamadıkları piyasa güçleri tarafından işsiz bırakılan dokumacıların; seyyar satıcılarla rekabet edemeyen çiçekçi loncasına mensup kızların; aristokrat bir piskoposluğun muazzam zenginliğiyle karşılaşan yoksul papazların mutsuzluğu. Bütün bu insanlara ve daha başkalarına gerçek bir ulusal meclisin, daha yüksek ahlaki niteliği –genel yurtseverliği– sayesinde memnuniyet vereceği söylenince, kapsamlı kurumsal değişimde onlara doğrudan bir pay verilmiş oldu. 1788’in sonunda ve 1789’un başında olup biten tam da buydu. Siyasal yurtseverlik ile toplumsal huzursuzluğu –öfke ile açlığı– bir araya getirmek (devrimcilerin gözde elektrik metaforunu ödünç alırsak) elektrik yüklü iki teli birleştirmek gibiydi. Birbirine dokununca parlak bir ışık ve ısı oluştu. O aydınlıkta neyin ve kimin harcanacağını fark etmek zordu.

II BÜYÜK BÖLÜNME, AĞUSTOS-ARALIK 1788

Versailles’a kalan bir pastırma yazı daha vardı. 10 Ağustos 1788’de son büyük resmi kabul gerçekleşti: Mysore Sultanı Tipu Sahib’in elçileri için. Bir kıta uzakta, Seringapatam’daki sarayında Fransız monarşisinin emperyal gücüne inanç apaçık ortadaydı. Hint

Okyanusundaki deniz üslerinde hâlâ zambaklı armalar uçuyordu ve Fransız mekaniğinin dehası, Sultan için, vurulunca İngiliz bombacı yiyen kurmalı bir kaplan üretmişti. Fransa, Karnataka Kaplanının İngiliz emperyalizmi belasından kurtulmasına yardım etmeyecek miydi?

Brienne için bu yüksek bir öncelik değildi. Kral, elçilere Felemenklere verilenden daha az ağırlıklı kibar bir güvence verdi ve onları altı beyaz atın çektiği bir arabayla donattı. Opéra'da en iyi koltuklar onlara verildi; Mme de La Tour du Pin, localarının kenarına yerleştirilen sarı terliklerine hayran kaldı. Neredeyse sahnede oldukları için, bazen fantezinin nerede bittiğini ve gerçeğin nerede başladığını söylemek zordu.

Malesherbes'in böyle bir derdi yoktu. Aynı yazın bir akşamında, şimdi Paris'in etrafını saran gümrük duvarlarının dışında bir *guinguettete* Lafayette ile birlikte içerken görülürdü. Masa ve sandalyelerin açık havaya konulduğu bu kırsal tavernalar Malesherbes'in hoşuna gidiyordu. La Courtille ve Les Porcherons'daki ünlü su kaynakları sıcak aylarda çok kalabalık oluyordu. Ama Thiéry'nin *Guide*'inde önerilen listeden geriye epeyce yer kalıyordu –La Nouvelle-France, La Petite Pologne, Le Gros-Caillou ve Le Grand et Le Petit Gentilly: Hepsi de onun zevkine uygun ve o günlerde akşam yemeklerini yediği kızının evine yakın.

O akşam iki yabancı ziyaretçiyi, genç bir İngiliz olan Samuel Romilly ve Cenevreli Etienne Dumont'u eğlendirmek için Lafayette'i yayına almıştı. Dover posta gemisinden Versailles'a zamanında yetişip, resmi kabul odaları arasında dolaşan Tipu'nun sarıklı elçilerini görme fırsatı buldular. Romilly, yaşından daha olgun, genç bir avukattı; İskoç üniversitelerinden Muhalif akademilere ve Birmingham Lunar Society'ye yayılan "ileri" düşünceler ağının ürünüydü. Kafası projelerle doluydu ve Lord Shelburne'ün Bowood'daki köşkünde toplanan Whiglerin liberal kanadı tarafından hemen kapıldı. Bu nedenle Shelburne'ün Fransa'daki dostları (aralarında Abbé Morellet ve Malesherbes de vardı) Romilly'nin de dostları oldu ve birlikte "Amerikan" yurtseverlik ve özgürlük düşüncelerini konuştular.

Romilly, Malesherbes'te keşfettiği "sıcaklık ve yalınlık"tan çok etkilendi. Aile yaşamından aldığı keyif, beğenisini daha da arttırdı.

dı. Yaşlı adam torunlarıyla boğuşurken, peruğunu odanın uzak bir yerine fırlatır, küçük el ve ayaklar göbeğine tırmansın diye halının üzerine yatar. Hem çocuklara hem yetişkinlere yönelik teklifsizlik, ilerici Whig çevrelerinde yaklaşan bir şeydi ve en parlak sosyete ressamı Thomas Lawrence'ın aile tablolarında göklere çıkarılacaktı. Ama çoğu kez, Romilly'nin kuvvetli Huguenot mizacını tırmalayan bilinçli bir modacılıkla birleşmekteydi. Dumont da aynı kumaştandı: Cenevre'de 1782'de Vergennes'in ezdiği demokratik devrimin bir sürgünüydü. 1787'deki Protestan kurtuluşun bir savunucu olarak Malesherbes'e zaten hayranlık duyulmaktaydı ve onları Bicêtre ve Salpêtrière hapisanelerine götürünce amacının ciddiliğinden daha da etkilendiler. Gençler ile yaşlıları insancıl bir ligde bir araya getiren başka bağlar da vardı. Köle ticaretine karşı kampanyanın ateşli lideri William Wilberforce'un dostu olan Romilly, ömrünün çoğunu adadığı kölelik karşıtı hareketin zaten içindeydi ve Paris'teki dostları da aynı şekilde Société des Amis des Noirs'a mensuptu.

Malesherbes aristokrat rütbesine ve devlet hizmetine rağmen, genç hayranlarına bir "halk adamı" gibi görünebildi. Dobra tarzı, parlak paltosu ve lekeli manşetleriyle, kılık kıyafet bakımından Lafayette'i, hatta Mirabeau'yu bile gölgede bıraktı. Tavernada, demokratik şöhret ile sıradan görünüş arasındaki tutarsızlık konusunda küçük bir şaka planladı. Tavernacıya "Marki de Lafayette adını hiç duydun mu?" diye sordu. Beklenen yanıt şuydu: "Elbette, bütün dünya gibi" –bu noktada kırmızı başlı içki arkadaşının kimliğini açıklayabilirdi. Ama daha da eğlencelisi (Lafayette için hariç), yanıt "Hayır, Monsieur, duyduğumu söyleyemem. Tanrı aşkına, kimdir?" oldu.

Bu kadar çok sözünü ettikleri yönetilenler ile yönetenler, halkı savunanlar ile Halk arasındaki ilişki, Devrimin büyük konularından biri olacaktı. Ama 1788'in yazında ve sonbaharında, en azından Romilly ve Dumont'un içinde dolaştığı çevrede sorunsuz görünüyordu. Tarihin kendisini tekrarlamasını ve iyi niyetli reformların mutlakiyetçi siyaset tarafından baltalandığını görmek Malesherbes'in ruhunu karartmış olmasına rağmen, Genel Meclis beklentisi içini yeniden keyif ve iyimserlikle doldurmuştu. Dahası, 1614'te tarif edilen eski biçimden tamamen uzaklaşma ko-

nusunda hiçbir endişesi olmayan gerçek bir “ulusal meclis”in ilk savunucularından biriydi. O eski versiyonda Meclisler ayrı tabakalar halinde toplanır, tartışır ve oylama yapardı. Dauphiné’deki uygulamalar bu teamülü zaten ihlal etmişti; Mounier ve arkadaşları, vilayet meclisi toplandığında tek bir organ olarak toplanmasını, bireysel temsilciler olarak oy kullanılmasını kararlaştırmıştı. Temmuzda, Genel Meclisi toplantıya çağırma kararı alınmadan önce, Malesherbes Krala sözünü esirgemeyen bir mektup yazıp, benzer bir cesur adım –sahiden popüler bir monarşinin temelini atacak bir adım– önermişti.

Size önerilen bu Genel Meclis nedir?... Eski barbarlığın bir kalıntısıdır, aynı halkın üç parçasının birbiriyle savaşmaya geldiği bir muharebe meydanıdır; bütün çıkarların genel çıkarla çarpışmasıdır... yenilenmenin değil, yıkımın bir aracıdır. Bu eski yapıyı neyse öyle kabul edin, bir harabe. Yalnızca hatıralarımızla ona bağlıyız. Halkı şaşırtacak ve memnun edecek bir kurumla halkın hayal gücünü ele geçirin... On sekizinci yüzyılın sonunda bir Kral, on dördüncü yüzyılın üç tabakasını toplamamasın; onun yerine, uygarlığıyla yenilenen büyük bir ulusun sahiplerini toplantıya çağırsın. Bir anayasaya boyun eğen Kral kendini aşağılanmış hissederek; bir anayasa öneren Kral ise insanlar arasında en yüksek şanı, insanların en canlı ve en kalıcı minnettarlığını elde eder...

Devrimin ilk büyük dönüm noktasının işareti, tarihsel teamül-den su dramatik kopuştu. 25 Eylülde, geri geldikten iki gün sonra, Paris Parlamenti Genel Meclisin 1614 biçimine tam uygun toplanması gerektiğini duyurdu. Lamoignon’la çatışma sırasında kazandığı muazzam popüleriteyi bir gecede kaybetti. D’Eprémesnil kalabalıkların kahramanıken, adından tiksintiyle söz edilen kişi oldu. Paris’te çokça reklamı yapılan Dauphiné’deki olaylar, geleneksel bir Genel Meclise set çekmeye yönelik bu girişimin önünü almıştı.

Dahası, yasal baskı aygıtı, Parlement hatiplerinin özel isteği üzerine yazın büyük ölçüde dağıtılmıştı. Parlemanın geleneksel silahı sansür kaldırılıp, bir siyasal edebiyat selinin sokakları basmasına izin verildi. Eylülde, bir günde on broşür çıkıyordu. İkincisi, Parlement içinde Adrien Duport, Hugues de Sémonville ve Guy-Jean Target’nin başını çektiği konuşkan bir azınlık, Üçüncü

Tabakanın diğer ikisine en azından eşit sayıda olacağı ve “kişi başına” ya da bireysel oy verileceği, böylece popüler kararları engelleme girişiminin sayı üstünlüğüyle yenilgiye uğratılacağı yeni bir Genel Meclis konusunda ısrar ediyordu. Önerilen şey aslında yeni bir temsil biçimiydi –tüzel organların değil, yurttaşların temsili. Kendisini bu genel yurttaş organından yalıtım isteyip, özel ya da orantısız temsil talep eden her grup, ânında kendini “Ulusun dışında” olarak yalıtırdı.

Paradoksal bir biçimde, “Üçüncü Tabaka” yurttaş-soyluluğun bir icadıydı. Kasımda, kendisine önce Otuzlar Derneği, daha sonra Anayasal Kulüp diyen bir grup, gelecekteki temsiliğin doğasını dört saat tartışmak üzere haftada iki kez Duport’un evinde toplandı. Salt radikal bir grup değildi. D’Eprémesnil ve Parlementten “anayasacı” Sabatier de Cabre de grubun içindeydi. Genel temsili boğacağını iddia ettikleri para sahiplerinin yozlaştırıcı gücüne karşı bir set olarak ayrı bir soylu tabakanın korunmasını savunmak için ellerinden gelene yaptılar. Ne var ki, Duport kulübünün çoğunluğu, Üçüncü Tabakanın en azından diğer iki tabakanın toplamına eşit olması ve meclisin ortak tartışma ve oylama yapması gerektiği konusunda ısrarcıydı.

Derneğin çarpıcı sayıda mensubu, “halk adamı” ve yurtsever şöhret olarak ün yapan kişilerdi. Öz-imgeleri, liderlerle yurttaşlar arasında sempatik bir uyumu zaten varsaymaktaydı. Örneğin muhafazakâr meslektaşlarından en kesin biçimde kopan Parlement üyesi Target, galerilerden alkışlanan *basoche* tanrısıydı. İlk büyük mahkeme nutku, Rousseau’nun en iç bayılıcı icadı değerinde bir duygusal destan olmuştu. Dava, Picardy’de Salencyli köylülerin kendi yıllık “Gül Kraliçe”lerini –*rosière*– seçme hakkıyla ilgiliydi. Söz konusu ritüel *bien-pensant* [muhafazakâr eğilimli] soyluluk tarafından kırsal bir idil olarak benimsenmişti ve Orleans’ın metresi Mme de Genlis, *rosièree* taç takma töreninde arp çalmak için Salency’ye gitmişti. Yerel *seigneur*, *rosièrei* seçme hakkının köy ihtiyar heyetine değil kendisine ait olduğunu iddia edip, olayı Paris Parlementine götürdüğünde, Target davayı masumiyet ile zor arasındaki klasik güç mücadelesi olarak sunmuştu. 1788’de aynı temaları ulusal siyaset ölçeğinde büyüterek tekrarladı.

Lafayette, onun akrabası de Noailles, Dük de La Rochefoucauld-Liancourt, Dük de Luynes ve Dük de Lauzun, aynı şekilde, soylulardan aldığı alkış nedeniyle retorikleri daha da etkili olan yurttaşlardı. Dahası bunların birçoğu için bu, Amerika'da başlayan bir Haçlı Seferinin yalnızca ikinci evresiydi. Bunlar saraya karşı saraylı, ayrıcalığa karşı aristokrat, hanedanın yerine ulusal yurtseverliği geçirmek isteyen subaylardı. Lafayette ulusal bir meclise sadık olmasına rağmen, popüler siyasetin sonuçlarıyla ilgili bazı kaygıları da vardı. Parlement onu kendi çizgisine daha fazla yaklaştırmak için, "İki Dünyanın Kahramanı"nı onursal üye yaptı. Bu durum, Otuzların mensubu olan ve Lafayette'in pohpohlanmaya olan zaafını bilen Condorcet'yi endişelendirdi. Amerikalı Philip Mazzei'ye şunları yazdı:

Lafayette'in evine giderseniz, bir Parlement üyesi ya da Breton bir soylu kılığında orada bulunup onu baştan çıkaracak aristokrasi şeytanını kovmaya çalışın. Bu amaçla küçük bir şişe içinde Potomac suyu ile Kıta ordusu tüfeğinin ağacından yapılmış bir püskürtücü yanınıza alın ve dualarınızı Özgürlük, Eşitlik ve Akıl adına yapın; bunlar üç kişi halinde tek ilahtır.

Duport grubunun üyeleri arasında şunlar da vardı: Gözü açık Lafayette'i izleyen Talleyrand; dünyasını başına yıkan cinsel, parasal, diplomatik her türlü skandalla kavurucu polemiksel radikalizmi lekelenen Mirabeau; Calonne'un eski müttefikleri ve şimdi 1782'nin demokratik ilkelerine geri dönen Clavière ve Panchaud gibi Cenevreliler; Abbé Morellet ve Abbé Sieyès; Provençal papaz Rabaut Saint-Etienne ve kıyamet habercisi Louis-Sébastien Mercier. Kendi tanımlamalarıyla "iyi niyetli insanlar komplosu"nın içinde, Du Pont de Nemours ve Abbé Louis de dahil, Calonne'un reform programına beyin tedarik edenler de vardı.

Birçok ayrıntıda anlaşılmadıkları halde, Kulübün çoğunluğu Parlement argümanından dramatik bir kopuşa işaret eden temel ilkelere bağlıydı. Parlementlerin korumaya çalıştığı bir tür "temel anayasa"nın her zaman var olduğu aksiyomunu reddediyorlardı. Tek gerçek "temel yasa," diyordu Rabaut Saint-Etienne, *salus populi lex est*ti (halkın refahı en üstün yasadır). Target'e göre, antika meraklılarının Charlemagne ve Karolenjler tarihini kolağan

etmek zorunda kalmaları, Fransa'nın geçmişte bir anayasasının olmadığını ve şimdi yeni baştan bir anayasa yaratmanın bir zorunluluk olduğunu yeterince kanıtlamaktaydı.

Paris'in ötesinde, taşrada Üçüncü Tabakanın kentli şampiyonlarının Dauphiné'deki Mounier örneğini izleyerek, taşra meclisinin yapısı konusunda –dolayısıyla ulusal temsil konusunda– muhafazakâr soylularla savaşa tutuştuğu fırtına merkezleri vardı. En şiddetli çarpışma Bretanya'da gerçekleşti; Nantes ve Rennes gibi kentlerde genç avukatlar kuşağı (Parlement savaşlarında sokak taktiklerini öğrenmişlerdi) şimdi radikal bir temsil tanımını kabul ettirmek için hitabet ve kalabalık baskısını kullanıyordu. Eylülde Nantes'ı ziyaret eden İngiliz tarım yazarı Arthur Young, "Fransa'nın her kentinde olduğu gibi özgürlük davasında *enflammé*" gördü ve "Fransızlarda ne kadar büyük bir değişimin gerçekleştiğini kanıtlayan" konuşmalar dinledi. 1788'de Breton kentlerde mantar gibi çoğalan okuma kulüplerinden ve siyasal komitelerden çıkan polemikler, özellikle vilayetin soyluları için aziz olan geçmişin kutsanmasını alay konusu yaptı. Avukat Volney, dergisi *Halkın Gözcüsü*'nde şunları yazdı: "Babalarımızın ne yaptığının ya da nasıl ve niçin yaptığının... bizim için ne önemi var? İnsanın temel hakları, toplum durumunda diğer kişilerle doğal ilişkileri –bunlar her yönetim biçiminin ebedi temelleridir." Rennesli hukuk profesörü Jean Lanjuinais'nin *Vatansever Düşünceler*'i, muhafazakâr engeli parodileştirmede daha sertti:

Zenci köleler –vahşi durumuna düşürülür– ama hiçbir yenilik yok! Asyalı kralların çocukları –en büyük olanın kardeşlerini boğdurması âdettir– ama hiçbir yenilik yok! Bretanya halkı beş parasız ve soyluluk varlıklı –ama hiçbir yenilik yok!

Lanjuinais'ye göre, kalıntılara derin saygıya değil, bugün için bir anayasaya gerek vardır. "Bir çocuğun giysileri bir delikanlıya ne kadar uyarsa, 1614'ün giysileri de bize o kadar uyar." Aynı şekilde, taht ile Parlementler arasındaki çekişmede *özgürlükle* eşanlamlı olmuş *ayrıcalık* terimi, şimdi özgürlüğün antitezi kabul edilmekteydi. Siyasal dürüstlük artık bu ayrıcalıkların korunmasını değil, kaldırılmasını gerektirmekteydi.

Fransa'nın çoğu yerinde (hatta şamatacı Bretanya'da bile) soyluluk, Üçüncü Tabakanın gerçek sözcülerinin yanı sıra kendi radikallerinin de öne sürdüğü bu taleplerden en azından bir kısmını kabul etmeye hazırdı. *Cahier*lerin –yerel şikâyet ve beklenti beyanları– göstereceği gibi, ayrıcalıklı sınıfın çoğunluğu, statüsünün en bariz özelliğinden –vergi muafiyeti– vazgeçmeye hazırdı. Bu muafiyet o kadar aşınmıştı ki, özellikle bunu bir ödün olarak sunan zengin soylular için pek büyük bir fedakârlık değildi. Ama kendi tabakalarını daha genel bir Ulus birliği içinde eritme buyruğu hem vilayetler arasında hem vilayet içinde çok daha fazla bölücüydü. Sürekli tekrarlanan iddiaya, ayrı tabakaların bu kadar uzun zamandır varlıklarını sürdürdükleri için kalmaya devam etmesi gerektiği iddiasına, kimse kulak asmadı.

O yüzden 1788'in sonunda, geçmişin kutsanması ikna gücünü yitirdi. Parlement üyesi avukat Pierre Lacrosette, bütün anıtların ve eski âdetlerin büyük bir ateşte yakılmamış olmasına (Devrimin 1793'te simgesel olarak sahnelediği bir şey) üzülecek kadar ileri gitti. Oysa Condorcet ve Duport grubunun aynı fikirde olan diğer üyelerine göre, yeni bir anayasanın çerçevesine akıl yol göstermeliydi. "Rasyonel olarak belirlenmiş doğru ilkeler," diyordu Kont d'Antraigues, yeni düzenin gerçek temelini siyasal özgürlük ve yasalar önünde sivil eşitlik olduğunu gösterecekti. Ama Jean-Jacques Rousseau'nun arkadaşı olan d'Antraigues, çok daha radikal bir tutum almaya, devletin ve Halkın bir ve aynı şey olduğunu savunmaya kadar gitti:

Üçüncü Tabaka Halktır ve Halk da Devletin temelidir; aslında bizzat Devlettir; diğer tabakalar yalnızca siyasal kategoridir, oysa Halk *doğanın değiştirilemez yasası* gereği her şeydir. Her şey ona [Halka] bağımlı olmalıdır; onun güvenliği Devletin ilk yasası olmalıdır... Bütün ulusal iktidar halktadır ve bütün devletler Halk için vardır...

D'Antraigues'nin halk egemenliğiyle flörtü uzun ömürlü olmayacaktı. Genel Meclise vekil olarak seçilince polemiklerinden pişman oldu ve eskiden proto-demokrat olduğu kadar ateşli bir karşı-devrimci oldu. Ama broşürü yine de on dört baskı yaptı ve şu popüler aksiyoma indirgendi: "Üçüncü Tabaka bir tabaka değil, ulusun kendisidir."

Bu devrimci önerme genel bir doğru haline gelince, ayrı tabakaları savunmak sıradan halkın dertlerine aldırmayan, bencil, yurtsever olmayan ve parçalı çıkar rengine büründü. Kral bu dertleri dinlemek istediği için, bu tür görüşler monarşi karşıtı gibi bile gösterildi. Necker'in kendi yönetiminin kesinlikle geçici olduğuyla ilgili ısrarı ve Üçüncü Tabakanın iki katına çıkması ve bireysel oy verme konularında açıklama yapmaktan kaçınması, çözümlerden çok savların doldurduğu siyasal bir boşluk yarattı. 5 Aralıkta Paris Parlamenti daha önceki inatçılığından vazgeçince bu boşluk daha da genişledi. Paris Parlamenti, Genel Meclisin izleyeceği anayasal bir emsal bulunmadığı konusunda Target'yle hemfikir olduğunu açıkladı. Onun yerine, "akıl, özgürlük ve genel arzu [*voue général*]" yeni kurumun şeklini gösterecekti.

Necker'in ara çözümü, Genel Meclisin biçimi konusunda tavsiyede bulunması için ikinci bir İleri Gelenler Meclisini toplamak olmuştu. Ama birincisi beklenenden daha radikal olduğu halde, ikincisinde tam tersi geçerli oldu. Yalnızca küçük bir azınlık "ulusal" tutum takındı. Daha kötüsü, hanedan soyundan prensler – Orléans ve daha şaşırtıcısı, Kralın kardeşi Provence hariç– 5 Aralıkta hazırlanan bir bildiriyle şunu ilan ettiler:

Devlet tehlikededir ve yönetim ilkelerinde, zihinlerin kısıktılmasıyla neden olunan bir devrim hazırlanıyor. Kutsal sayılan ve monarşinin yüzyıllardır gelişmesine vesile olan kurumlar sorunlu hale getirilmekte, hatta adaletsiz ilan edilmektedir.

Bir temsil heyetinin çoğunluk görüşüne teslim olmak, diyorlardı, Fransa'yı olağanüstü tehlikelere atmaktı. Üçüncü Tabakanın "devletin yapısında devrim"i üstün gelirse, ulusal irade kılığına bürünmüş kamuoyunun kaprislerine göre gelip giden krallar öngörüyorlardı.

Prenslerin Bildirisi, monarşinin dümensiz bir iyimserlik halinde sürüklenmekte olduğu yolun tehlikelerinden bihaber değildi. Ama Üçüncü Tabaka broşürcüleri tarafından, yaratılmakta olan "popüler monarşi"ye karış bir komplonun doğrudan kanıtı olarak kabul edildi. Tartışma yoğunlaştıkça hükümet yön vermede daha da gönülsüzleşti. 27 Aralıkta, hiçbir gerekçe belirtmeyen, son derece özet bir ferman bu karışıklığı daha da derinleştirdi.

İleri Gelenler Meclisinin tavsiyesine rağmen, Üçüncü Tabakanın gerçekten de iki kat temsile sahip olacağını ilan etti. Ama ortak tartışma ve bireysel oy verme konusunda bir emir vermekten de geri durdu –Üçüncü Tabakaya yönelik cömertliği alay konusu yapan bir karar. Anlaşılan Necker’ın görüşü şöyleydi: Genel Meclis fazla kargaşaya meydan vermeden bir şekilde kararını verecekti.

Bütün bu beceriksiz girişimler, art niyetler ve şaşırtmalar, görüşleri berrak ve kesin olan Üçüncü Tabaka Yurtseverleriyle keskin bir karşıtlık içindeydi. Yurtseverler, şimdiye kadar Halkın temsilcisi olduğunu iddia eden, ama temsil gündeme gelince halkı savunan değil ezen olduklarını gösterenlerle ipleri kopardı. Her güncel konu Yurtseverler ve Ayrıcalıklılar retoriğine dönüşebiliyordu. *Paris’te İkamet Eden Yurttaşlar* adına yazdığı dilekçesinde Dr. Joseph-Ignace Guillotin (eski Cizvit ve hekim) tam da bu ayrıma dayanarak Üçüncü Tabakanın iki katına çıkmasını savunmuştu. Broşürü kentlin Altı Tüccar Loncası tarafından benimsenmiş ve onların koruması altında altı bin kopyası dağıtılmıştı. Parlement dağıtılmasını engellemeye çalıştı ve 8 Aralıkta bizzat Guillotin’e karşı harekete geçti. Mahkemeye çıkarıldı, ama lehine yapılan kalabalık gösteri o kadar gürültülü ve korkutucu oldu ki aklanması kaçınılmazdı.

Üçüncü Tabakanın bir özelliği daha vardı: Emeği. Ki bu da 1788-1789’un sert kışında, yeniden doğan Ulusun ta kendisi olduğu iddiasını güçlendirecekti. Üçüncü Tabakanın kimliğini tanımlayan birçok broşür, parayla alınan ayrıcalık ile *roturierin* –iş küreği amblemini akla getiren bir terim– üretkenliği arasında kötü bir karşıtlık zaten kurmuştu. Genel Meclis konusunda Nanteslı belediye memurlarının hazırladığı bir bildiri bu konuda ısrarlıydı:

Üçüncü tabaka tarlaları eker, ticaret araçlarını inşa eder ve çalıştırır, imalatı sürdürür ve yönlendirir, krallığı besler ve şenlendirir... Büyük bir halkın bir şey ifade etmesinin zamanıdır...

Vosges, Hareville-sous-Montfort’ta, bir köyün *cahiersi* aynı konuyu daha kırıncı bir biçimde ifade edecekti. Majestelerini desteklediğini iddia eden soyluluk, diyordu, “yalnızca devletten yağlı lokmalar karşılığında bunu yapar.” Oysa “her zaman vergi ödeyen ve bütün halkı besleyecek tahılı üreten toprağı ekmek için gece gündüz çalışan Üçüncü Tabakadır.”

O sırada çıkmaya başlayan ve iki ayrıcalıklı tabakayı sırtında taşıyan çiftçiye canlandıran birçok gravür esas olarak aynı noktaya değinmekteydi.

Yararlı ile yararsız arasındaki bölünmeyi kesinleştirmek, Abbé Sieyès'nin *Qu'est-ce que le Tiers-Etat?* başlıklı keskin broşürüne kaldı. Ünlü retorik sorularından ilkinin sordu: "Bir ulusun refaha kavuşması için ne gereklidir?" Yanıt: "Bireysel çabalar ve kamusal işlevler." İlkinin sağlayan Üçüncü Tabakaydı. O yüzden Üçüncü Tabaka yalnızca bir "tabaka" değildi. Bizzat Ulustu. Ulusun dışında özel bir statü talebinde bulunanlar bu şekilde asalaklıklarını itiraf ediyorlardı. Her şey olan Üçüncü Tabaka, şanssızlık ve suiistimal nedeniyle siyasal açıdan hiçbir şey olmuştu. Ancak ayrıcalıklıların sorumsuzluğu *patrieyi* yıkma tehlikesi gösterince, Sieyès'nin alçakgönüllülükle ifade ettiği gibi, "bir şey" olmaya çalışabildi.

Üçüncü Tabaka toplumsal bir gerçeklik olmadan önce bir düşünce ve bir savdı. Sieyès'nin broşürü en yaratıcı buluşuydu: İkna edici ve anlaşılır –korkutucu olmayan tarihsellik hayaletine başvurulmadıkça çürütülemez. Yeni bir ulusal devlet yönetimine form ve şekil vermenin yanı sıra, kendisini ondan ayıranlara da tehditkâr bir parmak gösteriyordu. "Soyluluğun ve ruhban sınıfın toplumsal düzende işgal etmesi gereken yeri söylemek olanaksızdır," uyarısında bulunuyordu. "Bu, hasta bir adamın vücudunu yiyip bitiren ölümcül bir hastalığa hangi yeri vermek gerektiğini sormakla eşdeğerdir."

III AÇLIK VE ÖFKE

13 Temmuz 1788'de Normandiya'da Rouen'den güneyde Toulouse'a kadar Orta Fransa'nın büyük bir bölümünü bir dolu fırtınası vurdu. Olaya tanık olan İskoç bahçıvan Thomas Blaikie'nin yazdığına göre, dolu taneleri o kadar büyüktü ki tavşan ve keklik öldürdü, karaağaç dallarını kırıp döktü. Birçok kişi için beyaz buz gülle yağışı abartmaya gerek olmayacak kadar öldürücüydü. Alsace, Burgundy ve Loire'da tomurcuklanan asmaları yok etti; Orléanais tarlalarında olgunlaşmakta olan buğdayları yerle bir etti; Calvados'ta körpe elmaları delik deşik etti; Midi'de körpe zeytin-

leri ve portakalları kuruttu. Batıdaki Beauce vilayetinde ekinler 29 Mayıs'taki dolu fırtınasına dayanmıştı, ama temmuzda ikinci darbeye dayanamadı. Paris'in güneyinde Ile-de-France'ta sebze ve meyveler olgunlaşmadan yok oldu; çiftçilerin yazdığına göre, "Eskiden büyüleyici olan bir kırsal bölge kuru çöle dönüştü."

Bunu Fransa'nın çoğunda bir kuraklık izledi. Bunu da, 1709'dan beri görülmeeyen sertlikte bir kış izledi; 1709'da XIV. Louis'nin kahinde kırmızı Bordeaux şarabının donduğu söyleniyordu. Isırıcı soğukla birlikte, seksen yıl öncesinin hikâyeleri dilden dile dolaştı. Kuşların tüneklerinde donduğu; kurtların Cevennes'deki inlerinden Languedoc ovalarına indiği; Tarn ve Ardèche gibi uzak yerlerde yoksul insanların ağaç kabuğu kaynatıp çorba yapmak zorunda kaldıkları söylendi. Doğrulanabilir gerçeklik yeterince kötüydü. Donan ırmaklar yüzünden su değirmenleri tahılı una dönüştüremedi ve en fazla ihtiyaç duyulan bölgelere acil erzak gönderilemedi. Toulouse'un batısında, Haute-Garonne'a kadar yerde kalın bir kar tabakası vardı; 26 Şubat ile 10 Nisan arasında her gün taze kar yağdı. Ocakta Mirabeau, Provence'ı imha Meleğinin ziyaret ettiği yer olarak tanımlandı. "Her melanet serbest bırakılmış. Her yerde soğuktan ve açlıktan ölmüş insanlar gördüm; buğday vardı, ama değirmenler donduğu için un yoktu."

Buzların çözülmesi de kendi sefaletini getirdi. Ocak ortasında donmuş Loire aniden eridi; tarlaları ve otlakları sel bastı; ilkel bentleri patlatan sel Blois ve Tours sokaklarına aktı.

Seksen yıl önce apaçık kıtlık olmuştu: Yollar açlıktan ölmüş cesetlerle doluydu. 1789'da kıtlığın küçük kardeşi açlık *-la disette-* vardı ama bu da yeterince kötüydü. Hava durumunun zalimliklerini 1787'de vasat bir hasat izledi. Bütün Fransız erkek ve kadınların dörtte üçünün temel yiyeceğini oluşturan ve gelirlerinin yarısından fazlasını tüketen 1800 gramlık somun ekmeğinin 1787 yazında sekiz kuruş olan fiyatı Ekim 1788'de on iki kuruşa çıktı. Dört kişilik bir aileyi doyurmak için bu somunlardan günde iki tane gerekiyordu; bir kol işçisinin ortalama ücreti ise yirmi ile otuz kuruş arasındaydı ve bir duvarcı kalfasının ücreti kırk kuruşu geçmiyordu. Ekmek -ve yakacak odun- fiyatlarının iki katına çıkması mahrumiyetin işaretiydi. 1788 kışında bir din adamı, Paris nüfusunun beşte bir kadarının, 100.000'den fazla canın bir

şekilde yardım aldığını hesapladı. Dük d'Orléans gibi kodamanlar büyük jestler yapıp, tablolarını sattı –yoksullara yardım etmek için olduğu söylendi– ama tek tük hayırsever hareketler, kışı binlerce kişi için katlanır kılmaya yetecek kadar yiyecek ya da yakacak üretmedi.

Felâket nüfusun farklı gruplarına farklı şekilde dokundu. Kırsal kesimde, çoğu göçmen işçi olan topraksız gündelikçileri çok değerli işlerinden etti. Ailelerini geride bırakıp bağlarda, tarlalarda ya da zeytinliklerde mevsimlik iş bulmak için yollara düşmüş ve geri dönüp kendi küçük toprak parçalarını elde tutmayı ummuşlardı. Şimdi olasılıkla hiç geri dönemeyecek ve tamamen yok olmamak için mücadele etmek zorunda kalacaklardı. Kırsal nüfusun büyük bölümünü oluşturan küçük toprak sahipleri –*métayers*– için bu, borç ve yoksullaşma vidasının son halkasıydı. Toprakları ailelerini geçindirmeye yetmediği için, hasattan bir pay karşılığında *seigneur*den biraz tarla, alet ve koşum hayvanı alıyorlardı. Bu yük herhangi bir artı elde etmenin önünde engeldi ve *métayer*ler çoğu kez geçinmek için ek yiyecek satın almak zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden hem üretici hem tüketiciydiler ve seksenlerin sonunda ekmek ve yakacak fiyatındaki cezalandırıcı artışlar, ürünlerinin değerinde tedrici bir artıştan yararlanma şanslarını ortadan kaldırdı. Donun ve dolunun kararttığı bir hasat mevsimiyle, *seigneure* ve devlete ödenmesi gereken vergilerle birlikte, alacaklılar borçları geri isteyebilirdi. Sonuç, bulunduğu yeri boşaltmak ve topraksızlar sınıfına katılmaktı –ve şimdilik işsiz kalmak. Georges Lefebvre'e göre, Versailles civarındaki kırsal kesim gibi, görece müreffeh alanlarda, topraklarından kopan aile reisleri bütün kırsal nüfusun üçte birini oluşturmaktaydı. Aşağı Normandiya'da rakam dörtte üçe kadar çıkıyordu. Onlar da ekmek ve süt sadakası için kiliselerin ya da büyük kentlerin yolunu tutan çaresiz insanlar kervanına katıldılar.

Bir kente varınca karşılanmaları neredeyle o kadar kasvetli olacaktı. Göçmen işçiler gündelikçi saflarını doldurmuştu: Hamallar, arabacılar, baca temizleyiciler, sucular. Ama kırsal alandaki kriz, ekonominin geri kalan kısmına da taşıp, bir depresyona dönüştü. Azalan satın alma gücü, 1786 ticaret antlaşmasının bir sonucu olarak sel gibi akan ucuz İngiliz mallarının rekabetinden zaten mus-

tarip olan mamul mal pazarını daralttı. Zanaatkârlar işten atıldı; ev tezgâhlarında götürü işler kayboldu; büyük kentlerdeki inşaat patlaması aniden kesintiye uğrayınca, inşaat işçileri kapı önüne konuldu. Lyon ve Rouen gibi sanayi kentlerinde, sırasıyla yirmi beş bin ve on bin işsiz vardı. İngiliz ürünlerin giriş noktasına daha yakın olan Amiens'de işsizlik rakamı kırk altı bine ulaşmıştı.

Genel yıkımın ortasında Necker, bir parça rahatlama için elinden geleni yaptı. 1787'de Brienne kararnameleriyle izin verilen tahıl ihracatını yasakladı ve yaklaşık elli milyon lira kullanarak kararlı bir tahıl ve pirinç ithalatı politikası başlattı. Arz bulmak kolay değildi. Akdeniz'de Türk-Rus Savaşı, ülkenin güneyinin Doğu Akdeniz kaynaklarına erişimini kesmişti ve Baltık'ta başka bir çatışma, Polonya ve Doğu Prusya'dan gelen geleneksel kaynakları tıkamıştı. Kuzeyde Seine Nehrinin ağzını ve Le Havre gibi limanları tıkayan büyük buz kütleleri gemilerin yük indirmesini olanaksızlaştırmaktaydı. Aynı şekilde zor durumda olan diğer ülkeler de tahıl elde etmeye çalıştığı için, bir şekilde Fransa'ya ulaşan tahıl pahalıydı. Donan ırmaklar ve kanallar mavna taşımacılığını yavaşlatmakta ve zorlaştırmaktaydı. Polonya buğdayı ve çavdarı, Hollanda ve Avusturya Hollanda'sı üzerinden kuzeye ve kuzeydoğuya sonunda ulaştığında, tahıl o kadar bozulmuş olurdu ki, öğütüldüğünde ekşi kokan yeşil bir un çıkıyordu.

Sonuçta, Fransa halkından şikâyetlerini dile getirmesini istemek için en uygun an olmayabilirdi. Yine de sıkıntılarının ve yoksunluklarının derinliklerinde Kral-Baba (birçok *cahiers de doléance*ta böyle hitap edilirdi) figürü, tebasına bir tür vekaletten huzura kabul fırsatı veren aziz benzeri bir boyut kazandı. Bu yüzden bütün korkunçluklarına rağmen, 1788-1789 kışı, o sırada yürümekte olan büyük siyasal deneyle ilgili bir ön idam kararı olarak kabul edilmemelidir. Demek ki, halkın kafasında yeni bir anayasa işi bir şekilde boş karınların doldurulmasıyla bağlantılıydı. Bu durum yurtseverliğe ve temsile, taşıyabileceğinden daha fazla bir yük bindirecekti. Nasıl ki özgürlük mali ödeme gücü sorununa sihirli bir yanıt değildiyse, eşitlik de kıtlık yıllarında ahaliyi doyurma sorununa bir yanıt değildi.

Yiyecek ile özgürlüğün birbirine bağımlılığı ahalinin dikkatine sunulduktan sonra ortadan kalkmayacaktı. Yeni siyasal kurumla-

rın eskilerin sağlamadığı geçimi sağlayabileceği yanılsaması, eski rejimin asalak araçlarının güçlerini kullanıp kazanç elde edebilecekleri krizleri bilerek çıkardıkları inancına dayanmaktaydı. Bu *pactes de famine*de periyodik yokluk dönemleri, tahıl vurguncularının piyasadan ürün çekip, maksimum kâr elde edebilecekleri âna kadar fiyatları yükseltmeleri için bir işaret olmuştı. Tahıl ticaretini belirlenmiş pazarlarda lisanslı satışı gerektiren yönetmeliklerden kurtarma politikası yalnızca bu dolandırıcılığa yeni fırsatlar sunmuştu. Yaygın savunulan bu inançların suçlanacak insanlara ihtiyacı vardı: Kırsal kesimden gelen bazı *cahier*lerin ölüm cezası verilmesini istediği *agioteur*ler (vurguncular) ve *accapareur*ler (istifçiler), yanı sıra bu komploya katıldıklarından kuşulanılan bakanlar. Devrimin başlangıcında, uzayıp giden gıda krizinin sorumluluğunu, halkı aç bırakıp boyun eğdirmek için komplo kurduğu söylenen inatçı aristokrasiye yüklemek olanaklıydı. Ama birbirini izleyen devrimci yönetimler, yetersiz yurtseverlikleri ve yeterince cezalandırıcı davranmamaları yüzünden halkın açlık döngüsüne rehin tutulduğu suçlamasının kurbanı oldu. Ancak hasat iyileşince ve işgal ettikleri ülkelerde çekirge sürüsü gibi yürüyen askerlerin karnı doyunca sorun hafifledi.

Devrimi olanaklı kılan, öfke ile açlığın ilişkilendirilmesiydi. Ama Devrim aşırı şişirilmiş beklentilerden de kaynaklandı.

Bu beklentiler, Kral, tebasını beldelerinde ve kaza bölgelerinde toplanıp vekillerini seçmeye, bütün şikâyetlerini ve gelecekle ilgili umutlarını yazmaya çağırınca başladı. Bu deneme, bir anlamda, Kralın sıkıntılı anlarında halkın yardımına her zaman geleceğine ilişkin geleneksel inancı doğrulamaktaydı. Ama hiçbir zaman bu kadar doğrudan ve evrensel bir biçimde doğrulanmamıştı. Devrimin sonraki olayları o kadar dramatik ki, 1789'un Şubatından Nisanına kadar bütün ülkede gerçekleşen denemenin büyüklüğünden dikkatleri uzaklaştırmaktadır. Daha önce ne Fransa'da ne başka yerde böyle bir işe hiç kalkışılmamıştı –kuşkusuz anayasal mükemmellik örneği Büyük Britanya Krallığı hariç. Eşzamanlı bir danışma ve temsil hareketinde yirmi beş bin *cahier* hazırlandı.

Elbette bunların hepsi halkın gerçek sesini yansıtmıyordu. 24 Ocaktaki toplantıda belirlenen Genel Meclise seçilme düzenine göre, soyluluk ve ruhban sınıf temsilcilerini doğrudan seçerken,

Üçüncü Tabaka vekillerini belirleme süreci karışık ve dolaylı olacaktı. Yerel meclisler, ortaçağdaki adıyla *bailliages* (kaza daireleri) toplanacaktı; kabaca her yüz seçmene –yirmi beş yaşından büyük vergi mükellefi olarak tanımlananlar– bir kişi. (Anlaşılan, bazı yerel meclislerde kraliyet fermanının cinsiyet belirtmediğini öne süren dul kadınlar da yer almış). Bu şekilde yaratılan seçmen sayısı altı milyonu buluyordu. Bütün karmaşıklığına ve pratik zorluğuna rağmen, dünyada o zamana kadar girilmiş en kalabalık siyasal temsil denemesiydi.

Çoğunlukla köy kilisesinde toplanan bu birinci derece meclisler *cahier*lerini hazırladı ve cemaati daha üst bir mecliste temsil edecek vekillerini seçti. Bazı bölgelerde bu “genel meclis” vekilleri seçti, ama çoğu kez Versailles’daki Genel Meclis için son seçime gelene kadar aşamalar halinde küçülmek zorundaydı. Prosedür, eleme sürecinden geçecek kişinin en belagatli, eğitilmiş ve siyasal açıdan becerikli olmasını da sağlamaktaydı. Yani süreci başarıyla geçenler ezici çoğunlukla avukatlar ve memurların –yerel akademilerin ve *sociétés de pensées*in yiğitleri– yanı sıra, bir miktar hekim, noter ve aydınlanmış eski din adamı (Sieyès gibi) ile geçici işadamları olacaktı.

Diğer yanda, yerel meclislere hiçbir resmi gözdağı verilmedi. Necker, seçimler sırasında kesinlikle tarafsız kalma ve sansürden tamamen uzak durma sözünü tuttu. Örneğin devletin ve *intendant*lardan mültezimlerin aracılara kadar devlet hizmetkârlarının zorbalıklarının açıkça eleştirildiği meclisleri genellikle yerel yönetim memurları yönetti. Bu eleştirilerin tümü nihai rapora konuldu. Bu yüzden, inançlar ve kişiselilikler filtrelenmesine rağmen, *cahier*ler kışın sonunda ve ilkbaharın başında siyasal ulusları yeniden doğarken, Fransız halkının kafasındakiyle ilgili şaşırtıcı ölçüde eksiksiz bir anlatım verir.

*Cahier*ler iki sesle konuşur. Büyük bir bölümü, sıklıkla her üç Tabakadan, uyum halinde ifade edilmiş yurtsever birlik sesini yansıtır. İfadeleri öncelikle siyasal ve yasal konularla ilgiliydi ve sesleri, modernleşen Fransa’nın eğitilmiş kent dünyasının sesiydi. Kırsal kesimin ve kasaba esnafının ses tonu daha keksindi; biçim gereği Üçüncü Tabaka siyasetinin dindar klişelerini tekrarlıyordu, ama esasında milis ve av yasaları musibetleri (kırsal *cahier*lerde

en çok kullanılan terim *fléau* sözcüğüydü), vergi, adalet konularıyla, başka bir deyişle varlığını sürdürmekle ilgiliydi.

Birinci dilin –siyasal değişim dilinin– bu kadar standartlaşmış olması çok şaşırtıcı değildir. 1788 sonbaharının broşür literatüründe anlatılan temel konuların büyük bölümünü bir araya toplayacak bir basılı “program” üretmek için bilinçli çabalar vardı. Sieyès yerel meclisler için, binlerce basılan ve Dük d’Orléans’ın onaylayıcı bir notuyla birlikte bütün Il-de-France’a dağıtılan bir el kitabı çıkardı. Papazlara, yalnızca söylenebilecekleri değil, *cahier*ye yazma sırasını ve şeklini de gösteren öğretici kitapçıktan yararlanmaları önerildi. Bazı *cahier*ler liberal geleceğin model manifestoları olarak ünlendi –en ünlüsü de Nemours Üçüncü Tabakası için Du Pont de Nemours’un yazdığı muazzam belgeydi.

Mesaj hep aynıydı. Genel Meclis, Ulusun birleşmiş organıydı ve periyodik olarak, Ulusun işi ne zaman gerektirirse o zaman toplantıya çağrılmalıydı. Bazı belgeler üç yıllık oturumlar önerdi; daha cüretkâr olanlar, yeni bir anayasa oluşturulana kadar oturumun devam etmesinde ısrar etti. Hatırı sayılır miktarda *cahier*, yasama yetkisini ulusal bir meclisle özdeşleştirdi ve İngiliz tarzı bir güçler ayrılığında ısrar etti. Belgelerin tamamı, her yeni vergilendirmeye meclisin onay vermesini istedi. Kişi, düşünce, söz ve yayın özgürlüğü garanti edilmeliydi; bu, *lettre de cahet*lerin, her türlü keyfi adalet biçiminin (askeri mahkemeler gibi) ve her türlü sansürün kaldırılması demekti. Sayısız *cahier*’de, postaya müdahale kişi özgürlüğüne doğrudan bir saldırı olarak ifade edildi.

Mali konularda da benzer bir uyum vardı. Tahtın borçları ulusal bir borç olarak konsolide edilecekti. Her yıl devletin her bakanlığının hesabını verdiği bir bütçe yayımlamak zorunlu olacaktı. Memuriyet satın alma kaldırılacaktı (en başta da maliyede) ve hiçbir vergi mükellefi, rütbe ya da ayrıcalık iddiası gerekçesiyle mükellefiyetten muaf tutulmayacaktı. Soyluluk kalacaksa (diyordu çok sayıda soyluluk *cahier*’si), yalnızca onursal bir konu, Rabaut Saint-Etienne’in “ulusun süslü parçası” dediği şey olmalıydı.

Liberal seçkinlerin *cahier*leri, ister ilk iki tabakada ister Üçüncü Tabakada olsun, kendi akademilerinin standart tartışma gündemini devlet maslahatına çevirdiler. Birçoğuna göre, bir ulusal eğitim programı olmalıydı. Piyangolar, oyun evleri ve insanları

baştan çıkarıp kendilerini geliştirmekten alıkoyan diğer saçmalıklar yasaklanmalıydı. Önemli bir kısmı liberal ekonomik ilkelere bağlıydı: Loncaların, emeğin özgürlüğü ve dolaşımıyla ilgili bütün kısıtlamaların kaldırılması; iç gümrük engellerine ve her türlü il-tizama son verilmesi. Bu konuların birçoğunda, kişisel özgürlüğü ekonomik özgürlükle eşleştirme kaygısıyla “burjuva” paradigma-ya en çok yaklaşan belgeler, paradoksal bir biçimde, soyluluğun *cahier*leriydi. Bu sınıfın çoğunluğunun ticaretle, sanayiyle, finans işleriyle ve teknolojiyle ilişkisi göz önüne alındığında, bu durum ilk bakışta olduğu kadar şaşırtıcı olmayabilir. Ama soyluluk *cahier*lerinin büyük çoğunluğu, temel “burjuva” aksiyomdan, kanun önünde eşitlik aksiyomundan yana olduğunu ilan etti.

Bu, 1770’lerin ve 1780’lerin modernleşme ruhuna uygun bir Fransa görüşüydü. Rütbe eriyip yurttaşlığa dönüşecekti; bilim ve eğitim, seçkinlerin yol göstericiliği altında, halkın hayvani bilgisizliğine, yoksulluğuna ve hastalıklarına son verecekti. Aydınlanmış kişisel çıkar toprakta geçerli olacak ve müreffeh bir köylülük yaratacaktı; bu köylüler, rasyonel çiftçilik yöntemleriyle, mamul mal tüketicilerine dönüşmeye yetecek kadar artık ürün üretebilecekti. Bu da, savunmacı korumacılıktan uzaklaşıp girişimciliğe yönelebilecek bir işgücünün yararına olacaktı. Bu dönüşmüş ülkeyi, liyakate göre atanmış hesap verebilir bir yönetim, ciddi-yetle ve dürüstlikle yönetecekti. Yurtseverlik ve kamu hizmeti, çok sevilen bir hükümdardan başlamak üzere, örnek niteliğinde olacaktı; sanatlar daha önce hiç olmadığı kadar çiçeklenecekti ve yeni çağ aynı zamanda hem Fransa’ya hem bütün insanlığa ait olacaktı.

Şaşırtıcı sayıda soylu, bu görüşleri paylaşmaktaydı. Bu görüşler büyük kentlerin *cahier*lerine kaydedildi: Paris’te oturan dört bin soylunun, Bordeaux ve Rouen gibi büyük kentlerin ve Aix, Saumur, Grenoble, Blois ve Orléans gibi daha küçük taşra merkezlerinin *cahier*lerine. Pont-à-Mousson’da Moselleli soylular gibi, en uzak meclislerin üyeleri bile “felsefeyle aydınlanmış akıl” adına, kendi sınıfına ait bütün mali istisnaların kaldırılmasını, vergi yükümlülüğü bakımından bütün yurttaşlara eşit davranılmasını ve her türlü kişisel ayrıcalığa son verilmesini ısrarla istedi. Soyluluk, satın alınabilir memuriyetler kaldırılınca bedellerinin geri

ödenmesi gerektiğini varsayarken, bunun çok tedrici bir biçimde devletin çıkarlarına uygun yapılmasını düşünmekteydi.

Tam uyumlu bir koro söz konusu değildi. Seçim mekanizmasının paradoksal sonucu, hiçbir zaman modernlik kültürünün parçası olmamış ve saygı görmek için unvandan başka bir şeyleri olmayan çok daha fazla sayıda yoksul taşra soylusuna temsil hakkı vermek oldu. Bretanya'da bunlar, Ocak 1789'da, Üçüncü Tabakanın tabakaya göre değil, bireysel oy önerilerini destekleyen kalabalıklarla birlikte Rennes'de sokak arbedelerinde yer alan çelik kılıçlılar –*épées de fer*. Hem fiziksel hem siyasal yarışmalarda en iyi olan bu kişiler, Meclise vekil seçmeyi reddetti. Başka yerlerde, kalıtsal rütbelerini bir yurttaşlar ulusu içinde eritme düşüncesinden fazla büyülenmeyen soylu grupları, tabakaya göre oy vermekten yana tutum takınıp, Meclise kendi görüşlerini destekleyecek vekiller seçti. Örneğin Cotentin yarımadasında, Coutances'ta, vekiller Leclerc de Juigne, Achard de Bonvouloir, Beudrap de Sotteville ve Arthur de Villarnois gibi şöhretli adların keyfini çıkardı. "Tabakaların uyumunu" genel terimlerle onaylarken, "farklı, ayrı, eşit ve özgür" kendilikler olarak toplanmaları, tartışmaları ve oylama yapmaları gerektiğini açıkça ifade ettiler.

Bir yanda, kendilerini eski "Komün"de Üçüncü Tabaka yurttaşlardan ayrılmaya mecbur eden seçim yönetmeliklerine şiddetle karşı çıkan Paris soyluları, Dauphiné, Provence ve Languedoc'un yurttaş-soyluları ile diğer yanda Bretanya, Burgonya, Franche-Comté ve yukarı Normandiya'nın asilzadeleri arasında, büyük bir karma düşünce topluluğu vardı. Birçok soylu meclisinde, tabaka oyu mu yoksa bireysel oy mu konusunda karar az farkla alındı: Örneğin Blois'da kırk bire kırk üç farkla. Toplumsal kişilikleri kentli, modern bir varoluş ile bir senyör mülkünü yönetme arasında bölünen birçok soylu, ulusal konuları –vergilendirme, savaş ve barış gibi– ortak tartışıp oylamak, ama tabakaları ilgilendiren konularda ayrı bir kimliği korumak gerektiğini savundu. Bazıları kararı (Necker gibi) bizzat Meclise bırakmaya hazırды; "Ulusun ihtiyaçları gerektirir"se ortak oylama yapmaya hazır olacaktı. Blois'da, oylar tam olarak bu şekilde yeniden kullanılınca, tabakaya göre oy vermeye karar verenlerin sayısı yirmi beşe düştü; "karma" bir uzlaşmayı desteklemeye hazır olanların sayısı altmış

sekize ulaştı. Bu koşullarda ve “ulusal işlerde” bireysel oy vermeye hazır bu meclislerin *cahier*leri ilke olarak bireysel oya zaten bağlı olanlara eklense, 1789’da Fransız soyluluğunun çoğunluğu (yaklaşık yüzde 60) sahiden ulusal bir meclisten yana çıkardı.

O yüzden “Üçüncü Tabaka,” başlangıçta liberal soylularca tasarlanan ve kendi seçkinleri içinde derin bölünmelerin olanaklı kıldığı ortak bir siyasal girişim olarak var oldu. Ruhban sınıfı içinde de, köy papazlarının (kendi tabakalarının meclislerinde bolca temsil edilen) aşırı zengin bir ruhban aristokrasiye karşı şikâyetlerini onaylamaya hazır bir piskopos grubu vardı. Ama kuşku yok ki, bizzat seçim süreci yeni kişilere –büyük ölçüde hukuk mesleğinden ve devlet memurluğundan gelen– kendini Üçüncü Tabakanın sözcüsü olarak gösterme fırsatı verdi. Ruhban sınıfı içinde daha da radikal bir süreç gerçekleşti; bu süreçte kırsal alandaki papazlar piskoposluk hiyerarşisine bir muhalefet oluşturdu. Bunu yaparken her iki grup da patronlarından kurtuldu; öyle ki, ne kadar iyi niyetli olursa olsun, Genel Mecliste soylular tarafından temsil edilmemeleri konusunda ısrarlı oldular.

Antoine Lavoisier’nin onur kırıcı deneyimi bu ayrılığın tipik örneğiydi. Bir Genel Mültezim olarak –daha kötüsü Paris’in etrafını çeviren yeni gümrük duvarının tasarımcısı olarak– ne kadar sevimsiz olursa olsun, Lavoisier aynı zamanda yeni tarımın öncüsüydü. Kendi önerisiyle kurulan Kraliyet Tarım Komitesinin Sekreteri olarak, bütün Fransa’da en berbat tarım arazisi olan yeri –Sologne– ıslah etmeye yönelik deneysel bir girişime kendi cebinden epeyce para harcamıştı. Orta Loire Vadisinin güneyinde bataklık, drenajı kötü, nemli bir bölge olan Sologne’un, çavdar ekimini çürüten, köylüleri mahmuzlu mantar saldırısına uğradığında bile tahılı tüketmek zorunda bırakan korkunç bir iklimi vardı. Bu durum, en azından çavdar mahmuz hastalığıyla bağlantılı halüsinasyonlara yol açmaktaydı. Çoğu kez kangrenle sonuçlanan bir damar felci biçimine ve birçok Fransız hekimin “karıncalanma” –karıncalar tarafından yenilme duygusu– olarak bildiği bir duruma da yol açmaktaydı.

Lavoisier, 1788’de Komiteye sunduğu uzun bir raporda, Fréñchines’teki model çiftliğinde sürdürdüğü on yıllık sıkı çalışmanın sonuçlarını anlattı; orada, başarılı bir biçimde yoncaya ve

korungaya geçmeden, patates ve pancar ekimine başlamadan önce adi yonca çayırları yaratmaya üç yıl harcamıştı. İspanya'dan koç ve koyun ithal edildi; Chanteloup inekleri daha yerel ırkla çiftleştirilerek daha dayanıklı hayvanlar üretildi. On yılın sonunda, bütün bunlar memnuniyet verici bazı sonuçlar verdiği halde, bireysel yarıcı çiftçiden aynısını beklemenin saflık olacağı sonucuna vardı; çünkü "bir yılın sonunda (vergi yükü altında) kendisini şanslı sayan çiftçinin varlığını sürdürmesi, hatta sefil ve hastalıklı bir yaşam sürdürmesi için bile bir şey kalmaz."

Loire ve Ile-de-France'da gelişen toprak sahiplerinin oluşturduğu küçük topluluk için Lavoisier bir kahramandı. Üçüncü Tabakanın bir vekili seçilince kendisini çok kötü bir biçimde bir Yurttaş-Yurtsever olarak tanımlamak istedi. Bu teknik olarak mümkündü, çünkü kraliyet fermanı, dört ön seçmenden yalnızca ikisinin Üçüncü Tabakadan olmasının zorunlu olduğunu belirtmişti. Ama liberal soyluluğun iyi niyetli ama kibirli üyeleri bundan yararlanmaya kalkışınca, fermanın bu hükmü soylu meclislerinde epeyce düşmanlığa neden oldu. La-Chapelle-Vendômoise'da meclis tutanaklarını imzaladığına göre, Lavoisier bu tür toplantıların en az birine katılmıştı; ama memleketi Villefrancoeur'de Üçüncü Tabaka tarafından toplumsal olarak seçim dışı kaldığı için reddedildi.

Yukarıdan aşağı inildikçe ağırlıklı görüş birlik ve uyum yönünde olduğu halde, aşağıdan yukarı çıkıldıkça şikâyet ve uyumsuzluk görüşü ağırlıktaydı. Seçkinlerin açıklamaları Aydınlanma iyimserliğinin belgeleriymken, halkın açıklamaları gerçek birer ağıttı – *doléances*. Ses tonları üzüntü ve öfkenin bir karışımıydı; aklın ve doğanın apaçık önermelerinden çok, sorunlarını giderebilecek bir kral-babaya başvuruyorlardı. Pithiviers'e yakın Allainville'de yerel bir ilham perisi, reformcu Kralın "iyi kalbi"ni çiçeklerin tozlaşmasını sağlayan bir arıyla karşılaştırdı. Ama aynı zamanda köylüleri *gabelle* tahsildarlarından, "altın kadehlerinde talihsizlerin gözyaşlarını içen kan emiciler"den kurtarması için yalvardı.

Bu şikâyetlerin yazılı biçimlerini üreten papazlar, noterler ya da yerel avukatlar, standart siyasal reform katalogunun şikâyetlere dahil edilmesini sağladı. Bu küçük kasaba kâtiplerinin birçoğu mart ayında haftalarca köyleri dolaşıp, yerel ahalinin toplantılarını örgütlemelerine ve standart bir belge çıkarmalarına yardım etti;

bu yüzden, komşu köylerin *cahier*lerinde gerçekten özdeş ifadeler rastlanır. Ama çarpıcı farklılıklar da vardı. *Cahier*ler genellikle sanki kişisel bir elçi, Krala köyü ve çevresini gezdirmiş ve kötülüklerin kaynağının hem yerel topografyada hem bu topraklarda kamp kurmuş baronlarda olduğunu açıklıyormuş gibi başlıyordu. Örneğin dağlık güneybatıda Lot Irmağının kestiği Cabrerets köyü, bugün yakındaki Cahors'un siyah şarabını tatmaya giden turistler tarafından çokça ziyaret edilir. Ama 1789'da köylüler güzelliğin kıymetini bilemedi. Cemaat, diyordu *cahier*, "dünyanın en korkunç ve en berbat köşesinde bulunmaktadır ve çalılarla kaplı, otlaqsız, ulaşılmaz dağlardan ve yalçın kayalardan başka hiçbir şeyi yoktur... Haklı olarak denilebilir ki, Cabrerets cemaati Krallığın en yoksul ve en sefil cemaatidir." Tek ulaşım kanalı olan patikalar atlara ya da eşeklere bile uygun değildi; bu yüzden Cahors'a yaya gitmek altı saati alıyordu. Şaşırtıcı değil, bu yere uzun süredir bir papaz uğramamıştı. Dolayısıyla en temel ihtiyaçları basitti ve asla devrimci değildi: Düzgün bir yol ve bir kilise.

Başka yerlerde, insanın neden olduğu tahribatlar coğrafyanın ya da iklimin acımasızlıklarını daha da kötüleştirmişti ve köy *cahier*leri fiziksel durumlarını değerlendirdikten sonra, köylülerin yaşamını özellikle zorlaştıran ruhsatlı zorbaların uzun bir listesini veriyorlardı. Hem devletin hem *seigneur*ün vergi tahsildarları, icra memurları, Tarn'daki Comberouger'de günde otuz kuruş ücret alıp, yerel ahaliye dehşet salarak vergi ödettiren ya da elinde ne varsa zorla alan *porteur de contraineler* her zaman listenin başında yer almaktaydı.

Tuz vergisi *gabelousu* en kötüsüydü. Tuz özellikle geriletici sayılmaktaydı, çünkü bir *cahier*'nin anlaşılabilir bir abartmayla ifade ettiği gibi, "tuz genellikle yoksulların tencerelerine koydukları tek şeydir." Ardennes'de (kuzeydoğu Fransa) Thionville'in dışında yetmiş dört haneli bir köy olan Kanfen'in *cahier*'si bu konuda özellikle dilbazdır. Ahalisinin büyük çoğunluğu, mera, tahıl ve odun çok pahalı olduğu için çiftliklerde gündelikçi olarak çalışmaya mecburdu. Minnacık ücretleriyle –bazen günde beş kuruş– tuzu vergilendirildiği yüksek fiyattan almaları olanaklı değildi. Bu yüzden sekiz günlük tuz ihtiyacını kaçak satın almak ve büyük olasılıkla *gabelle* ajanlarının bir çitin arkasında gizlenmiş,

pusuda beklediği evlerine, “titreyerek geri dönmek” zorunda kalıyorlardı. Suçlu saldırıya uğrar, tutuklanır, vergiyi ödemeye zorlanırdı ve ödeyemezse ailesine haber bile verilmeden hapishaneye götürülürdü. “Tutukladıkları bir kadınsa,”

utanmadan her yerini arar ve hakaret ederler... evlere girdiklerinde, şafak sökerken... namuslu adamlar gibi değil, kılıçlarla, avcı bıçaklarıyla ve çelik uçlu sopalarla silahlanmış bir haydut çetesi gibi girerler. Kadın yataktaysa yatağı arar, kadının hasta olup olmadığına aldırmaz, yaptıklarından zerre kadar utanmadan yatağın altını üstüne getirirler. Böyle bir çete, kadının gebe olduğu bir eve girerse, olacakları düşünün. Çoğu kez rahminin meyvesinin ölümüyle sonuçlanır.

Çiftçilerin “musibet” olarak sınıflandırdığı daha başka birçok istenmeyen kişi vardı: Ücret olarak belirlenmiş bir miktar para yerine, belirlenmemiş miktarda tahıl alarak çiftçileri dolandıran değirmenciler; ekinlerini yiyen tavşanlara tuzak kurduklarında kendilerine köpekle saldıran av bekçileri; dediklerine göre, kırsal yerleşim yerlerini istila eden “serseriler” (genellikle uyuyacak bir samanlık ve sadaka arayan işsiz göçmenler). Alsace, Lorraine ve Moselle’de anti-semitik şikâyetler yaygındı; Yahudilerin aşırı faizli borçla köylüleri soyduğu iddia ediliyordu. Bretonya’da, zoraki bir müşteriye haraca kesen ve “bahtsız rahatlatmaktan çok zehirlemesi olası” küflü malzemeyle kazıklayan korumalı tütün tekelleriyle ilgili şikâyetler vardı. Boisse’dan aynı *cahier*, at hırsızlarını, kürek cezasının caydırmadığı ve ölüm cezasını hak eden özel bir suçlu türü olarak tanımlamaktaydı. Güney ve güneydoğuda, köylüler açlıktan ölürken toprağın kaymağını yiyen manastır tarikatlarına yönelik sert eleştiriler vardı. Orta Loire’da, Onzain’de *cahier*, bütün dini tarikatların değersiz asalaklar olarak yasaklanmasını isteyecek kadar ileri gitti. Senyör saraylarının subayları ve zabıtalrı, silahlı bilgisizlikleri ve acımasızlıklarından ötürü özellikle küçümsenmekteydi.

Bu gruplara saldırılar kendiliğinden yükseldi, ama bizzat saldırıya uğrayan grupların mensuplarınca yönlendirilen propaganda kampanyalarından cesaret aldılar. Bu yüzden piskoposlukların ve manastırların servetine karşı en ateşli açıklama, Augustinusçu kanon Ducastelier’den geldi. *Tapınaktaki Altın*’da, Kilisenin “ilk

kutsallığına" tekrar kavuşması için "ilk zenginliğine" geri dönmesini istedi. "Fransa'nın zenginliğinin yarısıyla yirmi milyon geçtikten, ruhban sınıf ve kan emiciler diğer yarısını yutmaktadır." Rahipler "devletin yurttaşları" olmalıdır. Aynı şekilde, Châteletli aristokrat sulh hâkimi André-Jean Boucher d'Argis, senyör saraylarını "yapıştıkları vücudun kanını son damlasına kadar emen vampirler"le karşılaştırdı.

Bütün bu hastalıkların çaresi, özgürlükten çok korumacılıktı. (Tek istisna tuzdu.) Zamanı tersine çevirip mülkiyet hakkının modern tanımlarını daha geleneksel komünal yükümlülüğe bağlama ihtiyacı, Üçüncü Tabakanın neredeyse bütün *cahier*lerinde yer alan bir temaydı. Miras yasalarından söz edildiği yerlerde, toprağın mirasçılar arasında eşit bölüşülmesi neredeyse her zaman ısrarla belirtilmekteydi (bu geleneksel pratik, varlığını sürdürmez parseller yaratmış olmasına rağmen). Tahıl ticareti yeniden kanunla düzenlenmeliydi ve yalnızca resmi *brevet* lisansı olanların yalnızca resmi olarak belirlenmiş pazarlarda satış yapmasına izin verilmeliydi. Normandiya'da Nôtre-Dame-de-Franqueville beldesi, buğday fiyatlarının "yoksulların alabileceği bir düzeye" sabitlenmesini bile istedi. Başak hakkı korunmalıydı. Köylülerin öteden beri hayvanlarını otlattıkları meraların çevrilmesi önlenmelidir; gölleri çitle çevrili çayırılara dönüştürmek için kurutmak da engellenmelidir, çünkü bu da köyü hayvanları sulayacak yerden yoksun bırakmaktaydı.

Geleneksel olarak yakacak odun temin edilen ve hayvan otlatmak için kullanılan ormanlık alanlar daha da şiddetli bir anlaşmazlık kaynağıydı. Örneğin Burgonya'da üç ayrı talep –gemi yapımı için (denizden uzak olmasına rağmen), kentsel inşaat sanayi için ve en önemlisi en çok soyluların yatırım yaptığı metalürji sanayileri için– kereste fiyatlarını aşırı yükseltmişti. 1760'lardan itibaren benimsenen saldırgan mülk yönetimi bu kadar değerli bir yatırım konusunda duygusal –hatta geleneksel– olamazdı. Fidanları yiyen hayvanları uzak tutmak ve suç işleyenlerin peşine düşmek için özel orman muhafızlarına başvuruldu.

Cahors'a yakın Le Montat'da köylüler işlerin daha kötüye gittiğinden emindi. Hasat yüz yıl öncesinden daha azdı; tarla açma, etrafı çevrili alanlar ve orman kesimi köylülere hayvanlarını ot-

latacak yer bırakmamış ve dolayısıyla bitkin düşen toprağı verimli kılacak hayvan gübresi de kalmamıştı. Koşullar kötüleştikçe vergiler, kiralar ve temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları iki katına çıkmıştı. Bunun sonucunda Montatlı çiftçiler “kendi malları arasında yabancı durumuna düşmüş, avare ve serseri bir yaşamın peşine düşmek zorunda kalmış... Umutlarımızın, özlemlerimizin ve emeklerimizin temeli olan mutluluk bizden uzaklaşmış... yıllardır ekinlerimizi alıp götüreren afetlerle karşılaştık; kafamızı sürekli meşgul eden ve gücümüzü çok aşan sayısız vergi...” İstedikleri tek şey,

geçinmek için alın terimizle ve gözyaşımızla ıslanmış bir parça ekmek elde edebildiğimiz kendi mülkümüze sahip olmak[ta], ama bir süredir bu mutluluk bile bize çok görülmektedir... ekmeğin son kırıntısı da bizden alındı, öyle ki gelecekte umudumuz kesildi; çaresizlik ve ölüm tek çaremiz oldu, yine de sizin [Kralın] babacan sesiniz kalplerimizin sesini duydu ve bizi neşeyle doldurdu.

Le Montat, güneybatı Massif Central'ın en çorak bölgelerinden birinin göbeğindeydi. *Pays de petites cultures*ün ortasında, çok fazla sayıda kişinin çok az miktarda toprak için kapıştığı ve yüz binlerce kişinin küçük parsellerde yarıcılık yapmaktan vazgeçip topraksız göçebe emekçi haline geldiği bir bölgeydi. Ama parsellerin daha büyük, kent pazarları için ürün yetiştirmenin daha yaygın, ulaşımın daha iyi, toprağın daha verimli ve mahsulün daha bol olduğu *pays de grandes cultures*de de şikâyetlerin çoğu aynıydı. Bu bölgelerde (İle-de-France, Beauce, Loire Vadisi, Fransız Flandre'si ve Artois gibi) sırf köylüler daha müreffeh, arazileri daha büyük ve az buçuk eğitilmiş oldukları için, yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmelerin güvenliklerine yönelik tehditlerini çok daha keskin bir biçimde hissettiler. Ortak toprakların çevrilmesine, göllerin kurutulmasına ve ormanların kesilmesine direnişlerini kör bir muhafazakârlık olarak değil, sermaye kaynakları için senyörlerin temsilcileriyle mücadele olarak nitelemek daha iyidir. Ama bu direniş çıplak bireyciliğe değil, kolektif ilkelere ve eylemlere dayanmaktaydı. 1789'dan epey önce toprak ağalarının temellükleri köy meclislerine ve yerel mahkemelere götürülmüş-tü; bu kurullarda hükümetin yasal temsilcileri, *seigneur karşı*

onların tarafını genellikle tutmamıştı. Sonuç olarak, *cahier* istemi bittiği sırada, genellikle hali vakti yerinde çiftçilerin elinde olan bir yerel köy liderliği, şikâyetlerini zaten belirlemiş ve topluluk hakları için mücadelede tahtın bir müttefik olacağını sanarak yerel soyluluğa karşı gücünü test etmişti.

Bu aynı köy “muhtarları” (Fransız Flandre’sinde bunlara *hofmannen* denilmekteydi) de eleştiriden muaf değildi. Beauce ve Brie’de olduğu gibi, ortak toprağın çevrilmesinden ve bölüşülmesinden bireysel olarak yararlandıkları yerlerde, *cahier*ler yoksul köylülerin şikâyetlerine yer verdi. Châtenay, Baillet, Marly ve Servan-en-Brie’de olduğu gibi, bazı durumlarda zengin çiftçiler çok kişiyi yoksullaştırmakla suçlandı ve çiftlik büyüklüğünün, dört pullukla sürülebilecek toprakla sınırlandırılması istendi. “Zengin toprak sahiplerinin hırslarına bir takoz koymanın zamanıdır,” diyordu Fosses’in *cahier*’si; burada çiftlik sahipleri, haciz yoluyla mülklerini ellerinden almak niyetiyle yoksul çiftçilere fahiş koşullarla borç para vermekle suçlandı. Vincennes’e yakın Villeron’da, “toprağı eskiden olduğu gibi küçük çiftlikler halinde tutacak” bir yasa açıkça istenmekteydi.

Bu yüzden kırsal *ancien régime*, Devrime de aktaracağı çelişkiler içindeydi. Bir yanda, tarım dernekleriyle, deneysel çiftlikleriyle (Lavoisier’nin Sologne’da öncülüğünü yaptığı çalışma gibi) ve serbest ticaret politikalarıyla hükümet, fizyokrat bir gelecek görüşüne bağlıydı: Nakit piyasaları, konsolide parseller, sermaye birikimi, yüksek tarımsal ürün ve yem bitkisi fiyatları –rasyonelleşmiş, “İngiliz” çiftçiliği. Ama (topluluk kurumları aracılığıyla daha kolay toplanan) vergi ve toplumsal barış ihtiyacı, hükümeti tam tersi yöne, korumacılık ve müdahale yönüne itti.

Fransa’nın çoğunun, kırsal kesimde daha az değil, daha fazla hükümet istediği, *cahier*lerden açıkça anlaşılmaktaydı. Peş peşe meclisler sığır ve at hırsızlarına, eli uzun serserilere, kalpazanlara –hatta Loiret’deki Cloyes’da bölgeyi istila edip hem insanlara hem yabancı hayvanlara zarar verdikleri söylenen şarlatanlara ve sahte doktorlara karşı– daha iyi zabıta önlemi istedi. Köyler –hem *grandes* hem *petites cultures* içinde– eğer yoksa papaz, varsa da onlara daha iyi ücret; okul, yol, köprü, yoksullar ve kimsesizler için sığınma evleri istiyorlardı. Ortak tema, toplumsal otorite-

nin özel yargıdan –mültezimler, senyör mahkemeleri ya da yerel rahipler– taht hükümetine ve dolayısıyla Ulusa aktarılması isteyiydi. Dolayısıyla su kaynakları ya da fundalıklar üzerinde kimin hak sahibi olduğunu, toprağın herkese açık kalıp kalmamasını ya da çevrilip çevrilememesini yalnızca kraliyet (yani Ulus) adaleti belirlemeliydi. Tasarlanan ortaklık özenli bir hükümdar ile aktif, yetkili, yerel bir cemaat arasındaydı.

Kırsal *cahier*lerde ortaya konulan türden sahiden ataerkil bir devletin, geriye kalan çağdışı feodal hakların kullanılmasıyla bağdaşmadığı apaçık görünüyordu. Bu haklar, özellikle bazı hizmetleri yerine getirme yükümlülüğünden kurtulmanın karşılığında yerel sakinlerden para sızdırmak için bir bahane olarak kullanılınca, Abbé Clerget ve Turgot’nun meslektaşları Boncerf gibi yazarların şiddetli saldırısına uğramıştı. Clerget, Franche-Comté’lu bir *seigneur*’ün kışın vasallarını ava götürme ve “pisliğinde ayaklarını ısıtmak için bağırsaklarını açtırma” hakkına sahip olduğu iddiasını özellikle düzmece buluyordu. Burgonya’da ve Nivernais’de bu tür tuhaflikler varlığını sürdürmekteydi –kesilen her öküzün dilini şatonun keyfine teslim etme yükümlülüğü gibi. Vosges’da benzer bir hak, aynı vesileyle boğaların taşaklarının sunulmasını gerektirmekteydi. Bir köylünün toprağını satması için lordun iznini gerektiren ve evini paylaşan bir yakın akraba dışında birine miras bırakmasını yasaklayan *mainmorte* kalıntısı daha da can sıkıcıydı. Yine de bunlar Fransa’nın geri kalan kısmında ortadan kalkmış bir feodalizmin döküntülerinden başka bir şey değildi.

Daha tipik olarak, senyör yöneticiler ayrıcalığı, sözüm ona verilen hizmetlerin –değirmencilik, biracılık, bir ırmağı geçmek, pazara hayvan götürmek– ücretlerine ve unvan anlamında lordun olan toprakta çiftçilik yapma ayrıcalığı için her yıl istenen kiralara dönüştürdü. Bu tür hizmetler ve yasal harçlar, mahkemelik olursa (sıkça olduğu gibi) iddiaları kanıtlamak için en güncel arşiv belgeleriyle (on sekizinci yüzyıl Fransa’sında bir oksimoron değildi) ve yeni bir araştırmacı mesleğiyle tamamlanan yeni bir iş biçimi olarak saldırganca dayatılmıştı.

Bu yüzden başından itibaren Devrim hızla ters yönle akıyordu. Liderleri emeğin özgürlüğünü, serbestleşmesini ve devingenliğini; ticarileşmeyi; rasyonel ekonomik faaliyeti istiyordu.

Ama insanları (onlara göre, Kralın izin verdiği) şiddete başvur-maya kıskırtan sıkıntı, tam tersi ihtiyaçlardan kaynaklandı. Bu durum köylüler için olduğu kadar kentli esnaf için de geçerliydi. Hem kasabaların içinde hem özellikle ev dokumacılığına ve eğir-meciliğine bağımlı kırsal bölgelerden gelen çarpıcı sayıda *cahi-er*, makineleşmeyi ve sınaî süreçlerin fabrikalarda toplanmasına saldırmaktaydı. Fuarlarda ve pazarlarda vasıfsız ve örgütsüz pe-rakendecilik daha da sert kınanmaktaydı. Her türlü işportacı ve seyyar satıcı, loncaya ücret ödemek ve resmi ruhsat için yıllarca çıraklıktan geçmek zorunda olanlardan daha düşük fiyatla taklit mal satan mütecavizler olarak görülmektedir.

Doğrusu, kasabalarda Üçüncü Tabakanın birinci meclisleri-nin loncalar ve korporasyonlar tarafından örgütlendiği göz önü-ne alınırsa bu görüşler öngörülebilirdi; kalfalardan çok ustaların görüşlerinin ağırlıkta olması beklenirdi. Ama ustalar ile çalışan-ların kaçak emek tehdidi konusunda, sırf diğer konular –özellikle geçim ücreti– ana anlaşmazlık nedeni olduğu için *meceburen* bö-lündüklerini varsaymak eşit ölçüde saflık olurdu. Büyük kentlerin pek çoğunda, terzilik gibi uzun süredir yerleşik zanaatlar ile pazar tezgâhlarında satılık mal üreten göçmen işçiler arasında sürega-len bir düşmanlık vardı. Emek piyasasının akışkan olduğu Paris'te bile kadın çiçekçilerin ve şapka süslemecilerin *cahier*'sinin işçile-rin yanı sıra lonca patroniçelerini de temsil edip etmediği belli de-ğildir. "Bu günlerde herkes[in] bir buket hazırlayabilme derdinde" olmasıyla ve "ahlaksız kadınlar"ın "kaotik pratikleriyle namuslu çiçekleri en aşırı yoksulluğa" mahkûm etmesiyle ilgileniyorlardı. Serbest piyasa tarafından yıkıma itilenler lonca baronesleri değil, "yiyeceğe günde otuz kuruş ödemek zorunda olan aile anneleriydi." Dışarıdaki *faubourglardan* sabahın köründe gelip anlaşılan fiya-tın altında çiçek satan kadınların pratiğine özellikle düşmandılar. Hiç kimsenin Paskalya Yortusu ile Saint Martin Günü (11 Kasım) arasında sabah saat dörtten önce, yılın geri kalan kısmında altı-dan önce çiçek satmasına izin verilmemesini istiyorlardı.

Manş Denizi limanı Le Havre gibi küçük bir taşra kasabasında bu düşmanlıklar daha da berraklaştı. Gemi marangozları loncası, ücret yetersizliğinden şikâyet etmenin yanı sıra, gemi yapımcıla-rının gündelikçi işçi tutma pratiğine de şiddetle karşı çıkmaktay-

dı. Benzer şekilde kahve-limonata-sirke satıcıları, gemilerden mal çalıp tezgâhlarda indirimli satanların ruhsatsız rekabetini kabul etmiyorlardı. Şapkacılar haftada iki kez açılan Havre pazarının topluluğu filen imha ettiğini ısrarla belirtiyorlardı, çünkü “hiçbir bilgiye sahip olmadan sanatın içine sızan kişiler halkı aldatmaktaydı.” Kentte artan hırsızlığın, ayyaşlığın ve kavgaların nedeni bu istikrarsız, disiplinsiz unsurdur.

Kent ile kırsal arasındaki sınırlar değişince bu çatışmalar özellikle keskinleşti. Varoş iç bölgelerden getirilen ürünlerin pazarlanmasıyla ilgili yönetmeliklerin uygulanmasında kasabalıların çektiği güçlük, alışılmış senaryoydu. Ama kendilerini ticari sömürünün kurbanı hissedenler bazen “surların dışındaki” köylerin çiftçileri olabiliyordu. *Affaire des boues* (en iyi “pis iş” olarak çevrilen), Paris’in güneyinde ve batısında Vanves, Ivry, Pantin ve La Villette gibi –şimdi birçoğu Métro durağı– birçok küçük topluluğun başlıca kaygısıydı. Hayvanlarını buralarda otlatma hakkı verilen Parisli kasaplar loncası, bu küçük hareketli mezraları uzun süredir rehin tutmaktaydı. Kasaplar loncasının bu tekeli altında, kentin büyük karnını doyurmak için Paris’in etrafındaki bölgeye filen el konulmuştu. Yerel çiftçilerin hayvan yetiştirmelerine ya da kendi başlarına kente hayvan satmalarına izin verilmiyordu.

Bununla birlikte, lahana ve soğan, havuç ve fasulye yetiştirmelerine izin verilmekteydi. Çayırılarını Parisli kasaplara teslim eden köylere kentin sokaklarındaki dışkıyı bedava toplama hakkı verilmişti: Bostan gübresi olarak altın değerinde pislik. 1770’lerin sonundan beri, diye yakınıyordu *cahier*ler, değerli yükü kent dışına taşıyan gübre arabalarından harç almak için engeller konulmuştu. Bu yeni iş pratiğiyle sömürüldükleri halde, et tüccarlarından otlak ücreti almalarına izin verilmemişti. Onlara göre, çözüm her iki tarafın hizmetin rayiç bedelini belirlemesine izin vermek değil, geleneksel anlaşma koşullarını geri getirmektir. Bir şey yapılmazsa, kasapların stoklarını kendi bildikleri tarzda temizleme tehdidinde bulundular.

Diğer birçok ekonomik modernleşme süreci öfkeli tepkileri tetikledi. Seine’in kollarından Yvette’i yeni bir kanala yönlendirmek için girişimci Defer de La Nouerre’in oluşturduğu bir sendika, ırmak boyunca bütün yerleşim yerlerinin şiddetli itirazına neden

oldu. Bu plan Saint-Marcel varoşunu önemli bir su kaynağından yoksun bırakacak, Gobelini goblencileri mahvedecek ve en kötüsü on altı su değirmeninin un üretme yeteneğine son verecekti. Şubat 1788'de Paris Parlamenti girişimi yasakladı ve Defer'e yarattığı hasarı onarmasını ve ırmağı ilk yatağına döndürmesini emretti. Ama hem Brienne'in hem Necker'in hükümeti projeden yanaydı ve statüsü belirsizken, etkilenen toplulukların *cahier*leri öfkeyle doluydu, projenin devam edeceğinden korkulmaktaydı.

Bu tür oldukça özgül, yerel şikâyetler 1789 kışında ve baharında güçlü tutkular uyandırabilirdi. Bunlar, Parlamenti önüne gelen davalar olarak, yeni doğan kapitalizm ile topluluk hakları arasındaki çatışmanın yalıtık örnekleriydi. *Cahier*lerin metinlerine ve Genel Meclis üyelerini seçme prosedürüne giren bu çatışmalar, Üçüncü Tabakanın siyasallaşmasına epeyce katkıda bulundu. En azından bu anlamda Ulus siyaseti, yüksek tınlı anayasa yapma lafları kadar binlerce yerel maddi şikâyetten de oluşmaktaydı. Ve Devrim sırasında olacağı gibi, merkez ile yerelin, seçkinler ile sıradan insanların çıkarları her zaman aynı yöne çekmedi.

Liberal soyluluğun *cahier*leri, kısıtlamaları kozadan çıkan bir kelebek gibi sarsarak 1770'lerin ve 1780'lerin büyük değişimlerini tamama erdirecek modernleşen bir Fransa resmi sunarken, Üçüncü Tabakanın *cahier*leri çoğu kez kozaya geri dönmeyi istiyordu. Dolayısıyla her şeyi gören, adil ve sevecen bir hükümdarın yönettiği, mütevazı ve sorumlu bir ruhban sınıfın hizmet ettiği hayali bir Fransa önermekteydiler. Bu ideal krallıkta yönetim hem her yerde olmayı hem hiçbir yerde olmamayı, ihtiyaç olduğunda yerel toplulukta hazır olmayı (birçok *cahier*'nin istediği güçlendirilmiş *maréchaussée* zabıtasında olduğu gibi) ama yerel haklara saygısız davranmamaya da özen göstermeyi bir şekilde becerecekti. Böyle bir hükümet, yurttaşlar arasında ve yurttaşlar ile hükümet arasında adil ve karşılıklılığa dayanan ilişkiler kurmayı başaracaktı.

Her şeyden önce, modern yaşamın yozluklarından kurtulmuş bir Fransa olacaktı. Üçüncü Tabakanın sayısız *cahier*'si oyun evlerinin, piyangoların –hatta bazı durumlarda kahvehanelerin– gençleri yoksulluğa ve zamparalığa çeken batakhane oldukları için kaldırılmasını istedi. Yaldızlı dünyanın pisliklerine –müflisler, tefeciler, tahıl spekülâtorleri– dağlamak gibi en şiddetli cezaları

ayırdılar. Birçoğu, Jean-Jacques Rousseau'nun yüreğini ısıtacak bir şevkle, *petits spectacles*ın –bulvar tiyatroları– yasaklanmasını istedi. Âdeta Mercier'nin kıyamet retorliğini izliyormuş gibi, kent yaşamının zehirli çıbanını deşip pisliğini temizlemeyi istiyorlardı.

Elbette bu imkânsız istemektir. Ama bir devrimin iyi tanımlarından biri de imkânsız istemektir.

IV ÖLÜ TAVŞANLAR, YIRTIK DUVAR KÂĞIDI; MART-NİSAN 1789

Fransız Devriminin ilk ağır kayıpları tavşanlardı. 10 ve 11 Mart 1789'da Neuville köylüleri takımlara ayrıldı, sopalarla ve oraklarla silahlanıp çayırda ve ormanda hızlı çoğalan küçük düşmanlarını aramaya koyuldu. Onlara eşlik eden köpekler ve “Huu, huu” bağırırları av kaflesinin geri kalan kısmına tatminkâr bir katliamı işaret etmekteydi. Tavşan bulunmayan yerlere tuzaklar kurulup, uzun süredir köylülerin korkudan itaat ettikleri av yasalarına meydan okundu.

Bütün Ile-de-France'ta ve Kuzey Fransa'da, Artois'da Kont d'Oisy'nin yurtluğundan Pontoise'da Prens de Conti'nin yurtluğuna kadar her yerde, benzer baskınlar gerçekleşti. Kuşları ve hayvanları koruyan av yasalarına ve bu yasaları uygulayan acımasız “kaptanlıklara” aldırmadan yasak ormanlara daldılar, çitlerin ve taş duvarların üzerinden atladılar. Keklik, sülün ve çulluk yuvalarını bulmak için yeşil ekinler biçildi; yumurtaları kırıldı ve yavrular köpeklere atıldı. Av hayvanı üretim sahalarına girildi, kayalıkların arkasında tavşanlar yok edildi. Cüretkâr köylerde, yeşil filizlerin en obur tüketicisi de olan en değerli av hayvanı –karaca– için tuzaklar kuruldu. En görkemli saldırılar minyatür şatolara –güvercinlikler– yapıldı: Buradan kalkan akıncı müfrezelerin tohumlara havadan saldırıp üslerine güvenle döndüklerini köylüler görmekteydi. Bir *cahier*'nin dediğine göre bunlar “uçan hırsız”dı. Lorraine'in bir ilçesinde en az on dokuz *cahier* bunların düpedüz imha edilmesini isterken, on altı tanesi güvercinlerin ve kumruların hiç olmazsa tohum ekildikten sonra on beş gün süreyle kapalı tutulmasında ısrarcıydı.

Buna kaçak avcılık demek zordu, çünkü hayvan katliamının gizli bir tarafı yoktu. Bazı durumlarda, öldürülen av hayvanları

ganimet gibi sopalara asılıp köyün içinde dolaştırılırdı. Başlangıçta çeteler, kaptanlıklara hizmet eden atlı devriyelerle karşılaşırdu. Ama kış ekinleri iklim tarafından yok edilince, bahar ekinlerinin de tavşanlara yem olduğunu görmeye tahammül edemeyen çok sayıda kararlı köylü vardı. Chantilly'ye yakın Prens de Condé yurtlukları gibi yerlerde köylüler av yasalarına aldırmadan istedikleri gibi avlanıyorlardı. 28 Martta olduğu gibi, av bekçileriyle karşılaşmışlarında onları gördükleri yerde vurup öldürüyorlardı.

Bu tür kitlesel itaatsizlik karşısında sistematik bastırma girişimleri bocaladı ve çok geçmeden yetkililer olup bitenlere gözünü kapattı. Oisy'de birleşik bir köy konfederasyonu yerel kontun av alanını istila etti. Özellikle şiddetli bir kırımın gerçekleştiği Herblay'da elebaşı Koussaint Boucher kısa bir süre tutuklandı, ama daha sonra serbest bırakıldı. Av alanı kaptanlıklarını hiçe sayan ve kırbaçlanma, dağlanma ve sürülme riskini göze alan tavşan ve kuş katilleri, Hakkın –Kralın iradesi biçimde– kendilerinden yana olduğuna inanıyorlardı. Ile-de-France'in *cahier*lerinden biri şu konuda ısrarlıydı: "Yurttaşların geçiminin üçte birini alıp götürdüğü için av hayvanlarının imha edilmesi Ulusun genel iradesidir ve bu, halkın genel iyiliğini gözetken ve halkını seven iyi Kralımızın niyetidir."

Çaresizler için, bir güvercinliği parçalamada özellikle memnu niyet verici bir şey vardı. Ama içinde öldürülenler bir yurtluğun çayırına serildiğinde, Fransa'nın *seigneur*lerine kaba ama anlamlı bir mesaj veriliyordu. Av ayaklanmaları, sözlü şikâyetten şiddetli eyleme bir geçişi ilan etti. Krallığın halka başvurması âdeta Kralın yasadışı olana artık izin verdiği; onun kanununun ve dolayısıyla Ulusun iradesinin bencil ayrıcalıklardan üstün olduğu varsayımını üretmişti. Av hayvanı öldürmek yalnızca bir çaresizlik eylemi değil, 1789'un ışığında aynı zamanda Yurtsever bir eylemdi.

*Seigneur*lerin av hayvanlarını öldürmek öfkenin kişiliklerine yönelmesinden iyiydi. 1789'un kırsal ayaklanmalarında, içerideki nefreti boşaltmak için peş peşe hayvan ya da cansız hedeflerin seçilmesi çarpıcıdır. Vekâleten kurbanlar aracılığıyla kan dökme, ister Pont Neuf'te yakılan kuklalar, ister kümeslerinde kafaları koparılmış beyaz güvercinler, ister arabalar ya da kilise oturakları üzerinde bulunan ve tahrip edilen armalar gibi cansız hedefler

olsun, hepsi aynı simgesel işleri yerine getirdi: Bir özgürlük adağı.

Aşağı yukarı aynı zamanda patlak veren tahıl nakliye araçlarına saldırılar aynı örüntüyü izledi. 1775'in "un savaşları"nda olduğu gibi, isyancılar Kralın iradesini, onun adını gasp eden yetkililerden daha sadık bir biçimde yerine getirdiklerine inanıyorlardı. Söylentiye göre, Kral, bir *sétier* buğdayın fiyatının 42 liradan 24 liraya indirilmesini buyurmuştu –sanki rakamların yeri değiştirilince ilkel bir adalet yerini bulmuş gibi. Ekmek yaklaşık dört kuruşluk piyasa fiyatı yerine, iki kuruşa satılacaktı. Kralın düşmanları ile Halkın düşmanları aynıydı: Spekülatörler, istifçiler, düzenbaz değirmenciler, vurguncu fırıncılar. Genel Meclis seçimlerinin yarattığı iktidar boşluğu bu izlemini güçlendirdi ve mavnalara, yük arabalarına ve un depolarına saldırıların liderliğini daha da cesaretlendirdi. Bu liderlikte öne çıkanlar kadınlardı. Viroflay'da, Versailles ile Paris arasındaki yolda bir kontrol noktası kuran ve konvoyları durdurup tahıl ve un araması yapanlar kadındı. Joüy'de başka bir kadın *attroupement*, tahılın piyasa rayicinin çok altında satılmasını istedi ve yörenin en varlıklı çiftçisi, Bure adlı bir adam, akıllıca davranıp istedikleri fiyattan almalarına izin verdi. Bourg-la-Reine'den Rambouillet'ye kadar, Paris'in etrafını saran geniş bir kırsal alanda aynı öykü söz konusuydu.

1789 ilkbaharının başında halk müdahalesinin coğrafyası on dört yıl öncekinden çok daha genişti. Mart ortasından nisan ortasına kadar, Cambrai ve Valenciennes'den Dunkirk ve Lille'e kadar bütün Nord'da fırınlara ve ambarlara saldırılar görüldü. Bretanya'da, hazıranda Rennes'deki sokak çatışmasından beri şiddet aslında hiç dinmemiş, Morlaik ve Vannes gibi küçük kasabalara da sıçramıştı. 30 Mart ile 3 Nisan arasında Besançon'da, kadınların başını çektiği bir ayaklanma maksimum tahıl fiyatlarını zorla kabul ettirdi ve söz dinlemeyen Parlement üyelerinin evlerinin camını çerçevesini indirdi.

Kırsal alandaki düzensizliklerin çapı ve yoğunluğu, hareketi genel bir ayaklanmaya dönüşmeden sınırlandıracak askeri birlikleri gerekli kıldı. Ama taşra kasabalarındaki çalkantı salgını eldeki kuvvetleri geniş bir alanda seyrekleştirmişti. Giderek daha fazla, yerel topluluklar ellerinden geldiğince başlarının çaresine bakmak durumunda kaldı. Nisan 1788'de Troyes, tahtın subaylarına değil,

daha çok yerel otoritelere karşı sorumlu bir ket milisi kurarak örnek olmuştu. Bir yıl sonra, seçim amacıyla yapılan toplantılar bu gerilimli geçişe ivme kazandı ve Marsilya'da, Etampes'da, Orléans'ta, Beaugency'de gönüllü muhafızlar silahlandı. Bu, kraliyet otoritesinin çökmesinde can alıcı bir andı. Önce *père nourricier*in –Baba-Tedarikçi-olarak-Kral- tebasını besleyemediği kabul edildi. Ardından tebasını koruyamadığına dair kanıtlar geldi.

Elbette açlık ile öfke en tehlikeli biçimde Paris'te bir araya geldi. Kolektif olarak kent zaten kızgındı, çünkü Dauphiné modeline uygun, birleşik bir "Komün" (ortaçağdaki unvanı) olarak toplanması önlenmişti. Paris soyluluğunun yirmi seçim meclisi (ve ruhban sınıfın birçok meclisi), *cahier*lerine yurtsever kardeşlikten yoksun bırakıldıklarına dair resmi bir şikâyetle başladı. Fransa'nın diğer yerlerinde yurttaşların yaklaşık altıda biri, vergi şartları nedeniyle oy hakkından yoksun bırakıldığı halde, Paris'te altı liralık yüksek vergi şartı, bu oranın dörtte bire çıkmasını sağladı. Bu dışlanmayı protesto eden tipik bir broşür şu öfkeli yorumda bulunmaktaydı: "Vekillerimiz bizim vekiller olmayacak. İşler öyle ayarlandı ki, vekillerin seçiminde yer alamıyoruz ve altmış ilçeye ayrılan Paris kenti her bakımdan altmış koyun sürüsü olacaktır."

Bu yüzden ulusal temsil coşkusundan sonra yabancılaşma acısını yaşayan ilk kişi Parisli işçi oldu. Sınai çöküntünün dışında, soğuktan donan Seine, *gens de rivièred*en –liman işçileri, mavnacılar, kütükçüler- geçim kaynaklarını almıştı ve bahara kadar devam eden sert koşullar işsiz duvarcıları, boyacıları ve marangozları da onların safına katmıştı. Nisanda havalar biraz yumuşayınca on iki bin muhtaç, Montmartre *butt*elerinde çalışmaya gönderildi; bazıları iskeleleri kazdı ya da ırmak ve kanalların dibini taradı. Ama sıkıntının çapı bu mütevazı iş projelerini ezdi geçti.

Fırınlarda her şeyden önemli dört poundluk somun ekmeğin fiyatı on iki ile on beş kuruş arasında dalgalanmaktaydı. Şubatta yirmi yedi fırıncı, izin verilen on dört buçuk kuruş tavan fiyatını aştığı için elli lira para cezasına çarptırıldı. Loncaları hemen karşı çıktı; yokluk ve yüksek toptancı fiyatları göz önüne alındığında, buğdaya hile karıştırmadan ya da somunları abrayla tehlikeli ölçüde kirlletmeden bu fiyattan satış yapmak olanaksızdı. Gazeteler insanların gömleklerini ekmekle takas ettiklerini; bir kadının

bir somun ekmek karşılığında korsesini çıkarıp fırıncıya verdiğini yazdı. Bu koşullarda, çalışabilen bütün erkek ve kadınlar için yasal bir asgari ücret ve garantili geçim talebinde bulunan bir *Yoksullar Cahier'si* çıktı. Dufourny de Villiers'in yazdığı benzer bir *Dördüncü Tabaka Cahier'si* yoksulları desteklemek için zenginlere bir varlık vergisi konulmasını istedi, çünkü açgözlülük "insanlara kullanılıp atılabilmemiş gibi davranan" bir toplum yaratmıştı.

Nisanın sonunda, Paris Üçüncü Tabakasının uzun süredir ertelenen ilk meclislerini topladıktan bir hafta sonra, sefalet ve kuşku taşıp şiddete dönüştü. Saint-Antoine varoşunda (Bastille'in hemen doğusunda) dolaşan bir söylenti vesile oldu; buna göre duvar kâğıdı imalatçısı Réveillon, işçilerin ücretini günde on beş kuruşa düşüreceğini söylemişti. Réveillon ve olayın diğer kurbanı güherçile imalatçısı Henriot, olayı şiddetle inkâr etti. Aslında Paris'in vicdanlı işverenlerinden biriydi; günde otuz beş ile elli kuruş arasında ortalama bir ücret ödüyordu ve çalışmanın olanaksızlaştığı ağır kış döneminde fazla işten çıkarma yoluna gitmemişti. Ama Saint-Antoine varoşunun nüfusunun çoğunluğunu oluşturan bağımsız zanaatçıların ve kalfaların gazabını kışkırtması kaçınılmaz bir kapitalist girişimciydi.

Réveillon'un kariyeri, eski rejimin sonunda sıkça rastlanan kendi kendini yetiştirmiş örnek işadaminin öyküsüydü. Basit bir kâğıtçı çırağı olarak işe başlamış, ama lonca kontrolündeki kâğıt sanayisinden ayrılp daha yeni ve daha özgür duvar kâğıdı imalatı hattına geçmişti. İyi bir evlilik yapmış ve çeyizi kendi işini kurmak için kullanmıştı. 1789'da işyeri, batmış bir *financierin* Réveillon'a sattığı büyük bir evin zemin katındaydı. Réveillon yalnızca baskı, yapıştırma ve apreleme yapmak yerine kendi kâğıt imalathanesine sahip olmuştu ve bu yüzden üretimin bütün süreçlerini kontrol ediyordu. Montgolfierlerin hikâyesinin gösterdiği gibi, kâğıt imalatçıları ile bilim dünyası arasında yakın ilişkiler vardı ve Pilâtre de Rozier ilk balon deneylerini Réveillon'un atölyesinde yapmıştı. Réveillon'un kendisi de yeni bir tirşe yapım işlemi keşfedecek kadar kimyayla uğraşmaktaydı. 1784'te dört yüz işçi çalıştırmaktaydı, Gobelins'deki en iyi sanatçılara tasarım siparişleri veriyordu ve kusursuz imalatından ötürü özel bir altın madalya kazanmıştı. İngiltere'ye ihracat yapmayı bile başardı.

Bu tam da *faubourg* zanaatçılarının tehdit olarak gördüğü türden modern bir girişimdi. Emegın yoğunlaşması, ıraklık sistemi dışında çocukların kullanılması, sınaı süreçlerin birleştirilmesi Réveillon'un düşman seçilmesine yeterdi. Daha kötüsü, evi Titonville, Montreuil Caddesi ile Saint-Antoine Caddesinin birleştiğı köşedeydi; görkemli döşemeleri, muazzam kütüphanesi ve en önemlisi, büyük ve sevgiyle oluşturulan iki bin şişelik mahzeniyle ünlüydü.

Réveillon, modern ekonomiyle ilgili iyi hazmedilmemiş düşüncelerinin kurbanıydı. Saint-Marguerite bölgesinde bir seçim toplantısında söylediğı şeydu: "Ekmeğ ulusal ekonomimizin temeli olduğı için," dağıtımı serbest olmalı, daha düşük fiyatlara izin verilmelidir. Bu da daha düşük işçi maliyetine, daha düşük imalat fiyatlarına ve hızlı tüketime olanak tanıyacaktı.

Bu Ticaret Odası propagandasıydı. Ama Henriot'nun benzer yorumlarıyla birlikte alınınca, bir ücret kesintisi tehdidi gibi anlaşıldığını görmek zor değildir. Ama ilk gösteriler Réveillon'un işçilerinin yaşadığı (çok azı ayaklanmalara katıldı) Saint-Antoine varoşunda değil, ırmağın karşısında, daha yoksul olan Saint-Marcel varoşundaymış gibi görünüyor. Burası biracılık ve sepicilik işçilerinin ağırlıkta olduğı bir ilçeydi; burada sepiciliğın ve biracılığın bağımlı olduğı Bièvre Irmağının donmasıyla her iki sanayi ağır bir biçimde sekteye uğramıştı. Birkaç yüz sopalı adamdan oluşan bir kalabalık, "Zenginlere ölüm, aristokratlara ölüm" sloganları atarak Saint-Antoine'a doğru yürüyüşe geçti. Réveillon'un fabrikasına kadar gürültülü bir gösteri yaptılar. Paris'in en değerli işgüzarı, kitapçı Siméon Hardy, sayıları beş yüze ulaşan göstericilerin arasında kaldı; göstericilerin elinde, Réveillon'un kuklasının asıldığı ve üzerinde "Réveillon ve Henriot'yu Yargılayıp Halka Açık Bir Meydanda Asılmaya ve Yakılmaya Mahkûm Eden Üçüncü Tabakanın Fermanı" yazılı bir pankart iliştirilen bir darağacı vardı. De Grève denilen yere geldiklerinde sayıları üç bini bulmuştu; burada Réveillon'un Montreuil Caddesindeki evine yönelmeden önce trafiğı durdurup kazıklarını akmaya başladılar.

Paris'in altmış ilçesinden gelen seçmenlerin meclisi, Archevêché'de oturan gayrı resmi bir yönetim oluşturmuştu. Meclis, ikisi tekstil imalatçısı üç cesur gönüllüyü kalabalıkla konuş-

maya gönderdi. Kalabalıktan biri, "Siz kimsiniz ve Réveillon'u asmamızı neden engellemek istiyorsunuz?" diye sordu. Tekstilci Charton, doğrudan tiyatrodan ödünç alınan görkemli bir yiğitlikle şu yanıtı verdi: "Ben birçoğunuzun [yani patronlarının] Baba-Tedarikçisi [*père nouricier*] ve hepinizin kardeşiyim." "Peki, madem kardeşimizsin, bizi kucakla" (en güçlü döneminde birçok ateşli Jakobenin beceremediği bir kardeşlik kanıtı). "Sopalarınızı atarsanız, seve seve," dedi Charton. Göstericiler dağıldığı için, Réveillon ve Henriot'nun iyi yurtsever ve halkın dostu olduklarını açıklaması, istenen sakinleştirici etkiyi göstermiş gibi göründü.

Ne var ki, sorun ortadan kalkmamıştı. Elli kişilik bir *gardes françaises* müfrezesi tarafından Réveillon'un evine ulaşmaları engellenen göstericiler Henriot'nun evine ulaşabildi; evi darma-dağın ettiler, mobilyaları parçalayıp, sokakta yaktılar.

Ertesi gün, ayın yirmi sekizinde, işler daha da kötüleşti. Kırk yaşında bir kadın, Saint-Antoine varoşundan bir gündelikçinin gebe karısı Marie-Jeanne Trumeau, neredeyse önceki günkü kadar büyük bir kalabalığa konuşma yaptı. Mahkeme kayıtlarına "yazar" olarak geçen yirmi dört yaşındaki Pierre-Jean Mary ile birlikte, kalabalığı önceki gün başlayan işi sürdürmeye teşvik etti. Seine'i geçerken, Saint-Marcel'den takviye gelmişti: İşsiz liman işçileri ve ırmakta kereste iten *flotteur*ler. Saint-Antoine'dan işçiler, sepiciler ve biracıların katılımıyla birlikte beş ila on bin kişiyi bulan kalabalık, Réveillon'un evinin önünde *gardes françaises*in bir bariyeriyle karşılaştı.

Ayaklanmanın mülkiyet tahrip etmekten ya da Paris polisini bunaltmaktan daha ciddi bir şey yapma tehlikesi vardı; Vincennes'deki at yarışını kesintiye uğratma tehlikesi vardı. Çünkü hızlı koşan aygır ve kısrak sahipleri ve taylar üzerine bahis oynayanlar Marais ya da Saint-Germain'deki *hôtels*lerde oturmalarına rağmen, yarış parkuruna varmak için Saint-Antoine'dan geçmek zorundaydılar. Ayaklanma ayaklanmaydı, ama trafik sıkışıklığı gerçekten ciddiydi; Üçüncü Tabakaya ilgi göstermeyen süslü bir arabadaki herkese tacizde bulunup yumruk sallama da çabası. Kalabalığın kahramanı Dük d'Orléans istisnaydı. "Halkın babası" olarak selamlanan Dük, arabasından inip şefkatle el salladı ve bütün arkadaşlarına sakin olmaları gerektiği anlamına gelen birkaç söz

söyledi. Her şeyin yolunda olduğu, ama piç patronların gündelik ücretlerini on beş kuruşa indirmek üzere oldukları söylenince, Orléans bildiği tek yolla yanıt verdi: Kalabalığın arasına para keseleri saçıp alkış aldı.

Anlaşılabacağı üzere, gerilim düştü. Ama kalabalık ve muhafızlar Titonville'in önünde durmaya devam etti. Yarışlara gidenler geri dönene kadar birkaç saat öylece kaldılar. Akıllıca davranılıp, trafiğin büyük bölümü Trône *barrière*'ine yönlendirilmişti –Palais-Royal'e en kestirme yoldan gitmekte ısrar eden Orléans'ın karısının arabası hariç hepsi. Muhafızlar ayrılıp arabaya yol açtı; binlerce kişi açılan yola hücum edip Réveillon'un fabrikasına girdi. İmalatçı ve ailesi, bahçelerin arasından kaçıp son anda canlarını kurtarmayı başardılar. İki saat içinde, mahzendeki şişeler –hem de ne şişe, binlerce kişi gelse bir defada tüketemezdi– dışında, evden ve fabrikadan geriye eser kalmadı. Bahçede yakılan kocaman şenlik ateşlerinde kâğıt, yapıştırıcı –kusursuz bir yanıcı– boya, mobilya ve tablolar yandı.

Sonradan –*gardes françaises*den, kent bekçilerinden (Guêt), davullu ve silahlı muvazzaf askerlerden oluşan– yüz kişilik bir askeri kuvvet eve kadar geldi. Taş ve kiremit yağmuruna tutulan askerler önce havaya, bu işe yaramayınca doğrudan kalabalığa ateş etti. Normalde soğukkanlı olan ve tesadüfen olaya tanık olan Marki de Ferrières bunu bir katliam olarak tanımladı; ama ölü sayısına ilişkin çeteleler yirmi beşten dokuz yüze kadar değişmekteydi. Kesin olan, en az üç yüz sivil yaralandı ve bir o kadarının da ölmüş olması olası görünüyor.

Kararlılık gösterme girişimiyle, yağma yaparken yakalanan iki kişi –bir hamal ile bir battaniye işçisi– mahkûm edildi ve ayın otuzunda asıldı. Üç hafta sonra yedi kişi daha yargılandı ve içlerinden biri, arzuhalci Mary, onu “fitneci” ilan eden bir yaftayla sokaklarda dolaştırıldıktan sonra idam edildi. On beş yaşında bir çilingir çırağı da aralarında olmak üzere beş arkadaşı, Mary'nin ölümü zorla izlettirildikten sonra, omuzları “GAL” işaretiyle dağlanıp kadırgalara gönderildi. Marie-Jeanne Trumeau'nun cezası ise Réveillon'un şahsen müdahalesiyle ertelendi.

Réveillon ayaklanması, bir istisna hariç, her bakımdan, olacakların kesin bir işaretiydi. İstisna şuydu: Çoğu isyancılarla aynı sı-

nıftan olan *gardes françaises* milisleri emirlere uymuş ve muvazzaf birliklerden ayrılmamıştı (üç ay sonra ayrılacaklardı). Ama onların da kendilerini otorite tarafından istismar edilmiş gibi hissettiklerini gösteren bariz işaretler var; özellikle de Düşes d'Orléans'ın geçmesine izin verme emrini veren çavuşun rütbesi düşürülünce. Maaş kaybını telafi etmek için aralarında bağış topladılar ve aynı zamanda kalabalığa ateş etme emri veren subayı tanımadılar.

1792'de monarşiyi deviren büyük ayaklanmaya kadar başka hiçbir Devrim *journées*inde Réveillon isyanında olduğu kadar çok kan akmadı. Bu yüzden, kentin yönetiminde şiddetli bir şok yaratması şaşırtıcı değildir. Altı bin kişilik karışık bir kuvvetle Paris'in güvenliğinin sağlanabileceğine ilişkin genel kabul gören görüş artık mantıklı değildi. Seçkinlerde güvenden çok kaygı hissi yaratsa da, orduya ihtiyaç vardı. Ayaklanma, yorumcuları da böldü: Dökülen kana şaşıp kalan yurttaş-soylular ve Marais'de yemekleyen gürültüyü duyunca temaşayı izlemeye giden bir süvari yüzbaşı gibi olanlar. Yüzbaşının gördüğü bir trajedi değil, "Ulusun... utanç verici kötülüklerle alçalmış... brendi kusan, çok iğrenç ve mide bulandırıcı bir görüntü veren... bin beş yüz ya da bin altı yüz pisliği" idi.

Arbedeyi izleyen subaylar, içlerinde iki kişinin üniformalarına Saint-Louis nişanı taktığı, bu yüzden kalabalığın gazabını çektiği fark edilince, hızla geri çekilmek zorunda kalmıştı. Aslında yüzbaşmayı inciten şey, Üçüncü Tabakanın saygın sloganını –"Yaşasın Necker ve Üçüncü Tabaka"– savaş narası olarak sahiplenme "küstahlıklarıydı." Réveillon ayaklanmasının gerçek anlamı şuydu: Kendi kendini atamış halk önderliğinin, halk güçlerinin omuzları üzerinde kurulursa ne kadar kırılgan olacağını gösterdi. Saint-Antoine ve Saint-Marcel varoşlarının zanaatçıları, içinde bulundukları zor duruma "aristokratların" ve yurtsever olmayan başka kişilerin neden olduğuna inandırıldıkları için; bu zor durumun devam etmesi vatan hainlerinin hâlâ iktidarda olduğunu göstermekteydi. Başka bir deyişle, açlık bir komploydu. Bu mantığa göre, komployu açığa çıkarmak ve bundan sorumlu olanların işini bitirmek açların ağzına ekmek sokacaktı.

Paris Üçüncü Tabakasının sarsılan temsilcileri, kralcı ajanların düzensizlik tohumları ekmek ve böylece yeni otoritenin canını

sıkmak için isyancıları satın aldığından kuşkulandılar. Her şeyden önce Réveillon'un kendisi bir seçmendi –kendilerinden biriydi, modern bir adamdı, siyaseti liberaldi, kendi içinde model bir kapitalistti. Ama devrimci şiddet tam da bu tür bir memnuniyete savaş açacaktı. Nisan 1789'da kalabalığın elebaşısı bahtsız, ke-tum şahsiyetler olmalarına rağmen, oy hakkı olanların içinde bu toplumsal suç retorliğini biçimlendirmeye hazır kimseler vardı. Paris sokaklarında, ekmek kuyruğundan siyaseti sorumlu tutan broşürler dolaşıyordu. Başlıklardan biri: *Şimdiye Kadar Kimse-nin Söylemediği*. Bu, "Dördüncü Tabakanın" bir mensubunun değil, Parlemanın bir avukatının, de La Haie'nin eseri-ydi. Dediği şeydu: Genel Meclisin ilk amacı ekmek olmalıdır ve bütün gerçek yurttaşların ilk görevi, "meclislerinizin kapılarında inleyen yurttaşları ölümün pençesinden kurtarmak"tı. Aynı yazar, önceki hafta bir seçim toplantısından çıkınca, yoksulluklarından ötürü içeri giremeyen yurttaşlarla karşılaşmasını anlatmaktaydı:

Yalnızca bir şey söylediler:

"Bizi düşünüyorlar mı, Monsieur? Ekmeğin fiyatını düşürmeyi düşünüyorlar mı? İki gündür hiçbir şey yemedik."

1789'da Paris'te iki tür devrimci mizaç vardı. Birincisi modern insanın mizacı: Astronom, akademisyen, Chaillot banliyösünde oturan, seçim meclisini bir tür siyasal yeniden doğuşa eşdeğer gören Sylvain Bailly.

Kendimi semt meclisinin ortasında bulunca, temiz hava solu-duğumu düşündüm. Siyasal tabakanın içinde olmak ve yalnızca vatandaş olma sıfatıyla orada olmak gerçekten olağanüstü bir şeydi... O meclis, Ulusun son derece küçük bir parçası, kendini bütünün haklarının ve iktidarın bir parçası hissediyordu, bu haklar ve bu iktidar ona bir tür otorite vermiş gibi davranmıyordu.

Ulusun Bir Vatanseverinin Dört Feryadı tam da bu otoriteye meydan okuyordu. Bu meydan okumayı gerçek yapmak için, diyor-du yazar, yurttaşlar silahlı olmalıdır, hem de hemen. Bunu hayata geçirmek için aristokratlar kovulmalıdır; böylece Ulus onların "cehennem dalaverelerinden" kurtulacaktı. "Açlıktan ölmekte olan insanlara barış ve özgürlük vaaz etmenin" manası neydi? "Bilge

bir anayasanın bir deri bir kemik kalmış bir insana ne yararı olacaktı?"

Devrimin ikinci sesi buydu. Devrimin ilk yılı boyunca iki ses Üçüncü Tabaka, Yurttaşlar-ve-Kardeşler korusu olarak uyumlu olacaktı. Ama çok geçmeden aristokratlar ortadan kaybolacak ya da telef olacak ve açlık yerinde kalacaktı. Bu noktada daha ciddi bir çığlık yarışı başlayacaktı.

Bir Ulus Uydurmak

I İKİ TÜR YURTSEVER

Marki de Ferrières'den Madam de Ferrières'e, 20 Nisan 1789:

Orléans'a ulaştım, *ma bonne amie*, bu yüzden birkaç dakika ara verip, seninle çene çalıyorum. Yolculuk beni hiç yormadı; hava harikaydı; saat sekiz civarı olmasına rağmen ırmağı geçip Orléans'ta uyuduk; köprünün yıkılması yolcular için büyük zorluk yaratmış. Güzelce karnımı doyurdum ve çok iyi bir uyku çektim. Yol arkadaşlarımdan hepsi iyi insanlar. M. de Châtre, bana söylenenden çok daha fazla uyumlu; düşünceleri biraz *outré*, ama muhakemesi iyi. Saint-Maure'de, d'Anjou alayından yüz askere ihtiyaç duyulan bir ayaklanma olmuş. Tours'da dört yüz elli gram ekmeğin fiyatı 5 kuruş; Blois'da beş buçuk kuruş; halk çok endişeli ve açlıktan ölmekten korkuyor... Beaugency'de bir fıçı şarap satın aldık, Versailles'a göndereceğiz. Vergi ve nakliye masrafı hariç bize maliyeti 195 lira, ama hiç olmazsa hileli olmadığından emin olabiliyoruz. Pazarda biraz buğday satsan iyi edersin. Ne olacağı belli olmaz. Yoksulları unutma ve hayır kurumunu ihtiyaçları oranında destekle...

Yarın akşam Paris'e varmış olacağız; Jacob Caddesinde kalacağız, ama hangi otel olduğundan emin değilim.

Hoşça kal, *ma bonne amie*, bütün kaygıları def et gitsin. Seni tanıyorum; kolayca telaşa kapılmazsın. İyiyim, önemli olan bu, gerisini Tanrı bilir; ama görevlerimi, ne lehte nealeyhte, bana doğru gibi görünen şeye uygun olarak yerine getireceğim.

Séraphine'imi ve Charlotte'umu öpün, onları çok sevdiğimi söyleyin. M. de La Messelière'e selam söyleyin. Perşembe günü yazarım.

Beyefendi-çiftçi ve *amateur des lettres*, orta yaşlı ve itidal sahibi Charles-Elie de Ferrières-Marsay, karısı Henriette'e yazdığı yüzden fazla mektuba böyle başladı. Henriette, ilkbahardan son-

baharın sonuna kadar hasada göz kulak olmak için Poitou'daki şatolarında kaldı; sonra kışı geçirmek için Paris'te kocasıyla buluştu. İki yıl boyunca Ferrières ülkesinin siyasal yaşamıyla ilgilendi. Kurucu Meclisteki görevini tamamladığı sırada Fransa çok değişmişti. Kral ve Kraliçe, sınıra başarısız bir kaçıştan sonra kepaze olup Paris'e dönmüştü; Kraliçenin Avusturya İmparatoru olan kardeşiyle savaş kesin görünüyordu; cumhuriyet isteyen göstericiler Champ de Mars'ta vurulmuştu. Daha kötüsü, Ferrières'in kardeşi dışarıya göç kervanına katılmıştı ve Terör sırasında Ferrières akıllı davranıp, Ulusal Konvansiyonun "yasaya uygun olarak Özgürlük Ağacının altında yakılması için" toplanmasını emrettiği senyör unvanlarıyla, kiralariyle ve diğer belgelerle dolu altı çuvalı yerel Komüne gönderdi.

Bu küçük kefare, devrimci geleceğin kederli bir sonbaharında gerçekleşecekti. Ama 1789'da Poitoulu soyluların bir vekili olarak Genel Meclise giden Ferrières bahar iyimserliğiyle doluydu. Arabasıyla içinden geçtiği duman tüten felâket sahnesi, çocuksu yüksek moralini bozmadı. Moda olan melankoli kültürüne daha fazla uyum sağlayan bazıları, Loire üzerindeki köprü'nün yıkılmasında, yolcular için bir zorluktan fazla bir şey görmüş olabilir. Ocakta buzlar hızla çözüldüğü sırada, Saumur'dan gelen yolcu arabası tam köprüyü geçmeye başlarken ilk kemer çöktü. Geri kalan kemeler de peş peşe yıkılırken, ilk atın dizginlerini kesen sürücünün kendiliğinden hareketi yolcuların hayatını kurtardı.

Pont de Tours eski rejim modernliğinin tipik bir yapısıydı: Ticaret ve insan ulaşımını dönüştürmek için tasarlanmış, özenle yapılmıştı. Felâketten on yıl önce açılmıştı. Zamanın coşkun iyimserliğinin çoğu, Ferrières'in yolu boyunca çöküyordu. Paris'e varınca akşam yemeklerini, tiyatroyu ve *à la mode* yaldızlı düğmelerini karısına heyecanla anlattı. Birçok taşralı gibi, içinde sirk, kitap evleri ve siyasal hatipleri dinleyen insanlarla tıka basa dolu kafeler bulunan Palais-Royal'de çok heyecanlandı. Ama anın heyecanla yüklü olduğu kadar tehlikeyle de yüklü olduğunu hemen anladı. Bir akşam Gluck'un *Iphigénie en Aulide*'sini izlemek için Opéra'ya gitti; ama Henriette'e anlattığına göre, "ruhumu kıpırdatan tatlı duygulara kendimi kaptırmışken Saint-Antoine varoşunda kan akıyordu." Dehşete kapıldı; bir aile dostu, Abbé Roy,

Réveillon ayaklanmasını kışkırtanlardan biri olmakla suçlandı. Orléans'tan ayrıldıktan dört gün sonra bir tahıl ambarına, eli baltalı kayıkçıların, duvarcılarının ve diğer zanaatçılar ile karılarının başını çektiği bir saldırı yapıldı ve Chartreuse tarikatının bir manastırı yağmalandı. Paris'te ve civardaki birçok kentte olduğu gibi ölümler vardı, askerler müdahale ediyordu, yurttaş savunma milisleri oluşuyordu. Sarsılan Marki şunları yazdı: "Bütün bunlar zavallı Krallığımızı titretiyor –bir dehşet ve nefret silsilesi."

Versailles'da kendine geldi, çünkü bu kadar çok olanaksız umudun bağlandığı büyük gün yaklaşıyordu. Ferrières kendini bir Aydınlanma Adamı sayıyordu: Makul, iyiliksever, kamu yararını düşünen ve her şeyden önce beyefendi bir şekilde kültürlü. Şair du Bellay'ın torunlarından olan Ferrières, felsefi ve bilimsel araştırmayı edebi ifadeyle birleştirdi. *Teizm* adı verilen ilk kitap (başlık yanıltıcıydı, çünkü kitap deizmle doluydu ve içinde bir taşra papazı "teoloji bir söz biliminden başka bir şey değildir" yorumunu yapmaktaydı) 1785'te çıktı ve bir yıl sonra ikinci bir eser: *Toplumsal ve Doğal Düzendeki Kadın*. Saumur'daki mecliste birçok akranı akıl kulübünün kafadar üyesiydi; bu yüzden *cahier*lerinin daha liberal olması şaşırtıcı değildir. Giriş bölümünde bütün yurttaşların yasalar önünde eşitliği konusunda ısrar ediyor, âvamin değil, ruhban sınıfın aşırı temsilinden endişe duyuyor ve Üçüncü Tabakanın herhangi bir *cahier*'si kadar ısrarlı bir biçimde, sivil ve siyasal temel özgürlükler yerleşene kadar vergilerin yükseltilemeyeceğini ilan ediyordu.

Bu asilzade bireyciliğe uygun davranan meclis, vekillerin kişi olarak mı yoksa tabaka olarak mı tartışıp oy kullanmaları gerektiği konusunda bağlayıcı bir karar almadı. Bu yüzden Poitou soyluları, nasıl bir tutum alacakları siyasal koşullara kalmış olan o "karma" gruba mensupmuş gibi görünüyorlar.

Neyse, bu konu, Genel Meclisin açılış törenine hazırlandığı için Ferrières'in zihnini çok fazla kurcalamadı. Soylular arasında sorunların başlatıcısı olarak Necker'e karşı şiddetli bir düşmanlık bulunduğunu fark etmiş ve buna şaşırmıştı. Vekil arkadaşlarından bazılarının (Kont de Gallissonnière gibi) ne kadar kolay etki altında kalıp Saumur'dakinden çok farklı davrandıklarını hayretle gördü. Ama açılış töreninden önceki günlerde, törenlerin

“hoş ve neredeyse gülünç tarafına” –temaşasına– kendini tamamen kaptırdı.

Ferrières bir mektupta Henriette’in önünde caka satarken kendisiyle dalga geçiyordu: “Siyah ipek ceket... altın ya da gümüş kuşaştan yelek; dantel kravat, tüplü şapka,” ve “büyük yasta” olanlar (kendisini de onlardan saymaya karar vermişti) için bu şapka, Kralınki gibi, ön tarafta kalkık siperliğiyle *IV. Henri tarzı* olacaktı. Marki, şapkanın kendisine en az 180 liraya (ruhban sınıfın çoğunluğunu oluşturan kırsal papazların ortalama maaşının üçte biri) mâl olmasına homurdandı. Ama protokolün diğer yanlarının yanı sıra giyim konusunun da önemsiz olmadığını içgüdüsel olarak anladı. Kuşkuyu askıya almak için tasarlanan bir temaşanın ayrılmaz bir parçasıydı. Hem katılanların hem izleyenlerin tarafında kuşkuculuk yerine huşu ve neşe olmalıydı. Canlandırma yoluyla, Yenilenmiş Fransa’nın bir ritüeliyle bütünleşmiş olduklarını hissetmeyi amaçlıyorlardı: Ovidius tarzı bir başkalaşım gibi sıralanıp uyumlulaştırılmış geçmiş, şimdi ve gelecek. On dört yıl önce tahta çıkarken ufku aşmaya çabalayan güneşin ikinci doğuşu olacaktı bu.

Ferrières için strateji kesinlikle işe yaradı. Açılış törenleri boyunca yurtsever şevkle kendinden geçti. 6 Mayıs’ta Henriette’e Fransa Düşüncesine neredeyse mistik bir bağlılık tonuyla yazdı: “Doğduğum yer; gençliğimin en mutlu günlerini geçirdiğim yer; ahlaki duyarlılığımın ilk olduğu yer... Fransa.” Anlaşılan, 2 Mayıs’ta Kralın vekilleri azap verici derecede uzun süreli kabulüne aldirmamıştı. Aksine, zambak işlenmiş mor kadife giysili ve beyaz süvari atları üzerinde oturmuş habercilerin üflediği gümüş borozanların fanfarı karşısında yüreği bir tarlakuşu gibi kabarmıştı. 4 Mayıs pazartesi günü, Notre Dame Kilisesinde flütlerle ve davullarla selamlanan, koro *Veni Creator*’u söylerken ailesiyle ve maiyetiyle birlikte tahta oturan XVI. Louis’yi seyretmişti. Sonra kafil halinde, kırmızı ve sarı baklava desenli Rönesans ceketleri giymiş Cent Suisses’in ve bileklerinde tepelikli kuşlarla at binen Kraliyet Şahincilerinin arkasında Saint-Louis Kilisesine yürümüşü. Onların arkasında kendi tabakası vardı –sokakların iki yanına dizili evlerden sarkan Gobelin goblenlerinin arasında akan bir ipek, dantel ve tüy ırmağı.

Ağır ağır yürüyüp, arada bir “*Vive le Roi*” sloganını duyarken bile Ferrières’in rasyonel tarafı kendini hissettirmeye başladı ve düşünceleri aniden daha da ciddileşti. “Fransa burada kendini bütün ihtişamıyla gösterdi. Ama kendi kendime şunu söyledim: Sabotajcılar, muhterisler, ahlaksızlar yalnızca kendi bencil çıkarlarıyla uğraşıp yüce ve onurlu olan her şeyi, bütün bu ihtişamı, rüzgârın dağıttığı duman gibi yok olacak şekilde bozabilir mi?” Ama Saint-Louis denilen yerde kendisini yine törenin büyüüne kaptırdı.

En şirin kadınlarla, çeşitli şapkalarla, tüylerle, sabahlıklarla süslü güzel pencereler; herkesin yüzüne yansıyan sempatik nezaket; bütün gözlerde parıldayan neşe sarhoşluğu; el çırp-malar; en sevecen ilgiyi ifade eden hareketler; bizi selamlayan ve gözden kaybolduğumuzda bile bizi izleyen bakışlar. Ey benim aziz Fransa’m, sevimli ve iyi halkım, sana ebediyen bağlandım. Bugüne kadar *patriem* yoktu, şimdi var ve her zaman benim için aziz olacak.

Ama Ferrières’in huzursuz bir biçimde duyumsadığı gibi, yurt-sever sevinç uçuşunu başlatmak için kullanılan araçlar, Üçüncü Tabaka tarafından paylaşılnca *aleyhine* işledi. Tarihsel olarak, tek bir topluluk mitini destekleyen kamusal ritüel, giyimde ve flamaalarda, gerçeklikte iktidardan dışlanan grupları ön plana çıkarmıştır. Bu yüzden Rönesans Venedik’inde ya da on yedinci yüzyıl Amsterdam’ında geçit töreni günlerinde kardeşlik dernekleri ve milisler bayram havasına ve rengine bürünürdü. Bu bütünleşme-de mit, karnaval giysisine bir bahaneden ibaret değildi: Bağlılık yaratmakta ve pekiştirmektedir.

Versailles’da mayısın ilk haftasında tam tersi oldu. Genel Meclisin açılışı, rütbenin yurtseverlik görevi içinde eriyecğı bir kamusal vesile gibi değil, saray töreninin bir uzantısı olarak ele alındı. Kapsayıcı olmak yerine dışlayıcıydı; alan açmak yerine alan kapattı. Mülkiyetin ve kültürün rütbeyi fiilen aşındırdığı geç on sekizinci yüzyıl Fransa’sının toplumsal gerçekliğini yansıtmak yerine çağdışı bir hiyerarşiyi dayattı. Necker bundan korkmuş olabilir. 1775’teki Turgot gibi, törenlerin formalite icabı olmasını ve olayın Paris’e taşınmasını istedi. Kral geri çevirince, tören üstatlarının ve tarihsel emsalle ilgili yasaları yazanların uzman-

lığına mahkûm oldu. Tarihsel emsalin çoğu düzmeceydi. *Chapeau à la monde de Henri IV*, 1614'ün kıyafetine ilişkin ciddi bir araştırmaya değil, 1780'lerin IV. Henri modalarına çok şey borçluydu. Gelenek, durum için yeniden icat ediliyordu; on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Britanya'da taç giyme törenlerinin monarşiye imparatorluk havası katmak için gelenek imal edeceği gibi.

Bütün bunların sonucu, Genel Meclisin biçiminin özünüyle sa-
vaş halinde olmasını sağlamak oldu. İlk iki tabaka ne kadar çok kasılarak yürüdüyse Üçüncü Tabakadan o kadar çok yabancılaştı ve kurumu tamamen boşa çıkarmaya kışkırttı. Başından itibaren nedensiz saygısızlıklarla kışkırtıldılar. Kral ayrıcalıklı tabakaların vekillerini *cabinet du roid*a kabul ederken, Üçüncü Tabakanın vekilleri başka bir salona götürüldü; orada suratsız öğrenciler gibi sıraya dizildiler. Kıyafetleri hırpaniydi, oysa ruhbanların ve soyluların kıyafeti gösterişliydi. Baştan aşağıya siyahlar içinde, tavus kuşları arasında karga gibi ya da burjuvanın sahne karikatürü gibi görünüyordular. Ne var ki, Franklin'in *honnête homme* kıyafetinden bir ipucu alan bazıları, bu aşağılanmayı kendi avantajlarına çevirmeyi biliyordu. Rennes'den yaşlı bir adam, Michel Gérard, tahsis edilen siyah-beyaz giysiyi giymeyi reddetmiş ve kahverengi pazen giysiler içinde Salle des Menus Plaisiris'te oturmuştu. Ânında "Père Gérard" olarak tanınan adam kırsal erdemin resmi gibiydi, âdeta Rousseau'nun eserleri için Moreau'nun yaptığı gravürlerin modeliydi.

Ama Üçüncü Tabakanın vekilleri arasında, farklılaşmamış bir güruh içinde erimeye meydan okuyan güçlü bir grup vardı. Büyük ölçek Mirabeau'yu seçip ayırdı: Siyah ceketin ve çorabın içine zorlukla tıkıştırılmış bir et ve kas yığını. Zaten uzun olan boyu, arkaya doğru tarayıp tepede Gotik bir kule şeklinde topladığı saçlarıyla daha da uzamaktaydı. Arkada saç bukleleri, omzunda sallanan siyah bir tafta çantanın içine düşüyordu. Bazıları bu kaba yabaniyi, gücünü saçlarından alan Samson'la karşılaştırdı. Vekil Adrien Duquesnoy gibi bazıları, onu, atıp tutmaya başlayınca ifadesi hırıltıya dönüşen bir kaplana benzetti. Bu yabani insan ününün tamamen bilincinde olan Mirabeau, yürürken abartılı bir küçümseme hareketiyle başını geriye atarak bundan yararlandı. Onu gören herkes –ve onu germek için boynunu uzatan halk– için

o doğanın bir gücüydü: Pagan, tehlikeli, giysilerin ya da geleneğin içine sığmaz. Kocaman yüzü, soğuyup ponza taşına dönüşmüş volkanik bir patlamayla oluşmuş gibi görünüyordu: Siyah deliklerle, yara kabuklarıyla ve kraterlerle dolu. (Dikkate değer yüzü, annesinin bir şifacıya inanmasının sonucuydu; yüzünde çıkan çiçek çıbanlarına karışık bir merhem sürülmüş ama yaraları iyileşmemişti.) Babası Necker'i alenen beyhude ve korkak olmakla suçlayan bir adamı takdir etmek için hiçbir nedeni olmayan Germaine de Staël, bir kez bakınca bu hayaletten gözlerini almanın olanaksız olduğunu itiraf etti.

Honoré-Gabriel Riqueti, Mirabeau Kontu, ama Üçüncü Tabaka vekili, görüntüsünden ve bir o kadar önemli geçmişinden nasıl yararlanacağını çoktan öğrenmişti. Babası Victor zaten soyluluğun paradokslarının bir uygulayıcısıydı; kendisini *Ami des Hommes* olarak tanıtmış ve aniden fizyokrat olmadan önce Provençal feodal ataerkillik damgasını bir toplumsal ilişkiler teorisine çevirmişti. "İnsan Dostu," diyordu oğlu, "ne karının ne çocukların dostuydu." Mirabeau, ürkütücü babasına dişe diş meydan okuyarak, ondan nefret ederek büyüdü; yine de nefret ettiği kişiye birçok bakımdan benzemesi kaçınılmaz oldu. Baba Mirabeau karısının hizmetçisine âşık oldu, onu eve yerleştirdi ve sonunda karısını, kocası aleyhine açtığı davadaki şikâyetine göre, çıırılçılkap kapı önüne koydu. Babasını suçlayan ama annesi tarafından da fazla sevilmeyen –bir keresinde annesi tabancayla ona ateş etti ve ıskaladı– oğul Mirabeau, uzun ve görkemli bir zamparalık kariyerine başladı. İkinci bir Casanova oldu; ama genellikle yanlış okunduğu üzere sürekli libido boşaltan biri anlamında değil, gördüğü her güzel kadına âşık olan gerçek Casanova anlamında. Gabriel'in bariz çirkinliği, Talleyrand'ın topallığı gibi, bu fetihlerde bir engel değildi. Bunu bir arzu aracı olarak kullandı ve Romantizmin gerektirdiği coşkulu kreşendoyu telafi eden gümbürtülü bir baritonla tamamladı. Kısacası babası gibiydi: Yüce ve korkunç.

Orduda Mirabeau, Fransa'nın 1769'da Korsika'yı işgaline katılıp, Napoléon Bonaparte'ın doğduğu yıl Korsika'nın özgürlüğüne son verilmesine yardım etti. Askeri kariyeri Victor tarafından yasaklanan Mirabeau, gençliğinin geri kalan dönemini bir Çingene gibi yaşayarak geçirdi: Kışkırtıcı yazılar yazarak; kadın mirasçıları kaçıracak,

evli kadınları baştan çıkararak; Provençal soyluları bile şaşırtan borçların altına girerek; babasını öfkeliendirmesi kesin her şeyi yapıp. Ama eski rejim Fransa'sında baba öfkesi hapse atma biçimini alabiliyordu ve Victor, Gabriel'i işlediği suçlardan ötürü önce Midi'de Château d'If'e kilitledi; sonra, Sophie Monnier'le birlikte kaçıp Amsterdam'da yakalanınca, Château de Vincennes'e kapattı. Bu son tutukluluk tam üç yıl, 1777'den 1781'e kadar sürmüş olmasına rağmen, Mirabeau'nun dillendirdiği kadar zahmetli değildi; çünkü özel kaynakları, sevimli arkadaşları, hatta gardiyanının karısını baştan çıkarmaya kalkışabildiği özel bir bahçesi bile vardı.

Sonunda Felemenk bir kız, Mirabeau'yu bir süre sakinleştirme-yi başardı. Onun da karışık baba ilişkileri vardı; ünlü Felemenk yazar Onno Zwier van Haren'in gayrimeşru kızıydı. Haren, gizlediğinden fazlasını açığa vuran bir kurnazlıkla, kıza kendi soyadının bir anagramı olarak "Nehra" soyadını vermişti. Su ülkesinden Henriette-Amélie (Mirabeau "Yet-Lie" diyordu), Hollanda, Londra, Paris ve Berlin'de birlikte dolaşırken Mirabeau'nun ateşini söndürdü ve onu ilk kez düşünceli bir adam –kendini bilen biri– haline getirdi. Mirabeau'nun siyasetinin zeki aylaklığın ürünü olduğu söylenir. Felemenklerden Yurtsever polemik retoriğini ve kahramanca cumhuriyetçiliğin tarihini; İngilizlerden kurumsal bir temsil modelini; Cenevrelilerden gazeteciliği aldı. Ama bu ataklık yeteneği ve bunu çevresine geçiren teatral beceri, katıksız Riqueti'ydi.

1789'da "Yet-Lie"den ayrıldı; ama sonunda, Provençal ahalisinin gözünde onların kolektif babası –*le père de sa patrie*– olarak, baba gazabı cinini içinden kovdu. O olağanüstü kışın ocak ayında, Genel Meclise soylu bir vekil olarak seçilmek için kendi bölgesine döndü. Bir *pays d'état* olduğu için, Provence'ın taşra Tabaka Meclisleri aracılığıyla seçim yapmasına izin verildi. Bu düzenlemeye kendiliğinden direniş, geçen mayısta Lambesc'te belediye başkanlarının topladığı "Belediye Genel Meclislerinde" zaten ifade edilmişti. Dauphiné'deki esin verici örnek ve sonbaharın broşür kampanyası bu direnişe daha fazla ivme kazandırmıştı. Aralıkta iki yüzden fazla kişinin imzaladığı bir dilekçe, Tabakaların vilayet temsilini tekelleştirme hakkına karşı çıktı.

Reform hareketi, tam da soyluluk ve ruhban sınıf içinde mütefikleri olduğu için olanaklı oldu. Tabaka Meclisi, yurtluğuna –ma-

nor- olmayan bütün soyluları tabakadan dışlama geleneğini ahmakça sürdürmüştü. Ruhban sınıf içinde, yoksul köy papazları arasında, hepsi önde gelen aristokrat ailelerden gelen piskoposların muazzam zenginliğine karşı keskin bir kırgınlık vardı; bölgede önemli bir Protestan nüfus da bu düşmanlığı desteklemekteydi. Kentlerin içinde belediye başkanları ve âyan “konsülleri” de büyük ölçüde ayrıcalıklı sınıfın zengin kesiminden geliyorlardı ve lonca ustalarının ve kalfalarının düşmanlığından yararlandılar.

Son olarak, Provence ağır bir yiyecek krizinden geçiyordu ve halkın öfkesi, bundan sorumlu olduğu bilinen hainlerin listesine odaklanmaktaydı. Bütün Fransa’da inanıldığı gibi, yeni bir yurttaş temsili, sorunu çözecekti. Mirabeau bütün bunların önemini anlayıp kendisini Halkın asil savunucusu olarak sunmakta gecikmedi. Bu rolü Aix’te Tabaka Meclisi yürüyüşünde duyurdu; dikkatli bir biçimde soylular kafilesinin biraz uzağında ve arkasında, dolayısıyla Üçüncü Tabakanın biraz önünde durdu.

Mecliste Mirabeau, meclis oluşumunun yasallığına saldırdı. Kimi temsil ettiğini iddia ediyordu? Soyluluk çok sayıda yurtluktusuz temsil etmiyordu; ruhban sınıf Kilisenin naçiz papazlarını temsil etmiyordu. Üçüncü Tabakaya gelince, bir belediye başkanları yumağından başka bir şey değildi; çoğu, görevleri icabı ayrıcalıklılara bağımlı aristokrattı. Söylevini şu tehditkâr kehanetle bitirdi: “Ayrıcalıklı tabakalara eyvahlar olsun, çünkü ayrıcalıklar son bulacak ama Halk ebedidir.” Bu patlamadan irkilen ve halk galerilerinden gelen şiddetli tezahürattan korkan meclis başkanı, Mirabeau’yu susturma çabasıyla oturumlara ara verdi. İşe yaramadı. Yirmi dört saat içinde Aix sokaklarında dağıtılan elli altı sayfalık bir manifesto çıkardı: *Provence Ulusu’na*.

Gerekli yurtluklarla ilgili evrakın usulüne uygun olmadığı bahanesiyle Mirabeau Tabaka Meclisinden çıkarıldı, ama bu durum onun popülerliğini arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Gittiği her yerde, adını haykıran, tahturevanı etrafında dans eden, düdüklerle ve teflerle serenat yapan kalabalıklarca etrafı sarıldı. Marsilya’da ayaklarına hurma serildi ve kafasına defne tacı takıldı. Anneler bebeklerini Fransa’nın en ünlü zamparasının kucağına verdiler ve öptürdüler. Lambesc’te onuruna kilise çanları çalındı ve omuzlarda taşındı. “Dostlarım,” diye karşılık verdi,

“insan insanı taşısın diye yaratılmadı ve siz saten çok fazla yük taşıyorsunuz.”

Bu içten gelen dalkavukluğun keyfini çıkaran Mirabeau, bundan nasıl yararlanacağını bilecek kadar soğukkanlıydı. Seçim kampanyasını yöneten avukat Brémont-Julien ile birlikte, özel tasarllanmış bir kamusal kişiliğin –Halk Kürsüsü– özelliklerini bir araya topladı. Aix'te (Roma anılarının hâlâ güçlü olduğu) kendisini, patricilerden eziyet gören Gracchili Marius'la karşılaştırdı. Marsilya'da, “MM. Mirabeau ve Raynal Hakkında Marsilyalı Bir Yurttaştan Onun Bir Dostuna” geldiğini iddia eden kendi tanıtım broşürünü çıkardı. Avrupa sömürgeciliğiyle ilgili çok popüler bir ithamnamenin yazarı Raynal üzerine birkaç zorunlu yorumdan sonra Mirabeau utangaç bir tasvirle devam etti:

Bu iyi yurttaş kendi zamanının en belagatli insanı[dır]; sesi, denizin kükremesini bastıran gök gürültüsü gibi, halk toplanmalarına hâkimdir; cesareti, yeteneğinden daha büyük bir hayranlık uyandırır ve onu bir ilkeden vazgeçirebilecek hiçbir insan gücü yoktur.

Gerçi, tek başına gösterişli dil, Mirabeau'ya inanırılık kazandırmaya yetmeyecekti. Kanı kaynamış olabilirdi, ama kafası, krizlerde kendine hâkim olacak kadar soğuktu. Devrimci koşullar bakımından en önemlisi, ayaklanmayı kontrol altına almak için Provence kent ve köylerinin kalabalıklarıyla muazzam beraberliğini nasıl kullanacağını biliyordu. Martın sonuna gelindiğinde taşra-
nın büyük bölümü yönetilemez duruma gelmişti. İlk hedef piskoposluktu. Ayın on dördünde Sisteron Piskoposu, Manosque'da taşlanmaktan son anda kurtulmuştu. Riez'de Piskopos elli bin lira fidye karşılığında kendisini ve sarayını kurtarmıştı; ama Toulon'daki meslektaşına bu şans verilmedi. Denizci ve piyade bölükleri kurtarmaya gelmek istemeyince sarayı ateşe verildi. Kırsal kesimde şatolara saldırılar olağanlaştı. *Intendant* de La Tour, “burada toprak sahiplerine ve mülkiyete açık bir savaş var,” diyordu. Bütün bunlar Kralın iradesi ve isteği adına yapılıyordu.

Ayın yirmi üçünde Marsilya belediye binası ve *intendantın* karargâhı yıkılıp yağmalandı. Aix'ten dörtlü gelen Mirabeau, cesareti kırılmış askeri vali de Caraman'dan komutayı aldı ve

ânında kendini geçici diktatör ilan edip, bir tahıl gemisinin li-mandan ayrılmasını yasakladı; bir yurttaş milisi (Fransa'da kendi türünde ilk) örgütledi; devrimci otoritesinin işareti olarak kırmızı rozetler dağıttı. Onun tarafından yazılan, basılan ve pazar yerlerine asılan uyarılar, emirler ve konuşmalar kenti doldurdu.

Dahası, bu *bildirilerin* tonu yeni bir siyasal dili ilan etmekteydi: Karşılıklı konuşan kardeşliğin dili. Kahramanları artık "Kont" değil, doğrudan "Halkla" konuşan sade "Mirabeau" ydu. Konuşmaları söylendiği gibi yazılmazdı, daha çok bir içki arkadaşları grubunda bir şey açıklar gibiydi. Söyleyiş şekli saydamdı: Rousseau'nun idealindeki *honnête homme*un söyleyiş şekli. İfade ustası Mirabeau, Marsilyalıların tutuşan duygularını sakinleştirmeye, hatta vergiyi haklı çıkarmaya çalışacak kadar cesurdu:

Dostlarım, gururlu kentinizde son üç günde meydana gelen olaylarla ilgili düşüncelerimi size anlatmaya geldim. Bana kulak verin, tek isteğim size yardımcı olmak, sizi aldatmak değil. Her biriniz yalnızca iyi olanı istiyorsunuz, çünkü hepiniz namuslu insanlarsınız, ama ne yapmak gerektiğini bilmezsiniz hepiniz. İnsan bazen kendi çıkarlarıyla ilgili bile yanlış yapar. Önce ekmeği ele alalım... Şimdi, aziz dostlar, buğday her yerde pahalıyken, Marsilya'da nasıl ucuz olabilir?... Marsilya kenti, her kent gibi, krallığın masrafları ve iyi kralımızın geçimi için bir şeyler öder. Para bu kaynaktan alınır ve bunun çok azı...

İki gün sonra Aix, bir isyanla Marsilya'yı izledi; askerler kala-balığa atış açarak yanıt verdi. Bir Breton olan Başpiskopos de-hşete düştü. "Nefret dolu sıradan insanlar ölümden başka bir şey düşünmüyor, kalplerimizi yerinden söküp yemekten başka bir şey demiyor." Yine Mirabeau yatıştırıcı olarak çağrıldı; halkın güvene-neği bir düzen sağlamak için bir yurttaş milisi yarattı ve resmi fiyattan ekmek dağıttı. Bekleneceği gibi, bütün bu çabaların güzel bir karşılığı oldu. Hem Aix'te hem Marsilya'da önemli bir oy çok-luğuyla Üçüncü Tabaka meclisine seçildi. İncitmekten sakınma-ları için Marsilyalı yurttaşlara pohpohlayıcı nutuklardan sonra, Aix vekili olarak Versailles'a gitmeye karar verdi.

Kendi anlatımına göre Mirabeau'ya yalnızca saygı gösterilmi-yordu. Seviliyordu. Ailesinin kara koyunu, Halkın beyaz şövalyesi olmuştu. Kendi gerici kardeşinin nefret ettiği ve tiksindiği adamın

bir vilayet dolusu kardeşi vardı. Babasını hiçbir zaman memnun edemeyen oğul, evlatlık çocuklar ülkesinin babası olmuştu. “Hayranlık duyulan bir baba gibi, bana itaat edildi,” diyordu, “kadınlar ve çocuklar ellerimi, giysilerimi, ayaklarımı gözyaşlarıyla yıkadı.”

II *NOVUS RERUM NASCITUR ORDO*, MAYIS-HAZİRAN 1789

Bu hassas uğrakta, üçüncü tür Yurtseverden –Kral– çok şey beklendi. Köy *cahier*lerinde Kral, “Altın Çağı yineleyecek” “yeni Augustus” olarak gösterilmişti. Ne var ki, eski Augustus’tan farklı olarak Louis, özgüven bakımından gittikçe daha az tanrısallaştı. Genel Meclis yaklaştıkça endişeleri arttı. İğrenç Necker’i kabul ettiği için karısı ve Artois tarafından azarlanan Louis, Bakanın krizi etkisiz hale getirebileceğine inanmıyordu. Yalnızca avlanma, yeme ve çilingirlik, bozulan sinirlerini yatıştırmaya yarıyordu. Bir keresinde kontrolünü gerçekten kaybetti. Louis’nin yürüdüğü Mermer Avlunun çatı taşlarında onarım yapıldığı için, gözlemesine ulaşmak için seyyar merdiven kullanmak zorunda kaldı. Beşinci basamakta merdiven kaymaya başladı. Düşüş yüksekliği on iki metreydi ve bir işçi akrobatik bir hareketle Kralı kolundan tutup çekerek onu âni ve korkunç bir yaralanmadan kurtardı.

Minnettar hükümdar, hayatını kurtaran adama bin iki yüz liralık bir aylık bağladı. Kahraman bir tebaya krallara yaraşır jestler yapmak, protokol sınırlamalarını korumak mı yoksa onlardan uzaklaşmak mı gerektiği sorunuyla karşılaştırıldığında kolaydı. Teşrifatçısı yirmi üç yaşındaki Marki de Dreux-Brézé’den hayır yoktu ve saray konsensüsüne göre, Genel Meclisin gerçekten işleri halledebildiği izleniminden sakınmak için bütün geleneksel kuralları sürdürmek gerekiyordu. Bu nedenle Kral, örneğin tahta başvuran her Üçüncü Tabaka üyesinin bunu diz çökerek yapmasını emreden geleneği korumayı kabul etti.

Ne var ki, sıcağı sıcağına, en titiz planlanan sahne bile çok ters gidebilirdi. Salle des Menus Plaisirs’de açılış günü konuşmasının sonunda Louis, meclise geleneksel selamını vermek için şapkasını –beyaz tüylü ve ortasında parlak bir elmas bulunan bir “IV. Henri” yapımı– çıkardı. Doğru, krallara yaraşır şekil-

de salladıktan sonra tekrar başına koydu; ayrıcalıksız Üçüncü Tabaka üzerinde üstünlük kuran soylular onu izledi. O zaman Üçüncü Tabaka mensupları da, ya doğrusunu bilmediğinden ya fitnecilerin yönlendirmesiyle, şapkalarını giyerek çirkin bir protokol ihlali yaptı. Büyük bir karışıklık içinde bazıları şapkalarını başında tuttu; çoğunluk tekrar şapkasını çıkardı ve bunu gören Louis de şapkasını tekrar çıkarma gereği duydu. Olayı keyifle izleyen Amerikalı temsilci Gouverneur Morris'e göre hoş bir andı. Ama öfkeden bembeyaz kesilen Kraliçeye göre, törenin çöküşü olacakların uğursuz alametiydi.

Meclis Kralın söylemek zorunda olduğu şeylerden büyülenmiş olsaydı, Büyük Şapka Fiyaskosu önemli olmayabilirdi. Ama tepkisi büyülenmek olmadı. Konuşması formalite icabı olacak kadar kısa ve coşku ile sıkıntının özel bir karışımı olmuştu. Kral "bu kadar çok istenen büyük gün"e işaret ederken, "çok abartılan yenilik arzusu"na fevri göndermeler de yaptı. İki sesli konuşuyormuş gibi göründüyse, bunun nedeni, kendi sesini henüz bulamamış olmasıydı. Kuşkusuz, kendi kişiliği içinde bir duygu çatışması vardı; halkın tezahüratı cazip geliyor, ama anlamından da korkuyordu. Ama bu çatışma, kendi yönetimi içinde Necker'in açık fikirli iyimserliği ile geleneksel ayrı Tabaka Meclisleri dışında hiçbir şeyi kabul etmek istemeyen inatçı Mühürdar Barentin arasında sürmekte olan savaşla karşılaştırıldığında hiçbir şeydi.

Kraldan sonra Barentin konuştu. Özgür basın konusunu tartışmaya açarak, ama başöğretmen edasıyla "tehlikeli yenilikler"e karşı uyarılarda da bulunmak suretiyle homurtulu ödü tonunu sürdürdü. Konuşması uzlaşma olasılığına zarar verebilirdi, ama hiç kimse tarafından duyulmadığı için etkisi olmadı. Necker, her zamanki gibi, uzunluğu 36 m olan Salle des Menus Plaisirs'deki imkânsız ses dağılımıyla başa çıkma konusunda daha hazırlıklıydı. Maliyeyle ilgili konuşması üç saat sürdüğüne göre, bayağı iyiydi. İlk yarım saat kendisi okudu, sonra metni Tarım Komitesi sekreteri Broussonnet'ye verdi; megafon gibi sesinden ötürü onu seçmişti. Sonuç feci oldu. Büyük bir retorik hamlesi bekleyen mecliste, saatlerce 280 milyon liralık açıkla ilgili hazin veriler tiz bir sesle sıralandı. Meclis, muhasebeci Necker'i değil, mali mesih Necker'i duymak istiyordu. Daha da vahimi, Bakanın toplantıyı

egemenliğin yeniden yaratıcısı gibi değil, daha çok yönetime yardımcı gibi gördüğüne ilişkin artan izlenimdi.

Necker'in söylevi devam ederken, Kral her zamanki gibi esnemek için büyük savaş veriyordu. Vekiller kıpırdadı, öksürdü, uyukladı, aksırdı ve horladılar. Soylu izleyiciler sırasında oturan Mme de La Tour Du Pin rahatsızlığın ıstırabını çekiyordu; sırtını dayamak için arkasında oturanların dizlerinden başka bir şey yoktu. Bu olayın Babanın ilahlaşmasına vesile olacağını düşünen Germaine de Staël giderek mahzunlaştı, başka bir yakın görgü tanımına göre, gözleri yaşla doldu.

Umut vaat etmeyen bu başlangıca rağmen, Kralın kişisel popülarlığı hükümet için hâlâ büyük bir değerdı. Zerre kadar inanılır görüldüğü her yerde (fazla manevra alanı da yoktu) konuşması alkış patlamasıyla kesilirdi –yalnızca ayrıcalıklı tabakalardan de değil. Halk arasındaki şiddet eylemleri onun adına yapılıyordu; bu paradoksal nedenle, Devrim de onun emriyleydi.

Mirabeau'nun umudu tam da buydu, çünkü artık bir aristokrat olmadığı gibi, asla bir demokrat da olmayacaktı. Provence'da bile kralcılığını gizlemedi. Döne döne ısrarla belirttiği gibi, aradığı şey yeni bir monarşi, ayrıcalıkla ya da hiyerarşiyle değil halk onayıyla desteklenen bir monarşiydi. Tarihçiler bu görüşü, yükselmek için kurnazca benimsenmiş bir bahane olarak önemsememe eğilimindedirler. Mirabeau 1789'da hırsla yanıp tutuşmamış, kendisini böyle bir monarşinin birinci bakanı olarak görmemiş gibi davranmanın hiçbir yararı olmaz. Ama popüler bir monarşi kavramını *özünde* ahmakça olarak görmek de eşit ölçüde acemilik olurdu. Her şeyden önce, yaklaşık yarım yüzyıl önce d'Argenson'un kafasında da tam olarak bu vardı –hükümdarlığını ayrıcalıktan ve aristokrasiden yana değil, onlara *karşı* tanımlayan enerjik bir kral. Üstelik bu plebisitçi yurtsever-kralcılık her iki Bonapartist imparatorlukta da meydana geldi. Gelgelelim, Bonapartelerin despotizminden Mirabeau'nun tiksineceğini söylemek yerinde gibi görünüyor. Monarşiyle ilgili Shelburne-Whig görüşünden cesaret alarak, bu monarşinin en iyi garantisinin, yasama organı tarafından çıkarılacak ve ona karşı sorumlu olacak hükümetler olduğuna inanıyordu. Tam da bu anayasal görüşün İngiliz çeşnisi nedeniyle kendi yurttaşlarının gözünden düştü.

Çünkü Mirabeau vekiller arasındaki en ünlü *personnagedı*, ama tek siyasal yetenek değildi. Adrien Duport'un evinde toplanan Otuzlar Derneğinden pek çok kişi seçimi kazanmıştı; kazananlar arasında Target, de Lameth kardeşler ve Abbé Sieyès de vardı. Lafayette, Auvergne soylularının adayı oldu ve Lally-Tollendal ve Clermont-Tonnerre gibi diğer yurttaş-aristokratlar ikinci tabakada ona katıldı. Ruhbanlar arasında, sonunda Autun piskoposluğuna terfi eden, ilk ve son ayinini atandığında katedralde yapan Talleyrand ve daha saldırgan liberal Bordeaux Başpiskoposu Champion de Cicé bulunuyordu. Genel Meclisin ulusal bir meclise dönüşmesine önemli katkıda bulunan diğer şahsiyetler de Üçüncü Tabaka vekilleri arasındaydı: Dauphiné'den Mounier ve Barnave, Nîmes'ten Rabaut Saint-Etienne.

Bu çekirdek grup, zekâ ve belagat bakımından yetenekliydi; ama aynı zamanda, önce 1788 yazının ayaklanmalarında, sonra ertesi sonbaharın ve kışın yoğun broşür ve seçim kampanyalarında yoğun bir siyasal çiraklıktan geçerek Versailles'a geldiler. Grubun bazı üyeleri, Mounier ve Mirabeau gibi, sokaklarda öfkeli kalabalıkların deneyimini doğrudan yaşamıştı. Görünürde ruhani astronom-akademisyen Bailly bile (uzmanlık alanı Jüpiter'in aylarıydı), Paris'te Üçüncü Tabaka seçimlerini yönettiği için siyasal eğitim iddiasında bulunabilirdi. Paris'in altmış ilçesi, kraliyet bölüştürmesine bilinçli bir meydan okumayla, 407 seçmenden oluşan bir heyet –görevlendirilmiş organdan çok daha büyük– çıkarılmıştı ve bu meclis, ikinci bir özerklik gösterisiyle, kraliyet hükümetinin açıkça hükümsüz saydığı gayrı resmi bir Komün biçimini almıştı. Hôtel de Ville'de Bailly, Paris'te fiili yönetimi üstlenen bir komiteye başkanlık etti.

Bütün bunların hiçbirisi, yeniden doğan Fransa için nihai anayasa konusunda Üçüncü Tabakada bir görüş birliği çıktığı anlamına gelmez. Özellikle Mirabeau, konu tartışılmadan çok önce gerek yokken bir kral vetosunu ısrarla tekrarlayarak yıkıcı bir güç oldu. Ama diğer iki tabakayla ilişkilerin nasıl ele alınacağıyla ilgili taktiksel konuda çok daha fazla uyum vardı. Burada Mirabeau daha yararlıydı; ataletin engelleyici gücünü biliyordu. Açılış izleyen günlerde vekiller tanıtma belgelerini vermeme ya da diğer iki tabakanın de katılımıyla ortak bir organ oluşmadan hiçbir tartış-

maya başlamak konusunda anlaştı. Bu kilitlenmeyi garanti etti, çünkü ünlü ve konuşkan soylu azınlık (bir vekil sıfatıyla oturarak Kralın gazabını kışkırtan Dük d'Orléans da dahil) hazır bulunmasına rağmen, ayrı toplantılarından dönmek istemeyen çok daha büyük bir çoğunluktan sayıca çok az oldukları anlaşıldı.

Aslında, soyluların konumu birçok soylu meclisinde benimsenen daha akışkan ve ılımlı çizgiden itibaren filen sertleşmiş gibi görünüyor. Vergi muafiyetlerini terk etmeye hazır oldukları halde, kırsal kesimde yükselen şiddet karşısında birçoğu, mülkiyete genel bir saldırıya bir tür onay vermemek için, yerel senyörlük haklarından vazgeçmek konusunda, *cahier*lerde görünenden daha az emindi. Kolektif kimliklerini genel bir mecliste eritmeye çok az kişi hazırdı. Örneğin Üçüncü Tabakayı Ulusla eşanlamlı tanımlayan ilk ve en cesur ses olan Kont d'Antraigues, şimdi biçim düşkünü olmuştu. Kurucu bir meclis toplanana *kadar* –istediği her şeyi yapabilen– vekillerin, 1614 Tabaka Meclisinin geleneklerine bağlı kalması gerektiğinde ısrar etti. Soyluluğun kolektif ruh halinde meydana gelen bu değişiklik herhalde Versailles'ın büyüleme gücüne bir övgüydü. Konuşmacıların görüşlerinin yüceliği konusunda birbiriyle yarıştığı seçmen meclislerinin Yurtsever coşkusu içinde, çok sayıda soylu liberalleşmiş bir Fransa vizyonunu onaylayabileceğini düşünmüştü. Saray kentinin oldukça ritüelleşmiş, sözde-şövalyece koşullarında bir araya gelen soylular, yeniden keşfettikleri kendi tarihlerinin etkisi altına girdiler. Bu durum, özellikle taşıdıkları kalabalık armalara saygıdan ötürü vekil seçilen en asil kodamanlar için geçerliydi. Onları “iyi Yurtsever ve yurttaş” olmaya teşvik eden Orléans takımının sık “genç albaylar”ına gösterdikleri tepki, metropoliten modaya karşı ayak diremek oldu. *Onlar*, Palais-Royal'den aşırı sık giyimli züppe degildi, Fransa'nın kanını ve toprağını temsil ediyorlardı.

Bu şövalyece kardeşlik –yurttaş kardeşliğinin Gotik bir versiyonu– duyguları, Ferrières gibi yeni şampiyonları bile etkiledi. Bireysel ya da tabakaya göre oylama konusuyla ilgilenmemesine rağmen, kardeş-akranlarını terk etmeyi içine sindiremediğini karısına itiraf etti. Lafayette bile Baba Washington'ın tez canlı ve tutarsız Fransızın antikalıklarına beğenmeyerek baktığı Veron Dağından gelen gürültüler tarafından denetlendiğini hissetti.

Ne var ki, ruhban sınıfta işler başka türlüydü. Sonunda kilidi kıran da buydu. İkinci tabakada küçük ilçeler genellikle orantısız ölçüde arkaik sonuçlar çıkardığı halde, birinci tabaka için tersi doğrudu. Çünkü Fransa'da diğer gruplardan daha çok Kilisede zengin ile yoksulun ayrılığı en keskin biçimde eklemelenmekteydi. Söz konusu olan, soyut tanımlanmış bir toplumsal adalet ya da doğal haklar ilkesi değil, Hıristiyan misyonun kaderiydi. Aydınlanmanın durmadan laikleşen Fransa klişesi, Hıristiyan inancın ülkenin geniş alanlara ne kadar derin kök saldıgını hesaba katmaz. (Fransız Devriminin başarısızlıklarından hiçbirisi, "Hıristiyanısızlaştırma" kampanyası kadar kaçınılmaz ve iç karartıcı olmayacaktı.) Fransa'da Kilise yerinde saymıyordu. Aksine periyodik altüst oluşlarından birini yaşıyordu; kırsal din adamlarının ilk müjdenin gerçek ruhunu –mütevazı, mülksüz ve İncil'i hayır işleriyle ve eğitimle öğreten– cisimleştirme iddiası, piskoposluk ticarethanesinin dünyevi gerçekliğine karşı öne sürülmekteydi.

En uç noktada bölünme çarpıcıydı. Strasbourg gibi en zengin piskoposlar, yılda elli bin liralık bir gelire sahipti. Rouenli Bréauté gibi en yoksullar –ek mülkü ya da geliri olmayan sabit gelirli mahalle papazları– üç yüz lirayla zar zor geçinirken, *curés congrués*nin standart aylığı yalnızca yedi yüz liraydı. Nevers'de Saint-Sulpice papazına göre, kilise masraflarıyla bir hizmetçisinin yiyecek ve giyecek masrafını karşıladıktan sonra, kendisine günde beş kuruş kalıyordu –Paris'te vasıfsız bir işçinin günlük ücretinin dörtte biri. Aynı Abbé Cassier'in yazdığına göre, "Bir rahip yeterince şanslıysa, dört beş yüz liralık bir geçim için yirmi yıl çalışıp sefalet çektikten sonra, kendisini servet sahibi kabul edebilir ve kilisesinin sahibi olup yörenin ilk fakiri olarak kilise avlusunda kendine bir mezar yeri ayırabilir."

Bütün kır papazları bu kadar çaresiz değildi. En azından yarısı –*curés bénéficiés*– aşardan ve doğrudan işledikleri ya da kiraya verdikleri gelir getirici küçük mülklerden ek gelir elde etmekteydi. Ama bu da Genel Meclisteki kır papazlarını Fransızların çoğunluğunun en otantik temsilcisi yapmaktaydı. Üçüncü Tabaka parantezine alınan Halka, bu organı oluşturan avukatlardan, memurlardan ve serbest meslek sahiplerinden daha yakındılar. Daha önemlisi, kendi ilçeleri adına konuşma iddiasında bulunabilirlerdi,

çünkü kırk bin kır papazının büyük çoğunluğu (olasılıkla yüzde 70) kendi yöresinin ya da bölgesinin yerlisiydi. Bu durum, büyük piskoposlukları aralarında bölüşen ve en kaba mülkiyet ilişkisi dışında bir şey düşünmeden kıdemsiz akrabalarını şu ya da bu diyakozluğa postalayan aristokrat klanlarla keskin bir karşılıklı oluşturmaktaydı.

Örneğin Talleyrand, Bourges Başpiskoposunun birkaç beyin kanamasından sonra ölmesini, yerine geçmek için dostları ve akrabaları seferber etmeyi 1786'dan beri sabırsızlıkla beklemekteydi. Ama yaşlı herif sinir bozucu bir direnç gösterdi ve öldüğü sırada da Talleyrand'ın hamisi Calonne'un yerine sevimsiz Brienne geçmişti. Başka bir zamanında, ölüm –Lyon'da– istenen boşluğu yaratana kadar oturup beklemek zorunda kaldı. Görevli Autun Biskoposu Lyon'a taşındı ve sonunda Talleyrand 16 Ocak 1789'da kendini bütün ciddiyetiyle diz çökmüş durumda buldu; Aziz Petrus'un apostolik verasetine uymaya ve "Kutsal Kilisenin otoritesini, onurunu, ayrıcalıklarını ve haklarını korumaya, savunmaya, çoğaltmaya ve geliştirmeye" yemin etti. Ertesi gün, ilk Hristiyanların otlaklarında otlamış mübarek koyunların yününden yapıldığı söylenen Autun hırkasını ve yirmi iki bin liralık piskoposluk gelirini ele geçirdi. Saint-Rémy'deki eski ve Poitiers'deki yeni arpallığıyla birlikte yıllık geliri elli bin lirayı aştı. O akşam Aziz Petrus'un savunucusu, her zamanki gibi, metresi Adelaide de Flahaut ile birlikte Louvre'da yemek yedi.

Bu muazzam mülk ve güç transferi, Talleyrand Autun civarına ayak basmadan gerçekleşmişti. 12 Marttan sonra resmi giriş için lütfedip katedrale geldi ve "Autun gelini"ne sadık kalacağına (tekerrar) yemin etti. Paskalya yaklaşıyordu, ama Talleyrand'ın ortaya çıkışını belirleyen zaman çizelgesi dinsel değil siyasaldı; çünkü Autunlu din adamları tarafından Genel Meclise seçilmek istiyordu ve bu amaçla papazlar meclisi ve piskoposluk bölgesi için *cahier* hazırlamıştı. *Cahier* onun Fransa imgesinin tipik bir belgesiydi: Rasyonel, liberal, anayasalcı –ruhların bakımıyla pek ilgisi yoktu. Seçimi güvenceye almak için nisanın ikisinde İyi Piskopos olma görüntüsü verdi –ruhban okulu öğrencilerini dua etmeye özendirdi, kuralları bozmadan (başarısız bir biçimde) ayın yönetmeye çalıştı ve utanmadan Oratoryen kolejde bir vaaz ("Ahlakın Halk

Önderleri Üzerindeki Etkisi") verdi. 10 Nisanda Genel Meclise seçildikten on gün ve Autun'a gelişinden bir ay kadar sonra temelli ortadan kayboldu. Paskalya günüydü ve ne pahasına olursa olsun, ayın okumaktan kaçınmak zorundaydı.

Talleyrand'ın Kilise kavramı ile Versailles'da ruhban tabakanın neredeyse üçte ikisini oluşturan kır papazları hakkındaki görüşü arasında daha büyük bir mesafe düşünmek zordur. Autun Piskoposunu tamamen ahlaksız görmek yanlış olur. Ruhban sınıfının genel temsilcisi olarak kanıtladığı gibi, onun Kilise anlayışı "modern"di. Din adamları, devletin eğitsel ve toplumsal sorumluluklar verilen manevi memurlarıydı; yasa yapmaya ya da yönetimde yer almaya kalkışmadan halkın inanç özlemini giderecek türden ahlaki bir kâhyalık yapacaklardı. Bu görüş piskoposluk yemininin çok gerisinde kalsa da, Direktuar döneminde Bonapartist devlette –sonraki yüzyılın büyük bölümünde– kurumsallaşacaktı.

Bununla birlikte, Rousseau'nun *Savoy Papazı*'nın toplumsal müjdesinden uzaktı; orada basit ruhlar, mülkiyetin ve kentliliğin yozluklarına tövbe edecekti, doğanın çocuklarını ahlaki olarak saf bir varoluşa yönlendirmek daha iyiydi. Fransız din tarihinde birçok damar, bu şekilde katı tanımlanmış bir dindarlığı öğütlemekteydi: Jansenizm, "Richerizm" ve bazen açıkça, bazen örtülü bir biçimde Protestan olan bir Presbiteryenlik biçimi. Papazların öfkeli *cahier*lerinde söylenenlerin çoğunda da bu vardı. İster manastıra ait olsun ister piskoposluğa zenginlik ve ister laik olsun ister dinsel aristokrasi, onların düşmanıydı. Tehlike çanları, en kötü koşullarda barınan ve beslenen yoksullar ve açlar, borçlular ve derbederler için çalıyordu.

Seçim meclislerindeki sayı üstünlükleri ve dile getirdikleri gerçeklerin Üçüncü Tabaka retoriğiyle uyumu, papazları doğrudan Kilise Efendilerinin karşısına çıkmaya yüreklendirdi. Charly papazı, havalarını söndürmek için "Siz kimsiniz, *Messieurs les Grands Vicaires?*" diye soruyordu. "Hiç. Ben bir papazım ve unvanım asla silinmeyecek." Béziers'de Agde Piskoposu, 310 kişilik bir mecliste 260 papazdan korktu. Çoğu kez Piskoposlar ya da onların adayları seçilemedi. Seçilenlerin bazıları da, kutsal bir ayaktakımıyla birlikte bir heyette yer almaktan duydukları kederi gizlemedi. Beş papazla birlikte seçilen Luçon Piskoposunun zarif

yorumu şu oldu: “Bu görevi kabul ediyorum, ama tiksinti duymuyor değilim.”

Piskoposların ve başpiskoposların mor ve al cüppelerine karşı, papazlar, Üçüncü Tabaka vekilleri gibi, bilinçli olarak siyah cüppe giydiler. Beklendiği gibi, tanıtma belgelerini doğrulama konusunda ortadan ikiye bölünecek kadar Üçüncü Tabakanın tutumunu paylaştılar.

5 Mayıs'taki açılış oturumunu izleyen bir ay boyunca Genel Meclis oturumları, tanıtma belgelerinin doğrulanması konusunda felç olmuştu (Mirabeau ve arkadaşlarının istediği gibi). Törenler bittikten sonra, Üçüncü Tabaka vekilleri büyük Salle des Menus Plaisirs'de istedikleri yere oturabilirdi. Ama ortak görüşmeler için geri dönecekleri güne kadar diğer iki tabakanın sıralarını boş bıraktılar. Ayın on sekizinde ortak belge doğrulama için resmi bir çağrı yayınladılar; üç tabakanın, tek organın keyfi bölümlerinden başka bir şey olmadığını ve buna uygun devam edilmesi gerektiğini savundular.

Ferrières sıkıldı ve sinirlendi. Ayın on beşinde Henriette'e şunları yazdı: “Meclisimiz hiçbir şey yapmıyor. Her gün sabah saat dokuzda toplanıp öğleden sonra saat dörtte dağılıyoruz, zamanımızı yararsız dedikoduyla geçiriyoruz.” Liberal kimlikle gelmiş olmasına rağmen, zaman geçtikçe, açmazdan sorumlu tuttuğu Üçüncü Meclisin “entrikalarından” sıkılmaya başladı. Nezaketle aklını başından alan Vaudreuil, Polignac'lar ve Artois ile yemek bile yedi. “Kontla [Vaudreuil] ile ben arkadaş olduk,” diyordu Henriette'e heyecanla. Diane de Polignac ona iltifat etti ve o da onun emrine girdi. Konuşma özgürlüğünü yorumlarken, evlerinin *l'Hôtel de la Liberté* olduğunu yazdı.

Mirabeau'nun oldukça farklı bir *Liberté* kavramı vardı. Ferrières kamuoyundan uzaklaşırken, Mirabeau onu şekillendirmekle meşguldü. 7 Mayıs'ta, Meclis tutanaklarını haberleştirmek için tasarlanan *Genel Meclis Gazetesi*'ni yayımlamaya başladı. Başlığında *Novus Rerum Nascitur Ordo* efsanesi vardı: Yeni Bir Düzen Doğuyor. Hükümet hemen kapattı ve böylece onun yerini alan *M. de Mirabeau'dan Seçmenlerine Mektuplar*'a büyük bir okur kitlesi kazandırmayı garanti etti. Hükümete kendi reklamını yaparak meydan okuma kampanyası tesadüfen benimsenme-

di. Stratejisi, eşzamanlı olarak Kralın ve meclisin güvenini kazandıracak bir bakanlığın başında Necker'in yerini almak olasılığına odaklanmış gibi görünüyor. Birkaç hafta boyunca Necker'le ilgili özel ve kamusal bütün yorumları kırııcıydı. Ama mayısın son haftasında arkadaşı Malouet –Saint-Dominigue'nin eski *intendant*ı ve Üçüncü Tabakadaki tek yüksek memur– tüm kişilik çatışmalarına rağmen ikisinin meclisteki tutumunun çok uzak olmadığını keşfetti. İkisi de tanıtma belgelerinin ortak doğrulanmasını istiyordu; ikisi de popüler bir monarşi yaratmak istiyordu. Ama bu uçurtmanın havalanmasıyla yere inmesi bir oldu. Mirabeau, Necker'i ofisinde görmeye geldi. Bakan başını kâğıtlardan kaldırmadan, "Evet Mösyö, M. Malouet bana bazı önerileriniz olduğunu söylüyor. Önerileriniz nedir?" dedi. Mirabeau, "Benim önerim size iyi günler dilemektir," dedi ve arkasını dönüp gitti.

Tabakalardan "delegeler" bir tür müzakere yürütmeye gönderilmesine rağmen, ikinci ve üçüncü tabakanın kutuplaşmasını doğrulamaktan başka bir şey başaramadılar. 3 Haziranda Paris vekilleri, listenin sonunda Sieyès olmak üzere, sonunda yerlerine oturup, mecliste kendine "Âvam" diyen radikal güçleri güçlendirdi. Bu radikalleşme özellikle, Necker'in bin bir güçlülükle sonuçlandırdığı bir uzlaşmanın sabote edilmesi anlamına geliyordu; o uzlaşmaya göre, her tabaka içindeki seçim anlaşmazlıkları, üç tabakanın temsilcilerinden oluşan bir genel uzlaşma komisyonuna havale edilecekti. 10 Haziranda Mirabeau, anlaşmanın okunmasını durdurup Sieyès'in bir önerge sunmasına olanak sağladı. Bu açıklama, soyluların inatçılığı gerekçesiyle uzlaşmayı reddediyor ve yoklamaya geçmeden önce, diğer tabakalara son bir ultimatoom göndermeyi öneriyordu. Bu ya kilitlenmeyi kabul etmeye ya da teslim olmaya zorlayacaktı. Her halükârda, bu devrimci bir kendi kendini yetkilendirme hareketiydi –bir yıl önce Grenoble'da başlayan bu tür ayrılıkların ilki olmasa da.

1789'un olaylarında Necker'in rolü konusunda yakın zamanda yapılan düşünce dolu bir araştırmada R.D. Harris, Üçüncü Tabakanın özünde abes olan bu talebinin, diğer iki tabakadan *üstünlük* talebinde bulunmasının her uzlaşma girişimini akamete uğratarak, Fransa'yı barışçı bir değişimden çok devrime zorladığını ortaya koydu. Harris bunu, korumasız azınlıklar üzerinde çoğun-

luk egemenliğinin uğursuz bir çalışması olarak görür. Alternatif, İngiliz modeline benzer, aristokrasinin bir üst mecliste korunduğu ve “Âvam”ın da temsil organını oluşturduğu ayrık bir yönetim biçimiydi.

Ama bu, zaten köhneleşmiş bir seçeneğin hasretini çekmektir. Kuşkusuz, Necker (iki meclisli yasama organının Cenevre versiyonu defalarca çökmüştü) ya da Malouet gibi ılımlılar için böyle bir seçenek teorik olarak düşünülebilirdi. Ama bütün seçim tarihini, seçim meclislerinin retorikini ve çok daha iddialı bir siyasal dönüşüme bağlı olan *maddi* beklentileri gözden geçirir. Mesele artık modernleşen monarşiye ince ayar verme sorunu değil, bir tür kolektif yeniden doğuş sorunuydu. Grenoble’dan Barnave ve Arras’tan Robespierre gibi Üçüncü Tabakanın birçok vekiline göre, yurttaşlık, tıpkı Rousseau’nun ısrar ettiği gibi, bölünmezdi. Bi-rey ile Genel İrade arasında yüce bir karşılıklılığın ifadesiydi: Aslında uzlaşabilmelerinin ve bir bütün oluşturmalarının *tek* yoluydu. Kuşkusuz, Arthur Young’ın sakıncalı bulduğu türden “doğanın ideal ve hayali haklarına... tuhaf ve anlaşılmaz başvuru”ydu, ama Devrimin sahici sesiydi.

Amerikan Anayasa Konvansiyonu tarzında çalışabilir bir yönetimle ilgili bilgece tartışmalar yapılarak bu noktaya ulaşılmadı. Bunu istemek, Fransa’da siyasetin açılma sürecini –her zaman teatral ve aşırı duygusal olan bir süreç– yanlış anlamaktır. Bu acınacak bir durum olabilir; meclis oturumlarında halktan izleyicilerden gelen, Arthur Young’ın alışık olmadığı ve “kaba edepsizlik” saydığı alkış dalgaları gibi. Ama değişimi savunanlar ancak bu tür sahne işleriyle, büyültülmüş Romantizm gerçekliğiyle, coşkudan teröre kadar uzanan duygusal saldırıyla kendi halkını harekete geçirebilirdi. Mantıklı tartışma söz konusu olamazdı. “Paris halkı,” diyordu Etienne Dumont, “bir balon gibi yanıcı gazla doluydu.”

Mirabeau’nun, karizmatik ânın baş manipülatörü olduğu için paradoksal bir biçimde, bu asi kendiliğindenliğe, “falakadan kurulan ve bir gün daha tatil vaat edildiği için sevinçten çıldıran genç okul çocukları görüntüsü”ne bazen canı sıkıldı. Oturumlara biraz düzen getirmek için Cenevreli arkadaşı Dumont’u, Romilly’nin İngiliz parlamentosunun kurallarıyla ilgili anlatımını çevirmeye teşvik etti –antik, yabancı geleneklerin kölesi olduğu

için şiddetli bir öfke fırtınasının üzerine gelmesine neden olan bir girişim.

Bütün bu değerlendirmeler 13 Haziranda bir tarafa bırakıldı. O gün üç papaz, Sieyès'in başlattığı yoklamaya yanıt verdi. Birinci tabaka, 114'e karşı 133 oy gibi küçük bir farkla, tanıtma belgelerini ayrı doğrulamaya onay verdiği için, o an çok önemliydi. Üç papaz da Poitouluuydu –Ferrières'in vilayeti– ve liderleri Jallet, Cherigny papazı, dindarlığı ve yurtseverliğiyle ünlenmişti. Bir senyör yurtluğunda çalışan bir bahçıvanın oğlu olan Jallet, otuz yıl boyunca azizlere yaraşır bir tevazu modeli olmuş, en yoksul koşullarda yaşarken hastalara ve muhtaçlara bakmıştı. O kadar yoksuldu ki, Versailles'a yolculuk yapmaya gücü yetmedi; yolculuk parası, geçim masraflarıyla birlikte, bağışla ödendi. Salle des Menus Plaisirs'e girdiğinde, geldiği duyurulunca büyük bir tezahüratla selamlandı, arkadaşları tarafından tekrar tekrar kucaklandı ve oturacağı yere omuzların üzerinde taşındı.

Aydın on dördünde, yoklama acımasızca devam ederken, Bretonya ve Lorraine'den gelen daha fazla papaz ortaya çıktı; Embarménil papazı, Yahudi haklarının savunucusu Grégoire da aralarındaydı. Aydın on dokuzunda, o sırada kendine yeni bir ad talebinde bulunan birleşime yüzden fazla katılım oldu. İki gün önce başlayan bir unvan sorunu tartışması, farklı siyasal kişilikleri hızla açığa vurmuştu. Hâlâ en radikal ses olan Sieyès, oturum ulusun "yüzde 96"sını temsil ettiğine göre, "ortak ulusal restorasyon işi"nin daha fazla ertelenmemesi gerektiğinde ısrar etmişti. Ne var ki, böyle bir organ için önerdiği unvan, esin dolu manifestolar kumaşından değildi: "Bilinen ve Doğrulanabilir Temsilciler." Mounier, "küçük parçanın gıyabında toplanan büyük temsil parçası" önerisinde bulunarak daha ihtiyatlı olmuştu. Mirabeau, "Halk Temsilcileri" adını önererek –aşırı plebiyen çağrışımlarından ötürü eleştirilen bir öneri– bu berbat adları sadeleştirmeye çalışmıştı. O akşam saat onda görüşmeler sona ermeden önce toplantı, büyük bir çoğunlukla kendine "Ulusal Meclis" demeye ve yine Mirabeau'nun teklifiyle, mevcut bütün vergilerin bu organ tarafından onaylanmadıkça geçersiz sayılmasına karar vermişti.

Kendi kendini tanımlama âniydi. Doksan vekil, dört yüz doksan vekilden oluşan çoğunluğa karşı oy kullanmıştı. Ama bu kendi

kendini yetkilendirme hareketiyle ilgili kaygıları, yüksek yurtsever tutkunun hücumu altında ezildi. Normalde hep ağırbaşlı olan Arthur Young, bu siyasal adrenalin taşkınına katılanlardan daha duyarsız değildi.

İki yüz yıllık keyfi iktidarın kötülüklerinden yeni çıkıp özgür bir anayasanın nimetlerine kavuşan yirmi beş milyon insanın, halkın gözü önünde, kapıları açık toplanan temsilcilerin görüntüsü, liberal bir bağrın her heyecanını, her gizli kıvılcımını canlı duygulara çevirmek; ülkeme düşman her düşüncenin tecavüzünü savuşturmak ve büyük bir ulusun mutluluğuna, henüz doğmamış milyonların refahına zevkle kafa yormak içindi.

III TABLEAUX VIVANTS, HAZİRAN 1789

Haziranın dördünde Dauphin öldü. Yedi yaşındaydı ve çocukken ölen ikinci kraliyet çocuğuydu. 1781’de doğduğunda, Paris’in semalarında havai fişekler patlatılmıştı; Hôtel de Ville, hem âyan hem âvam için görkemli bir ziyafete tanık olmuştu. Ölümünü Fransa pek fark etmedi ve Hôtel de Ville, ismi var cismi yok devrimci bir belediye yönetiminin merkeziydi. Bir somun ekmeğin fiyatının bütün zamanların en yüksek düzeyinde olduğu bir zamanda, cenazesine 600.000 lira ayrıldığı bildirildi. Meudon’da cesede kutsal su serpmeye gitmek için hazırlanan Ferrières, karısına kuru bir şekilde şöyle diyordu: “Görüyorsun, *ma bonne amie*, prenslerin doğumu ve ölümü, bir ekonomi konusu değildir.”

Bütün anlatımlara göre zeki ve sevimli bir çocuktı, kuşkusuz annesinin ve babasının gözbebeği. Ama sağlığı iyi değildi. Tüberkülozun –“verem”– sağ akciğerini yok ettiği geç fark edilmişti. Uzun, insanı tüketen bir hastalık geçirdi; o kadar zayıfladı ki bir deri bir kemik kaldı. Sonunda ölünce anne ve babası perişan oldu; siyasal kriz kişisel kedere pek izin vermediği için perişanlıkları daha da arttı. Çok önem verdiği ve kişisel bir takdir mektubu yazdığı uzlaşma komitesinin çökmesi Louis’nin moralini bozmuştu. Oğlunu ve vârisini kaybetmesi çok daha kötü bir darbe gibi geldi. Kamusal işlerden çekildi ve resmi törenden sonra üzüntüden perişan bir halde Versailles’dan uzaklaşıp Marly-le-Rou’daki kır evine gitti. Üçüncü Tabakadan bir heyet başsağlığı dilemeye geldi. Ama

père de la patrie bir süre yaşlı *père de famille* olmak istedi. Kabul edilmekte ısrar ettikleri söylenince, “Aralarında hiç baba yok mu?” diye yanıt verdi.

Yakın ailesinin desteğine yaslanarak kendine geldi. Umursamazdı. Üçüncü Tabakanın kendisini bir Ulusal Meclis olarak yetkilendirdiği ve mevcut vergileri yasadışı ilan ettiği haberi Marly’e ulaştı. İkisi de hükümdara doğrudan meydan okumaktı ve Artois ile Kraliçenin inancına göre, monarşi kendi kaderinin kontrolünü kendi eline alacaksa şimdi almalıydı. Bir şekilde direnilecekse, iki eylem çizgisinden biri olanaklıydı: Doğrudan askeri müdahale (bunun için tahtın elinde yeterince kuvvet henüz yoktu), hemfikir olunan reformların sözünü vermekle birlikte Kralın yasal otoritesini göstermek. Brienne reformlarının kaderini çok iyi hatırlayan Necker, ikinci seçenekte bile felâketten başka bir şey görmüyordu. Ama tahtın içinde bulunduğu zor durumdan onu sorumlu tutan ve Bakandan kurtulma kararlılığını gizlemeyen Artois, Necker’i kaba bir biçimde kenara itti. 19 Hazirandaki can alıcı toplantıdan önce konsey salonuna yaklaşırken, bir yabancı ve türedi olarak Necker’in burada işi olmadığını bağırarak söyledi.

Üç meslektaş, Montmorin, Saint-Priest ve La Luzerne tarafından desteklenen Necker, *cahier*lerin çoğunun konsensüsüne uygun bir reform önerileri listesi hazırladı. Ayrıcalıklılara vergi istisnalarının kaldırılması gibi “yurtseverlik görevi” hareketlerine öncelik verilecekti. En tartışmalı konuda Necker’in planı, “karma” oy çözümüne yaklaştı; bununla, ılımlı soyluları gerici azınlıktan koparmayı umuyordu. Vekillerin, Genel Meclisin periyodu gibi “ulusal” konularda ortak oy kullanmalarına izin verilecek, ama ayrı tabakalarla ilgili konularda verilmeyecekti. Mayısın sonunda bu program üzerinde çalışan Necker, Üçüncü Tabaka liderlerinin radikalizminin önünü kesecek heybetli bir “bildiri”yle planın özünü yayınlamasını Kraldan istemişti. Ama fırsat kaçmıştı ve önerdiği uzlaşmanın kimseyi memnun etmesi artık olanaklı değildi. Önerilerinde örtük olarak var olan bir tabaka toplumunun korunması, sıradan yurttaşların ayın on yedisinde yaratılan Ulusal Meclisiyle bağdaşmıyordu. Bu yüzden planın, her gün artan sayıda din adamıyla takviye edilen bu organ için kabul edilemez olması kaçınılmazdı.

Saraydaki gericiler için de gereğinden fazla radikaldi. Tahtın içine düştüğü zor durumdan sorumlu tuttukları adama duydukları nefreti gizlemeyen Artois ve Kraliçe, azlinin zorunlu olduğuna Kralı ikna etmek için ellerinden geleni yaptılar. Louis, Necker'in planını kabul etmek üzereyken, Kraliçe kocasıyla konuşmak için konseyi yarıda kesti. Kral geri dönünce plandan desteğini çekti ve daha ayrıntılı görüşmek üzere, genişletilmiş konseye sunulması gerektiğini söyledi. Üzerinde anlaşılan tek şey planın tehditkâr öğeleriydi ve bu durum Necker'e Brienne reformlarının kaderini hatırlattı. Kral şahane bir genel *séance royale* ile Genel Meclisin karışısına çıkacak, aynı zamanda reformla babacan iyilikseverliğini ve 17 Haziran gasplarını iptal ederek yüce heybetini gösterecekti.

Böylesine anıtsal bir olay için Versailles'ın tören makinesini tekrar çalıştırmak gerekli oldu. Bir kürsü dikilmeli, Üçüncü Tabakaya göre dizilen oturma sıraları bütün meclisi barındıracak şekilde yeniden düzenlenmeliydi. Ama 17 Haziranda olanlardan ötürü, Salle des Menus Plaisirs artık Kralın keyfine göre tasarlanacak bir kraliyet mülkü değildi. Fiilen Ulusun sahiplendiği ilk toprak olmuştu.

Bu yüzden Ulus, salonu *séance royale* hazırlayan işçiler tarafından kendi evinin kapılarının haber verilmeden üzerine kapandığını görünce, bunun bir yanlışlıktan çok bir kasıt olduğunu varsaydı. Ne de olsa, silahlı muhafızlar girişi kapatmıştı; girişte de *séance royale*i duyuran tabelalar vardı. Teşrifatçının Bailly'ye mektubu son anda yetişmişti ve alternatif bir toplantı yeri göstermiyordu. Bu, Meclisin dağıtılmasında ilk adım gibi görünüyordu. Vekiller şiddetli yağmur altında beklerken üzüntü öfkeye dönüştü. İyi Dr. Guillotin –aralık ayında Paris'teki dilekçe verme kampanyasının kahramanı– Vieux Versailles yolunda bir arkadaşının tenis kortunu hatırladı. Altı yüz ıslak neşeli temsilci topluca o adrese doğru ilerledi; toplanan bir kalabalık da onları izledi.

Orada oynanan Real –yani Kraliyet– Tenisi olmasına rağmen, çıplak, yankı yapan kort, geldikleri süslü sarayın tam tersiydi. Orada monarşinin dünyasında, kendilerine izin verilen bir yerde olmuşlardı. Burada, Rousseau'nun niyet ettiği gibi, temel yurttaşlığa ve kardeşliğe kadar soyunmuşlardı. Genellikle tenis toplarının çarpıp sektiği eğimli çatının iç tarafında yankılanan seslerin-

den, vücutlarından başka bir şey yoktu. Başkan Bailly'nin masası olarak, kapı komşu terziden basit bir çam masa alındı. İzleyiciler alt galerilere doluşup pencerelerden başlarını çıkardı. Belli ki bir performans ha oldu ha olacaktı. Ama ne tür bir performans?

Sieyès, vekillerin bir organ olarak Paris'e taşınması ve Versailles'ın saçmalığıyla kesin olarak baş etmesi gerektiğini öne sürdü. Ama doğaçlama otorite konusunda derse ihtiyacı olmayan (ama en radikal önerileri savmayı dert edinen), alternatif üreten Mounier oldu. "Hakları ve haysiyetleri yaralanan" Meclis üyeleri, diyordu, Kralı feci bir eylem çizgisine itme girişimleri konusunda uyarılmıştı. Feshedilme tehdidine karşı, "seçmenlerimizin bizden istediği gibi sağlam ve hakkaniyetli bir anayasa oluşturunca kadar ayrılmamak için *Patrie*ye ve Tanrı'ya" yemin etmeliydiler. Bu dahice bir hareketti, çünkü Meclisi belirli bir yere bağlı kalmaktan kurtardı. O ana kadar, Fransa'da egemen kurumların düzeni, kendilerine verilen yere göre tanımlanmıştı: Adalet sarayları, konsey odaları, mahkemeler. Ama Mounier'in teklifi devlet gemisini bir soyutlama denizine bıraktı. Toplandıkları her yer Ulusal Meclis olacaktı.

Ne tür bir vücut dili ânın tumturaklılığına uygun olabilirdi? Sonunda Romalılara lâıyk bir tarihe girmiş olmaları anlamında, Jacques-Louis David'in Horatiuslara yaptırdığı ve yurtsever-sehitlerin işi olduğuna inandıkları hareketi benimsediler. Bailly başkanlığını ön plana çıkarmak için terzi masasında durdu, bir elini kalbinin üzerine koydu –kusursuz bir Rousseaucu içtenlik hareketi– ve diğer elini komutan edasıyla havaya kaldırdı. Sağ kollarını uzatmış, parmakları gergin altı yüz vekil, yeni Romalı olup, Barnave'ın perdahladığı yeni versiyonuyla yemini tekrarladı. Yalnızca bir kişi, Castelnau'daryli Martin d'Auch –David'in sahne çiziminde asık suratlı, oturmuş, ellerini göğsünde birleştirmiş olarak tasvir edilen– geri durdu. Arthur Young hareketin devrimci doğasını hemen fark etti. "Krallıkta tüm otoritenin üstlenilmesi idi. Bir hamlede I. Charles'ın Uzun Parlamentosuna dönüştüler."

Ertesi gün genişletilmiş konsey Versailles'da toplandı ve tartışmaya daha fazla zaman tanımak için (bazılarına göre askeri takviye için) *séance royale* bir gün –ayın yirmi üçüne kadar– ertelendi. Tennis Kortu Yemininin etkisi, Kralın kardeşleri tarafında Necker'e düşmanlığı daha da azdırmak olmuştu. Özellikle Artois

ona açıkça küfretti ve ondan kurtulmaya kararlı olduğunu gizlemedi. Ertesi gün daha da kötüydü. Necker'in bakan arkadaşlarının desteğine rağmen, prensler hangi konuda olursa olsun, tabakaların ayrı yetki alanlarına her tecavüzü reddetmeye kararlıydı. Bu görüşe göre, "ulusal" ilan edilebilen ve bu yüzden bir bütün olarak meclis tarafından ele alınabilen hiçbir iş olamaz. Ayrıcalıklı tabakanın vergi muafiyeti konusunda herhangi bir ödün, genel bir yasayla değil, ancak gönüllü olabilirdi. Bütün bunlar "Fransız anayasasının" ihlal edilemezliği adına savunulmalıydı.

Ulusun ortak amaçlarını tanınamamak, 1780'lerin reform programlarının ötesine, Turgot'nun ötesine, klasik düzene ve hiyerarşik itaate dayanan bir tür fantastik Fransa'ya kadar geri giden nefes kesici bir tepkiydi. Güneş Kralın bir buçuk metrelik gümüş şamdanlarıyla aydınlatılan Aynalı Salonun mutlakiyetçi idilinde ki hariç, gerçekte hiçbir zaman var olmayan bir Fransa'ydı bu.

XVI. Louis, XIV. Louis'ye dönüşmeye çalışacak mıydı? 22 Hazirandaki son toplantıdan önce, Necker'i destekleyen iki bakana, Montmorin ve Saint-Priest'e görüşlerini sordu. İkisi de böylesine çatışmalı bir tutumun onay alacağı yanılısamı içinde değildi. Zorla kabul ettirilmeliydi. Ama zorla kabul ettireceklerle karşılaşmak için Hazineye para yoktu ve Montmorin'in dediğine göre, bir tepki politikası Genel Meclisin daha fazla gelir kararı almamasını garanti etti. Alternatif neydi? Saint-Priest, yetkisiz değişiklikler ne kadar talihsiz olursa olsun, "mevcut koşulların ağırlığı"na göre karar vermesi gerektiğini Krala göstermeye çalıştı. Durumu hiç de abartmadan, "Geminin karaya oturması devlet teknesini tehdit eder," dedi. Oldukça doğru bir biçimde, tarihsel olarak Fransız anayasasında değişmez hiçbir şey olmadığına işaret etti. Koşullar gerektirdiğinde değişimi kabul etmek zorunluydu, çünkü "güneşin altında hiçbir şey aynı kalmaz" –Louis'nin hükümdarlığı Fransa'nın üzerinde doğan yeni bir güneş amblemiyle başladığı için talihsiz bir klişe seçimi.

Bütün bunların hiçbir yararı olmayacaktı. Üç konsey üyesi – Krala alternatif bir konuşma yazan Barentin, de La Galaizière ve Vidéaud de La Tour– Artois ve Provence'ın katı tutumunu destekledi. Necker'in planının yerine onlarınkini kabul etti ve kendini ertesi günün kaçınılmaz irade çatışmasına hazırladı.

Olay bir *lit de justice* değil, bir *séance royale* olmasına rağmen, geleneksel bir kraliyet iradesini hissettirme havası vardı. Askerler toplantı salonunun etrafını çevirdi. Son kez Üçüncü Tabaka, diğer iki tabaka otururken yan kapıdan içeri sokularak gereksiz yere aşağılandı. Bordeaux ve Vienne başpiskoposları da dahil, ruhban sınıfın vekillerinden de zorla ayrı tutuldu. Necker kendi uzlaşma girişimlerinin resmen yenildiğini duymamak için gelmedi. Kral konuşunca, 5 Mayıs'taki açılış oturumunda belli olmayan bariz bir siniklikle konuştu. "Bütün tebamin ortak babası"yım dedi ve Genel Meclisin çalışmasına engel olan uygunsuz bölünmelere son vermek boynunun borcuydu. Sonra peş peşe on dört madde okundu; üç tabakayı koruma ve ayın on yedisindeki "yasadışı" tutanaklar ile seçmenlerin emriyle vekillere konulan "anayasa karşıtı" sınırları kaldırma niyeti açıkça belli edildi. Bunu Kralın kişisel açıklamaları izledi ve kendi kendini kutlayan bir yorumda bulunup, "Hiçbir Kralın ulusa bu kadar çok şey yapmadığını tereddütsüz söyleyebilirim," dedi.

Yutulacak ilaç acıydı. Sonraki otuz beş reform önerisinin amacı ilacı tatlılaştırmaktı, ama çok ince bir şeker tabakasıyla kaplıydılar. İlk öneri, halkın temsilcilerinin onayı olmadan hiçbir vergi konulmayacağını aksiyom olarak belirtmekteydi –aynı zamanda o temsilin kendisinin de tartışma konusu olduğu söyleniyordu. Metin boyunca benzer çekinceler sıralandı. Dine, ahlaka ya da "yurttaşların onuru"na zarar vermemek –aslında statükonun korunması– koşuluyla basın özgürlüğü tanınıyordu. Baştan çıkarma ya da aile suçu vakaları *hariç, lettres de cachet* kaldırılmaktaydı. (Bu noktada Mirabeau'nun alaycı bir gülümse için yeterli nedeni olmuş olmalı.) Vergi muafiyetleri son bulabilirdi, ama ancak ayrıcalıklılar kabul ederse; bütün senyörlük hak ve alacakları vazgeçilmez bir mülkiyet biçimi olarak korunup kollanacaktı.

Sonunda Kral bir uyarı yayınladı. Meclis, çabalarında "onu yalnız" bırakırsa, "halkının iyiliğini tek başına korumak" zorunda kalacaktı: "Ve tek başıma kendimi onların gerçek temsilcisi sayacağım." Gerekirse ve hiç istemeden, Aydınlanmış Despota dönüşecekti. Şimdi "Baylar, size hemen dağılmanızı ve yarın ayrı meclislerinizde toplanıp, oturumlarınıza tekrar başlamanızı buyuruyorum."

Öyle bir şey olmadı. Ayın yirmi ikisinde, Necker'in planı kraliyet konseyinde sabote edildiği sırada, Ulusal Meclis toplanmaya devam etmiş ve 150'den fazla din adamıyla ve yurttaşlarına katılma niyetlerini belli eden 47 soyluyla takviye edilmişti. Artois çocukça bir alınganlık gösterisiyle, toplanmalarını önlemek için tenis kortunu kiralamıştı; ama Mounier'in hareketinin ruhuna uygun olarak, Saint-Louis Kilisesi de olurdu. *Séance royale*den hemen sonra orada toplanmaya karar vermişlerdi.

Kral ve maiyeti ölü sessizliği içinde çıktıktan sonra, tören için kullanılan kürsü ve platformları sökmek için marangozlar içeri girdi. Üçüncü Tabaka çekiç sesleri arasında oturmaya devam etti ve bir kez daha Ulusal Meclise dönüştü. Bailly'nin başkanlığı altında, daha önceki bütün kararlarını inatla onayladılar. Özet durum bilgisiyle Mecliste rakip tanımayan Mirabeau, arkadaşlarını vekillerin kişisel dokunulmazlıklarını ilan etmeye teşvik etti. Reformlarda iyi olan ne varsa, dedi, en saldırgan biçimde dayatılmıştı. Yasa dayatmak "sizin mecburiyetiniz" değildi, "Ulusun dokunulmaz rahipliği"nden yasa almak "mecburiyet"ti. Bu dokunulmazlığa her saldırı, uydurduğu yeni bir sözcükle, *lèse-nation*du.

Bu noktada, Kralın salonu Üçüncü Tabakaya hazırlamakla özel olarak görevlendirdiği genç teşrifatçı Marki de Dreux-Brézé cesaretini toplayıp, salonu derhal terk etmelerine ilişkin kraliyet emrini tekrarladı. Sözleri Bailly'yeydi, ama "ayrıcalıksızlara" emir vermeye tenezzül eden, süslü giyimli, şapkalı çocuğun üstüne yürüyüp azarlayan Mirabeau oldu. Mirabeau hepatit hastasıydı ve zayıf düşmüştü; sesi her zamanki gibi gür çıkmamış olabilir. Orada söylenen sözlerin gerçekte Mirabeau'nun iddia ettiği gibi olup olmadığı konusunda anlatımlar farklıydı: "Git seni buraya gönderenlere söyle, biz halkın iradesiyle buradayız ve ancak süngü zoruyla dağılırız."

Haberin doğruluğu önemli değil. Fransız Devrimi, katılanların yaşadığı duygu yoğunluğunu teatral biçimde kristalleştiren bu tür *tableaux vivants*lerden oluşacaktı. Ancak bu dramatik ruhsatla mesajını milyonlara iletebilirdi; bu şekilde milyonlar devrimin coşkusuna katılabilir, sonuçlarıyla ilgilenebilir ve bağlanabilirdi.

Mirabeau'nun müdahalesine Bailly gereksiz bir ordu çağrısı diye kızdı, ama Meclisin oturuma devam etme kararını tekrarla-

dı. Deux-Brézé, resmi görgü kurallarının tarif ettiği gibi, şapkası başında yavaş yavaş geriye doğru yürüyerek çekildi: Mutlakiyetçi Versailles için uygun bir veda. Onunki yalnızca bir geri çekilmeydi. Ama XVI. Louis'nin tepkisi teslim olmaktı. Meclisin kararı söylenince omzunu silkip, "Pekâlâ, bırakın kalsınlar," dedi.

1787 yazında ve kışında olduğu gibi Kral, önce bir kraliyet otoritesi gösterisi yapıp, ardından bu otoriteyi uygulamaktan kaytarmakla, olası en kötü işi yaptı. Mirabeau'nun istediği gibi bir tür Halkın Kralı mı, yoksa Reims'in vaftiz ettiği, *sancaklarla* silahlı kral mı olacağına karar veremiyordu. Soru aniden acilleşti, çünkü Necker'in *séance royale*de bulunmayışına tepki olarak Versailles'ın merkezinde bir halk ayaklanması hazırlanıyor gibiydi. Akşama doğru birkaç yüz vekilin dayanışma göstermek için Contrôle-Général'e gittiği görüldü ve çok geçmeden "*Vive Necker*" diye bağırان beş bin kişilik bir kalabalık onlara katıldı. Halkı hiçe saymada en cesur olan Marie-Antoinette, şimdi *gardes françaises* milislerinin engellemediği kalabalık şatonun avlusuna, oradan da içine doluşunca korkan ilk kişi oldu. Necker'i huzura çağırıp, ondan istifa etmemesini rica etti; ayrı bir görüşmeyle Kral da aynı şeyi yaptı.

Katı çizgi politikası açıkça yerle bir olduğu için Necker, Kralın üç tabakayı yeniden birleştirmek için hazırlanan ilk programını uygulaması koşuluyla görevinde kalmaya razı oldu. Kralın yanından ayrılıp, vekillerin ve sevinçli kasabalıların arasında yürüyüp, coşkularını dizginlemeye çalıştı. Vekillere "Artık çok güçlüsünüz, ama gücünüzü kötüye kullanmayın," dedi. Bu halk zaferine rağmen Kral, Marly'nin yolunu tuttu; arabacıları asık suratlı ve uğursuz kalabalığı yarıp geçti.

Yine de arada bir kraliyet otoritesini dayatma girişimleri oldu. *Séance royale*den sonraki gün Bailly meclis salonuna geldi; soylu ve ruhban tabakalardan hiçbir vekilin ve halktan hiç kimsenin salona alınmaması emri alan askerlerle karşılaştı. Ama bu işten sorumlu subayın fiilen Ulusal Meclisin safına geçtiği ve askerlerinin de "Biz de yurttaşız," diyerek vekillerle arkadaş olduğu anlaşılınca, Bailly'nin öfkesi geçti. Sonra "yurtsever din adamları" arka kapıdan Salle des Menus Plaisirs'e alındı; başlarında Vinne Başpiskoposuyla, yeniden Ulusal Meclisin parçası oldular. Günün

devamında, yanlışlıkla halkın baş düşmanı ilan edilen Paris Başpiskoposu, arabasında taşlanmaktan son anda kurtuldu.

Ertesi gün, 25 Haziran, kırk yedi liberal soylu Ulusal Meclise katılınca, Meclisin yıllıklarına bir *tableau vivant* daha girdi. Onlardan önce Dauphinéli sekiz vekilden iki soylu katılmıştı, geri kalanlar da ertesi gün kendi ifadeleriyle *en bonne campagne* onlara katıldı. Başlarında Stanislas Clermont-Tonnerre ve aralarında, geçen sonbahardaki Duport kulübünün birçok üyesi vardı: Babahak koruyan Lally-Tollendal, Dük d'Aiguillon, Dük de Luynes, La Rochefoucauld-Liancourt, Alexandre de Lameth, Montmorency de Luxembourg ve Kralın kuzeni Orléans Dükü Philippe. Bunlar sonradan görme değildi; soyluların en yüksek kadrolarıydı: Dedeleri Yüz Yıl Savaşının muharebe meydanlarında ölen; Franche-Comté ve Flandre'deki askeri *gezintisinde* genç Güneş Kralın etrafını saran; Fransa'nın mareşali, yüksek bürokrati, yüksek sosyal görevlileri olan kişilerdi.

Lafayette yoktu. Yokluğu özellikle dikkate değerdi, çünkü *séance royale*den sonra Üçüncü Tabakanın gözünü korkutmak için gönderilen askeri birliğin karşısına şahsen dikilen liberal soylulardan biriydi. Lafayette, daha önce yeniden birleşmekten yana oy kullanan, ama seçmenlerinin isteğine uygun olarak, Kral aksine bir buyruk vermedikçe ayrı kalmaya kendini mecbur hissedene yetmiş kadar soylu vekilin oluşturduğu gruba mensuptu. Eğer Ulusal Meclis, soyluluğu ilgilendiren konularda bir tür ayrı kimliği korumaları ihtimaline saygı göstermeye hazırsa, yeter sayıya ulaşma olasılığı vardı. Ama bunu istemek aslında Meclisten yeni icat edilen kimliğinin öncülünden –yurttaşlığın bölünmezliği– vazgeçmesini istemektir. Soylulardan bir “heyetin” oturum talebi, özel hak iddialarının kabul edileceği anlamına geldiği gerekçesiyle reddedildi.

Haziranın yirmi yedisinde Genel Meclis sonunda öldü; Kral, acılarına son veren son darbeyi indirdi. İki ayrıcalıklı tabakanın vekillerine mektup yazıp, “babalık hedeflerine ulaşması” için onları birleşmekle “görevlendirdi.” Bununla, 17 ve 20 Haziran yasalarına –Ulusal Meclise verilen bölünmez bir egemenlik içinde tabakaların ortadan kalkması– koşulsuz bir teslimiyeti kast etmesi zorunlu değildi. Öğleden sonra saat ikide nihai yeniden birleşme,

neşeli bir uzlaşma havasıyla değil, daha çok mutsuz bir atmosferde başarıldıktan sonra bile bazı din adamları ve soylular kraliyet mektubunu, ortak konularda ortak tartışmayı kast ettiği şeklinde yorumlamaya devam etti.

Dışarıda büyük bir halk kutlaması bütün bu çekinceleri ortadan kaldırdı. Versailles sokakları aydınlatıldı; akşama doğru maytaplar patlatıldı. Şarkı söyleyip dans eden kalabalıklar “*Vive Necker*” ve “*Vive le Roi*” diye bağırarak saraya giden sokakları ve avluları doldurdu. Halkın iyi ruh haline ikna olan Louis ve Marie-Antoinette, hazırlıksız arzı endam ettiler. Güneş Kral için Molière’in oyun sahnelediği ve Lully’nin orkestra yönettiği Coeur de Marbre’ye yukarıdan bakan XIV. Louis’nin yatak odasının balkonunda durdular. Mutlu görünmeye çalıştılar. Louis el sallamaya bile kalkıştı. Ama muhteşem görünüşünden ötürü değil, tevezusundan ötürü en çok dikkat çeken Kraliçe oldu. Söylenene göre, oğlunun ölümünün üzüntüsü, yurttaşlar gibi omuzlarından aşağı döktüğü saçlarını fark edilir şekilde ağartmıştı. Görülecek mücevher yoktu. İçeriye gitti ve gözyaşlarını tutmaya çalışarak şaşkın kalabalığın huzuruna iki çocuğunu getirdi. Sarı saç bukleleri omuzlarına düşen çocuklar, baba, anne birlikte, neşeli kalabalığın huzurunda sessizce durdular. Bu tür karşılaşmalar gelecekte tekrarlanacak ve çok azı bu kadar içten olacaktı. Ama o an için bu görüntü, Bailly’nin o öğleden sonra yaptığı ilk açıklamaya yeni bir anlam kattı: “Şimdi aile tamamdır.”

Marki de Ferrières’den Madam de Médel’e, 28 Haziran, Pazar:

Sevgili kardeşim, herhalde benim ve d’Iversay için kaygılanmaktasın, sana yalnızca bir şey söyleyeceğim. En kanlı felâkete, Aziz Bartolomeus Yortusu Katliamının bir benzerine çok yaklaştık. Hükümetin zayıflığı her şeye izin veriyor gibi... *Séance royale*, Üçüncü Tabakaya zafer kazandırmaktan başka işe yaramadı. Aynı akşam Kral, tarafımızdan kabul edilmesine rağmen, açıklamasını değiştirmede... Cuma günü soyluluğun elli üyesi, başlarında Dük d’Orléans, seçmenlerinin büyük çoğunluğu kişi olarak oy vermelerini yasaklamış olmasına rağmen, Üçüncü Tabakaya katıldı. Büyük memnuniyetle ben de aynısını yapardım, çünkü benim *cahiyem* tabakaya göre oylama ya da kişi olarak oy kullanma konusunda kesin bir şey söylemiyordu ve tartışmanın biçimine hiç aldırmadım... ama

içinde bulunduğu hassas durumda Tabakamı terk etmeyi düşünmedim. Palais-Royal'de insanlar açıkça bizi katletmekten söz ediyorlar; bu cinayet için evlerimiz işaretleniyor; benim kapım siyah bir "P" harfiyle [*proscrit* –yasaklı] işaretlendi. Bu kasaplığın cuma ya da cumartesi akşamı gerçekleştirileceği beklendi. Doğruyu söylemek gerekirse, bütün Versailles suç ortağıydı.

Saray, denildiğine göre, Paris'ten yola çıkan kırk bin silahlı haydudun saldırısına uğramayı bekledi. *Gardes françaises* emirlere uymadı; bölükler firar edip Palais-Royal'e gitti, orada kendilerine içki ve buz verildi. Bereket, adı bu cehennem komplosuna karışan adam [Orléans] bir hain olamayacak kadar korkaktır. Bu yüzden cuma ve cumartesi geceleri sakın geçti; ayın 27'sinde cumartesi günü Kral, Üçüncü Tabakaya katılmamızı Başkanımız M. de Luxembourg aracılığıyla bize bildirdi...

Şimdi her şey sakın görünüyor; ne var ki, *gardes françaises* subaylarını artık tanımıyor; askerden firar yaygın; her şey büyük bir devrimi haber veriyor... 1789'un Genel Meclisi kutlanacaktır, ama Avrupa'nın her tarafına taşınacak kanlı bir bayrakla... Elveda sevgili, iyi kardeşim; durum çok rahatlatıcı değil. [Güvenilir] bir kişi olsaydı, durumu çaresiz görmezdim, ama bakanlar çok yetersiz.

Médel'i benim için kucakla.

Sizin
Charles-Elie

Bastille

Temmuz 1789

I İKİ TÜR SARAY

Versailles, Paris'e karşı inşa edilmişti.

Terastan aşağı inerken şatonun parkında görülen ilk çeşme hikâyeyi anlatır. Yuvarlak bir havuzda Latona, bebek oğlu Apollon'u tutuyor. Juno'nun kocası ona asılıyordu; o da kıskanç Juno'nun gazabından kaçtı. Yolda su içmek için durunca, kinci tanrıçanın kışkırttığı köylülerin saldırısına uğrar. Zor durumda olduğunu göre Jupiter müdahale eder ve köylüleri kurbağaya dönüştürür. Heykeltıraş hikâyenin bu anını yakalar: Çömelen ya da periye doğru atlayan, başkalaşırken vıraklayan kedi büyüklüğünde kurbağalar. Bazılarının, kafaları değişip patlak gözler ve geniş ağızlar ortaya çıktığı halde, gövdeleri hâlâ insandır.

Güneş Kral için hikâyenin doğrudan kişisel anlamı vardı. Annesi Avusturyalı Anne, Fronde ayaklanmasıyla Paris'ten kovulmuştu; kaçarken bebeği Apollon'u yanına almıştı. Olgunlaşan XIV. Louis bir daha halkın ve Paris soylularının esiri olmamaya kararlıydı. Versailles'daki şato bir av köşkü, maskeli balo ve eğlence yeri olarak başlamış olmasına rağmen, Kral onu hızla kendi mutlakiyetçiliğini yeniden tanımlayabileceği yer haline getirdi. Bakanı Colbert, Louvre'a muazzam paralar harcadı; Louis'nin burayı hükümet merkezi yapacağını umdu, ama umduğu olmadı. Güneş Kral olmak, taştan ve sudan, mermerden ve aynalardan simgesel bir dünya inşa etmek demekti; orada hükümdar ve gezegen, kent yaşamının tahribatından uzak günlerini dinginlik içinde geçirecekti. Saray müziği kurbağa seslerini bastıracaktı.

Strateji bir yüzyıl işe yaradı. Paris ve Versailles ayrı dünyalar olarak kaldı. Versailles'da Kralın huzuru bozulduysa da yerel

kasabalılar ve köylüler bozdu, çünkü Paris'ten altı saatlik yürüyüş mesafesi halk nümayişleri için caydırıcı bir etkendi. Böyle bir yolculuk yalnızca zaman ve mesafe bakımından korkutucu değil, aynı zamanda tehlikeliydi de. Batıdaki yollara ulaşmak için yolcuların geçmek zorunda olduğu Bois de Boulogne, dillere destan hırsız ve fahişe çeteleriyle doluydu.

Ne var ki, arabayla yolculuk iki saat, en fazla üç saatti. Ve XVI. Louis döneminde, saray büyükleri için çekim merkezi tekrar şatodan kente kaydı. *Hôtel*leri Saint-Germain banliyösünde ya da baştan başa yenilenmiş Marais'deydi, eğlence yerleri Opéra, kent tiyatroları ve *concerts spirituels*lerdi; bunların yanında saray eğlencesi sönük ve ikincil kalıyordu. En iyi sanat bienal Salonlarındaydı; en iyi konuşmalar, sevgili Duport ya da Necker'in de bulunacağı özel yemeklerde ve "meclislerde" yapılırdı. En önemlisi, siyaset inisiyatif Versailles'ın koridorlarından ve dairelerinden Palais de Justice ve Palais-Royal'e geçmişti. Bu yüzden, eskiden statüleri ve kimlikleri sarayda tüneme sırasına göre tanımlanan saraylılar giderek görünmez oldular. "Despotizmin zincirlerinde bile" diyor Mirabeau, "Paris, zorbaların saygı göstermek zorunda kaldığı entelektüel bağımsızlığını hep korudu. Paris sanatın ve edebiyatın hükümdarlığıyla felsefenin hükümdarlığını ve felsefenin hükümdarlığıyla da kamusal ahlakın hükümdarlığını hazırladı."

Paris, Kralı Versailles'dan getirmeden önce bile Palais-Royal Château de Versailles'ı fethetmişti. Her bakımdan onun karşıtıydı, aslında can düşmanıydı. Şatonun ortasında bir köşk bloğu vardı ve burada Kralın işletme üzerindeki denetimi, yan yana dizilen dairelerle biçimselleştirilirdi; öyle ki, her evreye ulaşmak, ritüelin ve adabın gereklerine göre engellenir ya da yol verilirdi. Kuzeye ve güneye yarım mil uzanan, teorik olarak kadiri mutlak hükümdarın yönetim ve saray hizmetlerini, her anlamda bağımlıları, barındıran muazzam kanatlar vardı. Palais-Royal çevresi sütunlu açık bir mekândı: Venedik'teki Piazza San Marco gibi cumhuriyetçi alanların Parisli bir eşdeğeri. Mimarisi hiçbir talimat vermiyordu. Daha çok doğaçlama bir düzen içinde ya da hiçbir düzen olmadan gezinmeye, izlemeye, aramaya, okumaya, satın almaya, konuşmaya, flört etmeye, aşırımaya, yemeye davet ediyordu. Versailles Fransa'da polis tarafından en dikkatli korunan yerken, Dük d'Orleans'ın mülkü

olarak Palais-Royal, ne olursa olsun, sahibi davet etmedikçe polisin varlığını yasaklamıştı. Kurumsal Versailles rütbe hiyerarşisine çok önem veriyse de, Palais-Royal'ın çılgınlığı bunu yıkıcı bir biçimde darmadağın etti. Versailles kurumsal disiplin ilan etti; Palais-Royal arzuların aleni anarşisini kutladı.

Sarayda, hatta bir ölçüde konsey toplantılarında bile konuşmalar her anlamda temkinliydi. Palais-Royal'de her şey söylenebilirdi ve ne kadar abartılırsa o kadar iyiydi. Café Foy gibi bir kahvehanede Arthur Young,

masalardan ya da sandalyelerden dinleyenlerine nutuk adan hatipleri *à gorge déployée* dinleyen umutlu kalabalıkları [izliyordu]. Can kulağıyla dinlenmeleri ve mevcut yönetime karşı genel cüreti ya da şiddeti aşan her duyguda aldıkları alkış tufanı kolayca hayal edilebilir cinsten değil.

Havai fişekçiliğin demokratikleşmesine çok şaşırdı. Versailles'da havai fişek gösterileri, XIV. Louis zamanından beri, majesteye saygı gösterecek şekilde özenle hazırlanmaktaydı. Palais-Royal'de, Orleans teveccühüyle, normal mecrasında beş liranın alabileceği kadar maytap, roket ve kıvrık havai fişek on iki kuruşa alınıyordu. 27 Haziran gecesı, tabakaların yeniden birleşmesini kutlamak için Paris semaları renk ve gürültüyle patlarken, Versailles'ın üzerindeki gökyüzü kederli sessizliğe büründü.

Kazan kaldıran *gardes françaises* bölükleri 28 Haziranda Palais-Royal'e gidip, hiçbir koşulda halka ateş etmeyeceklerini duyurunca, Palais-Royal'ın özgürlük imparatorluğu olduğu artık kuşku götürmüyordu. Ayın otuzunda, aralarından iki kişi sivil giysilerle Ulusal Meclise gidip, komutanları Dük de Châtelet'yi suçladılar ve süvariler tarafından tutuklanıp, bir düzine kadar yoldaşlarıyla birlikte Abbaye Hapishanesine götürüldüler. Tutuklanma haberi yayılınca, dört yüz kişilik bir kalabalık, askerleri serbest bıraktırdı ve ardından da askerleri bir şenliğe ve akşam yemeğine götürdüler. Dük d'Orleans, mülkü gece boyu süren eğlenceye açtı ve "yurttaş-kardeşleri" tarafından korunan kaçak bombacılar, Variétés Amusantes müzikholünün zemininde uyudu. Ertesi gün, iyilikseverler kahramanlarına yurtsever katkılarda bulunabilsinler diye, Palais-Royal'ın içinde Hôtel de Genève'deki

yeni dairelerinden aşağıya sepet sarkıtıldı. Hôtel de Ville ve Ulusal Mecliste, otoriteye tam bir meydan okumaya onay vermek istemeyen seçmenler, durumu kurtaran bir uzlaşma hazırladılar; buna göre askerler bir geceliğine hapishaneye gitmeye razı olacak, ondan sonra bağışlanıp tahliye edilecekti.

Palais-Royal'e hâkim olan sarhoş, geveze isyankârlık ikliminde, Paris devriminin orada başlaması sürpriz değildi. Ama devrim keyiften değil, daha çok çaresizlikten doğdu. Temmuzda ekmek fiyatları, yalnızca kıtlığın değil açlığın işareti olan düzeylere yaklaşıyordu. Kentsel Fransa'nın tamamında koşullar hızla bir gıda savası düzeyine yaklaşıyordu. Haziranın sonunda, Fransa'nın ikinci büyük kenti Lyon'da asiler, Kralın buyruğunu yerine getirdikleri zehabıyla, vergiden muaf tahıl satışlarını zaten zorla kabul ettirmişti. Paris'te kentin etrafındaki gümrük *barrière*lerine arada bir yapılan saldırılar o kadar sıklaştı ki, hem gümrüklere ve pazarlara hem tahıl ve unu korumak için bütün konvoylara eşlik etmeye askeri birlikler göndermek zorunlu oldu. Seyyar fırıncıların Les Halles'de ve belirlenen diğer pazarlarda ürünlerini sattığı çarşamba ve cumartesi günleri özellikle tehlikeliydi. Fırıncıların günün sonunda satılmayan ekmekleri tezgâhlardan kaldırmaları yasaklandı; bu yüzden, aç kalabalıklar ucuza ekmek almak umuduyla o zaman toplanıyordu. Şiddet ve ekmek müsadereci tehlikesi en fazla o zaman artıyordu.

Temmuz başı başka bir açıdan da yoksullar için bir krizdi. Çünkü temmuzun ilk haftasının sonu korkunç *termeydi*: Kira dahil, bütün faturaların ödendiği tarih. Richard Cobb'ın canlı bir biçimde tasvir ettiği gibi, temmuz *termesi* en kötüsüydü, çünkü ekim *termesinde* hasat bitmiş ve ekmek ucuzlamış olurdu; ocakta sert kış aylarından ötürü daha fazla hoşgörü gösterilir, borçlar ertelenirdi. Temmuzda, hasattan önce ekmek fiyatları her zaman en yüksek düzeyde olurdu ve harcanabilir gelir en düşük düzeydeydi. Ödeme gününün arifesinde, ayın yedisinde, bütün aile ve aile kolonileri, bazen pencerelerden aşağı inmek için kullandıkları çarşafları da yanlarına alarak firar ederdi. Bir korku, kargaşa ve göç zamanıydı.

Bu yüzden, Kralın Necker'i görevden alıp sürgüne gönderdiği haberi, 12 Temmuz pazar günü Palais-Royal'e ulaştınca, âni bir pa-

nik ve öfke dalgası yarattı. Çünkü Necker yalnızca Üçüncü Tabakanın zaferinin bir simgesi olmakla kalmamış, en son *père nourricier* de olmuştu. Ününü öven sayısız gazetenin birçoğunda, bolluk ve bereket getiren kişi olarak gösterilmekteydi: İflastan kurtaran, işsizliğin olduğu yerde iş yaratan ve açlığın olduğu yere ekmek getiren adam. Onu iktidardan düşürmek için her şeyi yapan, hatta bir kıtlık bile yaratmaktan çekinmeyen aristokratların tam tersine, dürüstlük ünü bir hâle gibi başında duruyordu. (Bu övgülerin hepsi haksız değildi. Necker, tahıl sevkiyatı için Amsterdam bankası Hope'a teminat olarak kendi kişisel servetini göstermişti.)

Kıtlığa iklimin değil, komplonun neden olduğu fikrinin Fransa'da uzun bir şeceresi vardı. Ama hiçbir zaman 1789'da olduğu kadar yaygın paylaşılmamış ve o kadar öfkeyle ifade edilmemişti. Fiyatları daha da yükseltmek için stoklarını pazarlara açmayan fırıncılar ve değirmenciler baş suçluydu, ama onların arkasında daha da sinsî aristokrat yamyam vardı. Başlıca amacı Necker'i itibarsızlaştırmak ve azledilmesini sağlamaktı. Broşürlerin dediğine göre, Necker gidince halk, Ulusal Meclis güvenli bir biçimde dağılana kadar rehin tutulacaktı. "Geçmiş yüzyıllar," diyordu bir broşürün yazarı, "ölmekte olan bu aristokrasinin insanlığa karşı kurduğu kadar aptalca bir komplo örneği gösteremez."

Bazen komplo teorilerinin doğru olduğu anlaşılır. Elbette halkı aç bırakıp sindirmek için bir komplo yoktu, ama Necker'i görevden uzaklaştırma ve Ulusal Meclisi feshetme planı kesinlikle vardı. Örneğin 9 Temmuzda Necker'le ilgili kanaatler Versailles'da ve Palais-Royal'de çarpıcı ölçüde farklı biçimlerde ifade edildi. Kraliyet konseyine girmek üzereyken Artois ona yumruğunu sallayıp, konseyde "yeri" olmayan ve ait olduğu "küçük kente" geri dönmesi gereken "zavallı burjuva" ve "yabancı hain" sözleriyle selamladı. Toplantıda da Prens, Bakanın asılması gerektiğini düşündüğünü söyleyecek kadar ileri gitti. Aynı gün Palais-Royal'de "vasıflı bir kadın," iddiaya göre kahraman-bakanın bir portresine tükürdüğünü herkesin önünde kışkırtarak tokatlandı.

Paris'in içinde ve etrafında sayıları artan askeri birlikler bütün bu korkuları ve kuşkuları pekiştirmiş gibi görünüyor. Sayılarına ilişkin tahminler tehdidi abartmaktaydı, ama aralarında dikkat çeken Alman ve İsviçreli askerler konusunda bir yanlış yoktu.

(Yerli Fransız alayların bazıları bile Almanca konuşan Lorraineli askerlerden oluşuyordu.) Çoğu kişi yabancı askerlerin, “silahlı haydut” çeteleriyle birlikte, kırsal kesimde dolaştığını ve despotizmin intikam ordusu olarak kasabaları istila etmeye hazırlandığını düşünüyordu.

Sistematik askeri yığınak popüler bir paranoyanın hayal ürünü değildi. XVI. Louis 22 Haziranda, *séance royale*’nın Ulusal Meclisi feshetmesini beklerken sınır birliklerine ilk yürüyüş emrini vermişti. Bu politika işe yaramayınca, ayın yirmi altısında daha fazla askeri birlik çağırdı. Temmuzun on altısına gelindiğinde, bir dizi takviye kuvvetle Paris ve Versailles bölgesine yirmi binden fazla asker getirilecekti. Alayların bariz çoğunluğu –üçte birinden fazlası– yabancıydı ve çoğu Almanca konuşuyordu. Kral, Paris ve çevresinde potansiyel kargaşaları önlemek için askeri birliklerin harekete geçirildiğini iddia etti. Ama Kraliçe, Artois ve Necker’den kurtulmaya can atan Breteuil’in başını çektiği bir grup bakana göre, askeri güç gösterisi tahtın eylem özgürlüğüne tekrar kavuşma aracı olacaktı.

Bu planı uygulayacak olanların kaygısı planı köstekleyecekti; komuta zincirinin kopmasından korkuyorlardı. Korkuları yersiz de değildi. 1780’ler boyunca Fransız ordusunda firar oranı yılda üç bine çıkmıştı. İlk defa firar edenlere verilen ağır cezaya rağmen öyleydi: Beş yüz kırbaç cezası. Temmuzun ikisinde İngiliz büyükelçi, Salis-Samade İsviçre alayından, asi *gardes françaises*’e göz yuman iki askere aynı ceza verildiğini rapor etti. Onların dışında iki asker de asıldı.

En ciddi sorun, itaatsizliğin eratla sınırlı kalmayıp kıdemli subayların saflarına yayılmış olmasıydı. Eski rejimde toplumsal gerçekliğin aristokrat tekellerle ve haksız terfiyle ilgili polemiklere denk olduğu bir yer vardysa orası orduydı. Guibert’in reformları ücret konusunda bazı iyileştirmeler sağlamış olabilir, ama aynı zamanda Prusya disiplinini ve “eski” soylulara rütbe ayırmada tavizsizlik de getirdi. Ségur yasası yaşlı, yoksul soyluları korumayı amaçlamasına rağmen, kolejden çıkar çıkmaz alay komutanlıkları verilen zengin hanedanların şımarık çocukları, en fazla lafı edilen rahatsızlık olarak kaldı. Bu durum meslekten subayları ve subaylığa terfi etme umutlarının yeni yasayla engellendiğini gören

astsubayları kızdırdı. Aristokrasi karşıtı retoriğin alt rütbelerde rağbet görmesinin haklı nedenleri vardı.

Düzenli orduda erler, Üçüncü Tabakanın yurttaşlarıyla özdeşleşmeye daha açık olmuş olabilir. Samuel Scott'a göre, erlerin yüzde sekseninden fazlası eskiden başka bir iş yapmıştı ve şaşırtıcı ölçüde yüksek bir oranının kentli zanaatkâr bir geçmişi vardı. O yüzden muharip kraliyet ordusu bir köylü kuvveti değildi; Réveillon'un eserlerini yağmalayan ve Bastille "fatihlerinin" çoğunluğunu oluşturan *faubourg* işçilerine daha yakındı. Askerler ile halk arasında doğaçlama dayanışma, elliden fazla muvazzaf askerin kaleye saldıran halka katıldığı 14 Temmuzda can alıcı olacaktı. Ama o tarihten önce bile tahıla el koyanlara ya da zorla sattıranlara karşı kuvvet kullanmak istemeyen askerlere ilişkin raporlar çoğalıyordu.

Bu içgüdüsel kardeşlik *gardes françaises* arasında daha da belirgindi. Jean Chagniot'nun anıtsal araştırmasına kadar, muhafızların daha yaşlı, daha çok Paris ahalisi arasına yerleşmiş oldukları ve düşük ücretlerini tamamlamak için esnaflık yaptıkları sanılıyordu. Şimdi elimizde tamamen farklı bir görüntü var; ama devrimci propagandaya karşı kırılğanlıklarını daha alenileştiren bir görüntü. Muhafızların büyük çoğunluğu gençti, taşra kökenliydi, özellikle Amiens, Caen ve Lille gibi kuzeydeki kasabalardan gelmişti ve yerleşik değildi. 1760'larda ve 1770'lerde bir dizi reform dükkan işletme ya da pazar tezgahı açma olanaklarını kapatmıştı –daha önce açtı. Yarısı evli ve çoluk çocuk sahibiydi; bazen karıları destek olurdu. Ama eski rejimin bin beş yüz kadar polisi tamamlamak için en fazla dayandığı askeri organın erleri, köksüz, yoksul ve genellikle itaatsizdi. Düşük rütbeli subaylar, özellikle çavuşlar arasında, yaşlı bir subayın yakınmasına göre, "ne yazık ki, bu yüzyılda bütün rütbe ve makamları birbirine karıştıran bir eşitlik duygusu" vardı. Auvergnatlı bir noterin oğlu ve muhafızlarda çavuş olan Jean-Joseph Cathol, "papazların ve soyluların kötülüklerini açıklayan" gazeteleri ilk kez 1788'de okumaya başladığını ve yeni bulduğu siyasal acımasızlığını saflara taşıdığını söylüyordu. Siyasal tartışmalara daha az bulaşanlar ise, içki içtikleri şarap evlerinde ve resmi geçit yaptıkları Palais-Royal'da gördükleri muhalefet atmosferine kapıldı. Örneğin Temmuzun on

ikisinde, Versailles'da Reinach alayından bir harp okulu öğrencisi, yanlarında kadın bulunan çok sarhoş iki muhafızla karşılaştı; ona "Bizimle gel, Paris'te para ve terfi seni bekliyor" dediler.

Hangi nedenlerle olursa olsun, Réveillon ayaklanmaları, *gardes françaises* için bir tür travmatik dönüm noktasıydı; ondan sonra son derece disiplinli olup emirlere uydular. Giderek daha fazla yerli yurtseverler olarak adlarına uygun yaşamaya da başladılar. Temmuzun altısında Versailles'da, kasaba halkını korkutmak için harekete geçirilen ve Almanca konuşan hafif süvarilerle çarpışmanın eşğine geldiler. Ayın sekizinde, seyyar piyangocu Jean-Claude Monnet askerlere kışkırtıcı broşür dağıtmaktan tutuklandı; broşürlerden biri "eski bir Gardes Françaises Yoldaşı"nın bombacılar çağrısıydı. Mesajı şuydu: "Askerden önce Yurttasız, köleden önce Fransızız."

İzlenimler çok hızlı kutuplaştı. Bir yanda, şimdi Macar hafif süvariler ve Alman ağır süvariler tarafından desteklenen Avusturyalı Kraliçe ve saraydaki dalkavukları vardı. Denilene göre, Invalides'de Champ de Mars'ta kamp kuran askerler, Palais-Royal'ın altına tünel kazmaya hazırlanıyordu. Saint-Denis'de başka bir kamp, Buttes-Montmartre'tan kenti bombardımana tutmak için hazırlandı. Necker'in baş muhalifi Breteuil'in konseyde "Paris'i yakmak zorunda kalırsak, Paris yanar," dediği haber olmuştu ve şimdi, anlaşılan, bunu yapacak adamları ve araçları vardı. Şu şeytanca komplonun karşısında duranlar, *gardes françaises*in başını çektiği yerli askerlerdi; ama halk ciddi tehdit altında olursa, diğer birlikler de onları izlemeye hazırды. 30 Haziranda, "insanların politikacı olmasına yetecek kadar Paris'e yakın" olan Nangis'te Arthur Young'ı tıraş eden berber, ona "Fransız askerlerin halka asla ateş açmayacağından adımız kadar eminiz," dedi ve ekledi: "Ama ateş açarlarsa da, vurulmak açlıktan ölmekten iyidir."

Mirabeau da bu görüşteydi. "Fransız askerler otomatik makine değildir... bizde akrabalarını, arkadaşlarını ve ailelerini göreceklər... kurbanın kim olduğunu sormadan vurmanın görevleri olduğuna asla inanmazlar..." Ama bunu 8 Temmuzda, kötü bir hisle dolu Ulusal Meclise yaptığı bir konuşmada ifade etti. Kehanet niteliğinde bir konuşmada, eli kulağında bir iç savaş resmi çizdi. Paris ile Versailles arasındaki askerlerin sayısını o da abartmış o-

labilir –otuz beş bin diyerek; ama yollarda ve köprülerde gümbürdeyen topları ve tarif ettiği şekilde yerleştirilen bataryaları kimse görmezlikten gelemeydi. En kötüsü, yapılan aleni hilekârlıktı. Yeni İnsanla karşılaşan eski rejimin iflah olmaz kötülüğü. “Bu aptallıklara girişenler, tahtın güvenliği bakımından doğurduğu sonuçları öngördüler mi? Bütün halkların tarihinde devrimlerin nasıl başladığını incelediler mi?”

Mecliste bam teline dokunmuştu. Önce Cour de Marbre’de, sonra Mansart’ın bir Roma sirkini model alarak inşa ettiği büyük sütunlu Orangery’de çadırlar kurulurken, vekiller çaresiz ve endişeli izledi. Dor düzeni sütunların karşısında, çatılmış tüfek piramitleri duruyordu. Mirabeau’nun belagati onların artan endişelerine tercüman oldu ve nutkunun son bölümü, terleyen başı üzerinde yoğunlaşan alkış dalgalarıyla selamlandı. Alkışlar dinince, Krala oldukça doğru bir biçimde “insan basiretinin bütün hesaplarının ötesinde... tehlike”den söz eden bir dilekçe hazırlandı. Paris’te “askerlerin varlığı tahrik ve ayaklanma yaratacak... ve kamu düzenini koruma bahanesiyle başvurulmuş ilk şiddet hareketi korkunç bir kötülükler dizisini başlatabilir.” Louis’dan askerlerini geri çekmesi ve patlamaya hazır durumu yumuşatması istendi.

Kral iki gün sonra, 10 Temmuzda karşılık verdi. Paris’te Réveillon ayaklanmaları büyüklüğünde şiddetli ayaklanmaları önlemek için asker çağırıldığını, Meclisi tehdit etmek için değil “korumak” için geldiklerini iddia ederek Meclisin kaygılarını yatıştırmaya çalıştı. Bütün bunlar, askeri darbenin klasik hazırlık diliydi. Kral, keyfi bir öneride bulunarak, “koşullar” Versailles’da çalışmasını zorlaştırırsa Meclisi Noyons’a ya da Soissons’a taşıyacağını bile söyledi!

Ancak en ahmak kralcı ona inanmış olabilir. Hakikat şuydu: Mirabeau’nun konuşmasıyla aynı gün –bekli de o konuşmanın kıskırtmasıyla– XVI. Louis bir güç sınamasına karar vermişti: Ulusal Meclisin iddia ettiği gücüne karşı kendi gücünü. Bu onu bu çatışmaya teşvik edenlerin, özellikle de Kraliçe ile prenslerin umduklarından daha belirleyici ve daha hızlı bir hamleydi. Anlaşılan, kendisi ve monarşi için neyin iyi olduğu ona yeterince anlatılmıştı. Necker’in ben-bilirimciliğine kızgınlığı, 23 Haziranda Bakan tarafından hiçe sayılınca, nefrete yakın bir şeye dönüşmüştü.

Ayı, kuş ve karaca peşinde koşmaya hız kesmeden devam ederken bir noktada XVI. Louis, Bourbonların onurunu hissettirmeye karar vermişti.

İlk önce Necker'in yerine atanacak Breteuil'in rızasına ihtiyacı vardı. Rıza alınınca, Kral prensleri ayın onunda haberdar etti. Onların askeri planı, kullanılabilir bütün birliklerin ayın on altısında yerlerinde olmasını gerektirmesine rağmen, hiç kimse Kralın gücünü hissettirme şevkini kırmayacaktı. Dahası, hafta sonu darbe için idealdi. Ulusal Meclis Pazar günü toplanmayacaktı ve Necker karşılık vermeye vakit bulamadan ülkeden gönderilebilirdi.

Ayın on birinde Cumartesi günü öğleden sonra saat üçte, Donanma Bakanı La Luzerne Kraldan bir mektupla geldiğinde Necker hoş bir akşam yemeğine oturmak üzereydi. Mektup kısa ve özlüydü. Necker'in Versailles'dan, aslında Fransa'dan *sans bruit* –gizlice gitmesini, İsviçre'ye geri dönmesini istiyordu. Necker notu cebine koydu, karısıyla kısa bir konuşma yaptı ve genellikle akşam gezilerine çıktığı arabayı çağırdı. Saat beş civarında arabaya bir valiz yerleştirildi; hâlâ *tenue de soirée* içinde Mme Necker, ardından da kocası bindi. Araba aslında güneye, Mâconnais, Lyon ve İsviçre sınırına doğru dönmeliydi. Ama onun yerine kuzeydoğuya, Brüksel'e doğru yol aldı ve Necker ertesi gün Brüksel'e indi. Orada Hollanda bankası Hope'a bir mektup yazarak, kendisi azledilmiş olmasına rağmen, yaklaşan tahıl sevkiyatının güvencesi olarak Fransa'ya ikraz ettikleri iki milyon liranın tahsil edilebilir olduğunu bildirdi. Bu, kendisini sepetleyen huysuz hükümdarın güvenilmezliğiyle dramatik bir karşılık içinde, dürüst bir adamın hareketiydi.

II TEMAŞALAR: PARİS İÇİN SAVAŞ, 12-13 TEMMUZ 1789

M. Curtrius'un balmumu müzesine müşteri çeken şeyin ne olduğu konusunda hiç kimsenin şüphesi yoktu. *Le Grand Couvert*, kraliyet ailesini Kraliçenin kardeşi II. Joseph'le birlikte yemek yerken gösteriyordu. Voltaire ve Amiral d'Estaing gibi şöhretlerin ve kahramanların da rol aldığı bir gösterinin doruk noktasıydı. Her birini Peter Creutz (bu Alman adıyla doğdu) modelledi ve boyadı; onun meslek yaşamı, on sekizinci yüzyıl Fransa'sının başarılı

şovmen-girişimci öykülerinden biriydi. Du Temple bulvarı üzerine kitabıyla, orada keşfedilecek yoksul ve burlesk uzmanlara burun kıvırmakta uzmanlaşan Mayeur de Saint-Paul, Curtius'u kusursuz bir kendi kendini yetiştirmiş adam örneği olarak görüyordu: Yetenekli, zeki ve her şeyden önce çalışkan. Piyasasını kesinlikle tanıyordu. Curtius, kişi başı iki kuruşla, toplumun her kesiminden ağız açık ziyaretçileri kuyruğa dizebildi. Ziyaretçiler onun ustalığına hayran kalıp, Voltaire'le kıkırdadıklarını, Rousseau'yla hıçkırdıklarını ya da yatmaya hazırlanan Marie-Antoinette'i dikizlediklerini hayal etmeyi bitirdikten sonra, evde cıvık şakalarına devam etmek için "yiğitlerin" ve "çapkınların" küçük balmumu heykellerinden birini satın alabilirlerdi.

Başarı ve zenginlikten cesaret alan Curtius, Palais-Royal 1784'te ticari mekâna izin vermeye başlayınca hiç tereddüt etmedi. 7 Numaralı Salonu aldı ve bulvarda, Saint-Germain ve Saint-Laurent fuarlarında çok iyi iş yapan aynı saray sahneleriyle, askeri ve kültürel kahramanlarla doldurdu. Biraz daha kalantor müşterilerin ihtiyacını karşılamak için, alanı ikiye bölen bir parmaklık ekleyip iki farklı giriş ücreti çıkardı: Ön taraf için on iki kuruş, arka taraf için iki kuruş. Burada, yüz seksen kilo ağırlığında Paul Butterbrodt ve daha kötüsü balmumundan bir modeli, iki yüzyıldır ölü olan, ama mucizevi bir biçimde bozulmadan kalan ve birkaç kuruş karşılığında incelenebilen "güzel Zulima" olarak yutturan bir sahtekâr gibi güçlü rakiplerle rekabet etmek zorundaydı. Ama Curtius rekabete nasıl ayak uyduracağını biliyordu. Her gün öğleden saat ikiye ve beşten dokuza kadar gösteri yapan bir vantrilok yerleştirdi. Güncel kahramanları da ekleyerek -Lafayette, Mirabeau, Target ve elbette Dük d'Orleans ve M. Necker- olay haline geldi.

O yüzden 12 Haziran Pazar günü saat dört civarında bin kişilik bir kalabalığın yurtsever bir şamata halinde 7 Numaralı Salona yöneldiğini görünce, herhalde kimin için geldiklerini biliyordu. Orleans ve Necker büstlerinin etrafında Curtius, Théâtre-Français'nin en iyi oyuncularına lâayık küçük bir konuşma yapabildi. "Dostlarım, o [Necker] hep kalbimdedir; ama gerçekte de orada olsaydı, göğsümü açıp, onu size verirdim. Bende yalnızca benzeri var. Buyurun sizindir." Şahane bir gösteri. Başlar, alkışlayan kalabalığın önünden zaferle yürütüldü.

O gün Palais-Royal kaynayan bir ajitasyon kazanı olmuştu. Kral ve danışmanları, Necker'in sürgün haberini kamuoyuna açıklamamanın en uygun zamanı olarak Pazar gününü düşünmüştü, çünkü Ulusal Meclisin ânında karşılık vermesini önlemekteydi. Ama muhalefetin gayriresmi merkezi –Palais-Royal– için Pazar günü, örgütlü oyunculuklar için kusursuz bir gündü. Gezinlerle, *flâneur*lerle, hatiplerle, *hors des murs* köylerden gelen köylülerle, *faubourglardan* gelen zanaatçılarla dolup taşardı. Saat üç civarında yaklaşık üç bin kişilik bir kalabalık, soluk benizli ve kara gözlü, saçları omuzlarına dökülmüş, bir kafenin önündeki masadan heyecanlı bir biçimde bağırان genç bir adamın etrafına toplandı.

Camille Desmoulins o sırada yirmi altı yaşındaydı, Picardy'de Guiseli geniş bir ailenin gözde oğluydu. Yerel *bailliage*da yarbay olan babası, dışından tırnağından biriktirip, erken gelişen çocuğu eğitim için Paris'e göndermişti. Kardeşleri orduda subaylıkla, mütevazı evliliklerle ve bir kız kardeşin durumunda kaçınılmaz rahibelikle yetindi. Desmoulins Lycée Louis-le-Grand'a gitmiş; orada Arraslı Maximilien Robespierre'le ve bu olağanüstü kurumun öğrenci nüfusunu oluşturan büyük bir öğrenci karmasıyla –bazıları aristokrat, bazıları burjuva, hatta bazılarının geçmişı zanaatçı– karşılaşmıştı. Onlar gibi, Cicero'yu, Tacitus'u ve Livius'u okuyup yutmuş, Roma coşkusunu kanında hissetmişti.

Babası hukukçu olacağını ummasına rağmen, Desmoulins ara sıra yazarak hayatta kalmaya çalıştı; kendi çabasıyla bir "Genel Meclise Methiye" çıkardı. Haziran 1789'da *La France Libérée* (Özgürleşmiş Fransa), kendisini "İlk Özgürlük Matbaacısı" olarak göstermekten hoşlanan yayıncı Momoro tarafından kabul edildi. Bastille'in düşüşünün birkaç gün sonrasına kadar yayımlanmasına rağmen, Desmoulins'in broşürü o sırada Palais-Royal'de moda olan ve insanı salya sümük ağlatan, bağırını yumruklatan nutukların güzel bir örneğidir. İlk satırdan itibaren tarzı, bir okur kitlesini değil bir dinleyici kitlesini varsayar:

Dinleyin, Paris'i ve Lyon'u, Rouen'i ve Bordeaux'yu, Calais ve Marsilya'yı dinleyin. Ülkenin bir ucundan diğer ucuna aynı evrensel çığlık duyuluyor... herkes özgür olmak istiyor.

Özgürlüğün havarileri askerlerini gözle değil sesle toplayacaktı. Zira göz ayartılır, oysa ses disiplinlidir. Palais-Royal'in genç müdavimi olarak Desmoulins, kraliyet ve aristokrat yozlaşmanın güçlü bir silahı olarak cinsel ayartmayla özellikle meşgul oldu. Monarşi, diyordu, "gençliğimizi baştan çıkaran ve hovardalığa teşvik eden yerlerle çevirerek ve bizi fahişelerle kuşatarak ulusal karakterimizi zayıflatmak ve piçleştirmek" için elinden gelini yapıp bizi ahlaksızlaştırmaya çalışıyor.

Bu Makyavelci tasarı boşa çıkarılacaktı, çünkü yalnızca başkentte, "ilk işaretle birlikte" *déliceler*inden vazgeçip, "kutsal *patrie* korosu"na katılmaya hazır otuz binden fazla insan vardı. Belagat tiyatrosunun komutasını zaten ele geçirmişlerdi. "Şimdi yalnızca Yurtseverler seslerini yükseltiyor. Halk düşmanları susuyor ya da konuşmaya cüret ederlerse... suçlarının ve ihanetlerinin cezasını çekerler."

Okuldayken çalıştığı klasiklerden yararlanan Desmoulins, nutkunun sonunda aynı Erdemli Militan tonunu kullandı; ama ekstra etki için, Salon'daki ve sahnedeki neo-klasik tarih tablolarında örneğine rastlanan yurtsever şehitliği de ekledi. Bu benzeşmelerde kan önemliydi. Desmoulins kendisini, ele geçirilen bir sancağın üzerine kendi kanıyla "Sparta kazandı" diye yazan şehit savaşı Otyrhades'le karşılaştırdı. "Ben ürkektim, şimdi yeni bir insan olduğumu hissediyorum; [öyle ki] böylesine şanlı bir dava için seve seve ölebilirim ve oklarla delik deşik olsam, ben de kendi kanımla 'Fransa özgürdür!' diye yazarım."

Bu yüzden Desmoulins, 12 Temmuzda Café Foy'un önünde sergileyeceği performansın senaryosunu zaten yazmıştı. Babasına, saat üç civarında Palais-Royal'e gelince, "Ulusun korunmasını istediği" Necker'i görevden alma ihanetine karşı yurttaşları silahlanmaya teşvik eden arkadaşlara katıldığını yazdı. Bir dürtü yaratığı (bu yüzden Kültüre değil, Doğaya itaat eden) olarak, bir masanın üzerine çıktı; kafası, hiçbir düzene uymadan dillendirdiği "düşüncelerle dolu"ydu. Necker sürgün edilmemeli, heykeli dikilmeliydi. "Silah başına, silah başına ve [bir kestane ağacından yapraklar kopararak] hepimiz umudun rengi yeşil bir kokart takalım." O anda Desmoulins polisin geldiğini sandı –ya da öyle olduğunu iddia etti. Kuşku ona zorbalığın yakın kurbanı gibi dav-

ranma olanağı verdi. Yeni bir Aziz Bartholomew Günü katliamının eli kulağında olduğu uyarısında bulundu: Yurtsever retoriğin önemli bir klişesi haline gelen ve 1789'un en popüler oyunu –Marie-Joseph Chénier'ye ait IX. *Charles*– tarafından güçlendirilecek bir referans noktası. Bir eliyle göğsünü işaret eden ve diğer eliyle bir tabancayı havada sallayan (Konvansiyonda standart haline gelecek başka bir sahne eseri) Desmoulins, zorbalığın maşalarına meydan okudu: “Evet, evet, kardeşlerimi ben özgürlüğe çağırıyorum; köleliğe boyun eğmektense ölmeyi tercih ederim.”

Dinleyici tepkisi sevindiriciydi. Desmoulins ânında kahraman oldu; “bravo” çığlıkları atan, öpücükler yollayan, asla yanından ayrılmama yemini eden insanlarla çevrildi. Yeşil olan her şeyi –kurdele, yaprak, dal– eline geçiren, bağırان ve alkış çalan büyük bir kalabalığın ortasından yürüyerek uzaklaştı: Kahraman ve silah arayan küçük bir ordu.

Kahramanlar şahsen kayıptı: Necker Brüksel'deydi, Orléans Saint-Leu'de kendi amatör temsillerinde oynuyordu. (Arkadaşlarından biri, Giroux adlı bir ressam, Paris ayaklanmasını öğrenince, hâlâ Tepegöz Polyphemus kostümleri içinde apar topar yola çıktı ve *barrière*de, tek gözünü casus olduğunun işareti sanan bir kalabalık tarafından hırpalanmaktan son anda kurtuldu.) Ama Curtius vekâleten balmumundan *personnagelar* sağlayabiliirdi. Belagat konusundaki eksikliklerini taşınabilirlikle ve gerçek kişiliklerinin yürekten onaylamayabileceği tahammülle telafi ettiler.

Tiyatro alışılmış yerinden sokağa taşınmıştı. Orada ölümüne azimliydi ve hemen kendi ciddi dramını salt *divertissement* (eğlence) dünyasına dayatmaya geçti. İzleyicinin bütün dikkatini Devrime vermesi istendi. Bu yüzden yaklaşık üç bin kişilik bir kalabalık, Grétry'nin *Aspasie*'sinin yola çıkmak üzere olduğu Opéra'yı istila edip, Necker'in kaybedilmesinin birinci yas gününü ilan etti. Diğer tiyatrolar, özellikle Palais-Royal ve Temple bulvarında olanlar, gişelerini kapattı. Yakındaki Borsa *agent*ları Borsa'nın Pazartesi günü kapalı kalacağını ilan etti ve böylece birikmekte olan kriz duygusuna bir de mali alarm ögesi ekledi. Desmoulins gibi, bu dramdaki birçok aktör kendisini aniden ıslıl ıslıl aydınlatılmış bir Tarihsel Ânın içindeymiş gibi hissetti. Yaptıkları ya da söyledikleri her şey, yeni bir Tacitus tarafından ânında kay-

da geçiriliyormuş gibi ağırlık kazanıyordu. Artık altı bini bulan tören alayı, durumun cenaze ciddiyetini göstermek için siyah bayrakları havaya kaldırıp siyah ceketler ve şapkalar giyince, aktörlerin bilinçli ciddiyeti daha da belirginleşti.

Konuşmalara, bağırımlara ve çan seslerine silah talebi eşlik etmeseydi, bunların hiçbiri yetkililer için fazla önem taşımayabilirdi. Altı bin kişilik muhtelif zabıta biriminin –bin muhafız; Guët polis teşkilatı; tören pantolonları içinde arkebüzçüler ve arbalatçılar; bir avuç *maréchaussée* (kent sınırlarının dışına konuşlandırılmış)– büyüyen kargaşayla başa çıkamayacağı, Paris'teki ve bölgedeki askeri komutadan sorumlu Baron de Besenval'in malûmuydu. Saint-Denis, Sèvres, Saint-Cloud'a ve kentin içinde Invalides, Ecole Militaire, XV. Louis alanına ve Champs Elysées'ye muvazzaf birlikler yerleştirildi. Aynı sabah Champ de Mars'ta, Necker'le ilgili haber Paris'e ulaşmadan önce, kadınlar Berzcheny alayının Macar süvarileriyle dans etmişti. Saatler sonra askerler savaş düzeni aldı. Pont Louis XVI'ya dört parça top götürülmüştü. Ama bu askeri kuvvetin nasıl ve ne zaman kullanılacağı, bir yıl önce Grenoble'da ve bahar ayları boyunca bütün Fransa'nın sayısız kentinde olduğu gibi, 1789 Temmuzunda Paris'te de sorundu.

Vendôme Meydanında işler son noktaya geldi. XV. Louis alanına (kısa süre sonra adı değiştirilip Devrim Meydanı yapıldı; şimdi Concorde Meydanının bulunduğu yer) konuşlanmış bir Royal-Allemand bölüğüne komuta eden Prens de Lambesc'e Meydanı temizleme emri verildi. Süvariler için standart prosedür, kılıçların yassı tarafını kullanmaktı; ama atların kıpırdayamayacak kadar etrafının sarılması da eşit ölçüde standart sonuçtu. Sayıca üstün olan süvariler XV. Louis alanına çekildi. Kalabalık Vendôme alanından Tuileries bahçelerine girdi. Orada askerlerle çarpıştılar ve Dük d'Orléans'ın büstünü taşıyan adam, bir atın arkasından XV. Louis alanına kadar sürüklendi. Daha fazla süvari bahçelere girmeye çalışırken, "*Au meurtre*" diye bağırarak kalabalık, basamaklı terasa geçti; oradan ellerine geçen her şeyi askerlerin üzerine fırlattılar. Sandalyeler, bir inşaat alanından taşlar, kırabildikleri ve sökebildikleri heykel parçaları askerlerin üzerine yağmur gibi yağdı; atlar ürktü, askerler yaralandı.

Çarpışma, "Almanlar ve İsviçreliler halkı katlediyor," sözü bütün kente yayılana kadar uzun sürdü ve *gardes françaises* birlikleri savaş düzeninde olay yerine gelip, Lambesc'in askerlerinin karşısına dikildi. Örgütlü bir silahlı kuvvetin, Kralın karşı saldırıya kararlı askerleriyle karşı karşıya geldiği ilk andı. Daha şaşırıcı olanı, *gardes*, süvari birliklerini Tuileries'den tamamen söküp atmaya yeterli bir kuvvetti. O noktadan itibaren, Paris üzerinde egemenlik için savaşa tutuşuldu.

Önce Maréchal de Broglie, sonra Besenval tarafından haftalarca yürütülen askeri planlamaya ve hazırlığa rağmen durum pek iyi değildi. XV. Louis alanında savaştan bölüğün yardıma ihtiyacı olduğu açıktı, ama yardımı, olası en zahmetli biçimde, İsviçreli Salis-Samande alayı verdi. Güneş batarken, *gardes françaises*in mevzilerini sağlamlaştırdığı sağ yakadan ateşi caydırmak için baş taraflarına top monte edilmiş yalnızca iki botla askerler Seine'in karşı kıyısına geçirildi. İki saatlik bu sefil ilerlemeden sonra, gecenin karanlığında tekrar savaş düzeni almaya kalkıştılar. Bulvarlardaki *gardes françaises* mevzilerinden üzerlerine ateş edilince aydınlık oldu. Saat bire geldiğinde Salis-Samade alayının komutanı, mevziin savunulamayacağına karar vermişti. Besenval olay yerine gelince, daha da dramatik bir biçimde bütün alanı boşaltıp batıya doğru Pont de Sèvres'e çekilmeye karar verdi.

Kraliyet birliklerinin kent merkezinden çekilmesi orayı rastgele şiddete teslim etti. Tüfek ustaları ve cebeciler tüfekleri, kılıçları, tabancaları ve fişeklikleri teslim etmeye mecbur edildi. Bir tüfek ustası, dükkânına otuz defa kapısı kırılarak girildiğini ve 150 kılıç, 4 pala, 58 avcı bıçağı, 10 tabancı kılıfı ve 8 tüfeğin kaybolduğunu Ulusal Meclise daha sonra anlattı.

Bu tür silahlarla –mutfak bıçağı, hançer ve sopanın yanı sıra silahlanan kalabalıklar, kentin kuzey ucunda, sıkıntının nefret simgesini yok etmeye koyuldular: Genel Mültezim duvarı ve elli dört *barrière*i. Üç metre yüksekliği, yirmi dokuz kilometre daire çevresi, arada bulunan Claude Ledoux'nun olağanüstü gümrük kapılarıyla *enceinte*, Lavoisier'nin son teknik şaheseriydi. Kalabalık teknolojiyle ya da mimariyle ilgilenmedi. Duvar yüksek fiyatlar ve acımasız polis demekti: Sıkıntı ve açlık. Birkaç yerden yarıldı, sonra rastgele yıkıldı; taşları, askerlere atılacak silahlara

dönüştü. Gümrük kapılarının kırkı yağmalandı; kapıları ve mobilyaları evraklarla ve vergi kayıtlarıyla birlikte yakıldı. Saldırganların arasında, Jacques Godechot'nun yorumuna göre, anın coşkusu içinde başlarını belaya soktuklarını bilmeden kendilerine kaçakçı diyen on beş kişi vardı. Kalabalıklar çok büyük ölçüde kuzeydeki *faubourglardandı* ve aralarında çok sayıda duvar ustası vardı; o yüzden, *enceinte*nin yapılmasına yardım edenlerin en azından bazıları şimdi onu yıkanlara katılmıştı.

Üçüncü hedef elbette ekmekti ya da hiç olmazsa tahıl ve un-du. Saint-Lazare Manastırı (Beaumarchais'nin aşağılandığı yer) yalnızca bir hapishane değildi, aynı zamanda ticari bir depoydu. Muazzam tahıl yığınları üzerinde oturan şişko keşişlerle dolu olduğu söylentileri yayılınca ister istemez dikkatleri üzerine çekti. En yoksul ve en aç Parislilerden kimilerinin oluşturduğu kalabalıklar manastırı yağmaladı ve buldukları her türlü yiyeceği alıp götürdüler. Şarap, sirke, yağ, yirmi beş Gruyère peyniri ve daha beklenmedik olan kuru bir koç başının yanı sıra, büyük miktarda tahıl alındı.

Genelde hiçbir engelle karşılaşmayan o tek gecelik ayaklanma ve yıkım sırasında monarşi Paris'i kaybetti. Şayet Besenval ertesi gün birliklerini kullanıp kenti işgal etmeye ve kargaşayı acımasızca bastırmaya hazır olsaydı, geri alma umudu olurdu. Ama dağınık, kaotik gece operasyonu, komuta üzerindeki hâkimiyetini daha da istikrarsızlaştırmıştı. Kendi subayları, askerlere, hatta İsviçrelilere ve Almanlara bile güvenilemeyeceğini söyleyince Besenval saldırıya geçmek istemedi.

Aynı on üçünde, Pazartesi günü, önceki gün bir bakıma kendiliğinden oluşan tahribattan çok daha ciddi bir tehditle karşılaştı. Önceki akşam saat on birde bazı seçmenler Hôtel de Ville'de bir toplantı yapmıştı. Ertesi gün şafak vakti altmış ilçe karargâhının her birinde acil oturum çağrısında bulunmaya karar verdiler. Bunu duyurmanın tek yolu, tehlikeli durumlar için kabul edilen işareti vermek –tehlike çanı çalmak– ve mesajı top atışlarıyla ve davulla güçlendirmekti. İşte bu muazzam kakofoniyle –çan ve top sesi– yurttaşlar yurtseverlik görevlerine çağırıldı.

Hôtel de Ville'de başlıca kaygı, anarşiye dönüşme tehlikesi gösteren bir durumu kontrol altına almaktı. Fransa'nın diğer

kentlerinde olduğu gibi, bunun yolu nüfusun seçmen unsurlarıyla –başka bir deyişle, kaybedecek bir şeyi olanlarla– sınırlı bir milis kurmaktır. Her ilçede sekiz yüz kişilik birimler, toplam kırk sekiz bin kişilik bir yurttaşlar ordusu seferber edilecekti. Kaçınılmaz deneyimsizliği, *gardes françaises* tarafından yönlendirilme ve eğitilme gereği hesaba katılsa bile heybetli bir kuvvetti –ikili görevini, askeri bastırma girişimlerini sindirme ve yasadışı şiddeti önleme ve gerekirse cezalandırma görevlerini yerine getirmeye yetecek kadar. Tanınabilir bir işaretin sağlanması bu yetki aktarımı için çok önemliydi. Kısa sürede üniforma tedarik edilemediği için ceketlere ve şapkalara kokart takılmalıydı. Yalnızca umudun rengi değil, Comte d’Artois’nın uşak kıyafetinin de rengi olduğu anlaşılmıca yeşil bir tarafa bırakıldı. Meşruiyet geçişine daha vurgulu işaret eden bir alternatif olarak, Paris’in renkleri, kırmızı ve mavi, yurttaş-askerlerin rengi oldu. Ne var ki, bu tercihin resmi mahiyeti daha romantik yorumlara engel olmadı. Şair-Yurtsever sıfatıyla Desmoulins, üniforma renklerini, özgürlük için akıtılan kanı temsil eden kırmızı ve nihai kutsaması olacak göksel yapıyı temsil eden mavi olarak tarif etti. Üç rengi ilk takan kişilerden biri, görevinin ilk gününde milislere gönüllü hizmet sunan Yurttaş Curtius’tu.

İlk harp malzemeleri yeni milisin asaletine çok fazla şey katmadı, ama daha teatral bir renk sağladı. Tuileries’e yakın kraliyet *garde-meubleü* yağmalarken, antika baltalı kargılar ve mızraklar, halk kahramanı IV. Henri’ye ait olduğu söylenen bir kılıç ve Siam Kralının XIV. Louis’ye hediye ettiği gümüş kakmalı bir top aldılar. Daha ciddi donanımı ele geçirmek daha zordu. Barut, birkaç gün önce Besenval’ın emriyle Arsenal’dan Bastille’e taşınmıştı. Kraliyet *prévôt des marchandsı* de Flesselles’e Hôtel de Ville’deki silahları teslim etmesi söylenince yalnızca üç tüfekle gelebildi. Onun önerdiği alternatiflerin –Luxembourg’a yakın Chartreuse Manastırı ve Charleville’deki tophane– boşa kürek çekmek olduğu anlaşıldı; öyle ki, o günün sonunda de Flesselles’in kendi inandırıclığı ciddi zarar gördü. Invalides’deki garnizon komutanı de Sombreuil’den emrindeki otuz bin tüfeği teslim etmesini istemeye razı oldu; ama o da önce Versailles’dan izin alması gerektiğini söyleyerek işi ağırdan aldı.

Sonunda Saint-Nicolas Limanında bir mavnadan otuz beş fiş barut alındı ve o gece, ayın on üçü, devriyelere yeterince silah ve barut dağıtıldı. Önceki gecenin aksine, Devrime sempati duyan burjuvalar, milislerin işçileri silahsızlandırdığını görünce sokaklara çıkacak kadar kendilerini güvende hissettiler. Hatta ibret olsun diye yağmacılar asıldı, mumlar ve gaz lambaları evleri ve sokakları tekrar aydınlatıldı.

Ertesi sabah erken, Paris'in üzerinde alçak bulutlar asılıyken savaş kazanıldı. Önceki akşam aldıkları yanıtın memnun olmayan çok büyük bir kalabalık –bazılarının en az seksen bin olarak tahmin ettiği– Invalides'de toplandı. Birkaç gün önce Invalides'te seksen yoldaşları kamptan zaten çıkmıştı ve geri kalanlar, de Sombreuil'ün kışlasındaki otuz bin tüfeği kullanılmaz hale getirme emrine, felç edici bir yavaşlatma eylemiyle karşılık verdi. Bu işle görevlendirilen yirmi *invalides* emektarı iyi günlerinde olmamış olabilirler; ama yurtseverlik coşkusu onları da sarmamış olsaydı, herhalde altı saatte yirmi tüfek sökmekten daha iyisini yapabilirlerdi. Sonuçsuz kalan bir görüşmeden sonra, sayı ağırlığı bir girişi zorladı ve de Sombreuil son anda kaçıp hayatını kurtardı. Garnizon işgale engel olmaktan çok yardım etti ve daha vahimi, yakındaki Champ de Mars'ta bulunan askeri birlikleri harekete geçirme girişimi de olmadı. Otuz binden fazla tüfek bir bakıma rastgele dağıtıldı.

Tam sonuç alıcı bir zafer değildi. Çünkü bazı birliklerde fıraya ilişkin kanıtlara ve komutanların ataletine rağmen, çok geçmeden alayların yürüyüşe geçeceğine ve Montmartre'tan top sesleri duyulacağına dair söylentiler vardı. Tüfekler ve toplar barutsuz ne işe yarardı? Yurttaşlar ordusunu Paris'te yenilmez kılacak barutun nerede bulunacağını çok kişi biliyordu: Bastille'de. İş yalnızca gidip almaya kalmıştı.

III DİRİ GÖMÜLENLER? BASTİLE'DE MİTLER VE GERÇEKLER

Bastille'in bir adresi vardı. Olanaklarına ve konumlarına göre değişen odalar işgal eden farklı nitelikte misafirlerle ve *chambres garnies*yle dolu aşırı büyük bir pansiyonmuş gibi, Saint-Antoine Caddesi, No. 232 olarak tarif ediliyordu. Dış avlusu (Temmuz a-

yaklanması sırasında hariç) kamuya açıldı; insanlar gelip (küçük kulübede oturan) kapı bekçisiyle sohbet edebilir, girişte tıksık tıksık dükkânları gezebilir ya da valinin bostanındaki ilerlemeyi kontrol edebilirdi.

Ama aynı zamanda bir kaleydi. Duvarları beş metre kalınlığında sekiz yuvarlak kule, Arsenal'ın ve *faubourg*un üstünde yükseliyordu. Bastille'in düşüşünü ve yıkılışını kutlayan tablolar kaçınılmaz olarak onu olduğundan daha yüksek gösterdiler. Düzensiz inşa edilen kulelerin en yükseği yirmi iki metreydi; ama harabe ihtişamında uzman Hubert Robert ona Babil'e lâyık bir büyüklük kazandırdı. Tablosunda bu duvarlar, ancak insanüstü bir cesaretle ve Halkın iradesiyle fethedilebilen uçurum benzeri ucube bir sur haline geldi.

Birçok ilk hevesli gibi Hubert Robert de sonunda Devrimin bir hapishanesini boylayacaktı. Ama 1789'da Romantik estetik düşkünüydü: Edmund Burke'ün ilk büyük yayınında ana hatları çizilen Yüce'nin ve Korkunç'un baskın heyecanları. Büyük görsel hocası Giambattista Piranesi'ydi; pitoresk yozlaşmaya dönüşen ilkçağ taş ustalığıyla ilgili görüşlerini sunarken onun izinden gitti. Belki Piranesi'nin kabusunu da (*carceri d'invenzione*) paylaşıyordu: Modern çağın mekanik dehasının hapis ve acı bilimine uygulandığı zihin hapishaneleri. Kuşkusuz, tablosunda Bastille'i yükseltmesi, uçarak mazgalı siperlere koşan küçük figürlerle birlikte, karanlık ve gizli bir Gotik kaleye, insanların içinde kaybolduğu ve devrimci kazıcılar kemiklerini çıkarana kadar bir daha gün yüzü görmediği bir yere işaret eder.

Bastille efsanesi böyleydi. Gerçekliği çok daha yavandı. On dördüncü yüzyılda İngilizlere karşı bir savunma olarak inşa edilen Bastille, VI. Charles tarafından bir devlet hapishanesine dönüştürülmüştü. Ama içinde devlet mahkûmlarının yok olduğu bir yer olarak meşum ününü hapishaneye kazandıran Kardinal Richelieu oldu. Bourbonların hükümdarlığı süresince buradaki mahkûmların hepsi olmasa bile büyük çoğunluğu, herhangi bir yargılama işlemi olmadan ve Kralın açık emri üzerine *lettres de cachet*yle hapse atıldı. Başından itibaren mahkûmların çoğu soy-luydu: Hükümdara ve bakanlarına karşı komplo kuranlar; bazıları dinsel mahkûmdu, Protestanlar ve on sekizinci yüzyılın ba-

şında sapkınlığı yaymakla suçlanan Katolik “çırpınmacılar.” İki tutuklu kategorisi daha vardı. Birincisi eserleri baştan çıkarıcı ve kamu ahlakı ya da düzeni ya da her ikisi için tehlikeli ilan edilen yazarlardı. İkincisi genellikle genç suçlulardı; bunların aileleri, içeri alınmaları için Krala başvurmuştu.

Koşullar büyük ölçüde farklılık gösteriyordu. Yerin altındaki kötü şöhretli, balçıklı ve haşere kaynayan *cachotlar* XVI. Louis döneminde artık kullanılmıyordu; ama çatının hemen altındaki *calottelar* neredeyse bir o kadar berbattı, kışın kar ve yağmur içeri giriyordu, yazın sıcağında tıka basa mahkûmlarla doluydu. Bununla birlikte, mahkûmların çoğunluğu için koşullar diğer hapisaneler, özellikle Bicêtre'deki dehşet kadar kötü değildi. (Bu konuda, yirminci yüzyıl zorbalarının yaptıklarıyla karşılaştırıldığında Bastille bir cennetti.) Farklı rütbelerin geçimi için valiye para tahsis edilirdi: Parlement *conseillerleri* için on beş, burjuvalar için dokuz ve âvam için üç lira. İşin tuhafı, zulüm kalesi mitini yaratan “kalem erbabına” en yüksek meblağ, günlük on dokuz lira tahsis edilirdi. Vali ve emrindekilerin bu tahsisatlardan kuşkusuz kâr ettiğini kabul etsek bile bu paralar Fransa'nın nüfusunun çok büyük bölümünün geçinmeye çalıştığı düzeyin epeyce üstündeydi.

Pek çok mahkûm, beş ila yedi katlı kulelerin orta kısmında yaklaşık beş metre çapında sekizgen odalarda tutulurdu. XVI. Louis döneminde her birinin yeşil şayak örtülü bir yatağı, bir ya da iki masası ve birkaç sandalyesi vardı. Hepsinin bir sobası ya da bacası vardı; birçok odada mahkûmlar, üç basamaklı bir merdivenden üç parmaklıkları bir pencereye çıkabiliyordu. Birçoğunun kendi eşyalarını getirmesine ve haşereyle başa çıkmak için kedi ya da köpek bulundurmasına izin verilirdi. Bastille'in düşüşünden önceki haftaya kadar orada kalan Marquis de Sade bu avantajların hepsine sahipti. İçeriye (başka şeylerin yanı sıra) bir masa, elbise dolabı, giyinme ihtiyaçları için *nécessaire*; tam takım gömlekler, ipek pantolonlar, devetüyü renginde *frac* ceketler, sabahlıklar, birkaç çift bot ve ayakkabı; gözde ocak demirleri ve maşaları; dört aile portresi, beyaz badanalı duvarlara asmak için goblenler; kadife minderler ve yastıklar, yatağı daha rahat hale getirmek için şilteler; bir şapka seçkisi; kokular –gül suyu, portakal suyu ve kolonya– ve bol miktarda mum ve gaz lambası getirtti. Bunlar zorun-

lu olanlardı; zira 1784'te hapse girerken içeriye 133 kitaptan oluşan bir kütüphane getirdi: Hume'un tarihleri, Fénelon'un bütün eserleri, Fielding ve Smollett'in romanları, *İlyada*, Marmontel'in oyunları, Cook ve Bougainville'in Güney Denizlerindeki gezileri, *Histoire des Filles Célèbres* ve *Danger d'Aimer Etranger*.

Bastille için bir gerekçe vardıysa o da Marquis de Sade'dı. Ama oraya girmesine neden olan suçlar genellikle iğrençti (her yüzyılın standartlarına göre), ama yaşam koşulları öyle değildi. Çilekeş karısı neredeyse her hafta ziyaretine geliyordu ve gözleri bozulup okuma ve yazma güçlüğü çekince göz doktorları düzenli muayeneye geldi. "Özgürlük" kulesindeki diğerleri gibi, etrafı duvarlarla çevrili avluda ve kulelerde yürüyebilirdi. Ancak gelip geçenlere bağırıp, neşeli ya da öfkeli küfürler ederek bu hakkı kötüye kullanınca (1789'da bunu daha sık tekrarladı) bu hak kısıtlandı.

Beslenme –mahkûmların yaşamında belirleyici olay– de toplumsal duruma göre değişmekteydi. 1775'in "un savaşı" ayaklanmalarıyla bağlantılı olarak tutuklanan halktan kimseler olasılıkla lapalarla ve bazen domuz yağı ya da pastırması katılmış çorbalarla beslenirdi. Ama onların bile temiz bir ekmek, şarap ve peynir istihkakı vardı. Bununla birlikte, daha iyi bir mutfığa sahip olmak için soylu olmak zorunlu değildi. Yazar Marmontel, "mükemmel bir çorba, yumuşak tarafından et, yağı sızan haşlanmış tavuk budu; kızartılmış, terbiyeli bir tabak enginar ya da ıspanak; gerçekten güzel Cressane armutları; taze üzüm, bir şişe eski Burgundy ve en iyi Moka kahvesi" hatırladığında ağzının suyu akıyordu.

Kimse Bastille'de olmak istemezdi. Ama bir kere girince de, daha ayrıcalıklı olanlar için yaşam katlanılabilir olabilirdi. Alkolle ve tütüne izin verilirdi ve XVI. Louis döneminde, aynı hücreyi paylaşanlara kâğıt oynama izni ve isteyen Breton soylulara bir bilardo masası veriliyordu. Bazı edebiyatçı mahkûmlar Bastille'i, despotizmin gerçek düşmanı olduklarını kanıtlayan bir sihir olarak bile düşündü. Örneğin Abbé Morellet şöyle yazdı: "Edebi ihtişamın hapishanemin duvarlarını aydınlattığını gördüm. Zulüm gördükçe daha iyi tanınacaktım... ve Bastille'de altı ay mükemmel bir bonservis olur ve kesinlikle servet kazandırırdı."

Morellet'nin içeriye alınması, Bastille'in gerçekliği bir çağdışılık olduğunca, demonolojisinin devlet iktidarına muhalefeti tanım-

lamada daha önemli hale geldiğini gösterir. Eğer monarşi, keyfi, gizliliğe takıntılı, yurttaşlarının yaşamı ve ölümü üzerinde kaprisli yetkilere sahip olarak tasvir edilecek olsaydı (tamamen haksız da olmazdı), Bastille bu kötülüklerin kusursuz simgesi olurdu. Güvenle söylenebilir ki, var olmasaydı mecburen icat edilirdi.

Duvarları arasında gerçekten acı çeken ama kurumla ilgili anlattıkları yaşadıklarını çok fazla aşan mahkûmların peş peşe yazılarıyla bir anlamda yeniden yaratıldı. Anlatımları o kadar canlı ve unutulması güçtü ki, rejimi eleştirenlerin etrafında toplanabildiği çarpıcı bir muhalefet yaratmayı başardılar. Tutukluluk ile özgürlük, gizlilik ile açıkkyüreklilik, işkence ile insanlık, kişiliksizleştirme ile bireysellik, açık hava ile karanlığa kapatılma arasındaki manici karşıtlık, Bastille karşıtı edebiyatın kendini ifade ettiği Romantik dilin temel öğeleriydi. Eleştiri o kadar güçlüydü ki, kaale alınınca beklenenden daha az kişinin, yalnızca yedi mahkûmun (iki deli, dört kalpazan ve Sade’la birlikte teslim edilmiş olan aristokrat bir suçlu) özgürlüğüne kavuşması gerçeğinin mitsel beklentileri bozmasına izin verilmedi. Göreceğimiz üzere, devrimci propaganda, ilham verici mite daha adamakıllı uydurmak için Bastille’in tarihini metin olarak, imge olarak ve nesne olarak yeniden üretti.

1780’ler büyük hapishane edebiyatı çağıydı. Türe yeni bir katkı yapılmadığı yıl neredeyse yoktu; başlık da genellikle *Bastille Gerçeği* (*La Bastille Dévoilée*) ya da buna benzer bir şey olurdu. Standart Gotik düzenekleri kullanıp, nabız atışını hızlandıran umut anlarıyla birlikte ürpertici korku ve tiksintiye kışkırtırdı. Özellikle, Monique Cottret’nin işaret ettiği gibi, o sıra moda olan diri gömülme dehşetinden yararlandı. Geç on sekizinci yüzyılda bu öyle bir meşguliyetti ki (yalnızca Fransa’da değil), bir üyesini birinin mezarına yaşam işaretlerini ve seslerini dinlemeye göndermeyi ve bu canlı mezarlarından birine karşı sigorta yapmayı garanti eden derneklere girmek olanaklıydı.

En büyük ve haklı olarak en popüler Bastille karşıtı kitapta, Linguet’nin *Bastille Anıları*’nda, hapishane bu şekilde bir canlı mezarı olarak tasvir edilmekteydi. En güçlü pasajlarının birinde Linguet, esareti ölüm olarak ifadelendirdi; resmi olarak ortadan kaldırılan ve kendi yok oluşunun bilincinde olan kişi için çok kötü.

Linguet'nin anıları kişisel ihanet ateşiyle yanıp tutuşmaktaydı. Dediğine göre, *Annales Politiques*'ini yayımlamakta olduğu İngiltere'den, kovuşturmaya uğramayacağı koşuluyla kandırılıp 1780'de Fransa'ya geri getirilmişti. Neredeyse döner dönmez, Maréchal Duras'a saldırdığı için Bastille'e postalandı. Katlandığı fiziksel koşullarla ilgili anlatımı, Morellet, Marmontel ya da de Sade'ın yaşadıklarından çok daha fazla dehşet vericidir ve Bastille arşivleri tarafından tamamen doğrulanmaz. Ama "haşşerele-
rin yediği iki şilte; oturma yerinde bir iki çubuk kalmış bir hasır iskemle, bir katlanır masa... biri su içmek için olmak üzere iki seramik tas ve ateş tutmak için iki kaldırım taşı" (gardiyanlar daha sonra kendisine ateş küreği ve maşa getirdi –ama pirinç ocak demiri olmamasından yakındı) diye yazdığında yalan söylediğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. En kötü anıları, uyuzböceği ve güve yumurtaları çatlayıp da yatağı ve kişisel çamaşırları "kelebek bulutlarına" dönüşünce geldi.

Bu koşullar ne kadar sefilce olursa olsun, Linguet'ye en fazla ısıtırap veren ve küçük kitabında şaşırtıcı bir özgünlükle iletlediği şey, hapisliğin fiziksel eziyeti değil, daha çok zihinsel eziyetiydi. Aslında anılar Batı kültüründe hapisane psikolojisine ilişkin ilk anlatımdır ve modern okur için, okunmasını hâlâ rahatsız edici kılan bir tür kehanet gücü vardır. Michel Foucault, mahkûmları kategorileştirmenin en baskıcı tekniklerden biri olduğunu varsayarken çok yanılıyordu. Çünkü Linguet tam da böyle bir kategorileştirmenin olmamasına şiddetle itiraz ediyordu. "Bastille, tıpkı ölüm gibi," diyordu, "içine aldığı herkesi eşitler: *Patrie*lerinin yıkımını düşünen günahkârlar ile tek suçları haklarını aşırı şevkle savunmak olan cesur adamlar" (yani kendisi). En kötüsü, ahlaki iğrençliklerden ötürü hapsedilenlerle aynı mekânı paylaşmak zorunda kalmaktı.

Hapishane rejimiyle ilgili her şey, yüzeysel olarak acımasızlığı azaltmış gibi görüldüğünde bile mahkûmu kimliksiz –Romantikler için yaşamın kendisiyle eşanlamlı olan "Ben"– bırakmak için sinsî bir tasarının parçası gibi görünürdü. Örneğin hapishaneye girişte potansiyel olarak tehlikeli nesnelere –hem makası hem parayı kapsayan bir kategori– el konulur ve deftere kaydedilir, çıkınca da iade edilirdi. Bu el koymaların nedenleri mahkûma yüksek

sesle okunurdu; Linguet'nin bilinçli aşağılama olarak gördüğü bir iş: Rasyonel bir yetişkinin bağımlı bir çocuk durumuna düşürülmesi. Bu koşulun, yüksek duvarlı küçük avluda egzersiz yaparken yanına birini almak mecburiyetinde olmak gibi küçük zorbalıklarla güçlendirildiğini görüyordu.

Daha kötüsü, orta uzunlukta esarete korkunç ve bir yazar için özellikle onur kırıcı olan, iletişim kuramamaktı. Haber vermeden –genellikle gece– canlı dünyadan koparılıp alınan kişi, devlet eliyle adam kaçırmanın kurbanı, varlığını duvarların ötesindeki arkadaşlarına ya da ailelerine bildirme olanağından yoksun bırakılırdı. Pek çok mahkûm için bu durum aslında bir sorun değildi, ama bir süre Linguet yazma gereçlerinden yoksun kaldı ve ona en çok bu çaresizlik ağır geldi. Diğer mahkûmlarla konuşmayı ya da âni bir hastalıkta doktor çağırması olanaksızlaştıran kalın duvarlar da diri gömülme duygusunu kuvvetlendirmekteydi. Bu yüzden Bastille'in duvarları var olmak ile olmamak arasındaki sınır haline geldi. Hapishane berberi yanına gelince, Linguet kasveti nükte haline getirip şu ünlü sözü söyledi: “*Hè, Monsieur, ustura kullanıyorsunuz? Bastille'i neden kökünden tıraş etmiyorsunuz?*”

IV FARELERİ SEVEN ADAM

Linguet, kitabını okuyan binlerce kişiye ışığın sönmesini hissettirebilen yazardı; ama oldukça farklı ve eşit ölçüde popüler başka bir kitap da, okurlarına kaçıp kurtulma coşkusunu yaşattı. Bu anlamda “Şövalye” Latude'ün otobiyografisi Linguet'nin anılarını kusursuzca tamamlamaktaydı.

Latude aslında Avusturya Veraset Savaşı bittikten sonra kendisini beş parasız Paris'te bulan Danry adında bir askerdi. Sayısız küçük maceracı gibi o da yükselmek için saray kayırmacılığı mekanizmasını kullanmaya kalkıştı, ama bunu alışılmadık ölçüde riskli bir manevrayla yaptı. 1750'de Mme de Pompadour'a –sayısız kişisel dalaverenin hedefi– kişisel bir mektup yazıp, kısa süre içinde kendisine gönderilecek bombalı bir mektup konusunda onu uyardı. Danry/Latude böyle bir mektubun gönderileceğinden emin olabilirdi, çünkü yazan kendisiydi. Aptalca plan çok kısa sürede açığa çıkarıldı ve Kralın metresinin hayatını kurtardığı için

bir minnet aylığı almak yerine, Latude kendini Bastille'de buldu. Birkaç ay sonra Vincennes'e sevk edildi ve bir dizi halini alacak kaçışlarından ilkinin gerçekleştirdi.

Latude'ün ilk özgürlük anlarına, tarlaların ve bağların arasından koşuşuna, anayola çıkışına, Paris'te bir *chambre garnie*de gizlenmesine ilişkin anlatımının neşeli bir inandırıcılığı vardır. Ama Mme de Pompadour'a tekrar mektup yazıp merhametine sığınarak yakalanma korkusundan kurtulma kararı daha da şaşırtıcıydı. Dr. Quesnay gibi şöhretli biriyle tanıştığı için özür mektubunu ona emanet etti.

Bu ciddi bir hataydı. Latude hoşgöründen o kadar emindi ki, mektupta adresini bile belirtmişti. Biri iki gün içinde Bastille'e geri döndü: Bir başarısızlık, ama yenilgi değil. Safdil adam çok hızlı bir biçimde dünyanın kurnazı oldu. Birkaç ay içinde hapisane şapelinde bir tuğlayı gevşeterek gizli bir posta kutusu yapmıştı ve hücre arkadaşı d'Alègre ile birlikte altı ay çalışıp, onları özgürlüğe götürecek bir ip merdiven yaptı. Bu olağanüstü sanat eseri epeyce fedakârlık gerektirdi, çünkü basamaklarını, kışın mahkûmlara verilen yakacak odundan yapmak gerekiyordu. Gömlekler ve yatak örtüleri yırtıldı, düğümlendi ve yeniden dikiyip merdiven yapıldı. Masalarının kol demirinden kaba bir bıçak yapıldı. Özgürlük aletlerine kutsal adlar verme tutkusuyla (ve yakalanmamak için bir önlem olarak) Latude basamaklı merdivene "Jacob," beyaz ipe onun "güvercini" dedi. Anılarında kendisini kursuz bir zanaatçı olarak gösterir: Kanaatkâr, çalışkan, hünerli ve temiz kalpli –mahkûm Jean-Jacques.

25 Şubat akşamı iki mahkûm, hücrelerinin bacasından, "nere-deyse isten boğularak ve âdeta diri diri yanarak" yukarı tırmandı; sonra demir ızgarayı ayırıp bir kulenin çatısına çıktılar. Doksan bir metrelik merdiveni kullanıp oradan bir hendeğe indiler. Latude'ün dediğine göre, kendisine bu kadar yararı dokunan aletlerini ve merdiveni terk etmenin acısını orada hissetti: "Özgürlük aşkının ürünü olan insan gayretinin ve erdeminin ender ve değerli anıtları." İki adam hâlâ özgür değildi. Nöbetçileri uzaklaştıracığına güvendikleri yağmur durmuştu ve nöbetçiler her zamanki gibi büyük fenerlerle devriye geziyordu. Tek çıkar yol, olabildiğince az gürültü çıkararak duvardan birer birer tuğla çıkararak bir kaçış

deliği açmaktı. Sonunda, zar zor geçilecek büyüklükte bir delik açınca, ikisi karanlıkta bir su kemerinin içine düştü ve az kalsın boğuluyorlardı.

Bu eziyetin ardından Abbaye Saint-Germain'de bir terzinin yanında bir süre saklandıktan sonra, Çukur Ülkeler'de herkes kendi yoluna gitti. Antwerp'te Latude, Bastille'den kaçan iki adamın hikâyesini gözünü kırpmadan anlatan bir Savoyluyla karşılaştı. Anlattığına göre, kaçaklardan biri tekrar yakalanmıştı ve "serbestler" –sınırları serbestçe geçen polis– diğerini arıyordu. Amsterdam'da Latude'ü yakaladılar ve "köleden daha fazla aşağılayarak," deri kayışlarla sıkıca bağlayıp Bastille'e geri getirdiler. Özgürlüğü yalnızca üç ay sürmüştü.

Bu kez hapishane kuşunun kanatları kırıldı. Firarı olanaksızlaştırmak için en berbat yeraltı *cachotsuna* konuldu. Sahiden kâbus gibi olan bu yerde yeni arkadaşlar keşfetti; fareler. Latude'ün katlandığı zalimlikle karşılaştırıldığında fareler sevimli görünüyordu. Ekmek parçaları kullanarak fareleri eğitti; onlara tabağındaki yemekleri yiyip temizlemeyi, boyunlarını ve yanaklarını okşamaya izin vermeyi öğretti. Farelere isim de verildi; hatta bazıları, örneğin dişi "Rapino-hirondelle," köpek gibi yalvaracak ya da bir parça ekmek kapmak için atlama numaraları yapacaktı. Latude demir kafesten kopardığı parçalarla ilkel bir flüt yapmayı becerince cehennemdeki cennet sahnesi tamamlandı; bu sayede, arada bir fareler önlerine konulanları memnuniyetle kemirirken kemirgen arkadaşlarına bir serenat çalabiliyordu. Kendisinin de yazdığı gibi, onlar onun "küçük aile" siydi; yirmi altı taneydiler ve Latude onların yaşam döngülerini –çiftleşmelerini ve üremelerini, kavgalarını ve oyunlarını– Rousseau'nun vâsi-akıl hocasının müşfik ilgisiyle gözlemledi.

Yıllar geçti. Latude Fransız ordusundaki baltacıları ve mızrakçıları ıslah etme projesini hazırlamakla meşgul oldu; Savaş Bakanının görmek isteyeceğinden emindi. Kâğıdı olmadığı için, tükürükle ıslatılıp yassılaştırılan ve sonra tekrar kurutulan ekmek tabletler; mürekkep olarak da, sulandırdığı kendi kanını kullandı. *Cachot*dan çıkarılınca farelerini kaybettiğine üzüldü; ama bir kin nöbeti sırasında vali tarafından hepsi öldürülene kadar güvercinlerden yeni bir aile oluşturdu. 1765'te tekrar kaçtı; Latude'ün

iflah olmaz saflığı yüzünden, iyilikseverliğine güvendiği bir bakanın Versailles bürosuna gelince tekrar yakalandı. Tekrar Château de Vincennes'e götürüldü; orada Malesherbes durumunu anladı ve Charenton tımarhanesine gönderdi. Orada eski arkadaşı d'Alègre'yle karşılaştı; yılların hapisliği akıl sağlığını tamamen bozmuştu. D'Alègre, Latude'ü görünce Tanrı sandı ve onu gözyaşlarına ve dualara buladı.

1777'de Latude serbest bırakıldı, ama hemen, yeniden tutuklanmasını garanti eden *İntikam Anıları* yayımlandı; önce Petit Châtelet'ye, sonra Bicêtre'ye kapatıldı. Oralardan da çektiği eziyetleri yazmaya devam etti; bunlardan biri, yoksul bir dergi ve broşür satıcısı olan Mme Legros'un eline geçti. *Les grandes*ların kapısında Latude için kampanya yürüten Legros, sonunda Mme Necker, hatta Kraliçenin şahsında gönüllü bir dinleyici buldu. Latude Mart 1784'te serbest bırakıldı ve resmi olarak Paris'ten "sürgün" edilmesine rağmen, Paris'te yaşamasına izin verildiği gibi, yılda dört yüz liralık bir kraliyet aylığı bile bağlandı. D'Alègre'den farklı olarak Latude, yirmi sekiz yıllık hapis hayatında ince zekâsından bir şey kaybetmemişti ve hemen bir şöhret haline geldi. Académie Française'in önem verdiği, Jefferson'ın selamladığı Latude, bir kamu fonunun yararlanıcısı oldu.

Devrimden önce birçok biçimde ve defalarca yayımlanan Latude'ün hikâyesi, despotizmin yapabileceği en berbat sefillikler karşısında *honnête homme*un zaferi gibiydi. Linguet'nin anıları ve *Bastille Gerçeği* gibi diğer yazılarla birlikte, önce *lettres de cachet*yi ve yargısız hapsi kamu huzurunu gerçekten tehdit edenlerle sınırlamak, daha sonra Bastille'i tamamen yıkmak için büyüyen bir kampanyaya katkıda bulundu. Bu tür planlar, halka açık parklar, meydanlar ve gezi yerlerine yer açmak için ortaçağ surlarını ve kalelerini kaldıran kent güzelleştirme planlarıyla uyumluydu. 1784'te, Breteuil'ün *lettres de cachet* kullanmayı sınırlandıran tezkeresiyle birlikte, mimar Brogniard açık, dairesel, sütunlu bir mekân önerdi ve bu proje Haziran 1789'da Kraliyet Mimarlık Akademisi tarafından canlandırıldı.

O yüzden, Bastille yurttaş ordusunun eline geçmeden birkaç hafta önce, resmi tezkerelerde zaten yıkılmıştı. Ortadan kaldırılmasıyla yaratılacak geniş açık alanda, eski hapishaneden daha yük-

sek, olasılıkla bronzdan bir sütun olacaktı. Yeni Romantik estetiğe uygun olarak, tabanı içinden fıskiye fışkıran kayalarla kaplanacaktı. İyiliğin zorbalık karşısındaki zaferine işaret eden basit bir yazıt yeterli olacaktı: "XVI. Louis, Halk Özgürlüğünün Restoratörü."

Bu barışçı zafer olmayacaktı. Monarşinin iradesini askeri güçle dayatma girişimi, özgürlüğün velinimetini meşruiyetini yeniden sağlama olasılığını ortadan kaldırmıştı. Onun yerine, Bastille kuleleri, mazgallardan çıkan top namluları uzlaşmazlığın simgesi olarak durdular. Bu yüzden, tarihçilerin bıkmadan işaret ettikleri gibi, bin kişilik bir kalabalık yıkımdan sonra değil, baruttan sonra ön avluda toplanmasına rağmen, hiç kuşku yok ki, Bastille'in kötülük mitinin muazzam kuvveti de kalabalığı harekete geçirdi.

Özellikle Marquis de Sade bundan nasıl yararlanacağını biliyordu. Her hafta ziyarete gelen karısından Versailles'da olup bitenleri öğrenince, Bastille'in onurlu şehitlerine katılmaya karar verdi. Kule yürüyüşlerinde gelip geçenlere bağırması temmuz başında aniden siyasallaştı. Yürüyüşlerden mahrum bırakılınca, içine idrarını yaptığı metal bir huniyi megafona çevirerek Bastille'deki zanaatçı dehası geleneğini sürdürdü. Sade'ın penceresinden, saat başı haber bültenleri gibi, şu anlama gelen duyurular yapılmaktaydı: Vali de Launay bütün mahkûmları öldürmeyi planlamış, şu anda katlediliyorlar ve Halk çok geç olmadan onları kurtarmalıdır. Zaten sinirleri bozuk olan de Launay, baş belasını temmuzun beşinde Charenton'a sevk ettirdi; orada saralılar ve delilerle aynı yere konularak onuru zedelenen Sade öfkeden kudurdu.

De Sade bir devrimci olmuştu.

V TEMMUZUN ON DÖRDÜ, 1789

Bernard-René de Launay, babasının valilik yaptığı Bastille'de doğmuştu ve 14 Temmuz gecesi kulelerinin gölgesinde ölecekti. Aristokrat devrimci de Sade, "dedesi bir *valet-de-chambre* olan *soi-disant* marki"ye dudak büküyordu. İşin gerçeği, vali, biraz huysuz da olsa, makul ölçüde vicdanlı, tipik bir eski rejim memuruydu; Latude'ün hayatını berbat eden Vali de Berryer gibi sert amirlerden kesinlikle daha iyiydi.

Temmuzun on dördünde, haklı olarak endişeliydi. Paris'te kraliyet otoritesinin bütün haysiyeti hükmen onun omuzlarına binmiş gibi görünüyordu. Baron de Besenval kent merkezini fiilen boşaltmıştı. Invalides komutanı 250 varil (13 tondan fazla) barut göndermişti, ama savunma için mütevazı bir kuvveti vardı. Acil takviye isteğine karşılık, orada konuşlu seksen iki *invalides* emekliye ek olarak, 7 Temmuzda İsviçrelilerden oluşan Salis-Samade alayından otuz iki asker daha gönderildi. *Faubourg*da sevimli aylaklar olarak ün salan *invalides*in son asker kalana kadar kaleyi savunması olası değildi. En kötüsü, kuşatma durumunda Bastille'in yalnızca iki günlük erzakı vardı ve içeriden su temini mümkün değildi. Sonunda teslim olmasına da herhalde bu neden oldu.

Dış avlunun önünde yaklaşık dokuz yüz Parisli toplandı. Aralarında, başkentte büyük rağbet gören siyah bira ile İngiliz tarzı bira alanında uzman ünlü Hortensia Biracılığın sahibi ve bir Réveillon dostu olan Santerre gibi birkaç mülk ve itibar sahibi insan da vardı. Hatırı sayılır miktarda asker kaçağı ve *gardes françaises* de vardı. Ama kalabalığın çok büyük bölümünü, Saint-Antoine varoşunda yaşayan yerel zanaatçılar oluşturmaktaydı: Doğramacılar, mobilyacılar, şapkacılar, çilingirler, köşkerler, terziler ve benzerleri. Epeyce –resmi *vainqueurs de la Bastille* listesine göre yirmi bir– şarap tüccarı, yani şarap satılan ve ikram edilen, mahalle dedikodusu ve siyasetinin merkezi olan *cabaret* sahibi de vardı. Bunlardan biri, Noyer Caddesinde şarap dükkânı bulunan Claude Cholat, o günün olaylarını açıklayan, hakkıyla ünlü bir “ilkel” grafik üretti. Kalabalık içinde, hakkında bilgi sahibi olduğumuz altı yüz kişinin dört yüz kadarı taşradan Paris'e göç etmişti ve 14 Temmuzda somun ekmeğinin fiyatı rekor düzeye ulaştığı için pek çoğunun ailesi kuşkusuz açtı.

Korkunun kurbanı da oldular. Gece boyunca, Paris ayaklanmasını ezmek için Sèvres ve Saint-Denis'den askeri birliklerin yola çıkmak üzere olduğuna ya da çıktığına ilişkin söylentiler yayıldı. Bastille ağır silahlandırılmış görünüyordu; kulelerde on beş tane ve iç avluda namlularını kapılara çevirmiş üç tane sekiz librelik top vardı. Surlara yerleştirilen on iki top bir kiloluk güllerle atabiliyordu ve âsâbı bozulan de Launay, gerektiğinde saldırganların üzerine atmak üzere kaldırım taşı ve paslı hırdavat gibi acayip silahlar bile toplamıştı.

Kalabalığın başlangıçtaki amacı topları etkisizleştirmek ve barutu ele geçirmektir. Bu amaçla, Hôtel de Ville'den iki temsilci valiyle görüşmek istedi ve sabah saat on civarı olduğu için yemeğe davet edildiler. Eski rejimin son gününün standartlarına göre bile bu uzun bir eğlenceydi. De Launay iki temsilci dışında kimsenin içeri girmesine izin vermeyince, kalabalık başından itibaren kuşulanmış ve buna karşılık üç askeri "rehine" olarak istemişti. Uza-yan yemek, surlardaki topların etrafında bir hareketlilikle (aslında mazgallardan çekildiler) birleşince, bu kuşuları derinleştirdi. Saint-Louis-la-Culture semt karargâhından ikinci bir temsilci, Thuriot de La Rozière, gönderildi ve o da de Launay'la görüşmeye alındı, bu kez özel talimatlarla silahlanmış olarak. Toplar barutlarıyla birlikte kaldırılıp Paris kentini temsil eden milislere teslim edilmeli ve Bastille'e bir milis birliği alınmalıydı. De Launay, Versailles'dan emir alınca kadar bunun olanaksız olduğunu söyledi; ama Thuriot'yu topların geri çekildiğini görmesi için surlara götürdü.

Saat on iki buçuk civarıydı. Her iki taraf da fazla bir şey kazanmamıştı. Thuriot'nun temel taleplerinden hiçbirisi karşılanmamıştı ve *invalides*i halkla anlaşmaya ikna etmek için çaba harcamış olmasına rağmen, de Launay'ın subayları üstlerinden açık emir gelmedikçe kaleyi teslim etmenin onursuzluk olacağını ısrarla söyledi. Thuriot, Hôtel de Ville'deki seçmenlere rapor verip yeni görüşmeler için talimat almaya karar verdi. Durumu alevlendirmek istemiyorlardı ve saat bir buçukta bir patlama ve ardından kaleden yapılan tüfek ateşi sesiyle Hôtel de Ville sarsıldığında, Thuriot başka bir seçmenle, Ethis de Corny ile birlikte, topların çekildiğini halka duyuracak borazan ve megafonlar kuşanmış halde Bastille'e dönmek üzereydi.

O giderken, kalabalığın sabrı sonunda taşmıştı. "Bastille'i Bize Verin" haykırışları duyuldu ve dokuz yüz kişi bastırıp, savunmasız dış avluya girdi. O sırada araba yapımcısı olan eski bir askerin de aralarında bulunduğu bir grup, iç avlunun kapısına bitişik bir parfüm dükkânının çatısına çıkmış ve avlunun anahtarlarını bulamayınca çekme köprü'nün zincirlerini kırmıştı. Habersiz inen köprü'nün altında kalan biri ölmüştü; köprü'nün ve onun cesedinin üzerinden yüzlerce kişi içeriye aktı. Bu noktada savunmadaki askerler, halka geri çekilmelerini, yoksa ateş edeceklerini söylediler

ve bu da yanlış yorumlanıp daha ileri gitmeye teşvik olarak anlaşıldı. İlk atışlar yapıldı. Daha sonra her iki taraf da ilk ateşi diğer tarafın yaptığını iddia etti; ama o hengâmenin ortasında, köprü-nün zincirlerini kendilerinden birinin kestiğini kimse bilmediği için, dar bir alanda toplanarak biçilmek için avluya girmelerine izin verildiğini sandılar.

Bunun diğer bütün ihanet ve komplo –samimi selamlamanın arkasında ölüm ve yıkım planı– varsayımlarından bir farkı yoktu. Artois ve Necker’in azlinden sorumlu olanlar; silah araştıranları boşa kürek çekmeye gönderen Flesselles; yumuşak kalpli görünen ama intikam planları yapan Kraliçe, bunların hepsi, halk söz konusu olunca kötüler takımındaydı. Şimdi de de Launay, daha iyi sonuç almak için köprüyü indiren vali, onlara katıldı. Bu “sahtekârlık”la dizginlerinden boşalan öfke, daha sonra seçmen temsilcilerinin (ki çok sayıda vardı) çatışmayı aşır bir tür ateşkes örgütlemelerini olanaksızlaştırdı.

Savaş ciddileşti. Öğleden sonra saat üç buçuk civarında kalabalık, *gardes françaises* bölükleriyle, asker kaçaklarıyla ve Amerikan seferi gazileriyle takviye edildi. Özellikle iki kişi, Kraliçe Piyadele-rinin sancaktarı Teğmen Jacob Elie ve Kraliçenin çamaşırhanesi-nin müdürü Pierre-Augustin Hulin, dağınık bir saldırının örgütlü bir kuşatmaya dönüşmesinde can alıcı rol oynadı. 1789 olaylarına katılan birçok kilit isim gibi Hulin de 1782’de Cenevreli bir devrimciydi ve önceki gün Mme de Staël’le karşılaştığında, “bizi öldürme-ye çalışan bu piçlerden babanızın intikamını” alacağım diye söz vermişti –Mme de Staël’in umurunda olmayan bir vaat.

Hulin ile Elie, o sabah Invalides’ten alınan bol miktarda silahı da getirdi. Yanlarında iki tane da top vardı; biri bronz, diğeri önceki gün kraliyet deposundan ele geçirilen gümüş kakmalı Siam topu. Sonradan Paris’te eski rejime XIV. Louis’nin oyuncacı son verecekti.

Topların doğrudan kapıya çevrilmesine karar verildi (çünkü güller iki buçuk metre kalınlığındaki duvarlara zarar vermeden sekiyordu). Ondan önce, duman çıkarıp kuşatmacıların hareketlerini örtmek için Santerre’in yaktığı tezek ve saman dolu el arabaları, kapının girişinden uzaklaştırılmalıydı. Elie kendini riske atarak, “Vive l’Amour” olarak bilinen bir tuhafiyeciyle birlikte bu-

nu yaptı. Ağır toplar top arabalarından indirildi, dolduruldu ve nişan alındı.

Şimdi kuşatmacıların toplarını savunmadakilerin toplarından ahşap bir kapı ayırıyordu –aradaki mesafe otuz metre kadardı. Birbirlerine ateş açsalar, korkunç bir katliam garantiydi. Ama saldıranlar savunma toplarını göremese de, savunmadaki askerler, içinde bulundukları tehlikenin farkındaydı. *Invalides*in savaşı sürdürme isteksizliğiyle daha fazla karşılaşan de Launay'ın da morali bozuldu. Her koşulda, uzun bir kuşatmaya dayanacak erzak yoktu; bu yüzden ana derdi, garnizonun onurunu ve hayatını kurtaracak bir teslimdi. Tek kozu vardı –barut. En kasvetli anlarında, teslim olmaktansa bütün depoyu patlatmayı –ve Saint-Antoine varoşunun büyük bölümünü yok etmeyi– düşündü. Bu çaresizlikten vazgeçirilen de Launay, tehdide başvurup hiç olmazsa onurlu bir tahliyeyi sağlamaya karar verdi.

Beyaz bayrak olmadığı için bir kuleden mendil sallandı ve Bastille'in topları ateşi kesti. Saat beş civarında, valinin yazdığı ve böyle bir teslim talebinde bulunan –kabul edilmezse barut deposunu patlatma tehdidinde bulunan– bir not, iç avlunun çekme köprü duvarındaki bir yarığa takıldı. Hendeğin üzerine bir kalas uzatıldı; sabitlemek için kalasın bir ucunun üzerinde insanlar vardı. Kalasın üzerindeki ilk kişi hendeğe düştü, ama ikincisi –kimliği ondan sonra hararetle tartışıldı– yetişti. Ne var ki, talep reddedildi ve kalabalığın devam eden öfkesine cevaben Hulin, çekme köprü aniden indiğinde Siam topunu ateşlemeye hazırlanıyordu.

*Vainqueur*ler hapishaneye daldı, yedi mahkûmun tümünü özgürlüğüne kavuşturdu, barutu ele geçirdi ve savunmadaki askerleri silahsızlandırdı. Akıllılık edip üniformalarını çıkarmış olan İsviçreli muhafızlar başlangıçta mahkûm sanıldı ve zarar verilmedi. Ama *invalides*e acımasız davranıldı. De Launay'ı barut deposunu havaya uçurmaktan caydıranlardan biri olan Béquard adlı bir asker kapılardan birini açar açmaz eli kesildi. Onu gardiyan sanan kalabalık, hâlâ anahtarı tutan eli sokaklarda dolaşırdı. O akşamın ilerleyen saatlerinde yine yanlış teşhis edildi; bu kez halkın üzerine ateş eden topçulardan biri tanımlandı ve de Grève Meydanında, zorunlu izleyici olarak sıraya dizilen İsviçreli muhafızların önünde bir yoldaşıyla birlikte asıldı.

Savaş yurttaş ordusundan seksen üç kişinin canını almıştı. Yaralanan on beş kişi de ölecekti. Çarpışmalarda *invalides*den yalnızca bir kişi ölmüş ve üç kişi de yaralanmıştı. Dengesizlik kalabalığın bir tür kurban istemesine yetti, bunun için de Launay'dan iyisi yoktu. Büyük ölçüde garnizondan esirgenen nefretin tümü ona yoğunlaştı. Komutanlık alametleri –kılıç ve asa– elinden alındı ve şeytani bir planla halkı katletmesi önlenen bir kişi olduğuna inanan kalabalığın arasından Hôtel de Ville'e doğru yürütüldü. Hulin ve Elie, birkaç kez tekmelenip yere düşürülmesine ve feci şekilde dövülmesine rağmen, sokakta öldürülmesini önleyebildi. Yolculuk boyunca tükürük ve küfür yağmuruna tutuldu. Hôtel de Ville'in dışında nasıl ölmesi gerektiğine ilişkin öneriler birbiriyle yarıştı; önerilerden biri, onu bir atın kuyruğuna bağlayıp kaldırım taşları üzerinde sürüklemektir. Desnot adlı bir pastacı onu Hôtel de Ville'in içine götürmenin daha iyi olacağını söyledi –ama o noktada, epeyce eziyet çeken de Launay “Bırakın öleyim,” diye bağırdı ve postallarıyla saldırıp Desnot'nun kasığına bir tekme indirdi. Anında üstü fırlatılan bıçaklarla, kılıçlarla ve süngülerle kaplandı, yuvarlanıp dereye götürüldü ve tabanca yayılım ateşiyle işi bitirildi.

Paris'te Devrim kalabalığının havaya kaldırdığı kellelerle başlamıştı. Bunlar kahramanların balmumundan yapılmış, vekil komutan olarak taşınan kelleleriydi. Simetrik bir sona gerek vardı: Daha fazla kelle, bu kez savaş hatırası olarak. Desnot'ya bir kılıç verildi, ama o, kılıcı bir tarafa atıp, de Launay'ın boynunu kesmek için bir çakı kullandı. Kısa bir süre sonra, de Flesselles, silah depoları konusunda halkı bilerek yanlış yönlendirmekle suçlanan *prévôt des marchands*, Hôtel de Ville'den çıkarken vuruldu. Kelleler, sokakları doldurup şarkı söyleyen, gülen, neşelenen kalabalıkların üzerinde inip kalkan mızraklara takıldı.

Dokuz gün sonra, sergilenecek iki kelle daha oldu: Paris *intendantı* Bertier de Sauvigny ve hükümette Necker'in yerini alacak bakanlardan biri olan Foulon'un kelleleri. Foulon kıtlık komplosuyla suçlandı; bu yüzden kesik başının ağzı, suçunu göstermek için ot, saman ve pislikle dolduruldu. Genç ressam Girodet bu popüler simgeciliği o kadar pitoresk buldu ki, kelleler önünden geçerken dikkatli bir eskiz çıkardı.

Çatışmanın fiili kayıpları (gördüğümüz gibi çok sınırlıydı) değil, daha çok bu cezai kurban teşhiri bir tür devrimci ayin oluştu. *Liberté* gibi soyutlamalarla ifade edildiği sürece Devrimi kutlayan bazı kişiler, yüzlerindeki kana susamışlık görüntüsüne öğürdü. Sınırları daha kuvvetli ve mideleri daha az bulan bazıları modern toplumsal sözleşmeyi meydana getirdi ve bu sözleşmeyle iktidar şiddetle alınabilirdi. Bu pazarlığın lehtarları kendi kendilerini kandırıp, onu bir musluk gibi açıp kapayabileceklerine ve gücünü titiz bir seçicilikle yönlendirebileceklerine inandılar. 1789'da Ulusal Meclisin sözünü sakınmayan gayretkeşleri arasında bulunan Grenoblelu politikacı Barnave'a, Bertier ve Foulon'un ölümlerinin özgürlüğü elde etmek için gerçekten gerekli olup olmadığı soruldu. Devrimci devletin bir aletine dönüştürülen ve giyotinde öldürülmesine gerekçe olan yanıtı verdi:

"Ne yani, kanları o kadar temiz mi?"

VI BASTILLE'İN ÖBÜR DÜNYASI: YURTSEVER PALLOY VE YENİ HAKİKAT

17 Temmuzda yayımlanan *Révolutions de Paris*'in ilk sayısı, ayaklanmanın uzun –ve oldukça karışık– bir anlatımına ayrıldı. Bastille'in etrafındaki doruk noktası, savaşın etrafında koşuşturan sokak çocuklarıyla, neşeli bir aile festivali olarak temsil edildi.

Kadınlar bizi desteklemek için ellerinden geleni yaptı ve çocuklar bile kaleden her yayılım ateşinden sonra öteye beriye koşuşturup kurşun ve gülle topluyor, sonra dikkatli bir biçimde kaçıp siper alıyor ve mermileri bizim askerlere veriyorlardı.

Çocuklardan sonra dedeler geliyordu. Hapishanenin kurtarılması, hapsedilmiş, hapishanede unutulmuş, yaşlanmış aile reislerini gün ışığına çıkardı. "Hücreler ardına kadar açıldı ve gün ışığını görünce şaşırان muhterem yaşlılar ve masum kurbanlar serbest bırakıldı." Gerçek daha az dramatikti. Yedi mahkûmun dördü, usulüne uygun yargılanan kalpazandı. Kont de Solages, Sade gibi, çapkınlığı nedeniyle ailesinin isteği üzerine hapsedilmişti ve serbest kalınca da yeterince mutluydu. Akrabalarını üzere kent içinde kayıplara karışmadan önce Oratoire semtinde

Hôtel de Rouen'de kendisine bedava oda verildi. Geriye kalan iki mahkûm da akıl hastasıydı, ikisi de hemen Charenton'a gönderildi. Ne var ki, bunlardan biri, "Binbaşı Whyte" (Fransız kaynaklar İngiliz, İngiliz kaynaklar İrlandalı der), beline kadar inen sakallarıyla devrimci propaganda için kusursuzdu. Kırışmış şakakları ve sıska, kemikli vücut yapısıyla, zindanlardan Latudelerin çıkmasını bekleyen insanlara, ıstırapın ve tahammülün vücut bulması gibi göründü. Bu yüzden Whyte'e *major de l'immensité* denildi ve zafer edasıyla Paris sokaklarında dolaştırıldı; zayıf ama sevimli el hareketleriyle halkı selamladı, çünkü şaşkınlık içinde kendini Julius Ceasar sanıyordu.

Bastille'in öyle bir simgesel gücü, "despotizmin" sorumlu tutulduğu bütün kötülükleri kendinde toplama gücü vardı ki, bina yağmalanırken gerçeklik Gotik fantezilerle güçlendirildi. Eski zırh parçaları, kurbanları sıkıştırmak için kullanılan şeytani "demir korse" ilan edildi; bir baskı makinesinin parçası olan dişli çarkın işkence çarkı olduğu söylendi. Saint-Jacques Caddesinde haber açılığını gidermek için üretimini arttıran atölyelerden çıkan sayısız yayın, ayakta duran iskeletleri, işkence aletlerini ve demir maskeli adamları canlandıran dehşetli görüntüler sundu.

Gerçeklik ile efsane arasında sahici bir karşılaşma, Latude kendi esaret sahnesini incelemeye gelince gerçekleşti. İp merdiven ve kaçış aletleri kendisine sunuldu; otuz üç yıl önce onları bulan gardiyanlar hepsini saklamıştı. Bu eşyalar ünlü kaçağa "hakkıyla kazanılmış mal olarak" sunuldu. O sonbaharda Salonda, Antoine Vestier'in yaptığı muhteşem bir Latude portresiyle birlikte sergilendiler; portrede kahraman kendi kaçış yoluna işaret eder ve merdiveni devrimci azizliğinin alameti olarak gösterir.

O yüzden "öbür dünya"sında Bastille, devletin çalışan bir kurumu olarak olduğundan çok daha önemliydi. Devrimin cephe aldığı bütün kötülöklere bir şekil ve bir imge kazandırdı. Şekil değiştirip neredeyse boş, تنها bir anakronizmden Canavar Despotizmin mekânına dönüşen Bastille, ele geçirilmesine sevinen herkesi yeni Ulus topluluğunun üyesi olarak birleştirdi. Katılanlar, tanık olanlar, kutlayanlar, hepsi insanlığın dostuydu, karanlığın burcuna ışık getirendi.

Kalenin ele geçirilmesinin sunduğu yaratıcı fırsatları hiç kimse Pierre-François Palloy kadar iyi kavramadı. Modern tarihte en

büyük yıkım işinin aynı anda hem girişimcisi hem emprezaryo-suydu. Anı yazarlarını ve şairlerini ve grafik sanatçılarını kullanmasına rağmen, Palloy'un Bastille kültürünün siyasal yararını kavraması sayesinde, yıkım işi özgürleşmiş insanlığın ulusal ve uluslararası bir simgesine dönüştü. Anıtsal yapıyı sökerken, paketlenen, pazarlanan ve dağıtım yapılan, ülkenin her yerinde izleyiciler ve müşterilerle buluşturulan bir miti yeniden inşa etti.

Palloy, Devrimin yeni bir tarih türüne talep yarattığını da anladı (ve bu konuda yalnız değildi): Sıradan insanın destanı. Yeni bir tarzda, bir Gibbon'un ya da Voltaire'in sakin temposuyla ve alaycı tarafsızlığıyla değil, tarihin okurun yaşamıyla doğrudan güncelleştirildiği, tutkuyla makaslanmış kesiklerle –*actualités*– anlatılmalıydı. Bu sürekli açılan şimdinin içine okur-katılımcı kendi, hatta ikinci ağızdan deneyimini sokabilirdi. Bu, soluksuz abartıyla ve yurtsever haykırıyla dolu yeni bir sunum tarzını da gerektiriyordu. Bir masa başı bilgini tarzında yüzyılları düşünüp taşınmak yerine, yeni tarih ince ince doğranıp, çalışan bir insanın bellek birimlerine –tek bir gün ya da hafta– bölünmeliydi. Son olarak, olaydan coğrafi olarak uzak olanlara yakınlık duygusu vermek için olayın hatıraları –*souvenirler*– somut biçim almalı, gerekirse toplu üretilmeliydi; böylece bunlara dokunan ya da kafa yoran yurttaş büyük Devrim Gününün yoğunluğuna ortak olabilirdi. Kasım 1789'dan Mart 1791'e kadar her salı çıkan Jean-François Janinet'nin *Gravures Historiques*'i, haber filmine benzer bu sunumu sağlayıp, ünlü bir olayın gravürü ile sekiz sayfalık açıklayıcı bir metni yalnızca sekiz kuruşa sunuyordu. 14 Temmuz o kadar önemliydi ki, yalnızca o güne sekiz sayı ayrıldı.

"Yurtsever Palloy" kimdi? Eski rejimin canlanan kent ekonomisinde zenginleşen ve servet kazanmak için bir devrime ihtiyacı olmayan, kendi kendini yetiştirmiş bir burjuva örneğiydi. Hem annesinin hem babasının ailesi şarap evi sahibiydi; yine de onu liberal aristokratların oğullarıyla dolu Collège d'Harcourt'a gönderibildiler. Liberal aristokrat çocukları gibi, o da orduda görev aldı ve yirmisinde, geri bir adımımış gibi görünen ama aslında zekice bir hamleyle, duvarcı çırağı oldu. Bir yıl sonra ustasının kızıyla evlendi; 1770'ler ile 1780'lerin başında Paris'te kârlı bir iş olan inşaat sanayisine girdi. Palloy, Saint-Germain'de özel konutlar, Genel Mül-

tezim duvarını (daha sonra yıkılmasına yardım edecekti), Sceaux'da yeni et pazarını yaptı ve hızlı bir biçimde duvarcılıktan ustabaşılığa, oradan da girişimciliğe geçti. 1789'a gelindiğinde yarım milyon liralık bir servet biriktirmişti, biri kayınbabasından miras kalan üç evi, çok sayıda dükkânı ve arsası vardı. Dünyevi başarısının bütün süslerine sahipti –bir araba, güzel mobilyalar, büyük ve akıllıca edinilmiş bir kütüphane– ve Paris'in çoğu gibi, şimdiki kuşağa esin veren örnekler olarak Roma tarihinden alıntılar yapmayı severdi.

Diğer birçok devrimci gibi, Palloy da burnundan soluyan bir başarısız değildi, eski rejim kapitalizminin model başarı öyküsüydü. Ama bu durum, *patrie* davasıyla hemen özdeşleşmesine engel olmadı. 14 Temmuzda Il Saint-Louis'de yerel semt milisinin komutanıydı. Bastille'deki savaşı işitebilir mesafedeydi; olay yerine koştuğunu ve oraya varınca Teğmen Elie'nin yanında üç köşeli şapkasına bir mermi aldığını iddia etti. Resmi listede adı "Pallet" olarak yanlış yazılmasına rağmen, kutsal dokuz yüz kişiden biri olduğunu belgeleyen bir *brevet de vainqueur* aldığından kuşku yok.

Palloy'un *vainqueur*, inşaat mühendisi ve deneyimli işçi patro-nu olarak, o tarihe kadar en önemli gayrimenkulünü edinecek konumda olduğunu anlaması bir gününü aldı. Aynı on beşinde, seçmenlerin kabul etmesi durumunda yıkım işine başlamaya hazır sekiz yüz kişiyi Bastille'e getirdi. Aceleci davranmak onu hemen düşman haline getirdi. Mimarların Bastille'i düşen zorbalığın bir anıtı olarak koruma planları vardı; gönüllü muhafız milisin (çok geçmeden Ulusal Muhafız olacak) bazı subaylarına göre, binanın tek vâsisi onlar olmalıydı. Ama seçmenler arasında yaygınlaşan bir kaygı Palloy'un yıkım planlarını öne çekti: Kraliyet birlikleri, Château de Vincennes'den Bastille'e kadar uzandığı söylenen yeraltı geçitlerinden gelerek kaleyi geri alabilirdi. Bastille mitleri Mirabeau gibi duygusuz eski mahkûmları bile pençesine almıştı. Çünkü o civarda oturanların yerin dibinden gelen konuşma sesleri ve inilti-ler duyduklarını söylemeleri üzerine Mirabeau, doğuda Vincennes'le bağlantılı bir labirent olup olmadığını anlamak için eski bir gardiyanın oğluyla birlikte *cachot*lara ve yeraltı mahzenlerine bir gezi düzenleyip duvarları ve kapıları tekmeledi.

Mirabeau, kafası rahatladıktan sonra, daha az uğursuz bir tören için kulelere çıktı. Aşağıdaki kalabalığa el sallayarak mazgala

bir kazma vurdu ve ilk taş büyük bir alkış eşliğinde düştü. Onu Beaumarchais ve Marki de Lusignan gibi ileri gelenler izledi; ondan sonra da herkese serbest oldu. Sonraki birkaç günde kâğıtlar saçıldı, yakıldı ya da hatıra olarak saklandı, gündüzleri şenlik ateşleri yakıldı, geceleri havai fişekler atıldı. Artık iyi Yurtsever kabul edilen gardiyanlar hücrelere rehberli turlar düzenledi, hikâyelerini standart işkence ve zincir mitolojisine uygun süslediler. Kadınlar ertesi sabah, Latude'e arkadaşlık etmiş farelerle, örümceklerle ve kurbağalarla birlikte uyuduklarını iddia etmek için kendilerini bir geceliğine hücrelere kilitledi.

Bütün bu şenliklerin arasında Palloy kendi işini planlıyordu. Kaçınılmaz olarak, Hôtel de Ville'de bir belediye yürütme organı olarak kurulan Daimi Komite, iş ruhsatı vermekteydi. Palloy yıkım işiyle ilgilenmek için atanan beş uzmandan yalnızca biriydi; diğerleri marangozluk, doğramacılık, demircilik ve benzeri işlerden sorumluydu. Ama çok hızlı bir biçimde, bir kurul üyesinden fazla olduğunu kanıtladı. Taş duvarları yıkma işi dışında, geri kalanı önemsizdi ve Palloy'un tayfası en büyük ekipti, bin kadar işçisi vardı. Kendisine ayda 150 lira ödendi, o da kendi işçilerine fena ödeme yapmadı: Ustabaşlarına günde 45 kuruş, kalfalara 40 kuruş, amelelere 36 kuruş. 1789 yazının sonunda, işin son derece kıt ve fiyatların yüksek olduğu bir zamanda, çalışmak bir nimetti; özellikle de Seine'in hemen kuzeyinde ve güneyinde gündelikçi amele deposu olan bölgelerde ve Saint-Antoine'daki yerel ahali için.

Palloy yalnızca iş ve ücret vermekle kalmadı, bütün girişimi yapılandırdı. İş yerinde herkesin kimlik kartı taşıması zorunluydu; kartları bizzat Palloy özel olarak tasarladı ve üç yurtsever renkliyd: Girişimciler için beyaz, işyeri denetçilere için mavi ve işçiler için kırmızı renkte. Her bir kartın üzerinde, zambakla sarılı bir küre, üç tabakanın amblemleri ve iyimser *Ex Unitate Libertas* şiarı vardı. Kartlar çok kısa sürede değerli eşya haline geldi; koleksiyoncuların tanesine on iki lira verdiği söyleniyordu. Çalışma süresi boyunca iş yerinde Palloy işçilere parti düzenleyerek, çocuklarla oyun oynayarak ve onları inşaat molozlarından uzak tutarak bir patron-baba gibi davrandı. Bir sopa ve tokmak kullanarak işçilerin dikkatini çeken polisti; sarhoş kavgalarına karışan ya da hırsızlık yaparken yakalanan suçlulara ceza veren yargıç-

tı, jüriydi. Hatta hırsızlık yapan iki suçlu asıldı ve işin sonunda Palloy, kayıpları “dört isyan; on beş kaza; sekiz cinayet ve iki yaralanma” olarak özetledi –bunların normal olduğunu düşündüğü açıkça belliydi.

Bütün bu kesintilere rağmen iş çarpıcı bir hızla ilerledi. Temmuzun sonunda taşıyıcı kemerler ve kirişler ortaya çıktı ve temmuz boyunca katlar hızla yıkıldı. Zincire vurulmuş mahkûmları canlandıran bir saat kulesi bir dökümhanede eritildi ve ağustosta heykeltıraş Dumont’a, Porte Saint-Antoine’ı süsleyen Saint Antony, V. Charles ve VI. Charles ve Jeanne de Bourbon’un taş heykellerini parçalaması için dört yüz lira ödeme yapıldı.

Kasımın sonuna gelindiğinde Bastille’in çok büyük bölümü yıkılmıştı. İşçiler arasında, gayretleri yüzünden işsiz kalmak üzere olduklarına dair bir kaygı vardı. Palloy da kalenin yıkılıp harabeyle çevrilmesiyle işin bitmemesini sağlama derindeydi. Bu yüzden, fiziksel iş biterken, onun esas Bastille işi yeni başlamıştı.

İşin bir kısmı yeni projelerle ilgiliydi. Belediye, Pont Neuf’te IV. Henri heykelinin karşısına, Bastille’i yerleştirecek bir platform yapma önerisini kabul etti. Kış ayları boyunca kale hendekleri ve kanalları temizlendi. Ama Palloy’un enerjisinin çoğu, Bastille kültürünü rehberli turlarla, tarihsel seminerlerle ve *vainqueurler*in 14 Temmuz olaylarına ilişkin anlatımlarıyla tamamlanan siyasal bir turistik cazibe alanı olarak tanıtmaya gitti. 1790’ın başında, İngiliz bir hekimin oğlu olan Millingen, babası tarafından bu ünlü merkezi ziyarete götürüldü.

Binlerce kişi toplanıp Bastille’in yıkıntılarına bakıyordu ve babam beni zorba iktidarın bu düşmüş kalesini görmeye götürdü. Susıcanı, kurbağa ve sürüngen kaynayan, hendeğe yakın yıkık zindanlarda, diri diri gömülmeye mahkûm olmuş, bütün dünyanın unuttuğu, ömrünü *oubliettes*de tüketen talihsiz mahkûmların yaslandığı taşlar hâlâ görülüyordu ve zincirlerinin takıldığı demir halkalar, acıyan kol ve bacak izlerini taşıyan taş yataklara hâlâ perçinliydi.

Önemli olan, hem Bastille’in dehşetini hem düşüşünün yarattığı coşkunluğu özetleyecek etkinlikler üretmekti –teatral anlamda; böylece dalgalar halinde birbirini izleyen Yurtsever ziyaretçiler devrimci coşkuya devşirilebilirdi. Palloy’un bu türden

ilk etkinliği, kalenin taş duvarlarının *vainqueur*leri haline gelen işçiler için düzenlediği törendi. 23 şubat'ta yıkıntıların ortasında yalnızca demir toplardan, zincirlerden ve kelepçelerden yapılan bir "sunak" (izleyen tüm devrimci şenlikler arasında ilk) kuruldu. Ertesi gün, Saint-Louis Kilisesinde dinsel bir törenden sonra yedi yüz işçi anayasaya bağlılık yemini etti ve büyük hüner isteyen mekanik bir düzenekle, ceza hırdavatı kendi kendine yıkılıp büyük bir çiçek demeti (mevsim göz önüne alındığında, yapay olabilir mi?) ortaya çıktı. Bu sahne mucizesinden sonra yedi yüz kişi, Bastille'in taşlarından yaptıkları bir modeli taşıyarak, tören alayı şeklinde Hôtel de Ville'in yolunu tuttu.

Bastille'in bir modeli düşüncesi Palloy'un değil, Dax adında duvarcılarının birine aitti. Ne var ki, Palloy usta işi bir zanaat düşüncesini alıp büyük bir girişime dönüştürdü –her zaman yaptığı gibi, plan için kredi talebinde bulunarak. 1790 baharındaki diğer gelişmeler Bastille ilgisini sürdürmesine yardımcı oldu. Nisanın sonunda temel inşaatında ufak tefek insan iskeleti parçaları bulundu ve duvarlara kelepçelenen, gardiyanların bile unuttuğu, ölüme terk edilmiş mahkûmların kalıntıları olarak tanımlandı. Büyük olasılıkla Rönesans döneminden kalma gardiyan kemikleriydi; ama sansasyon olanağı karşı konulmaz bir fırsattı. Büyük bir ciddiyetle mezarlarından çıkarıldılar ve 1 Haziranda dört ayrı tabuta konulup (hangi kemiklerin kime ait olduğunu kimse bilmeseyse de), yeniden gömüldükleri Saint-Paul Mezarlığına götürüldüler. Caen'in radikal piskoposu Claude Fauchet, vaazında kuru kemikleri kullanarak, yeni bir "Vahiy Günü"nü selamlayan devrimci Hezekiel rolünü üstlendi. "Çünkü kemikler Fransız özgürlüğünün sesine kulak verdiler; yüzyıllarca süren baskı ve ölümden geçip doğanın ve Ulusların yaşamının yenilenmesini müjdelemeye geldiler."

Palloy'un kendi girişimi, Champ de Mars'taki Fête de la Fédération'un anıtsal hazırlıklarının gölgesinde kaldı, ama tarihi –14 Temmuz– Bastille'e ilginin devam etmesine yardımcı oldu. Birinci yıldönümünden önce, büyük günü canlandıran oyunlar, bir yığın basılı eser ve gravür, şiir ve şarkı onun değirmenine su taşıdı. Özellikle, taşradan yüz binlerce Ulusal Muhafız büyük yurtsever birlik bayramı için Paris'e gelmişti ve Bastille'i ziyaret

etmek onlar için zorunlu bir hac göreviydi. Palloy muhafızlar için Bastille'in yıkıntıları üzerinde parlak ışıklandırmalar ve havai fişeklerle, üç renkli büyük çadırlarla ve üzerinde *Ici l'on danse* yazan devasa bir panoyla büyük bir balo verdi.

Geriye kalan milyonlarca Fransız için Bastille'in düşüşü hâlâ uzak bir olaydı. Onları yurtsever sürüye katmak için Palloy gezici devrim teçhizatı oluşturdu. Özel olarak görevlendirilmiş ve farklı giyinmiş "Özgürlük Havarileri" tarafından, Fransa'nın seksen üç departmanına götürülecekti. Havarilerin arasında Palloy'un on yaşındaki oğlu; Fauchet; popüler *Yedi Günün Eseri*'nin (Temmuz 1789'da dünyanın *yeniden* yaratılması) yazarı Dusaulx ve Palloy'un başka bir arkadaşı, daha sonra bariton hitabetiyle Yasama Meclisini sağır edecek Titon Bergaras da vardı. Latude de olanak buldukça ip merdivenini yanına alıp havarilere eşlik etti, yaşadıklarını şahsen anlattı.

Havarilerin ihtiyacını karşılamak için Palloy 246 sandık *so- uvenir* üretti. Dax'ın düşüncesiyle harekete geçen Palloy zaten üretime geçmiş, Bastille'in kendisine kalan molozlarından akla gelebilecek her türlü eşyayı yarattı. "Prangalardan" ve diğer demir eşyalardan mürekkep hokkaları; Bastille'den kalan türlü türlü kâğıtlardan, kale için yürütülen savaşı tasvir eden yelpazeler; taşlarından küçük Bastiller şeklinde kâğıt ağırlıkları; enfiye kutuları; tören hançerleri yapılmıştı. Bunlar taşradaki Yurttaşlara satılabilir ya da bedava verilebilirdi; Palloy'un titizlikle düzenlediği sandıklarda hediye eşyalardı.

Her teçhizat üç sandıktan oluşuyordu. İlkinde *pièce de résistance*, çalışan kapılarla, ızgaralarla ve çekme köprülerle her ayrıntısı tamamlanmış ölçekli bir Bastille maketi vardı. Latude'ün merdiveninin bir minyatürü, uygun tarete asılacak ve sallanan ipiyle küçük bir darağacı, doğru etkiyi yaratmak için avluya eklenecekti (Bastille'de hiçbir zaman idamlar infaz edilmemiş olmasına rağmen). Savaş sahneleri için minyatür toplar, güller ve beyaz bir bayrak vardı. Saat, 5.30'u gösterecek şekilde boyandı: Kutsal teslim anı. İkinci sandıkta maket için ahşap bir platform ve Kralın bir gravür portresi; üçüncüde "iskeletler"le ve yeniden gömülmeleriyle ilgili tasvirler, Lafayette ve Bailly gibi devrimci eşrafın portreleri, Bastille'den bir gülle ile bir zırh, Latude'ün

biyografisi, kalenin bir planı ve çeşitli olaylarla ilgili Palloy'un kendisinin ticari amaçla yazdığı şiirler vardı. Üçüncü sandığın son eşyası, "hücrelerin kemerlerinde talihsiz mahkûmların nefesi, teri ve kanıyla oluşan beş altı santimetre kalınlığında bir kabuk parçası"ydı –bunu Paris'te isteyen bulabilirdi.

Havarilerden birinin –oyuncu François-Antoine Legros– deneyiminden, yeni hakikat misyonlarıyla ilgili bir düşünce edinilebilir. Yolculuk koşulları ve taşıdığı otuz üç sandığın yükü göz önüne alındığında, Legros'un yolculuğunun ölçeği neredeyse destansıydı. Kasım 1790'da Burgonya'ya doğru yola çıktı; Melun, Auxerre ve Dijon'dan geçip güneyde Provence'ın yolunu tuttu. Lyon'da *patrie*ye karşı komplo kuranların tutuklanmasına yardımcı oldu; ama Salons yakınında, katır katırı haydutların saldırısına uğradı. Legros birini öldürmeyi başardı, ama tabanca sesinden atı ürkünce düşüp bacağını kırdı. Toulon'a vardığında parası bitmişti (Palloy'un günlük dokuz liralık ödeneği aralıklarla gönderiliyordu ve her halükârda yetersizdi) ve eskiden oyuncusu olduğu bir kumpanyaya yeniden katılmak zorunda kaldı. Voltaire'in *Zaire*'sindeki performansı, kendisinin ifadesiyle, "beklediğim başarıya ulaşmadı"ysa da, misyonuna tekrar devam edecek kadar para kazanmış görünüyordu; çünkü olağanüstü yolculuğunun son etabı olan Korsika'daki Bastia'ya gitmek üzere gemiye bindi. Bitirdiğinde on aydır yollardaydı ve yaklaşık iki bin beş yüz kilometre yol kat etmişti.

Havariler ne kadar bitkin düştüyse, Palloy da o kadar düştü. Devrimden servet kazanmak bir yana, durup dinlenmeden hakikati yayma bağlılığıyla servet kaybetmiş gibi görünüyor. *Souvenirl*lerine sürekli talep vardı; 1792'de "New York St. Tammany Derneği"nden bile talep geldi ve Palloy, Pont Neuf'e yakın daimi bir "Özgürlük Müzesi" olmasını umduğu şeyi kurdu.

Ama siyasal olarak ipin ucunu kaçıırıyordu. Bastille kültüründe kutsallaşan yurtsever birlik miti 1792'de ağır bir testten geçiyordu ve Palloy'un birçok gözde kahramanı hızla itibarsızlaşıyordu. Bir Bastille taşından büstü yapılp, Nisan 1792'deki cenazesinde takdim edilen Mirabeau'nun, bir yıl sonra kralcı bir entrikacı olduğu açıklanıyordu; Bastille'in dört sürgüsünden bir kılıç yapılp verilen Lafayette, aynı yıl Avusturyalılara sığındı. En kötüsü, bü-

tün sandıklarında suretleri bulunan Kral ülkeden kaçarken yakalanmıştı. Temmuz 1792'de, monarşinin nihai yıkılışından bir ay önce Palloy, Bastille'in bulunduğu yerde bir sütun projesini başlatma amacıyla düzenlenen bir törene Kralın katılacağını umuyordu.

Aralık 1793'te, iyi Yurtseverlerin küfür etmesi için XV. Louis'nin metresi Mme Du Barry'nin kellesini yapmakla meşgul olan eski arkadaşı Yurttaş Curtius'u görmeye gitti. Surete hayran kaldı ve Curtius, işten anlar bir tarzda, özellikle iyi olduğunu düşündüğünü, çünkü Girondenlerin Mezarlığına gidip yeni kesilmiş şeyleri inceleyebildiğini anlattı. Soğuğa rağmen orada oturup Du Barry'nin son darbe ânındaki ifadesini yakalamak için elinden gelen en iyi balmumu görüntüye ulaşmıştı.

Üç hafta sonra Palloy, kendisine ısrarla haksız ve hain bir komplonun kurbanı Cumhuriyetçi Diogenes Palloy demesine rağmen, kendisini La Force Hapishanesinde buldu. Sekiz Şubat 1794'te, Bastille'in yıkılışıyla birlikte hapishanelerin Fransa'da özgürlüğün yüzünü asla lekelemeyeceğine Fransa'yı inandıran adam, *cachotsunda* mektuplar yazıp masum olduğunu, yurtsever olduğunu iddia ediyor ve Bastille maketlerini yeni "kurtulmuş" departmanlara gönderme talimatları veriyordu. Martin on yedisinde serbest bırakıldı, ama cumhuriyetçi kutlamalara yardım eli uzatmasına rağmen, gizlenemeyen bir korkuyla şunları söyledi: "Şimdiye kadar, özgürlüğün başladığı kutsal alanın, Bastille'in yıkıntılarını yalnızca alegorik şölenler için kullandım... şimdi yurttaşlar başka bir temaşa türü görmek istiyor ve oraya Guillotin'in 'küçük pencere'sini kurdular."

VI PARİS, FRANSIZLARIN KRALI

14 Temmuz 1789'da XVI. Louis'nin anı defterinde yalnızca tek sözcük vardı: "Rien" (Hiç). Bütün tarihçiler bunu Kralın siyasal gerçeklikten uzaklığının komik bir işareti olarak görür. Ama hiç de öyle değildi. Anı defteri bir günlük olmaktan çok, avda acımasızca öldürdüğü hayvanların listelendiği bir defterdi. Gözde eğlencesi az çok sürekli kesintiye uğradığı için, içinde bulunduğu tatsız durumu "Hiç" sözcüğünden daha iyi anlatan bir söz olamazdı.

Kuşkusuz, içinde bulunduğu zor durumun sebebi büyük ölçüde kendisiydi. Kişisel popülerliği, özellikle Paris dışında, hâlâ muazzamdı. Tenis Kortu Yemininden sonra bile hem Mirabeau hem Necker'in istediği gibi bu popülerlikten yararlanıp, otantik bir anayasal monarşi yaratma fırsatı vardı. Bu fırsatlar heba edildi. Daha kötüsü Louis kendini ya zayıf itaatkâr –*séance royale*den hemen sonra olduğu gibi– ya sinsi gerici –Necker'i azletmek için askeri yığınak yaparken olduğu gibi– olarak göstermişti.

14 Temmuz akşamı, Lafayette'in kayınbiraderi ve coşkulu devrimci Vikont de Noailles, o günün Paris'teki olaylarını Ulusal Meclise bildirdi. Meclis bu bilgiyi Krala iletmeye karar verdi; Kral onlardan önce davranıp askeri birlikleri Paris'ten Sèvres ve Saunt-Cloud'a çekmeye karar vermişti. Askerlere verilen emirlerden ötürü kan akıtılmış olmasına ihtimal vermediğini belirterek üzüntüsünü ifade etti, ama Meclisin istediği gibi, Necker'i geri getirmeyi teklif etmedi. O gecenin sonrasında iki Paris seçmeni gelip Noailles'in bildirdiklerini doğruladı, ama öyle görünüyor ki, Kral hâlâ durumun ciddiyetinin farkında değildi.

O gecenin ilerleyen saatlerinde, saat on bir civarında, yine Lafayette'in çevresinden Dük de La Rochefoucault-Liancourt, özel dairesinde Kralla görüşmek istedi. Öykünün ünlü, fıkra tarzında bir anlatımına göre, Bastille'in düştüğünü ilk kez Louis'ye bu yurttaş-soylu bildirir. Kral, "Bu bir isyan mı?" sorusuyla tepki verir ve Liancourt "Hayır, Efendim, bir devrimdir," yanıtını verir. Kral ayaklanmayı Noailles ve seçmenlerden öğrendiği halde, büyük olasılıkla bu görüşme gerçekleşti ve Liancourt, de Launay ve de Flesselles'in ölümünü ayrıntısıyla anlatınca, Kral sonunda olayın büyüklüğüne ikna olmuş olabilir. Kralın başkentteki askeri gücü çökmüştü ve onunla birlikte Ulusal Meclisin otoritesini zor kullanarak tersine çevirme olanağı ortadan kalkmıştı.

Ertesi sabah Mecliste, Krala iki temsilci gönderip, Breteuil hükümetinin azlını istemeye karar verildi. Temsilciler gitmek üzereyken Mirabeau o ünlü lafa girmelerinden birini yaptı; dediğine göre, yabancı güçlerin ahlaksız uşakları, özgürleşmiş Fransa'nın fıtri haklarını ayaklar altında çiğnemek için hazır bekliyordu.

Etrafımızı saran yabancı sürülerin, onları başları üstünde tutan prensler, prensesler ve her iki cinsten gözdeleler tarafından ziyaret edildiğini... gece boyunca şarap ve altın tıkanan bu yabancı uyduların, dinsiz şarkılarında Fransa'nın köleliği ve Meclisin imhası kehanetinde bulunduklarını krala anlatın; saraylıların... barbar müzik eşliğinde dans ettiğini ve buna benzer bir sahnenin Aziz Bartholomew katliamından önce gerçekleştiğini... ona anlatın...

Louis'nin geldiği duyurulduğunda konuşması yeni bitmişti. Mirabeau yine kendini gösterip, o anda kopan alkışı susturarak, en azından Kralın niyeti anlaşılınca kadar, soğuk bir karşılamayı teşvik etti. "Halkın sessizliği," diyordu, "krallar için bir derstir." Canını sıkmasına gerek yoktu, çünkü Kralın geliş tarzı, tahttan feragat anlamına gelecek kadar şaşırtıcı, o kadar beklenmedik ölçüde çıplaktı. Maiyetsiz, hatta pantolonlu ve peruklu bir muhafız bile olmadan yürüyerek geldi. Fiziksel olduğu kadar siyasal olarak da solunda ve sağında kardeşleri, Provence ve Artois vardı. Geriye kalan birliklerin Champ de Mars'tan çekildiğini Meclise teyit etti ve Meclis üyelerinin güvenliğine karşı bir tasarımı açıkça inkâr etti.

Kral, Necker'in geri çağrıldığını duyurmamasına rağmen, askeri bir tehdidin sona erdiğinin resmen onaylanması, Meclis içinde büyük bir tezahürat dalgası başlatmaya yetti. Tezahürat dışarıda toplanan kalabalığa aktı ve kraliyet ailesinin saray balkonunda bulunmasını isteyen yarı sevinç yarı tehdit gösterilerinden birine neden oldu. Saat ikide, kırk araba içinde seksen sekiz temsilciden oluşan muazzam bir kortej, iyi haberi Paris'e bildirmek için yola çıktı. Başlarında Meclis başkan yardımcısı olarak Lafayette vardı. Yolculuğun son bölümü, XV. Louis Meydanından Hôtel de Ville'e kadar yayan yapıldı ve kent içinde bir tür zafer yürüyüşüne dönüştü. Kırk bir yıl sonra benzer bir tezahürle ortaya çıkacağı binada Lafayette, yurtsever kokartlar takıp toplanan muazzam kalabalığa seslendi. Kralın yanlış yönlendirildiğini, artık iyilikseverliğine geri döndüğünü ilan etti. Buna karşılık seçmenler de sadakat sözü verdi. O anda doğaçlama yapılmış gibi görünen ve kalabalığın kabul ettiği bir öneriyle (öneride bulunan Lafayette'in arkadaşı Brissot de Warville'di) Marki, yeni Paris milisinin komutanlığını

kabul etti. Ardından Lafayette, Notre Dame'da Te Deum'da, özgürlüğü yaşamı pahasına savunacağına yemin etti.

Kralın Meclise pişmanlık yürüyüşüyle birlikte Bourbonların yüce hanedanı ölmüştü. 16 Temmuz sabahı kraliyet konseyi, geleneksel biçimiyle son kez toplandı. Görüşülecek ciddi şeyler vardı. Maréchal de Broglie, ordunun dağıldığı göz önüne alınırsa, Paris'e bir karşı saldırı girişiminin söz konusu olamayacağını açıkça belirtti. O halde kurtuluş neydi? Kraliçe ve Artois, Kralın Prusya ya da Avusturya sınırına yakın bir taşra merkezine –örneğin Metz– taşınmasını ve orada sadık birlikler toplamasını istedi. Gerçekçi davranan de Broglie, emir komuta zinciri bu kadar çabuk dağılmışken, uzun bir yolculukta Kralın güvenliğini garanti edemeyeceği uyarısında bulundu.

Kıvrılabildiği kadar içtenlikle teslim olmaktan başka yol kalmadı.

Kralın en küçük kardeşi ve takımı için, monarşinin aşağılanması katlanılmazdı. Aynı akşam, 16 Temmuzda, Artois, prens de Conti ve prens Condé, dostu Polignac'lar ve Viyana'da prenses olduğundan beri Kraliçenin danışmanı olan Abbé Vermond'la birlikte, Versailles'dan ayrılıp sınıra doğru yola çıktı. Bu göç, devrimci broşürlerin sarayla ilgili söylediği her şeyi haklı çıkardı: Saray, yabancıların ulusun zararına barındığı kapalı yerleşim bölgesiydi. Şimdi bir de, Fransa'da otoritesini dayatmak için bağımlı olduğu yabancı orduların müşterisi olma ayıbı eklendi. Gerçekten de Artois, Devrimi tersine çevirmek için sadık Fransız alaylar ile henüz belirlenmemiş (ama çok büyük olasılıkla Avusturyalı) kuvvetler arasında bir ittifak beklediğini saklamadı. Fethi başarmanın on beş yıl alacağını beklemiş olamaz.

Ertesi gün, ayın on yedisinde, XVI. Louis Canossa'ya doğru kendi yoluna koyuldu. La Rochefoucauld-Liancourt, Paris'te görünerek kişisel iyi niyetini göstermesini istemişti, ama ancak ayın on altısındaki konseyden sonra kaçınılmazı kabul etti. Hükümet konusunda eli mecburdu. Necker'in geri çağırılması ve Breteuil hükümetinin azli, genel sevinç gösterileri eşliğinde ilan edilmiş ve askeri birlikler de Champ de Mars'ta toplanıp Sèvres'e çekilmeye başlamıştı –Sèvres'e varınca yetmiş beş kişi daha firar etti.

Louis, yine nöbetler halinde gelen diklenme anlarında yapmadığını yaptı, son derece güçsüzken, kendini topladı. Herhan-

gi bir panik işareti vermeden, geri dönmezse kraliyet hükümetinin görevine devam etmesi için önlem aldı. Vasiyetini yaptı ve Fransa'da kalmaya karar veren tek kraliyet prensi olan Provence'a krallığın korgenerali yetkisi verdi. Kral ailesiyle birlikte Kraliyet Şapelinde dua etti ve basit bir *frac* sabahlıkla, alışılmış takım taklavat olmadan yola koyuldu. Arabası sekiz siyah at tarafından çekilmesine rağmen, o da süssüzdü. Ondan önce, kişisel korumalarından oluşan küçük bir müfreze at bindi; doğaçlama, bol kokartlı üniformalar içinde Versailles milislerinin oluşturduğu daha büyük bir koruma kolu onları izledi.⁹ Onların arkasında, Meclisin yüz temsilcisi ve şarkı söyleyen, "*Vive la roi*" ve "*Vive le nation*" diye bağırان ve mızrak, çakmaklı tüfek ve bağ bıçağı sallayan Versailleslilerden oluşan büyük bir maiyet vardı.

Çağdaşların her zaman devrimci bir aktörmüş gibi tarif ettikleri hava durumu, kraliyet üzüntüsünün suç ortağıydı. Çünkü Paris'e giden alay üzerinde alabildiğine parıldaayan güneş, Güneş Kral fantezisinin söndüğünü duyuruyordu. XIV. Louis, Versailles'ı başkentin kısıtlamalarından uzak bir sığınak, Apollonvari iradesini taş ve suyla, ritüel ve ikonlarla şımartabileceği bir yer olarak inşa etmişti. 1775'te Reims'de taç giyen XVI. Louis'nin yeni bir güneş aydınlanması çağını başlattığı sanılmıştı. Ama güneş yüzüne indirilmişti.

Şimdi nasıl bir kral olması bekleniyordu? Gittiği her yerde yanıt aynıydı: XIV. Louis değil, IV. Henri. Din savaşlarını sona erdiren ve Katolik bir fanatik tarafından öldürülen ilk Bourbon'un kültü artık salgın hastalık boyutuna ulaşmıştı. İyilikseverlik, insanlık ve bilgelik onun şahsında birleşmiş farz ediliyordu; hâlâ ezici ölçüde kralcı olan Fransa halkının Louis'de vücut bulduğunu görmeyi umduğu yurttaş-Kralın ilk örneğiydi. Herkesten çok Henri, popüler şarkılarda ve şiirlerde ideal Kral-Baba olarak tasvir edildi; Fransa halkına kendi çocuklarına verdiği zarar kadar zarar verebilirdi. Açıkça yurtsever şehidi onun yeni cisimleşmesi Louis ile bütünleştirmeyi amaçlayan yeni bir IV. Henri anıtının muhteşem tasarımı bu aynı kavram dışavurulmuştu. Geniş bir rotond, çift sıra sütunlarla çevrilecekti. Ortasında, "çocuklarının arasında iyi bir baba pozunda... sevdiği sade giysiler içinde" ölen Kralın bir heykeli olacaktı. Kaidesinde, "bütün insanlıktan

IV. Henri'ye" kitabesi olacaktı ve büyük bir bayram gününde XVI. Louis'nin başına bir taç yerleştirecek ve "*Voilà le modèle des Souverains*" (İşte hükümdar modeli) diyecekti.

Bu nedenle, Porte de Chaillot'da XVI. Louis'yi selamlayan Bailly'nin durmadan önerilen bu atayı ve özellikle 1604'te Paris'e girişini zikretmesi şaşırtıcı değildi. Krala kentin anahtarlarını sunan –zafer girişleriyle bağlantılı bir gelenek– belediye başkanı, özgün sahneden de ileri gitti. "Bunlar," dedi, "IV. Henri'ye sunulan aynı anahtarlardır; o halkını fethetmişti; şimdi krallarını fethe-den de onun halkıdır." Louis, biçimin tersine çevrilmesini takdir etmemiş olabilir.

Sonra, zafer girişlerinde başka ciddi tadilatlar yapıldı. Fransız Rönesans'ının Valois krallarının her biri –I. François, II. Henri ve IX. Charles– Galyalı Hercules, *Gallia et Germania*'nın efendisi (bazen Charlemagne tarzında imparatoru) kimliğini ilan eden taklarla selamlanmıştı. XVI. Louis ise, sivil giysiler içinde, kentin mavi ve kırmızı (meşum bir biçimde Orléans Sarayının renkleri) kokartlarını takmış Lafayette tarafından karşılandı ve silahlı yurттаş-muhafızların dizildiği sokaklardan geçirilip XV. Louis Meydanına götürüldü. Yürüyüş alayının arkasına, törenler için saklanan, mavi ve kırmızı kurdelelerle süslenmiş beyaz elbiseler giyen ve ellerinde çiçek taşıyan pazarcı kadınlar takıldı. Hôtel de Ville'de, onun için kinsız kılıçlarla oluşturulan –âdeta hem saygı göstermek hem meydan okumak için– kemerli geçidin üzerinde, Kral kendi yeni kimliğinin resmi tanımını okuyabiliyordu:

XVI. LOUIS, FRANSIZLARIN BABASI, ÖZGÜR BİR HALKIN KRALI

Bu yeni krallık icadına razı olan Louis, Hôtel de Ville'in merdivenlerinde Bailly'nin sunduğu ve borozan, top ateşi ve tezahürat patlamaları eşliğinde şapkasına taktığı kokartı kabul etti. Grand Salle'de, Lafayette ve Bailly'nin atanmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmeye çalıştığı kısa ve büyük ölçüde duyulmayan bir konuşma yaptıktan sonra Kral, kokart takmış olarak balkona çıktı.

O akşam saat on civarında Louis, o günün kan dökülmeden atlatılmış olmasından ötürü rahatlamış olmasına rağmen, bitkin

ve şaşkın bir biçimde Versailles'a döndü. Daha da rahatlamış karısını ve çocuklarını sevgiyle selamladı. Anlaşılan onların fiziksel güvenliği giderek daha fazla onun başlıca kaygısı olmuştu. Sarayı fiilen ortadan kalkınca ve kraliyet törenlerinden de kurtulunca, XVI. Louis nihayet bir *père de famille* [aile babası] olmuştu. Ve ailesini korumak için aynı zamanda "*bon père de la France*" [Fransa'nın iyi babası] olmaya razı olmuştu. Devrimci bir monarşi idealistleri, ikinci unvanın birinci unvanın bir uzantısından başka bir şey olmadığını iddia edecekti. Kötümserler (1789'da azınlıktı) ilerideki aile kavgalarını görebiliyordu. Böyle bir çatışma durumunda, yaşamının geri kalan kısmını hangi aileye adayacağı henüz belli değildi, özellikle de XVI. Louis için.

BÖLÜM ÜÇ

TERCİHLER

Akıl ve Akılsızlık *Temmuz-Kasım 1789*

I HAYALETLER, TEMMUZ-AĞUSTOS

Temmuz 1789'da Mme de la Tour du Pin, Normandiya'da Forges-les-Eaux kaplıcasına gitti. Daha on dokuz yaşındaydı; ikinci çocuğunun sancısı ve doğumu özellikle travmatik geçmişti ve aile hekimini kesin yatak istirahati önermişti. Zeki ve iyi huylu Henrietta-Lucy, bazı mensupları 1688'de Kral II. James'ın kovulması üzerine Fransa'ya sürgün gelmiş Anglo-İrlandalı Katolik Dillons klanından. 1770'te doğduğu sırada klan, askeri soyluluğa iyice yerleşmişti; kendine ait alayları, en zengin ve en gelişmiş toprak sahibi ailelerle bağlantıları vardı. Bir Aydınlanma çocuğu olarak, kendi kuşağındaki herkes gibi, Richardson ve Rousseau, hatta Whig Partili Defoe'yu bile okudu. Zekâsını fark eden dünyevi büyük-büyük amcası Norbonne Başpiskoposu, (daha sonra Napoléon'un içişleri bakanı olacak) Chaptal'ı bilim hocası olarak tutmuştu. Kimya, fizik, jeoloji ve mineraloji alanlarında uzmanlaşan Henrietta-Lucy, bilgili bir ziyaretçi olarak Cévennes'deki Dillon kömür ve kükürt madenlerini gezebiliyordu.

Kraliçe tarafından saraya kabul edilince, Paris'te moda olan liberal soyluluk cemiyetine de girdi. Lally-Tollendal uzak bir kuzendi; daha militan politikacı olan de Lameth kardeşlerle, de La Tour du Pin'le evlilik yoluyla akrabaydı. Daha sonra "uçuruma giden yolda gülüp eğlendik" dediği eski rejimin son demlerinde Lucy duyarlı kaldı.

1789 yazında Devrim, ailesinin etrafını sardı. Saygın kayınbasından Necker'in savaş bakanı olarak söz ediliyordu (ve kısa sürede o göreve atandı). Kocasını altmış beş kilometre uzakta Valenciennes'deydi, ama karısının güvenliğinden endişe ettiği için alayını bırakıp (izni daha sora aldı) Normandiya'da yanına geldi.

Yeniden birleşen aile, devrimlerden sağ kurtulanların hatırladığı türden son bir huzurlu boş zaman geçirdi.

28 Temmuz sabahı, dairesinin aşağısındaki sokakta büyük bir kargaşa sesi duyduğunda, her zamanki sabah gezintisine çıkmak üzereydi. Köylülerden oluşan kalabalıklar durmuş hıçkırıyor, ellerini ovuşturuyor, dua ediyor ve “kaybettiler” diye ağıt yakıyorlardı. Ortalarında, ağzı köpüklü ve böğrü kanlı kır bir atın üzerinde, “rezilce yırtılmış yeşil bir ceket” içinde bir adam vardı. Korkmuş dinleyicilerine “Onlar, üç saat içinde burada olacaklar,” dedi. “Gaillefontaine’de [yaklaşık sekiz kilometre uzakta] her şeyi yağmalıyorlar, ambarları ateşe veriyorlar.” Bu yararlı mesajı verdikten sonra, iyi haberi Neufchâtel’de yaymak için atını o tarafa sürdü.

Bu olayda “onlar” ile kast edilen, Hollanda’dan gelip Fransa’yı istila ettiği söylenen Avusturya birlikleriydi. Ama Bastille’in düşüşünden sonraki panik yüklü haftalarda, “onlar” Brest ve Saint-Malo’da karaya çıktıkları sanılan İngiliz denizciler; kuzeydoğu sınırında Kont d’Artois’nın yönettiği İsveç alayı ya da Bordeaux’yu yağmalamaya hazırlanan otuz bin İspanyol asker de olabilirdi. En yaygın söylentiye göre “onlar,” Artois’nın ve prenslerin ya da genel olarak aristokrasinin, cüretinden ötürü Üçüncü Tabakadan kanlı intikam almak için satın alıp ordular şeklinde örgütlediği “haydutlardı.” Bu özellikle korkunç bir olasılıktı, çünkü haydutların tecavüz etmek, kol ve bacak kesmek, ekinleri, ambarları ve evleri toptan yakmak gibi zalimliklerden zevk aldıkları varsayıldı.

Kocası tek başına kaplıcaya gittiği için, bu tedirgin ruhla- rı sakinleştirmek tek başına Lucy’e kaldı. Bir savaş olmadığına köylüleri inandırmaya çalıştı. Kocasının garnizonu Avusturya Hollanda’sı sınırındaydı; birlikler seferber edilseydi kocası kesinlikle haberdar olurdu. Ama Forges, kırk kilometre kuzeybatıda, Rouen’de bitmeyen gıda ayaklanmalarıyla ve Lille’de en ufak tehlike işaretinde alarm verme talimatlarıyla zaten gerginleşen bir alanın ortasındaydı. Kiliseye giden Lucy, papazın çanın ipini çekmek üzere olduğunu gördü. İlk çan sesiyle birlikte paniğin geri dönülmez noktaya varacağını anladığı için papazı kolundan tuttu ve fiziksel olarak alarm zili çalmasını engellerken aynı zamanda uyarmaya da çalıştı. Forges’deki sular gücünü geri getirmiş olmalı, çünkü kocası geri döndüğünde ikisini çan ipinin etrafında

güreşirken buldu. De La Tour du Pinler, Avusturyalıların kamp kurduğu sanılan Gaillefontaine'e gideceklerine ve geri dönüp korkularının yersiz olduğunu köye göstereceklerine söz verdiler.

Günün heyecanı daha bitmemişti. Gaillefontaine'de, ellerinde çakmaklı tüfekleriyle Forges'de asker olup olmadığını öğrenmek isteyen köylülerle karşılaştılar. Topluluk ikna olmuş gibiydi; ta ki içlerinden biri Lucy'e bakıp, onu Kraliçe sanana kadar. Lucy bir anda tehlikedeydi; sonra kahkahayla haykıran bir çilingir, gerçek Kraliçenin, Mme de La Tour du Pin'den iki kat yaşlı ve iki kat iri olduğunu söyledi. Rahatlayan karı koca Forges'e döndü; bütün köy onların Avusturyalılar tarafından esir alındığını ve onlardan bir daha haber alınamayacağını sanmıştı.

Bu tür sahneler bütün doğu Fransa'da, kuzeyde Hainut ve Picardie'den Champagne ve Alsace'a, oradan da Burgonya ve Franche-Comté'ye kadar tekrarlandı. Batıda, o zamanın ifadesiyle bir "Korku" katarı Poitou'ya damgasını vurdu ve Versailles'ın etrafındaki kırsal kesime kadar ulaştı. Normal zamanlarda bile dört bin kişilik *maréchaussée* taşra jandarması bu ölçekte kitlesel bir histeriyle başa çıkamazdı. Şimdi merkezi hükümetin otoritesi filen çökmüşken, böyle bir paniğin sonucu, Fransa'nın parçalanıp kendi kendine silahlanan milislere ve kendi kendini yetkilendiren belediye komünlerine bölünmesi olurdu; ufukta haydut, İspanyol ya da Avusturya orduları beklenirdi.

Bazen panik birkaç saat sürerdi. Creil'e yakın, küçük Vaux mezarasında, on beş çocuklu bir ailenin en büyük çocuğu Marie-Victoire Monnet, üç kız kardeşiyle birlikte bir samanlığa saklandı. Anneleri onlara, köyün beklediği birkaç günlük kuşatmayı atlatmaya yetecek kadar bir somun ekmek ile çeyrek Brie peyniri vermişti. Haydutların komşu kasabadaki erkekleri katlettiği söyleniyordu. Sıcak, tozlu, karanlık samanlıkta üç saat oturduktan ve ekmek ile peyniri bitirdikten sonra, kızların korkusu can sıkıntısına, can sıkıntısı düş kırıklığına dönüşmüştü. Marie, kardeşlerinin peşinden aşağıya indi; ortalıkta kargaşaya dair hiçbir işaret yoktu; evlerine döndüler ve anneleri ile diğer çocukların da korkularının gerçekleşmemesine şaşırmış beklerken buldular.

Başka yerlerdeki sonuçlar daha ciddiydi. Sınıra oldukça yakın Lyon ve Dijon gibi büyük kentlerde binlerce gönüllü milis, ted-

biri elden bırakırlarsa haydutların peydahlanacağı beklentisiyle haftalarca köprüleri ve kapıları tuttu. Elbette aynı zamanda, kent sınırları içindeki tahıl depolarına, fırınlara ve kraliyet memurlarının evlerine şiddetli saldırılarla da başa çıkmaya çalıştılar. *Patrie en danger* sendromunun ilk örneği idi: Giderek daha cezacı rejimlere yetki veren yurtsever aciliyetler.

Yerel mühimmat depolarının ele geçirilmesi ve doğaçlama devrimci komitelere karşı sorumlu dayatmacı milis kuvvetlerin yaratılması, daha sonraki kralcı tarihçi kuşaklarının, paniğin bir komplo olduğunu, bunu Fransa'yı geleneksel otorite için onarılması imkânsız bir silahlı kampa dönüştürmek için Dük d'Orléans gibi komplocuların tasarladığını sanmalarına yol açtı. Aynı zamanda saray ve dolayısıyla bütün soyluluk bir düşman kampı olarak damgalandı: Kaybettikleri ayrıcalıkları geri almak için Fransız erkek ve kadınları katletmeyi planlamaktan çekinmeyen yabancılar.

Devrimci siyasetin en belirgin özelliği olan paranoit durumun, Terör döneminin değil 1789'un bir ürünü olduğu gerçekten de doğrudur. Bilinçli bir biçimde örgütlenmiş komplo teorilerinin hayalden ibaret olduğu da eşit ölçüde aşıkârdır. Tarihçi Georges Lefebvre'in işaret ettiği gibi, Büyük Korku, kendiliğinden bir paniğin bütün izlerini taşır.

Daha önce de olmuştu. 1703'te XIV. Louis'nin orduları Fransa'nın istilasına karşı koyma savaşını kaybedecek gibi olunca ve kıtlık ülkenin büyük bölümünü ziyaret edince, Kral III. William'ın Protestan çapulculara, ayırım yapmadan intikam alma talimatı verdiğine dair inanç yayıldı. William'ın bir yıldan fazla bir süredir ölü olduğu haberini tekrarlayanın histeri üzerinde hiçbir etkisi olmadı. 1789'da panik aynı şekilde, kan ter içinde kalmış bir atın üzerinde aniden ortaya çıkan bir binicinin, komşu köyde genel bir katliamın gerçekleşmekte olduğunu duyurmasıyla yayıldı. Bu tür kişilere genellikle inanılırdı, çünkü bu tür bilgilere ulaştıkları varsayılan tiplerdi: Hancılar, postacılar ve askerler. Bunlar nitelikli adamlarsa, sözleri daha da güvenilir kabul edilirdi. Örneğin Limoges'a yakın Rochechouart'ta temmuzun yirmi dokuzunda Sieur Longeau de Bruyères dörtnala kasabaya girip, yaşlıların, kadın ve küçük çocukların katledildiğini kendi gözleriyle

gördüğünü daha atından inmeden haykırdı. “Korkunç, iğrenç; her yerde ateş ve kan... başınızın çaresine bakın... belki de son defa *adieu adieu...*”

Gerçekte ne gördüğünü asla bilemeyiz, ama işaret ettiği “yanan evler,” o yaz yakılan manor kütüklerinin ve feodal defterlerin ateşi olabilir. Ama temmuz sonunun gergin atmosferi içinde, bundan çok daha azı zincirleme bir reaksiyon başlatabilirdi. Levebvre’in işaret ettiği gibi, taşranın Paris’ten haber açlığını posta arabalarının yeterince ve beklendiği gibi gideremediği bir zamanda, kendinden menkul “kuryelerin” ve “tanıkların” güvenilirliği inanılmaz yüksekti. Üstelik yeni düzeni hukuksuz hareketlerle sabote etmeye niyetli İngilizlerin para verdiği “haydutlar”ın varlığını resmi açıklamalar doğrulamıştı.

Aynı şekilde, Angoulême’e yakın bir yerde, bir toz fırtınasının haydutların geldiğini haber verdiği söylendi. Kuzeyde Saint-Omer’de ve güneyde Beaucaire’de, günbatımında yerel şatonun pencerelerine vuran ışık, insanları haydutların şatoyu ateşe verdiği inandırınca panik başladı. Ayın yirmi dördünde Güney Champagne’de en az üç bin kişi, güya bir haydut çetesini avlamak için seferber oldu, ama daha yakından bakılınca bunun büyük bir sığır sürüsü olduğu anlaşıldı.

Tepki bariz bir biçimde standarttı. Mme de La Tour du Pin’in fark ettiği gibi, kimse daha fazla teyit beklemiyordu. Tehlike çanı çalınır, tarlalara birileri gönderilir ve köy meydanına koşulurdu. Orada bir köy milisi toplanır, daha heybetli bir şey bulunmazsa oraklarla ve yabalarla silahlanılırdı. Kadınlar ve çocuklar tahliye edilir ya da saklanırdı; komşu mezrayı uyarmak ve savunmaya yardım etmek için ekip gönderilirdi. Ne var ki, yoldayken rengarenk, karışık silahlı bir grup görüntüsü, neredeyse kesin olarak yaklaşmakta olan “haydutların” kanıtı olarak bildirilirdi.

Hayalet eşkıya 1789’da akla gelmedi. Büyük Korku, on sekizinci yüzyıl Fransa’sında avareler ve serserilerle –yeri yurdu belli olmayan ve hiçbir yasa tanımayan kişiler– ilgili köylülerin, kasabalıların ve devlet görevlilerinin paylaştığı genel kaygının yalnızca aşırı yoğunlaşmış bir biçimiydi. Olwen Hufton, en yoksul kır emekçilerini dağlardaki ve ormanlık alanlardaki yetersiz topraklarından hasat zamanında mevsimlik iş için alıp daha yoğun

yerleşimli ovalara götüren büyük göç dalgalarını dokunaklı bir biçimde canlandırdı. Bazı vilayetler –ortada Auvergne, batıda Limousin ve Pyrenees, doğuda Vosges, Jura, Morvan ve Savoy– erkek nüfusun daha büyük bir bölümünü bu göç dalgasına kaptırırdı. Yollar belliydi ve yol boyunca göçmenler dilenir ya da çoğu kez bahçelerden meyve, açık kümeslerden yumurta çalarak karınlarını doyurmaya çalışırdı. Bazen bütün aileyle birlikte gelirlerdi, çünkü dilenirken çocuklar çok daha etkili oluyordu.

Bazıları asla geri dönmez, kendi bölgelerinden insanlarla birlikte Marsilya ve Paris gibi büyük kentlerin göçmen mahallelerine yerleşirdi. Ama 1780'lerin sonundaki depresyon eşzamanlı olarak hem hasat işçisi talebini düşürdü, hem inşaat sanayisinde, hatta pazarlarda geçici amelelik olanaklarını kısıtı. Aynı zamanda gıda fiyatlarında keskin artış (zira bu insanlardan hiçbiri kendi küçük arazisinden geçinemezdi) ve borçluluk, sayısız küçük toprak sahibini bir kır proletaryasına dönüştürmüştü. Hufton, bu "eğreti ekonomi"de iki yönlü yoksul akışının izini sürdürdü: İş aramak için kentlerden kırsal kesime ve aynı şey için köylerden kentlere akış.

Sıkıntı çaresizliğe dönüşünce, dilenmeye alışanların çoğu birleşti. Dilenme ile gasp arasındaki çizgi, en azından *errant*ların (avareler) önce *errants-mendians* (avare dilenciler) ve sonunda *serseri* haline geldiğini sanan yetkililer için silikleşti. Suç çeteleri 1780'lerde artmış gibi görünüyor ve arada bir görkemli yiğitlikleri ağızdan ağza yayılıyordu. Ama resmi dilde yoksulluğun suç haline getirilmesi, toplumsal hiyerarşide çaresizlerin biraz üstünde olanların genel endişelerini kaşıdı. Onları hayali düşmanlarından ayırt eden şey, köylü olarak yerinden kıpırdamadan toprak parçalarını savunmak ya da 1789'un hasadına bakmaktı (önceki yıldan çok daha iyi). Bu yüzden temmuz ve ağustosun yerel savaşları, kaybedecek bir şeyleri olanlar ile onların kaybedecek bir şeyleri olmadığını düşündükleri kimseler arasındaydı.

Gerçekte durum böyle değildi. Büyük Korkunun kıvılcımını çakan şiddetti; pek çok durumda kim olduğu belirsiz, evsiz sürüler değil, kendileri gibi yerleşik kimseler başlattı. Baharda senyör avını, aynı ve angarya yükümlülüklerini kaydeden yurtluk kütüklerini ve lordun rüzgâr fırlıdağı ve kilisede armalı özel oturaklar gibi bağımlılıklarının diğer simgelerini hedef alan ayaklan-

maların bir devamıydı. Fransa'nın açıkça tanımlanmış bazı bölgelerinde –Norman Bocage, Picardie, Burgonya, Franche-Comté ve Alsace– şatoya saldırılar yaygındı. Mâcon'a yakın Senozan'da Talleyrand'ın kardeşine ait büyük şatoda olduğu gibi, bazı durumlarda ev yerle bir edildi. Ama dikkate değer ölçüde az ölüm oldu ve saldıran köylülerin başında kendilerinden kimseler vardı: Oldukça varlıklı çiftçiler, hatta birçok durumda yerel köy yetkilisi, *syndic*. Dahası, neredeyse tüm vakalarda Kralın işini yaptıklarını iddia ettiler, çünkü Kralın feodal vergileri onaylamadığını, aslında kendilerini hiçbir feodal vergiyi ödememeye teşvik ettiğini sanıyorlardı. Senyör rejiminin alışılmadık ölçüde köhne olduğu Franche-Comté'de, bir şatoyu ateşe vermek için yola çıkan bir grup silahlı köylü, Baron Tricornot'yu "elimizde Kralın emirleri var, yazılıdır ama endişelenmeyin, listede siz yoksunuz," diye ikna etmeye çalıştı. Mâconnais'de Péronne papazı, Kralın adına elle yazılmış ve köylülere şatoya girip senyöral vergi defterlerini isteme izni veren bir kâğıdı şahsen gördüğünü söyledi; bu tür belgeler hazır olmasaydı, fütursuzca yakıp yağmalayabilirlerdi.

Şiddet ile yasadışı hareket arasındaki bu ayrımın –böyle bir şiddet aslında ona direnenlerin şiddetinden daha yasaldı– bir benzeri, yazın Fransa'nın her tarafında patlamaya devam eden kentlerdeki gıda ayaklanmalarında da vardı. Cherbourg ve Strasbourg'da, aynı gün, 21 Temmuz, yine Kralın yurttaş-tebasının ihtiyacının hakkıyla karşılanmasını emrettiği gerekçesiyle, iki kuruşa 450 gram ekmek talebinde bulunuldu (piyasa fiyatı bunun iki katıydı). O yüzden, hem kentte hem kırdaki şiddetli öfke, onun iradesine karşı geldikleri farz edilen kişilere yöneldi: Fiyatları yükseltmek için tahıl ve un stokladıkları söylenen belediye memurları, halkı açlıktan öldürmek için ekinleri tarlalarda daha olgunlaşmadan kesen aristokratlar ve haydutlar. Hem kırdaki hem kentte sonuç, ateşe vermek oldu. Kentlerde insan hedeflerin yalnızca evleri yağmalanmadı (kiler her zaman başroldeydi), Saint-Denis'de olduğu gibi, bazen yaşamlarını da kaybettiler. Kırsal kesimde insani kayıplar enderdi, ama çoğu kez senyör yurtluklarının kâhyaları ve muhafızları defedilmeden önce feci şekilde dövülürdü.

Sonuç, yerel komuta yapısında toptan bir bozulma oldu ve bunu, huzursuzluğu kontrol etmekle yetkili, yeni silahlı otoritelerin

oluşması izledi. Bu *gerçek* düzensizlik patlamaları, haber olduktan sonra, bir haydutluk patlaması beklentilerini besledi. Kasaba sakinleri, kırsal kesimdeki yağma ve yakma haberlerini, göçmenlerin ve aristokratların Üçüncü Tabaka üzerindeki korkunç terör tehdidinin kendilerine doğru geldiğinin kanıtı olarak okudular. Kırsal alanda yaşayanlar kasabalardaki ayaklanma ve yıkım anlatımlarını işittiler ve *gens sans aveu* –işsiz güçsüz insan– bölüklerinin Paris’ten ve diğer büyük kentlerden kendi tarlalarına ve evlerine doğru yayıldıklarını sandılar. Hayli cılgınca bir karşılıklı yanlış algılamalar dünyası içinde bireyler kasabada bir kılıkta, kırdaki başka bir kılıkta görünebiliyordu.

Örneğin yetenekli bilim insanı, demirci ustası ve işadamı Frédéric Dietrich, 21 Temmuzdaki yıkıcı ayaklanmadan yararlanıp Strasbourg’daki kraliyet baş memuru Klinglin’i görevden uzaklaştırdı. Onun yerine Dietrich, silahlı bir yurttaş milisi tarafından desteklenen kentin ilk belediye başkanı oldu. Ne var ki, kırsal alanda Üçüncü Tabakanın kahramanı, Rothau lordu Baron de Dietrich olarak da tanınıyordu; senyöral haklarından vazgeçmezse *Schloss*una saldırılacaktı. Demirhaneleri ve onlara yakıt sağlayan bıçkıkhaneleri de tehlikeye açtı. Geleneksel kereste haklarının gasp edildiğini gören köylülerin öfkeli nefretinin öncelikli hedefleriydi.

Büyük Korku’nun gerçek önemi, Fransız hükümetinin kalbinde açığa çıkardığı otorite boşluğuydu. Hükmen binlerce komünden oluşan bir Fransa yaratmış olmasına rağmen, bu silahlı adem-i merkeziyet pek çok kişinin istemediği bir şeydi. Aksine, *cahier*lerin defalarca gösterdiği gibi, istenen şey az çok inzibati denetimdi. Şiddete başvurmak ya da şiddet tehdidinde bulunmak üzere olan insanların sürekli Kralın ulu ve hayırsever adını anmaları, kraliyet iktidarının çöküşüyle oluşan boşluğu ne kadar derinden hissettiklerini gösterir. Giden *intendant*ların arabalarını taşıyarak ezen insanlar, aynı zamanda, onları besleyecek ve ayakta kalmasının suiistimallerinden koruyacak büyük bir baba otoritesinin geri gelmesini de özlüyorlardı. Bu anlamda, 1789’un halk şiddeti –en azından Paris dışında– yenilenmenin değil, korumanın hizmetinde olma niyetindeydi.

Ayaklanmaların ve kitlesel silahlanmanın niyeti devrimci olmasa da sonuçları kesinlikle devrimciydi. Hem köylüler hem kasa-

balılar, manor tapularını yaktıklarında ya da bıçaklarıyla güvercin kümesine daldıklarında bir şekilde sınırı aştıklarının farkındaydılar. Ulusal Meclisin ve Kralın onay verdiği ve kendilerini esir alan kurumların yerine geçen bir tür ilkel ahlak yarasını uyguladıklarına inanıyorlardı. Ama serbestliğin neşesi cezalandırılma kaygısından çok uzak değildi. Ya yanlış yola sürüklenmişlerse? Ya da Kralı sevgili halkından bu kadar uzun süre ayıran bakanlar tekrar üstün gelirse? O durumda korkunç bir kaderle karşılaşabilirlerdi.

René Girard'ın ilkçağ örneğinde gördüğü gibi, bu tür şematik hayal edilen ölüm korkusuna gösterilen tepkilerden biri, korkuyu dışsallaştırıp, ölüm korkusunun kurban olarak yoğunlaştırılabilirdiği üçüncü tarafa yansıtmaktır. Başka bir şekilde ifade edersek, toplulukların kendilerini içinde buldukları tehlikeden sorumlu olan bireyler ya da gruplar, önce içinde güçlendikleri söylenen konaktan ayrılır, sonra aynı zamanda hem gözdağı hem yatıştırma amaçlı eylemlerle yok edilirler. 1789'da Fransa her türlü günah keçisini –bazıları hayali, bazıları gerçek– bu şekilde tedarik etti. Mâconnais'nin yerleşik topluluklarında feodal rejime meşale götürmüş köylüler için ezeli düşman, Morvan ve Jura dağlarının ve ormanlarının kömürcüleri ve kerestecileri olabilirdi. Alsaceli köylüler için, temizlenmesi gereken yabancılar, evlerini yağmaladıkları ve yaktıkları, kendiliğinden gelişen kıyım denilebilecek hareketlerle zarar verdikleri Yahudilerdi. Daha önce dolaşıp köstebek postu, tavşan derisi ya da sahte doktorluk satan ve az çok zararsız bilinen seyyar satıcılar uğursuz zehirleyiciler haline geldi. Kürek mahkûmları da Korku şeytanlaştırmasında gözde bir gruptu; söylentiye göre, korkunç intikamın peşrevi olarak aristokratlar kürek mahkûmlarını yakında, serbest bırakacaktı. Bazı köylüler serbest bırakılmış kürek mahkûmlarıyla karşılaşmalarını bile iddia etti; onları sırtlarında ya da omuzlarında taşınmış GAL işaretinden tanımışlardı.

En korkunçları, gerçek Fransız, *citoyens de la patrie* değil, gerçek yabancı görülen bireylerdi. 16 Temmuzda göç eden Artois ve Condé'nin bu yabancı komponun liderleri oldukları ortaya çıkmıştı. Yaygın söylentiye göre, intikam almak amacıyla yabancı paralı asker tutmak için milyonlarca lira değerinde Fransız altını- nı birlikte götürmüşlerdi. En kötüsü de, meyhane muhabbetlerine

göre, Ulusal Meclisi kalbinden vurmak için geride kalan Marie-Antoinette'ti. Burgonya'yı ve Franche-Comté'un tamamını dolaşan Arthur Young, Dijon ve Besançon'da Kraliçenin Ulusal Meclisin altını oymaya, Kralı zehirlemeye ve yerine Artois'yı geçirmeye hazırlandığını ısrarla belirten oldukça zeki ve eğitimli kişiler gördü. Viyana'daki İmparator kardeşine mektup yazıp elli bin kişilik bir istila kuvveti istediğine dair öykü daha da yaygındı.

Uzayıp giden bu kaygı durumunun sonucu, sonunda bütün Devrimi yutacak paranoya siyasetini yaratmak oldu. 1789 ile 1791 arasında, giyotin kurulmadan önce Fransa'nın liberal bir cennet bahçesinin keyfini sürdüğü fikri tamamen bir fantezidir. Ta başından beri, ilk elde Devrimi olanaklı kılan şiddet Yurtseverler ile Düşmanlar, Yurttaşlar ile Aristokratlar arasında gri tonlara yer bırakmayan acımasız ayrımlar yarattı.

Korktuğu başına gelen Arthur Young, eski rejim altında yaşadığından çok daha kısıtlayıcı ve çok daha salakça pasaport takıntılı küçük memurlarla uğraşmak zorunda kaldı. Sürekli taciz edildiği için, anlaşılabilir bir üzüntüyle şunları yazdı: "Bu pasaportlar yeni iktidara gelmiş yeni insanların yeni icatlarıdır ve süklüm püklüm yeni onurlar taşımazlar." Yerel yetkililerin saptayabildiği bir amacı olmadan (tarımsal ve bilimsel araştırma, Rhone ve Saône vadilerinin yollarını at sırtında dolaşmak için olası bir neden gibi görünmüyordu) Fransa'yı dolaşan bir İngiliz olarak, kuşkuları üzerine çekmekteydi. Deli gibi not tutması, Kraliçenin, Artois'nın ya da Vivarais'de Kont d'Antraigues'nin casusu olduğunun kanıtı olarak anlaşıldı. Besançon'un dışında, pasaportu olmadığı için durduruldu ve kentte güvenilir tanıdık gösteremediği gerekçesiyle yeni bir pasaport verilmedi. Bunu, Suffolklu çiftçinin daha da öfkелendiği komik bir karşılaşma izledi: "Siz Üçüncü Tabaka Baylarıyla ilk kez muhatap olmak zorunda kalıyorum ve siz beyefendiler hakkında hiç de yüce bir fikir edinmiyorum." Memur omzunu silkip şu yanıtı verdi: "*Monsieur, cela m'est fort égal*" (Mösyö, umurumda değil). Gına getiren Young, yazarın son silahını çıkardı: Bütün alışverişi bir sonraki kitabına alma sözü. Bu korkunç tehdit, anlaşılan, memuru yumuşatmadı. "*Monsieur, je regarde tout cela avec la dernière indifférence*" (Mösyö, buna hiç aldırmiyorum).

Young, özellikle Paris'te seçkin devrimcilerin açık sözlü retoriği ile taşrada yaşadığı huysuz güvensizlik, siyasal kayıtsızlık ve yanlış bilgi ya da kaotik şiddet arasındaki çelişkiyle defalarca karşılaştı. Strasbourg'da Hôtel de Ville'i yağmalayan gürültücü bir güruhu izlerken, Paris ve Versailles *soirée*lerinde her tarafta duyduğu görkemli cümleler ile bu sahneyi ilişkilendirmekte zorluk çekti.

Aslında, en ateşli değişim müritlerinden bazıları, işlerin çığırından çıkmasından rahatsız olmuştu. Örneğin Lucy de La Tour du Pin'in akrabası Lally-Tollendal'ın muhafazakârlaşmasını, arkadaşlarına ait olan Château de Saulcy'deki olaylar hızlandırmış olabilir. Kızlarıyla birlikte yanan şatodan kaçan Mme de Listenay'ı, saçlarından çekilip bir gübre yığınına sürüklenen ve kaşı yarılmış Şövalye d'Amly'i, kalabalık ne yapacağını tartışırken bir kuyunun başında bekleyen diğer arkadaşlarını tasvir etti. Stanislas Chermont-Tonnerre'nin ailesi de Vauvilliers'te yirmi köylünün askerler tarafından öldürülmesi ya da ağır yaralanmasıyla sonuçlanan şiddetli ayaklanmaya yakalanmış ve Düşes sığındığı samanlıktan çıkarılmıştı.

4 Ağustos gecesı kaygı ile içten yurtseverliğin bir karışımı, Ulusal Meclisin soylu ve ruhban üyelerini sürükledi. Senyöral rejim, Burgonya, Bretanya ve Franche-Comté gibi feodalizmin kaleleri dışında Fransa'da uzun süredir aşınmaktaydı. Ülkenin çoğu yerinde ticari bir işletme pratiği biçimine dönüşmüştü ve biçimsel senyöral güç aygıtı ortadan kaldırıldıktan sonra da işletmenin devam etmemesi için hiçbir neden yoktu. Dördüncü oturumda ayağa kalkıp kendi örfi cemiyetlerinin lağvedilmesini öneren ve sonra talep eden yurttaş-soylular üst kabuktandı: Değirmen haklarının ve angaryanın eksilmesine kolayca dayanabilecek kadar zengin olan Dik de Châtelet ve Dük d'Aiguillon gibi kişiler. Ama bu aynı aristokratların, 1770'lerde Amerika'ya verdikleri hizmete kadar geri giden, yurtsever özgürlük davasına ciddi destek veren tutarlı bir geçmişleri vardı. Bu yüzden, ünlü müdahalelerini sormusuz bir gösteriş ya da enkazdan bir şey kurtarma girişimi olarak görmemek gerekir.

Patlama öngörülemezdi, çünkü görünürde Meclis, yenileri yasalâşana kadar mevcut vergilerin askıya alınmasını değil, sürdür-

me acil ihtiyacını tartışıyordu. Sonra Lafayette'in kayınbiraderi Vikont de Noailles dar bir tartışmayı devrimci bir hitabet sanatına dönüştürdü. Krallık, dedi, "seçenekler arasında bocalamaktaydı, ya toplumun toptan yıkımı ya bütün Avrupa'nın hayran kalıp örnek alacağı bir yönetim." Öyle bir yönetime ulaşmak için, Meclisin halkın mutluluğuyla aktif şekilde ilgilendiğini göstererek halkı sakinleştirmek zorunluydu. Bu düşünceyle, bütün yurttaşların gücüne göre vergi ödeme yükümlülüğünü, tüm feodal yükümlülüklerin kaldırılmasını, *mainmorte* ve *corvée* gibi kişisel köleliğin bütün kalıntılarının tamamen silinmesini önerdi.

Noailles'den sonra, Fransa'daki en büyük toprak sahiplerinden biri olan arkadaşı Dük d'Aiguillon geldi; Fransa'daki "dehşet sahneleri"ne ve halkın katlandığı sıkıntının haklı çıkarabileceği bir ayaklanmaya işaret etti. Hiçbir şey Meclisin hak eşitliğine bağlılığını, halkın yakındığı "feodal barbarlığın" kalıntılarını kaldırmaktan daha iyi kanıtlayamazdı.

Paris Barışı'ndan beri soyluluğun kalbinde gerçekleşen kültürel devrim tarafından hazırlanmış olmasına rağmen, bu doğaçlama bir kendini keşfetme anıydı. Liberal soyluluğun öncü kolu, unvandan ibaret statülerini ve feodal "hurafeleri" yeni aristokrat "yurttaş" asaletiyle değiştirme isteğini uzun süredir dile getirmekteydi. Şimdi bu talebi yerine getirme fırsatı vardı. 4 Ağustos gecesi fırsatı yakaladılar. Noailles ve d'Aiguillon'dan sonra peş peşe dükler, markiler, vikontlar, piskoposlar ve başpiskoposlar soyunup yurttaşlığın mutlu çıplaklığına kavuştu.

Breton beyefendi Le Guen de Kergall, "insanları çekim hayvanları gibi pulluğa koşmayı gerektiren" ve "insanları, kurbağalar lüks düşkünü senyörlerin uykusunu bölmesin diye, bütün geceyi bataklık sopalayarak geçirmek zorunda bırakan" aşağılık unvanlardan söz etti. Dük du Châtelet (olasılıkla Meclisteki birçok papazı dehşete düşürerek) aşarın kaldırılmasını önerdi; Chartres Piskoposu ve Marki de Saint-Fargeau bütün özel av haklarının kaldırılmasını ve köylülere ekinlerine zarar veren ya da yenen hayvanları öldürmelerine izin verilmesini önerdi. Vikont de Beaumais, mutlak ceza eşitliği ve bütün yurttaşların hem sivil hem askeri görevlere kabul edilme zorunluluğundan söz etti; Dauphiné Tabakalar Meclisinin böyle bir rejimi zaten kurduğunu övünerek

anlatan Marki de Blacon onu geçti. Hérault de Séchelles'in Paris Parlementindeki meslektaşı Marki de Saint-Fargeau, yalnızca soy-luların bütün vergi muafiyetlerinin kaldırılmasını önermekle kal-madı, kararın 1789'un başına kadar geriye işletilmesini de istedi.

Bunu belirli bir topluluğa bağlılıklarının şenlik ateşi izledi. Eski rejimin reformlarına karşı "Fransız anayasası"nın indirgene-mez öğeleri olarak inatla savunulan taşra ayrıcalıkları ve özel ana-yasalar, şimdi yıkılmış anakronizmler yığınının üzerine özensizce atılmaktaydı. Eski *pays d'états*ın temsilcileri –Burgonya, Artois, Languedoc, Dauphiné, Alsace, Franche-Comté, Normandiya ve Li-mousin– öne atılıp ayrıcalıklarını feda etti; onları Lyon, Bordeaux, Marsilya ve Paris gibi ayrıcalıklı kentlerin vekilleri izledi. Memu-riyetlerin satılabilirliği ve kalıtsallığı –Maupeou ve Brienne'in tehlikeye attığı için mahkûm edildiği diğer "özgürlükler"– de bir tarafa atıldı, ruhban sınıfın arpalıkları da. Talleyrand'ın gelir ge-tiren başrahiplikleri gitti; Lafayette'in tescilli alayları gitti. Hay-ranlıktan dona kalan Ferrières'in dediği gibi, "bir yurtsever sar-hoşluk âni"ydı.

Bu devrimci diğerkâmlık dalgasından sonra, Paris Başpisko-posunun olayı kutlamak için bir Te Deum önermesi şaşırtıcı de ğil-di. Bazıları her yıl 4 Ağustosta ulusal bir bayram kutlanmasını ve anısına özel bir madalya basılmasını önerdi. En erken ve en tut-kulu özgürlük şövalyelerinden biri olan Lally-Tollendal, başından sonuna kadar, sürekli artan bir huzursuzluk duygusuyla yerinde oturdu. Romantik sarhoşluğun acemiliğini öğrenmiş oluyordu ve oturumu yöneten arkadaşı Dük de Liancourt'a acil bir not ilet-ti. "Akılları başlarında de ğil, oturuma ara verin," diye yazdı. Ama Li-ancourt bunu deneyecek kadar ne cesur ne gözü karaydı. Güneşin ilk ışıkları Salle des Menus Plaisirs'in pencerelerinden içeri gi-rerken, vekiller ağlıyor, kucaklaşıyor, şarkı söylüyor ve yurtsever rapsodiye teslim oluyorlardı. Hiç olmazsa, diye düşündü Lally-Tollendal, bütün bu kardeşçe sevgi boşalmasında monarşi biraz itibar kazandı.

"Keyiften sarhoş" olmak için en son o yerinden kalktı. Hakika-ti epeyce esneterek vekillerden, kralın davetiyle toplandıklarını, onun çağrısıyla zihinlerin ve kalplerin birleştiğini hatırlamala-rını istedi. Her şeyden önce, iyi Kral XII. Louis bu ulusun orta-

sında “Halkının Babası” ilan edildi ve şimdi de Ulusal Meclisin ortasında XVI. Louis’yi “Fransız Özgürlüğünün Restoratörü” ilan etmeleri gerekirdi.

4 Ağustos gecesi bir kendi kendini mülksüzleştirme kültü yarattı. Kendine ait bir şeyi Ulusa vermek bir yurtsever dürüstlük gösterisi haline geldi. Verecek feodal hakları ya da arpalıkları olmayanlar başka bağışlarla devletin boş kasalarına katkıda bulunabilirdi. Örneğin 7 Eylülde, Mme Moitte’in başını çektiği ve Mme David, Vestier, Vien, Vernet, Peyron ve Fragonard’ın da aralarında bulunduğu bir ressam eşleri heyeti, Meclise çıkıp yurtsever bir katkı olarak mücevherlerini sundular. Öyle görünüyor ki, neo-klasik erdemler dünyasında yaşamaya başlamışlardı (ressam kocaları gibi); çünkü mücevherleri atmak, ziyarete gelen bir partici, mücevherlerinin nerede olduğunu sorunca, gururla çocuklarını gösteren Gracchilerin annesi Cornelia’nın çokça tasvir edilen öyküsünü hatırlatmaktaydı. Mme Moitte ve diğer kadınlar, sanki bir Roma tarihi tablosundan çıkıp gelmişler gibi, saç modellerini sade tutmuş, beyaz giymeye özen göstermişlerdi ve mücevherleri “yurtseverlik onlara fedakârlığı emrederken takmaya utanacakları” incik boncuk olarak tanımlandılar. Resmi takdir ve şükran oylamasından sonra kadınlar için, Resim Akademisi öğrencilerinden oluşan bir şeref taburu eşliğinde Louvre’a kadar bir fener alayı düzenlendi; bir bando da “İnsanın Ailesinin Koynundan Daha İyi Bir Yer Olabilir mi?” havasını çaldı.

Sonra kadınlar yurtsever katkı kampanyasının başını çekti. Versailles’da Belle-Chasse Manastırının rahibeleri gümüşlerini; Markiz de Massolles küpelerini; Dame Pagès, imalathanesinden üç bin lira gönderdi. Dokuz yaşındaki Lucile Arthur altın bir zincir, biriktirdiği iki Fransız altını ve kabul etmesi için Meclise yalvaran bir mektup gönderdi; kabul edilmemesi onu “acı ve kedere” boğacaktı. Sosyete fahişeleri bile altın kalplerinden bir şeyler bağışladı. 22 Eylülde Rabaut Saint-Etienne, bir “Magdalene”den gelen mektubu Meclise okudu: “Baylar, aşk için yaratılmış bir kalbim var ve aşk yaşayarak bir şeyler biriktirdim; şimdi *patrie*ye saygımı ellerinize veriyorum. Her düzeyde meslektaşlarım beni örnek alsın.”

Kadınlar kuşku götürmez bir biçimde gidişatı belirledi; ama erkekler de öne çıkıp kamu yararına bağlılıklarını gösterdiler. Ca-

mille Desmoulins'in gazetesi *Les Révolutions de France et de Brabant*, katkıları, yurtsever davayla taşra dayanışmasını ifade etmenin bir yolu olarak haberleştirdi. Lyon'da bir grup genç, mücevher ve "*Patrienin* Babaları, güçlü Senatörler"e ithaf edilen bir şiir sundu; İngiliz bir asilzadenin on bir hizmetçisi 120 lira gönderdi; Café Procope'nin (Desmoulins'in Danton'la ve ressam Momoro'yla içki içtiği yer) müşterileri bir leğeni, ayakkabılarından kopardıkları gümüş tokalarla doldurdu ve kırk çiftten oluşan bir zincir daha sonra Meclise taşındı. Beklendiği gibi, Paris'te ve bütün büyük kentlerde gümüş toka çıkarma salgını başladı. Gümüş tokalı ayakkabıyla yalanlamak kendini suçlu ilan etmekle aynı şeydi.

Bu yüzden Fransız Devrimi, alma eylemlerinin yanı sıra, verme eylemleriyle de başladı. Ama Devrimin yakın geleceği, bir numaralı yurttaş XVI. Louis'nin *patrieye* neyi sunmayı kendine yedireceğine bağlıydı. Hazinesinin ihtiyaçlarının özellikle sıkıştırdığı ve tebasından vergi toplamanın hâlâ gerekli olduğu bir noktada, gümüş sofrakımlarının çoğunu darphaneye feda etti. Ne de olsa, XIV. Louis, savaş için para gerekli olunca gümüş eşyalarını Aynalı Salonda eritmişti. Ama bu Kraldan daha fazlası isteniyordu. Külçelerini değil, daha çok ayrıcalıklarını feda etmesi isteniyordu. Anlaşılan, bu çok daha acı veren bir mülksüzleşmeydi.

II İKNA YETENEĞİ, TEMMUZ-EYLÜL

Ağustos kararnameleleri, XVI. Louis'nin bir yurtsever-kral olarak inanırlığının ilk ciddi testiydi. Her zamanki gibi kararsızdı. Arles Başpiskoposuna yazdığı bir mektupta, "devletin ilk iki tabakasının soylu ve cömert *démarchesi*"nden duyduğu memnuniyeti ifade etti. "Genel uzlaşma için, *patrieleri* ve kralları için büyük fedakârlıklarda bulundular." Diğer yanda, bolca açığa vurduğu gibi, "Fedakârlık iyi [beaul]" olsaydı bile "hayran olamam; soylularımın ve din adamlarımın soyulmasına asla razı olmam... onları soyan kararnamelere asla onay vermem, çünkü o zaman Fransız halkı bir gün beni adaletsizlikle ya da zayıflıkla suçlayabilir."

Yakın zamanda mektubun, Louis'nin 4 Ağustosun yıkım işinin çoğuna razı olmaya istekliliğini gösterdiğine dair merhametli bir yorum yapıldı. Temel kaygısı, deniliyor, kişisel bağımlılıktan ziyade mülkiyet haklarından kaynaklı olarak yorumlanabilecek

senyöral hak ve kalıtsal memuriyet kaybının yeterince telafi edilemediydi. Bunun çoğu doğru olabilir, ama ne kadar kasıtsız olursa olsun, Kralın "ilk iki tabaka" gibi terimler ve kral şahıs zamirini kullanması, İnsan Hakları Bildirgesinin ilan ettiği siyasal dünyaya uyum zağlamakta zorluk çektiğini gösterir.

Ulusal Meclisin önüne gelen çeşitli tasarımlarda birçok vurgu farklı olmasına rağmen, yeni anayasaya temel olacak belli aksiyomlarda hepsi hemfikirdi. Birinci aksiyoma göre, egemenlik Ulusa aitti; bu yüzden ulus hükümdarını belirliyordu, tersi değil. İkincisi "bütün insanlar özgür ve eşit doğar." Tartışılmaz bir doğal yasa olarak ifade edilen bu ilke, bir tabaka toplumunda varsayılan türden kurumsallaşmış ayrımları açıkça olanaksızlaştırmaktaydı. Üçüncüsü, yönetimin amacı yalnızca yönetilenlerin mutluluğunu geliştirmekten ibaretti. Bu bakımdan temel görevi, yurttaşlığın vazgeçilmez bir niteliği olan özgürlükleri korumaktı.

Ne var ki, bu çok genel ilkelerin ötesinde, temmuzda kurulan anayasa komitelerine egemen olan görece küçük politikacı grubunda bile çok az görüş birliği vardı. En keskin fikir ayrılıkları da yeni Fransa'da monarşinin rolüyle ilgiliydi.

İlk ilkelerle ilgili çekişmeler, bir İnsan Hakları Bildirgesi taslağını 11 Temmuzda Meclise öneren ilk kişi olan Lafayette için ağır bir düş kırıklığı oldu. Söylemeye gerek yok ki, onun aklında Amerikan modeline benzer bir şey vardı ve böyle bir açıklamanın, farklılıkları belirginleştirmek yerine yumuşatacak kadar birleştirici olabileceğini, Fransız erkek ve kadınlara şimdi ait oldukları topluluğa ilişkin canlı bir duygu vereceğini sanmıştı. Baba-akıl hocası Washington, yeni Başkan olarak, ya işlerinin çokluğu ya da siyasal basiret nedeniyle ayrıntılı yorum yapmaya müsait değilmiş anlaşılan. Ama Büyükelçi Thomas Jefferson bu tür endişeleri dert etmedi; yaz boyunca Lafayette'in birçok taslağını okudu ve doğrudan Amerikan deneyiminden edindiği kendi değerlendirmelerini, özellikle düzenli aralıklarla anayasa değiştirme kongresi toplama hükmünü ekledi.

Lafayette'in başlangıçtaki zamanlaması daha talihsiz olamazdı, çünkü önerisi, Necker'in azline ilişkin haberler ortaya çıkmadan bir gün önce Meclise sunuldu. Meclis bu konuya döndüğü sırada, tabakaların yeniden birleşmesinden sonra egemen olan

kısa süreli uyumun artık mazide kaldığı açıktı. Bölünme çok belirgindi. Bir yanda başını Mounier'nin çektiği ve Lally-Tollendal, Clermont-Tonnerre, Bordeaux Başpiskoposu Champion de Cicé ve eski donanma *intendant* Malouet'nin de aralarında bulunduğu daha pragmatik bir grup vardı. Herhangi bir İnsan Hakları Bildirgesinin, işe yarar pratik bir anayasanın vereceğinin ötesinde beklentilere yol açmasından korkuyorlardı. "Hiçbir şey," diyordu Kont de La Blache, "bir tarafa görev ve sorumluluklarının hesabını bırakırken halka sınırsız özgürlük düşünceleri vermekten daha tehlikeli değildir." Monarşi sorunu aradan çıkınca, Fransa'nın genel ilkelerden çalışır kurumlara geçişinin Amerika'dakinden çok daha zor olacağını düşündüler. La Blache 9 Temmuzda, biraz da patavatsızca, "Fransızların ormanların derinliklerinden yeni çıkıp özgün bir birlik oluşturan bir halk olmadığını unutmamalıyız," dedi. "Doğal" ilkeler aramak yerine eldeki malzemeyle bir anayasa ve bir devlet yaratmak daha iyiydi. Bu da monarşinin, bakanları atayan, dış politikayı kontrol eden ve gerekirse yasama meclisini fesheden vazgeçilmez yürütme gücü olarak kalmasını kabul etmek demekti. Monarşinin anayasal yönetimin sahiden bağımsız bir kolu olması için, Krala gerekli gördüğünde yasaları veto etme yetkisi vermek zorunluydu.

Düşüncelerini grubun geri kalanından daha tam geliştiren Mounier, iki meclisli bir yasama organında ısrar etti. Başlangıçta bir üst meclisin Kral tarafından ömür boyu atanmasını savundu; ama ilkenin kabul edilmesini sağlamak için, Lafayette'in altı yıllığına seçilecek bir senato alternatifini değerlendirmeye de hazırды. Bu amaçla, yalnızca yararlılığa dayanmaları koşuluyla müteakip ayrımlara yer vererek, İnsan Hakları Bildirgesindeki doğal eşitlik ifadesini değiştirme titizliğini gösterdi.

*Monarchien*lerin anayasa düşüncesinin İngiliz esin kaynağı kolayca kabul edildi. Birkaç yıl önce olsa bu bir tavsiye olabilirdi. Ama 1789'un hararetili yurtsever ikliminde, Mounier kusurları düzeltilmiş bir İngiliz anayasası olacağını iddia ettiğinde bile davaya destekten çok engel olması daha olasıydı.

Bu muhafazakâr grubun karşısında, Sieyès, Talleyrand, de Lameth kardeşler, Barnave, Adrien Duport ve Breton Le Chapelier'i de kapsayan daha geniş ve daha çeşitli bir grup vardı. Versail-

les'daki Breton Kulübü, başlangıçta, Genel Meclisin resmi oturumlarından önce ortak eylemi belirlemek için örgütlenmişti. Yalnızca daha ileri sözcüleri değil, Mounier'nin görüşlerinin sözcülerini de kapsıyordu. Ama temmuzun sonuna gelindiğinde, farklılıklar kulübün birliği sürdürmesine olanak vermeyecek kadar belirginleşmişti ve monarşistlere örgütlü muhalefetin merkezi haline geldi. Özellikle Sieyès, Mounier'nin yaşayabilir bir devlet kaygısını didikledi. Monarşistler üç kolunu açıkça ayırarak anayasayı istikrara kavuşturmakla ilgilenirken, o birliği vurguladı. Mounier için tehlike, diktatör bir yasama organı ve zayıf bir yönetimden gelirken, Sieyès tam tersini düşündü.

Söz konusu olan önemsiz bir kurumsal ayrıntı meselesi değil, geç on sekizinci yüzyıl kültürünün derinliklerinde yatan bir fay hattıydı. Mounier ve "İngiliz" grup, Montesquieu'nün ve onun ötesinde çeşitlilikte, bölünmelerde ve dengelerde doyurucu bir denge durumu gören Aristotelesçi bir geleneğin vârisiydi. Muhalifleri, ister neoklasik sertlikten ister Rousseau benzeri tutarlılıktan yola çıksınlar, holistti. Onlara göre *patrie* bölünmezdi ve yeni bir çoğunluk despotizmi yarattıklarına ilişkin suçlamalara, yeni, tek egemenliğin eskinin kirleriyle ortak hiçbir yanı olmayan ve ahlaki olarak yeniden doğmuş bir hayvan olduğunu savunarak karşılık verdiler. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'ne borcu aşıkâr olan Sieyès'e göre, Genel İrade, içerdiği iradelerin toplamından fazla olduğu halde, tanımı gereği, hükümdarı olduğu özgürlüklere zarar veremezdi. Bu anlamda yurttaşlar kendilerine zarar veremezlerdi.

Mounier'ye göre, böyle bir iddia ya da naifti ya da samimiyetsizdi. Çoğunluğun tiranlığına karşı tek emin koruma ve Fransa'yı yönetebilir bir yürütme otoritesini yeniden kurmanın tek yolu, Krala "mutlak" veto yetkisi vermektir. Reformlara kraliyet onayı ihtiyacını önemsememek, ona göre, ya ismi var cismi yok bir Cumhuriyet ilan etmek ya da bir iç savaş davetinde bulunmaktır. Ama birçok vekile göre de, Krala sonsuz engelleme yetkisi vermek bizzat anayasayı tehlikeye atmak olurdu. Sieyès'i her türlü vetoya karşı çıkmaktan vazgeçmeye ikna ederek, Necker'in "durdurma" vetosu uzlaşması etrafında birleştiler. Buna göre, iki kez yasayı erteleme yetkisi olacaktı, ama üçüncü kez oylanıp kabul edildiğinde veto hükümsüz kalacaktı.

*Monarchien*lerle muhalifleri arasındaki tartışma Versailles'da sessiz sedasız gerçekleşmedi. Mounier'nin önerisine ezici ölçüde düşman siyasal basın tarafından canla başla haberleştirildi. Özellikle Camille Desmoulins'in *Révolutions de France et de Brabant*'ı, vetoyu destekleyenleri, ayrıcalığı ve kibirli bir monarşiyi korumak için son çırpınışlar içine giren "aristokratlar" olarak yaftaladı. Elbette işin doğrusu, Mounier'nin grubunda olduğu kadar Sieyès'in grubunda da yurttaş-soylular vardı; de Lameth kardeşler, Clermont-Tonnerre ya da Lally-Tollendal'dan daha az aristokrat değildi. Ama Paris'te kamuoyu organlarından yoksun olan *monarchien*ler, bir şekilde yurtsever karşıtı ve yarı-İngiliz olarak tasvir edilmelerine izin verdiler: Halka güvenmeyen ve Halkın arada bir cezalandırma hareketlerini mahkûm etmekte acele ederken suçlu taraflara pek dokunmayan kişiler.

Bütün bu konular gelip tek bir büyük soruya dayanıyordu: Şiddet ile meşruiyet arasındaki ilişki nedir? Peş peşe rejimler, muhaliflerinin yurtsever dürüstlük yararına cezalandırıcı şiddeti onaylama isteği önünde boyun eğdikçe, bütün tarihi boyunca Fransız Devriminin peşini bırakmayacak bir ilişkiydi. Ancak devlet zor tekeli -1794'te yapacağı gibi- tekrar ele geçirince sorun ortadan kalkacaktı. En azından bu anlamda, Robespierre ilk başarılı karşı-devrimci olurdu. Fiziksel gözdağı tehdidiyle yasamanın bağımsızlığına alıştırtılan Mounier, iki yıl önce Grenoble'da yerleşik otoriteye meydan okumasının Kiremit Günüyle olanaklı olduğunu pek çabuk unuttu.

1789 yazında Mounier gibi "ılımlıları" en çok rahatsız eden şey, kalabalıkların bayram havasındaki kanlı şiddet eylemiydi -kalabalığın, keyfi bir biçimde saptanan suçluları *réverbérelere* (sokak lambaları) asmaktan ve mızraklara geçirilmiş kellelerle geçit töreni yapmaktan duyduğu aleni memnuniyet. Clermont-Tonnerre, Krala atfedilince bir kraliyet darbesi kuşkusuna neden olmuş bir öneriyi tekrarlayacak kadar sinirlendi: Ulusal Meclisi Paris civarından uzaklaştırma önerisi. Onları endişeye düşüren yalnızca halk eliyle cezalandırmanın kendiliğinden doğası değil, bu tür gösterileri dolduruşa getiren gazeteci şiddeti ile sözlü şiddetti. Kuşkusuz, o zaman yayına başlayan çok sayıda gazete içinde en sert ve en çok okunan bazıları, kötölemenin çekiciliğini keşfetti. Örneğin

Marat'ın *L'Ami du Peuple*'ü (Halkın Dostu), beğenmediği politikacıları yalnızca yanılmış kişiler olarak değil, insanlıktan çıkmış vampirler –“kan emici” gözde bir terimdi– ve siyasal bünyeden derhal kesilip atılması gereken kişiler olarak sürekli kriminalize etti.

Daha uğursuzu, en başarılı gazetenin, Elysée Loustalot'nun *Révolutions de Paris*'sinin benimsediği tondur. Ancak 1790'a kadar yaşayan Loustalot yirmi yedi yaşında bir avukattı ve doğal bir yaratıcı gazetecilik dehası göstermişti. Görgü tanığı anlatımlarını, ateşli editörlüğü ve en önemlisi, ilk kez mevcut olayları resimle anlatan ve gazetenin ayrılmaz bir parçası olan gravürleri zekice harmanlayarak tamamen yeni bir okur kitlesinin ihtiyaçlarına yanıt verebildi. Ağustosun başında gazetesinde şunları yazdı: “Şerefli bir görev aşkıyla başkentin devrimleriyle ilgili yazmak, bazı olguların kuru anlatımını vermekten ibaret değildir... bizim görevimiz daha çok olguların kaynağına gidip değişikliklerin nedenlerini keşfetmek ve her gün genel ilgi uyandıran konulara göre halkın ruh halini etkisi altına alan farklı nüansları yakalamaktır.” Bu, modern popüler gazeteciliğin manifestosu olabilirdi.

Loustalot, okurlarının ne istediğini biliyordu: Daha az can sıkıcı kurumsal tartışma ve Paris'teki ve özellikle taşradaki okura yakın bir tanıklık duygusu veren olayların daha fazla grafik anlatımı. Bu yüzden, tasvir ettiği şiddet karşısında sarsılmış gibi davranırken, yazıları şiddet doluydu. Foulon'un bir sopanın ucuna geçirilen, ağzına ot tıklan başı, parçalanana kadar kaldırımlarda sürüklenen gövdesi “haklı olarak öfkelenen bir halkın korkunç intikamını zorbalara ilan etti.” Foulon yalnızca acınacak, rastgele seçilmiş bir kurban değil, aynı zamanda kötülüğüyle ölümü hak eden bir canavardı: “Yalnızca insanların nefretini hak etmek ve talihsizlere acı çektirmek için var olmuş zalim ve hırslı bir adam.”

Loustalot, 22 Temmuzda, Foulon'un kalabalık tarafından tutuklanan damadı Bertier de Sauvigny'nin asılmadan ve kesilmeden önce kayınbabasının başıyla karşılaştığı anı metin ve görüntü olarak yayımladı. Loustalot'nun yazdığına göre, “halkın acımasız neşesini” duyuran düdüklü ve davullu bir alayla belediye binasına götürülmüştü. Sallanan baş yüzüne dayatılınca “Bertier ürperdi ve belki de ilk kez ruhu pişmanlığın acısını hissetti. Korku ve dehşet onu ele geçirdi.”

Loustalot daha dolaysız bir efekt için şimdiki zamana geçince yazı daha sansasyonelleşir; belediye binasının içinde, kalabalığın mahkûmu ele geçirmesini seçmenlerin önleyemediği bir sahneyi tasvir eder:

Zaten, Bertier artık yok; başı, gövdesinden ayrılmış kesik bir kütükten başka bir şey değildir. Bir adam, aman tanrım, bir adam, bir barbar, titreyen iç organlarından kalbini [Bertier'nin] çekip çıkarıyor. Nasıl söyleyebilirim? Bir canavardan, babasını öldürmüş canavardan intikamını alıyor. Elllerinde kan damlarken, bu yüce insanlık mahkemesinde toplanan huzurlu insanların gözleri önünde hâlâ tüten kalbi sunmaya gidiyor. Ne kadar korkunç bir sahne! Zorbalar, gözlerinizi açıp bu korkunç ve iğrenç görüntüye bakın. Titreyin ve nasıl muamele göreceğinizi görün. Bu kadar zarif ve güzel, parfümlere bulanmış bu beden, çamurun içinde ve çakılların üzerinde korkunç bir biçimde sürüklenir. Despotlar ve bakanlar, ne kadar korkunç dersler! Fransızların böyle bir enerjiye sahip olabildiğine inanır mıydınız? Hayır, hayır, devriniz bitti. Geleceğin bakanları, haksızsanız titreyin...

Siz Fransızlar zorbaların kökünü kazıyorsunuz! Nefretiniz iğrençtir, korkunçtur... ama sonunda özgür olacaksınız. Aziz yurttaşlarım, bu iğrenç sahnelerin ruhlarınızı nasıl sarstığını biliyorum... ama köle olarak yaşamamanın ne kadar aşağılık olduğunu düşünün. *Lèse-humanité* suçuna verilmesi gereken cezaları düşünün. Son olarak... yüce ve kutsal özgürlük tapınağı sizin için tapınağını kurduğunda sizi ve çocuklarınızı bekleyen iyiliği, memnuniyeti, mutluluğu düşünün...

Kan ile özgürlük arasında –aslında (Loustalot'nun başka yerde ima ettiği gibi) kan ile ekmek arasında– doğrudan bir ilişki olduğu varsayımı, genellikle cezalandırıcı Jakobenliğin, Terörün standart dili sanılır. Ama 1793'ün değil 1789'un icadıydı. Terör, ceset sayısı daha fazla 1789'du. İlk yıldan itibaren şiddettin, aydınlanmış Yurtseverlerin bakışlarını kaçırabildiği talihsiz bir yan etki olmadığı açıktı; Devrimin kolektif enerji kaynağıydı. Devrimi devrimci yapan şeydi.

Bu korkutucu gerçeği hiç kimse Lafayette'en daha dolaysız kavramadı. Kalabalığın sevgilisi olduğu için, Bertier'nin *directa membrası* adak olarak ona sunulmuştu. Kendisinin ve belediye

başkanının çok meşgul oldukları için “heyetler”le görüşemeyeceklerini söyleyerek işi geçiştirmişti. Ama Ulusal Muhafızların komutanının Bertier’nin yargısız infazını önleyememiş olması, eğer Paris’teki Devrim hızla kanlı bir anarşiye dönüşmeyecekse, (Lafayette’in Jefferson’la birlikte üzerinde çalıştığı) yüce İnsan Hakları Bildirgesinden daha fazla bir şeye ihtiyaç olduğunun endişe verici kanıtıydı.

Sylvain Bailly de tanık olmak zorunda kaldığı acımasızlıkla karşılaşmış olmalı. İnsanın *lanterne*lerden sallanan daha hayvani yanlarıyla karşılaşmak, insanın nezaketine olan Aydınlanmacı inancını sarsmış olmalı. Daha dolaysız olarak Bailly başkent yönetimine biraz sükûnet getirme ihtiyacıyla karşılaştı; ilçe seçmen meclislerinin acımasızlığı bu olasılığı tehlikeye attı. Nasıl ki Hôtel de Ville’de toplanan seçmenler meclisi varlığını sürdürdüyse, baharda kurulan altmış “minyatür cumhuriyet”teki bileşenleri de öyle kaldı. İlçe seçmen meclisleri, düzenli toplanıp Bailly komitesinin aldığı kararları, özellikle de sonraki beş yıl boyunca Paris siyasetinin merkezinde yer alacak iki konuyla –ekmek ve polis– ilgili kararları çoğu kez oldukça eleştirel bir biçimde inceleyen tartışma derneklerine dönüştü. Daha konuşkan meclisler –en konuşkanı sol yakadaki Cordeliers meclisiydi– kendilerini Atinalı demokratların ruh göçü gibi görüyorlardı: Seçilmiş temsilcilerin eninde sonunda saygı göstermek zorunda olduğu temel özgürlük hücreleri. Tam da yerel gazetecilerin ve kahvehane hatiplerinin hem Hôtel de Ville’deki hem Versailles’daki kararları eleştirme özgürlüğü, Sieyès’nin Ulusal Meclisten “buyurucu vekalet”i tanımamasını istemesine neden oldu. Eğer vekiller her konuda seçmenlerine kulak asmak zorunda kalırsa, o zaman Ulusal Meclis koşarak semtlere gidip gelen şanlı kuryelerin bir derlemesinden başka bir şey olmazdı. Bailly, altmış ilçeden her birinin Hôtel de Ville’de Komün olarak bilinen bir organa iki temsilci seçmelerini sağlayarak, bir tür Rousseaucu ilkel demokrasiye doğru sürüklenmeyi durdurmaya çalıştı. Ama şaraphaneler söz hakkı ve köşe başı basını okur bulduktan sonra ve görevlilerin ekmek fiyatlarını yükseltmek için komplo kurdukları kuşkusu devam ettiği sürece, Paris siyasetini merkezden yönetmek zordu. Örneğin kral vetosuyla ilgili tartışmaların en hararetli ânında Loustalot, kral-

lıktaki her seçmen *bailliage*ının görüşü alınırken Ulusal Meclisin oturumlarına ara vermesini ciddi bir biçimde önerdi.

Örgütlü otoritenin tamamen çökmesini önlemek için alınabilecek bazı önlemler vardı. Ama Devrimin görünüşte liberal döneminde bile Devrimin politikacıları anarşi ile zor arasında çok az manevra alanına sahip olduklarını hızla fark etti. Düzenin tamamen bozulması fikrinden çark edince, çok az değişiklikle Terörün aracı haline gelecek devlet iktidarı kurumlarını yeniden yaratmaktan kaçınmayı başaramadılar. Ulusal Mecliste Volney ve Adrien Duport, temmuzun sonunda iki hasas bölgede, siyasal kararları merkezileştirmeyi amaçlayan iki yürütme komitesi kurdu. Comité des Rapports denilen ilk komitenin, kraliyet konseyi dışında, yerel atamaları onaylama ya da iptal etme yetkisi vardı. Bu yüzden, Ferrières'in biraz endişeyle işaret ettiği gibi, üyeleri belediye devrimlerinden hangilerinin meşru olup hangilerinin olmadığını keyfi bir biçimde belirleyebilirdi. Başka bir deyişle, iç savaş çıkarma yetkisi vardı.

İkincisi Comité des Recherches, aslında devrimci bir polis devletin ilk organıydı. Eski rejimde iğrenç sayılan bütün yetkileri üzerine alıyordu: Mektupları açma, casus ve muhbir ağı yaratma, izin almadan evleri arama, ihbar mekanizmaları oluşturma ve Yurtseverleri şüphelileri yetkililere bildirmeye teşvik etme. On iki üyeli bu komitenin (gelecekteki Kamu Güvenliği Komitesiyle aynı büyüklükte), *patrie* için tehlikeli görüldüklerinde şüphelileri hapsedme yetkisi bile vardı. Teorik olarak bu, Marat'ın gazetesindeki bir makaleye dayanarak bireyleri sürgün ve yargısız infaz eden bir kalabalığın kaprislerine göre daha iyiydi. Ama Ferrières'in söylediği "herkesin önünde titreyeceği korkunç mahkeme" olma potansiyeli vardı.

Paris'te, devrimci kuvvetin çaresiz hizmetkârından çok efendisi olarak kalma konusundaki can alıcı açmaz, sonunda Marki de Lafayette'in kapısına dayandı. 1789 yazında ve sonbaharının başında Lafayette o kadar heybetli bir şahsiyetti ki, daha otuz iki yaşında ve tam bir siyasal acemi olduğunu öğrenmek sarsıcı gelir. Amerikan deneyimi onu Paris semtlerinde ve *faubourglarda* ateşle imtihana hazırlamamıştı; çünkü özgürlüğün gelişini, açıkça tanımlanabilir kahramanları ve hainleri olan çetrefilsiz bir haçlı

seferi olarak düşünmüştü. Auvergneli muhafazakâr soylular tarafından hüsrana uğratıldıktan ve Genel Mecliste onların buyruğuna itaat etmek zorunda kaldıktan sonra bile, hassas anlarda ortak bir kamusal yarar kaygısının uyumlu bir kardeşlik patlamasıyla farklılıkları toprağa gömeceğini sanmıştı.

Baktığı Paris sokaklarında bu mutlu senaryoya benzer bir şey gerçekleşmiyordu. Aksine birkaç saat içinde öfkeli caniye dönüştüren, çaresiz ölçüde aç, akıldışı ölçüde kuşkucu kalabalıklarla karşılaştı. Lafayette toplu pazarlıkçı, hakem, milis komutanı ve siyasal diplomat becerilerini çok hızlı bir biçimde geliştirmeliydi. Şaşırtıcı olan, yetkilerinin sonunda onu başarısızlığa sürüklemiş olması değil, elinden geldiğince uzun süre başkentte kontrolü sağlayabilmiş olmasıdır.

Birinci önceliği tahıl, un ve ekmek arzının belirlenen pazarlara ulaşmasını ve fiyatların ayaklanmanın tetiğini çekmeyecek düzeylerde tutulmasını sağlamaktı. Ağustosun ilk haftasının sonunda iki kiloya yakın somun ekmeğin fiyatı on dört buçuk kuruştan on iki kuruşa inmişti. 1789'da çok daha iyi bir hasat beklentisi panik duygusunun gevşemesine yardım etti, ama hava durumu Parislilere hâlâ acımasız oyunlar oynuyordu. Kuraklık bir kez daha su değirmenlerini çalışamaz hale getirmişti, bu yüzden kent fırınları çoğu kez un bulamıyordu. Dolayısıyla yaz sonu ile sonbahar başına fırınların etrafında ayaklanmalar, soygunlar, ekmek gaspları damgasını vurdu; çoğu kez kalabalıkların başını kadınlar çekmekteydi. Lafayette ve Bailly, kentin ücretli çalışanlarını en azından belediye yetkililerinin fiyatların yükselişine göz yumup "kıtlık komplosu"nu sürdürmediğine ikna etmek için ellerinden geleni yapmalıydı.

O yüzden ekonomik sıkıntı, düzenin yeniden sağlanmasına ciddi bir tehdit olarak kaldı. Peş peşe zanaatçı grupları, yükselen ekmek fiyatlarına yetişmek için daha yüksek ücret için gösteri yaptı ve ancak Louvre Meydanında patırtılı iki mitingden sonra, terzi kalfaları günlük ortalama ücretlerini otuz kuruştan kırk kuruşa çıkarmayı başardı. Perukçular da hem yeteneklerini gereksizleştirdiği için Devrime (Robespierre hariç, birçok Yurtsever için peruksuzluk *de rigueur* olmak) hem kaypak zevkleriyle sıkıntıya neden olan "aristokratlara" kızgındı. En önemlisi, Champs

Elysées'de Ulusal Muhafızlık hizmetinden (bağımlı oldukları için) dışlanmalarına son verilmesini isteyen dört bin Figaro ve Suzanne'in –ev hizmetçisi– bir gösterisi vardı.

Bu taleplerin çoğu, devrimci zanaatçının öfkeli dar görüşlülüğüne özgüydü. Ev hizmetçileri Savoyardların hizmetçilikten dışlanmasında ısrar etti; diğer zanaatçı grupları kentten, Montmartre tepelerindeki sosyal yardım çalışmalarının, orada çalıştırılan muhtaçların topları kente doğrultmakla meşgul olduğunu iddia eden bir broşüre dayanarak kapatılmasını istedi. Bu yüzden Lafayette her iki tarafın –bu *ateliers de charité*lerin kapatılmasını isteyenler ile kapanmanın bir sonucu olarak kentin dışında geldikleri yerlere postalanan muhtaç inşaat işçileri– düşmanlığıyla yüzleşmek zorundaydı.

Dargınlık, belediyenin gelir kaynaklarının korunduğunu görme ihtiyacından da kaynaklanmaktaydı; bu olmadan, açık kalan diğer *atelier*ler devam edemezdi. Bunun için Ulusal Muhafızların, varlığını sürdüren ve tütün gibi kalemlerden tüketim vergisinin hâlâ toplandığı gümrük kapılarında devriye gezmesi gerekiyordu. Ama Lafayette, özellikle arkadaşı Brissot kendi gazetesi *Patriote Français*'de ona geniş yer verince, kişisel popülaritesini arttırması garanti olaylarla politikasının sevimsiz yanlarını dengelemeyi becerdi. Bugün “fotoğraf malzemesi” olarak tanımlanan reklam amaçlı bir dokunaklı sahnede, Lafayette 14 Temmuzda yaralanan *Bastille fatihlerinin* gıdadan ya da temel tıbbi bakımdan yoksun bir şekilde ömür çürüttüğü Saint-Antoine semtindeki evleri ziyaret etti. Bütün bu etkinliklerde –bilinçli bir diktatörlük tasarısı olmadan– kraliyet otoritesinin boşalttığı alana giriyordu. En azından birkaç ay boyunca Lafayette kentin *père nourricier*, yani ihtiyaç babasıydı; yargıç-hakemiydi, polis korumasının ve askeri otoritenin kaynağıydı. Bütün bu konulardaki yönetimi kusursuz olmaktan çok uzaksa da, onun ve Bailly'nin itibarı sayesinde, devrimci hükümetin inanırlığını kabul ettirmeyi başardılar.

Ulusal Muhafızlar olmasaydı bunların hiçbiri yapılamazdı. Lafayette her ilçede altmış topluluğun köşe başı derebeyliklerine dönüşmemesi için yeterli kontrolü sağlamalıydı. 16 Temmuzda Cordeliers muhafızlarının subayı Georges Danton sefil bir şahsiyeti yaka paça Hôtel de Ville'e getirince, Lafayette bunun far-

kına vardı. Getirilen kişi, “Bastille’in ikinci valisi denilen,” özel izin olmadan milislere başvurmaya izin vermeyen Soulès diye bi-riydi. Soulès aslında, Hotel de Ville’in yıkım işi düzenlenene ka-dar bir tür bekçi olarak kaleyi emanet ettiği seçmendi, ama ancak Lafayette’in müdahalesiyle canını kurtardı.

Muhafızlar iki ucu keskin kılıç kullanmalıydı: Bir yanda kralcı komploculuğa karşı, diğer yanda güruh anarşisine karşı. Lafayet-te, kuvvetin yalnızca her iki bakımdan da güvenilir bulduğu un-surlardan oluşması gerektiğinden –Bailly ve Necker’in onayıyla birlikte kesinlikle– emindi. Bu kuvvetin çekirdeğini, esas olarak eski *gardes françaises*den oluşan dört bin sekiz yüz ücretli muha-fız, kraliyet ordusundan firar edenler, silahlı hukuk öğrencileri ve *basoche* kâtipleri gibi tuhaf paramiliter birimler oluşturmaktay-dı. Eylülün ortasında bu kuvvet altı bin çakmaklı tüfekte silahlan-mış ve Ulusal Muhafızların “merkezi” kabul edilmişti. Lafayette insan gücünü altmış ilçeye bölüştürerek seçkincilikten sakındı; böylece her ilçenin ücretli askerlerden oluşan bir bölüğü ve üc-retsiz gönüllülerden oluşan dört bölüğü oldu. Sonuç, en azından kâğıt üzerinde, Paris için eski rejimde olduğundan çok daha etkili bir polis gücü oldu –sağlam otuz bin.

Çeşitli tipte muhafızların entegrasyonu çok da kolay olmadı. Askeri giysi konusunda anlaşmazlıklar oldu. Eski *gardes fran-çaises*in dış görünüşte ayrı bir kimliği korumasına izin verilmeli miydi? Kılıç taşıyan *basoche* avukatlarının, aşırı cazibeli kırmızı ve gümüş rengi ceketlerle dolaşma hakkı var mıydı? Kim apolet takabilirdi ve tasarımlar nasıl olmalıydı?

Lafayette Muhafızlara *patrie* renkleriyle boyalı bir üniforma vererek bu terzi huysuzluğunun üstesinden gelmeye çalıştı: Yaka-sı, dış astarı, yeleği ve tozlukları beyaz, süsleri kırmızı olan ma-vi ceket. Silahların ve mühimmatın yanı sıra bu şahane kıyafetin parasını da askerlerin kendi ceplerinden ödemek zorunda olması, Muhafızların yalnızca kentin varlıklı sınıflarından gelmesini sağ-ladı. (1789’da Yüzbaşı Danton bile, karısının itibarı sayesinde de olsa, oldukça önemli bir mülk sahibiydi.)

Lafayette, başından itibaren Muhafızların kendine ait güçlü bir *esprit de corps* olduğundan da emindi. 9 Ağustos Pazar günü yeni üniformalarıyla ilk kez görücüye çıkardı. Bölük kiliselerinde

ayınler yapıldı; komutan Saint-Nicolas-des-Champs'takine katıldı. Sokaklarda Opéra'dan şarkıcılar ve askeri bandolar bir yurttaş müfrezesinin gelişini duyurdu. Öğleden sonra Palais-Royal'de çeşitli ilçelerden gelen taburlar "davul ve askeri müzik eşliğinde" birlikte resmi geçit yaptı. Her yeni tabur kendi sancağını tasarlamakla görevlendirildi; sancaklar, adını aldıkları ilçelerdeki kiliselerde törenle kutsandı. Lafayette bu törenlerin olabildiğince çoğuna katılmaya çalıştı ve katılmasının olanaklı olmadığı durumlarda Bailly'yi ya da eylülün başında Sceaux'daki *fête patriotique* olduğu gibi, çocuklarıyla birlikte Dük ve Düşes d'Orléans'ı gönderdi. Ayn yirmi yedisinde, kendi semtlerinden kentin merkezine doğru yürüyüşe geçen bütün taburların büyük bir resmi geçidinden sonra, Notre Dame'da genel bir kutsama töreni yapıldı. Katedralde, Caen temsilcisi ve "toplumsal din" savunucusu radikal Abbé Claude Fauchet, silahlı özgürlüğün kutsallığı üzerine bir vaaz verdi.

Lafayette duygusal simgelerin psikolojik gücünü iyi biliyordu. Farklı ilişkiler içindeki insanları bir arada tutan geleneksel bağların çöktüğü bir zamanda, onları yeni bir yurtsever toplulukta yeniden birleştirmenin yaşamsal olduğunun farkındaydı. Bunun için, "arkadaşı," "kardeşi," "yurttaşı" gösteren dışsal işaretler, Ulusal Meclisten gelen kararnameler kadar önemliydi –belki daha da önemli. Bu yüzden yurtsever kimliğin zorunlu bir işareti olarak üç renkli kokartı icat etti. Muhafız birliklerin Dük d'Orléans'ın şahsi falanji olduğu suçlamasından sakınmak için, tesadüfen hem Paris'in hem Orléans Sarayının rengi olan kırmızı ve maviye Bourbon beyazını da ekledi. Her yerde göründü: Yalnızca Muhafızların üç köşeli şapkalarında değil, kadın yurttaşların tercih ettiği saf beyaz iç gömleklerin üzerine giyilen fularları kapladı, gümüş tokaların yerini aldı, bastonlara takıldı ve saat kösteği olarak kullanıldı. Ayrıca kabartmalı pamuklu bez imalatçıları için büyük bir ekonomik canlılık yarattı. Taşrada hemen Paris'le ve Meclisle dayanışmanın işareti haline geldi. 26 Temmuzda Brest'te kokartın renkleriyle sarılı bir kadın oyuncunun okuduğu şarkıya göre, beyaz saflığın, kırmızı Kralın tebasına sevgisinin ve mavi 1789'da bütün Fransızların yaşadığı ilahi mutluluğun rengiydi. *Ulusal Kokart* başlıklı bir broşür yazan Mercier, bunu yeni yurttaş-savaşçı soyun amblemi olarak gördü. Lafayette de bu özgürlük im-

paratorluğu temasını benimseyip şu kehanette bulundu: Kokart “dünyayı dolaşacaktır; aynı zamanda hem sivil hem askeri olan bir kurum[dur]; Avrupa’nın eski taktikleri karşısında zafer kazanması kaçınılmazdır ve keyfi yönetimleri, onu taklit etmedikçe fet-hedilme seçeneğiyle baş başa bırakacaktır.”

Lafayette’in *Patrienin* yeni Babası rolünü oynamanın keyfini çıkardığına kuşku yok; ama bunu bir toplanma noktası olarak yararlı da görüyordu. Devrimlerde aile retoriğinin değerini de çok iyi biliyordu. Karısı Adrienne ile kız kardeşi Anastasie sancak kutsama törenlerinin çoğunda ona eşlik etti; buralarda yoksullara yardım topladılar. 22 Eylülde Saint-Etienne-du-Mont Muhafızlarının onlara verdiği özel yemekte şarkı ve şiirlerle övüldüler; Mme Lafayette’in artık ailesiyle birlikte olduğu ilan edildi; çünkü Markinin ailesi aslında bütün insanlıktı. Bu Adrienne’i “evrensel anne” haline getirdi. Bir gün onun çocukları bütün Fransa’da “Fransa’yı kurtaran baba”nın evladı olarak onurlandırılacaktı. Aynı ruhla, Sorbonne semtinin muhafızları on yaşındaki oğlu George Washington Lafayette’i başlarına teğmen yapmak isteyince, Marki bu terfiin erken olduğunu, ama çocuğun basit bir hafif piyade olarak hizmet vermekten onur duyacağını söyledi. (Muhafızların törenlerde ve talimlerde yer alan çocuk bölükleri vardı.) Bölük ısrar edince baba boyun eğdi ve en Romalı tarzını takınıp şöyle dedi: “Beyler, oğlum artık benim değildir, size ve *patrieye* aittir.”

Ağustos boyunca ve eylülün büyük bölümünde, bu silahlı önlem ile yurtsever karizma bileşimi Paris’te hem karşı devrime hem anarşiye karşı mevcut durumu korudu. Örneğin ağustosun on üçünde başka bir radikal aristokrat, Marki de Saint-Huruge (havalandırma avlusunu de Sade’la paylaştığı Charenton’daki tımarhaneden yeni çıkmıştı), Palais-Royal’den Versailles’a bir halk gösterisini yönetmeye kalkıştı. Saint-Huruge peşinen “vatan haini” ilan ettiği ve Ulusal Meclisten dışlanmalarını istediği altmış kişilik bir “mutlak veto” listesi hazırlamıştı. Ayrıca kraliyet ailesinin Paris’e kalıcı olarak dönmesini de istedi. Lafayette sefere hazırdı; güçlü Ulusal Muhafız müfrezeleriyle gösteriyi geri çevirdi ve Saint-Huruge’ü tutaklattı.

Bu tehdit kolayca halledilmesine rağmen, Lafayette’in rahatlama lüksü yoktu. Fırınların yakınındaki ruh hali sık sık çirkin-

leşiyordu, çünkü fiyatları kontrol etme çabalarına rağmen arz yetersiz ve kuyruklar uzundu. Bazı fırıncılar *lanterne* ile tehdit edilmekteydi; ekmek kuyruklarında düzeni korumak için muhafızlar geliyordu ve kente memurlarının halkı açlıktan öldürme komplosuna ortak olduklarına dair yakınmalar yaygınlaşıyordu. 3 Eylülde Lafayette'i kıtlıktan sorumlu tutan ve asmakla tehdit eden bir çatı ustası tutuklandı.

Bu olay, çiçeklerle taçlandırılan ve beyaz atının üzerinde vakur görünen günün kahramanının çok kolay bir biçimde yarının hainine ya da kurbanına dönüşebileceğini gösterdi. Eninde sonunda Lafayette ve Bailly'nin Parisli kalabalığı Versailles yolundan uzak tutma yeteneği Ulusal Meclisin, Necker'in bakanlığının ve bizzat XVI. Louis'nin tutumuna bağlıydı. Kralın yakında anayasal bir hükümdara dönüşmekle ilgili tutumu henüz belli değildi, ama Lafayette mutlu bir sonuçtan umutluydu. Duygular hiçbir şekilde karşılıklı olmamasına rağmen, Krala ve Kraliçeye yönelik tutumu duygusaldı. 1789'daki XVI. Louis'den 1830'daki Louis-Philippe'i çıkarmayı umuyordu: Üç renkli pelerine bürünmüş bir yurttaş-kral.

Çok geçmeden tekrar balkona çıkıp Lafayette'in klasik performanslarından birini canlandıracaktı. Ama bu yurtsever bir taç giyme töreni değil, daha çok terörün alkıştan kıl payı uzak olduğu bir kurtarma hareketi olacaktı.

III KADINLARIN KAVGASI, 5-6 EKİM

Marie-Antoinette Parisli pazarcı kadınları Versailles'da kabul etmeye alışıktı. 25 Ağustosta kutlanan her Saint-Louis yortusunda, Kral ve Kraliçeye tebriklerini ve hürmetlerini sunmaya gelen "dürüst halk" heyeti arasında pazarcı kadınlar da olurdu. Pazaryeri kokuları temizlenmiş beyaz tören giysileri içinde, sevgi ve sadakatlerinin işareti olarak Kraliçeye buket sunuyorlardı. Genellikle küçük konuşmaları, teşrifatçıya bağlı çalışan bir saraylı tarafından yazılırdı; ama arada bir, pazaryerlerinin gerçek konuşmasıyla –*poissard*– birkaç cümle şakayla söylenirdi.

"Zift" sözcüğünün Fransızca karşılığından (*poix*) türetilen *genre poissard*, tarihçi Alexander Parks Moore'un gramere sistematik bir saldırı olarak nitelendirdiği şey kadar gerçek bir ağız değil-

di. Ağır ses düşmesi, kırık gramer ve sözdizimi, zoraki uyak kullanan *poissard* komik ve küfürlü şiir, uyaklı hakaretler ve alaycı yerginin önemli bir rol oynadığı bir tür sert, tehditkâr konuşma için idealdi. Şarkıları ve şakaları Paris'in şarap evlerinde ve sokak pazarlarında kendiliğinden canlı tutulmuştu. Ama eski rejimin sonunda aristokrasi arasında popüler olan bir edebi varoş ağzından da beslenmişti. Saint-Germain fuarında Père Duchesne vodvilinin küfürbaz, tütün lekeli fesatçısına kahkaha atanlar, onun ruhuna Jacques-René Hébert'in öfkeli gazetesinde yeniden hayat veren siyasi bir kişi tarafından kelleleri istenecek olanlardı. Dük d'Orléans kendi özel tiyatrosunda düzenli olarak *poissard* oyunları sahnelerdi ve 1777'de Kraliçe bir grup balıkçı ve pazarcı kadını, kendi amatör oyuncu gurubuna *poissard*ı doğru telaffuz etmeyi öğretmeleri için Trianon'a çağırırdı.

1789'da *poissard* aniden eğlenceli olmaktan çıktı. İlk devrimci şarkılardan biri, "La Halleli Balıkçı Kadınların İsteği," oldukça tehditkârdı; çünkü son dizeleri, pazarcı kadınların mahkemeye çıktıklarında sergiledikleri alışlagelmiş saygılı itaatkârlığı alaycı bir biçimde taklit etmekteydi.

*Si les Grands troublent encore
Que le Diable les confonde
Et puisqu'ils aiment tant l'Or
Que dans leur gueule on en fonde
Voilà les sincères vœux
Qu'les Harengères font pour eux*

Kodamanlar yine sorun çıkarırsa
Şeytan onları kahretsin
Madem bu kadar çok seviyorlar Altını
Ağızlarında erisin
Budur dileği
Balık satan kadınların

1789'da *poissard*ların –pazarcı ve balıkçı kadınlar– törensel rollerine uygun davrandıkları durumlar hâlâ vardı. Saint-Louis yortusunda bin iki yüz kişilik tören alayını Ulusal Muhafızların eş-

liğinde, gazlı beze sarılı ve üzerinde yıldızlı harflerle “Kralların En İyisi XVI. Louis’ye Saygıyla” yazılı buketler taşıyarak Varsailles’a yürütmüşlerdi. Paris’in *patronnesi* Sainte-Genève’in onuruna yaz sonunda gerçekleşen geçit törenlerine de sıkça katılıyorlardı.

Ama karnaval giysilerini bir tarafa bırakan Paris’in çalışan kadınları, giderek daha az kibar faaliyetlere yöneldi. Masaya ekmek koymaktan doğrudan onlar sorumlu olduğu için, iyi bir hasattan sonra daha da anlaşılmaz görünen yokluklar karşısında en çok onlar öfkeleni ve en çok onlar çaresiz kaldı. Ekimdeki kira ve esnafın fatura ödeme zamanı hızla yaklaşıyordu ve eylül boyunca eksik grama jlı ekmek verdiğinden ya da stokçuluk yaptığından kuşkulanan fırınlara saldırıların temposu arttı. Kadınlar, de ğirmencilerin zor bulundu ğunu iddia ettikleri tahıl aramak üzere çıktıkları keşif gezilerinde daha maceracı oldular. 16 Eylölde Paris’in batısındaki Chaillot’da tahıl yüklü beş arabayı yolundan çevirip Hôtel de Ville’e getirdiler. Ayn on yedisinde, fırıncılara karşı bir gösteriden sonra, des Trois Mairies Meydanında bir araba daha durdurup yerel ilçe karargâhına getirdiler.

Bu açlık haberleriyle karşılaşan Marie-Antoinette’in “Pasta yesinler” gibi bir şey söyledi ğine dair hiçbir kanıt yoktur. Yine de bu uydurma masal, sıradan halkın ıstırabından Paris’teki devlet memurlarıyla birlikte sorumlu tutulan saraya karşı biriken kışkuya ve nefrete tanıklık eder. Eylölün sonunda geçim krizi daha da kötüleşince, siyasal kriz de kötüleşti. Halkın zihninde ikisi biriyle bağlantılıydı.

10 Eylölde Mounier’nin *monarchienleri*, anayasanın ilk maddeleriyle ilgili yapılan oylamada feci şekilde yenilmişti. Ulusal Meclis 89’a karşı 849 oyla –122 çekimser– iki meclisli de ğil tek meclisli yasama organını tercih etti. Ertesi gün 325’e karşı 673 oyla –11 çekimser– mutlak veto yetkisini de ğil, Necker-Lafayette’in “durdurma” vetosunu tercih etti.

Peki, Kral anayasallaşmaya razı olacak mıydı? Meclisin hatipleri, gerekirse, anayasanın “temel yasalarını” onun muhalefetinin üstünde tutma yetkilerinin oldu ğuna inanıyorlardı. Ama ço ğunlukla onayını almayı tercih ettiler. 19 Eylölde Kralın İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesine ve Ağustos kararnamelerine verdiği yanıt okundu ğunda, dostane bir anlaşma olasılığı belirsiz

görünüyordu. Yasalardaki "ruhu" genel olarak onayladığını ilan etmesine rağmen, aşar, senyöral harçlar ve kalıtsal memuriyetler gibi mülkiyet haklarının son bulmasıyla ilgili o kadar çok çekince koydu ki, açıklama bir kabulden çok bir ret olarak anlaşıldı. Ayın yirmi birinde Kral, kararnamelerin *yayımlanmasını* emrettiğini duyurdu –yürürlüğe girmelerini durdurmayı daha da belirginleştirmekten başka bir şeye yaramayan bir adım. En önemlisi, Louis'nin feodal haklar konusunda, Alsace'da beylik arazi sahibi olan yabancı, Alman prenslerin haklarına özel ilgi gösterilmesinde ısrar etmesiydi. Gazetecilerin kendisini yabancı hanedanların haklarını Fransız yurtseverlerden üstün tutmakla suçlaması için neden icat etmek isteseydi, bundan daha iyisini yapamazdı.

Palais-Royal'in kafelerinde, siyasal kulüplerde ve gazete sayfalarında bu, yeni bir kralcı darbe hazırlığı gibi görüldü ya da görülmesi sağlandı. "Veto" kavramı çok yanlış anlaşıldı. Halkın kafasında bir tür yeni vergi ya da kıtlık komplosunun uğursuz bir silahı olduğu sanıldı. Gorsas'nın *Courrier de Versailles*'ında bu konuyla ilgili iki köylü arasında geçen bir konuşma vardı. Daha bilgili olan muhatabına "Vetonun ne olduğunu biliyor musun?" diye sorar ve şu yanıtı verir: "Sana anlatayım. Kâseni çorbayla doldurdun ve Kral sana 'çorbanı yere dök' dedi, sen de onu dökmek zorundasın. Veto budur." Bu yaygın kuşku derecesi göz önüne alındığında, *L'Ami du Peuple*'de Marat'ın hainleri erdemlilerden ayırma çağrılarının karşılık bulması olasıydı. "Açın gözlerinizi," diyordu okurlarına, "ölü toprağınızı atın, komitelerinizi temizleyin, yalnızca sağlıklı üyeleri koruyun, yozlaşmış olanları, kraliyet emeklilerini ve sinsî aristokratları, entrikacıları ve sahte yurtseverleri süpürüp atın. Kölelik, yoksulluk ve perişanlık dışındada onlardan bekleyecek bir şeyiniz yoktur."

En kötüsü, önerileri kabul edilmemesine rağmen Mounier, Meclis başkanlığına seçilince ve Savaş Bakanı Saint-Priest, Flandre Alayını Versialles'a çağırmaya karar verince kuşkular daha da arttı. Hem sayı hem konumlanma bakımından Flandres Alayı hamlesi, temmuzun saldırgan askeri kampanyasıyla karşılaştırılmaz. Alay, yeni bir yürüyüş durumunda Versialles'da kraliyet ailesini ve hükümeti korumak için ihtiyati bir önlem olarak

harekete geçirilmişti. Yine de söylemeye gerek yok ki, alayın çağrılması, tam da önünü alması istenen olayı kışkırttı.

Bütün bu cinler 2 Ekimde görkemli bir biçimde ortaya çıktı. O gün Loustalot'nun gazetesi, önceki akşam kraliyet korumalarının Flandres Alayına verdiği bir ziyafeti haber yaptı. Bu tür hoş geldin ziyafetleri askeri bir gelenektir, ama bu kez Château Opéra'nın muazzam mekânında hesapsız ölçekte verilmişti. Apaçık kıtlık yaşanan bir dönemde başlı başına basiretsizlik olan olay, tahta sadakat gösterisi gibi bir şeye dönüştü. Grétry'nin popüler operasından Haçlı Seferlerinden sonra Aslan Yürekli Richard'ın hapsedilmesiyle ilgili arylalar –aralarında “*O Richard mon roi, l'univers t'abandonne*” da vardı– çalındı ve kraliyet ailesinin kısa bir süre görünmesi sağlandı; Kraliçe, dört yaşındaki Dauphin'i alıp, masaları dolaştırdı. Onların şerefine içkiler içildi ve onlar gittikten sonra daha da gürültülü içilmeye devam edildi. Topluluk sarhoş olup teklifsizleşince, saray kadınları kokartlar –Kraliçe için siyah, Kral için beyaz renkli– dağıtmaya başladı.

Ertesi gün Loustalot'nun gazetesinde, Marat'ın *L'Ami du Peuple*'ünde ve Desmoulins'in *Les Révolutions de France et de Brabant*'ında, görece zararsız bu sadakat töreni bir “safahat âlemi”ne dönüştü; “safahat” terimi, Kraliçeyle ilgili ortalıkta dolaşan cinsel iftira bolluğu göz önüne alındığında, ihanet ve oburluğun yanı sıra, hovardalık sahnelerini de akla getirmekteydi. Ne var ki, en rezil an ne cinseldi ne de oburluktu. Denilene göre, yurtseverlik kokartı ayaklar altında ezilmişti. Bu, bir subay “Kahrolsun renkli kokart, herkes siyahını alsın, iyisi bu,” diye haykırınca gerçekleşen gerçek bir olayın (Gorsas'nın *Courrier de Versailles*'ında dikkatlice anlatılır) abartılmasıydı. Ama haber beklenmedik bir etki yaratarak, kokarda saygısızlığın Mihmandara saygısızlık anlamına geldiği Paris'te muazzam bir infiala yol açtı. Anlatılanlara göre, Kraliçenin onayıyla gerçekleşmişti ve bir Ulusal Muhafızlar heyetini kabul ederken ziyafetten “büyülendiğini” ifade ettiği öğrenilince, bunun *patrieye* bilinçli hakaret anlamına geldiği kabul edildi.

5 Ekim sabahı açlık ile öfke bir kez daha bir araya geldi ve en fazla gücenenler kadınlardı. Önceki gün Saint-Eustache semtinde kadınlar, eksik gramajlı ekmek vermekle suçlanan bir fırıncıyı sürükleyerek Hôtel de Ville'e götürmüştü. Orada linç edilmekten

son anda kurtarılmıştı. Başka bir kalabalığa nutuk atan pazarcı bir kadın, aç olmalarından Kraliçeyi sorumlu tuttu ve dinleyenleri ekmek istemek için Versailles'a yürümeye kışkırttı. Ayın beşinde sabah erken Sainte-Marguerite Kilisesinde alarm çanları çaldı ve davul çalan bir kadının öncülüğünde bir yürüyüş kolu oluştu; kalabalık, en son broşürün başlığını haykırıyordu: *Ne Zaman Ekmeğimiz Olacak?* Yürürken başka semtlerden de kadınları topladılar; çoğunun elinde, sopa, orak ve bıçak vardı. Hôtel de Ville'de toplandığında kalabalık altı ila yedi bin kişiyi bulmuştu.

Ekme istemenin yanı sıra, küstah muhafızın cezalandırılmasını da ısrarlı talep ettiler; çünkü Versailles'daki ziyafetten sonra Paris sokaklarında çok sayıda siyah ve beyaz kokart ortaya çıkmış ve görülen yerlerde kavgalara neden olmuştu. Çok geçmeden Hôtel de Ville'deki durumun tamamen kontrolden çıkma tehlikesi belirdi. Lafayette, anlaşılabilir bir biçimde, Grève Meydanını korumaya bir semt taburundan az kuvvet bırakmıştı. Kalabalık, Lafayette'in yardımcısı Binbaşı Hermingy tarafından karşılandı; ama bu adam, pazarcı kadınlara ateş etmeyeceklerini belli etti. Yedi yüz kadar tüfeğin ele geçirildiği genel bir yağma gerçekleşti; bunlara Hôtel de Ville'in savunması için ayrılan iki top da eklendi. Komşu semtlerden gelen erkeklerle de güçlenen kalabalık, binayı yağmalamak ve bütün evraklarını ve arşivini yakmakla tehdit etti. Ancak bir Bastille Gönüllüleri müfrezesinden yüzbaşı Stanislav Maillard'ın müdahalesi, onları düşündüklerini yapmaktan vazgeçirdi. Askerlerinden farklı olarak Maillard filen bir *vainqueur*dü ve iç hendeğin üzerindeki kalastan geçip, de Launay'ın teslim olmalarını isteyen notunu götürən kişi olduğunu iddia etmesiyle ünlüydü. (Adamın, çok daha mütevazı Hulin olması daha fazla olasıydı.)

Bu yerel ün, Maillard'ı kadınlar arasında güvenilir bir şahsiyet haline getirdi –Lafayette artık değildi, çünkü şu tür söylentiler ve haykırışlar vardı: General, taleplerini reddederse, o da aydınlatma direğine asılmalıydı. Maillard, silahlı kadınları kabul etmediği için direğe çekilmek üzere bağlanmış talihsiz Abbé Lefèvre'i indirdi ve onları Verailles'a götürceğine söz verdi. Bu kez çiçeklerle değil, topla, tüfekle ve mızrakla gelen olağanüstü kortej, sağanak yağmur altında kraliyet sarayına doğru yola çıktı. *Quais*ler boyunca yürürken, "*le bon papa*" Louis'ye geldiklerini şarkılarla

ve haykırarak dile getirdiler. Sevgi ile küfür arasındaki çizginin hiçbir zaman tam belirgin olmaması *poissard*ın doğasında vardı.

Kalabalık, kentin merkezinde o kadar yoğunlaşmıştı ki, Lafayette'in Hôtel de Ville'e ulaşması iki saati aldı. Geline –saat on bir civarında– kadınların yola çıktığını ve Ulusal Muhafızlar arasında Versailles'a yaya yürüme konusunda ciddi bir hareket olduğunu öğrendi. Bu yürüyüşün ifade edilen nedenlerinden biri, daha önce *gardes françaises* olanların eskiden olduğu gibi, Kralı koruma görevini yeniden üstlenmeyi istemeleriydi; rezilliğiyle ünlü ziyafet de onlara kraliyet muhafızlarının yerini almalarının ek bir nedeni gibi görünüyordu. Lafayette, bir Ulusal Muhafız yürüyüşünün *poissard*ların yürüyüşünden çok daha ciddi bir mesele olduğunu hemen anladı, çünkü Paris'in Kralı, bakanlarını ve Ulusal Meclisi tehdit hareketi olarak yorumlanacaktı. Bombacıları vazgeçirmek için elinden geleni yaptı, ama saatlerce sonuçsuz tartışmadan ve tabur kiliselerinde yaptıkları sadakat yemini defalarca hatırlatıldıktan sonra, askerlerin, gerekirse onun onayı olmadan, gitmeye kararlı oldukları anlaşıldı. Ulusal Muhafızlarda disiplinin tamamen bozulması an meselesiydi ve bu durum, temmuzdan beri inşa edilmeye çalışılan düzenli ve sorumlu yatıştırma görüntüsünü paramparça ederdi. Daha da kötüsü, Lafayette kendi askerleri tarafından da tehdit edilmekteydi. Anlaşılan, isteklerini yerine getirmesse, yalnızca onu terk etmekle yetinmeyecek, büyük olasılıkla onu öldüreceklerdi de.

Lafayette'in birçok kusuru olabilir, ama korkak değildi. Ulusal Muhafızlarda en azından düzen görüntüsünü koruma gereği, kendi kişisel güvenliğinden daha önemliydi. Ancak yürüyüşle birlikte giderek, askerlerin kraliyet ailesine ve Meclise karşı değil, onların güvenliği için yürümelerini sağlamayı umabileceğini de düşündü. Kaçınılmaz olana boyun eğerek yürüyüşe bir yasallık görüntüsü vermeye çalıştı; Paris kent yetkililerinden "izin" istedi ve izin hemen verildi. Meclisin ve hükümetin uyarılmasını sağlama almak için, Lafayette hızlı bir atlıyı yürüyüş konusunda uyarıda bulunmaya gönderdi. Öğleden sonra saat dört civarında on beş bin Muhafız –çok büyük bir tugay– sağanak ve rüzgârlı yağmur altında saraya doğru yola çıktı. Yürüyüşün başında, beyaz atı üzerinde Lafayette vardı –tanıklardan biri "kendi askerlerinin esiri" dedi.

Muhafızlar Paris'in dış mahallelerine ulaştığı sırada kadınlar korteji Versailles'a varmıştı. Yolda, onurlarına "Muhafız safahatı" sahnelenen Flandres Alayından ağır süvarilerle karşılaşmışlardı. Durdurulmayı bekleyen Maillard ve kadınlar, "Biz sizinleyiz" bağırışları ve kardeşlik vaatleri duyunca şaşırdılar. Versailles'da daha fazla kadın onlara katıldı; katılanlar arasında simsiyah bir ata binmiş olağanüstü bir şahsiyet de vardı. Tüylü bir şapka ve kan kırmızı bir binici ceketle gösteriş yapan, tabanca ve bir hançer taşıyan bu şahsiyet, görüntüsüyle dikkat çekmeyi amaçlayan Théroigne de Méricourt'du; on dokuzuncu yüzyıl yazarları onun üzerinden, Devrimin "Amazon"u, siyasal olduğu kadar cinsel olarak da özgürleşmiş bir kadın saplantısını geliştirdiler.

Théroigne bütün güvenilir anlatımlara göre çarpıcı derecede güzel olmasına rağmen, 5 Ekimde yalnızca Devrimin bir simgesi, her şeye kadir kadın olarak görünüşüyle önemliydi: Bir "Marianne" prototipi. Gelecekteki tarihi, göreceğimiz gibi, özel bir hazin devrimci kariyer türünün simgesi oldu ve Avusturyalı bir hapishane doktoru tarafından modern habis "devrimci humma" tanısı konulma onuruna sahip olacaktı. Ama muhteşem tüylerin altında kaba bir tarih vardı. "Amazon Théroigne" aslında Anne-Joseph Méricourt'du; Liègeli varlıklı ailesi zor günler geçirmiş, o da zekâsı ve vücuduyla geçinmek zorunda kalmıştı. Paris'te Marki de Persan'ın metresi ve kastrato opera şarkıcısı Tenducci'nin arkadaşı olmuştu. Cenova'da başka bir ilişkiden Fransa'ya dönmüştü ve 1789'da, birçok kişi gibi, kişilik değiştirmişti. Yirmi yedi yaşında bir sosyete fahişesi olmaktan çıkıp, konuşkan ve birçok erkek çağdaşına göre tehditkâr bir siyasal varlık haline gelmişti. Kapatma kadın, özgür bir kişi olmuştu. Anlaşılan, hâvalı bir çekiciliği de vardı. Versailles'da, altı saatlik yolculuktan sonra aç, öfkeli ve çamur içinde kente girerken saray muhafızlarıyla o konuştu.

Konuşmalar ve şarap eşliğinde sıcak bir karşılama öfkelerini azalttı. Ulusal Muhafızların Versailles komutanı, belediye ve başkanlık temsilcileri tarafından karşılandılar. Ancak saray alanına girmeye çalışınca, kilitli demir parmaklıklarla, parmaklıkların önünde ve arkasında İsviçreli muhafızlarla ve Flandre Alayından askerlerle engellendiler. Ulusal Mecliste daha az sorunla karşılaştılar. Maillard, yürüyüşün amacını açıklamak üzere Mounier tara-

fından kabul edildi; *Ne Zaman Ekmeğimiz Olacak?* broşüründen alıntılarla amacı açıkladı. "Aristokratlar," diyordu, "açlıktan ölmemizi istiyorlar." Bir değirmenciye un çıkarmaması için iki yüz lira rüşvet verildiğini daha o gün duymuştu. Vekiller "adını söyle" diye haykırdı, ama Maillard daha fazla atıp tutmadan, Rousseau'nun önerdiği vekilleri "geri çağırma" hakkını fiilen kullanan yüzlerce kadın Salle des Menus Plaisirs'i istila etti. Çamur ve yağmur kokan ıslak pamuklu giysiler nazlı ceket ve pantolonların yanı başına dikildi. Bıçaklar ve sopalar boş sandalyelere bırakıldı; tartışılan yasa maddelerinin basılı olduğu kâğıtların üzerine sular damladı. Paris Başpiskoposunu gören bazı kadınlar, Paris'te popülerleşen ruhban karşıtı sloganlar attı ve onu "kıtlık komplosu"nun baş kışkırtıcısı olmakla suçladılar. Ruhban sınıftan başka bir vekil, kadınları yatıştırma çabasıyla, suçlayıcı kadınlardan birinin elini öpmeye çalışma hatasını yaptı. Adamı iten kadın "Bir köpeğin pençesini öpmeye uygun değilim," dedi.

Mounier, Paris'e erzak temini için Kralın ve hükümetin ellerinden gelen her şeyi yaptığına kadınları inandırmaya çalıştı, ama kadınların bizzat Krala sormak istedikleri açıktı. Yürüyüş haberi Versailles'a geldiğinde Louis, Meudon'da avdaydı ve hızla saraya geri döndü. Biraz cesaretle, küçük bir kadın heyetini kabul etmeye razı oldu. Kibar konuşma tarzı ve erdemli görünüşüyle dikkat çeken on yedi yaşında çiçekçi bir kız, Pierrette Chabry, sözcü seçildi. Hassas anda sinirleri bozuldu ve bayılıp Louis'nin ayaklarının dibine düştü. Kuşkusuz, topluluk karşısında konuşmakta çektiği ıstırabı paylaşan birinin halinden anlayan Kral, nişadır getirtti ve kızın ayağa kalkmasına yardım etti. Sonra, Paris'in dışında yollarda tutulan tahılın derhal teslim edilmesi için açık emir verdiğini açıkladı. Küçük heyet görününce, saraya karşı kuşkuyla öyleydi ki, Charby hemen Kraldan rüşvet almakla suçlandı. Ama haşmetli baba havası henüz tamamen yok olmamıştı, çünkü bu doğrudan karşılaşma yorgunlukla birleşince, yürüyüşü başlatan öfkenin çoğunu dağıttı.

Ama tehlike geçmemişti. Lafayette'in atlısı, küçük bir orduyu bulan bir kitlenin Versailles'a yürüyüşü konusunda Meclisi uarmaya geldi. Çok az vekil bu haberi coşkuyla karşıladı, ama Barnave gibi, Kralın Paris'te oturmasını önerenlerden bazıları öngörülerinde haklı çıktığını düşündü. Kötü haberi Mounier'ye götür-

ren Mirabeau, onun olayı tuhaf bir biçimde alaya aldığını gördü; âdeta Devrimdeki rolünün son bulmasına dünden razıymış gibi görünüyordu.

Saat altı civarında Louis hem İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesini hem ağustos kararnamelerini itirazsız ya da koşulsuz kabul etmeye razı oldu. Sonra en iyi eylem planı konusunda bakanlarından görüş aldı. Saint-Priest kaçmayı ya da direnmeyi önerdi; Necker, her iki hareketin de Kralın Devrimi onaylamak yerine, ona savaş açtığını söyleyenlerin elini güçlendireceğini öne sürerek, iki seçeneğe de karşı çıktı. Louis, ailesinin güvenliğiyle ilgili kaygılar ile her ne şekilde olursa olsun, sorumluluktan kaçıyor görünmekten duyduğu nefret arasında kaldı. Yerinden kıınıldamamaya karar verdi.

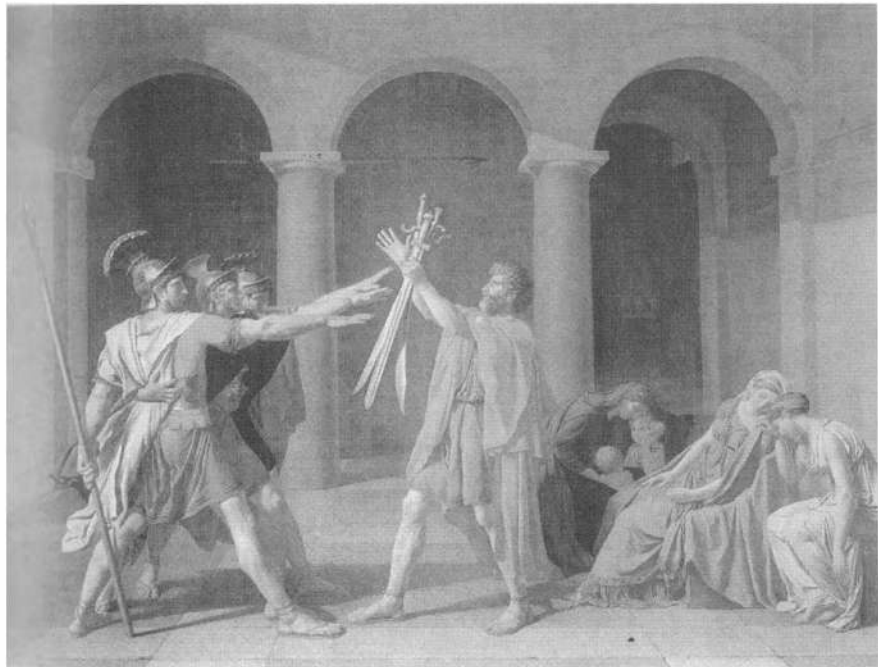
Gece yarısına az bir süre kala Ulusal Muhafızlar, altı kol halinde yorgun argın Versailles'a girdi. Sayıları o kadar çoktu ki, koşar adımla geçmeleri bile bir saati aldı. Versailles'a gelinceye kadar pazarcı kadınların aklına gelmemiştii, ama muhafızlar kraliyet ailesiyle birlikte Paris'e dönmeye ve bundan böyle onları Paris'te tutmaya karar vermişti. O yüzden, kraliyet korumalarıyla Ulusal Muhafızlar arasında şiddetli bir çekişme için her şey hazırdu. İki-sinin arasında, Parisli taydaşlarıyla işbirliği yapmaları emredilen Versailles Ulusal Muhafızları vardı. Korumalar, cezalandırılmak üzere olduklarını anladılar ve direnişre hazırlandılar. Saat dokuz civarında kısa süreli karşılıklı ateş edildi; ama öncelikle Kral ve Kraliçenin güvenliğiyle ilgilenen korumalar avludaki karakollarına ve bizzat sarayın içine çekildiler.

Geceyarısı Lafayette, Ulusal Muhafızların seferinin zor kul-lanma amacı olmadığını Ulusal Meclise anlattı ve Versailles'a ge-tirmekten başka çaresi olmadığını da neredeyse itiraf etti. Kral Flandres Alayını gönderirse, Kralın yakın korumalarının yerini *gardes françaises* alırsa ve Majesteleri ulusal kokartla sempatik bir harekette bulunmayı lütfederse sükûnet sağlanabilirdi. Su-baylar ve askerler, tuzağa düşeceği korkusuyla Lafayette'in eşlik-siz şatoya girmesine izin vermek istememelerine rağmen, Kralın onu kabul etme koşulu buydu. Kraliyet dairelerine doğru giderken düşmanca bakışlar ve yorumlarla karşılaştı. Merdivenlere karısı-nın babası Dük d'Ayen yerleştirilmişti; koruma yüzbaşısı olarak,

1. Antoine Callet, *Louis XVI in Coronation Robes*, Musée Bargoin, Clermont-Ferrand (foto: Lauros-Giraudon/Bridgeman Art Library)

2. Jacques-Louis David, *The Oath of the Horatii* (1785), Musée du Louvre, Paris (foto: AKG-Images/Erich Lessing)

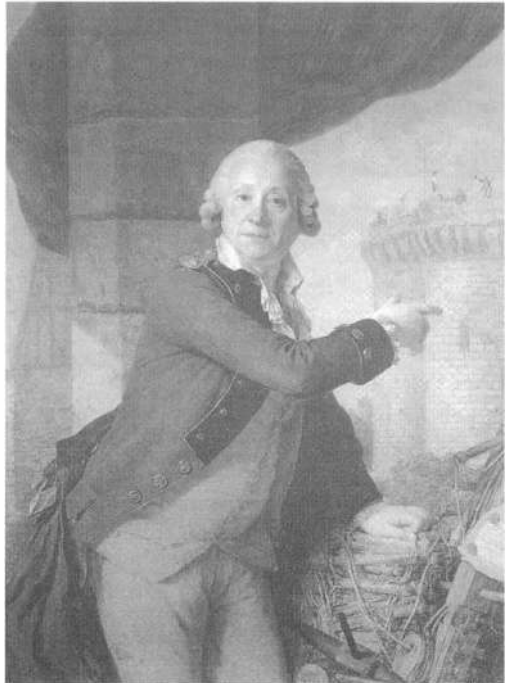

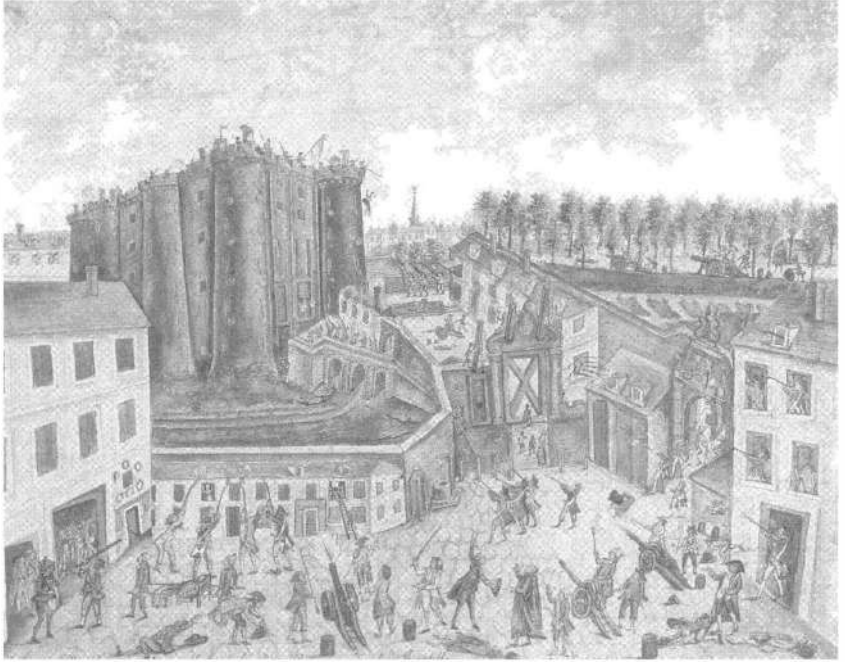
3. Elisabeth Vigée-Lebrun, *Marie-Antoinette and her Children* (1785), Musée du Château, Versailles (foto: AKG-Images)

4. Angélique Allais, *Portrait of Honoré Gabriel Victor Riquetti, Comte de Mirabeau*, Musée Carnavalet, Paris (foto: copyright © Fotothèque des Musées de la Ville de Paris)

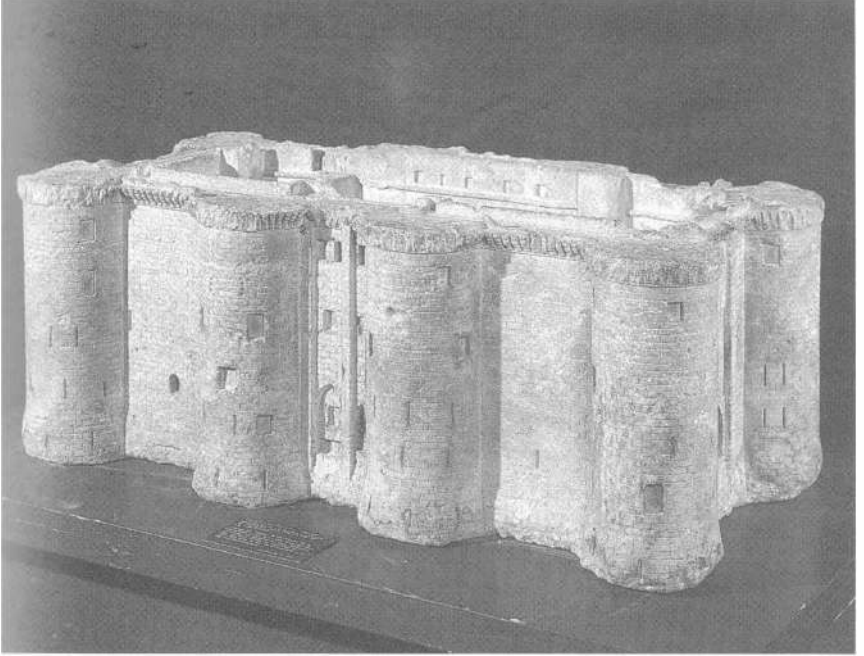
5. Antoine Vestier, *Jean-Henri, Chevalier de Latude* (1789), Musée Carnavalet, Paris (foto: Lauros-Giraudon/Bridgeman Art Library)

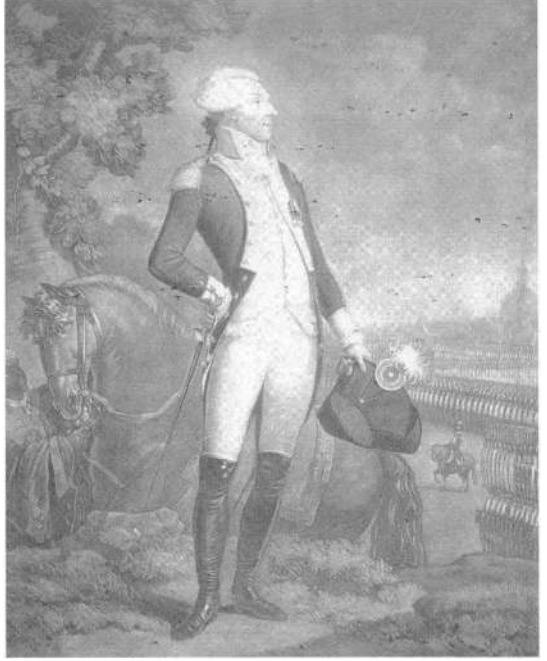
6. Savaşlardan biri olan şarap dükkanı sahibi Claude Cholat'ın gözünden Bastille'nin ele geçirilişi. Popüler baskıların çoğunda olduğu gibi günün bütün olayları tek bir resimde betimlenmiş.

Claude Cholat, *The Storming of the Bastille*, 14 July 1789, Musée Carnavalet, Paris (foto: AKG-Images)

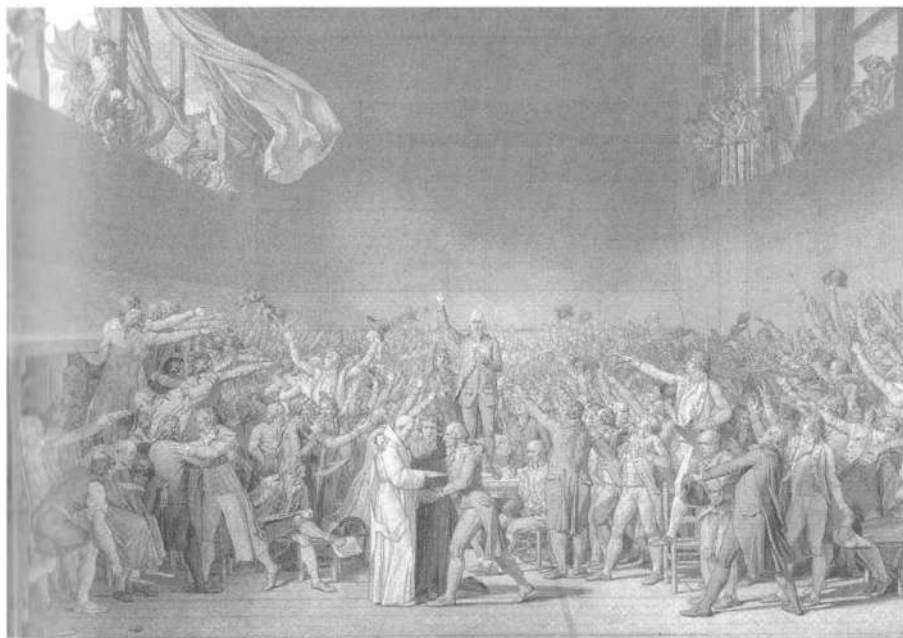

7. Pierre François Palloy, Bastille taşlarıyla yapılmış Bastille modeli (1789),
Musée Carnavalet, Paris (foto: Lauros-Giraudon/ Bridgeman Art Library)

8. Louis-Philibert Debucourt,
*Lafayette as Commandant
of the National Guard* (1789),
Musée de la Ville de Paris (fo-
to: AKG-Images)

9. Kaynağı belirsiz, "Versailles'a! Versailles'a!" (1789), Musée de la Ville
de Paris (foto: AKG-Images)

10. Jacques-Louis David, *The Tennis Court Oath* (1791), Musée du Louvre, Paris (foto: AKG-Images)

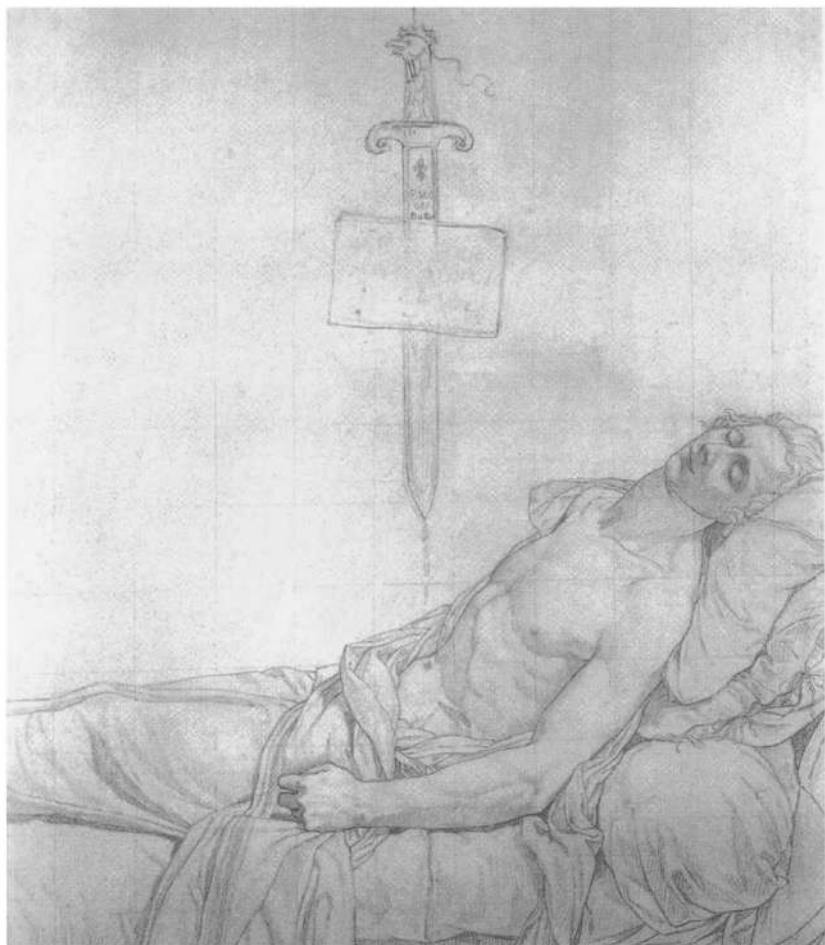

11. Louis-Jean-Jacques Durameau, *Pierre-Victurnien Vergniaud* (1792), Musée Lambinet, Versailles (foto: Lauros-Giraudon/Bridgeman Art Library) [Üst]

12. XVI. *Louis* ulusun sağığına içiyor, 20 Haziran 1792, Musée de la Revolution, Vizille (foto: Visual Arts Library/ Bridgeman Art Library) [Sağ üst]

13. Jacques-Louis David, *Head of Lepeletier de Saint-Fargeau* (foto: copyright © Bibliothèque Nationale, Paris) [Sağ alt]

14. Anatole Devosge, *Lepeletier de Saint-Fargeau on his Death-bed*, Musée des Beaux-Arts, Dijon (foto: copyright © RMN, Paris)

qu'un sang impur abreuve nos Sillons.

Lundi 21 Janvier 1793 à 10 heures un quart du matin sur la place de la révolution, ci devant appelé Louis XV. Le Tyran est tombé sous le glaive des Loix. ce grand acte de justice a consterné l'Aristocratie ancienne la superstition Royale, et créé la république. Il imprime un grand caractère à la convention nationale et la rend digne de la confiance des Français.....
ce fut en vain qu'une faction audacieuse et des la calomnie, du charlatanisme et de la chicane, le de la convention demeura incbranlable dans ses de la liberté et à l'ascendant de la vertu.

Retrait de la 3e Lettre de Maximilien Robespierre

orateurs insulteront toutes les ressources de courage des républicains triompha la majorité principes, et le génie de l'intrigue ceda au génie

à ses commetans.

A Paris chez Villeneuve Gravure rue Aschardie St-Amandin Maison du passage N. 75.

15. Villeneuve, *Matière à réflexion pour les jongleurs couronnées*, Musée Carnavalet, Paris (foto: copyright © Fotothèque des Musées de la Ville de Paris)
Alttaki ibare Robespierre'in seçmenlerine yazdığı mektupta yer alır. İdamın "Ulusal Konvansiyona yüce bir karakter verdiğini ve Fransızların güvenine layık kıldığını" ilan ediyor.

16. Joseph Boze, *Portrait of Jean-Paul Marat* (1793), Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique, Brüksel (foto: Bridgeman Art Library)

17. Jacques-Louis David, *The Death of Marat* (1793), Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique, Brüksel (foto: Lauros-Giraudon/Bridgeman Art Library)

LA FRANCE RÉPUBLICAINE.

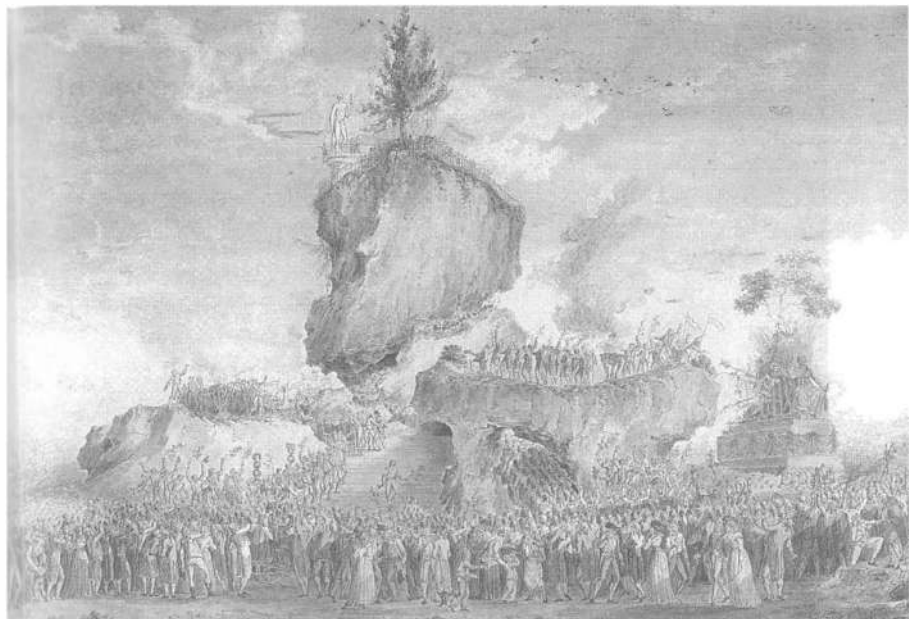
Offrant son Sein à tous les Français.

Se vend à Paris chez les Citoyens Saint-Clément, Crétet, Maissen, des Républicains, et chez les Citoyens de la République, au coin de la rue des Capucins.

18. A. Clement (Boizot'dan sonra), *La France Républicaine*,
Bibliothèque Nationale, Paris (foto: Lauros-Giraudon/ Brid-
geman Art Library)

19. De Breen, (yoğun biçimde idealleştirilmiş) *Marie Antoinette in Mourning in the Conciergerie*, Musée Carnavalet, Paris (foto: AKG-Images)

20. Thomas Naudet, *The Festival of the Supreme Being at the Champs-de-Mars, 8th June 1794*, Musée Carnavalet, Paris (foto: Lauros-Giraudon/Bridgeman Art Library)

21. Kaynağı bilinmiyor, Maximilien de Robespierre (y. 1790), Musée Carnavalet, Paris (foto: AKG-Images)

22. Kaynağı bilinmiyor, *Robespierre Guillotinant le boureau* (1793), Musée de la Ville de Paris (foto: AKG-Images)

kraliyet emriyle damadına kesinlikle ateş ederdi. İlerlerken Lafayette bir saraylının "Cromwell gidiyor," dediğini duydu. Anında "Cromwell silahsız gelmezdi," yanıtını yaptırdı.

Üzeri çamurlu İki Dünyanın Kahramanı, anlaşılan yürüyüş sırasında ezberlenen kelimelerle Kralın huzuruna çıktı: "Majestelerinin ayakları altında ölmeye geldim." Diğer yanda, dramatik ses tonunu alçaltarak, Kral *gardes françaises*in "kutsal şahsını koruma"sına izin verirse, Paris'e yiyecek teminini garanti ederse ve başkentte "atalarının Louvre'daki sarayında" oturmaya razı olursa, bu tür aşırılıklardan kaçınılabileceğini söyledi. Louis ilk isteklere razı oldu ve son isteği düşüneneğine söz verip, önce ailesine danışmak zorunda olduğunu ima etti. Lafayette bu buluşmayı hem Ulusal Meclise hem daha sonra kendi subaylarına ve askerlerine anlattı. Daha sonra birçok tarih, ondan sonra olanların Lafayette uykuya daldığı için gerçekleştiğinden yakındı; ama aslında sabah saat beşe kadar uyanık kalıp iki muhafız grubu arasında savaş tehlikesinin geçtiğinden emin oldu. O gün boyunca görünmeyen güneş berrak gökyüzünde doğduktan sonra Marki, büyükbabasının evinde bir kanepeye yığıldı.

Gözü açık bir kabus görecekti. Sabah saat beş otuz civarında silahlı bir grup bir yolunu bulup saray alanına girdi. Bilinmeyen bir nedenle –belki muhtemel haydut görüntüsü– kraliyet korumalarının komutanı bahçenin diğer ucuna, Grand Trianon civarına büyük bir müfreze göndermişti. Bu durum Cour des Ministres'i görece savunmasız bıraktı. Olasılıkla bir askerın yönlendirmesiyle kalabalık, Cour de Marbre'a zorla girdi ve kraliyet dairelerine çıkan merdivenleri tırmandı. Daha sonra bir muhafız, bir kadının bağırarak "*coquine*in [Marie-Antoinette] kalbini sökmek, kafasını kesmek, ciğerini pişirip yemek [gerek] ve bu da yetmez," diyen bir kadını duyduğunu söyledi. Bir muhafız, hücumla kalkan kalabalığa ateş etti; bir adam düştü ve asker oracıkta öldürüldü. Kraliçenin dairesinin dışında görevli ikinci bir muhafız, kalabalığı ikna etmeye çalıştı ve başarısız olunca içeridekilere Kraliçenin yaşamının tehlikede olduğunu bağırdı. O da yere serildi, ama uyarısı tam zamanında gelmişti. Silah sesinden ve bağırıışlardan dehşete kapılan Marie-Antoinette yalın ayak, terlikleri elinde ve "Dostlarım, dostlarım, beni ve çocuklarımı kurtarın," diye haykırarak

koştı. Bir geçit onu Louis'nin bölümüne götürdü, ama Louis de çocuklarını aramaya gitmişti. On dakikadan fazla bir süre boyunca kilitli kapıyı çaresizce yumruklarken, "Avusturyalı orospu"nun ve ateş altındaki odalardan peyderpey geri çekilen korumaların peşine düşün kalabalık, Aynalı Salonu gürültüye boğdu. Sonunda Marie-Antoinette'in delice çılgınlıkları ve dövünmesi işitildi ve aile Salon de l'Oeil de Boeuf'de yeniden birleşti. Dauphine ve kız kardeşi ağlarken, anne ve babaları ellerinden geldikçe onları teskin etmeye çalıştı. Greuze onları orada resmetseydi, Louis salonun aslanı olurdu.

Başlarına kötü bir şey gelmeden, daha sonra Cumhuriyetin en yılmaz generallerinden biri olan Lazare Hoche'un komutasında ilk Ulusal Muhafız bölükleri kalabalığın önüne geçti ve kraliyet ailesini tehlikeden kurtardı. Dışarıda, öldürülen iki korumanın sırtlarına geçirilen kelleleri sokaklarda dolaştırılıyordu. Miomandre de Saint-Marie'nin kellesi, stüdyo çalışması için kullandığı Romalı giysiler giymiş Nicolas adlı bir sanatçı modeli tarafından sallandı. Kahkahalar, sevinç çılgınlıkları ve alkışlar birbirini izledi ve o günün sonrasında avlar tekrar Palais-Royal'e götürüldü ve Yurttaş Curtius'un balmumu eserlerinden biri gibi bahçede sergilendi.

Felâketle uyanan Lafayette, atının eyerlenmesini beklemeden şatoya koştı. Şatoya varmadan, bulabildikleri her korumaya saldıran ve buldukları yerde linç etmeye hazırlanan silahlı bir güruhla karşılaştı. Durmalarını emredince adamlardan biri Lafayette'e döndü ve Ulusal Muhafızlara onu öldürün dedi. Lafayette öfkeyle adamı yakalayıp tutuklamaya çalıştı. Ama kendi korumalarını, diğer korumaları serbest bırakmaya ikna etme gereği aklını çeldi; bir zarar görmeyeceklerine dair Krala söz verdiğini açıkladı.

Salon de l'Oeil de Boeuf'de kraliyet ailesini sarsılmış buldu. Ölümün eşiğinden döndüklerini biliyorlardı. Kral sakinleşince, Paris muhafızlarına –büyük çoğunluğu *gardes françaises*– sakin, ama bu kez garip duraksamalar olmadan seslenip, kendi korumasının isnat edilen hakaretlerde bulunmadığını açıkladı. Bunun karşılığında beklenmeyen bir şey oldu: Muhafızlar ona sadakat yemini etti. Paradoksal bir biçimde, Versailles'a dönme arzuları neredeyse monarşinin son bulmasına neden olmuştu. Bundan cesaret alan

Louis, ailesiyle birlikte balkona gidip, Cour de Marbre'daki kalabalığa Paris'e gideceğini ve kendisini "iyi ve sadık tebamın sevgisi"ne teslim edeceğini söylemeye razı oldu. Alkış patlaması dindikten sonra, korumasına iftira atıldığını söyledi. Ama Lafayette, doğuştan gelen siyasal tiyatro dehasıyla, bir koruma başçavuşunu kucaklayıp, şapkasına üç renkli bir kokart takarak anı taçlandırdı. Tek bir hareketle Kralın muhafızını Ulusa iade etmişti.

Meşrulaştırılacak bir "yabancı" daha vardı. En zor an buydu. Lafayette, Kraliçenin tek başına balkona çıkmasını istedi. Anlaşılar bir biçimde, yaşadıklarından sonra Marie-Antoinette'in sevildiğiyle ilgili yanlışlamaları kalmadı ve isteği yerine getirmekten çekindi. "Bana yaptıklarını görmediniz mi?" dedi. Lafayette, "Evet, Madam," diyerek yanıt verdi. "*Venez*" –gelin. Hazırlandı, çocuklarını da yanına aldı; aşağıdaki kalabalıktan gelen bir kükremeye karşılaştı: "Çocuk yok." Greuze ailesi, büyüleme gücünü kaybetmişti. Ama Lafayette kaybetmemişti. Oğlunu ve kızını içeri aldı ve tek başına balkona çıkıp kalabalığın karşısına dikildi. Sonra Lafayette yanına geldi ve daha sonra salt sezgisel dediği bir hareketle eğilip elini öptü.

Bunun sonucu felâket, gülünç olabilirdi; Lafayette'in Yurtsever numarası yapan bir saray dalkavuşundan başka bir şey olmadığına doğrulayabilirdi. Ama mucize yarattı. Elmas Gerdanlık Olayından beri duyulmayan "*Vive la reine*" sloganları, komutana yönelik tezahürata karıştı.

Üç saat sonra, Lafayette'in altmış bin dediği çok büyük bir kor-tej Versailles'dan hareket etti. Önde ve arkada Ulusal Muhafızlar; arada Lafayette'in eşlik ettiği kraliyet arabası vardı; Lafayette'i Necker hükümetinin bakanları, Ulusal Meclisin üyeleri ve Fransa sarayının geri kalanı izliyordu. Onların arkasında saray ambarlarından yüklenen unla dolu araba katarı vardı. Askerler ve kadınlar mızrakların ve süngülerin uçlarında somun ekmek taşıyor ve şarkılarla "fırcıncıyı, fırcıncının karısını ve fırcıncını oğlunu Paris'e" getirdiklerini söylüyorlardı.

Kentin kapısında Bailly yine Louis'ye kentin anahtarlarını sundu ve kraliyet grubu Hôtel de Ville'e gitti; orada onlar için bir taht kurulmuştu. Biraz daha balkona çıktıktan sonra akşam saat sekizde Tuileries'de yeni ikametgâhına ulaştı. Dauphine yeni oda-

sını çok çirkin buldu; ama ertesi gün Kraliçe, Avusturya Büyükelçisi Mercy d'Argenteau'ya şunları yazdı:

Rahat olun, ben iyiyim. Nerede olduğumuzu ve buraya nasıl geldiğimizi unuttuk; özellikle bu sabah ekmek kıtlığı çekilmezse, halkın ruh halinden memnunuz... Halkla, milislerle ve pazarcı kadınlarla konuşuyorum; hepsi elini bana uzatıyor, ben de onlara. Kentte çok iyi karşılandım. Bu sabah halk bizden kalmamızı istedi. Ben de, Kral ve ben söz konusu olduğumuz sürece, nefretin sona ermesinden başka bir şey istemediğimiz için kalıp kalmamamızın onlara bağlı olduğunu ve dökülen en ufak kanın bizi dehşet içinde kaçıracakını söyledim.

Poissardlar da şu şarkıyı söyledi:

*A Versail' comme des fanfarons
J'avions amené nos canons
Falloit voir, quoi qi'j'étions qu'des femmes
Un courage qui n'faut pas qu'on blâme*

*Nous n'irons plus si loin, ma foi
Quand nous voudrons voir Notre Roi
J'l'aimons d'une amour sans égale
Puisqu'il d'meur dans notre' Capitale*

Getirdik Versailles'a toplarımızı
Kibirli delikanlılar gibi
Kadın olsak da gösterdik
Kimsenin gösteremeyeceği cesareti

Çok uzağa gitmemiz gerekmez
Kralımızı görmek istediğimiz zaman
Eşsiz bir sevgiyle severiz onu
Başkentimizde yaşamaya geldiği için.

Aynı gün Ulusal Meclis, Target'nin önerisini, Louis'nin resmi anayasal unvanının *roi de France et de Navarre* değil, *roi des Français* olması önerisini kabul etti. Ülkenin bir tür mülk olduğu bir daha hiçbir şekilde ima edilmeyecekti. Ama Target'ye göre, yeni tanımlama akademik bir cinas anlamına da geliyordu. Lo-

uis, ortaçağda Frankların bizzat adıyla özgürlüklerini ilan eden şefi Rex Francorum'un yeniden vücut bulması olacaktı. Ama Özgürlerin Kralı olarak selamlanması durumunun kendisinin fiilen mahkûmiyeti olduğunun farkındaydı.

Yirmi kilometre ötede XIV. Louis'nin büyük sarayı, M. de La Tour de Pun gözetiminde, tahtalarla kapatılıyordu. Yağmacıları uzak tutmak için kapılarına büyük demir kilitler vuruldu ve birkaç nöbetçi sessiz avlularda nöbet tuttu. Le Brun'un Apollo kralı, boş Aynalı Salonun tavanında türedi Hollandalıların karşısında hâlâ arabasındaydı, ama mermer merdivenlerin duvarları mermilerle delik deşikti. Versailles çoktan bir müze olmuştu.

İnanç Hareketleri Ekim 1789-Temmuz 1790

I CANLI TARİH

23 Ekim 1789'da Ulusal Meclis dünyanın en yaşlı adamıyla tanıştı. Adı Jean Jacob'tu ve elinde 1669 yılında imzalanmış bir vaftiz belgesiyle huzura çıktı. Belgeye göre 120 yaşındaydı. Uzmanlar daha yaşlı birinin yaşadığını iddia etti: 1649'da I. Charles'ın başı vurulduğunda bebek olan John Melville adlı İskoç bir çiftçi. Ama Jean Jacob'un yumuşacık beyaz bukleleri ve solgun gözleri, Meclisin onu resmi olarak "insan ırkının duayeni" ilan etmesine yetecek kadar iyi bir tanıktı. Yüzü harita gibi kırışık olan Jean Jacob jeolojik zamana aitmiş gibi görünüyordu. Genç Güneş Kral için Versailles Sarayı inşa edilmeye başlandığı yıl doğmuştu ve tamamen yıkılmasa bile, gereksizleştğini görecektir kadar yaşamıştı. Jura'da çorak bir dağda yalıtık yaşamıştı ve karla kaplı doruklar, eski yüzyılın feodalizminin normlarında donup kalmış toplumsal varoluşunu korumuştur; bu yüzden vekiller onu canlı bir fosil –"Jura dağlarının serfi"– olarak selamlayabilirdi. Şaşırtıcı ölçüde anlaşılır bir hırıltıyla ilan ettiği gibi, şimdi de özgür bir insan olacak kadar yaşadığına şükretmek için Paris'e gelmişti. Devrim, Fransa gibi, ona da ikinci bir yaşam vermişti. 1789'un anahtar ifadelerinden biriyle, *régénération*un nimetlerini yaşamıştı. Bunun karşılığında her vekil, devam eden gücü kutlama törenine en az üç lira bağışta bulundu.

Jean Jacob'un yanında çocuk kalan diğer kıdemli yurttaşlar da eski damarlarda akan yeni kan olarak Devrimi hissetmek istedi. Kont de Luc, gerçek bir *noble-enragé*, Devrimin romatizmalarını iyileştirdiğine yemin etti. Yetmişlik Chevalier de Callières o kadar gençleşmişti ki, üretken bir yurtsever şarkılar bestecisi oldu (şarkılarından biri, özgürlük "benim için aşktan yüz kat da-

ha değerli" diye ilan etti). De Callières o gayretle, altmış yaşından küçük kimsenin kabul edilmediği ve sakal bırakmanın zorunlu olduğu özel bir Emektar Ulusal Muhafızlar Taburu kurdu. (Tabura girmeye çalışan bazı sahte eserler yakalandı.) Devrimci törenlerde ve kutlamalarda, Fransa'nın kurtulduğu "Gotik" geçmişin ve içinde yeniden doğduğu masum geleceğin simgesel ifadeleri olarak emektar yurtseverlere ve çocuklara özel yerler ayrıldı. Bu yüzden, on bir yaşında bir çocuk, "yurtseverlik hediyesi" olarak gümüş ayakkabı tokaları ve vaftiz kupasıyla Meclisin karşısına çıkıp tartışmalara katılma izni isteyince, isteği kabul edildi ve iltifat edilip, ebeveynlerinin verdiği iyi yurttaş eğitiminin yararını cömertliğiyle gösterdiği söylendi.

İlk yılında Ulusal Meclis her türlü yurtsever bağlılık gösterisini barındırdı. Çünkü ilk elde Fransa'ya yeni yönetim ve temsil kurumları kazandırma pratik işiyle uğraşırken, aynı zamanda siyasal bir tiyatro görevi de gördü: Hitabet ve işaret dilinin, hatta bazı durumlarda şiir ve müziğin, Devrimin temsil ettiği söylenen ilkeleri canlandığı yer. Meclis, tarihselliği ve emsali tanımadığı için, bu meşruiyet ilkeleri evrensel geçerlilik iddiasında bulunmak zorundaydı. Kurucu Meclisin (Meclis kendisine artık böyle diyordu) huzuruna çıkanlardan bazıları bu evrenselliği yansıtmaktaydı. Örneğin Temmuz 1790'da İsviçre kantonu Fribourg'dan kürek cezasına çarptırılmış iki mahkûm, Meclisin huzuruna çıktı. Fransa kadırgalarını yalnızca kendi suçluları için değil, istemediklerini dökeceği bir yere ihtiyaç duyan diğer Avrupa devletlerinin suçluları için de kullanmıştı (kârlı sözleşmelerle). Meclis, yerli nüfus için kürek cezasını kaldırma adımını henüz atmamıştı (bir kere, Akdeniz'e ve Atlantik'e yakın ambarlarda *galérien*lerin yakında serbest bırakılacağına dair yaygın bir korku vardı). Ama Avrupa "despotizmleri" için onursuz bir "köleliğin" aleti olmayacağını ilan etmeye istekliydi. Vekiller tarafından alkışlanan ve Başkan tarafından kucaklanan İsviçreli mahkûmlar (ne tesadüf ki, birinin adı Huguenot'ydu) kahraman ilan edildi ve zincirleri esin kaynağı ve uyarı olarak Eglise des Prémontrés'nin kirişlerine asıldı. Onların onuruna o gece Théâtre-Français'de *Namuslu Suçlu* adlı bir oyun sahnelendi.

Bu gösteriler devrimci bir sirkteki hareketlerden ibaret değildi. Vekillerin kendilerine olan inancını devam ettirmekte ve onları

Uluslarının dünyada yalnız olmadığına, daha büyük, alabildiğine geniş –şimdi muhtemelen kurtulmak için gözlerini Fransa'ya diken– bir “ezilenler” ailesinin parçası olduğuna inandırmaktaydı. 19 Haziran 1790'da “evrenin ezilen uluslarının” temsilcilerinden oluşan bir heyet, kendi kendine “İnsan Irkının Hatibi” unvanı veren Anacharsis Cloots'un öncülüğünde, kendi ulusal kıyafetleriyle –hepsi üç renkli kurdeleyle çevrili Alman, Felemenk, İsviçre, hatta Hint, Türk ve İran kıyafetleri– huzura çıktı. “İnsanlar arasındaki ilk eşitliği geri getirdiği” için Meclisi kutladılar ve “şanlı Fransız örneğinden cesaret alan, eşit ölçüde özgürlük hasreti çeken evrenin bütün halklarının, kendilerini ezen zorbaların boyunduruğunu kısa sürede kıracağına” söz verdiler. Buna karşı Başkan Menou ustaca bir dille, reddetmekten çok pohpohlama olarak anlaşılan terimlerle, onlara gitmelerini söyledi. Yeni bir çağın habercileri olmalıydılar. Ülkelerine dönünce kendi hükümdarlarıyla görüşmeye çalışmalı ve onları özgürlüğü geri getiren XVI. Louis'yi örnek almaya teşvik etmeliydiler.

Kuşkucular, olayı gülünç buldu. Ferrières, rengarenk delege-lerin kostümelerini Opéra'nın gardırobundan kiraladıklarını karısına yazdı. Ama bu olaylar ahmakça oldukları kadar, özellikle Claude Fauchet'nin konuşmalarda ve metinlerde vaaz ettiği, eşit ölçüde tumturaklı evrensel kardeşlik ve sevgi dinine de uygundu. Tümü Nicolas de Bonneville'in *Bouche de Fer*'inde basılan vaazlarında Fauchet, Caenli bir rahip, kendi “Toplumsal Çevre”sinin –kendisinin de vurguladığı gibi bir kulüp değil, bütün yeryüzüne saçılmış bir Yurttaşlar birliği– temel ilkesi olan bir tür Rousseaucu Hristiyan evrenselcilik vaaz etti. Devrimden önce dünya, insanları birbirinden ayırmaya çalışan soy yasalarıyla yönetilmişti. Şimdi insanlar en temel Hristiyan ilkeye, evrensel sevgi ilkesine dört elle sarılabilir ve gerçek özgürlüğü kardeşlikte bulabilirdi. Fauchet'nin açıkladığı gibi, çevrenin amblemi de birleştirici gücünden ötürü tercih edilmişti. Bu büyük “aile birliği”ni meydana getirmenin yolu, Akılla ittifak içinde Hakikatin ahlaki yeniden dirilmesi idi. Özgürlüğün kutsal mekânındaki iki İngiliz hacı, (kardeşlik mesajını hayvan krallığına kadar genişleten) ekümenik etyemez Robert Pigott ve Quaker David Williams gibi, diğer hatip ve yazarlar da Fauchet'nin uygar duygusallığını tekrarladı.

Ancak vekillerin çoğunluğu için Fauchet'nin binyıllık sevgi ve kardeşlik dünyası, sıcak belagat havası tarafından devrimci arazinin üzerine sürüklenen ütöpik bir balondan ibaretti. Onların hesabına göre kendi çalışmaları kesinlikle gerçekçiydi. Kurucu Meclis komitelerini –kurumsal değişimin gerçek güç merkezi– oluşturan insanlar birçok bakımdan bir o kadar soyut ve iyimser ilkelere göre hareket etmekteydi. Bütün insanları kardeşçe kucaklaşmayı bekleyen kardeşler olarak sunan evrensel bir dine taraftar olabilselerdi, aynı maddi ya da zihinsel doyum ihtiyaçlarıyla hareket ettikleri için bütün Fransızlara en azından aynı şekilde davranılabileceğini varsayarlardı. Örneğin Condorcet, Rousseau'nun temel aksiyomunu tekrarlardı; buna göre bütün insanlar eşit doğmuştu ve gayrimeşru güçle donatılmış keyfi sosyalleşme kurumları tarafından bu doğal eşitlikten koparılmışlardı. Bu geç Aydınlanma görüşü onlardan tarihin bu "Gotik" tortularını silip atmasını istiyordu –gelenek, alışkanlık ve yargı yetkisi arasındaki keyfi ayrımlar eski fetihlerin ürünüydü. Bunlar, insanları aynı yasalara bağlı ve aynı egemenliğe –kendi egemenlikleri– tâbi yurttaşlar olarak birbirleriyle ilişki içine sokan rasyonel, eşitleştirici kurumlarla değiştirilecekti.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi bu görüşün özünü zaten ifade etmişti; özellikle yasalar önünde eşitliği ve bütün yurttaşların yeteneklerine uygun her memuriyete girme hakkını düzenleyen Talleyrand'ın altıncı ilkesinde. Pratikte Meclise eski rejimin ayırt edici özelliği olan üst üste binen karışık yetki alanları örüntüsünü paramparça etme ve Fransa'yı tek bir yönetim mantosuyla örtme görevi vermekteydi. Bu konuda hiç kimse, iki baş milliyetçi papazdan, Sieyès ve Talleyrand'dan daha coşkulu değildi. Ağırlikların ve ölçülerin birliğini öneren ilk kişi Talleyrand'dı; Fransa'nın vilayetlerinin yerine, "departman" olarak anılacak birbirinin aynı seksen kareden oluşan bir ızgara geçirme önerisinin arkasında da Sieyès vardı.

Eski Rouenli Parlementer Thouret'nin Meclise sunduğu bu katı siyasal aritmetik eserinin öncülü şuydu: Fransa'nın değişken bir biçimde üst üste binen vergi alanlarına (*Fermeler*), kilise alanlarına (diyakozluklar), askeri komuta alanlarına (*généralité*ler) ve yargı alanlarına (*baillagelar*) ayrılması, "temsili yönetim"le bağ-

daşmazdı. Fransa rasyonelleştirilmeliydi; “altıgen” –Fransa’nın altı köşeli şekli– küp yapılmalıydı. Çünkü kök 3, olasılıkla Ma-sonik aksiyomların etkisiyle, devrimci yasa koyucuların takıntısı olmuş gibi görünüyor. Thouret’nin planına göre, her biri 324 fersah kare seksen-bir departman olacaktı; ızgaraya yapılan ek Paris içindi. Sonra her departman dokuz ilçeye ve her ilçe dokuz komüne bölünecekti. Her birimin yerel bir temsilciler meclisi olacak ve yerel yönetim organları oradan seçilecekti.

Bu önlem radikal olduğu kadar, eski rejim altında hazırlanan çok sayıda hayali planın doruk noktasını da temsil etmekteydi. *Département* terimini ilk kez XV. Louis döneminde d’Argenson icat etmişti ve katı eşbiçimliliğin yetki devriyle birleştirilmesi Du Pont de Nemours gibi fizyokratlarca uzun süre el üstünde tutulmuştu. Rasyonel ele alınan Fransa, anlamsız bir yığın kalıtsal “önyargı” yerine nihayet bilimsel pratiklerle yönetilecekti.

Ne var ki, doğranıp özdeş birimlere ayrılmış standart bir Fransa görüntüsü herkesi memnun etmedi. İçgüdüleri rasyonel olduğu kadar Romantik de olan Mirabeau, tasarı komitesini aşırı “geometricilik” ve “apriorizmle” suçladı ve basit coğrafi kapsamdan çok nüfusun daha mantıklı bir ölçü birimi olacağını savundu. Bu şekilde, belirli bir alana kimliğini veren yerel topografyayı, ırmakları ve dağları, vadileri ve ormanları hesaba katmak da olanaklı olacaktı. Izgara yaklaşımı, departman sınırlarıyla ilgili sayısız yerel anlaşmazlığın önünü alacak olsa bile vekillerin çoğunluğunun bunu tercih ettiği hızla anlaşıldı. Hükümrân Franche-Comté Parlementinin merkezi olmaktan çıkarılıp Doubs Departmanının basit bir *chef-lieusü* yapılmasından duyduğu memnuniyetsizlikle Besançon tipik bir örnekti. Abbé Millot ile avukat Bouvenot’yu özel temsilci olarak Kurucu Meclise gönderen kent, Haute-Saône gibi komşu departmanlara bereketli ovalar tahsis edilirken, Doubs’a dağların ve kayalık yaylaların egemen olmasından yakındı. Besançon, Lons-le-Saunier gibi kendini beğenmiş kasabaların dengi olarak cansızlaşmaya, “evleri ve binaları terk edilip sefil viranelere dönmüş, sokaklarını ve meydanlarını yabani otlar bürümüş” olmaya mahkûm muydu?

Bu tür yakınmalar bütün Fransa’da tekrarlandı, ama astronom-haritacı Kont de Cassini’nin yol göstericiliğiyle ve aylarca süren

tartışmaların etkisiyle Fransa'nın seksen üç departmanından (ne güzel ki, üçe bölünmeyen bir sayı) her biri şekillendi, yerel coğrafyasından türetilen bir adla kutsandı. Sonra Normandiya, Provence ve Bretonya'dan, Manche, Calvados ve Bouches-du-Seine; Gard, Var ve Bouches-du-Rhone; Morbihan ve Finistère koparıldı. Adlandırma bir tür bürokratik şiirdi, hâlâ da öyle: Duyarlılıkla ıslah edilen akılcılık.

Yurttaşları ayıran dışsal farklılıkları düzleştirmek için başka önemli simgesel alıştırmalar da vardı. Ekim 1789'da vekiller kendi tabakalarının tören giysilerini resmen kaldırdı. 17 Haziran 1790'da daha da dramatik bir adım atıp bütün kalıtsal soyluluk unvanlarını sildiler. Senyöral çalışma yükümlülüğünün birçok biçimi geçen ağustosta kaldırıldığı zaman, soyluluk biçimlerinin onursal unvan olarak kalacağı sanılmıştı. Ama şimdi Kurucu Meclis bunların yasal yurttaş eşitliğiyle bağdaşmadığını ilan etmekteydi. Toplumsal üstünlüğün bütün işaretleri yasaklandı: Evlerin ve arabaların üzerindeki armalar; hizmetçi ya da jokey (eski rejimin son dönem seçkinlerinin önemli bir saygınlığı) üniformaları; kiliselerde manor oturakları ve rüzgârgülü. Bundan böyle hiçbir yurttaş, bir yere egemen ya da sahip olduğunu gösteren hiçbir ad taşımayacaktı. Tek kalıtsal kimlik işareti, babasının aile adı olacaktı.

Bu dönüşümlerle ilgili en dikkate değer şey, bunların yine ezici ölçüde aristokratların, *ci-devant* soyluların eseri olmalarıydı. Aristokratlar sayısal olarak Meclise egemen olmamalarına rağmen, anayasayı hazırlayan ve Fransa'ya yeni kurumlarının şeklini kazandıran çalışma komiteleri, görece küçük bir entelektüel seçkin topluluğunun tekelindeydi; bunların çoğu Devrimden önce birbirlerini tanıyordu ve çok büyük bir bölümü eski monarşinin ya ordusunda ya yargısında ya hükümetinde ya da kilisesinde subaydı. Açıkça ortada olan bir şey vardı ki o da Kurucu Meclis *burjuva değildi*.

Üçüncü Tabaka için seçilenler arasında bile aristokrat kökenli vekiller bulunabiliyordu –yalnızca Mirabeau gibi ünlü vakaların yanı sıra, Vitry-le-François'ı temsil eden Balans senyörü ve subay Edmond Dubois-Crancé; büyük finans hanedanının bir kolundan gelen ve Etampse'in Üçüncü Tabakasını temsilen seçilen Louis Laborde de Méréville; Provence'da Draguignan Üçüncü Tabakasını temsilen seçilen Jean Mougins de Roqueford ve Limoges Üçüncü

Tabakasını temsilen seçilen Brignan senyörü Louis de Naurissart gibiler de vardı. Vekiller arasında, üçü başkan olmak üzere, en az otuz sekiz Parlement üyesi vardı ve hepsi eski kurumlarına ölüm darbesi indirmeye istekliydi. Mecliste şaşkırtıcı sayıda ordu subayı da vardı, elbette bunların çoğu, soyluların vekiliydi. Yeni Fransa'yı yaratan kişilerin ezici çoğunluğu eski rejimin memurları olmuştu.

Açıktır ki, 1789 baharında ve yazında Versailles'da yaşadıkları dramatik deneyimin bu insanlar arasında yarattığı dayanışma, toplumsal kökenlerinin önemini geri planda bırakmıştı. Şimdi ortak paylaştıkları yakın tarih, ayrıca belki kültürel alışkanlıklar onları birbirine bağlamaktaydı. Önemleri konusunda aynı fikirde olmasalar da, hepsi aynı kitapları okumuştur. Örneğin monarşiye verilmesi ya da verilmemesi gereken yetkilerle ilgili tartışmalar da, tıpkı Parlementitiraznamelerinde olduğu gibi, Montesquieu'den alıntı yapmak oldukça doğaldı. Değişik retorik –hukuksal, teatral, dinsel ve edebi– tarzlarının kendi dinleyici kitlesi vardı. Plutarkhos'a ya da Cicero'ya yapılan göndermeler hemen anlaşılıyordu. Yasama konuları bir taşra akademisinin gündemi gibiydi: Adalet reformu; kurumsal ekonominin seçici tasfiyesi; kapsamlı eğitim planları; kalıtsal önyargılara göre değil, toplumsal yararlılığa göre yönetilen bir Fransa. Hepsi Aklın esiri ve Erdemin tutkunuydu. Her şeyden önce, hepsi kendini yurtsever olarak görüyordu. Hatta yeni bir aristokrasi oluşturdukları bile söylenebilir; bu aristokrasinin egemenlik kanıtı, siyasal bir dile sahip olmasıydı ve en çarpıcı özelliği, çoğunun geldiği kasta açılan simgesel bir savaştı.

Bütün bu yakınlıklar siyasal uyumun garantisi değildi. 1789'un ikinci yarısı ve 1790, aynı geçmişe sahip eski arkadaşlar arasında giderek keskinleşen bir siyasal bölünmeye tanık oldu. Daha önce Paris Parlementinin bir *conseillers*i olan Adrien Duport ve aynı Parlementin eski başkanlarından Michel Lepeletier (*ci-devant* "de Saint-Fargeau") monarşiye kesinkes karşıydılar ve Ferrières tarafından "solcu" –Avrupa tarihinde terimin ilk kullanımı– olarak tanımlandılar. Amerika'da Lafayette ile birlikte askerlik yapan, ama Lafayette'in yurttaş ordusunun komutanlığıyla ilgili çok derin kuşkulara sahip olan kusursuz aristokrat Lameth kardeşler de onlara katıldı.

En etkileyici ve en uzlaşmaz hatibi Barnave olan bu grup, Meclisin Paris'e taşınmasından sonra Saint-Honoré Caddesindeki Jakobenler Manastırında toplanan Anayasanın Dostları Derneğinin oturumlarına egemen oldu. Ama Otuzlar Derneğinden ve Versailles'da onun devamı "Breton Kulübü"nden çok sayıda eski arkadaş ayrılıp rakip 1789 Kulübüne gitti. Bunların arasında Mirabeau, Sieyès ve Talleyrand da vardı. Jakobenler halktan taraftar toplamaya çalışırken ve vekil olmayanları da üyeliğe ve dinleyiciliğe kabul ederken, 1789'cular seçimlerinde daha dışlayıcıydı; kendi derneklerini, geçen kış Üçüncü Tabaka egemenliğini yaratmış olan akşam yemeği tartışmalarının ve siyasal kahvaltılarının bir devamı olarak görüyorlardı. Şimdiki kaygıları daha pragmatikti ya da daha doğrusu yaşayabilir bir devlet yaratmanın sorunlarıyla uğraşıyorlardı. Barnave ve de Lamethler Devrime esas tehlikenin kralcı komplodan ve demokrasinin kısıtlanmasından geldiğini düşünürken, Mirabeau ve Talleyrand, anarşinin ve iflasın Devrimi çok ciddi biçimde tehlikeye attığına inanıyordu. Jakoben liderlik 1789'cuların seçkinci entrikacı olmalarından kuşkulandı; hasımları ise de Lamethleri ve Barnave'ı sorumsuz, kendini beğenmiş boşboğaz diye tarif ederek karşılık verdi.

Siyasal kişilik farklılıkları çok önemli olmasına ve Devrim boyunca önemli kalmasına rağmen sorun bundan ibaret değildi. (Devrimci siyasette ciddi bir sorun olarak bu kişilik kavgalarını sarfınazar etmek modern tarih yazımının en aşikâr ihmallerinden biri olmuştur.) Devrimin öncelikleri, gerçekleşme nedeni tartışma konusuydu. 1789'un ve 1790'ın Jakobenleri için her şey özgür ve hesap verebilir bir temsilin sağlanmasıyla, devletin yurttaşla bağımıllı olmasıyla ilgiliydi. Daha ılımlı hasımları –çoğu, Du Pont de Nemours ve Talleyrand gibi, geçmişte monarşinin bakanlıklarını ıslah etmekle uğraşmıştı– için ise Devrimin amacı daha güçlü, dinamik bir Fransa yaratmaktı. Yurttaşlar, temsil edildikleri devlet güçlendiği ölçüde mutlu olacaktı. İlerleyen devrimci yıllarda gerçekleşen hiçbir şey bu temel tartışmayı bitirmedi.

Resmi hükümetin giderek anormalleşen karakteri sorunu ağırlaştırdı. Umut bağlanan Necker, Fransa'nın devam eden mali krizini çözecek türden bir anayasal otorite ortaya koyamamıştı. İnsan Hakları Bildirgesi, bir tür siyasal simyayla, iflas tehlikesini ortadan

kaldırmamıştı. Ağustosta Necker, yılı idare etmek için seksen milyon borçlanma ihtiyacıyla Meclise gelmiş ve gerekli yetkiyi almıştı. Ne var ki, eylülün sonunda durum vahametini sürdürdü ve yıllık gelirin dörtte birine varan ek bir vergi koyma önerisiyle Kurucu Meclise döndü. Yılda dört yüz liradan az kazanan yurttaşlar muafı; vergi dört yılda ödenebilirdi ve resmi olarak, hükümetin mali durumu elverdikçe geri ödenen bir borç sayılacaktı.

Bekleneceği gibi, öneri Mecliste bir hengameye neden oldu. Necker'den tiksitmeye devam eden ve Kurucu Meclis vekillerin bakan olmasını resmen yasaklayana kadar bir Yetenek Bakanlığı'nın başı olarak onun yerini almayı uman Mirabeau, Cenevrelinin açıkça bozguna uğradığını görmekten mutluydu. Aix'deki seçmenlerine, Meclisin gözünü korkutup, sıradan yurttaşların üzerine ağır yük bindirecek bir vergiyi kabul ettirmek için iflasın bir tehdit olarak kullanıldığını yazdı. "Bir iflas, aldıkları aşırı faiz oranlarıyla devleti mahveden Paris'in ve diğer kentlerin büyük kapitalistlerini vuracağı için, o kadar büyük bir tehlike olarak görmüyorum."

Yalnızca birkaç hafta sonra fikrini açık bir biçimde değiştirmişti. Necker'in planından hâlâ kuşku duymasına rağmen Mirabeau bu kez iflası, savunmasız dulları ve dürüst esnafı da vuracak korkunç bir yıkım olarak sunmaktaydı. "İflas en acımasız, en insafsız, en haksız ve en feci vergi değilse nedir?" İflası def etmenin araçlarını tartışan ve alternatif bir plan, yani en büyük servetler karşılığında daha seçici bir zorunlu borçlanma öneren Mirabeau, Meclisi kendi kolektif saflığının eksiklikleriyle yüzleştirmek için en savaşkan belagatini savurdu. Üzüntüyle, öfkeyle ve çalkantılı sabırsızlıkla köpüren olağanüstü bir performans sergiledi. Mirabeau, yaşamların değil, paranın feda edilmesinden söz etmesine rağmen, Roma tarzı takibatı daha uğursuz bir abartının geleceğini haber vermekteydi. Hatip, seçici cezalandırmayı ister ve bundan kaçınanların sorumlu tutulacağı uyarısında bulunurken, Robespierre onu dinleyen vekiller arasındaydı:

Seçim yapın! Halk kitlesinin kurtulabilmesi için küçük bir sayının can vermesi gerekir?.. Bu kederli kurbanlara acımadan vurun, yok edin, uçurumdan aşağı atın... Ne, dehşetle irkiliyor musunuz? Önemsiz insanlar, pısrık insanlar...

Bu felâketin Fransa'nın üzerine kusacağı hesapsız kötülükle-

rin çilekeş mütefekkirleri; çaresizlik ve sefalet çırpınmalarının diğerleri gibi gelip geçeceğini sanan duygusuz benciller... ekmeği olmayan bu kadar çok insanın, ne miktarını ne lezzetini azaltmadığınız yemeklerinizi huzur içinde zevkle yemenize izin vereceğini mi sanıyorsunuz? Hayır, yok olacaksınız ve tutuşturmaktan korkmadığınız evrensel yangında “onurunuzu” kaybetmeniz tek bir iğrenç zevkinizi bile kurtarmayacaktır.

Eğer, diyordu, vekiller ilk hareketleriyle “en kokuşmuş yönetimlerin alçaklıklarını geride bırakmış” olsalardı, halkın güvenine sahip olamazlardı ve bütün anayasal özgürlük vaatlerinin temelsiz olduğu anlaşıldı.

Mirabeau’nun çoğu savının doğruluğu barizdi. Devletin ihtiyaçları cesaretle ve süratle karşılanmasaydı, yeni rejim kâğıttan bir devrim olarak kalırdı. Ama Meclisin üyeleri korkak ya da “bencil” –Rousseaucu söz dağarcığından alınan ve Terör döneminde öldürücü niyetle kullanılan bir karalama terimi– ilan edilmeye aldırmadılar. Ayrıca Mirabeau’nun kendi kişisel popülerliğini arttırmak için halkın öfkesine pirim verirken, aynı zamanda sinsice sarayın gözüne girmeye çalışmasından kuşkulandılar.

Bu kuşkular yersiz değildi. Sınırlı bir vetoya karşı çıkmasının ve savaş ve barış kararları üzerinde kraliyet denetimini desteklemesinin doğruladığı gibi, Mirabeau sadık bir monarşist olarak kalmıştı. Bu tutum ile halkın kaygılarını kucaklaması arasında bir çelişki görmüyordu, çünkü “halkçı bir monarşi” tipinin Fransa’ya en uygun yönetim olduğunu düşünüyordu. Ama pratikte onu, ölümden sonra Makavelci ikiyüzlülük olarak gösterilecek bir davranışa götürdü. Ekimin başında, bir aracı vasıtasıyla, Kralın kraliyet otoritesini geri getirme umudu olarak kendisini öne çıkardı. Bunu yapmasının yolu, şok uygulamaktı. Mirabeau sarayın, Paris tehdidinin ulaşamayacağı Rouen’e aniden çekilmesini ve aynı zamanda, Devrimi sabote etmek için değil, tekrar teyit etmek için bunun yapıldığını ısrarla belirten bir bildiri yayınlamayı önerdi.

Bu tehlikeli ve saçma bir fanteziydi. Ama yalnızca Mirabeau’yu terfi ettirmek için değil (bu da önemliydi kuşkusuz), Devrimin yürütme tarafına anlamlı bir yetki vermek için de düşünülmişti. Bu yetkinin verilmemesi durumunda, hatip biliyordu ki, bütün olay anarşi ile despotizm arasında tıkanacak, içi boş belagat dalgalarıyla şişecekti.

II DÖNEKLİK

Kuş beyinli planında Mirabeau'ya kim yardım edecekti? Necker'i tahtından indirip alternatif bir ulusal kurtuluş hükümeti kurmak için doğal olarak 1789 Kulübündeki arkadaşlarına yöneldi. Ama seçimleri –Du Pont de Nemours, Ségur, Panchaud, Talleyrand– esrarengiz bir biçimde Calonne'un küçük beyin takımının yeniden bir araya gelmesi gibiydi. Tek istisna Lafayette idi. General ne kadar çok popüler bir kült figür haline geldiyse, Mirabeau onu o kadar az sevdi; ona alaycı bir biçimde “Gilles César” lakabını taktı. Ama planladığı “darbeyi” meşrulaştırmada Lafayette'in aktif olmasının vazgeçilmez olacağını kabul etmek zorundaydı. Görünüşe bakılırsa, en dikkate değer olanı, maliye bakanlığına Talleyrand'ı seçmiş olmasıydı.

Olasılıkla ancak Mirabeau gibi kronik bir borçlu bunu uygun bir görev olarak düşünebilirdi. Yine de bütün pahalı zevklerine rağmen Talleyrand, paranın söz konusu olduğu yerde asla saf değildi. Kilise mallarının idarecisi ve muhasebecisi olarak ün kazanmıştı ve kilisenin kilitli sermayesini ilk elden bilmesi, Devrimin finans sorununu cüretkârca çözmesine yol açtı. Mirabeau gibi, Talleyrand da, eğer yeni Fransa yasama organının kaprislerine çaresiz köle olmayacaksa, kendi ayakları üzerinde durabilir bir yönetici devleti güçlendirme gereğini kabul ediyordu. Bütün eğitilmiş içgüdüleri bürokratik, rasyonel ve Voltaireciydi. Kardeşçe birbirine bağlı bir erdemli yurttaşlar ulusundan çok, yenilenmiş bir ulus-devlet –duyarlılığın değil sağduyunun egemen olduğu bir akıl imparatorluğu– istiyordu. Ama Mirabeau'yu dikkate değer yapan yetilerin, çoğu kez onu sağduyudan yoksun bıraktığını da biliyordu.

1789 Ekiminin ilk haftasında Mirabeau sarayın gözüne girmeye çalışırken Talleyrand Kilisenin servetini düşünüyordu. Hâlâ Autun piskoposuydu, ama en azından kıyafetiyle papazlıktan çıkmıştı; yalnızca ceketinin altında görünen zarif bir haç, piskopos olduğunu ima etmekteydi. Arkadaşları ona “Piskopos” diye seslendiğinde genellikle yüzlerinde masum bir şaka ifadesi belirirdi. Birçok arkadaşının sandığı kadar sinik olmamasına rağmen, ona piskoposluk tacı giymiş Voltaire gibi davranırlardı. Dönek aristokrat oldukları için, Talleyrand kendi tabakasıyla savaşıma ilkesini Kiliseye uyguladığında hiç şaşırmadılar.

10 Ekimde, maliyeyle ilgili başka bir tartışmanın seyri içinde Talleyrand, mali felâket devleti tehlikeye attığı için, “büyük tehlikelerin aynı ölçüde etkili tedaviler gerektirdiğini” ilan etti. Cevap hazırды: Kilisenin yurtluklarında ve mülkiyetinde kimse- nin fark etmediği muazzam bir kaynak. “Ulus için” keşfedilen bu kaynak, yeni bir borçlanmaya karşı teminat olarak kullanılabilir, hatta devletin en acil ihtiyaçlarını karşılamak için satılabilir. Bu bombayı patlatırken gösterdiği umursamazlık ruhban mes- lektaşlarını özellikle öfkeliendirdi. En uyumlu tutumunu takınan Talleyrand, sorunun uzun uzadıya tartışılacak bir yanı olmadığını ilan etti, çünkü “din adamı, başka kişilerin sahip olduğu anlamda mülk sahibi değildir; çünkü kullandıkları mülk serbestçe devredi- lemez ve kişisel yararları için değil, bir görevin ya da işin icrası için onlara verilmiştir.”

Talleyrand’ın müdahalesi kaba bir ruhban karşıtlığına dayan- madığı için çok daha fazla etkiliydi. Vaiz kürsüsünde (başka şey- lerin yanı sıra Yahuda, Şeytan’ın bakanı, Deccal’in çirkin yarattığı diye karalanmasına rağmen aslında ruhban karşıtı bir piskopos değildi. Eğilimleri pragmatik ve yararcıydı; bu resmin içinde Kili- senin ayrı bir toplumsal rolü, safdillerin ihtiyaçlarını karşılama, onlara manevi yardımda bulunma ve devletle düzenli ilişki içinde tutma rolü vardı. Bu iş için, 10 Ekimdeki konuşmasında açıkça belirttiği gibi, devlet nezih bir yaşam sürmeye yeterli bir ücreti –bir köy papazının aldığı ücretten epey yüksek– din adamlarına garanti edecekti. Din adamları ahlak memuru olacaktı.

Talleyrand’ın “kuşkusuz iyi niyet ve sağlam muhakeme sahi- bi her insan aynı fikirde olmalı” derken gösterdiği tatlı makullük havası, birçok düşmanın gösterdiği kadar ölçsüz değildi. Onun Kilise görüşü, geç Aydınlanmanın siyasal düşüncesinde belirgin bir çizgiye uygundu. Kişisel deizmine rağmen Voltaire, yasal zor kullanma yetkisinden arındırılmış dini, kamu ahlakı bakımından vazgeçilmez saymıştı. Rousseau’ya göre, “Yüce Varlığa” hürmet edilmesi doğal erdemlerin kaynağını bildirmekte, devlete ve ya- sa koyucuya esas ahlaki kişiliğini vermekteydi. Bununla birlikte, her iki yazar için, kurumsallaşmış Kiliseyi yurttaşlardan ayıran teolojik öğretiler ve ruhban gizemleri tehlikeli sahtekârlıklardı. Kendine ait yetki alanı talebinde bulunan özerk bir tabaka yerine,

kamusal alanın genel amaçları içinde eriyen bir kilise –tarifsiz bir kurumdan çok yararlı bir kurum– tasarlıyorlardı. Abbé Raynal çok özlü bir biçimde ifade etti: “Bana öyle geliyor ki, Devlet din için değil, din Devlet için yaratılmıştır.”

Pratik bir Katolikliğe ilişkin bu görüşü, Fransa dışında en az bir kez uygulama girişiminde bulunulmuştu. 1780’lerde Marie-Antoinette’in olağanüstü kardeşi Avusturya İmparatoru II. Joseph dilenci ve mütefekkir manastırları ortadan kaldırmak ve sakinlerini “yararlı yurttaşlar”a dönüştürmek için sistematik bir programa başlamıştı. Talleyrand gibi, o da din adamlarının, teolojik aşılama yapmadan kitlelere okuma yazma öğretecek ulusal bir temel eğitim sistemine dahil edilmesi gerektiğini düşündü. Talleyrand gibi, kilise mülkiyetini devlet tarafından kontrol edilen ve yoksullara yardım, yetimlerin eğitimi, hastaneler ve tımarhaneler gibi toplumsal faaliyetler için kullanılan genel bir fon olarak düşündü. Maaşlı din adamları bu fonları yönetmeye devam edebilirdi, ama devlet memuru olduklarını unutmamaları koşuluyla.

Söylemeye gerek yok; bu politikalar papalıkla doğrudan bir çatışmayla sonuçlandı. Ama İmparatorun bu çatışmayı kullanıp kendi ruhban reformunun yurtsever niteliğini vurgulaması olanaklıydı. Aynı şekilde devrimci Fransa’da da, ruhban sınıfı siyasal bünyeyle bütünleştirmek isteyenler, politikalarını ulusal egemenliğin doğal bir uzantısı olarak sundular. Ağustos 1789’da Ulusal Meclis, “annates”i –Roma’ya yapılan yıllık hacların karşılığında Papa’ya ödenen harçlar– egemenliğin ihlali olarak görüp ortadan kaldırmıştı. Talleyrand ve Mirabeau (13 Ekimde Meclisin önüne bu içerikte kısa bir yasa tasarısı getirdiler) Kilise mallarının Ulusun emrinde olduğunu ilan ederken, 1765’te Cizvitlerin kovulmasıyla sonuçlanan türden bir “Gallikan” duygudan yararlanmayı umdular. Kilise içinde müttefiklere sahip olduklarını biliyorlardı: Kilise mülklerinin azaltılmasını bir yağma olarak değil, yozlaşmış bir kurumu kuruluşunun saf dinsel amaçlarına geri döndürmek için bir fırsat olarak gören Abbé Grégoire gibi kişiler. Dünyevi kirlerinden arınmış, hatta diğer mezheplerle bir arada yaşayabilir ve daha sade bir Katolikliği savunan, bir kısmı Jansenist, bir kısmı “Richerist” hatırı sayılır bir külliyat vardı. 1787’de yayımlanan *Yurttaş-Rahip* (L’Ecclesiastique-Citoyen) gibi devrim öncesi

yayınlarında bu tür bir görüş ifade edilmekteydi; zamane keşişin yaşamı şöyle nitelenmekteydi:

une bonne vie bourgeoise, mükemmel bir sofrâ; dünyâlılara caiz olan bütün hazlar; bolluğun sağladığı bütün lezzetler... en iyi kumpanyalara gidersin; büyük evlerde, süper dairelerde geniş bir arkadaş çevresini kabul edersin, dinsel kıyafetlerinin altına bile moda giysiler alırsın; güzel kitaplar ve tablolar... avlanma, kumar oynama, her tür lüks ve eğlence ve İsa'nın zahiri yoksulları, artık yalnızca zenginliğin ve servetin sevgilisi olarak tanınırlar.

Oysa diye devam ediyordu yazar, *curé*lerin yoksulluğu, yalnızlığı ve çalışmaktan bitkinliği onları daha sahici bir biçimde ilk Hristiyanların apostolik ardılı yapmaktaydı. Talleyrand, kırsal din adamlarının maddi kazanımlarını vurgulayarak, en ciddi düşmanı olacaklarını bildiği diyakozluk ve manastır ruhbanlarına karşı onların desteğini almayı umuyordu. En azından biri, Potiers Üçüncü Tabakasını temsilen seçilen Vieux-Pouzanges *curé*si Dominique Dillon, "bu zor zamanlarda ruhban mülkiyetinin fedası, halka yeni vergilerin konulmasını önleyebilirse" derhal feda edilmesine razıydı.

Talleyrand, Kilise içinde oybirliğine yakın bir destek gerçekten beklediye, ağır bir düş kırıklığına uğrayacaktı. Haziranda Üçüncü Tabakanın zaferinin gerçekleşmesinde etkili olan kırsal papazların çoğu, 4 Ağustosta Meclisin aşarı gelişigüzel kaldırmasına öfkelenmişti – mali destek için başka düzenlemeler yapılana kadar toplanmaya devam edilmesine izin vermesine rağmen. Aslında, kendi yörelerinden bildikleri gibi, aşarın kaldırıldığı haberi bile toplanmasını olanaksızlaştırmıştı. Ama hiç beklenmeyen bir muhalefet de vardı. Uzun süredir eski arkadaşı Talleyrand'dan daha az dinsel eğilimleri olan Abbé Sieyès, Mirabeau'nun 2 Ekimdeki yasa tasarısına, dindarlık gerekçesiyle değil, İnsan Hakları Bildirgesinin mülkiyeti dokunulmaz sayan ilkesini ihlal ettiği için karşı çıktı. "Kiliseye ait olduğu söylenen mülkiyetin şimdi Uluşa ait olduğunu ilan ettiniz, ama bunun gerçek olmayan bir şeyi gerçek gibi göstermek olduğunu biliyorum... Basit bir bildirinin hakların mahiyetini nasıl değiştirebildiğini anlamıyorum... Bu iğrenç küçük tutkuların ruhunuzu kuşatmasına ve en güzel Dev-

rimi ahlaksızlıkla ve adaletsizlikle lekelemeyi başarmasına neden izin veriyorsunuz? Yasa koyucu rolünden neden uzaklaşmak ve ne için ruhban karşıtı olmak istiyorsunuz?"

Sieyès'in konuşmasına damga vuran alışılmadık tutku notu, Talleyrand ve Mirabeau'nun önerisinin yarattığı duygusal çalkantıyı göstermekteydi. Hatırı sayılır miktarda semt papazının Devrimin içten destekçisi olması ve şimdi büyük ölçüde ihanete uğradığını ve harcadığını hissetmesi, işi daha da kötüleştirmekteydi. Meclis programına itirazları, hatiplerin iddia ettiği gibi, yalnızca yerleşik çıkarların savunulmasından ibaret değildi. Ruhban rolleriyle ilgili samimi kanaatlerinden ve devletin bir dairesi durumuna düşürülmelerinden duydukları kızgınlıktan kaynaklanmaktaydı. Maddi durumlarının iyileşebileceğini kabul ettikleri halde, özerkliklerinin bir tür ulusal müfettişe teslim edilmesi, ödenmeyecek kadar yüksek bir bedel gibi görünüyordu. Protestanlığın hoş görülmesiyle, Katolik Kilisesinin tarihsel olarak sahip olduğu özel konumun tehlikeye düşeceğine dair bir kaygı da vardı. Meclisin Mirabeau'nun yasa tasarısını 2 Kasım'da 346'ya karşı 510 oyla kabul etmesini izleyen aylar, Kilisenin "ulusallaştırılması"yla ilgili bir dizi sert tartışmaya tanık oldu.

Devrimin en ateşli savunucuları arasında yer alan Aix Başpiskoposu Boisgelin gibi şahsiyetler, en iyi durumda soğuk destekçi haline geldi. İlk direniş taktiği, ruhban sınıf adına temsil ilkesine başvurup, kararnamelerin özel olarak toplanmış bir ulusal kilise meclisine sunulması gerektiğini savunmaktı. Bu itiraz, Ulusun Mecliste cisimleşen egemenliğinin bir ihlali olarak reddedilince, Boisgelin daha fazla hırslandı. 14 Nisan 1790'da Mecliste yaptığı güçlü bir konuşmada, "Altarın vaizlerini kılıçla vurmak mı istiyorsunuz?" dedi. "Kesinlikle ilan ediyoruz ki, yasalaştıracağınız kararnameye ne uyabiliriz ne de uymamız gerekir ve yasaya, geleneğe ve Gallikan kilise kurumuna göre, bize ait olan hak ve ayrıcalıklara başvurma hakkını saklı tutuyoruz." (Gelgelelim Başpiskopos, Krala sivil anayasayı imzalamasını tavsiye edenlerden biri olacaktı.)

Reformcular, uzak durmayı umdukları Parisli hırçın ruhban karşıtları tarafından desteklendiler. "Ulusal mülkiyet"le ilgili oy-lamanın yapıldığı gün, muhalif oldukları bilinen ruhban vekiller,

Meclisin dışında yuhalandı ve taşlandı. Keşişlere, papalara ve piskoposlara karşı eski ve zengin bir yergi damarından yararlanan karikatürler, şarkılar ve *poissard* şiirler yeni bir soluk buldu. O Filii duasının popüler bir parodisi şöyleydi:

*Notre Saint-Père est un dindon
Le calotin est un fripon
Notre Archevêque est un scélérat
Alleluia*

Kutsal Babamız bir hindi
Rahip bir haydut
Başpiskoposumuz bir hergele
Hallelujah

Başka bir şarkı, bu tamahkâr, cinsel açıdan doyumsuz din adamlarının silahlanıp yeni bir St. Bartholomew Gününde yurttaşları katletmek üzere olduklarını öne sürmekteydi –çok fazla tekrarlanan ve yaygınlığını Marie-Joseph Chénier'nin muazzam popüler oyunu IX. Charles'a borçlu olan bir tema. Bu oyunda kardinaller ve piskoposlar, iyi yurttaşların imhası için komplo kurup dua ederken gösterilmekteydi ve Chénier, Devrimle paralellikleri alenileştirmek için elinden geleni yaptı. Fransa'daki en iyi oyuncu, Talma, iğrenç ahlaksızlık ile sinsi komplonun alışılmadık ölçüde yoğunlaştığı bir tür şeytani salak olarak Kral tasvirini başarıyla yansıttı. Ruhban vekillerden ve piskoposlardan oluşan özel bir heyet, küfürlü niteliğinden ötürü oyunun yasaklanması için hükümete ve Krala başvurdu ve başvuru kabul edildi –1789'da bir istisna. Ama perde indikten sonra bile Paris'in popüler zihin dünyasında rahipliğin yurttaş karşıtlığıyla özdeşliği çok güçlü bir şekilde devam etti.

"Ulusal kilise" taraftarları din adamlarının yoğun direnişiy-le karşılaşınca, direnişin üstesinden gelmeye çabalarırken, hem âlicenap hem fesat propagandaya başvurmanın çekiciliğine kapıldılar. 19 Aralıkta, dört yüz milyon lira değerinde kilise mülkünün Paris belediyesi aracılığıyla açık arttırmayla satılmasına karar verildi. Bu operasyon, hükümete gelir güvenceli tahvil çıkarma olanağı verecekti ve aslında devletin Kiliseyi kamulaştırmasının başlangıcıydı. Papazlar ve piskoposlar bu hareketi vaiz

kürsülerinden kötülerdiler, satın alanları aforoz etmekle tehdit ettiler; kutsal servetin Protestanların, hatta maazallah Yahudilerin eline geçebileceği uyarısında bulundular. Buna karşılık, satışı destekleyen broşürler, para sıkıntısından hem dini hem dindışı “aristokratlar”ın sorumlu olduğunu halka hatırlattı. Bu, kıtlık komplosunun, ekonomiyi zayıflatmak için büyük miktarda para ve külçe saklayan ya da ihraç eden başrahiplerin ve muhacirlerin külçe altın bedeliydi.

Broşürlere karşı aynı tür dua savaşı, 13 Şubat 1790’da Kurucu Meclisin aldığı manastır yeminlerini iptal kararı konusunda da patlak verdi. Sonunda, diyordu reformcular, miskin keşişler ve rahibeler ordusu yararlı yurttaşlara dönüşecekti. Manastırların kilitleri açılıp sakinlerinin kamusal alana girmesine olanak verilecekti. Ne var ki, iki cinsin bu âni fırsata tepkisi oldukça farklı oldu. Bazı rahibelerin başrahibe aristokrat Montmorency-Laval’ın “despotizmine” karşı resmi bir protesto örgütlediği Paris’teki Sainte-Madeleine Manastırını dışında çok az rahibe ayrılmaya karar verdi. “Yeryüzünde mutluluk varsa bunu ibadethanede yaşarız,” diyen Parisli Karmelitlerin bildirisi çok daha tipik bir tepkiydi. Bütün keşişler kaçmaya hevesli değildi. Saint-Martin-des-Champs’lı Benediktenler Eylül 1789’da, devletin ödediği tahsisatlar karşılığında mülklerinden vazgeçmeye onay vermişti; ama 1790’da manastır yeminlerine sadık kalmaya karar verdiler. Ama en dramatik görüntü, on ikinci yüzyıldaki manastır yenilenmesinin anayurdunda gerçekleşti: Sistersiyen Clairvaux, Cluny ve Cîteaux manastırlarında. Dünyanın çürümüşlüklerine karşı kendi kendine yeterli bir engel oluşturmak için yaratılan büyük ve güzel Gotik yemekhanelerden, kütüphanelerden ve yatakhanelerden, ölümlü arkadaşlarına yeniden kavuşan dazlak kafalı yurttaşların büyük bir göçü başladı.

Dinsel özerkliğin devlet tarafından istilası dinsel yaşamın her yerinde hissedildi. Aralıktaki ilk mülk satışlarından önce, sahte beyanlara ya da el altından üçüncü taraflara mal aktarımlarına karşı tapuları kontrol edip mühürlemeleri için diyakozluklara komiserler gönderilmişti. Mart ve Nisan 1790’da, üç renkli fular takan daha fazla adam, Meclis kararlarının iletilmesini, başkeşişler ve başrahibeler tarafından saygı gösterilmesini sağlamak için manastırlara geldi.

Şubatta vaiz kürsüsü de Devrimin safına alınmıştı. Ayın onunda, siyahların ve Yahudilerin kurtuluşunu savunan Lorraine vaizi Abbé Grégoire, güneybatıdaki engebeli bölgenin kırsal kesiminde geniş çapta ayaklanma olduğunu rapor etti. Quercy, Rouergue ve Tarn'da köylüler, Meclisin kişisel hizmetler ile kira yükümlülükleri arasında özenle yaptığı ince ayrımlar yerine, 4 Ağustos kararnamelerinin toprak sahiplerine ödenen *bütün* harç ve vergileri kaldırdığını sandıkları için şiddet hareketlerine başvuruyordu. Grégoire'ın dediğine göre, bu yanlış anlamanın çoğu, yerel lehçelerin ve güney *langue d'oc* dilinin konuşulduğu bir bölgede Fransızcanın bilinmemesinden kaynaklanmaktaydı. Ama ağaçlıklı Dordogne kasabası Sarlat'da Piskopos, kararnameleri açıklayan kişisel bir genelge yayınlayarak ve vaazlarında yanlış anlamaları düzelterek güzel bir örnek oluşturmuştu.

Grégoire'ın vardığı ilk sonuç şuydu: Devrimin temel görevlerinden biri, aktif bir Fransızca öğretim kampanyasıyla ulusu birleştirmek olacaktı; bu kampanya, kendisinin öncülük edeceği bir propagandayla de desteklenmeliydi. Ama şimdilik, özellikle kırsal kesimde halkın devrimci yasaları anlamasına yardımcı olacak din adamları devşirmek gerekiyordu. Ertesi gün Talleyrand, din adamlarına kararnameleri vaaz kürsüsünden okutturmanın ve bu şekilde halkı yalan söylentilerden kurtarmanın en iyi yol olduğunu söyledi. Öneri, gösterilmek istenenden daha az sarsıcıydı; çünkü XIV. Louis ve birçok önceli, kraliyet fermanlarının din adamları tarafından kendi cemaatlerine okunmasını defalarca istemişti. Her şeyden önce Pazar Ayını, geniş bir alana dağılmış çiftliklerden köylülerin aynı çatı altında toplanabildiği ender anlardan biriydi. Ama arada bir savaş ilanlarını duyurmak ya da sapkınları damgalamak için Kiliseye başvurmak, vaiz kürsüsünü devrimci bir ilan tahtasına dönüştürmekle aynı şey değildi. Güneş Kral bile din adamlarını fermanları yayınlamaya mecbur edemeyeceğini kabul etmişti.

Din adamlarını sorumluluk alanlarını kaldırmakla ve "aktif yurttaş" olarak oy verme hakkından mahrum bırakmakla tehdit eden Devrim, Kiliseyi halk eğitiminin bir şubesi olarak ilhak ederken monarşiden çok daha fazla ileri gidiyordu. Aslında, devletin Kilisenin kendi çıkarına uygun mu yoksa aykırı mı davrandığını

belirleyen nihai kamusal ahlak hakemi gibi davranmasını talep eden Abbé Raynal'ın isteğini yerine getiriyordu. "Ruhban sınıf ulus sayesinde vardır," diyordu Barnave, "bu yüzden ulus [lüzum görürse] ortadan kaldırılabılır." Bu alt-üst ilişkisine ve bunu güçlendirme amaçlı siyasal gözdağı hareketlerine karşı, ruhban yayınlar güçlü bir karşı propaganda kampanyası başlattı. Katolik-kralcı *Havari Yasaları* ve Abbé Barruel'in *Kilise Gazetesi* gibi gazeteler, Hristiyanlık öğretisini, ritüel ya da ayinleri ilgilendiren konularda devletin yasa koyma hakkına karşı çıktı. Kilisenin ulusun genel amaçları içinde erimesine yönelik resmi talebe karşı, Kilisenin kutsal otoritesinin özel, ayrı mahiyetini inatla tekrarladılar.

Barruel'in gazetesi özellikle etkili oldu; çünkü yalnızca başrahibin devrimci yasalara karşı nutuklarını değil, en azından bazıları doğruluk payı taşıyan, devletin tehditlerinden yakınan kırsal papazların mektuplarını da yayımlıyordu. Bir mektupta şöyle yazıyordu: "Benim evim, diyordu İsa Mesih, bir ibadet evidir... ibadethanelerimiz kamusal mekân ya da belediye dairesi değildir." Barruel buna şöyle yanıt verdi: "İsa'nın çömezleri Sezar'ın askerleri değildir; kilisede yayınlanacak hakikatler varsa, o da İsa'nın yasalarının ve İncil'in akidelerinin hakikatleridir."

Elbette bu anlaşmazlık, Roma Katolik Kilisesi ile Avrupa devletleri arasında eskiden beri süre gelen düşmanlıkların yalnızca en son raundaydı. Hem pragmatik oportünizmiyle hem Kilisenin laik yasalara itaatine ilişkin görüşüyle Talleyrand, VIII. Henry'nin Reformasyon yöneticisi Thomas Cromwell'in çok ilerisinde değildi. Rousseau, rahiplik otoritesinin gereksizliği konusunda alternatif bir otorite olarak Luther'in yerini almıştı. Bununla birlikte Fransa'da, Meclisin çoğunluğunda bile kollanan bir din olarak Katolikliği terk etme isteksizliği durumu karmaşıklaştırmaktaydı. 10 Nisanda Dom Gerle, Meclisin Roma Kilisesini Fransa'da tek devlet dini ilan etmesini ısrarla isteyince olduğu gibi, ancak çok sıkışınca tutumlar tehlikeli ölçüde kutuplaştı. Ama yasa koyucular da, özellikle Avignon'daki toprağı Fransa'yla "yeniden birleşme" (yani ilhak) tehdidi altında olduğu için, papalığın itaatkâr olmasa bile pasif bir rol üstlenmesini beklediler.

Ama 1790 baharı ve yazı boyunca, Paris'e ve Devrimin laik zorbalığına karşı artan bir soğukluk duygusu bütün Kilisede hisse-

dilmeye başlandı. Hoşnutsuzluğun coğrafyası, Timothy Tackett'in çizdiği şekliyle, oldukça özgündü. Direniş en fazla batıda ve güneybatı ile doğu Fransa'da Vosges'dan Alsace ve Lorraine üzerinden Flandre ve Picardy'ye kadar belirgindi. Rhone Vadisi ve Midi'yi hem ruhban karşıtlığı hem militan Katoliklik damgalamış gibi görünüyor. Devrimci çözüm, en yaygın Seine Vadisinde, Paris bölgesinde ve Orta Fransa'nın en yoksul bölgelerinde kabul edilmekteydi; yoksul bölgelerde papazlara daha iyi maaşın çekiciliği de belirleyici faktör olmuş olabilir. Özgül alanlarda bile kentle kır arasında belirgin sadakat farklılıkları vardı. Örneğin Norman kasabası Bayeux'de Olwen Hufton, yerel din adamları arasında yüksek bir itiraz düzeyi bulguladı ve komşu kırsal kesimdeki meslektaşlarının daha pragmatik olmasının olası olduğunu not etti.

Talleyrand'ın Autun'daki (elbette atandığından beri yüzünü görmeyen) kendi ruhani meclisi, görüşleri konusunda oldukça berraktı ve piskoposlarına karşı gelmeye başladı. Ocak ayında İspanyol ve Portekizli Yahudilerin kurtuluşunu Meclise önerdiği için –rezil günahkâr Mirabeau'yla birlikte– ona özellikle kızgındılar. Her şey hesaplanmış bir ihaneti, İsa'yı öldüren gaspçılarla ve eşit ölçüde iğrenç diğer kapitalistlerle birlik olup Kilisenin mallarını yağmalayan ve küpünü dolduran bir piskoposu gösteriyordu. Katedral kürsüsünde ettiği "gelininin mülkünü, Autun kilisesini yaşamı pahasına savunma" yeminini böyle mi yerine getiriyordu? Yerel basına gönderilen mektuplar ona Yahuda, döneke, İncil'in katili diye hitap etmekteydi. Talleyrand göğüs haçını yeleğinin biraz daha içine soktu.

Yasa koyucular da umut bağladıkları papaz-yurttaşlara –halkın iyiliğini düşünüp Hristiyanlık görevlerini yurttaşlık görevleriyle uzlaştıracı olan iyi niyetli insanlar– çok nadir rastlandığını anladı. Bazen bulunabiliyorlardı –örneğin Nantua'ya yakın Ain departmanında sorumluluk bölgesi Etables'den Meclise mektup yazıp, oradaki yerel memurların kararname metinlerini okuması için kendisine vermediklerini ve "yüce Ulusal Meclisin kararlarının öğretisini Hristiyan ahlak dogmasının öğretileriyle ayrılmaz bir biçimde birleştirmeyi en kutsal görevi" saydığını söyleyen Pupunat.

Pupunatların çok nadir olduğunun anlaşılması, Meclisin güvenilir bir yurttaş-rahipler organının kendiliğinden oluşacağı var-

sayımını çürüttü. Boşluğu doldurmak için iki yönde hamle yaptı. Birincisi Meclisin resmi iletişimcisi olacak ve duyurularını vaiz kürsüsünden de yapabilecek (ama zorunlu değil) kararname *lecteur*leri –okuyucular– atamaya karar verdi. İkincisi, rahipler bu görevin dışında tutulmakla birlikte, ulusa ve yasalarına sadakat yeminine tâbi tutulacaklardı. Bu yemin bütün devlet memurlarının ve askerlerin ettiği yeminle aynıydı, ama Kilise için dünyevi otoriteye nihai bağlılığı ifade etmekteydi. Sivil Ruhban Nizamnamesi Temmuz 1790'da Meclise sunulduğunda, yasa koyucuların çoğunun bunu ücretli, yetkili ve denetime tâbi personelinin yeni devrimci Ulusla nihai bütünleşmesinden ibaret gördüğüne dair işaretler vardır. Her şeyden önce Mirabeau, “din herkese ait olduğu” için, papazların da askerler ve yargıçlar gibi devlet memuru olmaları gerektiğini söylemişti. Bundan böyle *curé*ler ve piskoposlar yeni sulh ve bölge hâkimleri gibi seçilecek, diyakozlukların sınırı departman sınırlarıyla aynı olacaktı.

Kurucu Meclisin başkanı olacak kadar saygı duyulan Abbé Montesquiou bunu bir reform olarak değil, bir imha olarak gördü. Nizamname, diyordu nisanda, “insan kurbanlar isteyen pagan kùltlerden biri” mi olacaktı? Kutsal ruhban sınıfı kurban mı edecekti? “İmha meleği bu Meclisin yüzüne bakmayacak” mıydı?

Sivil Nizamname basit bir kurumsal yasa değildi. Kutsal bir savaşın başlangıcıydı.

III FAAL YURTTAŞLAR

1790'da bütün Fransa'da çim parklarında ya da belediye binalarının önündeki meydanlarda özgürlük ağaçları filiz verdi. Bazen gerçektiler; *mais sauvages*ler, tıraşlanıp dikilmiş fidanlar ya da filizler. Ama genellikle yapraklar soldu ve dallar kırıldı, amaçlanan ilkbahar gençleşmesi berbat oldu. Yerlerini, simgesel öncülleri olan bahar bayramı direklerini andıran çıplak sırıklar aldı. Üç renkli kurdelelerle bezenen sırıklar bir köyün Devrime bağlılığının odak merkezi, bir yerin artık senyör mülkü ve sakinlerinin artık bağımlı olmadığını simgesel ilanı haline geldi.

Özel törenlerle ağaçlar anayasal özgürlük davasına ithaf edildi: Belediye başkanının ettiği yemin yerel Ulusal Muhafız birliğinin

ce tekrarlandı; ağaçlar yerel bir rahip tarafından kutsandı, okul çocukları ve en azından yerel edebiyat akademisinin üyesi olan yerel ozanlar tarafından müzikle ve şiirle canlandırıldı. Uygar direğin etrafını *en ronde* danslar çevirecekti: Yeni düzenin kurduğu kardeşçe birlik içinde farklı rütbe ve tabakaların el ele tutuşması.

Özgürlük ağaçları, Paris'teki devrimci politikacıların daha masonik tarzda buyurdıkları uyum mitini kutlamaktaydı. *Patrie*ye bağlılığın daha önceki bütün bağlılıkları –loncaya, taşraya, toplumsal tabakaya ya da mezhebe– sonsuz derecede geniş yeni siyasi ailenin içinde sömdürdüğü sanılıyordu. Ama bu militan kapsayıcılığın, tanım gereği, kendi sınırlarını tanımlamak ve içeridekilere kendi bağlarına ilişkin bir duygu vermek için haricilere ihtiyacı vardı. Bu yüzden bütün birleşme imgeleri, yadsıma karşı imgelerini gerektirmekteydi: Farklılıklarını devrimci topluluk içinde eritmeyi reddettikleri için bu topluluktan dışlanmaları gereken inatçı anti-yurttaşlar. Ressam Jacques-Louis David bu türden en az iki imge sundu: Tenis Kortu Yemini reddeden, başka herkes yemin etmek için elini uzatırken kolları böğründe, keder içinde kamburunu çıkararak oturan vekil Martin d'Auch. Daha korkuncu, sırtlarını cumhuriyetçi Roma'ya döndükleri için babalarının vasiyetiyle idam edilen Brutus'un oğullarının önce ayakları görünen cesetleri vardı.

Bu tür hariciler, gerçek kökenleri âvam ya da kendilerini suçlayanlar soylu kökenli olduğunda bile vatan haini niteliğinde "aristokrat" olarak tanımlandı. Bu yüzden bir *ci-devant* soylu yurtsever, alt tabakadan bir simsarı, sırf bir zamanlar Genel Mültezimlik için çalışmış diye "aristokrat" olmakla suçlayabiliyordu. Bu tür toplumsal ironiler tuhaf karşılaşmalar üretti. 27 Nisan 1790'da *Courrier de Versailles*, Saint-Honoré Caddesi yakınında iki *ci-devant*, militan Marki de Saint-Huruge ile Chevalier de Ladavèse arasında çıkan bir kavgayı haberleştirdi. Saint-Huruge hasmını gösterip "*à l'aristocrate*" diye bağırması, buna karşı Chevalier de "*démagogue*" diye haykırmıştı. Üzerinde Ulusal Muhafız yüzbaşı üniforması bulunan Saint-Huruge süvari kılıcını, Chevalier palasını çekti ve üçüncü bir *ci-devant*, bir doz Eşitlikle romatizmalarından kurtulan yetmişlik Kont de Luc ikisini ayırmasaydı, bir arbeye yaşanacaktı. Kontun iki kahramanlık nişanı –Oratoire yöresinden bir yurttaş-asker olarak üniforması ve üç renkli fula-

rının altına taktığı Saint-Louis haçı– sayesinde iki kavgacı üzerinde otorite kurabilmesi 1790'ın genel ruhunu yansıtmaktaydı.

Hasımlardan her birinin kendisini gerçek devrimci yurtseverliğin temsilcisi, hasmını ise “aristokrat” göstermeye çalıştığı bu tür çatışmalara toplumun her kesiminde rastlanmaktaydı. Kardeşler –örneğin Mirabeau kardeşler– birbirlerini fanatizmle ya da ihanet niteliğinde kararsızlıkla suçlamaktaydı. Kişisel hesaplar siyasal nedenler haline geldi. Siyasal gayreti büyük ölçüde resim çerçevesiyle sınırlı olan Jacques-Louis David, Akademinin öğrencisi Drouais'ye ölümünden sonra onur nişanı vermemesini yalnızca kişisel bir hakaret olarak değil, aristokrat çürümüşlüğü ve hırçınlığın bir işareti olarak da aldı. Roma'daki Fransız Okulunun müdürü olarak onun pas geçilmesi işleri daha da kötüleştirdi. Devrim David'e bu kırgınlıkları kamusal meseleler olarak açıklayacağı bir söz dağarcığı verdi, öyle ki, ondan sonra resim dili ile konuşma dili birbirini tamamlar oldu. Artık sanatın yanı sıra sanatçı da siyasallaştı.

Kişisel ve mesleki sorunları siyasal retorik içine çekme işlemi, David'in arkadaşı oyuncu Talma'nın kariyerinde tekrarlandı. Genel Meclisin baharında geleneksel *compliment* –sezonun başında ve sonunda Théâtre-Français kumpanyalarından birinin yaptığı sahne önü konuşması– kullanıp, Marie-Joseph Chénier'nin yazdığı ateşli bir konuşmada Devrimin erdemlerini vaaz ederek gayretli bir yurtsever olduğunu göstermişti. “Yaşamlarını önyargılara borçlu olan ve köleliğin son bulmasına üzülen herkes benim düşmanımdır... *patrieyi* sevenler, bütün gerçek Fransızlar dostumdur... Feodal yapının kalıntıları, sizi temsil eden yüce Meclisin çabalarıyla kısa sürede çökecektir,” diyordu.

Talma'ya göre, yalnızca resmi tiyatrolar değil, tiyatro sanatının bütün tarzı artık *ancien régime* olmuştu: Tumturaklı, yapay, akademik, akıl almaz derecede seçkin, havailiğe adanmış ve tiyatroyla iletilebilen ve iletilmesi gereken güçlü evrensel hakikatlerden uzak. Jean-Jacques'ın tiyatroyu erdemli bir toplumla bağdaştıramaması boşuna değildi; oyunculara hâlâ oy hakkı verilmemesi boşuna değildi!

Bu yüzden Talma, Voltaire'in *Brutus*'unun bir gösterisinde David'in Roma tarihi tablolarını sahneye taşıdı. David'in para ve

antika koleksiyonundan yararlanarak, etekleri yere değen bir toga-ya büründü, saçlarını kısa kestirdi ve arkadaşının tablosunda canlandırılan Capitoline, Brutus gibi, öne doğru taradı. Islah olmamış meslektaş Mlle Contat (Beaumarchais'nin Suzanne'ı) Romalılaşmış Talma'yı görünce "Çirkin, ne kadar da çirkin," yorumunu yaptı, "antik bir heykele benziyor." Bu şekilde dönüşüme uğrayan Talma, sahneye çıkıp kumpanyanın önde gelen mensuplarını, Racine ve Corneille zamanına ait kostümler, peruk ve kilotlu çorap giymeye devam eden üyelerini bilerek sıkıntıya soktu. Çarpıcı bir karşıtlıkla Talma ayaklarına sıırım terlik giydi ve baldırlarını çıplak bıraktı.

Görüntüsü hesaplanan intibai yarattı ve kumpanyanın kıdemli mensuplarını tiyatrocü aristokrat gibi gösterdi. Sonbaharda, Chénier'nin IX. Charles'ını sahneleme fırsatı kumpanyadaki çatlağı derinleştirdi. 1789 sonunun ikliminde, ölüm saçan bir ahmak-kral rolünü oynamaya hiç kimse hevesli değildi. Rol teklif edilen Talma, İngiliz Shakespeareci Kean'ın yüksek romantik tarzıyla role girip, yüzünü tamamen değiştiren bir makyaj kullandı. Onun IX. Charles'ının ince soluk dudakları ve gergin, neredeyse mongoloid gözleri vardı. David ürperdi. Louvre'daki bir Fouquet portresine benzediğini Talma'ya söyledi. Oyunun doruk noktasında Talma, Kralı ölen bir böcek gibi pişmanlıktan iki büklüm olmuş hale getirdi:

*İhanet ettim patrieye ve yasaların onuruna
Örnek göstermeli Tanrı beni krallara*

Piskoposlar otuz üç kapalı gişe gösteriden sonra oyunu yasaklamayı başarmalarına rağmen, IX. Charles Talma'yı kendi başına devrimci bir şöhret haline getirdi. Siyasal tiyatronun öncü fenerleri –özellikle dört dörtlük amatör oyuncu Mirabeau– arasına katıldı. Bastille'in düşüşünün birinci yıldönümünde, bir oyunda Jean-Jacques Rousseau'nun hatıra fotoğrafı tarzında giyinmiş hayaleti olarak yer alıp siyasal dönüşümünü tamamladı. Ama bir hafta sonra, 21 Temmuzda, tiyatro ile siyaset tek performansta kaynaştı. O gece Mirabeau'nun düzenlediği bir Provençaux *claque*, yasaklı IX. Charles'ın sahnelenmesini haykırarak istedi. Kumpanyanın müdürü Naudet sahne ön ışıklarına gelip, başrol oyuncusu hanımefendi hasta ve öteki önemli oyuncular da aynı şekilde rahatsız oldukları için bunun olanaklı olmadığını söyle-

di. Bu gerekçe bir yuhalama ve haykırma sağanağıyla karşılandı. Bu noktada Talma kenardan ortaya çıkıp, Mme Vestris'nin boğazının oynamasına engel olmadığını ve diğer rollerin de gerekirse okunabileceğini duyurdu. Ertesi gece oyun, Ulusal Muhafızlardan oluşan bir izleyiciye sahnelendi.

Drama bitmedi. Eylül 1790'da sahnede ve sahne dışındaki muazzam popülaritesine rağmen Talma, disiplinsizlikten ötürü Théâtre de la Nation'dan geçici olarak uzaklaştırıldı. Ama kumpanyadaki Yurtsever hizbin ikinci lideri Dugazon bir kez daha sahne önü ışıklarını kullanıp, Talma'nın örnek bir yurttaş-oyuncu olduğunu savunan bir siyasi konuşma yaptı. İzleyici alkışladı, devrimci şarkılar söyledi, koltukları çiğneyip sahneye ve yüksek fiyatlı localara tırmandı. Dugazon ve karısı, Belediye Başkanı Bailly tarafından zorla geri getirilene kadar tiyatrodan kısa süreli, kahramanca bir sürgünle Talma'ya katıldı. 28 Eylülde IX. *Charles* tekrar sahnelendi.

Talma ve Dugazonlar sahne arkasındaki savaşlarına destek için izleyiciyi piyade olarak harekete geçirmekle, tiyatroyu siyasetten ayıran perde önü çizgisini ihlal etmişti. Tıpkı David'in kendi tablolarını bir anlamda devrim iştirakçileri olarak görmesi gibi, Talma da kendi retorliğini halkın erdemlerini harekete geçirmek ve liderleri kitleden ayıran engelleri silmek için bir araç olarak görüyordu. Ondan sonra oyuncular devrimci törenlere düzenli olarak katılacak ve sokaklar siyasal tiyatro sahnesi olacaktı. Örneğin Dugazon, Comédie-Française'in devam eden ayrıcalıklarına karşı gösteri yapmak isteyince, sekiz oyuncuyu Romalı baltacı gibi giydirdi, dört büyük sepeti Talma'nın donanımlarıyla –miğferler, togalar, zırhlar– doldurdu ve bu küçük Roma ordusunu yavaş bir antik yürüyüşle Palais-Royal'e götürüp asilzadelere ateş püskürdü.

En azından Paris'te siyasal katılımın sınırları hızla genişliyordu; öyle ki, yalnızca eski rejimin geleneklerini değil, yeni 1789 rejiminin kendi güvenliği için koyduğu kuralları da zora sokmaktaydı. Devrimci liderlerin retoriki bu süreci teşvik etmişti. Sanki her Fransız erkek ve kadının bu geniş siyasal ailede doğrudan bir payı varmış gibi, sonsuz derecede kapsayıcı terimlerle –Ulus, *patrie*, yurttaşlık terimleri– konuşuluyordu. Gazeteler her derde deva bu evrensel ilaçları yalnızca eğitimlilerin diliyle değil, pazarların

ve kabarelerin sokak diliyle de tekrarladı. Kentte ve kırdaki ütopik beklentiler boy verdi: Kirasız çiftlikler; piskopossuz ve keşişsiz kiliseler; asker alma subayı olmayan bir ordu; vergisiz bir devlet. Meclis tarafından kurulma sürecindeki ülkenin merak uyandıran dönüşüm evresi, gerçekçi olmayan bu beklentileri yükseltti.

Fransız Devriminin kişiliğinde yatan çelişkiler çok geçmeden açık düşmanlıklara dönüşecekti. Bir yurttaşın bin yıllık beklentileri anti-modernist dürtüden kaynaklanırken, onların şiddetinden yararlananlar Fransa için tamamen farklı bir şey istiyorlardı. Modern, işlek, güçlü bir devlet istiyorlardı: Popülist bir demokrasi değil, Gallik aksanlı anayasal bir monarşi.

Bu amaçla siyasal katılım konusunda, teşvik ettikleri birleştirici mitle doğrudan çatışan her türlü sınırlama, ayırım ve kısıtlamayı getirdiler. Örneğin İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi bütün Fransızlara seslenir gibi görünüyordu. 1791'de oyuncu Olympe de Gouges, *Kadınların ve Kadın Yurttaşların Hakları Bildirgesinde* –o sırada ve sonrasında küçümsenen, ama Devrimin tümleştirici öncüllerine kadınların da dahil edilmesini açıkça ve dokunaklı bir biçimde savunan bir belge– bu muhakemeyi genişletecekti. Kurucu Meclis, kadınları aktif siyasal sürecin parçası olarak düşünmeye hazır olmadığı gibi, diğer yurttaşlık isteklerini reddetti. Sömürge ticareti yönetmeliğinden kurtulmak için İnsan Hakları ilkelerine başvurmaktan çekinmeyen Fransız Antiller'den vekiller, bu aynı hakların siyah kölelere tanınmasına şiddetle karşı çıkıyorlardı. Protestanların devlet memurluğuna alınmalarını destekleyenlerden biri olan Albert de Beaumetz, aynı hakların Yahudilere tanınmasının olanaklı olmadığını 24 Aralıkta açıkladı; çünkü onlar “siyasal ve dinsel bir bedduayla lanetli”ydi.

Evrinsel haklar öncülünden en göz alıcı uzaklaşma, Kurucu Meclisin siyasal katılıma koyduğu sınırlamalardaydı. İnsan Hakları Bildirgesinde herkesi kucaklayan bir yurttaşlık kavramı yaratan vekiller, daha sonra bazılarının diğerlerinden daha eşit olduğuna karar verdi. Bir yıldan fazla bir süredir yerleşik bir ikametgâha sahip olan, ev hizmetçisi ya da herhangi bir şekilde muhtaç olmayan, üç günlük çalışma karşılığı vergi ödeyen yirmi beş yaşından büyük Fransız erkeklerin önseçim meclislerinde oy kullanma hakkı vardı. Seçim hiyerarşisinde yukarı doğru çıkıl-

dıkça bu sınırlamalar daha da kısıtlayıcı oluyordu. Bir seçmen meclisinin üyesi olmak için on günlük çalışmaya eşdeğer bir vergi ödemek, yasama organında vekil olmak için elli günlük çalışmaya eşdeğer yüklü bir gümüş nişan sahibi olmak gerekiyordu.

Bu sınırlamalar nüfusun önemli kesimlerini oy hakkından yoksun bırakıyordu: Bütün kırsal gündelikçiler ve ırgatlar, ev hizmetçileri, çok sayıda kalfa –1788-1789’un bütün devrimci ajitasyonlarına aktif katılan ve yaptıkları siyasal katkıdan çok şey bekleyen bütün toplumsal çevreler. Yine de yaratılan seçmen kitlesi dört milyonu aştı –Avrupa tarihinde kalkışılan en geniş temsili yönetim denemesi. Ama daha saf bir demokrasiyi savunanlar –Mecliste belagatli bir azınlık– için, kısıtlamalar korkakça ve ikiye bölücüydü. Bu kısıtlamalar, diyordu Artois vekili Maximilien Robespierre, “eşitliğin yıkımı”nı ifade etmekteydi. Desmoulins, gazetesi *Les Révolutions de France et de Brabant*’ta bu suçlamayı tekrarladı: “Sahiden kimler aktif yurttaşdır?” diye soruyordu. “Bastille’i alanlar, tarlalarda çalışanlar; sarayın ve ruhban sınıfın *fainéant*ları ise topraklarının büyüklüğüne rağmen yalnızca zerzevattır.”

Desmoulins, Rousseaucu sokulgan bir tarz benimseyip, okurlarına sanki kişisel dostlarıymış gibi hitap ediyordu: “*Mes chers souscripteurs.*” Gazetesinin sayfalarında onlara, kusursuz devrimci bir kentsel köy duygusu vermeye çalışıyordu: İddia ettiğine göre her yurttaşını tanıdığı *eşsiz* Cardeliers semti, bazen “küçük Sparta” bazen “küçük Roma” olarak nitelenen, kamusal meseleleri gece geç saatlere kadar tartışmaya ve Hôtel de Ville’deki zorbalanın dalaverelerine karşı dostlarını ve kardeşlerini savunmaya hazır, yorulmak bilmez Yurtseverlerin yaşadığı *terre de la liberté*. Ocak 1790’da şöyle yazıyordu: “Dürüst insanlara sağladığı dokunulmazlığı düşünerek, dinsel bir duyguya kapılmadan topraklarından geçemem.” Kafasındaki “dürüst insanlar” elbette gazeteciler ve Desmoulins dışında, güçlü matbaacı-yayıncı Momoro ve oyun yazarı Fabre d’Eglantine’in yanı sıra, Marat, Loustalot, Fréron ve Hébert’in de aralarında bulunduğu topluluktü. Ama topluluğun egemen kişiliğı, Ocak 1790’da (kendisinin de içinde bulunduğı) beş kişilik bir “Özgürlüğü Koruma” komitesi öneren avukat Georges Danton’du; önerilen komitenin imzası olmadan hiç kimse tutuklanmayacaktı.

Gazeteciye dönüşen küfürbaz hekim-mucit Marat da, gazetesi *L'ami du Peuple*'de Necker, Lafayette ve Bailly'yi "halk düşmanları" diye sürekli karalayarak özgür konuşmanın sınırlarını test etti. 22 Ocakta, Marat'ın yaşadığı ve çalıştığı Théâtre-Français'ye yakın sokakları tutan iki süvari bölüğü ve yüzden fazla Ulusal Muhafızın zoruyla onu tutuklamak için bir girişimde bulunuldu. Danton ilçe meclisini harekete geçirdi ve şiddet içermeyen direniş tavsiyesinde bulunmasına rağmen, "toprağımızın istila" edildiğinden söz etti. Yoktan var edilme sürecinde olan yetki alanı Châtelet için izin belgesi düzenlendiği keşfedilince, Ulusal Meclise başvuruda bulunmaya karar verdi. Başvuru okunup reddedildiği sırada, kent yetkililerinin kendisini yakalamak için girdiği sıkıntılarla alay eden bir broşür yayımladıktan sonra bir yolunu bulup kaçmıştı. Denilene göre, seksen top ve otuz havanla silahlı yirmi bin asker, Halkın dostunu yakalamaya, ilçe meclisini topa tutmaya ve Marat'ın (kaçma heveslisi) kaçmak için kullanabileceği balonu saptamak için çatılara istihkamacılar yerleştirmeye gelmişti.

Desmoulins'i üzecek şekilde, Cordeliers halk cumhuriyetinin kısa ama görkemli kariyeri, Paris'in idari yeniden yapılanmasının altmış ilçeden kırk sekiz seksiyona düşürülmesiyle son bulmuştu. "Ey sevgili Cordeliers," diyordu, "çanına elveda; elveda başkanlık kürsüsüne, o kadar çok ünlü hatibin sesiyle çınlayan meclise." Ama kederi erkendi; çünkü "toprağı" birçok seksiyon arasında paylaştırılırken, en başta Théâtre-Français ve Saint-André-des-Arts olmak üzere, "Cordeliers" sol yakanın en önemli siyasal kulübü olarak varlığını sürdürdü. Cordeliers düşük bir üye aidatıyla, çalışan kesimden, kent yönetiminin zalimlerine karşı Halkı temsil etme iddialarına inanırılık kazandırabilecek üyeler devşirme zahmetine katlandı.

Bütün birlik ve bölünmezlik laflarına rağmen, devlet olmanın gerekleri –kilise mallarının satışı gibi– bölünme ve çatışma sonucunu doğurdu. Belediye ve departman yönetiminde başvuru alan seçim ilkesi bunu daha da kötüleştirdi, çünkü yerel politikacıların devlet memurlarını yerel çıkarları merkezin açgözlü egemenliğine teslim etmekle suçlamalarına fırsat verdi. Temsil kurumları varlığını sürdürdüğü sürece sorun ortadan kalkmayacaktı. En şiddetli ânında sorun kötüleşip Paris ile en dikbaşlı vilayetler arasında

düpedüz bir iç savaşa dönüştü. Ulusal Muhafızlara akın eden Protestanların, rahiplerin ve söz dinlemez yerel yönetimlerin kışkırttığı Katolik kalabalıkların saldırısına uğradığı güneydeki şiddetli çatışmalarda, korkunç şeylerin gelmekte olduğunun işaretleri görülebilirdi. Bu çatışmaların en kötüsünde, Montauban'da dört muhafız öldürüldü ve elliden fazlası ağır yaralandı.

Bu kavgacı yerelciliğe karşı, Ulusal Muhafızların sağlam yurttaşları, bütün ülkede kardeşçe bir bağlılık gösterisinde kol kola girmeye kararlıydı. Üç renge bürünen ve birbirlerine bağlılık yemini eden muhafızlar yurtseverliğin yenilmez kanadını oluşturacaktı.

IV KUTSAL MEKÂNLAR

Devrimci Fransa aynı zamanda hem gençleşmiş büyük bir Avrupa gücü, hem kırk bin seçilmiş komününün oluşturduğu bir konfederasyon olamazdı. Bir noktada liderleri, anayasal yetki devrinin merkezi devlet iktidarı çıkarına katı bir şekilde sınırlandırıldığı Britanya İmparatorluğu modeline mi, yoksa ulusal yönetimin rıza gösteren taşra seçmenlerinin aracısı olmasının –teoride– öngörüldüğü cumhuriyetçi Amerika'ya mı yakın olacağına karar vermek zorunda kalacaklardı. Ne var ki, 1790'da bir süre, yerel ve ulusal kaygıların masumca eridiği mutlu bir uyum hayalini korumak olanaklıymış gibi göründü. Bastille'in düşüşünün birinci yıldönümünde büyük Paris Federasyon Festivalinde doruğuna ulaşan kardeşlik gösterileri, bireysel iradelerin yeni bir topluluk duygusunda birleşmesini canlandırmaktaydı. Aynı yönde bir tek merkeze uzatılan sağ kollar; anayasaya bağlılık yemini ederken tek yürek olan binlerce ses; devrimci karşılıklılık içinde eriyen inanç farklılıkları. Kusursuz Birlik Locası Hatibinin önerdiği gibi, Devrim "bütün iyi Fransızların sahiden kardeş olacağı büyük bir loca" haline gelecekti.

Yeni devrimci dinin –Federasyon kültü– tezahürleri teatral ve zorunlu olarak gelip geçiciydi, ama öyle olmaları önemlerini azaltmıyordu. 1790'ın heyecanlı ikliminde, oldukça yakın zamana kadar tarihçilerin yoğunlaştığı ayrıntılı bir kurumsal değişiklikle değil, *daha çok* dikkat çekici temaşayla bir etkiye bulundular. Bu gösterileri, savunmacı politikacıların meşruiyetlerinin zayıflığı-

nı gizlemek için sahnelediği orkestralı, maskeli eğlenceler olarak görmek büyük bir hata olurdu. Fransa'nın birçok bölgesinde ezici kanıtlar, 1790'daki birçok "federasyon"un yalnızca kendiliğinden olduğunu değil, ortak yurtseverlik coşkusuna ilişkin canlandırmalara çok büyük sayıda insan kattıklarını da gösterir. Örgütleyici güç o sırada varlıklı "aktif yurttaş" olan Ulasal Muhafızlardı, ama hem katılımcı hem izleyici olarak işin içine girenlerin sayısı, 1790 devrimine 1793-1794'ün dayatmacı Jakobenizminden çok bir "halk devrimi" olarak bakmayı gerektirir.

Federasyon hareketi devrimci yemin etme takıntısından çıktı. XVI. Louis'nin sonunda bir yurttaş-krala dönüşmüş gibi görüldüğü an, basit siyah bir elbiseyle Ulusal Meclisin huzuruna çıkıp, "genel iradenin, benim irademle uyum içinde, onayladığı ilkeleleriyle anayasal özgürlüğü" savunacağına ve sürdüreceğine yemin ettiği 4 Ocak günüydü. Aynı zamanda Dauphin'i "gerçek anayasal bir hükümdar" olarak büyüteceğine de söz verdi. Bailly, Krala "artık Adil Louis, İyi Louis, Bilge Louis olacaksınız, şahiden *Louis le Grand* olacaksınız," vaadinde bulunarak bu söze karşılık verdi. Olaydan sonra, geçen sonbaharda benzer ritüelleşmiş törenlere başkanlık eden Lafayette, muhafızların Hukuku, Ulusu, Kralı ve Özgürlüğü savunma yeminlerinin tekrarlanması önerdi.

Bu törenler ne kadar gereksiz ve tekrarlı olursa olsun, anlaşılan vicdanlı yurttaşlar David'in Horatiuslarını taklit etmekten, kollarını acı çekerek germekten, bireysel kimliklerini tek bir yurtsever irade içinde kaynaştırmaktan bıkmadılar. Eski rejimin yapay bir biçimde ayrı tuttuğu söylenen mensubiyetlerin birliğini kutlamaktan özel bir memnuniyet duydular. Bu yüzden 29 Kasım 1789'da ilk büyük tören Rhone kıyısında, ne ırmağın ne de başka bir şeyin kendilerini anayasal özgürlüğü savunma amaçlarından ayırmayacağına "Tanrı'nın huzurunda, kalpleri ve silahları üzerine" yemin eden Dauphiné ve Vivarais'den on iki bin Ulusal Muhafızla gerçekleşti. Ertesi bahar Marsilya, Lyon, La Rochelle ve Troyes'da benzer duygusal eğlence sahneleri gerçekleşti. 20 Mart 1790'da Loire kıyısında, "kutsal kardeşlik"le kucaklaşan Anjoulu ve Bretonyalı muhafızlar eski düşmanlıklarını terk etmeye, "artık Breton ya da Angevinli değil, Fransız ve aynı imparatorluğun yurttaşları olmaya" yemin etti.

Strasbourg'da Rhine Federasyonu, doğu Fransa'da, Haute-Marne'dan Jura'ya kadar elli bin muhafız topladı. Devrimci dindarlık gardırobundan giyinmiş binlerce sivil de onlara katıldı. Bakirelere özgü beyaz giysiler içinde dört yüz genç kız, Plaine des Bouchers'e dikilen büyük bir "yurtsever sunak"a yürümeden önce, üç renge boyalı teknelerin içinde Ill Irmağında alçalıp yükseldi. İki yüz küçük çocuk, Ulusal Muhafızlar tarafından ritüel olarak "patrienin geleceği" diye evlatlık alındı. En önemlisi, biri Protestan biri Katolik iki çocuk (güçlü bir Reformasyon hareketinin var olduğu bir kentte), iki inançtan ortak vaftiz babalarıyla ekümenik bir vaftize tâbi tutulurken görülen inanç birliğinin simgeciliği idi. Çocukların yeni adlarının "Fédéré" ve "Civique" olduğu ilan edildi.

Lyon'da federasyonun mizansenini daha neoklasikti. Rhone'un sol yakasında, 24 metre yüksekliğinde Dor nizamı sütunlarla bir Concord tapınağı inşa edildi. Bunun üstünde 15 metrelik alçıdan bir dağ yükselmekteydi ve hepsinin üzerinde, bir elinde mızrak diğer elinde, eski Roma'da özgürleşen kölelere sunulan ve antik paralarından olduğu gibi kopya edilen Frigya beresi tutan devasa bir Özgürlük heykeli kondurulmuştu. Tören 30 Mayıs'ta yapıldı, ama iki gün boyunca kent diğer bölgelerden -Bretonya, Lorraine, Mâconnais ve Provence- her biri farklı giysili, ama kardeşliklerini üç renkli fularlarla gösteren kardeş heyetlerle doldu. Tören günü, top sesleri ve müzik eşliğinde elli bin kişi ırmak kıyısında toplanıp, Devrimi selamlayan dört yüzden fazla Ulusal Muhafız alayı sancağını izledi ve sicim gibi yağan yağmurda yankılanan toplu yemine katıldı.

Bu kitlesel kardeşçe birliktelik gösterilerine yirminci yüzyılda sempati duymak zordur. Organize bayrak sallamaları çok gördük, kinizmden ya da kuşkudan sakınmak için birlikte söylenen şarkıları çok duyduk. Ama deneyim ne kadar yavan olursa olsun, katılımcılar tarafından, içsel korkuları dışsal kıvanca dönüştürmenin, devrimci yeniliğin uyandırdığı korkutucu pervasızlık duygusunu büyük bir dayanışma örtüsüyle örtmenin bir yolu olarak yoğun bir biçimde hissedildiğinden kuşku yok. En azından yağmurlu bir sabah, kardeş denilebilen binlerce yabancıyla birlikte hissedilen sevinçten daha iyisi var mı?

Taşranın federasyon günlerinden, bütün Fransa'dan yurttaş-askerleri Devrimi örgütleyen güçlere bağlayacak daha tutkulu

bir Paris etkinliğine geçiş mantıksal bir adımdı. Böyle bir “genel federasyon” önerisi, Saint-Eustache ilçesinin Ulusal Muhafız bölüklerinden kendiliğinden gelmiş gibi görünüyor. Muhafızların temsilcileri, yasa koyucuların ve “en iyi kralın” huzurunda bir bağlılık yemini edecekti. Bu tür büyük hareketlerden çok hoşlanan Sylvain Bailly kararı resmileştirdi ve 7 Haziranda Talleyrand önerilen düzenlemeleri Kurucu Meclise rapor etti. Bu tür olaylarla ilgili kişisel kuşkuculuğunu yitirmemesine rağmen, onun da bu olayların psikolojik gücünü kabul etme dirayeti vardı. İşlemler, diyordu, ağırbaşlı, şanlı olmalı, yıkıcı ölçüde pahalı olmamalıydı. (Sonunda üç yüz bin liraya mâl oldu.)

Ecole Militaire öğrencilerinin eğitim alanı olarak kullandığı büyük bir alan, Champ de Mars (tam bir yıl önce de Broglie’nin askerlerinin kamp kurduğu alan), tören yeri olarak seçildi. Devrimin Roma fetişizmine uygun olarak, alan devasa bir hipodrom ya da amfityatro haline getirilecekti. Otuz basamaklı olacaktı ve bir uçtaki giriş noktası, üç kemerli muhteşem bir Arc de Triomphe ile belirtilecekti. Ortada, artık standart haline gelen ve kutsal yeminin edileceği “Anayurt Sunağı” olacaktı. “En iyi kral”ı koyacak yeri belirlemek daha zordu. Gereğinden fazla önem veriyormuş gibi görünmeden sunağa konumlandırılmazdı; bu yüzden hem kralliyet grubunu (yürütme) hem Meclisten vekilleri (yasama) simgesel bir birliktelik ve karşılıklı bağımlılık içinde barındıracak bir köşke karar verildi.

Bu düzenlemeler 21 Hazirana kadar Kurucu Meclis tarafından onaylanmadı. Alanı hazır hale getirmek için yalnızca üç hafta vardı. En az dört yüz bin kişiyi alması düşünülen alan, sert zemini düzleştirmek için kaldırılıp götürülmesi gereken kayalarla doluydu. Ortadaki sunak bölgesinin bir metre kadar yüksek olması için, alanın büyük bölümünün o kadar kazılması gerekiyordu; ama kurutma hendekleri yoktu ve haziranın sonundaki şiddetli yağmurlar amfityatro alanının çoğunu, özellikle zafer taklarına yakın yerleri bataklığa dönüştürmüştü. Yüzeyi sağlamlaştırmak için çok büyük miktarda kum ve çakıla ihtiyaç vardı. Çabuk bitirilmesi gereken eşit ölçüde zahmetli başka hazırlıklar da vardı. De Marigny Caddesi ve diğer sokaklar üç araba genişliğinde genişletilmeliydi ve *fédéré*lerin yürüyüş yoluna kum dökülmeliydi.

Ürkütücü bir işti, ama devrimci coşkunun heyecanlı niteliğinden yararlanılabiliyordu. Paris'in merkezi ve batısı, örgütlü çalışmaların oluşturduğu büyük bir karınca tepesine dönüştü. O zamanın hem metin hem görüntü olarak bütün anlatımları, zanaatçılar ve askerlerle birlikte çalışan, saçları geniş bonelerin altına tıklımış asilzade kadınlar ve keşişlerle, emeğin toplumsal bakımdan kuratıcı ve eşitlikçi doğasını vurgulamaktaydı. Mercier için bu, unutulmaz bir biçimde teşhir ettiği iğrençlikler yığınının tamamen farklı bir Paris *tableausuydu*. Melekleşen bir domuz ağılıydı, ortaklaşa çalışmayla ahlaki olarak temizlenmiş insanoğlunun büyük bir bayramıydı.

Burada [Champ de Mars'ta] daha önce hiç görülmemiş uyumun, çalışmanın, hareketin ve neşenin en güzel resmini yapan, her sınıftan, yaştan ve cinsten yüz elli bin yurttaş gördüm... Sekiz günlük çalışmayı şimdiye kadar görülmüş en dokunaklı, beklenmedik ve en yeni festivale dönüştürebilen Paris'in güzel insanları ve muhteşem yurttaşları. O kadar özgün bir görüntüydü ki en *blasé* insanlar bile duygulanmadan edemezdi.

Bu büyük yurtsever işçiler ordusunda kudretli olanlar mütevazı olanlara karıştı. Luynes Düşesi, akaju ağacından yaptığı özel el arabasının, ekip arkadaşları olan çiçekçi kızlar tarafından kullanılmasına izin verdi. Mercier, uğraşıp didinen bir grup rahibe ve keşiş arasında, *Belle-Poule*'de *patrienin* düşmanlarıyla savaşımaya gittiğinde gösterdiği aynı neşeyle bir el arabasını iten ve "özgürlüğün ışıyan fizyonomisine sahip" donanma kahramanı Kersaint'i gördü. Mercier'nin kendinden geçen anlatımına göre, vardiyalara katılanlar yorulmak nedir bilmiyordu; çalışmak o kadar seviliyordu ki, sakalar, seyyar satıcılar ve hamallar kimin en uzun süre devam edeceği konusunda yarışacak kadar onları dinçleştirmekteydi ve emektarlar "ruhları cesur olduğu kadar kollarının da kuvvetli olduğunu" kanıtladılar. Çeşitli meslekler çalışırken tanımlayıcı özelliklerini sergilediler; matbaacılar şapkalarına üzerinde "Önce özgürlük bayrağı bas" yazılı kokartlar, kasaplar daha da tehditkâr bir biçimde "Titreyin aristokratlar, kasaplar burada" yazılı kokartlar taktı.

Çalışma alanı bir aile saadeti olarak da temsil edildi. Böyle bir sahnede kazma kullanan baba, el arabasını dolduran anne ve ailenin geri kalanını eğlendirmek için "Ça Ira" söyleyen doksan üç

yaşındaki dedesinin kollarında dört yaşında bir çocukla mutlu bir işbölümü gerçekleştirmekteydi. Toplumsal huzur ve örnek fedakârlık öyle bir noktaya vardı ki, muazzam kalabalığın arasında tek bir şiddet olayına ya da suça rastlanmadı. Mercier'nin iddiasına göre, çalışmaya gelen genç bir adam, çıkarıp yere attığı ceketinin üzerine iki kol saatini bıraktı. Birisi saatleri orada bıraktığını hatırlatınca tam Rousseau sofuluğuyla yanıt verdi: "İnsan kardeşinden şüphe etmez." Seyyar *cabaret*ler bedava şarap ya da birayla geldiğinde, fiçıların üzerinde de aynı şekilde iyimser bir slogan vardı: "Kardeşler, gerçekten susamadıkça içmeyin."

Kraliyet ailesi bile bu iyi niyet salgınından etkilendi. Federasyondan bir hafta önce Louis, kraliyet kütüphanesinin ve botanik bahçesinin kapılarını gelen muhafızlara açtı; alanı bizzat teftiş etmeye gelince, kazmalarla bir kemer oluşturan bir şeref kıtası tarafından karşılandı. Taşra heyetlerini kabulünde Kral, bütün Fransa'ya şunları söylemek istediğini söyledi: "Kral onların baba-sıdır, kardeşidir, dostudur; onlar mutlu olunca mutlu olur, hasta olunca hasta olur." *Fédéré*lerden bu duyguyu en mütevazı "barakalara ve kulübelere" iletmelerini istedi.

Büyük gün için hava durumu elverişli değildi. Bazı yurttaşlar bundan işe yaramaz aristokratları sorumlu tuttu. Şafak vakti elli bin Ulusal Muhafız, 1789'daki Paris seçmenleriyle, Komünün şimdiki temsilcileriyle, "Ülkenin Umudu" olduğunu ilan eden bir pankart taşıyan bir çocuk taburuyla, Chevalier de Callières'nin sakallı gazileriyle, muvazzaf asker ve bahriyeli bölükleriyle ve son olarak, bir Roma sancağını birlikte getiren Lyonlu muhafızların da aralarında bulunduğu diğer departmanlardan heyetlerle birlikte Temple bulvarında toplandı. Departman sancağını taşıma onuru, her alaydaki en yaşlı muhafıza verildi. Yağmur yağıyordu ve saat sekizde, sekizli sıra halinde yürüyüşe geçildiği sırada sağanak yağmura dönüşmüştü. Islanan üniformalara ve su dolan botlara aldırmadan, top atışlarının ve askeri bandoların eşliğinde Paris'in içinden batıya doğru, Saint-Denis Caddesi ve ardından Saint-Honoré Caddesi boyunca yürüdüler. Kötü hava durumuna rağmen büyük kalabalık vardı ve geçen askerlerin üzerine çiçekler atıldılar. Kadınlar ve çocuklar tatlılar ve böreklerle askerlere koştular ve "Ça Ira" korolarıyla serenat yaptılar.

XV. Louis Meydanında Ulusal Meclis üyeleri de yürüyüşe katıldı ve muazzam uzun yürüyüş kolu sonunda saat bir civarında Champ de Mars'a vardı. Üç katlı tak, amfitiyatrodan 24 metre yüksekti; izleyici platformu tıka basa doluydu. Girişlerini dört yüz bin kişinin bağırışları selamladı –muhafızlarının beyaz ve mavi üniformalarından gözlerini alamayan, yağmurda sıırıslam olmuş taşra bakkallarının, avukatlarının ya da eczacılarının belkemiğinden aşağıya bir ürperti yayması pek de zor olmayan bir kreşendo. Alanın ortasında *faux marbre* bitirilmiş ve eğitici simgelerle süslenmiş “Anayurt Sunağı” vardı. Bir tarafında bir kadın anayasayı temsil etmekteydi; diğer yanda *patrieyi* temsil eden savaşılar, onaylı devrimci tarzda uzatılmış kollarla gösterilmekteydi. Bir slogan şunu duyurdu: “Bütün ölümlüler eşittir; doğumlarına göre değil, erdemlerine göre ayırt edilirler/Her devlette Hukuk evrensel olmalıdır ve kim olursa olsun ölümlüler Hukuk önünde eşittir.” Karşı tarafta Şöhret imgesi, ölümsüz Meclisin kararlarını ilan etti ve halktan “onlara garanti edilen kutsal sözcükler”i düşünmelerini istedi:

Ulus, Hukuk, Kral

Ulus, sizsiniz

Hukuk, o da sizsiniz

Kral, Hukukun muhafızıdır

Saat üç buçukta Talleyrand Komünyon ayinini başlattı. Dindarlığı yurtseverlikle birleştiren bir formül bulmaktan sorumluydu ve standart ayin formülünden mecburen farklı olmasına rağmen, ayin onu huylandıracak kadar ortodokstu. Autun Piskoposu olarak, ayinleri yüzüne gözüne bulaştırmasıyla ünlüydü. Bu yüzden bir gece önce arkadaşı de Sousseval'in evinde piskoposluk giysileri içinde, şömine rafını kürsü gibi kullanarak prova yaptı. Talleyrand'ın beğenisine göre aşırıya kaçan bir uzman zevkine sahip olan Mirabeau, koro bölümlerini söyledi ve yanlış yaptığı her seferinde arkadaşını kesti. Uzun süre tekrarlanan uydurma bir öyküye göre, Champ de Mars'ta Talleyrand, kürsüde yanında duran Lafayette'e kendisini güldürmemesi için yalvardı. Ama ikisinin de olayı çok ciddiye aldığını gösteren işaretler vardır. Sivil Ruhban Nizamnamesi iki gün önce, 12 Temmuzda Ulusal Meclis

tarafından yasallaştırılmıştı ve bu yasanın baş savunucusu olarak Talleyrand, müminleri Devrime bağlamak için, Katolik Kilisesinin yaslandığı aynı duygusal, hatta mitse tutkularından yararlanabilen bir tür devrimci din sağlama ihtiyacının farkındaydı. Talleyrand, Mirabeau tarafından sorguya çekilirken, *Bastille'in Alınması* adında yarı kutsal yarı dünyevi olağanüstü bir kantat Notre Dame'da icra ediliyordu. Montansier kumpanyasından oyuncular, Opéra'dan şarkıcılar ve muharip yurtseverler rolünü oynamaları için Nicolet'nin ve Ambigu-Comique'in bulvar tiyatrolarından *artisteler* ve İtalyanlar rol aldı. Tamamen dini bir koroyla birlikte askeri orkestra, top ve Yudit Kitabı'ndan pasajlar kullanıldı. Bu, Talleyrand'ın genel moral için iyi olduğunu düşündüğü bir şeydi.

Ne var ki, sıırıslıklamken olayın ciddiyetini korumakta zorluk çekiyordu. Rüzgâr tütsüyü sürekli söndürüyordu ve ıslanan cüppesi kurşun gibi ağırlaşmıştı. Piskoposluk tacından zarif burnuna yağmur damlayan Federasyon piskoposu, alana girmekte olan sonu gelmez muhafız kuyruğunu kasvetle inceledi. Daha sonra kendi isteğiyle papazlıktan ayrılıp İmparatorluk ve Restorasyon döneminde Maliye Bakanı olan yardımcısı Abbé Louis'ye "*Ces bourgeois là ne vont-ils par arriver?*" (Bu kasabalılar neden hızlanmıyor?) dedi. Sonunda her şey hazır oldu ve Talleyrand ayine ve sancakları kutsamaya devam etti. Cemaatine "Fransa'nın yenilendiği bu gün için şarkılar söyleyip sevinç gözyaşları dökün," dedi.

Günün geri kalan kısmı Lafayette'e aitti. Ne de olsa, yurttaş-askerin cisimleşmesi olarak, yalnızca komutanlığı bakımından değil, kahramanca örnek oluşu bakımından da ülkenin yöneldiği kişiydi. Bir tür belirgin konsensüsün empozaryosu olarak, anayasal monarşinin yaşamasının yurtsever iradenin teatral tezahürlerine bağlı olduğunun farkındaydı. Ekim 1789'da, haksız yere ek-sik gramağlı ekmek vermekle suçlanan bir fırıncının yargısız linç edilmesi gibi adaletsizlikleri önlemek için Paris'te sıkıyönetim konusunda ısrar etmişti. Ama olayı özel bir törene dönüştürüp Kralı yetim çocukların vaftiz babası gibi göstermişti –babacanlığının yalın bir gösterimi. Nisanda Lafayette (Fransa'nın 1769'da yok ettiği) Korsika bağımsızlığının kahramanı General Paoli'yi, hemşerilerinin yeni Fransa'daki "kardeşlerinden" korkmalarına gerek olmadığını göstermek için Paris'e getirmişti. Birlikte Bastille'in

bulunduğu alanı ziyaret ettiler ve kardeşlik gösterisi yapan Ulusal Muhafızların resmigeçidini izlediler.

Lafayette'i günün kahramanı olarak herkes uygun bulmıydı. Hem Desmoulins'in hem Loustalot'nun gazetesi, Fête de la Fédération'un bir övünme egzersizi olarak planlandığını öne sürdü. Ama bu eleştirilerin Lafayette'in taşralı Ulusal Muhafızların nezdinde sahip olduğu popülerliğini gölgelediğine dair fazla işaret yoktu. 14 Temmuz 1790'da saat beş civarında herkesin gözbebeği idi. Sunaktan beyaz atına atladı ve ulusal muhafızların oluşturduğu koridordan kraliyet köşküne gitti. Atından inip, toplanan *fédérés*lere yemin ettirmek için Kraldan izin istedi ve aldı. Lafayette tekrar sunağa dönüp, en iyi Talma-esk tarzıyla iki kolunu havaya uzattı, sonra eski Haçlı yeminini taklit ederek, kılıç taşıyan sağ elini sunağa dokundurdu. Sesini en yakındakiler dışında kimse duymadığı için, Lafayette söyledikçe ikinci-Lafayetteler yemini kendi bölüklerine okudu ve gökgürültüsünü andıran bir "*Je le jure*" korosuyla bitti. Alanın bir ucundan diğerine bir top yayılım ateşi duyuldu. Ses dinince Louis yeni unvanını ilk kez kullanıp, "Fransızların Kralı" olarak "Ulusal Meclisin kararlarını onaylamak için anayasanın verdiği bütün yetkiyi kullanmaya" yemin etti. Yağmurdan ötürü şapkasındaki devekuşu tüyleri düşen Kraliçe, Ulusal Muhafız üniforması giydirilen Dauphin'i kalabalığın alkışları eşliğinde havaya kaldırdı.

Musée Carnavalet'de korunan bir resmi, bu doruk ânının gücüne hakkını vermez. Ama en azından yalnızca başkahramanları –aşırı büyük piskoposluk tacıyla Talleyrand; Komutan üniformasıyla Lafayette; resmi tasarımlı Roma miğferleri ve kostümleri içinde *vainqueurs de la Bastille*– değil, sahnenin ruh halini de yansıtır. Resimde, doğa güçlerinin de siyasal eşlikçi olduğuna ilişkin Romantik aksiyoma uygun olarak, Lafayette'in kılıcı sunağa dokunduğu anda ilahi güneşin bir ışığı koyu yağmur bulutlarını deler. Bu tablo, Fête'den sonra popülerleşen bir *poissard* şarkısının görsel muadiliydi:

*Ça m'coule au dos, coule au dos, coule au dos
En revenant du Champ de Mars...
Que'qu ça m'fait à moi d'êt mouillé
Quand c'est pour la liberté*

Akıyor sırtımdan aşağı, sırtımdan aşağı, sırtımdan aşağı

Champ de Mars'tan dönerken...

Ne olmuş ıslanmışsam

Özgürlük davası için

Şenlik bir hafta sürdü; Ulusal Muhafız bölükleri Paris'teki sâ-mimi karşılamadan giderek sıkılmaya başladı. Ayın ön dördünün akşamı, muhafızların çoğu büyük *bal de Bastille*'e gitti; orada Palloş alanı fenerler ve bayraklarla donatmış, Fransa'nın her de-partmanı için bir tane olmak üzere seksen üç ağaç temin etmiş-ti. O hafta muhafızlar, Desaugiers'in *Prise de la Bastille* kantatını daha fazla dinleyebilir ya da Dauphine Meydanında IV. Henri'nin sevimli hayaletini sayısız defa onurlandıran özel törene gidebi-lirdi. Son olarak ayın on sekizinde Seine'de, müzikal mavnalarla ve atışmalarla tamamlanan görkemli bir su şenliği yapıldı. Şenlik programı, geleneksel olarak ziyarete gelen prenslerin girişini se-lamlamak için yapılanların aynısıydı. Tek fark, prenslerin yerini bizzat halkın almasıydı.

Özgürlük pınarından içmek için Paris'in yolunu tutan yaban-cılar, kardeşlik binyılının geldiğine tanık olduklarından özel-likle emindi. Mecliste bir "Dünya Barışı Bildirgesi" ilan eden ve Fransa'nın bir daha asla askeri bir saldırgan olmayacağına söz veren vekilleri dinlemişlerdi. Pedagog Joachim Heinrich Campe, "Gururla parıldayan o neşeli yüzleri nasıl tarif edebilirim ki?" diyordu. "Karşılaştığım ilk insanlara sarılmak istedim... çünkü artık Brunswickerli ya da Brandenburgerli değildik... bütün ulu-sal farklılıklar yok olmuştu, bütün önyargılar ortadan kalkmıştı." Fête günü Calais'ye ayak basan William Wordsworth aynı şeyleri hissetti. Çiçeklerle donatılmış zafer takları arasından yürürken, bahar kokusu gibi her yere yayılan neşeyi duyumsadı.

Muhafızlar Paris'in ortasında yürürken ıslak sokaklara yuka-rıdan bakan genç Helen Maria Williams'a göre, 14 Temmuz, gör-meyi umduğu en "yüce görüntü"ydü. Vecit halinde açığa vurulan gerçek imandı. "Sokaklarda diz çöküp, bu mutlu anı görecektik kadar yaşadıkları için Tanrı'ya şükreden yaşlılar vardı. İnsanlar ellerin-de askerlere sundukları yiyecek ve içeceklerle kapılara koşuyordu; kadınlardan oluşan kalabalıklar askerlerin etrafını sarıyor ve ço-

cuklarını havaya kaldırarak, yeni anayasanın ilkelerine sarsılmaz bağlılığı çocuklarına erken yaşta öğreteceklerine söz veriyorlardı.”

Bu ahmaklık idiyse de bağışlanabilir bir ahmaklıktı ve başka zamanlarda başka kültürler de en az Fête de la Fédération’unki kadar duygusal birliktelik dalgalarıyla coşmuştur. Olayın önemini anlayan, ama geçici sıcaklıktan kalıcı birlik yaratma gücüne kanmayan akıllılar hâlâ vardı. Örneğin işi ilk planlayan Talleyrand, bütün yumurtaları aynı sepete koymayan bir adamdı. Ayın on dördünün akşamı, sıırıslıklam cübbesini sonunda çıkarabildi. Üstünü başını kuruttu, bir araba çağırıp yüksek bahisli kâğıt oyunlarının oynandığı Vicomtesse de Laval’ın yerine gitti. Kibarca öksürdü, yerine oturdu ve kazanmaya başladı. Bütün gece kazanmaya devam etti, bütün parsayı topladı ve “cüzdanının ve ceplerinin alacağından fazla para” götürdü. Belki de hayra alametti: Federasyonun papasını şansla kutsayan takdiri ilahi. Bütün bu kutsamalar ve yeminlerin boşuna olduğu ortaya çıksa bile, en azından dişlenecek altın külçe vardı. Talleyrand kâğıt paraya hiçbir zaman fazla güvenmedi.

Ayrılıklar *Ağustos 1790-Temmuz 1791*

I DEĞİŞİMİN BÜYÜKLÜĞÜ

30 Eylül 1790 sabahı küçük, ciddi bir yürüyüş kolu Grenoble'da Palais de Justice'in yolunu tuttu. Başında, kentin seçilmiş belediye başkanı, binanın büyük meşe kapılarına resmi baskılı keçe-lerin asıldığı demir asma kilitler takan M. Barral vardı. Fransa'nın eski hükümrân mahkemelerini kaldırıp yerine seçilmiş yargıçları ve mahkemeleri geçiren Kurucu Meclis kararının yazılı olduğu bir duyuru kapıya çiviliydi. Süresiz tatil edildiği duyurulmuş olan Grenoble Parlamenti artık resmi belgeli ölüydü.

Şaşırtıcı bir biçimde, en azından törensel olarak son öldürücü darbeyi indiren adam, bir *conseiller de Parlement* olmuştu. Düz yurttaş Barral, Grenoble'lular tarafından daha çok Marki de Barral de Montferrat olarak tanınırdı. Başka bir arkadaşı, Marki de Franquières, sağlık nedeniyle seçimden çekilince belediye başkanını olmuştu. Yerel soyluların devrimci popülerlikten uzak durmak istediklerinde rahatsızlık bahanesini öne sürmelerine sık rastlanırdı, ama de Franquières'in bahanesi sahiciydi, çünkü birkaç ay sonra öldü. Bu nedenle göreve Barral geldi ve doğduğu kente geri dönen Mounier'nin Grenoble'u Kurucu Meclise muhalefetin merkezi yapmasını önlemeye kararlı yerel Yurtseverlerin başına geçti. Akabinde hem Isère departmanının yönetimine hem de daha önce Parlamenti'nin yüksek mahkemesini topladığı odalara yerleşen yeni ilçe mahkemesinin başkanlığına seçildi. Bu mahkemede yargıç olarak Parlamenti'nin dört eski *avocatı* da onunla birlikteydi: Duport *ainé*, Génissieu, Lemaître ve Gênevou. Isère departmanı yönetiminin başkanı, *ci-devant* ordu subayı Aubert-Dubayet idi.

O nedenle, kurumsal geçmişle devrimci bir kopuş, personelin tamamen süpürülüp atılmasını gerektirmedi. Kolektif varoluşları

Devrim tarafından sona erdirildiği halde, monarşi döneminde memur olan birçok birey, tüzel kimliğini *patrienin* yurttaş-hizmetkârı kimliğiyle değiştirmekte zorluk çekmedi. Gerçekte birçoğu, eski meslektaşlarının ateşli savcısı oldu. 1792 yazında, Grenoble belediye meclisinin huzurunda Marie-Antoinette'in yargısız tutuklanması ve Dauphin'e "yurtsever bir vâsi" atanması için tutkulu bir konuşma yapan kişi eskiden Markiz de Montferrat, şimdi Kadın Yurttaş Barral'dı.

Bu süreklilik ve kopukluk karışımı, eski rejimin sona ermesini hızlandırmada Dauphiné soylularının oynadığı önemli rol göz önüne alındığında, yerel *Courrier Patriotique*'in Grenoble Parlamenti için yayınladığı mezar kitabesinin resmi küçümseme ile gönülsüz saygıyı harmanlaması şaşırtıcı olmaz.

Anlaşılmaz varlıklarıyla ne hükümdara ne tebaya hizmet eden, devasa ve ucube örgütlenmesiyle bütün ilkelerin [yönetimin] birbirine karıştığı ya da yanlış anlaşıldığı bir durumda çalışabilen izbandutlardan, mağrur bedenlerden başka bir şey değiller. Bir kale gibi kralların gazabına birçok kez göğüs gerdikleri kapalı sarayı; Fransızların özgürlüğünün... bir sığınak bulduğu sarayı gördüm.

Eski ile yeninin harmanlanması bütün Fransa'da tekrarlandı. Kâğıt üzerinde dönüşüm daha âni ya da daha kapsamlı olmamış olabilir. Tüzel organlar olarak Parlementlerin yerini Kurucu Meclisin yasama *fiatı*; eski *bailliageların* yerini seçilmiş *juges de paix* ile ilçe ve departman mahkemeleri aldı. Aynı şekilde, sivil ve askeri yönetime, diyakozluklara göre değişen, üst üste binen ve kesişen sınırları olan yönetimin yamalı bohçayı andıran özelliği, öteberi torbasını andıran departman birimi içinde yutuldu. Daha da çarpıcısı, atanmış kraliyet memurları hiyerarşisi –belediye ihtiyar heyetinden ya da "konseylerinden" *intendantlara* ve *maîtres de requêtes*lere kadar– kenara çekilip yerini seçilmiş memurlara bıraktı. Gerçekten de 1790'da vicdan sahibi *citoyen actif* seçimlere boğuldu, peş peşe yerel belediye başkanı ve meclis üyeleri, ilçe ve departman konseyi memurları, sulh hâkimleri ve mahkeme yargıçları için, yılın sonuna doğru anayasal bir piskopos ve yerel papaz için oy kullanması istendi.

Devrimin yarattığı kurumların ilk dalgasında "yeni insanların" –çok büyük sayıda avukatlar, doktorlar, mühendisler, arada bir

tüccarlar ve esnaf- ortaya çıkması, kısmen seçilmiş memurların çok geniş kapsamlı olmasının bir fonksiyonuydu. En azından *cahier*lerin daha az değil daha fazla yönetim isteklerine verilen bu yanıta, devrimci eşraf görevini fazlasıyla yapmıştı. Ama Grenoble'da olduğu gibi, deneyimli memur talebinin aniden genişlemesi, bütün ülkede bu görevleri üstlenmek için öne çıkanların çoğunun eski rejimde zaten memur olmaları demekti. Genellikle çoğunluğu oluşturmadılar; ama belediye başkanı ya da departman yönetim kurulu başkanı gibi en önemli koltuklara yerleştiler ve bunların çoğu aslında *ci-devant* soyluydu. 1790 ve 1791 insanların mesleklerini tararken tarihçilerin sunduğu alışılmış meşguliyet listesi bu gerçeği çoğu kez görmez; çünkü "aristokrat" ya da "soylu" zaten "vatan haini" ile eşanlamli hale gelmişti ve birçok eski Parlement *conseillersi* kendisini "avukat" olarak listeye yazdırıyordu (gerçekten de avukattılar). Birçok durumda, kalıtsal unvanları kaldıran yasadan sonra aristokrat unvanlarını kaldırdılar; bu yüzden d'Eprémesnil artık basitçe M. Duval'dı; soldaki hasmı Huguet de Sémonville artık M. (Napoléon döneminde Baron) Sémonville'di.

Fransa'nın büyük küçük birçok taşra kasabasındaki yeni rejimler daha yakından incelenirse, eski rejimden kalanlardan birçoğunun nasıl stratejik yerlere yerleştiği görülür. Örneğin Toulouse'da yerel aristokrasinin -*capitoullar*- dillere destan katılığı, bazılarının yeni rejimi desteklemesine engel olmadı. Kralı yerelde temsil eden seçilmiş memur, *procureur-général-syndic*, eski bir *capitoul* olmanın yanı sıra, evlilik yoluyla seksen bin liralık bir servet edinen en zenginlerden biri de olan Michel-Athanaze Malpel'di. Kaldırılan *capitoulat*nın yerini alan yeni belediyede başka bir oligark, Pierre Dupuy vardı ve ilçe mahkemesinin başkanı, daha önce *procureur du Parlement* olan Etienne-François Arbanère'di. Fransa'nın diğer ucunda, Calais'de iki eski *procureur de roi*, Nicolas Blanquart des Salines ve Pierre de Carpentier, sırasıyla ilçe mahkemesine ve belediye başkanlığına seçildi. Pierre de Carpentier yargıç seçilince, onun yerine, eski rejimin sunduğu en kârlı görevlerden biri olan donanma veznedarının oğlu olan azimli Jacques-Gaspard Leveux belediye başkanı oldu. Leveux defalarca belediye başkanı seçilmenin yanı sıra, yerel çıkarları inatla dert edindiği için, Terör, Direktuar, Konsüllük ve İmparatorluk

dönemlerini sağ atlatıp, XVIII. Louis döneminde bir Legionnaire d'Honor olarak ölmeyi başardı.

Bunlar istisnai durumlar değildi. Paris'te, seçilmiş üç yüz belediye meclisi üyesinin en az yüzde 20'si eski Parlement üyesiydi. Yalnızca Filles de Saint-Thomas ilçesinde *Patriote Français*'nin editörü Brissot, temsilciler kurulunda *conseiller* Lacretelle ve Sémonville, maliye memuru Mollien ve Genel Mültezimlikte üst düzey memur olan Trudaine des Ormes'la birlikteydi. Lyon'da kent yönetiminin başında eski bir liberal soylu, Palerne de Savy, başka bir soylunun, Imbert-Colombes'un yerini aldı. İkisi de, Amiens yakınında toprakları olan soylu bir sulh hâkimi aileden gelen, Beaujolais'de Thizy'de bir yurtluğu ve Rhone kıyısında bir kasaba evini elinde tutmaya devam eden Roland de La Platière'in başını çektiği üçüncü bir demokrat Yurtseverler grubunun saldırısına uğradı.

Toplumsal olarak, özellikle soylu servet ile bayağı servet arasındaki çizgilerin çoktan silindiği Lyon gibi büyük ticari merkezlerde, bu insanları ayırt eden fazla bir şey yoktu. Daha önemlisi, hepsi ortak bir kültürel çevreye aitti: Akademi dünyası ve mason locaları. Bilimin zorunlu olarak daha fazla refaha ve daha kumsursuz yönetime yol açacağını düşünen iyimser geç Aydınlanma projesine bağlıydılar. Bu bakımdan da eski rejimin kültürel ikliminden bir kopuşu değil, daha çok bir sürekliliği temsil etmekteydiler. Roland, her şeyden önce, kraliyet imalat genel müfettişi olarak teknolojinin nimetlerinin profesyonel destekçisi olmuştu. Yaratıcılık coşkusu, insan kadavrasında kalan yağdan sabun imal etme düşüncesini en ufak bir mahcubiyet duymadan savunmasına yol açtı. Lyon'da kamusal yaşamdaki arkadaşları, rakipleri ve düşmanları arasında, zührevi hastalıklarla ilgili kitaplarıyla ünlü vekil Pressavin; 1784'te tipik bir Aydınlanma eseri, "Bütün Hastalıkların Yakın Nedeni Olarak Eğitim" [yani eğitim eksikliği], yayımlayan arkadaş Lanthénas; kentin ebelik okulunu yöneten ve Beaumarchais'nin Lyon'daki emzirme fonunun tanıtılmasına yardım eden Dr. Vitet vardı. Roland gibi Vitet de, belediye başkanı olarak yerini aldığı Palerne de Savy'den daha ateşli bir devrimciydi; ama Palerne Lyon Akademisinin de başkanıydı ve ondan önceki Imbert-Colombes da bir botanikçi ve yoksullar için Hôpital-Général'in rektörü olarak ünlüydü.

Bu kültürel arkadaşlık elbette sert siyasetal düşmanlıkların önünde engel değildi. Aslında buna, *savant* (ve akademisyen) savaslarına özgü zehri eklemiş olabilir. Lyon olağandışı olmaktan çok uzak olduğuna göre, farklı toplumsal arka plandan gelen kişilerin *sociétés des pensées*lerde, akademilerde ve *musées*lerde çıraklık yaptıkları gayet açıktır. Dahası 1790 ve 1791 insanları arasında *savant*ların ve taşralı *philosophes*ların belirginliği, Devrimin birçok bakımdan XVI. Louis döneminde teşvik edilen –dengesiz sonuçlarıyla birlikte– modernleşme girişiminin devamı ve tamamına ermesi olduğuna inandıklarını gösterir. Paris ilçelerinin temsilcileri arasında mimar ve yazar Quatremère de Quincy, Jussieu, Condorcet ve departmanların sınırlarının belirlenmesinde önemli rol oynayan astronom-haritacı Kont de Cassini gibi bilimadamlı-filozoflar vardı. Calais'den, Manş Denizini balonla geçtikten sonra Blanchard ve Jeffries'i şatosunda ağırlayan insanlı uçuş *amateurü* soylu Pierre-Joseph des Androuins'den daha uygun Ulusal Meclis üyesi olabilir miydi?

Erken Devrimin Fransız yaşamı ve kurumları üzerindeki etkisini küçültmek istemiyorum. Talepleriyle ikiye bölünen önemli kurumlar vardı –özellikle Kilise ve kraliyet ordusunun subayları. Ama subayların, rahiplerin, eski memurların ya da noter ve avukatların Devrimi desteklemeye ya da karşı çıkmaya, bir Yurtsever ya da bir *émigré* olmaya karar verme ölçütlerinin toplumsal olarak belirlendiğini gösteren hiçbir inandırıcı kanıt yoktur.

Bu özellikle böyledir, çünkü 1789'dan Teröre kadar Devrimin sonuçları çok büyük ölçüde muhafazakârdı. Bu dönemde çıkarılan çoğu yasanın sonuçları, eski rejimin sonunda durumları çok iyi olan (1787-1789 buhranında geçici olarak sıkıntı yaşamış olmalarına rağmen) ve şimdi daha fazla zenginleşme fırsatı bulan grupların çıkarlarına uygundu. Devrimde zenginleşme fırsatı bulanlar, ekonomik çıkarlarını ayrıcalığa göre değil mülkiyet ve sermayeye göre çoktan tanımlamış olanlar ile bu görüşü benimsemiş olanlardı. Bu, onların zenginliği için, kapitalizmin gelişmesi için Devrimin *zorunlu* olduğunu söylemekle aynı şey değildir. Ama ilk iki yılında –belki de yalnızca ilk iki yılında– son on yılların gelişmelerini durdurmak ya da tersine çevirmek için fazla bir şey yapmadı.

Piyasaya çıkınca Kilise mallarını yalayıp yutanlar, kırsal *cahi-*erlerin şiddetle yakındığı kişilerdi –açgözlü zengin *coqs de village* köylüler ve diğer mülk sahipleri (bazıları soylu). Kurucu Meclis, parsellerin en yüksek teklifi verene gitmesini sağlamış, ancak ortak bir girişimi satın almak için birleşince (kuzeyde bazı yerlerde yaptıkları gibi) köylülerin toprak sahibi olmasını olanaklı kılmıştı. Örneğin Seine-et-Oise'daki Pulsieux-Pontoise'da ekilebilir topraklar Rousseau'nun arkadaşı Marki de Girardin ve Saint-Martin Manastırının elindeydi. Manastır arazisi satışa çıkınca, Girardin'in en saldırgan kiracı çiftçisi Thomassin, 69.500 liraya elli beş hektar en iyi toprağı hemen satın alabildi. Diğer önemli parseller komşu köylerden zengin kiracı çiftçiler ve Pulsieuxlü bir kanatlı hayvan tüccarı tarafından alındı. Beklendiği gibi, kendisi ateşli bir Devrim destekçisi ve oğlu Stanislas departman yönetiminin başında olan Girardin, başka bir varlıklı *laboureur* çiftçiyle ortaklaşa on beş hektarlık bir mülk kaldırdı.

Senyöral rejimin kaldırılması da 4 Ağustos 1789'un o şaşkın gecesinde görüldüğü kadar apaçık değildi. Daha serinkanlılar ağır basınca, geç Aydınlanmacı feodal hukuk uzmanları çağrılıp, “kişisel” sayılan ve kaldırılan haklar (*mainmorte* gibi) ile “sözleşmeli” sayılan haklar (çok büyük çoğunluğu) arasında açık hukuksal ayrımlar yapmaları istendi. Söylemeye gerek yok; bir tür meşru mülkiyet olarak tanımlanan “sözleşmeli” haklar, her iki taraf razı olursa, genellikle yıllık gelirinin yirmi beş katı bedelle –hali vakti yerinde çiftçilerin yasadan yararlanmasını neredeyse engelleyen bir oran– alınabilirdi. Bu koşullarda olup biten şey, lordların toprak sahiplerine dönüşme sürecini –yüzyılın ikinci yarısında zaten ilerlemekte olan bir süreç– tamamlamış olmasıydı.

Yine tahmin edileceği gibi, köydeki iktidar yapısı da fazla değişmedi. Normandiya'da Les Authieux-sur-le-Port-Saint-Ouen komününde, kırk köyün yerel seçim toplantısı *curé*lerini belediye başkanı yaptı ve konsey ise toprak sahibi *laboureur* çiftçiler ile hancı gibi yerel esnaf ve *procureur* gibi küçük memurlar arasında paylaşıldı.

Devrimin kentsel Fransa üzerindeki etkisi bakımından da aynı örüntü geçerlidir. Kurucu Meclisin kentsel Fransa'yı etkileyen yasalarının çoğu, Turgot ve Calonne döneminde başlatılan politi-

kaları alıp Fransa'yı kapitalist genişlemeye doğru itmeyi amaçlamaktaydı. Turgot'nun engellenen lonca reformu, 1791'in başında loncaların toptan kaldırılması olarak yasalaştı. Ama kalfaların kurumsal kısıtlamalardan kurtulmaktan aldıkları aleni keyif bir dizi greve –özellikle marangozların, nalbantların ve şapkacıların– dönüşünce, Meclis her türlü işçi birliğini ya da derneğini yasaklayan Le Chapelier yasasıyla karşılık verdi. O sırada konuyla ilgili söylev ve makalelerin görece yokluğundan anlaşılabileceği gibi, Le Chapelier yasası, grevlerin temsil ettiği söylenen tikelciliğe karşı yurttaşların ortak çıkarlarını –ulusal kurumlarda cisimleştiği şekliyle– koruma arzusundan değil, daha çok ideolojik serbest ticaret takıntısından çıkarıldı.

Benzer şekilde, eski rejimin son on yıllarında dile getirilen en kısa ekonomik modernleşme yoluyla ilgili görüş ayrılıklarının ve belirsizliklerin birçoğu, Devrimde yalın bir biçimde tekrarlandı. Kurucu Mecliste içeride tahıl ticareti özgürlüğünü koruma konusunda belki bir konsensüs vardı ama Fransa'dan ihracatı önleme kararlılığı da eşit ölçüde güçlüydü. Normandiya'da 1786 ticaret anlaşmasından beri İngiliz rekabeti karşısında bozguna uğrayan tekstil kasabaları, anlaşmanın feshedilmesi için (aslında *tüm* ithal ürünlerin yasaklanması için) çabalarırken, İngiltere'yle şarap ticareti gelişen Bordeaux gibi ticari antepolar aynı ölçüde kararlı bir biçimde anlaşmanın devam etmesi için uğraştı. Ama iş sömürge ticaretine gelince, Bordeauxlu tüccarlar, Nanteslı ve Rouenli tüccarlar gibi, aniden serbest ticaretçi olmaktan vazgeçti ve sömürge mallarının yalnızca Fransa'dan naklini zorunlu kılan yasaların korunmasını savundu. Söylemeye gerek yok; bütün bu taraflar, çelişen konumlarını haklı göstermek için siyasetin diline başvurdu. Ama “özgürlük” ya da “yurtseverlik” iddiaları, yerel çıkar savunusunun üzerini örten ince ciladan başka bir şey değildi.

1789 ile 1792 arasında Devrim, Kilisenin mülksüzleştirilmesi hariç, anlamlı bir toplumsal güç transferi üretmedi. Uzun süredir gerçekleşmekte olan eğilimleri yalnızca hızlandırdı. Atanmış memuriyetlerin yerini seçilmiş memuriyetlerin alması, kapıyı çalanları mesleklere taşıyarak yönetimin kapsayıcılığını genişletti. Ama Devrimden önce bile nadiren o kapı, sonraki retoriğin gösterdiği kadar sürgülü ve demir parmaklıydı. Seçkinlere –hem soylu

hem ruhban- gelince, toplumsal katmanlara göre değil, daha çok siyasal inanç ve bölgesel dayanışma bakımından bölünmüştü. Ancak tüzel bir tabaka toplumu içinde korunabilen çağdışı bir statüye yapışıp kalanlar cezalandırıldı -yurttaş değil diye damgalandı, göç etmeye ya da silahlı ayaklanmaya zorlandı. Diğer yanda, kendilerine yurttaş-subay, devletin hizmetkârı olarak yeniden şekil verebilenler ve geleceklerine ayrıcalık değil, mülkiyet penceresinden bakabilenler, soyludan eşrafa dönüşmeyi başarabildi. Toprak sahipleri, devlet memurları, departman yöneticileri ve profesyonel yargıç ve doktor, banker ve imalatçı olarak, sonraki yüzyıl boyunca Fransız toplumuna etkin bir biçimde egemen olacak bir nüfuz ve iktidar düğümünü oluşturdular.

II POLEMİK GEVŞEKLİĞİ

Ama bu, Fransız Devriminin ilk evresinin doğrudan bir sonucu olarak önemli *hiçbir şeyin* değişmediğini ima etmez. İnsan Hakları Bildirgesinde belirtilen serbest konuşma, yayın ve toplanma özgürlükleri, saygısızlık özgürlüğünün fiilen hiçbir sınır tanımadığı bir siyasal kültür doğurmuştu. Bu, Devrimin en dramatik yarattığıydı. Çünkü küfürbaz üslubu ve egemen kavramları eski rejim altında Linguet ve Mercier gibi yazarlar ve gazeteciler tarafından icat edilmiş olmasına rağmen, sansürün ve kovuşturmanın kaldırılması siyasal savların eşi görülmemiş ölçüde geniş bir alıcı kitleye ulaşmasını olanaklı kıldı.

Sonuç, bütün ülkeyi saran bir polemik gevşekliği oldu. Üç dört gün içinde Paris'ten ülkenin doğu ve güney sınırlarına ulaşabilen haberlerle birlikte, Devrim bilgiyi o kadar ulusallaştırdı ki, her yerde hazır ve nâzır siyasete bulaşmamak için gerçekten de çok hızlı koşmak gerekiyordu. Askerlerin sivillerle kardeş olma, hatta kulüplerin toplantılarına katılma hakkı talep ettiği askeri garnizonlardan, kapıların ilan panosu olarak kullanıldığı ve vaiz kürsüsünün rakip ortodoksilerin savaş alanı haline geldiği kiliselere, kalabalık zanaatçı kalfalarının oyunculara neşeli küfürler ve yurtsever şarkılar savurduğu bulvar tiyatrolarının balkonlarına kadar, hiçbir şey siyasal nutkun uzun kolunu ve gürleyen sesini geçemedi.

Bu seferberlik düzeyi mahremiyetin sınırlarına saygı göstermedi. Aslında mahremiyetin kendisi kuşkuluydu; aristokrat kültürün kalbinde olduğu söylenen gizlilik stratejilerine gereğinden fazla yakındı. Bu yüzden yurtsever erdem testleri yatak odası kapısında durmadı. Fréron'un *Orateur du Peuple*'ü gibi gazeteler, cinsel birleşmeyi en hassas ânında kesip Lafayette'e sadakat yemini ettiği için kocalarını ayıplayan devrimci Lysistrataların öykülerini bildirmekten (ya da uydurmaktan) keyif alıyorlardı. Paris'te Saint-Martin Caddesinin kararlı kadın yurttaşlarından biri, "Dur, dur, tam burada *dur*," diye haykırdı, "Ahlaksıza hayranlık duymayı bırakmazsan sevecen okşamalarımın keyfini bir daha asla yaşayamazsın." Yurtsever evlilikler, üzerinde sahiden erdemli bir *patrie* inşa edilecek kaya olarak selamlandı. Aralık 1790'da Brissot, Camille Desmoulins'in evliliğini tebrik ederken, "dostlarının mutlu olmakta kamu çıkarını savunurken olduğundan daha az ısrarcı olmayacağı" umudunu ifade etti. Yurtseverlerin evlilik yaşamında daha ileri bir evrede, doğurgan anneler, *patrie*ye katkılarından ötürü özellikle onurlandırılırdı. En az yirmi beş çocuk doğurduğunu iddia eden bir mucize kadına, Mayıs 1791'de Rouen'de Notre Dame Katedralindeki özel bir törende ulusal bayrağı taşıma onuru verildi.

Bu amansız kamusal erdem sergileme dünyasına çocuklar da katıldı. Jakobenler Anayasanın Genç Dostları adında gençlik kollarının kurulmasını teşvik etti ve üyelerin arada bir Paris'teki "ana kulübün" oturumlarına katılmasına izin verdi. Bütün Fransa'da yedi ile on iki yaş arası erkek çocuklardan oluşan "Umut Taburları"na üniforma giydirildi ve talim yapma, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinden pasajları ezbere okuma ve Ulusal Muhafızların minyatür üniformaları içinde ilgili yurttaş-ebeveynlerin önünde geçit töreni yapma öğretildi. Örneğin Lille'de emektar bir asker, eskiden Sieur de Boisragon, şimdi ise yalnızca M. Chevallau, (başka yerlerde olduğu gibi, Royal Bourbonlar alayına nazire olarak, "Royal Bon-Bonlar" lakabı takılan) seksen erkek çocuktan oluşan bir grubu eğitti. Chevallau yerel *curé* ile birlikte, sancağı ve yeminiyle bir çocuk "*fédération*"u örgütledi. Sekiz yaşındaki Cyesar Lachapelle ile dokuz yaşındaki Narcise Labussière, "*patrie*imiz için yaşayacağız ve son nefesimizi onun için vereceğiz," diye

yemin ediyordu. Ulusal Meclisin kudretli üyelerine itiraz ediyorlardı: “Ebeveynlerimiz ve öğretmenlerimiz kararlarınızdaki sonsuz bilgeliği överken, Fransa’nın her tarafından ölümsüz eseriniz için yükselen alkışları duyarken, bütün Fransa size hayır duaları ederken, bizim kalplerimiz nasıl duyarsız kalabilir... Hayır, Baylar, sevgi ve saygının yaşı yoktur.”

Bu tür ilham verici sözler konuşmalarla, törenlerle ve metinlerle de sınırlı değildi. Elişi eşyalar dünyasına da taşıp seramik tabaklar, kahve fincanları ve kalaylı kupaların üzeri, yarı yıkılmış ve üzerine özgürlüğün şafağını selamlayan Gallik horoz konduurulmuş Bastille; Ulusal Muhafız simgeleri ve “*La Loi, le Roi et la Constitution*” üçlemesi gibi yurtsever nişanlarla kaplandı. İlk önce Amerikan savaşını kutlayan desenleri bulunan döşemelik kumaş üreten Oberkampf’ın basma imalathanesi, şimdi de 1789’un destansı günlerinden alınan sahnelerle yöneldi; dolayısıyla siyasal propaganda hücumu bir metin konusu olduğu kadar aynı zamanda bir grafik konusuydu da. Devrimden önce azizlerin, halk kahramanlarının ve askerlerin popüler resimlerini basan Saint-Jacques Caddesinin gravürcüleri, şimdi neredeyse sabahtan akşama çok büyük miktarda siyasal içerikli gravür üretmekle meşguldü. Bibliothèque Nationale koleksiyonları, yalnızca Devrimin olaylarını okuryazar olmayanlara belgelemek ve Paris’ten uzak vilayetlere iletmekle kalmayıp, can alıcı kahraman ve hain kalıpları da yerleştiren bu gravürlerin on binlerce örneğini barındırır. Necker, Lafayette ve Mirabeau gibi şahsiyetleri canlandıran gravürlerin üretim ritmine ve dalgalanma tonuna bakarak bu kişilerin itibarındaki iniş çıkışları ölçmek olanaklıdır.

Birbirleriyle yarışan devrimci hiziplerin savunduğu belirli erdemleri aşılacak için de benzer resimli edebiyat biçimleri kullanıldı. Almanaklar gözde bir araçtı. Örneğin Devrimden önce *Almanach des Honnêtes Gens*’ı çıkardığı için hapsedilen Sylvain Maréchal artık serbestti ve çıkardığı *Yurtsever Portföyü*, pratik bilgi ile ütöpik toplumsal eşitçiliği harmanlamaya devam etti. Oyun yazarı-oyuncu Collot d’Herbois’nın *Almanach du Père Gérard*’ı, apostolik siyasal eğitim misyonu ile hedeflediği köylülere çekici gelecek şekilde yalın bir tarzı birleştiren bir eser olduğu için Jakobenlerden özel bir ödül aldı (Condorcet ve Grégoire’ın

da içinde yer aldığı bir komite tarafından ödüllendirildi). “Père Gérard” Kurucu Mecliste Rennes vekiliydi; Rousseaucu toplumsal ahlak yasasında teşvik edilen çoban yalınlığının görünür ideal örneği olan açık kahverengi pazen bir ceketle Genel Mecliste oturmasıyla ünlenmişti. Collot, yalın bir tatlılıkla akan bir ton tutturup *anayasa* teriminin anlamını, “sağlıklı iştahı, akıllı kafası ve güçlü kollarıyla Anayasanın resmi olan” Nicolas adlı, koç gibi bir köylü oğlanın sağlıklı vücuduyla karşılaştırarak açıklamıştı.

Şarkıyı, dansı, palyaçoluğu ve mizahı karıştıran popüler *vau-deville* tiyatrosu da başka bir yurtsever propaganda koluna dönüştürüldü. *Nicodemus Ay'da ya da Barışçıl Devrim*, Théâtre-Français'de doksan gösteriyle bir ilk gösterim rekoru kırdı; sahiden karma bir izleyici kitlesine sahnelendi. Temple bulvarının ve Palais-Royal'ın bütün hilelerini kullandı; kahramanını, köylü Nicodemus'u –sadelik ile *à la Bourvil* kurnazlığın kendini özgü Gallik bir bileşimi– Ay'a göndererek balonculuk çılgınlığından yararlandı. Kahramanımız Ay'da, zor ve sinsi karısı tarafından sindirilen sevimli ama perişan bir kral keşfetti. Nicodemus sonra Fransa'da kendi hükümdarının bütün ulusu mutlu eden bir devrimi özgürce kabul ettiği bir yeryüzü cenneti resmi yapar.

Saç modellerine bile bir siyasal belagat havası verildi. Örneğin Brissot'nun *Patriote Français*'si Ekim 1790'da uygun yurtsever saç biçimi olarak kısa, düz, pudrasız saçı savunan uzun bir mektup yayımladı. Gösterilen neden şuydu: Bu saç tarzı erdemli İngiliz Roundheadlerin [Yuvarlak Kafalar] gözde saç stiliydi; kıvrıcık, uzun lüleler ise beyhude, yoz, aristokrat Cavalierlerin işaretiydi. Romalılara gelince, yazara göre, Caesar ve Antonius gibi yozlaşmış zorbalar saç maşaları konusunda titizlenirken, “ruhları onurlu olan ve diktatörün kalbine korku salan” Cassius ve Marcus Brutus, buklelerini kısa kestirdiler ve Talma'nın sahne rollerinde görüldüğü şekilde saçlarını öne doğru taradılar. “Bu saç tarzı,” diyordu yazar, “cumhuriyetçilere uygun tek saç stilidir: Basit, ekonomik ve az zaman gerektirdiği için dertsizdir ve bu yüzden kişiye bağımsızlık verir; modaya karşı koyacak kadar cesarete, tefekküre düşkün bir zihne tanıklık eder.”

Brissot'nun gazetesi, haberleri yorumla, siyasal vaazla ve yalnızca meraklı değil, aynı zamanda ahlaki olarak uyanık bir okur

kitlesi yaratmak için tasarlanmış örnek anekdotlarla güçlendirmeye çalışan tek gazete değildi. Yeni bir siyasal çevreyi şekillendirme araçları içinde basın herhalde en güçlü araçtı. 1789'dan sonraki büyümesi dudak uçuklatıcıydı. Devrimden önce bütün Fransa'da belki altmış gazete vardı –ama Jeremy Popkin'in işaret ettiği gibi, Fransızca yabancı gazeteler önemli bir bileşendi. Ağustos 1792'de yalnızca Paris'te beş yüze yakın gazete vardı. Elbette bunların hepsi çok önemli ya da uzun ömürlü ve yüksek tirajlı değildi. Ama Carra'nın *Annales Patriotiques*'i gibi başarılı gazetele-
rin tirajı sekiz bine kesinlikle ulaştı ve Abbé Cérutti'nin köylüler için siyasal bir el kitabı olmayı amaçlayan çok popüler gazetesi *Feuille Villageoise* çok daha yüksek bir tiraja ulaştı. Hatta Jacques Godechot'nun hesabına göre, siyasal kulüplerin yaygın aboneliğiyle Cérutti'nin gazetesi filen iki yüz bin kişilik bir okur kitlesi-
ne ulaştı –ama bu rakam editör optimizasyonu dünyasına aittir.

Siyasal basın patlamasında etkileyici olan yalnızca son derece geniş sirkülasyonu değildi; Brissot'nun *Patriote Français*'inde Kurucu Meclise ilişkin sıkıcı ölçüde değerli haberlerin yanı sıra, daha okunabilir *L'Orateur du Peuple*'deki sulu küfürlü haberciliği de kucaklayan oldukça geniş üslup, ton ve format çeşitliliği de bir o kadar etkileyiciydi. Marat'ınki gibi bazı gazeteler durmadan gaddarca atıp tutmayla, hainlerin ve komplocuların gizli yuvalarına işaret ederek yaratabildikleri öfke ve panik dalgalarıyla dikkat çektiler. Hébert'in *Père Duchesne*'i gibi daha deneysel olanlar ve felçli *Tailleur Patriotique* (Yurtsever Terzi) gibi kısa ömürlü yayınlar *bon bougreun* –şarap evlerinin ve pazarların küfürbaz açık sözlü adamı; başı alkol ve tütün dumanıyla sarılıdır ve sivri diliyle Autri-Chienne'e (Avusturyalı kahpe, a.k.a. Kraliçe) küfrederek– otantik sesini çıkarmaya çalıştı. Cazibeleri sözel şiddetti; öyle ki, örneğin *Tailleur Patriotique*, takım elbise diktirmek için gelen müşterileri *aristocrates à pendre* (asılacak aristokratlar) olarak tanımladı.

En başarılı gazeteler dönüştürme araçları olarak, kararsızların kuşkularını arttırmayı, aydınlanmamış olanlara vaaz vermeyi ve Meclisin kararlarını ya da “dürüst” yurtsever ile “sahte” yurtsever arasındaki farkı anlamakta zorluk çekenleri bilgilendirmeyi de amaçlamaktaydı. Cérutti'nin *Feuille Villageoise*'ı Yurtsever Köylü-

ye, bahçelerde ağaç küfü hastalığıyla ve vaiz kürsüsünde bağıllık yemini etmeyen rahiplerle nasıl savaşılaacağı konusunda öğütler veren bir elkitabıydı. Gazetesi, Lequinio'nun Yurtsever Duasının metnini de yayımladı: "Ey Adalet ve Eşitlik Tanrısı, İyi Halkımızın bütün haklarını geri alması seni memnun ettiğine göre, aptalların ve yobazların çabalarına rağmen, bu hakların korunmasını ve Ailemizin Düşmanlarına yenilecekleri korkusuyla kardeşlerin birbiriyle savaşılmamasını sağla." Cérutti, müjdeyi yaymaya çabalayan devrimci iman misyonerlerinin anlatımlarını da yayımladı. Böyle bir mektupta bir okul müdürü şunları bildiriyordu:

Köyümüzde her Pazar, evime bitişik küçük bir bahçede toplanırız ve orada bir tümseğin üzerine oturup, etrafımda bir çember oluşturan köylülerimize *Feuille Villageoise* okurum. O kadar iyi dinliyorlar ki, anlamadıkları bir kelime olunca bana tekrarlatıyorlar. Bildiğim her şeyi onlara açıklıyorum, ama fazla bilmediğim ya da yanlış anladığım şeyler olduğunu sıkça fark ediyorum.

Michael Kennedy'nin Jakoben tarihine göre, özellikle vilayetlerde Jakoben kulüpler *La Feuille Villageoise*'a aboneydi. Pek çok Fransız erkek –ve bazı kadınlar– popüler derneklerde devrimci siyaset diline alıştırıldı. Saint-Honoré Caddesindeki Jakoben Manastırında toplanan Anayasanın Dostları Derneği başlangıçta bu kadar hırslı değildi. Hükümetin dalaverelerine karşı Meclisin zaferini sağlayacak taktikleri koordine etmek için toplanan Versailles'daki vekillerin Breton Kulübünün bir devamından ibaretti. Paris'teki Jakobenler dernek üyeliğini herkese açık hale getirip yıllık aidatı yirmi dört liraya indirmekle, yurttaşların ve onların "vekillerinin" karşılıklı güven atmosferi içinde kamusal meseleleri tartışabildikleri bir yer sağlamış oldu. Bu yüzden, 1792'den sonra olacağı gibi henüz militan eşitlikçiliğin ocağı olmamasına rağmen, dernek, iddia ettiği üzere Devrimin ilk ilkeleri temelinde hükümet pragmatizmine ya da "ılımlılığına" eleştiriler getirdi.

1790 baharında, Dijon, Lille, Strasbourg, Grenoble ve Marsilya gibi taşra kentlerinde yerel haylazların (bazen yerel yönetimlere yerleşmiş) entrikalarını ifşa edebilecekleri bir toplanma noktası isteyen kafadar Yurtseverler kendi derneklerini kurdular ve Paris'teki "dostları ve kardeşleriyle" ilişki kurmaya çalışan mektup-

lar yazdılar. Karşılık olarak “ana dernek” aktivistlerini, özellikle derneğin gerçek davanın kuşatma altında olduğuna hükmettiği kasabalarda, bir genelgenin “Anayasayı korumak için kutsal birlik” dediği yerel hücrelerin kurulmasını teşvik etmeye gönderdi. Rouen’de bir halk ayaklanması kışkırttığı için asılan oyuncu Bordier örneğinde olduğu gibi, bazen işler ters gidebiliyordu; ama çoğu kez çalışmalar barışçıl bir biçimde yürütüldü ve ister avukat, *savant*, memur isterse kaçınılmaz yerel devrimci *ci-devant* ve yurtsever papaz olsun, gayretli kimselerin gayri resmi toplantılarında hızla karşılık buldu.

Ağustos 1790’da Parisli Jakobenlerin bin iki yüz üyesi ve vilayetlerde yüz elli şubesi vardı. Bir yıl sonra şube sayısı dört yüzü aşmıştı. Böylesine olağanüstü bir başarı, ancak Kennedy’nin gösterdiği gibi, on sekizinci yüzyılın kulüp sosyalliğine müptela oluşuyla açıklanabilir; yani Jakobenler kardeşçe dayanışma ve eşitlik vurgusunu, yüzyılın ikinci yarısında Fransa’nın her tarafında mantar gibi çoğalan, aynı ölçüde popüler mason localarından miras aldı. Masonlardan ritüel zevkini ve esrarlı simgeciliği de alarak devrimci siyasetin mesajlarını her şeyi gören göz, duvarcılarının (eşitliği simgeleyen) su terazisi ve mason takıntısı üçgenler gibi amblemlere aktardılar. İyi niyetli adamların evrensel kardeşliğine iman üzerine edilen yüce gönüllü yeminler de bilinen bir masonik nakaratın tekrarıydı. Bununla birlikte, en çarpıcı farklılık, Jakobenlerin gizlilikten tiksiniş ve kaçınmaları ve kulüplerini kamusal ahlak okulu olarak görmeleri idi.

Jakoben kulüpler fiziksel olarak da bir kilise ve okul kırmasıydı. Çoğu kez kullanılmayan (ya da daha sonra el konulan) manastırlara, bazen yerel yönetim bürolarına, hatta küçük tiyatrolara ya da meyhanelere yerleşiyorlardı. Düzenlerinde, dernek yöneticileri için sandalyelerin de konulduğu alçak bir platformun üzerinde bir konuşma kürsüsü neredeyse her zaman bulunurdu. Toplantılara üye olmayanlar da katılabilirdi, ama bir parmaklıkla ya da iple üyelerden ayrılırlardı. Ama Paris kulübü, sandalyeleri eski kütüphanenin duvar boyuna dizip hem konuşmacının hem dinleyicinin daha fazla görünmesini sağladı. Duvarları mecburen kardeşlik nişanları süslüyordu: Daha çağdaş kahramanların, Jean-Jacques Rousseau, Benjamin Franklin ve (Paris’ten uzak o taşra

kulüplerinde Jakobenlerin hayranlıktan çok güvensizlik besledikleri) Mirabeau'nun yanı sıra, ilkçağdan Junius Brutus ve Cato gibi örnek şahsiyetlerin alçıdan büstleri. Bu büstlerin arasında, İnsan Hakları Bildirgesinin çerçeveli kopyaları, genellikle *Tableaux de la Révolution Française*'in çıkardığı dizilerden alınan büyük devrimci *journée* gravürlerinin yanına asılmaktaydı.

Ancak Jakobenlerin en zorlu özellikleri görüntülerinden çok sesleriydi. Kulüplerin duvarları sonu gelmez konuşmalarla, tartışmalarla, eleştirel yasa okumalarıyla çınliyordu –Paris kulübünün ve Ulusal Meclisin üstatlarını taklit eden hitabet dekoru. Her taşra kulübünün, yurtsever öfke ifadelerinde ve Cicero retoriğinde, Mirabeau'nun (hararetli), Barnave'ın (gevrek) ve Robespierre'in (mantıksal-duygusal) alternatif üsluplarını taklit eden kendi yerel yıldızları olacaktı. Yasama Meclisinin Ciceroları ve Catoları olacak bir sonraki devrimci politikacılar kuşağı –Lanthénas, Isnard, Vergniaud ve Gensonné– büyük yerel kulüplerde, örneğin Bordeaux ve Lyon'da piştiler.

Üyeleri arasında birçok "ılımlının" (açık ya da gizli monarşistler) bulunduğu ilk dönemde bile Jakobenler, kurulu otoritelere –yerel ve ulusal– muhalefet rolü üstlendi. Kendilerini bilinçli olarak devrimci ilkelerin ahlaki muhafızları, Kurucu Meclisin ya da seçilmiş yerel memurların çoğunluğunun aleyhine olsa bile yurtsever görevlerinden vazgeçmeyen muhafızlar tayin ettiler. Yine de militanlıkları toplumsaldan çok saf siyasal bir militanlıktı. Demokrat olanları, büyük ölçüde Ulusal Muhafız subaylarıyla aynı türden insanlardan oluşan görece varlıklı kimselerdi: Serbest meslek sahipleri, yazarlar ve gazeteciler, yerel yönetimlerde olduğundan daha fazla esnaf ve tüccar, belki yüzde 20'si zanaatçı ve bunların da ezici çoğunluğu bağımsız usta zanaatçı.

Orta sınıfa özgü bu yirmi dört liralık çevre, Jakobenlerin sonunda, Devrimin ilk yurttaşlık tanımından dışlanan grupların ihtiyacını karşılayan siyasal kulüplerin dolduracağı bir alan bıraktı. Bu grupların en bariz olanı kadınlar ve ücretli işçilerdi (ama bildiğim kadarıyla çok büyük bir dışlanmışlar grubu –ev hizmetçileri– için hiçbir dernek kurulmadı). Üyelik ücretini bir lira dört kuruşa indiren Cordeliers Grubunun açıklanan amacı buydu. İngiliz bir gözlemciye göre toplantıları kabadayılardan oluşuyordu,

"giysileri o kadar pis ve dağınıktı ki bir dilenci topluluğuyla karıştırlabilirdi." Ama düzinelerce küçük dernek Cordeliers'in kapsayıcılık politikasını örnek aldı. En dikkate değer olanları, Minimes Grubu, Fukara Derneği ve özellikle öğretmen Claude Dansard'ın kurduğu Her İki Cinsten Yurtseverlerin Kardeşlik Derneğiydi. Bu kulüplerin hepsi kadın kabul ediyordu ve özellikle Société Fraternelle, Louise Robert (devrimci Breton aristokrat Kéralio'nun kızı ve *Mercure Nationale*'in editörü), çikolata imalatçısının kızı Pauline Léon, Théroigne de Méricourt ve Etta Palm d'Aelders (aynı zamanda Hollanda Stadholder hükümetinin bir ajanı ve sadık bir feminist) gibi kadınlar –bunların her biri, mensubu olduğu örgütte öncü bir rol oynadı. Silahlı kadın bölükleri kurma önerisi –örneğin 1791'de Tuileries'de kraliyet ailesini korumak için ve 1792'de bir sınır alayı olarak– ve ilk kez Olympe de Gouges ve Etta Palm'ın dillendirdiği kadınlara oy hakkı talepleri bu kulüplerden çıktı. Jakobenlerin kadınları eve, aile ocağına sürgün etmesine ve "bu yörenin erkekleri işten eve geldiklerinde, karılarını bir meclisten dönerken görmek yerine evi düzen içinde bulmayı tercih eder, meclislerde her zaman bir nezaket ruhu edinmezler," diyen bira imalatçısı Santerre'inkine benzer yorumlara itiraz ettiler.

Toplumsal eşitlik ve demokratik özerklik idealleri, popüler derneklerde –bu dönemde Paris'te toplam en az iki ila üç bin taraftar çeken– en uç noktaya götürüldü. Ülkenin içindeki ve dışındaki vatan hainlerine karşı itham ve komplo retoriği de en çok buralarda keskindi. Marat'ın ve Fréron'un gazeteleri Jakobenler tarafından fazla kaba bulunurken, Cordeliers'de büyük bir onay eşliğinde sesli okunuyorlardı. Nasıl ki Jakobenlerin tartışmaları savaş ve Terör yıllarına egemen olarak bir sonraki devrimci politikacılar kuşağını yarattıysa, popüler dernekler de o politikacıları seçkincilik ve korkaklıkla suçlayacak daha militan şahsiyetler üretti –başarısız oyun yazarı, avukatlık yapan ve Parisli hamalları savunan, bacakları sakat Pépin-Dégrouhette gibi olağanüstü şahsiyetler.

Fransız Devriminin karakterindeki çatallaşma en çarpıcı biçimde bu kulüplerde ortaya çıktı. Çapraz hançerlere ve seri üretim Brutus büstlerine yansıyan öfke, masalara vuran "Ça Ira" koroları ("*tous les aristocrates an les pendra*" ["bütün aristokratlar asıla-

cak”)), Devrimden önce Linguet ve Mercier’nin eserlerine gömülü anti-kapitalist, anti-modernist hiddete denkti. Retorik kısık sesli Rousseau’ydu ve gaddar sabırsızlıkla birlikte keskinleşti. Devrim, bir ekonomik ve toplumsal adalet dünyasının elde hazır olduğuna kulüp üyelerini inandırmıştı; ama görebildikleri kadarıyla, hâlâ şarap ve tütün vergisi ödemek, vurguncuların soygunları yüzünden değer kaybeden kâğıt para karşılığı çalışmak için patronlara yalvarmak zorundaydılar. Hükümet ve Kurucu Meclis hâlâ *les Grandesla*, Jean-Jacques’ın bile aralarında oturmasını engelleyen seçilebilirlik engelleri yaratan “halkın en temiz kanını emen açgözlü bankerler, kinikler, aptallar, kibirle şişinenler”le doluydu.

“Halkın iliğini kurutanlar”ın antitezi, Aralık 1790’da *Révolution de Paris*’nin icat ettiği erdem timsali, “komşularını evinde toplayıp lamba ışığında... ulusal meclis kararlarını okuyan, kendisinin ve dikkatli komşularının düşünceleriyle okumaları tatlandırان saygın bir zanaatçı” olan “Jacques Cordonnier” (Kunduracı Jacques) idi. Siyasal yetki makamlarında olanlar Rousseau’nun salık vermiş (onların iddiası) olduğu gibi yasalarını halka emanet etme cesaretini gösterirse, bu tür *honnêtes hommes*ların basit gayreti gerçek demokrasiyi yaşatabilirdi. Bu yönde en olağanüstü önerilerden biri, Haziran 1791’de ulusal yasama meclisinin çıkardığı bütün yasaların genel halk oylamasına sunulmasını savunan *ci-devant* Marki de Girardin’den geldi. Bu plebisitler tarihin teoriyle buluşmasını apaçık cisimleştirmekteydi, çünkü Girardin’e göre, hem eski Frankların at sırtında meclislerinin devamı hem de Rousseau’nun her şeyi bilen Genel İradenin muhafazası olacaktı. Halkın yurttaşlık görevine bağlılık düzeyi hakkında Girardin o kadar iyimserdi ki, ya ibadete ya da içmeye veya her ikisine birden ayrılan pazar günlerinin haftalık oylamalara ayrılabilceğini bile düşündü!

Girardin’in plebisitçi ütopyası da *Révolution de Paris*’nin ideal yurttaş-işçi icadı da Fransız Devriminde hiçbir zaman kurumsallaşma fırsatı bulamadı; Ulusal Konvansiyon üzerindeki halk baskısı doruktayken bile. Ama zorunlu olarak karşılıksız kalan retorikleri ve kronik sömürü, komplo ve halk cezası takıntıları, hassas anlarda olayların seyri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan güçlü kalabalıkları ve öfkeyi harekete geçirebildi. Bu sürekli muhalefet gerilimi eninde sonunda Devrimi tamamen iş-

lemez hale getirecekti, çünkü olanaksız siyasal saflık taleplerini Fransız devletinin çalışma ihtiyaçlarının karşısına koyuyordu. Yerel, özerk mikro-demokrasileri, merkezi iktidarın ihtiyaçlarının karşısına; ekonomiye zorla müdahaleyle maddi ihtiyaçları karşılamayı, devlet ve piyasa lehine sermaye hareketinin karşısına; sınırsız ifade ve toplanma özgürlüğünü, kurallı kamusal iş görmenin karşısına; yargısız, çoğu kez kendiliğinden cezalandırmayı, yasaların düzenli uygulanmasının karşısına koyuyordu.

Peş peşe hatiplikten yöneticiliğe yükselen politikacı kuşaklarının önündeki açmaz, sahip oldukları iktidarı, daha sonra yönetmeyi olanaksızlaştıran retoriğe borçlu olmalarıydı. Ayaklanma olarak Devrim kan ve hınç akmadan olanaksızdı, ama yönetim olarak Devrim, hınç ve kan seçici bir biçimde yönetilemedikçe olanaksızdı.

Bir devrimci politikacılar kuşağı bu can sıkıcı açmazı, bu anlamda devrimci özgürlüğün devrimci terörü gerektirdiğini ilk kez fark etmişti. Ama sonuçları konusunda ayrı düşen son kuşak onlar olmayacaktı.

III MİRABEAU BORÇLARINI ÖDÜYOR

3 Temmuz 1790'da Mirabeau, Saint-Cloud'da parkın ağaçlık bir köşesinde Marie-Antoinette'in elini öptü ve kötü giyinmiş bir şövalye-yiğit gibi söz verdi: "Madam, monarşi kurtarılır." Kraliçe bir zamanlar "durumumuz, Mirabeau'ya başvurmak zorunda kalacak kadar çaresiz olamaz," demiş olmasına rağmen, çopur yüz koluna doğru eğilince geri çekilemedi. Öcüyü pohpohlamanın uygun bir yolunu bile ezberlemişti. Mme Campan'a göre, "monarşiyi yıkmaya yemin etmiş sıradan bir düşmanın huzurunda... en sakıncalı adımı atmalıyım, ama bir Mirabeau'nun huzurunda..." diyerek başlıyordu.

Mirabeau, Paris'te elden ele dolaşan pornografik yergilerin Messalina'sına değil, kır saçlı solgun kadına üzüldü. Metanetinden ve zekâsından da etkilendi; özellikle Kralın talihsiz kararsızlığıyla karşılaştınca. "Kralın" güvenebileceği "tek bir kişi var: Karısı," dedi. Ondan sonra, fevri hareketi ona, kanlı 6 Ekim sabahında Lafayette'in Versailles balkonundaki taktik mertliğini hatırlatmış olabilir. Mirabeau'nun kendini beğenmiş sıradanlık,

daha kötüsü kendini beğenmiş *konuşma özür*lü bir sıradanlık olarak küçümsediği birinin *beau geste*ini tekrarlamak ne kadar can sıkıcıdır! Parkta iki bombacının iki avareyi tanımasından endişe etmesine rağmen, hiç değilse hazır kalabalıklar yoktu.

Saint-Claud, kraliyet ailesinin Tuileries'deki sonu gelmez günlük denetlemeden ve Paris basınının incitici küfürlerinden kaçıp sığınabildiği bir yaz sığınağıydı. Mirabeau iki aydır Kraldan para alıyordu. Ama bunu vicdanı rahat yapıyordu; Satın alınmadığını, Krala otoritesini nasıl yeniden kuracağı konusunda sunduğu danışmanlığın bedelini aldığını varsayıyordu. Mirabeau, hükümdarın hem karşı-devrimden hem demokratik hükümsüzlükten kurtarılması için, danışmanlığın vazgeçilmez olduğuna inanıyordu.

Mayısta sarayla imzaladığı "antlaşma"nın ödülleri önemsiz değildi. Antlaşmanın daha mürekkebi kurumadan, 208.000 lira-lık borçları aniden ele alındı, silindi, bitti. Yaşamının iki değirmen taşı -babası ve alacaklıları- artık yakasından düşmüştü. Babası Victor, felçli zorba, kendinden menkul "İnsanlık Dostu," Bastille'in düşüşünden iki gün önce, birçok kez hapse attırdığı ve şimdi de aşırı kralcı küçük oğlu lehine mirasından mahrum bıraktığı büyük oğluyla alay ederek ölmüştü. Şişko budala kardeşi, Mirabeau'nun böğründe sabit bir dikendi; karşı-devrimci *Havari Yasaları* dergisinin bir yazarı olarak kötü şöhretinin tadını çıkarıp abisinin canını sıkıyordu. Yurtsever basında "Mirabeau-Tonneau" (Fıçı Mirabeau) olarak yeriliyordu; ama bu lakap, Gabriel'in kendi takma adı "Mirabeau-Tonnerre"i (Esip Gürleyen Mirabeau) bir şekilde ima etmekteydi. Orduda düzeni yeniden sağlamaya katkısı, Perpignan'da karargâh kuran kendi Touraine alayından, eratın subaylarına karşı ayaklanma halinde olduğunu fark edince flamaları ve püskülleri çalmaktı. Sandığında alay sancaklarıyla birlikte yakalanınca tutuklandı ve ancak büyük kardeşinin Meclis üyesi olmasının kişisel dokunulmazlığına dayanarak müdahale etmesiyle serbest bırakıldı. Minnettarlığını Rhineland'a göçerek gösterdi; orada da, bir sarhoş kavgasına tutuştuğu başka bir subayın kılıcının ucuna takılmadan önce, bir "Ölüm Süvarileri" tuga-yı örgütlemeye kalkıştı.

Aylık altı bin liralık bir tahsisatla Mirabeau *aîné*, sonunda kendi ihtişam anlayışının gerektirdiği şekilde yaşayabiliirdi.

Talma'nın oyuncu arkadaşı Julie Carreau'dan kiralanan daireden, Chaussée d'Antin Caddesinde güzel bir konağa taşındı. Aşçılık becerileri sayesinde, Camille Desmoulins gibi önde gelen gayretkeşlerin bile gazabını azaltabileceği bir şef aldı. (Bazıları yiyecekleri aşırı baharatlı buldu. Damak tadı ince bir kadın konuğun hatırladığına göre, "Mirabeau'yla yemek yediğimde neredeyse kan tükürdüm.") Jakobenlerin gözünü fal taşı gibi açan mücevher düğmeli takım elbiseleri düzenleyen bir uşak vardı. Her şeyden iyisi, maaşını sarayın ödediği, tezkerelerini ve konuşmalarını aksatmadan yazıya geçiren M. Comps adlı bir sekreteri vardı. Lameth kardeşler gibi asık suratlı *bougre*lar, uşaklarına üniforma giydirme ve yeni arabasına aile arması takma gibi masum gösterişlerden kendisini yoksun bıraksalardı kahrolurdu. Nihayet, Argenteuil'de eskiden *philosophe* Helvétius'un sahibi olduğu güzel bir on yedinci yüzyıl evi ile parkı alarak (asla parasını vermemesine rağmen) sonunda toprak sahibi de oldu.

Mirabeau ile saray arasında beklenilmedik barışmayı, Fransa'ya yerleşen, toprak satın alan ve Genel Meclise seçilen Belçikalı aristokrat dostu Kont de La Marck sağlamıştı. La Marck, Mirabeau'nun Kralın hizmetinde olmak için yanıp tutuştuğunu, Kraliçenin en yakın sırdaşı Avusturya Büyükelçisi Mercy d'Argenteau'ya ısrarla söylemişti ve Mart 1790'da diğer uçtan ağzını yoklamak için bir işaret gönderildi. Mayısın sonunda Mirabeau tam zamanında harekete geçti, savaş ve barış kararlarında monarşinin rolünü koruma hakkı için Kurucu Mecliste ilk savaşını verdi.

Eski rejimin verdiği gizli aylıkları açıklayan *Livre Rouge*'un (Kırmızı Kitap) yayımlanması bu kadar gürültü koparmışken, monarşinin bordrosunda yer almak akılsızlıktı. Aniden iyileşen yaşam tarzı, özellikle 21 Mayıs'ta kralın savaş ilan etme yetkilerini korumayı savunan hararetli bir konuşmayla örtüşünce dikkatten kaçmadı. Çok geçmeden Lacroix'nın yazdığı ve onun "İhanet"ini keşfettiğini iddia eden bir broşür Paris'te dolaşıma girdi. Mirabeau'nun dikkatsizliği, davranışının safiyane olduğuna ve tarafsız, her zaman savunduğu siyasal ilkelere uygun olarak verdiği tavsiye karşılığında bir ücret aldığına inanmasıyla açıklanabilir.

Savunduğu o ilkelerin özünde, 1789'un fetihlerini kabul eden ama bir yasama organının iradesinin pasif bir aracı olmaya razı

olmayan anayasal bir monarşinin kurulması vardı. Mirabeau, La Marck'a yazdığı gibi, "eski düzenin değil, düzenin kurulması"ndan yanaydı. O yüzden politikasının öncülü, monarşinin karşı-devrimle her türlü flörtten kaçınması, Parlement gibi tüzel kurumları olan bir tabaka toplumuna geri dönme düşüncesine elveda demesiydi. Özgür, toplumsal bakımdan kör adalet ve özgür bir basın da ona göre tersine çevrilemezdi. Dahası, taht, Sivil Ruhban Nizamnamesini Gallikanizmin mantıksal bir uzantısı ve iflastan kurtulmanın kesinlikle vazgeçilmez aracı olarak kucaklamalıydı. Ama aynı zamanda, bakanları atama özgürlüğüne sahip sahici bir yürütme organı da olmalıydı –Meclisin 7 Kasım 1789 tarihli kararına rağmen Mirabeau, anayasanın iki kolu arasında sürekli bir savaştan sakınmak için bakanların yasama meclisine karşı sorumlu olmasını ve yasama meclisinden seçilmesini savundu. Ona göre, taht anlamlı yönetim yetkilerinden bazılarını geri almak için acilen adım atmazsa, yasama meclisinin yarı-özerk egemenliği olmuş bitmiş bir şey olacaktı. "Halk sonunda başka bir yönetim tipine alışıacak ve tamamen iptal olan, sürekli kötülenen, ama yine de çok değerli kraliyet ailesi kısa sürede yalnızca bir hayalet gibi görünecekti."

Mirabeau bu tutumları ve onların ilk andaki olası taktiksel ve siyasal sonuçlarını iki belgede ortaya koydu –biri Ekim 1790'da, diğeri 23 Aralıkta Dışişleri Bakanı Montmorin için daha tam bir tezkerede. Uzun "Aperçu," büyük bir teorik derinlikten ötürü değil, devrimci iktidarın doğasına ilişkin şaşırtıcı ölçüde modern anlayışından ötürü olağanüstü bir eserdir. Lenin'den önce Mirabeau devrimci durumlarda taktiklerin mekanizmasına ilişkin en zeki analistti, pek çok devrimci söylemi oluşturan retoriğin altında yatan şeyleri çok berrak bir biçimde görebildi. Ulusal Meclisin *irritabilités*i dediği şeyi –karar verici hükümeti kışkırtıcı tartışmalarla engelleme eğilimi– tartışmaya gelince, bunu teatral duruşun (elbette kendisinin de katkıda bulunduğu) doğal bir sonucu olarak açıkladı. "Hatipleri, izleyicisi, tiyatrosu ve *parterrei*, lobisi ve galerileri vardır; yeteneği kendi amacına hizmet edince alkışlar, aykırı olursa aşağılar." Başarılı bir hükümetin, alanı sürekli muhalefete teslim etmemek için, fiyatı ucuz ve geniş bir alana dağıtılan kendi basılı propaganda organlarına sahip olması gerektiğini de anladı.

Mirabeau, kraliyet otoritesinin geri getirilmesinin önündeki diğer engelleri sıraladı. Kralın kendi kararsızlığıyla başladı; Kraliçenin eylemlerine konulan sınırlamalar; Paris'te sürekli fiziksel gözdağı tehdidi ve bunu kışkırtan lafazanlık. Kralın kendi ayakları üzerinde durması için (kendisi gibi) yetenekli ve kararlı bakanlara, belki Talleyrand, Le Chapelier, Thouret'ye ihtiyacı vardı. Mirabeau'nun hiç tahammül edemediği Necker, mali sihir vaatlerini yerine getiremediği ya da göreve geri çağırılmasına eşlik eden Mesih-benzeri tanıtıma uygun davranmadığı için feci şekilde çuvalalayarak eylülün sonunda istifa etmişti. Ama Saint-Priest ve de La Tour du Pin gibi Neckerciler hâlâ görevdeydi ve Mirabeau çok daha temiz bir kopuş istedi. Gerçekten de cüretkâr ve kurnaz bir hamleyle Mirabeau, bakanları gayretkeş Jakobenler arasından atayıp muhalefetin iğnesini çıkarmayı önerdi. Mirabeau'nun (büyük bir önseziyle) verdiği garantiye göre, iktidarda olurlarsa devletin nesnel ihtiyaçları o kadar zorlayıcı olurdu ki, ideolojilerini etkisiz hale getirirdi. "Bakanlıktaki Jakobenler," diyordu, "Jakoben bakan olmazlar."

Louis'nin kurtulmak zorunda olduğu diğer önemli şahsiyet, Mirabeau'nun baş-öçüsü, tahammül edilemez "Gilles César" Lafayette'ti. Fédération'un Generalin özel yararına sahneye konulduğunu ve Krala bilinçli olarak yardımcı rol verildiğini görmek Mirabeau için özellikle inciticiydi. Louis kürsüde -törenin odak noktası- yemin etmiş olsaydı, Devrimi kabul ettiğini simgesel olarak onaylamış olabilirdi. Ama rolü gölgeli ve belirsiz olmuştu ve Kralın törenlere istemeyerek katıldığına ilişkin söylentileri gidermemişti. Sonra, Kral bir Paris ordusunun daimi rehinesi olmayacaksa, Ulusal Muhafızlar yeniden düzenlenmeli ve hükümetin sıkı denetimine girmeliydi.

Paris'in siyasal galeyanı hakkında hiçbir şey yapılamadığı için, en iyisi kendi haline bırakmaktı. Ne kadar çok taşkınlaşırsa, anarşi ve militanlık iştahı ne kadar artarsa, Ulus adına yönettiğini sandığı taşrayla mesafesi o kadar çok açılacaktı. Paris ayaklanmalarından gelen tehditler hükümet etmeyi felce uğrattınca, vilayetler daha güçlü kamu gücünün gerekli olduğuna ikna olacak ve başkentini tekeline öfkelenenecekti. Bunun Mirabeau'nun en isabetli öngörüsü olduğu anlaşıldı, birleşik bir ulus hayali Champ

de Mars'ta tamamına erdirildiği bir sırada söylenmiş olduğu için daha da etkileyiciydi.

Meclisin acımasızlığına benzer bir çözüm kendini gösterdi. Bırakalım Meclis, bir yanda ahmak karşı-devrimciler ile diğer yanda olanaksız gayretkeşler arasında kutuplaşarak itibar kaybet sin. Sonunda yönetmeyi olanaksızlaştırmayı fiilen başarınca, Kral cesur bir hamleyle, Mirabeau'ya göre tehlikeli ölçüde kullanışs ız olan anayasayı düzeltme yetkisine sahip yeni bir yasama organ ı için seçim çağrısında bulunabilirdi. Burada da karşı-devrim ithamlarına açık olmayacak ustaca bir taktik hamle yaptı. Yeni meclisin üyeleri, diyordu, yalnızca halihazırda ikamet ettikleri seçim çevreleri için seçime girmeliydi; böylece Paris kulüplerinin militanlarının örneğ in Arras ya da Marsilya temsilciliğ ine aday olmaları önlenecekti. Yeri değış ene kadar bu ikinci meclise, onu Paris Ulusal Muhafızlarına bağımlılıktan kurtaracak bir askeri kuvvet verilmeliydi.

Mirabeau'nun projelerinde büyük bilgelik ve büyük çılgınlık vardı. Bir yanda, Kurucu Meclisin değıştirilmesini öneren Jakoben bir bakanlık fikri bütünüyle fantastik görünüyor. Ama diğer yanda Mirabeau, devrimci bir dönemde bağılılığı belirleyecek konuları keskin bir ferasetle gördü. Örneğ in vergiler "maskenin paramparça olacağı" bir konu olacaktı, çünkü

halka vaat edilebileceğ inden fazlas ı vaat edildi; gerçekleşmesi olanaks ız umutlar verildi; geri konulması olanaks ız bir boyunduruğ u çıkarıp atmalarına izin verildi; iyi kısıntı ve tasarruf yap ılsa bile... yeni rejimin giderleri eski rejiminkinden daha ağır olacaktır ve son tahlilde halk, devrimi yalnızca bu olguya göre yargılayacaktır –daha fazla mı yoksa daha az mı para alıyor? Halk daha varlıklı mı? Daha fazla iş buluyorlar mı? Ücretler daha iyi mi?

Bu yarg ının keskinliğı, devrimci retorik ustası olan birinden, ama kendi mübalağ asının büyüsüne de kapılmayan birinden geldiğ i için daha da etkileyiciydi. Mirabeau, donanma gemilerini üç renkli bayrak asma zorunluluğ unu tutkuyla savundu; çünkü söz konusu olan ın basit bir "ayrıntı" değıl, "işaret dili" meselesi olduğ unu biliyordu (yine yirminci yüzy ıl ın kaygılar ını haber veren bir öngör üyle). Bu, diyordu ısrarla, her yerde dayanış mayı ya

da komployu, sadakati ya da meydan okumayı gösteren en güçlü simgesel koddu. Donanma subaylarına beyaz bayrağı –yani karşı-devrimin rengi– dalgalandırma izni verilseydi, devrimi umur-samadıklarının şımarık bir ilanı olurdu. “İnanın bana,” diyordu Meclise, “tehlikeli bir güvenlik duygusu içinde uyumayın, çünkü uyanmanız korkunç olacak.” Son olarak Mirabeau, Parisli bir devrimci saflık tanımının ülkenin geri kalan kısmına dayatılmasının, dikkatli bir hükümet tarafından yönetilmezse, iç savaşı kesinleştirecek derin çatlaklar açacağını da öngördü.

Bakanların bir yasama organına hesap verdiği sorumlu bir monarşi görüşü, 1791'deki tarihsel oyuncuların özelliği göz önüne alındığında tamamen iyimser görünmesine rağmen, Fransa için akıldışı bir senaryo değildi. Sonraki iki yüzyılda Fransız tarihinin büyük bölümü, birbirinin yerini alan krallarla, imparatorlarla ve devlet başkanlarıyla, Mirabeau'nun görüşünü doğruladı.

Yalnızca iki konuda –ama ikisi de son derece önemliydi– Mirabeau'nun her zamanki cingözlüğü başarısız oldu. Birincisi sarayın hizmetlisi olmakla siyasal eğitmeni de olduğunu sandı. Louis'nin aldığı uzun ve ince talimatlarla hareket etmeye hazır olduğunu sanacak kadar saf değildi. Çaresizlik ve depresyonla sürekli daha fazla hareketsizleşen Kralın talimatları gerçekten okuyup okumadığı merak konusudur. Ama ne olursa olsun Mirabeau, devleti kurtarma planını açıklamanın kendi görevi olduğunu düşündü ve tezkerelerin, ya teslimiyet ya karşı-devrim ikiliğinin bir alternatifi bulunduğunu kademeli olarak Louis'ye göstererek kümülatif bir etki yaratacağına inandı. Ne var ki, saraydaki gerçeklik çok daha az umut vaat ediyordu. Mirabeau ne kadar çok kendini kandırıp hükümdarın akıl hocası olduğuna inandıysa, Kraliçenin etrafındaki çember de azılı bir muhalifin yularını elinde tutmanın keyfini o kadar çok yaşadı. Mirabeau, Jakobenler içinde sayıları giderek artan soldaki düşmanlarına bağırдықça, saray da düşmanlarını böldüğü için onu o kadar çok sevdi.

Yine de Kralı yeniden eğitime başarısı yabana atılır gibi değildi. 1790 boyunca Louis siyasal yönü konusunda sahiden kararsız kaldı ve karşı-devrimci müdahaleye Kraliçeden çok daha az bağlandı. Mirabeau'nun önerdiği çizgide Devrimi yönetme düşünce-sinden onu vazgeçmeye iten şey din sorunuuydu. Çok önemli olan

bu konuda Mirabeau'nun kalın kafalı bir aptal mı, yoksa aslında aşırı-Makyavelci mi olduğunu bilmek zordur. Kasım 1789'da Mecliste Talleyrand'ın planını desteklemek için ilk atışı yapmayı şevkle kabul etmiş ve bir devlet kilisesi yaratma yasasının mevzuatı daha ayrıntılı anlatılırken her aşamada coşkulu destek vermişti. Provence'da -hali vakti yerinde, disiplinli, yurttaşlık ve ekonomik erdemleri bariz- büyük Protestan nüfusu yeni rejimin siperi olarak gördü. Bordeaux ve Avignon'un Yahudilerinde, Katolik tekelin dogmalarını kınanacak bir saçmalık haline getiren, hikmet sahibi başka bir ticaret kültürü gördü. Paris'teki gözde bankeri Panchaud yarı Protestan yarı Yahudi gibi görünüyordu.

Diğer bütün sorunlar bir yana, Sivil Nizamname konusu bir ulusal bütünlük sorunu olduğu kadar, toplumsal yararlılık ve felsefi insanlık sorunuysa da. Mirabeau'nun inancına göre, Fransa'nın ahlak kurumlarını, otoritesini Aziz Petrus'un vârisi olma gülünç iddiasına dayandıran abartılı bir İtalyan piskoposa suskun bağlılık belirlememeliydi. Aix Başpiskoposu Boisgelin, Papa VI. Pius'un Nizamnameyle her türlü işbirliğini reddetmesine temel olan ilkelere ilişkin *Expositionunu* [Açıklama] yayınlayıp, piskopos ve papaz seçiminde işbirliği yapan herkesi aforoz etmekle tehdit edince, bu bağlılık konusu daha ciddileşmişti. Kasım 1790'da vekil Voidel, Sivil Nizamnameye ruhban direnişini, askerleri Ulusal Muhafızlara saldırmaya ve yerel otoriteleri tanımamaya teşvik eden papazların içinde yer aldığı bir tür komplo olarak tanımlayınca işler daha da karıştı. (Gerçekten de güneydeki ayaklanmalara ilişkin devrimci gravürler, Chénier'nin *IX. Charles*'inde Lorraine Kardinalinin hançerleri kutsaması gibi, haçları kaldırıp Ulusal Muhafızlara saldıran kalabalıkları kutsayan papazları gösterir.) Voidel bütün rahiplere *sekiz gün içinde* Nizamnameye toplu sadakat yemini yaptırılmasını önerdi. 26 Kasım tartışmalarında süre yıl sonuna kadar uzatıldı, ama bu, devletin uygulanabilir hükümlerinin sınırlarını test etme kararlılığını temsil etmekteydi.

Mirabeau anlaşılan bu konuda dürüsttü. Meclisin piskopos üyelerini (Nizamnameyi reddeden kırk dört vekilin kırkı), bölücülüğü önlemek istediklerini iddia edip, cemaatlerini devletin yasalarına karşı gelmeye teşvik eden ikiyüzlüler olarak kınadı. Abbé Maury'nin piskoposların yetkilerini yeryüzündeki vekili aracılı-

ğıyla Tanrı'dan aldıklarına dair ısrarına karşılık, Mirabeau Kili-
senin diyakozluklara ayrılmasının, kutsal bir yanı olmayan bir
"dinsel polis" ve yönetim kolaylığı meselesi olduğunu öne sürdü.
Bu konuda papalık otoritesi böylesine bariz bir siyasal yetki ala-
nı meselesiydi. Yergisi söndükçe alkışlar arttı ve yorumları kendi
inançlarıyla ve Abbé Grégoire ile Abbé Lamourette (konuşmanın
çoğunu o yazmıştı) gibi ruhani eş-yurttaşların inançlarıyla uyum
içindeydi. Ama Mirabeau'nun La Marck'a yazdığı özel mektuplar-
da belirttiği gibi, eğer Kral taşrada Meclisten memnuniyetsizlik
yaratacak bir konu arıyorsa bu ideal bir fırsattı.

Ama Mirabeau'nun taktiksel kinizmini XVI. Louis'nin kabul
etmesi zordu. Epeyce sıkıntıdan sonra, Bordeauxlu Champion de
Cicé gibi liberal piskopaslar ve Viyana Başpiskoposu tarafından
Sivil Nizamnameyi imzalamaya ikna edilmişti. Ama Roma'dan
gelen eleştiriler, özellikle Meclis içinde Maury ve Boisgelin ta-
rafından ve Meclis dışında gazetelerde ve broşürlerde belagatle
savunulduğu için, vicdanını rahatsız etmekteydi. Reims'de kutsal
yağ sürülmüş Rex Christianissimus –apostolik inancın yeminli
savunucusu– olduğunu düşünmekten hoşlanıyordu. Fransa'nın
geleneksel rahiplerine –Meclisin kendi sayısının yarısını ve batı,
güneybatı ve Alsace-Lorraine gibi bölgelerde daha fazlasını oluş-
turan– asi ya da sapkın olmak, yurttaşlık hakkından yoksun kal-
mak ya da aforoz edilmek seçeneğini sunan Meclis kararını çok
ciddi endişelerle imzalayıp yasalaştırdı.

Bu hareket Louis'nin davranışını kamusal bir maske ve özel bir
günah çıkarma şeklinde böldü. Anayasal piskoposların atanması-
nı (piskoposluktan zaten *istifa etmiş* Talleyrand tarafından) dine
aykırı bir maskaralık olarak gören Marie-Antoinette tarafından
teşvik edilen Louis, günah çıkarmak için giderek daha fazla özel
papazlara yöneldi. Ama Şubat 1791'de halaları Adelaide ve Victoi-
re, Kutsal Hafta için Roma'ya gitme niyetlerini açıklayarak yasayı
kabul etmediklerini açıkça gösterince, konuyu kamuoyundan sak-
lamak artık olanaklı değildi. Mirabeau, Krala yolculuklarını yasak-
lamasını önerdi; çünkü kendi yasalarının ihlalini hoş görüyormuş
gibi görünmenin yanı sıra, bu gezi kendi kaçışının bir provasası ola-
rak da anlaşılacaktı. Zaten Desmoulins ve Fréron gibi gazeteciler,
halaların kraliyet bütçesinden aldıkları milyon lirayı isterlerse

Roma'da bırakacaklarını ısrarla belirtiyorlardı. Paris seksiyonlarında kilise çanları çaldı ve *tantelerin* gidişini gerekirse zorla engellemenin yollarını tartışmak için toplantılar yapıldı. Ama Kral yolculuğu engellemek için bir şey yapmadı ve asil bir şekilde bu ajitasyona fazla aldırmayan iki dindar yaşlı kadın, her zamanki yirmi kişilik mütevazı maiyetleriyle ve Versailles Ulusal Muhafızları komutanı Berthier'nin eşliğinde yola çıktı. Şatoları Bellerive öfkeli *poissardların* istilasına uğradı, ama yurtsever bir belediye başkanının emri üzerine arabaları Arnay-le-Duc'te durduruldu.

Mirabeau'ya göre, onların yola çıkışı en büyük siyasal basiretsizlikti, ama Devrimin hareket özgürlüğü hakkını (babasının sıkça *lettres de cachet* kullanarak kendisini mahrum bıraktığı bir hak) mutlak olarak yerleştirdiğini güçlü bir biçimde hissetti. Halalar herhangi bir yasayı ihlal etmemişlerse, onları bu temel haktan yoksun bırakmak için hiçbir neden yoktu ve bu konuda Meclisi ikna etmeyi başardı. 28 Şubatta Meclis şüpheli göçmenlerin hareketlerini düzenleyen bir yasayı tartışınca, bu konu daha da keskinleşti. Bir kişinin Fransa'ya girme ve çıkma hakkını belirlemek, ülke dışında bulunan şüphelileri saptayıp geri dönmelerini emretmek, aksi takdirde asi ilan etmek için Meclis tarafından atanan üç kişilik bir komite önerildi.

Mirabeau bunun Devrim için bir kader anı olduğunu sezdi. Meclise açıkladığı en derin kanaatine göre, bu tür kısıtlamalar Haklar Bildirgesinin ve Anayasanın garanti ettiği hareket özgürlüğüyle bağdaşmıyordu. Ama tartışma taktikleri sakarcaydı. Tartışmanın önünü alma, hatta önerinin okunmamasını sağlama çabasıyla, aynı konuda Prusya Kralına yazdığı ve insanların eşya –"tarla ya da sığır"– olmadıkları için zorla toprağa bağlanamayacağını ilan eden bir mektubun okunmasında ısrar etti. Bir tür polisiye tedbirin gerekliliğini inkâr etmemekle birlikte, polisiye faaliyetlerin hukuk kuralları gereğince yürütülmesi gerektiği konusunda ısrarlıydı. Bunun dışında her şey diktatörlüğe götürürdü. Önerilen yasaya gelince, "barbarca"ydı.

Bir yirminci yüzyıl temsili demokrasisinde Mirabeau'nun konuşmasını, belirlemelerinin karşı konulmaz doğruluğuna ve ifade edildikleri ahlaki asalete tanıklık etmeden okumak olanaksızdır. Kesinlikle haklıydı. Gerçekten de Fransız Devriminin dönüm nok-

tasıydı –Genel Meclisin açılışından iki yıldan az bir süre sonra, kendisini bir polis devleti olarak tescillediği an. Mirabeau, özellikle Midi’de gerçek komplolara ve karşı-devrimci planlara gözlerini kapatacak kadar saf değildi. Aynı gün, 28 Şubatta, Kralın Tuileries’deki dairelerinde kılıçlarını ve hançerlerini gizlemiş, denilene göre “Kralı korumak” için yemin etmiş bir grup subay bulunmuştu. Ama Mirabeau’ya göre, bunların hiçbiri, yeni rejimin eski rejime rahmet okutacak yetkileri kendine almasını haklı göstermiyordu.

Tartışma bozulup özgün önerenin destekçileri ile onun yerine hareket özgürlüğünü kısıtlayan her yasanın anayasaya aykırılığı konusunda bir bildiri yayınlanmasını isteyen Mirabeau arasında bir usul kavgasına dönüştü. Bir noktada isteklerini Meclise zorla kabul ettirmekle suçlandı; buna oldukça bilgiç bir biçimde, “hayatım boyunca despotizmle savaştım ve hayatım boyunca savaşımaya da devam edeceğim,” diyerek karşılık verdi. Solda daha fazla homurdanma olunca, sinirli bir okul müdürü gibi, “Susun, otuzlar!” diye bağırdı. Bu azar özellikle Barnave ve Lamethler için inciticiydi, çünkü Halkı temsil etme iddialarını, etkisiz bir hizbin kelle sayısına indirgiyordu.

Mirabeau’nun bu aleni azarlaması affedilmedi. O akşam kendisini yemeğe davet etmiş olan eski arkadaşı Dük d’Aiguillon’un evinden geri çevrildi. Daha sonra Adrien Duport tam da bir üyenin alçaklığını derneğe anlatırken, Mirabeau’nun Jakoben kulübün kapısından sakince geçtiğini görünce şaşırdı. “Özgürlük için en tehlikeli kişiler buradan çok uzak değiller,” dedi, “aslında şimdi bizimle birliktedirler, büyük umutlar bağladığımız kişilerdir.” Parmaklar Mirabeau’yu gösterdi, “hain” bağırışları yağmur gibi başına yağdı. Öfkeden kendini kaybeden Alexandre de Lameth, “Evet, M. de Mirabeau, bu sabahın otuzları değiliz, asla bölünmeyecek yüz ellileriz,” dedi. Mirabeau, geçen kasımda başında bulunduğu Jakobenleri yok etmeyi istemekle, üye kardeşlerini karalamak ve küçük düşürmekle, bizzat Devrime ihanet etmekle suçlandı.

Suçlamaların şiddetine şaşıran Mirabeau elinden geldiğince kendini savunup, sonunda bu konuda farklı düşünmesine rağmen, Devrime ve Jakobenlere sadakatini ikrar etti. İki yıl sonra bu şekilde açıkça ifade edilen farklılık (özellikle Robespierre’le)

ölümcül olacaktı. Ama gücünün doruğunda olan Mirabeau anlaşılan bunu umursamadı. Meclisteki saygınlığı devam etti. Ocakta tarafsız olmaya dikkat eden örnek bir Meclis Başkanı olmuştu ve göçmen yasaının aleyhine müdahalesi, monarşist sağ üzerinde gerçek bir etkisi olduğunu göstermekteydi. En son Cenevrelî oyun yazarı-işbirlikçisi Solomon Reybaz ilham aldığını kanıtlıyordu ve Mirabeau büyük projelerle doluydu, en önemlisi de Talleyrand'la birlikte hazırladığı ulusal eğitim yasasıydı.

Bir ay sonra öldü.

25 Martta geceyi Opéra'dan iki dansçıyla birlikte geçirmişti; ama iki gün sonra Argenteuil'de şiddetli bağırsak kramplarına neden olan şey, cinsel aşırılığın cezalarından ibaret değildi. Maden haklarının "ulusa" ait olduğu iddiasına karşı dostu La Marck'ın Anzin kömür madenlerindeki imtiyazını savunmak için Paris'e bir yolculuk yapmak zorunda kaldı. Reybaz sınai girişimcinin yiğitliklerine olağanüstü bir methiye, tüten bacaları ve açgözlü toprağa gömülen kahraman milyonları yazmıştı. Acıdan kıvranan ve korkunç görünen Mirabeau La Marck'ın evine ulaştı ve aniden yere yığıldı. Gitmemelisin, dedi arkadaşı. Gitmeliyim ve gideceğim, dedi kahraman ve bir şişe Esterhazy Tokay'la canlanıp Meclise gitti ve konuştu. Meslektaşları hayalet bir Mirabeau gördü: Yüzü bembeyaz, ter içinde, kıvrıkcık saçları düzleşmiş ve cansız. Büyük bariton ses bir hırıltıya dönüşmüştü. Ardından La Marck'a "Dava-yı kazanıyorsun ve ben ölüyorum," dedi.

Abartı değildi. Argenteuil'de birkaç günlük dinlenme, Paris'e dönecek kadar kendini iyi hissetmesini sağladı; hatta Italiens'de bir akşam diva Morichelli'yi dinlemeye bile çalıştı. Performansı yarıda bıraktı, titriyordu, bir araba bulununcaya kadar bir kafede beklemek istemedi ve kendini eve zor attı. Hekim arkadaşı Cabanis onu perişan buldu, kan tükürüyordu. Sorununun tam olarak ne olduğu o zaman tartışmalıydı ve hâlâ da tartışmalıdır. Elbette Fréron ve diğer düşman gazeteciler cinsel hastalığa yenik düştüğünü ima ettiler. Zehirlenip zehirlenmediğini araştırmak için yapılan otopsiden sonra, karaciğer, böbrek ve karın iltihabıyla ağırlaşan lenfatik perikarditten öldüğü ilan edildi. Ama nedeni ne olursa olsun, Mirabeau ölmekte olduğunu biliyordu ve bedenine bol gelen yaşamına uygun bir tarzda gitmeye kararlıydı. Morali bozuk kala-

balıklar evinin etrafında dolanırken peş peşe ziyaretçiler gelip gitti. Bunlardan biri de, Papa tarafından aforoz edilen ve bunu keyifle herkese anlatan Talleyrand'dı. "Günah çıkaran değerli bir papaz," dedi bir şakacı. Garip dostluklarının sözdizimini oluşturan entelektüel amaç ve zarif şakalarla iki saat konuştular. "Konuşmanın hastaya iyi gelmediği sanılır," dedi Mirabeau, "oysa insan dostlarıyla çevriliyken çok iyi yaşayabilir, hatta rahat ölebilir."

Talleyrand daha sonra, biraz da anlayışsızca, Mirabeau'nun "kendi ölümünü sahnelediği" yorumunda bulundu. Belki de dostunun top sesi duyduğunu söylemesini hatırladı. "Akhilleus'un cenaze töreni başladı mı?" Ama geç on sekizinci yüzyılın çilekeş neoklasikçileri için ölüm döşeği, David'in Seneca'nın ve Sokrates'in ölümü tablolarında övülen örnek bir sanat biçimiydi. Mirabeau da işinden düzenli bir biçimde, vedalarını gerektiği gibi yapmış, etrafı dostlarla ve yardımcılarıyla çevrili bir şekilde ayrılmak istedi. La Marck'tan uygunsuz evrakı götürmesini ya da yakmasını istedi ve hâlâ borcu servetinden fazla olmasına rağmen, Yet-Lie'den olan gayrimeşru oğlu Coco'ya yirmi bin lira bıraktı.

Alt odada sekreteri Comps romantik bir melankoliye kapılıp efendisinin peşinden gitmek için kendini bıçakladı. Melodramdan habersiz, bahçeden içeri akan bahar güneşiyle birlikte yumuşak yastıklara dayanıp doğrulan Mirabeau, 2 Nisan sabahı Cabanis'ye traş olmak istediğini bildirdi; çünkü "Dostum, bugün öleceğim. İnsan bu noktaya gelince yapabileceği tek şey, koku sürünmek, çiçeklerle taçlanmak, müzikle örtünmek ve asla uyanamayacağını uykuyu rahat bir biçimde beklemektir."

IV GEÇİŞ AYINLARI

Mirabeau'nun daha cesedi soğumadan cenaze teskeresinin etrafını efsaneler sardı. Söylentiye göre, ona ait Paris seksiyonu *procureur*ün emriyle yapılan otopside, merhum kahramanda heybetli bir ereksiyon hali görüldü. Bu "aşırı cinsel dürtü" kanıtı, Mirabeau'nun dillere destan cinsel iştahını oğlunun "istem dışı" olarak nitelemesine yol açtı. Son sözleri, daha fazla acı çekmemek için Dr. Cabanis'den afyon istemek olmuştu. Ama yaşlı kamuoyunun daha öğretici bir şeye ihtiyacı vardı. Bu yüzden, Stoacılar gibi

kehanet niteliğindeki kendi mezar kitabesini yazdırdığı söylendi: "Monarşinin ölümünü de birlikte götürüyorum. Kalıntılarını hi-zipler yiyip bitirecek." Bu sözler ya da bunun değişik biçimleri, üzgün Paris ahalisini teskin etmek için aceleyle üretilen birçok hatıra baskılarda yer aldı. Borel'in bir baskısında Mirabeau'nun iyimserliği, "nerede olursa olsun, hiziplerle savaşıma" kararlılığına dönüşür -yatağının yanında İnsan Hakları Bildirgesinin ve Anayasanın üst tarafında yazılı bir duygu. Ölüm yaslı Fransa'nın arkasından yaklaşırken, Mirabeau Hakikatin kaldırdığı bir perdeye işaret ederek, hemen arkasındaki nahoş bir çatışma sahnesini gösterir: "Hizip" tahtı, ruhban sınıfı ve halkı birbirine kırdırarak kaosa sürükler.

Haber Kurcu Meclise ulaştırılınca topluluğun üzerine ezici bir kayıp duygusu çöktü; Mirabeau'nun Barnave gibi en sert düşmanlarını bile gölgesine çekti. Bertrand Barère yalnızca bir heyetin değil, bütün Meclisin cenaze törenine katılmasını önerirken hıçkırıklar duyuldu. Sonra, son tanık ve bilgi kaynağı, zorunlu Elyasa olarak Talleyrand ayağa kalktı. "Dün M. de Mirabeau'yu görmeye gittim; evde çok kişi vardı ve halkın kederinden daha büyük bir üzüntüyle gittim. Kimsesizlik hali insana ölümü hatırlatıyordu; çok yakın tehlike içinde olan birinin ruhu hariç her yerde bu hal vardı..." Mirabeau ona son konuşmasını, hırsız Ölümün elinden koparılan bir hediye, bir halk adamının vasiyetini vermişti.

Ne yazık ki, sonrasında olanlar bu büyüleyici sahne sanatı eserine uygun olmadı. Talleyrand, sona yaklaşırken Mirabeau'nun kafasında olan bir konuda, miras yasalarına ilişkin Solomon Reybaz'ın yazdığı, durumu kurtaran, uzun ve sıkıcı bir değerlendirmeyi okudu. Ölümünden hemen önce kahramanca materyalizmi tutkuyla savunan adam, karşıt çizgide bir savı hizmete sokarak kariyerini tamamladı: Kardeşlik adaletinin (yani vazgeçilmez eşit mirasın) mirasların özgürce tanziminden önce geldiği savı. Kuşkusuz, mirastan mahrum bırakılmış olması kafasından çıkmamıştı.

Ertesi gün Meclis, pazar günü âdet olmamasına rağmen, yalnızca Mirabeau'nun cenaze törenine ilişkin düzenlemeleri görüşmek üzere çalışmaya devam etti. Yaşanan elemenden, sokaklarda ve bütün Fransa'da genel hüznün duygusundan anlaşıldı ki, soyut ilkeleri yasalaştırmaya kararlı Devrimin, bu ilkeleri cisimleştiren

kahramanlara da derin özlemi vardı. Modern tarih yazıcılığı (birkaç onurlu istisna hariç) bunu kabul etmek istemedi, sanki bunu kabul etmek on dokuzuncu yüzyıla ait Büyük Yaşamların ürünü olarak Devrim görüşünü kabul etmiş gibi. Devrim, gayrişahsi kuvvetlerin –toplumsal yapıda sürtünmenin ve kurumsal işlev bozukluğunun– bir sonucu olarak sunuldu. Ne var ki, çağdaşlar için, yeni-Romalı *exempla virtutes* takıntısı ile Romantik Prometeusçu irade hayranlığının birleşmesi, Devrim gibi çığır açan bir olayın, kahraman ve şehit kültlerinde vücut bulmadan anlaşılamayacağı anlamına geliyordu. Bu örnek rolün adaylarının kusurlarına resmi geçit yaptırmış olmaları engel değildi; Homeros da tanrılar ve kahramanlar arasındaki bu tür insani zaafı fazlasıyla önemsememiş miydi? Kırk iki yaşında sıradan ölümlülüğün her işaretini sergileyen Mirabeau, modern Ölümsüzler katına yükseltilecek ilk kişi oldu.

Yedi Yıl Savaşlarından beri sürekli büyüyen yurtsever-kahramanlar kültürüne uygun olarak, “Fransızlar için bir Westminster Abbey” olması gerektiğine zaten karar verilmişti. Bir Panteon fikri Devrimden önce ortaya atıldı ve 1770’lerin birçok projesi ölüm ilanlarında ve madalya tarihlerinde yer alan aynı değerleri sıraladı: Turenne, Colbert, Lamoignon. Böyle bir “*Grands Hommes*” anıtı, erdemi soyağacından, yenilikçiliği gelenekten üstün tutarak bir krallar kriptasından farklı olacaktı. Marki de Pastoret bir Panthéon önerisinde bulunduğunda, ilk aleni adayı Descartes, kralların zulmüne uğrayan, kaçak yaşamaya zorlanan biri olarak temsil edildi. Voltaire ve Rousseau’nun hapis ve sürgün edilmesi de aynı modele uygundu.

Soufflot’nun güzel, henüz bitmemiş Sainte-Geneviève kilisesi uygun görüldü; çünkü sert neo-klasisizmi, filozoflarla ve yurtsever devlet adamlarıyla bağlantılı erdemleri yansıtacak gibi görünüyordu. Görev verilen mimar Quatremère de Quincy, Saint-Denis’te amaçsız bir kalabalığın toplandığı Gotik bir krallar kriptasının tam karşısında olduğu için binayı ideal buldu. Mona Ozouf’un işaret ettiği gibi, belirlenen alan ölüm çağrışımlarından arındırılacaktı; çünkü işlevi, kahramanların ölümsüzlüğünü anmaktı. Sonuç olarak bir mezar yeri değil, zafer yeri olacaktı.

Bu yüzden cenaze töreni, Mirabeau’nun Panthéon’a gelişiyle sonlanacak büyük bir yurtsever saygı gösterisi olarak tasarlandı.

4 Nisan günü saat altı civarında uzun bir askeri tören alayı, süvari ve piyade Ulusal Muhafız bölükleri öncülüğünde Mirabeau'nun evinden ayrıldı; piyadeler tüfeklerini ters çevirdi ve davullara siyah kâğıt sarıldı. Ortada, içinde Mirabeau'nun kalbi –yüce erdemler doğruluk, tutku ve içtenliğin karara bağlandığı yer– bulunan kurşun bir kap vardı. Yine Ulusal Muhafızlardan oluşan tabut taşıyanların arkasında, gazi ve çocuk taburları (bu tür olayların artık standart bir özelliği); Mirabeau'nun hizmet ettiği departman yönetiminin ve Paris belediyesinin temsilcileri; Ulusal Meclisin tamamı ve daha şaşırtıcısı, dönecliğine rağmen eski başkanları için bir haftalık yas ilan eden ve her yıl 23 Haziranda Mirabeau'nun Marki de Dreux-Brézé'ye sert yanıtını okumayı kararlaştıran Jakobenler vardı. Tören alayının sonu Parislilerden ve ölü kahramana yakın olmak için kente gelenlerden oluşan, elinde meşalelerle Paris'e akan üç yüz bin kişilik devasa bir kalabalıkla bitiyordu. Nicolas Ruault kardeşine "Onunla birlikte ölümler dünyasını yürüyor gibiydik," diye yazdı.

Siyah örtülü Saint-Eustache Kilisesinde mola verildi ve Abbé Cérutti, Mirabeau'nun özellikle ortodoks olmayan inançlarına uygun tarzda bir övgü konuşması yaptı. Sonra tören alayı tekrar yürüyüşe geçip, Gossec'in özel olarak bestelediği ve geleneksel ihtişamın ortasında ağıt notaları çıkaran sıradışı üflemeli çalgılar için yazılmış bir cenaze müziği eşleğinde ilerlemeye başladı. Tören alayı gece yarısına doğru nihayet Sainte-Genève'e ulaştı ve hatibin kalbi, filozofun mezarının yanında bir katafalka konuldu.

Sözlü ve görsel bazı anlatımlar yolculuğu daha da uzattı. Doğaçlama bir oyun, *Mirabeau'nun Cennet Topraklarına Varışı*, Moreau le Jeune'ün bir gravürünün içeriğini sahneledi; burada Kont, Rousseau tarafından kabul ediliyor, Franklin tarafından taç giydiriliyor ve Voltaire, Montesquieu ve Fénelon tarafından ağırlandırıyordu. Başka bir düzlemde erdemleri, Demosthenes ve Cicero gibi geçmiş hatiplerle övüldü. Yalnızca Brissot, gazetesinde Mirabeau'nun erdemlerine yapılan aralıksız göndermelere itiraz etti. Ölen adamı sözünü belgelere dayandıracak kadar tanıyordu, çünkü onun "mezarı bir yalanla onurlanmaz."

Mirabeau yalnızca Paris'te değil, taşrada da kitlesel kutsama nesnesi oldu. Reims'de bir cenaze ayini yapıldı ve Bordeaux'da

Notre Dame Kilisesinde, büyük adam için dört sütun üzerinde bir lahit dikildi; yanlarına “kahraman Hercules”in yiğitlikleri nakşedildi. Mirabeau’nun beklenmedik kutsanmasıyla tam bir karşıtlık içinde, Krala saygı hızla aşıldı. Halaların çıkmasına göz yumması Yurtsever basında, martta Sivil Nizamnameyi resmen kınayan ve Paris sokaklarında kuklaları yakılan Papa’nın konumuna sempati değilse bile hoşgörü olarak gösterildi. VI. Pius, anayasal piskopos atamanın küfür olacağını *ex cathedra* ilan etmiş ve yemin etmiş rahiplerin kırk gün içinde yeminden dönmelerini istemişti. Bütün bunlar olurken, Louis görülmedik bir biçimde yüksek ateşle hasta yattı, kan tükürdü. Yemini zorunlu kılan yasaya 1790 Noel Arifesinde verdiği onayı kara kara düşünen Louis şimdi pişmanlık duymaktaydı. Yemin etmiş olan papazını değiştirip yerine yemin etmemiş olan dindar Père Hébert’i aldı ve Kral ondan sonra anayasal bir rahipten uzak durmaya karar verdi. Kutsal Hafta yaklaşırken, bu ibadetlerin Parislilerin öfkeli anti klerikalizminden uzak gerçekleşebildiği Saint-Cloud’a gitmek en iyi çözüm gibi görünüyordu.

1791 baharında başkentin ruh hali iyi olmadığı için bu daha da gerekliydi. Popüler derneklerin harekete geçirdiği kalabalıklar işsizliği protesto ediyor ve maskelerini düşürdüklerini iddia ettikleri karşı devrimci hainleri ifşa ediyordu. Günde yaklaşık otuz bin erkek ve kadına yirmi kuruş ödeyen sosyal yardım kurumunun kapanma tehlikesi vardı. Tuileries’deki “hançer olayı”yla aynı gün, Santerre’in bira imalathanesinden işçilerin oluşturduğu böyle bir kalabalık, yeni bir Bastille olarak hazırlandığını söyledikleri Château de Vincennes’e yürümeye kalkıştı. Birçoğu tutuklandı ve kötü muamele gördü. Ama daha örgütlü kalfaların –nalbant, marangoz ve şapkacı– düşük ücretlere karşı çağrıda bulunduğu bir grev dalgasıyla birlikte düzensizlik devam etti.

Kral ve Kraliçenin Saint-Cloud’a gitmek üzere olduğu haberinin *section*lara yayıldığı 18 Nisanda, Kutsal Haftanın pazartesi günü, bütün bu ruh halleri –açlık, yoksulluk, ruhban karşıtı öfke ve yurtsever paranoya– birleşti. Bir önceki gün Cordeliers Kulübü, Louis’nin Sivil Nizamnameyi çiğnemekle kendi “Fransız Özgürlüğünün Restoratörü” unvanına ihanet ettiğini ilan eden ve ona “devletin bir numaralı memuru” olarak “Hukukun bir numaralı konusu” da olduğunu hatırlatan bir karar yayınlamıştı. Davranı-

şıyla, deniliyordu, isyana yetki vermişti ve “Fransız ulusuna iç savaş illetini, nifak dehşetini hazırlıyordu.” Kralın hastalığı sırasında Fréron’un gazetesi, Meclisin resmi kaygı açıklamasını, “sekiz gün boyunca Kralın idrar ve dışkı durumu için, sanki muhteşem bir tahtmış gibi tuvaletinin önünde yüzleri asık bekleyecek kadar kendinden geçerek, Fransız ulusunun temsilcileri ve erkekleri olarak asaletlerini kirleten bin iki yüz yasa koyucu” diye tarif etmişti.

Kral ve Kraliçe sarayın kapısındaki arabalarına gitmeye kalkışınca, yolun büyük ve öfkeli bir kalabalık tarafından tutulduğunu gördüler. Marie-Antoinette, avluda hazırlanabilen ve Lafayette’in komutasında Ulusal Muhafızların eşlik ettiği bir *berline* kullanmayı önerdi. Ne var ki, General yolu açmaya kalkışınca askerleri emre uymayı reddetti ve -5 Ekim 1789 sabahında olduğu gibi- tehditleri ona yöneltmeye başladı. Atılan nutuk işe yaramadı. Kral ve Kraliçe bir saat kırk beş dakika boyunca arabada oturup ağza alınmayacak küfürlerle maruz kaldı. Kalabalık ve askerler için Kral ve Kraliçe, bir yanda boynuzlu (ve boynuzlanmış) bir keçi-erkek ile diğer yanda tüylü bir sırtlan-kadını gösteren “İkisi Bir Etmez” başlıklı baskı resmin melez ucubesinden ibaretti. Louis kısa bir konuşma yapıp, “Fransız ulusuna özgürlüğünü veren kişinin özgürlüğünün kısıtlanacağını” açıklamaya çalışınca, Muhafızlardan bir bombacı “Veto” karşılığını verdi. Başka biri, halka yıllık maliyeti yirmi beş milyon lira olan şişko bir domuz olduğunu söyledi. Kraliçe arabanın duvarına sinmiş oturuyor, yanaklarından gözyaşları akıyordu. Korku yerini üzüntüye, üzüntü yerini tevekküle bıraktı. Lafayette rezil olmaktan başka bir çıkar yol olmadığını anladı. Atlar geri sürüldü ve Louis ile Marie-Antoinette saraydaki dairelerine geri döndü; her zamankinden daha fazla esir olduklarının farkındaydılar. Ertesi gün Kral, başkentten etrafında 32 kilometre yarıçaplı bir alanda seyahat etme yasal hakkına saygı gösterilmesi talebini Ulusal Meclise tekrar bildirdi. Aynı gün Brissot’un gazetesinde, Louis La Vicomterie adlı birinin *Clovis’dan XVI. Louis’ye Fransa Krallarının Suçları* başlıklı bir eserine ilişkin övgü dolu bir eleştiri çıktı.

Kendi anlatımına göre, bu âsâp bozucu deneyim Louis’nin daha köklü bir kaçış planını kabul etmesine yol açtı. Mirabeau’nun ölümü, ikna gücü ve zekâsıyla sahiden anayasal bir monarşiyi olanaklı kılabilecek bir şahsiyeti ortadan kaldırmıştı. Kralın dinle

ilgili sıkıntılı vicdanı ve ailesinin fiziksel güvenliğiyle ilgili derinleşen kaygısı, uzun süredir Marie-Antoinette'in monarşiyi zor durumundan kurtarma yolu olarak gördüğü gizli kaçma planlarına onu daha da yaklaştırdı. Birbirini izleyen danışmanlar, özellikle şimdi İsviçre'de güven içinde oturan Breteuil, bu planı Kraliçeye önermekteydi. Londra'da sürgünde olan ve aşağı yukarı karşı devrimin aktif liderliğini üstlenen Calonne, bunun en iyi strateji olacağını kabul etti. En önemlisi, Lafayette'in kuzeni ve Metz'deki ordu komutanı Marki de Bouillé, bir sınır garnizonunda kaçaklara koruma sağlayacak sayıda asker toplanabildiğini gösterdi. Geçen ağustosta Bouillé, Nancy garnizonu Suisses de Châteauevieux'da bir isyana –ücretler ve kardeşleşme hakkı konusunda bir dizi ayaklanmanın sonuncusu– son derece sert karşılık vermişti. Askerler özel askeri mahkemelere tâbi oldukları için cezalar çok gaddarcaydı. Bir asker çarkta parçalandı; yirmisi asıldı ve kırk biri ömür boyu kürek cezasına çarptırıldı. Bu durum Marie-Antoinette'e ona güvenebileceğinin kanıtı gibi göründü.

Seçilen garnizon kasabası, Avusturya Hollanda'sı sınırında, kraliyet ordusundan dört Alman ve iki İsviçre alayının Krala bayrağını dikmesi için yeterli güvenliği sağlayacağı Montmédy olacaktı. Paris'e en yakın sınırdı; yaklaşık üç yüz yirmi kilometreydi –olasılıkla iki günlük yol. Diğer tarafta, Kraliçenin kardeşi İmparator Leopold'un herhangi bir yakalama girişimini caydırmaya, hatta Prusyalı bombacıların 1787'de Prens V. William'ı Lahey'e yeniden oturttuğu tarzda Kralın otoritesini yeniden sağlamaya yetecek askeri kuvveti olabilirdi. Kaçış planının koordinatörü, Fransız ordusunun İsviçre alayında subay olan, Kraliçeye tutkuyla bağlanan ve kraliyet ailesinin içinde bulunduğu zor durumdan ötürü acı çeken Axel Fersen'di. Fersen ile Marie-Antoinette'in sevgili olup olmadıklarını anlama çabasıyla bir sürü kâğıt harcandı; bu durum aleyhte olanlarda şehvet, lehte olanlarda öfke uyandırdı. Bu dönemde Kraliçenin çok daha ağırbaşlı tarzı ve görüntüsü, aralıksız gözetim altında olması göz önüne alındığında, cinsel bir ilişki ihtimal dışı gibi görünüyor; ama ne olursa olsun, işin aslı anlaşılamaz. Fersen'in tutkusu, duygusal bağlanma kültürüne uygun olarak, şövalyece duygunun erotik tutkuyu ezdiği türden bir duyguydu. İsteddiği şey, yaralı bir kadının asaleti ve özgürlüğüydü.

"O bir melektir ve elimden geldiğince onu teselli etmeye çalışıyorum," diye yazdı. Anlaşılan tek yol, gülyeğine batırılmış en yumuşak dana derisi İsviçre eldivenlerinden sandıklarca satın almaktır.

Kaçış için dikkatli planlamaya ve şansa ihtiyaç vardı. Ne ki, planlar ters gitti ve şans da yaver gitmedi. Fersen akıllı davranıp kuşkuyla dağıtmak için Kral ve Kraliçenin ayrı seyahat etmesini, yolculuk için hafif, hızlı bir araba istemişti. Ama Kraliçe, saatte ancak on kilometre yol alan ve bütün aileyi taşıyacak büyük bir *berlinde* ısrar etti. Devrim onları sıradan yurttaş düzeyine indirme sürecindeyken, hizmetçilerle rol değiştirerek yola çıkmak ne kadar uygun olurdu? Kraliyet mürebbiyesi Mme de Tourzel "Barones Korff" rolünü oynayacak, onun adına düzenlenen pasaportlar Frankfurt'a sunulacaktı; düz siyah bir kaban içinde aşırı resmi görünen Kraliçe, çocukların mürebbiyesi olacaktı (Dauphin, Aglaé adlı bir kız çocuğu kılığına girecekti); Kralın kız kardeşi Mme Elisabeth kepli bir hemşire olacaktı; yuvarlık şapkalı, peruklu ve düz ceketli Kral ise uşak "Durand" olacaktı. 20 Haziranda geceyarısına doğru Kral, saraydan çıkıp muhafızların önünden geçti; muhafızlar onu, birkaç haftadır Kralın gireceği kılığa bürünen ve istediği zaman gelip gitme hakkını kullanan Chevalier de Coigny sandı. Hemen ardından karanlık ve korumasız bir geçitten geçen Marie-Antoinette, arabayla devriye gezen Lafayette'le neredeyse çarpışacaktı. Hemen döndü ve tanınmamak için yüzünü duvara dayadı. Dengesi bozulan Kraliçe, Tuileries'in etrafındaki karanlık sokaklarda kayboldu ve kaygılı yolcularıyla birlikte arabayı bulması yarım saat aldı.

Aydın olmadığı elverişli bir gecede saat ikide araba Porte Saint-Martin'den geçip kuzeydoğuya doğru gitti. *Barrièreden* sonra Fersen *berlinele* gelip yetişt; bütün kafileyi bir arabadan diğerine duraklamadan aktarmaya yetecek kadar yavaş ve dikkatli bir biçimde eşlik etti. İlk araba geride bırakıldı ve sonraki arabaya altı hızlı posta atı koşuldu. Fersen arabayı yolculuğun ilk konağına kadar götürdü ve devam etmesine izin vermesi için Krala yalvardı; ama Louis, Fransa Kralının yabancı bir asker tarafından sınıra götürülmesinin yakışık almayacağını en azından farkındaydı. Fersen, Brüksel'de buluşma vaadiyle gecenin karanlığında kayboldu.

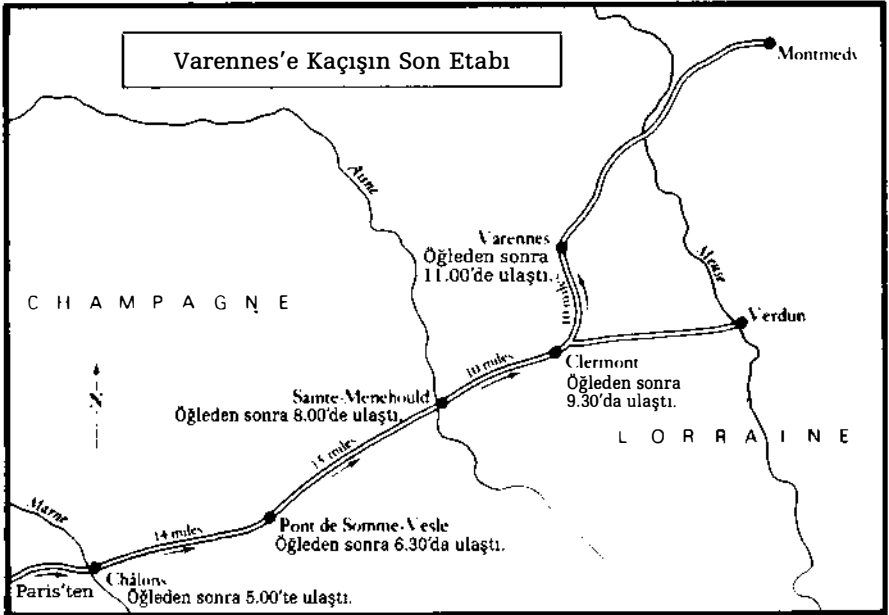
Şafak vakti aile biraz rahatlamaya başladı. Planlandığı gibi, atlar getirilip götürüldü. Claye'de Kraliçenin hizmetçileri, arka-

da takip eden küçük bir arabayla ona katıldı. Hızlı yol alan, ağır yüklü, sarı tekerlekli siyah-yeşil *berlinede* kuşku uyandıracak bir sıradışılık yoktu. Meaux'da, Paris'ten kırk kilometre uzakta kabile *petits pois* ve havuçlu *boeuf à la modela* kahvaltı yaptı; kendilerini özgür hissetmeye başlıyorlardı. Kral, Versailles civarında kullanmaya alışık olduğu gösterişsiz konuşma tarzına dönerek, "Kıçım tekrar eyere değince yeni bir adam olurum," dedi. Formuna kavuştuğunun daha da açık bir işareti, özel olarak hazırlanmış bir haritada yolculuğu işaretleme takıntısıydı. Marne'in düz, ilginçliği olmayan kırsalını süsleyen evler gelip geçti ve Châlons'a yakın bir postanede, Kralı tanıyan ama sesini çıkaramayan bir posta müdürünün karısı, kabileye *consommé* ikram etti.

Çok geçmeden, bir köprünün üzerinden hızla (yaklaşık on kilometre) bir virajı dönerken bir tekerlek bir taş direğe çarpıp yoldan çıktı ve atlar tökezledi. Arabanın onarılması için bir yarım saate daha ihtiyaç vardı –daha önceki gecikmeler de eklendiğinde bu, *berlineyi* Montmédy'ye götürmesi planlanan askeri korumalarla buluşma zamanının çok gerisinde kalmak demekti. Bouillé, genç Dük de Choiseul'e kraliyet arabası Pont de Somme-Vesle'ye ulaşınca askeri eskort vermesini emretmişti –güven içinde Montmédy'ye ulaşınca kadar kraliyet ailesine eşlik edecek bir dizi eskortun ilki. Ama bir grup atlı askerin beklenmedik bir şekilde Pont de Somme-Vesle'ye gelmesi, vergi tahsil etmeye geldiklerine dair yerel korkulara neden olmuştu ve buna belli bir kuvvetle direnmek için köylüler toplanıyordu. Choiseul gelmeyen arabayı kaygıyla beklerken, yalnızca Sainte-Menehould'a gidecek "hazine"yi yolda korumak için muhafızlara ihtiyaç duyulduğuna halkı inandırmaya çalıştı. Öğleden sonra saat dört buçukta kraliyet kafiləsi, buluşma yerinin iki saat uzağındaydı ve Choiseul giderek planın suya düştüğüne inanmaya başladı. Onunla birlikte bir kişi daha bekliyordu: Anlaşılan Kraliçe için vazgeçilmez olan, Mme Vigée-Lebrun ve Rose Bertin'in altın günlerinden kalan bir emektar, kuaförü Léonard. Telaşla kalkan Choiseul diğer vardiya-ların subaylarına bir şeyin ters gittiğini ve tekrar Bouillé'ye katılacağını belirten bir notu Léonard'a verdi. Bir saat kadar daha bekledikten sonra askerlerini Argonne ormanına soktu ve beklen-diği gibi yollarını kaybettiler.

Bu noktadan itibaren yolculuğun koordinasyonu bozuldu. Kralın Paris'ten kaçtığı haberi Kralın arabasından önce Sainte-Menehould'a ulaşmıştı ve yerel Ulusal Muhafız birliği, kaçaklarla işbirliği yaptıklarından kuşkulanan bir grup ağır süvariye zorla silahsızlandırmıştı. Posta müdürü Drouet süvari birliğinde askerlik yaparken Kraliçeyi görmüştü ve kasabada kraliyet ailesinin kaçışı konuşulurken yolcuların kimliğine ilişkin inandırıcılığa fazla ihtiyacı yoktu. Kralın elli liralık *assignat*nın üzerindeki resmi ile arabanın köşesindeki kocaman "uşağın" yüzünü karşılaştırmak bütün kuşkuları giderirdi.

Söz verilen askerlerin hiçbiri ortalıkta görünmeyince ve köy posta müdürlerinin bakışları sempatik olmaktan çok sorgulayıcı olmaya başlayınca, Louis 21 Haziranın yılın en uzun günü olacağını anladı. Ama başka sorunlar da vardı. Montmédy'den yalnızca altmış dört kilometre uzakta olan Varennes'de, planlanan askeri eskortun on sekiz yaşındaki yüzbaşı Rohring, canı sıkılan ve kafası karışan askerlerle karşı karşıya kaldı; uyuyacak yer bulmaları için onlara izin verdi. Saat on kırka yakın, askerleri tekrar toplama

emri aldı. Ama askerleri uyumaya ya da eğlenmeye gittikleri meyhanelerden ve evlerden çıkarmanın olanaksız olduğu anlaşıldı.

Louis yeni at ve eskort bulmak üzere Varennes'e vardığında, eski bir süvari olarak daha hızlı at sürebilen posta müdürü ondan önce gelmişti. Genel bir alarm verilmişti ve belediye başkanı orada olmadığı için, arama yerel *procureur* M. Sauce tarafından durduruldu. Düzenli gibi görünen evraklar incelendi. Drouet'nin aslında Kral ve Kraliçe oldukları ve geçmelerine izin vermenin ihanet olacağı konusunda ısrar etmesi Sauce'un fikrini değiştirdi. Kasaba ayaktaydı; meşaleli kalabalıklar ve tüfekli yerel muhafızlar sokakları doldurdu. Sauce kafiye, mum ve erzak sattığı evinde bekletti. Onlara üst katta bir oda verildi; bitkin düşen çocuklar orada yatırıldı. Gece yarısına doğru, eskiden Versailles'da yaşamış yaşlı bir *juge de paix*, M. Destez, içeriye getirildi. Kralın huzurunda buz kesilen Destez içgüdüsel olarak diz çöktü. "*Eh bien,*" dedi Louis, "gerçekten Kralınızım."

Burada şartlı reflekse benzer bir şey var mıydı? Bir yurttaştan çok, duygusal olarak ezilip diz çöken ve ölümcül sözleri istemeden söyleten bir *teba*.

Paris'te Kral ve Kraliçenin gittiğinin anlaşılması üzerine şaşkınlık yaşandı. "Yirmi dört saat içinde krallık alevler içinde olabilir ve düşman kapımızda olabilirdi," diye haykırdı Charles de Lameth. Lafayette onların güvenliğinden doğrudan sorumlu olan kişiydi ve arabasında güvende olan Louis, korumasının düştüğü zor durumdan şeytani bir zevk almaktaydı. Jakobenlerde hem Danton hem Robespierre olayı kullanıp Generali yalnızca sorumlu tutmakla yetinmedi, kaçışa yardım ettiğini de ima etti. "Siz, M. Lafayette," diyordu Robespierre, "Kralın kaderi konusunda Meclise kellenizle hesap vereceksiniz."

Haber Meclise ulaşınca, bir cumhuriyetçilik patlamasının önünü almak için uydurma bir *enlèvement*, kötü niyetli kişilerce kaçırılma hikâyesi kullanıldı. Ama kaçıştan birkaç gün önce kuzey ve doğu sınırlarında sıradışı asker ve silah hareketine işaret eden Jakoben ve Cordelier basın, aşağılayıcı bir öfkeyle patladı. Fréron'un gazetesi, olayı Kraliçenin başkanlık ettiği, Lafayette'in suç ortaklığı yaptığı ve Louis'nin acınacak bir maşa olduğu şeytani bir Avusturya komitesinin işi olarak görürken genel algıyı yansıtıyordu.

Gitmiş, bu ebleh Kral, bu yalancı Kral, Messalina'nın şehvet düşkünlüğünü Medicilerin kana susamışlığıyla birleştiren o alçak Kraliçe. İğrenç kadın, Fransa'nın *Furie*'si, komplonun ruhu sensin!

Öfkeli kalabalıklar Paris sokaklarını dolaşıp, Kralın adını taşıyan dükkân ve han tabelalarını sildi ya da parçaladı. Mesleklerini zambaklı tabelalarla gösteren noterler aceleyle bunları kaldırdı. Üzerinde "*Maison à louer*" (Kiralık ev) yazan bir pankart Tuileries sarayının kapısına yapıştırıldı. Ama en büyük tepki, *aktif* bir yaşayabilir anayasal monarşiye inançları tersine çevrilemez ölçüde zayıflayan görece ılımlı politikacılardan geldi. Örneğin Condorcet hemen, o zamana kadar Cordeliers'in özel ilgi olanı olan cumhuriyetçiliğe döndü ve monarşiye son verme kampanyası yürütecek bir dergi çıkarma planlarını Brissot ve Tom Pain'le görüştü. Mili-tan olmayan Yurttaş Ferrières, karısına yazdığı mektupta, ilk kez Yurttaş Ferrières olarak kimliğini "aristokratlar"dan uzak tutan devrimci bir savcı gibi konuşuyordu.

Ma bonne amie, bu pervasız ve suçlu Aristokratların entrikalarının ve küçük hesaplarının getirdiği yer burası. Kralın zayıflığını kullanıp bu kadar kötü bir işe kalkışmasını öğütlediler; kendi bencil çıkarları ve intikam hırsları için, *patrieyi* en kanlı iç savaşın dehşetine, sevdiklerini söyledikleri Kralı tacını kaybetme tehlikesine ve bütün ailesini korkunç sonuçlara maruz bırakmaktan korkmadılar. Mahvoldular ve her zaman mahvolacaklar, işledikleri suç başlarına patlayacak. Bundan şikâyetçi olmam, kaderlerini hak ediyorlar. Ama Kral! Nasıl bir aşağılanma! Kraliçe! Anlaşılan, Tanrı'nın öfkelenip Fransa'ya verdiği o Kraliçe!

Marie-Antoinette ve kocası gerçekten de acı bir fincanı son damlasına kadar içmeye zorlanıyordu. Mumcu-*procureur*ün üst kattaki odasına kapatılan ikili, ertesi sabah şafak vakti Ulusal Meclisten gelen ve Paris'e dönmelerini isteyen iki haberciyle karşılaştı. Kraliçe talebi küstahlık olarak niteledi; Louis "Fransa'da artık bir kral yoktur," dedi. Kurtulmak için Bouillé'nin birliklerini kullanma önerisinden Kralın uzak durmasını sağlamaya yetecek bir kuvvetle, altı bin silahlı yurttaş ve Ulusal Muhafızla çevrili olarak Varennes'den ayrıldılar. Tek acıklı girişim, kralcılığı tutan Kont du Val de Dampierre arabaya gidip Kralı selamlamaya kalkı-

şınca oldu. Muhafızlar tarafından sürüklenerek uzaklaştırıldı ve senyör olarak acımasız davrandığı köylülerden oluşan bir kalabalık tarafından parçalanarak öldürüldü.

1789 Temmuz ve Ekiminde Paris'e yapılan gönülsüz yolculuk gibi, 1791'in sefil tören alayı da kraliyet büyüsunün ortadan kalkmasını göstermekteydi. Versailles'da saray hiyerarşisi, Kral ve Kraliçenin şahıslarına fiziksel yakınlığı düzenleyen, her gün *lever* ve *coucher* ritüelleriyle sahnelenen katı geleneklerle tanımlanmıştı. Epernay'da, Meclisin iki resmi temsilcisi, Jérôme Pétion ve Barnave, arabaya binip, izin almadan Kral ile Kraliçenin arasına oturunca bu tabular gelişigüzel bir tarafa atıldı. Onlar yemek yiyince ikisi de yedi; Pétion çiş yapma ihtiyacı duyunca araba durdu. Barnave, düğmelerine yazılı yeni moda sloganı –“Vive Libre ou Mourir” (“Özgür Yaşa ya da Öl”)– yüksek sesle tekrarlayarak ne kadar iyi bir okur olduğunu Dauphin'e gösterdi. Kibirli Pétion, Mme Elisabeth'in anlamlı bir ısrarla üzerine yüklenecek kadar kendisine vurulduğunu bile hayal etti (ya da anıları öyle iddia etti). Diğer yanda, kraliyet kafilesinde bulunduğu “sadelik havası ve aile duygusu” onu şaşırtıp memnun etti.

Araba tekrar esarete doğru yol alırken kaçış haberi de bütün ülkeyi dolaşıyordu. Haberin ülkenin en ücra köşelerine ulaşması üç ila dört gün aldığı için, özellikle sınırlarda panik başladı. Bayonne'da eli kulağında bir İspanyol istilasına dair haberler vardı; Breton kıyısında, beş bin kişilik bir göçmen ordusunu taşıyan kırk gemilik bir İngiliz filosunu izlemeye adamlar gönderildi. Kralın tutuklanma haberi, çok uzak olmayan Metz'e geldiğinde bile Jakobenler bütün yurttaşları silahlanmaya çağıran bir bildiri yayınladı: “Evlerinizi savunun, yalnızca kardeşlerinize güvenin!” Avusturyalı askerlerin Kralın durdurulmasına misilleme olarak Varennes'i yerle bir ettiğine dair söylentiler yayıldı.

Çoğu Kralın oburluğuyla ilgilenen yergili resimlerde küçümseme korkuyu hafifletti. Birçok resimde, öfkeli Ulusal Muhafızlar onu yemek başında tutuklamıştı. İngiliz yergilerini hatırlatan bu tarz ilkel bir resimde, tutuklanma kararı geldiğinde Louis bir kızartmaya saldırıyordu. “Lanet olsun, bırakın huzur içinde yiyeyim,” yanıtını verir. Aynanın karşısında kendine hayran olan Marie-Antoinette kocasına yalvarır: “Louis sevgilim, daha yeni

iki hindini yemedin mi, altı şişe şarabını içmedin mi? Biliyorsun, Montmédy'de yemek yememiz gerek." Dauphin lazımlıkla oynadığı için tebrik ediliyor; duvarda da Bastille'in düşüşünün bir resmi, ters çevrilmiş bir kraliyet bildirisinin yanı başına asılıdır.

Kraliyet arabası Paris'e yaklaştıkça, içindeki ruh hali cenaze töreni havasına büründü. Kentin dış mahallesi Pantin'de kadınlar Kraliçeye bağırarak sövüp saydı. Paris'te de, 1789'daki gelişlerinden farklı olarak, Kralın kente geldiğine dair en ufak bir belirti yoktu. Meclis kalabalıklara tezahürat yerine gösterişsiz saygısızlık gösterme talimatı vermişti. Her yere yapııştırılan bir afişte şunlar yazılıydı: "Kralı alkışlayan herkes dövülecek, ona hakaret edip saldıran herkes asılacak." Jakobenler, araba geçerken yurttaşların memnuniyetsizliği belli etmek için şapkalarını başlarında tutmalarını önerdi. Sokaklarda Ulusal Muhafızlar, isyanlarını göstermek için tüfeklerini havada çattı. Lafayette bile (Kraldan çok kendi güvenliği için), Louis'ye kendi davasını halkın davasından ayırmışsa, birinci sadakati halkın davasına olacaktır diyen bir kınama yayınlamak zorunda kaldı. Louis, "Kendi ilkelerinize uyduğunuz doğrudur," dedi ve yaptığı son pişmanlık yolculuğunda bu ilkelerin ne kadar yaygın paylaşıldığını anladığını koyun gibi itiraf etti.

Kraliyet ailesinin Paris'e dönmesiyle birlikte Meclis, başarısız kaçışa nasıl karşılık verilmesi gerektiği konusunda bir kararsızlık yaşadı. Gıyabında okunan ve bütün gazetelerde yayımlanan uzun bir bildiriye arkasında bırakan Louis, "kaçırılmış" olduğu iddiasını ortaya atmayı olanaksızlaştırmıştı. Bu belge zekâ ile düşüncesizliğin bir karışımıydı. Büyük bölümü, Meclis kararlarıyla monarşiyeye dayatılan kısıtlamaların makul bir eleştirisiydi; şimdi Barnave, Duport ve Lamethlerce de paylaşılan Mirabeau'un kaygılarını büyük ölçüde tekrarlıyordu. Etkileyici paragraflarda Louis, güya kendisine anayasal bir rol veren ama aslında bunu kullanma yetkisi vermeyen bir sistemde hükümdarın yerinin sorunlu mahiyetini öne çıkardı. Yargıçların atamasında ya da atamaların onaylanmasında Kralın hiçbir rolü yokken ve cezaları hafifletme ve bağışlama yetkisi Kraldan alınmışken, yargıçların Kral adına adalet dağıttıkları nasıl söylenebilirdi? Ne büyükelçilerin onaylanmasında ne barış antlaşmalarını müzakere etme ve sonuçlandırmada söz hakkı yokken, Fransa yurtdışında Kralın memurları tarafından temsil

ediliyormuş gibi davranmak olanaklı mıydı? Kulüplerin kendi siyasal meşreplerine göre subayları temizlemesine ya da onaylama –Jakobenlerin istediği gibi– izin verilirse, orduda disiplin nasıl sağlanabilirdi? Basının ve kulüp kamuoyunun kararsızlığına ve histerisine esir olan yöneticilerle “Fransa gibi büyük ve kalabalık” bir devleti uyum içinde yönetmek olanaklı mıydı?

Bunlar son derece meşru ve çarpıcı sorulardı? Louis’nin de belirttiği gibi, bu sorular Meclisteki “*gens sages*”ın kafasında vardı; ama bizzat o adamlar (Mounier ve daha sonra Sieyès gibi) itibarsızlaştırılırken oturup izlemişti. Mirabeau’nun düşmanları, Dupont, Barnave ve Lamethler –hatta daha sonra Jirondenler bile– tam olarak aynı yolu izleyecekti. Robespierre ve Kamu Güvenliği Komitesinin 1793’ün sonunda aynı sonuca varıp kamuoyunu ve kulüp siyasetini ezerek devlet otoritesini yeniden kurmaları gerçeği, Louis’nin bildiride öne sürdüğü şeylerin özünü doğrular.

Ama ne yazık ki, Kralın bildirisi karakteristik huysuzlukla da boyalıydı. 1789’daki fiziksel gözdağı tarihini tekrarladı; bu da, Paris halkına bağlılığına ilişkin yaptığı bütün yeminleri baskı altında ve ailesinin güvenliğini sağlamak için yaptığını açıkça ortaya koymaktaydı. Kraliyet bütçesinde kendisine ayrılan yirmi beş milyon liranın “Fransa’nın onurunu koruma”ya yetmemesinden ve Ekim 1789’da Tuileries’deki olanakların kraliyet ailesinin hak ettiğinden ve alışıktı olduğundan çok uzak olmasından yakındı. Fransızlara “anarşinin ve kulüp despotizmi”nin yerine, “bin dört yüz yıldır Fransa’yı geliştiren monarşi yönetimi”nin geçmesini gerçekten isteyip istemediklerini sordu; ama bakanların kendisinin yokluğunda herhangi bir kararı imzalamalarını yasaklayarak bu anarşiyi kendisi olanaklı kılmıştı.

Bildiri metnindeki şeylerden çok, görevi başından ayrılıp hızla sınıra koşan bir Kral tarafından çıkarılmış olması metni ciddiye almayı olanaksızlaştırmaktaydı. Bununla birlikte, Meclisin çoğunluğu için uygun bir tepkinin ne olacağı belli değildi. Cordeliers yirmi ikiler konusunda, üyelerinden “kim olursa olsun” ülke içinden ve dışından özgürlüğe yönelen tehditlere karşı “zalimi öldürme” yemini etmelerini isteyen karakteristik bir demeç yayınladı. Daha önce Lafayette’in ya bir hain ya da kaçışın gerçekleşmesine izin veren bir ebleh olduğunu ilan eden Danton, şim-

di aynı tanımlamaları Louis için kullanıyordu. Ama özel olarak seçilmiş temsilciler tarafından belirlenen bir yürütme konseyinin derhal Kralın yerini alması önerisi fazla destek bulmadı. Condorcet, Tom Paine'in yazdığı ve "Louis Capet"nin yokluğunun bir cumhuriyeti zaten fiilen kurduğunu savunan bir bildirinin çevirisini *Moniteur*'de yayımlatınca, "bizi efendilerin tehlikelerinden kurtarmak için krallar gerekli" olduğu için bir monarşide insanların daha özgür olduğunu savunan Sieyès'in bir karşı-savıyla çürütüldü. Jakobenlerde Robespierre bile anayasanın "hükümdarlı bir Cumhuriyet" sunarak Fransa'ya iki dünyanın en iyisini zaten verdiğini ilan ederek konuyu geçiştirdi.

Kralın kariyerindeki bu en yüz kızartıcı anda bile pek çok Fransız, Louis'nin firarının bir "Avusturya Komitesi"nin işi olma olasılığına tutundu. Sınırın ötesinde Bouillé, Louis'ye herhangi bir zarar vermenin korkunç sonuçları olacağı tehdidinde bulunan bir bildiri yayınlayınca, komplo tezini doğrulamış gibi göründü. Her neyse, Marcel Reinhard'ın gösterdiği gibi, ülkenin her tarafından Kurucu Meclise gönderilen dilekçelerde cumhuriyet talepleri görece enderdi.

Diğer seçenekler neydi? Dauphin ve bir tür naiplik lehine Kral tahttan indirilebilir miydi? Artık kendine mōsyō diyen "Monseieur Orléans" Paris'e dönmüş, hatta yazar Choderlos de Laclos'un marifetiyle, devrimci ateşinin tanığı olarak Jakobenlere katılmaya çalışmıştı. Ama Orléansçılık, Bourbonların yaşayabilir alternatifi olarak zaten gözden düşmüştü. XVI. Louis'yi tahttan indirmenin Avusturya'yla bir savaşa yol açabileceği kaygısı da vardı –Meclisin çoğunluğunun sakin olmak istediği bir olasılık. Temmuz ortasında Kralın hükümetteki rolünün, Meclis anayasa üzerindeki çalışmalarını tamamlayana kadar "askıya alındığı" ilan edildi. O zaman anayasa projesinin tamamı, basit bir evet ya da hayır için hükümdara sunulacaktı. Ne var ki, siyasal yapı içinde canlı bir öge olarak XVI. Louis zaten gereksiz fazlalık haline gelmişti. Varlık nedeni ortadan kalkmışken, monarşiyi bir tür mumyalanmış formalite olarak koruma ikiyeüzlülüğünden hoşlanmayan Condorcet, iğneli bir yergi yayımlayarak bu anlayışı bir evre daha ileri götürdü; bu yergide, krallığın bütün zorunlu hareketlerini –veto ve benzeri– yapıp, gerçek yetkiyi kumanda kollarını çevirenlerin eline bırakan mekanik bir robot-kral tasarlanmaktaydı.

Ruhani mutlakiyetçilikten anayasal kullanılabilirliğe bu yolculuk, kraliyet ailesinin Paris'e dönüşünden iki hafta sonra gerçekleşen karşıt yönde bir yolculukla daha da çarpıcı hale geldi. Kasım 1790'da başka bir devrimci marki, evinde Voltaire ölen Charles de La Villette, Jakoben kulüpte bir konuşma yapıp filozofun kalıntılarına bir tür ulusal itibar kazandırılmasını istedi. Sorun acildi, çünkü gömüldüğü Sellières Manastırı açık arttırmayla satışa çıkarılmak üzereydi. Da La Villette, "Bu değerli kalıntının bir bireyin mülkü olmasına izin verecek misiniz?" diye sordu. "Onca 'ulusal mülk' [*biens nationaux* – Talleyrand'ın devlet yararına satılan kilise mülküne verdiği ad] gibi satılmasına izin verecek misiniz?"

De La Villette, ne olursa olsun, Panthéon projesinin ana taşıyıcılarından biriydi ve Kurucu Meclis onun Voltaire değerlendirmesini paylaşmaktaydı: "Şanlı Devrim onun eserlerinin ürünü oldu." Bu yüzden Meclis, Voltaire'in kalıntılarının Paris'e geri getirilip "*Grands Hommes*" anıtına gömülmesini kabul etti. Zamanı özellikle uygundu. 1791 baharı aşağı yukarı bir Voltaire kültüne tanık olmuştu. Talma *Brutus*'u gerçek antik tarzda oynuyordu ve David'in 1789'daki büyük tarih tablosunu olduğu gibi tekrarlayan bir sahne bile eklemişti; sahnede oyuncu, Roma "Anne"nin gölgesinde kara kara düşünürken, onun emriyle idam edilen komplocu monarşist oğullarının cesetleri bir sedyede taşınır. Corndeliers kulübünde haziranın yirmi ikisinde, zalimi öldürme yemini edildiğinde, Brutus hikâyesinde daha önceki bir ana özel olarak işaret eden konuşmalar yapıldı; Tarquin'in oğullarının Lucrece'e tecavüz ettiği haberi konsüle bildirilince, "Tarquin'in soyunu kurutacağına namusu üzerine" yemin etti. Cibiliyetsiz Kral Roma'ya dönmeye kalkışınca kentin kapılarını yüzüne kapatmıştı. "Ne muhteşem, ne asalet," dedi Fréron. "Fransızlar, neden aranızda bir Brutus yok?"

Voltaire'in 11 Temmuzda ilahlaşması, itibarsızlaşan monarşiyeye karşı onun "Romalı" erdemlerini vurgulamak için bilinçli olarak ayarlandı. Voltaire, Fréron'un babasından tiksiniş ve "bir yılan Fréron'u ısırды, yılan öldü," demişti; Fréron "huysuz filozof"a yalnızca bir gönderme yapabildi, ama anma töreninin antik doğası karşısında ürperdi. Ceset mavi bir bezle süslenmiş sade bir arabayla Romilly-sur-Seine'den taşınmış ve her durakta yurttaş ileri gelenler ve memurlar tarafından karşılanmıştı. Paris'in dış

mahallesinde Bastille harabelerine kadar Ulusal Muhafızlar cenazeye eşlik etti; orada filozofun tebessümü, iki kez kapatıldığı kale karşısındaki zaferini düşündürebilirdi. O, diyordu mesaj, taşlar düşerken dayanmıştı! Sonra tabut, kavak ve servilerden oluşan bir bariyerin arkasına konuldu ve *à l'antique* beyaz giysiler içinde kızlar ve Ulusal Muhafızlar tarafından nöbetleşe korundu.

Quatremère de Quincy ve Jacques-Louis David'in de yer aldığı küçük bir komite, Panthéon'a giden tören alayı için iki katlı bir ev yüksekliğinde bir tören arabası tasarladı. Tekerlekleri bronzdan ve Roma modellerine uygun döküldü. Lahit somaki mermerdendi ve üç basamaklıydı. Tepesinde Voltaire antik bir uzun kanepenin üzerine uyur vaziyette yatırıldı; yüzüne Houdon'un portre büstlerinin kopyalarıyla ünlene iyicil ifade verildi. Yanında kırık bir lir vardı ve yastığın arkasında Ebediyet figürü, yıldızlardan oluşan bir tacı başına yerleştiriyordu. Katafalkın köşelerinde Dehayı temsil eden figürler yaşlı ifadelerle oturmuştu, meşaleleri ters çevriliydi. Dört yanına Voltaire'in eserlerinden alıntılar nakşedildi; yazılanlar arasında Brutus'un "Ey tanrılar, bize kölelik yerine ölüm verin," ifadesi de vardı. Yalnızca üç renkle süslenen dört beyaz at arabayı çekti.

Kortej alışılmış oyuncu takımını –Jakobenler, vekiller, Komün temsilcileri, Ulusal Muhafızlar– kapsamaktaydı; ama Voltaire'in çalışmalarından ve yaşamından temsillerin dahil edilmesi korteji daha da ilginçleştirdi. Palloy'un Bastille'in taşlarından yapacağı yirmi üçüncü Bastille modeline öncelik verildi ve Roma giysileri içinde bir oyuncu grubu, zafer ganimeti olarak Voltaire'in bütün eserlerinin basımlarını taşıdı. Talma'nın ekibinden başka bir oyuncu grubu, iddiaya göre oğlunu öldürdüğü için idam edilen ve suçsuzluğunun kanıtlanması Voltaire'in en ünlü *cause célèbre* haline gelen Protestan Jean Calas ailesini temsil etti. Saint-Antoine semtinden yurtttaşlar diğer muhteremlerin –Franklin, Rousseau ve Mirabeau– resimlerini taşıdı.

Temmuzda Paris'te her zaman olduğu gibi hava yağmurluydu. Yine de tören alayı bir dizi "istasyon"dan geçip Panthéon'a giderken yüz bin kişi izlemeye çıktı. Kafile Voltaire'in zafer alanlarında durdu: Opéra'da kadın oyuncular, Gossec ve Chénier'nin yazdığı özel bir ilahiyi okudu; Théâtre-Français'de *Samson*'dan halka "U-

yan, kır zincirlerini, yüksel eski büyüklüğüne!" diyen arya okundu. Voltaire'in sonunda Panthéon'a varıp oldukça tuhaf karışımli üçlünün üçüncüsü olması, öğleden sonra saat üçten akşam saat ona kadar sürdü. Ama eski Newtoncu Voltaire birçok bakımdan Descartes'tan çok Mirabeau'ya uygun bir oda arkadaşığıdı.

Muazzam tören alayı Pont-Royal'den geçerken XVI. Louis'nin üst kattaki bir pencereden gizlice izlediğı söylendi. Her yerde, popöler basında ve özellikle matbu resimlerde, Kralın itibarsızlaşması ile filozofun ilahlaşması arasında bağlantı kuruldu. Türün tipik bir örneğinde, alegorik bir Şöhret figürü, Voltaire'in ilahlaşmasını (arka planda görülen) alışılmış tarzda selamlarken, devrilen hükümdara tamamen farklı bir alkış tutar. Kırıcı eşleştirme resmin bütün ayrıntılarında vardır; Voltaire'in ölümsüzlüğü, beceriksiz ölümlüyle –başarısız kaçışa bir gönderme– karşılaştırılır ve filozofun bir oyunundan alınan "Kral yalnızca heybetli unvanı olan bir kişidir; yasaların birinci konusu, adil olmaya mecburdur," deyişiyile güçlendirilir. Birisinin kaidesinin eteğinde bir lir, diğerrinin yabancı ot ve dikenler vardır.

Övücü olmayan bu karşılaştırma tümüyle *fête de Voltaire'i* örgütleyenlerin niyeti değildi. Aksine, popöler derneklerde yürütölmekte olan cumhuriyetçi demokrasi ajitasyonunu keskinleştirmekten çok köreltmekle ilgileniyorlardı. 9 Mayıs'ta, "toplu imza" taşıyan dilekçeleri yasaklayan bir karar çıkarılmıştı. Bu karar, haziranın sonunda kabul edilen ve işçi "koalisyonlarını" yasadışı ilan eden Le Chapelier yasasıyla birlikte, halk siyasetinin yıkıcı kapasitesine keskin sınırlar koymaya yönelik uyumlu bir çabayı temsil etmekteydi. Bu yüzden, Voltaire'in lahitindeki kitabelerden biri, şimdi Barnave ve Duport tarafından da kabul edilen Lafayette ve Bailly'nin gözde nakaratına –yasalara itaat etme zorunluluğu– güçlü bir gönderme yapmaktaydı. Ayrıca tören alayındaki pankartlarda anılan kahramanlardan biri, Nancy'de kraliyet birlikleri ile asi birlikleri ayırmaya çalışırken öldürölen ve "ılımlıların" şehidi olarak azizleştirilen asker Desilles'di.

Pek çok tarih, cumhuriyetçiliğı devrimci birlik hayallerinin içine katmaya yönelik bu çabaların başarısız olduğunu öne sürer. 16 Temmuzda popöler derneklerin François ve Louise Robert Merkez Komitesi, XVI. Louis'nin "görevini bırakıp firar ettiğini," bu hare-

keti ve “yalan yeminiyle” tahttan çekildiğini ilan eden bir dilekçe dağıttı. İmzacılar, ulusun geri kalan kısmı dilekçenin aksine bir irâde beyan edene kadar, onu Kralları olarak tanımayacaklarını ilan etti. Ertesi gün Champ de Mars’ta “*patrie* kürsüsü”nde bir imza gösterisi çağırısı yapıldı. Ayın on yedisinin sabahı, kürsünün altında gizlenirken bulunan iki kişi, kötü niyetli oldukları kuşkusuyla yargısız asıldı. Lafayette, Bailly’yi sıkıyönetim ilan etmeye ikna etmeyi bu kez başardı; bunun üzerine, çoğu kentin yoksul mahallelerinden gelen silahsız, elli bin civarında gösterici, Ulusal Muhafızlarla karşı karşıya geldi. Taş yağmuruna tutulan muhafızlar ateş açtı ve yetkililere göre on üç, gösterinin liderlerinden birine göre elli kişi öldürüldü.

Devrimci kaçınılmazlık kronolojisinde, Champ de Mars’taki bu karşılaşma, 1792 ve 1793’ün halk cumhuriyetçiliğinin yalnızca habercisi değil nedeni olarak da görülür. 1791 Ağustos ve Eylülünde durum hiç de öyle görünmüyordu. Aksine, anayasacıların devrimin kendi tabirleriyle “anarşi”ye doğru sürüklenmesini durdurma girişimleri başarılı olmuş gibi görünüyordu. 18 Nisanda, Kralın Saint-Cloud’a gitmesi engellendiği zaman, Lafayette, Bailly’den sıkıyönetim ilan etmesini istemiş, ama o kabul etmemişti. Temmuzda kabul etmişti ve baskı Generalin olmasını istediği kadar sertti. Robespierre Jakobenleri “tahttan çekilme” dilekçesini desteklememeye fiilen ikna etmişti ve Champ de Mars’taki şiddetli bastırmayı kınadıkları halde, bu davayla bütünleşmek istemediler. Bu suskunluğa rağmen, kulüp bu kriz konusunda ikiye bölündü. Barnave, Duport ve Lamethlerin başını çektiği yeni vaftizli Feuillantlar hem sayı hem nüfuz bakımından çok daha büyüktü. Robespierre ve Pyetion, Saint-Honoré Caddesinde yüz kadar üyesi olan küçük bir toplulukla konuşmak durumunda kaldı. Cordeliers Kulübüne ve diğer halk kulüplerine karşı daha fazla baskı yapılması, Parisli zanaatçılar arasında etkili propaganda merkezleri olarak işleyen kulüpleri temizlemeyi başardı. Mme Roland, Lafayette’in her tarafı dolaşan muhafızlarının Marat’ın gazetesi-nin kopyalarını satıcılardan alıp fütursuzca yırttığını yazdı.

Diğer kanatta, Mecliste geleneksel kralcıların –*Noirs*– stratejileri, Kralın kaçış fiyaskosuyla tamamen altüst olmuştu. Mirabeau’nun rahmetli olmasıyla ve Lafayette’in Champ de

Mars'tan sonra gözden düşmesiyle birlikte, anayasal muhafızlar rolü "*triumvirler*"e düştü: Barnave, Adrien Duport ve Alexandre Lameth. Üçü de eski rejimin hukuki polemiklerinden çıkıp gelmişti ve halk egemenliğine değil, ulusun egemenliğine dönmüştü. 1791 Eylülünde Devrimi istikrara kavuşturma şansının, bir süredir olduğundan daha iyi olduğunu varsaymaları için neden vardı. Ayın on üçünde Kral Anayasayı itiraz etmeden kabul etti ve ertesi gün "*Fransızların Kralı*" olarak resmen atandı.

İki gün önce Louvre'da bienal Salon açılmıştı. Salonun merkezinde, Jacques-Louis David'in, devrimci yurtsever birliğin egemen hayallerini Meclis hatiplerinin eşi görülmemiş bir belagatiyle ilan ediyormuş gibi görünen üç büyük tuval vardı. Ortada, baş kurban olmanın yanı sıra, hâlâ sahibi de olan XVI. Louis tarafından borçlandırılan düşünceli Brutus vardı. Solda Horatiuslar, onların hemen altında Tennis Kortu Yemininde kollarını kaldırarak Romalı kardeşlerinin hareketini tekrarlayan Genel Meclis üyeleri vardı. Muazzam eser hâlâ bir çizimdi, ama kurum boya çizimin sertliği ruh halinin sadakat sertliğine uygun gibi görünüyordu ve eserin yemine komuta eden Sylvain Bailly'nin başına ışığın vurduğu yurtsever merkeze doğru çekimini bir şekilde güçlendirmekteydi.

O sırada çizimin övdüğü uyum hızla uyumsuzlaşıyordu. Eserin merkezinde üçlü inanç uyumu vardı: Protestan Rabaut Saint-Etienne, Kapuçin Dom Gerle (o gün tennis kortunda bile olmayan) ve Yurtsever Abbé Grégoire. Ama Dom Gerle, 10 Nisan 1790'da Katolikliğin tek devlet dini ilan edilmesini önerdiği için Devrim düşmanı olmuştu; Protestan muhafızlar ile Katolik asiller Midi'de ve Rhone Vadisinde birbirini öldürüyordu; Grégoire bir Konvansiyon üyesi olacaktı, ama Rabaut halk ayaklanmasının aşırılıklarından zaten uzak durmuştu. Bütün kolların yöneldiği Bailly, Paris'te yönetimin kontrolünü hızla kaybediyordu. Ulusal egemenliğin ideoloğu olarak masada görülen Sieyès, Sivil Nizamnameyle uzaklaşmış ve Tom Paine'in cumhuriyet manifestosunu reddetmişti. Resmin sağında yer alan Barnave ön plana çıkarılsaydı, Rousseaucu içtenliğin ve erdemin vücut diliyle kollarını göğsünde birleştiren Maximilien Robespierre'le (Haziran 1789'da hiç etkisi olmayan) dengelenirdi.

Ne var ki David, eserin hiçbir yerinde Devrimi, izleyicilerin gösterildiği üç köşede olduğundan daha iyimser yorumlamamış-

tı. Politikacıların durmadan hitap ettiği Halk, izleyici, öğrenci ve ideal yurttaş olarak orada kendini gösterir: Kaslarıyla yurtsever, ama azgınlığı asla tehdit edici olmayan. Büyük ölçüde Jakoben siyasal estetiğin simgeleridir: Frigya şapkalı *sans-culotte*, antik bir heykel gibi örnek alınır ve bir Michelangelo freski gibi gösterilir. Sağ üst taraftaki grup (olasılıkla David'in kendi çocuklarından yararlanılmıştır) emektar ile delikanlı arasındaki kaçınılmaz duygusal ittifakı cisimleştirir: acı geçmiş ve umutlu gelecek.

David, dalgalanan perdeyle görselleştirilen devrimci fırtınanın muazzam kuvvetini kompozisyonun içine kattığı için, klişeler bağışlanabilir hale gelir. Eski rejim görenekleri ve geleneksel egemenlik, sol üst tarafta görülen şemsiye gibi tersine döner. Şemsiyeyi tutana verilen ifade bile dönüşüm anını Kraliyet Şapelini vuran bir *coup de foudre* ile tescil eder. Bu büyük siyasal fırtına boş mekâna akın edip, sekiz köşeli haçın yanan ortasında vekillerin asil, kendinden geçmiş kolektif hareketiyle buluşur.

Bir eleştirmenin dediğine göre, figürler "*patrie* aşkıyla, erdem ve özgürlük aşkıyla nefes alır. Her yerde bunlar için ölmeye hazır Catolar görülür." Sağ alt tarafta Martin d'Auch'un ünlü muhalefeti, bunun devrimci birliğe bir methiye olduğu duygusunu güçlendirmeye yarar. Ama David eserini hiçbir zaman bitiremedi, çünkü izleyen yılın seyri içinde, bu birliklerin hayali olduğu ortaya çıktı. David'in seyirciye yakın konumlandığı Mirabeau, sarayla çevirdiği işler açığa çıkınca o kadar gözden düştü ki, 1793'te ceseti Panthéon'dan çıkarılıp bir toplu mezara atıldı. Bailly ve Barnave giyotinde can verecek, Sieyès kıvrak pragmatizmi sayesinde hayatta kalacaktı. David'in kendisi de Kamu Güvenlik Komitesinin bir üyesi olarak emirleri imzalayacak ve Robespierre ve Marat'a bağlılık ifadelerinde kendini aşacaktı.

André Chénier ve William Wordsworth gibi Romantik hava tahmini şairleri, Devrimi büyük bir siklonik çalkantı olarak tarif etmeye devam etti. Ama artık kuvvet veren ve temizleyen fırtına değildi; ayrımsız yıkıma doğru giden karanlık ve güçlü bir doğal öfkeydi. Esintisi artık hoş değil, iğrençti. Savaş rüzgârıydı.

“Marseillaise” *Eylül 1791-Ağustos 1792*

I BİTMİŞ İŞ Mİ?

17 Eylül 1791’de üç renkli kurdelelerle süslenmiş bir sıcak hava balonu, Champs Elysées üzerinde süzülüp, anayasanın Kral tarafından resmen kabul edildiğini duyurdu. Bazı kaygılarla da olsa, Louis dört gün önce Kurucu Meclisi “içeride devam ettirmeye ve dışarıdan gelen saldırılara karşı korumaya ve emrine verdiği bütün araçları kullanarak sadakatle yürütmeye” yemin etmek için Kurucu Meclise gelmişti. Kraliçe, kabul ettiğini ağırbaşlı bir üslupla göstermesini söylemişti ve Meclisin “düzeni yeniden kurma” kararı alma şartına bağlamak için çabaladı. Ama oturum sırasında Meclis Başkanıyla aynı düzeyde bir koltuğa oturarak kralcı sağğı rezil etti. Kralcı sağdan en az 150 kişi, “tutsak bir kral” tarafından baskı altında imzalanmış bir belgeye asla riayet etmeyeceklerini ilan etti. Aynı zamanda sol da, Varennes kaçağının iyi niyetli davranabileceği fikrine kuşkuyla bakmaktaydı.

Yine de merkezde geniş bir çoğunluk vardı. Özellikle Ferrières, Kralın son deneyimle birlikte uslandığına ve hem karşı-devrime hem anarşiye karşı bir koruma olarak anayasaya dört elle sarıldığına inanmaktaydı. O yüzden imdilik, masum şenlikler muhalefet gürültüsünü bastırmaktaydı. Notre Dame’da bir Te Deum okundu; Kral ile Kraliçe *Oedipus Kolonos’ta*’nın uygun bir nedamet performansı için Opéra’da görününce, değişiklik olsun diye büyük bir tezahüratla selamlandılar. Işık gösterileri ve havai fişekler sonbaharın karanlık gökyüzünü aydınlattı; anayasa ve ilan ettiği yeni dönem şerefine kadehler kaldırıldı.

Devrimin “İncil”i ilan edilen şeyin tamamlanması, Kurucu Meclisin uzun doğum sancılarının sonuna işaret etmekteydi. Sapmalara, çekilmelere ve birkaç eklemeye rağmen Kurucu Meclis,

çok büyük ölçüde Mayıs 1789'da üç ayrı tabakanın üyeleri olarak Varsailles'a gelen aynı insanların oluşturduğu bir organdı. Şimdi çabalarının ürünü, bir giriş duyurusuyla başlıyordu:

Artık ne soyluluk, ne asalet, ne kalıtsal tabaka ayrımı, ne feodal rejim, ne atadan kalma adalet, ne unvan, hak ya da ayrıcalık vardır... kalıtımla geçen ya da satın alınan hiçbir kamu görevi yoktur ve ulusun bir kesimi ya da bir birey için Fransızların ortak yasalarından muafiyet olamaz.

Bu, siyasal tarihte en şaşırtıcı kolektif kişilik değişimlerinden biriydi; törensel olarak tanımlanmış tabakalara ve kurumlara dayanan bir dünyadan birörnek egemen ulus dünyasına dönüşümdü. Ama dayandığı kavram, Genel Meclisin toplantıya çağrılmasından sonra geçen iki yıl içinde icat edilmedi. Anayasa birçok bakımdan bir Aydınlanma projesinin gerçekleşmesiydi: d'Argenson'un soyluluğun siyasal yok oluşuna dayanan bir "demokratik monarşi" düşünün gerçekleşmesi.

Hazır kurulmuşken ve Meclisin uzun eziyeti sona ermişken, Devrimin bittiğini ilan etme girişimleri oldu. Adrien Duport bunu mayısta duyurmuştu; Le Chapelier eylülde kulüplerin özgürlüğünü sınırlayan bir yasa önerirken aynı iddiada bulundu; Mecliste bir çoğunluk, Devrime bir *terme* ilan eden bir karar aldı. Fransa'nın daimi bir "oluş" durumundan çıkıp kurumsal bir duruma geçmesini hiç kimse Barnave'dan daha fazla dert etmedi. Barnave arabada Louis ile Marie-Antoinette'in arasına oturup kibarca sohbet etmeden ve Dauphin'le oyun oynamadan epey önce, monarşiyi güçlendirme ve sürekli halk ayaklanmaları tehdidine karşı Fransa devletinin merkezi organlarını savunma gereğine inanmıştı. Aslında bu konudaki düşünceleri Mirabeau'nunkine çok yakındı. Ama Ulusal Mecliste şimdi resmen tanınan "*Grand Homme*"a saldırdığından beri Barnave, Mirabeau'yu soldan çevirerek ilerlemişti. Eski hasmı ölünce onun ihtiyatlı düşüncelerinin çoğunu benimseyebilirdi. Lafayette de artık bir ayak bağı değildi. Daha Kral kaçmadan önce bile General ile Lamethler arasında bariz bir ısınma vardı ve Lafayette'in hazirandaki mahcubiyeti nedeniyle, Barnave'ın Devrimin ayaklanmacı evresini sone erdirmek için gerekirse zor kullanma planlarına onu ikna etmek daha kolaydı.

Bu iki alternatif iktidar merkezinin tarafsızlaştırılmasıyla birlikte Barnave, anayasal monarşiyi işler hale getirmekle ilgilenenlerin liderliğini üstlendi. Eski Jakobenlerde en yakın arkadaşları –Duport, Le Chapelier ve Lamethler– ve şimdi Feuillantlara egemen olanların desteğini aldı. Bunların hepsi "yeni" Fransa'nın Paris sekiyonlarının sürekli tekrarlanan fiziksel tehdidine, kulüplerin ve basının dizginsiz polemiklerine ve en önemlisi orduda ve donanmada disiplinin demokratikleşmesine dayanamayacağı genel görüşünü paylaşılmaktaydı. Aynı zamanda her türlü karşı-devrimci kumpasa ya da silahlı tecavüze karşı devleti korumanın zorunlu olduğuna da inanmaktaydılar. Bahardaki grev ve işçi ayaklanmaları dalgası, Devrimin modernleşme projesinin Turgot tarafının –liberal bir ekonomik düzenin– devrimci zanaatçıların ve onların Cordeliers'deki ve Fauchet'nin Cercle Social'indeki savunucularının toplumsal kolektivizmine karşı korunması gerektiğine de onları inandırmıştı.

Barnave'ın bu sorunlarla uğraşma stratejisi özenle hazırlandı. Varennes'de sonra cumhuriyetçilik tehdidini savınca, öğüdünü dikkatle dinleyecek kadar minnettar kalacağını umduğu Kraliçeyle gizlice görüştü. Silahlı karşı-devrimle her türlü flörtten ebediyen ve iyi niyetle vazgeçmesini; Kralın kardeşlerini Fransa'ya dönmeye ikna etmesini sağlamasını tavsiye etti. Bunun karşılığında, anayasanın kralın yürütme rolünü güçlendirecek şekilde değiştirilmesi için çalışmaya hazırды. Ağustos ve eylül boyunca Barnave ile Marie-Antoinette arasında canlı ve düzenli bir yazışma gerçekleşti. Kraliçe "Anayasa, uygulanamaz bir sürü saçmalıklar yığınıdır," diye yazmıştı. "Hayır, hayır," demişti Barnave, "*très monarchique*ti." Kral ile Kraliçe "güven verip kendilerini sevdirmeye" çalışırsa, Fransa'nın bütün sıkıntıları bitecekti; "Avrupalı hiçbir hükümdar, Fransa Kralından daha sağlam tahtında oturmayacaktı."

Ama Mecliste Barnave'ın yürütmeyi güçlendirme çabalarından bir şey çıkmadı. Bakanların Meclisten seçildiği, anayasanın ayrı kolları arasında bir tıkanmadan kaçınma olasılığı en fazla olan iki meclisli parlamentoyu kabul ettiremedi. Ama çalışması tamamen sonuçsuz da kalmadı. Yeni yasaya göre Kral kendi bükükçilerini seçebilecekti ve resmi olarak ordunun başkomutanı

yapıldı; bakanların politikalarını Meclis önünde savunmalarına izin verildi. Daha demokratik gibi görünen her değişiklik –örneğin yasama organına seçilmenin mali ölçütü olarak gümüş nişanın (elli günlük ücrete eşdeğer) kaldırılması– aslında bir iktidar yoğunlaşmasıydı. Sulh hâkimliği gibi yerel memuriyet seçimleri için oy hakkı genişletilirken, taşınmaz mülk sahipliği delege olmanın ve vekil seçilmenin ölçütü haline geldi. Pratikte bu, gerçekten önemli olduğu düzeylerde *daha dar* bir seçmen kitlesine dönüştü –1770’lerde ve 1780’lerde kültürel seçkinlerin sınırlarını yansıtan ve on dokuzuncu yüzyıl Fransa’sının uzun ömürlü “ileri gelenlerini” yaratan toplumsal stratejiydi. Pratikte bunun anlamı şuydu: Örneğin Aveyron gibi, görece yoksul bir departmanda siyasal iktidar, seçilme ölçütünü yerine getiren iki yüz küsur yurttaşın elinde olacaktı.

Bu program tartışmasız geçmedi. 29 Eylülde, Meclisin ömrünün sonndan bir önceki günü, anayasa komitesi adına konuşan René Le Chapelier, Fransız siyasal yaşamı için çok köklü sonuçları olacak bir yasaı hızlandırmaya çalıştı. Yasa, siyasal kulüpleri, yasama organından geçmiş kararların içeriği konusunda yurttaşları en uysal biçimde “bilgilendirmek”le yetkili özel dernek ya da örgüt statüsüne geri döndürerek zayıflatmayı önermekteydi. Her türlü dilekçe hareketi, hükümetin davranışıyla ilgili her türlü eleştirel inceleme ve en önemlisi Meclis üyelerine her türlü saldırı kışkırtıcı sayılacak ve suçlular belli bir dönem yurttaşlık haklarından yoksun bırakılacaktı. Aynı nedenlerle örgütler arasında yakın bağlantılar da yasal yetkili kurumlara komplocu tehdit olarak yasaklanacaktı. Başka bir deyişle, halk ayaklanmasına karşı Feuillant saldırıda can alıcı bir silahtı (Duport’un basının kolunu kanadını kırmak için önerdiği benzer bir yasa gibi).

Le Chapelier yasaı belagatli bir Devrim analiziyle savundu; “fırtına sırasında” “zihinleri toparladıkları, ortak kanaat merkezleri oluşturdukları” için kulüpleri övdü, ama artık “devrim sona erdiği” için, bu tür “kendiliğinden oluşan kurumların,” temsilcilere devredilen tartışmasız halk egemenliği ilkesine boyun eğmek zorunda olduklarını da ısrarla belirtti. Le Chapelier’nin ilan ettiğine göre, “Yıkım zamanı geçti; herkes Anayasaya bağlılık yemini etti; herkes düzen ve huzur istiyor; herkes Devrimin bitmesini

diliyor: Şimdi bunlar yurtseverliğin tartışmasız işaretleridir." Ancak kendi amaçları için kulüpleri kullanmak ve dürüst yurttaşlara karşı iftira kampanyaları başlatmak isteyenler bu yasaya itiraz edebilirdi.

Le Chapelier'nin konuşmasının sonu, saçları tertemiz kıvrıcık ve pudralı, gözlükleri çelik çerçeveli, sıska bir adamdan gelen tiz metalik bir sesle kesildi. Maximilen Robespierre'in patlamasına neden olan herhalde La Chapelier'nin siyasal kulüpleri destekleyenlere attığı çamurdu; Robespierre, anayasanın ilkeleriyle çelişen bir yasa önerildiği için, kendisine yanıt verme olanağı tanınmasında ısrar etti. Robespierre'in bu çatışmaya özenle hazırlandığı, yaptığı uzun konuşmadan belliydi. Belagatiyle vekilleri yeni yasama organına tekrar seçilmekten geri durmaya ikna ettiği için, Devrimin fiilen ölü ve gömülü olmasa da, aslında tamamlanmış olduğu konusundaki ısrarlı itirazını, onların ve arkalarındaki siyasal ulusun kafasına sokmak için bu son şans olacaktı.

Şimdiye kadarki siyasal yaşamının doruk noktası buydu. 1789'da biri yün diğeri kadife iki siyah takım elbiseyle Genel Meclise gelmişti; Arras bölgesinden Üçüncü Tabakanın beşinci ve-kiliydi ve önemsizdi. O günden bugüne, altmışı yalnızca 1791'in dokuz ayında olmak üzere, yüz elliden fazla konuşma yapmıştı ve Meclisteki acımasız sorgulamaları ve muhafazakâr basındaki utandırıcı alayları atlatıp, devrimci solun aleni lideri olmuştu. Fikir ve gönül değiştirmekle ünlü bir siyasal dünyada büyük ölçüde tutarlı davranarak bunu başarmıştı. Konuşmalarına kattığı mutlak inanç, yalnızca kusursuz dürüstlüğe sahip olanların kamu malından sorumlu yapılabileceğine mutlak inanç, nüktedanlar arasında neşe yarattı; ama zaman geçtikçe gülmeler giderek rahatsız edici olmaya başladı.

Bu ahlaki samimiyet derslerini hukukçu babasından, Jean-Jacques Rousseau'nun yaşamına ve ilkelerine bağlılıktan ve Paris'te Lycée Louis-le-Grand'da ona her yıl ödül ve "Romalı" lakabını kazandıran Latin tarihine hitabetine olan tutkusundan öğrenmişti. Robespierre yerel piskoposun himayesi altında bir bursla bu en ünlü Oratoryen koleje gönderilmişti –eski rejimin karakteristik meritokrasisinin başka bir başarı öyküsü. Kolejde geçirdiği yıllar yalnızca siyasete ve dahası, Rousseau'nun önerdiği,

yoğun bir biçimde ahlaki siyasete bağlanacak bir kişilik oluşturdu. Reformcu devlet bir erdem okulu, bireylerde ve kendi kolektif yaşamında büyük ahlaki yenilenme yaratabilen bir okul olmalıdır, yoksa itaat hakkını kaybeder. Arras'ta M. Vissery'nin paratonerini ve 1788'de ailesi tarafından bir *lettre de cachet* ile hapsedilen bir subayı savunduğu ilk davalarında Robespierre, müvekkillerini genel ilkelerin cisimleşmesi haline getirdi: İyilik ile kötülük, özgürlük ile zorbalık arasında Manici bir mücadelenin kurbanları. Bu tür hakşinas öfke onun doğal ifade biçimi haline geldi. Meclisin ötesinde, erdem cumhuriyetinin ilan edilmesini bekleyen kafadar genç Cicerolar ve Catolar kuşağında duyarlı bir dinleyici kitlesi buldu. Daha Ağustos 1789'da Robespierre, adı sanı bilinmeyen bir hayrandan, Antoine Saint-Just'ten sevgi dolu bir mektup aldı:

Siz ki sendeleyeni ülkeyi despotizm ve entrika kasırgasına karşı ayakta tutuyorsunuz, mucizeleriniz sayesinde sizi Tanrı'yı tanıdığım gibi tanıyorum, size sesleniyorum; bayım, yoksul bölgemi kurtarmada yanımda olmanız için yalvarıyorum. Sizi tanımıyorum ama büyük bir insansınız. Yalnızca bir vilayetin vekili değilsiniz, insanlığın ve cumhuriyetin temsilcisisiniz.

Kurucu Meclisin iki yılı boyunca Robespierre, ilgisini çeken her konuda içtenlikle konuşarak bu ağır işin hakkını vermek için elinden geleni yapmıştı. Görüşleri nedeniyle ne kadar çok azınlığa düşüyse o kadar çok konuştu –Yahudilerin ve kölelerin kurtuluşunu, ölüm cezasının kaldırılmasını, hükümdardan her türlü veto yetkisinin alınmasını istedi. 1791 krizi sırasında, Danton İngiltere'deyken ve radikal basının çoğu kapatılmışken, özgüveni sürdürmede ve en önemlisi militan devrimin meşruiyetini açıklamadaki rolü can alıcıydı. Feuillantların Jakobenleri terk etmesi ona kendi görüşlerini açıklaması için muhalefetsiz bir kürsü olanağı sundu ve bundan yararlanıp, devam eden bölücülüğün suçunu düşmanlarına yükledi; taşradaki binlerce kulüp şubesinin yenden birliği her şeyden çok istediğini biliyordu.

Özel bir yaşamı olduğu pek söylenemez; çünkü gerçek yurtsever için özel ile kamusal, tek bir özverili aktivizm ve ahlaki düzenlilik varoluşu içinde erimeliydi. Ama ev intizamı biliniyordu ve örnek gösterilmekteydi. 1791'in ortasından itibaren Saint-Honoré

Caddesinde Duplay ailesinin yanında kaldı. Duplay bir marangoz ve mobilyacıydı, ama pek yoksul sayılmazdı, çünkü evinin yanı sıra Paris'te iki mülkü daha vardı ve bir düzine kalfa çalıştırmaktaydı. Aslında Rousseau'nun zanaata methiyelerinde ve Greuze'ün janr rapsodilerinde övülen türden eğitimli küçük esnaftı. Yazı masası ve sandalyesi olan küçük bir odaya yerleşen Maximilen Robespierre, akşamları basit bir yemek için odasından çıkar ve çok sevdiği portakalları soyarken Duplay'ın kızlarına Corneille ya da Rousseau okurdu.

Diğer evi, kendisini dostlar arasında Mecliste olmadığı kadar güvende hissettiği Jakobenler kulübüydü. Temmuz bölünmesinden sonra ahlaki mülkiyet duygusu daha da belirginleşti; bu yüzden içeriye çalışılmış teklifsizlikle girecek, kemerli odanın en arkasına oturacak, bağdaş kuracak ve ilginç bir şeyin gelmesini bekleyecekti. Kürsüdeki konuşmacılar, eşiği geçen uzun, ince burunu ve pudralı saçı görünce solmuş olmalı.

Robespierre'in Le Chapelier'yi çürüten konuşması, benimsemediği türün tipik bir örneğiydi. Ayırt edici tekniği, genel ilkeleri kendi kişisel yaşamının ve duruşunun bir anlatımı olarak sunmaktı. Bu ego hitabeti, ironi eğilimli olanların eleştirisini çekti ama Rousseau icadı itirafçı tarza çok uygundu. Ayrıca duyguları bilinçli bir sakinlikle, biraz mızımız konuşma tarzının gösterdiğinden çok daha doğrudan irdelemekteydi. Dahası pasajlar, dramatik duygu perdesini yükselten ve Robespierre'in Corneille'den ya da Racine'den dizeler okuyormuş gibi görünmesini sağlayan şahadet yeminleriyle, pragmatizm kepezeliğini yaşamaktansa ölme davetleriyle doluydu. Özellikle etkili dizelerden sonra anlamın iyice işlenmesi için, tiyatrodaki esli konuşma tarzını bile benimsedi.

Le Chapelier'ye ve dolayısıyla bütün ılımlılara, peşinde koştukları şeyin anayasanın en önemli ilkeleriyle –barışçı toplanma, kamusal konularda serbest konuşma, yazarak ya da yayın yaparak kafadar yurttaşlarla iletişim kurma hakkıyla– doğrudan ve açık çatışma içinde olduğu yanıtını yaptırdı. Le Chapelier'nin öfkeli müdahalesini –"M. Robespierre'in Anayasadan zerre kadar anladığı yok"– geçiştirdikten sonra, Jean-Jacques'ın bestelediği ezgilere uygun gözde nakaratlarından birine döndü: İkiyüzlüle-

rin “maskesini düşürmek.” Le Chapelier, gerçek amacı kulüpleri yıkmak ve bu bakımdan bütün özgürlükleri ortadan kaldırmak olduğu halde, kulüplerin hizmetlerini takdir ediyormuş gibi davranarak kulüpleri himayesine almaya nasıl cüret edebilir? Devrim bitti, öyle mi? “Bu açıklamayla neyi kast ettiğinizi bilmiyorum,” dedi Robespierre şaşırmış gibi yaparak, çünkü Devrimin sahiden bittiğine inanmak için anayasanın tamamen yürürlüğe girmiş olması gerekir. Baktığı her yerde, içeride ve dışarıda devrimi sabote etmeye çalışan düşmanlar gördü. Sonra *patrie*ye yönelik tehlikeleri, özellikle “Devrimden çok hükümdar adına kendi egemenlikleri için savaşanlardan” gelen tehlikeleri incelerken, sürekli “Görüyorum” ifadesini kullanarak sesinin şiddetini hızla yükseltti. Derken hayırlı şehitlik teklifi geldi: En yaratıcı haliyle yurtsever paranoya.

Başka bir dil kullanmaya mecbur olursam, *patrien*in düşmanlarının projelerine karşı konuşmayı bırakmak zorunda kalırsam; ülkemin yıkımını alkışlamam gerekirse, o zaman ne istiyorsanız onu yapmamı emredin; bırakın özgürlüğün ölümünden önce can vereyim.

Nihayet Robespierre acımasız Romalı subaya dönüşür:

Açık yürekliliğimin haşın bir tarafı olduğunu biliyorum, ama bu kişilerin [küçümseyici el sallama] kamu yararını içine soktukları tehlike durumunda iyi yurttaşlara kalan tek teselli, onları ağır bir biçimde yargılamaktır.

Kurucu Meclis içinde bir *claquelar* savaşı vardı, ama Feuillantların kendi yasalarını çıkarmaya yetecek oyları vardı. Ne var ki, Robespierre’in konuşması ona kamusal bir zafer kazandırdı. Ertesi gün, Meclis kendi varlığına son verince, işçi *faubourglar*ın kahramanı Jérôme Pétion ile birlikte büyük bir kalabalığın omuzlarında taşındı. Tekrar Artois’ya yapılan bir yolculukta tezahürat bir ilahlaştırma halini aldı; gittiği her yerde arabasının etrafı sarıldı, başından aşağı gül yaprakları döküldü. Kendi görüşlerini yansıtmaya devam edecek bir gazete kurmak için Paris’e döndüğünde, gazetenin adı *La Défenseur de la Constitution* (Anayasanın Savunucusu) saçma derecede şatafatlı görülmedi.

II HAÇLILAR

Kurucu Meclisin yerine alan Yasama Meclisi, anayasal monarşi ile Jakoben Terör arasındaki zamana damgasını vuran bir tür devrimci fetret devri olarak görülür. Önceliyle karşılaştırıldığında personeli alelade, sözleri ve kararları hem Kurucu Meclisin sahici çatışmalarından hem Konvansiyonun ateşli militanlığından yoksun kaba yurtsever sofuluklar olarak görülür. Hakikatten bu kadar uzak bir şey olamaz. Keskin siyasal ve entelektüel yetenek bakımından Yasama Meclisinin bütün devrimci meclislerin en etkileyicisi olduğu savunulabilir. Hitabeti opera yoğunluğundaydı; öncelinin konuşmaları yanında sönük kalıyordu. Ve Fransa'yı soktuğu savaş, Genel Meclisi toplantıya çağırma kararından beri Devrimin en önemli olayıydı.

Yasama Meclisi, oy kullanabilir seçmenin çok küçük bir oranı –yüzde 10 kadar– tarafından seçilip Paris'e geldi. Aslında ilk Genel Meclis seçimlerinden beri, Devrim radikalleştikçe dayandığı seçmen tabanının daralması kuraldı, nitekim Konvansiyon da çok daha az seçmenden oluşacaktı. Karakteristik olarak Yasama Meclisinin üyeleri taşrada belediyelere ve departman yönetimlerine hâlâ egemen olan yerleşik eşrafa karşı çıkmakla ünlenen politikacılardan oluşuyordu. Elbette Kurucu Mecliste yeni rejim, Genel Meclisten beri vekillik statülerine sınıksı sarılan aristokratları ve din adamlarını uğurlamıştı. Ne var ki, Yasama Meclisi Condorcet, Protestan Chevalier de Jaucourt, Marki de Rovère ve Kont de Kersaint gibi çok sayıda devrimci aristokrat ile Lyonlu Lamourette ve Caenli Fauchet gibi anayasal piskoposları kapsamaktaydı.

Ötesine gelince, yeni yasa koyucuları öncekilerden ayırt eden fazla bir şey yoktu ve tarihçiler her grubun *ne kadar* burjuva olduğunu belirlemeye çalışarak boşa çaba harcadı. Ne olursa olsun, Yasama Meclisinde Kurucu Mecliste olduğundan çok daha az tüccar, sanayici ve banker vardı. Ama "avukat" (yine ismen organa hâkim olanlar) gibi kategoriler büyük servet ve statü farklarını gizlerken, organı mesleki dağılım bakımından incelemenin hiçbir anlamı yoktur. Organı birbirine bağlayan şey bir tür kültürel topluluktur; bu yüzden Lazare Carnot gibi bir ordu mühendisi, balonların askeri kullanımı konusunda çok yazı yazan Guyton-Morveau gibi kimyacılarla ve Monge gibi matematikçilerle tek-

nik konuları kolayca konuşabiliyordu. Diğer tür entelektüeller de eşit ölçüde barizdi: Yurtsever beğeni hakemi ve Panthéon'un tasarımcısı Quatremère de Quincy; Yurtsever Palloy'un Louvre'da kitabeler bölümünden bilgili arkadaşı Dusaulx; Richardson'ın en acıkı duygusal romanlarını çeviren François de Neufchâteau. Strasbourg'dan gelen her iki vekil *savanttı* ve Dietrich'in etrafındaki entelektüel çevrenin parçasıydı: Matematikçi-profesör Arbogast ve tarihçi Koch.

Siyasal olarak Meclisin yaklaşık yarısı kasımın sonunda rengini belli etti. 136'sı Jakobenlere, 264'ü Feuillantlara bağlıydı. Bu durum Barnave'a, arkadaşlarıyla birlikte baharda ve yazın başladığı sınırlama operasyonunu sürdürme olanağı vermesine rağmen, hiçbir şekilde belirleyici bir çoğunluk değildi. Çünkü 400 kürsur vekil her iki hizbe kararlı bir biçimde bağlı değildi. Feuillantların ileriki aylarda ittifaklarına hâkim olamamalarının nedeni, gazeteci Jacques-Pierre Brissot'nun etrafında toplanan çok küçük bir grubun sahip olduğu olağanüstü nüfuzdu.

Brissot'nun gazetesi *Patriote Français* (oldukça yavan reçetelerini okuyunca nedenini anlamak bazen zor olsa da) Paris'teki en başarılı gazetelerden biriydi ve 1780'lerde hem bir kiralık kalem hem bir polis ajanı olduğu için kamuoyunu yönlendirmede uzmanlaşmıştı. Chartres'da bir pastacının oğlu olan Brissot (Jérôme Pétion'la çocukluktan beri tanışıyordu), Robespierre'dan farklı olarak yoksulluğa aşınaydı ve Londra'da borcundan ötürü hapis yatmıştı. Yazılarıyla kıt kanat geçinerek, Batı Hint Adalarında siyah kölelerin kurtuluşu gibi liberal davaların profesyonel lobicisi olmuş, Belçika'da, İsviçre'de ve Boston'da broşürler yazarak belaya girip çıkmıştı; 1788'de Boston'da "özgürlüklerini kavrayanların sahip olduğu insan yalınlığını, iyiliğini ve asaletini" sonunda keşfettiğini düşündü. Üç yıl sonra sadık bir cumhuriyetçi olmuştu ve açıklanan amacı, her fırsatta Kralı *patrie*nin bir düşmanı olarak rengini açık etmeye zorlayacak konuları ısrarla Meclise dayatarak Barnave'ın ılımlılığını boşa çıkarmaktı. Monarşiyi marjinalleştirerek işlemez hale getirecekti. Bu strateji acımasızca ve başarılı bir biçimde sürdürüldüğü halde, cumhuriyetçilerin saldırılarına karşı en iyi nasıl yanıt verilmesi gerektiği konusunda Kraliçeye gizlice öğüt göndermeye devam eden Barnave, en az Brissot kadar Makavelciydi.

Kendi kaderiyle baş başa kalan Brissot, Yasama Meclisinin huzuruna çıkınca gülünç bir biçimde Başkan'ın masasının önündeki küçük taburelere oturan Feuillant bakanları sıkıntıya sokacak radikal önlemleri yasalaştırmak için gerekli oya ulaşacak kadar ikna edici olmayacaktı. Bununla birlikte, daha önce bir salonda ve Fransa'da benzeri işitilmemiş bir hatipler korusu onu destekliyordu. Birçok nedenden ötürü unutulup gittiler; hiçbiri iyi değildi. Önce, on dokuzuncu yüzyıl şair-politikacısı Lamartine'in kitabı *Jirondenlerin Tarihi*'nin kurbanı yapıldılar. Terör döneminde giyotinde ölümleri, Jakoben karşıtı tarihçiler tarafından, vicdansızların elinde can vermeye mahkûm liberal cumhuriyetçilerin kaderi olarak sunuldu. Ama Jirondenleri (ya da ilk başta anıldıkları şekliyle "Brissotcular") kendi vicdansızlıklarından yoksun bırakmak aslında onlara zarar vermektir, çünkü aynı zamanda onları mebzul miktarda sahip oldukları siyasal karmaşıklıktan yoksun bırakır. Daha sonra devrimci tarihin odağı siyasal çözümlemeden toplumsal çözümlemeye kayınca, toplumsal bakımdan Jakobenlerden ayırt edilmeyen Jirondenler tekrar anlam-sız göründü. Bazen Vendôme Meydanında Mme Dodun'da, bazen Hôtel Britannique'de Mme Roland'da birlikte yiyip içen gevşek bir arkadaş grubundan ibaret oldukları için, Devrimdeki "partileri" analiz edenleri de hayal kırıklığına uğrattılar. Ne var ki, 1792'de, üçü de Güneybatı Fransa'nın aynı bölgesinden gelen -Jirondenler adı buradan gelir- kafadar bir arkadaş grubu ya da yemek kulübü, resmi olarak örgütlü bir proto "parti"den çok *daha* etkili bir siyasal birimdi. Dahası Maximin Isnard (Provençal'ın Var Departmanından), Pierre Vergniaud, Marguerite-Elie Guadet ve Armand Gensonné, birbirlerindeki olağanüstü belagat gücünü görüyorlardı. Robespierre bilinçli olarak yalnız çalışıp, Jean-Jacques benzeri bir peygamber yalnızlığı geliştirirken, Jirondenler bir yaylı çalgılar dörtlüsü gibi, birbirlerini tamamladılar; aşkın retoriklerinin kadansı ve temposu, birbirlerinin üzerinde yarattıkları etkiyle yükselip alçalıyor, şişiyor ve iniyordu. Daha önemlisi, Tuileries'in yanında eskiden kraliyet binicilik okulu olan, şimdi Meclise ev sahipliği yapan Manège'de, hem vekil sıralarında hem büyük tartışmalarda tıka basa dolan halk galerilerinde bulunan bir izleyici topluluğuna bilinçli olarak çalıyorlardı.

Bu oratoryonun müziğini geri getirmek zordur, çünkü *Archives Parlementaires*'in kahverengileşen yapraklarında okunması bile heyecanlı bir deneyim olmasına rağmen, hayal gücü en güçlü tarih için bile sesi kayıptır. Ama bu yüzyılın dönümünde bütün devrimci hitabet tarihçilerinin –aralarında Alphonse Aulard da var– bildiği bir gerçekliği, konuşmalarının toplam etkisinin Devrimin seyri bakımından belirleyici olduğunu kabul etmek gerekir. Her şeyden –yiyecek ayaklanmalarından, yükselen fiyatlardan ya da Jakoben propagandadan– çok onlar, Yasama Meclisi üyelerini politikacıdan haçlıya çevirdi. Nisan 1792'de "Macaristan ve Bohemya Kralı"na savaş ilan edildiği sırada, Meclisin önemli bir çoğunluğu, "Haçlı Seferi" dedikleri şeyde söz konusu olanın yalnızca Fransa'nın değil, genel olarak insanlığın geleceği olduğuna inanmaktaydı. Barnave'ın istikrar politikasının ilk öncülü –barışın korunması– çöktü.

Ne var ki, bundan epey önce, Barnave'ın ve diğer iki "*triumvir*" Duport ve Alexander Lameth'in planının ciddi sıkıntı içinde olduğu anlaşılmış olmalıydı. Yasama Meclisinin kitlesi kuşkusuz Jakoben olmamasına rağmen, monarşiye yönelik ta başından beri Kralın ve hükümetinin konumunu çok zora sokan bir tür kuşkucu saldırganlık sergilediler. Devrimin bütün tarihine uygun olarak protokol sorunları muazzam bir simgesel önem kazandı, öyle ki, Louis'nin Meclise ilk gelişi bir tür jestlerle tahttan indirme oldu. Özel bir oturma yeri olmaması –hele bir tahtın hiç olmaması– istendi. Tuileries'den gereksiz hakaretler ve tehditler gelmedikten sonra, 6 Ekimde Krala zambak boyalı, bariz bir biçimde Başkanın yanına konulan basit bir sandalye verildi. Geldiğinde, bütün vekilleri ayakta buldu ve konuşmaya başlayınca hepsi çalışılmış bir nezaketsizlikle yerine oturup şapkasını taktı ve Kralı da aynıını yapmaya itti. Reims'de Clovis'nin kutsal yağıyla kutsanmış kocasını, abartılı bir noter gibi oturup vekillere metin okurken görmek, Marie-Antoinette'in incitici rezalet duygusunu keskinleştirmekten başka bir işe yaramadı.

Mektuplarına dikkatli ve kibar bir biçimde yanıt vermesine rağmen, Kraliçenin Barnave'ın anayasayı ciddiye alma önerisine kulak asmaya niyeti yoktu. Barnave, mevcut durumu içtenlikle desteklerse siyasi huzurun uzak olmadığına Marie-Antoinette'i inandırma-

ya çalıştığında, haklı olarak bu tür ideal koşullar egemen olmazsa monarşinin elindeki kuvvetin ne olduğunu sordu. Meclisin can alıcı komitelerine hızla egemen olan Brissotcular, monarşiyi vetolarla halkın gözünden düşmeye zorlamak için saldırgan yasalar önerince, daha gerçekçi görünen Kraliçenin senaryosuydu.

İki konu çok önemliydi ve ikisi de Brissotcular tarafından yurtseverlik bakımından önemli gibi gösterildi. İlki, Sivil Nizamnamenin istediği sadakat yeminini henüz etmemiş inatçı papazlarla ilgiliydi. O sırada Fransa'nın büyük bölümünde giderek daha keskinleşen dinsel bölünmenin yıkıcı potansiyelini fark eden Barnave, Kurucu Meclis yasasının cezalandırıcı hükümlerini gevşetmeye çalışmıştı. Zaten fiili bir iç savaş yaşanan güney ve güneydoğu Fransa'da devam eden kargaşaya ve kralcı Katoliklerin periyodik silahlı kamp kurmasına yanıt olarak Yasama Meclisi, din politikasını daha da sertleştirdi. Yemin etmeyen papazların maaşları kesilecekti; yasal din adamının evlenmesine izin verilecekti ve 29 Kasım'da ulusun yasalarına karşı gelenlere, gereğini yapmaları için sekiz gün süre verildi, aksi takdirde *patrieye* karşı komploya karıştıkları ilan edilecekti. Robespierre'in bile bu önlem karşısında benzi attı; bunun en inatçı kutsal savaş türünü kaçınılmaz kılacağını anladı. Gazetesinde, evli papazları sükûnetle karşılamadan önce, "halkı olgunlaştırmak" için "zaman"a ihtiyaç olduğunu ilan etti. Ama savaş durumunda olan Var Departmanından Maximin Isnard, "Fransa'nın her köşesi bu kastın suçlarıyla kirleniyor... çünkü [bir papaz] erdemli olmaktan çıkınca en günahkâr kişi haline gelir," diyerek oturumun soruşturmacı tonunu belirledi. Bu tür papazları cezalandırmak, diyordu, onlara eziyet etmek değildi; çünkü insan yalnızca kutsal azizlere ve şehitlere eziyet edebilir, oysa "dini vaaz eden pek çok entrikacı ve ikiyüzlü, sırf servetlerini kaybettikleri için öyle yapıyorlar. Bu insan sınıfını şiddetle cezalandırmak, hem adaleti yerine getirmek hem çileden çıkan insanlığın intikamını almaktır."

Söylemeye gerek yok, Kral sadık Katoliklerin bu şekilde suçlulaştırılmasını onaylayamazdı. Eylülde papalığa ait Avignon'un Fransa'yla "yeniden birleşmesi"ne (yani "ilhakı"na) istemeden razı olmuştu. Bu durum, "Coupe-tête" (Kesik-baş) Jourdan'ın başını çektiği silahlı bir çetenin ılımlı ileri gelenleri ve aristokratları

Avignon hapishanelerinde katletmesiyle sonuçlanan küçük bir kanlı savaşa yol açmıştı. Arles gibi diğer kentler, halkı Anayasa-ya tükürmeye ve Ulusal Muhafız üniformasına küfretmeye teşvik eden eşit ölçüde acımasız kralcı Katolik güçlerin elindeydi. Louis, düşmanlarının ekmeğine yağ sürmek anlamına gelse bile zaten trajik olan bu durumu daha da kötüleştirecek bir şey yapmak istemedi. Zor kararların icabına bakmak için elinden geleni yapan Barnave, Paris'in inatçı din adamlarına, vicdan özgürlüğü anayasayla korunduğu gerekçesiyle Krala dilekçe verdirtti. Bu gerçekleşince, kraliyet vetosu usulüne uygun uygulandı ve Paris'te, Lyon ve Marsilya gibi diğer ruhban karşıtlığı merkezlerinde şiddetli gösteriler başladı.

Feuillant stratejisinin başarısız olduğu ikinci konu, siyasi göçmen konusuydu. Kral Varennes'den döndüğünden beri, göçün hızı fark edilir ölçüde artmıştı. Ferrières karısına bunun orduda bir "salgın" haline geldiğini söylüyordu; alaylar, subaylarının üçte birini göçe kaptırmıştı. Tabii ki göçmen soylu ve rahip sayısının en fazla olduğu yer sınırlardı –Alsace ve Vosges'dan Ardennes'e kadar doğu sınırında; güneybatı ve doğuda Pyrenees, Roussillon ve Provence'da; batıda Bretonya'da. Yabancı istilasıyla ilgili âsâbiyetin en keskin olduğu ve kendilerini bir komplo ve entrika denizinde savaşan yurtseverler gibi gören en militan Meclis üyelerinin bulunduğu bölgeler vardı. Kâğıt *assignat*nın değerini düşüren ve enflasyonu körükleyen para spekülasyonundan –"kıtlık komplosu"nun en son versiyonu– göçmenler sorumlu tutuldu. Önce Torino, daha sonra Koblenz'deki üslerinden, iyi yurtseverleri ve onların kadın ve çocuklarını kılıçtan geçirecek ve kentlerini yerle bir edecek mutlakiyetçi orduların peşinde Fransa'yı istila etmeyi planlamakla suçlandılar. Aslında, göreceğimiz gibi, Kraliçenin kardeşi İmparator Leopold'un ağustosta yayınladığı çok ihtiyatlı bir belge olan Pillnitz Bildirisi, Fransa'da ulusun egemenliğine ve güvenliğine doğrudan bir tehdit olarak tanıtıldı.

Ekimin otuz birinde Meclis, silahlı kamp sayılan yerlerden 1792 Ocağının ilk gününe kadar ayrılmayan göçmenlerin komplo kurmakla suçlanıp, ölüm cezasına çarptırılacaklarını ve mallarına el konulacağını açıkladı. Bu gaddar yasayı, 9 Kasım'da Kralın kardeşi Kont de Provence'a iki ay içinde geri dönme, aksi takdirde

verasetten yoksun bırakılacağı çağrısı izledi. Nihayet, 29 Kasım'da, en ağır din yasasıyla aynı gün, bütün kraliyet prenslerini geri dönmeye çağıran ve göçmen mallarına el koymanın, Fransa içinde kalsalar bile, aile üyelerinin mallarını da kapsayacağını açıklayan bir yasa kabul edildi. Yalnızca Kralın savunduğu ilkeleri değil, Louis'nin ailesinin kaderini de etkileyen bu saldırıyla karşı karşıya kalan Barnave, vetoyu yalnızca tavsiye etmekle kalmadı, ısrar da etti. Bunun dışında bir şey yapmak iktidarsızlığı kabul etmek anlamına gelecek ve Kralı Avrupa'nın gözünde küçük düşürecekti. Ama vetoya, Kralın kendi inisiyatifiyle hazırladığı, prensleri geri dönmeye çağıran ve Fransa toprağına göçmenler adına her türlü silahlı tecavüzü hiçbir koşulda hoş görmeyeceğini ilan eden bir mektup eşlik edecekti.

Bu öğüde mektuba kadar uyuldu; hatta Louis 14 Aralıkta Meclise şahsen gelip, Avrupalı hükümdarların her türlü askeri müdahale olasılığına duyduğu öfkeyi dillendirerek Meclisi şaşırttı. Brissotcular (Barnave'ın hesapladığı gibi) bu hararetle coşkusuna şaşırdılar, ama Louis'nin bu kadar kararlı görünmesinin nedenleri vardı. Hakiki sırdaşı olan bir bakanın, eski *intendant* Bertrand de Moleville'in yönlendirdiği Kral, bir savaş politikasının kendi yararına olabileceği sonucuna varmıştı. İçinde bulunduğu durum göz önüne alındığında, kaybedecek fazla bir şeyi yoktu (ya da öyle düşünüyordu). Yolunda giderse böyle bir savaş, başkomutan olarak iktidarın elinde toplanmasına kesinlikle yol açar, hatta ülke içinde otoritesini yeniden kurmak için ihtiyaç duyduğu askeri kuvvete kavuşturabilirdi. Yolunda gitmezse, Fransa bir dış müdahale bekleyebilir ve bu da çok büyük olasılıkla onu tekrar tahta oturturdu. Bütün bunların olması için elbette Feuillant barış stratejisini terk etmesi gerekiyordu ve Aralık 1791'de Kraliçe ve kız kardeşi Mme Elisabeth tarafından alkışlanan niyetinin bu olduğuna dair çok işaret vardır. Kraliçe, Feuillantların tavsiye ettiği uzlaşma politikasından hep nefret etmişti ve şimdi bu politika çökmek üzereyken, Axel Fersen'e içten içe keyiflenen bir mektup yazdı: "Elektörlere [Mainz ve Trier'in] savaş açmak üzere olduğumuza inanıyorum. Ahmaklar! Bunun bizim işimize yarayacağını göremiyorlar, çünkü... savaşı başlatırsak bütün Güçler işin içine girecek."

7 Aralıkta Kral, Kont de Narbonne-Lara'yı Savaş Bakanlığına atadı. Narbonne'un itaatkâr bir Feuillant olacağını varsayan Bar-nave, bir süredir bu atamayı istemekteydi. Ama yeni bakan koltu-ğuna oturur oturmaz, her zamanki cin fikirliliğiyle, saray politika-sının gerçek mahiyetini anladı. Barış çizgisini sürdürmek yerine, aktif bir biçimde savaşa hazırlanmaya başladı. Ortak karara göre savaş, küçük Alman Prens-Piskoposluğu Trier'e (Artois ve Condé saraylarını Koblenz'e kurmuştu) karşı sınırlı bir hareket olacaktı. Göçmen ordusunun büyüklüğü –dört bin kadar– kendi başına cid-di bir harekate engeldi. Ama mecbur kalınırsa bir *casus belli* ola-rak harekete geçecek kadar da büyüktü. Narbonne Yasama Mec-lisinden askeri hazırlıklara harcamak üzere yirmi milyon liralık (*assignat* olarak değil, nakit olarak) özel bir tahsisat istedi. Yılın sonunda şahsen sınıra gidip, tahkimat ve mühimmat denetimi yaparak ve ordugâhlarda yurtsever selamı vererek halkın savaş bakanı prototipini yerleştirdi.

Bunun Lafayette'in hazır-kitabından alınan sahne davranışı gibi görünmesi tesadüf değildi. Varennes'e kaçıştan sonra Ge-neral eski güvenilirliğine bir daha kavuşmamış ve ekimdeki Paris belediyesi seçimlerinde Jérôme Pétion karşısında ağır bir yenilgi almıştı. Auvergne'deki yurtluğuna çekilmişti ve onu eski ününe kavuşturacak bir askeri komutanlık için lobi faaliyeti yürütüyordu. Trier Elektörüne karşı sınırlı bir yurtsever savaş kesin gibi görünüyordu ve Narbonne onun memnun etmeye hazırды. Geriye kalan tek şey, savaş durumunda Britanya'nın tarafsızlığını sağ-lamaktı ve ocak ayının ortasında Talleyrand böyle bir anlaşmaya varmak amacıyla gayri resmi bir misyonla Londra'ya gönderildi.

Louis de Narbonne ile Talleyrand bir süredir iyi arkadaştı ve Narbonne'un Necker'in dikkate değer kızı Germaine de Staël'in âşığı olarak Talleyrand'ın yerini alması dostluklarını soğutmadı. Mme de Staël, Talleyrand için sıradışı bir fetih olmuştu –konuş-kan, cömert, duygulu, ama bazen kendisiyle boy ölçüşen bir ironi yeteneği. Fiziksel olarak, türban takmaya ve sözde Doğu kıyafetle-ri giymeye düşkün iri kemikli, Juno gibi endamlı ve güzel bir ka-dındı. Güleç zekâları ve Germaine'in sahiden sevecen yapısı onları bir süre mutlu sevgili yaptı, ama dost olarak ilişkileri daha derin ve dayanıklıydı. Narbonne'un Talleyrand'ı Londra'ya gönderme-

sinde romantik bir strateji yokmuş gibi görünüyor; yaptığı yalnızca bir iyi niyet hareketiydi ve eski piskoposun piskoposluktan çok diplomasiye uygun olduğunu tahmin etmişti.

Çağın en görkemli diplomatik kariyeri olacak bu ilk görev aynı zamanda Talleyrand'ın en kolay göreviydi, çünkü William Pitt yönetimi, bir Avrupa çatışmasına bulaşmanın Britanya'nın yararına olmayacağına zaten karar vermişti. Ama bu durum Talleyrand'ın İngiliz züppeliğine maruz kalmasına engel değildi; birçok kişi Voltaireci devrimci alçak-piskoposa sırtını döndü. Mirabeau gibi Talleyrand da İngiliz-Fransız anlayış birliğinin Fransa'nın hayatta kalmasının koşulu olduğuna inanmaktaydı, ama projeye duyduğu coşku, kibar İngiliz toplumunun eliyle kırıcı bir şekilde reddedilerek sınıandı. Dahası, askeri dostu Biron (eskiden Dük de Lauzun) orduya at satın almaya çalışırken tutuklanmıştı, kefaletle serbest bıraktırmak gerekiyordu. En azından Grenville, hatta Pitt, Talleyrand'ı kabul etti; 1792 Ocağının sonunda yapılan soğuk görüşmede, Talleyrand'ın on yıl önce Reims'deki buluşmalarını hatırlatarak havayı yumuşatma çabaları toplantının tatsızlığını gideremedi. Talleyrand usulüne uygun yetkilendirilmediği için bu konuda Majestelerinin hükümetinden bir taahhüt ya da başka bir şey bekleyemezdi. O kadar.

1792'nin ilk aylarında sorun o kadar acil değildi; savaş tehlikesi geçici bir süre geri çekilmişti. Bunun nedeni Fransız politikasının aniden barışa yönelmesi değil, daha çok İmparator Leopold'un ihtiyatlı tutumuydu.

Hem sarayda hem Yasama Meclisinde savaş partisi işe yarar savaşçı bir hasım arasaydı İmparator'dan kötüsünü bulamazdı. Maria Theresa'nın küçük oğlu, kardeşi Joseph'den isyan halinde bir imparatorluk miras almıştı. Hollanda'dan Macaristan'a kadar bütün eyaletler, tahtta kaldığı olağanüstü on yıl içinde II. Joseph'in başlattığı dramatik ölçüde anti-aristokrat ve yararcı politikalara karşı isyandaydı. Ölüm döşegindeyken, arazi vergisi gibi can sıkıcı reformların çoğu geri çekilmişti; ama Leopold'un hâlâ Habsburg İmparatorluğunu fırtınadan kurtarmak için olağanüstü ince ve pragmatik bir zekâyı ihtiyacı vardı. Dahası, büyük dış politika sorunları batıda değil doğudaydı: Rusya'nın ve Prusya'nın talihsiz krallığı biraz daha bölüşmek için bıçaklarını

biledikleri Polonya'da ve Türkiye ile başarısız bir savaşın giderek dindiği Doğu Akdeniz'de.

Bu konuda Leopold'un dünya görüşü birçok bakımdan, bir restorasyon savaşını en saldırgan biçimde savunan göçmen Artois'dan çok Condorcet'ninkine yakındı. Toscana grandükü olarak Leopold, aydınlanmış bir mutlakiyet modeli olup işkenceyi ve ölüm cezasını kaldırmış, Milanolu büyük ceza reformcusu Cesare Beccaria'nın önerdiği ilkelere dayanan bir yasa derlemesi başlatmıştı. Modern bir devlet yaratmanın maliyeti ve fırsatları konusunda Fransızlardan ders almaya ihtiyacı yoktu.

Aynı zamanda kız kardeşinin ve eniştesinin içinde bulunduğu zor durumu tamamen yok sayamazdı. Yirmi beş yıldır Marie-Antoinette'i görmemişti ve ne olursa olsun sorumsuzluğu konusunda Joseph'ten daha anlayışsız bir görüşü vardı. Ama Ekim 1789'un travmatik günlerinden beri Kraliçe ve ailesinin her an fiziksel tehlike içinde olabileceğini anlamıştı. Diğer yanda askeri bir hareketin bu tehlikeyi daha da arttırmasının olası olacağını da düşünmekteydi. Bu yüzden iki yıl boyunca ihtiyatlı davrandı; Artois'nın İmparatorluğu karşı-devrimci bir harekata sokma isteklerine kulak tıkarken, Büyükelçi Mercy d'Argenteau aracılığıyla kız kardeşini rahatlatıp sakinleştirmeye çalıştı. Ama Paris'ten kaçışın başarılıldığına ve ailenin emin ellerde olduğuna ilişkin yanlış bilgi verilince Kraliçeye soluk soluğa şunları yazdı: "Benim olan her şey senindir, para, asker, her şey."

Kral ve Kraliçenin bırakın özgürlüğe kavuşmayı, daha da çaresiz duruma düştükleri ve Paris basınının kaçıştan bir "Avusturya Komitesi"ni sorumlu tuttuğu anlaşılınca, Leopold'un tutumu yine ihtiyata büründü. Ama şimdi Fransa'yı monarşiyi tehlikeye düşürecek ve geri dönülmez bir kanlı savaşa yol açacak bir şey yapmaktan caydırmak Avrupalı güçlerin göreviydi. Temmuzdaki Padova genelgesinin ve Habsburgların geleneksel düşmanı Hohenzollern Prusya'sıyla uzlaşmanın amacı buydu. Leopold ağustosun sonunda Saksonya'daki Pillnitz kaplıcasında Kral Friedrich Wilhelm'le görüştüğünde, davetsiz gelen Artois da onlara katıldı. Ama ortak bildiri, kraliyet ailesinin kişisel güvenliğinden duyulan kaygı kadar, müdahale savaşı çağrılarına iki hükümdarın direncinin de bir ifadesiydi.

Pillnitz Bildirisinin metni, Fransız monarşisinin kaderinin güçlerin "ortak ilgi alanı" olduğunu ifade ediyor ve özgürlüğünün geri verilmesini istiyordu. Kral ve Kraliçeye zarar vermeyle ilgili uyarılar dikkate alınmazsa ortak harekete geçilebileceği ima edilmekteydi. Leopold'un herhangi bir eylem düşünülmeden önce *bütün* büyük güçlerin ortak anlaşmasının vazgeçilmezliğine yaptığı vurgu, açıklamanın saldırganca değil, daha çok önleyici olmasının amaçlandığını açıkça göstermekteydi. O sırada böyle bir plana Britanya'nın razı olmasının söz konusu olmadığı bilindiği için, bildiri aynı zamanda Avusturya'yı hiçbir taahhüdün altına sokmadan, alınının akıyla sağlam bir *ses çıkarabildi*. Avusturya olmadan Prusya'nın kendi başına harekete geçmesi hiç olası değildi. Bütün kanıtlar, açıklamanın savaşçı tonunun, Fransa'nın içinde Feüllantların monarşinin konumunu istikrara kavuşturmasına ve cumhuriyetçilere karşı bir Avrupa savaşı tehdidini kullanmasına yardım etmeyi amaçladığını gösterir. Hem Leopold'un hem seksenlik danışmanı Kaunitz'in, Barnave'ın becerdiği şekliyle anayasal anlaşmaya başarı şansı vermeye hazır olması da bunu doğrulamaktaydı. Uygulanabilir olsaydı, diyordu Kaunitz, göçmenlerin önerdiği çizgide bir macerayla bunu tehlikeye atmak "korkunç bir aptallık" olurdu. Uygulanamaz olması durumunda, "Avusturya Komitesi"nin gölge eli tarafından tehlikeye atılmış gibi görünmektense kendi başına çökmesi daha iyiydi.

Bu dolambaçlı rasyonellik on sekizinci yüzyıl diplomasisinin (ya da bu mesele bakımından daimi diplomasinin) tipik bir eseri idi. Ama söylüyormuş gibi görüldüğünden başka bir şey yapma hesabı, Pillnitz Bildirisini devrimci yurtseverlik dünyasının söylemsel ifadesinin karşı ucuna koymaktaydı. Elçiler çağından beri diplomatik dil, dalavereyi alışkanlık haline getirdiği ve görünen ile asıl niyetler arasında, mesaj gönderilenler tarafından yorumlanacak ayrımlar olduğunu varsaydığı halde, yurttaşların dilinin saydam ve içten, doğrudan ve aracısız olması istenirdi. Devrimin yüksek ahlaki yasa olarak benimsediği kendi kaderini tayin hakkına karşı, hükümdarlar arasındaki antlaşmaların dilinin bile hiçbir geçerliliği yoktu. Yörenin yurttaşları topraklarından ya-bancılaşılmaya onay vermemişken, Papa Avignon'un hükümdarı olduğunu nasıl iddia edebilir ya da İmparatorluğun bazı Alman

prensleri Alsace'da mülkiyet hakkı iddiasında nasıl bulunabilirdi? Kafalarda bu tür yüksek ahlak ölçütleri varken, Pillnitz Bildirisini halkın egemenliğine doğrudan bir meydan okuma, karşı-devrimci bir savaşın ilk aşaması gibi sunmaktan daha kolayı yoktu. Eski Parlement üyesi ve ateşli Jakoben Hérault de Séchelles'in dediğine göre, "yalnızca Fransa'nın değil bütün insanlığın özgürlüğüne karşı büyük bir komplo" planlanıyordu. Ama Devrimin saçtığı parlak ışık, zorbaların kendi entrikalarının üzerine geçirdiği karanlık örtünün bile içine işleyecekti.

Modern tarihçiler (çoğu diplomasi tarihiyle ilgilenmez) 1791 ve 1792'nin savaş krizini, Devrimin bir sapması olarak, Brissotcuların iktidarı Feuillantlardan alma taktikleriyle açıklanabilecek kadar ahmakça bir şey olarak görür. Ama devrimci savaşa ilişkin bu araçsalcı görüş, yurtseverlik savaşının aslında, Devrimin temsil ettiği neredeyse her şeyin mantıksal sonucu olduğunu göstermez. Her şeyden önce, Amerika'daki yurtsever gayretin sonucu olarak başlamış ve kendisini, Roma'ya yapılan göndermelerle, siyasal dönüşüm yoluyla ulusal iktidarın yeniden dirilişi olarak tanımlamaya devam etmişti. Ta başından itibaren devrimci nutukta, çoğu kez popüler düzeyde paranoyaya dönüşen âsabi bir muhalefet damarı hep vardı. Bu yüzden 1789'da Avusturyalıların sınırlarda hazırlık yaptığına, İngilizlerin Bretonya'ya doğru yelken açtığına ve İspanyol canilerin Roussillon'a üşüşmek üzere olduğuna dair söylentiler her tarafa yayıldı. Daha kötüsü, istilacıların Fransa'nın içinde kendi bencil çıkarlarını *patrienin* çıkarlarından üstün tutan işbirlikçilerinin olduğu sanılıyordu. Tam da yeni siyasal dünya "Ulus" olarak tanımlandığı için, düşman sayılanlar –aristokratlar, yemin etmeyen papazlar, "Avusturyalı" Kraliçe– kimlikleri kendilerine "Yurtsever" diyenlerinki kadar yerli olsa bile yabancı olarak damgalandı.

Üstüne üstlük, bir tür felsefi evrenselcilik, Devrimin pragmatik davranmasını daha da zorlaştırdı. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ve anayasanın dayandığı doğal hak iddiaları, tanıımı gereği evrensel olarak uygulanabilirdi. Dünyanın bir bölümünde insanlar özgür ve eşit doğarken, başka bir bölümünde nasıl doğmayabilir? Bu yüzden, 1790'da Kurucu Meclis her türlü fetih savaşından vazgeçen bir Barış Bildirisi çıkarmış olmasına rağmen, aydınlan-

mamış olanlara tumturaklı bir vaaz verme havası vardı. Uluslararası özgürlük uzmanı Anacharsis Cloots, "Büyük bir halkı uyandıran boru sesi yerkürenin dört köşesine ulaşmıştır," iddiasında bulundu. Bu tür Mesihçi sözler ütöpik zırva diye bir süre önemsenmeyebildi. Ama 1791'in ikinci yarısında uluslararası durum korkutucu bir hal almaya başlayınca, ruh hali sevimli kozmopolitlikten savaşçı ben-bilirimciliğe dönüştü. Isnard, "Fransızların evrenin en gelişmiş halkı" olduğunu ilan etti; "bu yüzden tutumları, yeni kaderlerine uygun olmalıdır. Köleyken cesur ve büyüktüler, şimdi özgür olmuşken ürkek ve mecalsiz mi olacaklar?"

Devrimden önce Brissot, Société Gallo-Américaine'de özgür kardeşlerle kol kola girerek kariyer yapmıştı; bu yüzden uluslararası kurtuluşa misyonerce bir yaklaşım ona doğal geliyordu. Benzer şekilde, meslektaş ve arkadaşı Etienne Clavière, soylulara karşı ayaklanmaları 1782'de Vergennes tarafından bastırılan Cenevreli demokratlar arasında öne çıkmıştı. Paris'te kendilerini "zorbalara" karşı uluslararası bir birliğin parçası gibi gören ve kendi ülkelerinin kurtuluşu için Fransızlarla birlikte savaşmak üzere silahlı lejyon göndermeye istekli "özgür Allobrogeslilerin" (İsviçreli) ve "Batavialıların" (Hollandalı) kulüpleri vardı.

14 Ekimde, Yasama Meclisinin çok önemli Diploması Komitesi-ni etkin bir biçimde kontrol eden Brissot, uzun ve güçlü bir konuşmada bu temaları tekrarlardı. Konuşma aslında, mutlakiyetçi güçlerin ve özellikle 1756 antlaşmasından beri Fransa'nın görünürde müttefiki Avusturya'nın elinde Fransa'nın ulusal çıkarlarının yaşadığı zarar konusunda uzun bir seminerdi. Uzun bir yanlışlar ve rezillikler silsilesiyle izleyicinin dikkatini çekmeden önce, Brissot bütün Avrupa'ya yayılan, Fransa'nın gücünü ebediyen yalıtıp zayıflatmayı amaçlayan büyük bir komplonun özelliklerini ortaya sermişti. Bir dizi belagatli soru sorarak bilmecenin parçalarını yerli yerine yerleştirdi. Rusya doğu sınırında Türkiye ile eğer daha uğursuz bir işe yoğunlaşmak için değilse neden aniden barış yapmıştı? 1780'lerde Fransa'yı ziyaretinden beri Kraliçenin mektup arkadaşı olduğu bilinen İsveç Kralı neden ordularını harekete geçirmişti? Birbirinin baş düşmanı olan Avusturya ve Prusya, Pillnitz'te neden kol kola girmişti? Bütün bu soruların yanıtı, Yaşlı Dünya'da sahi-den özgür tek insan ulusunun kalbine yönelen bir hançerdi.

Brissot'nun konuşması, özgür ve "köle" uluslararası devrimci kutuplaşmaya ilişkin yeni kavramlara dayandığı için değil, daha çok beylik, hatta geleneksel ulusal çıkar ve özellikle Fransa'nın "onuru" ve "şanı" –daha çok XIV. Louis ile bütünleşen terimler– kavramlarına başvurduğu için Meclis üzerinde dramatik bir etki yarattı. "Yeni" yurtseverlik, tarihin çok daha eski temalarının –kan, onur ve toprak– Romantik bir yeniden işlenmesi olduğu içindi ki, bu kadar karşı konulmaz ölçüde kışkırtıcı oldu. Bu yüzden Brissot, "Size ya şanınızın öcünü alın, ya kendinizi ebedi şerefsizliğe mahkûm edin diyorum," diye haykırarak konuşmasını bitirdiğinde, yalnızca kendi destekçilerinin değil, merkezdeki vekil çoğunluğunun da gökgürültüsünü andıran alkışıyla selamlandı.

Artık o da bir savaş politikasına azmettiği için (Brissotcuların tam karşısı bir nedenle de olsa) Louis, Fransız yurtseverliğinin cismleşmesi olarak hükümdarın yerine Silahlı Halkı geçirme girişimlerine aktif bir biçimde karşılık verebilirdi. 14 Aralıkta Mecliste görünüp, Koblenz'deki göçmen kampının dağıtılmasını istemesinin anlamı buydu. Trier Elektörü mecburmuş gibi yapıp, ultiमतo hemen uydu. Ne var ki, bu, basında ve Mecliste sınırlarda hareketlendiği söylenen Avusturya tehdidine doğrudan yoğunlaşacak yeni bir yurtsever uyarı kampanyasının işaretiydi. Avusturya tehdidinin kanıtı Alsace'daki prenslik mülkleri konusunda Viyana'nın gönderdiği saldırgan notalar ve Hollanda'daki (Belçika) Avusturya komutanı General Bender'e, topraklarına Fransız saldırısı olması durumunda Trier Elektörüne yardım etmesi için verilen emirlerdi. T.C.W. Blanning'ın savaşın çıkışıyla ilgili eserinde açıkça ortaya koyduğu gibi, Kaunitz'in daha rahatsız edici tonu, Fransız politikasını yanlış okumasına dayanmaktaydı. Avusturyalılar Pillnitz Bildirisi'nin bir sonucu olarak Feuillantları başa geçirdiklerini sandıkları için, kuşatılmış hükümeti Lafayette-Narbonne hizbi ile Brissotcuların birleşik cenderesinden benzer bir küçük hareketin kurtaracağını sandılar. Söyleme gerek yok: Tam tersi oldu.

1791'in son haftası ile 1792'nin ilk iki haftası, önde gelen Brissotcuların birbirini izleyen olağanüstü belagat performanslarına tanık oldu; bu konuşmalar Jakoben kulüplerde tekrarlandı ve basılıp taşraya dağıtıldı. Popüler karikatürlerde öfkeli yergilerin konusu olan General Bender'in küçümsenmesiyle aynı zama-

na denk gelen konuşmalar, misillemeye ilgili popüler kaygılara da seslendi ve dünyaya özgürlerin yenilmezliğini göstermek için yurttaş-askerlerden oluşan bir ordu çağrısı yaptı. Noel Günü Elie Guadet, nezaketin gerektirdiği gibi tutkularına hâkim olamayıp, Başkan'ın sandalyesinden kürsüye atladı. "Devrim 1789'u Fransız özgürlüğünün ilk yılı olarak işaretlediyse, 1 Ocak 1792 tarihi de bu yılı evrensel özgürlüğün ilk yılı olarak işaretleyecektir." İki gün sonra, Devrim sırasında üretilen en güçlü ve canlandırıcı belagat fırtınası olarak, Mirabeau'yla aşık atabilecek bir hitabet yeteneğine sahip Pierre Vergniaud, perçinleyen konuşmayı yaptı. *Patrienin* sınırlarında toplanan, yobaz papazlar tarafından kutsanan kor-kunç bir canı göçmenler resmi çizdi.

Feodal ruhlarında bin beş yüz yıllık gurur ve barbarlığı taşıyan despotizmin küstah uyduları, şimdi Fransa tahtını fethetmek için her ülkeden ve her tahttan altın ve asker istiyorlar. Fetihlerden vazgeçtiniz, ama bu tür arsız provokasyonlara katlanma sözü vermediniz. Kendi despotlarınızın boyunduruğunu çıkarıp attınız, ama bu elbette ki yabancı zorbarların önünde aşağılayıcı bir biçimde diz çökmek ve kendi yenilenmenizin bütün sistemini hükümetlerinin yozlaşmış politikalarına teslim etmek için değildi.

Vergniaud ardından, devrimci haçlı seferinin standart bir teması olacak şeyi kullandı: Yurtsever intihar sözü. "Evet, özgür Fransa'nın anayasaya sarsılmaz bir biçimde bağlı temsilcileri, size ve onlara [halka] yakışmayan bir teslimiyet önermektense kendi tapınaklarının yıkıntıları altına gömülürler." Fransız soylularını hatırlatan konuşmasının finali, Napoléon Bonaparte'ın çok daha zayıf muharebe konuşmalarının habercisiydi. Sonunda, izleyici sıraları da dahil bütün Manège, ayağa kalkıp şapka çıkardı, sadakat yeminleri etti, büyük bir sevinç dalgasıyla coştı:

O halde, Bastille'in yıkıntıları üzerine şanla diktığınız üç renkli bayrağın altında en yüce tutkuların öncülüğünde, hangi düşman size saldırmaya cüret eder... ellerinize silah veren zorbarları cezalandırmaya sizi çağıran büyük kaderinizin yolunda gidin... *Union et courage!* Şan ve şeref sizi bekliyor. Şimdiye kadar krallar Romalı yurttaş unvanına heves etti; şimdi Fransa'nın Yurttaşları unvanına gıpta etmelerini sağlamak size bağlıdır!

O yüzden Brissotcular için savaş, erkek Roma lejyonları için olduğu gibi, Mme Roland'ın "bir erdem okulu" dediği şey olacaktı. Jakobenlerde yalnızca bir kişi bu gerçeğe karşı sesini yükseltti: Maximilien Robespierre. Başlangıçta Kralı zorlamanın bir aracı olarak savaşçı retorik doğru bulmuş, ama Narbonne'un görünür savaş şevki yeniden düşünmesini sağlamıştı. Ona göre, bir savaş sarayın ekmeğine yağ sürecekti ya da askeri bir diktatörlük yaratacaktı. Kurtuluşunun baharını bekleyen insanlığın geri kalan kısmı için varsayılan yararına gelince, "Silahlı misyonerleri hiç kimse sevmez," dedi. Daha sonra, Avrupa'da görülen en zorlu askeri seferberlik makinesinde yönetici bir figür olarak, bu görüşlerinden vazgeçecekti.

25 Ocak 1792'de Brissot'nun Diplomasi Komitesi, Yasama Meclisini, fiilen bir ultimatom anlamına gelen şeyi Viyana'ya göndermeye ikna etti. İmparator'dan göçmenlerle ilgili tutumunu açıklaması, onlara yardım ve destek vermekten vazgeçmesi ve Fransa'nın bir düşmanıya asla birlik olmaması (1756 Antlaşması'nın koşulları gereğince) istenmekteydi. Yanıt eşit ölçüde keskindi. Kaunitz, Fransızların bir savaşa cüret edemeyecek kadar hazırlıksız olduğu görüşüne tutunma yanılışına düştü. Ordunun büyük bir sefere çıkacak durumda olmadığı varsayımında gerçeklik payı vardı. Ama Kaunitz'in güvendiği Prusya istihbaratı dağınıklığın düzeyini abartmıştı. 1 Ocakta göçmen prensler vatan haini ilan edildi; topraklarını ve unvanlarını kaybettiler. Ayın on yedisinde Viyana'nın bir notası, yalnızca Alsace'daki Alman topraklarının iadesini ve kraliyet ailesinin serbest bırakılmasını değil, Avignon ve Comtat'nın Papa'ya iadesini de istedi. 7 Şubatta Avusturya ile Prusya arasında resmi bir ittifak kuruldu.

Avusturya'nın Fransa'ya verdiği son tarih 1 Marttı. (Aslında sorun fiilen bir düello daveti gibi ortaya kondu; "hurafe" diye düelloyu küçümseyen devrimciler arasında bile hâlâ yaygın olan bir pratik.) Aynı gün Leopold öldü ve yerine, merhum İmparator'dan daha fazla danışmanların elinde olan oğlu Francis geçti. Bu danışmanlar, özellikle Marie-Antoinette Fransızların askeri eğilimlerinin detaylı planlarını kraliyet konseyinde tartışılır tartışılmaz kendilerine gönderdiği için, Yasama Meclisinin saçtığı zırhlı eldivenleri toplamaya, müzeli Kaunitz'den çok daha faz-

la eğilimliydi. Sonuçta, Fransa'da bir bakanlık krizi kararı Avusturyalıların elinden aldı. Dışişleri Bakanı de Lessart, Viyana'nın en son sert notasına zayıf yanıt vermişti ve 1 Martta aşağılayıcı mektuplaşmalar Meclise okundu; çaresiz Bakan, başkan kürsüsünün önündeki taburelerden birine oturup dinledi. Brissotcu tepki, Feuillantların Avusturya'ya ve Prusya'ya direnememesine şiddetli bir saldırı başlatmak oldu; yalnızca de Lessart değil, Donanma Bakanı Bertrand de Moleville de bir tür gizli ihanetle suçlandı. Narbonne da saldırıya katılınca Kral 9 Martta onu azletti. Bir hafta sonra Vergniaud, de Lessart'a meclis soruşturması açmak için harekete geçti.

Louis, gürültü patırtıyı bastırabilecek bir yönetim bulma umuduyla bir hafta kadar ortalıkta dolandı. Sonunda, belki de Mirabeau'nun hasımları yanına alarak iğnesini çek öğüdünü hatırlayarak, Brissot ve arkadaşlarının kabul edebileceği bir hükümet yarattı: *Assignat*nın mucidi Clavière maliye bakanıydı; eski sanayi müfettişi Roland içişleri bakanı oldu; XVI. Louis'nin guru ru ve neşesi Cherbourg'un eski komutanı Charles Dumouriez zaten 1 Martta dışişleri bakanı olmuştu. Burada tuhaf tip Dumouriez'di, bir Brissotcudan çok bir Fayetteçiydi; ama ellisinde, krizi kontrol altında tutacak askeri deneyime ve siyasal metanete sahip biriydi.

Bakan değişikliği Viyana'da fiili bir savaş ilanı olarak anlaşıldı; üstelik Kraliçenin özel casusu kötü haberler getirmişti. Bu, Montmédy yolunda *berlinei* beklerken Dük de Choiseul'e eşlik eden sefil şahsiyetlerden biri olan mühendis Goguelat'tı. İmparatorluk konseyinin huzurunda savaşın kesinlikle eli kulağında olduğunu ve Marie-Antoinette'in çok büyük olasılıkla yargılanacağını düşündüğünü ifade etti. Nisanın ikinci haftasında elli bir Avusturya askeri Belçika sınırına hareket etti.

20 Nisanda XVI. Louis Meclise, Fransa'nın karşı karşıya olduğu duruma ilişkin Dumouriez'in resmi anlatımını duymaya geldi. Vekillere, Avusturya Sarayının 1756'dan beri Fransa'yı tutkularının "esiri" yaptığı söylendi. Gensonné'nin zaten dediği gibi, bu anlaşmayı iptal etmek, Bastille'in imhasına benzer keyifli bir yıkım olacaktı. Derhal savaş istendi; yalnızca Robespierre'le aynı düşüncede birkaç vekil karşı çıktı. Bunlardan biri, Haute-Marne'dan Becquet şu uyarıda bulundu: "Avrupa barışını bozan ve antlaşma-

lara ve uluslararası hukuka uymayan saldırgan ve vesveseli bir halk olma ününü kazanırız." Bu uyarılar kulak ardı edildi. Anacharsis Cloots kendinden geçti:

İşte evrenin krizi. Tanrı ilkel kaosu çözdü; Fransızlar feodal kaosu ortaya çıkaracak... Çünkü özgür insanlar yeryüzündeki Tanrılardır... [Krallar] köle askerlerle ve gasp edilmiş parayla bize günahkâr bir savaş açıyorlar; biz özgür askerlerle ve yurtsever bağışlarla kutsal bir savaş yürüteceğiz.

Brissot'nun "evrensel özgürlük için bir haçlı seferi" dediği ve her askerin düşmanına "Kardeşim, senin boğazını kesmeyeceğim... Sana mutlu olmanın yolunu göstereceğim," diye seslendiği hareketin başkomutanı, görünür bir şekilde mutlu değildi. XVI. Louis yalın, titrek bir sesle resmi savaş ilanını kendi ölüm fermanını okur gibi okudu. Gerçekten de öyleydi.

III "MARSEILLAISE"

Savaş ilanından beş gün sonra Strasbourg garnizonu, Brissot'nun vaat ettiği "evrensel özgürlük için Haçlı Seferi"ne hazırlanıyordu. Bir halk yemeği verildi; yemekte subaylar –çoğu, de Broglie, d'Aiguillon ve Kléber gibi, liberal soylu– kentin belediye başkanı ve *ci-devant* Baron Dietrich de aralarında olmak üzere yerel Yurtsever eşrafla bir araya geldi. Kadehler kaldırılıp savaşın gözde temaları tekrarlandı: Despotlara ölüm; Özgürlüğün *patriesi* çok yaşa. Paris'te besteci olarak küçük bir ün kazanan ordu mühendisi Rouget de Lisle'e, orduları yurtsever bir marşla cepheye gönderecek bir şarkı besteleyip besteleyemeyeceği soruldu. Her şeyden önce, "Ça Ira"nın temposu, askeri yürüyüşe pek uygun değildi.

Rouget de Lisle'in bu işte biraz deneyimi vardı. Franche-Comté eşrafından bir ailenin oğluydu; Mézières'deki askeri mühendislik akademisine bir burs kazanmış ve orada Lazare Carnot ve Priour de la Côte d'Or'la tanışmıştı. Yetenekli bir istihkâmçı olmasına rağmen, köprü ve top arabaları inşa etmekten zaman ayırıp Paris'te iyi satan neşeli aryalar bestelemişti. Beş yıl yarı zamanlı bestecilikten sonra şansını başkentte denemeye karar verdi; orada Grétry ile arkadaş oldu. Üslubu daha ciddileşti; bir "Özgürlüğe Övgü" bestelendi –ama bu, Strasbourg'un yerel bestecisi Ignaz

Pleyel'in anayasanın kabulü için düzenlenen büyük *fêtede* kullanılan bestesinin bir versiyonuydu.

Oldukça yavan bu yetenek karışımından, müzisyen mühendis "Chant de Guerre de l'Armée du Rhin"i (Rhine Ordusunun Şarkısı) bir şekilde çıkardı. Gelen savaş duygusundan ve şampanyadan güç alan Rouget de Lisle, 15-16 Nisan akşamı sabaha kadar çalıştı ve besteyi sabahleyin Dietrich'in önüne koydu. (Belediye başkanı üç gün sonra kendisi için biraz kaba bir şekilde çaldı.)

Pleyel, Gossec, Méhul ve Grétry'nin eserleri unutulurken, "La Marseillaise" adı altında varlığını sürdüren bu şarkı şaşırtıcı bir buluştu; Pierre Vergniaud'un uyağa ve müziğe uyarlanmış bir konuşmasına en yakın şeydi; nabız atışına ve kan akışına uyarlanan bir ezgi ve bir ritimdi. Dietrich'in karısı ile Gossec, askeri bir bandoya uygun armoniyle orkestraya uyarlayınca büyük bir yurtsever komünyon marşına dönüştü. "Marseillaise" gibi, silah arkadaşı yurttaşların yoldaşlığını ifade etmeye bu kadar yaklaşan hiçbir şey yazılmamıştır ve yazılmayacaktır.

Devrimin bütün yüce duygusal temaları –aile, kan, toprak– seslendirildi. İlk dize aile dramıydı. *Patrie* –Anavatan– yaklaşmakta olan, kana susamış paralı asker sürülerine karşı sevdiklerini (*vos fils, vos campagnes*) savunmak için *çocuklarını* silaha sarılmaya çağırır. Dehşet yaklaştıkça ezgi uğursuz bir mırıltıya iner; sonra beş dizede koro olarak tekrarlanan "*Aux armes, citoyens*" boru çağrısıyla dehşet püskürtülür. Şarkı boyunca, korkutmak ve ilham vermek için kan ve katliam imgeleri kullanılır. *Enfants de la patrie*ye karşı *étendard sanglant* (kanlı bayrak) kaldırılmıştır; bu yüzden *sang impur*, zorbaların bozuk kanı, ulusun topraklarını sulamalıdır. İmgeler ölümü hatırlatmasına rağmen zamanın duygusunu eksiksiz yansıtmaktaydı. Yakın zaman önce genç bir öğrenci, gönüllü olma kararının gerekçesini babasına şöyle yazmıştı: "Özgürlüğümüz ancak cesetlerden bir yatağı varsa güvencede olabilir... Ben o cesetlerden biri olmaya razıyım."

"Marseillaise" o zaman güneyin devrimci bir şarkısı değildi. Montpellierli bir grup *fédéré* Muhafız Paris'teki ordugâhlarına giderken Marşilya'ya getirince yurtsever marş son adını aldı. Başkentte Marsilyalı beş yüz küsur askeri "ikinci devrimin" ideal kahramanlarına dönüştüren yerel devrimci militanlar yeni marşı

onlara yapıştırdı. Ama aslında doğu ve kuzey sınırının gerçek bir şarkısıydı; "Ça Ira"da rastlanana benzer, aristokratları asma boş tehditleri savuran Jakoben ukalalıktan doğmamıştı. Devrim ilk kez mutlakiyetçi monarşi ordularıyla karşı karşıya gelmeye hazırlanırken, "zorbalara" öfkeli meydan okumanın ürünüydü.

İlk askerlerin Lille'den Belçika kenti Tournai'ye doğru ağızlarında Rouget de Lisle'in şarkısıyla yürüyüp yürümediklerini bilmiyoruz. Eğer yürüdülerse, kesinlikle yararlarına olmadı. Daha sonra yirmi üç yılda bitecek ve bir buçuk milyon Fransızın ölümlüyle sonuçlanacak savaşların ilk seferi, marşın yenilmez iyimserliğinin ve Brissotcu retorikinin eşit ölçüde kapsamlı kesinliklerinin aksine, acıklı bir fiyasko olarak başladı.

Üç büyük savaş meydanına atanan komutanlar, Fransa'nın Amerika'daki son tartışmasız başarılı seferinin emektarları olduğu için, bu başarısızlık daha da sarsıcıydı. Lafayette'e Marne'daki orta cephe, General Luckner'a Alsace cephesi, Yorktown ve Saratoga kahramanı Rochambeau'ya kuzeyde en hassas Belçika sınırı bölgesi verildi. Narbonne'un çığırtaan teftiş turları, gerçeği gizlemek için elinden geleni yapmış olmasına rağmen, Rochambeau, hem birliklerin yeter sayısı bakımından hem savaşa hazırlık ve disiplin bakımından Fransız ordularının Avusturyalıların karşısına çıkmaya hiç hazır olmadığını farkındaydı. 1790'da Nancy isyanının işaretini verdiği alay hiyerarşisinde bozulma, baskıyla durdurulamamıştı. Varennes'den sonra subaylar arasında artan göç oranı, erler arasında subaylara güvenilmeyeceğine ve komutanlık kılığı altında *patrie*ye bilerek ihanet edebileceklerine dair kuşku ları derinleştirmişti.

Bu kuşku ların, Tournai'ye gönderilen kuvvetin yerel komutanı Théobald Dillon için feci sonuçları olacaktı. Lucy de La Tour du Pin'in kuzeni olan Dillon, liberal soyluluğun tipik bir ürünüydü; yurtseverdi, yetenekliydi ve göçmenlere kesinlikle düşmandı. Ama birçok meslekten subay gibi, Lafayette'in sempatzanıydı ve Brissotcu hükümete güvenmiyordu. Daha özel olarak, Dumouriez tarafından Belçika cephesini hareketlendirmekle görevlendirilmişti; Bakanın inancına göre, bölge, Avusturya karşıtı büyük bir ayaklanma başlatmak için Fransızlardan bir işaret bekliyordu. Dillon'un görevi, zayıf savunulduğu düşünülen Tournai'ye

mütevazı bir sefer düzenlemekti. Bunun için, çok büyük bölümü muvazzaf süvarilerden oluşan, ama gönüllü askerlerle de takviye edilen beş bin kişilik bir kuvveti vardı. Sırf bu güçten ötürü başarı garanti görünüyordu.

Bu beklentiler feci bir biçimde geri tepti. Baisieux'de öncü süvari birliği topçu ateşiyle karşılaştı. Bir Avusturya ilerlemesine dair söylentiler çok hızlı bir biçimde bütün Fransız hatlarına yayıldı. Önceden planlanmış taktik bir geri çekilme, gönüllülerin değil muvazzaf süvarilerin başını çektiği haysiyetsiz bir *sa-uve-qui-peut*ye dönüştü. Dillon yakalanmak üzereyken bir köylü kulübesine sığındı ve üniforma ceketini çıkarma yanlışını yaptı. Yurtsever propaganda tarafından ajanların ve hainlerin varlığına karşı uyarılan çiftçi, evinde çorbasını içen bir casus olduğuna inandı ve Douai'deki garnizonu uyardı. Talihsiz general koruma altında Lille'e götürüldü; orada kasabalılardan, askerlerden ve Ulusal Muhafızlardan oluşan bir kalabalık tarafından arabadan indirildi, kırbaçlandı ve sonunda kaldırım taşları üzerinde süngülenerek öldürüldü. Sonra Dillon'un cesedi bir *lanterne*e asıldı; sol bacağı ganimet olarak koparılıp kasabada dolaştırıldı; ardından cesedin geri kalan kısmı bir şenlik ateşine atıldı.

Tournai önündeki felâketin verdiği iç karartıcı izlenim, Biron'un kuvvetleri Mons'ta bir taarruza geçemeyince daha da kötüleşti, ama bu kez komutanı daha sonra giyotinde can versin diye korundu. Avusturyalılar Fransız birliklerin moral çöküntüsünden yararlanamadığı için stratejik olarak fazla bir şey kaybedilmedi. Sağda, muharip ordunun birçok kıdemli subayı, en ufak geri çekilmekte Dillon'un kaderini yaşayacağına inanmaya başladı. Kuzey cephesi komutasının tepesindeki Rochambeau ile başlamak üzere, bazıları istifa, bazıları da göç etti. Lafayette gibi, görevinin başında kalanlar, askeri varlığı sürdürmenin ön koşulunun hem orduda hem Paris'te düzeni yeniden sağlamak olduğuna inandı. Gerçekten de başkentte ayaklanma tehlikesinin önünü almak için askeri kuvvet kullanmaya artık hazırды. Mayısın başında Avusturya Büyükelçisi Mercy d'Argenteau'ya bir mektup yazıp, Parisli militanlarla uğraşırken düşmanlıkların askıya alınmasını önerdi.

Ne var ki Lafayette'in düşmanları salak değildi. Mayısta savaş-taki sükûnet bile sahadaki komutanların Avusturyalıları değil, da-

ha çok kendilerini hedef almakla ilgilendiklerine dair kuşkularını doğrulamaktaydı. 12 Temmuz 1789'da Tuilleries'de ve Vendôme'da halk gösterisine saldıran süvari birliği Royal-Allemands alayının tamamının toplu halde firar etmesi bu izlenimi yok etmedi. "Generallere güvenmiyorum," dedi Robespierre, "büyük bölümü eski düzene özlem duyuyor." Dalavereyle komuta kademesine gelenlerin kasıtlı sabotajına ilişkin bu duygu, ekonomik ve toplumsal rahatsızlıklara da uzandı. Gıda fiyatlarının şişmesine neden olan *assignat*ların değer kaybından, sistematik ve siyasal hesaplı para spekülasyonu sorumlu tutuldu. 1791 hasadı ortalama düzeyde olmuştu, ama Fransa'nın bazı bölgelerinde, özellikle güneyde ve güneydoğuda kıtlık şiddetliydi. Fizyokratların mirası olan iç tahıl piyasasının serbestleştirilmesini, şimdi Devrim, kıtlık çeken bölgelere ikmal yapmak için kullanıyordu; ama ürünler yüksek fiyat sağlanıncaya kadar saklandıktan sonra bunu yapabiliyordu. Liberal iktisatçıların tarımda sermaye birikimi sağlamanın bir yolu olarak önerdikleri tam olarak budur. Ama güzel teori doğrudan sefalete, paniğe ve ayaklanmaya neden oldu. 1789'dan bu yana yavaşlamakta olan araba, mavnalı ve depo saldırılarının temposu ciddi bir biçimde hızlandı. "Kıtlık komplosu"nun halkı açlıkla teslim almaya yönelik karşı-devrimci bir girişimin parçası olduğu yorumuyla birlikte, kişilere ve mülkiyete şiddetli saldırılar daha da yaygınlaştı ve dizginsizleşti. Son olarak Fransız Batı Hint Adalarında siyah ayaklanmaları şeker arzını kesintiye uğratmış ve kentlerin çalışan ahalisinin alıştığı diğer metalleri –örneğin kahve– yanına yaklaşılmaz ölçüde pahalılaştırmıştı. Sonuç, 1792 baharında bakkallara saldırılar oldu.

Bu rahatsızlıkların birikmesi, popüler siyasetin liderlerine ve akıl hocalarına, geçen yaz baskıyla mahkûm edildikleri sessizlikten çıkma fırsatı verdi. Lafayette cephede meşgulken ve aksi Bailly'nin yerine hoşgörülü Pétion belediye başkanıyken, militan basın ve popüler kulüpler, 1792 baharında taraftarlarını hızlı bir biçimde canlandırdı. Marat'ın *L'Ami du Peuple*'ü ve Cordeliers Kulübü tekrar faaliyete geçip, kasten savaşı sabote eden sarayın ve "Avusturya Komitesi"nin yanı sıra, daha genel olarak Halktan kopan ve Özgürlüğün hücum kıtaları olarak Halka ne kadar şey borçlu olduklarını unutan, artık açıkça "burjuva" olarak nitelenen zenginlere karşı

şiddetli saldırılar başlattı. Dahası, vatan hainlerinin kökünü kurutmak ve vurguncuları cezalandırmak için yükselen yeni ve bariz bir biçimde şiddetli sesler vardı. Jacques-René Hébert'in gazetesi *Père Duchesne*, iktidardakilere sövüp saymak için şaraphane edepsizliklerini serbestçe kullandı. Paris'in hamallarla ve geçici işçilerle dolu en yoksul mahallelerinden Saint-Nicolas-des-Champs'ın papazı Jacques Roux da, Yurtseverleri aç bırakmaktan sorumlu olanlara karşı yargısız infaz adaleti talebinde bulundu.

Bu Hıristiyan-eşitlikçi polemiklerde yeni bir şey yoktu; bu kadar popüler olmalarına sağlayan da bu aşinalıktı. Mercier'nin zanaatı öven ve sermayeden öğrenen, devrimci öfkenin en güçlü kaynaklarından biri olan anti-kapitalist, anti-modernist retorikine geri dönüyorlardı. Devrimin sahiden radikal evresi -1770'lerden beri reform girişimlerine ve Kurucu Meclise egemen olan eğitilmiş seçkinleri ve ileri gelenleri şiddetle devirmesi- yaklaşmaktaydı. Başından itibaren, bu saldırgan, bağınaz, para düşmanı değerler kodu, halkı silahlanmak için seferber etti. *Sans-culottes* (külot-suzlar, baldırı çıplaklar) adlandırması, zanaatçı dünyasının bir tür romantikleştirilmesiydi, çünkü toplumsal erdem ile ipek çorap ve külot (Robespierre'in her zaman giydiği eşyalar) bağdaşmadığında ısrar etmekteydi. Aslında 1792 ve 1793'teki bu *sans-culotte* militanların liderleri, çok yoksul değil, hali vakti yerinde esnaf ve meslek tabakalarından gelmekteydi. Bazı liderleri, bira imalatçısı Santerre gibi, yalnızca hali vakti yerinde değil, bayağı zengindi. Yine de taraftarlarını ekonomik bireycilikle hiç uyuşmayan şeyler istemeye teşvik ettiler: Tahıl ve diğer gıda fiyatlarının devlet tarafından düzenlenmesini; *assignat*nın üzerinde yazılı değerinin kabul edilmesinin zorunlu olmasını; liberal bir ekonomide tanımlanması son derece zor olan bir kategori olan vurgunculuk veya istifçilik yaptığından kuşkuyla karşılananların (ölüm cezası dahil) ağır cezalara çarptırılmasını. Bu programın cumhuriyetçileştirilmiş paternalizmi, hazıranda Lyon'da *Moyens Simples et Faciles de Fixer l'Abundance* (Bolluğu Oluşturmanın Basit ve Kolay Yolları) başlığıyla çıkarılan ve tahıl fiyatlarının ulusal çapta belirlenmesini isteyen bir broşürde özetlendi.

1792'de eklenen askeri yurtseverlik boyutu, *sans-culottelerin* taleplerine özel bir güç verdi. İçerideki düşmanlar artık soyut

bir biçimde tanımlanmış sınıf düşmanı değil, deyim yerindeyse Fransız kılığında Avusturyalıları. Cephede bu kadar tahribat ve moral bozukluğu yaratan uğursuz, her yerde hazır ve nâzır “Avusturya Komitesi”nin ülke içine de felâket tohumları. ekip, gıda ürünlerinin ortadan kalkmasına neden olduğu açıkça söylenmekteydi. Beşinci-kol yurtsever-ikiyüzlüleri teşhis edip cezalandırma yönündeki daimi istek, Jakobenlerde ve Cordeliers’de “maskesini düşürme” takıntısını (iyi bir Rousseaucu saplantı) besledi. 1792 baharında ve yazında gerçek yurtsever ile sahte yurtseveri ayırt etme ihtiyacı, yurtsever sahiciliğin görünür işaretlerinin kabul edilmesini gerektirdi.

Bu işaretlerin en önemlisi kırmızı şapkeydi: *Bonnet rouge*. Özgürlük-şapka simgeciliğini Fransız Devrimi icat etmedi. Azat edilen köleleri kurtuldukları anda “Frigya şapkası” alırken gösteren Roma paralarından alındı; kitabelerde, madalyalarda ve grafik sanatlarda en azından on altıncı yüzyıl Felemenk ayaklanmasına kadar geri giden bir tarihi vardı. En az iki yüzyıldır, genellikle üstü düz ve kenarları geniş biçimiyle, hem popüler hem seçkin kültürde kullanılmaktaydı. Hogarth’ın radikal John Wilkes gravürü gibi on sekizinci yüzyıl İngiliz baskı resimlerinde; 1770’lerde Amerikan özgürlüğünü öven gravürlerde; 1780’lerin Yurtsever Felemenk hareketinde; özellikle Lyon’da 1790’nın birçok Fédération imgesinde, yumuşak, bone şeklinde şapkalar sıkça görülürdü. 1792’deki gelişmede dikkate değer olan şey, simgenin edebileştirilmesi; artık insanlardan yalnızca amblemi tanımaları değil, fiilen giymeleri de bekleniyordu. Hatta 1791’de David, tenis kortundaki ideal halk adamını çizdiğinde, adamın giydiği şapka gerçek bir başörtüsü değil, daha çok bir simgeydi. Bir yıl sonra durum öyle değildi. Robespierre pudralı buklelerinin üzerine bone geçirmeye elbette tenezzül etmedi, ama Jakoben kulüplerde hem üyeler hem izleyiciler arasında görülmeye başlandı; daha bilinçli popüler derneklerde ve *section* meclislerinde fiilen *de regueur* haline geldi. Subaylar bile üç renkli askeri kep yerine onu giyme hakkı talebinde bulundu.

Beklendiği gibi, *Père Duchesne*’in “Louis le Faux” –ya da Varennes’e kaçıştan ötürü yalnızca “le Faux-Pas”– demeyi alışkanlık haline getirdiği adamın maskesinin düşürülüp, kral olmadı-

ğının gösterildiği ritüel an, kırmızı bir şapkanın törensiz başına geçirildiği 20 Haziran günüydü. Rütbesi indirilen, majesteliğin geri kalan son sıfatlarından da yoksun kalan (Yasama Meclisi ona "sire" demeye devam edip etmemeyi uzun süre tartışmıştı) Louis Capet, gerçek Hükümdar Halkın sağlığına içmeye mecbur edildi.

Bunu olanaklı kılan şey, silahlı gücün Jakobenlerin beşinci kol saydığı kişilerden "güvenilir" Yurtseverlerin eline geçmesiydi. Belediye başkanı Pétion, Kurucu Meclisin son günlerinde Duport ve Le Chapelier'nin kulüplere, dilekçelere ve basına koyduğu sınırlamaları önemsemedi, hatta *section* meclislerine silah dağıtılmasını teşvik bile etti; herhangi bir askeri darbe girişimine karşı müttefikli Brissotcuları savunmak için onlara ihtiyaç duyulabileceğine inandı. İlk olarak, başka bir geleneksel özgürlük ambleminin, neredeyse şapka kadar eski bir şeceresi olan mızrağın edileştirilmesi vardı. Bir Paris *sectionu* kendisine "Les Piques" adını verdi; Hébert ise okurlarına "İyi *sans-culottelar*, aristokratları yok etmek için mızraklarınızı sivriltin," dedi. Ne kadar abartılırsa abartılsın, uzun, sivri demir silahların dağıtılması halkın şiddet kapasitesine önemsiz bir katkı değildi. Haziranda, *section* meclisleri, "pasif" yurttaşları resmi izin sormadan kendi Ulusal Muhafız bölüklerine alıyorlardı. Donanımları arasında, hiç de simgesel olmayan tüfekler, hatta bazılarında top bile vardı.

Aynı zamanda mayısın sonunda Kraldan, çoğu Tuileries'de konuşlu altı bin kişilik kişisel muhafız birliğini dağıtması resmen istendi. Ulusal Muhafızların meşru koyu mavi üniformasının aksine, Kraliçenin tercih ettiği gök mavisi üniformaların bu kuvveti yabancı paralı askerler olarak damgalayacağını Kraliçeye söylemek zorunda kalmasına rağmen, bu kişisel muhafız birliği, Barnave'ın anayasal bir monarşinin tekrarlanan ayaklanmalara karşı otoritesini savunma araçlarına sahip olacağı konusunda sara güvence verme stratejisinin bir parçası olmuştu. Tipik olarak güçlü kartlarını zayıf kartlarıyla takas eden Louis bu resmi silahsızlanmayı kabul etti; çünkü yemin etmeyen papazların yalnızca yirmi aktif yurttaşın isteğiyle ânında sürgün edilmesine olanak veren bir kararnamenin yürürlüğünü veto etmek istedi. Çok geçmeden Savaş Bakanı Servan'ın, vilayetlerden yalnızca 14 Temmuz kutlamalarına gelmekle kalmayıp, cepheye gönderilmeden önce

"eğitim" (ortalama bir süre) de alacak yirmi bin kadar *fédéré*den oluşan bir ordugâh kurma önerisini de veto etti.

İşin garibi, Robespierre de *fédéré* ordugâhına karşı çıktı; bu öneride, hükümetin siyasal bakımdan daha radikal Parisli hemşerilerini sindirmek için vilayet muhafızlarını kullanma girişimini gördü. Ama Cordeliers'de Kralın son zayıf girişimi büyük bir küfür korusuyla karşılandı. *Fédéré*lere karşı çıkması basında, Tuileries'deki "kalesinden" şiddet hareketi planlamakta olduğunun kanıtı olarak gösterildi. İçişleri Bakanının resmi onayını taşıyın diye kocasına bir mektup yazdırtan Mme Roland, cüretinden ötürü XVI. Louis'yi azarladı. "Geri çekilme ya da oyalanma zamanı değil. Halkın kafasında Devrim olmuş; kaçınılması hâlâ mümkün olan kötülüklerin önü bilgelikle alınmazsa, kan dökme pahasına tamamlanacak ve sağlamaştırılacaktır... Hakikatin sert dilinin tahtın yakınlarında nadiren hoş karşılandığını biliyorum, ama bu kadar nadiren işitildiği için devrimlerin zorunlu hale geldiğini de biliyorum."

Louis bu uyarılara kulak asıp vetolarını geri çekmediği gibi, Rolandların fırçası Brissotcu bakanlığın tamamını iki gün sonra azletmesini tetiklemiş olabilir. Yüz seksen derecelik bu âni dönüş Dumouriez'in düşüncesi idi ve hükümetteki egemenliğini sağlamlaştırmak için iyi bir düşünceydi. Sağlamaştırdıktan sonra, *section*lardaki çalkantıların nedenlerini en aza indirmek için Kraldan vetoları kaldırmasını istedi. Ama bu, Louis'nin anlayamayacağı bir taktik sapmaydı.

20 Haziranda *section*larda, özellikle Santerre'de, popüler derneklerin liderleri; Danton'un arkadaşı kasap Legendre; siyaset yazarı ve militan cumhuriyetçi "Amerikalı" Fournier; çılgın *ci-devant* Marki de Saint-Huruge; Jacques Roux'nun toplumsal eşitlikçiliğini benimseyen zengin burjuva Jean Varlet tarafından bir gösteri başlatıldı. Bu şahsiyetlerin tümü dirilen Cordeliers'de öne çıkan kişilerdi; birçoğunun Her İki Cinsten Yurtseverlerin Kardeşlik Derneği gibi başka kulüplerde bağlantıları vardı. Théroigne de Méricourt gibi cumhuriyetçi kadın hareketinin bazı liderleri, Hollandalı feminist (ve casus) Etta Palm ve *chocolatiernin* kızı Pauline Léon da kalabalığın seferber edilmesinde yer aldı. Pratikleri de vardı; 1790'da Nancy garnizonu isyanındaki rollerinden ötürü hapsedilen askerlerin kurtuluşunu kutlamak için Jakobenlerin

baharda düzenlediği kitlesel bir festivale katılmışlardı. (Sağ, gıda ayaklanmacıları tarafından öldürülen Etampes belediye başkanı Simonneau onuruna bir karşı-festivalle misillemeye bulunmuştu.)

Ama Nancy mahkûmları festivali, öncelikle Jakobenlerin desteğini aldığı için ve alışılmış tören alayı, müzik ve konuşmalar önceden özenle programlandığı için düzenli bir etkinlikti. 20 Haziranda işler tamamen farklıydı. Zanaatçı ve yoksul *section*-lardan (ikisi aynı değil) gelen kalabalığın görünürdeki amacı, Tuilleries'nin bahçesine bir özgürlük ağacı dikmekti. Bu hem Brissotcuların görevden alınmasına karşı bir protesto hareketi olacak, hem geriye kalan son kraliyet tabyasına bir tür fetih bayrağı dikmek olacaktı. Arkadaşları hükümetten uzaklaştırılan Pétion, kraliyet ailesinin güvenliğini tehlikeye atma ihtimali taşımasına rağmen, bu protestoyu engellemek için özel bir çaba göstermedi.

Biri Bastille Meydanında diğeri Salpêtrière'de olmak üzere, iki büyük kalabalık oluştu ve Tuilleries'de buluştu; başlarında, silahlı *sans-culotte* muhafızların bir tür gayri resmi komutanı olan Santerre vardı. Öğleden sonra saat bir buçuk civarında Manège'ye gelip, dilekçelerini okumak üzere Yasama Meclisine kabul edilme izni istediler. Silahların desteğinde dilekçe sunmayı Le Chapelier yasası yasaklamıştı, ama doğrudan tehditle karşılaşan vekiller – hükümetin azline öfkelenen Vergniaud gibi Jirondenlerle birlikte– daha fazla direnmek istemedi. Onlar tartışırken, kalabalık Capuchinlerin bahçesine uzun bir özgürlük ağacı –kavak– dikti ve sonunda "Ça Ira" eşliğinde meclis salonuna alındı.

Bu kaba ve tehditkâr nümayişten sonra olanlar, XVI. Louis döneminin sonunun başlangıcına işaret etti. Kalabalık saray bahçesinin çeperine yığılması; liderleri aslında daha fazla zorlamaya istekli değildi. Sabah göstericilerle birlikte yürüyen Val-de-Grâce alayının topçuları topları getirince, hem insanların ezilmesini önlemek için hem daha uğursuz bir düşünceyle kapılar açıldı. Büyük kalabalık savunmasız saraya aktı ve Kralı Salon de l'Oeil de Boeuf'de birkaç silahsız muhafız ve hizmetkârla birlikte buldu.

Onun en iyi ve en kötü anıydı. İri gövdesini bir pencere mazgalına soktu ve bazen koltuğa yaslanarak, bazen ayakta durarak, doğrudan ve olağanüstü bir dinginlikle kalabalığın liderlerini karşıladı. Yüzünün önünde tabancalar ve hançerler savruldu. Ki-

mi anlatımlara göre, bir mızrağın ucuna geçirilen bir dana yüreği “bir aristokratın kalbi”ni temsilen sallandı. Louis daha önce Rousseau benzeri bir kalp dilini kullanmıştı; zorla saraya giren kalabalıktan korkmadığını bombacılarına göstermek için birinin elini alıp göğsüne koymuş ve “Bak, çarpmıyor,” demişti. Ama o öğleden sonranın berbat bir çile olduğundan kuşku yoktur. Eylem ile kişi bir ve aynıymış gibi, Louis’nin yüzüne “Kahrolsun veto! Veto cehennem!” sloganları atıldı. Söylenene göre, *sans-culotte* kasap Legendre açıkça şöyle dedi: “Bayım, bizi duymalısın. Sen kötü adamsın. Bizi hep kandırdın, hâlâ da kandırıyorsun. Artık yeter. Halk bu oyundan bıktı.”

Bütün bu aşağılamaların her birine Louis, aptal görünmeden karşılık verdi. Kendisine sunulan kırmızı şapkayı alıp başına koydu, Paris halkının ve ulusun sağlığını sordu. Şok olan kralcılar bu aşağılanmayı XVI. Louis’nin dikenli tacı olarak hatırlayacaktı. Ama kavga gürültüyle hem vetoyu geri almayı hem Brissotcu bakanları geri çağırmayı reddederek kararlılığını korudu. Nezaket ile asaletin bu bileşimi öfkenin en kötüsünü bir şekilde yatıştırdı ve şiddeti kesinlikle önledi. Bütün bir öğleden sonra, en feci hakaret selini bile sürdüremeyecek kadar uzundu. Akşam saat altıda, bütün gün ortalıkta görünmeyen Pétion, kalabalığı yararak Kralın huzuruna çıktı ve Krala “İçinde bulunduğunuz durumu yeni duydum,” dedi. Kral, “Hayret, oysa saatlerdir devam ediyor,” yanıtını verdi. Uzun nutuklardan sonra Pétion kalabalığı dağılmaya ikna etmeyi başardı. Saat sekizde Louis ile Marie-Antoinette bir odada tekrar buluştu; Marie-Antoinette de orada bir küfür yağmuruna tutulmuştu. Bir şekilde kendilerine ve çocuklarına fiziksel olarak bir zarar gelmemesi, yaşadıkları dehşeti bir parça unutturdu. Ama 20 Haziran aşağılanmasıyla birlikte, kraliyet havasının son izlerinin de silindiği açıktı. Esaslı bir şey yapılmadıkça monarşi otoritesinin hayatta kalması artık söz konusu olamazdı. Geriye kalan tek şey, kaba kuvvet denemesi olacaktı.

Bu aslında o kadar da kaçınılmaz bir sonuç değildi. Kral ve Kraliçeyi savunanlar hâlâ vardı. Ayın yirmisinde olanların haberi bütün Fransa’ya yayılınca, ülkenin her tarafından sadakat dilekçeleri Meclise yağdı. Bazı *section* meclisleri bile eylemi kınadı. Pétion

ve *procureur* Manuel, departman yönetimi tarafından görevi ihmalden ötürü açığa alındı. Brissot'nun sarayın işgal edilmesinden heyecandan çok üzüntü duyan bazı arkadaşları gizli görüşmelere başladı. "Yurtsever bir eğitim" alması için Dauphin'in ailesinden uzaklaştırılmasıyla ilgili bir tartışmanın en hararetli ânında, Guadet Kraliçeyi görmeye geldi. Kraliçe, bitişik odada bir perdenin arkasında uyuyan Prens'i ona gösterdi ve Elie Guadet tertemiz bukleli başını çocuğun üzerine eğdi, saçlarını yüzünden yana aldı ve alnından öptü. "Yaşamasını istiyorsan," dedi Kraliçeye, "özgürlüğü sevecek şekilde yetiştirmelisin."

Diğer kesimlerden yardım teklifleri daha az içten kabul edildi. Ayn yirmi sekizinde Lafayette, Fransa'nın siyasal kaderine hükmetmek için son kozunu oynadı. Yasama Meclisinin huzuruna çıkıp klasik Feuillant önlemlerin uygulanmasını, kulüplerin kapatılmasını, basın dizginlenmesini ve dilekçelerin yasaklanmasını istedi. Dinleyenler hoşlanmadı, çünkü bunun bir darbenin ön duyurusu olmasından haklı olarak kuşkulandılar. Ama Lafayette, Bonaparte değildi. Sözlerinin dinlenmesini sağlamaya yetecek kuvveti önceden toplamamıştı. Ulusal Muhafızları harekete geçirme girişimleri başarısız oldu. Mecliste birliklerini izinsiz terk etmesi sorulunca, verecek yeterli yanıtı olmadı. Daha şaşırtıcı olanı, olasılıkla yeni Jironden bağlantılarına aşırı güvenen kraliyet ailesi onu kabul etmeyecekti. Özellikle Kraliçe uzun süredir Lafayette'ten nefret etmekteydi ve sırf yenildiğini görme zevkini yaşamak için Paris belediye başkanlığı seçimlerinde Pétion'u desteklemişti. Bu olayda, Generalin Muhafızları toplamaya çalışacağı geçit töreni konusunda Pétion'u önceden uyarmaya gitti.

Yardım etmek istediği kişilerce geri çevrilen, basında alay ve nefret konusu olan Lafayette, Alsace'daki askeri görevine döndü. 10 Ağustosta monarşinin düşüşünden sonra son bir hamle yapıp, Sedan belediye başkanını ve subaylarını en çok tekrarlanan törene davet etti: Anayasal yemin etme töreni. Ama bir sonraki adımı atarak bir iç savaş başlatmayı kendine yediremedi (ama onsuz başladı). Paris'teki yeni yetkililer onu açığa alınca, sınırı geçip Avusturya ordugâhına gitti ve sonraki beş yılı Olmütz'teki Avusturya Hapishanesinde geçirdi. Özgürlük Sırtlanıyla söyleşmek için ormanda dolaşan çocuk için berbat bir akıbeti. Ama

liberal devrimin havarisi olarak Lafayette'in kariyerinin sonu olmayacaktı.

General yoldan çekilince, çok hızlı bir biçimde kutuplaşan güçleri durdurmak için son umut Yasama Meclisindeydi. Ama 20 Haziran olayları, kararlılığını pekiştirmek bir yana, sarsmıştı. Kendi güvenliklerinden endişe eden vekiller tartışmalardan uzaklaşmaya başladı; öyle ki, ağustos ayaklanmasını en sıcak ânında, sekiz yüz sandalyenin yalnızca dörtte biri kadarı doluydu. Jiron'den liderler, bütün nüfuzun Robespierrecilere geçmesini önlemek için *section* militanlarına boyun eğmek mi, yoksa yasal düzeni kuvvet kullanarak savunmak mı gerektiği konusunda bölündü. 5 Temmuzda, bir "*patrie est en danger*" [vatan tehlikede] bildirisi yayınlandı. Ama bu şekilde, normal yasal prosedürlerin askıya alınmasıyla elde edilen olağanüstü yetkiler, hükümet politikasını meşrulaştırmanın tehlikeli bir aracıydı. Robespierre'in hâlâ korktuğu gibi, kulüplere ve *section*lara bir saldırıya gerekçe olabildiği gibi, aynı unsurlar *tarafından* hükümeti ve Meclisi devirmek için de kullanılabilirdi.

Her türlü pragmatik uzlaşmadan umudu kesen Lyon'un ana-yasal piskoposu Lamourette, vekillerin duygusal tiyatro anlayışına başvurmaya çalıştı. Sağın iki meclisli parlamento talebini ve solun cumhuriyet talebini eşit ölçüde şiddetle reddedenlere başvurup bir "ebedi kardeşlik yemini" ve bunun bir kucaklaşmayla mühürlenmesini istedi. Son kez vekiller ayağa kalktı, sevinç gösterisinde bulundu, şapkaları havada salladı ve "*Patrie* kurtuldu" ilanı ile birbirlerinin kollarına atılıp büyük bir kolektif sevinç içinde kucaklaşıp öpüştüler. Bu duygusal coşku Meclisin, ebeveynlerin rızası olmadan çocukların evlenmesine izin vermekle ilgili olan bir sonraki konuya geçmesine yol açmış olabilir. Ama departman yetkililerinin, 20 Haziran olaylarındaki sorumluluklarından ötürü Pétion ve Manuel'i açığa aldığını öğrenen ve onlarla omuz omuza durmaya yemin eden öfkeli bir belediye heyeti araya girdi.

Öpüşme yine yerini küfre bıraktı. *Fédéréler* Paris'e gelmeye başladıkça, gittikleri *section* meclisleri de bir cumhuriyetin kurulmasını istemeye başladı. Marat'ın gazetesi *L'Ami du Peuple* açıkça yoksullara seslenip, neden "yalnızca zenginler devrimin meyvelerini toplarken, siz devrimden yalnızca ağır vergileri öde-

meye devam etme ve Türkler ya da Prusyalılar gibi zorunlu askerlik yapma hakkı kazandınız," diye sordu. *Fédéré* Ulusal Muhafızların çoğu, Fransa'da devrimci Yurtseverlerin en fazla savaş düzeni aldığı ve bu tür alevlendirici retoriğe şevkle karşılık verdiği bölgelerden -Bretonya, Midi ve Doğu- gelmekteydi. Aslında birçoğu Cordeliers tesislerinde uyudukları ya da oralardan alınıp en militan görüşlü Yurtseverlerin evlerine konuk edildikleri için, en uzlaşmaz cumhuriyetçi polemiklere esir oldular. Bazıları Théroigne de Méricourt'un ve Pauline Léon'un mızraklarla silahlı bir kadın alayı talebini bile duydu.

Paris durmadan uğursuz bir biçimde silahlı bir kampa dönüşüyordu. Tepeden tırnağa silahlı ve "Ça Ira" söyleyen Muhafız bölükleri her gün halka açık alanlarda resmi geçit yapıyordu. Radikal Charles Barbaroux'nun bahardan beri özenle hazırlamakta olduğu doruk anı, 30 Temmuzda, Marsilya'dan beş yüz muhafızın Rouget de Lisle'in marşını okuyarak gelişi oldu. Jakobenlerde, sonunda ayaklanma zamanının geldiğine inanmış gibi görünen Robespierre, kuvvetlerini uyum içinde hareket ettirmek için bir büro kurmuştu. Ayaklanmanın bir merkez komitesi de, *section*lardan gelen delegelerden oluşan ve Fournier, Santerre ve radikal gazeteci Carra'yı da kapsayan Komünün belediye yönetiminde kuruldu. Uzun süredir istediği resmi pozisyonunda bulunan Danton, son darbeyi vurabilecek tutarlı bir askeri halk kuvveti yaratmak için bu gayretlerin birçoğunu koordine ediyordu. Komünün *procureur* vekili olarak üst düzey bir makamdaydı ve dolayısıyla durumun gerektirdiği emirleri vermek ya da vermemek üzere son derece stratejik bir konumdaydı. *Fédérés* (özellikle Marsilyalılar) sadık Ulusal Muhafız birlikleriyle kavgaya tutuştuğunda, suçlu tarafları takip etmek için fazla bir şey yapılmadı ve kentteki kronik hukuksuzluk havası temmuzun sonuna kadar durmadan kızıştı.

Ayın son günü Maucanseil *section*'u Parisli yurttaşlara, "En kutsal görev ve en aziz yasa, yasaları unutup, *patrieyi* kurtarmaktır," diyen bir bildiri yayınladı. Düşman yaklaşıyordu ve XVI. Louis çok geçmeden ulusun kentlerini Avrupalı despotların kanlı ateşine teslim edecekti. "Alçak bir zorba çok uzun süredir kaderimizle oynamaktadır... Onun yanlışlarını, suçlarını ve yalanlarını saymakla artık avunmayalım, bu despotizm devine vuralım...

Hepimiz birleşip bu zalim kralın düştüğünü ilan edelim, hep bir ağızdan, XVI. Louis artık Fransızların kralı değildir diyelim." *Section*'un Genel İradesi, deniliyordu, onu artık kendi hükümdarları olarak tanımayacak.

Bu bildiri ahlaki ve siyasal bir boşluk yarattı; *section*ların iddiasına göre bu boşluktan tamamen yeni bir düzen yaratılabilirdi. Üç gün sonra, tamamen farklı bir kaynaktan başka bir bildiri, anayasal monarşinin meşruiyetini yutan çukuru aniden derinleştirdi. Yazın başında Prusyalılar Avusturya İmparatorunun müttefiki olarak savaşa girmiş ve temmuzda kaygı verici bir hızla ilerlemişti. Niyet bildirisi, komutanları Brunswick Dükü adına çıkarıldı, ama göçmen Marki de Limon tarafından yazılmıştı. Fransız halkının "kendilerini ezenlerin iğrenç planları"na karşı ayağa kalkmasını istiyor ve direnme cüretini gösterenleri "savaşın zorlukları"yla tehdit ediyordu. Tuileries'e daha fazla saldırı durumunda Paris "ibretlik ve unutulmaz bir intikam"a sahne olacaktı.

Söylemeye gerek yok; bildiri, önlemeye çalıştığı sonuca yol açtı. Ayaklanmayı örgütleyenlere, siyasal çatışma çitasını yükseltip topyekûn bir savaşa dönüştürmek için beklemekte oldukları fırsatı verdi. Brunswick Manifestosu, Parislilere ve onların *fédéré*ler arasındaki destekçilerine, cezasını çecekleri suçları zaten işlediklerini söylüyordu; sonuna kadar gitmekle kaybedecekleri bir şeyleri yoktu. Önemli olan tek şey, ülke içinde tehdit oluşturanları ihanetten alıkoymaktı. Bütün hesaplar şu ilkel sonuca varmıştı: Öl ya da öldür.

Olasılıkları kesin bir biçimde değiştiren bu son sınır algısıydı. Haziranın sonunda *section*ları harekete geçirme girişimleri olmuş ama hepsi yarım kalmıştı. Brunswick Manifestosu, Paris'teki askeri güç dengesinde büyük bir değişikliği hızlandırdı. Yerel Ulusal Muhafızlar (1790'ın aksine, taşralı *fédéré*lerin kentlerini istila ettiğini görmekten mutlu olmayan) birliklerinden firar etmeye başladı. Bunlar, Jakoben kulüpten yönlendirilen ve taşralı subayların, özellikle Alsaceli François-Joseph Westermann'ın başını çektiği "Muhabere Bürosu"nun örgütlediği bir genel komutanlığın içine alındılar.

Marat, 10 Ağustos ayaklanmasını durdurulamaz halk öfkesinin kendiliğinden patlaması gibi sunmaya çalışsa da, hakikat tam ter-

siydi. Hiçbir devrim bu kadar çok emek verilerek hazırlanmamış ya da bu kadar çok tereddütle girililmemiştir. Kralın bakanlığı bir korkuluk hükümetiydi, hiçbir otoritesi ya da gücü yoktu. Hükümetin efendisi olan Yasama Meclisi, gücünün çok altındaydı ve kararlarını uygulatma ya da savunmaya (defalarca) yemin ettiği anayasayı koruma gücü yoktu. Ulusal Muhafızlar karışmıştı, bölünmüştü ve siyasal bir mücadelenin sonucundan çok, Paris'te kendi mahallesini mala ve cana karşı şiddetten korumakla ilgileniyordu. O sırada asilerin önünde duran ne vardı? Anayasanın dokunulmaz olduğu defalarca kendilerine söylenen ve olasılıkla da buna inanan, ama şimdi başkentte onlar adına hareket eden silahlı, militan azınlıklar tarafından temsil edilen Fransız erkek ve kadınların kanaati vardı. Daha ciddisi, yarısı Kralın kişisel muhafızı İsviçreli-lerden oluşan iki bin muvazzaf asker Tuileries'de siperdeydi.

Sonuç aslında belliydi. Ama 19 Ağustos gecesi boyunca tehlike çanı çalınca, Hôtel de Ville'in yolunu tutanların çoğu kaygılıydı. Akşam yemeğinden sonra Camille Desmoulins ve karısı, Danton'un dairesine moral bulmaya gitmiş ama Danton'un karısı Gabrielle'i gözyaşı seli içinde bulmuşlardı. "Deli gibi güldüğünü" hatırlayan Lucile, Danton'un karısını biraz hava alması için dışarı çıkardı ve geri geldiklerinde dairede büyük bir kalabalıkla karşılaştılar; herkes tarih yazma duygusunun verdiği aşırı heyecanla tumturaklı laflarla birbirini geçmeye çalışıyordu. Ama harikulade açıklamaların altında endişe ve korku herkesi diken üstünde tutmaktaydı. Camille gecenin karanlığında elinde bir tüfek ve karısına Danton'un yanında olmaya söz vererek dışarı çıkınca, o da iki göz iki çeşme ağlamaya başladı.

Hôtel de Ville'de bir "Ayaklanma Komitesi" belediye konseyinin otoritesini bir tarafa atmıştı ve Ulusal Muhafızlara emirler veriyordu. Komünün ilke olarak kırk sekiz *section*'un her birinin "Genel İrade"siyle gönderilen üç delegesi vardı. Aslında yalnızca kent doğusunun ve eski Cordeliers'yi oluşturan merkez sol-yakanın militan kesimlerinden oluşan bir organdı. İçinde Robespierre, gravürcü Sergent, Billaud-Varenne ve François Robert vardı. Danton, gece vakti asi *section*ları harekete geçirmek için ilk başarısız girişimlerde bulunulurken eve dönmesine rağmen, komutan düzeyinde olmasa bile çok önemli bir şahsiyetti.

Ayın onunda sabah erken, sadık Ulusal Muhafızların komutanı Marki de Mandat'ın Seine üzerindeki köprüleri tutup, Saint-Marcel'den gelen silahlı *sectionnaire*lerin sağ yakadan gelenlerle birleşmesini engelleme önlemi işe yaramış gibi görünüyordu. Kral şafak söktükten hemen sonra ağır tahkimatlı avluğa inip birlikleri denetleyecek kadar kendinden emindi. Aldığı karma tepki –İsviçreli muhafızlardan sadık alkış, Paris Ulusal Muhafızlarından tedirgin edici “*Vive la Nation*” sloganları– onu huzursuz etti. Apar topar bir saldırı bekleyen departmanın *procureur-général*i Roederer, onu şatodan ayrılp, Yasama Meclisinin himayesine girmeye ikna etmeye çalışıyordu. Sözlerine dudak bükmesine rağmen, Roederer ona ve Kraliçeye “bütün Paris”in yürüyüşe geçtiğini bildirince, Louis'nin kararlılığı buharlaştı. Ailesiyle birlikte, giderek artan öfkeli “*Vetoya hayır!*” sloganlarını dinlerken avluyu, elinden geldiği kadar asaletle yürüyüp geçti. “Bu yıl yapraklar erken dökülüyor.” Kralın Roederer'e söylediği bu söz, ya kaderci bir serinkanlılığa ya da sıradan bir metafor eğilimine işaret ediyordu.

Ulusal Egemenliğin kurulmadığı suçlamalarının önünü almak için bir avuç vekilin beklediği Manège'e gelince Kral, ona ve ailesine, tartışmalarda bulunmama yasağına uygun bir yer bulunana kadar bekledi. Sonunda kız kardeşi Elisabeth, Marie-Antoinette ve çocuklarıyla birlikte, oturumları kaydeden habercilere ayrılan Logographie'nin kafesli küçük mekânına sokuldular. Bu havasız küçük delikte, yüzlerine hücre benzeri parmaklıkların gölgesi düşen Fransız monarşisi, çaresiz kaderini bekledi.

Yaklaşık iki saat sonra çarpışmalar bütün şiddetiyle başladı. Devrimin başlangıcından bu yana olduğundan çok daha fazla kan akacağı sabahtan belliydi. Marki de Mandat, yeni Komün tarafından Hôtel de Ville'e, görünüşe göre Muhafızları savunma mevzilerinden neden çekmediğini açıklamaya çağırılmıştı. Danton bağırıp çağırdıktan sonra, sürüklenerek tutuklanmaya götürüldü ve yolda, olasılıkla Komünün başka bir üyesi Antoine Rossignol tarafından öldürüldü. Merkezde otorite çökünce, Seine'i geçen asi birliklere direnme girişiminde bulunulmadı. Sol yakadaki askerlerin başında bulunan biracı Santerre ve sağ yakadaki birliklerin komutanı Alexandre Tuileries'e vardığında, sayıları savunmadakileri zaten aşmıştı.

Bunu izleyen katliama, 14 Temmuz 1789'da olduğu gibi, saldırıya geçenlere kasıtlı bir tuzak kurulduğu izlenimi neden oldu. Kraliyet ailesi Meclise gidince, teslim olunduğu söylentisi Ulusal Muhafızlar arasında hızla yayıldı. İsviçreli kardeşleşmeye teşvik edildi ve bazıları silahlarını bıraktı. Bundan cesaret alan Muhafızlar şatoya girdi, ama başları üzerinden Cour Royale'e doğru bir yayılım ateşiyle karşılaştılar. Yeniden toplanınca, Westermann ve Fournier, önde saraya doğru boş alana ateş eden Marsilyalıları birlikte şiddetli bir karşı saldırıya geçti.

Sonunda sayısal ağırlık üstün gelecekti. Olasılıkla Louis bunu biliyordu ve İsviçreli muhafızlara silahlarını bırakmalarını emreden bir not yazarak, daha fazla can kaybını önlemek istedi. Mağdur bir ihanet duygusunun Vali de Launay'ın kurban edilmesiyle yatıştırıldığı 14 Temmuz'u da hatırlamış olabilir.

10 Ağustosta sorunlar farklı bir biçimde çözüldü. Monarşinin son saatine uyan İsviçreli, saldırganlar üstlerine gelip buldukları her yerde acımasızca boğazlayınca saraya çekiliyorlardı. O anda öyle bir histeri vardı ki, Brestli *fédérés* –en militan asiler– bile kırmızı üniformaları İsviçreliyelerinkine benzediği için öldürüldü. Başlarına gelecekleri zamanında görebilen askerler çılgınca elbiselerini, silahlarını, fişekliklerini çıkarıp atarak kaçtı. Bazıları sarayın yüksek pencerelerinden kaldırılma atladı.

Ama öğle vakti ne korundular ne merhamet gördüler. Yakalanıp acımasızca katledildiler: Hançerle, kılıçla, taşla ve sopayla. Kadınlar cesetlerin üstündeki giysileri ve bulabildikleri eşyaları aldı. Kol ve bacaklar kesildi; cinsel organlar kesilip açık ağızlara tıklandı ya da köpeklere yedirildi. Geriye kalanlar da şenlik ateşlerine atıldı. Katliamda can veren altı yüz askerin diğer parçaları rastgele arabalara yüklenip sönmemiş kireç çukurlarına götürüldü. Robespierre'e göre bu, "şimdiye kadar insanlığı onurlandıran en güzel devrim"di.

Ama 10 Ağustos katliamı Devrimin tarihinde tesadüfi bir an değildi. Aslında vardıgı mantıksal sonuçtu. 1789'dan itibaren, hatta belki ondan da önce, politikacılar kendilerine yerleşik otoriteye meydan okuma gücü veren şiddet tehdidinden ya da olgusundan yararlanmak istemişti. Kanın akması Devrimin talihsiz bir yan ürünü değildi, enerjisinin kaynağıydı. "Marseillaise"nin sözleri

ve Jironde'nin nutukları *patrie*den mutlak yaşam ve ölüm şirsielliğiyle söz etmişti. Sapıkça ama savunulmasında kan aktığı gösterilebilirse, Devrimin erdemleri uğruna ölünebilir olduğu gösterilebilirdi. Araçlar amaç olmuştu.

Pis Kan

Ağustos 1792-Ocak 1793

I “ÖZGÜRLÜK İÇİN KIRIM”

Ağustosun üçüncü haftasında Tuileries’in önünde, du Carrousel Meydanına bir giyotin kuruldu. Genelde adlandırıldığı şekliyle “*machine*” tam bir yenilik değildi; çünkü Nisan 1792’den beri Grève Meydanındaki geleneksel halka açık infaz yerinde arada bir kullanılmaktaydı. *Assignat* kalpazanları popüler nefretin özel bir hedefiydi; bu yüzden başlarının uçurulması sıradan bir olaydı. Ama uzun ve duygusal bakımdan zengin pişmanlık alayı ritüelle-rine, yüksek sesli toplu itiraflara, darağaçlarına, asılan cesetlerin teşhir edilmesine, bazı ender durumlarda uzun süre çarkta gere-rek parçalamaya alışık kalabalıklar için *machine* bariz bir hayal kırıklığıydı. Gereğinden fazla hızlıydı. Bir vınlama, bir düşme se-si; bazen kesilen baş bile gösterilmez; bir çanın ipini çeken uşağa benzer bir alt tabaka tamirci düzeyine düşen cellat.

Ama cezalandırma temasının bu kadar kısa zamana sıkış-tırılması, *machinei* tasarlayanların tam da düşündüğü şeydi. Aralık 1789’da, Ulusal Meclis üyesi Dr. Joseph-Ignace Guillotin, İnsan Hakları Bildirgesinin bütün yurttaşlara verdiği eşit statüye uygun bir idam cezası reformu önermişti. Suçlu kadar izleyici-yi de değersizleştiren barbarca uygulamalar yerine anlık cerrahi bir yöntem benimsenmeliydi. Boynunu vurma yalnızca mahkûmu acıdan kurtarmakla kalmayacak, bugüne kadar ayrıcalıklı taba-kalara lâıyk görülen onurlu idamı sıradan suçlulara da sunacaktı. Ayrıca mahkûmun ailesini yardım ve yataklık suçundan kurtarıyor ve en önemlisi, geleneksel uygulamanın gerektirdiği malın müsaderesini önlüyordu.

Guillotin’in aygıtının insaniliğini açıklamak için yapılan ol-dukça güzel bir gravür, korkunç bir cezadan ziyade onurlu bir

dinginlik gösterir. Ortam pastoraldir, çünkü iyi doktor idam yerinin kentin dışına taşınmasını, sefil güruhun ilkelce bulduğu temasından uzaklaştırılmasını istemiştir. Eylem metanetlidir, hatta duygusaldır, çünkü cellat da dönüşmüştür; adaleli bir profesyondan, kılıcıyla ipi keserken gözlerini kaçırarak kadar duyarlı bir ruha dönüşmüştür. İyiliksever günah çıkarıcı, Rousseau'nun *Confessions de Foi d'un Vicaire Savoyard*'ından çıkmıştır ve bir iki izleyici, kayıtsız bir askerce korunan bir bariyerle *machineden* uzak tutulur.

İdam cezasına ilişkin geç Aydınlanma düşüncesine bu kadar uygun bir şey olamaz. Beccaria'nın önerdiği gibi, idamın toptan kaldırılmasını (kralı öldürme ve vatana ihanet suçları hariç) tercih edecek Kurucu Meclis üyeleri vardı, en başta da Robespierre. Ama ölüm cezası kalacaksa da, hızlı, merhametli ve yararlı olmalıydı. 1777'de Marat, caydırıcı gaddarlığı acısız randımanla birleştirecek bir yöntem önermişti ve Dr. Guillotin'in Meclise tarif ettiği *machine*, bu koşulları kusursuzca yerine getiriyor gibi görünüyordu. Yaptığı tarif (*Journal des États-Généraux*'da bildirildiği şekliyle) –“Mekanizma gökgürültüsü gibi düşer; kafa fırlar, kan fışkırır, adam ölür”– ağırbaşlı takdirle değil, daha çok sinirli bir kahkahayla karşılandı. Reformunun diğer maddeleri 1790'da kabul edilirken, *machinein* işe koşulması ancak iki yıl sonra oldu.

3 Haziran 1791'de, militan bir Jakoben olan *ci-devant* Marquis Lepeletier de Saint-Fargeau, ölüme mahkûm edilen herkesin boynu vurularak infaz edilmesini önerdi. Ama bu eşit muamelenin mekanik olarak uygulanacağını gösteren bir işaret henüz yoktu. Ancak Cellat Charles-Henri Sanson'un ifade ettiği çekinceler, Feuillant hükümetin 1792 baharında *machinei* bir daha değerlendirmesine yol açtı. Sanson'un endişesi (işinden gurur duyan bir profesyonel olarak) şuydu: Boyun vurmada, özellikle iş yükü ağır olduğunda, asmaya göre daha fazla aksilik çıkıyordu. Kılıç ağızları körelmiş olabilir; cellat yeterince becerikli olmayabilir; boynu vurulacak ayak takımı, beyefendilerden beklenen usturuplu duruşu göstermeyebilirdi. Bunların hepsi işini korkunç zorlaştırmaktaydı.

Mükemmel çalışmasında Daniel Arasse'ın işaret ettiği gibi, Dr. Guillotin, olasılıkla Kurucu Meclisin ciddiye almaması içine oturduğu için *machinei* bırakmıştı. Ama Cerrahlar Akademisinin

daimi sekreteri (ve *Encyclopédie*'nin ölüm maddesinin yazarı) Dr. Louis, Yasama Meclisine gönderdiği ve böyle bir aygıtın boyun bağlarını kökten kopararak ânınallığı garanti edeceğini söyleyen bir tezkereyle projeyi kurtardı. Nisanda Alman piyano yapımcısı Tobias Schmidt'e bir prototip yapma görevi verildi. Bir hafta içinde bitirdi ve ayın on yedisinde Bicêtre Hapishanesi avlusunda, cesetler üzerinde deneme infazla gerçekleştirildi. Sonuçlar tatmin edici olsa da, en azından bir tanık, adalet böyle bir çözümü gerektirmesine rağmen insanlığın "ürpermeden" buna tanık olamaya çağını hissetti.

Dr. Guillotin, böylesine gayrışahsi bir mekanik aletin –ilk başlarda aleti daha sonra geliştirenin adına atfen "louison" ya da "louissette" denilmesine rağmen– kendi adıyla anılmış olmasına her zaman içerlenmiş gibi görünüyor. Önerisinin hep "yardımsever" ve insancıl olduğunda ısrar etti. Ama kesinlikle cezai tarafsızlığın ifadesi olduğu için, 25 Nisan 1792'de silahlı soygun yapan ilk suçlu Nicolas Pelletier'nin başını vurmakta kullanıldı. Monarşinin devrilmesinden sonra, giyotin ondan faydalanmak için birbiriyle yarışan yetkililere şiddetli cezalandırmayı kontrol etmenin ideal bir yolu gibi göründü. 21 Ağustosta Ulusal Muhafızlar yönetiminin sekreteri Louis Clot d'Angremont'un (kralliyet "komplosunda" yer almakla suçlandı) boynunu vurmak için kullanıldığında, hem Guillotin'in "yardımseverliği"nin hem Louis'nin cerrahi yararcılığının önlemeyi amaçladığı ibret ve temaşa amacına zaten geri dönmüştü. İnfaz yeri için Carrousel Meydanı seçildi, çünkü suçun orada işlendiği söyleniyordu. Halk, ödenen kefarete ve Ulusun adaletinin yerini bulma hızına tanık olmaya teşvik edildi.

Burada murat edilen, "halk adaleti" diye örtülen zalimliklerin ya da başka bir ifadeyle, kendiliğinden ve ânında linçlerin, öldüreriye dövmenin ve bıçaklamaların tam tersiydi ve mümkünse bunların düzelmesiydi. Elbette bu resmi tutumda bir samimiyetsizlik ögesi vardı. 1789'da Devrimin başlangıcına tam da bu kendiliğinden cezalandırma hareketleri ve ayırmsız sokak cinayetleri damgasını vurmuştu. Kendilerini ve rejimlerini alıcı uçta bulan Barnave gibi politikacıların bu hareketleri hoş görme isteği, "halk adaleti"nin "halk egemenliği"nin meşru ifadesinin parçası olduğu fikrini kalıclılaştırdı. Birbirini izleyen her Devrim evresinde yetkili

makamlarda olanlar cezai şiddeti devlet tekeline almaya çalıştı, ama kendi amaçları uğruna halk şiddetini onaylayan, hatta örgütleyen karşıt politikacılarla başa çıkamadılar. Silahların halk iradesinin gayriresmi jandarmalarının elinde olması, devlet otoritesini sağlamanın tek yolunun bir askeri çatışma olması demekti; bu da daha fazla sokak şiddetinin gerekçesi gibi görünüyordu. O yüzden devrimci hükümetin temel sorunu, halk şiddetini devlete karşı değil, daha çok devletin adına yönetme çabalarıyla ilişkiliydi. Bu, Jakobenlerin bile en aşırı totaliter kontrol biçimlerine başvurmadan sağlayamadığı bir şeydi.

Sorun, 10 Ağustosta monarşinin devrilmesinden hemen sonra kendini gösterdi. Yasama Meclisinin geri kalanı, Kralın azlettiği Jironden bakanları –Roland, Clavière ve Servan– tekrar “Geçici Yürütme Konseyi”nde görevlendirmiş ve onlara iki Jakoben eklemişti: Matematikçi Monge ile Adalet Bakanlığında Danton. Danton, 11 Ağustosta şahsen müdahale edip bir grup İsviçreli muhafız mahkûmu sokakta doğranmaktan kurtarmıştı, ama halkın “intikam” duygusunu kontrol altına almak için bir tür kurumsallaşmış muhasebenin çok önemli olduğunu anladı. Ayaklanmayı izleyen haftalarda, iktidar merkezi Mecliste değil, Hôtel de Ville’de subaylarına, göreve geri getirilen Pétion ve *procureur* Manuel’e talimatlar veren “Ayaklanma Komünü”ndeydi. 10 Ağustos “suçlarını” (o günün olayları artık bir kraliyet komplosu olarak tarif edilmekteydi) yargulamak için bir tür olağanüstü askeri mahkeme talepleri en ateşli biçimde Komünde dile getirildi. Ayın on yedisinde böyle bir mahkeme kuruldu; mahkeme üyelerini Paris Ulusal Muhafızlarının yeni komutanı Santerre atayacaktı; kararlarına itiraz edilemeyecekti.

Collot d’Angremont’un giyotinde ölümü, özel mahkemenin ilk hükmünün infazıydı. Onu, kralcı gazeteci du Rozoi ve Kralın özel bütçesinden maaş alan *indendant* Arnaud de La Porte izledi. Ama Komünde Robespierre ve Marat gibi militanların bakış açısından bu tür davaların sayısı hayal kırıklığı yaratacak ölçüde azdı. En azından Yasama Meclisinden hukuki usule aykırı olarak şüphelileri alıkoyma, sorgulama ve hapsedme yetkileri istemiş ve almışlardı. Bu işin emanet edildiği organ Comité de Surveillance’tı (Asayiş Komitesi); komiteda Danton’un iki arkadaşı, gravürcü Sergent ve

avukat Panis, özellikle önemliydi. 1789'da mitsel devrimci özgürlük günlerinde Kurucu Meclisin, eski rejimle bağlantılı keyfi tutuklama yetkilerini, polis ve casusluk işlerinin çoğunu üstlenen yürütme komiteleri kurduğu çok fazla vurgulanamaz; ama ancak Ağustos 1792'de gerçek bir devrimci polis devleti Paris'te var olmaya başladı.

17 Ağustos ile eylülün başındaki hapishane katliamları arasında geçen iki haftada binden fazla kişi en çürük gerekçelerle gözaltına alındı. Bunların büyük çoğunluğu ruhban okullarından, kolejlerden ve kiliselerden –hatta sivil giysiler içinde gizlendikleri evlerinden– alınan itaatsiz papazlardı. Diğer hedefler, 20 Hazi-
ran göstericilerine ya da görev yerinden ayrıldığı için Lafayette'in kovuşturulmasına karşı dilekçe verdiği saptanan kişilerdi. Kralcı basının tamamı bir gecede kapatıldı; editörleri ve matbaacıları tutuklandı ve teçhizatları kırıldı. "Halk egemenliği"nin daha az aleni diğer düşmanları da yakalandı; tatsız Varennes yolculuğunda "Boranes Korff" rolü oynayan mürebbiye Mme de Tourzel'in yanı sıra, Kral ve Kraliçenin bütün kişisel hizmetkârları bunların arasındaydı. Bu söküde en büyük av, Marie-Antoinette'in yaşlı arkadaşı Prens de Lamballe'ydi. Polignac kliğinin yükselişinden beri Kraliçenin soğuk davrandığı Elisabeth dokunaklı bir biçimde sadık kalmıştı. Polignac kardeşler 1789'da Artois ile birlikte sınırın yolunu tutarken, o Kraliçeyle kalmaya karar verdi ve onun ev hanımı oldu. Sürekli tekrarlanan pornografi dalgaları onu lezbiyen bir fahişe olarak tasvir etmesine rağmen, bu işe pek uygun görünmüş olamaz. Sarı bukleleri parlaklığını ve canlılığını yitirmişti, ama yüzü, Greuze'ün ceylan gözlü portrelerine sürekli poz veriyormuş gibi, olağanüstü meleksi bir niteliğe sahipti. Manège'in Logographie'sinde üç gün kaldıktan sonra, kraliyet ailesinin götürüldüğü Temple Hapishanesinde Kraliçeye hizmet etmeye devam etti. Onu ve diğer hizmetçileri almaya gelen gardiyanlar, sorguya götürüldüklerini söyledi, ama hem Elisabeth hem Marie-Antoinette, birbirlerini bir daha göremeyeceklerinden korktular. Vedalaşır gibi şefkatle kucaklaştılar; karalayıcı basın bunu da çapkınlık olarak haberleştirdi.

Bir noktada tutuklamalar saçmalık düzeyinde ayrımsızlaştı. Parisli zanaatçılar arasında dilsiz ve sağır çocukların *père-*

*instituteur*ü olarak popüler bir kahraman olan Abbé Sicard, çok sayıda papazla birlikte alınıp Abbaye'de hapsedildi. Ayın otuzunda okuldan bir heyet Meclise gelip, "âdeta bir suçlu gibi kapatılan öğretmenlerinin, bakıcılarının, babalarının" serbest bırakılmasını istediler. "O iyi, adil ve lekesizdir," diye devam ettiler:

Bildiklerimizi bize öğreten odur; o olmasaydı, hayvan gibi olurduk. Bizden alındığı için üzgün ve kederliyiz. Bize geri verirsiniz, bizi mutlu edersiniz.

Bu gösteriden etkilenen bir vekil, Sicard'ın yerini almayı teklif etti; ama devrimci adaletin bölünmezliğini hatırlatan başka bir vekil, Lequinio, özel istisnaların olamayacağına ısrar etti ve üzgün heyet eli boş gönderildi. Geri çevrilme az kalsın Sicard'ın hayatına mâl oluyordu.

Son olarak, polis eylemi eski hesapların görülmesine olanak verdi. Beaumarchais'nin karışık bir davada hanımın itibarını, Marat'ın ise incinen kocanın şerefini savunduğu Kornmann olayı konusunda kılıç çektiklerinden beri ikisi birbirinden nefret etmekteydi. Oyun yazarının Saint-Antoine'daki muhteşem evi, halk ayaklanmalarında birkaç kez tehdit edilmiş, ama hiçbir zaman ciddi bir zarar görmemişti. Şimdi Komün tarafından, amacı şaibeli çok miktarda gizli silah satın almakla (Amerikan savaşı için silah satın alması gibi) suçlanmaktaydı. Esasen bir cephanelik olduğu söylenen Beaumarchais'nin evi, monarşinin düştüğü gün yağmalandı ve ayın yirmi üçünde Beaumarchais tutuklandı. *Mairie*'de suçlamaların asılsız olduğu görüldü ve serbest bırakılmak üzereydi ki, eski düşmanı içeri girip onu Abbaye'e postaladı; orada o da katliam başlamadan dört gün önce tahliye edildiği için ölümden son anda kurtuldu.

Ağustosun yirmi sekizinde Danton'un isteğiyle, görünürde kuşatılmış *patrieyi* savunmak için ateşli silah aramak ama genellikle şüphelileri ya da suçlayıcı belge aramak için, kibarca "ev ziyaretleri" denilen şeye izin verildi. "*Patrie* tehlikede olduğunda," diyordu bildiri, "her şey *patrieye* aittir." Karakteristik olarak ziyaretler, evdeki herkesi yakalamak için gece geç vakit ya da sabah erken olacaktı. On ya da daha fazla kişi kapıyı vuracak ve hançerlerle, mızraklarla ve silahlarla odaya doluşacaktı. Bu deneyim pek çok kişi

için korkutucu olduğu halde, en azından bazıları için de coşkulu bir yurtsever uyanıklık gösterisiydi. Örneğin babasının av tüfeğini veren ama kibarca geri çevrilen Mme Jullien de La Drôme kocasına şunları yazdı: “Bu önlemleri ve Halkın gözetimini o derece onaylıyorum ki ‘Bravo! *Vive la Nation!*’ diye haykırmak isterim.” Ona göre, yalnızca “budalalar ya da suçlular” bu tür ziyaretlerden korkabilirdi. Mme Jullien de La Drôme, Paris’in çok sayıda tutuklamanın gerçekleştiği alanlarından biri olan Montagne Sainte-Geneviève’de oturuyordu ve sokaklarda itilip kakılan, kalabalık tarafından yuhlanan, çamura bulaşan ya da yumruklanan ruhban okulu öğrencilerini izledikten sonra coştı: “Ne kadar muazzam bir operasyon; tehdit altındaki kamu yararı ne kadar iyi savunuluyor!”

Toplamalar o kadar kapsamlıydı ki, sonunda Meclisi Komüne ve polis komitelerine karşı harekete geçmeye itti. Ağustosun otuzunda Komünün dağıtılması ve yerine derhal seçilecek bir ardıl geçirilmesi talep edildi. Bu hamlenin sonucu talihsiz oldu. Çünkü daha az militan çok sayıda *section* geçen haftaların keyfi arama ve tutuklamalarından rahatsız olmasına rağmen, Komüne bu doğrudan meydan okuma, Komünün arkasında saf tutmalarıyla sonuçlandı. Robespierre, Marat ve radikal Jakobenler hamleyi, 10 Ağustos devrimini tersine çevirme, suçluları ve hainleri koruma girişimi olarak kınadı. Bu ateş altında –ve daha tikel olarak silahlı *sectionnaire*lerin tehdidi altında– Meclis iki gün sonra fikrinden vazgeçti. Yeni bir Komün, yeni, muhtemelen monarşik olmayan bir anayasa yaratmak için genel erkek oyuyla seçilecek (29 Temmuzda Robespierre’in önerdiği çizgide) yeni Ulusal Konvansiyonla birlik-te var olacaktı.

Olağanüstü polis yetkileri ihtiyacı, sahici ve potansiyel olarak yıkıcı bir askeri krizle aynı zamanda olmasaydı kabul edilmeyebilirdi. Müttefikleri Avusturya İmparatoruyla üzerinde anlaşıklarını bir stratejiyi uygulayan Prusya Kralının orduları 19 Ağustosta Fransa sınırını geçti. Dört gün sonra, savunma bakımından önemli Longwy Kalesi bombardımana fazla direniş göstermeden teslim oldu. Ayın otuzunda, can alıcı önemde olan Verdune Kalesi –modern tarihte ilk kez ama son kez değil– bir Prusya kuşatmasıyla karşılaştı. Tahminler iç açıcı değildi; düşerse Paris yolu Marne Vadisi boyunca açık olacaktı.

Bu koşullarda başkent, savaş sarhoşluğuyla karışık bir terör dalgasıyla sarsıldı. Geçen baharda Avusturya seferinin salyangoz hızı, Parislilerin “yurtsever savaş”ı uzaklarda yürütülen ve büyük ölçüde Belçika’nın turp ve keten tarlalarını kapsayan bir şey sanmalarına yol açmıştı. Düşman kırıp geçirerek aniden kapılarında belirmiş gibi oldu. Dahası, Brinswick Manifestosuna kasten meydan okuyarak tamamına erdirdikleri devrim, istila başarılı olursa, onları korkunç bir misillemeye maruz bırakmış gibi görünüyordu. Gerçekten de, savaş alanında yapılan Töton iğrençliklerine ilişkin öyküler vardı: Tecavüz edilen ve sakatlanan köylü kadınlar, mızrak uçlarına takılıp, şenlik ateşlerine atılan çocuklar –standart asker kâbusu. Buna yanıt olarak Geçici Yürütme Konseyi, derhal otuz bin gönüllüden oluşan bir kuvvet oluşturulup cepheye gönderilmesini ve kent surlarında yeni tahkimath *barrière*lerin yapılmasını emretti.

Hérault de Séchelles’in (şimdi Yasama Meclisi Başkanı) bir kez daha resmi olarak “*la patrie en danger*” [vatan tehlikede] ilan eden bir bildirisiyle birlikte, Paris çılgınca bir faaliyet sahası haline geldi. Sokaklar yürüyen botların ve *la générale* çalan davulların sesiyle çınladı. Acıklı ayrılık sahnelerinin ortasında gönüllülerin adı, IV. Henri’nin heykelinin önünde Pont-Neuf’e yazıldı. Watteau de Lille’in *Gönüllülerin Ayrılışı* gibi tablolar, savaşa giderek görevini yerine getiren bir gençle, Greuze’ün *Kötü Oğul* tablolarının ahlaki yükünü tersine çevirdi. 1792 versiyonunda, Greuze’deki uğursuz çavuşun yerini, kapıya doğru gölgesi düşen güvenilir bombacı alır.

Bütün bu olağanüstü çabayı organize eden Danton’du. Paris ve Fransa’nın ateşle imtihandan sağ çıkacağına inancı ve korkusuzluğu olağanüstü bulaşıcıydı. Ağustosun sonunda Yürütme Konseyi için çıkardığı bildiriler, kararlılık ile hepten panik arasında fark yaratmış olabilir. Düşmanın yakınlığını devrimci metanet için açık bir değere dönüştürmeyi bile becerdi:

Düşmanlarımız son darbelerini vurmaya hazırlanıyorlar. Thionville’i (Avusturya-Belçika sınırında), Metz’i ve Verdun’u tehdit eden Longwy’nin efendileri, Paris’e kadar gelen bir yol açmak istiyorlar... Yurttaşlar, yeryüzünde hiçbir ulus özgürlüğü mücadelesiz kazanmamıştır. Bağrınızda hainler vardır; evet, onlar olmasaydı, savaş kısa sürede biterdi.

"İçerideki hainler"e yapılan bu göndermeler çok çarpıcıydı. İçerideki özgürlük düşmanlarını, uluslararası despotizm koalisyonu için çalışan silahlı yabancılar, bir beşinci kol gibi göstermek, devrimci söylemin standart bir özelliği olmuştu. Bu, 1791'de Brissotcuların retorigi için olduğu kadar 1789'un retorigi için de geçerliydi. Şimdi savaş fiilen ortadayken, zorbanın "paralı uşakları," onlara katılmaya giden göçmenler ve Paris sokaklarında gizli hain sabotajcılar arasındaki ittifak daha da tehlikeli görünüyordu. Nasıl ki 1789'un "haydutlar"ının intikamcı aristokratın boğaz kesen maşaları oldukları söylendiyse, şimdi de eşit ölçüde uğursuz başka bir tehdidin hapishanelerde pusuda yattığı söylenmekteydi; oralarda yeni gelen karşı-devrimciler -İsviçreli muhafızlar, itaatsiz papazlar, kralcı yazarlar- adi suçluların aklını çelip kendilerine suç ortağı yapabilirlerdi.

Bu soruna bir çözüm bulmak bilhassa acildi, çünkü gönüllüler cepheye gittikten sonra, hapishanelerden bir firar dalgasının başlayacağı söylentisi vardı. Savunmasız bir kent, Brunswick Manifestosunun vaat ettiği gibi, Yurtseverlerin kadınlarının ve çocuklarının boğazlanmasına razı olmaktı. Hatta Komün üyeleri bu tür öykülere itibar etmeseydi, sağlıklı erkeklerin kaygıdan ötürü askere gitmekten cayabileceklerine inanmaları da söz konusu olabilir.

Ne yapılmalıydı? Fréron'un gazetesi *Orateur du Peuple*'ün hiçbir kuşkusu yoktu.

İlk savaş Paris'in surlarının içinde olacak, dışında değil. Bu mutsuz kente üşüşen bütün kraliyet haydutları aynı gün yok olacaktır. Bütün departmanların yurttaşları, göçmenlerin ailelerini [rehin] tutuyorsunuz; o zaman bırakın halkın öfkesinden paylarını alsınlar; şatolarını, saraylarını yakın, hainlerin iç savaş tohumu ektiği her yeri harabeye çevirin... *hapishaneler komplocularla doludur...* nerede yargılanacaklarına bakın.

Bu tür retorikte *yargı*, yargısız infazın standart hüsnütabıydı. Marat "iyi yurttaşları Abbaye'e gidip, papazları ve özellikle İsviçreli muhafızların subaylarını ve suç ortaklarını yakalayarak kılıçtan geçirmeye" (*passer au fil de l'épée*) teşvik edince kuşkuya yer bırakmadı. Marat'ın metaforik ya da gazetesinin özelliği haline getirdiği bir tür cezai abartıyla konuştuğu, ciddi bir biçimde iddia edilmiştir. Ama okurlarından ve taraftarlarından retorik-

sel eğretilmeler ile fiili talimatları birbirinden ayırmaları neden beklensindi, bunu anlamak zor. Çünkü o sırada Marat *Ami du Peuple*'ü yayımlamayı bırakmıştı ve görüşlerini kenttin her tarafına yapıştırılan *placard*lar biçiminde basmak suretiyle onlara yarı resmi bir bildiri yetkesi veriyordu.

Başka bir *placard*ı alalım: Danton'un sadık arkadaşı şair ve oyun yazarı Fabre d'Eglantine yazmış olmasına rağmen, imzasız "*Compte Rendu au Peuple Souverain*." Cephede ölümüne bir savaş ile Paris'te önleyici bir darbe arasındaki bağlantıyı hiçbir şey bu kadar açık anlatamazdı:

Yurttaşlar, bir kez daha silah başına! Bütün Fransa mızraklarla, süngülerle, toprakla ve hançerlerle dolup taşsın; öyle ki herkes bir asker olmalı; bu alçak zorbalık kölelerinin saflarını dağıtalım. Kentlerde hainlerin kanı Özgürlük için ilk kırım [harfi harfine, *le premier holocauste*] olsun ki, ortak düşmanı karşılamaya giderken geride bizi tedirgin edecek hiçbir şey bırakmayalım.

Verdun'un düştüğü haberi Paris'e erken geldi, 2 Eylülde. O sırada en kötüsünü bekleyen *section* meclisleri, Popincourt *section*'unun yaptığı gibi, "yurttaşlar gitmeden önce komplocuların ölümü"nü isteyen teklifleri kabul ediyorlardı. Bazıları, Santerre'in Jakoben lider olduğu Gabelins gibi, Prusya şiddetine karşı rehine olarak göçmenlerin ve kralcılarının ailelerinin gözaltında tutulmasında ısrar etmekteydi.

Sonrasında olanların, Fransız Devrimi süresince herhangi bir tarafın yaptığı zalimliklerde bir eşi benzeri yoktu. Bu dehşetten rahatsız olan ve mesleki söylemlerinde bunu düşünmek için yeterince eğitilmeyen tarihçiler, bu noktada gözlerini başka yere çevirme ve olayı Devrimin dinamiklerinin ciddi herhangi bir analizi için "alâkasız" ya da arızı bir şey olarak önemsememe eğilimindedir. Bu yüzyılda, başka hemen her bakımdan devrimci tarih yazımına güçlü ve verimli bir katkı yapan Anglofon geleneğin, sanki üniversiteye yemeğe gelen bir misafir, öğretmenler odasında talihsiz ama anlaşılmaz bir kazaya uğramışçasına, hayli dikkat çekici bir sessiz mahcubiyet sicili vardır.

Fransa'da yakın zamana kadar eylül katliamlarıyla ilgili literatüre, ya karşı-devrimci şehitler menkıbesi ya da kayıtları ha-

giografik mitlerden bilinçli olarak temizlemeye koyulan Pierre Caron'un hacimli kitabı egemendi. Caron'un iddiası şuydu: Çağdaş kaynaklar dikkatle elenirse, dönemin daha "nesnel" bir anlatımı, taraflı değerlendirmelerden temizlenmiş bir anlatım ortaya çıkar. Sonuçta ortaya çıkan ve tarihçiler tarafından hâlâ saygıyla anılan kitap, bir entelektüel korkaklık ve ahlaki kendi kendini kandırma anıtıdır. Görgü tanığı anlatımlarını bilimsel bir güvenirlik endeksine göre değerlendirdiğini iddia eden Caron aslında, resmi devrimci versiyonu yansıtan anlatımlara ayrıcalık tanırken, bizzat mahkûmlardan (Abbé Sicard gibi) gelen kaynakları tanıma gereği "kuşkulu" sayarak dikkate almaz. Caron, olayı "nesnel tarihsel açıklama"nın keyfi standart kalıbına uydurma çabasıyla, katliamlarda bir bakıma kimsenin sorumluluğu olmadığını öne sürdü. Bu esasında gayrı şahsi birtakım tarihsel güçlerin kaçınılmaz sonucuydu: Kitlesel korku ve Caron'un sıkça ima ettiğine göre, 10 Ağustos kayıplarına karşı meşru bir intikam arzusu. Genel sonuç, devrimci tarihçiyi rahatlamaya yöneliktir: Kötülüğün bilimsel normalleştirilmesi.

Açıkçası, en az bir dört yüz kişinin soğukkanlılıkla katledilmesi, askeri krizin ve apokaliptik hapishane komplosu retoriğinin neden olduğu bir tür fobik durumun sonucuydu. Metropolün lağım pisliğine karşı Mercier'nin feryatlarının mantıksal sonucu olarak bir silahlı hıfzı sıhha ögesi de vardı. Atılacak çöpler, belirttiği bütün kirlilik kaynaklarını kapsamaktaydı: Yıldızlı aristokratlar, rüşvetçi papazlar, hastalıklı orospular ve saray dalkavukları. Ama bu insani enfeksiyonları ortadan kaldırma işi, Caron'un öne sürdüğü gibi genelleşmiş, ayrımsız bir kitlesel hareketlenme değildi. Aksine, François Bluche'ün cesur ve ferasetli bir anlatımla savunduğu gibi, katliamlar belirli, tanımlanabilir insan faillerin işiydi. Bu olayları tasvir eden, tarihçinin isterse dikkatini yoğunlaştırabileceği kaynaklar az değil. Kovuşturma yapmanın tarihçinin işi olmadığına ısrar edenlere, bilimsel nezaket adına yapılan seçici unutkanlığın da tarihçinin işi olmadığı yanıtı verilebilir.

Bir kere, kesinlikle önleyebilecek konumdayken yüzünü yana çevirip, katliamları önlemek için fazla bir şey yapmamanın sorumluluğunu taşıyanları bulmak zor değildir. En başta da İçişleri Bakanı Roland ve Danton. Roland, "Özgürlüğün çocukları kendi-

lerini kirletmemelidir," dediği "aşırılıklar"dan rahatsız oldu, ama ancak 2 Eylül'den sonra; o dönemde dilini tutarak sessizliğini korudu. Danton'un vurdumduymazlığı herhalde daha rezilceydi, çünkü polis komitelerinde ve *section*larda çok güçlü bir nüfuzu vardı. Doğrusu, katliamların başladığı gün, Fransızlara ve daha özelde Paris halkına kararlılık aşılanmazsa gerçekten toptan bir dağılma olacağı inancıyla, hayatının konuşmasını yapıyordu. Özellikle Roland hükümeti Tours'a taşımaktan yana olduğu için, Danton haklı da olabilir. Her neyse, konuşma kendi türünde ustaca ve kuvvetli bir askerliğe çağırıydı; aynı anda hem savaşa hazır oluşa ilişkin övünge bir otoportre hem de güven verici bir zafer manifestosuydu:

Patrie kurtarılacaktır... Her şey hareket halinde, herkes savaşmak için yanıp tutuşuyor... Halkın bir kısmı cephelere giderken, bir kısmı siper kazıyor ve bir kısmı da mızraklarla silahlanmış olarak kent ve kasabalarımızı savunacak. Paris bu işleri ikinci kez yapacak... Çalacak çanlar alarm işareti değil, *patrien*in düşmanlarına saldırma çağrısıdır. Beyler, onları yok etmemiz için cesarete, her zaman cesarete [*toujours de l'audace*] ve daha da fazla cesarete ihtiyacımız var, işte o zaman Fransa kurtulacak!

O zamanın haberlerinde Danton'un muazzam *vox humanası* (düşmanlarının ona "*canaille*ın [ayaktakımı] Mirabeau'su demesi boşuna değildi) olarak anlatılan hitabenin etkisi heyecanlandırıcı olmuş olmalı. Ama aynı zamanda Adalet Bakanı da Paris'te gerçekleşmek üzere olduğunu bildiği şiddete göz yumuyordu. Hapishaneler müfettişi Grandpré, Bakanın Komünle bir toplantı yaptığı Hôtel de Ville'e gelip, mahkûmların saldırıya açık olmasıyla ilgili kaygılarını dillendirince, Danton onu "*Je me fous bien des prisonniers; qu'ils deviennent ce qu'ils pourront!*" ("Mahkûmlar umurumda değil; başlarının çaresine baksınlar!") diyerek tersledi. Eylülün üçünde, Brissot'nun bildirdiğine göre Danton şunu iddia etti: "Paris halkını yatıştırmak için infazlar zorunluydu... vazgeçilmez bir kurban... *Vox populi, vox Dei* [Halkın sesi, Tanrı'nın sesi] bildiğim en doğru ve en cumhuriyetçi vecizedir."

Ayın ikisinde öğleden sonra önce Abbaye'de ve ardından diğer hapishanelerde korkunç oranda bir katliamın gerçekleştiği

anlaşıldıktan sonra bile Komün yetkililerinin yaptığı tek hareket, olup bitenleri araştırmak için *commissaire*ler atamak oldu. Ama bu kişilere katliamları durdurmaktan çok, şiddete hukuki bir saygınlık kazandırma görevi verildi. Aralarında 14 Temmuz'da Bastille hendeğinin *soi-disant* kahramanı ve 5 Ekim 1789'da kadınların lideri olan Stanislas Maillard da vardı. Şimdi de Maillard, en militan *sans-culott*elerin hizmetinde paramiliter bir sindirme birliğinin komutanı olarak etrafta dolaşıp hava atmayı seviyordu. Daha önce gayretkeş bir tutuklama subayı olmuştu ve şimdi de kırımın gerekçesi kabul edilen yargısız "hükümler"i üstlenmekle görevlendirilmişti.

İlk kitlesel katliam yeri Abbaye'di. *Mairie*'den silahlı korumalarla buraya getirilen yirmi dört papaz, Buci Caddesinde kalabalığın şiddetli saldırısından kıl payı kurtuldu. Ne var ki, hapishaneye vardıklarında başka bir kalabalık (olasılıkla daha önce saldıran ve yeni katılımlarla çoğalan grup) yargısız "hüküm" talebinde bulundu. Üstünkörü gülünç bir sorgulamadan sonra merdivenlerden itilip bahçeye indirildiler; bahçede bıçaklı, baltalı, nacaklı, kılıçlı, hatta testereli katiller onları bekliyordu. Bir buçuk saat içinde on dokuzu paramparça edildi. Hayatta kalıp gaddarlığa tanık olan beş kişi arasında, Monnot adlı bakkal Ulusal Muhafızın müdahalesiyle kurtulan Abbé Sicard da vardı. Daha sonra Mecliste, utanmazca ikiyüzlü bir lütufla, "*patrie* için bu kadar değerli birini" kurtardığı için Monnot'ya Hérault de Séchelles nişanı takıldı.

Daha sonra ayın ikisinde, yüz elli papaz için nezarethane olarak kullanılan Karmelit Manastırında kanlı sahne tekrarlandı. Eski keşiş yeni Jakoben Joachim Ceyrat'ın oraya topladığı papazlar bir yoklamaya tâbi tutuldu; ismi okunan çok kısa sorgulandı, bir "hüküm" verildi ve bilinen silahlarla öldürüldü. Şanslı olanlar kurşuna dizildi. Manastır bahçesinden kaçmaya çalışanların bazıları ağaçlara tırmanıp duvarın üzerinden kendini sokağa attı; şapele kaçanlar yerlerde sürüklenerek dışarı çıkarıldı, sopalarla dövüldü ve bıçaklandı. Katliamın ortasında Luxembourg *section*'ünün *commissairei* Jean-Denis Violette geldi ve işlemleri kısa bir süre durdurdu. Biraz daha resmi tarzda adli muamele birkaç kişinin "aklanmasını" sağladı, ama günün sonunda, Arles Başpiskoposu, Saintes ve Beauvais piskoposları ile kralcı Charles de Val-

fons da aralarında olmak üzere yüz on beş kişi *hahce vengeressee* (intikam baltası) maruz kalmıştı.

İzleyen günlerde, daha sora canilerin *travailımız* yani işimiz dediği –bunun için onlara belli bir ücret vaat edilmişti– Abbaye’e iadeyi ziyaretler yapıldı. Bir şekilde hayatta kalan ve “otuz sekiz saatlik ıstırapım” dediği öyküsü katliamın en iyi anlatımlarından biri olan subay Jourgniac de Saint-Méard’a göre, infazcıların “büyük ve ağırbaşlı sessizlik” içinde çalışmaları dehşeti ağırlaştırdı. Abbaye’deki mahkûmların üçte iki kadarı öldürüldü; bunların arasında Kralın oda hizmetçisi Champlosse, eski bakan Montmorin ve 20 Haziranda Tuileries’nin istilasından sorumlu olanları soruşturmaya çalışarak “hürriyeti ihlal etme” suçu işleyen iki sulh hâkimi, Buob ve Bosquillon da vardı. Kurtulanlar arasında, 1771’de Şansöyle Maupeou’nun “despotizmine” saldırmak için Rousseau’nun halk egemenliğiyle ilgili ilaçlarını borç alan Parlement üyesi avukat Martin de Marivaux da vardı. 1792’de Genel İradeden epeyce usanmıştı.

3 Eylül sabahı saat iki buçukta, Komün Genel Konseyinin sekreteri Tallien (aynı zamanda *commissaire*), mahkûmları korumak için geçiş belgeleri çıkarılmış olmasına rağmen, güvenliklerini sağlamak için *barrière*lerde askeri görevde çok fazla sağlıklı yurttaş bulunduğunu Konseye anlattı. Katliam devam ederken Meclisin az sayıdaki üyesinin oturup Pilatusçu bir tarafsızlık göstermesini olanaklı kılan ikiye bölünmüş komplosunun ilk örneği buydu. Başka bir *commissaire*, Guiraut, “halk intikam alırken adaleti de yerine getiriyor,” iddiasında bulunduğu kendisini temize çıkıyordu. Yasama Meclisine başka bir hapishanede, Bicêtre’de, bütün kente ciddi bir tehdit oluşturmadan halledilmesi gereken ciddi bir mahkûm isyanı olduğu iddiasında bulundu.

Bicêtre’de fiilen meydana gelen, ergen oğlanların sistematik katliydı. Abbaye’de, Karmelit Manastırında ve Saint-Firmin Manastırındaki nezarethanede kalanların neredeyse tamamı son iki haftada toplanan papazlar ve siyasi mahkûmlardan oluşmasına rağmen, benzer katliamlara sahne olan Bicêtre, La Force ve La Salpêtrière’de kalanlar adi suçlu, dilenci ve eski rejimin geleneklerine göre ailelerinin isteği üzerine tutuklanan kişilerdi. Bicêtre’de öldürülen yüz altmış iki kişinin kırk üçü on sekiz yaşından küçük-

tü; bunlardan on üçü on beş yaşında, üçü on dört yaşında, ikisi on üç yaşında ve biri on iki yaşındaydı. Öyle anlaşıyor ki, hapishanenin başgardiyanı, Boyer adında biri, kendi mahkûmlarını öldürmeye şevkle katılmış. Saint-Bernard'da yüzer hapishanelere götürülmeyi bekleyen yetmiş kadar hükümlü öldürüldü; La Salpêtrière'de kırktan fazla fahişe, çok büyük olasılıkla katillerin fiziksel aşağılamasına maruz kaldıktan sonra öldürüldü.

La Force'ta Prenses Lamballe, zamanını dua kitapları okuyup Kraliçenin korkan nedimelerini teskin etmeye çalışarak geçirdi. Yargıç, jüri ve infazcı olacak doğaçlama mahkemelerden birinin karşısına çıkarılınca, "10 Ağustos komploları"ndan haberi olup olmadığı soruldu ve yüreklice o gün hiçbir planın farkında olmadığını söyledi. Özgürlüğe ve Eşitliğe sadakat, Kral, Kraliçe ve monarşiye nefret yemini etmesi istenince, ilk yemini kabul etti ama ikincisini etmedi. Sorgu odasına bir kapı açıldı; orada baltalarla ve mızraklarla bekleyen adamları gördü. Bir ara sokağa götürülüp dakikalar içinde parçalanarak öldürüldü. Elbiseleri üzerinden çıkarıldı ve daha sonra açık arttırmayla satılacak yığının üzerine atıldı; başı kesilip bir mızrağın ucuna geçirildi. Mercier'ninki de dahil, bazı anlatımlar, edebe aykırı parçalama ve cinsel organlarının teşhiri konusunda ısrarlıdır -Caron'un arşivcinin dış dünyaya kapalı kesinliğiyle, özü itibarıyla anlaşılabilir diye önemsemediği bir öykü. Şurası kesindir: Baş Paris sokaklarından zaferle taşınıp Temple'a götürüldü; orada bir kalabalık Kralın odalarına daldı ve "halkın zorbalardan nasıl intikam aldığını anlasın diye" Kraliçenin pencereye çıkıp arkadaşının başını görmesini istedi. Marie-Antoinette ânında bayılarak bu işkenceden kurtuldu, ama hizmetçisi Cléry perdenin aralığından bakıp Prenses Lamballe'in havada savrulan sarı buklelerini gördü.

Pierre Caron'a göre, bu gibi şeyler, bu tür kitlesel histeri anlarında yapılan ne yazık ki kaçınılmaz "aşırılıklardan" başka bir şey değildi. Lamballe'in başının teşhir edilmesini, sanki pitoresk bir halk eğlencesiymiş gibi, "o günlerin geleneği" olarak tarif eder. Diğer zalimlik öykülerini aleni mit ve kralcı şehitler menkıbesinin konusu olarak önemsizleştirmek için her çareye başvurur. Öykülerin çoğu -La Salpêtrière fahişelerinin cinsel istismarı; Prenses Lamballe'in parçalanması; babasını kurtarmak için bir bardak kan içmek zorunda bırakılan Mme de Sombreuil'in hikâyeleri-

uydurma olabilir. Ama Caron'un bunları umursamaması, kısmen özel önem atfettiği *devrimci* kaynaklara kaydedilmemiş olmalarına, kısmen insanların, özellikle de Halkın Egemenliği adına hareket ettiğini iddia edenlerin bu kadar rezil şeyler yapmış olabileceğine inanmak istemeyişine dayanmaktaydı. Ama 1935'te yazıyordu. On yıl sonra Avrupa tarihi, modernliğin canavarlığı bir şekilde muaf tuttuğu fikrine bir kez daha uyandı.

Eylül katliamlarında Paris'teki bütün mahkûmların yaklaşık yarısı öldü. Abbaye ve Karmelit Manastırı gibi bazı yerlerde mahkûmların yüzde 80'inden fazlası can verdi. Yasama Meclisinin aciz üyeleri arasında, hatta Komünde, şahsen tanık olduğu sahnelere "acıklı" (*douloureux*) diyen Manuel gibi kişilerde pişmanlık, hatta çaresizlik işaretleri vardı. Ama Komün katillerin peşine düşmedi ve birçok üyesi, ölümleri yararlı bir beşinci kol temizliği olarak övdü. Taşradaki gayretkeşlere gönderilen işaret açıldı, nitekim sonraki iki hafta içinde çok sayıda yargısız hüküm ve infaz taşrada da meydana geldi; kurbanların neredeyse tümü papaz ve kralcı sanıklardı. Kırk küsur mahkûmdan oluşan bir kabile Orléans'tan Paris'e gönderiliyordu ve Yasama Meclisi, kabileyi güvenliği için Saumur'a yönlendirmeye karar verdi. Ama Paris'in en militan *sectionnaire*lerinden biri, "Amerikalı" Fournier, mahkûmların ilk plana uymasını sağlamak için silahlı bir grupla birlikte yola koyuldu. Versailles'da, Feuillant Dışişleri Bakanı de Lessart da aralarında olmak üzere, bütün kabile, önceden tasarlanmış gibi görünen bir planla katledildi.

Günlerce yerler süpürülüp sirkeyle yıkandı, ama La Force gibi bazı hapishanelerde kan lekeleri silinecek gibi değildi. Béricourt'un bir çizimi, kitlesel katliamın idare eliyle sıradanlaştırılmasını ifade eder. Sağ altta, üç renkli bir fulara sarmalanmış bir memur, cesetlerin atılmasını denetlerken, yanındaki bir kişi de bir deftere not alır. Onların sağında, başındaki kasktan tanınan bir *vainqueur de la Bastille* durur; başka biri kesilmiş başlara kayıtsızca bakar. Arabadaki adamlar işlerinden açıkça keyif alırlar.

Yasama Meclisinin son günlerinde ve onun yerini alan Ulusal Konvansiyonun ilk haftalarında, hiç de suçsuz olmayan Jironden politikacılar, ölümleri Jakobenlerdeki düşmanlarına saldırmak için bir sopa olarak kullanmaya çalıştı. Özellikle Brissot, kendi-

sinin ve arkadaşlarının da ölüm listesinde olduğuna ve kıl payı kurtulduklarına inanıyordu; bu inancı tamamen yersiz değildi.

Belki de hızla Konvansiyonun partizan kavgalarının bir özel-liği haline geldikleri için, katliamlar çoğu kez hizip atışmaların-da görülen vakalardan sadece biri olarak görülmüştür. Bu şekil-de algılanan ya da savaş paniğiyle bağlantılı geçici bir psikolojik sapkınlık olarak görülen bu olay, bir şekilde sadece sansasyonel, üstünkörü gözlemlere dayalı tarihin ilgisini çekebilecek, ciddi a-naliz değeri taşımayan bir şey olarak marjinalleştirilmiştir. Oysa eylül katliamları Fransız Devriminin merkezi bir gerçeğini –siyasi amaçlara ulaşmak için örgütlü cinayete bağımlılığını– her şeyden çok açığa çıkaran bir olay olarak açıklanabilirdi. Kralsız Fransa ilkeleri ne kadar erdemli sayılırsa sayılsın, bu ilkelerin bağlılık yaratma gücü ta başından itibaren ölüm temasına bağlıydı.

Çağdaş bir görgü tanığı, devrimci durumun ahlaki iğrençliğini kabul etmekteydi. Bir kadına yazılan, bitirilmemiş ve gönderilme-miş bir mektupta Claude Basire, Robespierreci militanlığın Jako-ben bir temsilcisi, inancını açığa vuruyordu:

Son üç gündür önümüzde olan iğrenç görüntülerle senin güzel gözlerin kirlenmedi... Mirabeau, ayrıntıları bakımından bir dev-rimden daha elim ya da iğrenç bir şey yoktur, ama imparator-lukların canlanması için sonuçları bakımından daha iyi bir şey de yoktur demişti. Olabilir, ama bu tür altüst oluşlarda ve bu tür korkunç krizlerde bir devlet adamı olmak ve sakın kalmak için cesarete ihtiyaç vardır. Kalbimi bilirsın, ruhumun durumuna ve konumumun korkunçluğuna karar ver. Duygulu bir adam [*homme sensible*] başını ceketıyla kapatıp hızla kadvraları geçmeli ve kendini hukukun tapınağına [Yasama Meclisi] kapatmalıdır.

Bluche'ün işaret ettiği gibi, Basire resmi koruma kabuğundan çıkmak zorunda kalınca, anlatımı kesilir. Meclis tarafından hapis-hanelere huzur getirmeye gönderilen altı komiserden biri olarak atanınca, "arabalarının yavaşlığına içinden sızlanarak" Abbaye'e yürür. "Birkaç meşaleden ve mumdan gelen kasvetli ışıkla aydın-lanan koyu bir karanlığın" bulunduğu binanın önünde duraksar ve aniden anlatısını da keser. İçerideki gerçeklik *coeur sensible* için âdeta katlanılamayacak gibiydi: Genel İradenin kehaneti bir kan ve kemik kurbanıyla ifade edilmişti.

II GOETHE VALMY'DE

Top sesleri neye benzer? Goethe'ye göre, "tepelerin uğultusuna, suyun çağlamasına ve kuşların ötmesine." Eylülün yirmisinde Argonne'un ormanlık tepelerinde, bir yıl önce XVI. Louis'nin ka-
 çışını berbat ettiği manzarada bu deneysel gözlemlerde bulundu. Goethe'nin hamisi Weimarlı Dük Karl-August'a Prusya ordusun-
 da bir alayın komutanlığı verilmişti. Yaz sonunda Fransa'ya doğ-
 ru ilerlemeye başlayınca, şair-filozofu da siyasal coşkudan çok, bilimsel bir merak duygusuyla peşine takıldı. Arkaik meşruiyet
 kadar Romantik eşitlikçilikten de fazla hoşlanmıyordu; hem dev-
 rimi hem karşı-devrimi aklın egemenliğinin acımasızca kesintiye
 uğraması olarak görüyordu. Ama bir kuşatma seferi, Goethe'nin
 karşı konulmaz bulduğu yeni bir dramatik deneyim sunmaktaydı.
 Karl-August, Goethe'nin Verdun'un bombardımanı sırasında eğer
 mümkünse savaşın renk tonlarını keşfetmek için muharebe alanı-
 nı gözlemlemesini tuhaf bulmasına rağmen, renk üzerine önemli
 eseri *Farbenlehre*'ye yol açacak derin düşüncelere daldı.

Valmy'de bir yay şeklinde dizilmiş Fransız topçularına yukarı-
 dan bakan bir sırtta kırmızı renk gördü. Top mermileri etrafında
 patlayıp havaya kavrulmuş toprak saçarken ve sonbahar yaprakla-
 rını tütülerken, "sanki insan son derece sıcak bir yerdeymiş ve ay-
 nı zamanda insanın içine oranın ısıısı geçmiş gibiydi; öyle ki, insan
 içinde olduğu çevreyle bir olduğunu hissediyordu. Gözler gücün-
 den ve berraklığından bir şey kaybetmez, ama sanki dünyanın, hem
 durumu hem çevresindeki nesneleri daha etkileyici hale getiren bir
 tür kahverengi-kırmızı tonu varmış gibidir. Herhangi bir kan kı-
 pırtısı algılayamadım, ama her şey ateşin içine yutulmuş gibiydi."

Günün sonunda, Goethe'nin tabiriyle bu "hararet" soğudu ve
 atına atlayıp zarar görmeden Prusya hatlarına döndü. Orada as-
 kerleri moral çöküntüsü içinde buldu. "Daha sabahleyin Fransız
 kuvvetlerin tamamını şişleyip yemekten başka bir şey düşünmü-
 yorlardı... ama şimdi herkes kendi başına takılıyordu, hiç kimse
 yanındakine bakmıyor ya da yalnızca lanet etmek ya da küfretmek
 için bakıyordu." Aslında Prusyalılar pek yenilmemişti, kayıp sa-
 yısı bakımından daha iyi durumda oldukları bile söylenebilirdi;
 çünkü onlar yüzden biraz fazla ölü ve ağır yaralı verirken, Fran-
 sızların zayıtı bunun yaklaşık üç katıydı. Fakat Brunswick'in

yüksek komutasından erata kadar genel kabul gören, Prusya ilerlemesinin ölümcül bir yara aldığı tespiti doğrudu. Ordularının yorucu hızı, ayın on dokuzunda Dumouriez ve Kellermann'ın kuvvetlerinin birleşmesini önleyememişti. Sonra Fransız tümenler, sırtları doğuya dönük Prusya ordusunun *gerisinde* durdu. Varsayalım ki, Brunswick batıda Marne üzerinden Paris'e doğru hızlı bir ilerlemeyi zorlamaya çalışabilirdi, ama büyük, iyi mevzilenmiş bir kuvvet cephe gerisiyle bağlantısını kesebilirdi. O yüzden, özellikle ordusu hastalıkla boğuştuğu ve eylülün olumsuz hava koşulları ilerlemeyi yavaşlattığı için, daha ileri gitmeden önce bu tehdidi bertaraf etmek şarttı.

Fransızlara gelince, Dumouriez'in "Thermophylae"miz dediği bir durak Prusyalılar ile Paris'in arasındaydı. Generalin stratejisi başından beri Avusturya Hollanda'sına bir karşı-saldırıyla Prusya ilerlemesini durdurmak olmuştı; ama bu strateji, Paris'teki Yürütme Konseyinin emriyle, Brunswick ordusunun yakın tehdidi püskürtülünceye kadar durdurulmuştu. Ayın yirmisinde, büyük bölümü gönüllülerden değil, muvazzaflardan oluşan Kellermann'ın birlikleri, Valmy tepesinde büyük bir yel değirmeninin aşağısında mevzi aldı. Orada önce yoğun bombardıman altında, sonra Prusyalı askerlere ağır top ateşiyle karşılık vererek pozisyonlarını korudular. Prusya tarzı ince bir çizgi halinde tepenin yukarısına doğru yürüyen bombacılar, vınlayan ve gümbürdeyen top ateşleri arasında "Ça Ira" söyleyen ve "Vive la nation!" diye bağırان Fransızları duyuyordu.

Fransız topçuları yerinden sökemeven Brunswick, cepheden bir hücumla kalkışmak yerine muharebeyi durdurdu. İki taraf da hastalıktan ve yiyecek sıkıntısından mustarıptı ve her biri diğerinin cephe gerisiyle iletişim hatlarına saldırıyordu. Akıllı davranan Dumouriez, Kellermann'ın daha geriye, Sainte-Menehould'a (Kralın posta müdürü tarafından tanındığı yer) çekilmesini sağladı ve Prusyalıların ileri hücumla geçmesi durumunda yolların ve tarlaların harabeye çevrilmesine emretti. Ama hücumla geçmediler. Ordusu zayıatla yarı yarıya inen Brunswick, koruyucu bir geri çekilmeye karar verdi ve böylece moralleri iyice bozdu. Goethe'nin hemen anladığı gibi, bu hem savaşta hem Devrimde hassas bir dönüm noktasıydı. Gece geç vakit, bir çember oluşturan ve bir türlü

yanmayan odunları tutuşturmaya çalışan yılğın askerlerle oturdu; Akıllı Adam olarak o günle ilgili ne düşündüğü soruldu. Sefer günlüğünde, "Birliği veciz sözlerle canlandırıp neşelendirmeyi alışkanlık edinmiştim," diyordu. Ama öne sürdüğü şey, kesinlikle tarafsız olmasına rağmen, züğürt tesellisi olmuş olmalı. "Bu yerden ve bu zamandan sonra dünya tarihinde yeni bir çağ başlıyor ve hepiniz bunun doğumunda hazır bulunduğunuzu söyleyebilirsiniz."

Paris'te, Valmy'nin sonucu daha bilinmeden, bu yeni çağa resmi bir ad verildi. 20 Eylül'den, Ulusal Konvansiyonun açıldığı günden itibaren, bütün devlet belgeleri "Fransız Özgürlüğünün Birinci Yılı" tarihini taşıyacaktı. Ayın yirmi birinde resmen ilan edilen Cumhuriyet, tarihsel zamanın yeni bir başlangıcıydı. Kral ve ailesinin ortaçağ kalesi Temple'a kapatılmasıyla birlikte, Paris'in etrafında kraliyet ailesinin cansız hatıraları siliniyordu. Tuileries'nin ele geçirilişinden sonraki gün, gönüllülerden oluşan büyük bir kalabalık, Victoires Meydanındaki XIV. Louis heykeli ni kaidesinden indirdi. Şimdi, bir ay sonra, Halk Egemenliğinin kutlayacak kendi askeri hüneri vardı. Aslında Valmy, Devrimden bu yana alınan askerlerle ve bir miktar gönüllüyle güçlendirilmiş olmasına rağmen, Guibert ve Ségun'un yeniden inşa ettiği eski kraliyet ordusunun bir zaferiydi. Ama Kellermann'ın "Marseillaise" ve "Ça Ira" söyleyen askerlerine ilişkin haberler dolaşıma girer girmez, despotizmin silahlı dalkavukları karşısında silahlı yurttaşın zaferi olarak gösterildi.

Dumouriez yenilmezlik retoriğine kapılacak biri değildi. Aslında aklı başında bir pragmatizm stratejisi izliyordu. Lafayette'in iki taktik hedefini miras almıştı: Prusya'yı Koalisyon'dan koparmak ve gerekirse isyankâr Paris'e karşı kullanılacak askeri gücü pekiştirmek. Valmy, saldırıya en açık durumdayken Prusyalılara yaklaşmak için bir fırsattı. Ne ki, Cumhuriyet ilan edildiği haberi cepheye ulaşınca, Kral Friedrich Wilhelm tutumunu sertleştirdi ve herhangi bir barışın önkoşulu olarak XVI. Louis'nin 10 Ağustostan önce tahta iade edilmesini istedi. Buna karşı Fransızlar, Prusyalılar ülkeyi tamamen boşaltana kadar görüşmelere devam etmek istemedi. Görüşmeler aniden kesildi; Fransızların taciz etmeyip daha çok izlemekle yetindiği Prusya ordusu, topallayarak utanç verici bir biçimde geri çekilip önce sınırı, sonra Rhine'i geçti.

Bu durum, bir grup küçük imparatorluk devletini, Biron'un merkezdeki saha komutanı General Custine'in saldırısına açık bıraktı. (Kellermann Metz'e postalanırken, Dumouriez'in ordusu da kuzeyde Belçika'ya yöneldi.) Ekimin sonunda prens-piskoposların, elektörlerin, imparatorluk şövalyelerinin ve şansölyelerin canlarını ve mallarını taşıyan araba katarları, Speyer, Worms ve Mainz gibi, Rhine'in sol yakasındaki kentlerden ayrıldı. Mabeyinciler, yargıçlar, *Kapellmeister*ler, postacılar, av ustaları –bu kepekli ekmek prensliklerini, vazgeçilmez bir biçimde alışık oldukları rokokö üslubuyla sürdüren maiyetin tamamı– da onlarla birlikte gitti.

Aniden kurtuluşun bekçisi makamına oturan avuç dolusu entelektüel, gazeteci ve profesörün tezahürat yaptığı Fransızlar yürüyüş halindeydi. Bildiriler yerel ahaliye “despotizmden” ya da “kölelikten” “kurtuluşu” vaat ettiği halde, elde ettikleri şey özgürlüğün bedeli olarak dayatılan yüksek tazminatlar ve acımasız isteklerdi. Bu durum sonraki yirmi yıl boyunca Fransız işgalinin örüntüsü olacaktı, ama ilk karşılaşıldığında acımasız bir sürpriz oldu. O zamana kadar Fransız yanlısı olan Mainzli kütüphaneci Georg Forster'in Custine'e yakındığı gibi, “Başından itibaren onlara ‘her şeyi almaya geldik’ denilseydi,” hemşerileri daha az aldanmış olurdu.

Fransız kuvvetleri yalnızca Almanya'da değil, Chambéry ve Nice'in *la Nation*la “yeniden birleştiği” Savoy'da da saldırıya geçince, Dumouriez Konvansiyonu Hollanda'da Avusturyalılara karşı harekete geçmeye ikna etti. Orada, Habsburg egemenliğine karşı, 1789'da kısa süreli bir Belçika devleti yaratan ayaklanmanın bir tekrarıyla desteklenmeyi bekliyordu. Ama belirleyici faktör, Avusturyalıları def etme coşkusundan çok, Dumouriez'in muharebeye getirebildiği askeri kuvvetin büyük üstünlüğüydü. Hem insan hem top sayısı bakımından neredeyse onların iki katıydı. 6 Kasım'da Mons kentinin hemen kuzeyindeki mevzilerine saldırdı; geniş bir cephede hücumla geçerken bir birliği de arkadan çevirmeye gönderdi. Avusturya süvarisinin karşı saldırısına uğrayan Fransız mevzileri, özellikle gönüllülerin cephe hattını istikrarsızlaştırdığı yerlerde, çökmenin eşiğine geldi, ama her seferinde toparlanmayı başardılar. Avusturyalılar aniden arkalarında Fransız askerlerini görünce Jemappes boşaltıldı; ordunun yaklaşık üçte

biri, ölü ya da ağır yaralı dört bin kadar asker muharebe meydanında bırakıldı. Mons 8 Kasımda kapılarını Fransızlara açtı ve bir hafta sonra Dumouriez'in muzaffer birlikleri Brüksel'de Royale Meydanını yürüyerek geçti.

Fransa'da, savaşı tedirgin bir savunma eyleminden Brissot'nun vaat ettiği "evrensel özgürlük için haclı seferi"ne dönüştüren Valmy değil, Jemappes'ti. Baskı resimcilerin ilk muharebeye oldukça zayıf tepkisinin aksine, her tarafa taşan baskı resimler Avusturyalılar karşısındaki zaferi kutladı. Eski rejimde Versailles'da düzenli olarak sahne alan oyuncu grubu Montansier artık yurtsever dramda uzmandı; Paris'te moralleri yükseltmek için Devrimden kahramanlık sahnelerini yeniden canlandırdı. Jemappes'tan sonra, turnelerini savaş alanına kadar götürüp muharebenin dramatik bir anlatımıyla (topların ve savaş meydanından kaçan beyaz üniformalı korkak Avusturyalıların görüldüğü bir anlatım) askerleri eğlendirdiler. Askerlere eylemlerinin tarihsel önemde olduğu duygusunu verdikten sonra başkente dönüp *Jemappes Muharebesi*'ni sahnelediler.

Konvansiyon, bu sert yenilmezlik atmosferine karşı bağışık değildi. Robespierre savaşa karşı olmasına ve Dumouriez'in bağımsız bir Belçika'yı Paris'in üzerine yürümek için bir üs olarak kullanmak istediğinden kuşkulanasına rağmen, Jemappes'tan sonra vekilleri saran askeri coşku dalgasının üstesinden gelememi. Küçük Zweibrücken prensliğinden Fransız koruması isteyen mektuplar alınmıştı ve buna yanıt olarak, kasımın on dokuzunda Konvansiyon dramatik bir hamle yaparak, "özgürlüğünü kazanmak isteyen herkese" yardım sözü verdi. Konvansiyondan çıkan bütün sözler gibi bu ilk "propaganda kararı" da iki düzeyde etkili oldu. Retorik olarak, Avrupa tarihinde ilk devrimci savaş manifestosuydu. Ama Fransız Devrimine ulusal onurun aldığı yaraların ve Fransız yurtseverliği geleneğini yeniden canlandırma ihtiyacının neden olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Öyle ki, Etienne Clavière gibi devrim dostu *étranger*lerin varlığı ideolojik bir propaganda savaşına bağlılığın işaretlemiş gibi görüldüğü halde, çok daha fazla pragmatik olarak tanımlanan devlet çıkarları her zaman ağırlıktaydı. 26 Kasımda Brissot, "Bütün Avrupa alevler içindeyken sakın olamayız," uyarısında bulunduğu, kafasında ya müttefik uydular ya da sınırda tampon bölgeler yaratacak stra-

tejik bir yayılma fikri vardı; ancak bu bölgelerin arkasında Devrim yeterince korunabilirdi.

Bağımsız bir Belçika böyle bir bölge olacak mıydı? Kasımın sonunda Konvansiyonda birçok vekil, kendi dış politikasını yürüttüğü (örneğin gönüllü borç karşılığında Katolik Kilisesinin mallarını koruma sözü vererek) bilinen Dumouriez'in askeri bir beyliğine dönüşmesinden endişeliydi. Buna karşı koymak için Konvansiyon 15 Aralıkta, Avrupa kamuoyuna çok daha radikal görünen bir karar aldı; karara göre, Fransız askeri yetkilileri, feodal rejimin yıkılmasını da kapsayan Devrimin temel yasasını, işgal edilen topraklarda uygulamak zorundaydı. Nasıl ki "insan hakları" artık temeli doğaya dayanan evrensel bir zilyetlik sayıldıysa, benzer bir doğa aksiyomu Devrimin toprak sınırlarını tanımlayacaktı. Dumouriez ve Danton bu sınırların coğrafi engellerle zaten belirlendiği konusunda hemfikir: Pirene Dağlar, Alp Dağları, Rhine Nehri, Manş Denizi ve Akdeniz. Yani bir "kurtuluş" politikası, İsviçre sınırında Mont-Terrible Departmanı haline gelen Porrentruy ve Savoyard Nice gibi bölgelerde bulanıklaşıp, kibarca *réunion* denilen bir ilhak politikasına dönüşüyordu.

Bununla birlikte, "ulusal sınırlar"ın ilan edilmesi, Fransız kolonların bu sınırlar içinde kalacağını ima etmiyordu. Aksine, kral koloniyonları tarafından tehdit edildiği sürece ya da despotizmin boyunduruğu altında inleyen halklar davet ettiği sürece, Fransızlar nerede olursa olsun düşmanla savaşmaktan çekinmeyecekti. Bu saldırının araçları da ortodoks kalmak zorunda değildi. *Ci-devant* Marki de Bry ilk uluslararası terör örgütünü kurmayı önerdi: "Zalimi öldürenler" [Tyrannicides], yani kralları ve yabancı orduların komutanlarını suikastla öldürmeye gönderilen iki yüz sadık özgürlük savaşçısı.

Gerçekten de, Goethe'nin uyardığı gibi, bu dünya tarihinde yeni bir uğraktı.

III "KİMSE SUÇSUZ HÜKÜM SÜREMEZ"

En azından bir devrimci baskı resim, I. Fransız Cumhuriyetin doğumunu ürkütücü bir berraklıkla gösterir. Heybetli bir *sansculotte* kadının bol gömleğinden bir bebek –efsaneenin bize anlattığına göre bir *citoyen né librein* (özgür doğan bir yurttaşın)

cisimleşmesi- düşer. İri cüsselidir ve başından itibaren açıkça mücadelecedir. Ama tarihinin başlangıcında, daha selim bir etki yaratmak için kullanılan bebeklik metaforu örnekleri de vardı. Örneğin Orne Departmanı 11 Eylülde Konvansiyona vekil seçimini bir vaftiz töreniyle damgaladı (Muerthe Departmanının yaptığı gibi). Emekli Jironden subay Dufriche-Valazé vaftize ev sahipliği yapmasına rağmen, seçmenler meclisinin tamamı, genç bir gönüllünün kızı olan bebeğin vaftiz babası sayıldı. Üç yüz lira toplanıp Madeleine Chuquet adlı anneye verildi; o da bu onura lâyık olmak için çocuğuna Aluise Hyacinthe Electeur adını verdi.

Seçimler benzer bir siyasal masumiyet hareketini temsil etmeliydi: Egemenliğin devredildiği formları yeniden kurması için egemenliğini Halka iade etmek. Seçimler (13 Ağustosta kararlaştırılan) Kralın açığa alınması konusunda bir referandum değildi; çünkü seçmen meclislerinde birkaç monarşist yer almasına rağmen, 10 Ağustos onları ciddi bir siyasal güç olarak sahneden silmişti. Parisli *sans-culotteların* silahlı seferberliği konusunda Jirondenlerin çekinceleri ne olursa olsun, o ayaklanma kararına karşı çıkarak karşı-devrimci gibi görünecek değillerdi. Bu yüzden, Yasama Meclisinin yasal biçimlerine bürünen Roland ve arkadaşlarının egemen olduğu bir hükümet, genel erkek oyuna dayanan birinci derece meclisleri ile seçmen meclislerinin toplanmasına ilişkin ayrıntılı talimatlar gönderdi.

Ne var ki, sonuçlar fiili demokrasiden uzaktı. Sayıları öğrenmek son derece zor olduğu halde, oy kullanma hakkına sahip yedi milyon kişinin yüzde 6'sından fazlasının oy kullanmış olması olası görünmüyor. Yine fiilen kullanılan daha az sayıda oydan daha radikal bir rejim çıktı. Elbette seçimlere bu ilgisizliğin nedenleri vardı. Kuzeyde ve doğuda askeri bir kriz, gücünden bir şey kaybetmeden devam etmekteydi ve iki departman meclisi, muharebe meydanından uzaklaşmak için toplantı yerlerini telaşla taşımak zorunda kaldı. Büyük kentlerde siyasal atmosfer o kadar tehlikeliydi ki, seçime katılmak kendi başına bir cesaret işiydi. Paris'te seçmen meclisi eylülün ikisinde, hapishane katliamlarının ilk gününde Jakobenler kulübünde –en tarafsız yer değil– toplandı. Diğer on departmanda olduğu gibi, başkentteki oylama da açıksözlü beyanla, korkutmaya açık bir yöntemle yapıldı. Öne sürüldüğü

gibi, oradaki işlemler sürekli şamata çıkarmaya yetecek kadar açık olsa bile Robespierre, Marat, Robert, Santerre, Danton, Fabre, Desmoulins ve oyuncu Collot d'Herbois da aralarında olmak üzere, en militan yirmi dört Jakobenî Paris'in aday listesinden silmesi pek tesadüf olamaz. Fransa'nın diğer yerlerinde hasat mevsiminin daha sıradan baskıları seçime katılımı düşürmüş olabilir.

Nedenleri ne olursa olsun, seçimlere katılımın düşüklüğünün 10 Ağustosun üstü kapalı reddi anlamına geldiğini varsaymak yanlış olur. Konvansiyon seçimlerine ilişkin Alison Patrick'in yaptığı kapsamlı çalışma, hem gürültücü izleyicilerin hem silahlı kalabalıkların oy verme işlemlerine açık müdahalesinin şaşırtıcı derecede az olduğunu gösterdi. Dahası seçimler, ülkenin büyük bölümü Paris katliamlarından haberdar olmadan ya da ayrımsızlığının farkına varmadan önce tamamlandı. 10 Ağustosun resmi anlatımı genellikle kabul edilmekteydi; buna göre, Paris'te bir halk ayaklanması kralcı bir askeri darbeyi önlemişti. Ancak o yılın sonunda Kralın yargılanması ve idamı, Fransa'nın bütün bölgelerinin memnuniyetsizliğini, düpedüz bir ayaklanmaya yaklaştıracak kadar yoğunlaştırdı.

Seçimleri, radikal bir kopuş için değil, daha çok yakın geçmişin devamı için bir oylama olarak yorumlamak bile olanaklıdır. Konvansiyonun yedi yüz kırk dokuz üyesinin en az iki yüz beşi Yasama Meclisinin, seksin üçü de Kurucu Meclisin üyesiydi. Özellikle Yasama Meclisi üyelerinin yeniden seçilmesi, anlaşılan, anayasal monarşi deneyimini doğrudan yaşamış ve XVI. Louis'nin elinde devam edemeyeceğine kefil olabilen yasa koyuculara inanma eğilimine işaret etmekteydi. Geri kalanlar, yerel siyasette, genellikle yerleşik yönetimlere sesli muhalefette öne çıkan kişilerden oluşmaktaydı.

Konvansiyon görece gençlerden oluşan bir organdı. En kalabalık yaş grubu, yaklaşık dörtte biri, kırkına merdiven dayayanlardı; ama kanı kaynayan genç cumhuriyetçiler de az değildi, nitekim siyasal çatışma yaş yelpazesinin en fazla genç ucunda belirgindi. Konvansiyon kendisinden öncekilerden de fazla bir hukukçu topluluğuydu. Toplamın yüzde 47'si şu ya da bu düzeyde bu mesleğe mensuptu; Konvansiyonun kuruluş amacının bir mahkeme kurmak olduğu düşünüldüğünde, bu çok önemlidir. Bariz bir biçimde temsil edilen bir grup da elli beş yurtsever din adamından oluş-

maktaydı (Rabaut Saint-Etienne de aralarında olmak üzere, dokuz Protestan ve Fauchet ile Grégoire da dahil, en az on altı anayasal piskoposu kapsıyordu). Varennes'de Kralı durduran posta müdürü Drouet'nin aralarında bulunduğu elli bir memur ve kırk altı hekim vardı. Karşıt uçlarda en az bir yoksul köylü (Jacques Chevalier) ile eski bir Palais-Royal prensi ve toprak sahibi (artık Philippe-Egalité olarak tanınan Philippe d'Orléans) de vardı.

Bu yaş aralığı, meslek ve siyasal deneyim tablosu, hikâyenin tamamını anlatmaz. Yayınlarıyla zaten muazzam bir nüfuza sahip olan bir grup gazeteci, yazar ve broşürcünün yasama organına girmesi, sayılarının gösterdiğinden çok daha fazla önemliydi. Örneğin *Annales Patriotiques*'in Jironden editörü Carra, en az sekiz ayrı departmanda seçilmeye yetecek kadar oy aldı (Robespierre yalnızca iki departmanda seçildi). Fréron, Marat, Desmoulins ve Brissot (ünü *Patriote Français* okurlarının çok ötesine uzanan) ile birlikte bu yazarlar, gazeteciliklerinde tercih ettikleri suçlayıcı, duygu sömürsü yapan üslubu meclis tartışmalarına da taşıdı. Bu üslup, Vergniaud gibi Jirondenlerin tercih ettiği daha süslü hitabet tarzıyla karşı karşıya gelince, sonu belli olmayan dram sahneleri, hatta sözel şiddet üretti –birbirine yumruk sallayan ve salonun diğer ucundan duyulacak kadar bağırان Marat ve Guadet.

O nedenle, Konvansiyon üyelerinin küçük bir bölümünün düşmanlıklarının, görüşmelere başından itibaren biraz sert bir ton kazandırması olanaklıydı. En kesin düşman kamplar Yasama Meclisinin ve biraz daha az oranda Kurucu Meclisin eski üyeleri arasında oluştu. Bu grupların modern parlamenter partilere hiçbir şekilde benzememesi, özellikle kutuplaşmanın merkezi olan bağnazlarda husumetin gerçek zehrini gizlememelidir. Yasama Meclisinde olduğu gibi, bariz bir biçimde birbirlerinden uzak oturarak savaşı ilişkilerine ifade kazandırdılar. Robespierre'in müttefikleri, Başkan'ın kürsüsü salonun diğer tarafına taşındığı için onun sağında kalan ve hizbe Dağlılar adını kazandıran, duvara dayalı yüksek sıraları aldı. Feuillantların eski sıralarından uzak duruldu; sanki oralarda oturmak kralcı damgası vuraçakmış gibi. Ama çok geçmeden, Manège'de Jirondenlerin kuvvetlerini topladıkları alan oldu. Aşağıda, tartışma yerine doğru, toplu halde Ovalılar olarak bilinen bağımsız vekiller çoğunluğu vardı. Bun-

lar tutarlı bir bütün halinde oy vermek yerine, bireysel konularda yapılan savunmaların ikna ediciliğine göre bireysel tutumlarını değiştiriyorlardı. Bununla birlikte, yönsüz ya da amaçsız bir grup değillerdi; aralarında Sieyès gibi deneyimli ve zeki adamlar, ilerde yaptığı müdahaleyle Kralın kaderini belirleyecek hukukçu Bertrand Barère gibi belagatli kişiler vardı.

Toplumsal köken, mesleki geçmiş, hatta siyasal deneyim bakımından Jakobenleri Jirondenlerden ayırt eden hiçbir şey olmamasına rağmen, bu durum onların Robespierre ve Brissot gibi birkaç tanınmış çekirdek üye etrafında dolaşan farklılaşmamış insan grubu oldukları anlamına gelmez. Çarpıcı sayıda Jironden denizcilik ve liman kentlerinden –yalnızca Bordeaux’dan değil, Brest ve Marsilya’dan da– gelmekteydi ve Paris’in Devrimin seyrini belirleme iddialarına genel olarak karşıydılar. Robespierre ise aksine, hem Jakobenlerde hem Konvansiyonda Parislileri devrimci dinamizmin yıkılmaz kaynağı olarak övme zahmetine katlandı. Dağın liderlik zirvesinde saldırgan başkentliler olmasına rağmen, yamaçlarında ve eteklerinde Fransa’nın her yerinden gelen Jakobenler vardı. Genellikle departmanları ne kadar uzaksa, kendi küçük Jakoben şubeleri içinde saf devrimci inanç saydıkları şeyi savunurken kendilerini o kadar çok kuşatılmış hissetmişlerdi. Paris’e gelince, gruba özel bir gayretle ve dayanışmayla sarıldılar. O nedenle, Jirondenlerin kendilerini taşra özgürlüğünün muhafızı gibi gösterme girişimlerine itiraz etmeleri olasıydı. Jirondenler silahlı tehdide karşı Konvansiyonu korumak için özel bir muhafız birliği oluşturmayı isteyince ve Marsilya vekili Barbaroux aynı amaçla hemşerilerini harekete geçirmeye çalışınca bu durum su yüzüne çıktı.

Jirondenler kendilerini keyfi güruh gaddarlıklarına karşı yasallığın koruyucusu gibi de gösterdiler ve tamamen de haksız değillerdi. Katliamların korkunç ayrıntıları ortaya çıkınca, bunların sorumluluğunu Komüne ve dolayısıyla Jakobenlere yıkmak için olası her fırsattan yararlandılar. İlk üç ayda Konvansiyonun başkanlığına ve sekreterliğine egemen oldukları için, konuşmacıların sırasını belirleme, hatta tartışma konularını saptama olanağı buldular. Ama bu gücü o kadar kabaca kullandılar ki, bağlantısız Ovalıların desteğini almak yerine onlardan yabancılaşmaya başladılar. Bazı Jakoben militanlar katliamlarda gerçekten rol oynar-

ken, Roland gibi Jirondenlerin de masum olmadığı birçok kişinin malûmuydu. Suikastçının bıçağından son anda kurtulduklarına inanan Vergniaud ve Gensonné gibi vekiller, kendilerini Dağlılar-daki düşmanlarıyla bir ölüm kalım mücadelesi içinde gibi görüyordu. Muhalefete saldırıda sergiledikleri coşku, kafayı *patrienin* çıkarlarından ziyade karşılıklı kişisel suçlamalara takmış gibi görünmelerine neden oldu.

29 Ekimde *La Sentinelle*'in editörü Louvet'nin Robespierre'e karşı başlattığı feci saldırıda, kişisel atışma takıntısı çok belliydi. Cicero'nun Catilina'ya saldırma biçimini ödünç alan Louvet, Robespierre'i bir kişilik kültü yaratmakla, kendisini halktan üstün görmekle ve diktatörlüğe heves etmekle suçladı. 5 Kasımda Robespierre, Louvet'nin benlik takıntısı yaklaşımını birçok bakımdan haklı çıkaran, ama soyut siyasal ve felsefi ilkelere başvurarak Devrimci "Ben"i aşâğılık bir kusurdan kuşku duyulamaz bir erdeme dönüştürmeyi beceren bir konuşmayla karşı saldırıda bulundu. Yalnızca polemik bataklığını eşeleleyen rezil bir oportünist, diye ima ediyordu Robespierre, onun fodulluğunu kişisel hırsla birbirine karıştırabilirdi. Aksine, bu "Ben," kendini Tarihsel Hakikatin havuzu hissetmekle bağlantılı tevazudan doğdu. (Bu görüşün alaydan çok saygıyla karşılanmış olması, üslup savaşını zaten kazandığını gösterir.) Kendisini akladıktan sonra, aşırı şiddet suçlamalarına karşı Devrimi savunmaya geçti. Bu suçlamayı getirenler Devrimin 1789'da ta başından itibaren geleneksel standartlara göre "yasadışı" olduğunu ve hayatta kalmasının Halkın sunduğu güce bağlı olduğunu bilmiyorlar mıydı? Devrimi çağdışı ahlak standartlarına göre yargılamaya çalışmak zaten gereksiz bir özür çabasıydı. Daha kötüsü, halk ayaklanmasını *doğal* meşruiyetinden yoksun bırakmaktı. Konvansiyona şunu sordu: "Siz devrimsiz bir Devrim mi istiyorsunuz?"

Aynı çekişme, Valmy ve Jemappes'tan sonra tek başına Konvansiyonun bütün enerjisini tüketen bir konuda tekrar su yüzüne çıktı: Kralın yargılanması. Kral ve ailesi Temple'da hapisteyken statüko sonsuza kadar sürdürülemezdi. Hakkında dava açıldığı sürece, 21 Eylülde cumhuriyetin ilan edilmesi bir yana, 10 Ağustos eylemi bile eleştiri konusu olurdu ya da en azında yeterli kamusal meşruiyete sahip olmazdı. Yine de Jirondenler (bazıla-

rı ayaklanmadan hemen önce saraya şirin görünmeye çalışmıştı) bir yargılama olasılığından tedirgin olmuş olmalılar ve yargılama yoluna taş koymak için ellerinden geleni yaptılar. Ama Konvansiyonda oturan hukukçular için, Kralın, görevden alınmasını ve belki şahsen ortadan kaldırılmasını haklı çıkaracak kadar korkunç suçlar işlediğinin ve ihanet ettiğinin kanıtlanıp, monarşiye karşı çıkışlarının hukuksal olarak haklılaştırılması zorunluydu.

İki ön komisyon kuruldu. Başkanlığını Dufriche-Valazé'nin yaptığı ilk komisyon, dava açmaya yeterli kanıt olup olmadığını öğrenmek için evrakla dolu dağ gibi sandıkları, kutuları ve un çuvallarını incelemeye koyuldu. Toulouselu hukukçu Mailhé'nin başkanlık ettiği daha süratli ikinci komisyon, dokunulmazlığı 1791 anayasasıyla garanti edilen Kralın gerçekten yargılanıp yargılanamayacağı, eğer yargılanacaksa uygun mahkemenin ne olacağı konusunda rapor hazırlayacaktı. Zorluk, Kralın görevden alınmasını gerektiren suçları (silahlı ayaklanmayı teşvik, geri dönmeme niyetiyle ülkeden ayrılma vs) anayasanın açıkça belirtmiş olmasından kaynaklanıyordu. Tek ceza olarak da tahttan indirmeyi belirtiyordu. Louis zaten zorla tahttan indirildiği için, katı bir hukuksal yorumla, tahttan indirildikten *sonraki* suçlar için bir yurttaş olarak yargılanabileceği savunulabilirdi. Temple'ın duvarları arasında bu tür suçların işlenmesi zordu.

Mailhe komisyonu 6 Kasım'da raporunu sunmak için Konvansiyona geldiğinde, yargısal dürüstlükten çok genel ilkelere başvurarak bu dikenli konulardan kaçındı. Anayasaya göre istenen dokunulmazlık, Hükümran Ulusun verdiği bir nitelikti ve aynı el tarafından kolaylıkla geri alınabilirdi. O yüzden Kral hem bir kamu görevlisi hem bir yurttaş olarak yargılanabilirdi. Aynı nedenle, bu hükümranlığın şimdiki cisimleşmesi Ulusal Konvansiyon uygun mahkeme olabilir ve olmalıdır; çünkü ne normal bir mahkeme ne de Konvansiyonun atadığı özel bir mahkeme, bu büyüklükte bir davayı ele alma yetkisine sahip olabilir. Dahası hüküm, hükümran bir organın üyeleri olarak her vekilin oyuyla belirtilmelidir.

Bir yanda soyut ilkeler ile diğer yanda yargısal doğruluk arasında sağlanan bu beceriksiz uzlaşma bir hafta sonra, Konvansiyon eski *conseillers du Parlement* Hérault de Séchelles başkanlığında Mailhe komisyonunun raporunu tartışmaya başlayınca acı

bir biçimde ortaya çıktı. Küçük bir vekil azınlığı (en açık sözlüleri Morisson'du) dokunulmazlıkta ısrar etti. ("Aynı fikirde olmayanlara hain damgası vuranlara" da karşı çıktı.) Bazı Jirondenlerin ve Grégoire gibi birçok Ovalının da dahil olduğu daha büyük bir grup şuna inanıyordu: "Mutlak dokunulmazlık bir garabet olur, çünkü suçlarının cezasız kalacağını bilen insanları suça kışkırtır. Her şeyi ihlal eden kralı, dokunulmaz ilan etmek ve yasaları ihlal ederken onu yasalara uymakla suçlamak... yalnızca doğaya değil, anayasaya da karşı gelmek olur."

Ama eksiksiz bir yargılama ilkesine en yıkıcı saldırı sağdan değil soldan geldi ve Fransız Devriminin ilk meclis konuşmalarının en ünlüsünde yapıldı. Hatip, 1789'da Robespierre'e tapan mektup arkadaşı ve yirmi beş yaşında en genç Konvansiyon üyesi olan Louis-Antoine Saint-Just'tü. Saint-Just uzun bir şiirin, genellikle (ama ancak büyük bir cömertlikle) pornografik olarak nitelenen "Organt"ın yazarı olarak Paris'e gelmişti. Robespierre'den açıkça etkilenen Saint-Just genç bir stoacı tarzı geliştirdi ve züppeliğe verdiği ödünler zekâsının acımasızlığını daha rahatsız edici hale getirdi. Omuzlarına düşen siyah saç bukleleri, bir kulak memesi-ne asılı altın küpe ve Saint-Just'ün alışılmış ifade tarzı dikkatle düzenlenip ulaşılmaz bir mesafe koyma biçimine dönüştürüldü.

Açıklamaları Robespierre'in devrimci davranışın nesnel ahlakıyla ilgili tezini soğuk bir sonuca götürdü. Krala yargılanma olanağı sunmak suçsuz olma olasılığını varsaymaktı. O durumda da, 10 Ağustos devriminin kendisi tartışmaya açık olurdu ki, bu da Konvansiyonun varlığının yadsıdığı bir şeydi. Söz konusu olan bir yurttaşın, siyasal yapı içinde birinin suçlu ya da suçsuz olması değil, tanımı gereği siyasal yapının dışında olan birinin uyumsuzluğu. Nasıl ki Louis zorba olmadan yapamadıysa (çünkü "kimse suçsuz hüküm süremez"), varlığı zorbalığın yıkılmasına dayanan Cumhuriyet de onu ortadan kaldırmadan edemezdi. Gereken tek şey acele bir sürgündü, bu urun Ulusun bünyesinden ameliyatla çıkarılıp atılmasıydı. Cumhuriyetin yaşayabilmesi için kral ölmeliydi. Bu kadar basit.

Vardığı sonuçlar vekillerin çoğunluğu için tatsız olmasına rağmen, Saint-Just'ün konuşması Konvansiyonun hem içinde hem dışında şaşırtıcı bir etki yarattı. Jirondenleri savunma pozisyonuna

soktu, çünkü daha fazla ikircikli konuşmanın bizzat Cumhuriyete karşı bir itiraz gibi görünmesini sağladı. Cumhuriyeti kuran kararname'nin bir halk oylamasına sunulmasını isteyerek böyle bir ikircikli tutumla kısa bir süre oynadılar. Ama kasımın son haftalarında gerileyebilecekleri tek olası savunma konumunun, bir yargılamayı kabul edip hükmü etkilemeye çalışmak ya da her ikisini de halkoyuna sunmak için bir kampanya başlatmak olduğu anlaşıldı. Bu en azından Robespierre'in sürekli tekrarladığı Jakoben tutumu, halkın 10 Ağustosta zaten bir yargılama yaptığı tutumunu savuşturacaktı. Jakoben tutuma göre, Kral için geriye kalan tek şey hükmü duymak ve derhal tahtan indirilmektir. Başka bir şey, tanımı gereği, Cumhuriyet *aleyhine* bir hüküm olacaktı.

Jirondenlerin mecbur kaldığı çark etme, 20 Kasım'da Roland'ın Konvansiyonun huzuruna dramatik çıkışıyla hızlandı. Birçok vekilin sinir bozucu bulduğu bir böbürlenme havasıyla Roland, Kralın atadığı bir çilingirin verdiği malûmat üzerine, muameleler üzerinde doğrudan etkisi olan bir yığın belgenin bulunduğu demir bir kasanın keşfedildiğini anlattı. Bir gizem havasını koruyan Roland, belgelerin Dağlılara bir şekilde geri adım attıracağını ima etmeyi başardı; bu yüzden birçok Dağlı, birçok Ovalıyla birlikte, Roland'ın Konvansiyondan hiçbir tanık olmadan *armoire de ferri* açma işini üstlenmesine ânında öfkelenmişti. Kanıtları saklamış ya da tahrif etmiş olabileceğine ilişkin suçlamalar havada uçuştumtu. Ama esas ayrıntılar ortaya çıkınca, Kralın Breteuil'e yazdığı ve anayasaya "saçma ve iğrenç" diyen mektuplarda gerçekten de ciddi suç kanıtları bulunduğu anlaşıldı. Anayasayı görünürde kabul etmesinin, baskı altında alınmış ikiyüzlü bir taktikten ibaret olduğu ortaya çıktı. Ama popüler bir baskı resim, gizli odadaki gerçek iskeletin Mirabeau'ya ait olduğunu gösterdi; otoritesini yeniden nasıl sağlayacağı konusunda Mirabeau'nun Louis'ye yazdığı mektuplar ve bu tavsiyeler için yapılan ödemeler açığa çıktı. 5 Aralıkta, ikiyüzlülerin "maskesini düşürme" doğal yeteneğini konuşturan Robespierre, Mirabeau'nun kemiklerinin Panthéon'dan çıkarılmasını ve büstlerinin parçalanmasını istedi.

Kralın ikiyüzlülüğüne ilişkin bu yeni ve aleyhte kanıtlarla birlikte, hızlandırılmış bir yargılama talepleri fiilen karşı konulmaz hale geldi. Paris *section*larında Kral, yiyecek fiyatlarını

hızla şişiren ekonomik krizden bile sorumlu tutuldu. Verdun ve Longwy'deki ambarlara Prusyalılar alsın diye bilerek külçe ve tahıl depoladığı söylendi. Komünden, başını Anaxagoras Chaumette'in çektiği heyetler Konvansiyonun huzuruna çıkıp, suçlarından ötürü Louis'nin cezalandırılmamasının yüksek fiyatlardan ve *assignat*nın değer kaybetmesinden doğrudan sorumlu olduğunu iddia ettiler. Hamallarla ve seyyar satıcılarla dolu yoksul Les Gravilliers seksiyonunda *enragé* Jacques Roux, "Halkın özgürlüğünün pis kan dökülerek pekiştirilmesinin zamanıdır," diyordu. *Armoire de ferde* ortaya çıkanlara ve Jirondenlerin oyalamalarına öfkelenip kendinden geçen Merlin de Thionville, 3 Aralıkta Konvansiyonda ayağa kalktı ve keşke 10 Ağustosta Louis'yi öldürseydim dedi; bu patlama salonda bir kınama girişimine ve genel bir karışıklığa neden oldu. İki gün sonra nihai olarak başka bir komitenin bir *acte énonciatif*-aslında Krala iletilecek bir iddianame- hazırlamasına ve aynı zamanda yargılama usullerini belirlemesine karar verildi.

Bu arada bütün bu kızgın ilginin hedefi neredeyse bir meditasyon sükûnetiyle oturuyordu. Ortaçağ Kalesi Temple'a (eskiden kardeşi Artois'ya aitti) kapatılan ve gazete verilmeyen Louis, dışarıdaki kentin azgın nefretinden büyük ölçüde korundu. Aile, Yasama Meclisinin cömertlik edip görevlendirdiği bir uşak ve on üç kişilik bir yeme-içme ekibiyle birlikte iki katta barındı. İstek üzerine Krala kitaplar getirildi: Roma tarihleri, dinsel kitaplar, Buffon'un doğa tarihi, Tasso'nun şiirleri ve Bossuet'nin vaazları; ayrıca Louis Malta Şövalyeleri Tarikatının kalede tutulan kütüphanesini de kullandı.

Teselli edici bu rahatlıklar, muhafızların Louis'ye artık kim senin majestesi olmadığını hatırlatan küçük saygısızlıklarıyla dengelendi. Onun huzurunda şapkalar gösterişli bir biçimde başlarda tutuluyor ve popolar yerden kalkmıyordu. Öğleden sonraki yürüyüşlerinde nişanlarını takması yasaktı. Sözlü küfür yaygındı; bekleneneği gibi bu, Kraldan çok Kraliçeyi ve Mme Elisabeth'i üzmekteydi. Bir keresinde, Cléry'ye göre, İngilizce öğretmeni olan bir muhafız, Louis'nin peşinden okuma masasına gitti, yanındaki pencere önü sekisine oturdu ve gitmedi. Marie-Antoinette'in dişi takımına, hapisneden kaçmak için bir tür gizli şifre işlediği gerekçesiyle el konuldu. Kralın infaz memurunu kandıracağı-

dan korkan Komün, usturasını bile elinden aldı, atadığı bir adam tarafından tıraş edilmesinde ısrar etti. Bu önemsiz inada Louis, dikkatli bir muhafızın denetiminde de olsa tekrar kendi başına tıraş olmasına izin verilinceye kadar sakal bırakarak karşılık verdi. Daha kötüsü herhalde muhafızların duvarlara yazdığı yazılar ve yaptığı resimlerdi: Darağacında asılı ve üzerinde "Havada Banyo Yapan Louis" yazılı taçlı bir sopa resmi ya da onları bekleyen *machinele* ilgili olarak yapılan birçok dehşet verici şakadan biri olarak, giyotin önünde yatıp "torbaya tüküren" (*crachant dans le sac*) şişman bir figür.

Bütün bu küçük aşağılamalar, ailenin üzerine çöken, Cléry'nin dokunaklı bir biçimde kaydettiği burjuva dinginliğinin gerçekdışı havasıyla karşılaştırıldığında hiç önemli değildi. Her sabah, bir gece daha yaşamış olmanın minnettarlığıyla kahvaltıda toplanıyor, birbirlerini öpüp kucaklaşıyorlardı. Yemekten sonra Kral ve Kraliçe, sabahın çoğunu oğullarına ve kızlarına ders vermekle geçirirdi. Artık "Prens Royal" olarak anılan Dauphin'e, okuyup ezberlemesi için Racine'den ve Carneille'den pasajlar verilir; ama baba ile oğlun en çok keyif aldığı ders coğrafyaydı, yeni Fransa'nın seksen üç departmanının coğrafi özelliklerini (çarpıcı bir siyasi tarafsızlıkla) renkli kalemlerle çizip boyuyorlardı. Öğleye doğru Temple bahçesinde yürümelerine izin veriliyordu; orada Cléry çocuklarla birlikte çember çevirir ve bilye tokuştururdu. Saat ikide akşam yemekleri verilir, o sırada Ulusal Muhafızların komutanı Santerre her gün odalarını aramaya gelirdi.

Akşamları tokaç ve badminton oyunlarından sonra ve yatmaya gitmeden önce Louis, istediği Roma tarihi kitaplarından birini aileye okurdu; çoğunlukla da, içinde bulundukları zor duruma uygun çarpıcı ve sancılı pasajların üzerinde dururdu. Toplandıkları ana odanın duvarlarına, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi asılıydı. Ama yakın zaman tarihinin acı dersleri ve kellesinin istendiğine dair en son haber (bir satıcı saat yedide kulenin pence-resine bağırarak söyledi), günlük rutinlerine damga vuran düzenli ibadetle yumuşuyor ve sönüyordu. Sabahları ilk iş, akşamları son iş dua okumaktı; bir papazın yokluğunda ailesinin manevi refahının sorumluluğunu üstlenen Kral, her dinsel bayramın gereklerini özenle yerine getirirdi. İç dünyasında, tahta çıkarken aldığı unva-

nıyla hep Rex Christianissimus olarak kaldı. Ama *père de famille* olarak görevlerini yerine getirmenin de her zamankinden daha fazla bilincindeydi. Siyasal yapıdan en eksiksiz uzaklaştırılma ânında, kraliyet ailesi sonunda düz yurttaş olmuştı.

IV YARGILAMA

11 Aralıkta Malesherbes, Kralın savunma danışmanlığını yapmak istediğini Konvansiyon Başkanı'na yazıyla bildirdi. Âdeta Louis'nin derdi için kendi adını öne sürme arsızlığından ötürü özür dilercesine, geride durma ile cesaretin karakteristik bir karışımıyla bunu yaptı. Ama şu gözleminde bir ironi izi vardı: "Sizin [yani Başkan] kadar önemli bir kişinin benimle ilgileneneğini hiç sanmam, ama efendim olan kişinin [kraliyet] konseyine, herkesin bu göreve heveslendiği bir zamanda iki kez çağrıldım. Birçok kişinin tehlikeli bulduğu bir görev olduğunda da ona aynı hizmeti sunmaya mecburum."

O kişilerden biri de, eski rejim Fransa'sında en büyük hukuksal belagat ustası olma ününe sahip olan Target'ydı. Elmas Gerdanlık Olayında de Rohan'ı karşı-taarruzla savunması monarşinin burnunu kanatmış olmasına rağmen, Target o zamandan beri sadık bir anayasal monarşi savunucusu olarak Ulusal Mecliste oturmaktaydı ve barışçı dönüşümü göstermesi amaçlanan Rex Francorum (Fransızların Kralı) formülünü tasarlamıştı. Louis'nin savunma için birinci tercihi oydu, ama yaklaşılnca, zehirli bir kadeh sunulmuş gibi kaytardı. Yaşını (Malesherbes'den on dört yaş küçük olmasına rağmen), sağlığını, işlerinin yoğunluğunu bahane etti. Üzgündü ama yapamazdı. Ama bir yıl sonra, Terör döneminde, Paris Parlementinin aslanı, Paris *section*'unun *comité révolutionnaire*inin sekreterliğini yapacaktı.

Devrim süresince Malesherbes'i en çok rahatsız eden şey, entelektüel yoldaşlığın bu ahlaki çözülmesiydi. Uzun ömrü boyunca, aklın etik olarak arındırıcı gücüne inanmıştı. Ahlak ya da yarar denetiminin temelini neye dayandığını anlamayan bütün *Directeurs de la Librairie*'ye en yaratıcı biçimde hoşgörölü olmasının nedeni buydu. 1789 baharında, Brienne'in bakanlığı bozgunundan çekilince, basın özgürlüğü konusunda, eski rejimin en gayret-

keş kültür polislerinden biri olan d'Hémery'ye gönderdiği uzun bir tezkere hazırlamıştı. O zamandan beri olanlar başın özgürlüğünün mutlak önemine olan inancını sarsmamıştı, ama bu özgürlüğün ahlaki açıdan rezil biçimde kullanılabildiğini de görmüştü. Daha da kötüsü, 1780'lerin liberal koalisyonlarının belini kıran şiddetle pasif uzlaşmaydı.

Bir araya gelip eskimiş Fransa'yı aydınlık ışıklarla ve bir sürü yasayla düzelten arkadaş topluluğunun başına ne geldi? Lafayette vatana ihanet suçu işlemiş, bir Avusturya Hapishanesindeydi; Mirabeau, sarayla mektuplaşması ortaya çıkınca itibarsızlaşmıştı. Talleyrand görünürde Cumhuriyet için diplomatik bir görevle Londra'daydı, ama kimse dönmesini beklemiyordu. Hem o hem du Pont de Nemours, hapishane katliamlarının yapıldığı hafta ölümden kıl payı kurtulmuşlardı. La Rochefoucauld o kadar şanslı olmamıştı. Paris departmanınca hazırlanan ve Kralın, itaatsiz papazları sürgün eden yasayı veto etmesini isteyen bir belgenin imzacısı olduğu saptanınca, bir grup tarafından acımasızca öldürülmüştü. Malesherbes, La Rochefoucauld'un korkunç akıbetinden çok da adil olmayan bir biçimde Condorcet'yi sorumlu tuttu, hatta bir entelektüel ağız dalaşına bile bağladı. Malesherbes'in üvey torunu de Tocqueville (yazarın babası), düşmanlarını koruduğu halde, hayatı tehlikede olsa bile Condorcet'yi asla himaye etmeyeceğini (çok geçmeden buna çok ihtiyacı olacaktır) söylediğini duymuş.

Bu dipsiz üzüntü ve karışıklık çukurunda kalan tek şey, dürüstlüğü korumak ve elinden geldiğinde namuslu bir biçimde zamanını doldurmaktı. Malesherbes bir kadercilik ruhuyla öne çıkmadı. Yetmiş bir yaşında olmasına rağmen yumrulu yüz hatlarında, Robespierre'e bile kafa tutan büyük bir kararlılık ve enerji vardı hâlâ. Dahası, 1789'dan bu yana geçen yıllar tamamen boşuna ve sefilce olmamıştı. Breton Chateaubriandlar klanına gelin giden bir kız torun görmüştü. Brest'te Fransız donanmasının vizyonundaki coşkuyu gören genç yazar François-René ile birlikte, Kuzeybatı Amerika Geçidine yapılacak bir seferin planlarını yaparak mutlu saatler geçirmişti. Bering Boğazı ve Hudson Körfezi haritaları ile balina ve mors gravürlerini birlikte dikkatle incelediler. Yaşlı adam, "Keşke genç olsaydım, sizinle gelirdim," dedi.

En azından bazı İsviçre bitkileri toplayıp inceleyebilmişti. Kızı Françoise ve kocası İsviçre'ye göçmüştü ve Malesherbes 1791 baharında Laussanne'da onların yanında kalmaya gitti; o sürede koleksiyonu için Alp florasından örnekler topladı. İşin garibi o ki, "Montboissier göçmenleri"yle bu en masumane oyalanma, Terör döneminde devrimci bir mahkemenin huzuruna çıkmasına baha ne olacaktı. Yazı ortasında tekrar Paris'te, des Martyrs Caddesindeki evindeydi. Varennes'e kaçışla ilgili ne düşündüğü hakkında bir fikrimiz olmasa da, Kralın içinde bulunduğu zor durum konusunda, "ayağına dolanan o lanet kılıç"a rağmen, Tuileries'de Pazar leverlerinde ona refakat edecek kadar kaygılıydı.

Konvansiyonun önünde Louis'yi savunmak için öne çıkan tek kişi Malesherbes değildi. Çok daha az olası bir gönüllü de, *Kadınların ve Kadın Yurttaşların Hakları Bildirgesinin* yazarı, ateşli bir devrimci olmasına rağmen Louis'nin bir zorbadan çok bir kurban olduğunu hisseden ve kadınların "kahramanlıkta ve cömertlikte" erkeklerden geri kalmadığını göstermek isteyen feminist oyuncu Olympe de Gouges'du. Kral onun teklifini pas geçti, ama Target'den sonra ikinci tercihi olan eski Parlement yargıcı François-Denis Tronchet'den haber aldığına sevindi. Tronchet emekliliğinin bozulmasına homurdandı, ama kaderi "hukukun keskin ağzı" –o sırada giyotin için kullanılan hüsnütadır– altında asılı duran birine hizmet etmeyi reddedemezdi.

Louis'nin alabileceği her yardıma ihtiyacı vardı. Robert Lindet'nin Yirmi Birler Komisyonu adına hazırladığı iddianameyi dinledikten sonra avukatlara izin verilmişti. Norman kasabası Bernay'ın belediye başkanı ve eski Yasama Meclisi üyesi olan Lindet genellikle Dağlıların görüşlerini tekrarlıyordu; ama 10 Ağustos'ta İsviçreli muhafızların bir subayını koruması, insanlığını göstermekteydi. Terör döneminde Kamu Güvenliği Komitesinin, Danton'un ölüm kararına imza koymayı reddeden iki üyesinden biri olacaktı. Bununla birlikte, *acte énonciatif*i tatsız bir belgeydi: Kralın tutumunu baştan sona hile ve şiddetle dolu, ikiyüzlü bir son çırpınış olarak sunan uzun bir Devrim tarihi. Birçok olayda, *armoire de fer*den bolca belgelendiği gibi, Lindet zor çürütülebilirdi. Gerçekten de tam bir mali çöküşle tehdit edilinceye kadar Kral, Genel Meclisi toplantıya çağırılmamakta ısrar etmişti; taba-

kaların birleşmesine ve Paris'te Necker'in azli aleyhine gösterilere karşı kuvvet kullanmaya hazırlanmıştı; kaçmaya çalışmıştı ve açıkça ettiği yeminlere rağmen, yetkilerini geri almak için gizli pazarlıklar yapmıştı. Lanet bir dalavere ve kötü niyet vakayınamesiydi. Ama anlatılanlar arasında karşı tarafın şiddeti ya da gözdağı yoktu; dolayısıyla Lindet'nin iddianamesi, Devrimin tarihini karakterize eden gerçek bir güç denemesi yerine, kraliyet davranışını bir dizi çürütülemez suç olarak sunmaktaydı.

Ayın on birinde sabah vakti Paris belediye başkanı Champon, adına "Louis Capet" dediği adamı Temple'dan alıp götürmeye geldi. Kral öfkeli bir biçimde "Ben Louis Capet değilim," diye çıkıştı. "Atalarımın adı öyleydi, ama bana hiç öyle hitap edilmedi." Ne kadar bezdirilirse bezdirilsin, olağanüstü bir temkinlilik gösterdiği o gün boyunca bir iki öfke ânından biri de buydu. Zeytin yeşili ipek bir ceket giyen Louis, Konvansiyonun ve izleyiciyle tıka basa dolu galerilerin önünde, Başkan Bertrand Barère oturmasına izin verene kadar ayakta durdu. Konvansiyonun da çok iyi farkında olduğu gibi, kraliyet huzurunda oturma olasılığını düzenleyen geleneklerin hiyerarşik önceliği kesin bir biçimde gösterdiği Versailles dünyasının tersini, bundan daha eksiksiz simgeleyen bir şey olamazdı.

Louis iddianameyi sonuna kadar dinledi ve Barère'in sorduğu sorulara yanıt verdi; ne 1791'den önce ne sonra yasadışı herhangi bir şey yaptığını kabul etti, Saint-Cloud'a başarısız yolculuğun bir kaçma girişimi olduğu suçlamasını saçma bulduğunu söyledi. 1791'de veto ettiği yasalarla ilgili olarak, Anayasanın bu hakkı kendisine verdiğini söyledi ve Tuileries'yi güçlendirmesinin, "Paris'e bir saldırı hazırlığı olarak nitelendirilmesini reddetti. Sonuna kadar haklı olduğuna inanan bir adamın sakinliğini sergiledi. Yalnızca Barère, "Fransız kanının akıtılmasından sorumlu" olduğunu iddia edince, Louis dayanamayıp duygusal olarak öfkeli bir cevap verdi. Bazı görgü tanıkları bu noktada gözünden yaş aktığını gördüler; ama kendisini yargılayanların herhangi bir zayıflık görmesine izin vermemeye kararlı olan Louis, hızla elini yanağına koydu ve hemen ardından tıka basa dolu Manège'de her şekilde akan terini siliyormuş gibi alnını ovdu. İfadesinin en zayıf kısmı, utanç verici *armoire de fer* den alınan belgelerde kendi el yazısını tanıyamamasıydı.

Avukatlarının atanması ile aralık ayının sonunda tam yargılanması arasında, Louis'nin günleri, savunmasını hazırlamakla geçti. Komün, çocuklarını görmesine izin vermeyerek onu daha fazla yaralamaya karar vermişti –Konvansiyonun arada bir görmesine izin vererek biraz yumuşattığı nedensiz bir zalimlik. Ama rutin aile toplantısı kesintiye uğramıştı, onların yerine gelip giden avukatlar almıştı. Teklifi Kral tarafından kabul edilen Malesherbes ve Tronchet, görünüşe bakılırsa Bordeaux barosunun uzmanlaştığı türden güçlü, gür sesli belagatiyle ünlü genç bir meslektaştan yardım istemeye karar vermişlerdi: Romain de Sèze. Kral, bir grup olarak bunlardan daha iyi savunmacı bulamazdı, ama yaklaşımları tamamen bir değildi. Bir anlatıma göre, 1788'de David Hume'un I. Charles'ın düşüşünü ele alış tarzını Kralla tartışmış olan Malesherbes, Louis'den mahkemenin kendisini yargılama yetkisine itiraz etmesini, özellikle Konvansiyonun bizzat devrimci yasaların saptadığı hukuksal geleneklere aykırı bir biçimde yargıç ve jüri rollerini üstlenmesine saldırmasını istedi. Elbette bunu yapmak –tıpkı Robespierre'in öngörmüş olduğu gibi– 1792 devriminin yasallığına itiraz etmek anlamına gelecekti, ama Malesherbes bu tutumun en azından büyük inandırıcılığı ve moral gücü olacağını düşündü.

Ne var ki, Kral inatla zayıflığını vurgulamaya, anayasal dokunulmazlığında ısrar etmeye, ama ardından da tutumunu vicdanlı bir yurttaş-kral olarak savunmaya, ayın on birinde yaptığı gibi suçlamaları teker teker çürütmeye kararlıydı. Gerçek adaletin kendisinin suçsuz olduğunu kesinlikle göstereceğine olan inancı, de Sèze'in savunmasında aşırı belagatli bulduğu şeyi çıkarttırmasına bile yol açtı.

Noel'i izleyen sabah Louis bir kez daha Konvansiyonun huzuruna çıkarıldı. De Sèze dört gündür uyumamış olmasına rağmen formundaydı; Krala verilen konumun, aslında anayasanın eş bir kolu olan şeyden kovuşturulmasını engellediğini tekrarladı. Uğruna tahttan feragat ettiği eylemlerden ötürü, ayrıca suçlu olduğuna karar vermiş ve bu konuda görüşlerini yayınlamış kişilerden oluşan bir organ tarafından da yargılanamazdı. Sonra Lindet'nin iddianamesinin anlatısını başka bir taraftan eleştirip, Louis'nin tutumunu hesaplanmış bir aldatma ve komplo değil, tehdide karşı

yasallık tepkisi olarak sundu. 10 Ağustos'a kadar Kralın tutumu bu olmuştu. Söylevine "Yurttaşlar" diye başladı,

o anda heyecanlı ve silahlı bir kalabalığın kutsal yasa koyucular olma niteliğine saygı göstermeden size karşı yürüdüğü size söylenseydi... ne yapardınız?... Onu kan dökmekle suçluyorsunuz? Ya! Ölümcül faciaya sizin kadar kederleniyor. Onun en derin yarası, en korkunç çaresizliği budur. Belki neden olmuş olabilir, ama akan kanın müsebbibi olmadığını çok iyi biliyor. Bundan ötürü kendisini hiçbir zaman affetmeyecek.

De Sèze, iyi niyetli, yönetimde vicdanlı, dürüst bir reformcu olarak tahta çıkan genç bir kral portresi çizerek konuşmasını bitirdi. Büyük ölçüde tanınabilir bir resimdi. Ne var ki, savunma Louis'nin gözde ifadelerinden birini, yani Fransızlara özgürlük "verdiği" ifadesini -1789'la ilgili dinleyenler arasında sempati kazanması olası olmayan bir anlatım- kullanma yanlışını yaptı. De Sèze'in son sözleri, Devrimin neredeyse bütün sanat eseri konuşmaları gibi, Tarihe bir başvuruydu: "[Tarihin] kararınızı nasıl yargılayacağını düşünün."

De Sèze'in gelecek kuşaklara havale etmesinin, Louis'nin suçluluğu konusunda vekillerin büyük çoğunluğunun kanaatini fazla değiştirmiş olması olası görünmüyor. Ama bu demek değildir ki, hem avukatlarının coşkulu ve güçlü sunumlarıyla, hem şahsının sessiz asaletiyle savunmasının hiçbir etkisi olmadı. Özellikle Dağlıların ceza, hüküm ve infaz işini devam ettirmedeki üstün çabalarından, Louis'nin mahkemeye çıkmasından kamuoyunun etkilendiği belliydi. *Plaidoyer*'in kopyaları resmi bir işlem olarak basılmıştı ve Lindet'nin iddianamesi kadar yaygın dağıtılıyordu. Örneğin bir ayaklanmanın patlak verdiği Rouen'de halk arasında Kral lehine rahatsızlık işaretleri bile vardı.

Bu belirsiz kamuoyu hareketinde Dağdaki muhaliflerine son bir zarar verme fırsatı sezen bir grup Jironden, yargı yerini Konvansiyonun dışına çıkarmak için dramatik bir hamle yaptı. Bizzat yargılamaya karşı olan Kersaint gibi vekiller çok daha önce bir "halka başvuru"yu dillendirmişti; ama şimdi, aksi takdirde Kralın kaçınılmaz ölümünün önüne geçmenin bir yolu olarak özellikle Vergniaud ve Brissot tarafından da benimsenmekteydi. Bunu yapmakla hiçbir şekilde monarşist olmadıklarını göstermek için, Bu-

zot, Dağlılarla birlikte oturan Philippe-Egalité'ye yaptığı saldırıyı tekrarladı. Monarşinin geri gelmesini öneren herkese ölüm cezası istemekle, Marat da dahil Jakobenleri, Kralın kuzenini savunmak zorunda kalmak gibi nahoş bir duruma soktu. Jirondenler de hem ceza hem jüri kararı konusunda bir halk oylaması çağrısını destekleyerek benzer bir ince taktik zekâ sergilediler. Her iki hizbin kendi iddialarını desteklemek için kutsal metinlerini yağmaladığı Rousseau'dan alıntı yapan Vergniaud gibi Jironden hatipler Konvansiyonun, "vekili" oldukları halka ait olan yetkiyi gasp etme hakkı olmadığını iddia etti. Mantıksal olarak, kendilerini seçen kırk dört bin ön meclisin Kralın kaderini belirlemek üzere yeniden toplanması gerekiyordu. Ancak bu şekilde Konvansiyon, Genel İradeyi ihlal etmeden hareket ettiğinden emin olabilirdi. Brissot, tartışmaya yabancı bir boyut da kattı. Dediğine göre, hiç abartısız bütün Avrupa kendilerini izliyordu. Fransa'nın düşmanları Konvansiyonu, yalıtık hiziplerin oyuncağı olmakla suçlamakta gecikmeyecekti. Tam uyum içinde hareket ettiklerini halkoyuyla göstermekten daha iyi ne olabilirdi?

En belagatli ve kesinlikle en ayrıntılı cevap 4 Ocak 1793'te Bertrand Barère'den geldi. Bu konuşma Ovadaki tarafsız vekillere çok daha güçlü görünmüş olmalı; çünkü önde gelen Jakobenlerin standart bazı görüşlerini partizan sakatlıkları olmadan tekrarladı. Barère, Konvansiyona, tanımı gereği monarşiden kesin bir kopuşu gerçekleştirmek olan pozisyonunu yalın bir biçimde hatırlattı. Bu sorumluluğu kabul etmeli, seçmenlerin üzerine korkakça atmamalıydı, yoksa partizan çatışmaların ortasında kalırdı. Egemenlik gücünün asıl mercii olarak hareket etmeye kararlı Konvansiyon ile sorumluluktan feragat edip ülkeyi anarşiye ve iç savaşa teslim etmek arasında bir seçim yapılacaktı. Konuşmasının Marat'ın kana susamış histerileriyle alâkası yoktu ve kendi kolektif yetkileriyle ilgilenen bir grup insan üzerinde çarpıcı bir etki bıraktı. Her şeyden önce, vekil olmakla cumhuriyetçiliği kabul etmişlerdi. Son mantıksal adımı atarak bu kimliği imzalayıp mühürlemekten nasıl geri durabilirlerdi?

Bunların hiçbirisi Louis'nin kaderini kaçınılmaz bir akıbet haline getirmede. 4 Ocakta Vergniaud'nun başkanlığında oylama başladığında, kararlaştırılması gereken üç sorun vardı: Kralın suçu mu

yoksa suçsuz mu olduğu, ceza ve henüz çözülmemiş halka başvuru sorunu. Bu sorunların ele alınma sırası akabinde çok önemli görüldü, çünkü Kral mahkûm edilip cezalandırıldıktan sonra, halka başvuru tarafsız bir danışmadan çok çaresiz bir kurtarma hareketi gibi görünürdü. Ne var ki, Jirondenler bizzat halka başvuru konusunda olduğu gibi, bu konuda da bölündüler. Vergniaud ve Guadet'ye çok yakın duran Maximin Isnard da aralarında olmak üzere bazı üyeler bütün bu konularda Dağlılarla uyumlu oy kullandı. Ağız dalaşları ve karşılıklı suçlamalar Vergniaud'yu oturma ara vermek zorunda bıraktıktan sonra bir uzlaşmaya varıldı; buna göre, *appel* konusu, hükümden önce, jüri kararından sonra olacaktı.

15 Ocak sabahı oylama, 749 vekilden her birinin kürsüde kullandığı sözlü oyla (*appel nominal*) başladı. Bu son derece zahmetli yöntemi, "hainleri" ortaya çıkarmanın bir yolu olarak Marat istemişti. Sorulara basitçe evet ya da hayır yanıtı vermeleri istenen birkaç yürekli ruh –Haute-Marne'in anayasal piskoposu ve büyük bilim insanı Lalande gibi– yargıç konumuna konulmayı reddetti. Ne ki, hiç kimse Louis'nin suçsuzluğu lehine oy kullanmadı ve 693 vekil (bir kısmı yoktu) suçlu olduğu yönünde oy kullandı. David Jordan'ın yargılamayla ilgili güzel kitabında işaret ettiği gibi, sıra halka başvuruyla ilgili ikinci oylamaya gelince, bunu savunanlar, Barère'in konuşmasından beri saflarında zayıf olduğunu anladılar. Bazıları ilke olarak bunu desteklemeye devam ettiğini bile ifade etti, ama olası sonuçlarına karşı oy kullandılar. Sonuçta 283'e karşı 424 oyla reddedildi.

Bu üç oylamanın en dramatik olanı, elbette, 16 Ocakta başlayan hükümle ilgili oylamaydı. Bir ön hazırlık olarak, Brienne kararnamelelerine karşı Rennesli sulh hâkimlerinin isyanını yöneterek, eski monarşinin mezarının kazılmasına yardım eden Breton Lanjuinais, şimdi ise monarşinin kişileşmiş halini kurtarmaya kalkıştı. Bir kralın cezası gibi önemli bir iş ancak üçte iki çoğunlukla yasallaşmalıydı. Öneri, Belçika'da ordudan yeni dönen Danton'dan sert bir azarla karşılaştı; Konvansiyon monarşinin kaldırılması için üçte iki çoğunluğu gerekli görmediğine göre, kuralı şimdi icat etmenin açıkça aldatıcı olduğunu söyledi.

Akşam saat sekizden sabah saat dokuza kadar vekiller, Mercier'ye göre, uzun kış gecesi ayakta kalmak için portakal su-

yu içen izleyicilerin gözleri önünde kürsüye gitmeye devam etti. Mailhe, sıra kendisine gelince ölüm lehine oy kullanarak Konvansiyonu şaşırttı; ama ardından, cezanın ne zaman infaz edileceği konusunu gündeme getirdi. Aslında ceza erteleme konusunda yeni bir oylama istiyordu ve bu konuda Vergniaud da dahil, başka vekiller de onu izledi. Bu Jironenin ölüm sorusuna olumlu yanıt vermesi özellikle Malesherbes üzerinde sarsıcı bir etki yarattı; verdiği oyu duyunca yıkılmıştı. Paris heyetinin sırası gelince, seçmen listesinin başında yer alan vekil olarak ilk Robespierre konuştu. “İnsanları katleden ve despotları bağışlayan bir insanlık tanımıyorum,” dedi.

Paris listesinin sonunda Philippe-Egalité vardı. Sarayın kідem protokolünde günlük *leverde* Krala gömleğini vermesine izin verilen adam, şimdi “halkın egemenliğine saldıranlar”ın hak etmediği gerekçesiyle, kuzeninin ölümü lehine oy kullanıyordu.

Şafak sökerken ölüm cezasının kabul edileceği anlaşıldı. Hazır bulunup oy kullanan 721 vekilin 361’i koşulsuz ölüm cezasından yana, 319’u savaştan sonra sürgün edilmek üzere, hapis cezasından yana oy kullanmıştı. İki oy ömür boyu prangalı hapis, iki oy da savaştan sonra infaz (herhalde Kralı bir rehin olarak tutmak için) lehine kullanıldı. Yirmi üç oy Mailhe tarzında ölüm lehine kullanıldı, ama erteleme konusunda bir tartışma istendi; sekiz kişi, bütün Bourbonların kovulmasıyla birlikte, ölüm cezasından yana oy kullandı. Yani şu ya da bu şekilde ölümden yana olan çoğunluğun yetmiş beş oy fazlası vardı.

Vergniaud cezayı açıkladıktan sonra, Kralın avukatları Konvansiyona son bir konuşma yapmaya başladı. On üç saatlik oylama boyunca üçü de sandalye verilmediği için ayakta durmuştu. Önce Tronchet, Louis’nin “kendine yakıştıramadığı bir suçla itham eden bir kararı kabul” etmeyen ve temsilcilerinin kararı konusunda ulusa başvurulmasını isteyen bir mektubunu okudu. Mektubun tonu, kendini yargıçlarının insafına bırakan bir ricacının tonu değildi; meydan okuması, Louis’nin kaderinin üçte iki çoğunlukla belirlenmesi gerektiğini tekrarlamayı Tronchet ve de Sèze için daha da zorlaştırdı.

Bitkin ve umutsuz Malesherbes, ortak insanlığın merhametine seslenmeye çalıştı. Ama tutarlı olamayacak kadar duygusallaştı.

Doğaçlama bir konuşma yapamadığı için özgür diledi, sözcüklere takıldı ve hıçkırıklarını zor tuttu: “Yurttaşlar, müşkülâtımı bağışlayın... Size tespitlerde bulundum... Size sunmama izin vermezseniz... yarın... bunları yitirme talihsizliğini yaşamaz mıyım?”

Kuşkusuz bazı vekillere göre, hak etmeyen bir müvekkil için sefil duruma düşen yaşlı adam görüntüsü hazindi. Birçoğu da üzüntüsünün aleniliğinden etkilendi. Her şeyden önce, bu *coeurs sensibles* topluluğu için gözyaşları, ahlaki temizliğin sütü olma-lydı. Ama sözdiziminin kendi kendine bozulup perişan bir sessizliğe dönüşmesine izin verdiler; sessizliği, beklendiği gibi, Robespierre bozdu. Yüce gönüllülük gösterip, Kralın kaderi için döktüğü gözyaşlarından ötürü Malesherbes'i bağışlayabilirdi, ama halka başvurudan daha fazla söz edilmesine karşıydı. Konuşma bitti.

V İKİ ÖLÜM

Malesherbes aynı sabah kederini yanına alıp Temple'a gitti. Yalnızca beş oy farkla alındığını söylediği Konvansiyonun kararını duyururken, yine kendini kaybedip Kralın ayaklarının dibine düştü. Anlaşılan Louis kendinden çok, yaşlı adamın durumundan kaygılandı, nazikçe ayağa kaldırıp kucakladı. Sonra Malesherbes oylamayı ayrıntısıyla anlattı; ancak sıra Orléans'ın oyuna gelince, Kral acısını dışa vurur gibi göründü. O akşam Kral ile Bakan birbirlerini son kez gördüler. Bir anlatıma göre, Kral, “Daha iyi bir dünyada tekrar birleşeceğiz. Ama senin gibi bir dosttan ayrılacağım için üzgünüm,” dedi. Bu herhalde uydurmadır, çünkü Cléry'ye göre, Louis, Malesherbes'i tekrar görmeyi umuyordu ve izleyen günlerde onun yokluğuna çok üzüldü. Aslında yaşlı adam, Kralı ziyaret etmek için birkaç girişimde bulundu, ama her seferinde Komünün ve Konvansiyonun açık emirleri üzerine izin verilmedi.

Bu da küçük bir acımasızlıktı. Yargılamadan epey önce Louis en kötüsünü beklemeye hazırlanmıştı. Esas derdi, kendi hayatını kurtarmaktan çok, ona yöneltilen suçlamalardan aklanmaktı. Ve özellikle ailesinin güvenliğinden endişeliydi. 11 Aralıktan beri ailesinden ayrı tutulmuş olması bu korkuları daha da dramatik-leştirdi ve bütün bu kaygılar, Noel Günü Malesherbes'in huzurunda yazdırdığı vasiyetnamede su yüzüne çıktı. Suçsuzluğunda

ısrar etmesine ve “farkında olmadan incitmiş olabileceğim (çünkü kimseyi isteyerek incittiğimi hatırlamıyorum)” dediği kişilerin yanı sıra, düşmanlarından da af dilemesine rağmen, bu vasiyet-name siyasal bir belge değildi. Ağırlıkla dinseldi; kutsal akideye ve Kilisenin otoritesine inancını tekrarlıyor, ruhunu Tanrı’nın bağışlayıcılığına emanet ediyordu. Önemli bir kısmı da ailesine yönelikti; kendi sorunlarının yaşatmış olabileceği üzüntülerden ötürü Marie-Antoinette’ten af diliyordu. Popüler.basında çıkmaya devam eden çirkin iftiralara yiğitçe karşı koyuyormuş gibi, Louis açıkça “Annelik hassasiyetinden hiçbir zaman şüphe etmedim,” diye ilan etti ve “birlikteliğimiz süresince vermiş olabileceğim üzüntülerden ötürü” affını istedi.

Oğlu Louis ile ilgili olarak Kral şunları yazdı: “Kral olma şanssızlığını yaşar”sa, “kendisini tamamen yurttaşlarının mutluluğuna adanması gerektiğini; bütün nefreti ve kızgınlığı, özellikle yaşadığım talihsizliklerle ve üzüntülerle ilgili olanları unutmaması gerektiğini; yasalara uygun hüküm sürmek dışında bir ulusun mutluluğunu geliştiremeyeceğini; ama aynı zamanda gerekli yetkiye sahip olmadıkça bir Kralın bu yasaları uygulayamayacağını ve gönlünden geçen iyilikleri yapamayacağını; icraatları engellenir ve saygı uyandırmazsa yarardan çok zararlı olacağını” düşünmeliydi.

Hükümdarlığının başından sonuna dek içine gömülü olduğu açmazın açıkça farkına vardığının işaretiydi bu. Yetkiyi bırakmadan nasıl iyilik yapmalı; bir halk özgür olmak isterken onu nasıl mutlu etmeli? Devrimin yapacağı hiçbir şey ve hele Louis Capet’nin öldürülmesi, Rousseau’nun bıraktığı en ölümcül miras olan bu sorunun yanıtını daha aleni yapmayacaktı. Belki de sorunun asli çözümsüzlüğü, ömrünün sonuna yaklaşan Kralın yüz hatlarına, Temple’da Joseph Ducreux’nün çizdiği yarı-profil resimde yakalanan acı bir ağırlık ifadesine kazındı.

Konvansiyonda ocağın on sekizinden yirmisine kadar, cezanın ertelenmesi için son çabalar sarf edildi. Edmund Burke’ün ölüm meleği olarak kazandığı ün nedeniyle vekil seçilen ve Devrim sevdasına Paris’e gelen ve neredeyse tek kelime Fransızca bilmeyen Tom Paine, çevirmeni Bancal aracılığıyla, Louis’nin Amerika Birleşik Devletleri’ne gönderilmesini önerdi; orada dürüst bir yurttaş olarak ıslah edilebilirdi. Geçmişte Paine gelince heyecanlanan, ama

Jirondenlerle (herhalde onlar daha iyi İngilizce konuştukları için) dostluğundan da kuşku duyan Dağlı vekiller bu müdahaleye çok şaşırdı. Marat, Paine'in ölüm cezasına karşıtlıklarıyla ünlü Quakerlara mensup olduğu için kanaat beyan edemeyeceğini bağırarak söyledi. Ama öneri, Condorcet'nin ölüm cezasına Beccariacı saldırısı kadar ciddiye alındı. Mailhe'nin değişiklik önerisi zorlandı ve yine küçük bir oy farkıyla, 310'a karşı 380 oyla kaybedildi.

Fark azdı ama yeterliydi. Ayın yirmisinin akşamı, Grouvelle'in yönetiminde bir Konvansiyon heyeti, meclisin son kararını Louis'ye okumak için Temple'a geldi. İdamına daha iyi hazırlanmak için üç gün süre; kendisinin tercih ettiği bir papaz olarak İrlandalı rahip Edgeworth de Firmont'u ve ailesini görmesine izin verilmesini istedi. İlk isteği yerine getirilmedi, son ikisi getirildi. O akşam saat sekiz kırk civarında aile bir araya geldi. Kralın kaderiyle ilgili kimse onlara bir şey söylememişti ve Cléry bir cam kapının arkasında, haberi duyunca taş kesilen kadınları ve çocukları görebildi. Bir saat kırk beş dakika birlikte kalıp ağladılar, öpüştüler ve ellerinden geldiği kadar birbirlerini teselli ettiler; küçük çocuk babasının dizlerine yapıştı. Gitme zamanı gelince aileden hiç kimse nihai ayrılığın acımasız ağırlığını taşıyamadı. Louis sabah saat sekizde hepsini tekrar göreceğine söz verdi. "Neden yedi değil?" dedi Kraliçe. "Elbette, neden olmasın, yedi." Çıkmak üzereyken, Kralın kızı Prenses Royale aniden babasının üzerine atıldı ve bayılıp düştü. Onu ayıltmak ailenin son kucaklaşması oldu.

*

Giyotin, o zaman adı değiştirilip Révolution yapılan, şimdiki adı Concorde olan meydanda kuruldu. Alana ilk adını veren XV. Louis'nin büyük atlı heykeli, XIV. Louis'nin Victoires Meydanından indirilmesiyle aynı gün yerle bir edilmişti. Kalabalıktan ve askerlerden yaklaşık iki metre yüksek platformdan Sanson, hâlâ yerinde duran üstü kesik heykel kaidesini görebiliyordu. Silahlı ya da silahsız her türlü sempati gösterisini karşılamaya hazırlanan Komün, Paris'i büyük bir garnizona dönüştürmüştü. Kent kapıları kapatılmıştı; bin iki yüz muhafızdan oluşan özel bir eskort, idam sehпасına kadar Louis'nin arabasına eşlik etmekle görevlendirilmişti ve sokaklara dört sıra asker dizilmişti. Bütün bu hazırlık-

lardan sorumlu olan Santerre, güzergâh boyunca ve kentin başka yerlerinde stratejik noktalara top bile yerleştirmişti.

Louis sabahın köründe Cléry tarafından uyandırıldı ve saat altı civarında Edgeworth'la görüştü. Sade giyindi, ama ailesini tekrar görmeyeceği belliydi; çünkü uşaktan, bütün ailenin saç buklelerini içeren bir paketle birlikte evlilik yüzüğünü Kraliçeye vermesini istedi. Nöbetçisinden alınan bir kraliyet mührü, verasetin bir işareti olarak oğluna verilecekti. Komünün temsilcileri gelince, mümkünse idam sehpasında kırılmış olma rezilliğinden sakınmak için Cléry'nin saçlarını kesmemesini istedi. Söylemeye gerek yok; izin verilmedi. Cellat için o yalnızca bir kelleden ibaretti. Saat sekiz civarında Santerre geldi ve etrafı biraz kolaçan ettikten sonra, Louis'nin kendi emriyle *-Partons-* sıkıntısından kurtarıldı. Sisle kaplı Paris sokaklarından yolculuk iki saat sürdü. Komünün emriyle kapalı kepenk ve pencereler, başka durumlarda hem tezhüratlarında hem lanetlemelerinde gürültücü oldan kalabalıkların suskunluğu, sessizlik örtüsü duygusunu güçlendirmekteydi.

Arabada çok geçmeden Baron de Batz ve "Kralı kurtarmak isteyenlerin hepsi bana" diye bağırان dört taraftar, hazin bir kurtarma girişiminde bulundu. Arabaya girmeye çalışan Kraliçenin eski sekreterlerinden biriyle birlikte hemen enselendiler. Saat onda idam meydanına gelindi. Platformun altında Sanson ve yardımcısı, Kralın giysilerini çıkarmaya ve ellerini bağlamaya hazırlandı; mahkûm, ceketinin üzerinde kalmasını ve ellerinin bağlanmamasını istedi. Ellerinin bağlanmaması konusunda kendini o kadar güçlü hissetti ki, bir an mücadele ediyormuş gibi göründü. Louis, üzerine yağdırılmayı bekleyen ilerideki hakaretlere tevekkülle boyun eğdiği için, Edgeworth onun çilesini Kurtarıcı İsa'nın çilesiyle karşılaştırdı.

İdam sehpasına çıkan merdiven o kadar dikti ki, Louis basamakları çıkarken papaza yaslanmak zorunda kaldı. Saçları profesyonel bir hassaslıkla (Sanson ailesi bu konuda ünlüydü) kesilmişti. Louis, meydanı dolduran yirmi bin kişiye seslenmeye kalkıştı. "Bana isnat edilen hiçbir suçu işlemeyen ölüyorum. Ölümüme neden olanları affediyorum ve dökmek üzere olduğunuz kanın Fransa'dan asla istenmemesi için dua ediyorum..." O anda Santerre davulların çalmasını emretti ve Kralın söyleyebilecekle-

rini bastırdı. Louis bir kalasa bağlandı; kalas ileri itilince kafasını çevrili desteğin içine soktu. Sanson ipi çekti ve otuz santimlik bıçak, yatağından işaretli yerine vınlayarak indi. Geleneğe uygun olarak cellat kafayı sepetten çıkarıp halka gösterdi.

Temaşanın etrafını saran acımasız normallik bazı görgü tanıklarına gerçekten katlanılmaz geldi. Lucy de La Tour du Pin ve kocası o sabah Paris'in kapılarının kapandığını duymuş ve umudun tükendiğini anlamışlardı. Bir tür kurtarıcı kaos umudu verebilecek bir tüfek ateşi sesi duymak için kulaklarını kabartmışlardı. Ama kasvetli sisin içinde sessizlikten başka bir şey yoktu. Saat on otuzda kapıların yeniden açıldığını duydular "ve kentin yaşamı değişmeden eski seyrine tekrar kavuştu."

Mercier de izliyordu. Ondan biraz haklı çıkma duygusu hissetmesi beklenebilirdi, çünkü şu anda Fransa'yı esir alan türden kral-yok etme kehanetini öngörmüştü. Ama öyle bir şey hissetmedi. Tüm edebi şiddetine rağmen, gerçek şeyden giderek daha fazla iğreniyordu. Devrim sırasında Kralın iyi niyeti konusunda hiçbir vehme kapılmamış olmamasına rağmen, hem acıdığı için hem de Louis'nin ölümünün eşi görülmemiş ölçekte bir Avrupa savaşını kaçınılmaz kılacağına inandığı için Konvansiyonda ölüm aleyhine oy kullanmıştı. İlk şok geçince, idamı kutladığı anlaşılan acımasız şenlikleri görüp ürkmüştü.

Onun kanı aktı ve seksen bir silahlı adamın sevinç çılgınlıkları kulaklarımı deldi... Şapkalarını havaya fırlatan Quatre-Nationslu okul çocukları gördüm; onun kanı akıyordu ve bazıları kanına parmağını, bir kalem ya da bir parça kâğıt batırıyordu; biri tadına baktı ve *Il est bougrement salé* [çok tuzlu -tuzlu batakliklarda (*pré-salé*) beslenen ev hayvanlarına göndermel] dedi. İdam sehpasında bir cellat saç paketleri ve bunları bağlayan kurdeleler sattı ve dağıttı; her parçada elbiselerinden bir parça ya da bu trajik sahnenin kanlı bir işareti vardı. Bir şenlikteymiş gibi kol kola giren, gülen, neşeyle sohbet ederek gelip geçen insanlar gördüm.

Mercier'nin tuhaf olanı tercih etme eğilimini hesaba katarak, anlattıklarının çoğunun doğru olması olasıdır. Sanson'un ücretinin bir parçası olarak giysileri ve idam yadigarlarını satma hakkı vardı. Mendillerini kral kanıyla ıslattıklarını söyleyen izleyiciler-

rin anlatımları daha az güvenilir olsa da tarihsel kriz anlarında gerçekleşen diğer kurban ölümleriyle örtüşmektedir. Mendilleri kanla ıslatmak, eğer gerçekten olduysa, Daniel Arasse'nın öne sürdüğü gibi, bir tür tersine çevrilmiş vaftiz ayini miydi? Yoksa bir tür soluklanma kurbanında kolektif olarak yer alma arzusu muydu: Herkes tarafından paylaşılnca hiçbir bireyin sorumlu tutulmadığı bir ölüm müydü?

Paris'teki tek ölüm bu değildi. Önceki gün, Louis kendi ölümüne hazırlanırken, kral katili vekillerden biri Palais-Royal'de bir kafede bıçaklandı. Üstelik kurban, Michel Lepeletier, Konvansiyonda tanınmayan bir yüz değildi. Philippe d'Orléans'ın pespaye oportünizminden çok farklı olarak, onun militan Jakobenizme dönüşü, *eski rejimin* ne ölçüde kendi lehtarları tarafından yıkıldığını açığa vurmaktaydı. Çünkü Lepeletier yargı aristokrasisinin kaymak tabakasından gelmişti ve Paris Parleментinin yalnızca bir *conseillersi* değil bir *président*i da olmuştu. Hérault de Séshelles'in yakın arkadaşıydı ve Kurucu Meclisin en aktif reformcularından biri olmuş, özellik parasız zorunlu temel eğitim projesini hazırlayan Kamu Eğitimi Komitesinde öne çıkmıştı. Ceza yasası reformuna hukuksal uzmanlık katkısında bulunmuş ve Baccariacı tarzda, farklı suçlara uygun, özenle derecelendirilmiş bir ceza tarifesi önermişti. Örneğin kasten adam öldürmeye idam cezası vermenin, cezayı kötü adamları caydırarak kadar korkunçlaştıracağı sanılıyordu.

Bu tür değerlendirmelerin Lepeletier'nin katilinin kafasında fazla ağırlığı olmadı. Pâris adında eski bir kraliyet muhafızları mensubu olan katil, mum ışığıyla aydınlatılan kafede Lepeletier'ye yaklaşp kocaman bir bıçak çekti. Vekilin birkaç yerine sapladı, göğsünde büyük bir delik açtı.

Şehidin cesedi, bir katafalkın üzerinde dört gün açıkta bırakıldı; katafalkın altında, son sözleri olduğu söylenen ifade yazılıydı: "Zorbanın artık var olmadığının huzuruyla ölüyorum" (Kralın ondan önce ölüp ölmediği belli olmamasına rağmen). Jacques-Louis David bilinçli olarak bir Rönesans *pietasını* temel alan, Lepeletier'nin yarasını kutsal bir kesik gibi gösteren ve gövdenin üzerinde bir bıçak sarkıtan bir çizim yaptı. Aynı temsilde, gerçekte büyük bir gaga burnu ve pırlak gözleriyle son derece çirkin olan kafası, örnek güzellikte bir Romalı büstüne dönüştürüldü.

David'in örgütlediği cenaze töreni sırasında cesedi, XIV. Louis'nin heykelinin söküldüğü Vendôme Meydanındaki boş kaidenin üzerine konuldu. David, törenlerden önce yaşlı yurtseverler tabuta çıkabilsin, tüten iki büyük vazoyu geçerek ölüm döşeğinde Yurtsevere bakabilsin diye, tepesinde küçük bir düzlük bulunan büyük bir merdiven inşa ettirdi. Ayaklarının ucunda, öldürüldüğü sırada üzerinde olan, ocak ayının ışığında rengi kahverengi-siyaha dönen ve bir mızrağın üzerine kanlı bir bayrak gibi asılan gömlek vardı. Aşağıda bir plakanın üzerinde şöyle yazıyordu: "Ülke için kanımı akıttığıma memnunun; umarım özgürlüğün ve eşitliğin pekişmesine hizmet eder..."

Özellikle Robespierre'in sesinin gür çıktığı konuşmalardan sonra ceset indirildi ve kutsal gömlekle sokaklarda dolaştırıldı. Önde Lepeletier'nin kardeşi Félix olmak üzere, tören alayı Konvansiyona ve oradan da Jakobenlere doğru yola çıktı. Orada Lepeletier'nin kızının, Mercier'nin bize anlattığına göre, babasından yarım milyon lira kadar miras kaldığı için pek ihtiyacı olmamasına rağmen, "ulus tarafından evlatlık" alındığı ilan edildi. Daha sonra, bu *fille de la nation* [ulusun kızı] ateşli bir kralcı olacaktı. Babasının ölümünden çok, kral katili bir babanın hatırasından acı çektiği için David'in tablosunu sakladı ve olasılıkla imha etti. O eserden sonra yapılan oyma levhayı da bozdu. Kızın kendi yaralı babasının görüntüsüne vurduğu son darbeyi taşıyan tek bir kopya varlığını sürdürür.

Cumhuriyet ilk şehidini şad ederken, kralın cesedi hiçliğe dönüştürülüyordu. Kralın öldüğü, krallığın yaşadığı –*Le roi est mort; vive la roi*– teorik ölümsüzlük şimdi tersine dönmüştü. Yurttaş kahraman ölümsüz haline gelmiş, Kralın ölümü krallığı öldürmek için olmuştu. Niyet, Louis Capet'nin kalıntılarını ölümlü pislik dışında hiçbir şey kalmayacak şekilde silmekti. İnfazdan sonra başı bir sepette bacaklarının arasına konuldu ve Madeleine Mezarlığına götürüldü. Orada en yoksul cenazeler için kullanılan düz bir tabuta konuldu ve üstü kireçle örtüldü. Konulduğu mezarın üç metre derinliğinde olduğu söylendi. Sekiz ay sonra, kalıntı ticaretinden korkan Komün, Temple'dan alınan giysi parçalarının ve her türlü nesnenin halka açık bir törenle yakılmasını isteyen bir emir çıkardı.

Rex Christianissimus, Güneş'in vücut bulmuş hali, sırasıyla Fransız Özgürlüğünün Restoratörü, Fransızların Kralı, Varennes Domuzu, zorba Capet ve sonunda Paris toprağında yok olan bir hiçlik olmuştu. Ondan kurtulanlar, tersine çevrilemez bir gizemsizleştirmeyi, kral öldürme hareketini neredeyse sıradanlaştıracak bir şeyi amaçladılar. Çok geçmeden bu süreç o kadar ileri gitti ki, kenarında Louis'nin başını tutan Sanson resmi bulunan Sévres fincanları satın alınabilirdi. İyi cumhuriyetçiler aynı zamanda insani normalliklerini ve siyasal tekilliklerini göstererek kahvelerini yudumlayabilirdi.

Gerçekten de, on dokuzuncu yüzyıldaki bütün restorasyon girişimlerine rağmen, Fransa'da Kralla birlikte krallık da öldürüldü. Ama bu sonuca yol açan temel çatışma 21 Ocakta yok olmadı. Kraliyet otoritesinin belirlenen vârisi –Egemen Halk– özgürlüğü iktidarla uzlaştırmada XVI. Louis'den daha yetenekli değildi.

BÖLÜM DÖRT

ERDEM VE ÖLÜM

Halkın Düşmanları *Kış-İlkbahar 1793*

I ZOR KOŞULLAR

Talleyrand'da, insanları, özellikle İngilizleri onu aşağı yaşam formlarıyla karşılaştırmaya iten neydi? Eylül 1792'de İngiltere'ye geldiğini duyan yaşlı Horace Walpole, Strawberry Hill'den yazarak ona "deri değiştirmiş engerek" dedi. Talleyrand'ın Mme de Genlis'le birlikte görüldüğünü öğrenince, çifti "Havva ve yılan" olarak tanımladı, ama "onların çürümüş elmalarını tatmaya çok az kişinin hevesli" olacağından da emindi.

İnsanları bu kadar kışkırtan şey herhalde Talleyrand'ın alaycı soğukkanlılığıydı. Kara çalan İngilizlerden hiçbiri, Talleyrand'ın özgüvenine sinirlenip ona "ipek çorap içinde bir bok yığını" diyen Napoléon kadar ileri gitmeyecekti. Ama Talleyrand'ın dönecek bir din adamı, siyasal bir kinik ve ahlaksız bir çapkın olarak ünü, kibar İngiliz sosyetesinin misafir odalarına ondan önce gelmişti. O kendisini böyle görmüyordu, ne o zaman ne daha sonra. En çok başına kakılan hareketleri –anayasal bir monarşi yaratmadaki rolü– Talleyrand, tutarlılığın ve sahiden savunulan kanaatlerin ifadesi sayıyordu. 1792 sonbaharının başında, iki ülke arasında savaşı önlemede yararlı olacağını umduğu için, siyasetinin yanlış anlaşılmasının daha da üzüntü verici olduğunu düşünüyordu.

10 Ağustos devriminden sonra Londra'ya diplomatik pasaport başvurusunda bulunmasının bahanesi buydu. Yürütme Konseyine dediğine göre, baharda başlayan İngiliz tarafsızlığını sürdürme çabalarına devam edecekti. Fransa şimdi Avusturya'nın yanı sıra, Prusya'nın da düşmanlığıyla karşı karşıyayken, hayatta kalmak için bu tarafsızlık her zamankinden daha fazla vazgeçilmez görünüyordu. Ne var ki, Talleyrand'ın anıları, 10 Ağustos şiddetinin, anayasal devrimle bağlantılı yurttaş-soyluların yalnızca siyasal

olarak gereksizleştiklerine değil, ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olduklarına da onu inandırdığını açıkça ortaya koyar.

Monarşinin devrilmesini izleyen günlerde Talleyrand'ın eski arkadaşlarından birçoğu kaçak durumuna düşmüştü. Uydurma bir gizli silah deposundan ötürü evini yağmalanmış bulan Stanislas Clermont-Tonnerre, bir grup tarafından Mme de Brissac'ın evinin dördüncü katına katar kovalandı. Orada vuruldu ve cesedi pencereden sokağa atıldı. Forges-les-Eaux'da tutuklanan Louis de La Rochefoucauld, Gisors'da arabasından yaka paça indirildi, karısının ve annesinin gözü önünde taşlandı, kılıçlarla ve baltalarla korkunç bir şekilde parçalandı. Onun kuzeni, Rouen garnizonunun komutanı de La Rochefoucauld-Liancourt, birlikleriyle Kralı desteklemeye kalkışmıştı. Sevimsiz "*Vive la Nation*" sloganlarıyla karşılaşınca, Abbeville yakınında küçük bir tekneye el koyarak Normandiya'dan kaçtı. Hizmetçisiyle birlikte ağların ve ağaç dallarının altına saklanan, gönülsüz balıkçının böğrüne de bir tabanca dayayan Liancourt, yoğun sis altında tahminen İngiltere kıyısına doğru denize açıldı. Bazen o derece kayboldular ki, hizmetçisi tekrar Fransa'ya doğru sürüklendiklerini düşündü. Hastings yakınında karaya çıkıldı; iki adam bir tavernaya gidip testilerce siyah bira istedi. Sonra Liancourt, yoğunluğun ve fazla içkinin etkisiyle kendinden geçti, loş bir odada uyandı. Bir an, panik halinde tekrar Fransa'da olduğundan korktu. Yavaş yavaş rahatladı, cesaretini topladı ve birkaç gün sonra kendini East Anglia'da buldu; orada Arthur Young, içinde bulunduğu zor duruma yol açan sorumsuzluk konusunda ders vererek, Dük'ün konukseverliğinin karşılığını veriyordu. Fanny Burney onu, salt nezaketi bırakıp, Temmuz 1789'da Louis'ye gerçekten de bir devrimle karşı karşıya olduğunu duyurma öyküsünü sürekli tekrarlayarak Bury St. Edmunds şehri âyanını eğlendirmeye mecbur kalan, "üzüntü ve aksilik bulutlarına bürünmüş," düşkün bir Romantik olarak gördü.

Tipik olarak, Talleyrand güvenli ve hızlı bir çıkış sağlamak için elinden geleni yaparken, *sang-froid*ını sürdürdü. 31 Ağustos'ta Danton onu Adalet Bakanlığına pasaportunu almaya çağırdı. Barère gece geç vakit onu orada gördü; at sırtında zor bir yolculuğa hazırlanıyormuş gibi, saçlarını domuz kuyruğu gibi arkada bağlamış, deri dizlikleri ve botları içinde soğukkanlı görünmeye

çalışıyordu. Ama Danton'un bürosundan o gece ya da izleyen gecelerde hiçbir pasaport çıkmadı. Birisinin aptalca şaka yaparak ya da hainlik olsun diye herkesin içinde kendisine "Piskopos" diye seslenmesinden korkan Talleyrand, hapishane katliamlarının olduğu hafta, ayın on yedisinde değerli belge gelene kadar soğuk terler dökerek bekledi. Manş Denizi limanlarında, İngiltere'ye ya da İrlanda'ya geçmeye çalışan, ödü kopmuş yığınla papaz arasından geçerek gitti. Yalnızca o ay Dieppe'den ve Le Havre'dan yedi yüz kişi ayrıldı.

Talleyrand, Kensington'da Woodstock Caddesine güvenli bir biçimde yerleşmesine rağmen, resmi konumu belirsizliğini koruyordu. Fransız Büyükelçiliğinin St. James Sarayına güven mektupları, ülkenin bir cumhuriyete dönüşmesiyle zarar görmüştü; o yüzden Talleyrand'ın Dışişleri Bakanı Grenville gibi resmi yetkililerden gördüğü kabul, bahardaki kadar içten değildi. Dahası, ekimin başında Paris'e yazılan tezkerede benimsediği pragmatik ve savunmacı çizgi, Ulusal Konvansiyonun giderek artan Mesihçi tonuna uygun değildi. İyimser bir biçimde şunları yazdı: "Özgür ve aydınlanmış insanlara uygun tek politikanın, kendi işlerine hâkim olmak ve başkalarına dayatmaya kalkma gülünçlüğüne düşmemek olduğunu öğrendik. Yanılsamalar devri [bununla kralliyetin fetih arzusunu kast etmekteydi] Fransa için bitmiştir."

Aslında saldırganlığıyla eskiden hiçbir farkı olmayan yeni bir yanılsamalar çağı başlıyordu. Yeni çağın yaygaracı retoriğine Talleyrand'ın pragmatik ılımlılığının kuşkulu gelmesi kaçınılmazdı. 5 Aralıkta, *armoire de ferde* onu kralliyet bütçesi subayı La Porte'la ilişkilendiren uygunsuz belgelerin bulunduğu, Konvansiyonda duyuruldu. Eski yardımcısı Desrendaudes, yayınlanan bir bildiriyle, Talleyrand'ın sarayla bu tür bir iletişim içinde olduğunu son derece cesurca yalanladı; aslında kanıt ikircikliydi. Yine de yasaklanan göçmenler listesine konuldu. Tutuklama emirleri çıkarıldı; yurttaşlardan "ya sol ya sağ bacağı üzerinde" topallayan bir adama dikkat etmelerini isteyen bir bildiri bile yayınlandı.

Her zaman dışarıdan biri olan Talleyrand şimdi devletsizdi, ama arkadaşsız değildi. Londra'da muhafazakâr toplum kendisinden uzak durmasına rağmen, anayasal devrim coşkularına şevkle sarılan Whiglerin radikal kanadına çekici gelen bir tür tehlike-

li cazibe saçıyordu. Bu yüzden, (adını 1688 kutlamasından alan) Londra Devrim Derneğinin partizanlarının yanı sıra, oyun yazarı Sheridan ve Charles James Fox tarafından da kabul edildi. Fox'un yemek masasında Talleyrand, İngiliz hatibin gayrimeşru sağır oğluyla işaret diliyle sohbet ettiğini görünce belagatine vuruldu.

İngiltere'ye ayak basmak için olağanüstü bir zamandı, çünkü ülke siyasal çalkantı içindeydi. İskoçya'da ve İrlanda'da Devrime açıkça sempati duyan kulüpler ve dernekler cürretkârlaşmış Konvansiyon çağrılarında bulunuyordu. Sheffield ve Manchester gibi taşra kentlerinde her hafta toplantılar yapıp anayasal reform talep ediliyor ve Tom Paine'in *Rights of Man*'inin [İnsan Hakları] bir refah devletine geçilmesini isteyen ikinci bölümü okunuyordu. Bu broşürün tirajı yüz binlere ulaşmış olabilir. Başkentte London Corresponding Society, Paris'teki Konvansiyona kardeşlik selamları göndermişti. Bu tehlikeli hoşnutsuzluk dalgasına karşı, krala sadık bir Association for the Preservation of Liberty and Property [Özgürlüğü ve Mülkiyeti Koruma Birliği] kırsal kesimde gönüllü milisleri eğitiyordu.

Talleyrand'ın bu her iki uç fikri, Fransa'da olduğu gibi iştah kaçırmacı bulmuş olması olasıdır. Olaylara ilişkin görüşü, yaratıcı karikatürist James Gillray'inkinden çok uzak değildi; Gillray'ın hem İngilizlerin Jakoben korkusuyla hem Fransız *sans-culotte* gaddarlıklarıyla ilgili görsel yergileri, tarafsız bir biçimde vahşiydi. Louis'nin idamı sırasında yayımlanan *Zenith of French Liberty*, bir papazın asıldığı *lanternein* üzerinde oturan çıplak *sans-culotte*uyla, Devrimin kaderiyle ilgili Talleyrand'ın giderek acılaştan görüşünden çok uzak değildi. Şimdi Lansdowne Markisi olarak yüceltilen ve sürgündeki Fransız yurttaş-soyluların hâlâ en dostane hamisi olan eski arkadaşı Shelburne'e son olayları yazdı:

Her şeyin biçimsizleştiği ve yolundan saptığı bir zamanda, kan ve pislik maskesiyle örtülmesine rağmen, özgürlüğe sadık kalanların sayısı son derece azdır. İki yıl boyunca terör ile meydan okuma arasına sıkışan Fransızlar köleliğe alıştı ve yalnızca tehlikesiz söylenebilecek olanı söylüyorlar. Her türlü özgür inisiyatifini zayıflatan kulüpler ve mızraklar halkı ikiye bölme ve temelsizliğe alıştırdı ve halkın bu üzücü alışkanlıkları edinmesine izin verilirse, yalnızca zorbalı değiş-tirme mutluluğuna sahip olurlar. Jakobenlerin liderlerinden

en dürüst yurttaşlara kadar herkes kelle kesicilere boyun eğdiği için, bugün bir alçaklık ve yalan zincirinden başka bir şey yoktur ve bu zincirin ilk halkası pislige batıp kaybolmuştur.

Kederi *can sıkıntısı* hafifletti. Woodstock Caddesinde, akıllılık edip önceden göndermiş olduğu kütüphaneye çevresi sarılı olup Adelaide de Flahaut tarafından ağırlanan Talleyrand, sıkıcı bir rutine başladı. Sabahları Orléans Dükünün bir biyografisi ya da daha keyiflisi kendi anıları üzerinde çalışacaktı. Adelaide romanı *Cécile de Senange*'ı bitirmişti ve prova baskıları düzeltmek için ona yardım ediyordu. Öğleden sonraları Half-Moon Caddesine gidip Mme de Genlis'i ve Orléans'ın on altı yaşındaki kızı Adelaide'i ziyaret etmeye gidebilirdi; kadınlar o kadar mütevazı yaşıyorlardı ki, geçinmek için Elisabeth Vigée-Lebrun'un moda haline getirdiği hasır şapkalar yapıyorlardı.

Bu tatsız sürgünde yalnızca bir parlak nokta vardı. Periyodik olarak Talleyrand, bir posta arabasıyla Worthing Road'a çıkıp, güne Surrey Downs'a seyahat edecekti. Dorking'in yaklaşık sekiz kilometre kuzeyinde, Mickleham köyünün yakınında Germaine de Staël, 1789 Kulübünden kalanlar ve özellikle vefasız sevgilisi Narnborne için bir toplanma yeri olarak, Juniper Hall diye bilinen George dönemine ait bir ev kiralamıştı. Ocak 1793'e kadar kendisi İngiltere'ye gelmemesine rağmen, eski Parisli arkadaşlardan kalmak isteyen herkese ev açtı ve birçoğu için Juniper Hall, yoksulluktan ve sıkıntıdan kaçıp sığınılacak kutsal bir yer haline geldi. Lally-Tollendal, Mathieu de Montmorency, Beaumetz, Jaucurt ve metresi Vikontes de Chatre, Stanislas Girardin (bölgede yalnızca Rousseau'nun hatırasıyla özdeşleştirilen yeri görmek istiyordu haliyle) ve 1789'da Lafayette'in komutan yardımcısı General d'Arblay düzenli konuklar arasındaydı. Leatherhead'den Reigate'e kadar Surrey toplumu iki ayrı kutba ayrılmıştı: Bir yanda rezil olanlar, diğer yanda büyülenenler. Fetcham ve West Humble'da homurdanma vardıysa, bizzat Mickleham'da Norbury Park'ın Lockeları Fransız kolonisini eğlendirdiler. Müzikolog Dr. Charles Burney'in kızı Mrs. Susanna Phillips'le orada tanıştılar.

Kasımda Mrs. Phillips'in kırk yaşındaki kız kardeşi Fanny, böylesi bir toplumsal ve kültürel egzotikliğe sahip bir topluluğa kapılıp ilk ziyaretini yaptı. Fransız görgüsüyle tanışmasının kızı-

nın ahlakı üzerindeki etkilerinden haklı olarak endişelenen babasına, “Bu koloniden daha çekici, daha büyüleyici bir şey olamaz,” diye yazdı. Lansdowne çevresi dışında kalan neredeyse herkes gibi, o da ilk başta Talleyrand’dan hoşlanmadı, ama çok geçmeden büyüüne kapıldı. “Dönme M. de Talleyrand’ın bana yaptıkları inanılmaz. Şimdi onun bu müstesna takımın en ince üyelerinden ve en çekicilerinden biri olduğunu düşünüyorum. Eğlenme yetenekleri gerek bilgi gerek şakacılık bakımından şaşırtıcıdır.” En çok da Surrey soylularının at yarışı merakına aldırnamalarına ve her türlü tartışmada –tarih (özellikle kendi tarihleri), drama, şiir ve felsefe üzerine– gösterdikleri canlılıktan etkilendi.

Bütün bu entelektüel oyunlarda ipuçlarını bizzat Germaine de Staël’den almaları daha da çarpıcıydı. *Apologie de Rousseau*’dan ve kendisinin intiharı savunan dramatik denemesi *The Influence of the Passion on Happiness*’tan (Tutkunun Mutluluğa Etkisi) pasajlar okurken onu dinliyorlardı. Tipik olarak Talleyrand parçayı över, ama sanki şiirmiştir gibi tekdüze okuma tarzını küçümserdi. Lally’nin kendi tarihsel dramı *The Death of Strafford*’u yorumlaması Fanny için daha sıkıcıydı. Daha sonra ezbere okuyabilsin diye akşam yemeğinde satırları kendi kendine mırıldandığını fark etti. D’Arblay’ın bariz yokluğu fark edildiğinde okuma başlamak üzereydi. Daha fazla gecikince Germaine başlamak istedi, ama Talleyrand “*cela lui fera de la peine*” (buna üzüldür) diyerek karşı çıktı ve topallayarak onu bulmaya gitti.

Bu toplulukta Fanny’nin, Talleyrand’ın d’Arblay’ı (bir yerde bir şişe portoyla gizlendiği neredeyse kesin olan) Lally’nin performansına maruz bırakmakla kibarlık ettiğini sanması, onun tipik saflığıydı. “Peş peşe uluması ve gürlemesi... beni fazlasıyla yordu,” diyordu, ama Talleyrand’ın askeri çıkarmada sinsi davrandığı aklına gelmedi. Kralın idamını öğrenince grubun içine düştüğü derin melankoliden o kadar etkilendi ki, cinsel siyasetlerinin ince stratejilerini fark etmedi. Narbonne ve Germaine’in yanı sıra, Jaucourt ile Vikontes de Châtre de açıkça birlikte yaşıyordu. Yirmi yedi yaşında olan Germaine’in klasik bir güzelliği yoktu, ama olgunlaşıp kişiliği, çok güçlü bir koku gibi dışarı taşan parlak renkli bir goncaya dönüşmüştü. Narbonne’a (geçen kasımda Cenevre’de oğlunu doğurmuştu) çok fazla gelmiş gibi görünüyor

ve Paris'e gidip Kral lehine tanıklık yapma fantezisine kapılırsa, intihar edeceğini söyleyerek şantaj yapmasına kızgındı. Mme. de Staël'den soğuyunca, hem Narbonne'u kıskırtmak (başarısız oldu) hem de açıkça sevmediği Adelaide de Flahaut'tan onu kurtarmak için Talleyrand'la dostluk kurmaya başladı.

Duff Cooper'ın unutulmaz nitelendirmesiyle, âdeta *Les Liaisons Dangereuses, Sense and Sensibility* manzarasına taşınmış gibiydi. Gösterişli d'Arblay'ya vurulan Fanny, uzun bir süre bütün bu entrikalardan habersizdi. Dr. Burney'in parmağını sallayarak azarlamasına öfkeyle şu yanıtı verdi: "Sanırım onlarla bir gün geçirip, ilişkilerinin saf ama yüce ve en zarif arkadaşlık ilişkisi olduğunu göremezdin." Sonunda gerçek kafasına dank edince, kendisini kanatları altına almış olan Germaine'e şok edici bir soğuklukla çıktı. Bununla birlikte d'Arblay erdemli Fanny'yle evlenerek bu kötülük yatağından kurtuldu ve yıllarını İngiliz toprak sahipleri arasında sevimli bir tip olarak geçirdi.

Herhalde Fanny Burney'le evlenmekten daha kötü şeyler vardı. Martta Talleyrand'ın içinde bulunduğu zor durum hızla daha sefilleşti. Parası bitince kütüphanesini müzayede salonuna teslim etmek zorunda kaldı ve bundan ancak 750 pound kazandı. Woodstock Caddesindeki küçük evinden ayrılıp Kensington Meydanındaki daha küçük bir konuta taşındı. Ayın on üçünde Fransa'da resmen sürgün edildi; bu, yalnızca kendisinin değil ailesinin mülkiyetinin de Cumhuriyete geçmesi demekti. Son olarak mayısta, hükümete ânında sınır dışı etme yetkisi veren Yabancılar Yasası kapsamında, Talleyrand'a istenmeyen siyasal kişi olarak Britanya'dan ayrılması gerektiği söylendi. Germaine, beş haftalıkken Surrey'de Narbonne'un yanına bıraktığı oğlu Albert'le yeniden tanışmak için İsviçre'ye geri gitmişti. Germaine ona yakınında yaşaması için bir yer arayadursun, Talleyrand ne Cenevre'de ne de gözden kaybolmayı düşündüğü Floransa şehrinde varlığının hoş karşılanacağına kanaat getirdi. Tek olasılık kalmıştı, o da Amerika. Lansdowne'dan George Washington'a ve Alexander Hamilton'a yazılmış tavsiye mektuplarıyla birlikte Talleyrand, *William Penn* gemisine bindi. Gemi neredeyse kalkar kalkmaz şiddetli bir fırtınada batma tehlikesi geçirdi; Talleyrand Fransa kıyısına çıkacağından korktu. Ama gemi fırtınayı atlattı ve yeniden yola çıkma-

dan önce, onarım için Falmouth limanına girdi. Orada başka bir düşkün kahramanla sohbete başladı; onunla cahil dünyanın anlayışsızlığı ve vefasızlığıyla ilgili görüş alışverişinde bulundu. Eski general Benedict Arnold, eski piskopos Maurice de Talleyrand'ı Amerika'ya böyle gönderdi.

Talleyrand'ın kamusal kariyerinin otuz dokuz yaşında bittiğini düşünmüş olması olası görünmüyor. Adelaide de Flahaut'a geri döneceği güvencesi verdi ve Germaine'e Cenevre Gölü kıyısında bir ev bakmaya devam etmesini söyledi. Ama şimdilik, her zaman Fransız çıkarları bakımından felâket olduğunu düşündüğü Britanya'yla savaşın bir zayıtıydı. Tek umudu, Dumouriez'in cephedeki askeri popülerliği Paris'te Jakobenlere karşı kullanma Fayattist stratejisini miras almasıydı. Generalin stratejisi gerçekten de buydu, ama 1792-1793 kışı boyunca, bu stratejinin gerçekleştirilmesi daha da uzadı. Planı, Jemappes'tan sonra, Britanyalıları savaşa kıskırtmadan güney Hollanda'yı Avusturyalılara kapatacak bağımsız bir Belçika Cumhuriyeti yaratmaktı. Bunun anlamı, Belçikalı iki aday siyasal gruptan daha muhafazakâr olanı, demokratik cumhuriyetçilere karşı "Devletçileri" desteklemektir. Bu, Avusturyalıları karşı ayaklanmanın başını çeken Belçikalı seçkinleri kendi tarafına çekmek ve Fransız ruhban karşıtlığını Avrupa'nın en ateşli dindar Katolik ahalisine uzatarak nüfusun çoğunluğundan yabancılaştırmaktan sakınmak için hesaplanmış bir karardır.

Aslında Belçikalıları Fransa'ya bağlama şansı olan tek politika buydu; çünkü Dumouriez'in de bildiği gibi, Avusturya'ya karşı ayaklanmayı, imparatorluk reformlarına karşı taşranın geleneksel kurumları *koruma* kararlılığı ateşlemişti. Ama Konvansiyondaki militanlara bu, karşı-devrimle kalıcı bir Feullant uzlaşma gibi göründü. Dumouriez, Belçika'nın "kurtuluşu"nu küçümseyerek, gerçek yerli devrimcileri tanımayıp yerel aristokratlarla, papazlarla ve ordu müteahhitleriyle entrika çevirerek kendi askeri ve siyasal üssünü yaratmayı istemekle suçlandı. Örneğin önerdiği yerli Belçika ordusu, Fransız ruhban yasasına tâbi olmamaları koşuluyla ruhban sınıftan alınan bir borçla finanse edilecekti. Dumouriez'e bu akıllıca bir uzlaşma gibi göründü; Konvansiyonda onu eleştirenler ve Cambon için, Sezarcı bir komplonun açık kanıtıydı.

15 Aralık kararnamesinin, Dumouriez'in otoritesini Konvansiyonun temsilcilerine tâbi kılarak, özerk politikasına engel olmayı amaçladığı açıktı. Kiliseyle ilgili olanlar da dahil, devrimci kararnameler Belçika vilayetlerine de eksiksiz uygulanacaktı. 1793 Martının sonunda, askeri ve siyasal stratejisi harabeye dönen Dumouriez, Konvansiyona yerel duyarlılıklara karşı gösterdiği kaba duyarsızlık yüzünden Belçika seferinin berbat olduğunu yakınarak söyledi. Belçika halkı, diyordu, "her türlü sıkıntıya tâbi tutuldu; onlara göre kutsal özgürlük hakkı olan şeyler ihlal edildi; dinsel duygularına küstahça hakaret edildi." Hainaut vilayetinin ilhakı, Dumouriez'e göre, esasında Brüksel'de kendi kendini yetkilendiren yirmi kişiden ibaret olan yapay bir "Konvansiyon" tarafından haklı gösterilmişti. Sonra kiliselerin gümüş takımları ellerinden alınıp "kurtuluş"un bedeli ödendi. "Ondan sonra Belçikalıları Fransız saydınız; ama olsalardı bile, o gümüşler gönüllü fedakârlık olarak verilene kadar beklemek gerekirdi. Bu gönüllülük olmadan zorla alınması, onların gözünde, kutsala saygısızlıktan başka bir şey değildi."

Dumouriez'in Belçika'daki Fransız politikasını ithamı elbette çıkarsız değildi. Konvansiyon onun Hollanda'da bir iktidar üssü yaratma planlarını bozmuştu ve askeri yenilgi, planları tamamen bitirmişti. Bununla birlikte, tüm kişisel önyargılarına rağmen, Fransız devrimci emperyalizminin başlangıcına ilişkin anlatımı kesinlikle doğruydı.

Yeni ilhak ve saldırgan devrimci yayılma politikasının Britanya'yı savaşa daha fazla yaklaştırdığı doğrudur. Hem Pitt'in hem Grenville'in sürdürdüğü katı tarafsızlık politikası, Fransız monarşisinin devrilmesinden sonra da devam etti. Hatta ekimin sonunda bile bu temel tutumu değiştirmek için zorlayıcı bir neden görmüyorlardı. Ama Fransızların 1648 Westphalia Antlaşması'nı hiçe sayıp 16 Kasım'da Scheldt Irmağını seyrüsefere açma kararı, onları çok daha kışkırtıcı bir meydan okumayla karşı karşıya getirdi. İspanya'ya karşı Felemenk bağımsızlık savaşının sonunda Hollanda'nın, liman kenti Antwerp'in ekonomik ya da stratejik canlanmasının önlenmesiyle ilgili kaygısı dikkate alınarak ırmak kapatılmıştı. On yedinci yüzyılın sonunda Hollandalılar ile Britanyalılar XIV. Louis'e karşı müttefik oldukları için, ırmağı ka-

palı tutmak Hollanda'da Fransız yayılcılığını sınırlama sisteminde temel doğru haline gelmişti. Antlaşmanın tek taraflı feshi (ve bir Fransız gambotunun ırmağa gönderilmesi), Britanya'nın bir müttefike taahhüdünü ve statükoyu koruma kararlılığını olası en açık biçimde test etmek gibi göründü. Dahası "doğal hukuk"un ve "doğal sınırlar"ın geleneksel diplomatik geleneği hiçe saymasına izin verileceğine dair işaretler vardı. Kasımın yirmi yedisinde, ekim ortasından beri Montesquiou birliklerinin işgalinde olan Savoy, bir "Allobroges Konvansiyonu" Sardinya Kralını tahttan indirip vilayeti Fransa'yla "yeniden birleştirme" kararını oylayıp kabul ettikten sonra, resmen ilhak edildi. Bir gün sonra, Konvansiyonun Başkanı Grégoire Londra'dan gelen kardeşlik selamlarını, "Kuşkusuz, Fransızların Büyük Britanya Ulusal Konvansiyonuna tebriklerini ileteceği an yakındır," diyerek karşıladı.

1 Aralıkta Pitt hükümeti, hem iç kargaşa belasına karşı koymak üzere hem de savaşa bir ön hazırlık olarak Britanya milislerini seferber eden bir yasa çıkardı. Ama en acil sorun, içeride bir devrimden çok Felemenk Cumhuriyetindeydi. Nitekim yönetime sadık bir milis kuvvetin başarıyla oluşturulması İngiltere'deki devrimci coşku dalgasını durdurabilme güvenini verdiği halde (İskoçya ve İrlanda konusunda güven daha azdı) hükümet, 1787'de Prusya birliklerinin geri getirdiği Stadtholder rejiminin çatırdama noktasında olmasından endişeliydi. Hollanda'da bir Yurtsever siyaset dirilişi Fransızlara karşı konulmaz bir fırsat sunacaktı. Ya "doğal sınırlar" kuzeyde Meuse'ün ötesine uzatılacaktı ya da Dumouriez uzun süredir hayal ettiği eski on yedi vilayetli Büyük Hollanda'yı yeniden bir araya getirmeyi başaracaktı. Her iki durumda da, Britanya'nın antlaşmadan kaynaklanan Orange Prensi hükümetini sürdürme taahhüdünün sahte olduğu ortaya çıkacaktı.

O yüzden, Cumhuriyet ne kadar iğrenç olursa olsun, Britanya hükümeti Fransız siyasetine müdahale etmek arzusuyla savaşa yürümedi. Jemappes'in arifesinde Grenville, cumhuriyetçiliğe karşı olanların yapabileceği en kötü şeyin, yurtsever bir mesihçilik dalgasıyla karşılaşması kesin bir müdahale savaşına kalkışmak olacağı inancındaydı. "Fransa'da herhangi bir biçimde düzenin yeniden tesisinin ancak uzun bir iç mücadele süreciyle sağlanabileceği inancındayım." Bununla birlikte, devrimci kar-

gaşanın patlayıcı gücünü Fransa içinde tutmak, güç dengesi ve Avrupa'nın istikrarı bakımından zorunluydu. Şaşırtıcı bir biçimde III. George da anlaşılan aynı şekilde düşünmüş gibi görünüyor; kendi dışişleri bakanına şu yorumda bulundu: "Ancak barış Fransız devrimini kalıcı bir zemine oturtabilir ve o zaman bütün Avrupa devletleri yeni Cumhuriyeti tanımalıdır." Aralıkta Grenville, Rus Çariçe Katerina'yı Fransızların "kollarını Fransız toprağının sınırları içine çekmeleri, fetihlerden vazgeçmeleri, diğer uluslara zarar veren hareketlerden uzak durmaları, hükümetlere karşı rahatsızlıkları kaşımak ve sorun yaratmak niyetinde olmadıklarını açıkça ve ikirciksiz açıklamaları" talebine katılmaya davet etti. Bu tür güvenceler verilirse, diye ekledi Grenville, güçler "Fransa'ya karşı önlemlerden ya da düşmanca görüşlerden vazgeçmeyi taahhüt edebilir."

Ne var ki, Amerikan savaşının bahriyeli kahramanı Kersaint'in 1 Ocaktaki konuşması, Konvansiyonun bu tür savunmacı bir pragmatizmi kabul etmek şöyle dursun, Britanya İmparatorluğuyla bir çatışmayı hem arzu edilir hem kaçınılmaz gördüğünü gösterdi. Kersaint'in konuşması kardeşlik hüsnükuruntusuyla doluydu; yalnızca İskoç ve İrlandalı değil, İngiliz "sans-culotte"ların da ayaklanmanın eşiğinde olduğunu hayal ediyordu. Tıpkı Brissot'nun bir yıl önce çürüyen Avusturya ve Prusya despotluklarının kolay av olacağına ısrar etmesi gibi, Kersaint de Konvansiyona Britanya İmparatorluğunun görünen gücünün kırılgan ve istikrarsız ulusal borç ve bir avuç bankerle işbirliği temeline dayandığını anlatıyordu. Britanya güney Hindistan'da ve Karayipler'de savunmasız durumdaydı; Parlamentosu müşkülpesent, başbakanı ahlaksız ve kralı deliydi. Dikkatle planlanmış bir istila, Britanya yurttaşları arasında kesinlikle kitlesel bir coşkuyla karşılanacaktı; öyle ki, "Londra Kulesinin [anlaşılan Londra'nın Bastille'i olarak görülen] yıkıntıları üzerinde... Fransa, ulusların gelişmesine yol gösterecek ve dünyanın özgürlüğünü kuracak Antlaşmayı özgürleşmiş İngiliz halkıyla yapacak."

Geleneksel Anglofobik Fransız yurtseverliğinin bu tür meşihçi yeniden işlenmesi bile Britanya hükümeti için, devrimci Fransa'yla makul görüşmeler yapılamayacağını kesin bir işareti değildi. Ama XVI. Louis'nin idamı Londra'da bir şok etkisi yarat-

tı. Pitt, "Dünyanın şimdiye kadar gördüğü en iğrenç ve en vahşi hareket," dedi. Grenville, Lahey'deki İngiliz Büyükelçiye yazdığı mektupta, haberi duyan tiyatro izleyicilerinin perdenin inmesini istediklerini açıkladı. Pek çok Britanyalı seçkinin hissettiği ahlaki tiksintinin de çok ötesinde hükümet, daha fazla görüşmeyi tartışmalı kılan durdurulamaz bir barbarlık ve akıldışılık görüngüsüyle uğraştığını düşünüyordu.

Talleyrand'ın 28 Ocakta Grenville'e dediği gibi, yalnızca son bir olasılık kaldı: Dumouriez'in gerekirse Konvansiyondan bağımsız kendi dış politikasını yürütmesi. Gerçekten de Dumouriez Dışişleri Bakanı Lebrun'ün beğenisini kazanmış gibi görünüyordu. Londra'daki Büyükelçi Chauvelin'e, Konvansiyonun 19 Kasım kararnamesinde yer alan "kurtuluş" vaadinin ayaklanmaya bir açık çek olmadığını Grenville ve Pitt'e anlatma talimatı verildi. Karar, bu "halklar" *bir kez* kendi çabalarıyla özgürleşti mi, Fransa'nın onları savunmaya gelmemesini haklı olarak bekleyebileceklerine işaret etmekteydi. Ama beş paralık Scheldt meselesi her iki tarafın inatçılığının bir simgesi haline geldi. Fransızlar ırınağı serbest seyrüsefere açmayı devredilemez bir "doğa hakkı" olarak, Britanyalılar ise kapatılmasını uluslararası antlaşmalara uyma meselesi olarak haklı göstermekteydi. Fransızların bu antlaşmaları keyiflerine göre değiştirmesine, devletlerarası ilişkilerde neyin izin verilebilir olup neyin olmadığını belirleyen hakem olmalarına müsaade edilirse ne olur? Hugues Maret, Dumouriez'in müzakereli bir uzlaşma önerileriyle Londra'ya geldiğinde, Grenville bunun bir oyalama taktiği olduğunu düşündü. 1 Şubatta, elçi planı açıklayamadan önce, Konvansiyon Büyük Britanya'ya ve Felemenk Cumhuriyetine savaş ilan etti.

Bunun korkunç bir hata olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Savaş halinde Dumouriez, Zeeland'da karışık bir çıkarma harekâtından uzak durmak istemişti. Ama tercih ettiği Felemenk Brabant'tan geçen güney yolu da neredeyse eşit ölçüde zahmetliydi; çünkü ırmaklardan geçip güney Hollanda'ya varmadan önce Maastricht, Geetruidenberg ve Breda'daki tahkimatları kuşatmayı gerektirmekteydi. Daha kötüsü, Fransız hatları daha Felemenk istilasından önce zaten ciddi ölçüde fazla genişlemişti. Jemappes'tan sonra, 1792 sonbaharının yurtsever çağrılarına karşılık veren

gönüllüler eve dönmüş, ordunun fiili gücü yarıya inmişti. İleri mevzilerin zayıflığından yararlanan Avusturyalılar ve Prusyalılar, Almanya'da Moselle ve Rhine orduları ile Belçika'da Dumouriez'in ana kuvveti arasına bir kama sokmayı başarmıştı.

Mainz kuşatma altındayken, Felemenk Cumhuriyetine sistematik bir ilerleme için çok fazla ölçülemez şey (ve çok fazla Avusturyalı ve Prusyalı) vardı. Dumouriez bir haftalık bir kuşatmadan sonra 26 Şubatta Breda'nın ana meydanına bir özgürlük ağacı dikerken; güneyde General Miranda, Prusyalıların ciddi ölçüde takviye ettiği Maastricht cephesine saplanıp kaldı. 1 Martta, kırk bin kişilik bir ordunun (kendi kuvvetlerinin yaklaşık iki katı), gerisindeki Roer Irmağını geçtiğini duydu. Telaşla geri çekilip Maastricht'i terk ederken, ertesi gün düzensiz bir savaş yürüttü. Peş peşe Avusturya süvari hücumları, gönüllülerini darmadağın etti. Günün sonunda Fransızlar, Avusturyalıların kırk kaybına karşı üç binden fazla ölü ve yaralı vermişti.

Ertesi hafta Dumouriez, Konvansiyona hüsnütahirle *un échec* diye tarif ettiği şeyi onarmaya çalıştı. Seferi kuvvetlerini Hollanda'da bırakarak, Miranda'nın savunma mevzilerini takviye etmeye ve Belçikalıları barıştırmak için dramatik bir eyleme yoğunlaştı. Jakoben kulüpler kapatıldı, devrimci kararnamele iptal edildi, patlayıcı bir şikâyet mektubu Konvansiyona gönderildi. Tam bir Bonapartizm provasıydı, ama Fransa için çok erken, Belçika için çok geçti. Bonapartizm gibi tasarruf siyasetinin de askeri başarı olmadan hiçbir anlamı yoktu. Ayın on sekizinde Neerwinden'de Dumouriez'in ordusu önce Avusturyalıları yerlerinden sökemedi, ardında da Avusturya karşı-taarruzları altında beli büküldü. Hollanda'dan çaresiz çıkmaya çalışan seferi kuvvetlerle birlikte, Hollanda'daki bütün Fransız mevzileri, güneyde ve kuzeyde, birkaç gün içinde çöktü.

Ayın yirmi üçünde Dumouriez, ordusuna dokunulmaması koşuluyla Belçika'yı boşaltmak için Coburg'le görüşmelere başladı. Avusturyalı komutan bu koşulları kabul etti, çünkü Dumouriez'in birliklerini Konvansiyona karşı kullanmak istediği açıktı. Ertesi-gün Fransızlar Brüksel'den çıktı ve ayın son gününde sınırı geçtiler. Daha kötüsü yoldaydı. Dumouriez'in tutumunu araştırması için cepheye gönderilen Savaş Bakanı General Beurnonville, yanındakilerle bir-

likte tutuklanıp Avusturyalılara teslim edildi. Nisanın ilk günlerinde Dumouriez, birliklerini Müttefiklerin safına geçip, Paris'in üzerine yürümeye ikna etmeye çalıştı. Muvazzaf askerlerin çoğu Konvansiyona güvenmiyordu, ama memnuniyetsizlikleri ihanete varacak kadar değildi. Bu yüzden 5 Nisanda Dumouriez, kendisinden önce Lafayette'in yaptığı gibi, yanına bir avuç yüksek rütbeli subay alıp Avusturya hatlarına gitti; gidenler arasında Chartres Dükünün oğlu, geleceğin Louis-Philippe'i, Philippe-Egalité de vardı.

Bu ihanetin haberi Paris'e ulaşınca, komplo teorisinin en abartılı versiyonlarını haklı çıkaracak gibi göründü. Geriye dönüp bakıldığında, bütün Felemenk seferi, özellikle Jakobenlere, Dumouriez'in orduyu Avusturya'ya teslim etmek için hazırladığı bilinçli bir planmış gibi göründü. Bastille'in kulelerinden dalgalanan sahte beyaz bayrak ya da Tuileries şatosundan açılan ateşteki sessizlik gibi, Yurtseverleri tuzağa düşürmek için hesaplı bir girişim vardı. Aristokrasinin tuzaklara ve hilelere düşkünlüğüyle karalandığı devrimci bir kültürde, en son ihanet, eski rejimin beşinci kol sabotajcılarının eseri gibi göründü.

Bu yurtseverliğe kuşkuyla bakanlar için, batı Fransa'nın askeri savunmasından Dumouriez'in sorumlu olduğunu keşfetmek sürpriz olmadı. Çünkü üç renkli bayrak Neerwinden'de Felemenk çamuruna battığı hafta, Vendée Departmanı Cumhuriyete karşı kanlı bir ayaklanmaya kalkmıştı.

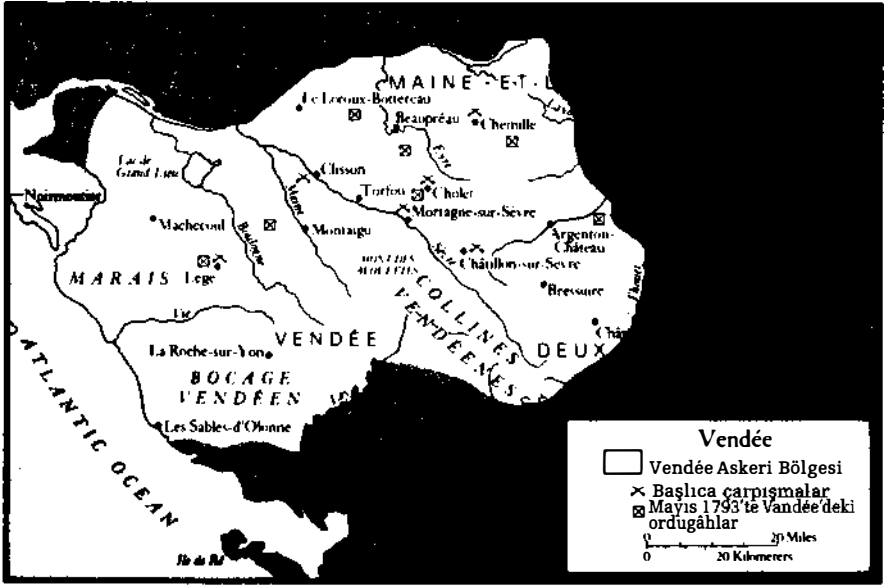
II KUTSAL KALPLER: VENDEE'DE AYAKLANMA

Küçük tahıl pazarı kasabası Machecoul'un Atlantik'ten uzaklığı yirmi kilometre kadardır. 11 Mart 1793 günü şafak söktükten hemen sonra, yedi yaşındaki Germain Bethuis, daha çok öfkeli bir denizin sesini andıran tekdüze bir gümbürtüye uyandı. Ama onun çocuk kulağına, ses batıdan değil kuzeyden, Saint-Philibert köyünün bulunduğu yönden geliyor gibi geldi. Ses giderek yükseldi ve çocuk korkmaya başladı. Uzun kış gecelerinin geçmesine yardım eden kadın ve çocuk suarelerinde bazı kadınlar, şekilleri uğursuz ve renkleri doğal olmayan bulutların haber vereceği savaş ve katliam kehanetlerinde bulunmuştu. Vendée'nin dağılmakta olan sabah sisinden bakınca Germain, sisten daha koyu ve tarlalardan

kasabaya yaklaşan bu tür bir hayalet gördüğünü sandı. Otuz iki yaşında bir noter olan ve ilçe yönetiminde yer alan babası, oğlu koşup kendisini uyandırdığında hâlâ yataktaydı. “Siyah, gürleyen bir bulut var baba, kasabaya geliyor,” dedi. Güneş sisi dağıtınca, yabalar, deri yüzme bıçakları, budama bıçakları, oraklar ve hatırı sayılır miktarda av tüfeğiyle silahlanmış binlerce köylü yığını açığa çıktı. Germain’in hatırladığına göre, “Tek başına vahşi çılgınlıkları dehşet yaymaya yetti.”

Babası, alelacele ana caddede toplanan ve üç bin kadar köylüden oluşan kalabalığı karşılamak için bekleyen bir avuç Ulusal Muhafızın yanına koştu. Muhafızların çok büyük bölümü yaşlı erkekler ile genç oğlanlardı; zira Machecoul, Konvansiyonun 24 Şubat'ta kararlaştırılan üç yüz bin kişilik bir ordu oluşturma planı kapsamında asker alımına payına düşeni vermişti. Aslında, bütün bölgede kendiliğinden ayaklanmaların tetiğini çeken de, asker toplama subaylarının güney Anjou köylerine sükun etmesi olmuştu. Machecoul'da korkutucu kalabalığı sindirme işi, ilçe yönetiminin yaşlı başkanı ve yerel kolejin müdürü Dr. Gaschinard'a kaldı. Bütün müdürlük yeteneklerini kullanarak şiddete karşı, Bethuis'in “dokunaklı bir konuşma” (“*un discours pathétique*”) olarak hatırladığı konuşmayı yaptı. Kent sakinlerine zarar vermeye söz verirlerse, köylülerin istediği gibi kilisenin saat kulesinin anahtarlarını teslim edeceğini söyledi.

Ne var ki, çanlar çalınca, verilen sözün tutulması olanaksız hale geldi. Alarm çanı, civar köylerdeki köylüleri Machecoul'a getirip, büyüyen kalabalığı ayaklanan bir gürüha dönüştürdü. Orduya asker toplama işini denetlemek için Machecoul'a gelmiş olan Mau-passant, Muhafızlara geri adım atmamalarını söyledi, ama safları bozup kaçtılar. Gürhunun liderlerini ikna etmeye çalışırken, kalbine saplanan tek bir mızrakla öldürüldü. O noktada düzensizlik kontrol edilemez duruma geldi. Yerel yönetimle özdeşleştirilen herkesin evi yağmalandı. Evlerin içinde bulunan erkekler sürüklenerek sokağa çıkarıldı ve avcılarının av yaklaşırken çıkardıkları *hallali* çığlıkları eşliğinde öldüresiye dövüldü. Anayasal rahip Le Tort, kilisinden çıkarıldı ve işi bitirilene kadar on dakika boyunca yüzü süngülen-di. Kırktan fazla kişi sokakta öldürüldü; dört yüz kişi yakalanıp mahkûm olarak Calvairienne Manastırına götürüldü.

Bethuis père, kasabanın dış mahallesinde bir arkadaşın evinde saklanarak öfkeli kalabalıktan kaçmayı başardı. Kaçması önerildi ama ailesini terk etmek istemedi ve hasta düşünce, evine dönmekle kalmadı, yatağa da düştü. Çok geçmeden, mahkûmların düzenli olarak alınıp yargısız infaz edildiği doğaçlama hapishane de diğerlerinin yanına götürüldü. "Tespîh" gibi birbirine bağlanan mahkûm zincirleri sürüklenerek kasabanın dışındaki tarlalara götürülüyor, çukur kazmaları isteniyor ve vurulup kazdıkları mezarlarına düşüyorlardı. Hekim Musset iki kez sıraya kondu ve her ikisinde de tespîhin son boncuğu olarak infaz edilmeden önce ceza ertelendi. Çaresiz kalan Bethuis ikinci katta bir pencereden atlayıp bacağını kırdı. Karısı kocasını bir doktora –olasılıkla Musset– götürmek için Vendée komutanı Charette'e yalvardı. Charette, gerçekleşmekte olan ayrımsız zalimliklere bir tür çekidüzen vermek için Machecoul'a gelmiş olmasına rağmen, "birkaç saat içinde ölmesi kesin bir adamın doktora ihtiyacı yoktur," dedi.

Bethuis, Vendéeli asilerin gerçekleştirdiği en kanlı katliamda beş yüzden fazla Machecoullu yurttaşla birlikte can verdi. Kasabanın adı, cumhuriyetçi retorikte asilerin vahşi ve insanlıkdışı

davranışlarının simgesi haline geldi. Bugün de Fransız tarihçileri ve okurları, Vendée'nin tarihini, Devrimin neredeyse diğer bütün olaylarından daha acımasız bir şekilde kutuplaştırmaktadır. Machecoul'daki korkunç olayların cumhuriyetçi tarafın şiddetli misillemesine benzerliği, Fransız olmayan bir tarihçinin hemen dikkatini çeker. Eylül katliamları gibi, kanlı eylemler, katlanılmaz kötülükleri ve yakın tehditleri simgeleyen kişilerin –aile ocağının içindeki yabancılar– halka açık ve acımasızca cezalandırılmasını izleme ihtiyacıyla, kontrol edilemeyen kendiliğinden bir ihtiyaçla birlikte başladı. Eylül katliamları gibi, halkın öfke patlamasına hızla yön verildi, kontrol edildi, hatta yasal kılıf bile uyduruldu. Machecoul'da Maullard'ın muadili, tutukluları ölüme mahkûm eden duruşmaları yöneten *procureur* Souchu'ydu. Charette, Danton'unkine benzer bir konumdaydı; görünürde cinayetleri durdurma yetkisine sahip, ama bunu yapmak istemeyen ve sonunda yapmaya da gücü yetmeyen savaş ağası-yargıç.

Vendée ayaklanmasının ve bastırılmasının acımasızlığı, devrimci savaşın Manici dilinin bir ürünüydü. Dr. Gaschinard'ın “dokunaklı konuşması” her iki tarafa, Fransızlar olarak kardeş olduklarını kabul ettirme girişimiydi. Ama karşıtını ucube ve kötülük timsali klişeleriyle suçlamaya her iki taraf da o kadar alışmıştı ki, bu karşılıklı şeytanlaştırmalara akıl yenik düştü. Ayaklanmadan bir ay önce, Fontenay-le-Comte'taki yerel devrimci kulüp Société des Amis de la Liberté et Egalité'nin başkanı, goblen dokumacısı Laparra, itaatsiz papazları ve aristokratları şöyle tanımladı:

Fransa'yı mahveden çok başlı bir canavar. Vurduğunuz korkunç darbe [Kralın idamı] esas başını kopardı, ama henüz ölmedi, bütün evreni kemiren bu canavar.

Konvansiyonu daha fazla ibretlik idama teşvik eden Laparra, konusuna ısındı: “Annelerinin [Fransa] göğsünü acımadan parçalayan bu rezil başlara vurun, daha büyük darbeler vurun... intikam baltaları kafalarına öyle insin ki, bu yamyamların ölümü akılsız suç ortaklarına ibret olsun... atın onları, Tarpeia kayalığından atın.” Cumhuriyetin her departmanının idari merkezinde bu insan yiycilerden ikisi idam edilerek iyi bir başlangıç yapılabilir.

Aynı şekilde Doulon köyündeki asiler de cumhuriyetçileri lanetlemekteydi. "Kralımızı öldürdüler; papazlarımızı kovdular; kiliselerimizin mallarını sattılar; sahip olduğumuz her şeyi yediler ve şimdi de bedenlerimizi almak istiyorlar... hayır, bedenlerimize sahip olamayacaklar."

Hem düşmanın insanlıktan çıkarılması hem savaşın aşırı gaddarca yürütülmesi bakımından, Vendée bir köylü ayaklanmaları döngüsünün habercisiydi. Devrimin orduları ve sivil komiserleri, tanınmış yerel papazların ve güçlü piskoposların başını çektiği dindar bir köylülükle karşı karşıya geldikleri her yerde, inatçı bir direnişle karşılaştılar. 1793'te Batı Fransa'da başlayan şey, 1799'da kuzey İtalya "Viva Maria" ayaklanmalarında, Calabria "Sanfedisti" ve Belçika köylü ayaklanmalarında, 1808'de İspanya'da tekrarlandı. Her birinde cumhuriyetçi yönetimin otoritesi, genellikle serbest meslek sahibi kasabalılarda ve öğretilerine sempatiyle bakmayan bölgelerde yalıtık oldukları için sesleri daha gür çıkan ateşli politikacılar azınlığında cisimleşti.

Layon Irmağının ayırdığı alt-bölge *pays des Mauges* üzerine klasik eserinde Charles Tilly, ırmağı topografik olduğu kadar toplumsal bir sınır olarak da gördü. Kuzeyde ve doğuda, görece yoğun yerleşimli ve zengin bir alan olan Val-Saumurois vardı; burada çiftçilerin ve kasabalıların, kilise mallarının satılmasıyla ilgili devrim yasasından ortak çıkarları vardı. Okuryazarlık oranları yüksekti, dinsel pratikler daha ılımlıydı. Kent ile kır daha az sürtünmeli bir biçimde yan yanaydı. Batıda ve güneyde ise tam tersine Mauges, araba yollarının yüksek çitler ve sık ağaçlıklar arasından geçtiği, dereleri çamurlu, daha sessiz ve seyrek nüfuslu bir kırsal kesim sunmaktaydı. Bu bölgenin Cholet ve Chemillé gibi az sayıdaki kasabasında tekstil girişimcileri, geçimlik köylülerin geleneksel iş ihtiyaçlarını sömürerek, onları düşük ücretle ve ağır koşullarda dokumacı olarak çalıştırmaktaydı. Bu nüfus, kasabalı değil, daha çok kent-köylü olarak kaldı. O yüzden, Val-Saumurois'nın aksine, Mauges'un kırsal nüfusu kasabayı sömürücü ve düşman olarak algıladı.

Öte yandan, daha ticarileşmiş bölgede çiftçiler ve burjuvalar soylulara ve son derece zengin Kiliseye karşı işbirliği yaparken; Mauges'da ve Vendée'nin diğer alt-bölgelerinde (ormanlık *bocage*

ve Gâtiné gibi) hatlar, deyim yerindeyse, yatay değil dikey çekilmişti. İçeriden yapışkan kırsal bir kültür ile Devrimin devlet yetkileriyle donattığı kentsel bir dış dünya birbirinin karşısına dikildi. Bu kırsal dünyada yerel soyluluk, Fransa'nın diğer yerlerinde olduğundan daha fazla yerleşik ve daha az kızgınmış gibi görünüyordu. Şiddet içeren ayaklanmalar 1789'da çok az ve seyrek olmuştu. Köyler birbirinden görece yalıtık olduğu için, Kilise ve papazları orantısız ölçüde daha nüfuzlu bir rol oynadı. Vaftiz ediyor, evlendiriyor ve gömüyorlardı; çocuklara eğitim veriyorlardı; kimsesizlere ve muhtaçlara yardım ediyorlardı; pazar günleri yöre sakinlerinin birbirlerinden ortak bir cemaat duygusu edindikleri tek yerdi.

Jean-Clément Martin'in ayaklanmaya ilişkin en son ve en dengeli anlatımında vurguladığı gibi, Fransa'da Sivil Nizamnamenin, Güney Anjou ve Vendée'deki kadar yaygın ve ateşli reddedildiği başka yerler vardı. Ama o bölgelerin hiçbirinde, âni ve şiddetli ayaklanmayı oluşturan birçok bileşen aynı şekilde bir araya gelmedi. Örneğin Flandre, Picardy ve Normandiyanın bazı bölümlerinde, bağlılık yemini etmeyen rahip oranları çok yüksekti. (Örneğin Nord Departmanının sekiz ilçesinde bağlılık yemini etmeyen 1.057 papaza karşı yalnızca 190 yeminli papaz vardı.) Paradoksal bir biçimde, reddedenlerin oranı, kentlerde kırsal kesimden yüksekti; kırsal alanda maaşlı *curés congriens*in durumu, eski rejimdekinden daha iyiydi. Aynı durum Midi için de geçerliydi; Provence köylerinde Sivil Nizamnameyi kabul edenlerin oranı yüzde 80'i bulurken, Arles gibi kentler kralcı-Katolik kaldı ve ancak askeri güçle denetim altına alındı. Flandre ve Picardy'nin yanı sıra, Alsace ve Lauraine'de de, bağlılık yemini eden din adamlarına düşmanlık yüksekti; ama buralar, yeterli kuvveti, ayaklanmaların topyekûn isyanlara dönüşmesini önlemeye yetecek kadar hızlı bir şekilde yığabilecek büyük garnizon kentlerin bulunduğu savaş bölgeleriydi. Koşulların Vendée'dekine çok benzediği Bretonya'da bile Marki de La Rouërie'nin kralcı planı, elebaşılar toplanarak ve herhangi bir halk gösterisini caydıracak kadar cezalandırıcı güç kullanılarak boşa çıkarılabildi.

Vendée'de ise, aksine, Cumhuriyetin ve Jakoben yurtseverliğin yalıtık kentli temsilcileri, büyük bir ateşli dindar köylü okyanusunda akıntıya kapıldı. Dahası, Dumouriez'in 1792 boyunca hükü-

mete anlatmaya çalıştığı gibi, bölge tehlikeli ölçüde savunmasızdı ve ciddi bir protesto hareketinin gerçekleşmesi durumunda korunmasız olacaktı. Bu kayıtsızlık özellikle kayda değerd; çünkü bölge 1791'de Challans ve Cholet'de, özellikle Ağustos 1792'de Châtillon ve Bressuire'de ciddi çalkantılarla memnuniyetsizliğini belli etmişti. Ama yetkililerin bu olayları, Fransa'de Devrimin 1789 beklentilerini karşılayamadığı bölgelerinde alevlenen birçok kırsal ayaklanmadan farkı olmayan, münferit olaylar kategorisine yerleştirdiğine dair işaretler vardır. 1792 yazında yukarı Bretonya'da, Massif Central'ın güneybatısında Quercy'de ve Provence'ın hinterlandında başka bir köylü *jacqueries* dalgası olmuştu. Bu bölgelerin her birinde yoksul köylülerin kilise mallarının satışından yararlanamaması, memnuniyetsizliği kıskırtmıştı. Bazı alanlarda, hayvanların otlatıldığı ortak araziye çeviren çitler yıkılırken, bazı alanlarda da ortak toprağın köyün en yoksul aileleri arasında paylaşılması talep edildi.

Ne var ki, bu yakınmalar *pays des petites cultures*de kırsal yaşama şikâyetlerdi. 1789'da *cahier*lerin hazırlanması, kiliselerde toplanıp *curé*leri dinleyen yoksul çiftçilerin, hayatlarının sihirli bir toplumsal adalet hareketiyle dönüşmek üzere olduğuna inanmalarına yol açmıştı. Gerçekte olan ise şuydu: Devrim, kırsal alanın görece varlıklı ahalisi ile yoksullar arasındaki farklılıkları tersine çevirmek şöyle dursun, fiilen yoğunlaştırmıştı. 1792'de artan öfke ve şiddete resmi tepki, simgesel yasal ödünler ile seçici baskının tipik bir bileşimi oldu. Monarşinin devrilmesinden sonra, varlığının son haftalarında Yasama Meclisi, 1789'da hazırlanan senyörel harç ödemelerine ilişkin ayrıntılı bir programı bir kenara itmiş ve ödemeleri tamamen kaldırmıştı. Ama köylüler her halükârda ödemeyi durdurdukları için, mülk sahiplerinin acısını çıkarmak için başvurdukları yüksek kiralar üzerinde hiçbir etkisi yoktu. Alevlendiği her yerde, artan düzensizliği bastırmak için, küçük muvazzaf askeri birliklerle birlikte Ulusal Muhafız bölükleri kullanıldı.

Hiçbiri, 1793 baharında Vendée'yi tüketen türden ortak bir ayaklanmaya dönüşme tehlikesi göstermedi. Bu bölgenin de kendi kırsal alt-sınıfları vardı; ama Marcel Faucheux gibi tarihçiler, toplumsal yakınmaları ayaklanmaya katılımın belirleyeni haline getirmek için çok çalışmak zorunda kaldılar. (Martin, Cholet'nin

sömürülen dokumacılarından çoğunun Vendée renkleri altında değil, cumhuriyetçi renkler altında toplandıklarını gösterdi.) Ayaklanmanın en çarpıcı özelliklerinden biri toplumsal *kapsayıcılık* ve birbirinden çok ayrı ekonomik gruplardan insanları birbirine bağlayan bağlardı. Büyük Kraliyet ve Katolik Ordusu yalnızca geçimlik köylülerden değil, hayvancılıkla uğraşan oldukça varlıklı çiftçiler ve Devrimin kırsal alandaki temsilcileri olması beklenen tipte köylülerden –hancılar, değirmenciler, arabacılar, demirciler ve benzeri– de oluşmaktaydı. Paimboeuf’e yakın denizci köylerin balıkçıları gibi yerel topluluklara bağlı olanların temsilcileri olsaydı, Vendée *marais*nin küçük ırmaklarında ve kanallarında seyahat etmelerini sağlayan tekneçiler ve mavnacılar da olurdu. Vendéeli General Cathelineau gibi arabacılar, seyyar tüccarlar farklı toplulukların bilgisine sahiptiler ve bu yüzden muhtemel yolları da biliyorlardı. Mauges yalnızca geri kalmış yalıtılmışlığıyla değil, semiz sığır sürüleriyle de ünlüydü; Sceaux’daki Paris et pazarının ödüllü stokuydu ve çobanları, Loire’nin kuzeydoğusuna giden anayollar ve yan yollar konusunda uzmandı. Dahası, savaşın her iki tarafında soylular vardı. Vendée ordusunun d’Elbée ve de La Rochejaquelein gibi, daha iyi tanınan soylu komutanları varken, Ulusal Muhafızların Mortagne’daki komutanı da, bir Saint-Louis *chevaliersi* olan ve Amerika’da Lafayette ile birlikte savaşmış *ci-devant* Sieur Drouhet’ydi. Les Sables-d’Olonne’da cumhuriyetçi birliklerin yerel askeri komutanı, XV. Louis ile Boucher’in gözde çıplak modeli Mlle O’Murphy’nin piç oğlu Beaufranchet d’Ayat idi.

Dinsel bir ayaklanmayı başka bir yönden “açıklayacak” tutarlı bir toplumsal sorunlar örüntüsü aramak yerine, General Turreau’nun belirlemesini doğru kabul etmek daha anlamlıdır: “Gerçek bir din savaşıdır.” Fırtınanın merkezinde yer alan Anjoulu ve aşağı Bretonyalı ruhban sınıf, Timothy Tackett ve diğerlerinin yakın zamanda yaptıkları araştırmanın gösterdiği gibi, Fransa’nın en az yoksul din adamları arasındaydı. Hem maaşlı *curés congrues* hem aşar alan din adamları, Fransa’nın birçok bölgesindeki kardeşlerinden daha iyi durumdaydılar. Önemli bir kısmının, kendi yiyeceğini üretmeye ve mütevazı bir ek gelir elde etmeye yetecek büyüklükte küçük çiftliği vardı. Küçük kasabaların seküler din adamları, batıda, Luçon, Angers ve Nantes’ta diyakoz-

lukları Fransa'nın en zenginleri haline getiren zengin vakıflardan dolayı olarak pay almaktaydılar. La Rochelle civarındaki bölge, on yedinci yüzyılda bağımsız Protestanlığın son kalelerinden biri olduğu için, yoğun Katolik vaazların hedefi olmuştu. Örneğin on sekizinci yüzyılın başında Louis Grignon de Montfort'un örgütlediği Missionnaires du Saint-Esprit, sahiden popüler ve enerjik bir papazlığı batıya aşılarmayı başarmıştı. O yüzden, kilise hiyerarşisiyle yayılan alışılmadık ölçüde bir dayanışma olması ve Midi'de ve Norman kırsalında anayasal din adamlığının doğal adayları olan yabancılaşmış kır papazlarından çok daha az bulunması şaşırtıcı değildir.

Batı Fransa'da din adamlarının çok yüksek bir oranının kır kökenli olması da son derece önemliydi. Kilisenin yüksek statüsü ve varlıklı yaşamı göz önüne alındığında, köylü kökenli zeki bir oğlan için Kilisede bir kariyer doğal bir sevdaydı. Katedral kentlerinde ruhban eğitiminden sonra papaz atananların çoğu kendi köylerine ya da en azından doğdukları yöreye dönerdi. Oralarda yalnızca cemaatlerinin manevi ihtiyaçlarını gidermekle kalmaz, okulların ve kolejlerin vazgeçilmez personeli, yoksulların ve hastaların yardımcısı da olurlardı. Bu yüzden Vendée'nin papazları, diğer bölgelerden çok daha fazla, *paysın* gerçek evladı olduklarını iddia edebilirdi. Bu durum, onların yerini alan anayasal din adamlarının daha fazla yabancı gibi görünmesine neden oldu. Bütün bölgede *intru* veya sokak diliyle *trut* ya da *truton* –mütecaviz– olarak tanımlandılar. Vendée asileri, aile ocağını savunma tutkularıyla, kendileriyle savaşmaya gelen *sans-culottelerin* ayna imgesiydi. İki tarafın yalnızca kimin gerçek yabancı olduğu konusunda, kimin kökünün kazınmasının barışın ve özgürlüğün önkoşulu olduğu konusunda farklı görüşleri vardı.

Devrim yasalarının Kiliseye uygulanması, Güney Anjou'da başından itibaren bir tecavüz olarak görüldü. Boisgelin'in yayınladığı papalık ilkelerine uygun olarak anayasal yemin etmeyi reddeden çok sayıda papazdan görevlerinden ayrılmaları istendi. Birçoğu piskoposlarına uyup İspanya'ya, bazen daha da uzağa, İrlanda ve İngiltere'ye göç etti. Bölgede insan gücü o kadar hızlı azaldı ki, Temmuz 1791'de bazı departman yetkilileri, örneğin Maine-et-Loire'da, yemin etmeyen papazlardan, yerleri doldurula-

mazsa bölgelerinde kalmalarını istedi. Ne var ki, bu tür pragmatik ödünler yerel Jakoben militanları daha da öfkeliendirdi ve Paris'teki yasama meclisine ruhban komplolarını lanetleyen ve onlara karşı çok sert önlemler isteyen dilekçeler gönderdiler. İnatçı itaatsizleri sınır dışı eden 1792 kararnameleri çatışmayı daha da şiddetlendirdi. Papaz avına izin verildi; Ulusal Muhafızlara kilitleri açma, kapıları kırma ve aramalarda evin altını üstüne getirme yetkisi verildi. Söylemeye gerek yok; bu durum zaten öfkeli ahali üzerinde dramatik bir yabancılaşma etkisi yarattı. Ama bu tehlikelere rağmen, birçok papaz ambarlarda, samanlıklarda, bazen ilkel kulübelerde, hatta sık ormanlardaki mağaralarda saklandı; sadık cemaat mensupları oralara yiyecek taşıdı.

İtaatsiz papazları devrimci yetkililerden korumak ve gizlemek için çaba harcanırken, *intruların* yaşamını olabildiğince sefilileştirmek için de bir o kadar çaba harcandı. Bazı kilise bölgelelerinde yeni papaz kilise sundurmasına varınca, itaatsiz rakibini papazlık kıyafetleri içinde, kilise takımlarıyla birlikte ve peşinde cemaatle ayrılırken bulurdu. Çoğu kez yerel bir komünün belediye başkanı, yasayı savunması beklenirken, direnişin başını çekerdi. Birçoğu, yeni *curé* gelince kilisenin anahtarlarını kaybetmiş gibi davranırdı. Altar örtüleri gizemli bir şekilde ortadan kaybolurdu ve *curé*, kendisi yıkamadıkça temiz örtü bulamazdı. Saat bozulunca (bazen köylüler bozardı), onaracak kimse bulunmayabilirdi. Bağlılık yemini eden papaz görevine başlamak için, "*Ne jurez pas, ne vous damnéz pas*" (Yemin etmeyin, lanetlenmeyin) diye bağırarak kalabalığı yararak yol açmak zorunda kalan bir Ulusal Muhafız takımına ihtiyaç duyardı.

Muhafızlar gittikten sonra *intru* tek başına kalır ve mahcup edici ölçüde boş kiliselerin yanı sıra, sürekli tacizlere de elinden geldiğince katlanmaya çalışırdı. Melay'da yasal papaz, cumhuriyetçi belediye başkanının oğlu Thubert'di. Görüldüğü her seferinde yuhalandı, alay edildi ve tekmelendi. Üstüne üstlük, zangocu göstere göstere Komünyon Ayinine katılmadığı gibi, arada bir çan kulesine çıkıp onu taş yağmuruna da tutuyordu. Kuklasını asmak da dahil, geleneksel köy karnaval ayinlerinin bütün kaynakları, zavallı *truto-na* hatırlatıldı. Saint-Aubin'de böyle bir temsilde papaz, Şeytan'ın yardımcısı ve Kilisenin deyyusu olarak boynuzlu tasvir edildi.

Thubert'in kapısı gece boyunca yumruklanırdı ve diğer bölgelerde şamata müziğin tıngırdayan tenekeleri ve tiz sesli düdüklere papa-za uyku uyutmazdı. Mütecavizler tarafından işgal edilen kilisele- rin içine çöp boşaltılıyor ya da bazen kapıya dışkı, hatta sahipsiz ceset bırakılıyordu. Öte yandan, pisliği temizleme işinde kadınlar başı çekebilirdi. Örneğin Parisli Peyre, May-sur-Evre papazı ola- rak atandığında, kilisede peşine katılıp taş zemindeki ayak izleri- ni silen kadınları görünce şaşır- dı. Diğer köylerde, kâfirlerin eliyle kirlenmiştir diye vaftiz kurnaları boşaltılıp yeniden doldurulurdu.

Son olarak, reddetme stratejisi vardı. Devrim evliliği sivil bir hareket haline getirmişti, ama vaftiz ve cenazede olduğu gibi, resmi tescili tamamlayan dinsel biçimler de vardı. Sivil Nizam- nameye itaat etmeyen din adamları bu "medeni" törenlerden hiç- birinin gerçek dinde bir yeri olmadığını açıkça ortaya koymuştu. Bu yüzden, yemin eden bir papazın kutsadığı medeni bir evliliğe ve törene razı olan çiftler Kilise nazarında günah içinde yaşa- maktaydı. Aynı şekilde, bu tür kişilerin icra ettiği cenaze tören- leri bir bağışlanma biçimi olarak geçersiz ilan edildi. Bu koşul- larda cemaat mensuplarının o törenlere katılmaması yalnızca bir aforoz meselesi değil, ruhların kurtuluşu meselesiydi de. İtaatsiz papazlar, yokluklarında ne yapacakları konusunda cemaatlerine ayrıntılı talimatlar bırakırlardı. Cenaze törenleri köyün ötesinde- ki tarlalarda, aslına uygun şekilde yapılacaktı. Yeminli papazla- rın töreni fark etmesi halinde, törene katılmaları fiziksel olarak engellenirdi. Bazı papazlar, geleneksel Komünyon Ayinine, sanki kendileri varmış gibi nasıl devam edecekleri konusunda talimat- lar bile bırakmıştı. Örneğin Mathieu Paunaud, Saint-Hilaire-de- Mortagne'dan ayrılmadan önceki son vaazında, cemaatine "İlahi Takdirin beni götürdüğü her yerde sizin için dua edeceğim," di- ye söz verdi. Cemaatin "iyi bir papaz"dan mahrum kalması du- rumunda, her zamanki gibi saat onda toplanmalı ve aynı saatte onlarla birlikte ibadete katılacağını bilerek dualarını okumalıydı- lar. Son olarak, ya itaatsiz papazların saklanma yerlerinde ya da pencereleri bezle kapatılmış üçra çiftlik kulübelerinde, geleneksel Komünyon Ayini yapılan doğaçlama şapeller yaratıldı.

Bu kararlı direniş tarihiyle, Vendée'nin daha ortak bir şid- detin içine girmesi fazla zaman almayacaktı. Ocak 1793'te les

Sables-d'Olonne *procureur-syndici* Biret, departman yöneticilerine şunları yazdı: "Ahlaka gelince, halkın çok büyük bir kesiminin... fanatizmle ve iç düşmanların çabalarıyla tamamen bozulmuş olduğuna inanıyorum... Siyasete gelince, aynı bireyler eşit ölçüde mantıklı düşünmekten acizdir. Onlara göre Devrim, aslında nedenini bilmeden yakındıkları uzun adaletsizlik zincirinden ibarettir." Kralın idamı açıkça işleri daha da kötüleştirdi. Biret'nin bildirdiğine göre, les Sables'da bir toplantıda "bazı kişiler, Louis'yi ölüme mahkûm eden yasa koyuculara 'haydut' ve 'alçak' deme cüretini gösterdi." Şubat raporlarında, daha pişkin hareketlerin sayısı durmadan arttı: "Yaşasın Rahipler, din ve Kral [elbette şimdi çocuk XVII. Louis]; Yurtseverlere ölüm" sloganları atılıyordu.

Asker vergisi duyurusu, bastırılmış bu öfke ve kırgınlığı düpedüz ayaklanmaya dönüştürdü. İlginç bir biçimde, Rennald Sécher, Vendée'nin küçük kasabalardan kendi payına düşen askerleri aslında verdiğini keşfetti. Meslek gereği ya da eğilim olarak zaten Cumhuriyete bağlı olanlar kendilerini savunmak için silahlanmayı garantilemek ya da akıllık edip bölgenin dışına çıkmak istemiş olabilir. Her neyse, asker toplamanın –henüz zorunlu değildi; bir vergi karşılığında gönüllü başvurusuydu, açık olması durumunda kurayla tamamlanmaktaydı– simgesel gücü, kendi başına şiddeti kışkırtmaya yetti. Bir önceki gün, 6 Mart 1793'te, yeminli papazın bulunmadığı bütün kiliseleri kapatan bir emir işe yaramadı.

Martın onundan on ikisine kadar, ayaklanmanın birinci evresi görüldü; köylerde ve *bourglarda* kendiliğinden toplanan kalabalıklar belediye başkanlarının, *juges de paixlerin*, *procureurlerin* bürolarına ve evlerine, tehlikeli ölçüde yalıtık Ulusal Muhafız birimlerine saldırdı. Machecoul'daki ayaklanma, daha az öldürücü sonuçlarıyla Saint-Florent-le-Vieil, Sainte-Pazanne, Saint-Hilaire-de-Chaléons ve Clisson'da tekrarlandı. Bu ilk şiddet dalgasında ortaya çıkan liderler, av bekçisi ve eski asker Stofflet gibi, genellikle kendi bölgelerinde devrimci yetkililere direnişle uzun süredir özdeşleşmiş kişilerdi. Düşmanlarını evlerinden çıkarıp silahlarını aldıktan sonra, kalabalıklar birbirleriyle birleşip, daha büyük kasabalara doğru yürüyüş kolları oluşturdular ve yolda ilerledikçe kartopu gibi büyüdüler.

Bu evrede Vendée'deki ayaklanmalar, Normandiya'da Calvados'tan Burgonya'da Côte d'Or'a ve güney Massif Central'da Puy-de-Dôme'a kadar Fransa'nın birçok yerinde asker toplamaya karşı gerçekleşen benzer ayaklanmalardan farklı gibi görünüyordu. En kötü olaylardan bazıları Bretonya'da Loire'in kuzeyinde gerçekleşti. Ama orada hükümet karşı-devrimci komplo olasılığını o kadar takıntı haline getirmişti ki, direniş merkezlerine karşı hızlı ve sonuç alıcı harekete geçmeye yetecek kuvvet hazırda vardı. Vendée'de ise askeri birlikler tehlikeli ölçüde azalmıştı. Örneğin Challans'ta, 12 Martta binden fazla asiye karşı koymak zorunda kalan yalnızca iki yüz Yurtsever Muhafız vardı. Takviye geldiğinde, birçok ayaklanma zaten birleşip genel bir başkaldırıya dönüşmüştü. Dahası, martın üçüncü haftasında Vendée'de nihayet toplanan elli bin cumhuriyetçi askerin yalnızca küçük bir oranı –olasılıkla iki binden azı– muharip askerdi, eski kraliyet ordusundan. Geri kalanlar kötü beslenen, kötü donanımlı ve karşı karşıya oldukları durum açısından daha önemlisi, asilerden korkan acemi gönüllülerdi. 1793 baharında ve yazında Fransa'nın hiçbir ordusu, Vendée *bleuleri* kadar paniğe kapılıp safları terk etme eğilimi göstermedi. Belki Machecoullu cumhuriyetçilerin kaderinden korktular. Birçoğu elli ya da yüz kişilik küçük birimler –öfkeli asilere hedef olacak kadar kalabalık, ama onları korkutmaya yetmeyecek kadar küçük birimler– halinde serpiştirildi.

Cumhuriyet durumun ciddiyetini anladığı sırada, asiler büyük merkezlerin birçoğunu, özellikle Cholet, Chemillé ve Fontenay-le-Comte'ü zaten almıştı. Martın on dördünde Stofflet kendi kuvvetlerini, başka bir av bekçisi olan Tonnelet'ye bağlı kuvvetlerle ve arabacı-satıcı Cathelineau'nun peşinden giden adamlarla birleştirdi. Yurttaş-marki de Beauveau'nun komuta ettiği cumhuriyetçi birlikleri silahlarını bırakmaya ikna edemeyince, asiler büyük bir baraj ateşiyle *bleuleri* hezimete uğrattı; de Beauveau ağır yaralandı.

Bu ilk başarıya rağmen, yerel soyluluktan yetkin şahsiyetler devşirmek önemli görünüyordu; bunların katılımı, davaya daha fazla nefer toplanmasına yardım edecekti. Bu yalnızca bir statü meselesi değildi, çünkü yaklaşanların tümünün, harekât alanı genişledikçe kullanıma sokulabilecek askeri saha deneyimi vardı. Şatolara ve yurtluklara heyetler gönderildi; oralarda, ayaklan-

manın geleceği konusunda yerel soyluların karışık duygularının üstesinden gelmek zorundaydılar. Gerçekten de, birçok soylunun kralcı tutkusu değil, ılımlı olması çarpıcıydı (yirmi bir yaşındaki Henri de La Rochejaquelein hariç). Koblenz'de göçmenlik deneyimini yaşamış olanlar, gördüklerinden tiksinişmiş olarak dönmüştü. Bazıları, örneğin d'Elbée, ilk başta Devrimin partizanı olmuş, Beaupréau'da Üçüncü Tabaka seçmeni seçilmiş, anayasal piskopos Pelletier lehine oy kullanmış ve ancak acımasız sürgün yasasıyla yabancılaştı. Diğer soylu komutan Bonchamp, davranışlarının ciddiyeti konusunda asilere ders veriyordu: "Konumumuzun dehşetini hissedemiyor musunuz? Biz ne yapıyoruz? İç savaş yapıyoruz. Kime karşı savaşıyoruz? Bir parçası olduğumuz ulusa karşı." Hiç kuşkusuz, Vendéeli soyluları harekete geçiren şey, bir yerel yurtseverlik duygusuydu: *Pays* ve *patrie* duygularının sıkışması. Hem göçmenler (*émigrés*) hem *bleuler* onların gözünde istilacıydı. Fransa kurtulacaksa, yağmacılara karşı kendi topraklarını korumaya kararlı yerel kahramanlar tarafından kurtarılmalıydı. Bu, daha sonraki komutanlarına bariz bir biçimde kişisel ve dar görüşlü bir nitelik kazandırdı. Askerler tarafından idolleştirilen Charette, Sapinaud de La Verrie ve d'Elbée gibi liderler gerçekte romantize edilmiş patriyarkalistlerdi: Savaş ağası baronların on sekizinci yüzyıl versiyonları. Her biri adamlarını özgül bir bölgeden topladı: Bonchamp, Saint-Florent civarından; Charette, Machecoul civarından ve kuzeyde *pays nantais*den; d'Elbée, Mortagne civarındaki kırsal kesimden; La Rochejaquelein, Bressuire ve Châtillon'dan. Büyük sadakat yaratan ama Vendée ordusunun direniş mangalarının geçici bir konfederasyonundan ibaret kalmaması için gerekli iç yapışkanlığı da engelleyen bir klan duygusu geliştirdiler.

Çatışma boyunca papazlar, tarihsel geleneğin sandığı kadar savaş alanlarında görünmediler. Bu şaşırtıcı suskunluğun istisnaları vardı. Cholet'yi alan kuvvetler, Stofflet kadar, Abbé Barbotin tarafından da kontrol edildi. Başkaları da -Abbé Bernier, Trémentiensli Rousseau, La Jubaidièreli Chamau ve Saint-Florentli Gruget gibi- köylüleri Vendée davasına kazanmada önemli şahsiyetler haline geldi. Kuşkusuz, mücadelenin Haçlı Seferi özelliği her fırsatta açıkça vurgulandı. Chemillé ele geçirildikten son-

ra Barbotin “Katolik Ordunun Kilise Görevlisi” oldu ve muharebelerden önce toplu günah affı çıkardı. Vendéeliler yürüyüşlerinde ilahi okur, alaylarının önünde Bakire Meryem’li sancaklar taşır ve nişan olarak, haç kakmalı Kutsal Yürek amblemi takardı. Mart bitmeden, birlikler için bir karşı-“Marseillaise” bestelenmişti ve şöyle başlıyordu:

*Allons armées catholiques, le jour de gloire est arrivé
Contre nous de la République,
L’étendard sanglant est levé . . .
Aux armes poitevins, formez vos bataillons
Marchez, marchez, le sang aux bleus,
Rougira nos sillons*

Ama Vendée ordusunu bir tür ilkel dinsel sürü gibi düşünmek hata olur. Başlangıçta Cholet gibi önemli merkezler, aslında ince taktikler kullanılmadan; iki tarafında keskin nişancı kolları olmak üzere, yürüyen çok sayıda piyade, onların arkasında basit bir süvari birliği ve bir iki topla ele geçirildi. Ama çatışmaların ilk haftası sona erdiğinde, kaçan cumhuriyetçilerin geride bıraktığı depolardan alınan mühimmatla, ciddi bir orduya benzer bir şey ortaya çıkmıştı. Büyük toplardan bazılarına ad verildi; en ünlüsü, çıkardığı gürültü ve dumanla düşmanı etkileyen *Marie-Jeanne*’dı (topu iterek hareket ettiren topçunun iki kızının adı). Bot yerine takunya giyen, bin beş yüz ila iki bin atlıdan oluşan bir süvari birliği, her büyüklükte ve şekilde hayvana binmekteydi.

Ne var ki, Vendéelilerin en büyük varlığı, kendi topraklarının bilgisine sahip olmalarıydı. Taktikleri, savaştıkları arazinin koşullarına uygundu. Örneğin aşağı Loire’da silahlı devriye botları kullanarak cumhuriyetçi garnizonlara yiyecek ve mühimmat sevkini engellediler. *Bocage*ın alçak tepelerindeki yel değirmenleri kullanılıp, kanatlar bir şifreye göre hareket ettirilerek etraftaki birimlere mesaj iletildi. Bütün bölgede, savaş dışında kalanlar, genellikle kadınlar ve çocuklar, çiftliklerde çalışarak ve birliklere yiyecek ve giysi tedarik ederek katılım gösterdi.

Bu şimdi hepimizin bildiği, ama Cumhuriyet ordusunun, özellikle de Belçika’nın savaş alanlarından ya da Mainz kuşatmasından getirilen birliklerin hiç hazırlıklı olmadığı bir savaştı. Disiplinli düzen içinde üniformalı birlikler, savaş bölgesinin çevresindeki

büyük kasabaları kontrol edebilen, ama her ağaçlığın bir pusuyu gizlediği iç kesimde devriye gezemeyen ya da köylerde sivillerle savaşımları ayırt edemeyen yalıtık garnizonlarda bağlanıp kaldı. Vendée'de savaşmış Fransız generaller, on beş yıl sonra İspanya'daki Yarımada Savaşında benzer koşulları keşfedince, buna İspanyolcaya *guerilla* (gerilla) olarak çevrilen "*la petite guerre*" dediler.

Ne var ki, elindekinin tam anlamıyla bir iç savaş olduğunu Paris'teki Konvansiyona bildiren şey, bu tür bir gayrı nizami savaş değildi. Cholet ve Fontenay-le-Compte önündeki muharebeler aslında açık arazide ya da tarlalarda, Vendéelilerin sayı ve çoğu kez ateş gücü üstünlüğüne sahip olduğu kafa kafaya çarpışmalardı. Ayın on dokuzunda ve yirmisinde gece boyunca, General Marcé'nin komuta ettiği iki binden fazla askerden oluşan bir kuvvet, Chantonnay'ın kuzeyinde Grand Lay kıyısında altı saatlik bir meydan savaşı sürdürdü. "Marseillaise" ezgilerini duyan Marcé, takviye geldiğini sandı, ama aslında bir asi kolu "Allons armées catholiques..."i söylüyordu. Mücadele sonunda eşitsiz bir hal aldı ve bir bozguna dönüştü; paniğe kapılan *bleuler* güneyde Sainte-Hermine ve Saint-Hermand'a kaçtı. Güney ovasının bütün kırsal alanı ve Vendée *marais*, Luçon, Fontenay ve Niort kasabaları da dahil, asilerin eline geçti. Ayın yirmi ikisinde felâket, bölgenin kuzey ucunda tekrarlandı; Chalonnes'da üç yüz *bleu* neredeyse yirmi bin Vendéeliyle karşılaştı ve donanımlarının büyük bölümü ile on sekiz topu asilere bırakıp kaçtı.

Nisanın başında, kuzeydeki denizci bölge hariç ama Noirmoutier adası dahil Vendée'nin tamamı asilerin elindeydi. Kraliyet muhafız subayı Sapinaud de La Verrie'nin teşvikiyle birleşik bir komuta kuruldu ve birliklere silah ve erzak toplamayı örgütleyecek seçilmiş yöre komiteleri oluşturuldu. Üzerinde çocuk Kral XVII. Louis'nin resmi bulunan *assignat*lar basıldı; Vendée Büyük Konseyi, yeni kral adına fermanlar ve kararnameler yayınladı. Asiler eczaneli ve hemşireli ilkel bir sahra hastanesi bile kurdu.

Bütün düzensiz ve kendiliğinden oluşan ordular gibi bu ordu nun da en ciddi sorunu, özellikle cumhuriyetçi orduyu Vendée'den atma hedefine ulaşıldıktan sonra, bütünlüğü sürdürme sorunuydu. Komutanlar, önemli kent merkezleri ele geçirilerek ve sonunda bizzat Cumhuriyet devrilerek üsleri güvenceye alınmadıkça,

bunun kısa ömürlü bir zafer olacağını farkındaydı. Her ne kadar harekâtları ana *paysın* kurtuluşu olarak başlamış olsa da, iç savaşa girdikten sonra daha geniş stratejik hedeften sakınmanın bir yolu yoktu. Ama aynı nedenle, üslerinden ne kadar çok uzaklaşırlarsa, sahip oldukları özel avantajları kaybetmeleri o kadar çok olasıydı. Başlangıçta, nisanın ortasında, ciddi gerilemeler yaşadılar. Ama mayısın başında Thouars'daki garnizonun mecburen teslim olması muazzam miktarda levazım ve mühimmatın ellelerine geçmesini sağladı. Fontenay-le-Compte mayısın sonunda ve en görkemlisi Saumur haziranın dokuzunda düştü. Ama Charette daha doğuyu vurmak yerine, Loire'ın diğer tarafında faydasız bir Nantes kuşatmasına yoğunlaştı.

Yine de mayısın sonunda asilerin konumu hâlâ sağlam görünüyordu. Kendilerine karşı gönderilen cumhuriyetçi orduları kesin yenilgiye uğratmış ve devlet içinde devletin en temel kurallarını uygulamışlardı. Büyük Konsey, yabancı bir gücün uydularına seslenen hükümdarmış gibi, Abbé Bernier'nin yazdığı bir "Fransızlara Sesleniş" yayınladı. Aynı zamanda hem belagati hem de devrimci özgürlük retoriğini Cumhuriyete karşı çevirme şekliyle dikkate değer olan bir Devrim anlatısı ve bir manifestoydu da. İsyanı ateşleyen inançların derinliğini ve yalınlığını açıklamayı diğer belgelerden daha fazla başarır.

Cennet en kutsal ve en adil davamız için bildirilmiştir. [Bizimki] İsa Mesih'in kutsal haç işaretidir. Fransa'nın gerçek dileğini, yani kutsal apostolik ve Roma Katolik dinimizi geri getirme ve ebediyen koruma dileğinizi biliyoruz, bizim de dileğimizdir. Bu, içeride baba ve dışarıda bir koruyucu olarak hizmet edecek bir Krala sahip olma arzusudur...

Yurtseverler, düşmanlarımız, bizi ayaklanmayla *patriemizi* altüst etmekle suçluyorsunuz; ama dinin ve siyasal düzenin bütün ilkelerini bozarak ilk kez ayaklanmayı en kutsal görev ilan edenler sizsiniz. Dinin yerine ateizmi, yasaların yerine anarşiyi, babamız olan Kralın yerine zorba olan insanları koydunuz. Bizi dinsel fanatizmle suçluyorsunuz, özgürlük iddialarınız en aşırı cezalara yol açtı.

Ulusal Konvansiyonda, yükselen öfke ve şaşkınlığın ortasında Bertrand Barère, "*l'inexplicable Vendée*" deyip, omuz kaldırdı.

III “KIYMETSİZ MAL,” MART-HAZİRAN

Martın ikinci yarısı, cumhuriyetçi Fransa’ya sürekli bir felâket haberi getirdi. Aynı hafta içinde Konvansiyon Neerwinden’deki yenilgiyi, Louvain yakınında askeri bir çöküşü, Rhineland’da Custine’in âni geri çekilmesini ve Vendée ayaklanmasını duydu. Peş peşe gelen haberler, düşmanla temas kurunca dağılan (özellikle Vendée’de) Cumhuriyet ordularını; yığınlığa kapılıp firar eden ya da tabanları yağlayan gönüllüleri; çamurda basılan üç renkli bayrakları anlatmaktaydı. Delacroix Belçuka cephesinden dönünce, Valmy’den önceki haftalar kadar derin ve karanlık bir kasveti birlikte getirdi. Fransız birlikler Valenciennes’de geri çekilmişti; ama kale düşerse, diyordu, Müttefik orduları ile Paris arasında bir şey kalmazdı. Yalnızca Dağlılar değil, birçok Konvansiyon üyesi için, bu felâket zincirinin yalnızca bir açıklaması olabilirdi: Komplo. General Marcé’nin Vendée’de yenilen ordusunun komiserleri onu ya “en alçak beceriksizlik”le ya daha kötüsü “en alçak ihanet”le suçladı. Oğlu, yardımcısı Verteuil ve onun oğlu sanılan (aslında uzak bir akraba) başka bir Verteuil, “düşmanla ihanet ilişkisi içinde” olmaktan ötürü tutuklandı. Büyük bir karşı-devrimci planın kesin işaretlerini gören Barère, Marcé’nin La Rochelle’de askeri mahkemede yargılanmasını istedi. Lanjuinais, Genel Meclisten kalan ve cumhuriyetçi olan Rabaut Saint-Etienne gibi, *patrieyi* kirleten itaatsizlerin ve aristokratların acımasızca ortaya çıkarılmasında ısrar etti.

Bu askeri heyelanla karşı karşıya kalan Konvansiyon, çok az istisna dışında, devletin yetkilerini güçlendirmenin zorunlu olduğunu kabul etti. Etkili bir yürütme ve tutarlı bir komuta zinciri olmazsa, merkezkaç kuvvetler Fransa’yı parçalara ayıracaktı. Devrimin başlangıcından beri ilk kez yasama organı, “egemen organ” a daima başvurmadan Cumhuriyetin işlerini yapma yetkisi verilen güçlü merkezi otorite organları yaratmaya koyuldu. 6 Martta sekсен üyesini (nisandan itibaren “görevli temsilciler” olarak anılan) merkezi hükümetin iradesiyle uyumu sağlamak için departmanlara gönderdi. Aslında eski kraliyet *intendant*larının devrimci bir sürümüydüler, egemenliğin gezici cisimleşmeleri idi. İşlerinin çoğu yargı ve ceza konularıyla ilgiliydi. 11 Martta karşı-devrimci faaliyetlerle suçlanan sanıkları yargılamak için Paris’te özel bir

Devrim Mahkemesi kuruldu. 20 Martta, Vendée ve Bretonya'daki ayaklanmalar düşünülerek Konvansiyon, Cambacérès'in askeri mahkemelere, kamuda çalışan (din adamları ve soylular dahil) ve kralcı beyaz kokartla yakalanan ya da isyan kışkırtıcılığı yapan herkesi yargılama yetkisi veren önerisini kabul etti. Bu kişiler suçlu bulunursa, yirmi dört saat içinde kurşuna dizileceklerdi. Bir gün sonra ülkedeki her komün denetim komiteleriyle donatıldı ve bütün yurttaşlar, sadakatinden kuşkulandıkları kişileri ihbar etmeye teşvik edildi. Tahmin edileceği gibi, yasa hızlı bir biçimde, sayısız küçük intikam dramı için bir berat haline geldi.

Nihayet, Konvansiyonun birçok komitesinin çalışmalarını koordine etmek için bir yirmi beşler organı olarak ocakta kurulan Genel Savunma Komitesinin 6 Nisanda değiştirilmesine karar verildi. Onun yerini yalnızca dokuz üyeden oluşan daha sıkı bir komite, Kamu Güvenliği Komitesi alacaktı. Elbette bu, Terör döneminin anahtar organı olacaktı, ama onu öneren bir Jakoben değil, Insarddı ve Jirondenlerin çoğu (kararı Venedik Engizisyonuyla karşılaştıran Vergniaud hariç) vazgeçilmezliğini kabul etti. Ama Robespierre başlangıçta Dağlılara karşı Jironden bir saldırının elinde bürokratik alet diye hem Komiteye hem Devrim Mahkemesine kuşkuyla baktı.

Devrim Mahkemesinin kurulmasını savunan Danton, Konvansiyona "Biz korkunç olalım ki, halk korkunç olmak zorunda kalsın," dedi. Eylül katliamlarının anısı tazeyken savunma güçlüydü. Cumhuriyet, Brienne kendi reformlarını uygulayamadığı için, önceki bütün rejimlerin yapamadığı bir şeyi başarmaya çalışıyordu: Devletin şiddet tekeline yeniden ele geçirmek. Bunu gerçekleştirmek için birçok şey yapmak gerekiyordu. Birincisi Danton'un da kabul ettiği gibi, komplo simgelerine genel susamışlığı bastırmak için ihtiyaç duyulan ceza yetkilerini devletin kendi eline alması çok önemliydi. Linç grupları ve doğaçlama cinayet çeteleri avdan mahrum bırakılacaksa, devlet bu yetkileri açıkça ve göstererek kullanmaya hazır olmalıydı. İkincisi sokaklara ve *section*lara başvuran memnuniyetsiz grupların hükümeti arkadan vurmasını sürekli olanaklı kılan sonu gelmez hizipçiliğe son verilmeliydi. Martta cepheden dönen Danton, sayıları giderek artan karaçalıcılara karşı Dumouriez'i savunacak ve Jirondenler

ile Dağlılar arasında kaçınılmaz olarak iktidarın kaybedilmesiyle sonuçlanacak bir iç savaştan sakınmak için Konvansiyona başvuru kadar cesurdu.

Devrimci enerjinin yeniden yönlendirilmesi çok önemliydi, çünkü Cumhuriyet, askeri tersliklere ek olarak, 1793 kışının sonunda ve baharının başında, keskin bir mali ve ekonomik kriz şeklinde başka bir yıkıcı tehditle karşı karşıya kaldı. Bu kez krizin nedeni hava durumu değildi. Onun yerine, Cumhuriyet rahatsız edici bir hakikatle karşılaştı. Devrim bir mali yetersizlik kriziyle başlamıştı, ama yeni rejim sorunları çözmeye eski rejimden daha yakın değildi, hatta başvurduğu paliyatif önlemlerin baştan çıkarıcılığından ötürü uzaklaşmış bile olabilirdi. Kilise mallarının satışı, azalan verimler yasasına tâbi olmaya başlamıştı; dahası olanaklı kılınan kâğıt para tedavülü, bir nimet olduğu kadar bir bela haline de gelmişti. 1793 reel krizi, tanımlayıcı bir terimi henüz icat edilmemiş olan bir görüngüydü: Enflasyon. Monarşinin eski dolaysız vergilerinin yerine tek bir varlık vergisinin (*impôt foncier*) geçirilmesi Hazineye büyük kayıplarla sonuçlanmıştı. Ayrıca peş peşe devrim hükümetleri, Genel Mültezimleri rezillettiren türden tahsisli gelir arayışından da uzak durdular. “Yurtsever katkılar”ın da kamu gelirlerinde sürekli bildirilen açıkları ve borçları telafi etmesi olası görünmüyordu.

O yüzden, savaşı finanse etmek için olanaklı olan tek yol, *assignat* çıkarmayı dramatik ölçüde genişletmekti. Askeri müteahhitler ve bazı alaylar yalnızca metal parayla ödeme kabul ettiği için eriyen maddi rezervler, açığı kapatmak için daha fazla kâğıt para çıkarma oranını yukarı çekti. Bu da ev ekonomisi üzerinde ciddi bir olumsuz etki yarattı. Çünkü kâğıt paranın yazılı değeri düşünce, mal ve hizmet tedarikçileri (çiftçiler gibi), değer kaybetmiş para karşılığında varlıklarından ayrılmak istemediler. Bunun üzerine sınırlı arz, mal fiyatlarını daha da yükseltti. 1790’da on iki kuruş olan kalıp sabunlar, 1793’ün başında yirmi üç ile yirmi sekiz kuruş arasında satılıyordu. Şaşırtıcı değil, Konvansiyon 23 Şubatta fiyatların resmi olarak belirlenmesini isteyen öfkeli çamaşırcı kadınlardan (Paris’te güçlü bir seçmen topluluğu) bir heyeti kabul etti. Yiyecek, yakacak ve mum daha da ciddi kaygılardı. 1790’da yarım kilosu on iki kuruş olan ham şeker şimdi bu rakamın üç

katı fiyata satılıyordu; kahvenin fiyatı otuz kuruş civarından kırk kuruşa çıkmıştı. 25 Şubatta öfkeli kalabalıklar bakkallara ve mum dükkânlarına saldırdı; saldırılar Gravilliers ve Lombards gibi en yoksul *section*larda başlayıp başkentin neredeyse her tarafına yayıldı. Bu *taxations populaires*sin [halkın koyduğu vergiler] geleneksel pratiğine uygun olarak kalabalıklar dükkânları yağmalamadı; perakendecilere adil saydıkları fiyatları –genellikle cari piyasa değerinin yaklaşık yüzde 40’ını– dayattılar. Ama toptancılara ve nakliyatçılara şişirilmiş enflasyon fiyatıyla ödeme yapmak zorunda oldukları için esas zarar edenler çarşı esnafıydı.

Bakkal ayaklanmaları Konvansiyondaki bütün partiler tarafından kınandı. Marat, ayaklanmanın “lüks mal” olarak tarif ettiği ürünlere yoğunlaşmasını, aristokrat bir planın kanıtı olduğunu düşündü. Robespierre, kutsal ayaklanmayı “kıymetsiz mallara” yönelterek itibarını düşürdükleri için asileri topa tuttu. Ama Saint-Just gibi bazı üyeleri kargaşanın enflasyon kaynaklı nedenlerini bildiği halde, anlaşılan Konvansiyonun bunları düzeltme gücü yoktu. Devrim, Fransa’da genellikle sanılandan çok daha az şey değiştirdi ve monarşiden daha başarılı olmadığı konulardan biri, kısa erimli ihtiyaçların uzun erimli mali rasyonelliği kontrol etmesiydi. Geçim krizi hükümeti, Paris’teki ekmek fiyatlarının sübvansiyonundan (1793’ün başında günde yarım milyon franka mâl olan) 1792 *camp des fédérés*den miras alınan sosyal yardım programlarına kadar her türlü sübvansiyonu yapmak zorunda bıraktı. Caisse d’Escompte bu maliyetleri karşılamak için, aslında daha fazla kâğıt para çıkarmanın ürünü olan hükümet fonlarını “borç verdi” ve böylece soruna katkıda bulundu.

Savaş gayretlerinin aniden çöküşü bütün bu sorunları daha da kötüleştirdi. Devrimci hükümet Belçika ve Rhineland’ı işgal ederken, askeri politikayı finanse etmenin yolunu sonunda bulmuştu: Haraç. Korkunç devrimci bir yol değildi ve Silahlı Halkın köle uluslara getirdiği bol özgürlük ve mutluluk vaatleriyle de çelişiyordu. Öte yandan, deniliyordu ki, kurtulanlar Fransız kamı ve silahlarıyla ulaşılan kurtuluşlarının bedelini neden ödemesin? İşgal edilen bütün topraklardan, kurtuluşun fiyatı olarak belirlenen ve işgalden sonra kurulan “özgür” devrimci hükümetler tarafından kabul edilen yüklü “tazminatlar” alındı. 1793’ün başında bu kendi

kendini finanse eden genişleme –sonraki yirmi yıl boyunca kural olacaktı– Fransız dış politikasının süregelen sıkıntılarından bir çıkış yolu sunuyor gibiydi. Aslında süper semiz Felemenk ekonomisini sağma ihtimali, Dumouriez’in kuzey Hollanda seferinin bu kadar güzel bir düşünce gibi görünmesini sağladı. Robespierre –bu maceraya kuşkuyla bakan– yaklaşan bir Felemenk devriminin fiyatını, yuvarlak hesap yüz milyon lira olarak belirledi.

Cephenin genişlemesi tersine dönünce, bütün bu neşeli beklentiler feci bir biçimde geri tepti. Cumhuriyet, servet biriktirmek yerine, kendi sınırları içinde, ancak iç kaynaklarla finanse edilebilen askeri bir olağanüstü durumla karşı karşıya kaldı. Elbette dolaysız yanıt, yine yüklü kâğıt para basmak oldu. Ekimden beri basılan dört yüz milyon *assignat*ya ek olarak, sekiz yüz milyon daha basılmasına izin verildi. Tedavül tavanı üç milyar yüz milyonu buldu. Elbette bunun beklenen sonucu, hızlanan değer kaybı oldu; öyle ki, şubat ayaklanmaları sırasında *assignat*, yazılı değerinin yüzde 50’sini kaybetmişti. Tedarikçiler mallarını elden çıkarmaya daha da isteksizleşti ve enflasyon sarmalı kontrolden çıkma tehlikesi gösterdi.

Bu ihtimal yeni Cumhuriyetin istikrarı için açık tehlike demektir. Kırsal alanda devrim yasalarından yararlanmayan memnuniyetsiz yoksullar arasında ciddi kargaşa zaten vardı. Beauce’de ve Burgonya’da tahıl mavnaları ve arabaları durduruluyordu. Kentlerde tüketiciler temel gıda maddesi fiyatlarında dramatik yükselişlere tanık oluyordu. 1789’dan beri görülmeyen ölçekte huzursuzluk tehlikesine karşı, Konvansiyon 1792’nin sonunda, monarşinin kısa erimli ekonomik düzenleme politikalarına geri dönüş olasılığını tartışmıştı. Bazılarının iddiasına göre, ayaklanmayı kıskırtmayacak fiyattan arzı güvenceye almak için tahılta serbest iç ticaret öğretisini değiştirmek gerekebilirdi. Ne var ki, içişleri bakanı olarak Roland, ne pahasına olursa olsun piyasaya müdahaleye karşıydı. Onun yerine, piyasaları şiddete başvurarak kontrol etmeye ya da bozmaya cüret edenlere karşı devletin baskıcı gücünün kullanılmasını istedi. Bu konuda yalnızca peş peşe konuşan Jirondenlerin değil, 29 Kasım’da para arzı ile yükselen fiyatlar arasındaki ilişki üzerine karakteristik bir konuşma yapan Saint-Just’ün de desteğini aldı. “Serbest ticaret,” diyordu Saint-

Just, “bolluğun anası”ydı, ama şu uyarıda da bulundu: *Misère* (sefalet) Devrimi doğurduğu gibi, onu yok da edebilir.

Bu son konuda Saint-Just ile Robespierre aynı fikirdeydi, ama krizle ilgili ne yapmak gerektiği konusunda çok farklı düşünüyorlardı. Genç politikacı (ekonomi üzerine söyledikleri, ekonominin mekaniği konusunda akıl hocasından daha etkileyici bir kavrayış gösterdi) öncelikle para arzının sınırlanmasıyla ilgileniyordu. Diğer yanda Robespierre, siyasete getirmek istediği erdemın ege-menliğinin ekonomik eşdeğeri olacak bir toplumsal eşitlikçilik biçimine Cumhuriyetin bağlılığıyla ilgileniyordu. 2 Aralıkta, Jakoben retorikte hızla bir öğreti statüsü kazanacak “geçim hakkı”nın temelini kabaca açıkladı. Bu görüşe göre, mülkiyet hakları sınırsız değildi. Aslında, bütün toplum için ihtiyaç duyulan toplam geçim düzeyinin üstündeki aşırı fazlalık, meşru bir şekilde ticarete ayrılabilirdi. Doğrudan geçimin istismarından para kazanarak bu aksiyomu kötüye kullananlar aslında suç işliyordu. “Yasalar tekelcinin katil elini, sıradan katilin elini bağladığı gibi neden bağlamaz?” diye soruyordu Robespierre.

Ne var ki, Jakobenler bu cezacı eşitlikçiliği resmi öğreti haline getirmeye henüz hazır değildi. Bu konuda, Paris’te *enragé*ler –başlangıçta yalnızca devrimci gayreti çağrıştıran bir terim– olarak ünlenen, bağlantıları gevşek bir grup hatip ve politikacının popöler desteğine fazla değer verdiler. Bu grupta iki şahsiyet özellikle önemliydi: Jacques Roux ve Jean Varlet. Roux, 1793 kışında hammalların, sakaların ve işsiz inşaat işçilerinin dondurucu soğukta ve açlık içinde hayatta kalmaya çalıştığı kiralık pansiyonlarla ve çatı aralarıyla dolu en yoksul semtlerden biri olan Saint-Nicolas-des-Champs semtinin papazıydı. Mayıs 1792’de Roux “Fransa’yı ve Özgürlüğü Kurtarmanın Yolları” başlıklı bir vaaz yayınlamıştı; burada güçlü dozda bir eşitlikçilik ve bencil zenginlere saldırılar, hainleri cezalandırma talepleriyle harmanlanmaktaydı. Herhalde hainleri cezalandırma şevkiyle, XVI. Louis’in son günlerinde, Komünün temsilcisi olarak Hristiyanlığa hiç uymayan bir davranışla, düşmüş Kralın ağrıyan dişi için dişçiye gitmesini önledi ve vasiyetini ailesine iletmek istemedi.

Komünün Chaumette ve Hébert gibi en militan şahsiyetleri arasında bile palavracı bir din adamı olduğundan şüphelenilen

Roux, basit bir mesaj verdi. Vurguncular kendi bencil çıkarları için, halk tekrar eski rejimde olduğu gibi acıdan ölünceye kadar Devrimi istismar etmişti. Bu ekonomik hainlere savaş açmanın zamanı gelmişti. Tekelciler, istifçiler ve spekülâtörler ölümle cezalandırılmalıydı ve hükümet bu cezaları uygulamak istemezse, halkın kendisi “kan emicilere” karşı yeni bir katliam dalgası başlatacaktı. Olumlu tarafta hükümet, rutin faaliyetlerinin bir parçası olarak, halkın güç yetirebileceği fiyatlarla geçim ve iş sağlama yükümlülüğünü yerine getirmeliydi.

Aynı mesajı Jean Varlet de dile getirdi. Tarihçilerin bıkmadan işaret ettikleri gibi, yoksul dostu olarak kendini tanıtan, büyük ölçüde miras kalmış bir gelirle yaşayan varlıklı bir gençti. Ama toplumsal köken siyasal radikalizmi nadiren belirlemiştir. 1793'te Paris *section*larının pek çok militanı, çalışan zanaatçı değil, serbest meslek sahipleri ve entelektüellerdi: Avukatlar, sanatçılar, matbaacılar, oyun yazarları, oyuncular ve gazeteciler. Ama kendilerinin yoksul olmaması gerçeği, inançlarının içtenliğinin önünde hiçbir şekilde engel değildir (ama bunu garanti de etmez). Bunlar, özellikle Varlet için, gazaba gelmişti. İstedikleri esasında kan ve ekmekti; bunlardan birinin diğerini garanti ettiği sanılıyordu –1789'da da özgürlüğün aklıktan ölme ihtimalini azaltacağı sanılmıştı.

Zenginlere karşı ayaklanma çağrıları için bir forum olarak Konvansiyondan ve kendisine mesafeli duran Jakobenlerden mahrum kalan Varlet, Konvansiyona bir taş atımı mesafede bulunan Terrasse des Feuillants'a seyyar bir kürsü getirdi. Dükkânlardaki fiyatlar yükseldikçe dinleyici kitlesi arttı, çünkü vurgundan elde ettikleri kârlarla lüks içinde yüzen “zengin egoistler” ile alın teriyle yaşayan *bon sans-culotte* arasındaki tiksindirici karşıtlıklarda uzmandı. Jacques Roux'nun toplumsal incilinde *sans-culotte*, tevazu ile merhametin hamiyetlilik ve metanetle birleştiği neredeyse apostolik bir azizliğe büründü. *Capitaliste* ve *gros négociant*, tanımı gereği, her zaman ihanet etmese bile ihanetin eşliğindeyken, mütevazı zanaatçı benliksiz yurtseverliğin örneği idi. *Sans-culotteu* kutsallaştıran anonim baskı resimlerin (gerçekte ikonik St. Jerome geleneğine göre çizilmiş) birinde, mütevazı yemeğini evcil hayvanlarıyla paylaşırken, mızrağı arkasındaki duvarda kullanmaya hazır bekler. Diğer resimler *sans-culotteun* ailesine

bağlılığını yüceltıyor ve aileyi masanın etrafında uyum içinde ya da tercihen Rousseau'nun bir siyasal eğitim kitabını birlikte okurken gösteriyordu.

Tarihçiler *enragé*leri, sonunda 1793 yazında Jakobenler tarafında benimsenince görüşleri ete kemiğe bürünen hafif sıklet palavracı olarak niteleyip bir kalemde sildiler. Ama Roux ile Varlet'yi ve *enragé*lerin geri kalanını derin siyasal düşünür, başarılı devrimci taktikçi olarak nitelemek zor olsa da, *önyargıları*, sıradan insanların ilk elde Devrimi kucaklama nedenleriyle büyük ölçüde örtüşüyordu. Ekonomik liberalizmden çok pater-nalizm, serbest piyasadan çok fiyat düzenlemesi istiyorlardı ve her şeyden önce, sömürücülerin cezalandırılmasını istiyorlardı. Şubatın on birinde halk derneklerinden bir heyet, 100 kiloluk bir çuval buğdayı yirmi beş franktan fazlaya satmaya kalkan kişilere ilk seferinde altı yıl pranga cezası, ikinci seferinde ise ölüm cezası verilmesini istedi. Sömürünün bu kadar ağır cezalandırılması *sans-culottelara* çok çekici geldi.

Genelleştirilmiş suçlamalarda durmaya da hazır değildiler. Aksine, *section* kulüplerinde ve meclislerinde, Jirondenleri Cumhuriyeti etkileyen bütün kötülüklerin sorumlusu olarak suçlayan bir hareketi desteklediler. Jirondenler, askeri yenilgiye yol açan komploların arkasındaydı; *patrieyi* satan Dumouriez'in hamileliydi; yoksulların ıstırabını hafifletecek *azami* fiyat gibi önlemlere kafa yormayı inatla reddetmişlerdi. 10 Ağustostan önce Capet'yle yaptıkları iğrenç planların izlerini örtmek için onu korumaya çalışmışlardı. Ceza konusunda ikiyüzlü "halka başvuru"ları engellenince, Cumhuriyeti bir aristokrat generaller konfederasyonuna teslim etme planı yapıyorlardı. Bu yüzden gerçek bir adil ve erdemli yönetim için ilk koşul, Jirondenlerin siyasal bünyeden kesi-lip atılmasıydı. Varlet'nin elinde, tutuklanmalarının bir olağanüstü hal meselesi olduğu ilan edilen yirmi iki Konvansiyon üyesinin yer aldığı bir liste vardı.

*Enragé*ler kendi başlarına, düşmanlarını sövüp saymaktan fazlasını yapamazlardı. Ama 1793 Martında, bağımsız bir biçimde Komüne rakip bir güç merkezi kurmakta olan daha militan *sectionnaire*leri etkilemeyi başarmışlardı. Paris'te Devrim, bir önceki isyan merkezi yerel yönetim kurumları içine alınıp bastı-

rıldığında derhal yeni isyancı örgütlenme merkezleri yaratma konusunda görünüşte durdurulamaz bir beceri göstermişti. Nasıl ki 1792'de Devrimci Komün Hôtel de Ville'deki resmi otoritelere karşı örgütlenip zorla onun yerini aldıysa, şimdi de halk dernekleri ve *section* liderleri Archevêché'de –Notre Dame'ın yanında Paris Başpiskoposunun eski sarayı– toplanmaya başladı. Bu gayri resmi toplantılar, Paris'in en militan alanlarından –Quinze-Vingts, Popincourt, Droits de l'Homme– gelen delegelerin düzenli buluşup kaynaşmasına dönüştü. Ağır ekonomik kriz devam ettiği ve savaş kötü gittiği sürece, savunmasız yasama organına koşullar dayatmaya yetecek kadar silahlı adamı harekete geçirme potansiyeli varlığını sürdürdü.

Bununla birlikte, ilk önce hücum kıtalarını yeni bir *journée*ye ihtiyaçları olduğuna, yaşamsal çıkarlarının komplocular tarafından tehdit edildiğine ikna etmek gerekiyordu. Ayrıca Dağlıların "ulusal temsil"e herhangi bir tehdidi desteklememe isteğinin de üstesinden gelinmeliydi. Varlet ve Evêché'deki komite, martın ortasında her iki koşulun yerine geldiğine inanmakta erken davrandı. Martın dokuzunda ve onunda, en önemli iki Jironden gazetesinin –Brissot'nun *Patriote Français*'si ve Carra'nın *Annales Patriotiques*'i– matbaalarını parçaladıktan sonra (kendi başına korkutucu bir başarı) sona eren silahlı bir hareket sahnelemeye kalkıştılar. Hareket iki önemli hedefine ulaşamadı: Yirmi iki *appelant*ın (Krala verilen cezanın halkın oyuna sunulmasını isteyenler) temizlenmesini kabul ettirmek ve şubatdaki bakkal ayaklanmalarından ötürü tutuklanan mahkûmları kurtarmak. Ama en azından bir konuda başarılı oldu: Konvansiyonda Jirondenler ile Dağlılar arasındaki kutuplaşmayı o kadar keşkinleştirdi ki, Danton'un *patrie* için ortak tehlike karşısında birlik çağrılarına aldırış edilmemesi kaçınılmazdı.

IV SATÜRN VE ÇOCUKLARI

Martın on üçünde Pierre Vergniaud kürsüye çıkıp, belagat gücü ve siyasal cesareti bakımından kendi standartlarına göre bile dikkate değer olan bir konuşma yaptı. Anarşinin karşı-devrimin işini yaparken çevirdiği aristokrat entrikaları usulen ifşa ettikten sonra, şubat ayaklanmalarında şiddetten mahkûm olanların affedilmiş olmasından yakındı. Tehdit korkusuyla yasalar bir tarafa bı-

rakıldığında, “aklı yanıltmış ve bütün ahlak düşüncelerini önemsememiş olmak Cumhuriyet düşmanları için büyük başarı olur.” Sonra ünlü ve korkunç bir kehanete geçti. “O yüzden yurttaşlar, Satürn gibi, durmadan çocuklarını yiyen Devrimin despotizme ve ona eşlik eden felâketlere neden olmasından korkulmalıdır.”

Konvansiyon, diyordu, Fransa vizyonları birbiriyle çelişen iki partiye bölündü. “Üyelerinin bir bölümü, Fransa bir Cumhuriyet olarak kurulduğu anda Devrimi bitmiş saydı. Bundan sonra halka huzur vermek ve Devrimi dayanıklı kılacak yasaları derhal çıkarmak için devrimci hareketi durdurmak gerektiğini düşündü. Zorbalar koalisyonunun karşımıza çıkardığı tehlikelerin alarma geçirdiği diğer üyeleri ise, Devrimin bütün coşkusunu sürdürmek için savunma enerjimizin devam etmesinin önemli olduğuna inanmaktaydı.”

Vergniaud bir süre sanki her iki görüşün meziyetlerini görebiliyormuş gibi konuştu, ama aslında *sectionnaire* şiddetine ve özellikle 10 Mart vandalizmine ilişkin muazzam bir ifşaya hazırlanıyordu. Parisli kalabalıkların dizginsiz hukuksuzluğunun “ulusal temsil” için oluşturduğu tehlikelere ilişkin Jironden temayı sürdürerek, *section* düşkünlerini kolayca kötü yollara sapan, kendi seslerine âşık, “büyük gürültü çıkaran, cahil... çoğu kez *sectiona*, hatta bizzat kente yabancı, meçhul, işsiz güçsüz aylaklar” olarak niteledi. Örgütledikleri merkezi devrimci komiteye gelince, “despotizm artık var olmadığına göre, hangi devrimi yapmak istiyor?... Bizzat ulusal temsili devirmek istiyor.” Vergniaud bazı kişilerin adını verecek kadar ileri gitti: Daha da yabancı görünsün diye adını bilerek yanlış okuduğu Pole Lazowski ve memleketi Bordeaux’da “iflasiyla ve dolandırıcılığıyla” ünlü olmakla suçladığı Desfieux.

Dağlıların “iftira” bağırışlarıyla birçok kez kesilen konuşmasının seyri içinde, Vergniaud’yu esas öfkeliendiren şeyin, Jironden matbaaların tahrip edilmesi ve Jakobenlerin ya da halk derneklerinin hoşuna gitmeyen görüşlerin yayılmasını engelleme girişimlerinin devam etmesi olduğu anlaşıldı. Matbaaları parçalayan güruhu, İskenderiye’de Philo’nun kütüphanesini yakan, kitapların ya Kuran ya da başka bir meseleyle ilgili olduklarını söyleyerek, yaptıklarını haklı gösteren Müslüman fanatiklerle karşılaştırdı. Kitaplar Kuran ise gereksiz fazlalık, yok dığeryse tehlikeliydi.

Cumhuriyete dayatılmakta olan özgürlük, yetki zorbalığıydı, kaba gücün özgürlüğüydü. Eşitlik çılgınlıklarına gelince, diyordu Vergniaud, “demir yatağından uzun olan kurbanların fazlalıklarını kesen antik çağ zorbası”nı [Prokrustes] hatırlatmaktaydı. Yükselen ısıklık ve yuh seslerine şunu ekledi: “Bu zorba da eşitliği ve *voilà*yı, yani öfkeleriyle sizleri parçalayacak alçakların eşitliğini severdi.”

Şöyle bitirdi: “Yurttaşlar, yaşadıklarımızdan ders çıkaralım. İmparatorlukları zaferlerle devirebiliriz, ama yalnızca kendi mutluluğumuzun görkemiyle başka halklar için devrim yapabiliriz. Tahtları devirmek istiyoruz. Bir Cumhuriyetle nasıl mutlu olduğumuzu kanıtlayalım.”

Vergniaud’dan uzun alıntı yaptım, çünkü onun konuşması, hengâmeden geri çekilip devrimci manzarayı gözden geçirme yönünde ender bir girişimi temsil eder. Amacı elbette partizancaydı. Kendisinin ve arkadaşlarının *section* militanlarınca taciz edildiğinin farkında olan Vergniaud, polemik inisiyatifini tekrar ele geçirmeye çalışıyordu. Jirondenlerin görüşlerini bu kadar cüretkârca savunması, söylediklerinin gücünü azaltmaz. Diğer bütün değerlendirmeler bir tarafa, yasamanın bütünlüğüne ve egemenliğine sürekli saldırılara karşı yasama organını savunmaya çalışıyordu.

Aynı zamanda Parislilerin başı üzerinden Cumhuriyete bir başvuru girişimiydi. Marsilya ve kendi memleketi Bordeaux gibi, iktidarı Jakobenlerin hasımlarına teslim eden taşra vilayetlerindeki kargaşanın farkında olan Vergniaud ve Gironde, tomurcuklanan bu federalizme oynuyordu. Konvansiyonun vilayetlerden gelen silahlı bir muhafızla korunmasını zaten önermişlerdi ve mayısta, güvenliğin garanti edilmemesi durumunda, Mirabeau’nun meclisi başkentten katedral kenti Bourges’a taşıma planını dirilteceklerdi.

Bütün bunlar Dağlılara, kendi iktidar tabanlarına bir savaş ilanını gibi göründü. Evêché’deki devrimci komiteyle birlikte anılmaktan uzun süredir uzak duran Robespierre ve önde gelen Jakobenler, Jironden saldırısının başlamasıyla işbirliğine daha da yaklaştılar. Başka her şeyin dışında, *enragé*lerin, hatta Komünün Hébert, Chaumette ve Hanriot gibi militanlarının ayaklanmanın zamanını ve büyüklüğünü kontrol etmesine izin vermeme kaygıları, daha aktivist bir politikayı dayattı. Jakoben liderlerin, Jirondenleri askeri yenilgiyle, mali spekülasyonla ve düşmanla

cilveleşmeyle ilişkilendiren komplo teorisine gerçekten *inanmış* olmaları da olanaksızdır. Neerwinden'den sonra Fransa'nın, Dumouriez'in giriştiği ve Gironde'un desteklediği bir askeri darbeye yaklaştığından emindiler.

Sonra nisanın ilk yarısı, hem Konvansiyonda hem Jakoben kulüplerde Dağlıların, toplumsal eşitçiliği yurtsever devrimin uygun bir hedefi olarak kabul eden bir dizi açıklamasına tanık oldu. Danton (Jirondenlere getirilen özel önerilerde terslenmişti), ek-mek fiyatlarını sübvans etmek için zenginlerden zorla borçlanma ilkesini onayladığını belli etti. *Enragé* programının şimdi lehte ilgi çeken diğer maddeleri, *assignat* için yasal olarak uygulanabilir bir kur ve zenginlere konulan vergilerle finanse edilecek bayındırlık programlarıydı. 10 Nisanda Robespierre, halkın, Genel İrade işaret verdiğinde "vefasız vekilleri geri çağırarak" doğrudan demokrasiyi uygulama hakkı olduğuna dair *enragé* aksiyomuna döndüğünün işaretini verdi.

O sırada Konvansiyonda bir güç denemesinin söz konusu olduğu belliydi. Jirondenler en ölçsüz ve acımasız hasımları Jean-Paul Marat'a saldırarak güçlerini test etmeye karar verdiler; üstelik Marat Jakobenlerin başkanlığına yeni geçmişti. Dağlıların sıralarında kartal yuvasını andıran yerinden onları taciz etmek için her fırsattan yararlandı; hakaret, hatta bazen fiziksel darbe yarışına girmek için konuşma kürsüsüne kadar indi. Hararetili bir tartışmada Guadet, "vıraklayan kurbağa" diye bağırırken, Marat "kepaze kuş" diye kükredi. Başka bir vekil, Halkın Dostu'nun her konuşmasından sonra kürsünün dezenfekte edilmesini istemişti. Marat da düşmanlarını "şarlatan Isnard, ikiyüzlü Buzot, manyak Lasource ve ispiyoncu Vergniaud" diye niteleyerek karşılık verdi.

Departmanlarda görevde olan vekillerin yokluğundan yararlanan Jirondenler, Konvansiyon üyelerine şiddetli saldırı çağrısında bulunarak Konvansiyonun bütünlüğünü ihlal ettiğini göstermek için Marat'ın yazılarından kanıtlar toplamıştı. Gazeteciliğinin genel havası göz önüne alındığında, bu kanıtları toplamak zor değildi. Devrim Mahkemesi için, Marat'ın gazetesi *Journal de la République*'den alıntılar içeren on dokuz sayfalık bir iddianame hazırlandı; o alıntılarda, devrimci bir diktatörlüğe hayranlık duyuyor ve yüz binlerce suçsuzu korumak için birkaç yüz kelle-

nin bağışlanmış olmasına üzülyordu. Roland'la bağlantılı olanları –aralarında Clavière, Brissot ve pek çok Jironden lider vardı– “devlet adamları” (Marat'ın sözlüğünde çok onur kırıcı bir terim), “krallın suç ortakları,” “özgürlüğün ve eşitliğin düşmanları,” “şarlatanlar,” “bizi her gün anarşinin içine daha fazla gömmeye ve iç savaş ateşini tutuşturmaya çalışan zalimler” diye yermişti. Bireysel *appel nominal* –Kralın yargılanmasında Marat bu konuda ısrar etmişti– kullanan Konvansiyon, iddianameyi 93'e karşı 221 oyla kabul etti; ama 128 vekil görevde, 238 vekil de oylama sırasında Konvansiyonda yoktu.

Sonra olanlar Jirondenler için tehlikeli bir fiyaskoya dönüştü. Üç gün polisi atlattıktan sonra Marat teslim oldu ve Conciergerie'de kendisine geniş bir oda verildi; orada Komün heyetlerini ve zulme uğrayan Halkın Dostuna sadakatlerini bildirmeye istekli diğer yurttaşları kabul etti. Ayın yirmi dördünde mahkeme salonuna girdiğinde, toplanan izleyicinin tezahürat fırtınasıyla selamlandı; öyle ki, Marat kendi destekçilerinden sakın olmalarını istemek zorunda kaldı. Görünürde suç oluşturan birçok pasajın bağlamından koparıldığını; hiçbir zaman “cinayet ve yağma”yı teşvik etmediğini, tam da bu kötülüklerden sakınmak için kuvvetli önlemlerden yana olduğunu; Konvansiyonun dağıtılması çağrısında bulunmadığını, meclisin kendi eylemleri ve sözleriyle batacağını ya da çıkacağını söylediğini iddia ederek, büyük bir beceriyle ve inançla kendini savundu. Yargıçlar, martta Jirondenler tarafından onaylanmalarına rağmen, sanığa açıkça sempati duyuyorlardı ve Camille Desmoulins'in akrabası olan savcı, Fouquier-Tinville, sorgulamada pek de hevesli davranmadı. Marat'ın suçlamalarının haklı ve yurtseverce, hatta hedefleri bakımından genellenmiş olduğuna dair savunmasını da uygun buldular.

Beraat gelince bu görkemli bir kişisel zafere dönüştü. Marat'ın başına defne taçları takıldı; omuzlarda Konvansiyona götürülürken, Michelet'nin tarif ettiğine göre, “geniş sarı yüzü” zevkten sırıtırıyordu. Kükreyen kalabalıklar meclisin koridorlarında şarkılar söyleyerek bir aşağı bir yukarı yürüdü. Nisanın yirmi altısında Jakobenler onun onuruna özel bir ziyafet verdi; kahramanı kutlamak için o kadar büyük bir kalabalık toplandı ki, banklardan biri ağırlığa dayanamayarak çöktü.

Marat'ın yargılanmasının Jirondenler için kolektif bir felâket olduğunu söylemek davayı küçümsemek olur. Konvansiyonun bir üyesinin dokunulmazlığını bir tarafa bırakmış, ayrıcalığını kötüye kullandığının gösterilebileceğine inanmışlardı. Marat defalarca, hainler "bizzat Konvansiyonun bağırındadır," diye haykırdığı için, iddianın kanıtlanabileceğinden emindiler. Şimdi işe yaramayınca, dokunulmazlığın kaldırılması onlara karşı dönecekti. Mahkemenin önce "yirmi ikilerin" (bu sayı, *sans-culotteların* rezillik simgesi haline gelmişti) atılmasını isteyen Cité, (Varlet'nin başkan olduğu) Droits de l'Homme ve Bon-Conseil gibi daha militan *section*lardan dilekçe ve heyetler, şimdi Konvansiyonun kapısını daha sık vurmaya başladılar.

Mayısın başında Jirondenler, tahıl fiyatlarına *azami bir tavan fiyat* konulmasına şiddetle karşı çıkarak kendilerini daha da köşeye sıkıştırdılar. Özellikle Charles Barbaroux, nasıl tasarlanırsa tasarlanırsa, tavan fiyatın arzı kolaylaştırmaktan çok daha da zorlaştıracığını ısrarla öne sürdü. Tavan fiyat çok yüksek belirlenseydi, hiçbir çiftçi ürününü saptanan tavan fiyatın altında satmazdı; çok düşük belirlenseydi, ürününü hiç satmazdı ve tüketiciler çok büyük olasılıkla ellerinden geldiği kadar çok ürün satın almaya hücum edip, ânında kıtlık yaratırdı. Farklı bölgeler için fiyat mekanizması nasıl belirlenecekti? Bütün Fransa'da tek tip olsaydı, hiçbir üretici kendi cebinden ürün nakliyatına ilgi göstermezdi; değişken olsaydı, eski *gabelle* kaçağının yanında çocuk oyuncağı kalacak ölçekte bir kaçakçılığa davetiye çıkarırdı. Hatta Genel Mültezim alaylarına başvurmadan böyle bir sistem nasıl uygulanabilirdi? "Bir zamanlar tütünde ve tuzda yapıldığı gibi, bir buğday *sétiersini* açığa çıkarmak için kasabada ve kırsal alanda ev aramaları yapmak ister misiniz? Fransızları birbirlerine karşı silahlandırmak, bir grubun diğerine üstün gelmesini ister misiniz?"

Barbaroux itirazları, *tavan fiyatın* karşılaşacağı sorunlara ilişkin doğru bir öngörüydü. Ama tavan fiyata geçilmesi *sans-culottelar* arasında bir şiar haline gelmişti. 1 Mayıs'ta Saint-Antoine semtinden, tavan fiyata geçilmesini, yanı sıra yoksullara yardım için iki bin liranın üstündeki bütün gelirlerin yarısı tutarında bir vergiyle bir fon oluşturulmasını ve "zengin" sayılan herkesin orduya alınmasını isteyen bir heyet Konvansiye'ye geldi.

Heyet, kabul edilmemesi durumunda derhal bir ayaklanma tehdidiyle taleplerini destekledi. Hemen ertesi gün Konvansiyon tahlil ticaretini düzene bağlamayı ilke olarak oylayıp kabul etti ve ayın dördünde, eski rejim paternalizmine geri giden kararnameleri çıkardı. Tavan fiyatlar departman yetkilileri tarafından, yılın ilk dört ayı için alınan fiyatların ortalamasına dayanılarak belirlenecekti. Taşra matbaaları, 1780'lerin başından beri gün yüzü görmeyen talep formlarını, kamulaştırma formlarını, pazar ve değirmen ruhsatlarını tekrar basmaya başladı. Bu, Fransız Devriminin özgürlükten çok güvenlik özlemi, bireycilik değerlerinden çok paternalizm değerlerinin özlemini çektiğinin klasik bir örneğiydi.

Mayısın ortasında Dağlılar ile Jirondenler arasındaki hayatta kalma savaşı şiddetlendi. Dahası, cephedeki felâketler birikmeye devam ettiği için, Ovalı birçok kararsız vekil, Kralın yargılanmasında ve cezalandırılmasında olduğu gibi, Jakobenlere kaymaya başlamıştı. Silahlı *sans-culotte* gösterilerinin baskısı, kan davasını sürdürmede Jirondenlerin saldırgan taraf olduğu duygusu, birçoğunu bu sonuca götürdü. Ama mayısın sonuna kadar Konvansiyondaki güç dengesi inişli çıkışlı oldu. Ayın on altısında Isnard başkan seçildi ve iki gün sonra Guadet, Konvansiyonu dağıtma planının hazırlanmakta olduğunu iddia etti. Bourges'da yeni bir meclis toplanmalı, Komün dağıtılmalı, planın *section*lardaki liderleri açığa çıkarılıp tutuklanmalıydı. Bu tür keskin bir eylemi savuşturmak üzere, halk derneklerinin ve *section* komitelerinin ulusal yasama organı için oluşturduğu tehdidi araştırmak üzere bir On İnkiler Komitesi kuruldu. Bu komite hızla Varlet ve Claude-Emmanuel Dobsen gibi öncü *enragé*lere karşı bir kovuşturma organına dönüştü. Ama Jacques-René Hébert'e (*Père Duchesne*'de Jirondenlere yönelik suçlamalarının yanında Marat'ın inkiler oldukça ılımlı kalıyordu) karşı mahkeme emrini genişletmekle, Jirondenler Komünden ve Evêché komitesinden rakip yerine müttefik kazandılar. Hébert'in korktuğu oldu, alçak atsineği Varlet'yle aynı hücreyi paylaşmak zorunda bile kaldı. Komün Konvansiyonu protesto edince, Isnard, Brunswick Dükünü andıran bir ses tonuyla gürledi: "Bütün Fransa adına size söylüyorum; sonu gelmeyen bu ayaklanmalar ulusun parlamentosuna zarar verirse Paris imha edilecek ve insanlar kentin işaretlerini Seine kıyılarında arayacak."

Bu en son parti “şehitler”in kurtarılması, *section*ların genel meclislerinde bir şiar haline geldi. Richard Cobb’un unutulmaz bir biçimde belirttiği gibi, *sans-culotte* tarihçileri onları yine kukla işçi alayları gibi orada burada kullanılan kitlesel bloklar ve taburlar halinde hareket ediyorlarmış gibi tasvir etme eğiliminde oldular. Aktivist sayısı ile ilgili şu anki bilgilerimiz, çok daha mütevazı bir katılımı gösterir. Büyük olasılıkla, yetişkin erkek nüfusun ancak yüzde 10’u, *section*ların “genel meclis”ine katılırdı ve kriz anlarında katılım yüz ile iki yüz kişiyi bulduğu halde, kriz bitince katılımcı sayısı kırka inerdi. Paris’te en yüksek düzeyinde bütün *sans-culotte* “hareketi,” iki ila üç bin kararlı devrimci gayretkeşten oluşmaktaydı. Aynı insanlar halk derneklerine gelir, dilekçe hazırlar, Konvansiyonun kapısında mızraklarla boy gösterir, militan arkadaşlar kendi *section*larında düşman ya da “ılımlı” bir çoğunluk tarafından tehdit edilince güç gösterisinde bulunarak birbirleriyle “kardeşleşirdi.” Dahası bizzat Paris’in içinde kırk sekiz *section*un tümüne hâkim değildiler. Popüler hareket, kuzeyde Poissonnière ve Saint-Denis semtinden doğuya doğru aşırı militan Temple, Popincourt, Montreuil ve Quinze-Vingts’e, oradan da kentin merkezinden geçip güneydeki Saint-Marcel *section*larına –Gobelins ve Observatoire– kadar uzanan bir kuşakta yer alan yirmi ila otuz *section*’da güvenilir desteğe sahipti.

Liderleri, *enragé*lerin yakın çevresinin dışında olanlar bile nadiren zanaatçıydı; ücretli çalışanlar daha da azdı. Jirondenlere karşı ayaklanmada anahtar bir rol oynayan Claude-Emmanuel Dobsen bir hukukçuydu, bir Paris mahkemesinin birinci yargıcındı, ateşli masondu ve 1790’dan beri Ulusal Muhafızlarda subaydı. J.-B. Loys, iki kardeşini kralcı diye ihbar eden ve Tuileries’ye saldırdı da kahramanca yaralanan Marsilyalı bir hukukçu ve tüccardı. Militanlar arasında önde gelen ikisi soylu kökenliydi: Varlet gibi, Talleyrand’ın genç aristokratlar için açtığı eski okulu Collège d’Harcourt’a gitmiş olan Rousselin ve ailenin İngiliz hizmetçisinden bir çocuk peydahladıktan sonra devrimci siyasete yönelen ve yılda yirmi bin liradan fazla bir gelirle yaşamaya devam eden, ailenin yüzkarası Yurtsever Louis-Henri “Scipio” Duroure.

Yine de bu kişileri mirasyedi *sans-culotte* olarak düşünmek hata olur. Hepsisi temsil ettikleri mahallelerde, zanaatçıların-

kinden ayırt edilemeyen meskenlerde yaşıyordu. Bu yüzden birçoğu, Duplays'ın oturma odasından kendilerine sıkça seslenen Robespierre'den daha fazla "halka" yakındılar. Devrimci inançlarının acımasızlığı bakımından azınlık olmalarına rağmen, militanlar kriz günlerinde on binlerce silahlı insanı harekete geçirebiliyordu. Bununla birlikte, bir ayaklanma yaratmayı başarmak, devrimci hiyerarşide yüksekte olan şahsiyetlerin katılımını olmasa bile rızasını gerektirmekteydi. Bağınaz çekirdeğin ötesinde kalabalıkları toplamak için, Komünde Hébert gibi öncü şahsiyetlerin çağrılarına, Danton ya da Robespierre'in konuşmalarına ve Marat'ın gazetesinde makalelere ihtiyaç vardı.

Kesin bir *journée* başlatmak için bir vehamet algısına da ihtiyaç vardı. Isnard'ın Paris'e karşı departmanları ayağa kaldırma tehdidinden sonra, ayın yirmi yedisinde *sans-culottelar* kabada-yıca Konvansiyonu basıp vekillere On İkiler Komitesini feshettirmeyi başardı. Ne var ki, ertesi gün Jirondenler izleyicilerin de üyelerin arasına karışıp oy kullandığını iddia ederek yeni bir oylama isteyince karar kaldırıldı. Ama Hébert ve Varlet, kurtuluşlarını onaylattılar. En önemlisi, martın sonuna kadar Konvansiyonun dokunulmazlığında ısrar eden Robespierre, şimdi ayaklanmaya yeşil ışık yakmış gibi görünüyordu. Ayın yirmi altısında Jakoben kulüpte "halkı yozlaşmış vekillere karşı ayaklanmaya" davet etti ve o hafta birkaç kez daha bir "ahlaki ayaklanma"nın gereğinden söz etti.

Ahlaki ayaklanmayı başka türlü bir ayaklanmadan tam olarak neyin ayırt ettiği belli değildi; ama Robespierre'in geçen sonbahar ayırım yapmadan akıtılan kandan sakınmak istediği açıktı. Dobsen, Varlet ve Evêché'deki devrimci merkez komitesi tarafından başlatıldıktan sonra, olay kendi başına ivme kazandı. O sırada Vendée'de görev yapan Santerre'in yerine Ulusal Muhafızlar komutanlığına yeni atanan eski gümrük memuru François Hanriot'un yönlendirmesiyle, silahlı *sans-culotte* korumalar, Evêché komitesinin liderlerine Komüne kadar eşlik etti. Davulcular ve korumalar Genel Konsey salonuna girip, konsey vekilliğinin "egemen halk" tarafından iptal edildiğini bildirdiler. Genel Konsey devrimci programın temel maddelerini -zenginlere vergi; Jirondenlerin ve Roland, Clavière ve Lebrun gibi eski bakanların tutuklanması; tavan fiyat da dahil, devrimci yasaları departman-

lara uygulamak için bir *sans-culotte* ordusunun kurulması; silah altında çalışan yurttaşlara kırk kuruş gündelik verilmesi- kabul edince Komün geri geldi.

Bu talepler, Evêché'deki komitenin özgürlüğe ve eşitliğe karşı, Devrimin korunması için yeni bir ayaklanmayı gerektiren bir komplo keşfettiği gerekçesiyle Konvansiyona sunuldu. Robespierre Jakoben kulüpte bunun işaretlerini az çok vermiş olmasına rağmen, Konvansiyon ve özellikle Ovalı vekiller bu şekilde emir altına girmeyi umursamadı. İhraç edilecek ve tutuklanacak Jiron'den liderler, ayın otuz birinde günün ilk saatlerinde çan seslerini duyunca silahlanmıştı; ama Louvet'nin Paris'ten ayrılıp taşrada Jakoben karşıtı bir isyan bayrağı açma önerisini kabul etmeye ikna olmadılar. Tam bir iç savaşın sorumlusu olmak istemedikleri gibi, arkalarında başarısız 10 Mart ayaklanması deneyimi varken, Konvansiyona hâkim olabileceklerine inanmış da olabilirler. Ne de olsa orada direnip gözdağı için Hanriot'ya saldırdılar ve vekillerin silahla korunmasını istediler. *Sans-culotte*'un koridorlarda durup mızrak ve tüfek salladığı, neşelendiği ya da kaş çattığı kargaşa sırasında Vergniaud tuhaf bir biçimde durgunlaştı. Robespierre'in uzun savcılık konuşması sırasında sonunda araya girdi: "Karara bağla bari." Robespierre, "Karara bağlayacağım ve sana karşı," yanıtını verdi. Sonunda talepler Kamu Güvenliği Komitesine havale edildi.

Orada da rahat olmayacaktı. İki gün sonra, 2 Haziran pazar günü, varoşlardan ve *hors des murs* köylerden insanlar kente dolunca, Konvansiyonun etrafında büyük bir izdiham oluştu. Bazı tahminlere göre seksen bin kişi vardı ve çoğunluğu bir şekilde silah taşımaktaydı. Kamu Güvenliği Komitesinin raporunu ve vekillerin yanıtını duymak için toplanmışlardı ve taleplerinin karşılanmaması durumunda ciddi bir bedel ödeneceğini açıkça belli ettiler. Ayın yirmi dokuzunda Lyon'da Jakoben belediyeye karşı bir ayaklanma haberi Paris'e ulaşmış, devrimci komitenin karşı-devrimci bir komployla karşı karşıya oldukları iddiasına inanırlık kazandırmıştı.

Konvansiyonun genel bir katliamdan ya da fiili iktidarı devrimci komiteye teslim etmekten sakınmak için, isteklerini yerine getirmeye çok hevesli olmasa da, istekli olduğu başından beri bel-

liydi. Kamu Güvenliği Komitesi adına Delacroix, günlük yevmiyesi kırk kuruş olan devrimci bir ordunun oluşturulmasını kabul etti; ama Barère, can sıkıcı Jirondenlerin tutuklanmak yerine, açığa alınmasını ve bunun yalnızca belirli bir süreliğine olmasını önerdi.

Bunun, görüşmeler devam ettikçe daha da öfkelenen *sansculotteları* memnun etmesi olası değildi. Vekiller itilip katıldı; Boissy d'Anglas'nın zarif atkısı boynundan çekilip alındı; Grégoire dört silahlı muhafızın eşliğinde tuvalete gitti. Meclis binasının dışındaki muhafızlara komuta eden Hanriot, Başkan Hérault de Séshelles'den tehdide son verme mesajı alınca şu yanıtı verdi: "S... Başkanınıza söyleyin, o ve Meclisi s..... olup gidebilir; bir saat içinde Yirmi İkiler teslim edilmezse, hepsini havaya uçuracağız." Şaka yapmadığını göstermek için toplar Manège'in kapılarına çevrildi.

Çaresiz otoritesini hissettirmek ya da en azından siyasal özgür irade görüntüsü vermek için bir yol arayan Barère, vekillerin toplu halde tartışma salonunu terk etmesini ve yürüyerek dışarı çıkıp, silahlı insanlara karışmasını önerdi. Bunun askerler ile politikacılar arasındaki tehlikeli kutuplaşmayı azaltacağını düşündü. Yüz kadar vekil, kaygılı okul çocukları gibi, Hérault de Séshelles'in arkasına dizilip yürüdü. Parlak gün ışığına çıkınca, burnundan soluyan ve silahlarını sallayan bıyıklı, ürkütücü muhafız saflarının önünde atının üstünde duran Hanriot'yu gördüler. Hérault, Hanriot'dan Manège'e serbest giriş çıkış yükümlülüğüne saygı göstermesini istedi. Komutan, Hérault'ya, Başkanın kendisinin vefakâr bir yurtsever olduğu güvencesini verdi, ama yirmi iki hainin yirmi dört saat içinde teslim edileceğine "Sizin kelleniz üzerine!" söz verilmesini istedi. Hérault bu sözü vermeye hazır değildi (hele bedelini düşününce); bu yüzden toplar dolduruldu ve doğrudan meclise çevrildi. Çaresiz vekiller, askerlerin bakışları altında bahçeyi dolaşıp bir çıkış yolu aradı; ama her kapıda çıkış, daha da fazla muhafız tarafından kapatılmıştı. Sonunda içeri döndüklerinde, Dağlı vekillerle birlikte sıralarda oturan daha fazla *sectionnaire* gördüler.

Hassas bir an gelmişti. Konvansiyonun üzerine boğucu bir suçluluk, korku ve mahçubiyet sessizliği çöktü. Sessizliği tekerlekli sandalyesinde konuşan sakat Georges Couthon bozdu; muhafızlara karışan vekiller artık "özgür" olduklarını ve iyi insanların is-

tediği tek şeyin suçluların uzaklaştırılması olduğunu bildiklerine göre, iddianameye devam edebileceklerini söyledi. Sonra, Clavière ve Lebrun ile on tanesi On İnkiler Komitesinde yer alan yirmi dokuz vekile karşı hazırlanan suçlama belgesini okudu. Oylama bitince, Vergniaud alaycı bir meydan okumayla ayağa kalkıp, Konvansiyona, susuzluğunu gidermesi için bir bardak kan sundu.

Bütün bunlar, Hérault de Séchelles Başkan koltuğundayken oldu. Bunun, 1780'lerde hukuksal belagat örneği olarak göklere çıkarılan Paris Parlementinin genç başkanıyla aynı kişi olduğunu hatırlamak, Devrimin nereden nereye geldiğinin bir ölçüsüdür. Merhum arkadaşı Lepeletier gibi, gerektiğinde kendi aristokrat sınıfının kötülüğünü ortaya koyabilen bir Jakoben olmuştu. Bunların hiçbiri kötü niyetle değildi. Hérault'nun aristokrat seçkin statü duygusunun yerine yurttaş kürsüsü duygusunu geçirmeyi başardığını gösteren çok işaret vardır. Ama 2 Haziran 1793'te Devrimin yasallık ya da aslında temsil üzerine kurulu olduğu iddiasının son zerresini de terk etti -1789'da Fransa'nın bu konulara bağlı olarak ya batacağını ya çıkacağını iddia etmişti.

O günün kararını, Devrimin yüzüncü yıldönümlerinde tarihçileri son gün Jirondenleri ile Jakobenleri arasında bölen partizan tutkular gölgelemiş olabilir. Jirondenler tarihe aykırı bir biçimde alınıp, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl konularının kolektif simgeleri yerine konuldu: Liberaller ya da sosyal demokratlar. Lamartine gibi romantik tarihçiler Jirondenleri kendi siyasal ataları olarak gördü. Son kuşak Marksist tarihçiler bu duygusallığı, zayıf mide ve ruhsuz yurtseverliğin burjuva iğrençliğine özgü buldu. Ayaklanmaya dair en son ve mükemmel anlatım, Marksist Albert Soboul'un Robespierreci suçlama pastişini bile tekrarlar; Jirondenlerin "kralı suçladıkları ama mahkûm edilmesine irkildikleri; monarşiye karşı halkın desteğini almaya çalıştıkları, ama halkla birlikte yönetmeyi reddettikleri" için yok olmayı hak ettiklerini söyler.

Dudak uçuklatan bu safsatayı görmek için "neo-liberal Jironden miti"ni paylaşmak gerekmez. Bir cumhuriyet tercihi, Kralı idam etme hevesini gerektirmiyordu; mesele inanç değildir. Yeni bir ulusal temsil organının yaratılması, Morris Slavin'in örtmeceli bir şekilde "katılımcı demokrasi" dediği şeyin, haklarını ağır topçular biçiminde kullanmayı tercih ettiği her seferinde vekiller tarafından kabul

edilmesini de gerektirmezdi. Hem düşmanlarının ortadan kaldırılması hem katliam ve siyasal kaostan sakınılması bakımından ayaklanmanın sonucundan kuşkusuz memnun olan Robespierre bile *section*ların her canı istediğinde ahalinin Rousseau'nun ortaya attığı "vekillerini geri çağırma" hakkını kullanmasından kaynaklanan kronik yönetim istikrarsızlığına düşmüştü.

Fransa öyle bir darboğazın içindeydi ki, Devrimin korunması için bir tür temizliğin gerekli olduğu da söylenir. Cumhuriyet hem savaş alanındaki aksiliklere hem Konvansiyondaki sonu gelmez çekişmelere dayanamazdı. 2 Haziranda meclise tecavüz edilmesi ne "öfkelenildiğini" duyurmasına rağmen, Danton'un amacı hep bu olmuştu. Ama korunmayı hak eden devrim hangisiydi? En kaba zorbalık biçiminin önünde diz çöken bir devrim mi; ulusun seçilmiş temsilcilerinin, Paris halkının bir kısmının silahlı azınlığı tarafından aşağılanabildiği bir devrim mi?

Bu sefil tehdit ve teslim olayında tatsız bir hakikat de vardı. Fransız Devrimi, 1788'den beri silah zoruyla, şiddet ve ayaklanmayla olanaklı kılınmıştı. İlerlemesinin her evresinde devrimin gücünden yararlananlar, kendilerini iktidara getirenleri silahsızlandırmaya çalıştı. Birbirini izleyen her evrede sırasıyla yararlanıcıdan çok mahkûm haline geldiler. Bu durum, Paris halkının rastgele silaha başvurmasına izin verildiği sürece devam edecekti. 2 Hazirandan itibaren Jakobenlerin bu tehlikeli duruma son vermeyi planladıklarını herhalde söylemeye gerek yok. Kendilerinden öncekilerden farklı olarak, 1789'da serbest bırakılan devrimci durum şiddetine başvurmaktan çekinmeyeceklerdi. Devrimci demokrasi devrimci hükümet adına giyotinde idam edilecekti.

“Gün Terör Günüdür”

Haziran 1793-Frimaire Yıl II (Aralık 1793)

I ŞEHİT KANI

Jironden liderler Konvansiyondan kovulduktan sonra Paris'te ev hapsinde tutuldular. Birçoğu, bulunduğu yerde kalmayı tercih ederek, siyasal yapıdan uzaklaştırılmasına kasten meydan okudu. Ama bazıları kaçmaya çalıştı. Bunlardan ikisi, Jérôme Pétion ve Breton Kervélegan, muhafızları atlatmayı başardı; Kervélegan evinin ikinci kat penceresinden atlayarak. 31 Mayıs ayaklanmasından sonra en kötüsünü zaten tahmin eden daha büyük bir grup, başkente karşı taşırayı ayaklandırma tehditlerini gerçekleştirme niyetiyle erkenden Paris'ten ayrılmıştı.

1793 Haziranının ilk haftası, başarılı olababilirlermiş gibi göründü. Çünkü Paris *section*larının çoğunluğu militan Dağlı olduğu halde, en önemli bazı taşra kentlerinde tersi geçerliydi. Bordeaux'da Lucy de La Tour du Pin, Château Trompette yamaçlarında talim yapan bin genç erkek gördü. Boyer-Fonfrède ve Roger Ducos gibi vekillerin teşvik ettiği ve Jironden belediyenin maaş ödediği bu gençlerin, Paris'in diktatörlüğüne karşı harekete geçen “federalist” bir ordunun çekirdeğini oluşturması beklendi. Lucy, toplarla ve akşam tiyatrolarda çıkardıkları gürültünün, ateş altında dayanıklılıklarının güven verici bir işareti olmamasından endişeliydi. Marsilya'da da *section*lar mayısta militan Jakoben belediyeye karşı bir ayaklanma çıkarmıştı. Önde gelen Marsilyalı Jirondenler Barbaroux ve Rebecquy'un, çoğu liman kentinin seçkin tüccarlarından oluşan destekçilerinin egemen olduğu yeni bir rejim kuruldu; aslında Bordeaux da durum aynıydı. Jakoben ku-

lüler kapatıldı, merkez komiteleri dağıtıldı ve önde gelen üyeleri hapsedildi.

Bu kentsel ayaklanmaların dolaysız nedenleri yerel siyasetin yoğunluğundan kaynaklandığı halde, 29 Mayıs'ta en ciddi ayaklanmaların gerçekleştiği Bordeaux, Marsilya, Toulon, Montbrison ve Lyon'da ayaklanmaların motivasyonu aynıydı. Bütün bu vakalarda, kendilerini kentin "doğal" siyasal ve kültürel lideri sayanlar –hukukçular, tüccarlar, memurlar; akademinin aydınları; mason locasının biraderleri; Ulusal Muhafız subayları– monarşi düştükten sonra, çoğu kez açıkça manipüle edilen ya da korku havası yaratılan seçimlerle kent yönetiminden uzaklaştırılmıştı. Departman yetkililerinin direnişiyle karşılaşan, ama Konvansiyonun "görevli" temsilcilerinin desteklediği yerel Jakoben rejimler ev araması, zenginlerden zorla borçlanma, muhalif gazete ve derneklerin kapatılması, seçici tutuklamalar kılığında küçük Terör dönemini başlatmıştı.

Lyon'da bu militan saldırıyı, Fransız Devriminde hiçbir politikacının oyunculuğunu aşamadığı Joseph Chalier yönlendirdi. Bastille'in taşlarından birini kente getirince, her müridin diz çöküp kutsal taşı öptüğü bir tören düzenlemişti. Daha uğursuz bir anlayışla Chalier, işçilerine iş vermemenin nedeni olarak buhranı gösteren tüccarları giyotinle tehdit etti. Şubatın başında genel bir kulüpler meclisi toplamış ve toplantı, alınacak kararlara uyulacağına zorunlu bir yeminle başlamıştı. Sonra Lyon'da bir devrim mahkemesi kurulacağını ve "*partie en danger* için dokuz yüz kurbana ihtiyaç" olduğunu duyurdu. Kurbanlar "Pont Monard'da idam edilecek ve cesetleri Rhone'a atılacaktı."

Chalier'nin antikalıkları, kendisini ortodoks Jakoben sayanları bile uzaklaştırmayı başardı. Bir potansiyel yasaklı "ılımlılar" listesinde olduklarına inandıkları için *section*larda, görevli milletvekili Albitte ve Dubois-Crancé'nin silahsızlandırmaya kalkıştığı Ulusal Muhafızlar da dahil, daha geniş muhalefetle işbirliği yaptılar. 29 Mayıs'ta ılımlı *sectionnaire*ler ve Muhafızlar belediye binasına saldırıp Chalier ve belediyeyi esir aldı. Başka yerde olduğu gibi, Lyon'daki federalist ayaklanmada çarpıcı olan şeydu: Kentin ticari ve profesyonel seçkinleri ayaklanmayı *section*lardaki karargâhlarından yönettikleri halde, daha aşağı tabakalardan

yurттаşların, çoğu kez Jakobenlerin kendi saflarında varsaydıkları zanaatçıların silahlı desteği olmasaydı başarılı olamazlardı. İpek dokuma kalfaları kenarda durmuş olabilir, ama çok sayıda küçük atölye ustası isyana katıldı ve federalist orduda görev yapmaya devam etti. Marsilya'da ve Toulon'da dok işçileri ile cephane işçileri ayaklanmayı destekledi. O nedenle bu, Jakoben tarih yazımının basit sınıf savaşı değildi. Paradoksal bir biçimde, Paris'te devam eden ekonomik krizden –işsizlik, *assignat*nın değer kaybetmesi, gıda kıtlığı ve fiyat artışları– ılımlı hükümetleri sorumlu tutan retoriğin aynısı, taşra kentlerinde Jakoben belediyelerin aleyhine dönebiliyordu. Örneğin Toulon'da, temmuzda bir adam, “Bir krala ihtiyacımız var, çünkü monarşide ekmek iki kuruştı,” dediği için tutuklandı. Aynı kentte cephane işçileri aynı tonla Ulusal Konvansiyona başvurup, “kentlerinde huzur, ailelerine ekmek” istediler. “Azalan kâğıt para ve korkunç siyasal didişmeleriniz, ikisini de elde edemeyeceğimizi gösteriyor.”

Zanaatçıların ve çarşı esnafının, *sans-culotte* olduğunu ilan eden doktorların, öğretmenlerin ve yazar bozuntularının onların çıkarlarına, yerleşik seçkinler topluluğunun hukukçularından ve tüccarlarından daha fazla yakın olduğuna ikna edildikleri varsayılırsa, varlıklı ılımlılara popüler destek görüngüsü şaşırtıcı olur. Bu iddiada bulunan Jakoben retoriği doğru kabul etmek için hiçbir neden yok. Ama bu doğru olsaydı bile yoğun yerel bağlılıklar ve eşit ölçüde yoğun Paris emperyalizminden hoşnutsuzluk, böyle dayatma bir dayanışmayı bozardı. Chalier gibi insanlar için, özellikle iktidarları Konvansiyondan vekiller tarafından desteklendiğinde, “*étranger*” (yabancı) olarak damgalanmaktan daha yıkıcı bir şey yoktu. Bu anlamda, 1789-1791 devriminin serbest bıraktığı büyük merkezkaç kuvvetler, ancak askeri güç kullanılarak tersine çevrilebilirdi.

Lyon'daki ayaklanma, Paris'te Jirondenlerin temizlenmesiyle aynı gün gerçekleşti. Bu olayın haberi Dağlılara direnişin ivmesini besledi; yalnızca güney Fransa'da da değil. Bretonya'da Rennes, önemli bir hoşnutsuzluk merkeziydi ve Normandiya'da bazı büyük kentler harekete katılacak gibi görünüyordu. 10 Haziranda, en etkili kaçak Jirondenler grubu bu kentlerden birinde, Calvados Departmanında katedral kenti Caen'de ortaya çıktı. Kuşkusuz,

Paris'e görece yakınlığından ötürü ve belki de içlerinden biri, Buzot, bir Norman olduğu için burayı tercih ettiler. Mme Roland'ın sevgilisi, onun mektuplarıyla, saç bukleleriyle, yüzünün minyatürleriyle dolu bir çantayla –ve kendi çilekeş karısıyla– kente geldi. Charles Barbaroux, Guadet, gazeteci Gorsas ve Louvet, hekim Salle, Lanjuinais ve iki firarı, Pétion ve Kervélegan gibi önemli şahsiyetler de onunla birlikteydi. Haftanın sonraki günlerinde üçüncü bir vekil grubu onlara katıldı ve birlikte Caen merkezinde Hôtel de l'Intendance'da siyasal bir üs kurdular.

Yakın amaçları, Kurucu Mecliste kentin vekillerinden biri olan General de Wimffen'in komuta ettiği federalist bir kuzey kuvveti oluşturmaktı. Paris üzerine bir yürüyüş, Jakoben yükselişe karşı duran ve sonunda tersine çeviren diğer federalist merkezlerde benzer seferberliklerle koordine edilecekti. Federalistler açıkça kralcı olmamalarına rağmen, cumhuriyetçi orduların Vendée ayaklanmasını bastıramamasının kendi lehlerine ek bir faktör olduğuna inandılar. Başkent ve uyduları, batıda Normandiya ve Bretonya'da Vendée üzerinden Gironde'a ve Güney Provence'a, oradan da Rhone Vadisinden Lyon ve Besançon'un da federalizme yöneldiği Franche-Comté'ye kadar uzanan bir çember içinde, Fransa'nın memnuniyetsiz çevresinden doğru sıkıştırılacaktı. Bu çemberin, kuşatılmış Dağlıların boynunda bir kement gibi gidecek sıkılacağını umuyorlardı.

Caen'de Jakobenlere karşı böylesine hırslı bir cihat ihtimali iyi görünüyordu. Ayın on beşinde, Jirondenler ve departman yetkilileri tarafından bir manifesto hazırlanmıştı. Şöyle diyordu: "Kan ve altın tıkınan, temsilcilerimizi esir tutan komplocu komün"ü [Paris] suçluyordu. "İradesini süngülerin arasında dayatmaya cüret ediyor. Ulusal temsil artık yoktur. Fransızlar! Özgürlüğümüzün yuvası tecavüze uğramıştır. Neustria'nın [Kuzey Fransa'nın Frenkçe adı] özgür insanları bu zulme izin vermeyecektir; ya bu haydutlar cezalandırılacak ya hepimiz öleceğiz." Ayın yirmi ikisinde, Caen *section*larının önemli bir çoğunluğunu temsil eden bir genel meclis, devam eden anarşiye karşı bir önergeyi kabul etti. Konvansiyonun geri çağırdığı de Wimpffen, altmış bin kişinin başında adaleti ve özgürlüğü geri getirmek için Paris'e geleceğini söyleyerek yanıt verdi.

O anda kuvvetleri daha mütevazıydı. Temmuzun yedisinde Caen'in Grande Cour'unda, iki bin beş yüz federalist askerle askeri bir geçit töreni gerçekleşti: Sekiz yüzü Eure ve Calvados'tan; beş yüzü komşu Ille-et-Villaine Departmanından; sekiz yüzü Breton departmanları Finistère ve Morbihan'dan; geri kalanlar da Manche ve Mayenne'den. Askeri bando eşliğinde yürümek yazın öğleden sonra iyi bir gösteri için yeterliydi, ama bir iç savaşa yetmezdi. Jirondenler, gösterinin kendiliğinden bir gönüllü akınına neden olacağını ummalarına rağmen, öğleden sonra ancak yüz otuz kişilik bir hasat verebildi.

Yirmi beş yaşında, Charlotte Cardoy d'Armont adında çarpıcı ölçüde güzel bir kadın, geçit törenini izliyordu. Caen'de oturduğu ev, Jirondenlerin karargâhları haline getirdiği Intendance'tan birkaç adım ötedeydi. Sık sık balkondan sempatizan kalabalıklar üzerinde hitabet alıştırması yaptıkları için onları birçok kez duymuş ve ayın yirmisinde belagatli ve gösterişli Provenceli Charles Barbaroux'yla tanışmayı başarmıştı. Saf değiştirmesine gerek yoktu, çünkü 31 Mayıs ve 2 Hazirandaki tutumlarıyla Cumhuriyeti yerin dibine soktuklarına inandığı Jakobenlere karşı neredeyse hastalıklı bir nefretle yanıp tutuşuyordu.

Bir cumhuriyetin gelişmesini istiyordu. Çünkü Charlotte küçük soylu Norman bir ailenin ahşap konağında doğmuş olmasına rağmen hiçbir şekilde kralcı değildi. Aksine, Mme Roland (Devrim tarihine âni müdahalesine hayrandı) gibi, Rousseau'yu ve standart Roma tarihlerini hatmetmiş ve Devrimin yüce bir ahlaki dönüşüme neden olacağını hayal etmişti. XVI. Louis'nin intikamını almak için değil –gerçekten de sorgusunda, Lepeletier'yi öldüren kraliyet koruması Pâris'le karşılaştırılmayı açıkça reddetti– Jirondenlere ve federalist davaya yardım etmek için bir suikastçı oldu. Yaptıklarının General de Wimpffen'e bir muharebeden daha fazla yardımcı olduğunu yazacaktı hapishaneden Barbaroux'ya.

Özellikle bir olay Charlotte'u Devrimden uzaklaştırdı: Caen'de Saint-Gilles *curé*si Abbé Gombault, 1782'de Charlotte'un annesi doğum yaparken ölünce cenazesini kaldırmıştı. İtaatsiz bir papaz olduğu için, peş peşe geçim kaynaklarından yoksun bırakılmış, sürgünle tehdit edilmiş ve Nisan 1793'te tutuklanmamak için kentin dışında La Deliverande ormanına gidip saklanmıştı. İz sü-

ren köpeklerle yapılan bir aramada yakalandı ve nisanın beşinde Pilori Meydanında idam edildi; Caen'de giyotinle idam edilen ilk kişiydi. Ayın sonuna doğru Calvados departmanı, Konvansiyona hitaben, küçük bir Jakoben kliğın zorbalığından yakınan mektupların ilkinı yazdı. "Bütün sorunların kaynağı bölünmenizdir. Bir Marat, bir Robespierre, bir Danton sizi meşgul ediyor ve sizi kışkırtıyor ve bütün bir halkın ıstırap çektiğini unutuyorsunuz..." Dağlılara bu saldırılar Caen'de yayınlandı ve geniş bir alana dağıtıldı; Charlotte'un bunları okumuş olması olasıdır. Héraultlu vekil Pézanas'ın en ünlü "kan dökücü" Marat saldırısı, özellikle Marat'ın boyun vurmanın ekonomi politiğı takıntısı kendi aleyhine döndüğü için, onu özellikle etkilemiş olabilir.

Marat'ın başı düşsün, Cumhuriyet kurtulur... Fransa'yı bu kan içiciden temizleyin... Marat, Kamu Güvenliğini yalnızca bir kan ırmağında görüyor; o halde onun kanı akmalı, çünkü iki yüz bin kişinin kurtulması için onun kellesi gitmeli.

Charlotte Corday bunu yapmanın kendi görevi olduğı sonucuna vardı. Klasik dramaturg Pierre Corneille'in soyundan gelen Charlotte, anlaşılan, onun trajik rollerinden birini üstlenmiş. Yurtsever şehit, *patrieyi* bir canavardan kurtarma kutsal işinde ölmeye hazır bir kadın misyonunu üstlenecekti. Temmuzun dokuzunda, bunaltıcı öğleden sonra sıcağında, Argentan'daki babasına, iznini almadan Caen'den ayrıldığı için bağışlamasını isteyen bir mektup gönderdi ve Paris'e gitmek üzere *diligencea* bindi.

Bu arada hedefi, Cordeliers Caddesindeki evinde hasta yatıyordu. Hiçbir zaman çok sağlıklı olmayan Marat, son zamanlarda sakatlayıcı bir deri hastalığına yakalanmıştı; arada bir derisinde kabuklanmalar ve yaralar oluşuyordu. Bu sedef hastalığında rahatlamamanın tek yolu, serin bir küvette yatmaktı. Ataklar gelince Marat fayanslı banyosuna çekilir ve ters çevrilmiş bir ağaç sandıktan uydurulan küçük bir masanın üzerinde çalışmaya devam ederdi. Yakıcı yaz sıcağı, durumunu daha kötüleştirmiş olabilir, çünkü Marat, alışılmamış ölçüde uzun süre Konvansiyondan uzak durmuştu. Temmuzun on ikisinde, Charlotte Corday Paris'e geldikten bir gün sonra, iki vekil sağlığını sormaya geldi. Onlar-

dan biri ressam Jacques-Louis David'di; onu sağ kolunu küvetten çıkarmış, "*patrienin* güvenliğine ilişkin düşüncelerini yazarken" buldu. Odanın duvarlarında Cumhuriyet departmanlarının bir haritası, Devrimin amblemleri ve altında "*La Mort*" yazan çapraz bir çift tabanca vardı. Belki de bu korkutucu özdeyişten etkilenen David, Halkın Dostu'nun hızla iyileşmesini diledi; şu yanıtı verdi: "Ömrümde on yıl beni zerre kadar ilgilendirmez; tek arzum, son Nefesimde 'Ne mutlu bana, *patrie* kurtuldu,' diyebilmektir." Charlotte Corday daha iyi anlatamazdı.

Yatağa düşen Jean-Paul Marat o sırada gücü ve nüfuzunun zirvesindeydi. Nisanda Jironenlerin onu mahkûm etme girişimi başarısız olduğundan beri her şey onun istediği gibi gitmişti. Devrim Mahkemesi tarafından amlandığı gün, bir kadın gelip başına güllerden bir taç yerleştirmişti. Bir ay sonra, en sert düşmanlarının yasadışı ilan edilip Konvansiyondan kovulduğunu görünce zaferi daha da lezzetlendi. Savunduğu devrimci diktatörlüğün kurumsal mekanizması artık kurulmuştu; böylece sokak güruhlarının kaotik gaddarlıklarının yerini, devletin ceza verdiği sistematik bir mekanizma alacaktı. Neredeyse Jironenler kadar sevmediği *enragés*ler 2 Hazirandan yararlanamamıştı ve Varlet Jakoben kulüpten bile atılmıştı. Konvansiyonda sözü dinleniyor, Komünde saygı görüyor, *section*larda pohpohlayıcı ilgiye boğuluyordu. Kendisinin tasarladığı biri olmuş gibiydi: Halkın Dostu, Devrimin kâhini, komploları açığa çıkaran, ikiyüzlüleri utandıran.

Optik, havacılık ve elektrikli terapi üzerine teorilerini kabul ettirmek için bütün Avrupa'yı dolaşan gezici tıbbi ve bilimsel kalem erbabından bugüne uzun bir yol kat etmişti. Jacques-Louis David gibi, onun siyasal yaşamı da acı bir kişisel istenmemenin ürünüydü. David'in durumunda, gözde (ve doğuştan yetenekli) öğrencisi Drouais'nin eserlerini sergilemesine Akademinin izin vermemesi, onu Akademinin aristokrat bir kliğin pençesinde olduğuna inandırmıştı. Buradan, devrimci özgürlükle bağdaşmadığı için yıkılmasını savunmaya ve ressamı Konvansiyonda vekil ve Genel Güvenlik Komitesinin bir üyesi yapacak siyasal bir bağlanmaya geçiş fazla uzun sürmedi. Marat'ın elektriğin temel özelliği kabul ettiği magmatik akışkanlar üzerine teorisini Kraliyet Bilim Akademisine kabul ettirememesi çok daha fazla yabancılaştırıcıydı,

çünkü David'in anlaşmazlığından farklı olarak, bu red onun kariyerine zarar verdi. Bu krizden önce, 1780'de en azından ismen Artois'nın hekimiydi ve elektro-terapi konusunda iyi giden bir pratiği vardı. Krizden sonra, şarlatan olduğu ithamı altında müşterileri bıçak gibi kesildi –Rouen Akademisinin verdiği bir ödülün ancak kısmen telafi edebildiği bir felâket.

Bu hakaretin acısını yaşayan Marat, kimliğini yeniden biçimlendirdi. Moda aristokrasinin gözüne girmek yerine topuklarına basmaya yöneldi. Tanıtım peşinde koşmak yerine, matbaacılarla kolay erişebildiği Cordeliers bölgesinde yaşayarak kendi tanıtımını yarattı. İngiltere'de John Wilkes'in kariyeri, geleneksel nezaket sınırlarını zorlayan alaycı, savaşkan bir gazeteciliğin nasıl yeni bir siyasal kamuoyu yarattığını ona göstermişti. Ama Marat'ın metropol kültürünün diğer öğelerinden bir araya getirdiği şey bariz bir biçimde Fransızdı. Linguet ve Mercier'den, siyasal modanın kötülüklerine çatan, sözel bakımdan şiddetli polemiği ve vahiyçi bir ton aldı. Geriye dönülüp bakıldığında, Marat'ın Sardinya Cizvitliğini Cenevre Kalvenizmiyle (anne tarafından) birleştiren aile kökeni, bu tür sindirici mesihçilik için kusursuz bir eğitimdi. Rousseau'dan paranoya polemiğini aldı. Bu hem liberal kendi kendini kutlamaya yönelik saldırılarını yoğunlaştırdı, hem de karşı-saldırıları geldiğinde (örneğin Lafayette'ten) o "eziyet"i siyasal bir kazanca dönüştürebilmesini sağladı. Hain, komplocu, zorba ya da korkak olarak tasvir ettiği hasımlarını eyleme kışkırttıktan sonra, kendine basın özgürlüğünün şampiyonu süsü verebiliyordu. "Bir şey söyleme özgürlüğünün," diyordu, "yalnızca bir şey yapma hakkını kendilerine ayırmak isteyenler arasında düşmanları vardır."

Seçtiği rol, yalnız adam –hakikatin ve erdemın emrettiği mec-buriyetler için nükteye, zarafete, güzellik takıntısı modasına tövbe eden adam– rolüydü. Aklın kendisi kuşkuluydu, çünkü Haziran 1793'te yazdığı gibi, tutkuların değil daha çok *philosophienin* yol gösterici olmasını isteyen kişiler Devrimi neredeyse yarıda bırakmıştı. Kibar davranışlar, Rousseau'nun görmüş olduğu gibi, "şarlatanların" uyguladığı bir yozlaşma biçimiydi. 1793'te, "Herkesi memnun etmeye yeltenmek deliliktir, ama bir devrim zamanında herkesi memnun etmeye yeltenmek ihanettir," diyordu. Aynı nedenle, olabildiğince çok insanı gücendirmek dürüstlüğün işareti

olarak yansıtıldı. Marat bu tür çatışmacı çirkinlikten bir sanat biçimi meydana getirdi ve kişisel görüntüsü de buna çok uygundu. Gözleri şaşığı ve geniş, düz bir yüzden hınzırca ışıldıyorlardı. Hayvan benzetmelerinden hoşlanan çağdaşları, Marat'ın en çok hangi kuşa benzediği konusunda bölündü. Dostları ve hayranları onu kartalla; düşmanları çöp karıştıran kargayla özdeşleştirdi. Dış görünüm için Marat geleneksel giyimi bir tarafa bırakıp, havalı yalınlık görüntüsünü tercih etti: Çıplak boyun; dağınık siyah saçlar; bazen omuzların üzerine atılan eski bir kakım atkı. Bu gerçek bir *sans-culotte*'un kıyafeti değil, Halkın Dostuna uygun teatral bir kostümdü. Kabalığın tadını çıkarırdı. Ekim 1792'de Paris'te karşılaşmak istediği Dumouriez'in peşine düşen Marat, oyuncu Talma'nın verdiği bir yemekli davete paldır kültür dalıp Generale masada nutuk attı. Hakikati arayıp bulacaktı; hiçbir şey ondan kaçmazdı. Gözleri, teftiş gözleriydi; sesi, insanları ölüm uykusundan uyandırmak için yükselirdi.

Marat'ın devrimci Jeremiah –hayalci, peygamber, kıyamet getiren– kişiliğini benimsemesinin temelinde, şehitlik meydan okuması vardı. Robespierre ve diğer birçok Jakoben gibi, ilkelerinden ödün vermektense ölmeyi; kendi şahsını “özgürlük katilleri”nden öç almaya feda etmeyi öneriyordu. Marat'ın çoğu kez tehlike yaklaşınca tabanları yağlaması gerçeği, anlaşılan, sunulan kendini feda etme imajını lekelememiş. Konvansiyona hep bir tabancayla gelirdi –herhalde kendini savunmaktan çok bir sahne aksesuarı olarak. Jirondenler onun hakkında iddianame hazırlarken, bir konuşma sırasında tabancayı şakağına dayayıp, “Bana gösterilen öfke içinde, suçlu olduğum kararı çıkarsa beynimi dağıtırım,” dedi. Başka vesilelerle “halkın sesi”nin “boğulduğunu,” “bastırıldığını” ya da (daha sık olarak) “katledildiğini” ilan etti.

13 Temmuz sabahı saat sekizde Charlotte Corday, Victoires Caddesindeki evinden Palais-Royal'e yürüdü. Bir cumartesi günüydü; bahçeler ve galeriler her zamankinden daha kalabalıktı, çevre köylerden Paris'in yeni anayasaya bağlılık kutlamalarına –bilinçli olarak 14 Temmuz için planlanan bir tören– katılmaya gelen insanlarla doluydu. Charlotte üç renkli kurdelelerle ve yeni cumhuriyetin amblemleriyle –eşitliği gösteren su terazisi; her yerde bulunan özgürlük şapkası– süslenmiş sütunların arasından

geçti. Parlak gökyüzünün altında erkekler ve kadınlar, kente çökecek gibi görünen boğucu sıcağa karşı güçlenmek için limonatalarını yudumluyorlardı. Bir satıcıdan, Konvansiyonda Léonard Bourdon'un Jirondenlere ölüm cezası istediğini haber yapan bir gazete satın aldı. Pasajların birinde bir dükkânda durup beyaz *Caennaise* şapkasını çıkardı ve yerine yeşil kurdelelerle süslü daha spor siyah bir şapka giydi. İşini yaptıktan sonra, bütün tanıklar o yeşil başlığı hatırlayacaktı. Bunu 1789'un rengi olarak, Camille Desmoulins'in özgürlük simgesi olarak mı seçmişti? Charlotte Corday, kamuda giyilmesi yasaklanan –manifaturacıları ve tuhafiyecileri mahveden– karşı-devrimin rengi yapacaktı. Café Février'in yanında bir bıçakçı dükkânında, ağzı 12 santimetre, ahşap saplı bir mutfak bıçağı satın alıp, elbisesinin altına soktu.

Charlotte, Marat'ın hastalığını öğrenince hayal kırıklığına uğramıştı, çünkü onu Konvansiyonun ortasında "ulusun temsilcileri"nin gözleri önünde öldürmeyi planlamıştı. Ama Halkın Dostu, yardımına ihtiyaç duyan ya da bir ihbarda bulunacak herkese kapılarını açmakla ünlüydü; bu yüzden Charlotte işini onun evinde yapmaya karar verdi. Arabaya binmeden önce sokaklarda bir süre dolaşmış olmalı, çünkü Marat'ın Cordeliers Caddesindeki evinin yanına geldiğinde saat on bir buçuğa geliyordu. Dairesine çıkan merdivenlerin başında, nişanlısı Simone'un kız kardeşi Catherine Evrard, Marat'ın kimseyle görüşemeyecek kadar hasta olduğunu ve iyileşene kadar beklemesi gerektiğini söyleyerek Charlotte'u geri çevirdi. Hüsrana uğrayan Charlotte, merakını uyandırmak için, Caen'de kaçak Jirondenlerin hazırlamakta olduğu komplolarla ilgili bilgi verebileceğini söyleyen bir mektup yazdı. Cevap istedi, ama telaştan adresini eklemeyi unuttu.

Akşam saat yedide, yalnızca bıçakla değil, görüşmek için yalvaran ikinci bir mektupla da silahlanmış olarak Marat'ın evine geri döndü. Gelişi taze ekmek ve günlük gazete dağıtımıyla çakıştı; bu yüzden, Charlotte'un Marat'ı görme ısrarından kuşkulanan Simone tarafından durdurulduğunda merdivenleri çıkmıştı. İkisi tartışırken, Normandiya'daki hainlerle ilgili özel bilgi vermek istediğini Marat'a duyurmak için Charlotte bilerek sesini yükseltti. Banyodan "Bırak gelsin" sesi geldi. Onu, suyun içinde, her zaman ki gibi alnına ıslak bez bağlanmış, bir kolu küvetin dışında buldu.

On beş dakika Caen'deki durumu konuştular; Simone da yanlarında daydı. Sonra Marat, Simone'dan gidip, biraz daha killi solüsyon getirmesini istedi. Komplocuların isimlerini istemesine karşılık Charlotte, kusursuz Jakobencililiğini göstermek için kapsamlı bir liste okudu. "İyi," dedi Marat, "birkaç gün içinde hepsini giyotine göndermiş olacağım."

Charlotte'un sandalyesi küvetin hemen yanında daydı. Yapması gereken tek şey ayağa kalkmak, üzerine eğilmek, bıçağı çekip şiddetli ve hızlı saplamaktı. Yalnızca bir darbelik zaman vardı; sağ tarafta köprücük kemiğinin altına. Marat, tekrar suya batmadan önce, "*A moi, ma chère amie!*" diye bağırdı. Simone Evrard, "Aman Tanrım, katledilmiş!" diye haykırarak odaya koşarken, kesilen şahdamarından kan fışkırıyordu. Katile ancak "*Malheureuse, sen ne yaptın?*" diyebilirdi. Marat'ın gazetelerini dağıtan Laurent Bas koşarak odaya girdi, Charlotte'a bir sandalye fırlattı, ama tutturamadı ve mahkemede dediğine göre, "memelerinden tutarak" yere yıktı.

Gece sıcaktı ve pencereler açıktı. Marat'ın çılgılığı sokağa taşmıştı. Karşıda oturan dişçi Clair Delafonde, çılgılığı ve izleyen ferayatları duyunca işini bırakıp hızla küçük avludan geçerek merdivenleri tırmandı. Marat'ı küvetten çıkarıp çarşafarla ve giysilerle kanamayı durdurmaya çalıştı. Birkaç dakika sonra, yakında oturan ordu cerrahı Philippe Pelletan da geldi. Ama iki kişi ne yaptıysa kanamayı durduramadı. Marat'ın polemiklerinde kan mecazı hep belirgin olmuştu. Sık sık "Özgürlüğü despotun kanıyla pekiştirmeliyiz," derdi. Şimdi de onun kanı, özgürlüğün değil, Terörün başlangıcı ilan edildi. Yerel *commissaire de police* Guellard gelince, kan izlerini banyoya ve oradan da bitişikteki yatak odasına kadar izledi; Pelletan cesedin yanında duruyordu. Halkın Dostu artık yok denildi.

İşini yapan Charlotte pasif bir biçimde kaderini bekledi. Suçüstü yakalandı; sonuçlarından kaçma arzusu yoktu, yalnızca nedenlerini açıkça ve soğukkanlılıkla açıklamak istiyordu. Dilediği oldu. Guellard'a sakin bir biçimde açıkladı: "İç savaşın bütün Fransa'da patlama noktasında olduğunu görünce ve bu felâketin baş müsebbibinin Marat olduğuna inandığı için, ülke için hayatını feda etmek istemişti." Saint-Menehould'da XVI. Louis'yi tanıyan posta müdürü Drouet'nin de içinde yer aldığı altı kişilik bir

komite, Marat'ın evinde incelemeye devam etti. Charlotte Corday, Paris'e Marat'ı öldürmek amacıyla geldiğini bu gruba da itiraf etti, ama (sorgucuları açıkça hayal kırıklığına uğratarak) planı tek başına hazırladığında ısrar etti.

Haber Saint-Germain semtine hızla yayılınca, öfkeli ve kederli kalabalıklar toplanıp katili parçalamak istedi. Bir kadın, canavarı parçalara ayırıp pis vücudunu yemek istediğini bile söyledi. Dro-uet, baş zalimi olay yerinde öldürürlerse "komplonun halkalarını" kaybedeceklerini hatırlatarak kalabalığı caydırabildi.

Abbaye Hapishanesinde –ilk eylül katliamının yapıldığı yer– Charlotte, daha önce Brissot'nun ve Mme Roland'ın kaldığı küçük bir hücreye götürüldü. Bir saman şiltesinin üzerine oturdu, bir kara kedi sevdi ve Genel Güvenlik Komitesine (Konvansiyonun polis komitesi) bir mektup yazdı. Tek sorumlu olmaktan çıkarılma kaygısı taşıyormuş gibi, Jironden vekil ve Caen'in anayasal piskoposu Claude Fauchet'nin suç ortağı olarak tutuklanma söylentisine itiraz etti. Planı birlikte hazırlamak şöyle dursun, her zaman "karakteri zayıf" uyarı bir fanatik olduğunu düşündüğü bir adama ne saygı ne sevgi beslediğinde ısrar etti. Sorgusunun birçok noktasında Charlotte kendi kararlılığını vurguladı; kadınların böyle işler yapamayacağına dair yaygın yanılgının işini kolaylaştırdığına inandı. Cinsiyetinin hem fiziksel hem moral olarak yurtsever şiddet eylemleri gerçekleştirecek kadar güçlü olduğunu doğrulamak onun için bir onur –toplumsal cinsiyete ilişkin devrimci şablonların bilinçli çürütülmesi– meselesiydi.

İkisi Devrim Mahkemesi başkanı Montané, biri mahkemenin başsavcısı Fouquier-Tinville tarafından yapılan üç çapraz sorgulamadan çıkan çarpıcı sonuç buydu. Ondan Marat'ı öldürmek için kapsamlı bir Jironden planının varlığını kanıtlayacak bilgi almak için hepsi elinden geleni yaptı. Kendine oldukça hâkim görünen, çakır gözlü intikamcı öfkeden ters yönde akan fark edilir bir cinsel korku vardı. Kuşkusuz, kontrol eden bir erkek eli onu gaza getirmiş olmalıydı? Jakoben kulüpte Georges Couthon, "Doğanın bir kadın biçimi verdiği bu canavarın, Buzot'nun, Barbaroux'nun, Salle'ın ve Caenli diğer komplocuların bir elçisi olduğu matematiksel olarak kanıtlanmıştır," iddiasında bulundu. Her sorgulama aynı inatçı inkârlarla karşılaştı –doğru olmanın tutarlılığı. Aynı

on yedisinde Montané'ye son bir görüşmede en azından Jironden gazeteleri okuduğunu itiraf etti, ama bu itirafı haklı bir infial açıklamasına dönüştürme fırsatını da yakaladı.

MONTANÉ: Marat'ın anarşist olduğunu o gazetelerden mi öğrendin?

CORDAY: Evet. Fransa'yı yoldan çıkarmakta olduğunu biliyordum. Yüz bin kişiyi kurtarmak için bir kişiyi öldürdüm. Üstelik bir istifçiydi; Caen'de onun adına mal satın alan bir kişi tutuklandı. Ben Devrimden çok önce bir cumhuriyetçiydim ve hiçbir zaman enerjiden yoksun kalmadım.

MONTANÉ: "Enerji" demekle ne kast ediyorsun?

CORDAY: Kendi çıkarlarını bir tarafa bırakıp, *patrie* için kendini feda etmeyi bilenler.

MONTANÉ: Önceden, Marat'a darbeyi indirmeden önce, alıştırtma yaptın mı?

CORDAY: Ah! Canavar [yani Montané], beni bir katil yerine koyuyor! (Burada [diyor mahkeme kayıtları] tanık şiddetli bir biçimde duygulanmış göründü.)

MONTANÉ: Ama tıbbi raporla kanıtlandı ki, bu şekilde (hareketle göstererek) darbeyi indirmiş olsaydın, onu öldüremezdin.

CORDAY: Anladığınız gibi vurdum. Şanstı.

MONTANÉ: Bu cinayeti işlemek için sana akıl veren kişiler kimdi?

CORDAY: Başka birilerinin tavsiyesiyle böyle bir saldırıda asla bulunmam. Tek başıma planladım ve yaptım.

MONTANÉ: Ama hainleri ve komplocuları ortaya çıkarmaktan asla vazgeçmemiş Marat'ı Fransa'daki bütün kötülüklerin nedeni olarak gördüğünü bize söylediğine göre, bu konuda tavsiye almadığına nasıl inanalım?

CORDAY: Yalnızca Paris'te insanların gözü Marat'tan başkasını görmez. Diğer departmanlarda bir canavar olarak görülür.

MONTANÉ: Eziyet gördüğünü yazdığın için insanlık edip yanına gitmene izin verince, Marat'a nasıl bir canavar gözüyle bakabildin?

CORDAY: Başkalarına karşı canavar olmuşsa, bana insanlık göstermiş olması neyi değiştirir?

MONTANÉ: Bütün Maratları öldürdüğünü düşünüyor musun?

CORDAY: Bu ölünce diğerleri belki korkar.

Beklendiği gibi, suçlu bulunup ölüme mahkûm edilen Charlotte, Abbaye'den nakledildiği Conciergerie'de idamı bekledi. Her

iki hapisshanede de, yetkililerin cinayeti yönlendirdiğinden emin oldukları "Jironden komplo"yla başkalarını da suçlayabilecekleri umuduyla, Charlotte'un mektup yazmasına izin verilmişti. Duruşmadan önceki gün, her biri farklı tarzda iki mektup yazdı. Babasına yazdığı mektupta geleneksel itaatkâr kız evlat rolüne dönüp, "izni olmadan varlığına son verdiği" için kendisini affetmesini diledi. Yaptığında hiçbir onursuzluk yoktu, çünkü "birçok masum kurbanın intikamını aldım ve [daha safça] başka felâketleri önledim... Elveda, aziz babam, sizden beni unutmanızı ya da daha doğrusu kaderime sevinmenizi istiyorum. Dava iyidir." Kendisini ataları Corneille'in erdemli ölen trajik kahramanlarından biri gibi sunarak mektubunu bitirdi. Ne yazık ki, mezar taşı yazısı için aktardığı satır, büyük trajedi yazarı Pierre'den değil, onun ikinci sınıf kardeşi Thomas'dandı:

Le crime fait la honte et non pas l'échafaud (Ayıp olan suçtur, darağacı değil).

Diğer mektup Charles Barbaroux'aydı. Mektuba Abbaye'de başlamıştı; kendisini pişman olmayan, ama kendi payına düşen *sensibilité* ile kutsanmış bir Norman Yudit olarak sunuyordu. "Hiçbir zaman tek bir varlıktan nefret etmedim... ve dua ederim ki, ölümüne üzülenler, bir gün Brutus ve eskilerle birlikte Elysion Çayırıların keyfini sürdüğümü görünce sevineceklerini düşününler. Modernler için, ülkeleri için ölmeyi bilen çok az yurtsever vardır; her şey bencilliktir; halkın bir cumhuriyet kurması ne üzücü." Ertesi gün duruşmada "Calvados halkının değeri"ni yargıçlara ve jüriye gösterecekti, "çünkü oranın kadınları bile dayanıklıdır."

Son bir olağanüstü kendi kendini dramatikleştirme hareketiyle Charlotte, idamdan önce portresini yaptırıp yaptıramayacağını mahkemeye sordu. Duruşma sırasında bir Ulusal Muhafız subayının resmini çizdiğini fark etmişti. *Section'*la (Théâtre-Française) arası iyi bir yurttaş olduğu için, Hauer adlı subayın Charlotte ile birlikte Conciergerie'ye dönüp, çizimi bir tabloya dönüştürmesine izin verildi. Bitirilmesi iki saat sürdü; bu sürede Charlotte bazı yerlerde değişiklik önerilerinde bulundu. Sonunda cellat Sanson geldiğinde, makas alıp saçından bir tutam kesti ve "ölmekte olan zavallı bir kadından armağan" olarak ressama verdi.

Kendisini giyotine götüreceak kağına bindiğinde henüz akşam olmuştı. Yeminli papaz ve oturak istemedi; dizlerini arabanın arkasına dayayarak kıpırdamadan ayakta durdu. Böyle bir suç işleyebilen cadalozu görmeye meraklı büyük bir kalabalık, geçişini görmek için Saint-Honoré Caddesine doluştu. Pierre Notelet'nin evi caddeye bakıyordu ve Charlotte geçerken gökyüzünün aniden karardığını ve bir yaz fırtınasının iri yağmur damllarını tozun içine düşürdüğünü fark etti. Saniyeler içinde sırlıslıkla oldu; "halkın temsilcilerini" katledenlerin giydiğı kızıl gömlek vücuduna yapıştı. "Güzel yüzü o kadar sakindi ki, bir heykel olduğı söylenebilirdi. Onun arkasında genç kızlar el ele tutuşup dans etti. Sekiz gün boyunca Charlotte Corday'a âşık oldum."

Suikastçıya hayranlık duymak tehlikeli olabilirdi. Mainz'deki bozgundan kaçan Alman Yurtsever Adam Lux, Charlotte Corday'ı Brutus'la karşılaştıran bir şiir yayımlayacak kadar cesurdu. Deli olup olmadığına ilişkin bir tartışmadan sonra Lux, kasımda giyotine gitti. Diğer yanda Marat, bir ululama kültürünün dolaysız nesnesi haline geldi. Charlotte, Abbaye'e götürüldükten sonra, Marat'ın evinin kapısına, olanları trajik vezinle duyuran bir bildiri yapıştırıldı:

*Ahali, Marat öldü: Patrienin aşığı
Dostunuz, yardımcınız, dertlilerin umut ışığı
Ölgün sürünün [Jironde'ler] darbeleri altında düştü
Ağla ama unutma, intikamı alınmalı*

Arada sırada elinde mızrak bir *sans-culotte*, bu bildiriye en tumturaklı biçimde kalabalıklara okuyacaktı.

Marat'ın ölümünü izleyen sabah, Konvansiyonda stoacı drama daha da heyecanlı bir hal aldı. Başkan Jeanbon Saint-André, Marat'ın ölümünü duyurduktan sonra, Contrat-Social *section*'unun bir temsilcisi, Guiraut, o anı teatral bir performansa dönüştürdü:

*Nerede o? Bir baba katili aldı onu bizden.
Halk! Marat artık yok.*

Salonda asılı Lepeletier'nin portresine dönen Guiraut haykırdı: "David, neredesin; fırçanı al, yapman gereken bir tablo daha var."

David elbette gerekeni yaptı. Kalıcı bir devrimci şehit imgesi yaratmaya hazırlanmanın yanı sıra, ölüm ayinlerini büyük bir yurtsever bağlılık gösterisi olarak tasarlamaya da koyuldu. Lepeletier örneğine uygun olarak, ceset mumyalanacak ve üç gün boyunca halka açık sergilenecekti; ondan sonra vakur ve ayrıntılı bir cenaze töreni olacaktı. Sanatçının görevi, Marat'ın cesedini kafasındaki idealleştirilmiş, kutsallaştırılmış figürü temsil edecek kadar temizlemek, ama kahramanın Devrim için akıttığı kanı göstermeye yetecek kadar kanıt bırakmaktır. Tablosunda parlak bir yaratıcılıkla ölüm ile ölümsüzlüğü eşzamanlı akla getirmeyi başardığını göreceğiz. Ama ayinlerin ciddi teknik sorunları vardı. Lepeletier'nin cesedi, hava koşullarının doğal koruma süresini uzattığı ocak ayının ortasında sergilenmişti. Öte yandan Marat'ın kadavrası, şiddetli yaz ortası sıcağında neredeyse hemen bozulmaya başladı.

David 7.500 liraya (malzeme dahil), mumyalama için kendi sanatının dehası kabul edilen Louis Deschamps'ı tuttu. Beş yardımcıyla birlikte hızlı çalıştı, ama David'in titizlik gerektiren ayrıntılı tarifleri işini zorlaştırdı. Ressamın kafasında ilham verici özel bir sahne vardı: Bir Roma yatağında hareketsiz, yüzü ulu bir huzur içinde gösterilen şehit. Gövdesinin üst kısmı yarayı gösterecek şekilde olacaktı ve sağ kolu uzanıp halka yorulmaz sadakatini simgeleyen demir bir kalem tutacaktı. Marat'ın derisinin korkutucu durumunu kozmetik olarak dikkatle gizlenecekti ve açılmaya başlayan yara, doğru ölçüde şok yaratacak şekilde dikilecekti. Baş bir yastığa konulduğu için, dilinin şehitlere yakışmayacak şekilde sallanmaması için dil bağı kesilmeliydi. En kötüsü, kolda ciddi çıkıklar vardı. *Ci-devant* Marki de Créqui (sahnenin sempatik bir gözlemcisi değildi), bu sorunu çözmek için farklı bir kadavradan alınan kolun takıldığını, ama bir gece, müritlerin şaşkın bakışları önünde kolun cesetten ayrılıp, elinde kalem yere düştüğünü iddia etti.

Anonim bir tablo, Cordeliers kilisesindeki serginin ne kadar başarılı olduğunu gösterir. Yatak, Yurtsever Palloy'un tasarladığı ve temin ettiği üç renkli perdelere dayalıydı; Palloy, Bastille'den üzerinde Marat'ın adı ve "*Ami du Peuple*" yazılı iki taş da getirdi. Marat'ın ölümsüz dehasının simgesi meşe yapraklarından bir taç alınca koyuldu ve tabut sehпасının üzerine çiçekler atıldı. En altında (zira üzerine konulduğu platform, tabloda gösterilenden

daha yüksekti) şehitliğinin simgeleri yığıldı: Somaki küvet, kanlı bornoz, mürekkep okkası ve kâğıdıyla sandık masa. Şapelin civarında Marat'ın yazıları sergilendi.

Temmuzun on beşinde ve on altısının sabahında kiliseye o kadar çok insan yığıldı ki, inceleme günlerce sürmüş olabilir. Ama bozulma süreci acımasızca hızlanıyordu. Giderek artan keskin kokuyu bastırmak için cesede aralıklarla sirke ve parfüm serpilirdi. Bu koşullarda, cenaze törenini ayın on altısının akşamına almaktan başka çare yoktu. Olasılıkla aceleye geldiği için, Konvansiyondan ve komitelerinden bariz bir resmi temsil eksikliği vardı. Cenaze töreni, daha çok Çordeliers Kulüp ile diğer popüler derneklerin ve *section*ların işiydi. Gluck'un müziği ve şarkıları eşliğinde bir fener alayında, dört kadın küveti, başka bir kadın da bir mızrağın ucuna takılan kanlı gömleği taşıdı. Cenaze sokaklardan geçerken, daha fazla kadın Marat'ın bembeyaz yüzene çiçek attı; ama esas ödül, içinde kahramanın kalbi bulunan akik bir kaptı. Deschamps'ın ayrı olarak mumyaladığı kalp, "Cordeliers'in doğal mülkü" ilan edilmişti ve toplantı salonlarının kemerine asıldı. Ceset, mimar Martin'in kulübün bahçesinde doğaçlama hazırladığı bir kaya mezarda dinlenecekti.

Jean Guilhaumou'nun vurguladığı gibi, cenaze töreni, şehidin ölümsüzlüğü temasına uygun düzenlendi. Sözlerinin ve ilkelerinin ölümsüzlüğü, Cumhuriyet yaşadıkça Marat'ın da yaşayacağını garanti etmekteydi. Oluk oluk akan kanı *patrieden* basitçe boşaltmayacak, yaşamsallığını besleyecekti –ölümden çok yaşamın madde-si. Bir tasta bilinmeyen bir sıvı serpen bir hatip, "Marat'ın kanı korkusuz cumhuriyetçilerin tohumu olsun," diye ilan etti. Bu ölüm inkârı, Jacques Roux'nun gazetesi *Publiciste de la République Française*'de yaptığından daha kategorik ifade edilemezdi. Büyük harflerle "**MARAT N'EST POINT MORT**" diye ısrar etti. "Dünyevi muhafazasından çıkan ruhu, Fransa'nın her tarafına süzülüp federalistlerin ve zorbaların konseylerine daha fazla girer." Kartal Marat, Fransa'nın kuşatılmış toprağı üzerinde dimdik yükselip, dalavere çevirmekte olan düşmanlarına ya da casuslara saldırarak taciz etmek için özgür bırakılmıştı. Tuhaf bir biçimde, her şeyi bilen Yurtseverin bu uçan versiyonu, Marat'ın şişirme siyaset görüşleriyle öncelediği birçok temayı anımsatmaktaydı.

Bu şekilde mezardan göğe yükselen Marat, doğal olarak başka bir dirilişin hagiyoğrafi yazarlarını hatırlatmaktaydı. Akik kabın önünde diz çöken Cordelier Morel monoton bir sesle konuştu:

Ey İsa'nın kalbi, Ey Marat'ın kalbi... Saygımız için aynı hakka sahipsiniz. Ey Marat'ın kalbi, *sacré coeur*... Meryem'in oğlunun işleri ve iyilikseverliği Halkın Dostununkilerle, havarileri kutsal Dağımızın Jakobenleriyle karşılaştırılabilir mi?.. Onların İsa'sı sahte bir peygamber değildi ama Marat bir tanrıdır... Marat, İsa gibi, halkı hararetle sevdi... Marat, İsa gibi, soylulardan, papazlardan, zenginlerden ve sahtekârlardan tiksindi. İsa gibi yoksul ve sade bir yaşam sürdü...

Bu uç bir örnekti, ama Marat'ın kutsallaştırılması devrimci propagandanın güçlü bir aracı haline geldi. Aslında Jakobenler için ölü Marat, öngörülemez, huysuz bir yaşayan politikacıdan herhalde daha yararlıydı. Onun adına Simone Evrard, siyasal olarak ortadan kaldırılmalarının zamanı gelince *enragélere* saldırmak için seferber edildi. Marat'ı ortadan kaldıran "komplolar"a karşı Fransa'yı ve Paris'i savunmak için, onun önerdiği devrimci diktatörlük bütün şiddetiyle uygulanmalıydı. Marat'la özdeşleşmek hızla devrimci arılığın kanıtı haline geldi. Yer adları değiştirildi; Montmartre, Mond-Marat; Cordeliers Caddesi Marat Caddesi oldu; bütün Cumhuriyetle otuzdan fazla komün, şehidin adını yeni adlarına ekledi. Ours Caddesindeki Bakire Meryem heykelinin yerini büyük adamın bir büstü aldı ve Saint-Honoré Caddesinde Grand Marat adlı yeni bir restoran açıldı. "La Mort du Patriote Marat" gibi şarkılar ânında popülerleşti ve Théâtre de la Cité'de onun ölümünü canlandıran bir oyun büyük ses getirdi. Eylülden iki evli papaz, bir bebeği "En Yüce Özgürlük adına" Brutus-Marat-Lepeletier olarak vaftiz etti. Gelecekte Napoléon'un en gösterişli mareşali ve Napoli Kralı olacak genç asker Joachim Murat bile adında *u* yerine *a* kullanarak imzasını attı.

Kahraman ve akıbetiyle ilgili baskı resimler, çoğu Jakoben kulüpler tarafından dağıtılıp bütün Fransa'ya yayılmasına rağmen, David'in ekimde tamamlanan şaheserinin gölgesinde kaldı. David'in stüdyosu kamuya açıldı; *section* du Muséum büyük bir ziyafet verdi ve tablo David'in Lepeletier'siyle birlikte zafer edasıyla sokaklardan Louvre'a taşındı; ilk Cumhuriyet Salonunda onurlu yerini aldı.

Her kuşak tabloyu bir başkalaşım olarak görmüştür; aynı anda çarpıcı ölçüde gerçekçi bir cinayet anlatısı ve devrimci bir *pietà*. Çarpıcı bir berraklıkla tasvir edilen şehidin kanı bol miktarda vardır. Marat kanlar içindedir. Her yerde koyu kırmızı ve açık beyaz yan yanadır: Çarşafın temizliğini lekeleyen; Corday'ın mektubuna bulaşan, bıçağı kaplayan kan; David karşıtlığı daha iyi sürdürmek için bıçağın sapını ahşaptan fildişine dönüştürür. Marat'ın elinin yanına azizliğinin inkâr edilemez belgeleri konulur. Göz alıcı ahlaki bir karşıtlık içinde yan yana konulurlar. Katilin iki-yüzlü mektubu "Sizin iyiliğinize hakkımın olması için mutsuz olmam yeter," diye yakarırken, Marat'ın masasındaki kâğıtlar, onun Halkın gerçek dostu olduğunu açığa vurur. Bir *assignat* yanında David, Marat'ın eline, "kocası *patrie* uğruna ölen" beş çocuklu dul bir kadına verilmesi için talimatlar bulunan bir not koyar. Tablonun ahlaki kalbinde, kurban olmanın soğuk ışıyla aydınlatılan bir ölüm içinde ölüm vardır.

II "GÜN TERÖR GÜNÜDÜR"

Ağustos güneşi Bastille'in bulunduğu yerin üzerine gelince, beyaz giysiler içinde bir kızlar korusu, güneşi Gossec'in *Doğa İlahisi*'yle selamladı. Alan öyle düzenlenmişti ki, ağaçlar ve çalılar despotizmin ölü taşları karşısında iyi huylu Doğa'nın zaferini kanıtlamaktaydı (taşları elbette Palloy tedarik etmişti). Yeni adıyla Champs de Réunion'da muazzam bir kalabalık, devrimci druidizmin ayinlerine tanıklık etmekteydi. Rousseau'nun *Profession du Foi d'un Vicaire Savoyard*'daki esrik panteizmine dayanan kantat bitince, Konvansiyon Başkanı Hérault de Séchelles beyaz basamaklı bir merdiveni tırmandı. Merdivenin tepesinde Mısır tarzı, iki aslan arasında oturan bir heykel vardı. Avuçlarını göğsünde birleştirip çanak gibi açmıştı; oradan aşağıdaki küçük bir tekneye su akıyordu. Hem heykeli hem kalabalığı selamlayan hatip, heykele bereketiyle devrimi kutsayan –özellikle de bugün, "Güneş'in uzayın enginliğine ilk kez asıldığından beri en güzel parıldadığı" gün– Doğanın vücut bulması olarak hitap etti.

Antika bir kupayla bu mucizevi sıvıdan alıp yere dökerek toprağı Özgürlük adına yeniden vaftiz etti. Sonra her biri Fransa'nın bir departmanını temsil eden seksen altı yaşlı adam bu ritüeli

tekrarladı. Her biri ileri bir adım attığında davullar çalındı, bo-
razanlar öttü; kupa boşalınca sessizlik çöktü, bunu top atışı ve
kardeşçe öpüşme izledi.

Bu olağanüstü töreni, yeni anayasanın resmi kabulünü tama-
mına erdirmek için David, Gossec ve Marie-Joseph Chénier'nin
de içinde yer aldığı bir ekip ile birlikte tasarladı. Büyük bir ka-
labalığın oradan oraya taşınıp sonunda, anayasa "tabletleri"nin
patrie sunağına konulduğu Champ de Mars'ta toplandığı alegorik
bir tören alayıyla Devrimin tarihini anlatmayı amaçlamaktaydı.
10 Ağustosta, monarşinin devrilmesinin birinci yıldönümünde
gerçekleşen bu Birlik ve Bölünmezlik Bayramı fevkalade bir Paris
olayıydı. Paris'in Devrim *olduğunu* âdeta yeniden teyit ederce-
sine, kentin topografyasını, her biri yakın geçmişte, dönüşmekte
olan şimdide ve belirsiz ama iyi gelecekte bir noktaya işaret eden
bir dizi teatral dekor olarak kullandı.

Bu etkinlik aynı zamanda –devrimci bayramlar tarihçisi Mona
Ozouf'un işaret ettiği gibi– Jakobenlerin işlerine geldiği zaman
bile iğrenç buldukları şiddet hareketlerinin ve kendiliğinden kar-
gaşanın dikkatle planlanmış bir alternatifiydi. Diğer şeylerin yanı
sıra, Halkı temsil eden devasa heykellerle, çok büyük korolar için
yazılan ateşli müzikle (Gossec o gün için beş kantat yazdı), heybetli
hitabet ve görsel pirotekniklerle kaotik halk sindirilecekti (ve diş-
sizleştirilecekti). Jacques-Louis David onları sakın, sarsılmaz sim-
geler evrenine güvenle hapsedilmiş kibirleriyle onurlandıracaktı.

Dolayısıyla törenlerin ikinci "durağı," Italiens bulvarına ku-
rulan bir zafer takıydı. Caesaro-monarşist zaferlerin bilinçli
inkârıyla, kutlanan savaşçılar 5 Ekim 1789'da Kralı Versailles'dan
Paris'e getiren kadınlardı. Toplarına binmiş savaşçı *poissard*ların
rahatsız edici ölçüde güçlü görüntüsü, kadın yurtseverler için eş-
anne rolüyle ilgili standart Rousséaucu-Jakoben öğretiye uygun
olarak özenle etkisizleştirilmişti. Ekimin otantik kadınlarının ye-
rini, başlarına defne tacı takılan güzelleştirilmiş aktrisler aldı;
onlara şöyle denildi: "Ey kadınlar! Zorbaların saldırısına uğrayan
özgürlüğün, onu savunacak kahramanlara ihtiyacı vardır. Onla-
rı yetiştirmek size düşüyor. Cesaret ve cömertlik erdemleri, anne
sütünüzde ve Fransa'nın emziren kadınlarının kalbinde birlikte
aksın."

Günün en görkemli ânı bir sonraki durakta, Révolution Meydanında gerçekleşti. Eskiden XV. Louis'nin heykelini taşıyan kaideyi, şimdi tahta oturmuş Özgürlük figürü işgal etmekteydi. Heykelin ayaklarının dibine kraliyet nişanları yığılmıştı: Asalar, taşlar, küreler –hatta büstler (içlerinden biri genç XIV. Louis'yi andırıyordu). Sahte-*poissard*lar gibi, büyük çoğunluğu gerçek değildi; Paris tiyatrolarının dekor odalarından alınmış ve kocaman bir tabut üzerinde Bastille'den heykele taşınmıştı. İşaret verilince, yığının üzerine bir meşale konuldu ve alevler yükselmeye başlayınca üç bin tane beyaz güvercin havaya salındı. Güvercinler büyüleyici bir *coup de théâtre* idi; Hristiyan huzurun ve cumhuriyetçi özgürlüğün simgeleri olarak göz kamaştırıcı mavi gökyüzüne yükselerek, Fransa'nın monarşiden kurtuluşunu gösteriyordu.

Elbette bütün gün, ayrıntılı bir biçimde kurgulanan, opera gibi icra edilen bir fanteziydi. Sanatçı Georges Wille gibi, bütün işi aptalca bulan kuşkucu görgü tanıkları bile duygulandıklarını ve coşukluklarını itiraf ettiler; aynı şeyin kalabalıklar için de geçerli olduğundan kuşku yok gibi görünüyor. Ama etkinliğin bütün marifet gösterisine rağmen, devrimci gerçekliklerin sistematik inkârına dayanan biraz savunmacı ve çaresiz bir yanı vardı. İtibarsızlaşan Condorcet'nin şubat taslağından Hérault de Séchelles'in yeniden yazdığı anayasa, erkeklere genel oy hakkı, doğrudan seçim, hatta devletin “geçim hakkı” yükümlülüğünü sunuyordu. Ama anayasayı onaylayan milyonlar, akıl karışıklığından ya da akıllılıktan oy kullanmayan altı milyon kişinin yanında çok önemsiz kalıyordu. Ayrıca kabul edildiği andan itibaren, önce belgenin tamamlanmasıyla birlikte kendisini feshetmekle yükümlü olan Konvansiyon tarafından, sonra anayasanın bütün hükümlerinin yerini alan Tevâr kurumları tarafından anlamsızlaştırıldı.

David'in anıtlarının belki de en iyimseri, federalizmi ezen Fransız halkını temsil eden dev bir Hercules inşa ettiği Invalides'deydi. Kahraman, Rönesans prenslerinin standart özelliklerinden biri olarak zaten tanınıyordu ve IV. Henri döneminde “Galvalı Hercules” olarak sahiplenilmişti. David'in versiyonunda bir kolu, ayaklarının dibinde kıvranan ucube federalizmi öldürmeye hazırken, diğeri, Fransa'nın departmanlarının birliğini temsil eden Romalı baltacının birbirine bağlı sopalarının ya da *fascela*rının yanındaydı.

Ne var ki, 1793 yazının ortasında düşmanlarını yok eden kudretli ve birleşik bir Halkın bu mutlu sonu hiçbir şekilde garanti değildi. Keyif veren iyi haberler de vardı. 13 Temmuzda de Puisaye'ın komuta ettiği mütevazı Norman "ordusu," Pacy-sur-Eure'de cumhuriyetçi bir kuvvetle karşılaştı. Her iki taraf ilk top seslerini duyunca tabanları yağlamıştı, ama federalistler daha hızlı ve daha uzağa kaçmıştı ve bu yüzden moralleri daha fazla bozuldu. Normandiya'nın önemli bölümü davalarını desteklemediği için, bu durum Pas-de-Calais'den yukarı Bretonya'ya federalist bir yay yaratma girişiminin sonu oldu. Güneyde, 27 Temmuzda General Carteaux, küçük bir seferi kuvvetten Avignon'u geri almış ve böylece Midili federalistler ile Lyonluların buluşmasını önlemişti.

Ne var ki, daha korkutucu bir felâketler zinciri bu önemli zaferleri dengeledi. Temmuzun son iki haftasında sınır kaleleri Condé ve Valenciennes, Coburg'un Avusturya ordusunun eline geçti; Avusturyalılar ardından Maubeuge'i kuşatmaya başladı. O son kale de düşseydi, Marne Vadisinden Paris'in üzerine yürümenin önünde hiçbir engel kalmazdı. Rhine'de General Custine Mainz'i boşaltıp, Prusyalılara terk etti (ve Paris'te hemen hain ilan edildi). Kuzeydoğuda, Hollanda'da York Dükünün ordusu Dunkirk'e yürüyor; güneybatıda İspanyollar Perpignan'ı tehdit ediyordu. Vendée'de küçük başarılar Châtillon ve Vihiers'deki büyük yenilgileri telafi etmemişti. Ronsin ve Rossignol gibi *sans-culotte* generaller, Lafayette'in eski silah arkadaşı Biron gibi *ci-devant*larla atışırken, Barère cumhuriyetçi orduyu Pers Kralının yük katarına benzetti: Ordu arkasında 120 yük arabası çekerken, "haydutlar" çantalarında kuru ekmekle yürüyordu. Son olarak, federalist kentlerin bağlantısı kesilmişti ama yenilmemişti. Marsilya ve Toulon'un gıda ikmali için İngiliz filosuyla görüştüğü biliniyordu ve Lyonnais, Konvansiyonun isyanlarını yasadışı ilan etmesine, Charlotte Corday'ın giyotine gittiği gün Chalier'yi idam ederek karşılık vermişti.

Çeşitli devrimci otoriteler ve hizipler içinde, krize en iyi nasıl karşı konulacağı konusunda keskin bölünmeler (birlik kültüne rağmen) korkutucu durumu daha kötüleştirmekteydi. 10 Temmuz kadar Kamu Güvenliği Komitesine Danton egemen olmuştu. Şimdi Jirondenlerin, Feuillantların ve Kralın hükümetlerini sabote eden ikilemin aynısıyla karşı karşıyaydı: Siyasal kargaşanın

ortasında yaşayabilir bir devlet nasıl yaratılır? Yanıtı, Kral hariç, kendisinden öncekilerin yanıtı gibi dogmatik değil, daha çok pragmatikti. Ama pragmatizmini ateşli belagatle gizleyecek kadar akıllıydı. Kürsüde Danton, saldırgan kişiliğinin gücüyle eleştirile-ri savuşturabilirdi. Belagati görece düz ve akademik olan ve ikna için, özenle hazırlanmış savlara ve kişisel dürüstlük itiraflarına dayanan Robespierre'den farklı olarak Danton, doğaçlama ve ön-görülemez bir üslup geliştirmişti. Çok benzediği Mirabeau gibi, çağdaşlarının bir boğanın kafasına benzettiği büyük, som başını son derece etkili kullanarak düşmanlarına hırlıyor, sesini en yük-sek perdeye çıkararak Konvansiyonu sarsıp razı ediyordu.

1793 yazında Danton'un önerisi itidal ve kuşkuculuktuktu. Hiciv sopasını kullanarak, özellikle silahlı devrimi evrensel bir cumhu-riyet kurulana kadar Fransa'nın sınırlarının çok ötesine götüren devrimci mesihçiliğinden ötürü Anacharsis Cloots'a saldırdı. Clo-ots, ayda bir cumhuriyet kurulana kadar rahat etmeyeceğini iddia etmemiş miydi? Şimdilik, diyordu Danton, Fransa'yı kurtarmaya çalışmak yeterliydi. Bunu yapmak için, bir yıl önce Cumhuriyet benzer bir durumla karşı karşıyayken şiddetle mahkûm ettiği gi-rişimlerde bulunmaya hazırdı. Dumouriez gibi, Prusyalıları koa-lisyonun koparmayı umuyordu. Avusturya İmparatoru, özellikle askeri konumu güçlü görüldüğü için müzakereye yanaşması olası olmamasına rağmen, Danton, Marie-Antoinette'in güvenliğinin diplomatik bir kart olarak kullanılabileceğine inandı ve bu yüz-den Komünün yargılama taleplerine karşı çıktı.

Aynı zamanda, federalizme eğilim gösteren ama akıllılık edip askeri yükümlülük altına girmeyen Isère ve diğer depart-manlara görece cömert koşullar sundu. Hatta federalistlerin birliklerini Paris'ten uzaklaştırıp Lyon'a yönlendirme amacıyla Montpellier'ye bile yaklaştı. Vendée'de Biron, siyasal bir anlaş-ma olasılığının olup olmadığını yoklamakla görevlendirilmişti. Danton'un başka bir müttefiki, Westermann, *sans-culotte* general-lere eski ordu disiplinini dayatmaya çalışıyordu. Son olarak biz-zat Paris'te Danton, *enragé*lerden ve Komünden gelen ekonomik Terör önerilerine –kapsamlı fiyat denetimleri, zenginlere ağır ver-gilerle ve zorunlu borçlanmayla finanse edilen yoksullara sosyal yardım– karşı çıktı.

25 Haziran akşamı Jacques Roux’nun Konvansiyonda ürkütücü bir şekilde ortaya çıkışı, anlaşılan, bu pragmatizmin ekmeğine yağ sürdü. Bir grup *sans-culotte*’la birlikte geldi; Gravilliers ve Bonnes-Nouvelles *section*ları ile Cordeliers Kulübünün benimseydiği bir konuşmayı okumak istedi. Konuşma aslında dinleyenlere ağır bir eleştiriydi. “Yasa koyucular,” diye bağırды, “halkın mutluluğu için hiçbir şey yapmadınız. Dört yıldır yalnızca zenginler Devrimden yararlandı.” Peki, bu “vampirleri” ortadan kaldırmak için ne yapıldı? Hiçbir şey. İstifçiliğe karşı ölüm cezası çıkarıldı mı? Spekülatörlerin yarattığı zalim fiyat artışlarına karşı halk korundu mu?

Roux öfkeli telaşla, örgütlü öksürmeyle, oflamalarla ve tavana dikip çevrilen gözlerle selamlandı. Barère’e göre, bu, *sans-culottelerin* gönlünü almak adına sonuna kadar oturup dinlemeleri gereken bir şeydi. Ama konuşmanın beşinci dakikasında hatip-papazın açıkladığı özel bir husus, dimdik oturmalarına, öfkeyle ayağa kalkmalarına, bağırıp çağırmalarına, kâğıtları havada savurmalarına neden oldu. Şöyle demişti: “Halkın temsilcilerinin dış zorbalara savaş açıp Fransa’nın içindekileri [zenginler] ezmeyecek kadar korkak olmaları... on sekizinci yüzyılın ayıbıydı. *Eski rejimde temel ürünlerin değerlerinin üç katına satılması na asla izin verilmezdi*” (italik bana ait). Yeni anayasa bu sefaleti gidermek için bir şey yapmayacaktı ve Konvansiyon *assignat*nın düşmesine izin vererek *lèse-nationa* [ulusa karşı] suç işlemeye ve iflasın yolunu hazırlamaya devam etmekteydi.

Cumhuriyetin sıradan halka karşı monarşiden daha acımasız olduğu suçlaması o kadar sarsıcıydı ki, Roux’nun (Konvansiyonun bütün kanatlarında bolca bulunan) bazı düşmanlarının onun karşı devrimciler tarafından gaza getirildiğini öne sürmesine yol açtı. Bu saldırı, onu tutuklamak ve Genel Güvenlik Komitesinin Gravilliers’de *section* yetkililerini ona sahip çıkmamak zorunda bırakan saldırgan bir kampanya başlatması için yeterliydi. Ama dağınık içtenliğiyle Roux aslında temel bir gerçeğe dokunmuştu. 1788 ve 1789’da şiddetleriyle Paris’i yönetilemez hale getiren ve böylece Devrimin başarılı olmasına olanak sağlayanların çoğu, ekonomik liberalizme ya da bireyciliğe hiçbir zaman çok hayran olmamıştı. Öfkelerinin çoğu, piyasanın öngörülemez ve gayrı şah-

si işleyişine karşı bir tepkiydi. Fiyat artışlarında ve yokluklarda bir “kıtlık komplosu” gören geleneksel kafa yapısına tutunmuşlardı ve devletin bütün gümrük korumalarını kaldırmasını istemek şöyle dursun, *daha* müdahaleci bir politika istemişlerdi. Bu yüzden, önce monarşinin ve ardından birbirini izleyen devrimci rejimlerin başlattığı modernleştirici ve reformist girişimlerin çoğuna yalnızca kayıtsız kalmakla kaymayıp düşman da oldular.

Bu durum, pek çok Jakoben lider de dahil devrimci seçkinlerle aralarını bozmuştu. Daha Şubat 1793'te bakkal ayaklanmaları, şiddet tehdidiyle ya da gerçekliğiyle fiyat sabitlemeye karşı suçlamalara neden olmuştu. Ama yazın ekmek altı kuruşa satılıyordu ve *enragé* programının çoğu –istifçilere ve spekülatörlere ölüm cezası; tavan fiyat ve *assignat*nın mecburi kabulü– yalnızca Cordeliers'de değil, Komünde de inanç akidesi haline gelmişti. Geçen sonbaharda, mülkiyet haklarının mutlak olmadığını, başkalarının geçimine zarar vermeme sorumluluğuyla sınırlı olduğunu öne süren Robespierre'in konuşması, bizzat Jakobenlerin bir kesiminde ciddi bir gönül değişikliğinin yolunu açtı. “*Riches égoïstes*” ve “kan emicilere” saldırılar, tavan fiyat ve sosyal yardımları sübvansé etmek için zenginlere zorunlu harç ve ilerici vergi önerileri olağanlaştı.

Temmuzun ortası can alıcı bir dönüm noktasıydı. Birbirini izleyen tersliklerle ve biriken kaosla altı oyulan Dantoncu mevzi çöktü. Westermann, olasılıkla Devrim Mahkemesinin karşısına çıkarmak için geri çağırıldı. Danton'un kendisini ve Jakobenlerdeki müttefiklerini savunmakla ilgili kayıtsızlığı da çare olmadı. 10 Temmuzdaki yeni seçimlerde Konvansiyon onu ve yakın arkadaşları Lacroix'yı Kamu Güvenliği Komitesinin üyeliğinden alınca çok fazla darılmış görünmedi. Aksine, hükümetin dışında hareket özgürlüğünü yeniden kazandığı için görünür bir rahatlık sergiledi. Şu hesabı yapmış olabilir: Cumhuriyetin kendisini içinde bulduğu konum o kadar ciddiydi ki, hiçbir devrimci hükümet daha büyük bir kargaşa olmadan varlığını sürdüremezdi.

Bu hesapların ciddi ölçüde yersiz olduğu anlaşıldı. Marat'ın ölümünden sonra sadeleştirilip yeniden kurulan Kamu Güvenliği Komitesi, hızla Fransa'nın o zamana kadar yaşadığı en derişik devlet makinesine dönüştü. Kendisinden öncekilerin hiç sahip

olmadığı bir kararlılıkla devrimci hükümet sorununu ele aldı. Brienne'den ya da aslında Şansölye Maupeou'dan bu yana ilk kez, siyasal yayılmanın çıkarları karşısında savaşçı devletin çıkarlarına mutlak öncelik verildi. Bu yüzden Terör, Devrimin başlangıç rüyasının tasfiyesini temsil etmekteydi: Özgürlük ile yurtsever iktidarın yalnızca uzlaşabilir almakla kalmayıp karşılıklı bağımlı da olduğu rüyası. Dolayısıyla Fransız Devriminin en bastırılmaz özelliği gibi görünen şey –siyasal coşkunluğu– ulusal bir diktatörlük şişesine kapatıldı. Yurtseverliğin galip gelmesi için siyasetin son bulması gerekiyordu: Bonapartizmin kurucu ilkesi bu olacaktı.

Bu yeni devrimci durumun dört ögesi olacaktı: Geleneksel ekonomik düzenlemeye geri dönüş; askeri kaynakların kitlesel seferberliği; cezalandırıcı şiddet yetkilerinin yeniden devlette toplanması; bir resmi ideoloji programının kendiliğinden siyasetin yerini alması. (Bu listedeki bütün maddelerin, XIV. Louis Fransa'sını da eşit ölçüde tasvir edebildiğini fark etmek üzücüdür.) Bu görevleri önlerine koyanlar bu iş için ideal donanıma sahipti. Robespierre, Saint-Just ve Georges Couthon, Komiteyi Konvansiyona karşı temsil etmede belagatli, Komiteye karşı, ya Danton'un destekçilerinden sağa ya Hébert'in destekçilerinden sola karşı yan hareketlerin önünü almak için tasarlanan yargısal saldırıların zamanlamasını ve yoğunluğunu dikkatle planlayan ideologlardı. Robespierre ve Saint-Just, "yabancı komplolarına" karşı gösterişli suçlama retorikini temin ederken, Bertrand Barère ve Hérault de Séchelles de Ovalı vekilleri örgütledi; onların rızası olmadan diktatörlük devam ettirelemezdi. Komitede bir grup da kendini savaş bürokratu gibi gördü: Lojistik yöneticileri. Lazare Carnot ve Prieur de La Côte d'Or kendilerini ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya adanmış mühendislerdi; Jeanbon Saint-André ise donanmaya gitti. Eski papaz Robert Lindet, orduya ve kalabalık merkezlere büyük gıda sevkiyatı yapan Commission des Subsistances'ın başkanı oldu. Bir yıl sonra, savaşın ateşinde çelikleşen bir Fransa'ya ilişkin bu iki farklı görüş Kamu Güvenliği Komitesini parçalayacaktı. Robespierre'in büyük bir ahlaki eğitim girişimi olarak Rousseaucu Cumhuriyet kavramı, bürokratlara ve mühendislere –monarşinin teknokrat hükümet tutkusunun vârisleri– yalnızca uydurma değil, yıkıcı da görünüyordu. Ne var ki, sonraki dokuz ay boyunca Cumhuriyet, düşman-

larını durmadan geri püskürttükçe, Terörü yönetenler arasındaki işbölümü şaşırtıcı ölçüde küçük sürtüşmelerle çalıştı.

İlk öncelik, muhalefet merkezlerini etkisizleştirmekti. Yeni anayasanın oldukça demokratik seçim hükümlerinin iktidarı daha da adem-i merkezileştirme potansiyeli vardı. Bu yüzden 11 Ağustosta, anayasanın kabul edilisinin kutlandığı bayramdan bir gün sonra, Konvansiyonu dağıtıp yeni seçimlere gitme önerisi bir kenara atıldı. Peş peşe devrimci hükümetler halk ayaklanmalarını desteklemeye ya da meşrulaştırmaya hazır memnuniyetsiz gruplarla bozuştugu için, şimdiki rakipler –Hébert’in Komündeki destekçileri– *section*lardaki tabanlarından koparılmalıydı. Nasıl ki Hébert ve Chaumette *enragé* öğretisini *enragé*’siz devraldıysa, şimdi de Jakobenler Hébertcilerin önünü kesmeye hazırdı. Bu yalnızca bir siyasal taktik meselesi değildi. Komitede ve Konvansiyonda belirleyici bir sayı, uzun süredir karşı çıkmakta oldukları önlemlerin Cumhuriyetin yaşaması için vazgeçilmez olduğuna temmuzun sonunda inanmıştı.

Örneğin temmuzun yirmi altısında Konvansiyon, Callot d’Herbois’nın istifçilere idam cezası verme önerisini sonunda kabul etti. Aynı yasa yalnızca ekmek, tuz ve şarabı değil, tereyağı, et, sebze, sabun, şeker, kenevir, yün, zeytinyağı ve sirkeyi de kapsayan uzun bir “birinci derecede zorunlu mallar” listesi çıkardı. Bu pazar sepeti stoklarına sahip olanların sekiz gün içinde yetkililere resmi bildirimde bulunmaları gerekiyordu. Bu bilgiye sahip olan belediyeler toptancıları ya da perakendecileri her an mallarını piyasaya sürmeye mecbur edebilirdi; aksi takdirde “istifçi” ilan edileceklerdi. Ağustosun dokuzunda Léonard Bourdon’un (Gravilliers vekili ve bu yüzden Jacques Roux’nun önünü kesmekle özellikle ilgilenen) teşvikiyle bütün ülkede “*greniers d’abondance*” (tahıl depolama siloları) kurulunca, XVI. Louis öncesi pratiğe devasa bir geri adım daha atıldı. Hasadın iyi olduğu zamanlarda ve yerlerde, fazla tahıl kıtlık yılları için saklanacaktı; o zaman piyasaya sürülüp fiyatların düşmesine yardımcı olunacaktı. Bu “devrimci” hareket, eski rejimin standart düzenleyici kurumlarından biriyle az çok özdeşti. Tek fark, monarşide vilayetlerin kendi inisiyatifleriyle hareket etme yetkisine, paternalist ekonomik Terörün bahşettiğinden daha fazla sahip olmalarıydı.

Elbette bu önlemler ürün ve hasatla ilgili büyük bir bilgi ağını gerektirmekte ve bu da bürokratik devletin kırsal ekonomiye eşi görülmemiş bir tecavüzünü ima etmekteydi. Terörün bile bu her işe burnunu sokma alıştırmalarına yetecek kaynakları yoktu ve çoğu kez bozulup, ekonomik Terörü uygulamaya gönderilen, gizlenmiş buğday çuvalarını bulmak için köyleri yağmalayan ya da köylüler ürünü dayatılan fiyattan teslim etmek yerine yeşilken yakmasın diye tarlalarda nöbet tutan *sans-culotte armées révolutionnairese* dönüştü.

Aynı çizgide, *assignat*nın değer kaybetmesine Cambon'un yanıtı, onu eski kraliyet sağlam parasıyla belirlenen nominal değerlerden tamamen kopararak tedavülden kaldırmak oldu. Bu adım, kısmen, üzerinde hâlâ Kralın resmi bulunan paraya itirazlar dikate alınarak atıldı. Ama bu kaba el çabukluğuyla üreticilerin *assignat*yı "gerçek" paranın bir parçası saymaktan vazgeçip, fiyatlarını arttırmaktan geri duracakları umuldu. Bu saf mali ideoloji alıştırmalarına uygun olarak Borsa kapatıldı, bu da para piyasasını istila eden "alçak spekülâtörlerin" işini resmi olarak bitirdi ve gayriresmi olarak ânında bir sağlam para karaborsası yarattı. Aynı zamanda devlet, para emisyonu ile ilgili kararların etrafındaki gizliliği geri getirmeye karar verdi.

4-5 Eylülde bir sonraki devrimci *journée* gerçekleşince, ekonomik koruma ve suçluların ağır cezalandırılmasını talep eden Komün hatipleri, kendilerini açık kapıyı vurur durumda buldular. Aslında önemli bir Jakoben grup, 23 Ağustosta Konvansiyonun önünde büyük bir kitlesel gösteri yapıp, ordudaki soyluları temizleme, sanıklara yönelik daha kapsayıcı bir politika ve departmanlarda devrimci yasaları uygulamak için *sans-culotte* bir "devrimci ordu" talebinde bulunarak "ayaklanma"yı zaten kıskırtmıştı. Ayın yirmi sekizinde Jakobenler, Paris *section*larını bu talepler için Konvansiyona dilekçe vermeye "davet" edecek kadar ileri gitti. Bu yüzden bütün kanıtlar militanlardan ve yoksullardan gelen anonim ve kendiliğinden bir harekete değil, özenle hazırlanan bir stratejiye işaret eder. Eylülün ikisinde Hébert, Komünle birlikte Konvansiyona dilekçe vermeleri için *section*lara özel bir başvuruda bulunmasına rağmen, iki gün sonra, çoğu kuzeydoğudaki Temple *section*'undan gelen işsizle-

rin oluşturduğu kalabalıklar Hôtel de Ville'e zorla girince şaşır-mış gibi görünüyor.

Bununla birlikte Komünün liderleri fırsatı kendi lehlerine çevirdi. Chaumette, Genel Konseyde bir masanın üzerine çıkıp "Artık zenginler ile yoksullar arasında açık savaş var," diye ilan etti ve *armée révolutionnaire*in kırsal alanlara gidip *malveillant*ların ve *riches égoïstes*lerin dalaverelerini açığa çıkarmasını, yiyecekleri onların pençesinden kurtarmasını ve cumhuriyetin adaletine teslim etmesini istedi. Ayrıca Hébert, her tabura seyyar bir giyotinin eşlik etmesi gerektiğini de ekledi. Bu talebin ertesi gün Konvansiyona götürülmesi gerektiğini söyledi.

Komün atölyelerin kapatılmasını da emrettiği için, 31 Mayıs'ta olduğu gibi, büyük bir kalabalığın Konvansiyonun etrafını sarması garantiydi. Robespierre, kürsüden retorik olarak bağ-rına bastığı "Halk"la kendi sandalyesini paylaşmak için istifini bozmadığı halde, o gün gönülsüz ve korkmuş bir Konvansiyona *sans-culotte*'çuluğun dayatılması olarak okunmamalıdır. Aslında ekonomik kriz değil, Toulon'un limanı ve kenti, Amiral Hood'un komuta ettiği İngiliz filosuna açtığına ilişkin sarsıcı haberler ortama egemendi. Bu durum, Danton ve Barère'in içinde büyüdüğü yurtsever olağanüstü durum atmosferi yarattı. Ondan sonra, "terör gündemde olacak" kararını vermek zor bir iş değildi, çünkü Konvansiyonun ve Kamu Güvenliği Komitesinin, bunun uygulayıcısı olacaklarına dair keskin bir düşünceleri vardı.

5 Eylülde yasalaştığında *armée révolutionnaire* cumhuriyetçi intikam bölükleri olmanın çok uzağındaydı. İlk dilekçelerde düşünülen yüz bin kişilik ya da Komünün talep ettiği otuz bin kişilik büyük *sans-culotte* ordu yerine, Konvansiyon Paris bölgesinde faaliyet yürütecek altı bin piyade ile bin iki yüz süvariden oluşan bir kuvvete yetki verdi. (Ne var ki, yılın sonuna gelindiğinde departman ordularının yaratılmasıyla toplam sayı, bütün ülkeye yayılan kırk bin kişiye çıkmıştı.) Hébert'in öngördüğü yargısız ceza verme yetkisinden de yoksundu. Jakobenler için mesele, cumhuriyetçi bir misyon başlatmak değil, daha çok en sorunlu militanlardan bazılarını kırsal alana postalamak ve başkente gıda arzı konusunda zor kullanmak, böylece en zorlu iki sorundan aynı anda kurtulmaktı.

Aynı taktik yolu izleyen Danton, militanlara teslim oluyor-
muş gibi görünürken, aslında militanların altını oymak için ilk
belirleyici adımı atan bir planla ortaya çıktı. Herhalde "Corde-
liers cumhuriyeti"ndeki günlerinden biliyordu ki, kendilerine
sans-culotte diyen ve âvam hamurdan olduklarını iddia edenler
genel olarak ücretle geçinen yoksullar değildi. Aslında önde gelen
*sectionnaire*lerin çoğu –kendi mahallelerinin yetişkin erkek nü-
fusunun yüzde 10'unu geçmiyordu– zanaatçı ustası bile değildi.
Çoğunluğu küçük serbest meslek sahibi, esnaf, niteliksiz entelek-
tüel ve gazeteciydi; halk derneklerinde ve *section* meclislerinde
durmak bilmeyen çalışkanlıklarıyla ve devrimci denetim komite-
leri gibi yerel kurumlarda yer alarak *section*larda yükselmişler-
di. Popülist retoriklerini onların aleyhine çeviren Danton, *section*
meclislerinin "kalıcılığına" son vermeyi ve toplantılarını hafta-
da ikiyle sınırlamayı, katılan *sans-culottelara* günlük kırk kuruş
ödenmesini önerdi. Yurtsever zorunluluklarla süslenen bu öneri,
sıradan insanların demokratik siyasete katılımını desteklemenin
bir yolu gibi göründü. Ama Jakobenlerin kafasındaki tam tersiy-
di: Komünün denetimine daha fazla değil, daha az açık bir yoksul
seçmen çevresi oluşturmak. Ne yaptıklarını biliyorlardı. Daha az
siyasete daha fazla para, tam da zor durumda olan ücretlilerin
duymak istediği şeyi yansıtmaktaydı. Genel Güvenlik Komitesi-
ne casusluk yapmak ya da Hébertcilerin güçlü olduğu *section*ları
parçalamak üzere eline oradan buradan biraz ek ödenek verilse
çok daha iyi olurdu. Bütün bunlar, seçilmiş yerel devrimci komite-
lerin yerine, Konvansiyonun yürütme komitelerine karşı sorumlu
atanmış organlar geçirme ("anarşiyi" sınırlandırma adına alınan)
kararıyla desteklenebilirdi.

5 Eylül, halk demokrasisinin doruğu olmaktan çok öte, Paris'te
devrimci ayaklanma döneminin sonunun başlangıcıydı. Devrimci
masumiyetin de sonuydu. Eylemlerinin öngörülme-
yen sonuçlarına ve olumsuzluklara sürekli şaşır-
an Jakoben seçkinler, devlet iktida-
rını devirmekten çok güçlendirmek için popüler seferberlik dilini
ve taktiklerini kullanmayı yeterince öğrenmişti. Bir Faust ânydı.

5 Eylülü geride bırakan Kamu Güvenliği Komitesi ve Kon-
vansiyon, Komünün aşırı taleplerinden bazılarını güvenle göz
ardı edebilirdi. Bütün aristokrat subayların temizlenmesi söz

konusu olmayacaktı; *armée révolutionnaire*in denetim, yargılama ve cezalandırma yetkisi olmayacak, yetkileri Konvansiyonun yasalarını uygulamakla sınırlı olacaktı. 11 Eylülde tahıla tavan fiyat uygulandı ve ayın yirmi dokuzunda kırk bakkaliye ve ev ürününün fiyatları, 1790'daki düzeyin üçte birinden fazla olmamak üzere sabitlendi. Ama aynı zamanda hükümet, bir tavan ücret belirleme hakkını da korudu. Öngörüleceği gibi, bu ihtiraslı düzenlemenin dolaysız sonuçları feci oldu. Yasal fiyatlar ilan edilir edilmez dükkânlara akın eden binlerce kişi, ne var ne yok topladı ve ânında bir yokluk yarattı. Stoklar tükenince üreticiler stokları yenilemek istemedi ve en azından bazı aç işçiler dükkânlarda, kilerlerde ve çatı aralarında sabun kalıpları ya da şeker çuvaları arayan *vérificateur* olarak çalıştırıldı.

Nihayetinde, tavan fiyat, kırk kuruş destek ve *armée révolutionnaire* gibi kurumlar, Kamu Güvenliği Komitesinin açlığın siyasal sonuçlarını sınırlamak için başvurduğu doğaçlama yollar olarak görülmelidir. Ama hiçbirisi, can alıcı askeri seferberlik konusunu ele almadı. Her şeyden önce Devrim, Fransız devletin yetersizlikleriyle ilgili yurtsever bir sav olarak başlamıştı ve en son vâsileri, savaş kararıyla ayakta kalacak ya da düşecekti. Daha sonraki kuşaklar, Fransızların Avrupa'da sonraki yirmi yıl boyunca egemen oldukları büyük bir "hukuk imparatorluğu" yarattığını sanmalarına rağmen, on dokuzuncu yüzyıl tarihçisi Gabriel Hanotaux, bunu "bir askere alma imparatorluğu" olarak tarif ederken daha haklıydı. İyi ya da kötü, üç renkli bayrak Lizbon'dan Kahire'ye kadar bir askeri sancak olarak göründü.

1793'ün yeniliklerinden en önemlisi, *levée en masse* idi –ulusal bir zorunlu asker ordusunun yaratılması. Bu ordunun başarısı, Cumhuriyetin Lyon'u ve Vendée'yi geri alma ve Fransız asilerin yabancı ordularla ilişki kurmasını önleme yeteneğini belirleyecekti. Aynı zamanda Romantik bir coşku nöbetinde yaratılan bir kurumun, devletin profesyonel olarak örgütlenmiş ve oldukça disiplinli bir koluna dönüşmesinin başka bir örneğidir. *Levée*, çaresizlikten doğdu: Yakın istila tehdidi altında olan bölgelerin ahalisini seferber etme girişimi. Örneğin temmuzda Lille'de, yurttaş-askerlerin "haydut sürülerine Galyalıları gibi *en masse* saldırması" için genel bir zorunlu askerlik önerildi. Ağustosta, (David'in

unutulmaz bir şekilde resmini yaptığı) *représentant-en-mission* ve meslekten asker Milhaud, Moselle'de Wissembourg bölgesinde alarm çanlarını çaldırttı. Köylülere kaba eğitim verildi ve silahlandırılıp (bazen yalnızca yaba ve av bıçaklarıyla) Avusturyalıların üzerine gönderildi. Çarpışmadan sonra bildirildiğine göre, "tek başına bir kişi on yedi Avusturyalı öldürdü ve kadınlar tüfeklerle savaşın içine atladı."

O nedenle ilk haliyle *levéenin*, profesyonel ordudan ayrı ve gevşek örgütlenmiş çok sayıda insanı içine alan kendiliğinden bir askeri coşku patlaması olması amaçlandı. Bu anarşik savaşçılık versiyonunun Kamu Güvenliği Komitesinin mühendisleri ve teknisyenlerine kendini beğendiremediğini söylemeye gerek yok. Ama ağustosun üçüncü haftasında, üye olmayan biri, yani Danton, sağlanabilen mühimmat, giysi ve gıdayla orantılı büyümesini sağlayarak zorunlu asker ordusu kavramını tekrar rayına oturtmaya çalıştı. Konvansiyonun 23 Ağustos kararının ilham verici retorigi, eşgüdümsüz bir askerliğe çağrı emri değil, daha çok her parçası uyum içinde çalışan askerileşmiş bir ülke vizyonuydu. Dil büyük ölçüde Roma tarihinden yararlınsa da, vizyon Guibert'in topyekûn savaş vizyonuydu.

Bu andan itibaren, düşmanlar Cumhuriyet topraklarından kovulana kadar, bütün Fransızların orduların hizmetinde olması gerekmektedir. Gençler savaşmaya gidecek; evli erkekler silah imal edecek ve gıda sevkiyatı yapacak; kadınlar çadır ve üniforma yapacak, hastanelerde çalışacak; çocuklar eski bezlerden bandaj yapacak; yaşlılar kamusal alanlara çıkıp savaşçıları cesaretlendirecek, krallardan nefreti ve Cumhuriyetin birliğini vaaz edecek.

On sekiz ile yirmi beş yaş arasındaki bütün bekârlar ve çocuk-suz dullar bu çağrıyla silah altına alındı. Boy sınırlaması yoktu, ama ciddi sakatlığı ve hastalığı olanlar askere alınmayacaktı. (Bu karar haliyle hemen kendini sakatlama salgınına neden oldu.) Hiçbir bedele resmi olarak izin verilmiyordu, ama yirmi beş yaşından büyük kardeşlerin ya da arkadaşların, çiftlikte çalışması gereken bir asker adayının yerine askerlik yapmasına çoğu zaman izin verildi. Yıl II'de (aslında Devrim boyunca) Paris tiyatrosunun en popüler müzikali, bir melodram olan *Au Retour*'du. Müzika-

lin kahramanı Justin, üç gün sonra yirmi beş yaşını dolduracak –dolayısıyla askerlik yaşını geçmiş– olmasına rağmen beklemek istemez. Gözyaşına boğulan ama hayranlığını da belli eden nişanlısı Lucette'e "Gün *bugündür*, kurala uymalıyım," der. Hatta on sekizinde bir delikanlının onun yerine askere gitme teklifini bile geri çevirir ve hatıra olarak Lucette ile kokart değişerek savaşa gider. "Gece gündüz kalplerimizin üzerinde tutacağız," diye şakırlar. Yürek parçalayan doruk noktasında, hit şarkının dizeleri okunurken kanatlardan bir perde iner ve bütün izleyiciler ayağa kalkıp bir "Au Retour" korosuyla birlikte acemi askeri uğurlar. Bu övgüye değer diğerkâmlığa rağmen, evli erkeklerin muaf tutulması birçok departmanda evliliğe kitlesel hücumu neden oldu. Yerel yetkililer, karardan *sonra* evliliğin muafiyet sağlayıp sağlamadığına karar vermek zorunda kaldı. Genellikle muaf sayıldı ve karardan sonra gebe kalınsa bile gebe bir nişanlıyla evlenmek de öyle. Ailenin kutsal doğasına ilişkin Rousseaucu öğretiyeye uygun olarak, "evliliği oluşturan şey yasal durum değil, babalık edimidir."

Askerlerin büyük çoğunluğu elbette köylüydü ve temmuzda Konvansiyon bunu düşünerek senyöral rejimin son izlerini de ortadan kaldırdı. Resmi propaganda, Cumhuriyet ordularının köylülerin çıkarını savunduğunu açıklayarak, aile çiftliklerinin ciddi işgücü kaybını yumuşatmaya çalıştı. Savaşı kaybederlerse, asalak kâhyalar ve icra memurları bir yana, senyöral rejim, papaz aşarı ve Devrimin kaldırdığı bütün vergiler geri gelebilirdi. Daha kötüsü, "yamyamlar" (Yıl II'de karşı-devrimciler için kullanılan gözde bir terim) korkunç bir intikam alır, köylülerin mallarını ellerinden alır, karılarını ve kızlarını köleleştirir ya da kaçıır, özgürlük ağacı diken herkesin ellerini keser, gebe kadınların karınlarını deşerdi.

Yenilginin cezalarına ilişkin bu iç karartıcı resim, hitap ettiği kırsal nüfusun çoğunu etkilemiş olmalı. Çünkü Finistère, Vosges, Tarn ve Ariège'de zorunlu askerlik karşıtı ayaklanmalar olduğu halde, hiçbiri "küçük Vendée"ye dönüşme tehlikesi göstermedi. En yeni *lévee* tarihçisi J.-P. Berthaud, firar ya da kaçak oranlarını tahmin etmenin bile güçlüğü konusunda uyarıda bulunmasına rağmen, askere almanın bu ilk dalgalarında Cumhuriyete üç yüz bin asker toplandığını tahmin eder. Bu rakam, Kamu Güvenliği Komitesinin istediği yarım milyonun epeyce altındaydı, ama yine

de olağanüstü bir başarıydı. 1793 sonbaharında bütün Fransa'da köyler ve küçük kasabalar aynı hüznünlü ayrılık törenlerine tanık oldu. Konvansiyon bildirisi açıkça okunup postalandıktan iki üç gün sonra, yerel bir komisyon, askere alınacakların ve muaf olanların bir listesini yayınlıyacaktı. Silahlara el konulacak ve hızla süngü takılmaya uygun hale getirilecekti; küçük birlikler, geçici olarak atanmış bir subayın komutasında, çalan davulların, ağlayan kadın seslerinin ve "Marseillaise" marşının eşliğinde yola çıkacaktı. Üniformasız erkeklerin yanında küçük çocuklar koşacak, tugaylara katılacak diğer müfrezelerle birleşecekleri kasabaya doğru bir tepenin üzerinde askerler kaybolana kadar üç renkli küçük bayraklar sallayacaklardı.

Ordugâha varınca, onları muharip birliklerle bütünleştirmek için tasarlanan profesyonel *amalgame* ile onları siyasal olarak temiz tutmak isteyen *sans-culotte* subayların etkisine maruz kalacaklardı. Savaş Bakanlığının 1793'ün sonlarına kadar Hébertci bir tımar olarak kalması ve hatta yüz bin liralık bir harcamayla *Père Duchesne*'in kopyalarını askere dağıtma işini üstüne alması, temiz kalma amacına hizmet etti. Bazı birimlere, özellikle Hébertci komutanların güçlü olduğu Vendée'de görev yapanlara siyasal dersler verildi ya da yerel Jakoben kulübün toplantılarına katılmaları için izin verildi –kuşkusuz birçoğu toplantılardan kaytarıp en yakın otelin yolunu tuttu. General Houchard da dahil, bazı komutanlar, savaş konseylerinde özgürlük şapkalarını takmalarında ısrar etti (Houchard'ı giyotinden kurtaramayan bir hareket) ve bir süre, subayları belirli bir süreliğine seçme ve erat arasında rotasyon yapma yönünde bir hareket vardı. Yurttaş-askerler subaylarına yazmak isterlerse, mektuplarına "*Salut et fraternité*, haklar bakımından akranınızdan" ibaresiyle başlayabilirdi.

Bu devam edemezdi. Kırk acemi bölüğü ile yirmi muharip bölüğü tek bir yarım tugayda birleştiren *amalgame*, zorunlu askerleri profesyonelleştirmede giderek nüfuzunu kullanmaya başladı. *Représentant-en-mission*ların ve stratejinin temel öğelerini kavradığını gösteren Pierre de La Marne ve Carnot gibi Kamu Güvenliği Komitesi üyelerinin müdahalesi de askeri disiplini geri getirdi. Belçika cephesine birkaç kez giden genç Saint-Just, yağmalama ya da başka askeri düzensizlik hareketleriyle karşılaşınca

acımasız cezalar verebiliyordu. Birçok kez, suç işleyen subayları ordudan ihraç ettirip kendi birliklerinin önünde (*pour encourager les autres*) kurşuna dizdirdi.

Aynı zamanda hükümet çok artan insan gücüne silah, yiyecek ve yiyecek tedarik etmeyi başaramasaydı, bütün bu çabalar boşuna olurdu. Danton'un duyarlı uyarılarına rağmen, anlaşılan toplanan asker sayısı levazımın çok önündeydi; özellikle Vendée'de *bleuler*, çiftliklerden gelen ve en temel ihtiyaçlardan –özellikle ve en önemlisi (bot bir yana) düzgün ayakkabıdan– yoksun olan düşmanlarından daha kötü donanımlıydı. Ne var ki, sonbaharın ortasına gelindiğinde devrimci devlet, Avrupa'da yirminci yüzyıla kadar bir daha görülmeyecek bir kaynak seferberliğine girişmişti. Monge, Berthollet ve Chaptal gibi ateşli devrimci olan kimyacılar, mühendisler ve matematikçilerden danışma komiteleri oluşturuldu. Le Cruesot'nun büyük metalürji fabrikaları ve Vosges'da Charleville'deki fabrikalar hükümetin istediği top, tüfek, gülle ve mermi üreten devlet girişimlerine dönüştürüldü. Bütün Fransa'da kilise çanları yerlerinden sökülüp dökümhanelere götürüldü; bazıları Paris'te halka açık parklarda, Invalides'de, Tuileries ve Luxembourg'un bahçelerinde kurulan tav fırınlarına ulaştırıldı. 1794 baharında üç bin işçi günde yedi yüz top üretiyordu ve Bertrand Barère'e göre altı bin atölye barut üretmekle meşguldü.

Son olarak, Robert Lindet'nin levazım kurumu Commission des Subsistances, o zamanın standartlarına göre beş yüz kişiyi aşan muazzam bir kadroyla çalışarak, orduları beslemek için gerekli her yetkiyi ve kuvveti kullandı. İlham verici propaganda burada da devredeydi; Tuileries'nin bir bölümüne patates ekildi. En azından teorik olarak Cumhuriyet askerlerinin altı yüz elli gram ekmek ile elli altmış gram et, fasulye veya başka bir kuru sebze ve şarap ya da biradan oluşan bir istihkaka hakkı vardı. Eğer şanslılarsa bir soğan ile bir dilim peynir alabilir; güne başlamak için brendi, cin ya da tütün olmayan yerlerde subaylar sorunla karşılaşabilirdi.

1793 sonbaharında bu muazzam ama hâlâ birbirinden kopuk askeri makine birçok cephede gücünü hissettirmeye başlamıştı. General Carteaux 25 Ağustosta Marsilya ordusunu yendi ve kente girdi; zamanında kaçabilen federalist liderler Toulon'a gitti. Lyon

kuşatması ağustosun başında başlamıştı ama askeri kemendin, aç kenti 9 Ekimde teslim olmaya zorlayacak kadar sıkılması iki ayı aldı. Kuzey cephelerinde 8 Eylülde Hondschoote'da İngiliz ilerlemesi ve 16 Ekimde Wattignies'de Avusturyalılar durduruldu. Belki de en önemlisi, Vendée orduları 17 Ekimde Cholet'de en ciddi yenilgiyi yaşamıştı.

Bu iyileşme Konvansiyonu ve komitelerini, Cumhuriyetin ateş çemberinden geçtiğine ikna edecek kadar önemliydi. Bazı Jakobenler, en başta da Danton ve Desmoulins, Terörün kurumsal zorunu biraz gevşetmemek için hiçbir neden görmüyordu. Gazetecilik ve hitabet yoluyla, Marie-Antoinette'in ve Jirondenlerin göstermelik duruşmalarına karşı koymak ve yeni bir seçilmiş yasama meclisi ve Koalisyon güçleriyle 1792 sınırlarına dayanan bir barış için çalışmak üzere tasarlanan bir "*Indulgent*" (Hoşgöröl) politikası yarattılar.

Başlangıçta biraz başarı gösterdikten sonra, sağlam bir muhalif kanat tarafından ezildiler. En amansız hasımları Hébert, Chaumette, Hanriot ve *section*ların halk derneklerindeki destekçileriyle birlikte Komünün liderleriydi. Kamu Güvenliği Komitesinin içinde yalnızca en fanatik cezacı iki üye –5 Eylülde komiteye alınan Collot d'Herbois ve Billaud-Varennes– değil, Carnot ve Prieurler gibi, tam da Cumhuriyet felâketten kurtarılmış gibi görünürken, Terörü gevşetmenin tehlikeli ölçüde akılsızlık olacağını düşünen daha bürokratik kafalı üyeler de "*Indulgent*" politikasına karşı çıktı.

10 Ekimde Saint-Just, Kamu Güvenliği Komitesi adına, "devlete zarar veren sorunlar" üzerine bir rapor sunmak üzere Konvansiyonun huzuruna çıktı. Haklı bir özeleştirici çizgisi benimseyerek halkın yalnızca tek bir düşmanı olduğunu ilan etti: Yani eski rejimin bütün omurgasız, yozlaşmış ve tehlikeli yaratıklarının bulaştığı hükümet. Çare kesintisiz amaç ciddiyeti, ikiyezlülerin ve dönemlerin acımasızca cezalandırılmasıydı. Terör yetkisi –17 Eylülde çıkarılan, Komiteye ve temsilcilerine, karşı-devrimci planlara yardım etmek olarak tanımlanan olağanüstü geniş bir yelpazede insanları tutuklama ve cezalandırma yetkisi veren Şüpheliler Yasası– en katı şekilde uygulanmalıydı. "Halk ile düşmanları arasında, kılıç dışında ortak hiçbir şey olamaz; adaletle yönetilemeyenleri demirle yönetmeliyiz; zorbayı ezmeliyiz... Hükümetin kendisi sahiden devrimci olmadıkça, devrimci yasaları uygulamak olanaksızdır."

Yeni bir Sparta'ya ihtiyaç vardı. Yurttaşlar hep uyanık olmalı; görev başındaki temsilciler aynı çadırda yatarak, yiyeceğini paylaşarak "askerin babası ve dostu," alçakgönüllü ve esnek olmalıdır. Cumhuriyet egemen olacaksa, korkunç olmak zorundadır ve yönetenler asla gevşememelidir. "Dünyada devrim yapacak olanlar," diyordu Saint-Just (Leninizmin de şekillendiği kil), "bu dünyada iyilik yapmak isteyenler yalnızca mezarda uyumalıdır."

III İMHA

Jakoben Cumhuriyet iki ifade takındı: *Terroristein* zorbaca sert bakışı ve resmi ikonlarının huzurlu çehresi. Fransa'da federalizmin dokunduğu ya da tahıllarını kentlere vermek istemeyen bölgelere Terör, yıkıcı ve acımasız bir varlık olarak geldi. Loire'da faaliyet yürüten Claude Javogues gibi bir *représentant-en-mission*, âni şiddet hareketlerinde bulunabilir, kuşkulandığı ya da yalnızca sevmediği kişilerin yüzüne yumruğu patlatabilirdi. Sinirlendiğinde, sarhoş olduğunda ya da hem sinirli hem sarhoş olduğunda, departmanda tartışmasız yetkilerini kullanıp insanları rezil edebilir ya da yerel memurlara istediği küfürleri edebilirdi. Javogues, keyfini kaçırarak bazı çiftçilerin bir dilekçesini paramparça ettikten sonra atına çığnettirdi, ardından kılıcının yassı tarafıyla çiftçilere girdi. Montbrison'dan (Cumhuriyet tarafından fethedildikten sonra adı değiştirilip Montbrisé –Kırılan Dağ– yapıldı) bir sıra mahkûmu iki saat karda beklettikten sonra, Devrim Mahkemesi yargıcına "Bütün bu kulamparaları giyotine göndermekten nasıl da zevk alırım," dedi. Bizzat kasabada, dedi, "bir gün büyük bir sağanaktan sonra sokaklarda su gibi kan akacak."

Saint-Etienne'de Javogues, hali vakti yerinde yurttaşlara "devrimci vergi" yüklemek için toplanan halka açık bir belediye meclisi toplantısına başkanlık ederken, yanına oturtulan güzel kızları hırpaladı ve otuz şişe bira ve şarabı bitirdi. Halktan biri vergilerin keyfiliğiyle ilgili bir yorum yapınca, Javogues muhafızların subayına bağırıp, "*Sacré mille foutre!* O kulamparayı orada tut ki, kurşuna dizeyim," dedi. Şaşkın raporda "*une vieille fille*" olarak tanımlanan ve bütün servetinden daha fazla vergi tahakkuk ettirilmesine karşı çıkan bir kadına küfretmeye başladı. "Sen bir k.....sın, o.....sun, ba-

şımdaki saç kıllarından daha fazla papazla s.....sin; a.... o kadar büyük ki, içine ben sığabilirim." Ve daha neler neler.

Javogues'ün davranışı, 1793 Eylülü ile Aralık arasında anarşik Terör döneminin standartlarına göre bile aşırıydı. Onu sonunda görevden alan daha ciddi Jakobenlere özellikle rezil görünmüş olabilir, çünkü sefalet içinde büyümüş sayılmazdı. Babası Montbrison'da bir avukat ve *conseiller du roi*ydı; kentin en zengin mahallerinden birinde bir evi vardı. Yıl II sonbaharında aniden yetki verilen birçok kişi gibi, Javogues de, yerel burjuvaların ve köylülerin yüzüne pislik atarak memleketin intikam meleği rolünü oynamayı sevdi. Gerçekten zorluk içinde büyüyenler yeni konumlarını, eski rejimde sefaletlerinin sorumlusu saydıkları kişilerden intikam almak için kullandılar. Örneğin Yonne'den Paris'in bıçkışhanelerine ve rıhtımlarına kütük yüzdürme korkunç işinde çalışmış olan Nicoles Guénot, Konvansiyonun polis organı Genel Güvenlik Komitesinin ajanı oldu. Kendisi tutuklanmadan önce, bu yetkisini kullanıp, Paris'teki eski mahallesinden bulduğu birçok zengin tüccarı mahkemeye gönderdi.

Çoğu kez, bu kişilerin havlamaları ısırmalarından daha kötüydü. Ama yargı yetkilerini keyfi, değişken bir biçimde kullanmaları, Paris'te ahlaki bir Jakoben Cumhuriyet imgesine sahip politikacılar için çok çirkin göründü. Robespierre ve Saint-Just gibi püritenler için, Javogues gibi adamların azgın sarhoşluğu devrimci otoriteyi o kadar itibarsızlaştırıyordu ki, karşı-devrime çalıştıklarından şüphelendiler. Durum özellikle gurur kırıcıydı, çünkü Javogues ellerini kadın yurttaşların gömleklerinin içine sokarken (bazen herkesin önünde), resmi Jakobenezmin muhafızları cumhuriyetçi memelerden bir ikon yaratmaya çalışıyordu: Bereketli, masum ve cömert. Örneğin Boizot'nun *La France Républicaine*'i, geleneksel Bakire Meryem imgelerinin laik bir yeniden işlenmiş halidir; geleneksel imgede gösterilen meme, günahkârlar adına İsa'dan önce Meryem'in şefaatte bulunmasını gösterir. Jakoben versiyonda memenin sergilenmesi eşitlikçi kapsayıcılığın amblemidir. Cumhuriyetin besleyici memelerinin yeniden hayat verdiği "bütün Fransızların" eşitliğini stratejik olarak asılı su terazisi simgelerken, özgürlüğün şafağını da başka bir geleneksel Galya amblemi horoz temsil eder.

Jakoben ikonografi, devrim öncesi *sensibilit  n*in bütün standart temalarının nakaratıdır: Evcimenlik, kırsal emeğin temizliği, özgürlüğün ve refahın kar  şılıklı cömertliği. Bu idilin tipik bir versiyonunda, idealle  ştirilmi   bir *sans-culotte* aile, yanlarında saban, Fransa'nın iki cisimle  şmesinin önünde durur. Her yerde hazır ve nâzır denetleyici g  z  n yumu  şak ı  şığı altında, arı kovanının simgelediği sanayi, meyveleri ta  şıp yere dökülen bolluk ve bereketin kaynağı olarak temsil edilirken, Cumhuriyet, İnsan Haklarıyla birlikte özgürlük ve e  şitliğin standart işaretlerini elinde tutar.

Bayat ve beylik olan bu imgeler, Jakoben kültür propaganda-cılarının yeni, temizlenmiş bir kamu ahlakı yaratma yönündeki sistematik giri  şimlerini temsil etmekteydi. Ulusu olu  şturanlar ulusun üzerinde yükseldiği değerleri i  selle  ştirene kadar ulus güven-de olmayacaktı. Hükümetin bir nevi eğitim vakfı olduğu öğretisini Rousseau'dan (  arpıtılmı   biçimde de olsa) miras alan Devrim muhafızları, modern dünyanın yozlaştırdığı bir ulusa, sosyalleşme öncesi çocuğun kurtarıcı masumiyetini geri getirmek için olası her türlü aracı kullanma niyetindeydi. Monar  şinin, aristokrasinin ve Roma Katolikliğinin yıkıntıları üzerinde yeni bir doğal din filizlenecekti: Uygar, evcimen ve yurtsever. Mecburen açık alanda ger  ekle  ştirilen bayramlar ve şarkılar yurttaşları uyumlu topluluklar halinde bir araya getirecekti. Tiyatro daha katılımcı olacak, izleyiciyi kendi ilham verici tarihlerinin i  ine çekecekti. Ama evangelik Jakobenler en geni  ş anlamda imgelere özel ilgi gösterdiler. Örneğin Danton'un şair dostu (ve zimmetine ge  cirmede suç ortağı) Fabre d'Eglantine, "imgeler dı  şında bir şey tasarlamayız; en soyut analizler ya da en metafizik formülasyonlar bile ancak imgeler aracılığıyla etkisini gösterebilir," dedi ve Konvansiyonu buna ikna etmek için Aydınlanmadan aldığı duyu-izlenim teorisini kullandı.

Demek ki, eski Fransa'nın görsel referans noktalarının yerine, ahlaki olarak temizlenmiş, tamamen yeni bir imgeler dünyası ge  cirmek için örgütlü bir çaba vardı. Örneğin 1793 Kamu Salonunda, David'in iki   ehit menkıbesinin yanı sıra, evcimen erdemler ile yurtsever erdemlerin kaynaştığı sayısız tablo sergilendi. Örneğin birçok versiyonuyla "Vend  eli Kadın," barutu "haydutlara" teslim etmek yerine kendini ve ailesini havaya uçurur.   ocuk kahramanlar önem kazandı; savaş alanında babasının silahını alıp d    ma-

na saldıran "genç Darruder" bunlardan biriydi. Popüler sanat düzeyinde esnaf, dükkânlarının dışına geleneksel tabelaların yerine "uygar tabelalar" koyarak yurtseverliğini göstermeye teşvik edildi. İskambil kâğıtları bile bu *épuratione* tâbi tutuldu; kupa kızı "Sanatın Özgürlüğü"ne dönüştürüldü, papaz ise *sans-culotte* bir general oldu.

Fabre'in dikkat çekecek ölçüde modern terimiyle yeni bir "imge imparatorluğu" yaratmak için en ciddi girişim, devrimci takvimin icat edilmesi idi. Bu aynı zamanda, zamanı cumhuriyetçi bir kozmolojiyle yeniden inşa etme girişimiydi. Önerilerde bulunmak üzere atanan özel komisyon, Fabre, Romme ve Marie-Joseph Chénier gibi kalem erbapları ile Monge ve Fourcroy gibi ciddi bilim insanlarının kendine özgü bir karmasıydı. Hep birlikte bu reformu, Gregoryen takvimde cisimleştirdiğini düşündükleri hurafelerden cumhuriyetçileri koparmak için bir fırsat olarak gördüler. Çabaları özellikle kırsal dünyaya, Fransızların büyük çoğunluğunun hâlâ mensup olduğu dünyaya yönelikti. Doğa kültürüne uygun olarak on iki ay, değişen hava koşullarına (Kuzey ve Orta Fransa'da yaşandığı şekliyle) göre değil, tarım yılının şiirsel çağrışımlarıyla adlandırılacaktı. İlk ay (mecburen eylül sonunda Cumhuriyetin kuruluşuyla başlayan) *vendange*, yani şarap hasadı zamanıydı ve bu nedenle *Vendémiaire* adı verildi. Salvatore Tresca'nın takvim bezemelerinin şehvetli cisimleşmeleri, bağ hamisi St. Mark'tan mutlu bir değişim gerçekleştirecekti. Fabre çiftçiyi, ürünleri ve hayvanları için papazlardan kutsama almaya çalışmasına yol açan hurafelerden koparma konusunda netti. Kilisenin "Bizim sayemizde ambarlarınız doludur; bize inanır, itaat ederseniz zengin olursunuz. İtaat etmezseniz ayaz, dolu ve fırtına mahsulünüzü karartır," demesinden daha saçma bir şey olamazdı. Millin'in *Annuaire Républicain*'inin kapağı, eski Gregoryen zorbalıkların kırsal hayvancılığın yalınlığı tarafından ortadan kaldırılışını açığa kavuşturdu.

Fabre ve komisyon yalnızca yeni bir adlandırma sağlamakla yetinmedi. On iki ayın –örneğin *Brumaire*, sisli ay; *Frimaire*, soğuk ay– her biri, on günlük üç birime –*décadi*– bölündü ve bu günlerin her birine de yeni bir ad verildi. Eski kutsal takvimin günlük çağrışımlarının yerine, Millin'in almanağı günlük tefekkür için kırsal erdem nesneleri sağlıyordu. Bunlar haftanın günlerin-

de tahıl ürünlerinden, sebzelerden, meyvelerden ve çiçeklerden; onuncu gün *decadide* bir tarım aletinden ve her beşinci gün için bir tarım hayvanından oluşmaktaydı. Örneğin takvim, üçüncü *décade* Fructidor –yaz ile sonbahar arasındaki geçiş– için şunları buyurmaktaydı:

yaban gülü
fındık
şerbetçiotu
sorgum
KEREVİT (beşinci gün)
turunç
altın başak
mısır
kestane
SEPET

Fabre’in dediğine göre, doğanın bu şekilde takvimle ululanmasında sıralanan her nesne, “aklın gözünde, Roma katakomplarında bulunan iskeletlerden daha değerli” idi.

Her biri otuz günlük on iki aydan sonra, geriye yılın beş günü kalıyordu; Fabre bunlara *sans-culottides* adını verdi ve *section* militanlarına çok fazla kayıtsız görünmemek için, inanılmaz bilimsel bir gerekçe gösterdi. İddiasına göre, eski Galya ikiye bölünmüştü: *Gallia braccata* –ters doğmuş kısım, Lyon’un etrafındaki bölge ve ters doğmamış Galya, eski Fransa’nın geri kalan kısmı. O yüzden, tarihsel şansın gösterdiği gibi, özgür Franklar bir anlamda zaten *sans-culotte*’tu. Beş gün sırasıyla yetenek (*génie*), sanayi, kahramanca iş ve düşünce (*opinion*) bayramlarına ayrılacaktı. Cumhuriyetçi zamanın bu şekilde yeniden yapılandırılması her dört yılda bir, “Devrim günü” (herhalde 10 Ağustos) yapılacak büyük bir spor ve atletizm oyunları ile tamamlanacaktı.

Köylülerin her yedi günde bir değil, on günde bir gelen tek bir *décadinin* “Aziz pazartesi”nin ve pazarın yerini almasını takdir etmesi olası görünmese de, devrimci takvim cumhuriyetçi kültürün en dayanıklı öğelerinden biriydi; Jakobenlerin düşüşünden sonra on iki yıl yaşadı. Ama yeni Fransa’nın oldukça zararsız bir

ögesi kabul edilmesine rağmen, çok daha saldırgan bir put kırma programının ayrılmaz bir parçasıydı. Takvimin Konvansiyonda oylanıp kabul edilmesinden üç gün sonra, Thuriot Jakobenlere şu-nu söyledi: “Büyük bir devrimin ilkelerinin doruğuna vardığımızı göre, bütün dinlerle ilgili hakikati açıklamının zamanıdır. Bütün dinler teamülden başka bir şey değildir. Yasa koyucular onları, yönettikleri halka uygun hale getirirler... Şimdi bizi bir kardeşler halkı, bir *philosophelar* halkı yapacak Cumhuriyetin, Devrimin ahlaki düzenini vaaz etmeliyiz.”

Ne var ki, pratikte Hıristiyanıslaştırma bu yüce ilkelerden çok, özellikle Paris’te ve Midi’de, Devrim siyasetinin radikalleşmesinde can alıcı bir rol oynayan ruhban karşıtlığına borçluydu. Yıl II’nin sonbaharında Fransa’nın memnuniyetsiz bölgelerine gönderilen Terör temsilcilerince departmanlara taşındı. Federalist yükseliş sırasında canı sıkılan ya da yalnızca ruhban karşıtı gayretlerini göstermekten keyif alan yerel Jakoben militanlar tarafından da desteklendiler. Tahmin edileceği gibi, *armées révolutionnaires*, ruhban kültüre en kaotik ve acımasız saldırının failleriydi. Paris’te Choiseul Caddesindeki karargâhlarına tiyatrocular egemendi: Grammont gibi oyuncular ve Montansier topluluğunun tamamını kadroya alan Ronsin gibi oyun yazarları. Geçmişte sürekli sahneye karışan ve 1789’dan beri rezil etmekten keyif aldıkları Kiliseden nefret etme gelenekleri vardı.

Ama Hıristiyanıslaştırma gayretinin en azılı tezahürleri az çok kendiliğinden gerçekleşti. Örneğin iki bin kişilik bir ordu alayı, Lyon yolu üzerindeki Auxerre’e varınca, topçular kilise kapılarını kırıp içeri girdi ve aziz tasvirleri ile heykellerini parçaladı. Meryem Şapelinden, bir çarımha gerilmiş İsa heykeli alındı ve üzerine tükürülmesi için ters çevrilip sokaklarda dolaştırıldı. Bir taş ocağı işçisi tükürmek istemeyince, bir asker kılıcıyla adamın burnundan bir parça kesti. Subayın “Vulcan’larım” dediği, çoğu Luxembourg *section*’undan gelen demircilerden oluşan bir asker çetesi, Clermont-Ferrand’a gelince doğrudan katedrale gitti ve

korkunç şiddetli darbelerle Aziz Petrus’a saldırdılar, Aziz Paul, Luke ve Matthew’i... bütün melekleri ve baş melek Raphael’i, kutsal bandonun kanatlı kuşunu, bakireyken üç çocuk doğuran güzel Meryem’i parçaladılar...

Eski Oratoryen rahip Fouché gibi *représentant-en-mission*lar daha düzenli Hıristiyanılaşdırma biçimleri sundu; Fouché, Nièvre’de oldukça coşkulu bir kampanya yürütüp mezarlıkları bütün dinsel simgelerden arındırdı ve kapılara ünlü vecizesini yapıştırdı: “Ölüm ebedi bir uykudan başka bir şey değildir.” Bu tür kampanyalar genellikle anayasal din adamlarının resmi istifasıyla başlar, buna “sahtekârlıklarının” ve aptallıklarının duyurulması eşlik ederdi. Örneğin Hérault’da, Lansargue *curési* Jean Radier, “rahiplik mesleğinin halkın mutluluğuna aykırı, bilginin ilerlemesini geciktirici ve Devrimin yürüyüşüne engel” olduğunu artık bildiği için, meslekten “feragat edip kendini halkın kollarına” attığını duyurdu. Bu resmi feragatlerle birlikte, genellikle eski papazların evlilik törenleri (bazen istemeden) ve özellikle Midi ile Rhone Vadisinde, eşeklere piskopos kaftanı ve külâhının giydirilip sokaklardan geçirildiği utanç törenleri olurdu. Bazen benzer bir hiciv töreninden sonra Papa’nın kuklaları yakılırdı. Devrimin popüler şiddet siyasetindeki diğer şeylerde olduğu gibi, bu tersine çevrilmiş törenler yeni icat değildi, günün ihtiyaçlarına göre kabaca modernleştirilmiş geleneksel pratiklerdi.

Kiliseler bütün kutsal nesnelerden arındırıldı. Bu yağmanın acil pratik nedenleri vardı. Silah dökümhanelerinin kilise çanlarına, Cumhuriyet hazinesinin altın ve gümüşe ihtiyacı vardı –altın ve gümüşün büyük bir bölümü Hıristiyanılaşdırıcıların cebine gitmesine rağmen. Ama kitlesel ölçekte katıksız vandalizm de vardı. Heykeller parçalandı, pencere vitrayları kırıldı. Haute-Beaujolais’deki Amplepuis’de, kilise kavşağındaki İsa’lı çarmıh heykelinin yerini bir özgürlük ağacı aldı. Başka birçok yerde dua ve ilahi kitapları, her kavşakta bulunan alçı ve ahşap azizlerle birlik-te büyük şenlik ateşlerinde yakıldı.

Hıristiyan pratiğe bu olağanüstü saldırının doruk noktasına kasımın ikinci haftasında ulaşıldı. Anacharsis Cloots ve Léonard Bourdon’un da aralarında olduğu bir heyet, Paris’in anayasal Piskoposu Gobel’i görmeye gitti, yatağından kaldırdı ve ertesi gün (17 Kasım) Konvansiyonda görevi bırakmaya mecbur etti. Mektuplar okundu; Seine-et-Marne’da Boissise-la-Betrand *curésinin* mektubu şöyle başlıyordu: “Ben bir papazım, bir *curé*, yani bir şarlatanım; şimdiye kadar iyi niyetli bir *şarlatan*, çünkü kendim-

den başka kimseyi kandırmadım.” Sonra Gobel, “özgürlükten ve kutsal eşitlikten başka bir kamusal kült olmamalı,” diye açıkladı ve usulüne uygun istifa etti; onu izleyen Toulouselu Prostestan pastor Julien ilan etti: “İster Cenevrelî Tanrı’ya, ister Roma’ya, ister Muhammed’e, isterse Konfüçyüs’e tapsın, her erdemli kişiyi aynı kader bekledi.”

Üç gün sonra, Notre Dame’da, *débaptisée* Aklın Tapınağında bir yortu düzenlendi. İç mekânda Gotik bir kemerin altında cafcacı bir Greko-Romen yapı dikildi. Beyaz giysili, Frigya şapkası takmış ve elinde bir mızrak tutan Özgürlüğün (Opéra’dan bir şarkıcı oynadı) Aklın alevine boyun eğdiği, bitkilerden ve çiçeklerden bir banka oturduğu orta sahinin sonuna, boyalı bezden ve kâğıt ezmesinden bir dağ inşa edildi. Mercier, kilisenin “ringa balığı koktuğu” Saint-Gervais’de ve aktrislerin sahne dekorunun altında gıcırdayan kalaslara bastığı Saint-Eustache’ta Komünün düzenlediği benzer törenleri görmeye gitti. Koronun etrafında “şişeler, sosisler, *andouilles*, pateler ve başka etler” görünce dehşete kapıldı.

Paris’te Jakobenler Hıristiyanıslaştırma konusunda bölündü. Hébert’in destekçileri coşkundu; en coşkunu da, kendinden menkul “özgürlüğün matbaacısı” Momoro’ydu. Danton belagat aşırılıklarından yakınmış ama ekimin sonunda Konvansiyondan, Arcis’deki evine çekilmesi için ona izin vermesini istemişti. Ama Thuriot gibi bazı müttefikleri, olasılıkla Devrim konusunda gevşedikleri suçlamalarıyla savaşmak için, dikkat çekecek ölçüde Hıristiyanıslaştıracıydı. Diğer yanda Robespierre, kendisini “felsefe” gibi göstermeye çalışan bir saldırının ahlaksızlığı karşısında derin bir şok yaşadı. Ona göre, Akıl bayramları, “onursuzlar ya da dinsizler” tarafından sahnelenen “gülünç farslardı.” Fouché’nin mezarlık duyurusuna, ölümün yalnızca “ebedi uyku” değil, “ölüm-süzlüğün başlangıcı” da olduğunu söyleyerek karşılık verdi. Olasılıkla onun nüfuzu sayesinde, kitle halinde Notre Dame’a gitme davetine Konvansiyon uymadı.

Öte yanda, Lyon’da Fouché’nin Hıristiyanıslaştırma törenlerini yürütme yetkisi kontrolsüz devam etti. Ekimin başında federalistlerden geri alınan kentteki *représentant-en-mission*lardan biri olan Fouché’ye fiilen diktatörlük yetkileri verildi. Saint-Cyr’deki ortaçağa ait saat kulesinden Hıristiyan ikonografinin bü-

tün izlerini kaldırıp yerine devrimci takvimi geçirerek işe başladı. Chalier'nin kalıntıları zafer yürüyüşüyle sokaklarda dolaştırıldı (başı daha sonra Marat'ın gibi Panthéon'da onurlandırılmak üzere Paris'e gönderildi). Anayasal piskopos Lamourette'in kaftanı ve külahı giydirilen ve kuyruğuna bir Kitabı Mukaddes ile bir dua kitabı bağlanan bir eşiği, yürüyüşün sonunda Chalier'nin mezarı başında parçalanarak kilise kaplarıyla yüklü arabalar izledi. En kontrolsüz Jakoben imha meleklerinden biri olan Grandmaison, kocaman bir kupadan şarap içerek, Komünyon Ayının gülünç bir taklidini yaptı: "Gerçekten, diyorum kardeşlerim, bu kralların kanıdır, cumhuriyetçi komünyonun gerçek özüdür, bu değerli özü alıp için."

Üç hafta sonra Saint-Jean Katedralinde bir *fête de Raison* düzenlendi; cumhuriyetçi memurlar bir Özgürlük heykelinin önünde eğilip Fouché'nin "Yüce Varlık Olarak Akıl"ı yücelten sözleri eşliğinde karşı-ilahi okudu.

Ne var ki, Lyon, kilisesinden fazlasını kaybetmişti. Saint-Etienne gibi uydu kasabaların boşaltıldığı uzun kuşatmadan sonra, savaş bunalımı yaşayan kent, etrafını çeviren cumhuriyetçi ordu-lara 9 Ekimde teslim oldu. Marsilya ve Toulon'daki taydaşları gibi Lyonlu *muscadin*ler, Vendéeli asilerin yaptığı gibi, eski monarşiyi değil, 1791 Anayasasını istemişti. Komutanları de Précy, bir noktada federalist belediyeye, "tek ve bölünmez bir Cumhuriyet"i desteklemek istediğini söylemişti. Ama Paris'teki üzü, 10 Ağustos 1792'de Tuileries savaşında yanlış tarafta savaşmış bir aristokrat ünyüdü. Bu yüzden kent, sömürge işgaline benzer bir şeye tâbi tutuldu. Kente Bordeaux kadar yumuşak davranma önerilerine karşı Robespierre ateş püskürüp, "Hayır, onların [Chalier ve onunla birlikte tutuklananların] hatırasının öcü alınmalıdır ve bu canavarların maskeleri düşürülüp imha edilmelidir," dedi ve her zamanki gibi şunu ekledi: "Yoksa ben kendim yok olacağım."

Robespierre'in arkadaşı ve sadık destekçisi sakat Georges Co-uthon, diğer iki meslektaşla, Châteauneuf-Randon ve Delaporte ile birlikte, asi kenti yeniden Jakobenleştirmenin ilk sorumlusuydu. 13 Ekimde, toptan bir yenilenmenin gerekli olduğunu Saint-Just'e yazdı. Halka "alfabeyi" sil baştan öğretmek gerekiyordu, ama bu kolay olmayacaktı; çünkü yerel ahali, "Rhone ve Saône'nun buharı

atmosfere berrak düşünceleri örten bir sis taşıdığı için, fıtraten aptaldır." Onlara güçlü cumhuriyetçi ilaç verilmeliydi: "Bir temizlik, bir kusturma ve bir lavman."

Bu tedaviyi uygulamakta zaman kaybetmedi. 29 Mayıs'ta kaldırılan belediyeyi yeniden kurduktan ve halk kulüplerini yeniden açtıktan sonra Couthon, 12 Ekim'de ilk kararnamesiyle, Konvansiyonun Lyon'u Cumhuriyetin haritasından silme politikasını duyurdu. Bundan sonra "Ville-Affranchie" (Kurtarılmış Kasaba) olarak anılacaktı. Zenginlerin ve isyan suçuyla bağlantılı herkesin evi yıkılacak, yalnızca yoksulların evi bırakılacaktı. Harabelerin üzerine bir sütun dikilip üzerine şu menkıbe yazılacaktı:

Lyon fit la guerre à la liberté

Lyon özgürlüğe

savaş açtı

Lyon n'est plus

Lyon artık yoktur

Ekimin yirmi altısında Couthon, dört *sans-culotte*'un omuzlarında, sakat sandalyesinin içinde, XVI. Louis döneminin başlangıcında inşa edilen en ünlü ve en zarif on sekizinci yüzyıl konaklarının bulunduğu Bellecour Meydanına taşındı. Couthon şaşırtıcı ölçüde güçlü bir sesle, "kraliyet ihtişamının halkın sefaletine ve cumhuriyetçi tutumun yalınlığına hakaret ettiği suç yuvaları olarak" bu evlerin ölüme mahkûm edildiğini kalabalığa duyurdu. "Bu korkunç örnek, gelecek kuşaklara korku salsın ve her zaman bükük ve adil olan Fransız ulusunun erdemi ödüllendirdiği gibi, suçtan ne kadar tiksindiğini ve isyanı nasıl cezalandırdığını evrene öğretsin." Bununla birlikte, bu iş için özel olarak yapılan gümüş bir tokmağı kaldırıp bir duvara üç kez vurdu; Fransız tiyatrolarında oyunun başladığını duyurmak için yapılan yere vuruşlar gibi, her darbe arasında bir süre durakladı. Çoğu sıkıntılı ipek sanayisinden gelen, kadınların ve işçilerin de dahil olduğu yüzlerce işçi, balyozlarla ve kazmalarla ileri fırlayıp yıkımı başlattı. Bu iş için on beş bin kişi çalıştırıldı; ücretleri zenginlere konulan altı milyon lira vergiyle ödendi. Bin altı yüz ev yıkıldı; birçoğu, Paris'e giden yeni yolun yapıldığı Bourneuf mahallesindeydi. Cumhuriyet için en önemlisi, federalistlere çok iyi hizmet eden tahkimat, eski Roma-ortaçağ kalesi Pierre-Scize de dahil, yerle bir edildi.

Yıkımlar Konvansiyona bildirildiğinde, bütün vekiller bu politikadan memnun olmadı. Dağlıların pek çok üyesinin mülkiyete büyük saygısı vardı ve içlerinden biri, Lyon doğumlu ipek tüccarı Cusset, “Evleri yerle bir etmek cumhuriyetçilik midir?” diye sordu. Her şeyden önce, diyordu, Cumhuriyete karşı savaşımlar insanlardı, evler değil. Fethedilen kentlere girince yıkımlarını tamamlayıp, aksine yeni bir ihtişama ve mamurluğa kavuşturan Romalıların örneği izlense ne kadar iyi olur.

Ne var ki, Paris’teki ruh hali yüce gönüllülüğe çok eğilimli değildi. Ekimin sonunda Couthon geri çağrıldı ve Fouché ile onun yerini alan Collot d’Herbois, insanlardan çok mülkiyete karşı şiddetin yerine, çok daha doğrudan cezalandırma biçimlerini geçirdi. Oyuncu, sahne amiri ve *Lucie, or the Imprudent Relatives*’in yazarı Collot için bu, karma duyurular sahnesine bir dönüştü. 1782’de *intendant* de Flesselles tarafından Théâtre des Terreaux’ya (giyotin kurulduğu meydana bakıyordu) kabul edilmişti. Ama tiyatro yönetimiyle, yerel eleştirmenlerle ve izleyiciyle ilişkileri sıcak olmamıştı. Onların önemli bir kısmı isteksiz alkışın cezasını öğrenmek üzereydi. Collot’nun cumhuriyetçi adaletle ilgili genel görüşü şu açıklamasıyla özetlendi: “İnsan hakları karşı-devrimciler için değil, yalnızca *sans-culottelar* içindir.”

Collot, Fouché ile birlikte, Couthon’un yaklaşımının gereğinden fazla müşkülpesent olduğuna karar verdi. Ekimde, çoğu federalist ordudaki subaylarla ve belediyenin en önde gelen üyeleriyile sınırlı yirmi ila otuz idam gerçekleşmişti. Bu durum dramatik ölçüde değişecekti. Devrimci adaletin hoşgörülü olmalarından kuşkulanan yerel temsilcilerini takviye etmek için bir Geçici Komisyon kuruldu. Komisyon’un önde gelen şahsiyeti, bir hukukçu (ve bir eyer ustasının oğlu), Ronsin’in arkadaşı olan ve onun gibi, *armée révolutionnaire*de inanılmaz bir hızla tuğgeneral rütbesine terfi eden Mathieu Parein’di. Vendée’den Lyon’a geldi; orada, Angers’deki bir Devrim Mahkemesinin başkanlığını yapmıştı ve Komisyon’un yayınladığı bildiri, çok iyi anlaştığı Fouché’nin olduğu kadar onun da çelik mizacının işaretini taşıyor. Bildiri hızlı ve kitlesel bir cezalandırma rejimi ilan ediyor, ihbarcılığı (kısmen bir ödül tarifiyle –aristokratları ve papazları ihbar edenlere özel primlerle) teşvik ediyor ve zingilere, zorunlu vergilerle kurum-

sallaştırılan amansız bir saldırıda bulunuyordu. Örneğin geliri otuz bin liradan fazla olanlar derhal otuz bin lira tutarında bir meblağ ödemek zorundaydı. Örgütlü dinin bütün izleri silinecekti, çünkü "cumhuriyetçinin *patrieden* başka bir haysiyeti yoktur."

Terör etkileyici bir bürokratik verimlilikle harekete geçti. Genellikle gece yapılan ev aramaları yaygın ve acımasızdı. Bütün yurttaşlardan, ön kapılarına evde yaşayanları gösteren bir liste asmaları istendi. Tek bir geceliğine bile olsa, listede olmayan birini ağırlamak ciddi bir suçtu. Komisyona ihbar yağdı. İnsanlar Chalier'yi karalamakla, özgürlük ağacına saldırmakla, papazları ya da göçmenleri saklamakla, spekülatif servet kazanmakla ve – Yıl II'nin standart suçlarından biri olan– "*merde à la république*" yazmak ya da söylemekle suçlandı. Aralığın başından itibaren giyotin çok daha büyük bir tempoyla çalıştı. Paris'te olduğu gibi, mekanik verimliliğinden gurur duyuluyordu. Elde kalan dürüst anlatımlara göre, Nivôse'un on birinde yirmi beş dakikada otuz iki baş koparıldı; bir hafta sonra, yalnızca beş dakikada on iki baş.

Ama en gayretli Terörcülere göre bu, siyasi çöpten kurtulmanın karışık ve zahmetli bir yoluydu. Örneğin Lafont Caddesinde, Terreaux Meydanının etrafında bulunan sokaklardaki yurttaşlar, idam iskelesinin altından gelip drenaj hendeğinden taşan kandan yakınıyordu. Bunun üzerine çok sayıda mahkûm, Plaine des Brotteaux'da –Rhone'un yanı başında Montgolfier'nin göğe yükseldiği alan– kitle halinde kurşuna dizilerek idam edildi. Yine eski bir oyuncu, Dorfeuille, altmış kadar mahkûmun sıra halinde ip-le birbirine bağlanıp topla ateş edildiği bu *mitrailadeların* bazılarını başkanlık etti. Ateş sırasında tam ölmeyenler kılıçlarla, süngülerle ve tüfeklerle halledildi. Aralığın dördünde Dorfeuille, yalnızca o gün "bu yeni Sodom'un yüz otuz sakininin idam edildiğini ve izleyen günlerde dört ila beş yüz kişinin daha "suçlarının bedelini ateşle ve kurşunla ödeyeceğini" umduğunu Konvansiyon Başkanına yazdı. Üç gün sonra berber-cerrah Achard, Paris'teki kardeşine şunları yazdı: "Daha fazla baş ve her gün daha da fazla baş düşüyor! Önceki gün iki yüz dokuz haine dağıtılan ulusal adaleti görseydin, ne büyük bir zevk yaşardın. Ne kadar muhteşem! Ne kadar heybetli bir ton! Ne kadar öğretici! O gün Brotteaux Meydanında ne kadar çok bulunmaz adam nalları dikti [kelime-

nin tam anlamıyla *mordu la poussière*]. Cumhuriyet açısından ne kadar birleştirici." Neşeyle, "PS, Robespierre, Duplay ve Nicolas'ya selam söyle," diye de ekledi.

"Ville-Affranchie"deki cinayetler bittiğinde bin dokuz yüz beş kişi ölümle tanışmıştı. Elbette çoğu Lyonlu soylulardı –yetmiş beş yaşındaki Albanatte de Cessieux, eski kraliyet *Sénéchaussée* de Lyon teğmeni Laurent Basset ve Charles Clermont-Tonnerre de aralarındaydı. Aristokrat ordu subayları, asi Rhone-et-Loire departmanının üyeleri, federalist yargıçlar ve papazlar, "zenginler" kategorisiyle, "tüccarlar"la ya da *sans-culottel*er tarafından ekonomik suçlarla suçlanan zanaatçılarla ya da imalatçılarla bağlantılı herkes gibi, listesinin üst sırasındaydı. Ama bunların dışında hâlâ çok sayıda mahkûm vardı; bunlar olasılıkla Chalier'ye karşı Jiron-denleri destekleyen, ama Paris'teki Jakoben benzerlerine özdeş bir geçmişe sahip olan *sectionnaire*lerdi. (Hali vakti yerinde olanlar ölüm listesinde orantısız ölçüde yer bulsa da, Lyon'da yoksulların zenginleri idam ettiği fikri düpedüz mit gibi, görünüyor.) Mahkûm edilenler arasında çok sayıda ipek imalatçısı vardıysa da, en az kırk tane de dokumacı kalfası vardı. Paris'te şapkacılar, marangozlar, terziler ve bakkallar gibi Jakoben destekçisi militan tedarik eden zanaatlar, Lyon'da Jakoben karşıtı tabanı oluşturmuş gibi görünüyor. Diğer meslekleri çilingirler, köşkerler, bakırcılar, hancılar, kafe sahipleri, garsonlar, biracılar (epeyce), sirkeçiler, limonata satıcıları, muhasebeciler, mimarlar, çikolatacılar, kasaplar, fırıncılar, mumcular, doktorlar, süt anne bürosu müdürü, arabacılar, ev hizmetçileri, boyacılar, çorapçılar, tülbent işçileri, iki davulcu, iki "müzisyen," üç oyuncu (yeşil odada Collot'yla karşılaşmamış), perukçular, tuhafiyeciler, dikişçiler, ressamalar, iki kadın kuaförü, bir aktar, bir kayıkçı, matbaacılar, yirmi yaşında bir matematik öğrencisi, bir kömür madencisi, balıkçı kadın Pierrette Butin, bir pastacı, bir kâtip, noterler, avukatlar, "işsiz" diye listelenen çok sayıda genç, basitçe ama mahkemenin amaçları bakımından yeterli bir biçimde "*fanatique*" olarak sınıflandırılan kırk beş yaşındaki Jacqueline Chataignier temsil ediyordu. Giyotini boylayan son kafilede cellat Jean Ripet ve yardımcısı da vardı; aylarca sıkı çalışmaları hayatlarını kurtarmaya yetmedi. Onların idamı için Clermont-Ferrand'dan bir meslektaş özel olarak getirtildi.

Kuşatma sırasında yoğun bombardıman altında da çok sayıda Lyonlu öldüğü için, Lyon toplumunun bütün bir insan dünyası imha olmuştu. Travma, iyileşmesi birkaç kuşak alan ve bugün bile Lyonluların Paris ve Parislilere fazla ısınamamasına neden olan yaralar bıraktı. Ama büyük ipek *fabrique*in uzun erimli önemi ve Napoléon İmparatorluğunun yarattığı muazzam pazar genişlemesi nedeniyle Lyon, ekonomik olarak canlanmayı kısmen başardı. Federalist liman kentleri Marsilya, Bordeaux ve Toulon'un ekonomik kaderi, Lyon ölçeğinde kitlesel idamlardan kurtulmuş olmalarına rağmen, kimi yönlerden daha uzun süreli bir felçleşme oldu.

Ville-Sans-Nom'da (Adsız Kent –Marsilya'ya verilen ad) *représentant-en-mission* Barras ve Fréron, Fouché ve Collot kadar toptan temizliğe kararlı gibi görünüyorlardı. "Marsilya," diyorlardı, "*patrien*in başına bela olan neredeyse bütün kötülüklerin ilk ve ezeli nedenidir." Couthon gibi, dikbaşlılığını açıklamak için Rousseau'dan bir coğrafya teorisi ödünç aldılar. "Bizzat doğası itibarıyla," Marsilya kendini ayrı görüyordu. "Onu Fransa'nın geri kalan kısmından ayıran dağlar, ırmaklar, kendi dili federalizmi besler... kendileri için yasa istiyorlar; yalnızca Marsilya'yı görüyorlar; onların ülkesi Marsilya'dır; Fransa hiçtir." Vardıkları sonuç Couthon'unkiyle aynıydı. Kentin refahının ve gururunun belkemiğini oluşturan ticari elit bertaraf edilerek inatçı yerelciliğin kökü kurutulacaktı. Ne var ki, bu işi yerine getiren Devrim Mahkemesi, hukuksal biçimlere Lyon'daki mahkemeden daha duyarlıydı. Mahkemenin huzuruna çıkan 975 mahkûmun neredeyse yarısı beraat etti. Ölümüne mahkûm edilen 412 kişi, yerel toplumun kaymak tabakasıydı: *Ancien régime* kapitalizmine özgü bir biçimde, statüleri ve servetleri bakımından bir ayakları soylulukta bir ayakları burjuvazide olan kişiler. Örneğin doğuştan soylu olan ama kendisini bir *commerçant* olarak tanımlayan; zarif Solon Caddesinde oturan; sabun fabrikaları, antrepoları, konutları olan; Karadeniz yünü, sömürge şekeri ve kahvesinde hissesi bulunan Joseph-Marie Rostan da bunların arasındaydı. Mahkemeye "Soylu olup olmadığımı bilmiyorum," dedi. "Bir tüccar olmaktan keyif aldım." Toplum nezdinde lekelenmesi karşısında duyduğu şaşkınlık, Jakob devrimin anti-kapitalizminin güzel bir tanığıdır. Rostan, tüccar olduğunu söylemekle soyluluk suçlamasını hafifleteceğini sandı,

ama onu yargılayanların gözünde mesleği, soyluluğu güçlendir-mektedir. Onun gibi birçok kişi, Antoine Chegarry, Jean-Joachim Dragon ve Honoré-Philippe Magnon gibi, aynı cezayı aldı.

Bütün Fransa bu şekilde acı çekmedi. Otuz beş yıl önce Donald Greer, Terör dönemindeki bütün idamların yüzde 90'ının, seksen altı departmanın yalnızca yirmisinde gerçekleştiğini gösterdi. Bu konuda özel bir statüsü bulunan Paris hariç, bu alanların tümü savaş bölgesiydi: Midi'nin ya da Rhone Vadisinin federalist ka-lelerine, Koalisyonu ve batıda Vendée merkez olmak üzere, ayak-lanmaya karşı savaş alanı. Lyon ve Nantes'taki Terör cehennemi sırasında, Grenoble ve Besançon gibi, temsilcilerinin dikkatli pragmatizmi ve şans eseri bir savaş bölgesinin dışında olma-ları nedeniyle Yıl II'nin iç şiddetinden kurtulan büyük kentler var-dı. Federalist yürüngenin içinde Cumhuriyete bariz bir biçimde itaatkâr kalan –özellikle Lyon ya da Bordeaux'yla ilişkileri, bü-yük kentlerin Paris'e yönelik duyguları kadar zehirli olduğu için–daha küçük kasabalar vardı. Bu küçük kentlerin gıda tedarikine dolaysız tehdit, Paris'ten ya da ordudan değil, büyük komşula-rından gelmekteydi. Bu yüzden, düşmanımın düşmanı dostumdur ilkesine uygun olarak, Clermont-Ferrand ve Le Puy gibi kasabalar, Lyon'un üzerine çöken *bleuler* için verimli bir asker kaynağıydı.

Sayırsız başka yerde Terör, pek adına lâyık davranmadı. Örne-ğin Greer'e göre, on ila elli idam gerçekleştiren Meurthe'de Dev-rim Mahkemesinin tutanakları sansasyonel okumaya yol açmaz. Saint-Just ve *en mission* meslektaşları Lebas, zenginlere zorunlu borç yüklemek için özel bir komisyon kurmasına rağmen, *chef-lieu* Nancy dışında, departmanda Terör tavsayıp sonuçsuz kaldı. Hafif süvarilerle çalışan yirmi yaşında eski bir postacı, eski üni-formasındaki zambağı öptüğü için askeri mahkemeye verilir. Üç köylü orduya vermeleri gereken bir araba yulaf çalmakla ve bir araba yulafı da saman ve gübreyle karıştırıp bozmakla suçlanır; ama kesin kanıt bulunmadığı için aklanırlar. Aralık 1793'te bir balıkçı "Yaşasın XVI. Louis" diye bağırıldığı için yargılanır; ama "Katolik dini cehenneme, Fransa'ya Müslümanlık gelsin," diye de bağırıldığı için, sarhoş, deli ya da hem sarhoş hem deli olduğu so-nucuna varılır. Ocakta Vattal adında yirmi iki yaşında bir asker herkesin içinde, "Krala hizmet ettiğimde param vardı, şimdi Ulusa

hizmet ediyorum, bana hiç maaş verilmiyor ve sefilim," dedi, ama "Bu yüzden sıçarım Ulusa... bir yurttaş değilim ve kral için ölürüm," diye de ekleyerek bu tehlikeli ama inkar edilemez gerçeği berbat etti; kral için ölmesine izin verildi. Ama bu köy dramlarında her Vattel'in eşit sayıda karşıtı vardı –örneğin Lunéville'de kralcılıktan ötürü değil, ütopyacılıktan (özel olarak *loi agrairei*, yani bütün tarım topraklarının köylüler arasında bölüştürülmesini vaaz ettiği için) tutuklanan okul müdürü Nicolas Tronquart.

Demek ki Terör, coğrafyası bakımından oldukça seçiciydi. Darbesinin sertliği, *représentant-en-mission*ların gayretine ya da gevşekliğine; yerel devrimci komitelerin işlerini ele alma ciddiyetine; halk derneklerinin militanlığına; bir kasabanın *armée révolutionnaire*lerin yolu üzerinde olup olmamasına ve bu yüzden *arméelerin* belirli bir bölgede ne kadar uzun süre kaldığına bağlıydı. Yine de Lyon ve Marsilya deneyiminden yola çıkarak genelleme yapmamak önemli olduğu gibi, Terörü korkunç bir anekdotlar kümesi, ulusal ölçekte "ortalama" bir kasabanın tarihi için marjinal olacak şekilde görelileştirmemek de o kadar önemlidir. Gerçekten de savaş ya da isyan merkezleri olan alanlarda yıkıcı bir etki yarattıysa da, bu aynı alanlar Fransa'nın ekonomik açıdan dinamik çeperinde de yer almaktaydı. Her tarihin durmadan işaret ettiği gibi, Jakobenler mülkiyete büyük saygı göstermelerine rağmen, savaşları ticari kapitalizme karşı bir savaştı. Başlangıçta niyetleri öyle olmamış olabilir, ancak "zengin benciller"e karşı aralıksız retorikleri, ticari ve mali seçkinlerin federalizmle suçlanması, pratikte ticari ve sınai girişimin de –ordunun hizmetine çekilmedikçe– saldırıya uğraması anlamına geldi. Devrimin büyük zayıflığının, on sekizinci yüzyıl Fransa'sının büyüme alanları –Atlantik ve Akdeniz limanları, kuzeyin ve doğunun tekstil kentleri, büyük Lyon metropolü– olması şaşırtıcı değildi. Marksist teorisinin uzun süre Devrimin esas yararlanana olduğuna inandığı "burjuvazi" aslında Devrimin baş kurbanıydı.

Dahası, sınırlı bir Terör görüşü, Yıl II'nin en korkunç kötülüğüne ilişkin bir irdelemeye zor dayanır: Fransa'nın bir bölgesinin tamamının toptan imhası. Terör, Saint-Just'ün "cumhuriyet, ona karşı olan her şeyin imhasına dayanır," vecizesini, hiçbir yerde Vendée bölgesinde –komşu Loire-Inférieure ve Maine-et-Loire departmanları dahil– olduğu kadar hayata geçirmedi.

Charette'in Nantes'ı alamamasıyla birlikte savaşta durum tersine dönmüştü. Yazın sonuna gelindiğinde cumhuriyetçi ordular, Mainz savunmasından serbest kalan alaylarla ve *levée en masse*in ilk büyük tertibiyle takviye edilmişti. Cholet'de, 17 Ekimde asiler önemli bir savaşı kaybetti, ama uyumlu bir askeri liderliği de kaybetti. Charette'in ordusu, Cathelineau Nantes önünde ölünce genç La Rochejaquelein'in eline geçen ana Büyük Ordudan kopmuştu. Büyük Ordu, olasılıkla kıyıya bir İngiliz çıkartmasıyla (gerçekleşmedi) bağlantı kurma umuduyla, 19 Ekimde Loire Irmağını geçti. Bu göçebe ordu, yirmi bini bulan savaş dışı kadın, çocuk ve papazın oluşturduğu büyük bir kafiyle birlikte üç ay boyunca Bretonya ve Normandiya'da dolaşıp durdu; büyüyen cumhuriyetçi ordular tarafından taciz edildi ve ara sıra, mevzilerini korumaktan başka bir şey yapamadığı çarpışmalara girdi. Angers'de büyük bir muharebeyi kaybetti ve 23 Aralıkta Savenay'da, ordudan geriye kalanlar temizlendi; La Rochejaquelein köylü kılığında ormana sığındı. Böylece itibarını geri kazanan Westermann, Kamu Güvenliği Komitesine şunları yazdı: "Artık Vendée yoktur, yurtttaşlar, kadınları ve çocuklarıyla birlikte özgür kılıcımızın altında can vermiştir. Onu Savenay bataklığı ve çamuruna gömdüm. Bana verdiğiniz emirlere uyarak çocukları atların ayakları altında ezdim, kadınları katlettim... artık haydut doğuramayacaklar. Başıma kakılacak esirlerim yoktur."

Gerçek Terör üslubu bakımından, Westermann, gayretkeşliğini göstermek için abartmış olabilir. Ama bir imha politikası, fiilen başlamamış olsa bile kısa süre içinde Vendée'de zahmetli bir gerçeklik haline gelecekti. Yazın başında, General Beyssier, Cumhuriyet haydutlarıyla savaşmak zorunda kaldığı için haydut acımasızlığıyla savaşmakta fayda olduğuna karar verince, imha politikası duyurulmuştu. Bunun anlamı, aralık ayında kent merkezlerinde olağanüstü acımasız bir Terörizmdi. Yalnızca aralık ayında Angers'de iki yüz, Saint-Florent'te iki bin mahkûm idam edildi. Nantes ve Angers'deki kalabalık hapisanelerden Pont-de-Cé ve Avrillé gibi yerlere getirilen üç ila dört bin mahkûm tek seferde kurşuna dizildi.

En rezil katliamlar Nantes'ta oldu; *représentant-en-mission* Jean-Baptiste Carrier, giyotini, Loire Irmağında "dikey tehcir" dediği yöntemle takviye etti. Düz tabanlı mavnaların yanlarında su seviyesinin altında delikler açılır; tekneleri geçici olarak su yüzünde

tutmak için deliklerin üzerine tahtalar çivilenirdi. Elleri ve ayakları bağlanan mahkûmların konulduğu tekneler, akıntıya kapılmaları için ırmağın ortasına doğru itilirdi. Cellat-kayıkçılar tahtaları kırıp ya da kaldırıp yandaki teknelere atlarken, kurbanlar içeriye dolan suyu çaresizce izlerdi. Atlayıp hayatta kalmaya çalışanlar suyun içinde kılıçla öldürülürdü. Bu boğma yöntemi başta papazlarla sınırlıydı ve geceleri gerçekleştirilirdi. Ama bastırmada öne çıkan *sans-culotte* “Marat bölüğü”nün mizah yollu “cumhuriyetçi vaftiz” ya da “ulusal yıkanma” dediği şey rutinleştirdi ve gündüz gözüyle uygulanır oldu; bazı görgü tanıkları hayatta kalıp, olayları tasvir etti. Bazı durumlarda mahkûmların giysileri ve eşyaları çıkarılırdı (her zaman askerler için ekstra bir kazanç); bu durum “cumhuriyetçi evlilik” anlatımlarına yol açtı: Teknelerde genç erkek ve kadınlar çıplak birbiriyle bağlanıyordu. Bu şekilde can verenlere ilişkin tahminler büyük farklılık gösterir, ama kesinlikle iki binden az değildi ve dört bin sekiz yüzü bulması epeyce olasıdır.

1794’ün ilk iki ayında Vendée’de olanlar daha merhametli değildi. Cumhuriyetçi yeniden fetih stratejisi önceki yaz belirlenmişti ve geçerli “savaş kuralları”ndan köklü bir kopuşun işaretiydi. Vendéelilerin en büyük varlığı, ana üslerinin gücü olduğu için, düşmanları onu yok etmeye kararlıydı. Ordugâhlar, garnizonlar ve cephanelikler gibi alışılmış askeri hedeflerin yanı sıra, bölgenin bütün toplumsal ve ekonomik altyapısı, içinde gizlenenler ateşe verilinceye kadar parçalanacaktı. Ekinler yakılacak, çiftlik hayvanları kesilecek ya da el konulacak, ahırlar ve kulübeler yerle bir edilecek, ormanlar ateşe verilecekti. Daha da kötüsü, nüfusun savaştan ve savaşmayan kesimleri arasındaki ayrımlar bulanıklaşacaktı. Kadınların ve çocukların asilere destek verdiği, hatta bazen onlarla birlikte savaştığı biliniyordu. Bu yüzden onlar da “imha” emri kapsamında olacaktı. Asi birlikleri kabul ettiği bilinen her kasaba veya köy derhal haritadan silinecekti. Vendée’deki kıdemli militan komutan Ronsin sistematik insansızlaştırmayı bile önerdi; “haydutlar” tehcire tâbi tutulup, bütün Fransa’ya dağıtılacak ya da Madagaskar’a gönderilecekti. Onların yerine “saf” Fransız koloniciler yerleşecek ve suçla lekelenmemiş aileler yetiştirecekti. Yirminci yüzyılın teknolojik cinayetlerinin daha da uğursuz haber-cileri vardı. Carrier su kuyularına arsenik koymayı önermişti. Wes-

termann, Vendéelilere bir fıçı zehirli brendi göndermeyi düşündü (kendi askerlerinin de yanlışlıkla içebileceğinden korkmasına rağmen). Rossignol, saygın kimyacı Fourcroy'dan, "düşmanı yok edebilen, uyutabilen ya da boğabilen madenler, gazlar [*fumigations*] ya da başka araçlar" kullanma olanağını araştırmasını istedi.

Teknoloji ve bürokrasinin evlenmesi yoluyla kitlesel ölüm üretimi, bir buçuk yüzyıl daha beklemek zorunda kalacaktı. Ama şubatta ve martta olanlar yeterince kötüydü. Askeri ayaklanma az çok sönünce, cumhuriyetçi ordular bütün bölgede bir "etkisizleştirme" yürüyüşüne başladı. General Turreau'nun on iki "cehennem kolu," yollarına çıkan her canlıyı öldürmeye (doğrudan emir verilmese bile) teşvik edildi. Bu fark gözetmeyen katliam kaçınılmaz olarak yanlış tarafta olanları da içine aldı. Machecoul'a yakın bir yerde yaşayan hali vakti yerinde bir çiftçi ve kusursuz cumhuriyetçi olan Honoré Plantin'in ailesi o kasabadaki Vandée katliamından kurtuldu, ama cehennem kollarından kurtulamadı. İlk ziyaretlerinde üç oğlu ve bir damadı öldürüldü; ikinci kez geldiklerinde son oğlu, karısı ve on beş yaşındaki kızları katledildi. O sırada akla gelebilen her vahşet, savunmasız ahaliye yaşatıldı. Kadınlara tecavüz edildi, çocuklar öldürüldü, sakat bırakıldı. General Cordellier baruttan tasarruf etmek için askerlerine top yerine kılıç kullanmalarını emretti. 23 Ocakta Gonnord'da General Crouzat'ın kolu, iki yüz yaşlı insanı, anneler ve çocuklarla birlikte, kazdıkları bir çukurun kenarında diz çöktürdü; sonra kendi kazdıkları mezara düşecek şekilde kurşuna dizdirdi. Kaçmaya çalışanlar yerli bir Yurtsever duvarcının çekiciyle yere serildi. Çukura kürekle toprak atıldığında otuz çocuk ve iki kadın hâlâ sağdı ve öyle gömüldü.

Bu dehşetlerin yaşandığı her yerde olduğu gibi, cumhuriyetçi tarafta gördükleri karşısında midesi bulanana ve daha sonra yıllarca katliamların etkisinden kurtulamayanlar vardı. Askeri levazım genel temsilcisi Beaudesson, "her yaştan ve her iki cinsten, kendi kanlarında yüzen, çıplak ve en gaddar ruhun irkilmeden hayal edemeyeceği durumda babalar, anneler ve çocuklar gördüğünü" yazmış.

1794 Nisanının ortasında Vendée'nin askeri etkisizleştirilmesi az çok tamamlandı. Bir zamanlar heybetli Büyük Kraliyet ve Katoлик Ordusunun hayatta kalan komutanları Stofflet ve Charette'ti; ikisi de taciz, pusu ve âni baskınlardan oluşan bir *petit guerre*

yoluna başvurmuş, meydan muharebelerinden kaçınmış ve yakalanmamıştı. Ama memleketleri, cumhuriyetçi generallerin vaat ettiği gibi artık bir çöldü; çiftlikleri yakılıp kül edilmiş, büyük sığır sürüleri boğazlanmış, köyleri yerle bir edilmiş ve insansızlaştırılmıştı. Diğer ayaklanma merkezleri gibi adını da kaybetmişti; bundan böyle Vengé (İntikamı Alınmış) olarak anılacaktı.

Vendée'den yana tarihçilerin kitlesel nüfus kaybına ilişkin iddialarına araştırmacıların kuşkuyla bakması âdet olmuştur; Donald Geer'in bütün Terör dönemi boyunca bütün departmanlar için verdiği toplam kırk bin ölü rakamı makul kabul edilmektedir. Ama Yıl II'de Vendée'de, bu kayıpların yukarıya doğru önemli ölçüde düzeltilmesini gerektiren devasa boyutlarda bir insan felâketinin gerçekleştiğini görmek için, Reynald Sécher'in katliamları "soykırım" olarak nitelemesini kabul etmek gerekmez. Aynı konuyla ilgili kitabı makul bir araştırma modeli olan Jean-Clément Martin, Vendée, Loire-Inferieure ve Maine-et-Loire'daki kayıplar için toplam çeyrek milyonun biraz altında ya da bütün bölge nüfusunun üçte biri tutarında bir rakam verir. Üstelik bu rakam, savaşta hayatını kaybeden on binlerce cumhuriyetçi askeri kapsamaz.

Bir kıyametin kanıtlarıyla karşılaşınca, bilimsel nesnellik adına yüzünü çevirmek tarihçilere itibar kazandırmaz. Doğrudur, Vendée'deki olaylar savaşın doğasında vardı (en kötü kasaplıklar muharebeler bittikten sonra olmasına rağmen); doğrudur, Vendéeli asiler de ayaklanmanın ilk evrelerinde katliamlar gerçekleştirdi. Ama Fransız Devrimi hangi siyasal erdem iddialarında bulunursa bulunsun, hiçbirisi, Yıl II kışının vicdansız katliamlarını herhangi bir ölçüde haklı gösterecek kadar güçlü olamaz. Vendée'nin tarihini, sanki bir sapmaymış gibi, Devrim tarihinin geri kalan kısmından kopuk bir kategoriye sokmak da hiç doğru değildir. Orada gerçekleştirilen imhalar, aslında, hasımlarını insan olmaktan çıkaran ve topyekûn zafer ile toptan sönme arasında bir orta nokta bulamaz hale gelen bir ideolojinin mantıksal sonucuydu. 10 Ağustos devrimini yorumlayan Robespierre, "bir kan ırmağının Fransa'yı düşmanlarından ayıracak" olmasına sevinmişti. O ırmak şimdi taşıyordu; akıntı hızlıydı, ama Cumhuriyeti nereye götürmekte olduğunu, Dürüstün yakınları dışında kimse bilmiyordu.

Alçaklık Siyaseti

I DİŞİ KURLAR VE DİĞER TEHLİKELER

"En korkunç rüyanın gerçeklikten daha az korkunç olduğu bir yerde, bir hapishane hücresinde uyanmak kadar acımasız bir şey bilmiyorum." Jean-Claude Beugnot, Napoléon İmparatorluğunun bir bakanı olarak bulunduğu yüksek konumdan geçmişe dehşet içinde, 1793'ün sonunda Canciergerie'de geçirdiği aylara tiksinererek bakıyordu. Geri dönüp baktığında, yüzlerce kişi en uydurma bahanelerle giyotini boylarken, hayatta kalmış olmasına da şaşıyordu.

Terör sırasında Paris'te elliden fazla tutukevi vardı. 17 Eylül Şüpheliler Yasası, tutuklama ölçütlerini o kadar esnekletirmişti ki, aralığın başında hapishane nüfusunu yedi bine çıkarmıştı. Mahkûm sayısı o kadar arttı ki, siyasal tutuklular konusunda uzmanlaşacak yeni alanlar bulundu. Bu yerlerden, eski Genel Mültezimlerin (bir kısmı baharda giyotine gidecekti) karargâhı ve muhteşem Palais de Luxembourg gibi bazılarına, ilahi adalet düşünülerek el konulmuş olabilir. Ne ki, yer büyük bir sorundu; kışlalar, manastırlar, okullar, ünlü Jansenit ruhban okulu ve Port-Royal (adı değiştirilip Port-Libre yapıldı) kütüphanesi, tutukevlerine dönüştürüldü.

Bu hapishanelerin içinde, Ile de la Cité'deki Conciergerie, en uğursuz üne sahipti (ondan sonra ikinci sırada, sağlıksız ve nemli Sainte-Pélagie geliyordu). Beugnot "büyük bir ölüm bekleme odası" diyordu, çünkü sanıkların mahkemeden önce toplanma merkezi ve adi suçlular için bir hapishane görevi görmenin yanı sıra, hüküm verildikten sonra idamı bekleyenlerin geçici barınma yeri de. Genellikle geceleri, hapishanenin köpekleri saat başlarını duyuran saat kulesinin çan sesine havlarken, hastalardan ve korkuya kapılanlardan gelen hıçkırık ve inleme seslerini dinlemekten Beugnot'nun gözlerine uyku girmiyordu.

Conciergerie o zamanın standartlarına göre bile berbat bir delikti; bu görkemli mimari çevrenin (çünkü eskiden prens konutuydu) içinde olağanüstü bir pislik yaratmayı başaran bir yerdi. Hayatta kalıp hikâyesini anlatan başka bir sakini, gazeteci Claude-Françoise Beaulieu, birçok mahkûmun burayı Dante'nin Cehennem'inin alt tabakalarından biriyle, kusmuk ve pislik kokan bir haşarat yuvasıyla karşılaştırdığını anlattı. Beugnot bir buçuk metrekairelik hücre (büyük odalardan biri), annesini öldürmekle suçlanan ve Beugnot'nun deli olduğundan kuşkulandığı kırk yaşında bir adam ile "suçlu aristokrasiden" daha sevimli genç bir kalpazanla paylaştı. Herkes bu kadar perişan değildi. Zengin mahkûmlar (Marie-Antoinette gibi) *à la pistole* ağırlandılar; yani ilk ay on iki kuruş olmak üzere yirmi yedi liraya bir yatak alabiliyorlardı. Bu meblağ peşin ödenebildiği için, Devrim Mahkemesi'nin sağladığı canlı devridaim, bunu hapishaneler için önemli bir gelir kaynağı haline getirdi. Sainte-Pélagie'de gelen mahkûmlara sorulan ilk soru şuydu: "*As-tu de la sonnette?*" (Şıngırdayan eşyan var mı?) Parası olmayanlar (büyük çoğunluk) *à la paille*, havasız ve susuz, hacet giderme yeri olmayan küçük *cachot*larda saman üzerinde yatardı. Bir süre sonra mahkûmlar aldırmamaya başlar, vücutları bitli ve açık yaralarla kaplı, kendi pisliklerinin içinde uyurdu. Rutini değiştirmek için, "Paris Caddesi" olarak bilinen uzun, loş koridorun sivri kemeri altında birlikte volta atabilir, kaçışan sıçanları izleyebilir ve en son gelenlerle ilgili dedikodu alışverişi yapabilirlerdi.

Bununla birlikte gündüz bütün erkek mahkûmların dört gözle beklediği bir an vardı. Öğleye doğru kadınlar *à la pistole* koğuşlardan ikinci kattaki açık avluya inip ellerinden geldikince yıkanır ve giysilerini yıkardı. Erkekler parmaklıkların arasından sohbet edebiliyor, kadınların ayakta durabilmesine hayran kalabiliyor, hatta biraz flörtleşebiliyorlardı. Bunu izleyen yemekte erkekler, yalnızca bir parmaklıkla ayrılan kadınların yanı başına konulan banklara oturuyorlar; böylece kısa bir süreliğine de olsa, sokulganlık yanılsamasını yaşıyorlardı. Beugnot bu anların birinde "Eglé"yi keşfetti. Eski *gardes françaises* komutanı, altmış altı yaşındaki Dük de Châtelet'yi soğukkanlılığını yitirdiği için azarlıyor, bu şekilde devam etmenin bir düke yakışmadığını sert

ve açık bir biçimde anlatıyordu. Dük'ün ciddiyetini kaybetmesini onaylamaması, Beugnot'ya onun kaliteli bir kadın olması gerektiği hissini verdi.

Eglé aslında son iki yıldır Fromenteaux Caddesinde yaşayan bir fahişeydi. Sanatı Devrimden zarar görmüş olabilir; çalıştığı sokaklarda, her fırsatta yeni düzenden hoşnutsuzluğunu açıklardı. Bu tiratları nedeniyle ihbar edildi, aynı işi yapan bir arkadaşla birlikte tutuklandı ve Conciergerie'ye getirildi. İlkel kralcılığı o kadar tutuklu ve o kadar etkileyici ifade edildi ki, Beugnot'ya göre, Chaumette iki kızı Marie-Antoinette ile aynı zamanda mahkemeye getirme fikrine kapıldı. Komün *procureur*ü için, aynı kağnıyı paylaşan üç orospu görüntüsü, eski kraliçeye ilişkin *sans-culotte* görüşün güzel bir simgesel ifadesi olacaktı. Bu düşünce Devrim Mahkemesi için gereğinden fazla çirkindi. Ama Kraliçe ile sokak fahişeleri aynı arabayı paylaşmamalarına rağmen kaderleri birbirine dolaşık kaldı; çünkü Marie-Antoinette'in boynu vurulduktan üç ay sonra Eglé'nin iddianamesi okununca, onu Kraliçe ile "komplo ilişkileri" içinde olmakla suçlayan bir madde içerdiği görüldü. Kral yanlısı olduğunu ve pişman olmadığını neşeyle kabul etti, ama Beugnot'nun bildir-diğine göre, sorgucu "komplo" meselesine gelince omzunu silktili ve şu ironik cevabı verdi: "Ne güzel ve *ma foi* kesinlikle biraz kafanız çalışıyor, ama ben, sizin dul Capet dediğiniz ve yerden göğe kadar Kraliçe olan kişinin suç ortağı, geçimini sokak köşelerinde kazanan ve onun mutfağında en düşük hizmetçi bile olamayacak ben; tam da sizin gibi madrabazlara ve gerizekâhlara göre." Tuhaf bir biçimde bu cüret, jüriden birinin onun sarhoş olduğunu ilan etmesine yol açtı. Arkadaşı gebe olduğunu itiraf edince bağışlanma şansını yakaladı. Diğer yanda Eglé ne sarhoş ne de gebe olduğunu, söylediği her sözü bilerek söylediğini ısrarla savundu ve dolayısıyla ölüme mahkûm edildi. Zamanı gelince, Beugnot'nun gösterişli romantizmle anlattığına göre, "bir kuş gibi kağnının üzerine sıçradı." Eglé, 12 Aralıkta giyotinle idam edilen mahkûmların resmi listesinde sözü edilen "fahişe Catherine Albourg" olabilir.

Chaumette'in dalaveresine ilişkin Beugnot'nun anlatımını doğrulamanın bir yolu yoktur. Ama Paris'te Kraliçeye karşı duygunun şiddeti göz önüne alındığında, çok da uzak bir ihtimal gibi görünmez. Dantoncu Kamu Güvenliği Komitesi baharda ve yazın

onu mahkemeye çıkarma konusunda biraz isteksizlik gösterdiği için, Hébert onları devrimci ilmihaldeki en son günah olan “*modératisme*”den ötürü dövmek için bu konuyu bir sopa olarak kullanıyordu. Temmuzda politika ve personel değişince, sistematik bir değersizleştirme ve insanlıktan çıkarma süreci başladı. Anne olarak Marie-Antoinette’in sıkça hastalanan oğluna ve kızına gösterdiği duyarlılığa ilişkin haberler sızıyordu. Çare, yedi yaşındaki Louis-Charles’ı ondan ayırmaktı; bundan sonra Cumhuriyetin koruması altında olacaktı. Yarım saat çaresiz ağladıktan ve yalvardıktan sonra, Kraliçenin hemen bir altındaki odaya götürüldü; ölünceye kadar günlerce hıçkırarak onu dinledi. Louis’yi örnek alarak çok titizlendiği oğlunun eğitimi, daha sonra giyotini boylayacak Simon adında yarı cahil bir kunduracıya emanet edildi. Zaten hasta ve olasılıkla kendisinden önceki büyük kardeşi gibi tüberküloz olan çocuk, annesinin ve halasının ölümünden sonra, karanlıkta ve pislik içinde yaşayan kafeslenmiş bir hayvan muamelesi görecekti; 1795’te öldü.

Aşağılamanın yoğunluğunu korumanın yanı sıra, kaçma olasılığını da önlemek için, Marie-Antoinette, ailesinden geriye kalanlardan da koparıldı. 2 Ağustosta gece yarısı uyandırılıp Temple’den Conciergerie’ye götürüldü; orada zemin kat koridorunun sonunda ve yirmi dört saat onu korumakla görevli iki jandarmanın hemen yanında, üç buçuk metreye iki metrelik bir odada kaldı. Ayın sonunda yarım yamalak bir kurtarma girişimi oldu, ama muhafızlardan biri paniğe kapılıp onu tekrar hücreye yönlendirince başarısızlıkla sonuçlandı. 12 Ekimde, zayıf ve bitkin düşmüş Marie-Antoinette, sorgu için yakındaki Mahkemeye götürüldü. Hébert, *Père Duchesne*’deki küfür ve hakaretlerini arttırarak kamuoyunu hazırlamıştı. Bu yüzden genellikle yırtıcı bir hayvan olduğu söyleniyordu: “Avusturyalı dişi kurt” ya da “baş dişi kaplan,” “susuzluğunu Fransızların kaniyle gidermek zorunda olan... bütün yoksul Parislileri diri diri fırında kızartmak isteyen... Nancy’de ilk özgürlük askerlerinin katledilmesine neden olan ucube” vesaire. Bu zalimliklerin hepsini yapmamış olsa bile diye yazıyordu Hébert (Saint-Just’ün “Kimse suçsuz hüküm süremez” belirlemesini tekrarlayarak), sırf Kraliçe olmak onu mahkûm etmeye yetiyordu, çünkü egemen olanlar insanlığın en ölümcül

düşmanlarıdır. Bu tür yaratıklar, doğaları gereği biyolojik olarak tehlikeli oldukları için, “bir kralı ya da kral olması mukadder olanları ya da krallığın suçlarına ortak olanları öldürmek her özgür insanın görevidir.” Bu konuda, örneğin Sylvain Maréchal’in vahiy niteliğindeki oyunu *Le Dernier Jugement des Rois*’da (Kraların Mahşer Günü) ifade edilen genel ultra görüşü papağan gibi tekrarlamaktan başka bir şey yapmıyordu; oyunda Büyük Katerina, İmparator II. Francis, Papa, Britanyalı “George Dandin” ve bunların İspanyالی, Napolili, Sardinyalı ve Prusyalı kardeşlerinin şahsında “taç giymiş ucubeler,” *sans-culottelar* tarafından volkanik bir adaya götürülmekte ve son perdede kaynayan lavların içinde yok edilmekteydiler.

Maréchal’in oyunu kralların yalnızca despotizmine değil, ahlaki çürümüşlüğüne de büyük vurgu yapıyordu. *Sans-culotte*’u retorik bir soru sorar: “Aynı zamanda hem bir Krala hem ahlaka sahip olabilen bir ulus hiç var olmuş mudur?” Yanardağ patlamadan önce hükümdarlar, görünüşten ibaret olan gururlarını kaybedip karakteristik kötülüklerine başlar; kraliyet asalarıyla ve haçlarla birbirlerine saldırırlar; şehvet düşkünü Katerina, ilgilenen herkesi bir mağaraya davet eder. Bu, adaya sürgün edilen yaşlı bir adama açıklandığına göre, “özgür bir adam, *par excellence* bir yurtsever” olan *sans-culotteların* tam tersiydi; *sans-culottelar* “ekmeklerini alınlarının teriyle kazanan; çalışmayı seven, iyi oğul, iyi baba, iyi koca, iki akraba, iyi dost ve iyi komşu... olan *temiz yurttaşlar*.”

Marie-Antoinette’e (aslında Terör döneminde ondan sonra giyotine giden herkese) karşı açılan dava da aynıydı. Cismi, düşüncesi ve yaptıkları özü itibarıyla kirliydi. Komploları ahlaki alçaklıktan kaynaklanmaktaydı. Mahkeme başkanı Herman tarafından ilk sorgulamada, örneğin Louis’yi ruhban karşıtı yasayı veto etmeye zorlayan ve Varennes’e kaçıışı örgütleyen başa çıkılmaz eş olarak gösterildi. Kontrol edilemez bütün kadınlar gibi, aynı zamanda paragöz ve müsrifti; “yurtseverlerin altınını ülke dışına çıkardı.” 1789’da Versailles’da İsviçreli muhafızların rezil “seks partisi,” egemenlik şehvetinin başka bir örneğiydi. Kraliçe aleyhine ifadeye çağrılan kırk bir tanıktan biri, yatağının altında şişeler gördüğünü, niyetinin askerleri sarhoş etmek olduğuna inandığını söyledi.

Ahlaksız karakterine ilişkin tanıklıklar, Hébert'in bizzat müdahale edip Louis-Charles'a imzalattığı ifadeyle son buldu; ifadeye göre, annesi ile halası ona mastürbasyon yapmayı öğretmiş ve onu enseste zorlamıştı. Bu gayretler çocuğu fiilen yaralamış ve Hébert'in iddiasına göre (ama gerçeğin tam tersine), onların yanından alındıktan sonra sağlığı iyileşmeye başlamıştı. İyi anne olmadığının başka işaretleri de vardı. Oğlunu erdemli bir cumhuriyetçi olarak yetiştirmek yerine, ona kralcılığı aşılamaaya çalışmıştı. "XVII. Louis" olarak hükümdarlık hakları nedeniyle yemeklerin önce ona ikram edilmesi bunun kanıtıydı. Vendéeli haydutların ünlü totemi, bir okla parçalanmış Kutsal Kalp (Kraliçenin dediğine göre, Mme Elisabeth'ten bir hediye), çocuğun eşyaları arasında bulunmuştu; bu da onu o barbar sürüsünün maskotu olmaya hazırladığını göstermekteydi. Erkek Capetlerden birini yok etmekle yetinmeyen Marie-Antoinette, şimdi diğerine de kötülük yapmaya kararlıydı. Bütün bunlar "doğaya aykırı" karakterinin, yalnızca entrikalarda "*féconde*" (sözcük tesadüfen seçilmemişti) olduğunun kanıtıydı.

Hepsinden önemlisi, savcı Fouquier-Tinville'in kanıt olarak sunduğu ve iki ülke savaşa hazırlanırken Kraliçenin Avusturya sarayıyla haince yazıştığını gösteren mektuplardı. Ama gerçekten aleyhte bu kanıtlar, daha genelleşmiş kişilik suikastı içinde yutuldu. Jüriye, huzurlarında büzülmüş duran beyaz saçlı kadının bir *furie*, 10 Ağustosta olabildiğince çok yurtsever öldürmek için zaman kaybetmesinler diye İsviçreli muhafızlara dişleriyle fişek açan biri olduğu söylendi. Bu tür hayvanların hızla imha edilmesi gerekiyordu.

Kaçınılmaz karardan sonra Marie-Antoinette tekrar Conceirgerie'ye götürüldü; orada ağladı, görüncesine son bir mektup yazıp çocuklarını ona emanet etti, üstünü değiştirip beyaz bir elbise, düz bir başlık ve yanında hapis haneye getirmeyi başardığı yüksek topuklu ayakkabı giydi. Saçları kesilip ölüme hazırlanan Marie-Antoinette, açık arabayı görünce irkildi; çünkü Louis'yi Devrim Meydanına götüren ve kendisini kalabalığın hakaretlerinden kurtaracak kapalı arabayı bekliyordu, en azından umuyordu. Arabayla sokaklardan geçirilirken dik oturan Marie-Antoinette, Jacques-Louis David tarafından bir merak konusu olarak çizildi ve ancak idam sehpasında son anda titremeye başladı. Onun yüzünde çok daha fazla korku -giyotin sırası gelince

Hébert'in gösterdiği türden bir korku- görmek isteyen Père Duchesne için bu yeterli değildi. "Kahpe son ana kadar korkusuz ve küstahtı. Bununla birlikte, kapaklanıp sıcak eli sıktığı [Hébert'in giyotin için kullandığı lakap *-jouer la main chaude*] anda bacaklarına söz geçiremedi." Birinci sayfasında duyurduğu gibi, yine de "dişi vetonun kafasının lanet kadının boynundan koparılışını kendi gözleriyle görmek Père Duchesne için en büyük keyif"ti.

Marie-Antoinette, o sıralarda Jakoben itaatkâr eş-anne ideolojisine karşı komplo kurmakla suçlanan tek kadın değildi. XV. Louis'nin son metresi zavallı Mme Du Barry Londra'ya yaptığı gezilerde akılsız davranmıştı; mücevherlerini Fransa'nın dışına kaçırmak için eski bakan Bertrand de Moleville ile de ayrıntılı hazırlıklar yapmıştı. Ama öyle görünüyor ki, bu konularda daha dikkatli olsaydı bile ünü peşini bırakmayacaktı. Sorgulandığı sırada, mahkemenin kafasında sahte Kontes Pidanzat de Mairobert'in *Mémoires du Du Barry*'si vardı: Ülkenin parasını rezil Abbé Terray ile işbirliği içinde mücevherlere, evlere ve gözdelere harcayarak çarçur etmişti. Özellikle zehirli bir polemik ona "bu hastalık fıcsısı; bu kötülük kuyusu; Fransa'nın maliyesini kemirmekle yetinmeyip yamyamlar gibi insan etiyle beslenen bu pis lağım," demekteydi.

Mme Roland bu ölçüde cinsel patofobiye maruz kalmadı, ancak yine de Jirondenlerin yargılanmasında tanıklık yaptıktan sonra, Sainte-Pélagie'ye dönüp "onurunu zedeleyen sorular"ın acısını çekti. Hayranı Buzot, Calvados'ta federalist bir isyan başlatma girişiminin elebaşlarından biri olduğu için, onunla ilişkileri konusunda sorgulanmış olması olası görünüyor. 8 Kasım'da Mme Roland'ın kendi duruşmasında Fouquier-Tinville, on gün önce yargılanıp idam edilen Jirondenlerle onu ilişkilendirmekte zorluk çekmedi. Ama onu da doğaya aykırı bir eş, evini -Jakoben ortodoksluğa göre, yurtsever evcimenliğin tahtı olması gereken bir yeri- fesat yuvasına dönüştüren biri olarak tasvir etmek için biraz çaba gösterildi. Evi çok fazla salon -aristokrat hâmilik ve kendini kabul ettirme çeşnili bir kurum- kokuyordu.

Aslında bu duruşmaların yapıldığı dönem, Devrimde cinsel siyasetin en fırtınalı evresine işaret eder. Kadınların kokart ve *bonnet rouge* takmasının uygunluğu konusunda feminist Cumhuriyetçi Kadınlar Derneği ile *poissard*lar arasında kavgalar patlak

vermişti. Claire Lacombe ve diğer militanlar, kadınların kokart ve *bonnet rouge* takmasının yalnızca makbul değil gerekli de olduğuna, hatta Ulusal Muhafızlara alınmaları gerektiğine inanıyorlardı. Eylülün sonunda Konvansiyon, giyimle ilgili bazı radikal talepleri kabul etmişti; ancak 28 Ekimde iki grup arasında, feministlerin feci dayak yemesiyle sonuçlanan şiddetli bir karşılaşma oldu. Konvansiyon kararından döndü ve 5 Kasımda Paris'teki bütün devrimci kadın kulüplerinin kapatılmasını emretti. Karar, Mme Roland'ın yargılanıp idam edilmesinden üç gün önce ve oyuncu Olympe de Gouges'un idamından iki gün sonra geldi. Olympe de Gouges, kendisini XVI. Louis'nin savunucusu olarak sunma cesaretini zaten göstermiş ve federalist çözümleri açıkça savunarak ve yönetim biçimini belirlemek için referandum çağrısında bulunarak bu günahını katlamıştı. Temmuzun yirmisinde tutuklandıktan sonra bile Robespierre ve Fouquier-Tinville'e saldırılarını, arkadaşları aracılığıyla Paris'in her tarafında, halka açık yerlere yapıştirarak yaygınlaştırmaya çalıştı.

Belirlenen aile yaşamı normlarından tehlikeli sapmalar olarak gösterilmeleri için harcanan çabalar göz önüne alındığında, bu kadınların tümünün (Jeanne Du Barry hariç) veda mektuplarında kendilerini sevecen ve vicdanlı anneliğin modelleri gibi göstermeleri şaşırtıcıdır. Germaine de Staël, Kraliçeyi tutkuyla savunmasında, onun hasta çocuklarına fedakârca bağlılığını vurguladı ve Fransa'nın kadınlarına seslenip, "fedakâr annelik" adına onun oğluyla yeniden birleşmesini talep etmelerini istedi. Olympe de Gouges orduda görev yapan oğluna mektup yazıp, Devrimin yersiz sapmasına ilişkin duygusunu yaymasını söyledi. Manon Roland, on iki yaşındaki kızı Eudora'ya yazdığı dokunaklı mektupta, onları birbirine bağlayan en derin bağları hatırlattı:

Seni tekrar görmeme ya da sana tekrar yazmama izin verilip verilmeyeceğini bilmiyorum, benim küçük arkadaşım. Anneni unutma. Bu birkaç söz, sana söyleyebileceğim her şeyi içerir... Ebeveynlerine lâıyk ol, sana yüce örnekler bırakıyorlar ve onlardan yararlanırsan, varlığın değersiz olmayacak. Elveda sevgili çocuk, seni sütümle besledim ve bütün duygularımla içine girmek istedim. Şu anda senin tatlı yüzünü karartmamak için harcadığım çabayı takdir edebileceğin bir zaman gelecek. Seni kucaklıyorum. Elveda benim Eudora'm.

Kocalar da, bir sevgili edinenler bile eşit ölçüde dramatik *sensibilité* gösterebildiler. Paris'ten kuzeye Jironden kaçıış sırasında Roland de La Platière, Caen'e değil, Rouen'e gitmiş; yaz ve sonbahar boyunca bir kaçak olarak orada kalmıştı. İlk Jironden idamını ve kasımın onunda da karısının ölümünü duyunca intihar etmeye karar verdi. Paris yolu üzerinde Rouen'in birkaç kilometre dışında, sırtını bir ağaca verip yere oturdu ve kılıklı bastonunun üzerine sertçe abandı. Ertesi gün onu bulan yolcu, Roland'ın yanındaki notu fark edene kadar onun uyuduğunu sandı; not şu sözlerle bitiyordu: "Karımın öldürüldüğünü duyar duymaz sığınağımdan ayrıldım. Suçla kaplı bir dünyada artık kalmak istemiyorum."

Müttefiki Jirondenler, Fouquier-Tinville'in duruşmaları kısa kesme çabasıyla sonuçlanan uzun ve özellikle çarpık bir yargı süreci yaşamıştı. Düzgün örülü kovuşturmaları gereksiz yere yavaşlar gibi görüldüğü ya da savunmanın jüriyi etkilemeye başladığı her seferinde Fouquier-Tinville'in, jüriye davanın olgularıyla ilgili "aydınlanmaya yetecek kadar" dinleyip dinlemediklerini ve bir karar verecek durumda olup olmadıklarını sorma hakkı vardı. Jirondenlerin davasında bu özellikle önemliydi, çünkü özellikle Brissot ve Vergniaud, davranışlarının güçlü bir hesabını vermiş, Saint-Just'un Konvansiyona sunduğu ve daha sonra Amar'ın Genel Güvenlik Komitesinin önde gelen bir üyesi için genişlettiği bir raporda yer olan suçlamaları teker teker çürütmüştü. Raporun temel saldırısı şuydu: Dış görünüşü ne olursa olsun, grup her zaman kralcılığa sadık kalmış ve korumak için elinden geleni yapmıştı.

Bu belirlemede anahtar şahsiyet Brissot'ydu; bu yüzden onun karakterini olabildiğince çirkin göstermek için her türlü çaba gösterildi. Bir polis ajanı olduğu ortaya çıkarıldı; kendisinin inkâr ettiği, ama Devrimden önce olan bir şey. Sahte pasaport almak için İsviçre'ye giden adi bir kalpazan olduğu da söylendi. 1780'lerdeki bu ikiyüzlü yaşam kanıtından yola çıkarak, bütün devrimci kariyerinin bir yalandan, kendi çıkarı için bir manevradan ibaret olacağı bir durum yaratmak olanaklıydı; böylece suçlamaya göre gazetesinin başlığında *Patriote Français* olduğunu iddia etmesine rağmen, aslında başından beri bir düşman ajanı olurdu. Gerçekten de, tam da ateşli bir cumhuriyetçi olduğunu iddia ettiği anda, York Dükünü Fransa tahtına oturtmak için komplo kur-

muştı. Brissot, bazen farkında olmasa bile hep William Pitt'in stratejisinin sadık bir yaratığı olmuştu. "Pitt Konvansiyonu karalamak ve dağıtmak istedi, onlar [yargılamalar boyunca denildiği şekliyle "Brissotcular"] konvansiyonu dağıtmaya çalıştı; Pitt halkın sadık temsilcilerini suikastla öldürmek istedi, onlar Marat ile Lepeletier'yi öldürdü." Brissot'nun bir savaşı tutkuyla savunması bile devrimci *guêt-apens* –pusu– takıntısıyla, Fransa'nın birliğini yok etmek için ülkeyi Koalisyonla erken ve gereksiz bir çatışmaya sokmanın bir yolu olarak yorumlandı. İngilizlerin gözü Fransız İmparatorluğundaydı, Brissot onlara Fransa'yı ele geçirme fırsatı verdi; Pitt Paris'i yok etmek istedi, "onlar Paris'i yok etmek için ellerinden geleni yaptı."

Jakoben kovuşturmanın zihniyeti (diğer bütün devrimci diktatörlüklerinki gibi) zorunlu olarak holistikti. Kazalar, tesadüfler, fikir ve plan değişiklikleri, tanımı gereği olanaksızdı; düşmanın düşünce ve eylemlerinin gerekli iç bağlantılarını, gerçek tutarlılığını sorgucunun anlamasını önlemek amacıyla sunulan hilelerdi. Nasıl ki saf devrimci hep aynıysa, ahlaki yönü yaşamının başlangıcında belirlenmiş ve kararlılıkla izlenmişse, karşı devrimci de, davranışını bazen rastgele ya da plansız gibi sunmaya ne kadar çalışırsa çalışsın hep aynıydı. Tek yapılması gereken, bir fiskeyle saatin arka kapağını açar gibi, makinenin esas devinimini açığa çıkarmaktı. "Hizip" olarak damgalanmaları, devrimci davranışlarının bir kişisel güç edinme olarak açıklanabildiğini göstermekteydi. Bu tür uğraşların bencil ahlaksızlığı, diğerkâmlık olarak tanımlanan gerçek yurtseverliğin tam tersiydi. Servet, iktidar ve gösteriş peşinde koşarken başvurdıkları yol, önce kukla bir hanedan yaratmaktı; bu olmayınca Fransa'yı baron tımarlarına bölüp parçalamaktı.

Fouquier'nin jüriye yeterince dinlediğini hatırlatmasıyla Brissotcuların savunması kısa kesilince, hüküm ve ceza söz konusu değildi. Yine de jürinin resmi açıklaması olağanüstü bir dram anı yarattı. Brissot'nun başı üzgün bir biçimde göğsüne düştü ve bir jüri üyesine göre Camille Desmoulins sıçrayıp, "Tanrım bunun için üzgünüm," diye bağırdı. Boileau itiraz ederek suçsuzluğunu savunmaya devam ederken, Dufliche-Valazé oturduğu yerden aniden arkaya doğru düştü. Arkadaşlarından biri duygusal açıdan

kendini kaybettiğini sandı, ama birkaç saniye sonra, kâğıtlarının arasına sakladığı bir bıçağı kendine sapladığı anlaşıldı. Birkaç dakika sonra öldü. İdam edilememesine sinirlenen Fouquier-Tinville, cesedin diğer mahkûmlarla birlikte giyotinde idam edilmesini talep etti ve talebi karşılandı.

Düşkün devrimciler arasında intihar salgını gibi bir şey olmasına rağmen, Jirondenler kendini yok etmenin şiirselliğine özellikle duyarlıymış gibi görünüyorlar. Clavière de kendi canına kaydı ve daha sonra Condorcet, göreceğimiz gibi, Devrim Mahkemesinin aşağılamasından kaçınmak için zehir içmiş olabilir. Vergniaud da zehir saklamıştı, ama onu ömrünün son gecesinde Canciergerie'de gören Riouffe'a göre, arkadaşlarının kaderini paylaşmaya karar verdi. Ertesi sabah, 31 Ekimde, "Marseillaise" söyleyerek arabanın basamaklarını çıktılar. Bu onların son *fraternité* hareketleriydi. İdam sehpasında Sanson'un yirmi iki başı koparması otuz altı dakika sürdü ve *rasoir national*in verimliliğinden memnun olduğu belliydi.

II HOŞGÖRÜNÜN SONU

Adli cinayetle cumhuriyetçi ev temizliği süreci, kirli geçmişi temsil eden başka şahsiyetler seçilerek sürdürüldü. Devrim Mahkemesinin şanssızlığına, kefaret cezasının en aleni birçok adayı, erişilemeyen yerlerdeydi: Dumouriez sürgünde, Lafayette bir Avusturya Hapishanesinde, Mirabeau Panthéon'da. (çok sürmese de). Barnave ve Bailly, devrimi sınırlama girişimlerinin bedelini ödediler. 7 Kasımda Dük d'Orléans Philippe-Egalité de, cumhuriyet renklerine küfür ettiği için mahkûm olan bir çilingirle birlikte ölüme gitti. Söylendiğine göre, bir masumun, herhalde kuzeninin kanının dökülmesindeki sorumluluğundan ötürü üzüntü duyduğunu açıkça ifade etti.

Safiyet siyasal bir fetiş haline geldi. Merlin de Thionville'in bir önerisi üzerine Jakobenler, yorucu bir öz-irdeleme başlattı; buna göre, her üye "1789'da ne kadar değerliydin, şimdi ne kadar değerlisin ve eğer daha fazla değerliysen, bu değeri nasıl kazandın?" sorularına yanıt veriyordu. Kasımın sonunda, *scrutin épuratoire* başladığında, bu acımasız kendi kendini tenzil sürecinin baş yararlanıcısı, Hébert ve müttefikleriymiş gibi görünü-

yordu. Kulübün arınma komitesinde görevliydi. Bouchotte ve Vincent, Savaş Bakanlığında muazzam patronaj kaynaklarına komuta etmekteydi; Ronsin, *armées révolutionnaires*in başkomutanı olarak yerini iyice sağlamlaştırmıştı. Paris'te Ulusal Muhafızların komutanı Hanriot, Komünün *procureur*ü Chaumette ve belediye başkanı Pache'nin (sırasıyla Jirondenlerden Dağlılara, oradan da Hébertcilere geçmişti) ortaklığı, bu gruba halk şiddetini istedikleri zaman açıp kapatma olanağı veriyormuş gibi görünüyordu.

O yüzden "Hébertisme"nin emrinde insan, para ve yetki vardı ve bunları etkin bir biçimde kullanmaya başlıyordu. Savaş bakanı olarak Bouchotte, *Père Duchesne*'i orduya bedava dağıtmak için zimmetine büyük meblağlar geçirmişti. Bu adamların gaddar bir suçlayıcı üslup dışında neyi temsil ettikleri çok belli değildi, çünkü kendilerini neyi savunduklarına göre değil, neye ve kime karşı olduklarına göre tanımlıyorlardı. Hristiyanlığın "fanatiklerine," federalizmin ve karşı-devrimin yenilen "haydutlarına" ve "ucubelerine" merhamet gösterilmesine, zenginlere ve *beaux esprits*lere –halkı aşağılayarak konuştukları varsayılan entelektüellere– karşıydılar. Taraftar oldukları bir şey vardiysa, o da, halkın iradesini vekillerine dayatmak için silahlanmış anarşik bir halk yönetimi fikriydi. Devlet iktidarının ekonomiyi de kapsamamasından yanaydılar. *Père Duchesne*'in 273. sayısında Hébert şunu savunmuştu: "Yeryüzü bütün canlı yaratıklar için yaratılmıştır ve karıncadan insan denen kibirli böceğe kadar, herkes bu ortak annenin üretiminden geçimini sağlamalıdır... Kuşkusuz tüccar kendi mesleğiyle geçinmelidir, ama yoksulların kanıyla semirmemelidir. Mülkiyet [basitçe] varoluştur ve ne pahasına olursa olsun, insan yemelidir." Asgari geçimin koruyucusu olarak devlet kavramına (Robespierre ve Saint-Just'un de az çok paylaştığı bir görüş) uygun olarak Hébert, yerel krizleri karşılamak için daha saldırgan bir alım politikası istiyordu. Yeterli arz sağlamak ve düşük fiyat için, geçici bir önlem olarak şarap ve tahıl hasadının tamamı, zorunlu olarak devlet tarafından satın alınmalıydı (üreticilerin zararı ödenerek). 14 Ekimde Komündeki bir konuşmasında Chaumette, göçmen girişimcilerin kapattığı ya da terk ettiği atölyeleri ve imalathaneleri devletin sahiplenmesini bile önerdi (seksen yıl sonra 1871 Paris Komününün ciddiye alacağı bir plan).

Ama Hébertciler her şeyden önce amansız denetimden, ihbardan, suçlamadan, aşağılama ve ölümden yanaydı. *Père Duchesne*'in Cumhuriyet imgesi, *bon bougre*lerinin birbirlerinden saklayacak bir şeylerinin olmadığı ve kaslı kardeşlik içinde kucaklaştığı bir tür soyunma odası eşitlikçiliği idi. Hébert'in sıkça dediği gibi, "*homme pur* ne düşündüğünü her zaman içtenlikle söyler ve kediye kedi der, hiçbir zaman insanları kullanmaz ve sinirli bir ânında yanlışlıkla yiğit bir adama vurursa ondan özür diler ve bir iki tek atmak için en yakın şarap evine götürüp gönlünü alır." (Fransızcası çok daha iyidir: "Yarım düzine kilise korosu çocuğunu boğmak için" – *étouffer une demi-douzaine d'enfants de choeur*.)

Bununla birlikte Hébertci yükseliş engelsiz olmadı. Halk müdahalesine teslimiyet görüntüsüne rağmen, 5 Eylül *journées*ini Jakobenlerin kontrol etmesi, Dağlıların Komünün insafına kalmama kararlılığını ima etmekteydi. Bu yüzden Kamu Güvenliği Komitesinin çoğunluğu, özellikle Saint-Just 10 Ekimde hükümetin "barışa kadar devrimci" yani diktatör olacağını duyurduktan sonra, ayaklanma tehdidini etkisizleştirmek için devlet gücünü kullanmaya kararlıydı. Ne var ki, kasım ve aralık boyunca Dağlılar kendi içinde bölündü. Robespierre ve Couthon da aralarında olmak üzere, birçok önemli şahsiyet Hristiyanıslığa karşıydı ve Javogues, Carrier ve Fouché gibi militan *représentant-en-mission*ların verdiği aşırı cezalarla ilgili yakınmaları dinlemeye hazırdı. Diğer yanda, cumhuriyetçi safiyet kutsal kâsesine takıntılı kaldılar. Tanımı gereği ebediyen erişilmez olduğu için, kahramanları kendilerini, ödülleri ile onların arasında duran ve Erde-min Hükümdarlığı kurulacaksa, devrilmesi gereken karanlığın ve suçun kirli askerleriyle karşı karşıya bulacaklardı.

Bu yüzden, Hébertcilere esas meydan okuma, Fransa'nın İdeal Cumhuriyete bağlılığından çok pragmatik istikrarıyla ilgilenen farklı bir Jakoben gruptan gelmek zorundaydı. Danton bu grupta çok önemli bir şahsiyetti. Adalet Bakanlığında onun yerini alan ve ağustosa kadar içişleri bakanı olan Joseph Garat, 1793'ün sonuna doğru Danton'un özel sohbetlerde birçok kez ağzını yokladığını yazdı. Garat da Jirondenlerle çok yakından bağlantılı olma kuşkusu altındaydı; bu yüzden Danton'un tasasını ona itiraf etmesi doğaldı: Bissot ve arkadaşları onun ateşkes teklifini geri

çevirmekle Cumhuriyeti Hébert'in ve en fanatik Terörcülerin in-safına bırakmıştı. İşin tuhafı, 5 Eylülde Konvansiyonun demir-lerini ateşten çekerken "Gün terör günüdür," sloganını uyduran, Danton'un kendisiydi. Ama onun kafasındaki devrimci hükümet, askeri çaresizliğe bağlıydı ve Hondschoote ile Wattignies'in zafer-leri, Terör mecburiyetlerini ortadan kaldırmıştı. Garat'ın kulağına gidişatı düzeltme stratejisini fısıldadı. Bağışlayıcılıktan yana ve Hébertci Komüne karşı bir basın kampanyası başlatılacaktı. Hâlâ güvendiği Robespierre ve özünde pragmatist olduğunu düşündü-ğü Barère, Komiteye davet edilecek, böylece Collot ve Billaud-Va-rennes gibi militanlar yalnız kalacak ve sonunda toplu bir kadro değişikliği olacaktı. Ekonomik Terör yürürlükten kaldırılacak ve Fransa, diplomasinin başarısızlıkla sonuçlanması durumunda harekete geçmeye hazır beklerken, Koalisyonla barış görüşmele-rine başlayacaktı.

Plan, devrimci cini devlet iktidarı şişesine tekrar sokma giri-şiminden başka bir şey değildi. Bunu gerçekleştirmenin anahta-rı, komplo paranoyasını kullanmayı alışkanlık haline getirenlere karşı komplo paranoyasını kullanmaktı. Fabre d'Englantine'in ekimin ortasında bir "yabancı komplosu"nu açığa çıkarmasını Danton'un onaylamış olması olası görünüyor; buna göre Hébert'in arkadaşları ve destekçilerinin, Konvansiyonu kıskırtıp komiteleri devirme planına karıştıkları söylendi. Başka bir deyişle, en aman-sız yurtsever olduğunu iddia edenler aslında yabancıların ajan-larıydı. Bir süre taktik işe yarar gibi göründü. Stanislas Maillard, Anacharsis Cloots (Dantoncular "Prusya" doğumlu olmasına sü-rekli dikkat çekti) ve Belçikalı van den Ijver tutuklandı. Yurtsever davulu çalan Fabre daha da ileri gidip, Fransa'da kalan Britanya uyrukluların tutuklanmasını ve mallarına el konulmasını iste-di. "Yabancı şebeke" ağını Hébert'in iki arkadaşına, Desfieux ve Dubuisson'a, Moravyalı Yahudi bir ailenin kızıyla evli olan eski-*capucin* Chabot'ya, Belçikalı demokratlar Prolay ve Walckiers'e, hatta Kamu Güvenliği Komitesinde yabancı bankaların çıkarlarını korumakla suçlanan Hérault de Séchelles'e kadar uzattı.

Suçlama, Robespierre için inandırıcı olmayacak kadar çılgın-caydı, çünkü sağda aristokrat kökeni ve entelektüel tarzı nedeni-y-le kuşkuyla bakılan Hérault gibi kişiler ile solda iğrenç bulduğu

Maillard ve Cloots gibi delileri ve haydutları ilişkilendirmekteydi. Komplocu bir çevrede olduğu gibi, *les extrêmes se touchent*. Her şey anlamlıydı. 16 Ekimde Saint-Just yalnızca yolsuzluk yapanları değil, "görev için sabırsızlananlar"ı da –açıkça Komüne yönelik bir belirleme– suçladı ve Robespierre, siyasal bir konuşma süsü verilen bir üniversite konferansında, yeni bir karşı-devrimci entrika coğrafyası sundu. Brissot'unun ya York Dükünü ya da Brunswick Dükünü tahta oturtma özlemiyle bağlantılı "Anglo-Prusya" kolu vardı. Sonra Viyana hükümetinden (suçlananlardan birinin, Proly, Şansöyle Kaunitz'in piç oğlu olduğu söylendi) Dumouriez'in kaynaştığı savaş müteahhitlerine ve Belçikalı bankerlere ve bunların genel olarak Paris'te, hatta Konvansiyonun içinde bulunan ajanlarına ve uydularına uzanan bir "Avusturya" kolu vardı.

Buraya kadar iyi. Ama kasımın ortasında aniden bir felâket belirdi. Ayın onunda Chabot ve töhmet altında olan arkadaşı Claude Basire, Konvansiyonda komitelerin vekilleri tutuklama yetkisini sınırlamayı savunmuştu. Herhangi bir vekil Devrim Mahkemesine gönderilmeden önce, sanığa Konvansiyon önünde kendini savunma hakkı verilmeliydi. Bu bizzat Danton'un benimsediği türden "*Indulgent*" [Hoşgörölü] tutumu yansıtmaktaydı. Beklendiği gibi, bu önlem yasalaşmasına rağmen, hem Konvansiyondaki hem Kamu Güvenliği Komitesindeki militan Terörcüler tarafından karşı çıktı; "Hayır, geri adım atmayacağız, şevkimiz ancak mezarda söner; ya devrim zafer kazanacak ya biz öleceğiz," diyen Billaud-Varennes de karşı çıkanlar arasındaydı. Barère, vekiller ile diğer yurttaşlar arasında haksız ayrımlar koyduğu için yasaya karşı çıktı. Bir gün önce çıkarılan yasa iptal edildi.

Ama asıl mesele bu değildi. Bu önlemin destekçileri olarak Chabot ve Basire tamamen önyargısız değildi. Sömürge ticareti tekeline sahip Mississippi Şirketinin atanmış tasfiye memurları olarak konumlarını kötüye kullanıp, resmi müsamahanın bedeli olarak şirket müdürlerinden gizlice aldıkları hisselerin saldırıganca spekülasyonunu yapmaktaydılar. Bu kirli varlık satışı işi, büyük ölçekli rüşvet, hesaplarda ve resmi tasfiye kararında sahtecilik demektir. Chabot ve Basire, Konvansiyondaki iki meslektaşlarıyla, Delaunay ve Julien de Toulouse ile birlikte, yazın bozuk kapitalizmin en amansız düşmanı pozuna büründükleri için, ke-

pazelik daha da büyüktü. Bankaları, borsadaki spekülâtörleri ve tekелci tüccarları suçlayarak kendilerine kusursuz stratejik konumlar elde etmiş, böylece resmi soruşturma tehlikesinden uzak kalırken yağmalarını azamileştirmişlerdi.

Fabre d'Eglantine engeli olmasaydı, bunların hiçbirisi Danton'un Hébert'e karşı saldırısını tehlikeye atmazdı. Fabre dolandırıcılığın azmettiricisi olmadığı halde, rüşvet karşılığı göz yummuştu ve sahte tasfiye kararındaki imza onundu. Ne ki, bu durum, Robespierre ve Jakobenleri kendi yolundan uzaklaştırmak için Chabot'yu "yabancı komplosu"na dahil etmesine engel olmadı. Üstelik Chabot'nun, kendisine sırasıyla Dobruşka ve von Schönfeld diyen bir ailenin kızı olan Léopoldine Frey'le evliliği, onu süper yurtsever göstermek için tasarlanan "yabancı komplosu" için kusursuz bir malzemeydi. Chabot'nun kendini de suçlamadan bir karşı-suçlama çıkarması zordu.

Bütün bunlar kasımın ortasında açığa çıkmaya başladı. Danton'un, bir aydır mutlu bir biçimde beyefendilik oynadığı ve ikinci karısıyla ev yaşamının keyfini sürdüğü Arcis-sur-Aube'deki küçük yurtluğundan apar topar Paris'e gelmesine neden oldu. Önlemleri yenilgiye uğradıktan sonra Chabot ve Basire, *Père Duchesne* ve Jakoben ve Cordeliers gayretkeşler tarafından acımasızca takip edilmişti. Açığa çıkmak üzere olduğuna inanan Chabot, ön alıcı bir ihbarla kayıplarını azaltmaya çalıştı. 14 Kasım sabahı Robespierre'e gitti ve yataktan kaldırıp, Ulusun çok ihtiyaç duyulan fonlarını yağmalamak için, açıkça karşı-devrimin işi olan sarsıcı bir komplo konusunda onu aydınlattı. Delaunay ile Julien'in adını verdi, ama komploya bir süre yardım ettiği halde, suçluların hepsini yakalamak amacıyla aralarına sızmak için bunu yaptığına Robespierre'i inandırmaya çalıştı. Yüz bin lira rüşvet şeklinde maddi bir kanıtın yanında olduğunu söyledi; kendisinin işin içine karıştırılmayacağına dair güvence verilirse, bu parayı komplocuların adıyla birlikte Genel Güvenlik Komitesine verecekti. Habere şaşırان Robespierre onu bu temelde devam etmeye teşvik etti. Ama birkaç gün içinde tutuklamalar yapıldı, hem ihbarcı hem ihbar edilen.

Fabre bir şekilde incelemeden kurtulmuş ve Chabot'yu daha fazla suçlayarak hortumcular arasına daha fazla mesafe koymayı başarmıştı. İhanet ihaneti doğurdu. Nasıl ki Chabot boynunu

kurtarmak için Delaunay ve Julien'i ele verdiyse, şimdi de Fabre kendisini kurtarmak için Chabot'yu sattı. Bu taktik bir süre işe yaradı. Robespierre, Fabre'a resmi soruşturmada ona yer verecek kadar güvenmiş gibi görünüyordu; soruşturmada görev alınca, daha fazla kanıt "uydurmayı" ve Chaumette de aralarında olmak üzere önde gelen Hébertcileri de işin içine sokmayı başardı.

Ama Danton ahmak değildi ve yaratıcı bir biçimde kazanılan paraya gelince, kendisi de sütten çıkmış ak kaşık değildi. Fabre 1789'un Cordeliers Kulübünden eski bir arkadaşı, kulüpte ve semt meclisinde onun koruması altındaydı. Danton onun ince zekâsını beğenirdi ve oyunlarını beğenirmiş gibi davranırdı, ama Fabre'ın erdemi konusunda yanılsama içinde değildi. Her neyse, Danton Dağlıların ahlaki ben-bilirimciliğinden ve Hébertcilerin duruşundan hoşlanmıyordu; yolsuzluk konusunun Cumhuriyetin karşı karşıya olduğu diğer sorunlardan daha acil olduğunu düşünüyordu. Kendisinin de arada bir parmaklarını yapışkan çanağa daldırdığı biliniyordu; hükümeti çalıştırmak için tatlandırıcıların her zaman gerekli olduğu konusunda Mirabeau'yla neredeyse kesin olarak hemfikirdi. Bu konudaki felsefesi en iyi "geç Osmanlı" felsefesi olarak nitelenebilir. Jakoben dürüstlük takıntısı ve Robespierre'in lekesizliğe, aslında saydam siyasete düşkünlüğü göz önüne alındığında, komployu açığa çıkarmanın Danton'un Teröre son verme kampanyasını aleyhine döndürme tehlikesi vardı.

O yüzden en iyi savunma cesur saldırıydı. Fabre, saldırı pozisyonu alanları –Hébertciler– şüpheli durumuna düşürerek bir başlangıç yapmıştı. Ama gerçek saldırıyı, Robespierre'in sevgisini kazanmış ve hiçbir kusuru olmayan biri başlatacaktı: Camille Desmoulins. Desmoulins aralığın başında *Vieux Cordelier*'yi başlattığında, Danton ne kadar olağanüstü bir etki yaratacağını, Desmoulins'in krizi bu kadar zekice karşılayacağını bilemezdi. Beş günde bir çıkan gazetenin başlığı ona bir ipucu vermeliydi, çünkü bu, özgürlüğün "emektarlarını," 1789'da demokrat olanları, Hébert gibi *arriviste* demagoglardan bilinçli olarak ayırt etme girişimiydi.

Desmoulins'in gazetesi, akla gelebilecek her yolla *Père Duchesne*'in ayağını kaydırdı. Militan basında Devrimin tarihini kirlilikten ve lekeli uzlaşmadan daha yüksek temizlik ve halk

demokrasisine doğru evrilen bir tarih olarak görmek alışkanlık haline gelmişti. Desmoulins, en azından 1789'da sokaklarda ve semtlerde uygulandığı şekliyle, *kurucu* devrimin erdemlerini romantikleştirerek bu ivmeyi kırma cesaretini gösterdi. 12 Temmuz Paris ayaklanmasının başlamasında oynadığı rolü anmaktan (defalarca) hoşlanıyor ve o sırada Variétés Tiyatrosunda biletçi olan Hébert'in kariyeriyle karşılaştırıyordu. "Yeni Cordeliers" eski devrimci eller için çok değerli olan bir unvanı gasp ettikleri için saldırıya uğradı; o eller olmasaydı, hiçbir kariyere ve iğrenç iftiralarını basma özgürlüğüne sahip olamazlardı. (Sahiden halkçı bir gazeteciliğin yaratılmasında, Loustalot'nun kahramanca rolünü halka hatırlatmaya özen gösterdi.) Desmoulins, Hébert'in "halktan" olma iddialarını da eleştirdi. Bu karşı saldırı için dil seçimi bilinçliydi. Duru, zarif, ironik bir tarza döndü; kendi dürüst kişiliğini, delikanlılardan biri olarak Hébert'in düzenbazlığıyla karşılaştırmak daha iyiydi. Üslubuyla şunu ima ediyordu: Nasıl yazıyorsam gerçekten öyleyim. Hébert, yazısının erdemi ve içtenliği tek bir paragraftaki *foutreların* ve *bougreların* sayısıyla ölçülebilmiş gibi, size "tabut dili"ni verir. Hébert'in yönelttiği, zengin bir kızla evlendiği (Camille'in) suçlamasına, karısının getirdiği "servetin" tam olarak dört bin liradan ibaret olduğunu ilan ederek, Robespierre'in alkışını almayı amaçlayan bir içtenlik hareketiyle karşılık verdi. Yoksul pozu takınan düşmanı aslında Bouchotte ve Vincent'le bağlantısını kullanarak, ordunun resmi gazetesiymiş gibi kendi paçavrasının dağıtımı için 120.000 lira elde etmişti! Desmoulins, *Père Duchesne*'in ne kadarını cebe indirdiğini göstereceğini iddia ederek Hébert'in hesap dökümünü de ekledi.

Ne var ki, Desmoulins'in tek hedefi Hébert değildi. *Indulgent* programıyla kendilerini tehdit altında hisseden Terörcülerden Danton'a gelen saldırıları savuşturmakla ilgileniyordu. Gerçekten de kahramanını, Danton'un kendisinin 1 Aralıkta Jakoben kulüpte yaptığından daha iyi savundu. Desmoulins, Danton'a saldırıyı William Pitt'in en mutlu anı diye överek ("Ey Pitt, dehana saygı duyuyorum!") ve böylece Robespierre'in *ultraların* gerçekten karşı-devrimin bir kolu olduğuna dair kanaatini besleyerek doğrudan şahdamarına yöneldi. Desmoulins sonraki sayılarda hem Danton'un hem Robespierre'in gözde umacısına -Hristiyansız-

laştıracılara- saldırdı. Desmoulins okurlarına şunları hatırlattı: "Özgürlük, Opéra'dan bir peri değildir, bir *bonnet rouge* ya da kirli bir gömlek değildir... Özgürlük mutluluktur, akıldır ve eşitliktir." Buradan, şüpheliler yasasıyla başlamak üzere bizzat Terör kurumlarıyla çatışmaya geçti. Hükümet özgürlük için kanını akıtmamasını istediye, hapishaneleri açıp "şüpheli dedğiniz" iki yüz bin kişiyi serbest bırakarak bu ilkeye bağlılığını göstermeliydi; "çünkü İnsan Hakları Bildirgesinde 'şüphe evleri' yoktur." Böyle bir önlem, "aldığınız en devrimci önlem" olurdu. Her şeyden önce, alternatif neydi?

Bütün düşmanlarınızı giyotinle imha etmek mi istiyorsunuz? Ama en büyük aptallık bu olur. Ailesi ve dostları arasında on düşman edinmeden bir kişiyi idam sehpasında yok edebilir misiniz? Kadınların, yaşlı erkeklerin, güçsüzlerin, "egoistlerin" tehlikeli olduğuna gerçekten inanıyor musunuz? Gerçek düşmanlarınızdan geriye yalnızca korkaklar ve hastalar kalır,

ve şu anda hapishaneleri dolduran *rentier*ler ve çarşı esnafı gibi bu öfkeyi hak etmeyenler.

4. sayıda Desmoulins derhal özel bir reform önerdi: Genel Güvenlik ve Kamu Güvenliği komitelerinden bağımsız çalışan bir "şefkat" komitesi, tartışmalı suçlama ya da hüküm vakalarını yeniden inceleyebilen bir komite. Bu elbette Komünün egemen olduğu Devrim Mahkemesine doğrudan bir meydan okuma olacaktı. Desmoulins'in daha sonra siyasi sakıncalı bulunan birine yemek vermekle suçlanan bir arkadaşının tutuklanması gibi göz alıcı adalet gülünçlüklerini düzeltebilir ve kötü niyetli suçlamalara karşı bir güvence olabilirdi. Mirabeau'dan alıntı yapmaktan korkmayan Desmoulins'e göre, bir devrimde dikkatli olunmalıydı: "Özgürlük, kadavralardan bir döşeğe yatırılmaktan hoşlanan bir kahpedir."

Vieux Cordelier heyecan uyandıran bir olaydı, *Indulgent*ların cephaneliğindeki en güçlü silahtı. Hesaplanmış tonu, bilinçli olarak devrimci seçkinlere, yalnızca Konvansiyondakilere değil, Paris'in batı ve orta seksiyonlarında Komünün dayılanmasından bıkan ve Desmoulins'in belagatli sorusunu alkışlayanlara da yöneltti: "*Père Duchesne*'den daha iğrenç ve daha berbat [*ordurier*] bir şey var mı?" Daha da özel olarak, Danton ve Desmoulins'in

bildiği gibi, kampanyanın başarısının ya da başarısızlığının bağlı olduğu bir kişiyi de hedeflemekteydi: Maximilien Robespierre. 4. sayıda Desmoulins, Louis-le-Grand Lisesinde birlikte okuduklarını bile hatırlatmıştı – yurtseverlikle tutarlı olarak insanlık erdemlerini düşünmesi için Robespierre’e açık bir başvuru.

Robespierre başvuruya son derece duyarlıydı. 11 Kasım'da arabalar dolusu kutsal nesneleri Konvansiyona getirip meclisin ortasına yığacak kadar ileri giden Hıristiyanlaştırıcılardan bıkmıştı. Gravürler, piskopos tacı ve cüppesi giyen *sans-culotte* muhafızları gösterir. Haziranda Jirondenlerin kovulmasına karşı bir dilekçeyi imzalayan yetmiş üç Konvansiyon üyesinin tutuklanmasını önlemek için şahsen müdahalede bulunmuştu. Üç ay sonra olacaklar göz önüne alındığında daha da şaşırtıcı olanı, Danton’a hâlâ sıkı sıkıya bağlıydı ve 3 Aralıkta Jakoben eleştirmenlere karşı onu kararlılıkla savundu. Danton’un yurtseverliğine dil uzatmanın, iyi yurtseverleri birbirlerine düşürmekten zevk alan William Pitt’in pis işini yapmak olduğunu bile ima etti.

Robespierre açıkça *Indulgent*lara doğru eğilim gösterince saldırılarını daha da yoğunlaştırdılar. Danton’un Konvansiyon-da başka bir müttefiki, Philippeaux, Lyon’da Ronsin’in ve *armées révolutionnaires*in yaptığını söylediği yolsuzluk ve acımasızlık üzerine dokunaklı bir rapor sundu. Bunun sonucunda Ronsin ve Vincent tutuklandı ve Desmoulins’in önerdiği şefkat komitesi fiilen kuruldu. Bir an Terör sona erdirilecekmiş gibi göründü. Çoğu kez yanlış yere “Terörün anayasası” denilen ünlü 14 Frimaire (4 Aralık) yasası bile aslında, cumhuriyetçi ortodoksluk adına en acımasız cezayı verenlere *karşıydı*. “Bütün kurulu yetkiler”i Kamu Güvenliği Komitesine verirken, gayretkeşlerin yasayı kendi ellerine alabildiği anarşik sürece son verdi. Yerel devrimci komitelerin her on günde bir ilçe yönetimine bir rapor vermesi gerekiyordu; hiçbir kamu görevlisinin (*représentants-en-mission* da dahil) Konvansiyonun çıkardığı yasaları genişletmesi ya da çoğaltmasına, zorunlu borç ya da doğaçlama vergi dayatmasına izin verilmiyordu. Elbette, birçok şey Kamu Güvenliği Komitesinin keyfine bağlıydı. Ama 15 Aralıkta Toulon’un geri alındığı (General Bonapart sayesinde) ve bir hafta sonra Savenay’da Vendéelilere karşı kesin sonuçlu son muharebe haberleri gelince, *Indulgent*ların da-

ha parlak bir askeri görüntünün daha gevşek bir yönetim savunmasını güçlendireceğini ummaları mantıklıydı.

Gözleri açılacaktı. 21 Aralıkta Lyon'dan yeni dönen Collot d'Herbois Jakoben kulüpte bir gövde gösterisi yaptı. Ronsin'in hapse atılmasından sorumlu olanlara (özellikle Fabre'a) saldırdı ve ürpertici korkaklıklarından ötürü üyeleri azarladı. Cephede savaşmış ve geri döndüğünde iç güvenlik kuvvetlerinin gevşediğini gören bir adamın yapay otoritesiyle konuşan Collot şunu ilan etti: "İki ay önce sizden ayrıldığımda, Lyon kentinin rezil komplocularına karşı intikam ateşiyle yanıyordunuz. Bugün kamuoyunu anlamakta zorluk çekiyorum; iki gün sonra gelseydim, belki kendimi mahkemede bulurdum." Şu soruyu sorarak bitirdi: "Karşı-devrimciler için *sensibilit*elerini koruyan, kardeşlerimizin katillerinin gölgesini bu kadar kederle hatırlatan, *Patrien*in kalbi parçalanırken özgürlük düşmanlarının kadavralarına bu kadar çok gözyaşı döken... bu insanlar kim?"

Oyuncu Collot'nun en iyi performanslarından biriydi ve *Indulgent* kampanyasının savunmaya geçmeye başladığı noktaydı. Collot'nun sorusuna Hébert keyifle yanıt verdi –Desmoulins, Fabre, Philippeaux, Bourdon de L'Oise. Mississippi Şirketi yolsuzluğuyla ilgili sırrı henüz açığa çıkmamış olmasına rağmen, özellikle Cordeliers Kulübünün Konvansiyona verdiği bir dilekçede Fabre etkili saldırıların hedefindeydi. Bununla birlikte, Kamu Güvenliği Komitesinde belirleyici bir değişiklik gerçekleşti. Collot'nun güvenilir müttefiki Billaud-Varennes vardı ve bir krizde Saint-Just'e güvenilebilirdi. Genel Güvenlik Komitesi *Indulgent*lara daha da soğuk bakmaktaydı. En coşkulu Terörcülerinden biri, Vadier, "o şişko kalkan balığı Danton'un içini temizlemek" istediğini söylemişti; Danton'un şu karşılığı verdiği söylenir: Ona bir parmağını değdirmeye kalkışırsa, Vadier'nin beynini yer ve kafatasının içine sıçardı.

Robespierre'e göre, tehlikede olan, 14 Frimaire yasasında gösterildiği şekliyle "düzenli" devrimci hükümet kurumuydu. Kamu Güvenliği Komitesinin iç yapışkanlığı, Dantoncular ile Hébertcilerin birbiriyle çekişen etkisiyle oluşan ciddi bir bölünmeye dayanamazdı. "Hizipleşmenin" üzerinde olduğunun, gerçekten tarafsız olduğunun görülmesi, yürütme yetkisi bakımından önemliydi. Üstelik ocak sonu ya da belki şubat başında bir

noktada, Fabre'in suçuna ilişkin açık ve sarsıcı kanıtlara sahipti: Herhalde bizzat imzaya. Robespierre en çok yurtseverlik kılığına bürünmüş suçtan nefret ederdi. Aptal yerine konulmaktan da hiç hoşlanmazdı. Şefkat komitesine razı olduğu için Billaud-Varennes tarafından zaten taciz edilmekteydi ve üyeliğinde hiçbir parmağının olmamasını oldukça zayıf bir biçimde protesto etmek zorundaydı. Şimdi Fabre'a yularını kaptırdığı o kadar belliydi ki, Fabre'ın bizzat taraf olduğu bir dolandırıcılığı Fabre'ın soruşturmasına izin vermekteydi! Bu açıdan Robespierre bütün *Indulgent* kampanyasını, suçluların ve özellikle Fabre'ın izlerini örtmek için tasarlanan ikiyüzlü bir deneme olarak iptal etme eğilimindeydi. Danton'un işin içinde olmadığına inanıyordu ve inanmak istiyordu; şubatın başında karısının öldüğünü öğrenince, eski arkadaşlıklarını hatırlatan çok içten, dokunaklı bir mektup yazdı. Aslında Danton'dan istediği, yolsuz arkadaşlarını terk edip Komitenin kararlarına bağlı kalmasıydı. Pratikte bunun anlamı, bir noktada Danton'dan Fabre'ı, hatta belki Desmoulins'i suçlamasını istemektir ve o bunu yapmayı sürekli reddetti. Robespierre'in affedilmez bulduğu şey, *patrie* için yapılması gereken "nesnel" fedakârlıklar yerine, sahtekâr oldukları açığa çıktığında bile arkadaşlarına bu ölçüsüz bağlılık olabilir. Danton, Brutus rolünü oynayamadığına göre, Brutus'un oğulları gibi can vermeyi hak etmiştir.

Diğer yanda Robespierre, *Indulgent*lar kovuşturmasının *ult-ralar* için bir zafer olmasına izin verme niyetinde de değildi. Hébert taktik olarak bir süre frene basmaya karar vermiş olmasına rağmen, Robespierre Hıristiyanıslaştırmadan ötürü onu hâlâ affetmemişti. Robespierre'in istediği son şey, Komünün komitelere karşı isyan siyasetinin tekrarlanmasıydı ve *sans-culotte* coşku sahnelerinin arasında Ronsin ve Vincent'in serbest bırakılması bu ihtimali arttırmış gibi görünüyordu. Ekonomik Terörün daha fazla sıkıntı ve enflasyon ürettiğini (tam da Barbaroux'nun öngördüğü gibi) kabul eden Komite, tavan fiyatı, taşıma maliyetlerini hesaba katacak şekilde değiştirmeyi, böylece en azından üreticilerin ürünlerini kaynağından taşımaları için bir tür teşvik vermeyi düşünüyordu. Bunun yine hükümetin yoksullara karşı görevini görmezden gelmek olduğuna dair kaçınılmaz itirazların önünü almak için Saint-Just, radikal Ventôse kararlarıyla (26 Şubat ve

3 Mart) öne çıktı. Bu kararlar, göçmenlerin el konulan mallarının muhtaçlara dağıtılmasını öngörüyordu. Ama Konvansiyonda başkaları serserilerin Madagaskar'a gönderilmesini önerdiği bir sırada muhtaçların da muhtaç olduklarını bildirmelerini şart koşuyordu. Her neyse, kısmen Komiteden çok az kişi kararlardan yana görüldüğü (Robespierre şubat başından beri hastaydı) için, kısmen çok daha acil siyasal kararlar devreye girdiği için, o kararlar ölü belge olarak kaldı.

Saint-Just'un ikinci kararının sunumundan bir gün sonra, Hébert ve Carrier (Nantes'ta papaz boğmaktan dönen) Cordeliers Kulübünde Özgürlük büstünü açtı: Ayaklanma çağrısına işaret eden bir ritüel. Ama ölümcül bir biçimde fark ettikleri gibi, halkı seferber etme makinesi 14 Frimaireden beri hükümetin denetiminde kundaklanmaktaydı. Devrimci komiteler, "ayaklanma" hareketini liderlerinden daha iyi bilen hükümet casuslarıyla doluydu. Komiteleri yatıştırmayı şimdi Hébert'den daha çok isteyen Komün, birliklerini devreye sokmayı reddetti ve kalkışma suya düştü. Beş gün sonra Saint-Just, "egemenlik düşmanı" ve dolaşısıyla karşı-devrimin bir aleti dediği hizbe şiddetli bir saldırı başlattı ve izleyen günlerde Hébert'in önde gelen destekçilerinin tamamı tutuklandı; Fabre'in "yabancı komplosu"nda adını verdikleri de dahil. Kendinden menkul "İnsan Soyunun Hatibi" garip Anacharsis Cloots da tutuklananlar arasındaydı; basında "günah işlemişsem iyi niyetten ve saflıktan ötürüdür. Marat sürekli bana '*Clouts, te es une foutue bête,*' derdi," diyerek kendini temize çıkarmaya çalıştı. En azından Halkın Dostu yanılmamıştı.

Martin yirmi dördünde Hébert ve on dokuz arkadaşı "sıcak eli tutmaya," "cumhuriyet penceresinden bakmaya," "ulusal jiletle tıraş olmaya" (*Père Duchesne*'in gözde benzetmelerinden birkaçı) gitti. Giyotini bu kadar çok öven adamın kendi ölümü karşısında korkudan sindiğini görmekten açıkça keyif alan kalabalıkta güçlü bir *Schadenfreude* duygusu vardı. Büyük, gürültücü kalabalıklar, Hébertcilerin Devrim Meydanına gidişini alkışlayarak ve yuhalayarak selamladı. Bir hükümet ajanının kulak misafiri olduğu bir adam "Korkaklar gibi kurşunsuz öldüler," dedi. Başka biri, keskin bir şiirsel adalet anlayışı göstererek, "Hébert'in daha cesur olacağını sanıyorduk, ama bir *Jean-Foutre* gibi öldü," dedi.

Bir hafta sonra Danton ve en yakın arkadaşlarından Desmou-lins, Lacroix, Philippeaux ve farklı bir günde Hérault de Séchelles de dahil, bazıları sırayla tutuklandı. Elbette Hébertcilerin ölümü *Indulgent*ların sonu demekti, çünkü birini bırakıp diğerine saldırmak her iki komitedeki kararlı Terörcüleri ölümcül bir biçimde yabancılaştırırdı. Martın yirmi dokuzunda iki dev arasında son bir toplantı yapılmıştı. Danton, Collot ve Billaud'unun kendilerini Terörcü aşırılıklardan temize çıkarmak için Robespierre'le kendisi arasına kasıtlı olarak nifak sokup arkadaşlıklarını bozduğuna Robespierre'i ikna etmeye çalıştı. Ama Robespierre dinlemiyordu. Danton'un kendini korumanın bedeli olarak aleni yolsuzluk yapanları feda etmesini istedi. Toplantı bir sağırlar diyaloguydu. Tutuklanma gecesinin ikna edici bir anlatımına göre, Marat'ın kız kardeşi Albertine, Danton'u uyarır ve doğrudan Konvansiyona gidip Komiteyi ihbar etmesini ister. Başta, Robespierre'in sürgünü-nü istemek anlamına geldiği için, bunu düşünmek istemez, lâkin sonunda başka seçeneğinin kalmadığına ikna olup gider. Meclise girince Maximilien'i Camille Desmoulins'le görünüşte öyle dostane bir sohbet içinde görür ki, gardını gevşetip eve gider. O gece geç vakit tutuklanır.

Avla ilgili herkes, öldürücü darbenin kolay olmayacağını biliyordu. Hébert'de önce bir gelinciği (keskin dişli de olsa) öldürmüşlerdi. Danton'da halletmeleri gereken ve kükremesi Paris'in her tarafından duyulabilen yaralı bir aslanları vardı. 31 Mart akşamı iki komite, taktikleri değerlendirmek için ortak toplandı. Saint-Just, haksız yere gurur duyduğu iddianameyi yanında getirdi ve ertesi gün, Danton ve arkadaşları tutuklandıktan sonra Konvansiyonda okuyacağını söyledi. Vadier ve Amar, sanki aklını kaçırmış gibi ona baktı. Israr ettiler; önce Danton'u tutukla, sonra istediğin herkesi suçla. Başka türlü sü felâketi davet etmek olurdu. Erkekliğinin Danton'unkiyle karşılaştırılması bir yana, ikna yeteneğine gösterilen bu saygısızlığa Saint-Just öfkelen-di. Ama Genel Güvenlikten gelen polisler istediklerini yaptı.

Son şekli Robespierre tarafından düzeltilen Danton iddianamesi, Devrim Mahkemesi standartlarına göre bile inanılmaz zayıf bir belgeydi. Hérault de Séchelles'e karşı suçlamalar daha da aldatıcıydı. Aristokrat olmakla suçlanınca, en iyi arkadaşı, daha

ünlü bir soydan gelen *ci-devant* Michel Lepeletier'nin hatırası-na başvurdu. Ama Danton, Dük d'Orléans'ı tahta geçirmek için plan yapmaktan insan kurtarmaya (Brissot da dahil), eylül katliamlarından, *vertu* sözcüğünün geçtiği her seferinde gülmeye kadar her türlü kepezellikle suçlandı. Kısaca, beş para etmez bi-riydi. Açıkçası Komite, Danton ve Desmoulins'in etrafını, yabancı-lar da aralarında olmak üzere –Frey kardeşler, İspanyol Guzman, Danimarkalı Friedrichsen, Belçikalı Simon– Mississippi Şirketinin sahtekârlarıyla kuşatmakla, ilişkili olduğunu gösterecek kanıtlara sahip olmamalarına rağmen, dolandırıcılığın sorumluluğunun büyük hasmına kalacağını umuyordu.

Danton'un taraftarları hâlâ kuvvetli olduğu için, 2 Nisanda mahkeme salonuna büyük bir kalabalık doluştu. Fouquier-Tinville, duruşmanın duyurusunu son ana kadar bekleterek halkın ilgisini olabildiğince sınırlamaya çalışmıştı, ama yine de kalaba-lığın içinde boğulma tehlikesi vardı. Bu durum onun duruşma u-sulü anlayışını derinden sarstı. Duruşmalar sırasında Danton'un yaşlı yoldaşı Westermann, arkadaşıyla birlikte yargılanmakta ısı-rar edince, sanıkların sayısı bile aksilik çıkaracak gibi göründü. Mahkeme başkanı bunun "yalnızca bir formalite" olduğu güven-cesi verince, Danton da "buradaki varlığımız yalnızca bir forma-lite" yorumunda bulundu. Peş peşe gelen aksaklıklar Danton'un korkutucu ölçüde kusursuz halk tiyatrosu anlayışını ortaya çı-kardı. Danton'un gürleyen tiratlarından birini kısa kestirtemeyen başkan Herman, "Zilin sesini duymadın mı?" diye sordu. Danton, "Hem yaşamını hem şerefini savunmak zorunda olan bir adamın sesi senin küçük zilinin sesini bastırmalıdır," yanıtını verdi. Sahip olduğu ses gücü avantajını kullanmaya kararlıydı; büyük, derin bir sesin yalnızca sorgucularını gülünç göstermekle kalmayıp, cumhuriyetçi kültürün erdemle bütünleştirdiği erkek gücünün ta-nığı gibi görüneceğini de biliyordu. Gürlemek yurtsever olma-ktı. Ertesi gün, savunmanın başlangıcında yargıçlardan ya da jüriden çok halka seslenerek, "Halk, sesimi duyduğunuz zaman beni yar-gıyorsunuz; sesimi yalnızca siz değil, bütün Fransa duyacak," dedi.

Aslında Mahkeme de bundan korkuyordu. Danton'un mahke-meyi istediği gibi yönetmesine izin verme niyetinde değildi ve Ka-mu Güvenliği Komitesinin Robespierre ve (Danton'un meslektaş-

ları arasında tutuklama emrini imzalamayı tek başına reddeden) Robert Lindet gibi üyelerini de kapsayan uzun bir tanık listesi çağırma talebini, olmayacak şey diye önemsemedi. Duruşmaların eksiksiz kaydı bulunmamasına rağmen, öyle görünüyor ki, Danton bütün gün boyu konuştu ve müthiş bir etki yarattı; suçlamaları elbisesine tırmanan böcekler gibi silkip attı. “Bana iftira atan korkaklar, yüzüme karşı bana saldırmaya cesaret edecekler mi?” ve daha stoik-Romantik bir çizgide “Ocağım kısa sürede batacak ve adım Panthéon’da olacak... İşte her şeyin hesabını vermek için başım burada,” dedi. Anlaşılan, sonunda Danton durumun ahlaki iğrençliğini trajik belagat düzeyine yükseltmek, kendi sonunu Roma yıllıklarından bir yurtseverin, bir Homeros kahramanınıninki kadar ağır ve unutulmaz bir şey haline getirmek istedi.

Son iki günde mahkeme Danton’u tanıdı. Yarın şan şerefine bağrında uyumayı umuyor. Hiçbir zaman af dilemedi ve her zamanki dinginliğiyle ve vicdan rahatlığının sakinliğiyle idam sehvasına uçtuğunu göreceksiniz.

Tutuklanma ve yargılanma sırasında Dantoncular Luxembourg’da tutuldu. Herhalde Terör hapishanelerinin en az berbat olanıydı ve orada onları görmeye gidenler, Danton ile Philippeaux’nun bir tür zoraki sevinç gösterisi yaptıklarını hatırlar. Özellikle Danton, daha on altı yaşında bir kız olan ikinci karısı Louise’den ayrılmaya boyun eğmiş gibi görünüyordu. Oysa Camille Desmoulins, tutkuyla âşık olmaya devam ettiği Lucile’den ayrılmanın derin kederi içindeydi. Lucile elinden geldiğinde onu görmeye geldi; izin verilen mesafede durmakla kocasına hem yoğun haz hem korkunç duygusal eziyet verdi. İdamından önce yazdığı son mektubunda, karısına onu ve annesini görünce kederden kendisini parmaklıklara attığını anlattı. Mektup şaşırtıcıdır, bir tür Romantik fantazmagorinin derinliklerine dalmış, gam ve kederin tamamen perişan ettiği bir adamın, ailevi huzur için bütün kamusal yaşamından vazgeçmek isteyen birinin içini dökmesidir.

Lucile’im, *ma poule*, çektiğim eziyete rağmen bir Tanrı’nın var olduğuna inanıyorum, kanım kusurlarımı silecektir, bir gün seni tekrar göreceğim Ey benim Lucile’im... Beni bu kadar çok suç maskaralığından kurtaracak ölüm büyük bir talihsizlik

midir? Elveda Loulou, elveda hayatım, ruhum, yeryüzündeki ilahım... Yaşamın ırmak kıyısının önümden çekildiğini hissediyorum, seni tekrar görüyorum Lucile, sana kilitlenen kollarımı, seni kucaklayan bağlı ellerimi, sana yaslanan kesilmiş başımı görüyorum. Ölmeye gidiyorum...

Hâlâ savaştan Danton tanık çağırma hakkını istemeye devam etti. Israrı o kadar kararlı ve halk desteği o kadar güçlüydü ki, bütün sürecin çökmesinden korkan Saint-Just Konvansiyona gitti ve mahkûmların mahkemeye karşı ayaklanma kışkırtıcılığı yaptıklarını ve Desmoulins'in karısının, Kamu Güvenliği Komitesinin üyelerini öldürme planına karıştığını anlattı. Anlatılanların tümü saçma olmasına rağmen, Komitenin mahkemeye dönüp Fouquier'nin her zamanki gibi kestirmeden gidip jüriye yeterince "aydınlanmış" olup olmadığını "sorma"sını sağlamaya yetecek kadar yetki verdi. Aydınlanmışlardı. Son temyiz mahkemesinde kaybettiğini bilen Danton boyun eğdi. Hapishanede, duvardan sesini duyduğunu söyleyen Riouffe'a göre, Cumhuriyeti böyle bir durumda, yönetme konusunda hiçbir şey bilmeyen insanların yönetimine bıraktığına üzüldüğünü dillendirdi. "Keşke taşaklarımı Robespierre'e ve bacaklarımı Couthon'a bırakabilseydim. Komite biraz daha uzun yaşayabilirdi."

Nisanın beşinde Danton, Hérault, Desmoulins ve diğerleri ölme gitti. Büyük ve sessiz bir kalabalığın karşısında son derece onurlu ve soğukkanlı davrandılar. Danton sevgi ve dostluk göstermeye karardı. O ve kral katili Jakobene dönüşen Parlement dahisi Hérault de Séchelles kucaklaşmaya çalıştı, ama cellat Sanson kaba bir biçimde engelledi. Danton'un "Kafalarımızın sepette buluşmasına engel olmazlar," dediği söylenir. Son ifadesi en iyisiydi. En iyi arkadaşlarının kanı sıçramış gömleğiyle payandanın önünde dururken Sanson'a "Başımı halka göstermeyi unutma. Zahmete değer," dedi.

Binyılcılık

Nisan-Temmuz 1794

I BİR AİLENİN ÖLÜMÜ

Malesherbes kendisinden değil, ailesinden endişeliydi. Kral yargılandığı sırada tehlikeli bir anda Konvansiyon vekillerinden biri "Sizi bu kadar cesur yapan nedir?" diye sormuş, o da "Yaşamı küçümsemek" yanıtını vermişti. Doğruydum. Terörün yetmiş iki yaşında yaşlı bir adamı korkutma gücü yoktu. Komiteler Fransız tarihini, onun şekillenmesine yardım edenleri imha ederek yeniden yazmaya kararlı görüldüğü için, er geç sıranın kendisine geleceğini sanıyordu. Her şeyden önce, bu yaşa gelmiş olması bir parça yüzüzlüktü, çünkü Devrimden önce başlayan bir reform tarihini gelecek kuşaklara aktarma olasılığını birlikte taşıyordu. Hâlâ "Erdemli Malesherbes" olarak tanınması, işleri daha da kötüleştirmekteydi. Yani Terör onu, meslek yaşamı iki egemenlik dönemini kapsayan herkesin "Capetler"le bağlantılı zorbalıkla ve yolsuzlukla mecburen damgalı olması gerektiği aksiyomuna bir meydan okuma olarak görecekti.

Her neyse, bekleyip olayların nasıl gelişeceğini görmekten başka yapacak bir şey yoktu. Kralın idamından sonra Loiret Departmanında Pithiviers'e yakın Malesherbes'deki şatosuna dönmüş ve birlikte olmaktan güç alacaklarmış gibi ailesini etrafına toplamıştı. Yalnızca Londra'da kocası Montboissier ile birlikte yaşayan ve ürkek, kaygılı mektuplar yazan küçük kızı Françoise-Pauline yoktu. Özellikle üzgündüler, çünkü o iki kat göçmendi; 1789'da İsviçre'ye gitmiş, 1792 baharında Fransa'ya dönmüş, eylül katliamlarından sonra, ekimdeki büyük kaçış dalgasında İngiltere'ye gitmeye karar vermişti. Malesherbes ilke olarak göçmenliğe karşıydı, ama yaşamının tehlikede olacağından emin olduğu için, onu gitmeye teşvik etti. Şimdi yine duyguları paramparçaydı. Hiç ol-

mazsa ailenin bir kolunun güvende olduğunun verdiği rahatlık, onu bir daha göremeyecek olmasını katlanılabilir hale getirmekteydi.

Büyük kızı Marguerite bütün çocuklarını şatoya getirmişti. Otuz sekiz yaşındaydı; Paris Parlementinin *ci-devant* başkanlarından Lepeletier de Rosambo ile evliydi. Parlement başkanlığından ötürü zaten damgalıydı ve Cumhuriyetin ilk şehidi olarak yüceltilen Lepeletier'yle uzaktan akrabalığının, lehine hesaba katılması olası değildi. Dahası, üç kızlarından ikisi, aynı şekilde hukuk soylusu klanlara gelin gitmişti: Aline-Thérèse, Chateaubriandların büyük oğlu Jean-Baptiste ile, Guillemette de bir Lepeletier d'Aulnay'la evliydi. 12 Mart 1793'te Malesherbes'de son bir düğün oldu; kızların en küçüğü Louise, eski bir Norman asker ailesinden Hervé Clérel de Tocqueville ile evlendi.

Eylülün başında Malesherbes, Kralı savunduğu gibi, Marie-Antoinette'i de savunmaya gönüllü oldu. Teklif geri çevrildi, ama bu teklifte bulunmuş olması, kendi güvenliğini ne kadar umursamadığını gösterir. Aslında en çok tehlikede olan Rosambo'ydu. 1790'da Paris Parlementinin, mahkeme askıya alınınca adli işlevlerini sürdüren Chambre des Vacations'un başkanlığını yapmıştı. Bu sıfatla ve diğer birçok bağımsız mahkemedeki meslektaşları gibi, Kurucu Meclisin Parlementleri kaldırma kararına karşı resmi bir protesto yazmıştı. Bu durum onu, "Fransız halkının özgürlüğüne ve egemenliğine karşı komplo kurma" alışılmış suçlamasına açık hale getirmekteydi. 16 Aralık 1793'te, Rosambo'nun kasaba evinin bulunduğu de Bondy *section*'unun devrimci komitesinden bir izin belgesi alan bir grup Ulusal Muhafız, bir aile yemeğini böldü. Evinde arama yapılmış ve suç belgesinin bir kopyası bulunmuştu. Ertesi sabah Rosambo'nun ve Marguerite'in önünde kütüphane yağmalandı ve Londra'daki kız kardeşinin yazdığı mektuplar bulundu.

Ertesi gün kocası Paris'e götürülüp, yeni Port-Libre Hapishanesine konuldu. Ayın on dokuzunda, ne yapmak gerektiğine karar vermeye çalıştı. Guillemette'in kocası zaten gitmişti (ve mayısta Nièvre'de tutuklanacaktı). Geri dönen bir göçmen olduğu için, en fazla tehlikede gibi görünen Aline'in kocası Chateaubriand'dı. Malesherbes kaçmasını önerdi, ama kısa bir süre yerel bir çift-

likte saklandıktan sonra, karısı ile üç ve beş yaşında iki küçük çocuğundan ayrılamayacağına karar verip şatoya geri döndü. Malesherbes'in kendi evrakları arasında yapılan aramada suçlayıcı bir şey çıkmamasına rağmen, Rosanbo'nun tutuklanma kararına onun ve çocuklarının adının da eklenmesine zaten karar verildiği açıktır. Sanki Cumhuriyetin geleceği eski egemen sınıfın kendini yeniden üretme kapasitesinin kökünü kurutmaya bağlıymış gibi, bütün eski rejim ailelerini çuvala doldurmak devrim komiteleri ve mahkemeleri için bir onur meselesi haline geliyordu. Örneğin Loménie de Brienne tutuklandığında, onunla birlikte farklı kuşaklardan dört Brienne daha alınıp idam edildi; aynı şey du Plessisler ve Gouvernet de La Tur du Pinlerden bulunanlar için de geçerli olacaktı. 20 Aralıkta, silahlı refakatçi eşliğinde iki araba, Malesherbes-Rosando ailesini Paris'e götürmeye geldi.

Başkente gelince farklı hapishanelere gönderildiler: Mme de Rosanbo Couvent des Anglaises'e; iki damadı, de Tocqueville ve Chateaubriand, La Force'a; Malesherbes ve on altı yaşındaki torunu Louis, Madelonnettes'e; üç kız, Marais'de henüz hapishaneye çevrilmemiş başka bir manastıra. Birkaç gün sonra Genel Güvenlik Komitesi, damatların aileyi bir araya getirme talebine olumlu yanıt verdi ve Port-Libre'de bir araya getirildiler.

Terör dönemi mahkûmları için çok daha kötü yerler vardı. Jansenitler zor koşullarıyla ünlüydü, ama hiç olmazsa, Sainte-Pélagie'den ya da La Force'tan gelenlere lüks gibi görünen bol miktarda ışık ve hava vardı. Altı yüz hapishane sakini arasında, devrimci komitelerin partiler halinde topladığı ve tüzel bir derneğin kısa süreli bir müzesinde sergilenmiş gibi bir arada tutulan eski rejim memurlarının ve *financier*lerin oluşturduğu gruplar göze çarpıyordu. Port-Libre'de tutulan yirmi yedi Genel Mültezim –Lavoiser de aralarında–, büyük bir Genel Tahsildarlar grubu, eski bakanlar ve *intendant*lar –Saint-Priest de aralarında– ve çok sayıda eski Parlement üyesi, çok geçmeden Rosanbo ile birlikte yargılanmayı beklemek üzere Madelonnettes'e nakledildi. Eski Paris kültür dünyasının bu kadar çok aydını bir araya toplanınca, bir tür hapishane salonu oluşturmaları kaçınılmazdı; akşamları, en son şiirlerini okuyan Vigée'yi (ressamın kardeşi) ya da ezbere bildikleri dizeleri haykıran Fleury ve Devienne gibi oyuncular ya

da Witterbach'ın hüzünlü ve derin ezgileri kemerli hücrelere yayılan kemanını dinliyorlardı.

Böyle bir toplulukta güçlü bir onur duygusunun egemen olması kaçınılmazdı. Duviviers adlı iyi bir aileden zarif bir gencin Mme Debar'dan bir saat çaldığını öğrenince dehşete düştüler. Opéra'da oyuncu olan metresinin taşıdığı kirli çamaşırların arasına saklayarak dışarı çıkartmış; ona, olabildiğince yüksek bir fiyata satmasını söylemişti. Ama müstakbel alıcı, fatura karşılığı ancak beş yüz lira verecekti. Bunun üzerine kız malın kendisine ait olmadığını kabul etti ve erkek arkadaşına bir mektup yazıp işin zorluğundan yakındı. Mektup bir gardiyan tarafından yakalandı ve hırsız suçunu itiraf etti. Farklı ve daha az konforlu bir hapishaneye nakledilmeden önce, diğer mahkûmlar tarafından sanki bir hastalık kaynağıymış gibi dışlandı.

Martta, kendilerine en acımasız eziyeti yapmış olanlar da onlara katıldı: Hébertciler. Çok az *ci-devant*, baş düşmanlarının aşağıya getirildiğini görmekten duyduğu memnuniyeti gizleme zahmetine katlandı ve özellikle Hébert'in yaklaşmakta olan kadere karşısında içine düştüğü aleni korkuya sevindiler. Notre Dame'daki Hristiyansızlaştırma *fête*inde "Akıl" rolünü oynadığı söylenen matbaacı Momoro'nun karısına özellikle zor anlar yaşatıldı. Paris *armée révolutionnaire*den bir subay, bıyıklarıyla övünmesine ve sert görünmesine rağmen, "bebek gibi ağladığı" için küçümşendi. (Aslında militanlık *eksikliğinden* ve Lafayette'i destekleme sicilinden ötürü hapsedilmiş gibi görünüyor). Diğer yanda, onun komutanı Ronsin, en azından aristokrat tarzda bir umursamazlık görüntüsü verdiği için yüksek not aldı.

Herkesin saygı gösterdiği Malesherbes, arada bir kendi siyaset tarihi ve monarşinin tarihi üzerine nutuk atmayı severdi. Dauphin'in eski uşağı Hué'ye itiraf ettiğine göre şunu öğrenmişti: "İyi bakanlık yapmak için bilgi ve dürüstlük yeterli değildir. Turgot ve ben bunun kanıtıydık; bütün bildiklerimiz kitaplardaydı ve insanları anlamıyorduk." Ama sürekli Kralın hazin trajedisine dönüyordu: İçinde bulunduğu konumdan dolayı şaşkına dönen ve Malesherbes'e göre, başkalarının kanını akıtmak istememenin bedelini kendi kanıyla ödeyen bir adamdı.

Nisanın on sekizinde davaları aniden hızlandı. Rosanbo, duruşmasını beklemek üzere Conciergerie'ye götürüldü ve o oraday-

ken Malesherbes son kez makul bir savunma denemeye karar verdi. Dava hakkıyla görülsün diye, Fouquier-Tinville için damadıyla ilgili bir tezkere hazırladı ve okumasını rica eden bir mektup ekledi. Malesherbes, hatırı sayılır bir açıkgozlülükle, Saint-Just'ü hatırlattı; onun Danton'un aleyhine açılan davada dediği gibi, 1790'da anayasal monarşiye karşı Orléansçı bir komplo vardı. Tahtı bu kadar güçlü savunmakla Rosanbo aslında iyi bir yurtsever oluyordu. Dahası, o günlerde komplo düşüncesi olmadan bu tür dilekçeler ve itirazlar hazırlamak olağandı. Rosanbo'yu gerçek ve erdemli bir *avant la lettre* yurttaş olarak tasvir edip bitirdi.

Onu tanıyan herkese göre, adalet dağıtmadan hiç kimse ondan daha titiz ya da daha tarafsız; tavırlarında ondan daha özenli ya da duruşmalarında ondan daha *honnête homme* olamamıştır. Devrimden epey önce de, bu kişisel erdemleri, insanlık sevgisini, arkadaşlarına saygıyı ve yenilenmemizin en büyük yararlarından biri olan, yurttaşlarıyla ender ve değerli kardeşliği hayata geçiriyordu.

Tezkerenin (söylemeye gerek yok, savcıyı hiç etkilemedi) bir kopyası Rosanbo'ya gönderildi. Tezkereye, cesur bir başlangıçtan sonra gece boyunca ağlayan on altı yaşındaki oğlundan da bir iki satır ve karısından son bir mektup eklendi. Resmi Jakoben düstura göre, aristokratların hissedemediği ailevi sevecenlikle renklenip tipik bir ayrılık mesajıydı.

Biliyorsun, senin yanında yaşamak, senin sağlığına dikkat etmek, etrafımıza çocuklarımızı toplamak ve yaşlı babama bakmak her zaman benim tek meşguliyetimdi... Yakında birlikte olacağız, *oui mon bon ami*, öyle umuyorum. Elveda iyi ve şefkatli dost, yalnızca senin için yaşayan ve bütün kalbiyle seni seven bir varlığı düşün. Burada yanımda olan çocuklar, hala ve babam da bu duyguları paylaşıyor...

Fabre'ın yeni takvimine göre, Floréalın birinde, meşe gününde, Rosanbo giyotinle idam edildi. Ertesi akşam Malesherbes sorguya getirildi. Hem "Fransız halkının özgürlüğüne karşı komplo kurma" suçlamasını hem "Cumhuriyeti devirmek için her yola başvuracaktı" suçlamasını inkar etti. Kızı, "Cumhuriyetin iç ve dış düşmanları"yla ihanet ilişkisine girmekle suçlandı.

Malesherbes'in aleyhine tek kanıt, bir kişinin bir devrimci komiteye anlattıklarıydı; adamın dediğine göre, Malesherbes'in kız kardeşi Kontes de Senozan yurtluktaki asmaların donduğunu söyleyince, o da iyi ki donmuş, böylece köylüler de şarap içemez; sarhoş olmasalardı, devrim olmazdı yanıtını vermişti. Kanıtın aleni gülünçlüğü, Fouquier-Tinville'in "Lamoignon-Malesherbes bir karşı-devrimcinin bütün özelliklerini sunar," iddiasında bulunmasına bir an bile engel olmadı. Yazıları sürekli eski olayları ele almaktaydı; birçoğu "hukukun kılıcıyla" yargılanan bir grup komplocunun merkezindeydi. Kralı savunma teklifi, göçmen damadıyla devam eden bağlantısı ışığında okunmalıydı; Pitt'in onu gaza getirdiği belliydi. Kızına gelince, kocası gibi, o da her zaman bir Devrim düşmanı olmuştu... vesaire.

O gece Louis ve üç kız kardeşi gözyaşlarına boğuldu. Metanetini koruyan anneleri kendinden geçmiş gibiydi. Ertesi sabah kendini toparlamış gibiydi; Mlle de Sombreuil'e (Invalides'in yaşlı komutanının, eylül katliamları sırasında babasını kurtarmak için bir kadeh kan içtiği sanılan kızı) "Sen babanı kurtarma şerefine nail oldun; neyse ki ben de benimkiyle birlikte ölebileceğim," dedi. Bindikleri kağınyı, Kurucu Meclisin üç eski üyesi -Huel, Mirabeau ile birlikte yeni departman haritasının mimarı olan Thouret ve Jean-Jacques d'Eprémensil- Düşes de Châtelet, Düşes de Grammont ve Prenses de Lubomirski ile paylaştılar. D'Eprémensil, Malesherbes bakan olduğunda Brienne'in böğründeki en büyük diken olmuştu. Ama 1794 baharında, tamamen farklı, hatta düşman siyasetlerin emektarları için aynı idam sehпасını paylaşmak çok olağanlaşmıştı. Giyotinin bürokratik ekonomisi bu tür ince ayrımlara hiç aldırılmazdı.

Ailenin boynu vurulacak son kişisi olan ihtiyar adam, kızının, bir kız torunu ile onun kocası Chateaubriand'ın gözlerinin önünde idamını izlemek zorunda kaldı. Diğer torunları hapse atıldı ve Thermidor'dan sonra serbest bırakıldı; ama Fouquier-Tinville, Malesherbes'in yetmiş altı yaşındaki kız kardeşi ve iki sekreterini (birinin eşyaları arasında IV. Henri'nin -1789'un idolü- bir büstü bulunduğu için) giyotine gönderene kadar rahat etmedi.

Yaşlı adamın başına gelen bütün acımasızlıkların en acı vere-ni, herhalde, küçük kızının göç etme önerisine kulak asmayarak

bir şekilde Mahkeme'nin dikkatini çekip ailesinin mahvına sebep olduğu düşüncesi idi. Acaba Louis, tavsiyesini dinleyip, tabakaları kutuplaştırmaktan sakınabilen tamamen yeni bir anayasa lehine Genel Meclisten vazgeçseydi, Devrimin en kötü felâketleri engellenebilir miydi? Ne olursa olsun, biliyordu ki, kan akmaya başladıktan ve kafaları yurtsever retorik sardıktan sonra, akla düşkünlüğü onu çok ileri götürmeyecekti. 1790'da başka bir yaşlı Parlement üyesine, Rolland'a yazarken şöyle demişti: "Şiddetli tutku zamanlarında, akli konuşmaktan kesinlikle uzak durmak gerekir. [Aksi takdirde] akla bile zarar verilebilir, çünkü coşkuya kapılanlar insanları, başka bir zamanda övgüyle kabul edilecek hakikatlerin aleyhine kışkırtacaktır."

II ERDEM OKULU

Robespierre'in Louis-le-Grand Lisesindeki öğretmenleri, siyasal eğitiminde önemli bir rol oynamış olmalı, çünkü sonunda o da kendini, erdemi aşılacak için çok büyük bir sopa kullanan kurtarıcı bir okul müdürü gibi gördü. Bizzat Devrimi bir okul gibi, ama bilginin her zaman ahlakla çoğaltılacağı bir okul gibi düşünmeye başladı. Üstelik hem bilgi hem ahlak, disipline bağlıydı. Hep söylemekten hoşlandığı gibi, Terör ve erdem aynı kişisel gelişim egzersizinin parçasıydı: "Erdemsiz terör zararlıdır, terörsüz erdem de güçsüzdür." Suç ögesi, ahlaksal ve siyasal olarak konuşmak gerekirse –hovardalar, ateistler, mirasçediler– ortadan kaldırıldıktan sonra, bütün bir ulusu erdem okuluna kaydetmeye başlamak olanaklı olacaktı.

O yüzden bazı bakımlardan Robespierre için Konvansiyonun en önemli komitesi ne kamu güvenliği komitesi ne de genel güvenlik komitesiydi (giderek Vadier ve Amar gibi şerefsiz polislerin çiftliği gibi görmeye başladığı); halk eğitimi komitesiydi. Üstelik ta başından beri, Talleyrand ve Sieyès'in komitenin önemli üyeleri olduğu zamandan Terör dönemine kadar Devrime eşlik eden, ilkokul düzeyinden aydınlanmış mühendisler çıkaracak yeni teknik kolejlere kadar eğitimi kapsayan uzun ve tutkulu planlar üreten bir kurumdur. Merhum Michel Lepeletier, ölmeden önce, temel düzeyde "ulusal eğitim evleri" yaratmak için böyle bir plan üzerinde çalışıyordu ve Robespierre o muhteşem planı genişletti. Planın özü, ahlaklı

cumhuriyetin iki temel direğini, okul ve aileyi bir araya getirmekti. Bunu, ancak Lepeletier gibi, küçük yaşta ebeveynleri tarafından Cizvitlerin insafına terk edilen aristokrat okul çocukları yaratabilirdi; çünkü temel hedefi, anne ve babaları "öğretim evi"ne tekrar getirmekti. Her okulun büyüklüğü keyfi bir kararla değil, alacağı ideal aile sayısına göre belirlenecekti. Bu sayı elli olarak belirlendi. Yıl içinde her *décade* boyunca her anne ve baba, çocukların yatılı ebeveynleri olarak gelip okulda kalacak, çocukların ihtiyaç duyduğu baba sertliği ile anne yumuşaklığını gösterecekti. Bu şekilde bilgi edinimi, ailevi erdemle güçlendirilecekti. Sparta oyunları, Romalıların konuşmaları ve epeyce botanik olacaktı.

Söylemeye gerek yok; özellikle, Jakoben sonrası halk eğitimi komitelerinin fark ettiği gibi, Terör din adamlarını imha etmekle, temel eğitim için kullanılabilir tek güvenilir (ve ucuz) öğretim personeli kaynağını da yok ettiği için, bu planlardan bir şey çıkmadı. Ama Terörün son aylarında Robespierre'i yakan Gelişme tutkusu, sonunda siyasetin kendisi Erdem Misyonerinin aşkın çağrısıyla karşılaştırıldığında oldukça pis bir uğraş gibi görünene kadar bütün siyasetine ve konuşmalarına aktı.

Robespierre'in görüşünü paylaşan Jakobenler için, bu ahlaki yenilenme hamlesinin iki zorunlu evresi vardı. Birincisi Hristiyanınsızlaştırıcıların ve Hébertcilerin serbest bıraktığı, dudak uçuklatan kültürel anarşi her yerde durdurulmalıydı; ikincisi yerini heybetli ve düzenli bir cumhuriyetçi eğitim programına bırakmalıydı. Bu program, bir yurttaşın yaşamında el değmedik hiçbir yer bırakmayacaktı. Büyük cumhuriyetçi erdemleri, yurtseverliği ve kardeşliği canlandırmak için müziği, açık hava oyunlarını ve tiyatroyu, devasa kamusal anıtları, kütüphaneleri, sergileri, hatta spor yarışmalarını kullanacaktı. Kolektif yaşamın yüceltilmesi, Terörün uç evresine özgü ayrımsız yıkım hareketlerinin olası en güçlü karşıtı olacaktı.

Rousseaucu kültürel devrimin en coşkulu müritlerinden biri, Blois'nın eski anayasal piskoposu Henri Grégoire, dinsel, feodal ve kraliyete ait geçmişin parçası olarak mahkûm edilen heykellere, tablolar ve binalara en nedensiz saldırıları kınarken *vandalizm* terimini uydurmuştu. Bu vandalizmin en göz alıcı örneklerinden biri, Saint-Denis Şapelindeki kral mezarlarının toptan

yıkımı olmuştu. Valoilerin ve Bourbonların kemikleriyle dokuz taş oynayan *sans-culottelara* ilişkin Termidorcu öyküler olasılıkla uydurma olmasına rağmen, harabe sarrafı Hubert Robert'in bir tablosu, mezarlarından çıkarılan tabutları, devrilen ve alıp götürülen taşları gösterir. Grégoire, eleştirisinde dikkatli olmak zorundaydı, çünkü Saint-Denis'in yağmalanmasına 1 Ağustos 1793'te Konvansiyonun bir kararıyla izin verilmişti ve geçmişin totemlerine resmi saldırıyı reddetmek istemiyordu. Terör döneminin bu "eğitim" evresinde bile hiçbir Jakoben, XIV. ve XV. Louis heykellerinin Paris'teki kaidelerine tekrar konulmasını önermeyi göze alamazdı. Ama Germinal'den itibaren Grégoire, vandal sürüleri yeni Roma'nın kapılarından geri çevirecek ve "surlara" ağırbaşlı cumhuriyetçilik dilini "konuşturma"ya başlayacak aktivist bir programı Halk Eğitimi Komitesine kabul ettirmeye çalıştı.

20 Germinalde Grégoire, put kırıcılar kadar tehlikeli başka bir vandal grubuna dikkatini çevirdi: *Bibliophagelar*, kitap kurtları. Bunlar, yanlış cumhuriyetçilik adına kütüphaneleri yakıp kül etmeyi, belki İngiliz kral katili Algernon Sidney'in ve Jean-Jacques Rousseau'nun eserleri gibi birkaç onurlu istisna hariç, Devrimden önce birikmiş bütün bilgiyi tamamen yok etmek isteyen kişilerdi. Bu tür barbarlar, diyordu Grégoire, Fransa'yı kültürel mirasından yoksun bırakarak Fransa düşmanlarının ekmeğine yağ sürüyorlardı ve çok büyük olasılıkla, en berbat Hébertciler gibi, aslında yabancı ülkelerin ajanlarıydı. Grégoire'ın bir karşı saldırı yoluyla önerdiği şey, özel kütüphanelerin içeriklerinin tam bir kaydını çıkaracak ve daha sonra Ulusun kullanımına sunacak büyük bir ulusal kaynakçaydı: *Bibliographie française*. İlgili ilginç nesneleri kapsayacak şekilde genişletilebilirdi: Madalyalar ve portreler, bilimsel alet koleksiyonları ve en önemlisi haritalar. Konvansiyona sunduğu rapora göre, yalnızca Versailles bakanlıklarında kataloglanmayı bekleyen *on iki bin* harita vardı. Paris departmanı, bu yurtsever varlıklarla daha fazla tıka basa doluydu: Bir *bibliothèque nationale*in kurucu envanterini oluşturan 1.800.00 cilt. Cumhuriyetçi erdemin yayılması için doğru dürüst düzenlenen kütüphaneler ve müzeler, diyordu, gençleri kendi yaşlarının alışılmış havailiklerinden uzaklaştırıp, "her ülkenin ve her çağın

büyük insanlarıyla bütünleşebildikleri" yerlere götürecek şekilde tasarlanmış "insan zihni atölyeleri" olacaktı.

Bu cumhuriyetçi eğitim programında diğer önemli şahsiyet Jacques-Louis David'di. Fête de l'Unité'de kullanılan bazı heykellerden kalıcı anıtlar yaratma komisyonlarının sorumluluğunu üstlenmişti: Örneğin Pont-Neuf'te Fransız Halkını temsil eden devasa bir Hercules dikilecekti. Kayınbiraderi mimar Hubert ile birlikte, Champs Elysées'yi, ortasında bir Özgürlük heykeliyle taçlanan, Robespierre'in sevdiği yurtsever oyunlara ve kitlesel gösterilere uygun kocaman bir kubbeli amfityatroyla büyük bir Jardin National olarak yeniden düzenleme planı hazırlıyordu. (O nedenle, bu tür devasa kolektivizm etrafında bir mimarlık ideolojisi planlayan ilk kişi Albert Speer değildi.) David aynı zamanda, gerçek cumhuriyetçilerin haysiyetini ifade edecek –ve açıkça, militan *sans-culotteları* ayırt edici işareti olan düz pantolon ve *bonnet rougeun* saldırganca teşhirine karşı düşünülen– "ulusal giysiler" tasarlamakla da meşguldü. David, bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Opéra'da *Fransız Cumhuriyetinin Açılış Töreni* denilen karma bir yapımın perdesi için en gösterişli tasarımlarından birini üretti; bu yapımda o alışılmış ruhsuz didaktik dram, bu acımasız cumhuriyetçi erdem saldırısının sersemletip uyuttuğu izleyiciyi uyandırmak için tasarlanan çok amaçlı toplar, askeri marşlar, şiirler, nutuklar ve şarkılarla canlandırılmaktaydı.

Jakoben kültüre yıkıcı yaklaşımın bir örneği olarak David'in perdesi oldukça etkileyiciydi. Açıkça antik rölyeflerden esinlenen perde, cumhuriyet timsallerinden oluşan bir tören alayını profilden gösterir; alayın ortasında, tekerlekleri krallık ve piskoposluk yıkıntıları üzerinde dönen bir zafer arabası vardır. Arabanın önünde kaslı yurtseverler, çaresiz düşmüş hükümdarlara kılıçlarını saplamak üzeredir; kucağında kadın Özgürlük ve Eşitlik figürleri bulunan etkileyici dev Hercules hepsini görür. Arabanın yanında ve arkasında erdem sembolleri dizilidir: Cornelia ve Gracchi (David'in nihai tasarımından çıkarıldı), Brutus, William Tell (Paris'te hızla bir kült kahraman haline geldi) ve Marat da aralarında olmak üzere bir grup şehit, Lepeletier ve panteona en son eklenen, İngilizlerin Toulon'da astığı iki yurtsever.

David ve Robespierre, en tutkulu kültürel yapımlarında, 8 Haziranda (20 Prairial) yapılan Yüce Varlık Festivalinde, bütün bu kültürel teknikleri bir araya getirdi. Robespierre bir ay önce, 7 Mayıs'ta (18 Floréal), "cumhuriyetçi ilkeler ile ahlaki ve dinsel düşünceler arasındaki ilişkiler" üzerine bir konuşmada amentüyü duyurmuştu. Robespierre'in şaşkınlara ilan ettiğine göre, "Yüce Varlığın gerçek rahibi, Doğanın kendisidir; tapınağı evrendir; dini erdemdir; bayramları, onun gözleri altında evrensel kardeşlik düğümünü atmak, saf ve duyarlı [*sensible*] kalplerin saygısını ona [Doğaya] sunmak için toplanan büyük bir halkın neşesidir." Deist vaazının sonunda Konvansiyon, "Fransız halkı Yüce Varlığın (herhalde şükredilecek) varlığını ve ruhun ölümsüzlüğünü kabul eder," kararını aldı.

Yüce Varlık kararının, çoğu Fouché gibi hâlâ Konvansiyonun önemli üyesi olan Hristiyansızlaştırıcılara cepheden bir saldırı olduğunu söylemeye pek gerek yoktu. Kararla aynı zamanda duyurulan festivalle birlikte, Yüce Varlığın kafirler karşısında ahlaki ve siyasal yükselişi geri dönülmez olacaktı. Bu kez onun gürlemesini çalacak hiçbir Hérault de Séchelles (ünlü bir inançsız) olmaya-caktı. Robespierre, resmen merkezi bir rol oynamasını güvenceye almak için, festivalden dört gün önce başkan seçildi.

Herhalde 8 Hazirandaki -eski Gregoryen takvimde Ham-sin günü- hava durumu, bir Yüce Varlığın mevcudiyetine ve Robespierre'in onun peygamberi olduğuna kuşkucuları inandırdı. Binlerce Parislinin sabah törenleri için toplandığı Tuileries'nin üzerinde parlak bir güneş ışıldıyordu. Bir pencereden, David'in çiçekçi ekibinin topladığı gül öbeklerine ve beyaz patiska elbiseler içinde meyve sepetleri taşıyan kızlara bakan Robespierre, konuşmasının provasındaymış gibi arkadaşı Vilate'a şöyle dedi: "Burada toplanan insanlığın en ilginç kısmını seyret." Her zamanki müzik-lirik ekibi Gossec ve Marie-Joseph Chénier ile birlikte çalışan David, etkinliği büyük bir devrimci oratoryo olarak tasarlamıştı. Paris *section*larından her biri yaşlı erkek, anne, genç kız, oğlan ve küçük çocuk gruplarına ayrılan iki bin dört yüz delegeyle büyük bir koro oluşturuldu (her zamanki gibi Jakoben kültür evreninde yaşlı *kadınlara* yer yokmuş gibi görünüyor). Değişik anlarda bu gruplardan her biri, yeni Fransa'daki rollerine uygun koro şar-

kıları söyleyecek ve dinleyici kitle içindeki akranları tarafından tekrarlanacaktı. Azami dram anlarında –“Marseillaise” in ilk ve son dizeleri ile yeni “Yüce Varlık İlahisi” gibi– iki bin dört yüz kişi birlikte söyleyecek; sesleri, Hubert’in bu olay için inşa ettiği amfitiyatroda yankılanan muazzam bir halk şarkısına dönüşecekti. Robespierre’e göre, yeni ilahi, cumhuriyetçi dininin marşı olmaydı ve Chénier’nin taslak sözlerinden memnun kalmayınca, onu yapım ekibinden kovup yerine şair Théodor Dyesorgues’yi aldı. Gossec ve David dinleyicinin ilahiye aşına olmamasından kaygılanmıştı; öyle ki, festivalden haftalarca önce Institut National’dan müzik öğretmenlerini, *section*lardaki yurtseverlere ezgi ve güfteyle ilgili ders vermeye göndermişlerdi.

İlahinin son tınıları kesilince, Robespierre sabah konuşması için ortaya çıktı. Mavi bir ceket, üç renkli bir fular ve tüylü şapka giymişti, ama bir Duplay kızının onun için özel olarak hazırladığı büyük buketi telaştan unutmuştu. (Konvansiyonun her üyesi buğday demeti ve çiçek buketi taşıyordu, ama örneğin Barras’nın bunu gülmeden yapmış olması inanılmaz görünüyor.) Ovidiusçu. Altın Çağın geri dönüşünü duyuruyormuş gibi haykırdı: “Fransız Cumhuriyetçiler, kirletilen dünyayı temizlemek ve dünyadan kovulan Adaleti dünyaya hatırlatmak size düşüyor. Özgürlük ve erdem, ilahın bağrından birlikte doğar –biri olmadan diğeri yaşayamaz.” Söylevin sonunda, yanan bir meşaleyi alıp Ateizmin kuklasını yaktı ve içinden Bilgelik heykeli çıktı (bazılarının dediğine göre, saf beyaz renkte, bazılarına göre, kum rengine yakın). Monoton bir sesle, “Hiçliğe geri döndü, Kralların dehasının Fransa’nın üzerine kustuğu bu ucube.”

Öğleden sonra insan kalabalığı, Champ de Mars’a kadar uzun bir tören alayı oluşturdu. Geçit alayının ortasında, boynuzları altın sarısına boyanan sekiz öküz tarafından çekilen bir zafer arabası (Opéra perdesindekine benzer tasarımda) vardı; arabanın içinde, resmi onaylı iki farklı emek türünün simgesi olan bir matbaa ile bir saban taşınıyordu. Daha ileride kör çocukların arabası bir “İlahi” okuyordu ve onların peşinde, gül taşıyan anneler ile David’in Horatiusları tarzında kılıç kuşanan oğullarına yol gösteren babalar vardı. Adı değiştirilip Champ de Réunion yapılan ve 1790’dan beri *patrie* sunağının bulunduğu yerin ortasında Da-

vid, inanılmaz bir hızla, alçıdan ve mukavvadan (Lyon'da Fête de la Fédération için kullanılan model alan) kocaman bir dağ inşa etmişti. On beş metrelik bir sütunun üzerinde duran zirvesinde, elinde giderek küçülen Özgürlük figürü (artık fiilen figürçük) bulunan devasa bir Hercules vardı. Özgürlük, Yüce Varlık dünyasından tamamen kovulmamıştı, çünkü yine dağın tepesinde büyük bir ağaçla temsil edilmekteydi. Onun varlığı Grégoire'ın başka bir tezine yanıtı; orada Grégoire 1791-1792 özgürlük-ağaç kültürünü canlandırmaya çalıştı ve hatta ilkel özgürlüğün canlanışını kutlamak için en uygun ağacın meşe, "Avrupa'nın en güzel bitkisi" olduğunu bile ilan etti. Dediğine göre, bir gün evreni dolduracak Büyük Özgürlük Ailesinin soyağacıydı. Kuşaklar boyunca dayanaçağı için, dikiminde küçük olan çocuklar evlatlarını onun dalları altında toplayabilecek ve onlara özgürlüğün kurulduğu kahramanlık günlerini anlatabileceklerdi.

Öğleden sonra müziği için Konvansiyonun meyveli ve çiçekli vekilleri zirveye tırmanıp, dağın içine oyulan teraslara, yamaçlara ve patikalara dizilen iki bin dört yüz kişiye yukarıdan baktı. Hassas bir anda askeri bando susunca Robespierre, Jakoben bir Musa gibi, üç renkli yurtsever dalgalarını yararak dağdan indi ve uyumlu alkış tufanı koptu. Bazı yerlerden gelen saygısız ya da düpedüz düşmanca sesler bile ilahlaşmayı bozamadı. Robespierre 26 Temmuzda (8 Thermidor) Konvansiyona haykıracaktı: "Ey ebediyen kutsal gün, Varlıkların Varlığı! Yaratılış günü, dünyanın her şeye gücü yeten ellerden çıktığı o gün, suçun ve yanlışın boyunduruğunu kıran bu ulusun, senin saygına ve kendi kaderine lâayık bir davranışla ortaya çıktığı günden daha mı aydınlıktı?" Soru tabii kesinlikle retorikti.

III THERMİDOR

Paris'in bir ucunda gül öbekleri havaya güzel koku yayarken, diğer ucunda kan birikintileri havayı kirletiyordu. Yüce Varlığın görsel mizanseninde giyotinin yeri yoktu; bu yüzden Robespierre onu Devrim Meydanından, Saint-Antoine Caddesinin sonunda, Bastille Meydanı olacak açık alana sürdü. Semt sakinleri akan kandan, haziranın sıcağında bozulan cesetlerden gelen tehlikeli "pis koku-

lardan" öfkeyle şikâyet edene kadar giyotin işini yapmaya devam etti; ondan sonra daha doğuya, şimdi trône *renversé* meydanı denilen Thrône engeline taşındı.

Orada Fouquier-Tinville ve Sanson, giyotin verimliliğini sayıya düzeye çıkaracaktı. Yüce Varlık Festivalinden iki gün sonra Konvansiyon, totaliter adaletin kurucu beratı olarak kalan bir karar aldı. Karar iki suikast girişiminin ardından alındı: Biri 23 Mayıs'ta Collot d'Herbois'ya, diğeri mayısın yirmi beşinde Robespierre'e. Cécile Renault adlı bir kız, "bir zorba neye benzer" diye merak ettiği için iki küçük bıçakla birlikte Robespierre'e ulaşmaya çalışırken yakalanmıştı. Israrla ulaşmaya çalışmadı, ama Charlotte Corday örneğini kimse unutmamıştı. 22 Prairial kararını tanıtan Couthon, siyasal suçların adı suçlardan çok daha kötü olduğunu savundu, çünkü ilkinde "yalnızca bireyler yaralanır," oysa ikincisinde "özgür toplumun varlığı tehlikeydedir." (Bu tür bir muhakeme, Robespierre'in 8 Thermidordaki açıklamasının habercisiydi: Ateizm kıtlıktan çok daha kötüydü, çünkü "biz" açlığa dayanabilirdik, ama kimse "suça" dayanamaz.)

Bu koşullarda, diyordu Couthon, Cumhuriyet komploların tehdidi altında olduğu için, "hoşgörü bir gaddarlıktır... merhamet baba katiliğidir." Hem komplocuları tanımlama ölçütlerinde hem onlara yönelik tutumda bazı düzeltmeler yapılmalıydı. Bundan böyle "yurtseverliği karalamak"la, "moral bozmaya çalışmak"la, "yanlış haber yaymak"la, hatta "ahlakı bozmak, kamusal vicdanı yozlaştırmak, devrimci hükümetin enerjisini ve saflığını azaltmak"la suçlanan herkes Devrim Mahkemesinin huzuruna çıkarılabilir. Bu mahkeme yalnızca iki hüküm verebilirdi: Beraat ya da ölüm. Devrimci adaletin yürüyüşünü hızlandırmak için, tanık çağrılmasına izin verilmeyecek, sanık avukat tutamayacaktı. Her şeyden önce, jüri üyeleri kendi kararlarıyla adil ve önyargısız bir hükme varabilen iyi yurttaş değil miydi?

Konvansiyondaki herkes bu önlemden memnun değildi. Vekil Rouamps, teklifi kabul edilmezse Konvansiyonda kendi beynini dağıtacağı tehdidinde bulunarak oylamanın ertelenmesini istedi. Robespierre, karar tasarısına itiraz edenlerin saklayacak bir şeyleri olabileceğini ima etmeyi başardı. "Burada, bu yasayla ilgili olarak, diğer birçok önemli yasaya karar verdiği kadar kolay karar

veremeyecek kimse yoktur," dedi. Noktası noktasına tartışıldıktan sonra oylanmasında ısrar etti –asabi tevekkül atmosferinde kabul edilen bir teklif.

Prairial yasası, önceki haftalarda zaten hızlanmış olan idamların temposunu hemen etkiledi. Orange'da Toulonlu suçlulara acımasız davranan bir güney şubesi hariç, taşradaki devrim mahkemeleri kapatılınca, sanıklar yargılanmak için departmanlardan Paris'e getirildi. Sonuçlar şöyleydi:

	<i>İdam</i>	<i>Beraat</i>
Germinal	155	59
Floréal	354	159
Prairial	509	164
Messidor	796	208
1-9 Thermidor	342	84

Germinalde günde beş olan ortalama idam, Prairialde on yediye, Messidorda yirmi altıya çıktı.

Grande Terreur denilen bu yoğunlaşma, Fransızların askeri bahtının belirgin biçimde iyileştiği bir sırada meydana geldiği için daha da dikkat çekiciydi. *Levé en 'masse* yedi yüz elli bin erkeği silah altına almıştı ve *amalgame*, gönüllüleri muvazzaf birliklerle kaynaştırmakla geçen kaotik dönemi atlatmıştı. Carnot, Prieur de La Côte d'Or ve Jeanbon Saint-André'nin olağanüstü lojistik ve stratejik çabalarıyla, Kont de Guibert'in oldukça korkutucu topyekûn savaş kehaneti gerçekleşmek üzereydi. Yalnızca Grenelle'de günde on üç buçuk ton barut üretiliyordu ve bunun çoğu, şaşkın Koalisyonun yüzünde patlamak üzereydi. 25 Haziranda Fleurus'da, bir noktada muharebeyi kuşbakışı görmek için sıcak hava balonuyla yükselen General Jourdan, Coburg'un ana Avusturya ordusunu kesin bir şekilde yenilgiye uğrattı. Savaş meydanında sekiz bin düşman ölüsü bırakıldı; aralarında Jakoben şairleri sevindiren İngiliz bombacılar da vardı. Müttefiklerin zorbela aldığı Valenciennes ve Condé, Belçika'dan Brüksel'e ve Antwerp'e ilerleyen Fransızlar tarafından derhal geri alındı. Hollanda bir kez daha açık görünüyordu.

Askeri kriz bu kadar dramatik gerilediğinden, Kamu Güvenliği Komitesindeki iki mühendisin, Carnot ve Prieur de La Côte d'Or'un,

Robespierre'in her yerde hazır ve nâzır ucube komploculuğa işaret ederken bahsettiği şeyi görmesi zordu. Cécile Renault, Prairial Yasasını haklı çıkarmaya yetecek kadar bir tehdit kesinlikle değildi ve Konvansiyon üyelerinin dokunulmazlığından tamamen vazgeçilmesi endişesi vardı. Carnot, Yüce Varlık kültünün bilgiç tavrından nefret etmekteydi ve bunu Robespierre'e çok açık terimlerle anlattı.

Jakoben seçkinlerde açılan başka çatlaklar da vardı. Nisanda Robespierre ve Saint-Just, doğrudan Kamu Güvenliği Komitesine rapor veren ve dolayısıyla kardeş genel güvenlik komitesinin yetki alanına tecavüz eden özel bir polis bürosu (*bureau de surveillance*) yaratmıştı. Genel Güvenlik Komitesinde en güçlü kişiler, coşkulu Terörcü ve Hristiyansızlaştırıcı olarak kendilerini Robespierre'in dindarlığının ana hedefi gibi hisseden Vadier ve Amar'dı. Üstelik Kamu Güvenliği Komitesinde de müttefikleri vardı –Erdemin Diktatörlüğüne artan muhalefetleri insan sevgisi sütüyle değil, keskin bir kendini koruma duygusuyla beslenen kişiler. Her şeyden önce, Collot d'Herbois ve Billaud-Varennes, her zaman bir şekilde Komitenin parçası olmuştu; esasında 5 Eylül 1793 *section* ayaklanmasına (artık büyük ölçüde buharlaşan bir tehdit) bir rüşvet olarak terfi etmişlerdi. Collot, Lyon'da bir *représentant-en-mission* olarak davranışını savunmak zorunda kalmıştı ve son zamanlarda, daha birkaç ay önce Jakoben ortodokslik olan politikaları uyguladıkları için haksız yere savunma konumuna sokulan arkadaşlar vardı. Örneğin Javogues, Jakoben Kulüp'te özellikle zor bir *scrutin épuratoire* tâbi tutuldu ve 11 Temmuzda (23 Messidor) Robespierre, kulüpten atılmasını istediği Fouché'ye şiddetli bir saldırıda bulundu. (Fouché çok akıllı davranıp Robespierre'in kulübe gelip savunma yapma emrine yanıt vermedi ve bir süre ortalıkta görünmedi, evinden uzak durup tabanca taşıdı.)

Aslında Robespierre, Jakoben Kulüp'te giderek daha ender görünüyordu ve bu o ender anlardan biriydi. Konvansiyonda daha da seyrek görülüyordu ve Kamu Güvenliği Komitesinde ise hiç yoktu. Haziranın sonunda Genel Güvenlik Komitesiyle sert ve tuhaf bir ortak toplantıdan sonra, şu anda olduğu şekliyle kurumdan u-sandığına karar vermişti. Vadier, Contrescarpe Caddesinde oturan, yakında gelecek yeni bir Mesih'in annesi olduğunu iddia eden ve Robespierre'i Kıyamet Gününün habercisi, Yeni Şafağın peygam-

beri ilan eden Catherine Théot adlı tuhaf bir yaşlı hanımefendi keşfetmişti. Polis evine gidince, Kurucu Mecliste vekil olan Chartreuse keşişi Dom Gerle'yi de orada buldu. O sırada Genel Güvenlik Komitesi üyesi olan David için bu durum can sıkıcıydı, çünkü Gerle'nin *Tenis Kortu Yemini*'ndeki yurtsever rahipler üçlüsünde çok belirgin bir yeri vardı (diğer ikisinden Rabaut Saint-Etienne giyotinle idam edilmişti; Grégoire ise hâlâ sağ ve iyiydi). Vadier, Robespierre'in mesihçi iddialarıyla dalga geçmek için değerli bir fırsat olarak bu duruma dört elle sarıldı ve hasmı, "komplo"yu açığa çıkarmanın, Yüce Varlığa Voltaireci bir saldırının bahanesi olduğunu gördü. Zehir zemberek açıklamalarla geçen öfkeli bir tartışmadan sonra soruşturmayı iptal ettirmeyi başardı, ama komitelerin dayanışması onarılamaz bir biçimde hasar görmüştü.

Temmuzun son haftalarında, Robespierre karşıtı bir koalisyonun parçaları giderek yerine oturmaya başladı. Fouché gibi açıksa "suçlu" olarak tahdit edilenler ile Collot ve Billaud gibi yakında sıranın kendilerine geleceğini hissedenler yeni bir ayaklanmadan endişelenmeye başladılar. Ekonomik denetimlerin kısmen kaldırılması, *armée révolutionnaire*lerin tasfiyesiyle birlikte, *assignat*nın yeni bir erozyonuyla sonuçlanmıştı; bir kez daha nispi değerinin yaklaşık yüzde 36'sına düştü. Yiyecek kıtlığı ve yükselen ekmek fiyatları hem esnaf ve ücretli çalışanlar arasında ciddi bir huzursuzluk hem de haziran sonunda ve temmuzda bir grev dalgası üretmişti. Bu hoşnutsuzluk ustaca seferber edilseydi, çok tehlikeli bir durum hızla oluşabilirdi. Ventôse kararlarının yazarı olarak Saint-Just'ün, toplumsal eşitlik şampiyonu olma ünü vardı. Hâlâ Ulusal Muhafızların komutanı olan Hanriot ile ittifak kurup militan *section*lardan askeri birlikleri sokağa çıkarsaydı, komiteler ve Konvansiyon, geçen haziranda olduğu gibi, kendilerini temizlemek mecburiyetinde kalana kadar kuşatma altında tutulabilirdi. Ama bu kez kurban Jakobenler olacaktı.

Barère bunun olmamasını istiyordu. Kesin bir biçimde ne Robespierre grubunun ne karşıtlarının yanında yer alan Barère, devrimci hükümetin birliği bozulunca, bunun sonun başlangıcı olacağını önceden gördü. Temmuzun yirmi ikisinde (4 Thermidor), yönetici komitelerin dayanışmasını koruyacak ve daha önemlisi bu iç yapışkanlığı Konvansiyona duyuracak bir uzlaşma sağlama-

ya kalkıştı. Plan, temizlik planlarından vazgeçmek karşılığında Ventôse kararlarına bir takviyeyle Saint-Just ve Robespierre'in gönlünü almaktı. Başlangıçta plan işe yarar gibi göründü, çünkü hem Saint-Just hem Couthon ihtiyatlı onay vermişti. Ama ertesi gün Robespierre, üç haftadır ilk kez, komitelerin başka bir ortak toplantısında ortaya çıkınca iş bozuldu. Ventôse kararlarında ve genç arkadaşının *Institutions Républicaines*'inde ima edilen toplumsal mühendisliğe Saint-Just'ten çok daha az önem veriyordu. Her zamanki gibi, onun kafasında terör ve erdem birinci sıradaydı ve uzlaşmaya uygun davranmak şöyle dursun, her iki komitedeki hainlerin peşini bırakmayacağını açıkça belli etti.

Barère, Robespierre'in inatçılığına rağmen, Konvansiyona hükümetin birliğini öven ve Yüce Varlık hakkında fazla bir şey ya da hiçbir şey söylemeyen bir rapor sunmaya Saint-Just'ü ikna ettiği için, Robespierre yalnız kalmış gibi göründü. Saint-Just, topçu birliklerini Paris'ten Kuzey Ordusuna gönderen bir emri de imzaladı. Ama Robespierre'in müttefikleri bölünmüş gibi görünmesine rağmen, aydınlık güçler ile karanlık güçleri ayırt eden büyük Manici çağrılarından birini hazırladı. Son çare olarak, Saint-Just'ün 1789'da bu kadar hayranlıkla mektup yazdığı adamı terk etmesinin mümkün olmadığına inanıyordu.

26 Temmuzda (8 Thermidor) iki saatlik böyle bir konuşma Konvansiyona getirildi. Robespierre yeterince masum bir biçimde, "Fransız Devrimi insan hakları ve adalet ilkeleri üzerine kurulmuş olacak ilk devrimdir. Diğer devrimler yalnızca hırsı gerektirdi, bizimkisi erdemi gerektirir," diyerek başladı. Ama ardından, önce örtük bir biçimde sonra açıkça, Cumhuriyeti yıkmakla tehdit eden bir komplonun hazırlanmakta olduğu konusunda meclisi uarmaya geçti. Diktatörlük ve zorbalık suçlamalarına karşı kendini savunurken, "yurtseverleri zindanlara tıkan ve terörü her düzeye ve koşula taşıyan... canavarlar"ı ima ederek, vekillerin kendi kafasındaki resmin parçalarını bir araya getirmelerini sağladı. Gerçek zalimler ve zorbalar bu canavarlardı. Devrimci *sensibiliténin* temel öğretilerine dayanarak, "Yalnızca iki parti tanıyorum, iyi yurttaşlar partisi ve kötü yurttaşlar partisi. Yurtseverliğin bir parti meselesi değil, gönül meselesi olduğuna inanıyorum," dedi. Konuşmanın sonunda, Maliye Komitesi Başkanı Cambon hariç,

hiçbir isim verilmemiş olmasına rağmen, Chabot, Chaumette ve Fabre'in vârislerine yapılan göndermeler, "volkanik" komplonun yazarlarının kim olduğunu açıkça ortaya koydu.

Konuşma sıcak karşılanmış gibi göründü, ama Robespierre'i şaşırtırcasına, önemli bir konuşma yapıldığı her seferinde âdet olduğu gibi, konuşmanın basılıp basılmaması konusunda şiddetli bir tartışma çıktı. Tartışma daha da alevlenince Vadier, Théot "komplosu"nun önemiyle dalga geçtiği için Robespierre'e saldırdı ve Cambon kendini savundu, ama düşmanları açıklamalarını "olağanüstü oldukları kadar anlaşılmaz" diye niteledi. Başka bir vekil tarafından, suçladığı kişilerin adını vermeye zorlanan Robespierre isim vermeyi reddetti; bunun üzerine Amar, onu kendilerini savunmalarına izin vermeden Komite üyelerini toplu halde itham etmekle suçladı. Oturumun keskin çatışmalara dönüşeceğini gören Barère, "yalnızca Pitt'in ve York Dükünün işine yarayabilir" dediği tartışmayı bitirmeye kalkıştı. (Dük Konvansiyonun tutanaklarını okumuş olsaydı, tartışmalarda ne kadar büyük bir rol oynadığını görünce şaşırdı.)

O akşam Robespierre aynı konuşmayı Jakoben Kulüpte yaptı ve çılgınca bir alkış aldı. O sırada başkanlık koltuğunda oturan Collot d'Herbois ve Billaud-Varennes, kendilerini savunmaya ve saldırıya karşılık vermeye çalıştılar ama taraftar bulamadılar ve kovulmaları, daha da vahimi, "*à la guillotine*" kovulmaları yönünde çığlıkların içinde boğuldular. Ama daha işleri bitmemişti. Robespierre konuşmasının seyri içinde, her zamanki belagat taktiğini, *patrienin* iyiliği için kendini feda etmeyi teklif etme taktiğini de konuşturmuştu. Bu kez teklifi kabul edilecekti.

Ertesi sabah, 27 Temmuzda (9 Thermidor) Saint-Just, mutabık kalındığı üzere, hükümetin karşı karşıya olduğu siyasal durumla ilgili olacak bir konuşmaya başladı. Ama Barère'in önerisinden bu yana geçen zaman içinde siyasal iklim aniden değişmişti ve onu Komitenin bürosunda gece boyunca konuşma üzerinde çalıştığını gören Billaud ve Carnot, sakinleştirici bir birlik açıklamasından çok, tehlikeli bir suçlama tiradı beklenebileceğini biliyordu. Robespierre'i kolektif liderlikten uzaklaşıp "kendi adına bir konuşma" yapmakla suçlayan Tallien, Saint-Just'un konuşmasını böldüğünde, Tarpei kayalıklarına ilk zorunlu göndermesine ye-

ni ulaşmıştı. Sonra Billaud-Varennes daha sivri bir suçlamayla, Robespierre'in Konvansiyona ve komitelerin üyelerine karşı bir tehdit oluşturduğu suçlamasıyla onu izledi. Şaşırtıcı bir biçimde, Saint-Just çok korkulan karşı-saldırılarından birini başlatmak yerine, belagati dağılmış gibi göründü. Suçlamalar artarken ruhsuzca yerine oturdu. Savunmasının dağıldığını gören Robespierre kürsüyü ele geçirmeye çalıştı ama konuşturulmadı. Tam çöküş anı herhalde, bilinmeyen bir vekil tutuklanmasını istediğinde değil, Vadier dalga geçme retoriklerinin standart düzeneklerini gösterince geldi. "Robespierre'e bakılırsa, kendisi özgürlüğün tek savunucusudur; pek az görülür böylesi bir tevazu; 'Ben mazlumum, bana söz vermiyorlar' nakaratını tekrarlar ha bire; söyleyecek yararlı bir şeyi olan tek kişi odur, çünkü onun iradesi her zaman yerine getirilir. 'Falan filan bana karşı komplo kuruyor, Cumhuriyetin en iyi dostu olan bana.' Haberleri dinlediniz." Robespierre'in karşısında çaresiz olduğu tek silah onu yere serdi: Kahkaha. Ne diyeceğini şaşırınca bir vekil bağırды: "Danton'un kanı onu boğuyor!"

Ama henüz kazanılmamıştı. Akıllı davranan Thermidorcular yalnızca Robespierre, Couthan, Saint-Just ve Le Bas'yı değil, Muhafızların komutanı Hanriot'yu da tutuklamaya karar vermişti. Ama Komün gidişattan haberdar olunca, insanların alınması için hapisanelerini açmayı reddetti ve oldukça yavaş bir biçimde halk ayaklanması makinesini harekete geçirmeye başladı. Bu konuda bir zorluk vardı: Terör, başlıca operatörlerini idam ederek ve *section*ları casuslarla ve güvenilir kişilerle doldurarak o makineyi bozmuştu; aslında artık çalışmıyordu. Kırk sekiz *section*'dan yalnızca yirmi dördü Komünden filen talimat istedi ve yalnızca on üçü alarm çanları çalınca birlik gönderdi. Yine de bu, beş kişiyi kurtarmaya ve General Coffinhal'ın önemli sayıda askeri bizzat Konvansiyona karşı yürütmesine yetti. Bazı vekiller, bir süre kaybedeceklerine inandı ve ateş açılmaya hazırlandı. Ama Robespierre karşıtları, ilk kez merkez ve batı *section*larından Komüne karşı bir karşı-kuvveti harekete geçirebileceklerine inandıkları için, birlik içinde kaldılar. Kendi kuvvetlerinin komutanlığına Barras'yı atadılar; Robespierre ve arkadaşlarını *hors la loi* –kandırıldı– ilan ettiler. Bu, sadece kimlik tespitiyle alınıp, yirmi dört saat içinde yargısız idam edilmeleri demektir.

Günün dönüm noktasının bu olduğu anlaşıldı. Birleşik bir Konvansiyonla karşı karşıya gelmek zorunda kalmaktan rahatsız olan ve korkutucu kanundışılıktan açıkça çekinen Konvansiyon-daki birlikler huzursuzlaştı. Komünden hiçbir emir gelmedi; bu yüzden Hanriot elinde kalan kuvvetleri Hôtel de Ville'in önünde bir karakola çekmeye karar verdi. Sabah saat ikide o kuvvet de uçup gidince, Barras'nın emrindeki birlikler onların yerini aldı ve binanın içine sığınan kaçak vekilleri yakalamak için harekete geçti. Askerler ilerlerken, pencereden bir vücut, subayların ayağının dibine düştü. Maximilien'in küçük kardeşi Augustin Robespierre'di. İçeride, sakat Couthon'u merdivenden düşmüş halde çaresiz buldular. Genel Konsey salonunda La Bas silahıyla intihar etti ve Robespierre'in yüzü ve gövdesi kan içindeydi, olasılıkla başarısız bir intihar girişimi sonucu çenesi dağılmıştı. Saint-Just sakince ve neredeyse kıpırdamadan durup, yakalamaya gelenleri selamladı.

Ertesi sabah Parisliler uyanınca, giyotinin tekrar Devrim Meydanına taşındığını fark ettiler. Mahkemenin kimlik tespitinden sonra on yedi Robespierreci giyotinle idam edildi. Sonraki iki günde seksen üç Komün ve *mairie* üyesi onları izledi; o anın kazanan tarafının, Couthon'un "merhamet baba katilligidir" iddiasını doğru kabul ettiği belliydi. *Grande Terreur* mimarlarının sonu özellikle ürkütücüydü. Sakat Couthon dudak uçuklatan acı içinde kalasa bağlandı, eğri kol ve bacakları kırıldı. Saint-Just tam anlamıyla Romalı bir stoacı gibi ölümüne gitti. Robespierre geceyi, birçok kez başkanlığını yaptı Kamu Güvenliği Komitesinin masasında geçirmişti. Erdemin titiz peygamberi, Sanson tarafından kalasa itildi, ceketine ve nankin pantolonuna kan sürülmüştü. Cellat, giyotin bıçağının düzgün düşmesini sağlamak için, çenesini bir arada tutmak için sarılan kâğıt bandajı çekip aldı. Acıdan attığı çığlıklar bıçağın düşmesiyle kesildi.

Sonraki günler ve haftalar, Paris hapisanelerinde iki yönlü bir trafiğe tanık oldu. Jacques-Louis David, Robespierre'in 8 Thermidor saldırısını görünce, yaşamı taklit sanatında (özellikle *kendi* sanatı) ısrar etmiş ve kendisine ait *Sokrates'in Ölümü*'nden "Robespierre, baldıran zehri içersen, ben de içerim" satırını ödünç

almıştı. Elbette öyle bir şey yapmadı; sonunda Luxembourg'a hapsedilinceye kadar bir süre ortalıkta görünmedi. Tutuklanma emirlerini imzaladığı bir yığın sanatçı (Hubert Robert ve Joseph Boze gibi) bu kadar az homurdandığı için kendini şanslı sayabiliirdi. Hapishanede kendinin işkence görmüş, şaşkın bir portresini ve hüccresinin penceresinden görülen parkın şifa verici lirik bir manzarasını yaptı.

24 Ekimde Heré de Tocqueville, Madelonettes'ten çıktı. Daha yirmi iki yaşındaydı ve saçları bembeyaz olmuştu. Malesherbes'in torunu Louise'le yeniden birleşince, ailenin yıkımının onu perişan ettiğini gördü. Hiçbir zaman tam iyileşmeyecek, hüzün ve melan-koli nöbetleri geçirecekti. Malesherbes'e dönen Hervé, iki küçük Chateaubriand yeğenini, Christian ve Louis'yi bulmayı başardı. Üç ve beş yaşlarında yetim çocuklardı; Hervé onları kendi evladı kabul etti; on bir yıl sonra onlara bebek kuzen Alexis de katıldı.

Parmaklıkların ardında minnetle kalan en az bir Terör zede vardı. Jarden de Plantes'ta yaşlı bir aslan yatıyordu. Devrim Versailles'daki kraliyet hayvanat bahçesini dağıtınca ve bakıcısı Leray 1789'da ölünce Paris'e taşınmıştı. Devrim sırasında dürtülmeye, gülünmeye, hatta sadece "krallığın bir yarattığı" olduğu için değil, "Hayvanların Kralı" da olduğu için tükürülmeye katlanmak zorunda kalmıştı. Şimdi pejmürde ve sıskaydı; uyuya yakalanmıştı, vücudunda açık yaralar ve şişlikler vardı. Ama en azından sağdı ve Grégoire'ın ilan edilen bilgi rehabilitasyonunun -zoooloji de dahil-meyvelerinden yararlanmak üzereydi. Bu arada, onun hakkında yazan (ve belki düşen hanedanına sempati duyan) İngiliz casusa sarı, bilen bir gözle baktı.

Sonsöz

Fransa'yı bir toplu katliam olarak tasvir ettikleri için Thermidorcuları kim suçlayabilir? Elbette, Terörün gaddarlıklarını Robespierre'in ve suç ortaklarının özel sorumluluğu olarak sunmak onların çıkarınaydı; çünkü Collot d'Herbois, Tallien ve Fouché gibi kişilerin elleri hiçbir şekilde temiz değildi. En yararlı günah keçileri, Devrim Mahkemesi savcısı Fouquier-Tinville'di. Robespierre'in idamından dört gün sonra Fréron (Frairial Yasasını coşkuyla destekleyenlerdendi) Konvansiyonda, Fouquier'nin "döktüğü kanın cezasını cehennemde çekmesini" talep etti. Tutuklandıktan sonra Conciergerie'ye götürüldü; orada, yeni mahkûmun geldiğini öğrenince, kaşarlanmış Jakobenler bile duvarlara vurup "ucube"ye sövüp saymaya başladı. Mahkemede Fouquier, utançtan yerin dibine giren ve yargıçların önünde korkan kötülüğün cisimleşmesini görmeyi bekleyenleri hayal kırıklığına uğrattı. Ama yirminci yüzyıl okurları, her zaman yasalara uyduğunu ve işini yaptığını savunan mülayim aile babasında ideal bir kitlesel öldürme aleti görecektir. Mayıs 1795'te bu kadar emek harcadığı karısının ve çocuklarının yoksulluk ve sürgünle tehdit edilecek olmalarından endişe ederek idama gitti. Son mektubu, hapse gönderdiği birçok kişinininkiyle aynıydı: "Çocuklara, babalarının mutsuz ama suçsuz öldüğünü söyleyin."

Terör karşıtı matbuat taşkınının, bunların üretimini teşvik eden Thermidorcuların kinizmini ve ikiyüzlülüğünü hesaba katmak bile sahici bir rahatlamamanın dışavurumu olduğundan kuşku duyulamaz. En korkutucu resimlerin birinde Yüce Varlık Festivalinde görüldüğü gibi giyinen Robespierre, "bütün Fransa'yı giyotinle idam ettiği için" celladı giyotinle idam eder. Arkasında ucube bir orman gibi yayılan giyotinlerin her biri, her bir kurban kategorisi için etiketlenir: "L: Hébertciler; O: Yaşlı erkekler, Kadınlar ve Çocuklar; P: Askerler ve Generaller" vb. "Burada Bütün Fransa Yatıyor" ibaresi taşıyan dikilitaş, tepesine ters çevrilmiş

bir özgürlük bonesi geçirilerek, bir kremasyon bacasına dönüştürülmüştü.

Korkutucu ve akıldan çıkmayan bir görüntüydü ve daha fazlası vardı: En tepede Robespierre'in izleyenlere sırttan ölüm maskı bulunan kafatası piramitleri; etrafında kıvrılan yılanlarla cehen-nemde dans eden Marat; muziplik eden Ölüm iskeletinin sataştığı gözü bağlı Fransa'nın yaptığı bir *danse macabre*. Bunların hepsi, kıyametin eşiğinden çekilip alınmış duygusunu güçlü bir biçimde paylaşır.

Ne var ki, şiddet Terörle birlikte son bulmadı. Richard Cobb, özellikle Midi ve Rhone Vadisinde acımasız Karşı-Terör dalgalarını; Jakobenliğe bulaşmış hedefleri birer birer ortadan kaldıran anarşik ölüm mangalarını ikna edici bir biçimde yazdı. Cumhuriyetçi memurlar; ordu subayları; departman yönetimlerinin üyeleri; halk derneklerinin öne çıkan militanları; güneyde Protestan çiftçiler ve tüccarlar –hepsi, Yıl III *sabreur*lerinin avı oldu. Midi'de kafelerin ve hanların önüne cesetler yığıldı, Rhone ya da Saône ırmaklarına atıldı. Birçok bölgede Karşı-Terörcüler, günlük bir ava çıkıyormuş gibi bir handa toplanıp, av aramaya koyulacaktı.

1794-1795 kışı neredeyse bir o kadar feciydi; kuraklığın mahvettiği bir hasadın ve yüksek fiyatların zaten vurduğu insanları çaresiz bir duruma soktu. Kilisenin imhası ve papazlık işlevlerinin yavaş yavaş kendine gelmesiyle birlikte, geleneksel muhtaçlara yardım kaynaklarının çoğu da ortadan kalkmıştı. Soğğun en keskin noktasında, Nivôse Yıl III'te, hükümet tavan fiyattan ve düzenleyici denetimlerden geri kalanlardan da sonunda vazgeçti. Yalnızca Fransa'nın en yoksul bölgelerinde değil, donan limanların acil tahıl ithalatını engellediği Normandiya'nın kıyı bölgelerinde bile sonuç çaresizlik ve anormal derecede yüksek ölüm oranı oldu. Aç kentlerde, ekmek ve yakacak odun kavgaları yeniden başladı. Kömür büyük bir lüks haline geldi ve insanlar, karneye bağlanan birçok ihtiyaç ürünü için uzun kuyruklar oluşturuyordu. Paris'te erkek, kadın ve çocuk çeteleri, yakacak odun için Bois de Boulogne ya da Vincennes ve Meudon ormanlarına ağaç kesmeye gitti. Belediyenin bütün çeşmeleri donduğu için, sakalar su almak için daha da uzağa gitmek ve Paris'e tekrar girince, müstehzelerine yansıtmaya çalıştıkları yüksek geçiş ücretleri ödemek zo-

runda kaldılar. Açlık ve soğuk o kadar aşırıydı ki, yiyecek arayan hayvanlar –tilkiler, hatta kurtlar– kentlerin etrafında görünmeye başladı. Boşuna değil, “*nonantecinq*” kışında esnaf bir kez daha, Germinal Yıl III asilerinden birinin sözleriyle “kanın aktığı ve ekmeğin bulunduğu” Terör dönemine özlemle bakmaya başladı.

Bunlar kısa erimli sefaletlerdi. Ama Devrimin yarattığı hasar çok daha derindi. Ülkenin birçok bölgesinde –Midi ve Rhone Vadisi, Bretonya ve batı Normandiya– şiddet, örgütlü ayaklanmadan çok rastgele, vur-kaç şeklinde devam etmesine rağmen, fiili bir iç savaş hali devam etmekteydi. Geç on sekizinci yüzyıl Fransa’sında kapitalist refahın büyük motorları, Atlantik ve Akdeniz limanları, anti-federalist baskı ve İngiliz deniz ablukasıyla bozulmuştu. Samuel Romilly 1802 barışı sırasında Bordeaux’ya döndüğünde, sessiz ve hayalet dokları, Chartrons iskelesinin döşeme taşları arasında yükselen otları görünce hüznünlendi. Marsilya ve Lyon, ancak Devrim geriye çekilince ve Bonapartist devletin İtalya’ya yönelmesiyle yeni pazarlar ve ticaret yolları ortaya çıkınca kendine gelebildi.

Lille gibi tekstil kentlerinde birçok işkolu hızla inişe geçti. Bilen nedenlerle, *métiers de luxede* çalışanların tümü –perukçular, terziler, dans hocaları, öğretmenler, müzisyenler, saatçiler– müşterilerini kaybetti. Ama Cobb’un araştırması, Kuzey Ordusuyla tedarik sözleşmesi yapan şanslı azınlık dışında, ayakkabıcılık gibi daha popüler mesleklerin de kötü etkilendiğini gösterdi. Tekstil sanayilerinde, kontroller dayatılmadan önce hammaddeye ödenen paranın çok altında bir fiyatla satış yapmayı zorunlu hale getiren tavan fiyat, imalatçıları mahvetmişti. Dokumacıların kendilerine ihale edilen götürü işe bağımlılığı nedeniyle, ekonomik hasar bütün sanayiye yayılacaktı. Talep çökmüşse, loncalar kaldırıldıktan sonra görünüşte kullanılabilir emek piyasası özgürlüğünün ne faydası vardı? Bütün esnafın yeni özgürlükleriyle çok heyecanlandığı da kesin olmaktan uzaktır, çünkü rekabeti kısıtlayan türlü emek örgütlenmesinin yasaklanmasıyla birlikte geldi. Burada da, en azından bazı sanayilerde, yasal olarak yasaklandığında bile eski *compagnonnageların* örgütlenmesine ve kolektif dayanışma örüntülerine başvurma eğilimi vardı. Demir üretimi gibi ağır sanayilerde, sürekli yayılan savaşın ürettiği görkemli fırsatlar ser-

maye ve emek yoğunlaşmasını hızlandırdı, Devrimden önce belli olan teknoloji-odaklı ölçek ekonomilerini güçlendirdi. De Wendel ve diğer büyük metalürji baronları, genellikle söylenemez, ama yeni devrimin değil, eski monarşinin yan ürünleriydi.

Bu cezaları dengelemek için Devrim ne yapmıştı? İki büyük toplumsal değişikliği –senyöral rejime son verme ve loncaları kaldırma– verdiğinden fazlasını vaat etti. Birçok zanaatçı, emeklerini ve ödülleri sınırlayan kurum hiyerarşisinden kurtulduğuna kuşkusuz memnun olmalarına rağmen, ustalar ile kalfalar arasında varlığını sürdüren ekonomik eşitsizliklere daha da çıplak maruz kaldılar. Aynı şekilde, feodalizmin kaldırılması, toplumsal bir değişimden çok yasal bir değişimin önünde engeldi ve eski rejimde zaten gerçekleşmekte olan beylerden toprak beylerine evrimi tamamlamaktan başka bir şey yapmadı. Köylülerin, durağan kırsal gelirlere ezici bir ödeme yükü bindiren senyöral yükümlülüklerin sona ermesine müteşekkir oldukları tartışma götürmez. Geri getirilmesine ne pahasını olursa olsun karşı çıkmaya kararlı oldukları da eşit ölçüde kesindir. Ama 1799'da kırsal nüfus kitlesinin 1789'da olduğundan daha iyi durumda olup olmadığını söylemek zordur. Feodal yükümlülükleri paraya çevirme tarifeleri 1793'te kaldırılmasına rağmen, toprak beyleri ortakçı *métayer*lerin borçluluğunu daha da derinleştiren çeşitli kiralama stratejileriyle zararlarını telafi ettiler. Dahası, Cumhuriyetin istediği vergiler –tek arazi vergisi (*impôt foncier*) de dahil– Kralın aldıklarından kesinlikle daha hafif değildi. Çok geçmeden Konsülük ve İmparatorluk, en azından eski rejimdeki kadar ağır ölçekte dolaylı vergilere geri dönecekti. Kurtuldukları tek şey, mali olarak, eski *capitation* ve *vingtième* de dahil olmak üzere, olağanüstü kelle vergileriydi, ama bu da sürekli genişleyen askeri cephenin bir sonucuydu. Fransızların omuzlarından kaldırılan vergiler, Almanların, İtalyanların ve Hollandalıların omuzlarına yıkıldı. Sınır 1814'te altıgen *patrien*in eski sınırlarına aniden çekilince fatura Fransızlara kaldı; onlar da tıpkı 1789'da yaptıkları gibi ödemeyi kesinlikle reddedip İmparatorluğun kaderini belirledi.

1799'daki köy dünyası on yıl önce olduğundan çok farklı mıydı? Özellikle Fransa'nın ağır göç ve baskı olan bölgelerinde, kırsal yaşam soylu egemenliğinden gerçekten yoksun kalmıştı. Ama bu

aleni kırılma önemli bir sürekliliği gizler. Soylu ve kilise topraklarının satışından en fazla yararlananlar, nüfusun eski rejimde ekonomik olarak kazanan kesimleriydi. Bu satışlar geri alınamaz ilan edildi, bu yüzden gerçekten önemli bir servet transferi oldu. Ama bu transferin çoğu toprak sahibi sınıfların –varlıklı çiftçilerden, yerinde durmayı başaran ve müsaderelelerden yararlanan soylu “yurtseverlere” kadar uzanır– içinde gerçekleşti. Şişman kediler daha da şişmanlaştı. Seine-et-Oise’daki Pulsieux-Pontoise’da Marki de Girardin’in en büyük kiracısı ve komşusu Charles-Antoine Thomassin, alınabilir parselleri hemen satın alabilecek durumdaydı ve durumu o kadar iyiydi ki, geri kalan parseller için eski efendisiyle rekabete girdi. Kuşkusuz, Fransa’da bir grup olarak soyluluğun, servetinin önemli bir bölümünü kaybettiği birçok bölge vardı. Ama Jean Tulard’ın gösterdiği gibi, satılmadan duran toprakların 1796’dan sonra geri dönen çok sayıda aile tarafından geri alınabildiği bölgeler de vardı: Batıda, iç bölgelerde ve güneyde. Bu yüzden, bu tarihte önde gelen şahsiyetlerin birçoğu giyotinde can verdiği halde, birçoğu da olduğu yerde durdu ve kendi departmanlarının önde gelen ileri gelenleri olarak yeniden doğdu. 23 Haziran 1789’da Mirabeau’nun gazabı önünde boynunu bükten acemi genç *maitre de cérémonies*, Marki de Dreux-Breze, Konsülük ve İmparatorluk dönemlerinde hâlâ Sarthe departmanının en zengin dördüncü adamıydı. Devrim sırasında Grenoble belediye başkanı olan, eski Dauphiné Parlementinin başkanı Barral de Montferrat, on dokuzuncu yüzyıla kadar Isère’in büyük güçlerinden biri olarak kaldı. Eure-et-Loir’da Noailles ailesi, toprak sahibi büyük hanedan olarak kaldı; Oise’da Rochefoucauld-Liancourtlar, klanın yurttaş-soylularının başına gelen felâketlere rağmen, hâlâ en büyük mülk sahipleri arasındaydı.

Kır yoksulları ise Devrimden çok az şey kazandı. Saint-Just’ün Ventôse yasaları hükümsüz belge olarak kaldı ve merada hayvan otlatmak ya da açık ormanlardan yakacak toplamak her zamankinden daha zorlaştı. Bütün bu konularda Devrim, mülkiyet haklarının 1789’dan önce başlayan karşı konulmaz modernleşmesinde yalnızca bir ara dönemdi. 1789’da kırsal *chaier de doléancelara* yansıyan yardım çığlıklarına aslında hiçbir hükümet –Kralınki kadar Jakobenlerin hükümeti de– yanıt vermemişti.

Aynı şekilde Terör döneminde dinsel sürekliliklerdeki acımasız kırılma da yalnızca geçici bir görüngüydü –köylerde asla unutulmamasına rağmen. Kiliselerin tepesinde ve kulelerde haçların yerini alan özgürlük şapkaları, Yıl III'te aniden kaldırılıp yok edildi. Yüce Varlık kültü, Fransa'nın birçok yerinde öfkeli bir yeniden kutsama kampanyası başlatıp, yeminli papazları anayasal komünyonla kirlenen herkesin dilini kazıyıp temizlemeye zorlayan kadınların baskısıyla, yerini eski inancın açıkça ikrarına bıraktı. Tarlalarda ve evlerde çan sesleri yeniden duyuldu ve geleneksel yortular, Aralık ve Nisan yerine Nivôse ve Germinalde kutlanmak zorunda kalınsa da geri geldi.

Devrim, monarşiyi yıkan sorunları çözen devlet kurumları yarattı mı? Burada da, de Tocqueville'in vurguladığı gibi, bunalımcı bir değişimden çok süreklilikleri, özellikle merkezileşmenin sürekliliğini ayırt etmek daha kolaydır. Kamu maliyesinde bir kâğıt paranın yaratılması, eski rejimin iflaslarını gölgede bırakan bir felâket olarak kabul edildi. Sonunda (maliyesi eski rejimin hayatta kalan bürokratlarınca yönetilen) Bonapartist Konsüllük, Calonne'un 1785'te gümüşün altına oranını sabitleyen önemli para reformunu temel alan bir metal para sistemine geri döndü. Bütçe konusunda da Jakoben-sonrası Fransa, eskiden olduğu gibi borçlanma ile doğrudan ve dolaylı vergilerin karışımına kaydı. Cumhuriyet ve İmparatorluk bu iç kaynaklarla büyük bir orduyu ve donanmayı monarşiden daha iyi finanse etmedi ve askeri tulumbayı çalışır durumda tutmak için, kurumsallaşmış gaspa bağımlıydı.

Napoléon döneminin valileri her zaman kraliyet dönemi *intendant*larının (ve devrimci *représentant-en-mission*ların), merkezi hükümetin öncelikleri ile yerel soyluların çıkarları arasında simsarlık yapan vârisleri olarak kabul edildiler. Hiç şüphe yok ki, Jakoben Terörün doruğunda soylular, özellikle federalist ayaklanmadan sonra fiilen imha edildikleri büyük taşra kentlerinde, şiddetli bir sarsıntı yaşamıştı. Ne var ki, Yıl III'ün anayasası, seçmen meclisleri için vergi şartını yeniden getirerek, otoriteyi, 1780'lerin ortası ile 1792 arasında birçok yerde onu devamlı uygulayanlara iade etti. Gördüğümüz gibi, becerikli belediye başkanlarının gelip geçen rejimleri destekler gibi görüldüğü bazı küçük kasabalarda (Calais gibi) 1789'dan Restorasyon'a kadar kesintisiz bir makam

sürekliliği vardı. Orne departmanına bakan Louis Bergeron, soy-lulukta gelir, statü ya da makam bakımından inanılmaz bir sü-reklilik gördü. Örneğin Goupil de Prefeln, Rouen'de bir *conseiller de Parlement*, Kurucu Mecliste vekil ve 1812'de Caen'de Napoléon mahkemesinde *procureur-général* olmuştu. Eski kraliyet ordu-sunda *maréchal de camp* olan Descorches de Sainte-Croix, şim-di İmparatorluğun bir valisi ve baronuydu. Bu kişiler ve onlara benzer sayısız kişi için Devrim, toplumsal ve kurumsal güçlerinde acımasız ama geçici bir kesinti olmuştu.

Erdem Diktatörlüğü, XVI. Louis döneminde gelişen ve devlet memurlarının bir nebze mesleki uzmanlığa sahip olması ve yüksek mevkilerde “modern” mesleklerden –mühendislik, kimya, matema-tik– tam olarak yararlanması gerektiğini savunan tutuculuğu da tehlikeye atmıştı. Bilim ile erdemin karşılıklı olarak birbirini güç-lendireceği bir devleti savunan Marki de Condorcet sefil bir yenil-giyle öldü; Mayıs 1794'te Paris'te ev hapsinden kaçtı, Clamart'a kadar bütün yolu yürüdü ve bir handa omlet sipariş edince yakayı ele verdi. *Patronne* “Kaç yumurtalı?” diye sordu. Condorcet “On iki” yanıtını verip, sıradan insanın mutfağından haberdar olma-dığını gösterdi. Devrim Mahkemesi için hapse atıldı, ama Paris'e götürülemeden hücresinde ölü bulundu. Felâketi açıklamak için kullanılabilir bir efsane seçimi vardır: Açlıktan ölmek ya da daha göz kamaştırıcı bir son isterseniz, yüzükten alınan zehir. İkinci-si doğruysa, yasadışı ilan edildikten sonra Jirondenler arasında hızla yayılan intihar eğilimine uygundu.

Esquisse du Progrès Humain'in (İnsan İlerlemesinin Taslağı) yazarı ölmüş olmasına rağmen, akademilerin entelektüel seçkin-leri, XVI. Louis döneminde başladıkları hükümeti kolonileştirme işini sürdürdüler. Geç Aydınlanma düşüncesini cisimleştiren yük-sek eğitim reformları, *écoles centrales*in yaratılmasıyla Direktu-var döneminde gerçekleşti. Hem Paris'te hem taşrada *muséeler* ve akademiler dünyası, 1790'larda siyasal gözdağından uzak (ama iç çatışmadan uzak değil, çünkü hayvanların doğasında bu var), entelektüel enerjisini yeniden kazandı. Konsüllük ve İmparatorluk döneminde devlet konseyleri ve bakanlıklar 1780'lerin entelektüel ünlüleriyle doluydu. Bunların bazıları ateşli devrimci olmuş, ba-zıları olmamıştı. 1788'de XVI. Louis'nin, alışılmış liyakat merdi-

venine uygun olarak soyluluk unvanı verdiği kimya profesörü ve kraliyet madenleri müfettişi Chaptal, Napoléon döneminin içişleri bakanı oldu. Maliye Bakanı Charles Gaudin, 1789'dan önce *vingtième* vergisi idaresinde çalışan Parlement üyesi bir avukatın oğluydu. İki adalet bakanı, Abrial ve Régnier, Devrimden önce Parlement üyesiydi, Devrimin başlangıcında devlet memurluğu yaptı, Terör dönemini atlattı, Direktuvar ve Konsüllük dönemlerinde iktidara ve statüye yelken açtı.

Monarşiyi öldüren şey, devletin kendi reform programlarını hayata geçirebileceği temsili kurumlar yaratamamasıydı. Devrim daha iyisini mi yaptı? Bir düzeyde, Genel Meclisten Ulusal Konvansiyona birbirini izleyen seçilmiş yasama organları, Devrimin en etkileyici yeniliklerinden biriydi. Fransa'da yönetim kurumlarının şekli konusunda en az yarım yüzyıl süren yoğun tartışmayı bizzat temsil alanına kadar taşıyıp, temsil ilkelerini eşi görülmemiş bir berraklıkla açıkladılar. Ama tartışma alanları olarak bütün erdemlerine rağmen, yasama organlarından hiçbirisi, eski rejimin başına bela olan sorunu çözmeyi başaramadı: Yürütme ile yasama arasında yaşayabilir bir faal ortaklık nasıl yaratılabilir? Kurucu Meclis, Mounier ve Mirabeau'nun bakanları meclisten alma "İngiliz" önerisini reddettikten sonra, yürütmeyi ülkenin iyi niyetle çalışan yönetimi olarak değil, ulusal egemenliği çökertmeye kararlı beşinci kol olarak gördü. Bu talihsiz başlangıçla birlikte, 1791 Anayasasının yürütme ve yasama kolları, aralarındaki savaşı yoğunlaştırarak 1792'de karşılıklı yıkıma götürdü. Terör, Konvansiyonu komitelerin kölesi haline getirerek işleri tersine çevirdi, ama şiddet dışında başka bir yolla hükümet değiştirmeyi de olanaksızlaştırdı.

Yıl III (1795) Anayasasının kurucuları bu tatsız deneyimden bir şeyler öğrenmişti. Mülkiyetin üyelik ölçütü olduğu kurullardan dolaylı seçilen iki meclisli bir yasama organına geçildi. Bir yönetim konseyi, teoride, yasama organına karşı sorumluydu (aslında komiteler gibi). Ama pratikte, deneme Devrimin gölgesi altında kaldı; özgül yönetim sorunları etrafında değil, ya kralcıların ya yeni-Jakobenlerin tasarladığı devleti devirme planları etrafında hizipler oluştu. Anayasanın ayrı organları birbirleriyle felç edici bir çatışma içindeyken, devletin siyasal yönelimini seçimlerden çok daha fazla şiddet belirlemeye devam etti.

Ama Yıl III'ten sonra şiddet artık sokaklardan ya da *section*lardan değil, üniformalı ordudan geliyordu. Fransız Devriminde tartışma götürmez bir dönüşüm öyküsü aramak gerekseydi, bu, yurttaş tüzel kişiliğinin yaratılması olurdu. Ama farazi olarak özgür bu kişi icat edilir edilmez, özgürlükleri devletin polis gücü tarafından kısıtlandı. Bu, cumhuriyetçi yurtseverlik adına yapıldı, ama kısıtlamalar bunun için daha az baskıcı olmadı. Mirabeau'nun –ve 1791'deki Robespierre'in– korktuğu gibi, özgürlükler savaşçı devletin otoritesine rehin tutuldu. Bu sonuç iç karartıcı olabilir, ama o kadar da şaşırtıcı olmamalı. Devrim, her şeyden önce, Yedi Yıl Savaşlarının utançlarıyla malûl bir yurtseverliğe yanıt olarak başladı. Son günlerinde monarşinin sırtını yere getiren mali panik duygusunu yaratan, Vergennes'in deniz emperyalizmi ile kıtasal askeri gücü aynı zamanda geliştirme kararıydı. 1789 devrimcilerinin iddiasındaki can alıcı bir öge –aslında belki can alıcı tek öge– *patrieyi* Kralın atadıklarından daha iyi canlandırabilecekleriydi. Bu yüzden, başından itibaren militanlığın sürekli devam eden damarı yurtseverlikti. Askerileşmiş milliyetçilik, tesadüf eseri, Fransız Devriminin niyet edilmeyen bir sonucu değildi: Kalbi ve ruhuydu. Devrimci iktidarın multimilyoner vârislerinin –Fransız tarihinin bu döneminin gerçek “yeni sınıfı”– *bourgeoisie conquérante* değil, *gerçek* fatihler –servetleriyle soyluluğun yaşayan hanedanlarını bile gölgede bırakan Napoléon dönemi mareşalleri –olması tamamen mantıklıydı.

İyi ya da kötü, XVI. Louis döneminde hükümeti ele geçirmeye hazırlanmış gibi görünen “modern insanlar” –mühendisler, soylu sanayiciler, bilim insanları, bürokratlar ve generaller– devrimci siyasetin âsâbiyetleri bir kenara itildikten sonra iktidara yürüyüşlerine yeniden başladılar. Napoléon, 1799'da kendisini iktidara getiren darbeden sonra, kendisinden önceki pek çok hükümetin iddiasına, “Devrim tamamlanmıştır,” iddiasına kendi iddiasını ekledi: “*La tragédie, maintenant, c'est la politique.*” (Bugün trajedi siyasettir.)

Ama başka zamanlarda emin değildi. Çünkü Devrimin son başarısının muazzam güce ve duygusal dayanışmaya sahip askeri-teknokrat bir devlet yaratmak olduğunu anladığı gibi, *diğer* önemli icadının da, doğrudan ve sürekli o devlete meydan oku-

yan bir siyasal kültür olduğunu da kavradı. 1789 ile 1793 arasında olanlar, geleneksel olarak kısıtlayıcı bütün engelleri kıran eşî görülmemiş bir siyaset patlamasıydı –konuşmalarda, matbuatta, resimde, hatta müzikte. Bunu ilk önce monarşî yapmıştı. Çünkü *cahier*leri hazırlamak ve Genel Meclis vekillerini seçmek için yapılan on binlerce küçük toplantıda, Fransız erkekler (ve bazen kadınlar) kendini ifade etti. Bunu yaparken, dolaysız isteklerinin karşılanmasını egemenliği yeniden tanımlama süreciyle ilişkilendiren bir sürecin parçası oldular.

Bu durum hem fırsattı hem sorundu. Aniden tebaya Yurttaş olduğu söylendi; adaletsizlikle ve gözdağıyla yerinde tutulan teba yığını bir Ulus olmuştu. Bu yeni şeyden, bu Yurttaşlar Ulusundan adalet, özgürlük ve bolluk yalnızca beklenmez, istenebilirdi de. Aynı nedenle, gerçekleşmezse, yalnızca yurttaşlıklarına burun kıvrıyanlar ya da doğuştan veya tövbe etmedikleri inançları nedeniyle yurttaşlığını kullanamayanlar sorumlu tutulabilirdi. Bu nedenle, 1789'un vaatleri yerine getirilmeden önce, Gayrıyurttaşların kökünü kazımak zorunluydu.

Tüten dikilitaşlarla ve giyotin ormanıyla sonuçlanan şiddet döngüsü böyle başladı. Çoğu tarihçi, bir kutlama yılında, bu şiddeti, dikkatleri Devrimin başarılarından uzaklaştırmaması gereken tatsız bir “yanı” olarak görmeye ne kadar kapılırsa kapılsın, bunu yapmak yavanlık olur. Başından –1789 yazından– itibaren şiddet Devrimin motoruydu. Gazeteci Loustalot'nun, Foulon ve Bertier de Sauvigny'nin ceza olarak öldürülmesi ve sakatlanmasını bilerek kullanması, hesaplanmış acımasızlığı bakımından Marat ve Hébert'in en aşırı nutuklarından aşağı kalmıyordu. “*Il faut du sang pour cimenter la révolution*” (Devrimi pekiştirmek için kan olmalı) diyen Mme Roland, coşkusu mantıksal olarak uygulanınca can verecekti. 1789 kuşağını Terör döneminde uygulanan iğrenç gaddarlıklara bulaştırmak gülünç olur, ama ilkinin ikincisini olanaklı kıldığını kabul etmemek de saflık olur. Bütün gazeteler, devrimci festivaller, resimli tabaklar; şarkılar ve sokak tiyatroları; sağ kollarını havaya kaldırıp yurtseverlik yemini eden küçük çocuk alayları –tarihçilerin “Devrimin siyasal kültürü” olarak tanımladıkları şeyin bütün bu özellikleri– aynı marazi katliam ve kahramanca ölüm takıntısının ürünleriydi.

Tarihçiler “sözel” şiddet ile gerçeğini ayırt etmeye de çok fazla eğilimliler. Öyle görünüyor ki, halka bağırarak, ölüm çağrısında bulunan, mızrakların ucuna takılmış kafa görüntüsüne ya da elleri arkasında bağlı *rasoir national* merdivenini tırmanan insanlara sevinen Javogues ve Marat gibi kişilerin yalnızca acımasız retorikten keyif aldıkları varsayılmaktadır. Çılgınlıklar, işlerini duygusuzca ve gürültüsüz yapan Fouquier-Tinville gibi ölüm bürokratlarıyla karşılaştırılmamalıydı. Ama “Ville-Affranchie,” Vendée-Vengé ya da Eylül katliamlarının tarihi, örgütlü ya da kendiliğinden kan isteme çılgınlıkları ile bolca kan akıtma arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu gösterir. Kurban haline gelenlerin tam anlamıyla insan olmaktan çıkarılmasına büyük katkıda bulundu. “Haydut,” “Avusturyalı orospu” ya da “fanatik” olarak, Yurttaşlar Ulusunda hiçbir önemleri yoktu ve Ulusun hayatta kalması için ortadan kaldırılabilirlerdi ve kaldırılmalıydılar. O yüzden aşağılama ve küfür yalnızca Jakoben bir mavra değildi, öldürmenin peşrevleriydi.

Fransız Devrimi neden böyle oldu? Neden başından itibaren gaddarlıktan güç aldı? Soru dairesel gibi görünebilir, çünkü gerektiği kadar reform yapılsaydı, ilk elde Devrim olmazdı. Yine de Devrimin seyrini istikrara kavuşturmaya çalışan ardışık kuşakların –Mirabeau, Barnave, Danton– neden böyle bir başarısızlıkla karşılaştıklarını anlamak istiyorsak soru önemlidir. Yoksa Fransız popüler kültürü Devrimden önce zaten gaddarlaştırmıştı ve kraliyet adaletinin halka açık korkunç cezalandırma temaşasına, kendiliğinden kanlı misilleme biçimleriyle karşılık mı verdi? Saf devrimcilerin yapacağı şey, halka bu tür cezalar verme şansı vermek ve bunu olağan siyasetin bir parçası haline getirmek miydi? Açıklamanın bir kısmı böyle olabilir, ama Fransa sınırlarının ötesine, özellikle Manş Denizinin üstünden Britanya’ya üstünkörü bir bakış bile şiddet içeren devrimden kaçınan yerlere oranla zengin ile yoksul arasında daha tehlikeli bir mesafenin ya da daha yüksek suç ve halk şiddeti oranlarının zarar verdiği bir Fransa görmeyi zorlaştırır.

Popüler devrimci şiddet, yer altında kaynayan ve sonunda zorlayıp Fransız siyasetinin yüzeyine fıskıran ve yoluna çıkan herkesi yakmaya başlayan bir tür lav değildi. Belki de devrimci seçkinleri, kibar söylem kabuğunda büyük delikler açan, sonra kızgın maddeyi retorik borularıyla açıkta besleyen ihtiyatsız jeologlar gibi dü-

şünmek daha iyidir. Volkanlar ve buhar delikleri burada uygunsuz bir metafor gibi görünmez, çünkü o zamanın insanları da sürekli bunları hatırlatırdı. Şiddetle değişimi destekleyenlerin ya da bu şiddete yakalananların çoğu sismik şiddetten, jeologların şimdi tek bir Yaradılışın parçası değil, jeolojik zaman içinde periyodik olarak gerçekleştiğini söyledikleri ilkel büyük patlamalardan büyüleniyordu. Burke'den ödünç alırsak, bu olaylar hem yüce hem korkunçtu. Mutlak ve İdeal olana düşkünlüğüyle; baş döndürene ve ölümü hatırlatana zaafıyla; her şeyden önce elektrik olarak siyasal enerji kavramıyla; yürek takıntısıyla; akıl yerine tutku, barış yerine erdem tercihiyle Romantizm, devrimci seçkinlerin zihniyetindeki can alıcı bileşeni –özgürlüğü yabanılıkla bütünleştirmeyi– sağlamış olabilir. Lafayette'in Gévaudan sırtlanına hayranlığıyla başlayan şey, mızrağa geçirilmiş kafa törenleriyle sonlandı.

Şiddetin bu romantikleştirilmesiyle buluşan bir takıntı daha vardı: Neoklasik yurtsever ölüm saplantısı. Roma yıllıkları (ve arada bir Atinalılar ile Spartalıların talihsiz savaşları), devrimcilerin kendilerini tanımak için sürekli baktıkları aynalardı. Onların Fransa'sı yeniden doğan, ama hisseden kalbin hayır duasıyla temizlenen Roma olacaktı. Dolayısıyla böyle bir Ulusun doğması için birçok kişinin ölmesi zorunlu olacaktı. Ve hem doğum hem ölüm eşzamanlı güzel olacaktı.

YENİDEN BİRLEŞMELER

1794'te eylülün sonunda soğuk bir günde, Hudson Vadisinde genç bir kadın, uzun evinin dışında oturmuş bir kuzu budunu ayıklıyordu. Üstünde meşe ve akçaağaç yaprakları parlak kırmızıya ve sarıya, Fransa'da hiç göremediği yoğunlukta renklere bürünmüştü. Neredeyse bir yıldır Amerika'da olmasına rağmen, mütevazı bir çiftçinin karısına uygun gibi duruyordu; saçları kısa kesilmiş ve beyaz bir bonenin içine sokulmuştu, gömleği bir önlükle örtülüydü. Köylü *sensibilité*siyle yetişmiş Fransız kızların 1780'lerde kopyalamaya çalıştığı türden bir giyimdi. Şimdi, Jean-Jacques'ın da diyeceği gibi, doğal geliyordu. Temizlenip kemiklerinden ayrılan kuzuyu, açık havada şişlere geçirmeye hazır hale getirdi; orada Fransız tarzında olmasını garanti ede-

cek bir iki saat kızaracaktı. Şişe geçirirken, arkadan gelen büyük bir sesle irkildi: "*On ne peut embrocher un gigot avec plus de majeste*" (Kuzu bacağı bundan daha büyük ustalıklıla şişe geçirilemez). Lucy de La Tour du Pin başını kaldırıp, Yeni Dünyaya gelmekle pek fazla değişmemiş gibi görünen M. de Talleyrand'ın ünlü gülüşünü gördü.

Birçok kişi –örneğin Fanny Burney– gibi o da Talleyrand'ı sevmek istemiyordu. Aslında genel görgü kurallarının ondan tiksintmesini gerektirdiğini hissetti, ama yapamadı. Çocukluğundan beri kendisini tanımaktaydı. "Benimle neredeyse bir baba şefkatiyle konuşurdu. İnsan zihninin en derinliklerinde, ona saygı duymamanın bu kadar çok nedeninin bulunmasına üzülebilirdi; ama yaptığı yanlışlara ilişkin hatıralar bir saatlik konuşmayla dağılırdı." Onu Amerikan sonbaharında arkadaşı Beaumetz'le birlikte tepesinde dikilmiş görmek tam bir şok değildi, çünkü Fransız göçmenlere satacak toprak aramak için iç kesimlere yaptığı bir seferden sonra, Philadelphia'dan onu nerede bulacağını soran bir mektup yazmıştı. Ama Lucy onun hiç değişmemiş olmasını beklemiyordu. Lucy'nin alçakgönüllülüğünü kötüye kullanmama (ya da kullandığında da tebessümlü özürler dileme) kaygısı, memleketten hatırladığı zarif kibarlığın abartılı bir versiyonuydu; sanki Amerika Talleyrand'ı hiç değiştirmemiş gibiydi. Dahası, *gigot*la ilgili iltifatı açlığını açığa vurmaktaydı; bu yüzden ertesi gün kocasıyla birlikte yemek yemeğe gelmesini istedi.

Talleyrand iki gündür Albany'deydi; yanında Doğu Hindistan Kumpanyasında bir şey olan ve Talleyrand'la birlikte Kalküta ile Philadelphia arasında ticaret yapmaya çalışan Thomas Law adlı İngiliz bir arkadaşı vardı. Zorunlu seyahat etmesi gerekiyorsa neden küresel düşünmesin? Albany'de akıl hocası General Schuyler, Lucy'yi nerede bulacağını ona söylemiş ve Talleyrand'a de La Tours du Pin'i ertesi gün yemeğe davet etmesini istemişti. Talleyrand geri gelmeye razı olduğu ve Lucy, bütün vesveselerine rağmen, onun arkadaşlığına hâlâ aç olduğu için, çocukları hizmetçiye bırakıp, birlikte Albany'ye gitmeye karar verdiler. Talleyrand ve Beaumetz, Niagara'dan gelmişti. Amerikan coğrafyasının yabani ihtişamına kayıtsız kalmasına rağmen, Talleyrand anılarında bakir yabanılık karşısında heyecana kapıldığını itiraf edecekti;

ama Albany'e dönüş yolunda Lucy ile konuşmak istediği konu Fransa'ydı, iç içe geçen kişisel ve kamusal tarihleriydi.

Tehlikelerle ve hüznle dolu, anlatmaya değer öyküleri vardı. Lucy ile kocası 1793 Eylülünde Bordeaux'da kapana kısılmış ve anti-federalist Teröre tanık olmuşlardı. Lyon'daki, hatta Marsilya'daki olaylar kadar iç karartıcı olmamasına rağmen, Dauphine Meydanındaki giyotin yine de çalışıyordu ve soylu asker ailelerine mensup olan karı kocanın korkması için her neden vardı. Uzun ekmek ve et kuyrukları devam ederken, en iyi parçaları ve somunları *représentant-en-mission*lara götüren çocukları izlediler. Lucy evde oturanların adlarını, herkes gibi olabildiğince okunaksız yazarak ve yağmurun yağmasını umut ederek kapıya asıyordu. 1790'da Savaş Bakanının oğlu olduğu için, de La Tour du Pin'in adı iyi biliniyordu; devrimci yetkililer uğursuz işaretler vermeye başlamıştı. Doğuracağı gün yaklaşınca, Canole'da doktoru M. Brouquens'in evine sığındı; kocası da saklandı. Önce, hizmetçilerinden birinin çilingir akrabasına ait, bir dolaptan biraz büyük bir odada gizlendi. Adam, arananları saklarken, yakalananları bekleyen kader karşısında tedirgin olunca, de La Tour du Pin oradan ayrıldı ve Tesson'da kendine ait kilitli ve sürgülü kır evinin arka penceresinden tırmanıp içeri girdi. Bir grup asker ve devrimci subay mal sayımı yapmak için geldiğinde az daha yakalanacaktı.

Yiğitlik ve rüşvet sayesinde kurtuldular. Bordeaux'daki iki *représentant*dan biri Tallien'di; diğeri, daha sert ve sinsî eski-*capucin* Ysabeau'ydu. Tallien'in metresi, görkemli güzelliğiyle ünlü Theresa Cabarrus'ydu; devrim yasaları izin verir vermez boşanmıştı ve yirmi altı yaşındaki aşkı üzerinde büyük bir etkisi vardı. De La Tour du Pin'le yalnızca bir kez, tiyatrodan karşılaşmıştı, ama Martinique'teki yurtluklarını ziyaret etme bahanesiyle aileye geçiş izni vermeye Tallien'i ikna edecek kadar onların kaderiyle ilgilenildi. (Tallien'in Ysabeau'nun çirkin hoşgörüyü ilgili yakınmalarına yanıt vermek üzere Paris'e çağrılmadan önceki günlerdi.)

Saklandığı yerden sinir bozucu bir ayrılıktan sonra, de La Tour du Pin, Meyer adında Hollandalı bir tüccar ve ticari konsolosun evinde karısıyla yeniden birleşti. Ertesi gün Theresa Cabarrus, onları Quai des Chartrons iskelesinden uğurladı; "güzel yüzü göz yaşlarıyla ıslandı."

Kaptan dümene oturup “Kalk” diye bağırınca içime anlatılmaz bir mutluluk aktı. Dizimde iki çocuğumla birlikte, hayatını kurtardığım kocamın karşısında otururken hiçbir şey imkânsız görünmüyordu. Yoksulluk, çalışma, sefalet, hiçbir şey zor değildi. Hiç kuşku yok ki, denizcilerin bizi kıyından uzaklaştırırken kullandığı küreklerin hareketi, hayatımın en mutlu anıydı.

Sis sayesinde Fransız savaş gemilerinden kaçan *Diana*’nın güvertesinde Boston’a doğru yola çıkan Lucy kendi devrimini yaptı. Bir gün, saçlarını yaparken, saçma sapan kremler ve bukleler kullanmak ona saçma gibi göründü. Makası eline alıp saçını kes-ti ve “aslında ‘Titus’ modasını başlattı. Kocam çok kızdı. Saçları denize attım ve saçlarla birlikte, güzel peri buklelerimin teşvik ettiği uçarı düşüncelerim de gitti.” Yarı-örtülü aşhanede oturup geminin açısıyla kuru fasulye kaynatırken, gitmekte olduğu ülkenin doğası hakkında ondan bilgi almaya çalışarak geçiş ayınlarını sürdürdü.

İlk kez gördüğü andan itibaren Amerika, Devrimin karanlık fırtınasından korunacak kutsal bir sığınaktı. Dört yaşındaki oğlu Humbert, kırmızı şapkalı adamlar babasını öldürmek istediği için ailenin kaçtığını bilecek kadar Fransa’da olup bitenlerden haberdardı. Gemide epeyce ağladı, “ama geçtiğimiz dar koydan [Boston limanında] yeşil tarlaları, çiçek açan ağaçları ve gür bir bitki örtüsünün güzelliğini görünce keyfine diyecek yoktu.” Lucy için New England ve New York bir sığınaktan ibaret değildi. Karşılaştığı insanların sadeliğinde ve sokulganlığında, hayranlık duymayı öğrendiği bütün erdemleri görüyordu: İçtenlik, açıksözlülük, tutumluluk ve çalışkanlık. Âdeta, Atlantik’in bir yakasındaki devrimde *sensibilité* kültürü, cisimleştirmesi beklenen güzel ahlakın grotesk bir karikatürüne dönüşmek zorunda kalırken, diğer yakada mucizevi bir biçimde korunmuştu. Amerika, Fransa’da yasalaşması gereken masum ve kendiliğinden diriliğe sahipti. Gözlerinin şansına, ülke, gerçek maddi sıkıntılarının bile bozamadığı bir idil alayıydı. Massachusetts’te, Wrentham’da Batı Hint Adalı bir plantasyoncunun evinde kaldı; orada “yüzen bahçe gibi görünen ağaçlıklı küçük adalarla dolu göller vardı.” Albany’ye yakın bir çiftlik evinde, Greuze’e poz vermesi gereken bir ailenin üç kuşa-

ğıyla birlikte akşam yemeği yediler: Aksaçlı bir dede, “kuvveti ve güzelliğiyle dikkat çeken” bir koca ve karı, bu dünyada Raphael’in ve Robens’in eserlerine en yakın şey olan çocuklar. Yemekten sonra, aile reisi ayağa kalktı, şapkasını çıkardı ve topluluğun “sevgili Başkanımızın sağlığına” içeceğini duyurdu.

Babasının idamına ilişkin kara haber, Mme de La Tour du Pin’i ailesini ayakta tutmaya daha kararlı hale getirdi. Önce küçük bir çiftlik satın almayı ve ardından oraya taşınmayı beklerken, bir köylü kadının rutin işlerine girdi; şafakla birlikte kalkıp hayvanlara yem verdi ya da inek sağdı, yemek pişirmekle uğraştı ya da çocuklara kitap okudu. Yerleşince pis ve yıkık dökük evi bir arı kovanına dönüştürdü ve o yörede “çok revaçta olan” tereyağı veren sekiz inekle gurur duyuyordu. Eskiden senyör bir aile olan de La Tour du Pin ailesi, şimdi Hollandalı *patroon* Rensselaer’e tenekelerce mısırla kira ödüyordu. Lucy, Hudsonlu Felemenk çiftlik kadınlarının patiska korseleri ve mavi-siyah çizgili yün gömlekleriyle dolaşırdı; saygılarını sunmak için gelen Rochefoucauld-Liencourt bu kıyafete çok şaşırmıştı, ama Lucy de üstünü değiştirip kasabaya gittiğinde, onun yamalı nankin pantolonuna çok üzüldü.

Arada bir, Talleyrand’ın gittiği yerlerden gönderdiği paketler gelecekti: Maine’den, Pennsylvania’dan, New York’tan. Hepsi gökten gelen nimet gibiydi: komşuları etkileyecek yağlı bir Stilton peyniri; görkemli bir kadın eyeri ve eyer örtüsü; tekrar sıtmaya yakalandığını öğrenince bir kutu kinin ve en değerlisi, kocasının Amerikalı bankerinin iflas etmek üzere olduğuna ilişkin zamanında gelen bilgi. Ciddi işadamlarını gösteren (reklam tehdidi bir yana) bir ifadeyle silahlanan Talleyrand’ın âni ziyareti, de La Tour du Pinlerin tasarruflarını oluşturan Hollanda tahvillerini çekip aldı. Kocasını iş kurmak için Philadelphia’ya gidince, onunla birlikte New York’a kadar gitti; orada, İngiliz-Hint arkadaşı Law’ın evinde Talleyrand’la tekrar buluştu.

Albany’de karşılaştığı Alexander Hamilton’la orada da karşılaştı. Özel bir hukuk pratiğiyle ailenin servetini kurtarmak için Maliye Bakanlığından yeni istifa etmişti. Talleyrand, dünyanın herhangi bir yerinde devlet memuriyetinin insanları fiilen yoksullaştırdığı düşüncesine çok şaşırdı; ama hemen Hamilton’ın meraklı kıvrak zekâsıyla, iki devrimin kötülükleri ve erdemleriyle-

le ilgili uzun tartışmalara girdi. Verandada çay ikram edildi ve Lucy, Manhattan'da haziran günü gökyüzünde yıldızlar belirene kadar, siyaset ve tarih, kaderin cilveleri ve insanın ahmaklıklarını konuşan erkek grubuyla –Law, Talleyrand, Beaumetz ve diğerleri– oturdu.

Terör zirvedeyken Bordeaux'da doğan iki yaşındaki kızı Séraphine bağırsak hummasından ölünce, Amerika'dan aldığı keyif aniden yok oldu. Lucy ve kocası, yeni çiftlik işleriyle oyalanmaya çalıştı. Fransa'daki siyasal değişikliklerle ilgili haberler geri dönme olasılığını açmaya başladı. Talleyrand da aralarında olmak üzere, mülteci arkadaşlarından birçoğu dönmeye karar vermişti, ama onun geri dönme konusunda karışık duyguları vardı. "Fransa bende yalnızca korkunç anılar bırakmıştı. Hesapsız, unutulmaz korkularla varlığımdan koparılan gençliğimi orada kaybettim." Ama kocasının geri gitme arzusuna engel olamayacağını hissetti. Yeni bir kaygılar silsilesi olmasından korktuğu şeye karşı tetikte olmak için, Lucy kamusal bir işe karar verdi: Hiçbir devrimci terör iması olmayan bir özgürleştirme hareketi. Halka açık bir törenle dört siyah hizmetçisini azat etti –*patroonun* kâhyasının hiç hoşuna gitmeyen bir iş. Mayıs 1796'da aile Fransa'ya gitmek üzere gemiye bindi ve Mme de La Tour du Pin, uzaklaşan New York limanını acı ve hüznü hissederek, Hudson Vadisindeki küçük özgürlük parselini özleyerek izledi.

Diğer yanda Talleyrand dönmeye can atıyordu. Germaine de Staël her zamanki gibi işleri mucizevi bir biçimde halletmişti. Aralıksız ikna çabalarıyla, Boissy d'Anglas'ya, Yasama Organında Talleyrand'ın 1792'de göç etmediği, aslında resmi bir göreve gönderildiği için haksız yere yasaklı ilan edildiğinde ısrar eden bir konuşma yaptırmayı başarmıştı. Eylül katliamlarından kaçanlar, 1789'da kuyruklarını bacaklarının arasına sıkıştırıp Koblenz'e ya da Turin'e kaçan eski monarşinin korkak dalkavuklarından hakıyla ayırt edilmeliydi. O güvenilir yaşlı Marie-Joseph Chénier sahne sanatından kalanları kullanıp, mağdur yurtsever için çok daha coşkulu bir başvuruda bulunmuştu ve uzun lafın kısası, Fransa Talleyrand'ı bekliyordu: "*Citoyen, La France t'ouvre ses bras.*" Açılan kucağı tepecek biri değildi.

Zaten Talleyrand için Amerika öncelikle bir gayrimenkul meselesi olmuştu. Amerika'nın korumasını takdir etti ve yabancıların sanki bütün ömrü boyunca 'tanışıyorlarmış' gibi rahatsız edici bir samimiyetle davranmalarını bile sevmeye başlamıştı. Bazen, *Emile*'in hocası tarafından yetiştirildikleri hissine kapıldı. Lucy de La Tour du Pin'den farklı olarak, yaşamı değerli kılan nitelikler ölçeğinde samimiyete, açıksözlülüğe ve sadeliğe hiçbir zaman yüksek değer vermemişti. Bu yüzden Philadelphia'ya geldiğinde büyük can sıkıntısı yaşadı. "Geldim, genellikle gezginlerin ilgisi- ni çeken yeniliklere aldırmadım." Tıpkı Londra'da yaptıkları gibi, yerel toplumun günahkâr çapkına sırt çeviren ileri gelenlerinden de rahatsız oldu. Daha kötüsü, görüşmeye can attığı Washington görüşmeyecekti. Terör döneminin Fransız büyükelçisi Fauchet, onu fiilen istenmeyen kişi haline getirmişti. William Penn'in kentinin Philadelphialı Quakerlarına gelince, *Bonhomme Richard*'ın onurlu olduğu şekilde onurlu olduklarını görebiliyordu; o erdem maskesinin arkasında Benjamin Franklin vardı. Bu yüzden Talleyrand onlara kötü davranmayı, aksak adımlarıyla, kolunda siyah metresi ve arkasında küçük köpeğiyle Market Street'e hava atmaya severdi. Ne var ki, metresi onun için kasabalıları sarsacak birinden ibaret değildi. North Third Street'teki evi, Amerika'daki sürgün yaşamında ev diyebildiği iki yerden biriydi.

Diğeri, First Street'te, Otuzlar Derneğinden ve Kurucu Mec- listen eski arkadaşı Moreau de Saint-Méry'nin sahibi olduğu bir kitabevi-ydi. Moreau, arka odada, göçmen topluluğu için *Le Cour- rier de la France et des Colonies* denilen mütevazı bir yayın çık- arıyordu; bir posta gazetesi gibiydi; topluluk gezginlerinden her birinin en son nerede ortaya çıktığını ve geri dönüş ihtimalinin ne olduğunu topluluğa bildiriyor ve özellikle 9 Thermidordan sonra düşmanlarının sönüşüne ilişkin haberlere sevinmelerini sağlıyor- du. Moreau'nun evinde Talleyrand birçok arkadaşıyla karşılaştı: Amerikan savaşı gazilerinden neredeyse tek başına dönmeyi ba- şaran Noailles, anayasal Chartres Piskoposu Omer Talon, Marki de Blacon, her yerde hazır ve nâzır La Rochefoucauld-Liancourt. Bu tür toplantılarda beceriksiz İngilizcelerinden kaçıp, salonların lafazan, fokurdayan Fransızcasına geçebiliyorlardı. İçki ve gürül- tülü konuşma, gece geç vakte kadar, Moreau'nun karısı, Tanrı bilir

saat kaç a kadar içki içip kükremek sizin için iyi olabilir, ama bazıları sabah erken kalkmak zorunda deyip yakınana kadar devam ederdi. Çoğu kez Talleyrand geceyi orada, Moreau'nin kitaplarının ve matbaa kokusunun arasında geçirir, sürgünde olabildiği kadar mutlu olurdu.

Amerika'nın ona çekici gelen bazı yanları da vardı; özellikle de çok hızlı bir biçimde servet edinme potansiyeli. Yeni Dünya-da salt zenginlikle kurulan büyük mağaza toplumunun çekiciliğine kapıldı ve onun için para yalnızca onur kırıcı bağımlılıktan kurtulmanın ya da cömertliğin zevkini yaşamamanın aracı olmasına rağmen, Amerika'daki kısmetini paraya çevirmesi için yeterince neden vardı. Lakin Talleyrand, yine küçük çiftçi Lucy de La Tour du Pin'den farklı olarak, onaylanmış sanayi ve azim yoluna aldırmadı. Eşit ölçüde otantik Amerikan spekülâtif girişim yolu onun zevkine daha uygundu. "İster özgürlükten yana olsun ister özgürlüğe karşı, bu ülkenin devrimlerinin ayırt edici özelliklerinden biri," diyordu, "sermayeyi esir tutmaktır." Paris'te Panchaud'dan sermayeyi serbest bırakmanın önemini öğrenmişti ve Jakobenizmin en çok tiksindiği yanlarından biri, para piyasasından irrasyonel nefretiydi. Ona göre bu, onların ütopyacılığının, umutsuz anti-modernizminin, dogmatik basitliklerinin tipik örneğiydi ve Cabnon'un enflasyonu durdurma reçetesinin Borsa'yı kapatmak olduğunu öğrenince şaşırmadı.

O ise risk sermayesini özgürleştirecek, hem kendisinin hem yeni ülkesinin (bir Philadelphia mahkemesinde bağıllık yemini ettiği) yararına çalıştıracaktı. Önce Amerikan banka ve devlet tahvillerini Londra piyasasına sürmeye kalkıştı. Ama arkadaşı Hamilton'ın bütün çabalarına rağmen, Yeni Dünyadaki mali koşullar, Eski Dünyada girişimi zahmete değer yapacak sayıda alıcıyı çekecek kadar güvenli değildi. Sonra, âdeta Terörün buyrulmuş ekonomik ahlakına bilerek meydan okurcasına, vadeli işlemler piyasasında tahıl satın almaya çalıştı. Arazi piyasası her iki girişimden de daha umut verici gibi görünüyordu, çünkü kuzey New England ve New York'ta, imar için yatırım sermayesi çekebilecek binlerce hektar arsa vardı. Talleyrand, büyük satıcılardan – Maine'de geniş arazileri olan Savaş Bakanı General Knox da onlardandı – alımlarda komisyon alacaktı ya da merkezi Amsterdam'da

olan ama Philadelphia'da bir büro aracılığıyla Amerika'da da iş yapan Holland Land Company gibi şirketler üzerinden yürütülen spekülâtif transferlerden kazanç elde edecekti. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyasının, ödemeleri Londra'ya havale ettiklerinde karşılaştıkları incelemeleri (ve vergileri) atlattırken cazip yatırımlar elde edecek büyük paralı soyguncularına, *Hindistan*'daki Amerikan topraklarını Thomas Law aracılığıyla satmak gibi orijinal bir fikir bile geldi aklına.

Fransız kapitalizmini araştıran tarihçinin, 1794-1795'teki Talleyrand'dan başkasına bakmasına gerek yoktur. 1780'lerde İsviçreli bir banker tarafından eğitilen; Devrimin gerici ekonomik düzenleme dogması dediği şeyle önü kesilen; Amerika'da özgürleşip tahvillerle, vadeli işlemlerle, arazilerle, kentsel gayrimenkullerle –önüne ne çıktıysa– oynayan, soylu, piskopos, anayasacı, diplomat Talleyrand, aynı zamanda kapitalist Talleyrand'dı: Modern dünyanın habercisi.

Şevkle takdir ettiği bir ironiyle, bu kolay para rüyasını gerçekleştirmek, taşralıya dönüşmesi demekti. 1794 sonbaharında, kar yağmaya başlamadan, hizmetçisi Courtiade ve Beaumetz ile birlikte iki araştırma ve keşif gezisine çıktı. Gezilerden biri onu Maine kıyısına, Portland'ı geçip Champlain'in Ile des Monts Déserts'ine kadar götürdü. Aldığı notlar büyük ölçüde tarım için ekonomik fırsatlara ilişkin özenli açıklamalarla, Kennebec'in ağzına kurulacak doğal limanların mükemmelliğine ilişkin tasvirlerle ve girişimcilikten nasibini almadıkları, kıyıdan bir iki mil açılıp, "teknenin kenarından bir kol sarkıttıkları" için azarladığı balıkçılara ilişkin bir anlatımla sınırlıdır. Kayalara tutunan yoksul, rüzgâra açık kulübe kümeleri yerine Talleyrand, otlakları ve tarla bitkileri bol, hem kendini hem Massachusetts'in daha yoğun yerleşimli bölgelerini besleyen büyük bir tarımsal hinterlant tasavvur ediyordu.

Çıplak kayalık ve sık orman Talleyrand'da Romantik bir tepki değil, rasyonalist bir tepki uyandırdı. Devrimci duyarlılık yabancılıkla sarılı olmaya bayılabilir, kadim ormanlardan doğan özgürlüğün kökenleri üzerine tefekküre dalabilir ya da kendinden geçmiş halde şelalelere gözünü dikip seyredebilirdi; ama onda ki modern girişimci, bütün bu taşınmazlarla ne *yapılabilir* diye

düşünürdü. Hatta, bir keresinde olduğu gibi, kendini manzaranın güzelliklerine kaptırdığında bile düşünceleri manzarayı evcilleştirme projelerinden asla uzaklaşmazdı. “Dünyanın kendisi kadar yaşlı ormanlar; ırmakların kenarlarını süsleyen yeşil ve gür otlar; geniş doğal çayırlar; hiç görmediğim tuhaf ve zarif çiçekler vardı... Bu muazzam ıssızlık karşısında hayal gücümüzü serbest bıraktık. Zihinlerimiz kentler, köyler ve mezarlar inşa etti...”

Ne var ki, bazı noktalarda, Talleyrand’ın kafasında taşıdığı ve her zaman dönmeyi arzuladığı uygarlık, Amerikan vahşeti tarafından neredeyse yutulmuş gibi görünüyordu. Ama Jean-Jacques’ın hayaletiyle karşılaştığı her seferinde, onu Voltaire’in karşı-gölgesiyle def etti. Bir kere ormanın karanlığında hizmetçisini kaybetti ve “Courtiade, orada mısın?” diye bağırarak zorunda kaldı. Yanıt geldi: “Eyvah, *oui* Monseigneur, buradayım.” Ona dinsel unvanıyla hitap edilmesi, ikisine de o kadar komik geldi ki, kahkahaları Talleyrand’ın uygarlaştırıcı baltası gibi sık ağaçları kesip geçti.

Bir yıl sonra Paris’e dönmeye hazırды. Mayıs 1795’te taşınır mallarının çoğu, Philadelphia’da işlerini yürütmesi için açık attırmayla satılmıştı. Mor cüppeler, dantelli kolluklar, görkemli mobilyalar, tablolar ve çizimler, hepsi müzayedede çok az paraya gitti; yetenekli bir spekülâtör olarak Talleyrand’ı çok kızdıran durum. Ününü doğrulayacak gibi görünen eşya, nadide kadın giysileriyle –ipekler, taftalar, muslinler, sabahlıklar, şapkalar, hatta çoraplar– dolu büyük bir gardıroptu. Bunlar Adelaide de Flahaut’ya mı aitti? Yoksa Talleyrand’ın aşırı konukseverlik anlayışının bir ifadesi miydi? Eşyalarının kaybolması üzerine hissetmiş olabileceği kişisel kayıp duygusu daha keskin olabilirdi, çünkü çok büyük şans eseri, değerli bir hazineyi Lucy de La Tour du Pin’e iade edebilmişti. Philadelphia’da tanıdığı bir kadın ona Marie-Antoinette’in bir kabartmasını göstermiş, iyi benzeyip benzemediğini öğrenmek istemişti. Parçayı görünce sıçradı, arkadaşına ait olduğunu hemen anladı. Ailenin Hollandalı temsilcileri tarafından, güvende tutması için genç bir Amerikalı diplomata “emanet” edilmişti ve adam da kendine almıştı. Talleyrand parçayı kaptı ve minnettar sahibine gönderdi.

Belki de peşini bırakmayan bu vicdan onu ülkeye dönmeye istekli hale getirdi. Talleyrand temize çıktığını öğrenince, Germaine

de Staël'e içten bir teşekkür mektubu yazdı ve bir bakıma acele etmeden, baharda bir gemiyle gitmeye hazırlandı. Haziran 1796'da yola çıkmadan önce, arkadaşı Beaumetz ile birlikte Manhattan'ın Battery setleri boyunca yürüdü; ayrılışının, Hindistan'da bir servet kazanma planlarını bozmanın ağırlığını hafifletmeye çalıştı. Arkadaşı tuhaf bir Romantik sessizliğe gömülünce, Talleyrand aniden Beaumetz'in şiddetli bir şey, devrimci bir şey –onu öldürme, intihar etme ya da her ikisi– yapmak üzere olduğunu sezdi. Üzerine gitti ve zavallı Beaumetz gözyaşları içinde onun kollarına yığıldı.

Acıklıydı, ama bu tutkular ciddi işleri durduramazdı. Danimarka gemisi *Den Ny Proeve* bekliyordu. Oldukça korkutucu adı "Yeni Çile" anlamına geliyordu. Ama Talleyrand, çilelerin kendi payına düşenden fazlasını atlattığını güvenle hissederek gemiye bindi. Eylül katliamlarını atlatmışken, Atlantik Okyanusu ne yapabiliirdi ki?

Talleyrand Amerikan özgürlüğünü tadarken, Yeni Dünyanın en çok onurlandırdığı Fransız, bir Avusturya Hapishanesinde çürüyordu. 1776 kuşağı Terörden çok çekmişti. XVI. Louis'nin yeni donanmasının idolleri Kersaint ve d'Estaing giyotinle idam edilmişti. Rochambeau'nün Malesherbes'den hemen sonra idam sehпасına çıkması gerekiyordu, ama bir şekilde gözden kaçmış, kalan Terör dönemini hapishanede geçirmiş ve Thermidor onu serbest bırakmıştı. Lafayette'in silah arkadaşı Biron (eskiden Dük de Lauzun), Vendée'de soylu generallere karşı Hébertci saldırıya yenilmiş ve o da Devrim Meydanında kellesini kaybetmişti.

Lafayette hayatta olsa bile –*constitutionneller* Bureau de Pusy ve Mirabeau'nin eski düşmanı Alexandre de Lameth de aralarında olmak üzere, 1792'de onunla birlikte Avusturya hatlarına giden arkadaşları gibi– çileleri yine de yeterince ciddiydi. Lafayette'in ben-bilirimciliği, işi daha da ağırlaştırmaktıydı. Pragmatist Talleyrand'dan farklı olarak Lafayette, yaptığı her şeyin belirli ilkelerle kesin uyum içinde olduğuna inanıyordu. Kendi ordusunu terk ettiğinde bile Fransa'dan değil, Fransa'yı çalan canilerden kaçtığını söyledi. Bu onu bir vatan haini değil, bir yurtsever yapmaktaydı. Bu yüzden Avusturyalılar ve Prusyalılar "hazineyi" yanında getirip getirmediğini sorduklarında, onların da göç-

men karikatürüne aldandığına inanmayarak güldü; onlara göre, Fransa'dan ayrılan herkes, en onursuz nedenlerle öyle yapmalıydı. Sonra ondan Fransız askeri stratejisinin ayrıntılarını öğrenmek istediler –öfkeyle karşıladığı bir öneri.

Lafayette bir cumhuriyetçi gibi davranmaya kararlı görüldüğü için, Avusturyalılar ona öyle davranabileceklerini düşündüler. Resmi bir bildiri, "Lafayette'in varlığı Avrupa hükümetlerinin güvenliğiyle bağdaşmaz," diye ilan eti. Sorumluluğunu önce Prusyalılar üstlendi ve Magdeburg Hapishanesine götürülüp beş altı aylık nemli ve havasız bir hücreye konuldu. İnatçılığını sürdürdü; Prusya Kralı Friedrich Wilhelm'in kişisel isteklerini bile geri çevirdi ve bu yüzden Ocak 1794'te Neisse Kalesine götürüldü; orada Fransız esirlerin birkaç ay birbirlerini görmelerine, hatta arada bir mektup almalarına izin verildi.

Ne var ki, yılın sonuna doğru, içinde bulunduğu zor durum hem Amerika'da hem Britanya'da Whig çevrelerinde düşmanca eleştiriye neden olduğu için, Lafayette kimsenin istemediği bir paket gibi Avusturyalılara iade edildi. Etrafı hendekle çevrili Olmütz Kalesine götürüldü. Bütün özel muamele iddialarından vazgeçildi. Bir saat ve yedek bir giysi hariç eşyaları alındı. Kimseyle görüşmesi, dış dünyayla ya da mahkûmlarla haberleşmesi, Devrimin ya da savaşın gidişatına ilişkin her türlü resmi haber, ailesiyle ilgili kişisel haber alması yasaklandı. Gardiyanların onun adını kullanması bile yasaklandı. Linguet'nin Bastille'le ilgili yazdığı gibi, canlı gömülen bir Hiç olacaktı.

Bir noktada, Viyana'daki Amerikan Büyükelçisi Jahn Jay'in yaydığı düşmanca tanıtıma yanıt olarak, rutini değişti. Silahlı korumalarla birlikte, her gün ağaçlıklarda ve tarlalarda yürümesine izin verildi. Hapis koşullarında bu küçük gevşeme nedeniyle kaçmaya kalkıştı. Kaçışın mimarı Juniper Hall'ü ziyaret eden ve Germaine de Staël, Talleyrand, Narbonne ve diğerleri tarafından ikna edilen genç Alman hekim Justus Bollmann'dı. Lafayette'i kurtarmaya kararlı olan Bollmann, hapishane doktoruyla arkadaş oldu ve gizli mektuplaşmayı başardı; mektuplara Marki, ya kürdanla deldiği kâğıtla ya da limon suyu, su ve isle yapılan görünmez bir mürekkeple yanıt verdi. Önceden belirlenen günde Bollmann, Lafayette'in yürüyüş yolunun biraz ötesinde atları bekletmişti;

ama mahkûm, muhafızın kılıcına hayran kalmış gibi davranıp, kılıca bakmak istediğini söyleyince asker kuşkulandı. Bir kapışma oldu ve sportmen olmayan muhafız, parmağının yarısını ısırp kopardıktan sonra, Lafayette kurtulup kaçtı. Telaş ve acı içinde, Bollmann'ın "Hoff" diye bağırdığını duydu; konuştukları bozuk İngilizceyle, "Kaç" ya da "Uzaklaş" demek istediğini sandı. Aslında, atların ve yardımın konuşlandığı Hoff köyü demek istemişti. Lafayette yanlış yola saptı ve otuz iki kilometre ötede Sternberg mezrasında yakalanıp Olmütz'e geri götürüldü.

Hapis hayatının en çaresiz bölümü başladı: Tek başına hapis, hayatta kalacak kadar istihkak, kitap yok. Sürekli hastalandı, saçlarının çoğu döküldü, zayıfladı ve heder oldu. Anlaşılan, yaşamı karanlığa bürünüyordu.

Ekim 1795'te bir sabah, herhangi bir uyarıda bulunulmadan hücresinin iki kapısı açıldı. Hücreye aniden yayılan ışıktaki, iki kız, Vinginie ve Anastasie ile karısı Adrienne'i karşısında gördü. Hayal görmüyordu. Fantastik bir biçimde önünde duruyorlardı; hayalet gibi bir görüntü, ayakta güçlkle durabilen, sürekli öksüren hırpani bir iskelet, yeniden birleşmenin keyfini paramparça etti. Adrienne'in Avusturya'ya gidip kocasını bulma kararlılığı, cesareti ve sadakatiyle, *sensibilité* romancılarının hayal edebileceği her şeyi geride bıraktı. İlk önce Terör döneminden sağ çıkmak zorundaydı ve aslında, Thermidor giyotinden kurtarmadan önce, Paris'te bir süre hapsedilmişti. Ama Ocak 1795'te Paris'teki Amerikan Büyükelçisi James Monroe'nun yardımıyla serbest bırakıldı. Evine gitti ve kibar dostlarından yararlanarak kızları ve kendisi için vize almayı başardı; Viyana'ya gitmiş ve İmparator II. Francis'le görüşmüştü. İmparatorun buyruğuyla, kocasının hapis hayatını paylaşma hakkı elde etmişti.

Hem berbat hem teselli edici tuhaf bir yaşam, yaklaşık bir buçuk yıl sürdü. Adrienne ile Gilbert berbat bir hücreyi; on üç ve on sekiz yaşında olan kızlar başka bir hücreyi paylaştı. Ailenin eksik tek üyesi, Mount Vernon'da, tanınmış vaftiz babasının gözetiminde güvende olan kardeşleri George Washington Lafayette'ti. Olmütz'te aile huzurunu –on sekizinci yüzyıl yurttaş-soylularının takıntısı– yeniden yaratmak fiilen olanaksızdı, ama üç kadın ellerinden geleni yaptı. Aile, korkunç yemeklerini, yıkanmayan ağaç

kâselerde birlikte yedi, ama bu küçük ritüeller bile on dakika sonra kızları gönderen muhafızlar tarafından acımasızca kesilirdi. Lafayette biraz iyileşince, Adrienne'in sağlığı bozulmaya başladı. Sonunda Mayıs 1796'da, Amerika'nın tarafsızlığını koruma ihtiyacı yüzünden tekrar göreve getirilen George Washington, doğrudan İmparatora kişisel bir mektup yazdı:

[Lafayette'in] uzun hapisliği ve Mülküne el konulması ve ailesinin Sefaleti ve dağılması –ve bütün bu koşullardan kaynaklanan acı kaygıların, onu İnsanlığın arabuluculuğuna öneren bir ıstıraplar bütünü oluşturup oluşturmadığını Majesteleri'nin takdirine sunmama izin verin.

Amerika'ya gelmesine izin verilemez miydi?

Ne var ki, insan vicdanına yapılan başvuruların Devlet Aklı üzerinde fazla etkisi yoktu. Ancak ertesi bahar, İtalya'daki Avusturya orduları barış isteme ihtiyacı duyacak kadar Napoléon Bonapart tarafından hezimete uğratılınca, Lafayette'in durumu pazarlık konusu oldu. 1797'de Talleyrand tekrar Fransa'daydı; aslında siyasetin tam ortasıydı. Sieyès ve 1789'un diğer adamları tekrar güç ve nüfus sahibi olmuştu ve Lafayette'in adı artık bir nefret nesnesi değildi. Bununla birlikte, bir yanda kralcılarının diğer yanda yeni-Jakobenlerin rahat vermediği Direktuar yönetimi, onu ülkeye geri getirme riskini almayı isteyip istemediğinden emin değildi. Amerika'ya gideceği varsayımıyla ve Fransa'ya gitmemesi koşuluyla, Latour-Marbourg ve Bureau de Pusy ile birlikte serbest bırakılması istendi. Avusturyalı Şansölye Thugut ilk önce reddetti ve ancak Bonapart'ın ısrarıyla serbest bırakıldı.

Ama tam özgürlüğün eşiğindeyken, (Lafayette'in geldiği) Hamburg'daki âsâbi Fransız konsolosun yeni Dışişleri Bakanı Talleyrand'a yazdığı gibi, Marki bir ilke konusunu gündeme getirmişti. Avusturyalılar, İmparatorun topraklarına bir daha ayak basmayacağına söz veren bir belgeyi imzalaması koşuluyla özgürlüğüne razı olmuştu. Lafayette bunu yapmayı reddetti, çünkü onun üzerinde "kutsal haklar"a sahip tek ülke vardı ve gelecekte, o ülkenin kendisini göndermeye karar verdiği her yere gitmek zorundaydı. Bu son dikbaşlı ahmaklığa rağmen, serbest bırakılma işlemleri onsuz devam etti. Lafayette için bu dert değildi. Tek ebe-

di inancına sadık kalmıştı: Yurtseverlik ve özgürlük. Fransa ihanet etse bile, bu ilkelere bağlı kalmaya kararlıydı. Gerçekten de Fransa devrim ya da tepki şeklinde bu ilkelere ihanet ettiği her seferinde, Lafayette'i 1790'ın ruhuna sadık bulacaktı: Beyaz bir atın üzerinde vücuduna üç renkli bayrak sarılı adam.

Ömrü boyunca Lafayette için devrimci hatıralar bir kurtuluştı; Théroigne de Méricourt için hapis hayatıydı.

1793'ün baharında Théroigne, Terrasse des Feuillants'ta Société des Femmes Républicaines adına nutuk atarken, Dağlıların destekçisi pazarcı kadınların şiddetli saldırısına uğramıştı. Kadın yurttaşların görevleri üzerine nutuk dinlemekten bıkmışlardı ve onun Jirondenleri savunma girişimlerinden nefret ediyorlardı. Üstü başı yırtılmış ve hırpalanmış halde kendinden geçmişti. Bazılarının iddiasına göre, Marat tarafından kurtarıldı. Öyküler ister doğru olsun ister yanlış, Théroigne'in bilinci yerine geldi, ama ruh sağlığı gelmedi. Saint-Marceau mahallesinde yoksullar ve meczuplar için açılan bir hastaneye götürüldü. Yaşamının geri kalan kısmında, yirmi üç yıl daha kilitli kapıların arkasında kalacak, bir hastaneden diğerine taşınacak, en son, bir hastaneden çok hapishane olan La Salpêtrière'e konulacak ve 1817'de orada ölecekti.

Théroigne daha önce de hapis yatmıştı. 1791'de memleketi Liège'e basiretsiz bir yolculuk sırasında Avusturyalılar tarafından tutuklanmış, büyük ve önemli bir casusmuş gibi davranılmıştı. Belçika'da sorgulandıktan sonra, Tyrol'da Kufstein Kalesine götürüldü (iki yıl sonra baloncu Blanchard da, kazayla dağlara inince, yine casus olduğu varsayımıyla buraya kapatıldı). Daha derin bir sorgulamadan sonra Avusturyalılar bir şey elde edemedi ve hapishane doktorunun, onun "devrim hummasına" yakalandığı teşhisiyle yetinmek zorunda kaldılar.

Kafatası kırıldıktan sonra, o humma durdurulamaz bir hezeyanın bütün gücüyle geri döndü. Bir hücrede oturur, saçlarını keser, gözünü dikip duvarlara bakardı. Arada bir üzerine çöken kara sessizlik, sağanak halinde, suçlayıcı, yarı anlaşılır devrimci ifadelerle kesintiye uğrardı: "*Comité de salut public*," "*liberté*," "*coquins*." En şiddetli bunama nöbetlerinde "ılımlılara" öfkelenenecekti.

1808 civarında, görece daha sağlıklı bir dönemde, 1789'un *belle liègoise*ını hatırlayan biri onu görmek istedi ve hemen Théroigne tarafından "halkın davasına ihanet etmek"le suçlandı. Gerçekten ne kadar deli olduğunu öğrenmeden ayrılıp gitti.

Bazıları için Théroigne bir eğlence kaynağı oldu; bazıları için, yarı-unutulan ve yüz kızartıcı sloganların ilginç bir canlı müzesi oldu. Arada bir iyi niyetli memurlar, ailesinin izini bulmaya çalıştı ve Ourthe departmanı valisine yazı yazıp bilgi istedi. Delilik konusunda uzman ve hekim, *Les Maladies Mentales*'i yazan Esquirol, onu *lypémanique*, yani manik depresyonun bir biçimine yakalanmış olarak sınıflandırdı. Ölümünden sonra yaptığı otopsi sonucunda, hastalığın, kalın bağırsağının düzensiz hizalanmasından kaynaklandığına kanaat getirdi.

1810'da biyolojik hariç başka her bakımdan canlılar dünyasından çıkmıştı. Giysiler ona iğrenç gelmeye başlamıştı; bu yüzden hücresinde çıplak oturuyordu, kışın soğuktan korunması için verilen yün sabahlığı bile öfkeyle geri çeviriyordu. Nadir durumlarda hava almaya ya da avluda oluşan pis su birikintilerinden su içmeye çıktığında, hafif bir gömlek giymeye razı oluyordu. Her gün saman yatağına soğuk su dökecek, bunamanın hararetini yalnızca buz soğutabilirmiş gibi, bazen avludaki buzları karıp alacaktı. Arada bir, Devrime ihanet edenlere lanetler yağdırdığı duyuluyordu.

Duyarlı ya da duyarsız, onu gören bütün ziyaretçilerden habersiz Théroigne, öyle görünüyor ki, artık tamamen Devrimin içinde ve Devrim de onun içinde yaşıyordu. Burada sempati yersiz gibi görünür, çünkü Théroigne de Méricourt'un deliliği, bir anlamda, devrimci İdealizm zorlamalarının varacağı mantıksal bir sonuçtu. Sonunda, neredeyse yüce şeffaflığa ve toplum-öncesi masumiyete sahip bir kişiyi, çıplak duran ve buzlu suyla duş alarak arınan birini keşfeden Devrim, onu bir kap gibi doldurabilirdi. La Salpêtrièrè'deki küçük hücresinde, en azından devrimci hatıranın varlığını sürdürebildiği, insanlık durumunun gündelik hengamesinin rahatsız etmediği bir yer vardı.

KAYNAKLAR VE KAYNAKÇA

GİRİŞ

Hatırlamanın Gücü-Kırk Yıl Sonra

Bastille filinin tarihi şurada bulunabilir: Marie Biver, *Le Paris de Napoléon* (Paris 1963). 1830'da Talleyrand için, Georges Lacour-Gayet, *Talleyrand* (cilt 3, Paris 1931); ayrıca Jean Orieux'nün gerektiği kadar alaycı modern biyografisi, *Talleyrand ou le Sphinx Incompris* (Paris 1970, 737-44). Talleyrand'ın kendi anıları, *Mémoires* (cilt 3 ve 4, ed. Duc de Broglie, Paris 1892), 1830 Devrimindeki rolü konusunda onun standartlarında bile aşırı özlüdür. M. Colmache, *Revelations of the Life of Prince Talleyrand* (Londra 1850) daha açıksözlüdür ve sahicilik tınısı vardır. Lafayette'in kendi anılarından, *Mémoires, Correspondances et Manuscrits* (Paris 1837-38, cilt 6, 386-415) ve sekreterinin bu döneme ilişkin anlatımından, B. Sarrans, *Memoirs of General Lafayette and of the French Revolution of 1830* (2 cild, Londra 1830), Lafayette'in 1830 hatırasının bilinçli olduğu bellidir. Paris'te 1830 olaylarına ilişkin en iyi anlatım David Pinkney'e aittir. *The French Revolution of 1830* (Princeton 1972), Lafayette'in 1825'te Amerika Birleşik Devletleri'ndeki muzafer ilerleyişinin muhteşem bir tarihidir. Charles Delacroix'nın *tumeur monstrueuse*üne ilişkin ürkütücü rapor ve ameliyatla alınması, 24 Germinal, yıl VI (13 Nisan 1798) tarihli *Moniteur*'de bulunabilir.

BÖLÜM BİR

Yeni İnsanlar

I. BABALAR VE OĞULLAR

Talleyrand'ın Voltaire'i ziyareti için bkz. Colmache (82-86). Voltaire'in Paris'teki son ayları, Pidanzat de Mairobert'in Londra'da yayımlanan ama Paris'te yaygın bulunan dedikoducu yayını *L'Espion Anglais ou Correspondance Secrète entre Milord All Eye et Milord All Ear*'ın 276. sayısında canlı bir biçimde anlatılır. Lafayette'in Amerika seferi Louis Gottschalk'ın anısal biyografisinin ilk iki cildinde ayrıntılı bir biçimde ele alınır: *Lafayette Comes to America* (Chicago 1935) ve *Lafayette Joins the American Army* (Chicago 1937). Karısına yazdığı mektuplardan alıntılar ikinci cilttedir. Stanley J. Idzerda, son derece

ikna edici ve önemli bir makalede, "When and Why Lafayette Became a Revolutionary," Morris Slavin ve Agnes M. Smith (ed.), *Bourgeois, Sansculottes and Other Frenchmen: Essays on the French Revolution in Honor of John Hall Stewart* (Waterloo, Ontario, 1981, 7-24) içinde, Gottschalk'un acemi maceracılığa ve kişisel çıkara vurgusuna saldırıp, Lafayette'in bağlılığının ideolojik ve psikolojik köklerini yeniden öne çıkardı. Vergennes'e mektup şuradan alındı: Gilbert Bodinier, *Les Officiers de l'Armée Royale Combattants de la Guerre d'Indépendance des Etats-Unis de Yorktown à l'An II* (Vincennes 1983, 285). Lafayette'in Washington'a sadakatini herhalde mektuplarından okumak en iyisidir: ed. Louis Gottschalk, *The Letters of Lafayette to George Washington 1777-1799* (New York 1944). Genç liberal soyluların arkadaşlıkları konusunda daha fazlası için bkz. *Lettres Inédites du Général Lafayette au Vicomte de Noailles 1780-81* (Paris 1924).

II ZAMANIN KAHRAMANLARI

Devrimden önce Fransız yurtseverliğinin tarihi, ciddi ölçüde eksik araştırılmış bir konu olarak duruyor. Çerçeve taslaklar için bkz. Jean Lestocquoy, *Histoire du Patriotisme en France* (Paris 1968); Marie-Madeleine Martin, *Histoire de l'Unité Française: L'Idée de la Patrie en France des Origines à Nos Jours* (Paris 1949). Yedi Yıl Savaşlarından sonra daha saldırgan bir yurtseverliğin yükselişini belgeleyen daha özgül bir araştırma: Frances Acomb, *Anglophobia in France 1763-1789* (Durham, N.C., 1950). J. Rossel, *Histoire du Patriotisme Français* (Paris 1769), önemli bir çağdaş eserdir. *Patrie* tutkusu üzerine başka bir güçlü Romantik söylem için bkz. "Discours sur les Evénements de l'Année 1776," *Le Courrier d'Avignon* (1777: 6) içinde. Gilbert Chinard, yayına hazırladığı Billardon de Sauvigny'in *Vashington*'una (Princeton 1941) yararlı bir sunuş yazdı; aynı zamanda *Hirza ou les Illinois*'nın *tiyatro tarihini* de tasvir eder. De Belloy'un *Siège de Calais*'sinin performans tarihi aynı oyunun 1787 basımında bulunabilir; ayrıca bkz. Acomb, *Anglophobia* (58-59) ve John Lough, *Paris Theatre Audiences in the 17th and 18th Centuries* (Oxford 1957). Du Couedic'in savaşının ve kültürünün en iyi anlatımı: Georges Lacour-Gayet, *La Marine Militaire de la France sous le Règne de Louis XVI* (Paris 1901, 297-98) ve savaşın tablolarını donanma akademisinde sergileme kararı için bkz. a.g.e. (575). Benzer "Belle-Poule" kültü için bkz. *L'Espion Anglais* (1778, cilt 9, 146-47). Ayrıca bkz. *Brest et l'Indépendance Américaine* (Brest, 1976); Lee Kennett, *The French Forces in America 1780-1783* (Westport, Conn. ve Londra 1977); Jonathan R. Dull, *The French Navy and American In-*

dependence (Princeton 1975). Fransız gezi edebiyatında, süsleme sanatında ve gravüründe Amerika temalarının temsili konusunda bkz. sergi kataloğu Betty Bright P. Low, *France Views America* (Eleutherian Mills Historical Library, Wilmington, Del.) ve *Les Français dans la Guerre d'Indépendance Américaine* (Musée de Rennes 1976). Durand Echeverria, *Mirage in the West: A History of the French Image of American Society to 1815* (Princeton 1956) bu alanda öncü bir çalışmaydı. Lafayette'in Fransa'da gördüğü kabul ve saraydaki Franklin kültü için bkz. Madame de Campan, *Mémoires sur la vie de Marie-Antoinette* (Paris 1899, 177-79). Fransa'daki Franklin çılgınlığı konusunda geniş bir literatür vardır. Özellikle bkz. James Leith'in büyüleyici makelesi, "Le Culte de Franklin avant et pendant la Révolution Française," *Annales Historiques de la Révolution Française* (1976, 543-72) içinde; sergi kataloğu, Louise Todd Ambler, *Benjamin Franklin: A Perspective* (Fogg Museum of Art, Cambridge, Mass., 1975); Gilbert Chinard, "The Apotheosis of Benjamin Franklin," *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* (1955) içinde; Jonathan R. Dull, "Franklin in France: A Reappraisal," *Proceedings of the Annual Meeting of the Western Society for French History* (no. 4, 1976) içinde; Kenneth M. McKee, "The Popularity of the 'American' on the French Stage in the French Revolution," *Proceedings of the American Philosophical Society* (cilt 83, no. 3, 1940). Bu malzemenin çoğunu bir araya getiren Philip Katz, *The Image of Benjamin Franklin in the Politics of the French Revolution 1776-1794* (Harvard University Toplumsal Araştırmalar Programı yayımlanmamış doktora tezi, 1986). Marsilya'da "13" kutlamaya ilişkin anlatım, *L'Espion Anglais* (1778, cilt 9, 75-76) içinde. Abbé Robin'in Amerikalılarla ilgili yorumlarını aktaran Gilbert Bodinier, *Les Officiers de l'Armée Royale Combattants de la Guerre d'Indépendance des Etats-Unis de Yorktown à l'An II* (Vincennes 1983, 345). Vergennes'in Amerikan politikası için bkz. Orville T. Murphy, *Charles Gravier, Comte de Vergennes: French Diplomacy in the Age of Revolution 1719-1787* (Albany 1982); Cenevre ve Amerikan politikası karşılaştırması, s. 400'de.

BÖLÜM İKİ

Mavi Ufuklar, Kırmızı Mürekkep

I. LES BEAUX JOURS

XVI. Louis'nin taç giyme töreni için bkz. H. Weber, "Le Sacre de Louis XVI," *Actes du Colloque International de Sorèze, Le Règne de Louis XVI* (1976, 11-22) içinde; aynı yazar, "Das Sacre Ludwigs XVI vom 11 Juin 1775 und die Krise des Ancien Régime," Ernst Hinrichs, E. Schmitt

ve R. Vierhaus (ed.), *Vom Ancien Régime zur Französischen Revolution: Forschungen und Perspektiven* (Göttingen 1978) içinde; ayrıca Jacques Le Goff'un süper denemesi (aslında kendi içinde küçük bir kitap) "Reims, Ville du Sacre," Pierre Nora (ed.), *Les Lieux de Mémoire*, cilt 2, *La Nation* (Paris 1986, Bölüm 1, 161-65) içinde. Turgot'nun taç giymenin masraflarıyla ilgili şikâyetleri ve süslemelerin ayrıntıları Pidanzat de Mairobert tarafından *L'Espion Anglais*'de kaydedildi (1775, 320-27).

XVI. Louis'nin yetiştirilmesiyle ilgili bkz. P. Girault de Coursac, *L'Education d'un Roi: Louis XVI* (Paris 1972); günlüğünün çoğunu L. Nicolardot yayımladı, *Journal de Louis XVI* (1873). Haziran 1786'da Cherbourg'a kraliyet ziyareti için bkz. *Histoire Sommaire de Cherbourg avec le Journal de Tout Ce Qui s'est Passé au Mois de Juin 1786* (Cherbourg 1786); *Voyage de Louis XVI dans la Province de Normandie* ("Philadelphié" [Paris] 1786); *Gazette de France* (4 Temmuz, 1786); J.-M. Gaudillot, *Le Voyage de Louis XVI en Normandie* (Caen 1967); Georges Lacour-Gayet, "Voyage de Louis XVI à Cherbourg," *Revue des Etudes Historiques* (1906) içinde. Kralın denizcilik kültürüne aşinalığı için bkz. Louis-Petit de Bachaumont, *Mémoires Secrets pour Servir à l'Histoire de la République des Lettres* (36 cilt, Londra 1781-89, 2, 3 ve 9 Temmuz, 1786).

Louis'nin av tutkusu için (ve dönemine en iyi genel bakış için) bkz. François Bluche, *La Vie Quotidienne au Temps de Louis XVI* (Paris 1980).

II. BORÇ DENİZİ

Chateaubriand'ın pasajı *Mémoires d'Outre-Tombe*'dan alındı (Paris 1849, cilt 1, 91). Fransız donanmasının maliyetine ilişkin rakamlar, Dull, *French Navy and American Independence*'dan alındı; donanmanın inşasını, T. Le Goff and J. Meyer çok güzel özetler, "Les Constructions Navales en France," *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* (1971, 173 vd.) içinde.

Birlikte alınınca Fransız vergi yükü ve yansımasıyla ilgili geleneksel varsayımları düzeltme yönünde ezici bir savunma yapan iki makale: Peter Mathias ve Patrick O'Brien, "Taxation in Britain and France 1715-1810," *Journal of European Economic History* (1976, 601-50) içinde ve Michel Morineau, "Budgets de l'Etat et Gestion des Finances Royales au 18e Siècle," *Revue Historique* (1980, 289-336) içinde. Maliye konusunda diğer önemli araştırmalar: J. F. Bosher, *French Government Finance 1770-1795* (Cambridge, İngiltere, 1970) ve C.B.A. Behrens, *Society, Government and Enlightenment: The Experience of Eighteenth-Century France and Prussia* (New York 1985, özellikle Bölüm 3). Bu eserlerde öde-

me yeteneğinin ünündeki yapısal ve kurumsal engellere vurgu, oldukça teknik ama olağanüstü güçlü bir eserle tartışma konusu yapılır: James Riley, *The Seven Years' War and the Old Regime in France: The Economic and Financial Toll* (Princeton 1986). François Hincker, *Les Français Devant l'Impôt sous l'Ancien Régime* (Paris 1971), sorunla ilgili anlaşılır ve yararlı bir araştırmadır. Marcel Marion, *Histoire Financière de la France Depuis 1715* (Paris 1921) standart kurumsal tarihtir. Devrimden önce bir gelir kaynağı olarak memuriyet satma konusunda bkz. David D. Bien'in önemli katkısı, "Offices, Corps, and a System of State Credit: The Uses of Privilege under the Ancien Régime," Keith Michael Baker (ed.), *The Political Culture of the Old Regime* (Oxford 1987, 89-114).

III. PARA ÇİFTLİKLERİ VE TUZ SAVAŞLARI

Genel Mültezimler için bkz. George Matthews, *The Royal General Farms in 18th-Century France* (New York 1958) ve Yves Durand, *Les Fermiers Généraux au XVIIIe Siècle* (Paris 1971); ayrıca Jean Pasquier, *L'Impôt des Gabelles en France aux XVII et XVIIIe Siècles* (Paris 1905). Tuz kaçakçıları için bkz. Olwen Hufton, *The Poor of Eighteenth-Century France* (Oxford 1974). "Financier" klişeleri konusunda bkz. H. Thirion, *La Vie Privée des Financiers au XVIIIe Siècle* (Paris 1895) ve Jean-Baptiste Darigand, *L'Anti-Financier* (Amsterdam 1763).

IV. SON UMUTLAR: ARABACI

Turgot'un kariyerine ilişkin iki mükemmel anlatım vardır: Douglas Dakin, *Turgot and the Ancien Régime in France* (Londra 1939) ve Edgar Fauré, *La Disgrâce de Turgot* (Paris 1961). Çok daha düşmanca (ama bazı yerlerde oldukça ikna edici olan) bir yaklaşım için bkz. Lucien Langier, *Turgot ou la Mythe des Réformes* (Paris 1979). Langier'nin kovuşturmasının bir kısmı R. P. Shepherd tarafından doğrulanır, *Turgot and the Six Edicts* (New York 1903). Fizyokrat reformun tahıl ticareti üzerinde etkileri için bkz. S. L. Kaplan, *Bread, Politics and Political Economy in the Reign of Louis XV* (2 cilt, Lahey 1976). Fizyokrat teori konusunda bkz. G. Weulersse, *Le Mouvement Physiocratique en France 1756-1770* (2 cilt, Paris 1910) ve önemli entelektüel tarih: Elizabeth Fox-Genovese, *The Origins of Physiocracy* (Ithaca, N.Y., 1976), Ronald L. Meek (ed.), *Turgot on Progress, Sociology and Economics* (Cambridge, İngiltere, 1973).

V. SON UMUTLAR: BANKER

İki eser, Necker'in yönetiminin yeniden değerlendirilmesine katkıda bulundu: Jean Egret, *Necker: Ministre de Louis XVI* (Paris 1975) ve R. D.

Harris, *Necker, Reform Statesman of the Old Regime* (Berkeley 1979); ikincisi Coppet'de, *Compte Rendu*'da dile getirilen iddiaların çoğunu doğrulayan yeni bir belgesel araştırmaya dayanır. Ayrıca bkz. H. Grange, *Les Idées de Necker* (Paris 1974) ve Edouard Chapuisat, *Necker 1732-1804* (Paris 1938).

BÖLÜM ÜÇ

Saldırıya Uğrayan Mutlakiyet

I. M. GUILLAUME'UN MACERALARI

Pierre Grosclaude, *Malesherbes, Témoin et Interprète de son Temps* (Paris 1961), hâlâ Malesherbes'in standart yaşamına ilişkin mükemmel eserdir. Siyasal ideolojisinin gelişimi konusunda bkz. mükemmel antolojisi ve eleştirel sunuşuyla Elizabeth Badinter, *Les Rémontrances de Malesherbes 1771-1775* (Paris 1985). En az iki esere daha başvurmaya değer: J. M. Allison, *Malesherbes* (New Haven 1938) ve ilk biyograficisi Boissy d'Anglas, *Essai sur la Vie, les Ecrits et les Opinions de M. de Malesherbes* (Paris 1819).

II. YENİDEN TANIMLANAN HÜKÜMRANLIK: PARLEMENTLERİN MEYDAN OKUMASI

Michael Baker'ın yayına hazırladığı önemli eser *The Political Culture of the Old Regime*'de (Oxford 1987) yer alan birçok deneme, özellikle Dale van Kley ve William Doyle'un yazdıkları, bu temayı ele alır. Baker muhalefet ideolojisinin mutasyonunu konusunda da önemli bir deneme yayımladı: "French Political Thought at the Accession of Louis XVI," *Journal of Modern History* (Haziran 1978, 279-303) içinde. XV. Louis'nin yeniden ifade ettiği şekliyle kraliyet mutlakiyetçiliğinin aksiyomları, Michel Antoine'ın makalesinde incelenir: "La Monarchie Absolue," aynı dergide. Parlement söyleminde muhalif ideoloji ve söz dağarcığının gelişimi üzerine temel bir tartışma, kendi zamanın ötesinde, dikkate değer bir eser olarak duruyor: E. Carcassonne, *Montesquieu et le Débat sur la Constitution Française* (Paris 1927). Montesquieucü düşüncelerin yayılması ve popülerleşmesi için bkz. Franco Venturi, *Utopia and Reform in the Enlightenment* (Cambridge, İngiltere, 1971). Carcassonnés önemli bir noktayı gözden geçirir: Cizvitlere saldırı sırasında Jansenit retoriğin katkısı –Dale van Kley'in ele aldığı bir konu: *The Jansenists and the Expulsion of the Jesuits from France 1757-1765* (New Haven ve Londra 1975). Ayrıca bkz. aynı yazar, *The Damiens Affair and the Unravelling of the Ancien Régime 1750-1770* (Princeton 1984). J. Flammert, *Rémontrances du Parlement de Paris au XVIIIe Siècle*'in bü-

tün metinlerini yayımladı (3 cilt, Paris 1888-89). Aynı yazarın Maupeou krizi üzerine çalışması, Durand Echeverria'nın eseriyle aşıldı: *The Maupeou Revolution: A Study in the History of Libertarianism: France 1770-1774* (Baton Rouge, La., 1985). Ayrıca bkz. Jean Egret, *Louis XV et l'Opposition Parlementaire* (Paris 1970) ve William Doyle, "The Parlements of France and the Breakdown of the Old Regime 1771-1788," *French Historical Studies* (1970, 429) içinde. Kraliyetin krizdeki tutumu için bkz. David Hudson, "In Defence of Reform," *French Historical Studies* (1973, 51-76) içinde. Metz'de ve Pau'da Parlementlerin geri gelişinin kutlanmasına ilişkin anlatımlar, Pidanzat de Mairoubert, *L'Espion Anglais*'te (1775, cilt 2, 200) bulunabilir; ayrıca bkz. H. Carré, "Les Fêtes d'une Réaction Parlementaire," *La Révolution Française* (1892) içinde.

Parlementleri siyasi bir kurum olduğu kadar toplumsal bir kurum olarak da ele alan bol miktarda iyi çalışma vardır. Bu alandaki öncüler: Franklin Ford, *Robe and Sword: The Regrouping of the French Aristocracy after Louis XIV* (Cambridge, Mass., 1953) ve bu türün şaheserlerinden biri olarak duran, ama ne yazık ki yalnızca Maupeou krizi dönemini ele alan François Bluche, *Les Magistrats du Parlement de Paris 1715-1771* (Paris 1960). Bailey Stonés, *The Parlement of Paris 1774-1789* (Chapel Hill, N.C., 1981) öyküyü Devrime kadar götürür ve yargı soyluluğunun yeni egemenlik tanımının ne kadar zorlanacağı konusunda nasıl bölündüğünü gösterir. William Doyle, *The Parlement of Bordeaux and the End of the Old Regime 1771-1790* (New York 1974), en anlamlı bağımsız mahkemelerden birini inceler, ama personelinin Maupeou krizi sırasındaki tereddüdünü de gösterir. Bir Bordeaux hâkiminin çıkardığı en önemli ve kapsamlı kitapçık: Joseph Saigés, *Catéchisme du Citoyen* (Bordeaux 1775, yeniden basım 1788). Diğer önemli yerel incelemeler: M. Cubells, *La Provence des Lumières: Les Parlementaires d'Aix au XVIIIe Siècle* (Paris 1984) ve A. Colombet, *Les Parlementaires Bourguignons à la Fin du XVIIIe Siècle* (Dijon 1937). Bunları, Brian Dooley, *Noble Causes: Philanthropy Among the Parlementaires in 18th-Century Dijon* (Harvard Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi, 1987) tamamlamaktadır.

III. SOYLULUK SORUMLULUK YÜKLER Mİ?

D'Argenson'la ilgili iyi bir modern araştırma yoktur, ama bu olağanüstü şahsiyeti kendi yazılarıyla incelemek en iyisidir, özellikle yazıldıktan otuz yıl sonra yayımlanan *Considérations sur le Gouvernement de la France* (Amsterdam 1764).

Şimdi toplumsal devingenlik ve ayrıcalık sorunları üzerine geniş bir literatür vardır. Colin Lucas, "Nobles, Bourgeois and the Origins

of the French Revolution," *Past and Present* (60, Ağustos 1973, 84-126) içinde ve Guy Chaussinand-Nogaret, *The French Nobility in the Eighteenth Century: From Feudalism to Enlightenment* (çev. William Doyle, Cambridge, İngiltere, 1985) iki başlangıç noktası olmalı. The Kress Library of the Harvard Business School'da, on sekizinci yüzyıl sonunda soyluluğun aktif katılımını alenileştiren ticaret ve sınai sendika sözleşmeleri vardır. Bu bağlamda bkz. Abbé Coyer, *Développement et Défense du Système de la Noblesse Commerçante* (Amsterdam 1757). Patrice Higonnet'nin önemli eseri *Class Ideology and the Rights of Nobles During the French Revolution* (Oxford 1981), burjuvazi ile soyluluğun ayrılma ve kaynaşma derecesiyle ilgili bir tartışmayla başlar ve bazı revizyonist varsayımlara meydan okur. Diğer önemli araştırmalar: David Bien, "La Réaction Aristocratique avant 1789," *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* (1974) içinde; Alfred Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution* (Cambridge, İngiltere, 1964); R. Forster, *The Nobility of Toulouse in the 18th Century* (Baltimore 1960); aynı yazar, *The House of Saulx-Tavannes, Versailles and Burgundy 1700-1830* (Baltimore ve Londra 1971); aynı yazar, "The Provincial Nobles: A Reappraisal," *American Historical Review* (1963) içinde; J. Meyer, *La Noblesse Bretonne au XVIIIe Siècle* (Paris 1972); G. V. Taylor, "Non-Capitalist Wealth and the Origins of the French Revolution," *American Historical Review* (1967) içinde. Gail Bossenga, David Bien'in yöntemlerini genişletip, bu dönemdeki kurumların toplumsal ve siyasal tarihine yeni ve olağanüstü aydınlatıcı bir yaklaşım getirdi. Özellikle bkz. "From Corps to Citizenship: The Bureaux des Finances Before the French Revolution," *Journal of Modern History* (Eylül 1986, 610-42) içinde.

Grouvelles'in Montesquieu'ye saldırısını aktaran Carcassonne, *Montesquieu et le Débat*, 620.

Bölüm Dört

Bir Yurttaşın Kültürel Yapılanması

I. BİR KİTLE TOPLAMA

İlk kez Robert Darnton, bir tür genelleşmiş toplumsal mübalağayı kışkırtan bilimsel yeniliklerden biri olarak balonlara dikkat çekti, *Mesmerism and the End of the Enlightenment* (Cambridge, Mass., 1968) içinde. Versailles'daki balon uçuşu için bkz. *L'Art de Voyager dans l'Air* (Paris 1784, 68 vd.) ve [Rivarol], *Lettre à M. le Président de xxx sur le Globe Aérostatique* (Londra 1783); daha ironik yorumlar için: François Métra, *Correspondance Secrète Politique et Littéraire* ... (Londra, Şubat 15, 1784); Montgolfier'nin kahramancı tasviri için: B. Pingeron, *L'Art*

de Faire Soi-Même les Ballons (Paris 1784, 15). Esrik bir Montgolfier övgüsü, Le Roy'un *Le Globe-Montgolfier*'i (1784), onu bir kartalla karşılaştırır:

*Quel volume! Quel poids! Quel vol majestueux
Quel pompeux appareil dans les airs se déploie
Paris, j'entends ses cris de surpris & de joie . . .*

Baluncululuğun neden olduğu toplumsal kaos konusunda ironik belirlemeler: Rivarol, *Lettre* (12-13). Pilâtre de Rozier konusunda bkz. *Vie et Mémoires de Pilâtre de Rozier* (Paris 1786); ayrıca Léon Babinet, "Notice sur Pilâtre de Rozier," *Mémoires de l'Académie de Metz* (1865) içinde. Günlük gazete *Journal de Paris* (1782) Pilâtre de Rozier'nin *musée*'de *Electricité et Aimant* üzerine, ayrıca fizik ve kimya üzerine derslerinin duyurularını verir; 11 Şubat 1782 tarihli sayısı, su geçirmez giysi gösterilerini sunar. Saint-Cloud'daki uçuşa kamuoyunun tepkisini Linguet tasvir eder: *Annales Politiques* (Londra, cilt 11, 296-303). Lyon uçuşu, *L'Art de Voyager dans l'Air*'in ikinci baskısının ekinde, Normandiya'daki Blanchard uçuşu *Journal de Paris*'de (18 Temmuz, 1784, 893-96) canlı bir biçimde tasvir edilir; ayrıca bkz. aynı gazetedeki gravür (28 Temmuz, 1784, 968). Pilâtre'nin ölümü, [J.-P. Marat], *Lettres de l'Observateur Bons-Sens*'da (Londra 1785) tasvir edilir. Ev yapımı balonlarla ilgili tarifler Pingeron'da yer alır.

Pidanzat de Mair Robert'in Salon tasviri, *L'Espion Anglais* (cilt 7, 72) içinde. Thomas Crow, *Painters and Public Life in Eighteenth-Century Paris* (New Haven 1986), Salon kamuoyuna ve eleştirmenlerine ilişkin en önemli tartışmadır. Robert M. Isherwood, *Farce and Fantasy: Popular Entertainment in Eighteenth-Century Paris* (New York ve Oxford 1986) ve Michele Root-Bernstein, *Boulevard Theater and Revolution in 18th-Century Paris* (Ann Arbor 1984) bulvar tiyatrolarının dünyasını ele alır. Linguet'nin 1779'a ait *Annales Politiques*'inde (236), Audinot'nun *L'Ambigu Comique* tiyatrosuna ve özellikle "gözleri yaşartan, dehşet, hayranlık uyandıran ve büyük tiyatrolarda ve en iyi oyunlarda genellikle bulunmayan sonuçların hepsini üreten..." çocuk oyuncu ve mim kullanımına ilişkin bir övgü vardır. (Linguet balede, dansçılarının gerçek oyuncu haline ve dansların, "nesnesiz ya da tasarımsız komik bir piruetter dizisi"nden çok anlatı haline geldiği bir *devrimi* de savunur.)

Ronsin ve Grammont'un teatral arka planı konusunda bkz. Richard Cobb, *The People's Armies (Les Armées Révolutionnaires)* (çev. Marianne Elliott, New Haven ve Londra 1987, 68-69). Palais-Royal halkı için bkz. François-Marie Mayeur de Saint-Paul, *Tableau du Nouveau Pala-*

is-Royal (2 cilt, Paris 1788). Ayrıca bkz. Isherwood, *Farce and Fantasy* (248-50) ve Louis-Sébastien Mercier, *Le Tableau de Paris* (12 cilt, Paris 1782-88, cilt 10, 242). Marmontel'in izleyiciyle ilgili saptamasını aktaran John Lough, *Paris Theater Audiences in the 17th and 18th Centuries* (Oxford 1957, 211). Comédie-Française'deki tartışmaya ilişkin anlatı, Bailey Stone, *The Parlement of Paris*'ten alınmıştır (102 vd.); Mme de Campan, *Mémoires* (201-04), *Figaro*'nun Krala okunmasına ilişkin bir anlatımı verir; *Mémoires de la Baronne d'Oberkirch* (yeni basım, Paris 1970, 303-04), *Figaro* performansını kuşatan atmosfere ve buna gösterilen tepkiye ilişkin canlı bir anlatım sunar.

II. ROL DAĞITMAK: DOĞANIN ÇOCUKLARI

Beaumarchais'nin anneden beslenme planı konusunda bkz. Nancy Senior, *Eighteenth-Century Studies* (1983, 367-88). Marie-Angélique Rebour, *Avis aux Mères qui Veulent Nourrir . . .* (Paris 1767), bu konuda standart kitapçıktı. Rousseau'nun emzirme alışkanlıkları üzerindeki etkisine ve doğanın ahlak felsefesine ilişkin değerlendirme için bkz. Carol Blum, *Jean-Jacques Rousseau and the Republic of Virtue* (Ithaca, N. Y., 1986) ve Joel Schwartz, *The Sexual Politics of Jean-Jacques Rousseau* (Chicago 1984). Ayrıca Rousseau'nun kadınlara yaklaşımı için bkz. Susan Okin, *Women in Western Political Thought* (Princeton 1979, 99-196). Moissy'nin oyunu *La Vraie Mère*'i aktaran Anita Brookner, *Greuze, the Rise and Fall of an Eighteenth-Century Phenomenon* (Greenwich, Conn., 1972); ayrıca "*sensibilité*" kültüne ilişkin kusursuz bir anlatım da verir. Edgar Munhall'ın sergi kataloğu *Jean-Baptiste Greuze 1782-1805* (Wadsworth Atheneum, Hartford, Conn., 1977), diğer tabloların yanı sıra, *Girl Weeping* ve *The Marriage Contract* üzerine de kusursuz yazılar içerir; bkz. aynı yazar, "Greuze and the Protestant Spirit," *Art Quarterly* (Güz 1964, 1-21) içinde. Charles Mathon de La Cour'un, Greuze'ün ağlayan kızı üzerine yorumları, *Lettres à Monsieur xxx sur les Peintures et les Sculptures et les Gravures Exposées dans le salon du Louvre en 1765* (Paris 1765, 51-2) içinde. Michael Fried, *Theatricality and Absorption: Painting and Beholder in the Age of Diderot* (Chicago 1980), Greuze'ün eserindeki ahlaki ve dramatik özümsemenin biçimsel teknikleri konusunda önemli bir tartışmadır. Mercier'nin erdemli yürek üzerine belirlemesi, *Notions Claires sur les Gouvernements* (Paris 1787) içinde ve aktaran Norman Hampson, *Will and Circumstance: Montesquieu, Rousseau and the French Revolution* (Londra 1983, 77). Diderot'nun *Mère Bien-Aimée* üzerine ünlü yorumu, J. Seznec, *The Salons of Denis Diderot* (Oxford 1975, cilt 2, 155) içinde bulunabilir. "Ahlaklılaşmış manzara"nın

kılavuzları, yalnızca Girardin'in 1788 tarihli *Promenade*'ında değil, Luc-Vincent Thiéry'nin *Almanach des Voyageurs*'ünde (1785) ve *Guide des Amateurs*'de de (1788) verilmekteydi. Rousseau'ya, oyunlarına ve anılarına ölümünden sonra yapılan övgüler, P.-P. Plan, *Jean-Jacques Rousseau Raconté par les Gazettes de Son Temps* (Paris 1912) içinde tasvir edilir. Robert Darnton, "Readers Respond to Rousseau," *The Great Cat Massacre* içinde, okurun yazarla kişisel özdeşleşmesine ilişkin güçlü bir duygu verir. D. G. Charlton, *New Images of the Natural in France* (Cambridge, England, 1984), Romantik doğa kültünün birçok içerimine ilişkin kusursuz bir değerlendirmedir. İlgili konularda diğer yararlı eserler: D. Mornet, *Le Sentiment de la Nature en France de J.-J. Rousseau à Bernardin de Saint-Pierre* (Paris 1907) ve Paul van Tighem, *Le Sentiment de la Nature dans le pré-Romantisme Européen* (Brüksel 1912).

III. SESİ YANSITMAK: İLKÇAĞIN YANKISI

Hérault de Séchelles'in konuşmasıyla ilgili haber, 7 Ağustos 1785 tarihli *Journal de Paris*'de çıktı; meslek yaşamının ayrıntıları ve ilk eserleri için bkz. Hubert Juin (ed.), *Oeuvres Littéraires et Politiques de Jean-Marie Hérault de Séchelles* (Edmonton, Alberta, 1976); ayrıca bkz. Hérault de Séchelles, *Oeuvres Littéraires* (ed. Emile Dard, Paris 1907). Jean Starobinski yakın zamanda iki önemli makale yayımladı: "Eloquence Antique, Eloquence Future: Aspects d'un Lieu-Commun d'Ancien Régime," Baker (ed.), *Political Culture* (311-27) içinde ve "La Chaire, la Tribune, le Barreau," Pierre Nora (ed.), *Les Lieux de Mémoire*, cilt 2, *La Nation* (Paris 1986, bölüm 3, 425-85) içinde. Devam eden hümanist belagat geleneği için bkz. Marc Fumaroli, *L'Age de l'Eloquence: Rhétorique et Res Literaria de la Renaissance au Seuil de l'Epoque Classique* (Paris 1980). (Bu önemli esere dikkatimi çektiği için Natasha Staller'a minnettarım.) Devrim öncesi hukuksal belagatin standart eseri: P.-L. Gin, *De l'Eloquence du Barreau* (Paris 1768). Devrimci belagat ve hitabet konusunda bkz. Hans Ulrich Gumbrecht, *Funktionen der Parlamentarischen Rhetorik in der Französischen Revolution* (Münih 1978); Simon Schama, "The Self-Consciousness of Revolutionary Elites," *Consortium on Revolutionary Europe* (Charleston, S.C., 1978) içinde; Lynn Hunt, "The Rhetoric of Revolution," *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (Berkeley ve Los Angeles 1984) içinde. François-Alphonse Aulard, *Les Orateurs de la Révolution Française* (2 cilt, Paris 1905, 1906-07), hâlâ standart devrimci belagat antolojisi. François Furet ve Ran Halevi devrimci hitabet derlemeleri hazırlıyor; ilk cildi Mayıs 1989'da çıktı. Linguet'nin barodaki çalkantılı meslek yaşamı konusunda bkz.

Darline Gay Levy'nin kusursuz biyografisi, *The Ideas and Career of Simon-Nicholas-Henri Linguet* (Urbana, III., 1980); ilkçağ erdemi ile hitabet arasındaki ilişkiyle ilgili düşünceleri, s. 17-21'de. Akademi konuşmaları ve *élogeları* konusunda bkz. *Recueil des Harangues Prononcées par les Messieurs de l'Académie Française* (1760-89).

Latince hitabet eğitimi, Sallust okuması ve Cicero'nun taklit edilmesi için bkz. Harold T. Parker, *The Cult of Antiquity and the French Revolution* (Chicago 1937) –kendi zamanının epey ilerisinde bir kitap. Sanatlarda örnek erdemlere ilişkin neoklasik program için bkz. Robert Rosenblum, *Transformations in Late Eighteenth-Century Art* (Princeton 1967) ve Hugh Honour, *Neo-Classicism* (Londra ve New York 1977). Özellikle Horatius yemini konusunda bkz. Crow, *Painters* ve Norman Bryson, *Word and Image: French Painting of the Ancien Régime* (Cambridge, İngiltere, 1981). *Journal de Paris*'te Horaces haberi, 17 Eylül 1785'te çıktı (1092). Kont d'Angiviller'nin reform programı konusunda bkz. Barthélemy Jobert'in yayımlanmamış doktora tezi, *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales* (Paris). David'in Roma erdemlerini yeniden yorumlamasına ilişkin daha fazla değerlendirme, Robert Herbert, *David, Voltaire, Brutus and the French Revolution* (New York 1973) içinde ve Warren Roberts'ın David ve Devrim üzerine çıkacak eserinde (Chapel Hill, N.C., 1989) bulunabilir.

IV. SÖZÜ YAYMAK

Robert Darnton'un eseri, tarihçilerin sansürü, yasak kitap ticaretini ve "terbiyesiz" okuma alanını anlama şeklini dönüştürdü. Özellikle bkz. *The Literary Underground of the Old Regime* (Cambridge, Mass., 1982); *Encyclopédie*'nin forma baskısının üretimine ve dağıtımına ilişkin olağanüstü anlatımı için bkz. *The Business of the Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie, 1775-1800* (Cambridge, Mass., 1979). Yasak kitaplar konusunda ayrıntılar bkz. J.-P. Belin, *Le Commerce des Livres Prohibés à Paris de 1750-1789* (Paris 1912). Felemenk gazeteler konusunda bkz. Jeremy Popkin, "The *Gazette de Leyde* in the Reign of Louis XVI," Jack Censer ve Jeremy Popkin (ed.), *The Press and Politics in Pre-Revolutionary France* (Berkeley 1987) içinde; ayrıca bkz. özellikle Linguet için, aynı yazar, "The Prerevolutionary Origins of Popular Journalism," Baker (ed.), *Political Culture* içinde. Panckoucke'nin çok önemli katkısı için bkz. Suzanne Tucoo-Chala, *Charles-Joseph Panckoucke* (Pau 1977). Okuryazarlık oranları için bkz. Daniel Roche, *Le Peuple de Paris* (Paris 1981, 208-09 ve daha genel olarak Bölüm 7); taşra akademileri için bkz. aynı yazarın klasik eseri *Le Siècle des Lumières en Province* (2

cilt, Paris 1978). Kültürün taşraya yayılması, Daniel Mornet'nin k t p-hanelere dayanan klasik araştırmalarından da anlaşılabilir: *Les Origines Intellectuelles de la R volution Française* (Paris 1910).

Bölüm Beş Modernliğin Maliyetleri

Fernand Braudel, *L'Identit  de la France*, cilt 2, *Les Hommes et les Choses* (Paris 1986,  zellikle 267-306), Fransa'da devrim öncesi sınai b y menin ve 1760'lar ile 1780'ler arasında ileti im ara larının d n   m yle olu an pazar olanaklarındaki hızlı artı ın (238-39)  nemini vurgular. Eski rejimde ticari ve sınai de i im konusunda daha fazla ayrıntı için bkz. Ernest Labrousse vd., *Histoire Economique et Sociale de la France* (cilt 2, 1660-1789),  zellikle Pierre Léon'un katkısı "L'Elan Industriel et Commercial" (499-528). Fransız Atlantik ticareti için bkz. Paul Butel, "Le Commerce Atlantique Français sous le Règne de Louis XVI," *Le Règne de Louis XVI* (Actes de Colloque International de Sorèze 1976, 63-84) içinde. Bilimin sanayiye uygulanması konusunda bkz. D. J. Sturdy'in aynı kitaptaki denemesi. Di er boyutlar konusunda bkz. C. Ballot, *L'Introduction du Machinisme   l'Industrie Française 1780-1815* (Paris 1923); G. Chaussinand-Nogaret, "Capitalisme et Structure Sociale," *Annales: ESC* (1970) içinde; R. Sedillot, *Les de Wendel et l'Industrie Lorraine* (1958). Devrim  ncesi Fransa'da girişimcilik etosunun kanıtları için bkz. [L. H. D devant], *L'Apologie du Commerce* (1777); ayrıca çoğuna soyluların sahip olduğu kömür ve maden ocaklarına ilişkin ayrıntılı ve büyüleyici bir anlatım: *Exposition des Mines* (1772). Sınai teknolojiye (daha eski zanaatların mekanikle mesine ve lüks eşya ticaretine) seçkin ilgisinin en görkemli belgesi: *Description des Arts et M tiers* (Acad mie Royale des Sciences, Paris 1761-88) –  rne in 1779'da Bilim Akademisinin İngiliz rekabetini düşünerek ve Guadeloupe, Saint-Domingue ve Cayenne'den ham pamuk arzından yararlanmak için sipariş ettiği *L'Art du Fabricant de Velours de Coton*.

*Intendants*lar konusunda bkz. Vivian Gruder, *The Royal Provincial Intendants* (Ithaca, N. Y., 1968); yönetimlerinin pratik ayrıntıları için bkz. R. Ardascheff'in *Pi ces Justificatives* olarak yayımladığı süper belge ve yazışma derlemesi; Roussillon'daki Saint-Sauveur'le ilgili malzemeyi bu anıtsal eserin üçüncü cildinden aldım: *Les Intendants de Province sous Louis XVI* (Paris 1900-07).

Körler okulu konusunda bkz. Valentin Haüy, *Essai sur l'Education des Aveugles* (Paris 1786); kitapta 26 Aralıkta kraliyet ziyaretinin bir tasviri de vardır.

On sekizinci yüzyıl Fransa'sının simgesel tasviri: L. S. Mercier, *L'An 2440* (3 cilt, 1786 ed.), 2. cilt s. 68 vd. Ayrıca bkz. Henry Majewski, *The Pre-Romantic Imagination of Louis-Sébastien Mercier* (NewYork 1971). İlginç bir biçimde Norman Hampson da Mercier'yi değerlendirir: *Will and Circumstance*. Linguet'nin ekonomik değişim üzerine daha iyimser yazısı: *Mémoires sur un Objet Intéressant pour la Province de Picardie* (Lahey 1764); sanayileşme üzerine vahiy niteliğindeki yorumlarını aktaran Levy, *Ideas and Career* (86-87). 1777'nin *Annales Politiques*'inde (83-84), Fransa'nın ekonomik ivmesinde aşırı zenginliğe ve yoksulluğa ilişkin harika bir anlatım vardır.

Bölüm Altı

Beden Siyaseti

I. RAHİM GAZAPLARI VE HANEDAN ARIZALARI

Rivière elmaslarla ilgili müstehcen şaka, [Pierre Jean-Baptiste Nogaret], *Spectacle et Tableau Mouvant de Paris* (cilt 3, 1787, 77) içinde. Bu yayın, eski rejimin sonunda Paris'te çeşitli konularda harika bir bilgi, dedikodu ve skandal kaynağıdır. Elmas Gerdanlık Olayına ilişkin anlatımım, matbu birincil kaynaklardan, özellikle *Recueil des Mémoires sur l'Affaire du Collier* (Paris 1787) olarak bir araya toplanan doğrulayıcı anılardan alınarak yeniden oluşturulmuştur. Kraliçeye karşı pornografik karalamalar konusunda ciddi araştırmalar yeni yeni başlıyor; yine de bkz. Hector Fleischmann, *Les Pamphlets Libertins Contre Marie-Antoinette* (Paris 1908). Robert Darnton, "The High Enlightenment and the Low Life of Literature," *Literary Underground* içinde, libellelerin siyasal önemini değerlendirir. Chantal Thomas'ın önemli denemesi "L'Héroïne du Crime: Marie-Antoinette dans les Pamphlets," J.-C. Bonnet vd. (ed.), *La Carmagnole des Muses* (Paris 1988) içinde; ne yazık ki, geç çıktığı için hesaba katmadım. Burada ele alınan başlıca kalemler, *Essai Historique sur la Vie de Marie-Antoinette, Reine de France*'ın edisyonlarıdır. *La Vie d'Antoinette*; *Les Amusements d'Antoinette*; *Les Passe-temps d'Antoinette* hepsi, *Essai*'in biraz değiştirilmiş versiyonları. *The Memoirs of Antonina Queen d'Abo* (Londra 1791), Devrimden kısa süre önce çıkan bir çeşidin İngilizce versiyonuydu. Kanondaki diğer kalemler: *Les Amours d'Anne d'Autriche* ("A Cologne," 1783); *Anandria* (olasılıkla Pidanzat de Mairobert'in, 1788); *Les Amours de Charlot et Toinette* (1789); *Le Bordel Royal, Suivi d'Entretien Secret entre la Reine et le Cardinal de Rohan* (1789); *Le Cadran des Plaisirs de la Cour ou les Aventures du Petit Page Chérubin* (1789). Bienville'in *La Nymphomanie ou Traité sur la Fureur Uterine*'inin (Amsterdam 1778)

yeni basımlarıyla ilgili bilgi, kitapçı Théophile Barrois le Jeune'ün matbu kataloğundan gelir. Le Jeune, Augustins rıhtımında bir dükkândan satış yapıyordu ve anlaşılan cinsel ve doğumla ilgili eserlerde uzmandı; çünkü Tissot'nun mastürbasyona karşı kitapçığı *Onanie*'nin; Angélique Rebours'un emzirme üzerine eserinin; Vacher'in meme tümörleri üzerine makalesinin ve zührevi hastalıklarla ilgili sayısız kitabın tanıtımını da yapıyordu. Kraliçenin Devrim Mahkemesinde yargılanmasına ilişkin kayıtlar, *Acte d'Accusation et Interrogatoire Complet et Jugement de Marie-Antoinette* (Paris 1793) olarak yayımlandı.

Elisabeth Vigée-Lebrun'un anıları *Mémoires* ilginçtir ama bir incelelik ve basiret modelidir. Sanatçının kariyerine ilişkin en iyi kaynak Joseph Baillio'nun sergi kataloğu *Elisabeth Vigée-Lebrun*'dür (Kimball Museum, Fort Worth, 1982); *Mémoires Secretees*'teki onunla ilgili yorumu buradan aldım. Ayrıca bkz. Anne Passez, *Adelaide Labille-Guiard* (Paris 1971). 1780'lerin ve 1790'ların kadın sanatçıları konusunda hâlâ yapılması gereken epeyce araştırma var. Marie-Antoinette'in annesiyle ve kardeşiyle yazışmaları Olivier Bernier tarafından çevrildi ve *The Secrets of Marie-Antoinette* olarak yayımlandı (New York 1985).

II CALONNE'UN PORTRESİ

Ruhban sınıfın genel temsilcisi olarak Talleyrand'ın işi konusunda bkz. Louis S. Greenbaum, *Talleyrand, Statesman-Priest: The Agent-General of the Clergy and the Church at the End of the Old Regime* (Washington, D.C., 1970). En iyi modern Calonne biyografisi: Robert Lacour-Gayet, *Calonne* (Paris 1963); ama G. Susane'in daha eski eseri *La Politique Financière de Calonne* (Paris 1901), hâlâ onun yönetimine ilişkin önemli bir incelemedir. Wilma J. Pugh, "Calonnés New Deal," *Journal of Modern History* (1939, 289-312) içinde, reformlarına ilişkin cömert bir görüş sunar. Mali krizde Calonne'un sorumluluğuna ilişkin karşıt görüşü R. D. Harris temsil eder: "French Finances and the American War 1777-1783," *Journal of Modern History* (Haziran 1976) içinde. James Riley'in önemli makalesi "Life Annuity Based Loans on the Amsterdam Capital Market Toward the End of the Eighteenth Century," *Economisch-en-Sociaal Historisch Jaarboek* (cilt 36, 102-30) içinde, Fransızların Hollanda para piyasasından anüvite fonu toplama çabalarına ve Calonne'un 1786-87'de girişime kısa devre yaptırma tarzına ilişkin en iyi anlatımdır. Benim vardığım sonuçlar, krallığın 1786'dan 1789'a kadar olağan gelir ve harcamalarının elle yazılmış dikkate değer bir *tableaux*sundan türetildi. Bu belgeler şimdi Kress Library of Harvard Business School'da tutuluyor.

III ÖNEMLİ İSTİSNALAR

İleri Gelenler Meclisi konusunda en önemli inceleme: Vivian Gruder, "Class and Politics in the Pre-Revolution: The Assembly of Notables of 1787," Ernst Hinrichs vd., *Vom Ancien Régime içinde*. Ayrıca bkz. A. Goodwin, "Calonne, the Assembly of French Notables of 1787 and the Origins of the Révolte Nobiliaire," *English Historical Review* (1946) içinde. Ayrıca bkz. Jean Egret, *The French Pre-Revolution* (çev. W. D. Camp, Chicago 1977, Bölüm 1 ve 2). P. Chevallier (ed.) Briennelerin tuttuğu *Journal de l'Assemblée des Notables*'ı (Paris 1960) yayımladı.

Bölüm Yedi

İntiharlar

I. KAPI KOMŞUDA DEVRİM

1783-87 Hollanda Yurtsever Devrimi için bkz. Simon Schama, *Patriots and Liberators: Revolution in the Netherlands 1780-1813* (Londra ve New York 1977, Bölüm 4). Ayrıca bkz. aynı yazar, "The Past and the Future in Patriot Rhetoric," Jeremy Popkin, "Print Culture in the Netherlands on the Eve of Revolution," Nicolaas C. F. van Sas, "The Patriot Revolution: New Perspectives," hepsi Margaret Jacob (ed.), *Enlightenment and Decline: The Dutch Republic in the Eighteenth Century* içinde.

II ESKİ REJİMİN SON HÜKÜMETİ

Brienne yönetimine ilişkin en kapsamlı ve dengeli anlatı: Egret, *Pre-Revolution*. Guibert'i kendi eseri *Essai sur la Tactique*'ten (Paris 1774) incelemek belki de en iyisidir. Ayrıca bkz. Guibert, *Ecrits Militaires 1772-1790* (ed. L. Menard, Paris 1977) ve içerimleriyle ilgili bir değerlendirme için bkz. Geoffrey Best, *War and Revolutionary Europe 1770-1870* (Londra 1982, 56-58). Malesherbes

Protestanların kurtuluşu konusunda bkz. Grosclaude, *Malesherbes* (559-602).

III PARLEMENTLERİN SON GÖSTERİŞİ

Siyasal çatışma için bkz. Egret, *Pre-Revolution*. Broşür literatürü için bkz. Boyd C. Shafer, "Bourgeois Nationalism in Pamphlets on the Eve of the French Revolution," *Journal of Modern History* (1938, 31-50) içinde. Pasquier ve d'Eprémesnil alıntıları, Stone, *Parlement of Paris*'ten (158 ve 171) alındı. De La Galaizière'in konuşması ile Bertier de Sauvigny ve Cordier de Launay'ın açıklamaları, Ardascheff, *Intendants*'ta (cilt 3, 187 vd.) yayımlandı. Lamoignon konuşması için bkz. Egret, *Pre-Revolution* (168). Brienne karşıtı broşür: *Dialogue entre M. l'Archevêque de Sens et M. le*

Garde des Sceaux (1788). Lamoignon'un reformlarına başka bir şiddetli saldırı için bkz. H.M.N. Duveyner, *La Cour Plénière* (1788), celladın parçalayıp yaktığı bir broşür. Kanayan heykel öyküsü, Oscar Browning (ed.), *Despatches from Paris 1784-1790*'dan (Londra 1909-10, cilt 2, 72) alındı.

IV KİREMİT GÜNÜ

Stendhal'ın anlatımı, *The Life of Henry Brulard* (çev. B.C.J.G. Knight, Londra 1958, 76) içinde verilir. Ayrıca bkz. Charles Dufayard, "La Journée des Tuiles," *Revue Historique* (cilt 38, 305-45) içinde. Bu dönemde Grenoble için bkz. Vital Chomel (ed.), *Histoire de Grenoble* (Grenoble 1976); Paul Dreyfus, *Grenoble de César à l'Olympe* (Grenoble 1967). Kathryn Norberg, *Rich and Poor in Grenoble 1600-1814* (Berkeley 1985), kentin önemli bir toplumsal tarihidir. Egret, *Pre-Revolution* ve Mounier'nin Egret'deki bölümü, *La Révolution des Notables: Mounier et les Monarchiens* (Paris 1950) siyaset konusunu ele alır. Ayrıca bkz. F. Vermale, "Les Années de Jeunesse de Mounier 1758-1787," *Annales Historiques de la Révolution Française* (Ocak-Şubat 1939) içinde. Vizille'deki meclis konusunda bkz. Charles Bellet, *Les Événements de 1788 en Dauphiné*; Champollion-Figéac, *Chroniques Dauphinoises*.

Bölüm Sekiz

Şikâyetler

II BÜYÜK BÖLÜNME

Malesherbesli geceyi tasvir eden Samuel Romilly, *Memoirs* (Londra 1841, cilt 1, 71-72); Malesherbes'in tezkeresi için bkz. Grosclaude, *Malesherbes* (655-63). 1788 sonbaharında radikal broşür literatürü konusunda özellikle bkz. Carcassonne, *Montesquieu et le Débat*; Mitchell B. Garrett'in mükemmel ve yeterince yararlanılmayan incelemesi, *The Estates-General of 1789* (New York ve Londra, 1935); Shafer, "Bourgeois Nationalism" ve çok sayıda önemli inceleme, Baker (ed.), *Political Culture* içinde, özellikle Keith Baker, François Furet, Ran Halevi ve Lynn Hunt'ın kiler. D'Antraigues için bkz. Carcassonne, *Montesquieu et le Débat* (614-15) ve anıları *Mémoire sur les Etats-Généraux* (1788). İkili temsilin arka planı konusunda bkz. George Gordon Andrews, "Double Representation and Vote by Head Before the French Revolution," *South Atlantic Quarterly* (cilt 26, Ekim 1927, 374-91) içinde. Mirabeau père'in taşra meclislerinde ikilemeyle ilgili tezkeresi *Précis de l'Organisation ou Mémoire sur les Etats Provinciaux* olarak yayımlandı (1758). Condorcet'nin Lafayette'le ilgili yorumunu veren Louis Gottschalk, *Lafayette Between the American and the French Revolutions*

(Chicago 1950, 416). Soylu muhalefeti konusunda bkz. Daniel Wick, "The Court Nobility and the French Revolution: The Example of the Society of Thirty," *Eighteenth-Century Studies* (1980, 263-84) içinde; ayrıca Elizabeth Eisenstein, "Who Intervened in 1788?" *American Historical Review* (1965, 77-103) içinde. Arthur Young'ın 1788'in sonunda Nantes'taki atmosferi tasviri, *Travels in France in the Years 1788 and 1789* (ed. Constantia Maxwell, Cambridge, İngiltere, 1929, 117) içinde. Volney yorumunu aktaran Garrett, *Estates-General* (127); Lanjuinais age. İçinde (139). Paris Parlementinin 5 Aralık *arrêtinin* metni, J. M. Roberts (ed.), *French Revolution Documents* (Oxford 1966, cilt 1, 39-42) içinde ve Soylu Prenslerin Tezkeresi'nin metni age. içinde (46-49). Sieyès, *Qu'est-ce que le Tiers Etat?* konusunda bkz. Paul Bastid, *Sieyès et sa Pensée* (Paris 1970, 344-49). Ayrıca bkz. Sieyès'in toplumsal yararlılığına dayanan bir temsil teorisini Helvétius'a borçlu olduğunu savunan Lynn Hunt, "The National Assembly" ve Pierre Rosenvallon, "L'Utilitarisme Français et les Ambiguités de la Culture Politique Prerévolutionnaire," Baker (ed.), *Political Culture* içinde. Necker'in seçimlere yönelik politikası için bkz. R. D. Harris'in biyografisi. Soyluluğun "yararsızlığına" karşı hızla gelişen bir polemik için bkz. örneğin *Triomphe du Tiers Etat ou les Ridicules de la Noblesse* (tarihsiz, ama olasılıkla 1789 başı) oyunu; burada "Peuple"ü "ayaklarımıza üşüşen böcekler" olarak tarif eden soylunun görüşleri, "Hepimiz kardeş olduğumuz için hepimiz eşitiz..." diyen ve "Ben özgür ve rasyonel [*raisonnable*] doğdum, benim ayrıcalıklarım var," diyerek konuşmasını bitiren köy okulu müdürü tarafından çürütülür. Giyotin dilekçesi, C.-L. Chassin, *Les Elections et les Cahiers de Paris en 1789* (Paris 1888, cilt 1, 37) içinde tartışılır.

III AÇLIK VE ÖFKE

Mirabeau'nun 1789 kışında Provence'a yolculuğu ve o sıradaki kariyeri için bkz. Guy Chaussinand-Nogaret, *Mirabeau* (Paris 1982). Arthur Young, *Travels*, 1788-89'un korkunç kışının ve kötü hasatın bir sonucu olarak katlanılan sıkıntıyı canlı bir şekilde anlatır. Yirmi beş bin *cahiers de doléances* standart giriş: Beatrice Hyslop, *Guide to the General Cahiers of 1789* (New York 1936); ama hem sınıflandırmasının kategorileri hem bunlara sürdüğü cila, analizine özgül bir önyargı kazandırır. Roberts, *Documents'te* (55-95) yararlı ve temsil gücü yüksek küçük bir örnek incelenebilir. 1888-89'un yüzüncü yılında, Fransa'nın bütün departmanlarında komisyonlar, bu tabakaların bütün *cahier*lerini yayımlamaya girişti. Ben kendi okumalarım için bu kayıtlara, özellikle Camille Bloch'un Orléans, Loiret ve Beauce için; D. F. Lesueur ve

A. Cauchie'nin Blois ve Loir-et-Cher için (Blois 1907); Emile Bridrey'in Manche ve Cotentin için; E. Le Parquier'in Le Havre için (Le Havre 1929); V. Malrieu'nin Montauban için; E. Martin'in Lorraine'deki Mirecourt *bailliagei* için (Epinal 1928); D. Ligou'nun Tarn-et-Garonne'deki Rivière-Verdun için (Gap 1961); V. Fourastié'nin Quercy için (Cahors, 1908) yayına hazırladıklarına; Brian Dooley'in Côte d'Or üzerine yayımlanmamış doktora tezine ve özellikle C.-L. Chassin'ın Paris ve kırsal *hors des murs*la ilgili görkemli arşiv çalışmasına güvendim. Ducastelier'den alıntı, Chassin'den (cilt 4, 31); d'Argis broşürü için bkz. *Cahier d'un Magistrat sur les Justices Seigneuriales* (1789).

IV ÖLÜ TAVŞANLAR, YIRTIK DUVAR KÂĞIDI

1789 baharının ayaklanmaları konusunda bkz. Jean Egret, "The Pre-Revolution in Provence," J. Kaplow (ed.), *New Perspectives on the French Revolution* (New York 1965) içinde; ayrıca "Les Origines de la Révolution en Bretagne" (1788-89) *Revue Historique* (1955, 213) içinde. Av ayaklanmaları için bkz. Georges Lefebvre, *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France* (çev. Joan White, Princeton 1973, Bölüm 4 ve özellikle 44 vd); ayrıca bkz. aynı yazar, *Paysans du Nord Pendant la Révolution Française* (Paris ve Lille 1924). Réveillon ayaklanmaları, en iyi Chassin'ın yayımladığı belgelerde izlenir (cilt 4, özellikle 579-86). 1789 baharında Orléansçı politika konusunda bkz. G. A. Kelly, "The Machine of the Duc d'Orléans and the New Politics," *Journal of Modern History* (1979, 667-84) içinde.

Bölüm Dokuz

Bir Ulus Uydurmak

Ferrières'den pasajlar, Henri Carré (ed.), *Correspondance Inédite, 1789, 1790, 1791'den* (Paris 1932) alındı. Mirabeau'nun Genel Meclis-teki rolünün ayrıntıları için bkz. Chaussinand-Nogaret, *Mirabeau* ve 1789'un Provence ayaklanmaları için bkz. Egret, "Pre-Revolution in Provence," Kaplow (ed.), *New Perspectives* içinde. Antonia Vallentin'in yazdığı popüler biyografi (çev. E. W. Dicks), *Mirabeau* (Londra 1948), hâlâ onun yaşamına ve siyasetine ilişkin canlı ve eğlenceli bir anlatımdır. Genel Meclis-teki soylular konusunda bkz. J. Murphy ve P. Higonnet, "Les Deputés de la Noblesse aux Etats-Généraux de 1789," *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* (1973) içinde. Ruhban sınıf konusunda bkz. R. F. Necheles, "The Curés in the Estates General of 1789," *Journal of Modern History* (1974) içinde; M. G. Hutt, "The Curés and the Third Estate: The Ideas of Reform in the Period 1787-89," *Journal of*

Ecclesiastical History (1955 ve 1957) içinde; Pierre Pierrard, *Histoire des Curés de Campagne de 1789 à Nos Jours* (Paris 1986, özellikle 15-30); Timothy Tackett, *Priest and Parish in Eighteenth-Century France: A Social and Political Study of the Curés in a Diocese of Dauphiné 1750-91* (Princeton 1977). Ayrıca bkz. C. Langlois ve T. Tackett, "Ecclesiastical Structures and Clerical Geography on the Eve of the French Revolution," *French Historical Studies* (1980, 352-70).

Mayıs ve haziranda Paris'teki atmosfer için bkz. Young, *Travels in France*. Robert D. Harris, *Necker and the Revolution of 1789* (Lanham, Md., New York ve Londra 1986), o aylarda Necker'in rolünü dikkatli bir biçimde inceler ve sözde pasifliğiyle ilgili geleneksel bilgiyi düzeltir. Harris'in ayrıntılı incelemesi, Üçüncü Tabaka egemenliğinin kaçınılmazlığına (ve istenirliğine) karşı güçlü bir savunma da yapar. Bu kitap, 1789 siyasetiyle ilgili dengeli bir yargı için vazgeçilmezdir. 23 Haziran tarihli kraliyet konuşmasının tam metni için bkz. Roberts, *Documents* (cilt 1, 115-23).

Bölüm On

Bastille

I İKİ TÜR SARAY

Palais-Royal'ın tarihi için bkz. Isherwood, *Farce and Fantasy* (bölüm 8); ayrıca W. Chabrol, *Histoire et Description du Palais-Royal et du Théâtre Français* (Paris 1883).

Jacques Godechot, *The Taking of the Bastille* (çev. Jean Stewart, Londra 1970), zamanın görgü tanıklarının anlatımlarıyla birlikte süper bir anlatıdır. Başkentin askeri güvenliği konusunda iki eser çok önemlidir: Samuel F. Scott, *The Response of the Royal Army to the French Revolution: The Role and Development of the Line Army* (Oxford 1978, özellikle 46-70) ve Jean Chagniot'nun diğer şeylerin yanı sıra, *gardes françaises*le ilgili geleneksel klişelerin birçoğunu tamamen gözden geçirip düzelten monografı *Paris et l'Armée au XVIIIe Siècle* (Paris 1985). Diğer düzen sorunları konusunda bkz. Alan Williams, *The Police of Paris 1718-1789* (Baton Rouge, La. ve Londra 1979). Devrimci kalabalık için bkz. George Rudé, *The Crowd in the French Revolution 1789-1794* (Oxford 1959); ayrıca bkz. R. B. Rose'un çok ilginç kitabı *The Making of the Sans-culottes: Democratic Ideas and Institutions in Paris 1789-92* (Manchester 1983). Ayrıca bkz. Jeffrey Kaplow, *The Names of Kings: The Parisian Laboring Poor in the Eighteenth Century* (New York 1972, özellikle Bölüm 7). En devrimci *faubourg*'un toplumsal anatomisi üzerine en iyi eser: Raymonde Monnier, *Le Faubourg Saint-Antoine 1789-1815* (Paris 1981) – Réveillon ayaklanmalarını anlamak bakımından da önemlidir.

II TEMAŞALAR: PARİS İÇİN SAVAŞ

Curtius için bkz. Mayeur de Saint-Paul, *Le Désœuvré ou l'Espion du Boulevard du Temple* (Londra 1781); ayrıca *Tableau du Nouveau Palais-Royal* (1788). Desmoulins konusunda bkz. R. Farge, "Camille Desmoulins au Jardin du Palais-Royal," *Annales Révolutionnaires* (1914, 446-74).

III DİRİ GÖMÜLENLER? BASTILLE'DE MİTLER VE GERÇEKLER

Linguet'in ve Latude'ün tarihlerine ilişkin anlatımlarımı, J.-F. Barrière'in yeniden bastığı anılarından aldım, *Mémoires de Linguet et de Latude* (Paris 1886); Latude'ün anıları başlangıçta *Le Despotisme Dévoilé ou Mémoires de Henri Masers de Latude* olarak yayımlandı. Tarihçiler, F. Funck-Brentano'nun Bastille'deki koşullarla ilgili aşırı iyimser iddialarından kuşkanmalarına rağmen, Monique Cottret'nin titiz araştırması *La Bastille à Prendre* (Paris 1986), hapishanenin XVI. Louis döneminde hızla gereksizleştiği ve pek çok Bastille sakininin koşullarının diğer hapishanelerdekinden çok daha iyi olduğu görüşünü doğrular. Cottret, Bastille mitolojisinin çeşitli öğelerini de değerlendirir. Ayrıca bkz. H.-J. Lüsebrink, "La Bastille dans l'Imaginaire Social de la France à la Fin du XVIIIe Siècle (1774-1799)," *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* (1983) içinde. Linguet'nin *Mémoires*'ının önemi konusunda bkz. Levy, *Ideas and Career*.

Aydın on dördündeki olay için büyük ölçüde Godechot'yu izledim, *The Taking of the Bastille*; ayrıca bkz. Jean Dussaulx, *De l'Insurrection Parisienne et de la Prise de la Bastille* (Paris 1790).

VI BASTILLE'İN ÖBÜR DÜNYASI: YURTSEVER PALLOY VE YENİ HAKİKAT

Palloy için bkz. H. Lemoine, *Le Démolisseur de la Bastille* (Paris 1929); V. Fournel, *Le Patriote Palloy et l'Exploitation de la Bastille* (Paris 1892); Romi, *Le Livre de Raison du Patriote Palloy* (Paris 1956) –büyüleyici ve yeterince yararlanılmayan bir belge.

Bastille'in düşüşünü kutlayan popüler şarkıları Cornwell P. Rogers derledi ve analiz etti: *The Spirit of Revolution in 1789* (Princeton 1949).

Bölüm On Bir Akıl ve Akılsızlık

George Lefebvre, *The Great Fear of 1789*, hâlâ bir şaheserdir, en güzel kitabıdır. (Rochechouart'taki olay, s. 148'de.) Bu kitap, *Les Paysans du Nord Pendant la Révolution Française* (Paris ve Lille 1924, cilt 1,

356-74) ile tamamlanabilir. “Haydut” korkusunun kültürel ve psikolojik kökleri ve resmi serseri yoksul sınıflandırmasının güvenilirmezliği için bkz. Olwen Hufton, *The Poor of Eighteenth-Century France* (220-44) ve Michel Vovelle, “From Beggary to Brigandage,” Kaplow (ed.), *New Perspectives* içinde. Madame de La Tour du Pin’in yaşadıkları, anılarında tasvir edilir: *Memoirs* (ed. ve çev. F. Harcourt, *Journal d’une Femme de Cinquante Ans*, Londra ve Toronto 1969, 111-14’ten). Burgonya’daki şatonun yıkımı konusunda bkz. Joachim Durandeu, *Les Châteaux Brûlés* (Dijon 1895).

4 Ağustos gecesiyle ilgili anlatımımı, *Archives Parlementaires* ve o zamanın basın haberlerinden, özellikle *Point du Jour*’dan (1789, 231 vd.) aldım. 4 Ağustos gecesi için bkz. P. Kessell, *La Nuit du 4 Août* (Paris 1969). 1789 sonbaharında anayasayla ilgili tartışmalar konusunda bkz. Jean Egret, *La Révolution des Notables: Mounier et les Monarchiens* (Paris 1950) ve Paul Bastid, *Sièyès et sa Pensée*. Vekil Poncet-Delpéch’in Quercy’deki seçmenlerine yazdığı “bültenler,” Kurucu Meclis siyaseti bakımından son derece yararlı bir kaynaktır; bkz. Daniel Ligou, *La Première Année de la Révolution Vue par un Témoin* (Paris 1961). Mirabeau’nun bu dönemdeki tutumu için bkz. E. Dumont, *Souvenirs sur Mirabeau et sur les Deux Premières Assemblées Législatives* (ed. M. Duval, Paris 1832).

Lafayette, şiddet ve Ulusal Muhafız sorunları için bkz. Louis Gottschalk ve Margaret Maddox, *Lafayette in the French Revolution Through the October Days* (Chicago ve Londra 1969, Bölüm 8-12). Bayrak kutsama törenleri konusunda bkz. J. Tiersot, *Les Fêtes et les Chants de la Révolution Française* (Paris 1908, 14-16); ayrıca Rogers, *Spirit of Revolution* (134-59). Şiddet ve meşruiyet sorunu konusunda iyi açıklanmış başka bir görüş için bkz. Abbé Morellet, *Mémoires* (Paris 1822, 362). Loustalot’nun olağanüstü gazeteciliği ve şiddeti kullanması, orijinalinde incelenmelidir. Örneğin 2-8 Ağustos sayısında, Paris yetkililerinin Fransa’nın çeşitli yerlerinden –Provence, Flandre vb– altı kelle dolu bir sandık aldığını bildirir. Aktarılan pasaj, aynı sayıdan alındı (27-29). Ayrıca bu etkili yayınların analizi için bkz. Jack Censer, *Prelude to Power: The Parisian Radical Press 1789-1791*.

Ekim günleri için bkz. Albert Mathiez, “Etude Critique sur les Journées des 5 et 6 Octobre 1789,” *Revue Historique* (1898, 241-81) içinde; *Revue*’nın 67. (1899, 258-94) ve 69. (1899, 41-66) ciltleri hâlâ önemlidir. Ayrıca bkz. Gottschalk ve Maddox, *Lafayette in the French Revolution* (Bölüm 14 ve 15); Henri Leclercq, *Les Journées d’Octobre et la Fin de l’Année 1789* (Paris 1924); Harris, *Necker and the Revolution of 1789*

(bölüm 18); Rudé, *The Crowd* (Bölüm 5). Ekim 1789'da kadınların rolü konusunda bkz. Jeanne Bouvier, *Les Femmes Pendant la Révolution de 1789* (Paris 1931); Olwen Hufton, "Women and Revolution," Douglas Johnson (ed.), *French Society and the Revolution*. (New York ve Cambridge, İngiltere, 1976, 148-66) içinde; Adrien Lasserre, *La Participation Collective des Femmes à la Révolution Française: Les Antécédents du Féminisme* (Paris 1906); Dominique Godineau, *Citoyennes Tricoteuses: Les Femmes du Peuple à Paris Pendant la Révolution Française* (Aix-en-Provence 1988).

Bölüm On İki İnanç Hareketleri

Jean Jacob konusunda bkz. örneğin Desmoulins'in *Révolutions de France et de Brabant*'ındaki haber (12 Aralık, 1789); burada otuz kuruşa (elle boyanmışsa 3 liraya) gravür portrelerin reklamı yapılıyordu. Sivil Ruhban Nizamnamesinin arka planı ve sonuçları konusunda bkz. J. McManners, *The French Revolution and the Church* (Londra 1969). Timothy Tackett, *Religion, Revolution and Regional Culture in Eighteenth-Century France: The Ecclesiastical Oath of 1791* (Princeton 1986), Fransa'da açıkça tanımlanmış bir dinsel coğrafyaya büyük vurgu yapan önemli bir incelemedir; Albert Mathiez'in ihmal edilen eseri *La Révolution et l'Eglise*'te (Paris 1910), vaaz kürsüsünü siyasallaştırma kampanyası üzerine ilginç bir deneme vardır. Devrim öncesi Jansenit ve "reformist" dinsel ideolojinin bir örneği için bkz. *L'Ecclésiastique Citoyen* (1787) ve Ruth Necheles, *The Abbé Grégoire 1787-1831: The Odyssey of an Egalitarian* (Westport, Conn., 1971). Paris'teki ruhban karşıtı şarkılar için bkz Rogers, *Spirit of Revolution* (200 vd.).

Talma için bkz. F. H. Collins, *Talma: Biography of an Actor* (Londra 1964). A. Liéby, *Etude dans le Théâtre de Marie-Joseph Chénier* (Paris 1901), en ayrıntılı ve ilginç *Charles IX* anlatımıdır. Cordeliers'de siyaset konusunda bkz. Norman Hampson, *Danton* (Londra 1978, Bölüm 2); R. B. Rose, *The Making of the Sans-culottes. Fête de la Fédération* için bkz. Mona Ozouf, *Festivals and the French Revolution* (çev. Alan Sheridan, Cambridge, Mass., 1988); Tiersot, *Les Fêtes et les Chants* (17-46); Marie-Louise Biver, *Fêtes Révolutionnaires à Paris* (Paris 1979). Strasbourg fêtesi için bkz. Eugène Seinguerlet, *L'Alsace Française: Strasbourg Pendant la Révolution* (Paris 1881). Ayrıca bkz. Albert Mathiez, *Les Origines des Cultes Révolutionnaires 1789-1792* (Paris ve Caen 1904).

Bölüm On Üç

Ayrılıklar

1789-1790 belediye devrimlerinde kadro değişikliklerine (ya da eksikliğine) ilişkin anlatımlar için, daha eski yerel tarihlerden bazıları çok yararlıdır. Bkz. özellikle, A. Prudhomme, *Histoire de Grenoble* (Grenoble 1888); Victor Dérode, *Histoire de Lille* (Lille 1868). Parlemen-tin mezar taşı için bkz. *Courrier Patriotique du Grenoble* (2 Ekim, 1790). Lynn Hunt, *Revolution and Politics in Provincial France: Troyes and Reims 1786-1790* (Stanford 1978), büyük farkla en önemli modern karşılaştırmalı tarihtir; ayrıca bkz. aynı yazar, *Politics, Culture and Class* (Bölüm 5), ama yazar eski ve yeni siyasal sınıflar arasında, Devrimin ilk evlerinde bana her yerde aleni gibi görünen daha berrak çizgiler çeker. Yararlandığım diğer önemli araştırmalar: J. Sentou, *Fortunes et Groupes Sociaux à Toulouse sous la Révolution* (Toulouse 1969); Louis Trénard, *Lyon de l'Encyclopédie au Prérromantisme* (Paris 1958, cilt 2, 229 vd.); daha saldırgan biçimde Parisli-karşıtı Albert Champdor, *Lyon Pendant la Révolution* (Lyon 1983); Claude Fohlen, *Histoire de Besançon* (Besançon 1967, 229 vd.). Strasbourg için, Seinguerlet, *Strasbourg Pendant la Révolution* (352 vd.) ve Gabriel G. Ramon, *Frédéric de Dietrich, Premier Maire de Strasbourg sous la Révolution* (Paris ve Strasbour-g 1919). Puiseux-Pontoise'ın köy tarihi için bkz. Albert Soboul'un son derece ilginç denemesi, *Problèmes Paysans de la Révolution Française* (Paris 1976, 254) içinde. Patrice Higonnet, *Pont-de-Montvert: Social Structure and Politics in a French Village'da* (Cambridge, Mass., 1971), *biens nationaux*nun kazanılmasında aynı asil ruhlu devrimcilik ile ön-görülebilir oportünizmin bileşimini buldu.

Basın konusunda bkz. Censer, *Prelude to Power. L'Orateur du Pe-uple'deki evlilik siyasetiyle ilgili haber, 1791'den* (481). Brissot'nun Desmoulins'i alaycı tebriği, 30 Aralık 1790 tarihli *Patriote Français*'den alındı. Lille "Umut Taburları"ndan söz eden Dérode, *Histoire de Lille* (47). Almanaklar konusunda bkz. Henri Welschinger, *Les Almanachs de la Révolution* (Paris 1884) ve G. Gobel ve A. Soboul, "Almanachs," *Annales Historiques de la Révolution Française* (Ekim-Aralık 1978) içinde. 1791'in Jakoben rekabeti konusunda bkz. Gobel ve Soboul (615 vd.). "Coiffure Brutus" konusunda yazışma için bkz. *Patriote Français* (31 Ekim 1791). Lequinio'nun duası (17 Kasım 1791, 184) ve okul müdürü-nün mektubu (Eylül 1791, 51), *Feuille Villageoise'de* yayımlandı.

Jakoben kulübün kuruluşu için bkz. Michael, L. Kennedy, *The Jacobin Clubs in the French Revolution: The First Years* (Princeton 1982), son derece önemli bir eserdir. Paris'in halk dernekleri konusunda bkz.

R. B. Rose, *The Making of the Sans-culottes* (bölüm 6); Santerre'in açıklaması, aynı eserde aktarılır (114). Rose, Société Fraternelle'in dilekçesinin metnini de verir. Ayrıca bkz. Isabelle Bourdin'in eski eseri, *Les Sociétés Populaires à Paris Pendant la Révolution Française* (Paris 1937). Girardin'in plebisiter ütopyası, *Discours sur la Ratification de la Loi par la Voix Générale*'de ortaya konulur (Paris 1791). 1791 işçi huzursuzluğunun arka planı için bkz. Michael Sonenscher, "Journeymen, Courts and French Trades, 1781-1791," *Past and Present* (Şubat 1987, 77-107) içinde.

Mirabeau'nun sarayla yazışması ve anayasal monarşiyi yeniden canlandırma stratejisi, Guy Chaussinand-Nogaret (ed.), *Mirabeau entre le Roi et la Révolution*'da (Paris 1986) eksiksiz ortaya konulur. Aynı yazarın *Mirabeau*'sunda son günleri tasvir edilir. Cenaze töreni ve özellikle Gossec'in tören için bestelediği müzik için bkz. Tiersot, *Les Fêtes et les Chants* (51 vd.). Ruault'nun yorumunu aktaran Biver, *Fêtes Révolutionnaires* (35). Panthéon'un kurulması konusunda bkz. Mona Ozouf, "Le Panthéon," Nora (ed.), *Les Lieux de Mémoire*, cilt 1, *La République* (Paris 1984, 151) içinde. Brissot'nun soğuk karşılığı, *Patriote Français*'de (5 Nisan, 1791).

Sarayın 1791 Kutsal Haftası için Saint-Cloud'a gitme girişimine karşı Cordeliers dilekçesi, Roberts, *Documents* (cilt 1, 292-93) içinde verilir. Kurucu Meclisin Kralın sağlığıyla ilgili kaygı ifade etmesini Fréron'un küçümsemesi, *L'Orateur*'de (1791, 215). Varennes'e kaçışın etkisiyle ilgili en iyi anlatım, Marcel Reinhard, *La Chute de la Royauté* (Paris 1969) Bölüm 1 içinde ve bkz. hem kaçış dönemiyle hem Cordeliers'in Champ de Mars katliamına yol açan kampanyasıyla ilgili kitaba eklenen belgeler. Jakoben tepki için bkz. Kennedy, *The Jacobin Clubs* (Bölüm 14). Fréron'un Kralı suçlaması, *L'Orateur* (1791, 370) içinde. Ferrière'in karısına mektubu, Carré (ed.), *Correspondance* (cilt 1, 363, 23 Haziran, 1791) içinde. Voltaire ve Brutus kültleri konusunda bkz. Robert Herbert, *David, Voltaire, Brutus*. Fête de Voltaire için bkz. Nicolas Ruault, *Gazette d'un Parisien sous la Révolution* (15 Temmuz, 1791); Biver, *Fêtes Révolutionnaires* (38-42).

Champ de Mars katliamı için bkz. Rudé, *The Crowd* (80-94) ve G. A. Kelly, "Bailly and the Champ de Mars Massacre," *Journal of Modern History* (1980) içinde. David'in *Tenis Kortu Yemini*'nin tam hikâyesi, Philippe Bordes, *Le Serment du Jeu de Paume de Jacques-Louis David* (Paris 1983) içinde.

Bölüm On Dört "Marseillaise"

1791 anayasasının temel öğeleri, Roberts, *Documents* (cilt 1, 347-66) içinde yayımlanmıştır; Kurucu Mecliste siyasal kulüplerle ilgili tartışma, Robespierre'in konuşmasıyla birlikte adı geçen eser içinde (366-76). Feuillantların anayasal monarşiyi istikrara kavuşturma girişi için bkz. Marcel Reinhard, *10 Août 1792: La Chute de la Royauté* (Paris 1969, bölüm 8).

Robespierre elbette sayısız biyografinin konusu olmuştur. Daha yeni çalışmalar: Norman Hampson, *The Life and Opinions of Maximilien Robespierre* (Londra 1974) –her birinin kendi görüşünü desteklemeye çalıştığı farklı katılımcıların (lehte ve alehte) tarihsel bir tartışması biçiminde biyografi yazma yönünde ilginç bir girişim. Daha ortodoks ve duygudaş George Rudé, *Robespierre: Portrait of a Revolutionary Democrat* (New York 1985). David Jordan, *The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre* (New York 1985), onun siyasal psikolojisini ve yoğun tarihsel bilincini açığa vurmaya en fazla o yaklaşır; ama Carol Blum'un Rousseau ve devrimci dil üzerine güzel çalışması *Jean-Jacques Rousseau and the Republic of Virtue* ile birlikte okunmalıdır. Alfred Cobban, *Aspects of the French Revolution* (Londra 1968) içinde de, Robespierre'in Rousseaucu düşünceleri ve dili uygulaması üzerine mükemmel bir deneme vardır. Robespierre'in muazzam *Oeuvres Complètes*'i, ed. Eugène Déprez vd. (10 cilt, Paris 1910-68) 1968'de tamamlandı.

Devrimin geleneksel Kiliseye karşı savaşının keskinleşmesinin iyi bir örneği için bkz. Y.-G. Paillard, "Fanatiques et Patriotes dans le Puy-de-Dôme," *Annales Historiques de la Révolution Française* (Nisan-Haziran 1970) içinde. Göç dalgalarının zamanı ve coğrafyası konusunda bkz. Donald Greer, *The Incidence of the Emigration During the French Revolution* (Cambridge, Mass., 1951). Midi'deki şiddet için bkz. Hubert Johnson, *The Midi in Revolution: A Study of Regional Political Diversity 1789-1793* (Princeton 1986); ayrıca Gwynne Lewis, *The Second Vendée: The Continuity of Counterrevolution in the Department of the Gard 1789-1815* (Oxford 1978, ilk bölümler) ve Colin Lucas'ın kışkırtıcı ve önemli makalesi "The Problem of the Midi in the French Revolution," *Transactions of the Royal Historical Society* (1978, 1-25) içinde.

1792 savaşının kaynakları, T.C.W. Blanning, *The Origins of the French Revolutionary Wars* (Londra 1986) içinde tartışılır. Yabancı kulüpler ve lejyonlar konusunda bkz. Albert Mathiez, *La Révolution Française et les Etrangers* (Paris 1919); Jacques Godechot, *La Gran-*

de Nation: L'Expansion Révolutionnaire de la France dans le Monde 1789-1799 (Paris 1956, cilt 1); Schama, *Patriots and Liberators* (Giriş ve Bölüm 4). Brissot'nun erken kariyeri için bkz. Robert Darnton, "A Spy in Grub Street," *Literary Underground* (41-70) içinde. Ayrıca bkz. Eloise Ellery, *Brissot de Warville: A Study in the History of the French Revolution* (Boston ve New York 1915). Vergniaud konusunda bkz. Claude Bowers, *Pierre Vergniaud: Voice of the French Revolution* (New York 1950).

Bu dönemin olağanüstü yurtsever hitabetini incelemenin en iyi yolu onları okumaktır: *Archives Parlementaires* ya da *Moniteur* içinde. Tarihçiler Devrimde retorikğin önemini yeni keşfetti; ama çok daha önceki bir kuşak bunun farkındaydı. Örneğin bkz. Alphonse Aulard'ın klasik eseri *L'Eloquence Parlementaire Pendant la Révolution Française*, cilt 1, *Les Orateurs de l'Assemblée Constituante* (Paris 1882) ve Yasama Meclisinin büyük hatipleri için, cilt 2, *Les Orateurs de la Législatif et de la Convention* (Paris 1886). H. Morse Stephens, *The Principal Speeches of the Statesmen and Orators of the French Revolution 1789-1795* (2 cilt, Oxford 1892). Daha yakın tarihli çalışmalar için bkz. Lynn Hunt, "The Rhetoric of Revolution," *Politics, Culture and Class* (19-51) içinde; Gumbrecht, *Funktionen der Parlamentarischen Rhetorik*; Schama, "The Self-Consciousness of Revolutionary Elites," *Consortium on the French Revolution* içinde; Starobinski, "La Chaire, la Tribune, le Barreau," Nora (ed.), *Les Lieux de Mémoire*, cilt 2, *La Nation* içinde. Pierre Trahard, *La Sensibilité Révolutionnaire* (Paris 1936), aynı konuda ilginç şeyler söyler.

"Marseillaise"nin tarihi konusunda bkz. by Michel Vovelle, "La Marseillaise: La Guerre ou la Paix," Nora (ed.), *Les Lieux de Mémoire*, cilt 1, *La République* (85-136) içinde; ayrıca Julien Tiersot, *Rouget de Lisle* (Paris 1916). Savaşın başlangıcında siyasetin ordu üzerindeki etkisi konusunda bkz. Scott, *The Response of the Royal Army* (Bölüm 3-5).

1792 baharının ve yazının ekonomik krizi için, Florin Aftalion, *L'Economie de la Révolution Française* (Paris 1987, Bölüm 4-6), vazgeçilmez bir rehberdir. Kurucu ve Yasama Meclislerinin para politikasının korkunç enflasyonist sonuçlarını da gösterir. Ayrıca bkz. S. E. Harris, *The Assignats* (Cambridge, Mass., 1930). *Sans-culotte* bilincin gelişmesi konusunda bkz. R. B. Rose, *The Making of the Sans-culottes* (Bölüm 8 ve 9); *bonnet rouge* kültü konusunda bkz. Jennifer Harris, "The Red Cap of Liberty: A Study of Dress Worn by French Revolutionary Partisans 1789-1794," *Eighteenth-Century Studies* (1981, 283-312) içinde.

Reinhard, 10 Ağustos devriminin hazırlanması ve bizzat o günün ayrıntıları konusunda özellikle iyidir. Fritz Braesch, *La Commune de*

Dix Août, 1792: Etude sur l'Histoire de Paris de 20 Juin au 2 Décembre 1792 (Paris 1911), asi Komünün örgütlenmesi konusunda (günün olayları konusunda olmasa da) hâlâ başlıca eserdir. Morris Slavin, Braesch'in Paris *section*larının siyasal görünümüne ilişkin sınıflandırmasını sorguladı: bkz. "Section Roi-de-Sicile and the Fall of the Monarchy," Slavin ve Smith (ed.), *Bourgeois, Sans-culottes and Other Frenchmen* (59-74) içinde. Slavin'in başka bir büyüleyici mikro-incelemesi için bkz. *The French Revolution in Miniature: Section Droits de l'Homme 1789-1795* (Princeton 1984).

Bölüm On Beş

Pis Kan

Giyotinin icadı ve siyasallaşması konusunda bkz. Daniel Arasse, *La Guillotine et L'Imaginaire de la Terreur* (Paris 1987). Komünün baskı kampanyası ve Yasama Meclisiyle savaştan ilişkisi için bkz. Braesch (334-61).

Son elli yılın hapisane cinayetleri konusunda standart eser: Pierre Caron, *Les Massacres de Septembre* (Paris 1935). Kanıtlara ilişkin okuması bana son tahlilde taraflı gibi görünmesine rağmen, kapsamlı arşiv araştırmaları bakımından yararlıdır. Frédéric Bluche'nin *Septembre 1792: Logiques d'un Massacre*'deki (Paris 1986) eleştirilerinin çoğuna katılıyorum. Braesch, hapisane katliamlarını öyküsünün merkezi bir parçası haline getirmemesine rağmen, *section* liderleri arasında sorumluluğun izini sürmede daha samimidir ve "*complicité d'une grande partie de la population parisienne avec les massacreurs*" sonucuna varır (490). Danton'un adalet bakanlığı dönemi için bkz. Hampson (67-84).

Alison Patrick, *The Men of the First French Republic* (Baltimore 1972), hâlâ Konvansiyonun kadrosuna ilişkin standart analizdir ve siyasasal inançları mesleki kökenlerin içinde çöktürmemesi bakımından özellikle değerlidir. Ayrıca Jirondenlerin modern anlamda tutarlı bir "parti" olmadıkları gösterilebileceği için, Konvansiyondaki gruplarının esasında rastgele birliktelikler ve kişisel yakınlıklar meselesi olduğunu savunan M. J. Sydenham'ın aşırı kuşkucu *The Girondins*'ini (Londra 1961) düzeltir. Arkadaşlıklar ve kişisel bağlılıklar, *amitié* kültürünün ideolojik saflığın bir işareti olduğu Romantik bir kuşak için elbette en güçlü bağlılıktı. Grubun gevşekliği ve bazı üyelerin oylamalarda bildikleri gibi davranma eğilimi, Dağlılara karşı bir dayanışma duygusuna sahip olmadıkları anlamına gelmez. Albert Soboul (ed.), *Actes du Colloque "Girondins et Montagnards"* (Paris 1980), Jirondenleri ayrı bir sınıf etosuna bağlamaya çalışırken karşıt yönde çok ileri gitmiş olabilir; a-

ma kitapta, Alan Forrest'ın Bordeaux konusunda ve Marcel Dorigny'nin Jirondenlerin önde gelen üyelerinin ekonomik görüşleri konusunda ilginç katkıları vardır.

XVI. Louis'nin yargılanması konusunda en iyi anlatım: David Jordan, *The King's Trial* (Berkeley ve Los Angeles 1979). Michael Walze, *Regicide and Revolution* (Cambridge, England, 1974), belgeleri bakımından yararlıdır, ama yargılamayı ve idamı "kutsal monarşinin devrilmesini yasal biçimde canlandırmadan başka bir şey değil" diye savunur. Öyle görünüyor ki, bu tutum Kralın anayasal hükümdar olarak işlediği suçlardan ötürü yargılandığını ve yargılamanın, aslında birbirini karşılıklı olarak dışlayan çıplak halk egemenliği ve kutsal egemenlik teorileri etrafında dönmediğini göz ardı eder. Patrick, *The Men of the First Republic*, yargılamanın siyaseti konusunda son derece iyidir. Kralın esareti ve son günleri için bkz. J.-B. Cléry, *A Journal of the Terror* (ed. Sidney Scott, Londra 1955); Gaston de Beaucourt, *Captivité et Derniers Moments de Louis XVI: Récits Originaux et Documents Officiels* (Paris 1892), özellikle Abbé Edgeworth'ün anlatımlarının ve Louis'nin vasiyetinin yanı sıra, Komünün resmi açıklamalarını ve tutanaklarını da içeren cilt 2.; Malesherbes'in savunması için bkz. Grosclaude, *Malesherbes* (703-16).

Bölüm On Altı Halkın Düşmanları

Londra'da Talleyrand için bkz. Orieux, *Talleyrand* (192-209); Fanny Burney'in Mme de Staël ve "Juniperciler"le karşılaşması, Joyce Hemlow (ed.), *The Journals and Letters of Fanny Burney* (cilt 3, Oxford 1972) içinde. 1792 sonunda ve 1793 başında İngiliz siyasetinin iklimi için bkz. Albert Goodwin, *The Friends of Liberty: The English Democratic Movement in the Age of the French Revolution* (Londra 1979, özellikle Bölüm 7). İngiltere, İspanya ve Hollanda'yla savaşın akra planı ve gelişimi için bkz. T.C.W. Blanning, *Origins*. Kersaint'in konuşması için bkz. *Moniteur* (3 Ocak, 1793). Ayrıca bkz. J. Holland Rose, *William Pitt and the Great War* (Londra 1911). Scheldt ve Hollanda'nın savunması konusunda belgeler, H. T. Colenbrander, *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1789 tot 1840* (Gravenhage 1905, cilt 1) içinde verilir. Ayrıca bkz. Schama, *Patriots and Liberators* (153-63). Dumouriez'in Konvansiyona mektubunun tem metni, 25 Mart 1793 tarihli Paris gazetesi *Le Batave* içinde.

Vendée ayaklanmasının hem kaynağı hem seyri konusunda muazzam bir literatür vardır. Yorulmak nedir bilmez C.-L. Chassin'in geç

on dokuzuncu yüzyıl arşivlerini düzenleme ve araştırma şaheseri *La Préparation de la Guerre de Vendée 1789-1793* (3 cilt, Paris 1892), bu bölgede cumhuriyetçilik ile Kilise arasındaki çatışmayı tam olarak anlamaya başlamanın yeridir. Adı geçen eser içinde Fontenay'daki Laparra söylevi (220) ve Biret raporu (213-78). Chassin'in bu konudaki diğer büyük belge derlemesi: *La Vendée Patriote 1793-1800* (4 cilt, Paris 1893-95). Charles Tilly, *The Vendée* (Cambridge, Mass., 1964) –Fransız tarihçilerin işaret ettiği gibi– Vendée *militaire*in tamamını değil, yalnızca Layon'la ayrılan bölgeyi ele almasına rağmen, mensubiyetin toplumsal coğrafyasını tanımlamak bakımından önemli ve değerlidir. Paul Bois, *Les Paysans de l'Ouest* (Paris 1960), aynı üslupta ama zengin bir eserdir. Bununla birlikte yakın zamanda iki eser, çok farklı üsluplarla da olsa tarih yazımını dönüştürdü. Büyük ölçüde Chassin'in kaynaklarından yararlanan Jean-Clément Martin, *La Vendée et la France* (Paris 1987), bir empati ve tarihsel duyarlılık modelidir. Çatışmanın her iki tarafını görme çabası, vardığı korkunç sonuçları daha da dondurucu hale getirir ve bölgedeki nüfus kaybının ve yıkımın ölçeği konusundaki kuşuklara son vermelidir. Reynald Sécher, *Le Génocide Franco-Français: La Vendée-Vengé* (Paris 1986), daha polemikçidir ama ülke ve departman arşivlerini derinlemesine araştırdığı için epeyce ikna edicidir. Savları, akademik “tarafsızlık” çağrılarının komik ölçüde gayrı ahlaki gibi görünmesine yol açan bir trajik yoğunlukla doludur. Tarihsel mizacın karşı ucunda, duyarsızca sosyolojik Marcel Fauchoux, *L'Insurrection Vendéenne de 1793* (Paris 1964), her şeyi sosyo-ekonomik yapılar bakımından açıklamak için elinden geleni yapar ve büyük ölçüde başarısız olur. Savaşın seyri konusunda P. Doré-Graslin, *Itinéraire de la Vendée Militaire* (Angers 1979), savaş ve yıkım alanlarının modern fotoğraflarının yanı sıra, o zamana ait haritalarıyla ve belgeleriyle akıldan çıkmaz. Jean-Clément Martin, Vendée savaşının sonraki dönemlerdeki yankıları konusunda harika bir deneme yazdı: “La Vendée, Région-Mémoire, Bleus et Blancs,” Nora (ed.), *Les Lieux de Mémoire*, cilt 1, *La République* (595-617) içinde. Bretonya'da bununla bağlantılı ama ayrı bir ayaklanma için bkz. Donald Sutherland, *The Chouans: The Social Origins of Popular Counter-Revolution in Upper Brittany 1770-1796* (Oxford 1982); ayrıca T.J.A. Le Goff ve D.M.G. Sutherland, “The Social Origins of Counter-revolution in Western France,” *Past and Present* (1983) içinde.

1793'ün ekonomik krizi ve Jakobenlerin ekonomik düzenlemeye dönüşü için bkz. Aftalion, *L'Economie de la Révolution* (Bölüm 7 ve 8). *Enragé* ilkeleri için bkz. R. B. Rose, *The Enragés: Socialists of the French Revolution?* (Melbourne 1965). Ayrıca bkz. Walter Markov (ed.), *Jacques*

Roux: Scripta et Acta (Berlin, DDR, 1969). Şubatdaki gıda ayaklanmaları için bkz. George Rudé, "Les Emeutes des 25, 26 Février 1793," *Annales Historiques de la Révolution Française* (1953, 33-57) içinde; Albert Mathiez, *La Vie Chère et Mouvement Social sous la Terreur* (2 cilt, Paris 1927). *Sans-culotteların* toplumsal tabanı ve örgütlenmesi konusunda bkz. Albert Soboul, *The Parisian Sans-culottes and the French Revolution* (Oxford 1964) ve Gwynn Williams, *Artisans and Sans-culottes* (Londra 1968). Soboul'un "burjuva" Jakobenler ile zanaatçı *sans-culottelar* arasında toplumsal bir çatlağa ilişkin klasik tutumu, bireysel *sectionlar* düzeyinde daha yakın bir incelemeye fazla direnemez; bireysel *sectionlar* düzeyinde "*sans-culottelar*"ın Jakobenlerle aynı toplumsal gruplardan –esnaf, şaraphane entelektüelleri, avukatlar, memurlar, serbest meslek sahipleri ve ücretliler– oluştuğu görülür. Jakoben personelin daha doğru bir analizi için bkz. Crane Brinton, *The Jacobins* (New York 1930). Bir *sans-culotte* "hareketi" kavramına en güçlü saldırı Richard Cobb'dan geldi: *The Police and the People: French Popular Protest 1789-1820* (Oxford 1970) ve *Reactions to the French Revolution* (Oxford 1972). Michel Vovelle, "Bir sans-culotte neydi?" sorusuna yanıt vermeye çalışır: *La Mentalité Révolutionnaire: Société et Mentalités sous la Révolution Française* (Paris 1985, 109-23). Çok özgün ve önemli bir bakış açısı için bkz. R. M. Andrews, "The Justices of the Peace of Revolutionary Paris, September 1792–November 1794," Douglas Johnson, *French Society and the Revolution*, 167–216 içinde. 10 Mart Jironden karşıtı ayaklanmalar konusunda bkz. A. M. Boursier, "L'Emeute Parisienne du 10 Mars 1793," *Annales Historiques de la Révolution Française* (Nisan-Haziran 1972) içinde. Marat'ın Jirondenlerle savaşı, yargılanması ve aklanması konusunda bkz. Louis Gottschalk, *Marat* (New York 1927, 139-68). Jirondenlerin kovulması ve buna yol açan Jakoben siyaset konusunda bkz. Morris Slavin, *The Making of an Insurrection: Parisian Sections and the Gironde* (Cambridge, Mass., 1986).

Bölüm On Yedi "Gün Terör Günüdür"

Normandiya'da Jirondenler konusunda bkz. Albert Goodwin, "The Federalist Movement in Caen During the French Revolution," *Bulletin of the John Rylands Library* (1959-60, 313-44) içinde. Diğer (ve daha önemli) federalist direniş merkezleri için bkz. Alan Forrest, *Society and Politics in Revolutionary Bordeaux* (Oxford 1975); W. H. Scott, *Terror and Repression in Revolutionary Marseilles* (Londra 1973); Hubert Johnson, *The Midi in Revolution* (bölüm 7); M. Crook, "Federalism and

the French Revolution: The Revolt of Toulon in 1793," *History* (1980, 383-97) içinde; D. Stone, "La Révolte Fédéraliste à Rennes," *Annales Historiques de la Révolution Française* (Temmuz-Eylül 1971) içinde; ve en önemlisi, Lyon'da, C. Riffaterre, *Le Mouvement Anti-Jacobin et Anti-Parisien de Lyon et dans le Rhône-et-Loire en 1793* (2 cilt, Lyon 1912-28). Loire'da federalizmin bölgesel gücü ve kentsel tabanı konusunda bir değerlendirme için bkz. Colin Lucas, *The Structure of the Terror: The Case of Javogues and the Loire* (Oxford 1973, 35-60).

Marat'ın öldürülmesi, cenaze töreni ve kültü, Jean-Claude Bonnet'nin yayına hazırladığı büyüleyici bir deneme derlemesinin konusudur: *La Mort de Marat* (Paris 1986). Özellikle bkz. J. Guilhaumou, J. C. Bonnet (Marat'ın gazeteciliği konusunda) ve Charlotte Corday'ın imgesi konusunda Chantal Thomas'ın denemeleri. Oldukça şaşırtıcı bir biçimde Marat kültürüne, kan mecazının kullanılmasına ve David'in cumhuriyetçi bir şehitler menkıbesi icat etmesine modern ilgi, Eugène Defrance'ın mükemmel eseriyle başladı: *Charlotte Corday et la Mort de Marat* (Paris 1909); Marat menkıbelerinin uç örneklerini oradan aldım. Ayrıca bkz. F. P. Bowman, "Le Sacré Coeur de Marat," *Annales Historiques de la Révolution Française* (Temmuz-Eylül 1975) içinde. Charlotte Corday'ın yolculuğu, eylemi ve yargılanması, ayrıntılı bir biçimde şuradan izlenebilir: Jean Epolis, *L'Affaire Corday-Marat: Prélude à la Terreur* (Les Sables-d'Olonne 1980).

Fête de l'Unité ve genel olarak devrimci festivaller için can alıcı eser: Ozouf, *Festivals and the French Revolution*. Ozouf, yurttaşların zaman ve mekân duygusunu festivallerle yeniden şekillendirmeye yönelik resmi girişimler konusunda özellikle açıklayıcıdır. Hercules imgesi ve devrimci söylemin simgesel pratikleriyle ilgili diğer önemli konular için bkz. Hunt, *Politics, Culture and Class*. Çok sayıda eser David'in büyük festivallerin örgütlenmesindeki rolünü ele alır; özellikle D. L. Dowd, *Pageant-Master of the Republic: Jacques-Louis David and the French Revolution* (Lincoln, Neb., 1948); ayrıca bkz. aynı yazar, "Jacobinism and the Fine Arts," *Art Quarterly* (1953, no. 3) içinde. David konusunda ayrıca bkz. Anita Brookner, *David* (New York 1980). Sanatçı Georges Wille, *Mémoires et Journal* (ed. G. Duplessis, Paris 1857), 10 Ağustos 1793 fêtesinin canlı bir tasvirini bıraktı.

Kamu Güvenliği Komitesinin ilk evresi ve Danton'un oradaki rolü konusunda bkz. Hampson, *Danton* (117-36). Jacques Roux'nun 25 Haziran müdahalesi için bkz. Markov, *Jacques Roux* (480-86vd.). Ekonomik Terörün temelleri ve işleyişi için bkz. Aftalion, *L'Economie de la Révolution*; ayrıca H. Calvet, *L'Accaparement à Paris sous la Terreur*:

Essai sur l'Application de la Loi de 26 Juillet 1793 (Paris 1933). Tavan fiyat uygulamasının köy düzeyinde ne anlama geldiği konusunda bkz. Richard Cobb, *The Police and the People* ve klasik eseri *The Peoplés Armies*.

Levée en masse için bkz. J.-P. Berthaud, *La Révolution Armée: Les Soldats-Citoyens et la Révolution Française* (Paris 1979). Bu süper kipten çok yararlandım. R. R. Palmer, *Twelve Who Ruled: The Year of the Terror in the French Revolution* (Princeton 1941), devrimci hükümete ilişkin, biraz idealleştirilmiş de olsa son derece okunaklı bir anlatıdır.

Terörün zihniyeti, kurumları ve pratikleri konusunda Colin Lucas, *The Structure of the Terror*, parlak bir monografıdır. Ayrıca bkz. Lucas, "La Brève Carrière du Terroriste Jean-Marie Lapalus," *Annales Historiques de la Révolution Française* (Ekim-Aralık 1968) içinde. Çok sayıda mükemmel yerel araştırma vardır; özellikle Martyn Lyons, "The Jacobin Elite of Toulouse," *European Studies Review* (1977) içinde. Ayrıca bkz. Richard Cobb, *Reactions to the French Revolution*. Hem Terörcülerin hem *sans-culotteları* paylaştığı "devrimci zihniyet"e ilişkin en parlak niteleme Cobb'un denemesidir: "Quelques Aspects de la Mentalité Révolutionnaire Avril 1793– Thermidor An II," *Terreur et Subsistances 1793-95* (Paris 1964) içinde; kısaltılmış bir versiyonu, *A Second Identity* (Oxford 1972) içinde de çıktı. Baskının hukuksal yapısı için bkz. John Black Sirich, *The Revolutionary Committees in the Departments of France 1793-94* (New York 1971). Harvard Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Merkezinde "Republican Patriotism and the French Revolution" konulu bir kolokyumda Richard Andrews, Devrimin siyasal suç tanımının hukuksal temelini 1793'te Şüpheliler Yasasıyla değil, 1791'in Ceza Yasasıyla atıldığını gösteren olağanüstü önemli ve kısırcı bir tebliğ okudu. Son olarak D. Greer, *The Incidence of the Terror During the French Revolution: A Statistical Interpretation* (Cambridge, Mass., 1935).

Federalist baskılar konusunda bkz. Lyon için Edouard Herriot, *Lyon n'est Plus* (4 cilt, Lyon 1937-40). Baron Raverat, *Lyon sous la Révolution* (Lyon 1883), Jakobenlere düşmandır, ama ilginç malzemeler barındırır. Ayrıca bkz. M. Sève, "Sur la Pratique Jacobine: La Mission de Couthon à Lyon," *Annales Historiques de la Révolution Française* (Nisan-Temmuz 1983) içinde; Richard Cobb, "La Commission Temporaire de Commune Affranchie," *Terreur et Subsistances* (55-94) içinde; William Scott'un mükemmel kitabı *Terror and Repression in Revolutionary Marseilles* (Londra 1973). "Cehennem kolları" ve Vendée'nin yıkımı, Nantes'ta *noyadelar* için bkz. Sécher, J.-C. Martin ve Gaston Martin, *Carrier et sa Mission à Nantes* (Paris 1924).

Hristiyanıslazlaştırma konusunda temel eser: Michel Vovelle, *Religion et Révolution, la Déchristianisation de l'An II* (Paris 1976). Devrimci takvim konusunda bkz. Bronislaw Baczo, "Le Calendrier Républicain," Nora (ed.), *Les Lieux de Mémoire*, cilt 1, *La République* (38-82) içinde; ayrıca bkz. James Friguglietti, *The Social and Religious Consequences of the French Revolutionary Calendar* (Harvard Üniversitesi doktora tezi, 1966) ve Louis Jacob, *Fabre d' Eglantine: Chef des Fripons* (Paris 1946).

Bölüm On Sekiz Alçaklık Siyaseti

Beugnot'un Conciergerie'de kalışına ve "Eglé" ile karşılaşmasına ilişkin anlatımı şurada bulunabilir: C. A. Dauban, *Les Prisons de Paris sous la Révolution* (Paris 1870); kitapta, Riouffe'un Yıl III Thermidor rejimi sırasında yayımlanan muhteşem anlatımı "*Mémoires d'un Détenu*" de dahil, Terör hapishaneleriyle ilgili zengin bilgiler vardır. Olivier Blanc, *La Dernière Lettre: Prisons et Condamnés 1793-94* (Paris 1984), çeşitli hapishanelerdeki koşullarla ilgili bir klavuzdur ve mahkûmların yazdığı en dokunaklı ve acıklı mektuplardan oluşan bir dosya sunar. Ayrıca bkz. A. de Maricourt, *Prisonniers et Prisons de Paris Pendant la Terreur* (Paris 1927) ve Cobb, *The Police and the People*, Bölüm 1.

Marie-Antoinette'in hapsedilmesi ve yargılanması konusunda okur, azizleştirme ile şeytanlaştırma arasında bir tercih yapmak zorundadır. G. Lenôtre, *La Captivité et la Mort de Marie-Antoinette* (Paris 1897) ve E. Campardon, *Marie-Antoinette à la Conciergerie* (Paris 1863) sempatiyle bakar; Gérard Walter, *Marie-Antoinette* (Paris 1948) düşmanca bakar. Mahkeme tutanakları oldukları şekliyle, *Acte d'Accusation* ve *Tribunal Révolutionnaire*'in *Bulletin*'inde yayımlandı. XVI. Louis'nin ölümünü izleyen dönem, *L'Autrichienne en Goguettes ou l'Orgie Royale* gibi daha önceki konuları ayrıntılandıran ya da *La Journée Amoureuse ou les Derniers Plaisirs de Marie-Antoinette* gibi yeni eser olduğunu iddia eden yeni bir pornografi patlamasına tanık oldu. Bu pornografik eserler bir nefret edebiyatı türünü canlandırdı ve bu türün en ateşlisi *Père Duchesne*'di. Seçme bazı konular için bkz. *J'Attends le Procès de Marie-Antoinette*; burada bizzat giyotin Kraliçenin kaderinden zevk alır: "Zaten bir hücredesin; bir adım daha at, seni bekliyorum; seninki gibi güzel bir kafa, makineme güzel bir süs olur." *Grande Motion des Citoyennes de Divers Marchés* de "bougresse"e ölüm korosuna katılır, ama başı vurulmadan önce kırbaçlanmasını ve yakılmasını savunur.

Diğer ünlü kadın kurbanlar için bkz. Guy Chaussinand-Nogaret, *Madame Roland* (Paris 1985) ve Olivier Blanc, *Olympe de Gouges* (Paris

1981). Darline Gay Levy, Harriet Branson Applewhite ve Mary Durham Johnson, *Women in Revolutionary Paris* (Urbana, Ill., 1979) içinde, Jakobenlerin siyasal kadın kulüplerine ve derneklerine yönelik tutumunu ve kadınların buna tepkisini ele alır. Ayrıca bkz. Dominique Godineau, *Citoyennes Tricoteuses*.

Giyotinin siyasal bir tiyatro olarak kullanılması ve öldürmenin maki-neleşmesi konusunda bkz. Arasse, *La Guillotine et l'Imaginaire* (97-164). Fouquier-Tinville ve Mahkeme'nin rutini konusunda bkz. Albert Croquez ve Georges Loubie, *Fouquier-Tinville: L'Accusateur Public* (Paris 1945).

Son derece karışık "Pourris" dolandırıcılığı için bkz. Norman Hampson, "François Chabot and His Plot," *Transactions of the Royal Historical Society* (1976, 1-14) içinde; ayrıca bkz. Louis Jacob, *Fabre d'Eglantine* (168-274). Albert Mathiez, yolsuzluktan ötürü Danton'a saldıran çok sayıda makale yayımladı ve Alphonse Aulard da onu o ölçüde savundu. George Lefebvre bir denemede bu literatürün çoğunu gözden geçirir: "Sur Danton," *Etudes sur la Révolution Française* (Paris 1963) içinde yeniden yayımlandı. Daha dengeli yaklaşımlar için bkz. Norman Hampson'ın mükemmel biyografisi ve Frédéric Bluche, *Danton* (Paris 1968). Desmoulins'in hâlâ modern bir biyografiye ihtiyacı var. Bkz. J. Claretie, *Camille Desmoulins, Lucile Desmoulins, Etude sur les Dantonistes* (Paris 1875). *Vieux Cordelier*'nin gazetecilik stratejisinin parlaklığı, sonunda önemli bir makalede kabul edildi: Georges Benrekassa, "Camille Desmoulins, Ecrivain Révolutionnaire: 'Le Vieux Cordelier,'" Bonnet vd. (ed.), *La Carmagnole des Muses* (223-41) içinde. Gazetenin yedi sayısı, Henri Calvet tarafından eleştirel bir edisyonla hazırlandı (Paris 1936); ama ideal olan herhangi bir eleştirel aracılığın olmamasıydı.

Bölüm On Dokuz

Binyılcılık

Malesherbes'in ailesinin yıkımı için bkz. Grosclaude, *Malesherbes* (bölüm 16 ve 17). Ayrıca bkz. Hervé de Tocqueville'in *Mémoires*'ı; André Jardin bundan yararlandı: *Tocqueville: A Biography* (çev. Lydia Davis ve Robert Hemenway, New York 1988); ve R. R. Palmer (ed.), *The Two Tocquevilles, Father and Son: Hervé and Alexis de Tocqueville on the Coming of the French Revolution* (Princeton 1987).

"Vandalizm"e saldırı için bkz. Anthony Vidler, "Grégoire, Lenoir et les 'Monuments Parlants,'" Bonnet vd. (ed.), *La Carmagnole des Muses* (131-51) içinde. Yüce Varlık Festivali konusunda bkz. Ozouf, *Festivals; Biver, Fêtes*; hem sabah hem öğleden sonra toplantılarının özünde müzikal

tasarımını diğer anlatımlardan daha eksiksiz açıklayan Julien Tiersot, *Les Fêtes*, 122-68. David'in rolü için bkz. Dowd, *Pageant-Master of the Republic*. Désorgues'nün âni yükselişi için bkz. Michel Vovelle, *Théodore Désorgues ou la Désorganisation, Aix-Paris 1763-1808* (Paris 1985).

Grande Terreur sırasındaki idam rakamları, Greer, *The Incidence of the Terror* içinde verilir. Richard T. Bienvenu, *The Ninth of Thermidor: The Fall of Robespierre* (New York, Londra ve Toronto 1968), yararlı bir belge antalojisidir. Olayların seyri yakın zaman biyografilerinde, özellikle Jordan'ın ve Hampson'ın biyografilerinde de izlenebilir. J. M. Thompson, *Robespierre* (2 cilt, Oxford 1935) en canlı anlatımlardan biridir. Ortodoks bir Jakoben görüş için bkz. Gérard Walter, *La Conjuration du Neuf Thermidor* (Paris 1974).

Kraliyet hayvanat bahçesinde hayatta kalan dişi aslanı Raoul Hesdin tasvir eder, *The Journal of a Spy in Paris During the Reign of Terror* (New York 1896, 201-02) içinde.

Sonsöz

Devrimin sonuçlarıyla ilgili genel bir saha araştırmasına kalkışmadım; kitapta anlatılan başlıca girişimlerden bazılarının, özellikle siyasal özgürlüğü yurtsever bir devletle uzlaştırma çabasının kaderini özetlemeye çalıştım. Bununla birlikte, Fransız Devriminin önemli bir bölümü olan Thermidor ile Brumaire arasındaki dönemi ele alan çok sayıda önemli eser vardır. Özellikle bkz. Martyn Lyons, *France under the Directory* (Londra 1975); M. J. Sydenham, *The First French Republic 1792-1804* (Londra 1974); Denis Woronoff, *The Thermidorean Regime and the Directory 1794-1799* (Londra 1984). Bu dönemde devrimci siyasetin kaderi için bkz. Isser Woloch, *Jacobin Legacy: The Democratic Movement under the Directory* (Princeton 1970) ve R. B. Rose, *Gracchus Babeuf: The First Revolutionary Communist* (Londra 1978).

D.M.G. Sutherland'in dikkate değer sentezi *France 1789-1815: Revolution and Counterrevolution* (Londra 1985) bunların hepsini gölgede bırakır.

Jakoben devrimin toplumsal sonuçları konusunda bkz. Richard Cobb, "Quelques Conséquences Sociales de la Révolution dans un Milieu Urbain," *Terreur et Subsistances* içinde; burada Lillelilerin çoğunluğu için Yıl II'nin mutlu bir deneyim olmadığı sonucuna varır. Cobb aynı eserde, *The Police and the People*'da ve *Reactions to the French Revolution*'da Lyon ve Midi'deki karşı-Terörün yanı sıra, Fransa'nın birçok bölgesini etkileyen yokluk sorunlarını da canlı bir şekilde yazdı. Ayrıca bkz. Colin Lucas'ın denemesi "Themes in Southern Violence af-

ter 9 Thermidor," Lucas ve Gwynn Lewis, *Beyond the Terror: Essays in French Regional and Social History* (Cambridge, England, 1983) içinde.

Robert Forster, Devrimin sonucu olarak soyluluğun imha olduğunu savundu: "The Survival of the French Nobility During the French Revolution," *Past and Present* (1967) içinde. Ben, Louis Bergeron'un mükemmel eseri *France under Napoléon*'da (çev. R. R. Palmer, Princeton 1981) sunulan daha nüanslı ve tutucu görüşe eğilimliyim.

Amerika'da Talleyrand için bkz. Michel Poniatowski, *Talleyrand aux Etats-Unis 1794-1796* (Paris 1967) ve Hans Huth ve Wilma J. Pugh, *Talleyrand in America as a Financial Promoter: Unpublished Letters and Memoirs* (Washington, D.C., 1942). Hapishanede Lafayette için bkz. Peter Buckman, *Lafayette: A Biography* (New York ve Londra 1977, 217-34). Mme de La Tour du Pin'in Amerika'da kalışı, günlüğünde canlı bir biçimde tasvir edilir. Théroigne de Méricourt'un deliliği için bkz. J.-F. Esquirol, *Les Maladies Mentales* (2 cilt, Paris 1838, cilt 1, 445-51).

Fransız Devrimini araştıranlara kuvvetle önerilecek birçok genel eser vardır. Monarşinin çöküşü için, William Doyle, *Origins of the French Revolution* (Oxford 1980), 1789'a yol açan olaylara ilişkin parlak bir çözümleme ve titiz bir anlatıdır. Büyük ölçüde bilerek uzak durduğum tarihyazımsal tartışmalara mükemmel bir girişi vardır. Ayrıca bkz. J. M. Roberts, *The French Revolution* (Oxford 1978).

D.M.G. Sutherland, *France 1789-1815: Revolution and Counterrevolution*, savlarının ustaca oluşu, ayrıntılarının zenginliği ve geniş kronolojik kapsamı (1774'ten 1815'e) bakımından en dikkate değer tarihlerden biridir. Siyasal ya da kültürel bir tarihten çok toplumsal bir tarihtir ve bu yüzden, Devrimin öneminin nerede olduğuna ilişkin örtük bir yorum sunar. Benim vurgumun karşıt yönde olduğu ve birçok bakımdan Alfred Cobban'ın açtığı yolu izlediği anlaşılabacaktır; Cobban'ın denemesi "Myth of the French Revolution" bir zaman kepezelik sayıldı ve *Social Interpretation of the French Revolution*'ı (Cambridge, England, 1964) ondan sonra tarihsel yeniden yorumlamanın bir klasiği haline geldi. Richard Cobb'un olağanüstü yazılarının çoğu, Devrime dayanan ve sağ kalan birçok kişinin yaşamını yeniden canlandırdı. Bolluk ve yokluk, suç ve çaresizlik ritimlerine katlananlar için Devrimin "yersizliği"ni iddia etmekle, "Devrim toplumsal bir dönüşüm değilse neydi?" sorusunu gündeme getirdi.

Yanıt siyasal kültür dünyasında bulundu ve François Furet, *Penser la Révolution* (Paris 1978), devrimin tarihini tekrar siyasete yönlendirmek bakımından çok önemliydi. Lynn Hunt ve Mona Ozouf'un kitapları, kültürel görüngülerin -imgeler ve ikonlar, konuşmalar, festivaller, hat-

ta gazeteler ve şarkılar- gücü konusunda bu yaratıcı ısrarı sürdürdü. Nihayetinde Devrim, örgütlü kurumlardan çok belagat adrenaliniyle beslenen yeni bir siyasal topluluk türü doğurdu. Bu yüzden, aşırı şişirilmiş beklentilerden kendi kendini yıkması kaçınılmazdı. Her şeyden önce Rousseau uyarmıştı: Bir Büyük Devlette bir Erdem Cumhuriyeti- nin kurulmasını beklemek, olmayacak duaya amin demektir.

DİZİN

- 10 Ağustos ayaklanması 600
1756 Antlaşması 584
1830 Temmuz Devrimi 19, 23
1848 Devrimi 19
- Abbaye hapishanesi 89, 361, 617,
618, 621, 719, 720, 721
Abbeville 194, 195, 658
Académie des Sciences 190
Académie Française 46, 109, 184,
386, 852
Achard 302, 755
Achard de Bonvouloir 302
acte énonciatif 636, 640
Adams, John 52
Affiches de Grenoble, Les 264
Aiguillon, Dük d' 356, 421, 422,
537
Ain departmanı 490
Aix 114, 245, 246, 262, 273, 301,
333, 334, 335, 479, 485, 534,
847, 863, 876
Albanatte de Cessieux 756
Albitte, Antoine 709
Albourg, Catherine 766
Alembert, Jean Le Rond d' 75,
88, 105
Alexandre, Charles Alexis 114,
356, 537, 559, 602, 834
Aligre, Etienne-François, Marquis
d' 119, 251, 256
Allaneau, Dul 178
Almanach des Honnêtes Gens
(Maréchal) 519
Almanach des Muses 264
Almanach du Père Gérard (Collot
d'Herbois) 519
almanaklar 180
Almanya 26, 109, 625, 669
Alsace 256, 294, 306, 413, 417,
419, 423, 490, 535, 574, 580,
582, 584, 588, 597, 600, 675,
863
Ambigu Comique 138, 849
Amerikan Devrimi 21, 49, 54, 56,
75
Ami des Lois, L' (Marivaux) 116
Ami du Peuple, L' 590, 598
Amiens 188, 194, 297, 365, 513
Amours de Charlot et Toinette
854
Amsterdam 120, 158, 171, 175,
225, 228, 239, 240, 241, 242,
243, 279, 329, 332, 363, 385,
831, 845, 847, 848, 854, 855
Anandria 173, 854
Anayasal Kulüp 288
Androuins, Pierre-Joseph de 514
Angers 81, 677, 754, 760, 870
Angiviller, Charles Claude, Kont
d' 170, 171, 173, 220, 852
Angoulême 128, 415
Anjou 325, 500, 671, 675, 677, 678
Annales Patriotiques 521, 630,
695
Annuaire Républicain 747
Anti-Financier, L' (Darigand) 78,
845

- Antraigues, Emmanuel Henri Louis Alexandre de Launay, Kont d' 129, 280, 291, 340, 420
 Antwerp 218, 385, 665, 805
 Anzin 189, 538
Apologie de Rousseau (de Staël) 662
appel nominal 645, 699
 Arasse, Daniel 606, 652, 868
 Arbanère, Etienne-François 512
 Arblay, Alexandre Jean-Baptists, General d' 661
 Arbogast, Louis François Antoine 570
Archives Parlementaires 572, 862, 867
 Arcq, Chevalier d' 126, 128
 Ardèche 295
Arethusa (gemi) 48
 Aretino, Pietro 207
 Argenson, René-Louis de Voyer, Marki d' 119
 Arlandes, François Laurent, Marki d' 133
 Arles 177, 425, 574, 617, 675
armoire de fer 635, 640, 641, 659
 Arnold, Benedict 664
 Arthur, Lucile 424
 Artois 24, 63, 126, 139, 174, 211, 216, 217, 232, 236, 255, 258, 308, 314, 336, 344, 349, 350, 351, 352, 354, 363, 364, 376, 390, 404, 405, 412, 419, 420, 423, 497, 568, 576, 578, 609, 636, 715
 Asgill, Yüzbaşı Charles 41, 42
 Association for the Preservation of Liberty and Property [Özgürlüğü ve Mülkiyeti Koruma Birliği] 660
 Aubert-Dubayet, Jean-Baptiste Annibal 510
 Auberteuil, Hilliard d' 51
 Auch, Martin d' 351, 492, 560
 Audinot, Nicolas Médard 138, 849
 Aulard, Alphonse 14, 572, 851, 867, 875
Au Retour 739, 740
 Autun 28, 339, 342, 343, 481, 490, 505
 Auvergne 36, 38, 259, 264, 339, 416, 576
 Auxerre 401, 749
 Avignon 175, 177, 489, 534, 573, 574, 579, 584, 729, 842
 Avusturya 40, 44, 70, 72, 144, 201, 218, 297, 326, 383, 405, 412, 413, 468, 483, 529, 545, 549, 554, 578, 579, 581, 582, 584, 585, 588, 589, 590, 592, 597, 600, 611, 612, 623, 625, 639, 657, 664, 667, 669, 670, 729, 730, 769, 774, 778, 805, 834, 836, 837
 Avusturyalı Anne (XIII. Louis'nin karısı) 213, 359
 Avusturya Veraset Savaşı 44, 70, 383
 Aydınlanma 14, 33, 35, 87, 185, 205, 206, 249, 264, 281, 304, 327, 411, 473, 482, 513, 562, 606, 746, 819
 Ayen, Louis, Dük d' 448
 Azincourt, Joseph Jean-Baptiste Albouy 145
Bacchante (Vigée-Lebrun) 215
 Bachaumont, Louis Petit de 131
 Bağımsızlık Bildirgesi 239
 Baillet 309
bailliage 261, 299, 370, 511, 859
 Bailly, Sylvain 281, 323, 502, 559
 Bakkal ayaklanmaları 690
 balon 70, 130, 134, 135, 318, 346, 848
 Bancal, Jean-Henri 648
 Bank of England 223

- Bara, Joseph 23
 Barbaroux, Charles Jean-Marie 599, 631, 700, 708, 711, 712, 719, 721, 785
 Barbotin, Abbé 683
 Barentin, François de 337, 352
 Barère, Bertrand 540, 631, 641, 644, 686, 733, 742
 Barnave, Antoine 264, 267, 268, 271, 281, 339, 346, 351, 393, 447, 478, 489, 524, 537, 540, 551, 552, 553, 557, 558, 559, 560, 562, 563, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 579, 593, 607, 774, 823
 Barral de Montferrat, Marie-Joseph, Marki de 510, 817
 Barras, Paul, Vikont de 757, 802, 810, 811
 Barruel, Abbé Augustin 489
 Barthès, Dr. 220
 Basire, Claude 621, 778
 Bas, Laurent 718
 Bassenge, Paul 201
 Basset, Laurent 756
 Bastille 17, 18, 23, 26, 54, 92, 108, 146, 148, 164, 173, 176, 196, 205, 206, 217, 271, 318, 359, 365, 370, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 412, 494, 497, 499, 506, 507, 508, 519, 528, 543, 552, 556, 583, 585, 595, 617, 620, 667, 670, 709, 723, 726, 728, 803, 835, 841, 860, 861
Battus, Les (Dorvigny) 138, 139
 Batz, Jean, Baron de 650
 Bayard, Pierre du Terrail 46, 49
 Béarn Parlement'i 111
 Beauce 295, 308, 309, 691, 858
 Beaudrap de Sotteville 302
 Beaufranchet d'Ayat, Louis Charles Antoine 677
 Beauharnais, Alexandre, Vikont de 422
 Beaulieu, Claude-François 765
 Beaumarchais, Pierre Augustin Caron de 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 171, 211, 375, 397, 494, 513, 610, 850
 Beaumetz, Bon-Albert Briois 496, 661, 825, 829, 832, 834
 Beauvais, Abbé de 58
 Beauveau, Charles-Juste, Marki de 682
 Beccaria, Cesare 578
 Becquet 585
 Belçika 570, 582, 585, 588, 612, 625, 626, 627, 645, 664, 665, 669, 674, 684, 690, 741, 805, 838
Belisarius (David) 42
Belisarius (Marmontel) 141
 Belle-Chasse 424
Belle-Poule (gemi) 48, 503, 842
 Belloy, Pierre de 45
 Benediktenler 487
 Béquard 391
 Bergaras, Titon 400
 Bergasse, Nicolas 255
 Bergeron, Louis 819, 877
 Béricourt, Etienne 620
 Berlin 184, 221, 332, 871
 Bernier, Abbé Etienne Alexandre Jean Baptists 683, 686, 855
 Berri 92, 99
 Berryer, de 387
 Berthaud, J.-P. 740, 873
 Berthier, Louis Alexandre 536
 Berthollet, Claude Louis, Kont de 192, 742
 Bertier de Sauvigny, Louis Jean 256, 392, 822, 856
 Bertin, Rose 155, 213, 547
 Bérulle, Albert de 265, 267

- Berzcheny alayı 373
Besançon 111, 262, 316, 420, 474,
711, 758, 864
Bethuis, Germain 670
Beugnot, Jacques-Claude 764,
765, 766, 874
Beurnonville, Marki de 669
Beyle, Cherubin 264
Beyle, Henri 263, 276
bibliographie française 799
Bibliothèque Nationale 519
Bicêtre hapishanesi 607
Bien, David D. 75, 845
Billardon de Sauvigny 39, 41, 42,
842
Billaud-Varenne 601
Birmingham Lunar Society 285
Blacon, Marki de 423, 830
Blaikie, Thomas 294
Blanchard, François 134
Blanning, T.C.W. 582, 866, 869
Blanquart des Salines, Nicolas 512
Bligh, William 61
Blois 295, 301, 302, 325, 798, 859
Blondel 143, 206
Bluche, François 60, 615, 844, 847
Boileau 773
Boisragon, Sieur de 518
Boissieux, Yarbay 266
Boissy d'Anglas 705, 829, 846
Boizot 745
Bollmann, Justus 835
Bombelles, Vikont de 165
Bonapartizm 669
Boncerf, Pierre François 310
bonnet rouge 592, 770, 771, 782,
800, 867
Bonneville, Nicolas de 472
Bordeaux 68, 82, 103, 111, 113,
117, 124, 139, 143, 178, 181,
188, 189, 191, 221, 232, 239,
262, 264, 295, 301, 339, 353,
370, 412, 423, 516, 524, 534,
535, 542, 631, 642, 696, 697,
708, 709, 752, 757, 758, 815,
826, 829, 847, 869, 871
Bordier 523
Borel, Antoine 540
Bosquillon 618
Bossuet, Jacques Bénigne 636
Boston 242, 570, 827, 867
Bouban, Kontes de 135
Bouche de Fer 472
Boucher d'Argis, André-Jean 307
Bouches-du-Rhone 475
Bouches-du-Seine 475
Bougainville, Louis Antoine de
380
Bouillé, Marki de 545
Boulonnais 127
Bourbonlar 44, 63, 121, 203, 518
Bourdon, Léonard 79, 717, 734,
750
Bourdon, Pierre François 79, 717,
734, 750, 784
Bouvard de Fourqueux 244
Bouvenot 474
Boyer 619, 708
Boze, Joseph 812
Böhmer, Charles 201, 202, 204
Bréauté 341
Brémont-Julien 334
Bressuire 676, 683
Brest 47, 48, 60, 65, 66, 69, 412,
603, 631, 639, 842
Bretonnière 62
Bretonya 475, 500, 501, 574, 580,
599, 675, 676, 677, 682, 688,
710, 711, 729, 760, 815, 870
Brissac, Mme de 658
Brissotcular 571, 573, 575, 584, 773
Brissot de Warville 404, 867
Britanya 48, 55, 66, 70, 71, 73, 77,
114, 124, 127, 188, 189, 190,
225, 226, 283, 284, 298, 330,
499, 576, 577, 579, 663, 664,
665, 666, 667, 668, 777, 823,
835

- Brogniard 386
 Broussonnet 337
 Brunswick Manifestosu 600, 613
 Brutus, Junius 12, 170, 524
 Brutus (Voltaire) 493, 555, 556
 Brüksel 368, 372, 546, 626, 665, 669, 805, 851
 Bry, Marki de 627
 bulvar tiyatroları 314
 Buob 618
 Bureau de Pusy 834
 bureau de surveillance 806
 Burgonya 67, 111, 127, 302, 307, 310, 401, 413, 417, 420, 421, 423, 682, 691, 862
 burjuvazi 10, 48, 74, 124, 280, 759, 848
 Burke, Edmund 378, 648
 Burney, Charles 661
 Burney, Fanny 658, 663, 825, 869
 Butin, Pierrette 756
 Butterbrodt, Paul 140, 369
 Büyük Korku 414, 415, 416, 418
 Büyük Kraliyet ve Katolik Ordusu 677, 762
 Büyük Şapka Fiyaskosu 337

 Cabanis, Dr. 539
 Cabarrus, Theresa 826
 Caen 63, 168, 256, 365, 399, 472, 569, 710, 711, 712, 713, 717, 718, 719, 720, 772, 819, 844, 863, 871
 cahiers de doléances 78, 297, 858
 Caisse d'Amortissement 227
 Caisse d'Escompte 223, 274, 690
 Calais 45, 46, 190, 370, 508, 512, 514, 729, 818, 842
 Calas, Jean 556
 Callières, Chevalier de 504
 Calvados 294, 475, 682, 710, 712, 713, 721, 770
 Campe, Joachim Heinrich 508
 "Carmagnole" 180
 Carnot, Lazare 569, 586, 733
 Caron, Pierre 615, 619, 868
 Carpentier, Pierre de 512
 Carr, David 12
 Carreau, Julie 529
 Carrier, Jean-Baptiste 760
 Casanova, Giovanni Jacopo 331
 Cassier, Abbé 341
 Cathelineau, Jacques 677, 682, 760
 Cathol, Jean-Joseph 365
 Cato 12, 171, 268, 524, 560, 566
Cécile de Senange (Flahaut) 661
 Cenevre Cumhuriyeti 56
 Cennet Topraklarında Toplantı 159
 Cent Suisses 328
 Cercle Social 563
 Cerès, Kontes de 228
 Cerrahlar Akademisi 606
 Cessart, Louis Alexandre 62
 Ceyrat, Joachim 617
 Chabot, François 875
 Chabry, Pierrette 447
 Chagniot, Jean 365, 860
 Chalier, Joseph 709
 Challans 676, 682
 Chalonnes 685
 Chamfort, Sébastien Roch Nico-
 las 35, 146, 168
 Champagne 178, 190, 413, 415
 Champion de Cicé 232, 339, 535
 Champlosse 618
 Charenton 185, 386, 387, 394
 Charlemagne 45, 289, 407
 Charles, I. 351, 470, 642
 Charles, IX 372, 407, 486, 494, 495, 534
 Charles, V 398
 Charles, VI 378, 398
 Charles, X. 21, 24, 27, 174
 Charton 320
 Chataignier, Jacqueline 756
 Chateaubriand, Breton 639

- Chateaubriand, René de 65
 Châteauneuf-Randon 752
 Châtelet, Dük de 361, 765
 Châtelet, Düşes de 796
 Châtenay 309
 Châtillon 676, 683, 729
 Châtre, Vikontes de 662
 Chaussinand-Nogaret, Guy 124, 848, 858, 865, 874
 Chauvelin, François Bernard 668
 Chegarry, Antoine 758
 Chemillé 674, 682, 683
 Chénier, André 560
 Chénier, Marie-Joseph 372, 486, 493, 727, 747, 801, 829, 863
 Cherbourg 57, 61, 62, 63, 64, 65, 99, 187, 417, 585, 844
 Chevalier, Jacques 630
 Chevallau 518
 Chevert, François de 44
 Choderlos de Laclos, Pierre 258, 554
 Cholat, Claude 388
 Cholet 674, 676, 682, 683, 684, 685, 743, 760
 Cicero 12, 168, 169, 370, 477, 524, 542, 566, 632, 852
 ci-devant 475, 477, 492, 510, 512, 523, 526, 586, 594, 606, 677, 729, 788, 792, 794
 Cizvitler 115
 Clamart 197, 819
 Clavière, Etienne 158, 581, 626
 Clerget, Abbé Pierre François 310
 Clermont-Tonnerre, Stanislas 356, 658
 Cléry 619, 636, 637, 647, 649, 650, 869
 Cloots, Anacharsis 472, 581, 586, 730, 750, 777, 786
 Clovis'den XVI. Louis'ye Fransa Krallarının Suçları (La Vicomterie) 544
 Clugny 93, 94
 Cobb, Richard 13, 362, 702, 814, 849, 871, 873, 876, 877
 Coffinhal, Jean Baptiste 810
 Colbert, Jean-Baptiste 94, 121, 359, 541
 Collège d'Harcourt 33, 395, 702
 Collège Louis-le-Grand 169
 Collège-Royal-Dauphin de Grenoble 269
 Collot d'Angremont, Louis 608
 Collot d'Herbois, Jean-Marie 167, 519, 629, 743, 754, 784, 804, 806, 809, 813
 Comberouger 305
 Comédie-Française 46, 137, 138, 141, 142, 145, 151, 212, 495, 850
 Comédie Italienne 138, 212
 Comité de Surveillance 608
Commerce de Marseille, Le (gemi) 67
 Commission des Subsistances 733, 742
Compte Rendu 95, 97, 98, 100, 230, 614, 846
 Conciergerie 699, 720, 721, 764, 765, 766, 767, 794, 813, 874
 Condillac, Etienne Bonnet de 264
 Contat, Louise 145
 Cooper, Alfred Duff 663
 Coppet, Château de 95
 Corday, Charlotte 713, 714, 716, 717, 719, 722, 729, 804, 872
 Cordeliers 178, 498, 524, 525, 543, 550, 553, 558, 563, 590, 592, 594, 599, 601, 713, 715, 717, 723, 724, 725, 731, 732, 737, 779, 780, 781, 784, 786, 863, 865
 Cordellier, General 762
 Cordier de Launay 256, 856
 Cordonnier, Jacques 526
 Corneille, Pierre 713
Correspondence Secrète 145
corvée 90, 92, 233, 234, 245, 254, 422

- Côte d'Or 586, 682, 733, 805, 859
 Cotentin 61, 65, 302, 859
 Cottret, Marki 381, 861
 Coudray, Dame de 185
 Cour de Marbre 357, 367, 465
 Cour des Aides 105, 106, 175
Courrier de la France et des Colonies, Le 830
Courrier de Versailles 492
Courrier Patriotique 511, 864
 Courtiade 832, 833
 Couthon, Georges 705, 719, 733, 752
 Coyer, Abbé 126, 128, 848
 Créqui, Marki de 723
 Crompton, William 225
 Cromwell, Thomas 489
 Crouzat, General 762
 Croy Dükü 59
 Cumhuriyet 20, 29, 39, 154, 243, 554, 624, 634, 635, 639, 653, 663, 666, 670, 675, 681, 682, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 691, 692, 694, 696, 697, 707, 712, 713, 714, 724, 725, 730, 733, 734, 738, 739, 740, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 750, 752, 753, 754, 756, 758, 760, 763, 767, 776, 777, 780, 790, 792, 793, 795, 804, 808, 810, 816, 818
curés bénéficiés 341
curés congrués 341
 Curtius, Pierre 369, 372, 376, 402, 861
 "Ça Ira" 503, 504, 525, 586, 588, 595, 599, 623, 624
 Dampierre, Kont du Val de 550
Danger d'Aimer Etranger 380
 Dansard, Claude 525
 Danton, Georges 10, 161, 167, 425, 435, 436, 497, 498, 549, 553, 566, 594, 599, 601, 602, 608, 610, 612, 614, 615, 616, 627, 629, 640, 645, 659, 659, 673, 688, 695, 698, 703, 707, 713, 729, 730, 732, 736, 737, 739, 742, 743, 746, 751, 776-785, 787-790, 795, 810, 823, 863, 868, 872, 875
 Darigrand 78, 845
 Darnton, Robert 14, 158, 174, 848, 851, 852, 854, 867
 Darruder 23, 747
 Daumier, Honoré 23, 24
 Dauphiné 122, 265, 269, 270, 271, 276, 287, 290, 302, 317, 332, 339, 356, 422, 423, 500, 511, 817, 857, 860
 David, Jacques-Louis 42, 53, 83, 171, 184, 351, 492, 493, 556, 559, 652, 714, 727, 769, 800, 811, 865, 872
 Dax 399, 400
Défenseur de la Constitution 568
 Defer de La Nouerre 312
 Defoe, Daniel 411
 Déjean, Mme 135
 Delacroix, Charles 29, 841
 Delacroix, Eugène 28, 29
 Delafonde, Clair 718
 Delaporte 39, 752
 Delaporte, Abbé 39
 Deleyre, Alexandre 114
Dernier Jugement des Rois, Le (Maréchal) 768
 Descartes, René 541, 557
 Deschamps, Louis 723
 Desfieux, François 696, 777
 Desilles, Antoine-Joseph 557
 Desmoulins, Camille 167, 168, 169, 370, 424, 518, 529, 601, 699, 717, 773, 780, 787, 789, 861, 875
 Desmoulins, Lucile 875
 Desnot 392

- Destez, Jacques 549
 Devienne 793
 devrimci savaş 580
 devrimci takvim 748
 Devrim Mahkemesi 688, 698, 714,
 719, 732, 744, 754, 757, 758,
 765, 766, 774, 778, 782, 787,
 804, 813, 819, 855
 Diderot, Denis 115, 151, 850
 Dijon 111, 114, 124, 127, 262, 401,
 413, 420, 522, 847, 862
 Dillon, Arthur 211
 Dillon, Dominique 484
 Dillon, Théobald 588
 Dino, Dorothée de 26
 Direktuvar 343, 819, 820, 837
 Dobsen, Claude-Emmanuel 701,
 702
 Dodun, Mme 571
 Doğu Despotizmi 165
 Dorfeuille 755
 Dorinville, Dorothée 33
 Dorvigny 138
 Dosogne 227
 Douai 124, 262, 589
 Doubs 474
 Doulon 674
 Dördüncü Tabaka Cahier'si (Dufo-
 urny de Villiers) 318
 Dragon, Jean-Joachim 758
 Draguignan 475
 Drouais, Jean Germaine 493, 714
 Drouet, Jean-Baptiste 548, 549,
 630, 718, 719
 Drouhet, Sieur 677
 Du Barry, Mme 201, 208, 402, 770
 du Bellay, Joachem 327
 Dubuisson 777
 Ducastelier 306, 859
 Ducreux, Joseph 648
 Dufourny de Villiers 318
 Dufresne, Bertrand 100
 Dufriche-Valazé 628, 633, 773
 Dugazon, Jean Baptiste Henri
 495
 Dumont, André 285, 286, 346,
 398, 862
 Dumont, Etienne 285, 346
 Dumouriez, Charles 585
 Dunkirk 61, 174, 178, 316, 729
 Duplay ailesi 567
 Duplessis, Joseph-Siffrein 142,
 143, 872
 Du Pont de Nemours 220, 222,
 225, 230, 233, 235, 243, 289,
 300, 474, 478, 481
 Duport de Prelaville, Adrien 252
 Dupuy, Pierre 512
 Duroure, Yurtsever Louis-Henri
 "Scipio" 702
 du Rozoi 608
 Dusaulx, Jean-Joseph 400, 570
 Ecole Militaire 185, 248, 373, 502
écoles centrales 819
 Edgeworth de Firmont 649
 Edward, III 46
 ekonomi 12, 74, 86, 96, 187, 192,
 224, 348, 416, 692, 713
 Elbée, Maurice Gigot d' 677, 683
 Elie, Jacob 390
 Elisabeth, Mme 203, 219, 271,
 546, 551, 575, 636, 769
 Elmas Gerdanlık Olayı 202, 228,
 638, 854
Emile (Rousseau) 159, 160, 830,
 851, 859
Encyclopédie 607, 852, 864
enragéler 692, 714
 Eprémesnil, Jean-Jacques d' 119,
 254, 262, 512, 856
 Ermenonville 155, 156
Esprit des Edits, L' (Barnave) 265
Esprit des Lois (Montesquieu)
 113
 Esquirol, Jean Etienne Domini-
 que 839, 877
Essai Historique sur la Vie de
Marie-Antoinette 217, 854

- Eşitlik 55, 289, 492, 522, 697, 800
 Etampes 317, 595
 Ethis de Corny 389
 Eure-et-Loir 817
 Evrard, Catherine 717
 Evrard, Simone 718, 725
 Eylül katliamları 621, 673, 796

 Fabre d'Eglantine 167, 497, 614, 746, 779, 875
 Fabre, Philippe 167
Farbenlehre (Goethe) 622
 Farmasonlar 174
 Fars-Fausselandry, Vikontes de 56
 Fauchet, Claude 168, 399, 472, 719
 Fauchaux, Marcel 676, 870
fédérer 600, 603
 Felemenk Cumhuriyeti 55, 68, 71, 102, 218, 239, 241, 666, 668, 669
Ferme, La (gemi) 67
 Fersen, Axel 545, 575
 Fête de la Fédération 399, 507, 509, 803, 863
 Fête de l'Unité 800, 872
 Feuillantlar 558
Feuille Villageoise, La 522
 Fielding, Henry 119, 380
 Figaro'nun Düşünü 138, 143, 144, 147, 149, 150, 177, 203
financierler 78
 Finistère 475, 712, 740
 fizyokratlar 93, 225
 Flahaut, Adelaide de 220, 342, 661, 663, 664, 833
 Flanders Alayı 446, 448
 Flandre 191, 226, 308, 309, 356, 446, 448, 490, 675, 862
 Flesselles, Jacques de 376, 390, 392, 403, 754
 Fleurus Savaşı 805
 Fleury 98, 119, 122, 793
 Fontainebleau 60, 174
 Fontenay-le-Comte 673, 682
 Forges 411, 412, 413, 658
 Forges-les-Eaux 411, 658
 Forster, George 625, 848, 877
 Fosses 309
 Foucault, Michel 382
 Foulon, Joseph François 392, 393, 822
 Fouquet, Jean 494
 Fox, Charles James 660
France Libérée, La (Desmoulins) 370
France Républicaine, La (Boizot) 745
 Franche-Comté 302, 310, 356, 413, 417, 420, 421, 423, 474, 586, 711
 Francis, Avusturya İmparatoru II. 768, 836
 François, I. 407
 Franklin, Benjamin 14, 50, 104, 523, 830, 843
 Franquières, Marki de 510
 Fransa Bankası 70
 Frey, Léopoldine 779
 Fried, Michael 153, 850

gabelle 79, 80, 81, 304, 305, 700
 Gagnon, Dr. 264, 268
 Gailfontaine 412, 413
 Gaius Fabricius 171
 Gallissonnière, Kont de 327
 Garat, Joseph 776
 Gard 475, 866
gardes françaises 89, 275, 320, 321, 322, 355, 358, 361, 364, 365, 366, 374, 376, 388, 390, 448, 465, 765, 860
 Gaschinard, Dr. 671, 673
 Gaston de Foix, Nemours Dükü 46
Gaston et Bayard (Belloy) 46, 49
 Gates, Horatio 40

- Gazette de France* 175, 844
Gazette de Leyde 175, 852
Gazette des Tribunaux 163
 Geçici Yürütme Konseyi 608, 612
 Genel Güvenlik Komitesi 714,
 719, 731, 737, 745, 772, 779,
 784, 793, 806, 807
 Genel İrade 183, 346, 526, 601,
 618, 621, 644, 698
 Genel Meclis 10, 44, 67, 78, 107,
 116, 118, 142, 163, 167, 232,
 235, 257, 260, 268, 271, 272,
 273, 274, 279, 283, 286, 287,
 288, 292, 293, 299, 300, 313,
 316, 323, 336, 341, 344, 350,
 352, 356, 370, 493, 520, 529,
 537, 559, 562, 565, 569, 640,
 687, 797, 820, 822, 859
 Genel Mültezim 80, 81, 104, 154,
 156, 279, 303, 374, 395, 700,
 793
 Gênevou 510
 Génissieu 510
 Gensonné, Armand 571
 Gentil, Abbé 54
 George, İngiltere Kralı III. 37, 667
 Gérard, Michel 330
 Gerbier, Pierre 222
 Gerle, Dom 489, 559, 807
 Gévaudan sırtlanı 38
 Gillray, James 660
 Gin, Pierre-Louis 162
 Giorgione 227
 Girardin, Marki de 156, 515, 526,
 817
 Girardin, Stanislas 661
 Girard, René 419
 Gloucester Dükü 37
 Godechot, Jacques 375, 521, 860,
 866
 Goethe, Johann Wolfgang von
 268, 622, 623, 627
 Goguelat 585
 Goislard 262
 Gojard 273
 Gombault, Abbé 712
 Gouges, Olympe de 496, 525, 640,
 771, 874
 Goupil de Prefeln 819
 Grammont ailesi 139
 Grammont, Düşes de 796
 Granchet 227
 Grand, Catherine 215
Grande Javotte, La 178
 Grande Terreur 805, 811, 876
 Grandmaison 752
 Grandpré 616
 grands bailliages 260, 272, 275
 Grands Danseurs 138
 Gravures Historiques 395
 Greer, Donald 758, 866
 Grégoire, Abbé 168, 483, 488, 535,
 559, 863
 Gregoryen takvimi 747, 801
 Grenadiers de la France 36
 Grenoble 25, 111, 191, 263, 264,
 265, 266, 268, 269, 270, 272,
 275, 276, 301, 345, 346, 373,
 393, 510, 511, 512, 522, 758,
 817, 857, 864
 Greuze, Jean-Baptiste 151, 850
 Grignon de Montfort, Louis 678
 Gruder, Vivian 234, 235, 853, 856
 Gruget 683
 Guadet, Marguerite-Elie 571
 Guellard 718
 Guêt 321, 373
 Guilhaumou, Jean 724
 Guillotin, Joseph-Ignace 293, 605
 Guiraut 618, 722
 Habsburg İmparatorluğu 577
 Halles, Les 362
 Hamilton, Alexander 663, 828
 Hanotaux, Gabriel 738
 Hanriot, François 703
 Hardy, Siméon 319
 Haren, Onno Zwier van 332

- Hareville-sous-Montfort 293
 Harris, R.D. 99, 345
 Hauer, Jean-Jacques 721
 Haute-Guienne 92, 99
 Haute-Saône 474
 Häüy, Valentin 187, 853
 Havari Yasaları 489, 528
 Hay de Bonteville 276
 Hébertciler 776, 780, 794, 799, 813
 Hébert, Jacques-René 219, 591, 701
 Helvétius, Claude Adrien 82, 529, 858
 Hénault, Charles-Jean-François 119
 Henri, II 203, 407
 Henri, IV 38, 44, 45, 59, 75, 118, 156, 275, 328, 330, 336, 376, 398, 406, 407, 508, 612, 728, 796
 Henriot 318, 319, 320
 Henry, İngiltere Kralı VIII 489
 Hérault de Séchelles 19, 160, 161, 252, 423, 580, 612, 617, 633, 705, 706, 726, 728, 733, 777, 787, 790, 801, 851
 Hérbert, Père 543
 Her İki Cinsten Yurtseverlerin Kardeşlik Derneği 525, 594
 Hespe, J.C. 240
 Hristiyanısızlaştırma 341, 749, 750, 751, 794, 874
 Hindistan 43, 56, 95, 173, 229, 667, 825, 832, 834
Hirza ou les Illinois (Billardon de Sauvigny) 842
Histoire des Filles Célèbres 380
Histoire du Patriotisme Français 43, 842
 Hogarth, William 592
 Hohenzollern 71, 578
 Hollanda 70, 102, 103, 157, 175, 195, 212, 225, 239, 240, 241, 242, 243, 297, 332, 368, 412, 525, 577, 582, 625, 664, 665, 666, 668, 669, 691, 729, 805, 828, 855, 856, 869
 Homeros 541, 789
 Hood, Amiral 736
 Horatio Cocles 171
 Hôtel de Ville (Paris) 25, 26, 209, 268, 269, 270, 339, 348, 362, 375, 376, 389, 392, 397, 399, 404, 407, 421, 497, 601, 602, 608, 616, 695, 736, 811
 Hôtel-Dieu 182
 Houchard, Jean Nicolas 741
 Houdon, Jean Antoine 156, 556
 Hubert 14, 378, 799, 800, 802, 812, 851, 866, 871
 Huddy, Joshua 41
 Huel 796
 Huet, Jean-Baptiste 53
 Hufton, Olwen 13, 415, 490, 845, 862, 863
 Hugo, Victor 19
 Huguenotlar 247
 Hume, David 642
 Ijver, van den 777
 Institut National 802
 Iphigénie en Aulide (Gluck) 136, 326
Irène (Voltaire) 34
 Isère 264, 265, 510, 730, 817
 Isherwood, Robert 138
 Isnard, Maximin 571, 573, 645
 Ivry 45, 312
 idam cezası 605, 652, 734
 İkinci Cumhuriyet 20
 İleri Gelenler Meclisi 219, 222, 229, 230, 231, 232, 235, 238, 244, 250, 251, 254, 856
impôt foncier 689, 816
impôt unique 86
 İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası 832

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi 448, 473, 496, 518, 580, 637
 İrlanda 659, 660, 666, 678
 İspanya 17, 18, 81, 304, 665, 674, 678, 685, 869
 İsveç 412, 581
 İsviçre 34, 95, 103, 158, 197, 225, 230, 364, 368, 471, 472, 545, 546, 570, 627, 640, 663, 772, 791
 İsviçreli muhafızlar 255, 391, 613
 İtalya 39, 674, 815, 837
 Jacob, Jean 470, 863
 Jakobenler 78, 138, 478, 518, 522, 523, 524, 525, 531, 533, 542, 551, 552, 556, 567, 611, 628, 631, 692, 694, 697, 699, 725, 734, 735, 736, 743, 746, 751, 759, 774, 798, 807, 813, 871
 Jallet 347
 Janinet, Jean-François 395
 Jansencilik 115
 Jardin du Roi 185
 Javogues, Claude 744
 Jeanne d'Arc 44
 Jeffries, Dr. 134
 Jemappes Muharebesi 626
 Jeune, Moreau le 542
 Jirondenler 553, 571, 631, 632, 644, 645, 688, 694, 695, 698, 699, 700, 701, 703, 706, 708, 710, 711, 712, 714, 716, 722, 772, 774, 819, 871
 Joly de Fleury, 98
 Jordan, David 645, 866, 869
 Joseph, Avusturya İmparatoru II 121, 209, 218, 368, 483, 577
 Jourdan, General 805
 Journal de Bruxelles 176
 Journal de Genève 176
 Journal de Paris 52, 53, 138, 148, 156, 160, 172, 176, 849, 851, 852

Journal Littéraire et Politique 45
 Journal of Ecclesiastical History 859
 kaçakçılık 81, 106, 233
 Kadınların ve Kadın Yurttaşların Hakları Bildirgesi 496, 640
 Kamu Eğitimi Komitesi 652
 Kamu Güvenliği Komitesi 553, 640, 688, 704, 705, 729, 732, 733, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 743, 760, 766, 776, 777, 778, 783, 784, 788, 790, 805, 806, 811, 872
 Kamu Güvenlik Komitesi 560
 Kanada 40, 103
 Kanfen 305
 Kant, Immanuel 268
 kardeşlik 173, 181, 320, 329, 340, 365, 446, 472, 473, 499, 500, 507, 508, 523, 540, 598, 660, 666, 667, 776, 801
 Karolenjler 289
 Karşı-Terör 814
 Katerina, Rus Çariçe 667
 Kean, Edmund 494
 kelle [capitulation] vergisi 74, 816
 Kennedy, Michael 522
 Kilise 33, 35, 167, 221, 246, 333, 341, 342, 343, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 488, 489, 490, 491, 514, 515, 516, 535, 648, 674, 675, 678, 679, 680, 684, 689, 747, 749, 814, 866, 870
 Kiremit Günü 14, 25, 267, 270
 Kléber, Jean-Baptiste 586
 Knox, Henry 831
 Koblenz 574, 576, 582, 683, 829
 Kolman 178
 Komün 302, 317, 339, 504, 556, 599, 602, 608, 610, 611, 613, 616, 617, 618, 620, 631, 636, 637, 642, 647, 649, 650, 653, 692, 694, 695, 697, 699, 701,

- 703, 704, 714, 730, 732, 734,
735, 736, 737, 743, 751, 766,
775, 776, 777, 778, 782, 785,
786, 810, 811, 868, 869
- Konsüllük 512, 816, 817, 818, 819,
820
- Konvansiyon 19, 161, 167, 372,
526, 559, 569, 611, 620, 621,
624, 625, 626, 627, 628, 629,
630, 631, 632, 633, 634, 635,
636, 638, 640, 641, 642, 643,
644, 645, 646, 647, 648, 649,
651, 652, 653, 659, 660, 664,
665, 666, 667, 668, 669, 670,
671, 673, 685, 686, 687, 688,
689, 690, 691, 693, 694, 695,
696, 697, 698, 699, 700, 701,
702, 703, 704, 705, 706, 707,
708, 709, 710, 711, 713, 714,
716, 717, 719, 722, 724, 726,
728, 729, 730, 731, 732, 733,
734, 735, 736, 737, 738, 739,
740, 741, 743, 745, 746, 749,
750, 751, 753, 754, 755, 771,
772, 777, 778, 782, 783, 784,
786, 787, 790, 791, 797, 799,
801, 802, 803, 804, 806, 807,
808, 809, 810, 811, 813, 820,
868, 869
- Kornmann Olayı 610
- Korsika 62, 331, 401, 506
- Körler okulu 853
- Kraliyet Bilim Akademisi 714
- Kraliyet Madencilik Okulu 190
- Kraliyet Mimarlık Akademisi 386
- Kraliyet Resim Akademisi 170
- Kurucu Meclis 471, 473, 474, 475,
479, 487, 491, 496, 502, 510,
511, 515, 516, 520, 521, 524,
526, 529, 532, 554, 555, 561,
566, 568, 569, 573, 580, 591,
593, 606, 609, 629, 630, 652,
711, 792, 796, 807, 819, 820,
830, 862, 865, 866
- Labille-Guiard, Adelaide 213, 855
- Laborde de Méréville, Louis 475
- Laboureur, Abbé 113
- La Bove 266
- Labussière, Narcise 518
- Lachapelle, Cyesar 518
- Lacombe, Claire 771
- Ladavèse, Chevalier de 492
- La Drôme, Jullien de 611
- Lafayette, Adrienne 40
- Lafayette, George Washington
836
- Lafayette, Gilbert de 24
- Lafayette, Madam 41
- Lafayette, Marcus D. 26
- La Fontaine, Jean de 130
- La Force hapishanesi 402
- La Galaizière, Marki de 222
- La Haie 323
- Lahey 29, 242, 243, 545, 668, 845,
854
- Lameth, Alexandre de 356, 537,
834
- Lameth, Charles de 549
- Lameth kardeşler 339, 477, 529
- Lamoignon, Chrétien-François
de 246
- Lamoignon, Guillaume de 102
- La Motte, Jeanne de 203, 204,
206
- Languedoc 187, 189, 295, 302,
423
- Janjuinais, Jean 290
- Laparra 673, 870
- La Pérouse 61
- La Porte, Arnaud de 608
- La Reynie, Louis 54
- Larive 167
- La Rochefoucauld-Liancourt 289,
356, 405, 658, 830
- La Rochejaquelein 677, 683, 760
- La Rochelle 500, 678, 687
- La Tour du Pin, Emma Whitelaw
Mme de 14

- La Tour du Pin, Lucy de 421, 588,
 651, 708, 825, 830, 831, 833
 la Tour du Pin, Mme de 411
 La Tour du Pin, Mme de 14, 285,
 413, 415, 828, 829, 877
 La Tour Du Pin, Mme de 338
 Latour-Marbourg 837
 Lauget, Vikont de 127
 Laval, Vicomtesse de 509
 La Vicomterie, Louis 544
 La Villette 312, 555
 La Villette, Charles de 555
 Lavoisier, Antoine 82, 303
 Law, John 70
 Lawrence, Thomas 286
 Law, Thomas 825, 832
 Lazowski, Pole 696
 Le Chapelier yasası 516, 595
 Leclerc de Juigne 302
 Ledoux, Claude 374
 Lefèvre 173
 Legros, François-Antoine 401
 Legros, Mme 386
 Le Guay, Nicole 203, 206
 Le Guen de Kergall 422
 Le Havre 50, 64, 297, 311, 659,
 859
 Lemaître 510
 Le Montat 307, 308
 Lemoyne, Jean Baptiste 144
 Léonard 79, 547, 717, 734, 750
 Léon, Pauline 525, 594, 599
 Le Paige 114, 116
 L'Epée, Abbé 187
 Lepeletier, Michel 162, 477, 652,
 788, 797
 Lépicie, François Bernard 44
 Lequesne 176
 Le Rebours, Marie-Angélique 151
 Le Tort 671
lettres de cachet 92, 108, 115,
 147, 260, 262, 265, 280, 353,
 378, 386, 536
 Levasseur 18
levée en masse 738, 760
 Leveux, Jacques-Gaspard 512
 Levy, Darline Gay 163, 852, 875
 Lezardière, Baron de 114
 Lille 176, 191, 212, 316, 365, 412,
 518, 522, 588, 589, 612, 738,
 815, 859, 861, 864, 876
 Limoges 88, 414, 475
 Limousin 88, 106, 416, 423
 Lindet, Robert 640, 733, 742, 789
 Linguet, Simon 163, 194
 Linnaeus, Carolus 103
 Listenay, Mme de 421
 lit de justice 72, 85, 92, 106, 107,
 254, 258, 262, 353
Livre Rouge 529
 Loménie de Brienne 232, 242,
 244, 246, 793
 loncalar 90, 122, 311, 815
 Londra 9, 15, 28, 173, 176, 177,
 204, 207, 279, 332, 545, 570,
 576, 639, 657, 659, 660, 666,
 667, 668, 770, 791, 792, 830-
 832, 841, 842, 844, 845, 846,
 848, 849, 850, 852, 854, 856,
 857, 859-863, 866, 868, 869,
 871, 873, 876, 877
 Londra Devrim Derneği 660
 Longeau de Bruyères, Sieur 414
 Lorraine 58, 133, 145, 190, 306,
 314, 347, 364, 488, 490, 501,
 534, 535, 853, 859
 Louis, Dr. 607
 Louis-Philippe 19, 24, 26, 27, 28,
 29, 670
 Louis, Victor 139
 Louis, XII. 44, 63, 423
 Louis, XIII. 213
 Louis, XIV. 44, 57, 63, 69, 70, 106,
 110, 120, 121, 146, 208, 243,
 295, 352, 357, 359, 361, 376,
 390, 406, 414, 425, 469, 488,
 582, 624, 649, 653, 665, 728,
 733

- Louis, XV. 37, 43, 45, 57, 72, 85, 86, 105, 106, 107, 110, 113, 115, 119, 121, 122, 144, 155, 201, 207, 208, 220, 252, 271, 281, 373, 374, 402, 404, 407, 474, 505, 649, 677, 728, 770, 799, 846
- Louis, XVI. 11, 22, 26, 27, 31, 43, 45, 50, 55, 57, 59, 60, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 75, 78, 82, 83, 85, 86, 87, 92, 96, 97, 98, 103, 105, 106, 108, 109, 116, 118, 121, 122, 123, 124, 132, 155, 170, 177, 180, 187, 188, 192, 208, 231, 238, 242, 247, 254, 256, 263, 271, 279, 281, 328, 352, 355, 360, 364, 367, 368, 379, 380, 387, 402, 405, 406, 407, 408, 424, 425, 472, 500, 514, 535, 544, 554, 557, 559, 585, 586, 594, 595, 596, 599, 600, 622, 624, 629, 654, 667, 692, 712, 718, 734, 753, 758, 771, 819, 821, 834, 843, 844, 861, 869, 874
- Louis, XVII. 681, 685, 769
- Louis, XVIII. 18, 21, 513
- Louvre 139, 184, 185, 220, 342, 359, 424, 465, 494, 559, 570, 725, 850
- Lubomirski, Prenses de 796
- Luckner, General 588
- Luc, Kont de 470, 492
- Lully, Jean-Baptiste 357
- Lusignan, Marki de 397
- Luther, Martin 489
- Lux, Adam 722
- Luzac ailesi 175
- Lycée Louis-le-Grand 370, 565
- Lyon 88, 135, 136, 150, 161, 178, 181, 188, 192, 195, 272, 297, 342, 362, 368, 370, 401, 413, 423, 425, 500, 501, 504, 513, 514, 524, 574, 591, 592, 598, 704, 709, 710, 711, 729, 730, 738, 742, 748, 749, 751, 752, 753, 754, 756, 757, 758, 759, 783, 784, 803, 806, 815, 826, 849, 864, 872, 873, 876
- Lyon Akademisi 513
- Maastricht kuşatması 668
- Macaristan 572, 577
- Macdonald, Forrest 53
- Machault d'Arnouville 71
- Machecoul 670, 671, 672, 673, 681, 682, 683, 762
- Machuel, Robert 173
- Mâconnais 368, 417, 419, 501
- Madelonettes hapishanesi 793
- Magnon, Honoré-Philippe 758
- Maillard, Stanislas 617, 777
- mainmorte 310, 422, 515
- Mainz 625, 669, 684, 722, 729, 760
- Malesherbes, Marie-Françoise de 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 116, 119, 211, 245, 246, 257, 276, 285, 286, 287, 386, 638, 639, 640, 642, 646, 647, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 812, 834, 846, 856, 857, 869, 875
- Malpel, Michel-Athanaze 512
- Malta Şövalyeleri 636
- Manche 475, 712, 859
- Mandat, Marki de 602
- Mansart, François 367
- Marat, Jean-Paul 134, 698, 714
- Marcel 104, 313, 319, 320, 322, 554, 602, 676, 702, 845, 865, 866, 869, 870
- Maréchal, Sylvain 170, 519, 768
- Maret, Hugues 668
- Marie-Antoinette 42, 49, 121, 139, 146, 155, 201, 202, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217,

- 218, 219, 355, 357, 369, 420,
465, 483, 511, 527, 535, 544,
545, 546, 550, 551, 562, 563,
572, 578, 584, 585, 596, 602,
609, 619, 636, 648, 730, 743,
765, 766, 767, 768, 769, 770,
792, 833, 843, 854, 855, 874
- Marivaux, Martin de 116, 618
- Marly 60, 226, 309, 348, 349, 355
- Marseillaise 22, 25, 180, 561, 587,
603, 624, 684, 685, 741, 774,
802, 866, 867
- Marsilya 53, 66, 89, 178, 181, 189,
317, 333, 334, 335, 370, 416,
423, 500, 522, 532, 574, 587,
599, 631, 697, 708, 709, 710,
729, 742, 752, 757, 759, 815,
826, 843
- Martin 58, 116, 311, 351, 487,
492, 515, 518, 546, 560, 618,
675, 676, 724, 763, 842, 859,
870, 873
- Mary, Pierre-Jean 320
- Massolles, Markiz de 424
- Mathon de La Cour, Charles 153,
850
- Maubeuge kuşatması 729
- Mauges 674, 677
- Maupassant 671
- Maupeou ailesi 122
- Mauray, Jean Siffrein 535
- Mazarin, Kardinal 105
- Mazzei, Philip 289
- Médel, Madam de 357
- Medici, Catherine de 213, 217
- Méhul, Etienne Nicolas 587
- Melville, John 470
- Mémoires Secrètes* 64, 156, 177,
213
- Mercier, Louis-Sébastien 141,
158, 182, 289, 850, 854
- Mercur de France* 155, 171, 175,
177, 227
- Mercur Nationale* 525
- Mercy d'Argenteau, Avusturya
Büyükelçisi 468, 529, 578, 589
- Méricourt, Théroigne de 446, 525,
594, 599, 838, 839, 877
- Merlin de Thionville 636, 774
- Merovenjler 113, 208
- Mesmer, Dr. 94
- Metz 111, 117, 124, 133, 134, 226,
262, 405, 545, 551, 612, 625,
847, 849
- Meurthe 758
- Mısır 17, 26, 726
- Michelet, Jules 19
- Midi 67, 294, 332, 490, 537, 559,
599, 675, 678, 729, 749, 750,
758, 814, 815, 866, 871, 876
- Milano kuşatması 36
- Millin 747
- Millingen 398
- Millot, Abbé 474
- Minden Savaşı 36, 161
- Miranda, Francisco 669
- Missionnaires du Saint-Esprit
678
- Modinier 228
- Moitte, Mme 424
- Molé 138, 167
- Moleville, Bertrand de 122, 262,
575, 585, 770
- Molière 137, 152, 357
- Monge, Gaspard 185
- Moniteur* 554, 841, 867, 869
- Monnet, Jean-Claude 366
- Monnet, Marie-Victoire 413
- Monnier, Sophie 332
- Monnot 617
- Monroe, James 836
- Montansier kumpanyası 506
- Montargis 127
- Montbrison 709, 744, 745
- Montferrat, Markiz de 511
- Montgolfier, Etienne 130, 132
- Montmédy 545, 547, 548, 552, 585
- Montmorency de Luxembourg 356

- Montmorency, Mathieu de 661
 Mont-Terrible 627
 Morbihan 475, 712
 Moreau de Saint-Méry 830
 Morel 725
 Morellet, Abbé 285, 289, 380, 862
 Moreton-Chabillant, Kont de 142
 Morgues, Kont de 270
 Morichelli 538
 Morineau, Michel 70, 76, 844
 Morisson 634
 Morizot, Martin de 58
 Morris, Gouverneur 337
 Mortagne 677, 680, 683
 Morveau, Guyton de 127
 Moselle 301, 306, 669, 739
 Mougins de Roqueford, Jean 475
 Mounier, Jean-Joseph 267
Moyens Simples et Faciles de Fixer l'Abundance 591
 Mozart, Wolfgang Amadeus 145
 Murat, Joachim 725
 Musée Carnavalet 507
 Musset, Hekim 672
 Müzik Akademisi 187
- Nancy 15, 188, 545, 557, 588, 594, 595, 758, 767, 850
 Nantes 68, 80, 189, 247, 261, 290, 293, 516, 677, 686, 758, 760, 786, 858, 873
 Nantes Fermanı 247
 Napoléon, I. Fransa İmparatoru 512, 583, 657, 725, 757, 764, 818, 819, 820, 821, 837, 841
 Naudet 494
 Naurissart, Louis de 477
 Necker, Jacques 72, 85, 93, 220
 Necker, Suzanne 94
 Nehra, Henriette-Amélie 332
 Neisse kalesi 835
 Nemours 46, 220, 222, 225, 230, 233, 235, 243, 289, 300, 474, 478, 481, 639
- Neufchâteau, François de 570
 Nivernais 310
 Noailles ailesi 817
 Noailles, Maréchal de 174
 Noailles, Prenses de 211
 Noailles, Vikont de 403, 422
 Normandiya 63, 191, 192, 294, 296, 302, 307, 411, 423, 475, 515, 516, 658, 675, 682, 710, 711, 717, 729, 760, 814, 815, 849, 871
 Notelet, Pierre 722
 Notre Dame de Paris 29
- Oğullarının Cesetlerini Baltacı-lardan Alan Brutus* (David) 42
 Oise 515, 784, 817
 Oisy, Kont d' 314
 Olivier 227, 855, 874
 Olmütz Kalesi 835
 On İnkiler Komitesi 701, 703, 706
 Onzain 306
 Opéra Comique 138
Orateur du Peuple 518, 521, 613, 864
 Orléans, Due d' 25
 Orléans, Dük d' 242, 258, 296, 300, 320, 340, 373, 414, 774, 788
 Orléans, Düşes d' 322
 Ormesson, d' 84, 223
 Orne 628, 819
 Otuzlar Derneği 288, 339, 478, 830
 Ourthe 839
 Ovalılar 630
 Ozanne, Nicolas-Marie 60
 Ozouf, Mona 541, 727, 863, 865, 877
Ölü Kanaryasına Ağlayan Kız (Greuze) 153
 özgürlük ağaçları 491

- Padua genelgesi 578
 Pagès, Dame 424
 Paine, Tom 554, 559, 648, 660
 Palais de Justice 174, 255, 258,
 262, 263, 266, 267, 275, 360,
 510
 Palais de Luxembourg 764
 Palais-Royal 23, 35, 135, 139, 140,
 141, 167, 174, 178, 180, 197,
 201, 202, 206, 227, 255, 258,
 275, 321, 326, 340, 358, 360,
 361, 362, 363, 365, 366, 369,
 370, 371, 372, 495, 520, 630,
 652, 716, 849, 860, 861
 Palerne de Savy 513
 Palloy, Pierre-François 394
 Palm d'Aelders, Etta 525
 Panchaud, Isaac 224
 Panckoucke, Charles-Joseph 176,
 852
 Panthéon 541, 555, 556, 557, 560,
 570, 635, 752, 774, 789, 865
 Pantin 312, 552
 Pardeloup 178
 Paris 10, 17-20, 22, 25, 27-29, 34,
 38-40, 42, 44, 46, 49-53, 55,
 58, 60, 64, 74, 79, 81, 82, 87,
 89, 94, 95, 97, 103, 110-112,
 114-119, 122, 124-126, 130,
 132, 133, 135-140, 142, 144-
 146, 148-150, 155, 156, 158,
 160, 161, 163, 166-168, 171,
 172, 176-180, 182, 185, 186,
 188, 190, 192, 193, 196, 197,
 201, 202, 204, 205, 209, 211-
 214, 216-220, 222-227, 229,
 230, 232, 236-239, 246, 248,
 251, 253, 257, 260, 262, 264,
 265, 271, 274, 275, 277, 279,
 285-288, 290, 292, 293, 295,
 301-303, 311-313, 316-320,
 322, 323, 325-327, 329, 332,
 339, 341, 345, 346, 348, 350,
 351, 356, 358-367, 370, 372-
 377, 383, 384, 386, 388-390,
 392-396, 399, 401, 403-407,
 411, 415, 416, 418, 421-423,
 425, 446-448, 465, 470, 474,
 477-480, 486, 487, 489, 490,
 492, 495, 498, 499, 502-504,
 506, 508, 513, 514, 517-519-
 532, 534, 536, 538-543, 545,
 547-556, 559, 563, 565-570,
 574, 576, 578, 581, 586, 587,
 589, 591, 593, 596-602, 608,
 609, 611-614, 616, 619, 620,
 623, 624, 626, 628, 629, 631,
 634, 635, 638-641, 646, 648-
 652, 654, 659, 660, 663, 664,
 670, 677, 679, 685, 687, 689,
 690, 692-695, 701-704, 706-
 711, 713, 716, 719, 720, 725,
 727-731, 735-739, 742, 745,
 749-758, 764-766, 771-775,
 778, 779, 781, 782, 787, 792-
 794, 799-803, 805, 808, 811,
 812, 814, 819, 826, 831, 833,
 836, 841-877
 Paris-Duverney 144
 Parlementler 109, 110, 111, 113,
 115, 117, 118, 120, 121, 253,
 256, 259, 260, 261, 263, 283,
 290
 Pasquier, Etienne 253
 Patrick, Alison 629, 868
patrie en danger 21, 612
Patriote Français 513, 520, 521,
 570, 630, 695, 772, 864, 865
Patriote (gemi) 64
 Pau 117, 124, 262, 263, 847, 852
pays de grandes cultures 308
 Pellatan, Philippe 718
 Pelletier, Nicolas 607
Père Duchesne 219, 521, 591, 592,
 701, 741, 767, 770, 775, 776,
 779, 781, 782, 786, 874
 Péreire kardeşler 190
 Père Lachaise mezarlığı 186

- père nourricier* 317
 Périer, Claude 269
 Pernot-Duplessis 142
 Perpignan 124, 186, 528, 729
 Pétion 551, 568, 570, 576, 590,
 593, 595, 596, 597, 598, 608,
 708, 711
 Petit Châtelet 386
 Petit Trianon 155
 Petrarch 157
 Peyre 680
 Peyron, Mme 424
 Philadelphia 36, 242, 265, 825,
 828, 830, 831, 833
 Philipon, Manon 158, 169
 Philippa, Kraliçe 46
 Philips, Binbaşı 36
 Philip, Yakışıklı 112
 Phillips, Susanna 661
 Picardy 111, 135, 178, 190, 194,
 288, 370, 490, 675
 Piccini, Niccolò 211
 Pidanzat de Mairobert 53, 137,
 208, 770, 841, 844, 847, 849,
 854
 Pigott, Robert 472
 Pillnitz Bildirisi 574, 579, 580,
 582
 Piranesi, Giambattista 378
 Pison de Gallon, Mme 263
 Pitt, William 73, 577, 781, 783,
 869
 Pius, Papa VI. 534
 Plantin, Honoré 762
 Pleyel, Ignaz 586
 Pluvinel 38
 Poitiers 342
 Poitou 114, 326, 327, 347, 413
 Polignac, Diane de 51, 344
 Polignac, Yolande de 211, 212
 Polonya 27, 28, 36, 70, 297, 578
 Polonya Veraset Savaşı 36, 70
 Pont-à-Mousson 301
 Popkin, Jeremy 175, 521, 852, 856
 Porrentruy'nin ilkahı 627
 Port-Libre hapishanesi 764, 792
 Post van Neder Rijn 240
 Potier de Novion 112
 Praslin dükləri 127
 Prénontrés, Eglise des 471
 Prenslerin Bildirisi 292
 Presbiteryenlik 343
 Pressavin 513
 Prieur de La Côte d'Or 733, 805
 Prix de Rome 170
Profession du Foi d'un Vicaire
Savoyard (Rousseau) 726
 Proly, Pierre Jean Berchtold 778
 Protestanlar 282, 378
 Provence 96, 103, 142, 211, 292,
 295, 302, 332, 333, 334, 338,
 352, 401, 404, 406, 475, 501,
 534, 574, 675, 676, 711, 712,
 847, 858, 859, 862, 863
 Prusya 71, 73, 222, 242, 243, 297,
 364, 405, 536, 577, 578, 579,
 581, 584, 585, 611, 614, 622,
 623, 624, 657, 666, 667, 777,
 778, 835
Publiciste de la République Fran-
çaise 724
 Puisaye, Joseph 729
 Pupunat, Curé 490
 Quatremère de Quincy 514, 541,
 556, 570
Quebec (gemi) 47
 Quercy 488, 676, 859, 862
 Quesnay, Dr. 384
 Quimper 261
 Rabaut Saint-Etienne 97, 246,
 289, 300, 339, 424, 559, 630,
 687, 807
 Radier, Jean 750
 Rambouillet 98, 224, 316
 Rastignac ailesi 127
 rasyonalistler 281

- Raynal, Abbé 173, 483, 489
 Rebecquy, François-Trophime 708
 Reims 22, 33, 57, 58, 59, 217, 221, 355, 406, 535, 542, 572, 577, 844, 864
 Reinach alayı 366
 Reinhard, Marcel 554, 865, 866
 Renault, Cécile 804, 806
 Rennes 116, 162, 181, 261, 262, 263, 271, 273, 290, 302, 316, 330, 520, 645, 710, 843, 872
 Restif de Bretonne 180, 207, 210
 Réveillon ayaklanmaları 366, 367, 859
Révolutions de France et de Brabant 425, 497, 863
Révolutions de Paris 393
 Reybaz, Solomon 538, 540
 Rey, Marc-Michel 158
 Rhône-et-Loire 872
 Riley, James 71, 845, 855
 Riom 259
 Ripet, Jean 756
 Rivarol, Antoine 131, 133, 848, 849
 Robert, François 601
 Robert, Hubert 14, 378, 799, 812
 Robert, Louise 525, 557
 Robespierre, Augustin 811
 Robespierre, Maximilien 12, 154, 167, 169, 346, 370, 434, 458, 464, 479, 497, 524, 537, 549, 553, 554, 558-560, 565-568, 570, 571, 573, 584, 585, 590-592, 594, 598, 599, 601, 603, 606, 608, 611, 626, 629-632, 634, 635, 639, 642, 646, 647, 653, 688, 690-692, 697, 698, 703, 704, 707, 713, 716, 730, 732, 733, 736, 745, 751, 752, 756, 763, 771, 775-788, 790, 797-810, 813, 814, 821, 866, 876
 Robin, Abbé 55, 843
 Roche, Daniel 179, 852
 Rohan, Louis de 203
 Roland de La Platière 190, 513, 772
 Roland, Eudora 771
 Roland, Manon Philipon 158
 Rolland 797
 Roma Cumhuriyeti 43, 168, 169, 172
 Romainville, Antoine de 128
 Romantizm 346, 824
 Romilly, Samuel 285, 815, 857
 Roncours, Prudent de 178
 Roosevelt, Franklin 274
 Root-Bernstein, Michele 138, 849
 Rosanbo, Lepeletier de 792
 Rossel, C.A. 43, 842
 Rossignol, Antoine 602
 Rostan, Joseph-Marie 757
 Rothschild ailesi 278
 Rouen 43, 88, 110, 124, 134, 173, 178, 188, 191, 192, 262, 294, 297, 301, 341, 370, 394, 412, 473, 480, 516, 518, 523, 643, 658, 715, 772, 819
 Rouget de Lisle 586, 587, 588, 599, 867
 Rousseau, Jean-Jacques 51, 94, 120, 291, 314, 494, 523, 565, 799, 850, 851, 866
 Rousselin 702
 Roussillon 127, 186, 187, 574, 580, 853
 Roux, Jacques 591, 594, 636, 692, 693, 724, 731, 734, 870, 872
 Roy, Abbé 326
 Royal-Allemands 590
 Royal Bon-Bonlar 518
 Royau, Abbé 169
 Ruault, Nicolas 542, 865
 Ruhban Meclisi 33, 273
 Rumel, François-Jean 190
 Rusya 26, 115, 577, 581

- Ruyter, Amiral de 241
- Sabatier de Cabre 288
- Saige, Joseph 239, 253
- Saint-André, Jeanbon 722, 733, 805
- Saint-Bernard hapishanesi 619
- Saint-Cloud 98, 135, 174, 224, 373, 527, 543, 558, 641, 849, 865
- Saint-Denis şapeli 798
- Sainte-Geneviève kilisesi 541
- Sainte-Madeleine Manastırı 487
- Sainte-Menehould 178, 547, 548, 623
- Sainte-Pélagie hapishanesi 764, 765, 770, 793
- Saint-Etienne 97, 246, 289, 300, 339, 424, 559, 630, 687, 744, 752, 807
- Saint-Eustache Kilisesi 44, 542
- Saint-Firmin Manastırı 618
- Saint-Florent 681, 683, 760
- Saint-Germain 140, 180, 224, 279, 320, 360, 369, 385, 395, 719
- Saint-Gervais kilisesi 751
- Saint-Huruge, Marki de 492, 594
- Saint-James 127, 190
- Saint-Jean de la Candeur 40
- Saint-Jean Katedrali 752
- Saint-Lazare manastırı 375
- Saint-Louis Kilisesi 48, 328, 354, 399
- Saint-Martin Manastırı 515
- Saint-Pierre, Eustache de 46
- Saint-Sauveur, Raymond de 186
- Saint-Sulpice ruhban okulu 33
- Salis-Samade alayı 374, 388
- Sallust 852
- Salpêtrière, La 207, 618, 619, 838, 839
- Sambre-et-Meuse Ordusu 167
- sans-culotte'lar 10, 593, 700, 703, 754, 756, 768, 871
- Sanson, Charles-Henri 606
- Saratoga savaşı 588
- Sarthe 817
- Sauce, Jean-Baptiste 549
- Saumur 301, 326, 327, 620, 686
- Savenay savaşı 760, 783
- Savoy 81, 265, 343, 385, 416, 625, 666
- Scaevola, Mucius 170
- Scheffer, Ary 27
- Schmidt, Tobias 607
- Schuyler, Philip John 825
- Scipio 45, 171, 702
- Scott, Samuel 365
- séance royale* 258, 350, 351, 353, 355, 356, 403
- Sécher, Reynald 763, 870
- section*'lar 708, 871
- Séguier ailesi 122
- Sémonville, Huguet de 512
- Seneca 171, 539
- Senozan, Kontes de 796
- sensibilité* 48, 721, 746, 772, 784, 808, 824, 827, 836, 850
- Sergent 601, 608
- Sérilly 127
- Servan-en-Brie 309
- Sevil Berberi 144, 211
- Sèze, Romain de 642
- Shakespeare, William 152, 494
- Sidney, Algernon 119, 799
- Sivil Ruhban Nizamnamesi* 491, 505, 530, 863
- siyahlar 330
- Slavin, Morris 706, 842, 868, 871
- Soboul, Albert 706, 864, 868, 871
- Société des Amis de la Liberté et Egalité 673
- Société des Amis des Noirs 286
- Société des Femmes Républicaines 838
- Société Gallo-Américaine 581
- sociétés de pensée* 181, 299
- Sokrates 42, 165, 171, 539, 811
- Sokrates'in Ölümü (David) 42, 811

Solages, Kont de 23, 393
 Solar, Chevalier de 113
 Sologne 185, 303, 309
 Sombreuil, Mme de 619
 Sorbonne 14, 33
 Soufflot, Jacques Germain 541
 Sousseval 505
 Speer, Albert 800
 Staël, Germaine de 247, 331, 338,
 576, 661, 662, 771, 829, 833,
 835
 Stendhal (Henri Beyle) 263
 Stone, Lawrence 124
 Strasbourg 178, 217, 341, 417,
 418, 421, 501, 522, 570, 586,
 863, 864
 Suetonius 207
 Suger, Abbé 162
Surveillante, La (gemi) 47, 48
 Şanlı Devrim 278, 555
 şiddet 11, 12, 53, 196, 239, 316,
 323, 338, 340, 367, 417, 418,
 420, 421, 488, 498, 504, 593,
 594, 603, 630, 632, 681, 688,
 707, 719, 727, 732, 733, 744,
 750, 814, 815, 820, 821, 822,
 823, 862, 866
 Şüpheliler Yasası 743, 764, 873
tabac 79
*Tableaux de la Révolution Fran-
 çaise* 524
 Tacitus 43, 370, 372
 Tackett, Timothy 490, 677, 860, 863
taille 74, 78, 91, 108, 234
Tailleur Patriotique 521
Taktik Üzerine Deneme (Guibert)
 247
 Talon, Omer 830
 Target, Guy-Jean 287
 Tarn 295, 305, 488, 740, 859
 Tasso 636
taxations populaires 690

Temple hapishanesi 609
 Tenducci 446
 Teniers, David 227
 Tennis Kortu Yemini 53, 173, 403,
 492, 559, 807, 865
 Terör 23, 188, 277, 326, 414, 480,
 512, 514, 525, 569, 571, 638,
 640, 688, 708, 709, 718, 728,
 730, 733, 734, 735, 743, 744,
 745, 749, 755, 758, 759, 760,
 763, 764, 768, 777, 780, 782,
 783, 785, 789, 791, 793, 797,
 798, 799, 810, 812, 813, 814,
 815, 818, 820, 822, 826, 829,
 830, 831, 834, 836, 871, 872,
 873, 874, 876
 Terray, Abbé 86, 770
 Théâtre Beaujolais 140
 Théâtre de la Cité 725
 Théâtre de la Nation 495
 Théâtre des Terreaux 754
 Théâtre-Français 42, 49, 147, 148,
 369, 471, 493, 498, 520, 556
 Thélusson et Cie 94, 190
 Théot, Catherine 807
 Thermidorcular 810
 Thiéry, Luc-Vincent 156
 Thomassin, Charles-Antoine 817
 Thouars 686
 Thubert 679, 680
 Thuriot de La Rozière 389
 Tıp Akademisi 184, 185
 Ticaret Odası 66, 88, 319
 Tilly, Charles 674, 870
 Tipu Sahib, Mysore Sultanı 284
 Titian 227
 tiyatro 49, 59, 111, 138, 141, 142,
 143, 149, 164, 177, 205, 471,
 493, 494, 495, 598, 668, 754,
 842, 875
 Tocqueville, Alexis de 20, 174,
 186, 226, 639, 792, 793, 812,
 818, 875
 Tocqueville, Hervé Clérel de 792

- Tonnelet 682
Toplumsal ve Doğal Düzend
Kadın (Ferrières) 327
Toulon 69, 98, 334, 401, 709, 710,
729, 736, 742, 752, 757, 783,
800, 805, 872
Toulouse 54, 114, 167, 178, 277,
294, 295, 512, 633, 751, 778,
848, 864, 873
Tours 191, 295, 325, 326, 616, 825
Tourzel, Mme de 546, 609
Tresca, Salvatore 747
Tricornot, Baron 417
Tronchet, François-Denis 640
Tronchin, Dr. 34, 151
Tronquart, Nicolas 759
Troyes 255, 316, 500, 864
Trudaine des Ormes 513
Trumeau, Marie-Jeanne 320, 321
Tuileries 19, 112, 120, 178, 373,
374, 376, 525, 528, 537, 543,
546, 550, 553, 571, 572, 593,
594, 595, 600, 601, 602, 605,
618, 624, 640, 641, 670, 702,
742, 752, 801
Tulard, Jean 817
Turenne 40, 44, 156, 541
Turgot 52, 55, 58, 59, 61, 72, 86-
95, 97, 99, 100, 102, 103, 104,
108, 109, 110, 117, 118, 122,
123, 186, 195, 224, 226, 230,
233, 237, 242, 246, 279, 310,
329, 352, 515, 516, 563, 794,
844, 845
Türkiye 578, 581
Türk-Rus savaşı 297
tütün vergisi 526
Ulusal Meclis 218, 347, 349, 351,
354, 356, 361, 362, 363, 364,
366, 367, 368, 370, 374, 393,
403, 419, 420, 421, 424, 446,
448, 465, 468, 470, 471, 483,
490, 498, 500, 505, 507, 514,
519, 524, 530, 542, 544, 550,
562, 605, 638
Ulusal Muhafızlar 25, 28, 448,
471, 501, 531, 551, 552, 556,
600, 601, 603, 607, 703, 709
Umut Taburları 518, 864
un savaşı 316
Utrecht 175, 239, 242
Üçüncü Tabaka 129, 268, 272,
280, 288, 291, 292, 293, 294,
299, 302, 303, 304, 322, 324,
329, 331, 333, 335, 336, 337,
339, 341, 343, 344, 349, 353,
354, 363, 365, 412, 418, 420,
475, 478, 683, 860
Val-de-Grâce alayı 595
Valence 272
Valenciennes 316, 411, 687, 729,
805
Valfons, Charles de 617
Valmy Savaşı 21
Valois kralları 202, 407
Vanves 185, 312
Vanzut 227
Var 475, 571, 573
Varennes 548, 549, 550, 551, 561,
563, 574, 576, 588, 592, 609,
630, 640, 654, 743, 768, 777,
778, 784, 785, 806, 809, 810,
865
Variétés Amusantes 140, 361
Varlet, Jean 594, 692, 693
Vattel 759
vaudeville 520
Vaux, Maréchal de 270, 275
Vendée 670, 672, 673, 674, 675,
676, 677, 678, 680, 681, 682,
683, 684, 685, 686, 687, 688,
703, 711, 729, 730, 738, 740,
741, 742, 743, 746, 752, 754,
758, 759, 760, 761, 762, 763,
769, 783, 823, 834, 866, 869,
870, 873

- Ventôse kararları 785, 807, 808
 Verdun 612, 614, 622, 636, 859
 Vergniaud, Pierre 571, 583, 587, 695, 867
 Vermond, Abbé 405
 Vernet, Horace 24
 Vernet, Mme 424
 Versailles 24, 37, 44, 50, 51, 52, 53, 57, 60, 62, 63, 64, 66, 85, 89, 96, 104, 107, 120, 130, 131, 132, 138, 139, 155, 173, 174, 196, 203, 207, 208, 210, 216, 219, 228, 231, 241, 243, 251, 262, 270, 272, 284, 285, 296, 299, 316, 327, 329, 335, 339, 340, 343, 347, 348, 350, 351, 355, 357-361, 363, 364, 366, 367, 368, 376, 386, 387, 389, 405, 406, 408, 413, 421, 424, 446, 447, 448, 468, 469, 470, 477, 478, 492, 522, 527, 536, 547, 549, 551, 620, 626, 641, 727, 768, 799, 812, 848
 Vestier, Antoine 394
 Vestier, Mme 394, 424
 Vestris, Mme 495
 Victoire (gemi) 38, 39
 Vidéaud de La Tour 352
Vieux Cordelier 780, 782, 875
 Vigée-Lebrun, Elisabeth 155, 212, 213, 214, 661, 855
 Villarnois, Arthur de 302
 Villeron 309
 Vincennes, Château de 332, 386, 396, 543
 vingtième vergisi 257, 820
 Violette, Jean-Denis 617
 Vitet, Dr. 513
 Vivarais 132, 420, 500
 Voidel 534
 Voisins, Gilbert de 110
 Volange 139
 Voltaire 33, 34, 35, 43, 75, 115, 117, 120, 145, 147, 156, 158, 161, 174, 176, 266, 278, 368, 369, 395, 401, 481, 482, 493, 541, 542, 555, 556, 557, 833, 841, 852, 865
 Vosges 189, 293, 310, 416, 490, 574, 740, 742
 Walckiers 777
 Walpole, Horace 657
 Washington, George 26, 36, 39, 40, 663, 836, 837, 842
 Waterloo 9, 18, 21, 26, 842
 Wattignies savaşı 743, 777
 Watt, James 226
 Wendel hanedanı 127
 Wertmuller, Adolf Ulrik 216
 Westermann, François-Joseph 600
 Westphalia Antlaşması 665
 White, Hayden 12
 Wilberforce, William 286
 Wilhelmina, Prenses 242
 Wilkes, John 592, 715
 Wille, Jean-Georges 155
 William, Fatih 44
 William, İngiltere Kralı III 280, 414
 William, Orange Prensi V 240, 545
 Williams, David 472
 Williams, Helen Maria 508
 Wimpffen, de 711, 712
 Witterbach 794
 Witt, Johan de 241
 Wordsworth, William 508, 560
 Yabancılar Yasası 663
 Yasama Meclisi 400, 524, 569, 571, 572, 573, 576, 577, 581, 584, 593, 595, 597, 598, 601, 602, 607, 608, 612, 618, 620, 621, 628, 629, 630, 636, 640, 676, 867, 868
 Yedi Yıl Savaşları 11, 224, 541, 821, 842
 Yirmi Birler Komisyonu 640

- Yoksullar Cahier'si 318
 Young, Arthur 128, 290, 346, 348,
 351, 361, 366, 420, 658, 858
 Yunanistan 164, 220
 Yurtseverler 68, 242, 272, 282,
 293, 371, 420, 513, 522, 686
 Yüce Varlık 752, 801, 802, 803,
 804, 806, 808, 813, 818, 875
 Yüce Varlık Festivali 801, 804,
 813, 875
 Yüz Yıl Savaşı 356
 Zhou En-Lai 9

Bu anıtsal kitap başlangıcından 1794'teki Terör Dönemine kadar Fransız Devriminin vakayinamesidir. Schama son zamanlarda tarihsel olayların ekonominin karanlık faktörlerindeki örüntülerle açıklanmaya çalışılmasına karşı çıkıyor. Eski Rejimi ele alıyor ve insanların sandığının aksine çok hızlı gerçekleşen değişimin dinamiklerini araştırıyor. Yeni Ekonomik Düzene paralel olarak devrimci ve ulusalcı bir kültürün doğduğunu ve XVI. Louis ve hükümetlerinin bunu anlamakta nasıl aciz kaldıklarını gösteriyor. Birincil kaynakları o kadar ayrıntılı kullanıyor ki, kendimizi neredeyse Ulusal Mecliste ve Konvansiyonda Jakobenleri dinlemiş gibi hissediyoruz. Ardından devrimin savunulması sırasındaki şiddet dolu yılları ele alıyor. Ve günümüzdeki totaliterlerin Jakoben atalarına neler borçlu olduğunu gösteriyor. Schama'ya göre Saint-Just ve Marat'ın konuşmalarını Lenin de yapmış olabilirdi. Jacques-Louis David'in şentliklerini ve devrimci festivallerini Albert Speer'in, Hitler için yaptığı düzenlemelerle karşılaştırıyor. Devrimci şiddetin devrimin yeni bir düzen yaratma iddiasını gerçekleştirmekten çok uzak olduğunu idda ediyor. Çünkü: "Aniden tebalara artık Yurttaşlar olduğu söylendi. ... Bu nedenle 1789'ın vaatleri yerine getirilmeden önce bu Yurttaş-olmayanların kökünü kazımak zorunluuydu."

"Simon Schama'nın bilgelik dolu gustosuna, yargılarının insaniliğine hayran olmamak imkânsız. Tüyler ürperten, ama bir yandan da müthiş keyifli bir başarı."

—Georges Steiner, *New Yorker*

"Simon Schama'nın epik Yurttaşlar'ıyla karşılaştırılabilecek bir kitap okumadım. Okuyucuyu boylu boyunca 'evrensel ateş'in şiddet dolu yıllarına atıyor."

—Christopher Hibbert, *Sunday Times*

"Fransız Devrimine dair okuduğum en harika kitap."

—Richard Cobb, *The Times*

ALFA

www.alfakitap.com

f /alfakitap

t /alfakitap

ALFA TARİH

ISBN 978-605-171-082-2

